

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ШЫҒЫСТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ
ФАКУЛЬТЕТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY
FACULTY OF ORIENTAL STUDIES

VI ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ФАРАБИ ОҚУЛАРЫ
Алматы, Қазақстан, 2-12 сәуір 2019 жыл

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ФАРАБИ ӘЛЕМІ» атты
халықаралық ғылыми конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 9-10 сәуір 2019 жыл

VI МЕЖДУНАРОДНЫЕ
ФАРАБИЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ
Алматы, Казахстан, 2-12 апреля 2019 г.

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»
Алматы, Казахстан, 9-10 апреля 2019 г.

V INTERNATIONAL
FARABI READINGS
Almaty, Kazakhstan, 2-12 April, 2019

MATERIALS

Of International Scientific Conference of Students
and Young Scientists
«FARABI ALEMI»
Almaty, Kazakhstan, 9-10 April, 2019

Алматы
«Қазақ университеті»
2019

Редакционная коллегия:
Phd Ы.Палторе Phd Джакубаева С. Монтанай Э.А.

Ответственный редактор
Монтанай Э.А.

Материалы международной научной конференции студентов и молодых ученых "Фараби әлемі".
Казахстан. Алматы, 9-10 апреля 2019 года/ отв.ред. Монтанай Э.А. – Алматы: Қазақ университеті, 2019.
– 376 б.

ISBN 978-601-04-3992-4

В сборник вошли научные статьи студентов, магистрантов, докторантов, участвовавших в Международной научной конференции студентов и молодых ученых "Фараби әлемі" (Казахстан, Алматы, 9-10 апреля 2019 года). В статьях освещены актуальные проблемы востоковедения, истории, этнографии, культурологии, международных отношений, восточного языкознания, литературоведения, философии, экономики, политологии, а также проблемы развития "Зеленой экономики" в странах Востока и Казахстане. Сборник рассчитан на научных работников, преподавателей ВУЗов, студентов, магистрантов, докторантов, а также всех, кто интересуется вопросами востоковедения.

За содержательную часть, актуальность выбранной темы, правильность, полноту и грамотность изложения, а также за качество предоставленной информации в статье, несет ответственность исключительно автор(ы).

Автор(ы) сохраняет за собой полное авторское право, в том числе право изменять, дополнять представленную в статье информацию.

© КазНУ имени аль-Фараби, 2019

ISBN 978-601-04-3992-4

ШЫҒЫС ЕЛДЕРІНІҢ ТАРИХЫ, САЯСАТЫ, ЭКОНОМИКАСЫ

---

*Адильгазинова А.
бакалавр 2 курса
кафедры Дальнего Востока
КазНУ им. Аль-Фараби
Email: adilgazinova99@gmail.com
Научный руководитель:
к.и.н., доцент Балакаева Л.Т.*

ИММИГРАНТЫ В ЯПОНИИ: НУЖНЫ, НО НЕЖЕЛАТЕЛЬНЫ

Современная миграция стала процессом динамичным и сложным, которая влечет определенные социально-экономические и политические последствия для различных государств. Миграция напрямую отражается на этническом, культурном равновесии стран, приводит к различным межгосударственным конфликтам. Более того, на современном этапе миграция становится источником угрозы безопасности, как для отдельных стран, так и для личности и общества. Поэтому становится актуальным исследование миграционных проблем и попытка анализа будущих миграционных процессов.

В Японии сейчас больше иностранцев, чем когда-либо. К концу 2017 года количество живущих в стране иностранцев превысило 2,5 миллиона человек. Это рекордная цифра, она растёт на 180 000 в год. В столичном регионе Токио каждый десятый человек от 20 до 30 лет – иностранец.

Работники приезжают из самых разных стран – Китая, Южной Кореи, Вьетнама, Непала, ШриЛанки, Узбекистана, Таиланда, Мьянмы и Индонезии. В глобальной перспективе нет ничего необычного в том, что встречаешь людей из других стран в повседневной жизни. Тут можно задаться вопросом: “В чем же состоит проблема иммиграции в Японию?”. Дело в том, что Япония нуждается в новой рабочей силе, а именно в иммигрантах, но не желает их видеть в своей стране.

Японское правительство, однако, настаивает на том, что оно не будет проводить политику поощрения иммиграции. Страна в прошлом году приняла только 20 беженцев.

Согласно информации из базы данных международной миграции ОЭСР, в 2015 и 2016 годах Япония занимала четвёртое место по росту количества иностранных резидентов. Правительство стремится еще больше увеличить этот поток, создав новый визовый статус для работников без конкретной специальности, для чего учреждена комиссия при кабинете правительства. Премьер-министр Абэ Синдзо говорил о неотложной необходимости создать систему, позволяющую принять разных работников из других стран, которые смогут сразу приступить к работе.

Многие местные администрации работают над интеграцией иностранных резидентов в японское общество. Одним из лидеров является г. Акитаката в преф. Хиросима, там активно работают над привлечением иностранцев с 2010 года. Мэр города Хамада Кадзуёси комментирует: «Путь к выживанию таких муниципалитетов, как наш, страдающих от депопуляции, лежит через привлечение внимания людей по всему миру. Сейчас не время говорить “Я не могу жить с иностранцами”. Нам нужно учиться создавать успешное мультикультурное сообщество».

За последние десять лет правительство поставило цель принять 300 000 иностранных студентов и перевыполнило план. Изначальный замысел состоял в том, чтобы «сделать Японию более открытой страной, способствовать культурному обмену, создав обстановку, которая привлечет иностранных туристов».

Первое отступление от замысла произошло тогда, когда правительство разрешило студентам работать неполный рабочий день. По закону люди со студенческой визой могут работать до 28 часов в неделю. Впрочем, во время каникул и подобных свободных периодов они могут работать до 40 часов в неделю.

Это сильно расходится с глобальными стандартами. Например, в США или Канаде люди со студенческой визой вообще не могут иметь работу.

Японское правительство рассчитывает на то, что студенты станут частью рабочей силы, пока учатся здесь. Дело в том, что страна испытывает острый недостаток в рабочей силе из-за сокращения населения. В действительности более 90% иностранных студентов заняты на какой-либо работе во время обучения в Японии.

Более того, всего около 30% студентов, которые поступают в университет, чтобы потом найти постоянную работу в Японии, добивается осуществления своей мечты.

Япония решила упростить въезд для рабочих мигрантов. Благодаря новой визовой системе в Японию, где очень мало иностранцев, в 2019 смогут приехать сотни тысяч мигрантов.

Как можно судить по вышеперечисленному, японское правительство предпринимает попытки привлечь в страну как можно большее количество иммигрантов, так как их трудовая деятельность напрямую связана с экономикой Японии.

В чем же тогда состоит “нежелательность” иммигрантов? Дело в культурном аспекте этого вопроса: а именно непринятии японцами иностранцев и их культуры.

Японцы обычно называют иностранцев гайдзин (человек извне), независимо от того, как долго те живут в Японии и насколько хорошо владеют японским языком. Подобное деление отражает основное разделение японского менталитета, известного как ути и сото.

Японцы четко отличают «внутренних» от «внешних» в повседневной жизни. Хотя это деление может рассматриваться повсюду в мире как своего рода дискриминация, оно имеет глубокие корни и широко распространено в Японии, в которой дуалистическая концепция ути/сото оказала огромное влияние на общество, особенно в части межличностных отношений.

Такое положение иногда порождает проблемы внутри самого японского общества и в международных отношениях. Различие между ути и сото ясно проявляется в японском чувстве превосходства по отношению к другим народам и их дискриминации. Это чувство до сих пор широко распространено среди японцев. Даже сегодня многие японцы отнесут к сото (чужим) тех людей, чьи язык, цвет кожи, традиции и внешность отличаются от их собственных, и будут избегать их, чтобы не осложнять себе жизнь и пребывать в согласии с членами своей группы.

В интернациональном мире японцам необходимо развивать отношения с народами других стран, но главное препятствие на пути к этой цели — свойственная японцам склонность сводить все иностранные народы в одну группу чужаков, «людей извне» (гайдзин), не обращая внимания на индивидуальные различия, так как все они — сото. Такое отношение может глубоко ранить окружающих, но оно часто проявляется у японцев неосознанно, так как существует на уровне подсознания.

В марте 2017 г. Министерство юстиции Японии опубликовало результаты прошлогоднего обзора иностранных резидентов в Японии (外国人住民調査 gaikokujin jūmin chōsa). Он был проведен Центром организации по образованию и обучению в сфере прав человека и исследовал типы и уровни дискриминации, с которой иностранные резиденты сталкиваются в Японии. Обзор был составлен академиками выдающихся университетов, экспертами в области социологии, статистики, международного права и антропологии. Они встречались 6 раз за прошедший год, чтобы обсудить цели, формулировку вопросов, интерпретацию результатов и стратегии доклада.

Из 65,6% опрошенных, искавших работу за последние 5 лет, 1/4 рассказали о том, что имбылоотказано по причине того, что они не японцы, а 1/5 – о том, что им была назначена более низкая зарплата, чем японцам, за ту же самую работу (19,6%), либо же они столкнулись с другими недостатками в условиях работы или при продвижении карьеры(17,1%). Меньший процент дискриминации был обнаружен в случаях с количеством отпускных или увольнений по причине того, что работник иностранец.

Наиболее частыми были заявления о пристальных взглядах, предрассудках на работе или в школе, издевательствах по поводу способности говорить на японском языке или игнорировании при попытках заговорить с кем-то.

Что же касается свободы от мотивирующих ненависть выступлений, большинство сталкивались с публичными демонстрациями ксенофобии, в основном в эфире СМИ или в интернете. Пятая часть опрошенных в действительности сталкивалась с демонстрациями ненависти. Без всякого сомнения, эти факты станут основой для первых законов против ксенофобских высказываний в Японии.

Использованные источники:

- Сэрисава Кэнсукэ //Япония открывает двери для иммигрантов // <https://www.nippon.com/ru/currents/d00427/?pnum=2>
- Bucking a Global Trend, Japan Seeks More Immigrants. Ambivalently // <https://www.nytimes.com/2018/12/07/world/asia/japan-parliament-foreign-workers.html>
- Ксенофобия // БРЭ. Т.16. М.,2010.
- Опрос иностранных резидентов Японии о дискриминации, проведенный Министерством юстиции Японии (外国人住民調査 gaikokujin jūmin chōsa);

- Статья «Будет ли японское общество открытым к беженцам»開かれた社会になるか 日本の難民認定」 (時論公論)
- Короленко Ц.П., Дмитриева Н.В. Социодинамическая психиатрия. – Новосибирск: Издательство НГПУ, 1999 г.
- The Guardian Magazine “Japan racism survey reveals one in three foreigners experience discrimination”
- The Japan Times Magazine “J.League and media must show red card to racism”
<http://www.moj.go.jp/content/001226183.pdf> (外国人住民調査報告書の訂正のお知らせ)
- <https://www.reuters.com/> “Foreigners in Japan face significant levels of discrimination, survey shows”
- <http://www.freemalaysiatoday.com/category/world/2016/10/30/japan-to-conduct-first-major-survey-on-racism/> “Japan to conduct first major survey on racism”
- Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Japan. 27/04/2001. CERD/C/304/Add.114
- Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Japan. 26/02/2004. CRC/C/15/Add.231 – § 24

Ахмедова Ұ.
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Шығыстану» мамандығының
4-курс студенті
ғылыми жетекшісі:
аға оқытушы Б.Ж.Ташкенбаева

ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ТОҚЫМА ЖӘНЕ ТІГІН ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ДАМУ ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТОҚЫМА ЖӘНЕ ТІГІН ӨНЕРКӘСІБІ БОЙЫНША ТӘЖІРИБЕСІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Тоқыма және тігін өнеркәсібі ертеден қалыптасып келе жатқан өндірістердің бірі. Адамзат өмірінің даму тарихымен салыстырғанда да бұл сала өнімі адамға қажетті негізгі қажеттіліктердің бірі болып есептеледі. Оған қоса үнемі даму үстінде келеді. Мұндағы даму деп отырғанымыз, тоқыма және тігін өндірісінің өнімді болуы үшін техникалық құралдардың ғасырлар бойы қолданылып келе жатқандығын айтқымыз келеді. Ғасырлар бойы осы өндіріс саласын өнімді ету үшін құрылғылар да жанамалы түрде дамып келді. Әр халықтың (ұлттың)өзіне тән тоқыма және тігін өнеркәсібі қалыптасты. Жеке халықтарға немесе топтарға тән ерекше техникалық дамуды «өнеркәсіптік революциялар» бірегейлендірді.

Экономикалық дамуы бойынша Оңтүстік Корея алдыңғы қатардағы елдер санатына кіреді. Осы ойымызды алға қоя отырып, Оңтүстік Кореяның тоқыма және тігін өнеркәсібі бойынша шолу жасаймыз.

Оңтүстік Корея 1999 жылы дағдарысқа дейін тоқыма және тігін өнеркәсібі өнімдерін экспортқа шығарды. Бірақ 2001 жылдан бастап экспортталатын тауардың көлемі айтарлықтай азайды. Себебі, Оңтүстік Кореяның тоқыма және тігін өнеркәсібі өндірушілері осы сала бойынша ілгері дамыған елдердің өндірушілерімен бәсекелестік жасай алмады.

2003 жылы экспортталатын өнімнің көлемі шамамен 7,3 миллиард доллар болды, бұл 2002 жылға қарағанда 2%-ға аз. Өндірістік көлем де 3,5 %-ға азайды. Импортталатын киімдердің саны 21%-ға дейін өсті, ал тоқымадан 2,26 миллиард долларға өнім импортталды. Бұл 2002 жылға қарағанда 9,1 %-ға жоғары. Экспорттаушы ретінде Оңтүстік Корея Қытай, Италия, Германия, АҚШ сияқты ірі өндірушілерден кейін жалпы әлемдік экономикада бесінші орында тұрған. Егер өндіріс көлемін ескеретін болсақ, Корея жетінші орынға түседі. Оңтүстік Корея тоқыма өнеркәсібі саласындағы негізгі инвестицияларын Қытайға салды. Алайда, Оңтүстік Корея АҚШ, Вьетнам, Филиппин, Индонезия, Гватемала, Гондурас, Бангладеш, Шри-Ланка елдерін де инвестициялады. Оңтүстік Кореялық инвестиция әртүрлі мемлекеттердің тоқыма өнеркәсібіндегі үлес салмағы 110 есе көп болды. Кореядағы тоқыма және тігін өндіріс орындарынан қызметкерлердің көптеп кетуі орын алды және қызметкерлер саны 38,7%-ға азайды. Бұл сала бойынша табысқатты азайды. Оңтүстік Кореяның Рим, Париж, Лондон немесе Нью-Йорк сияқты жалпыға танымал әлемдік сән орталықтарымен бәсекелесу деңгейі өте төмен еді [1]. Дегенмен, Оңтүстік Кореяда киім-кешек өнімдерінің жанкүйерлері, әсіресе жастар арасында пайда бола бастады.

Корей сән үлгісіндегі киім-кешектер қазір қайта пайда болуда. Бұрын(1990-2000 жылдардың басында) Оңтүстік Кореялық тоқыма және тігін өнімдері экспорты жоғары тауарлардың бірі болды. Бірақ көп ұзамай Қытай және басқа да өнеркәсібі арзан еңбек күші арқылы дамыған елдер, Оңтүстік Корея тоқыма өнеркәсібі тауарларын нарықтан шығарып, бәсекелестік қабілеттілігін төмендетті.

Алайда уақыт өзгерді, қазіргі күнде Оңтүстік Корея өндірістің осы саласын белсенді дамыту шараларын жасап жатыр. «Сән» бағытына (fashion) аса мән бере отырып тоқыма және тігін өнеркәсібін дамыту үстінде. Бүгінде жаңа атақты корейсән дизайнерлері бар. Күн сайын олардың саны айтарлықтай көбейіп келеді, әлемдік деңгейде танылып жатыр. Олардың өнімдері тіпті ең күрделі тұтынушылардың талғамына сай келеді. Аса мән берерлік жайт маркетинг саласы интернет саудасы жоғары деңгейде дамыған [2]. Оңтүстік Корея интернетпен қамтамасыз етілуі бойынша әлем елдері арасында көш бастайтынын ескерсек, салалардың заманауи дамуын, дәуір мүмкіншіліктерін пайдалану бойынша да үлгі аларлықтай екендігін көрсетеді.

Тоқыма өнеркәсібінің Қазақстандағы даму тәжірибесіне тоқталар болсақ, КСРО бойынша әлеуеттілігі, өндіріс технологиясы, өнімділігі көлемді болған «Алматы мақта-мата комбинатын» (АХБК) тілге тиек ете аламыз [3]. Ал қазіргі күнде тоқыма және тігін өнеркәсібі бойынша кәсіпорындар саны тым аз. Өндіріс әлеуеттілігі төмен. Елімізде тоқыма және тігін өнеркәсібін дамыту бойынша жұмыстар қолға алынып жатыр. Дегенмен, осы сала бойынша Қазақстанның XX ғасыр басындағы нәтижелеріне тоқталып өтуді жөн санаймыз.

Қазақстанға негізінен жүнді терең өңделіп дайындалған өнімдер импортталады, бұл атап айтқанда иірімжіп, маталар мен кілем бұйымдары. Бұл факт республика аумағында жүнді терең өңдеу кәсіпорындарының жетіспеушілігімен де байланысты.

Қазақстаннан жүн экспорты жуылмаған және жуылған жүн түрінде жүзеге асырылады. Егер соңғы 3 жылдағы жүн экспортының серпінін қарайтын болсақ, 2007 жылы өңделмеген жүн экспортының 66%-ға төмендегенін, 2008 жылы 2007 жылмен салыстырғанда экспорт көлемінің 6%-ға, жуылған жүн экспортының керісінше 12%-ға төмендегенін атап өткен жөн. Қазіргі уақытта банктердің жоғары пайыздық ставкаларымен, сондай-ақ қаржы дағдарысымен байланысты айналым қаражатының болмауына байланысты жүн өңдеу кәсіпорындары республикада өндірілетін биязы жүнді сатып алуға мүмкіндігі жоқ. Жүн шағын шаруа немесе жеке қосалқы шаруашылықтарда өндірілген сапасы төмен. Айта кету керек, жуылған түрдегі сапалы жүн шет елге (ҚХР, РФ) шығарылады. ҚР Статистика агенттігінің деректеріне сәйкес "ҚР аумағында жүн маталарын дайындау, иіру, өндіру және трикотаж жаймасын өндіру" қызмет түрі бойынша тіркелген және белсенді жұмыс істейтін кәсіпорындардың саны 14 құрайды [4].

Жыл сайын мақта-мата маталарына қатысты оң үрдіс байқалады. Яғни, импорт көлемі қысқарып, мақта-мата экспортының көлемі ұлғаюда. Бұл Қазақстанда тоқыма өнеркәсібінің негізгі шикізаты – мақта өндірісін дамыту үшін барлық жағдайлар жасалуына байланысты.

Экономикалық шаруашылық нысандары бойынша тоқыма нарығын қазіргі жағдайда өзінің параметрлері бойынша олигополия нарығына жатқызуға болады. Бұл экономикалық даму шарттары саланың бірнеше қуатты көшбасшы кәсіпорындарымен, бір типті тауар топтарымен талап етілетін нарық. Қазіргі уақытта өткізу нарықтары бір жағынан қысқарып, екінші жағынан импорттық өнімнің қысымы артып отыр. Кәсіпорындар өз бәсекелестерінің бағасына, сондай-ақ ұқсас импорттық өнімнің бағасына байланысты болды. Тоқыма өнеркәсібі кәсіпорындары өнімінің бәсекеге қабілеттілігінің басты құрамдас бөлігі баға мен сапа болып табылады. Тұтыну бағасы сатып алынған тауардың бүкіл қызмет ету мерзіміне сату бағасын және пайдалану шығындарын қамтиды. Пайдалану шығындарының деңгейі көбінесе тоқыма бұйымдарын сатып алу кезінде шешуші фактор болып табылады.

Тоқыма және тігін өнеркәсібі тұтыну бойынша азық-түліктен кейінгі орында тұратын жеңіл өнеркәсіптің саласы. Қазіргі күнде тоқыма, тігін, тері өңдеу, дәстүрлі қолөнері сынды өндіріс түрлерінің Қазақстан экономикалық статистикасында үлес деңгейі өте төмен. Дегенмен еліміздің ауыр өнеркәсіп бойынша, соның ішінде мұнай өндіру саласы ішкі қаржыны құрау бойынша басқа салаларды кейінгі орындарға қалдырады. Тоқыма тігін өндірісінде мемлекеттік қаржылық экономикалық үлесі бойынша төменгі орындарда тұрады. Елімізде көптеген салаларға сыртқы елдерден инвестиция тартылып жатыр. Ал жеңіл өнеркәсіп бойынша инвестиция үлесі төмен. Бір жағынан бұл қуантарлық жайт, елімізде жеңіл өнеркәсіпті дамытуға мүмкіндіктердің көптігін айқындаса, екінші жағынан жеңіл өнеркәсіптің басқа бағыттарында интеграциялық даму деңгейінің төмендігін көрсетеді.

Тігіншілер қоғамы Халықаралық банктің грантын ұтып алып, «Сән әлемі» атты жаңа орталық ашты. Институтта жүргізілетін ғылыми-зерттеу жұмыстары арқылы технологияларды және кәсіпорындарды басқару жүйесі жетілмек. Бүгінде елімізде тігін өнеркәсібі артта қалып отыр. Оған себеп – маман тапшылығы, зерттеулердің аз жүргізілуі, ескірген технология мен құрал-жабдықтар себеп. Қазақстандағы жеңіл өнеркәсіптің 7 пайызын ғана отандық өнімдер қамтиды. Қалған 93 пайызы Қытай, Ресей, Белоруссия, Түркиядан тасымалданады. Ал, елімізде киім тігетін 500-дей өндіріс орны болса, оның 75 пайызы тапсырыс негізінде шетелден жеткізілген материалдарды пайдаланып, арнайы жұмыс киімін тігеді [5].

Мәліметтерге сүйенсек, мемлекет аумағындағы өндіріс орындарының 75 пайызы арнайы киімдер тігумен айналысса, қалған 25 пайызы жеке шеберханалардың үлесіне тура келеді. Бұдан шығатын қорытынды, қазіргі күнде елімізде тоқыма өндірісіне негізделмеген тігін өндірістері жеткілікті. Олай деуімізге себеп, тігін өндірісі «Қайта өндіру» саласы. Ол тоқыма өндірісімен бірге жұмысын жүргізбесе, ұлттық капиталдың шетке шығарылуына негізгі себеп бола алады. Яғни мемлекетіміз тәуелсіздік алғалы тігін өндірісіне қажетті мата түрлері шетелдерден экспортталып жатыр. Біздің елімізде тоқыма, және былғары өндірісіне шикізат әлеуеттілігі зор екендігін ескерсек, бұл саланы дамыту нәтижелі болатындығын тұжырымдауға болады. Дегенмен, тоқыма және тігін өнеркәсібі бойынша аталған салада жетістікке жеткен, ерекшелігі бар елдерден үлгі алуымызға болады. Салалар бойынша дамуда дамыған елдердің көшінен қалмау үшін, әлемде болып жатқан өзгерістермен қатар жүрудің амалын да қарастыруымыз қажет деп ойлаймыз. Әлем елдері 4-өнеркәсіптік революция деңгейінде дамудың жаңа жолдарын болжап, ол жағдайда болу мүмкін болатын қоғамдық, әлеуметтік жағдайларға байланыста жоспар құрып жатыр. Бізде аталған саланы заман талабына сай техникалық жабдықтауымыз керек. Және де сол арқылы, мемлекеттің ішкі қажеттілігін, қажет болса сыртқы талаптарға сай тауарлар өндіруді қолға алуымыз тиіс. Бұл үшін алдымен елдегі аталмыш салаға заманауи техника-технологияларды тартып (конкурс негізінде, бизнес жоспары озық болған өндіріс орындары т.б), нарықтық заман талаптарына сай таза бәсекелестік орта қалыптастыруымыз керек. Дамытуға техникалық құрылғыларды жетік меңгеріп, тиісінше жаңа моделдерін жасап құрастыра алатын мамандарды дайындауымыз қажет деп білеміз. Мемлекеттік қолдаудың арқасында бұл салада алдымен ішкі бәсекелестік қалыптасып дамыса, нарықтық дәуір талаптарына сай кадр қажеттігі мәселесін өздері-ақ шешетін болады.

Әдебиеттер:

1. <http://koreyaportal.com/yuzhnokorejskaya-promyshlennost.html#i-13>
2. <http://www.dbpia.co.kr/Article/NODE07286072>
3. <https://www.voxpopuli.kz/history/legendarnyy-ahbk-slavnaya-istoriya-s-pechalnym-koncom-12461.html>
4. <http://investkz.com/articles/2287.html>
5. https://kaztrk.kz/news/bilim/astanada-dizain-zhane-tehnologiya-instituty-ashyldy-122853?fbclid=IwAR0xesWXBLgmNGZVIPmlQvWQfphH_SsEXqP92pFXmXZzgiSaN_DepMzUZ8

Ахмедова Ұ.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Шығыстану» мамандығы
4-курс студенті
ғылыми жетекшісі:
аға оқытушы К.Б.Жанатаева

СИРИЯ МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ КҮШТЕР МҮДДЕСІ

Тарихқа назар салсақ, қашанда да дамыған мемлекеттер мен дамушы мемлекеттер арасындағы тайталас толастаған емес. Бұл үрдістің кең көлемдегі көрінісінің бастауы, XVII ғасырда шығыселдерінің біртіндеп отарға айнала бастаған кезі деп айтуға болады. Кейіннен бұл үрдіс империализмнің нығая түсуі барысында, яғни саяси және экономикалық дамуда артта қалған елдерді отарлауға таластың арта түсуі кезінде айқындала түсті. XX- ғасырдың орта кезінен, яғни екіншідүниежүзілік соғыс аяқталғанан кейін, әлем елдерінің саясаты екіүлкен лагерге бөлініп, биполярлық жүйе қалыптасты. Осы саяси лагерлердің мүддесін қорғаушы қуатты әлем державалары (КСРО мен АҚШ) арасындағы саяси жүйелік қарама-қайшылықтарына байланысты әлсіз мемлекеттер тағыда таласқа түсті. Бұл үрдіс шартты атаумен «Қырғи қабақ соғысы» деп аталып кетті. Зерттеушілердің пікірлеріне сүйенсек «Қырғи қабақ соғысы» 90-шы жылдарда аяқталды[1]. Дегенмен, қазіргі күндегі әлемдік саяси жағдайға қарап, державалар арасындағы текетірес әліде жалғасып келе жатқандығын айқын байқауға болады. Бірақоның қазіргі күндегі көрінісі XX ғасырдағы саяси жүйеге байланысты деп қарауға болмайды, тайталастың сипаттамалық көрінісі енді беделділік және экономикалық мүддеге ауысты.

Бастапқыда Таяу Шығыс аймағындағы саяси, әлеуметтік жағдайлар ішкі жағдайлар болып көрінгенімен, соңғы жылдарда осы аймақта қандайда бір саяси экономикалық мүдделерге байланысты тынышсыздық болып жатқандығы айқын бола бастады. Экономикалық мүдделеріне байланысты кейбір елдер дінді өз мүддесіне қолданса, кейбіреуі оның дамуына жағдай жасап отыр. Бұл саяси

мүдделер тоғысын түсінбеген қараңғы халық, осы саяси ойынның негізгі қолдаушылары, немесе жоспарды орындаушылар болып отыр. Мұндағы саяси-экономикалық ойынның мақсат жоспары 2017 жылда болған әлем елдері арасындағы өзара текетірістік, бір тоқтамға келе алмауынан байқала бастады.

Сирия мәселесін шешу, келісімге келу шаралары ондағы азамат соғысы халықаралық лаңкестікке айналғанан бері халықаралық мәселе ретінде халықаралық кеңестің басты назарында болып келеді. Ал бұл мәселені бейбіт жолмен шешуді жалғастыру Астанада 2016 жылы желтоқсан айында басталды. Бұл туралы Ресей президенті Владимир Путин Жапония Премьер-Министрі Синдзо Абэмен бірге өткен баспасөз конференциясында –«Алдыңғы күні Түркия Президенті Реджеп Тайып Ердоғанмен телефон арқылы сөйлесіп, қақтығысушы тараптарға мынадай ұсыныс жасаймыз деп келістік: біз өз тарапымыздан Сирияға, Түркия президентіне- қарулы оппозиция өкілдеріне – Қазақстан елордасы Астана қаласын бейбіт келіссөздер алаңы ретінде ұсынамыз» дей отырып, Қазақстан Республикасы Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтан осы жүйені қабыл алуын өтінген болатын[2]. Сонымен, 2017 жылдың басынан бастап Қазақстан өз астанасын бітімгерлік сахна ретінде ұсынып, келіссөздер жүргізіле бастады. Жыл басынан басталған келіссөздер тараптардың талаптарына тоқтала алмай нәтижесі де шамалы болды. Өйткені, қарама-қайшы топтарды бір үстелге отырғызу оңайға түспеген еді. Дегенмен, Астанадағы келіссөздер бір жақты болмай жатқан кезде Қиыр Шығыс мәселесі қайта ұшыға түсті. Бұл да халықаралық шешімді талап ететін маңызды мәселе болып отыр.

2017 жылдың 1 наурызында КХДР ақпарат агенттігі «Солтүстік Корея, Қытай, Ресей бірлесе, АҚШ пен Оңтүстік Кореяның одағына қарсы тұра ала ма?» атты сараптамалық мақала жариялады [3]. Бұған себеп, Корея Республикасы мен АҚШ-тың «Сад» жүйесінің Корей түбегінде орнатылуы және АҚШ пен Оңтүстік Корея бірлескен әскери жаттығуларының жиілеуі болды. Біздің ойымызша, бұл Сирия мәселесіне тікелей байланысты саясаттың бір көрінісі. Яғни, Астана алаңында Сирия мәселесі қарастырылып жатқан кезде, әлемдік шешімін таппай келе жатқан мәселелердің бірі болып табылатын- Корей түбегі проблемасының қайта ұшығуына Ресей мен АҚШ-тың тікелей қатысы бар деп есептейміз. Себебі о баста түбектегі бір ұлттан екі мемлекеттің қалыптасуына осы державалар басты себепші болған еді. Содан бері КХДР мен Корея Республикасы өзара проблемаларын айтылған екі державалар арқылы шешіп немесе бір-біріне сес көрсетіп отырады. Біздің айтқымыз келетіні Корей түбегіндегі мемлекеттер, державалар үшін өзара диалог жүргізілетін мекен сияқты көрінеді.

Сирия мәселесі мүлдем басқаша көріністе болғанымен, бұл аймақта өзара талас жүріп жатыр. 6 жылдан бері болып келе жатқан азаматтық соғыстың соңы көрінер емес, билікті ауыстыру оппозиция үшін орындалмайтын армандардың бірі болып отыр. Бұл аймақта АҚШ пен Ресейдің мүдделік қақтығысы жүріп жатыр. Экономикалық, беделділік мүдделік саясаты екі державаға осы арадан кетуге мүмкіншілік бермейді (Немесе осы аймақта лидерлік үшін талас толастар емес). Ресей Башар Асад үкіметінің орнында қалып билігін жүргізе беруін қаласа (Иранда осы ниетін танытып отыр), АҚШ пен Түркия және басқа араб мемлекеттері биліктің ауысқанын қалайды [4]. Осы ниет-тілектер Сирия мәселесінің державалар арасындағы мүдделік қақтығысының себебін айғақтап көрсетеді.

Жоғарыда біз Корей түбегі проблемасының 2017 жылы қайта өрбігендігін, Сирия мәселесіне қатысы бар деп көрсеттік. Оның қандай қатысы бар екенін Ресей мен АҚШ арасындағы саяси қарым-қатынаспен түсіндіреміз. Ресей мен Қытайдан қолдау тауып отыратын КХДР, Сирия мәселесін Ресей саясатына оңды шешілуі үшін дер кезінде көмегін тигізді. Жыл басынан соңына дейін ядролық қарулардың сынақтарын жүргізіп, Қиыр Шығыс елдеріне экологиялық қауіп төндіріп отырды. Қиыр Шығыстағы ядролық қаруды жою пиғылында жүретін АҚШ-тың назарын басқа тарапқа аударудың тиімді жолдарының бірі еді.

Жалпы Сирия мәселесі осыған дейін де БҰҰ-дың қатысуымен Женева қаласында қарастырылып жатқан болатын. Байқалып тұрғандай-ақ, Женева қаласындағы келіссөздерге батыс елдері мен АҚШ-тың ықпалы басым болып тұрды. Ресей Сирия мәселесін өз мүддесіне шешу үшін одақтастар тауып, одақтастарымен келіссөздер алаңын Астанаға көшіруді ұйғарды. Біз мұны Ресейдің шебер саяси әрекеттерінің бірі десекте Таяу Шығыста әскери әмір жүргізу аса оңай шаруа болып тұрған жоқ. Наурыз айында Қиыр Шығыс проблемасы басталып КХДР-дің ядролық сынақтарды бастауына біраз уақыт қажет болды. Сәуір айы, жаз орталарында КХДР өзінің міндетті бағдарламасын орындай бастады бұл арада АҚШ-тың назары толық Қиыр Шығысқа ауысты. Тек осы себеппен деп айта алмаймыз, Трамп президент болуынан бұрын Ресейдің Сириядағы істеріне араласпауы және Асадтың өз қызметінде қалуына ынта білдірген. Обама билігі тұсында да Ресей әскерінің Таяу Шығысқа оралуына кедергі болған жоқ. Ресейдің дипломатиялық мүмкіншіліктері көп болды. Мәскеу көп бағытта Обама билігін жеңді. Обама билігі кезінде Вашингтонның әрекеттері оппозицияны құралдандыруға бағытталған еді, бұл әрекеттер сәтсіздікке бет бұрды [5]. Ал Таяу Шығыстың мәселесін

өз мүддесіне орай шешу үстінде жүрген Ресей 2017 жылдың қазан айында Сириядағы әскери әрекеттерін орындауға басымдық алды. Сирия оппозициясы яғни лаңкестік топтармен күрес қазан айында толығымен Ресей әскерінің бақылауына өтіп оңды нәтижелер жуық арада көріне бастаған кезде, Корей түбегі проблемасымен жүрген АҚШ-тың Таяу Шығыстағы ықпалынан айрыла бастағанын түсініп, Иерусалим мәселесін туындатуға тырысты. Ол – «Мен Иерусалимді Израильдің астанасы деп танитын уақыт келді деп шештім. Менен бұрынғы президенттер бұл жайлы тура осылай ойлағанымен, іске асырмай келген еді. Мен бүгін сол олқылықтың орнын толтырып отырмын. Бұл әрекетіммен мен Израиль мен Палестина арасындағы тыныштыққа кепілдік бердім және АҚШ азаматтарының қызығушылықтарына ең ұтымды жауап бердім деп ойлаймын» - деген ақпарат желтоқсан айның басында ақпараттық агенттіктер арқылы таралып жатты[6]. АҚШ билеушісінің бұл сөзі Араб мемлекеттері мен Израиль арасындағы кезекті қақтығысты туғызуға арналған әрекеттердің бірі еді. Үш дін үшінде маңызы бар қаланы еврей халқының астанасы деп жарияласа, ислам дінін ұстанатын Таяу Шығыс жұрағаты үшін беріспей күресетін соғыстың басталары анық еді. Иерусалимді қасиетті деп танитын араб халқы мен Израиль арасында қақтығыс бастала қалса, Таяу Шығысқа қайта оралуға мүмкіншілік туады.

Сирия мәселесіндегі мүдделер тоғысын тарқатсақ, Ресей Сирия мәселесін шешіп, жерін содырлардан тазалауға 2015 жылдан бері атсалысып жүр. Бұған өзіндік себептерде жеткілікті. Біріншіден Сирия үкіметімен қарым-қатынастың КСРО кезінен келе жатқан ынтымақ-серіктестігі. Ресей Сирия бүлікшілігіне жаңа демократия тірегі ретінде қараған жоқ. Мәскеу Сириядағы оқиғалардың Ресей шекарасынан өтіп, елге кіруі мүмкін дегенді алға тартып Таяу Шығысқа әскерін кіргізді[5,2]. Мәскеудің бұл әрекеті Ресей мүддесін айғақтай түседі.

«Сирия мәселесінде Түркия мен Иранның Ресеймен одақтасуына қандай мүдде жетеледі». Бастапқыда Түркия Асад үкіметінің билік басынан кетіп, жаңа билік орнағанын қалады. Бұл позициясын бүлікшілердің Раккаға жетіп, күрдтер автономия сұрай бастаған кезде өзгертті (Күрдтер мәселесін қамтитын елдер: Сирия, Түркия, Иран, Ирак). Сонымен қатар, Сирия босқындарын кәрі құрылыққа жібермей 3 миллиондай босқынды Түркияда қалдырған. Соның салдарынан соңғы жылдарда Түркияда лаңкестік әрекеттері көбейіп кеткен. Бұл Түркияның Сирия мәселесінен шешуге атсалысуының тағыда бір мүдделік саясаты. Иранның бұл мәселеге араласуына АҚШ, Израиль мемлекеттері ашық қарсылығын білдірді. АҚШ-тың қарсылығы аймақта Иранның беделінің артып кетуіне жол бермеу болса, Израильде АҚШ-тың одақтас мемлекеті ретінде мақсаты айқындалады. Иранның мүддесі ретінде біздің атап өткіміз келетіні Сириямен күрдтер мәселесі ортақ, бірақ ең маңыздысы шийтік бағыттағы билеушінің орнында қалу болды. Сонымен қоса Иранның бұл жағдайға араласқандығының тағы бір себебі АҚШ, Израиль, Сауд Арабиясына есе жібермеу. Аталған аймақта беделін арттыру. АҚШ және басқада Батыс мемлекеттері Сирияда демократияның орнығуын қалаған болатын.

Біз тақырып аясында 2017 жылы болған келіссөздер, басты назарда болған іс-әрекеттерді бақылап, өз ойымызбен бөлісуге тырыстық. Бұл мәселенің шешілуінде бітімгершілікті қалаған Қазақстанның Астанадан осы мәселелерді шешуді қалайтын тараптар үшін орын беруінің өзі мемлекет лидерінің, СІМ жұмысының, Қазақстан халқының жалпы жетістігі деп білеміз. Астана келіссөзі барысында Сирия оппозиция өкілдерінің қатысуына мүмкіншілік жасау Астана үшінде қауіпті қадамдардың бірі еді. Соған қарамай мемлекет билігі әлем елдерінің тыныштығын, бейбітшілігін қалайтын мемлекет екендігін көрсете білді. Осындай адам құқықтарын жоғары бағалап, халықаралық сахнада тыныштық пен бейбіт өмірді қалайтындығын таныта білгендегі үшін де Қазақстан 2018 жылы қаңтар айында БҰҰ-ның Қауіпсіздік Кеңесін басқару құзіреттілігіне ие болды.

Өткен ғасырларда «қару кімде болса, заң соныкі» деген тәмсіл бар еді. Бүгінде әлемнің келбеті өзгерді. Үстіміздегі жүз жылдықты «интеллектуалды әлеует» ғасыры десек жаңылмаймыз. Біз әлемдік қатынастардың күрделене түскен тұсында өмір сүріп жатырмыз. Бүгінде әлем елдерінде осындай жағдайлардың неліктен және қандай себептердің салдарынан болып жатқанын халыққа жете түсіндіруіміз тиіс. Халықтың халықаралық саяси сауатын арттыру үшін арнайы саяси шолу бағдарламасын дайындау керек деп білеміз. Кез келген ақпаратты халыққа түсінікті тілмен, мемлекеттік, моральдық идеология тұрғысынан сараптап жеткізетін бағдарлама әзірлеу қажет. Бүгінгі шексіз де еркін ақпараттық кеңістік қалыптасқан заманда ұлтымызға ақ-қараны танытуға сеп болар ақпараттық сараптама жүргізіп, қазақ ақпараттық агенттіктеріне таратып отыратын бағдарлама керек. Себебі дінді бетперде етіп, өзінің арам пиғылын іске асыру үшін басқа ел азаматтарын шикізат ретінде өңдеп, пайдаланып жатқанында көріп отырмыз. Осындай интернет арқылы сананы игеру индустриясы қалыптасқан дәуірде ел азаматтарында «сыни таным» қалыптастыру міндет. Қашан да, қай дәуірде де

әлсіздерді мықтылар басынады, оларға әлімжеттік жасайды, үстінен үкім шығарады. Бұл табиғи заңдылық!

Әдебиеттер:

<https://kk.m.wikibooks.org>> Қырғи қабақ соғысы
http://www.inform.kz/astana-siriya-maselesi-boyyinsha-kelissozder-alanina-aynalui-mumkin_a2980714
<http://qazaqtimes.com/article/6230>
<https://kaz.caravan.kz/zhanalyqtar/lavrov-siriya-kelissozine-qatysatyn-elder-sanyn-arttyrugha-pikir-bildirdi-197241>
<http://kun.uz/11564368Сурия уруши. Россия бу ерде нималарга эришди ва ИШИДдан кейин вазият қандай түс олади?>
https://baq.kz/kk/news/alem/tramp_ierusalimdi_izrail_astanasi_dep_tanidi20171207_092400

Болат.С

Әл-Фараби атындағы Қаз ҰУі

Шығыстану факультетінің

«Аймақтану» мамандығының студенті

Ғылыми жетекшісі:

т.ғ.д., профессор Мұқаметханұл Н.

ҚЫТАЙДЫҢ БАТЫС АЙМАҒЫ ЖӘНЕ ҚЫТАЙДЫҢ БАТЫС АЙМАҒЫНДАҒЫ ҰЛТТАР САЯСАТЫ

Аңдатпа: Зерттеу тақырыбы Қытайдың стратегиялық тұрғыдан Батыс аймағы және Қытайдың осы батысты мекен еткен ұлттарға жүргізген саясаты туралы сонымен қатар аз санды ұлттарға саяси жаңа бастамаларды негізете отырып қытайлану үрдісінің жаңа бір жолдарын ойлап табуымен. Қытай ықпалындағы аймақ түсініктемелері кеңінен талқыланып, осының шеңберінде Н. Мұқаметханұлының «Қытайдың батыс аймақты игеру стратегиясы» атты тұжырымдамасы талданған ол жерде Батыс аймақты игеру аясында батыс аймақта ықпал етіп отырған аз санды ұлттар мәселесінде халықаралық дәрежеде сыни тұрғыда қарастырылды. Сонымен қатар тақырыптың өзектілігі ретінде Қытайдың ұлттар саясаты осы Батыс аймақты игеру барысында Қытайлану, яғни ассимиляциялау процесінің үрдісі баяндалады. « Бір жол бір белдеу » бастамасы осы Батыс аймақта ерекше мәнге ие екендігін әсіресе осы ШҰАР Еуропаға шығатын негізгі аспекті ретінде аймақтағы ұлттар мәдениетін жойып жаңа бір халықаралық ауқымдағы мультикультурализмнің аксиомасын қалады.

Түйінді сөздер: ықпалдағы аймақ, Батысты игеру стратегиясының концепциясы және Ұлттар саясаты

Орталық Азия территорияларының ішінде Қытайдың батыс аймағы географиялық орналасуы жағынан аймақтың дәл ортасында тұрғандықтан Азияның тоғысу нүктесі ретінде бағаланады. Батыс аймақ туралы айтатын болсақ ең алдымен Қытай немесе Орталық Азия арасындағы тарихи байланысты анықтап алуға тура келеді. Аймақ ретінде ” Орталық Азия ” басты мәнге ие. Орталық Азиядағы геосаяси жағдай қазіргі кезде ерекше сипатқа ие бола отырып және халықаралық қатынастардағы өте күрделі аймақ болып саналады. Қытайдың геостратегиялық және геосаяси мүдделерінде Батыс аймақ маңызы зор объектіні құрайды, аталған объектіге негізінен географиялық орын және осы аймақты мекендеген халықтардың тарихы геосаяси тұрғыдан алғанда өте маңызды мәнге ие болып отыр. Сыртқы саясатта бұл аймаққа байланысты принциптерді қалыптастыруға және халықаралық саяси ықпал ету аймағы ретінде сақталып отыр. Осы ықпалды аймақ негізіне сүйене отырып Қытайдың батыс аймақты игеру стратегиясы Қытайдың жалпы әлеуметтік даму стратегиясының құрамдас бөлігі болып ерекшеленеді. Қытайдың солтүстік-батыс аймағында орналасқан аумақ әрі жер көлемі бойынша ең ірі әкімшілік аумақтық бөлініс. Негізгі аймақ атауы - «Шығыс Түркістан» яғни, бұл атау кейін «Жаңа аумақ» 1877 жылы берілген болатын. Қытайдың жалпы жер көлемінің 50% жалпы аз санды ұлттардың біраз бөлігін қамтыған провинциялар мен автономиялы райондар орналасқан. Қытайдың ішкі әлеуметтік дамуында аймақтық айырмашылықтар пайда болып нәтижесінде қоғамдағы ұлттық қайшылықтар өрісі кеңейді. Ашып айтқанда, Қытайдың батыс аймақты жаппай игеру саясаты аясында осы аймақта ертеден мекен еткен ұлттар мәселесі шиеленісті жағдайға ұласты деп баға беруге болады.

Батыс аймақта негізінен он үш тарихи этникалық ұлт қоныстанған қазіргі кезде олар аймақтағы 45% қамтитын ұйғырлар, 41% құрайтын қытай, 7% құрайтын қазақ, 5% дунған, 0.9% қырғыз, 0.8% монғол, 0.2% тәжік, 0.2% сібе ұлты негізгі құрамы қамтиды. Батысты игеру мақсатында осы аймаққа қосымша 34 ұлт өкілі қосылады. Қытайдың аз ұлт қоныстанған райондарында ұлттардың қоныстанған халық санына және иеленген жерінің аумағына қарай алуан түрлі ұлттық территориялы автономиялы

өңірлер құру жөніндегі қатысты белгілемелер негізінде батыс аймақтың көп ұлтты райондық жағдайы есепке алынып жоспарлы және сатылы түрде ұлттық территориялы автономия түзімі жолға қойылды. Негізінде бес ұлтты автономиялы облыс, алты автономиялы аудан осы негізде ШҰАР құрылады. Ұлттық территориялы автономия саясаты Қытайдың ішіндегі ұлттар мәселесін шешудегі негізгі саяси әрі маңызды тұжырым бола алдыма деген иронияға тоқталсақ. Қытай билігі аз ұлттарға қандай саясат жүргізіп жатыр? Батыс аймақтағы ұлттарға көрсетіп жатқан саясатының негізі ішкі саясатын реттеуде осы аз ұлттар кедергі келтіруге әкелетіндігінен қауіптенді деп те баға беріуге де болады. Көп ұлтты мемлекет ретінде Қытайдың алуан түрлі этникалық саясаты шыныменде дамыған, бұл саясаттың тиімділігін жоғарлатудың қажеті шамалы екендігін түсінген жөн. Қытайлар солтүстік ШҰАР ға тез шоғырланып дами бастады. Олар Орталық Азиямен энергетика және сауда жасаумен айналысты. керісінше оңтүстік ШҰАР осы тұста әлде қайда даму жағынан баяу болатын, себебі ұйғыр ұлты осы аймақта басым шоғырланған. Жалпы айтқанда ұлттар саясатында үлкен екі фракция бар; біріншіден, қазіргі Қытай билігі жүргізіп отырған саясат тиімді, себебі ол ұлттар мемлекет ықпалында этникалық әртүрлілікті нығайтуда. Екіншіден, ұлттар саясаты жасырынған сепаратизм көрнісін алып келуі мүмкін. Ұлттар саясатының тағы бір қыры аз ұлттарды ассимиляция процесін дамыту болса, осы кезекте бізде туындайтын сұрақ Батыс аймақты зерттеу бойынша неге аз ұлттар өз тілін және дінін сақтап Қытайлармен ассимиляцияға түспеді деген жауапқа Қытай билігі бұларды сақтап тұрған дербес ұлттық сана яғни, өз тіл жазуының болуы сонымен қатар Ислам дініне сену болып табылады. Бұлардың барлығы дұрыс зерттеу объектісі еді. Өйткені Ислам дініне сенбейтін Манжур және Монғол ұлты Қытайға тез ассимиляцияға түсу үрдісі соңғы кездері тездей түскені белгілі. Сондықтан Батыс аймақтағы ұлттар саясатының басты мақсаты - ол тіл мен дінді жоғалту болып есептеледі. Осыған орай Қытай билігінде саяси жаңа бағыттар ойлап табылды. Олар ең алдымен әлеуметтік жәрдемді мойындату аз ұлттарға барлық жақтан көмек созу сынды т.б. Осыдан кейін Қытай ассимиляциясына түсу деңгейінің жоғары болғандығы байқалады.

Келесі бір өткір мәселе - өз дербестігіне ұмтылған ұйғырлар мемлекет құру идеясында рухани жақтан Қытай тарапынан үлкен төмендету болды. Осы мәселеге байланысты ұйғыр ұлты мен қытай арасындағы кернеудің басты себептерінің бірі - Қытай үкіметі ұйғырлардың осы жердегі ерекше тіршілігін әрдайым мойындамау принципін ұстануда. Ал ұйғыр ұлты осы аймақта өзін өзі тағайындау құқығына ие болуды үміт етеді, бұл толық автономия немесе сепаратизм дегенді білдірмейді. Аймақ жөнінен алғанда тіршілік еткен ұлттар тілі мен мәдениетінің сақталып қалуына зор ықпал тигізіп келеді.

Ұлттар саясатын ұтымды пайдаланған Қытай билігі осы бір жақсы орайды сылтау ете отырып, батыс аймақта ұйғырлар арасындағы сепаратизм мәселесін терроризм мәселесіне басшылықты қайта айқындау қолға алынды. Шын мәнінде олар террорист емес. Бір жағынан ұлттарды басу күшін арттырса, екінші жағынан әлем елдеріне басқалай көзқарастың пайда болуына ықпалын тигізді. Сол уақыттан бастап ұлттар саясаты ең ауқымды өзекті мәселеге айналды.

ШҰАР да осыдан бастап «Ұлттар жұмыс кеңсесі» жұмыс істей бастады. Бұл Қытай билігінде екінші жаңа дәуірдегі ұлттар саясатының бастауы еді. Қытайлану яғни ассимиляция жетегі жоғарыдан төмен жұмыс жасады, ашып айтқанда ұлттар діні мен мәдениеті жасырын экстремизм деп бағалады. Осы тұста Серияның адами ресурсты тарту факторы мен ШҰАР дағы қозғаушы фактор дәл осы ауыр екі фактор ұлттардың сыртқа қашуымен көрініс тапты. Терроризм мен ШҰАР дағы қозғаушы фактор арасында басты мәселе- нақты терроризм ретінде халықаралық дәрежеде анықталған анықтамасы жоқ, сонымен қатар оларды террористер ретінде танудың өзі заңды немесе заңсыз деп бағалануы да бір айқын белгі жоқ. Осының салдарынан ислам дінінің барлық сипаттамалары терроризм көзі ретінде бағаланды. Бұның соңы «Бір жол- бір белдеу» бастамасының мақсаттарының біріне қарама қайшылық тудыруда. Осы бастамадағы Батыс аймақтың негізгі ұстанымы мен түрлі саласындағы ірі ауқымды актілер арасында нақты және мәнді байланыс бар. Қазіргі уақытта осы аймақтағы Қытай ықпалын көріп отырмыз. Аймақ жөнінен алатын болсақ, үлкен бір ирония. Си Дзинь Пин ұсынған «Бір жол - бір белдеу» халықаралық ауқымды бастамасы тікелей осы аймаққа, мұндағы аз санды ұлттарға ұстанған халықаралық ауқымдағы мультикультурализмнің жаңа түрі екендігін білгеніміз жөн. Нақтылап айтқанда Қытай сипаттамалары бар бірінғай мәдени модельге тоғыстыру теоремасын емес, аксиомасын батыс аймақтағы ұлттарға жеткізе білді. Қытайдың Ұлттар саясатындағы логика- нағыз ұлттық социализм логикасына алып келеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Мұқаметханұлы Н. Дипломатиялық қатынастар және Қытайтану мәселелері Қытайдың батыс бөлікті игеру стратегиясы 59 бет
2. Нұржамал Алдабек Шынджаң тарихы кіріспе бөлімі 1-3 бет

3. А.М.Терентиев Орта Азияны бағындыру тарихы
4. <https://cn.nytimes.com/china/20140308>
5. <https://chinese.uhrp.org/article/17925359>
6. Орталық Азия бағдарламасы RFA 3-шығарлым

Бекмурат Р.
КазУМОиМЯ им. Абылай хана
Алматы, Казахстан
Кагазбаева Э.М.,
к.пол.н. доцент КазУМОиМЯ им. Абылай хана

ПРОГНОЗНЫЙ АНАЛИЗ СОТРУДНИЧЕСТВА КАЗАХСТАНА И КИТАЯ В НЕФТЯНОЙ СФЕРЕ

Аннотация: Нефтепродукты за десятилетия получили незаменимое значение в мире, играют большую роль в улучшении материального благосостояния социально-экономического значения, развития транспортных средств, ускорении строительства общества. В представленной статье рассмотрено казахстанско-китайское сотрудничество в нефтяной отрасли, предложены пути усиления мощи Казахстана на основе богатства нефтяных ресурсов

Ключевые слова: закон, нефтепродукты, инвестиция, дипломатическое отношение, «Один пояс, один путь».

Нефтегазовая промышленность Казахстана с приобретением независимости превратилась в стратегический сектор экономики. Нефтегазовый потенциал Казахстана имеет большее значение в структуре мировых ресурсов: по подтвержденным запасам нефти Республика входит в число ведущих стран мира.

Казахстан успешно и стремительно открыл двери мирового нефтяного бизнеса. В начале 1990-х годов о молодом, но амбициозно уверенном государстве мало кто знал. Наличие нефти не только сделало Казахстан инвестиционно-привлекательным, но и превратило его в страну, где сосредоточились и сталкиваются геополитические интересы крупных экономически развитых и сильных государств мира. Стабильность, предсказуемость, ясность и прозрачность – ключ у иностранных инвесторов к нефтяным дверям страны, а Казахстану дорогу к улучшению качества жизни народа.

Нефтеперерабатывающая промышленность страны определена в числе ведущих отраслей нефтегазового комплекса, от эффективного развития которого зависит реализация долгосрочной программы социально-экономического развития, сформулированной главой государства в Стратегии «Казахстан-2030». Казахстан входит в группу стран, обладающих крупными запасами углеводородов, которые влияют на формирование и состояние мирового энергетического рынка. На территории открыто более 200 месторождений углеводородов, из которых половина – нефтяные, треть – нефтегазовые, остальные – газовые и газоконденсатные. [1,793]

Казахстанская нефтегазовая отрасль промышленной специализации подразделяется на четыре под отрасли: нефтедобывающую,

нефтеперерабатывающую, газодобывающую, газоперерабатывающую. Они переплетены и дополняют друг друга в процессе добычи и переработки. Предпосылкой развития нефтеперерабатывающей отрасли является нефтедобыча. Нефтегазовые месторождения сосредоточены в Атырауской, Мангистауской, Актюбинской, Западно-Казахстанской и Кызылординской областях. Центром нефтедобывающей промышленности республики является Западный Казахстан. В Атырауской и Мангистауской областях находится более 70% месторождений, содержащих крупные промышленные запасы нефти, 91% разрабатываемых месторождений также сконцентрированы в этих областях. [1,794]

Казахстан занимает 8-е место по мировым разведанным запасам нефти. Крупные месторождения – Кашаган (4,8 млрд т.), Тенгиз (3,1 млрд т.), Карачаганак (1,2 млрд т. нефти и 1,35 трлн куб. газа), Узень (1,1 млрд т.), Каламкас и Жетыбай (по 1 млрд т.). Нефтетранспортная инфраструктура представлена 4 нефтепроводами общей протяженностью 8301 км – Каспийский трубопроводный консорциум (КТК, 1510 км), «Атырау — Самара» (1232 км), «Атасу-Алашанькоу» (Казахстан-Китай) (963 км), «Кенкияк-Кумколь» (794 км). Протяженность газопроводов составляет 14 895,4 км. Стратегия использования топливно-энергетических ресурсов базируется на

долгосрочном партнерстве с крупнейшими нефтяными компаниями мира в целях привлечения капиталов и современных технологий, создания системы экспортных технологий, создания системы системы экспортных трубопроводов с позиции эффективности использования будущих доходов от экспорта ресурсов. [1,796].

15 августа 1998 года был издан Указ Президента «Об образовании Советов иностранных инвесторов», основными задачами которого являлись: внесение на рассмотрение Президента Республики Казахстан предложений по совершенствованию законодательства; регулирование вопросов, инвестиционной деятельности, разработка рекомендаций по улучшению инвестиционного климата, а также по стратегии привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Казахстан [2]. В общем объеме прямых иностранных инвестиций (ПИИ) 60% составляли инвестиции в нефтеперерабатывающую промышленность. Как отметил глава государства в своем Послании народу Казахстана: «Мы заключим долгосрочное партнерство с главными международными нефтяными компаниями для привлечения лучших международных технологий, ноу-хау и крупного капитала, чтобы быстро и эффективно использовать наши запасы».

На казахстанский энергетический рынок КНР пришел после подписания 24 сентября 1997 г. межправительственного Соглашения о сотрудничестве в области нефти и газа между двумя странами, а также Генерального соглашения между Министерством энергетики и минеральных ресурсов Республики Казахстан и Китайской Национальной нефтегазовой корпорацией (CNPC) о проектах разработки месторождений в Казахстане и строительства нефтепровода из Казахстана в Китай. [3]

Перспективность двустороннего казахстанско-китайского энергетического сотрудничества обусловлена потребностью обеих сторон диверсифицировать как экспортные поставки, так и получение энергоресурсов. В последнее время наиболее обсуждаемая тема в казахстанско-китайских отношениях – присутствие Китайской Народной Республики (далее- КНР) в нефтегазовом секторе Казахстана. В лице Казахстана КНР видит надежного партнера, поставляющего сырьевые и топливные ресурсы для своей динамично развивающейся экономики. Все инвестиционные проекты подтвержденные между двумя странами считается практиком проекта «Один пояс - Один путь». Наша страна возлагает большие надежды на проект экономической интеграции «Один пояс — один путь».

Сотрудничество Казахстана и Китая в сфере энергетики способствует укреплению отношений стратегического партнерства двух стран, отвечает интересам энергетической безопасности Китая и диверсификации нефтяного сектора Казахстана. Программа стратегического партнерства предусматривает широкие взаимовыгодные связи и разную направленность инвестиционных потоков. [4]

4 июня 1997 году китайская национальная нефтегазовая компания (ННК) выкупила 60% акций АО «Актобемунгаз». Это был первый инновационный проект между Китаем и Казахстаном. Таким образом, с 1997 года в летописи компании и государства ведется отчет истории взаимоотношений с инвестором в лице Китайской Национальной Нефтегазовой Корпорации, которая дала письменные обязательства Правительству Республики Казахстан инвестировать суммарно в развитие актюбинского проекта не менее 4,0 млрд. долларов в течение 20 лет. Стоит отметить, что фактически сумма накопленных инвестиций за период 2002 - 2012 годы составила 6,27 млрд. долларов. После этой сделки казахстанская компания была преобразована в СП «CNPC – Актобемунгаз». Впоследствии китайской стороне был продан оставшийся госпакет акций «CNPC – Актобемунгаз», разрабатывающий месторождения Жанажол, Кенкияк надсолевой и Кенкияк подсолевой Актюбинской области, о чем было сообщено «Интерфаксом». [5]

В 2001 г. CNPC купила 50 % Buzachi Operating Ltd (месторождение - Северное Бузачи). Остальные 50% принадлежат Caspian Investments Resources Ltd (СП «ЛУКОЙЛ Оверсиз» и Mittal Investments). А в 2005 г. CNPC купила PetroKazakhstan (освоение Кумкольской группы нефтяных месторождений), В настоящее время 50% принадлежит CNPC, остальная доля принадлежит структурам АО «НК «КазМунайГаз». В 2006 г. СІТІС купила 50 % Каражанбасмунай (месторождение Каражанбас). В 2009 г. CNPC купила 50% Мангистаумунайгаз (Жетыбайская группа месторождений). Компания обеспечивает более 30% добычи нефти в РК.

CNPC и СІТІС считаются ведущими основными китайскими нефтяными компаниями и активно участвуют в добыче сырья в Казахстане. На протяжении 21 года казахстанско-китайское сотрудничество продолжает углубляться и показывать хорошие плодотворные результаты.

В 2017 году 20-летний юбилей инвестиционной деятельности корпорации CNPC отмечала в актюбинском проекте. Значительные инвестиции АО «CNPC-Актобемунгаз» за эти годы были направлены на реализацию таких стратегически важных проектов модернизации, как железная дорога «Жанажол-Жем», магистральный газопровод «Жанажол-КС13», объекты газлифтной системы добычи,

Жаназольская база производственно-технологического обеспечения, заводы Жаназольского нефтегазоперерабатывающего комплекса, газотурбинная электростанция, смешанный трубопровод для мультифазной продукции «Кенкияк-Жаназол», дожимные компрессорные станции и др. Общие инвестиции АО «CNPC-Актобемунгаз» за период 1998-2017 годы (включительно) по всем контрактам на недропользование превысили 13,9 млрд. долл. США. По итогам 2017 года добыча нефти составила 5 млн. тонн нефти – аналогичная добыча была и в предыдущем году. Генеральный директор «CNPC-Актобемунгаз» Ван Цзюньжэнь, информируя о достижениях компании за прошлый год, на собрании трудового коллектива с участием главы региона, руководителей маслихата области, территориального объединения профсоюзов и управлений государственных органов в конце января заявил о перевыполнении плана по добыче нефти и нефтепродуктов. По сведению компании, в бюджет государства по итогам 2017 года ею было перечислено налогов и сборов на сумму порядка 110 млрд тенге. Для сравнения, в 2016-м объем налогов, сборов и платежей в бюджеты всех уровней со стороны предприятия по итогам 2016 года составлял 89,5 млрд тенге[6].

АО «Каражанбасмунай» является нефтедобывающей компанией, разрабатывающая месторождение Каражанбас, расположенное в Мангистауской области. В 2007 году китайская компания «СІПІС» и «Казмунайгаз» стали владельцами - акционерами компании. Основная деятельность АО «Каражанбасмунай» - разработка месторождения углеводородного сырья. Ежегодно добывается порядка 1 млн. т. нефти. Компания в 2018 году в среднесрочной перспективе планирует выйти на новый уровень и довести объем добычи до 2500 тыс.т. Планируется продлить контракт на недропользование с китайской компанией до 2035 года.

АО «Мангистаумунгаз» является предприятием, положившим начало бурному развитию нефтяной промышленности в Мангистау, обеспечивает свыше 31% добычи в регионе и 8% по республике. С 2010года акционерами АО «Мангистаумунгаз» стали казахстанская нефтяная компания КазМунайГаз (50 %) и китайская нефтяная компания CNPC (50 %). Оставшийся 1 % находится в руках трудового коллектива АО «Мангистаумунгаз» и других юридических лиц. В недрах имеются с общими балансовыми запасами нефти около 638.7 млн. тонн, в 2017году добыча нефти составила 6 млн. 350 тыс. 279 тонн нефти. Так, нефтяники Жетыбая отапортовали о досрочном выполнении годового плана по добыче нефти в 2 млн. 285 тыс. 157 тонн 28 декабря 2017 году. К слову, «Мангистаумунгаз» сегодня разрабатывает 15 месторождений нефти и газа, с общими начальными запасами 1124,671 млн.тонн, крупнейшими из них являются Каламкас и Жетыбай.

Промышленное освоение месторождения компанией АО «ПетроКазахстан» началось с 1986 года. С 2005 года ее приобрела компания CNPC, а в 2007 году владельцем 50% акции компании стала АО «Казмунайгаз». В сферу деятельности входит разработка месторождений, добыча нефти и газа.

АО «Разведка Добыча «КазМунайГаз» (РД КМГ), тоже входящее в число лидеров по объему добычи нефти в Казахстане, в 2017 году добыло 11,9 млн тонн нефти (13,8% всей добычи нефти Казахстана), что на 2% меньше, чем в 2016 году. Общий объем добычи РД КМГ включает и доли в ТОО «СП «Казгермунай» (КГМ), ССЕЛ (АО «Каражанбасмунай») и PetroKazakhstan Inc (PKI). В 2017 году данный показатель совокупно составил 3547 тыс. тонн, что на 6% меньше, чем в предыдущем году. Доля РД КМГ от объемов продажи нефти компаниями КГМ, ССЕЛ и PKI по итогам 2017 года была зафиксирована на уровне 3414 тыс. тонн, включая 1443 тыс. тонн, отправленных на экспорт, и 1971 тыс. тонн – на внутренний рынок. Следует отметить изменение структуры поставок нефти РД КМГ в долях КГМ, ССЕЛ и PKI в 2017 году относительно 2016 года: доля поставок на экспорт от общего объема реализации снизилась с 50% до 42%, на внутренний рынок – увеличилась с 50% до 58%. Кроме того, в соответствии с ожиданиями, доля РД КМГ в объеме добычи нефти компаний КГМ, ССЕЛ и PKI в текущем году составит 3,4 млн тонн – немного меньше, чем в 2017-ом. Общий объем добычи КГМ, ССЕЛ и PKI в 2022 году составит всего 1,9 млн тонн: снижение обусловлено естественным снижением добычи КГМ и PKI на 64% и 66% соответственно [7]. Прогнозы, связанные с дальнейшим развитием нефтегазовой промышленности Казахстана, характеризуются, главным образом, положительной направленностью. Рассматривать любой прогноз относительно углеводородных запасов следует не только с точки зрения их прогнозируемого оставшегося количества, но и вероятного будущего развития технологий и методов их максимально рационального использования.

По оценкам КМГ, имеется около 172 разведанных нефтяных месторождений, из которых около 80 разрабатываются или находятся в разработке. Больше в частности, более 90% разведанных

запасов нефти находятся в пределах 15 крупнейших нефтяных месторождений страны: Тенгиз, Кашаган, Карачаганак, Узень, Жетыбай, Жанажол, Каламкас, Кенкияк, Каражанбас, Кумколь, Северная Северная Бузачи, Алибекмола, Центральная Восточное Прорва, Кенбай, Королевское. По данным, в 2017 году Казахстан добыл около 1,77 млн баррелей в сутки нефти и конденсатов. В 2017 году потребление рафинированного топлива увеличилось примерно на 3,1%. В 2017 году по данным, страна экспортировала около 1,52 млн баррелей в сутки нефти и конденсатов. По данным ОВОС (Оценка воздействия на окружающую среду), более трех четвертей сырая нефть страны экспортируется в Европу, проходя вокруг или через Каспийское море. Около 16% экспортируемой сырой нефти идет в Китай по трубопроводу.

В Казахстане за 11 месяцев 2018 года добыто на 3 млн. тонн нефти больше прогнозируемых объемов, сообщил 11 декабря министр энергетики страны Канат Бозумбаев. Объем добычи нефти и конденсата в указанном периоде составил порядка 82,4 млн. т., показав рост на 4,9% к соответствующему периоду 2017 г. [8, 144] В 2019 году добыча нефти будет продолжать расти, а дальнейшая добыча на гигантском Кашаганском месторождении приведет к увеличению общей добычи на 4,0% в годовом исчислении до примерно 1,96 млн баррелей в сутки в 2019 году. Дальнейшая поддержка добычи будет видна около 2023 года после расширения месторождения Тенгиз. Также отметим, что по последним данным Комитет по статистике Министерства национальной экономики РК объем добычи нефти в Казахстане в январе-мае 2018 года составил 32,185 млн тонн, что на 7,8% больше, чем в аналогичном периоде 2017 года. [9]

Современная эпоха – эпоха нефти. Американский исследователь нефтяного мира Дэниел Ергин назвал нашу цивилизацию углеводородной. Вероятно, это определение наиболее точное, так как к углеводородам относится и природный газ – неперемещаемый спутник нефти, который начиная со второй половины XX века активно применяют в качестве топлива и химического сырья. [10, стр 339] В этих условиях наиболее важный вклад в обеспечение энергетической безопасности и достижение климатических целей можно внести природный газ, это наиболее экологически-чистое ископаемое топливо. Руководство Китая уделяет газовой отрасли, особенно вопросам освоения нетрадиционных источников газа, повышенное внимание. [11, 42]

Крупнейшим импортером нашего недр является Китай (15,4%). За четыре месяца 2018 года объем добычи природного газа в Казахстане составил 18,8 млрд кубов. Это на 6,3% больше, чем годом ранее, сообщает EnergyProm.

Казахстан с октября 2007 года начал экспортировать газ в Китай. Глава национальной компании «КазМунайГаз» Сауат Мынбаев также ранее подтверждал планы Казахстана по экспорту газа в Китай. По его словам, 5 млрд кубометров газа планируется поставить в КНР к октябрю. Ожидаемая экспортная выручка — около 1 млрд долларов. В 2019 году планируется увеличить экспорт газа в Китай до 10 млрд кубометров. По данным Минэнерго республики, в настоящее время запасы газа в стране составляют 3,9 трлн кубометров. В 2017 году Казахстан добыл 53 млрд кубов газа. Из них около 22 млрд были потреблены самими производителями (закачивание газа в пласт), на внутренний рынок ушло 13,8 млрд, а оставшиеся 17,2 млрд кубов — на экспорт. [12]

Нефтегазовый сектор Казахстана, развиваясь ускоренными темпами, становится прочным фундаментом социально-экономического подъема всей страны, способствуя ее интеграции в мировую экономику.

Список использованной литературы

1. Д.У.Кульжанов, Т.П.Сериков, Научно-технологическое развитие нефтегазового комплекса: Доклады Десятих международных научных Надиоровских чтений. – Атырау, 2012. – 832 с.
2. Указ Президента Республики Казахстан от 30 июня 1998 года № 3985 Об образовании Совета иностранных инвесторов при Президенте Республики Казахстан // Режим доступа URL: <http://online.zakon.kz/> – (Дата обращения: 19.01.2018).
3. https://e-history.kz/ru/contents/view/strategicheskoe_partnerstvo_kazahstana_i_kitaya_v_energeticheskoi_sfere__1414 © e-history.kz
4. <https://www.zakon.kz/4740992-partner-kazakhstan-v-jenergosfere.html>
5. Указ Президента Республики Казахстан от 30 июня 1998 года № 3985 Об образовании Совета иностранных инвесторов при Президенте Республики Казахстан // Режим доступа URL: <http://online.zakon.kz/> – (Дата обращения: 19.01.2018).
6. История компании // Режим доступа URL: <http://www.cnpc-amg.kz/?p=onas> - (Дата обращения: 01.12.2017).
7. Информационные сообщения компании «Казмунайгаз» // Режим доступа URL: <http://https://www.kmgep.kz/rus/> - (Дата обращения: 05.01.2019).
8. Журнал «Нефть и газ» №1(109) 2019
9. <http://afk.kz/ru/analytics/prochie-analiticheskie-materialyi/prognoz-po-dobyiche-nefti-v-kazahstane-v-2018-godu-velichen.html>
10. Чердабаев Р.Т, Ч45 Нефть: Вчера, сегодня, завтра.- М .Альпина Бизнес Букс,2010.-352с.:ил.
11. Журнал «Нефтегазовая вертикаль» №6 2012
12. <https://kapital.kz/economic/72407/kazahstan-planiruet-znachitelno-velichit-eksport-gaza-v-kitaj.html>

Гадиров Ф.Р.
Магистрант 2-курса
факультета «востоковедения»
КазНУ им. Аль-Фараби
Ph.D, доктор. **Тюлегенов К.М.**

НОВАЯ ПОЛИТИКА ЕГИПТА

После переизбрания президента Египта Абделя Фатха ас-Сиси на второй срок, будет написана новая глава во внешней политике Египта. Президент Египта ас-Сиси был избран после двух народных восстаний - первое произошло 25 января 2011 года против бывшего президента Египта Хосни Мубарака, а второе - 30 июня 2013 года против правления «Братьев-мусульман» и бывшего президента Мухаммеда Мурси - в течение двух лет. Первый президентский срок длился с июня 2014 года по июнь 2018 года, прежде чем президент ас-Сиси выиграл вторые выборы.

Египет во время второго президентского срока будет продолжать испытывать определенную степень внутренней и внешней стабильности, также ожидается, что произойдут некоторые изменения во внешней политике. Эти изменения будут обусловлены неотложностью решения экономических проблем Египта, которые с каждым днем становятся все более утомительными.

Чтобы лучше понять нынешнюю внешнюю политику Египта и то, что ожидается от нее в ближайшем будущем, нужно рассмотреть состояние внешней политики Египта до первого срока полномочий президента ас-Сиси. Эпоха бывшего президента Хосни Мубарака во время тридцатилетнего правления (1981–2011 гг.), стала застойной, сравнимой с последними днями правления Леонида Брежнева в Советском Союзе. Хотя его критики обвиняли Мубарака в том, что он коррумпирован и авторитарен, когда дело дошло до внешней политики, Мубарак был признан многими за то, что он сохранил некоторые основные принципы национальных интересов и безопасности.

Успешное завершение израильского ухода с Синая в 1982 году, несмотря на убийство его предшественника президента Анвара Садата, считается первым достижением бывшего президента Хосни Мубарака. За этим последовало прекращение изоляции Египта в арабском мире путем восстановления отношений с арабскими странами и прекращение арабского бойкота после мирных соглашений в Кэмп-Дэвиде. В долгосрочной перспективе президента Мубарака, также удалось выдвинуть Египет в качестве основного посредника от имени палестинцев с Израилем, сохраняя при этом «холодный мир» с Израилем[1].

Тем не менее, наиболее важным аспектом внешней политики президента Мубарака были особые отношения, которые он лично согласовывал со странами Персидского Залива. Одним из примеров таких отношений была солидарность, проявленная Египтом с монархиями Персидского залива и, особенно с Саудовской Аравией во время войны в Персидском заливе (1990–1991). Египет при Мубараке сыграл важную роль в мобилизации Лиги арабских государств, для осуждения вторжения Ирака и оккупации Кувейта. В течение всего президентства Мубарака, Египет также работал над дальнейшими военными и экономическими отношениями между странами Персидского залива[2, с. 346].

Бывший президент Хосни Мубарак также культивировал и поддерживал «особые отношения» с Вашингтоном, и в результате получал выгоду от военной и экономической помощи США на протяжении всего своего правления в течение трех десятилетий. Временами в отношениях с Вашингтоном возникали некоторые проблемы по внутренним вопросам Египта, связанным с правами человека и ролью гражданского общества. Проблема, которая испортила отношения в конце президентства Мубарака, заключалась в том, что последний отказался обеспечить открытость и демократию в стране после того, как бывший президент США Джордж Буш объявил о кампании по обеспечению демократической свободы в арабском мире.

Что касается отношений с Москвой, то они не были антагонистическими, как в случае с президентом Анваром Садатом. Президент Мубарак восстановил дипломатические отношения с Советским Союзом в 1984 году, через три года после того, как президент Садат разорвал их. Российский президент Владимир Путин был приглашен в Каир в 2005 году, а в 2008 году во время визита президента Мубарака в Москву, он заручился поддержкой России в строительстве атомной электростанции в Египте. Сотрудничество между двумя странами распространялось и на другие области, такие как туризм, где поток российских туристов в Шарм-эш-Шейх и другие курортные

города на Красном море был заметным. Таким образом, российские туристы сформировали наибольшую национальность для посещения Египта по количеству, достигая более 2,5 миллионов в год к концу президентства Хосни Мубарака.

Восстание 25 января вызвало волну народного волнения в Египте и арабском мире. Многие в Египте мечтали, что Каир станет новой моделью демократии в регионе. Это восприятие поддерживалось как Брюсселем, так и Вашингтоном, которые стремились поддержать демократию в западном стиле на Ближнем Востоке и в Северной Африке.

Что в этот революционный момент западные демократии поддержали импорт «Инициативы Дюваль» в Египет и арабский мир - инициативу, которая началась в начале 1980-х и 1990-х годов для поддержки демократизации в Восточной Европе. Однако, во время и сразу после восстания 25 января Египет был слишком втянут в свою внутреннюю политику и беспорядки, чтобы воспользоваться этой инициативой или другими формами внешней помощи.

Западная реакция на «арабскую весну» была, как правило, «ждать и видеть». Некоторые лидеры питали глубокие подозрения, которые превращались в негативные настроения, хотя и не являлись открытой враждебностью.

Негатив по отношению к «Арабской весне» был особенно заметен в консервативном Персидском заливе и Российской Федерации. Избрание Мухаммада Мурси на пост президента Египта в июне 2012 года не принесло желаемой стабильности, необходимой для страны. Вместо этого правление бывшего президента Мурси положило начало новому периоду беспорядков в Египте.

Проблемы, стоящие перед Египтом, будь то внутренние или внешние, стали более острыми, поскольку новый режим президента Мурси быстро доказал свою несостоятельность. Когда дело дошло до внешних проблем, таких как водный кризис, телевизионный дипломатический промах привел к тому, что правительство Эфиопии ухудшило все отношения с режимом бывшего президента Мухаммада Мурси. Видно, что президент Мурси советовался со своими советниками о применении военной силы для противодействия угрозе, создаваемой плотиной Ренессанс.

Еще один пример плохого руководства Мурси был очевиден в его попытке получить кредит в размере 4,8 млрд. долл. США от Мирового Финансового Фонда (МВФ), а затем в его неспособности завершить заем путем проведения некоторых необходимых реформ [3].

Что касается отношений с Соединенными Штатами, администрация Обамы поддержала революцию и избрание президента-исламиста, полагая, что наличие умеренного исламского режима в Египте, как и в Турции при Реджепе Тайипе Эрдогане, лучше всего послужит интересам Америки. Тем не менее, несмотря на эту поддержку, «Братья-мусульмане» не смогли продвинуть дальнейшие отношения между США и Египтом. На самом деле, бывший президент США Обама сам описал отношения с Египтом при Мурси как «ни друга, ни врага». Это было далеко от «особых отношений», которыми США и египетские лидеры пользовались в течение большей части президентства Мубарака.

Режим бывшего президента Мурси не понимал фундаментальных изменений, которые произошли в обществе до восстания 25 января 2012 года. Конституционная декларация в ноябре 2012 года, в которой президент Мурси дал себе больше полномочий, чем когда-либо пользовался Мубарак, была соломинкой, сломавшей спину верблюда. Это было лишь вопросом времени до начала второго восстания. Это произошло 30 июня следующего года.

После прекращения правления президентства Мурси 3 июля 2013 года Абдель Фатх ас-Сиси, тогда занимавший пост министра обороны, был призван восстановить правопорядок в стране и обеспечить определенную политическую стабильность, в то же время, столкнувшись с нарождающимся террористическим мятежом на Синайском полуострове. Но это было еще не все, ас-Сиси также столкнулась с проблемой легитимности и международного признания. [4]

В глазах Африканского союза и западных демократий, таких как США и Европейский Союз, вмешательство армии 3 июля 2013 года было воспринято иначе, чем 11 февраля 2011 года. В отличие от того, когда египетские военные вмешались, чтобы положить конец правлению Мубарака - к признанию большинства наблюдателей внутри и за пределами Египта - то же самое действие военных два с половиной года спустя 3 июля 2013 года против «Братьев-мусульман» было осуждено некоторыми международными державами как государственный переворот. Тем не менее, важно помнить, что протесты, которые потрясли Египет, начиная с 30 июня 2013 года, были значительно более масштабными и разнообразными, чем протесты 25 января. Против режима Мурси участвовало больше египтян, чем тех, кто протестовал против президента Мубарака. Протесты 30 июня 2013 года также получили поддержку большей части гражданской оппозиции, включая Мухаммеда аль-Барадея, а также религиозных учреждений, таких как Аль-Азхар и Коптская церковь. Несмотря на

подавляющую общественную поддержку свержения режима Мурси, некоторые страны понизили свои дипломатические отношения с Египтом в преддверии инаугурации ас-Сиси в качестве президента.

В период президентства ас-Сиси, между Россией и Египтом было заключено несколько сделок по поставке оружия на миллиарды долларов, включая покупку 50 истребителей МиГ-29. Предыдущий совместный комитет по диалогу и консультациям, созданный ранее при президенте Мубараке и известный как «механизм два плюс два», был возобновлен в ноябре 2013 года. Однако в октябре 2015 года неудача омрачила связь с падением российского пассажирского самолета, перевозившего российских туристов из Шарм-эль-Шейх, погибло 224 пассажира на борту.

Видел ли Кремль возможность вытеснить Вашингтон, как главного великого союзника Египта и восстановить стратегические отношения, которые существовали между Египтом и Советским Союзом в 1950-х и 1960-х годах? Скорее всего, президент Р.Ф. В.В. Путин и его советники увидели тактическую возможность для продвижения своих интересов в регионе путем развития прочных отношений с Египтом, возглавляемым президентом Египта ас-Сиси [5].

Среди наиболее насущных проблем, стоящих перед президентом ас-Сиси, было восстановление отношений Египта с Африканским союзом, который приостановил членство Египта 5 июля 2013 года, всего через два дня после отставки Мурси, назвав его свержение неконституционным. Это была акция, которая была описана министром иностранных дел Египта Набилем Фахми в январе 2014 года во время визита в Алжир, как «неправильная и не учитывающая конкретных обстоятельств, с которыми сталкивается Египет». Потребовалось почти год приостановки и избрания ас-Сиси восстановит Египет в Африканском союзе, который официально состоялся во время саммита в Малабо, столице Экваториальной Гвинеи, 26–27 июня 2014 года.

Ситуация с Европейским Союзом была иной, (ЕС) не мог позволить себе дестабилизацию ключевого партнера и ключевой страны на юге Средиземноморья. Были представлены предложения о посредничестве между правительством Египта после 30 июня, и последовало несколько визитов, но безуспешно. 21 августа 2013 года Совет (ЕС) по иностранным делам в своем заключении осудил «все акты насилия» и «призвал все стороны вступить в реальный и всеобъемлющий диалог, чтобы вернуться на путь демократии». (ЕС) также призвал к отмене чрезвычайного положения. Однако эта позиция не была поддержана, поскольку каждая страна (ЕС) стремилась развивать свои собственные отношения с новым египетским руководством и вскоре выработала новые общие интересы. Среди них следует отметить Германию, которой удалось заключить договор со своей электрической компанией «Siemens» о строительстве нескольких мегастанций стоимостью около 8 миллиардов евро. Франция, со своей стороны, продала Египту двенадцать реактивных истребителей «Rafale» и два десантных корабля «Mistral» (вертолетоносцы), которые предназначались для России.

Задачи президента ас-Сиси в период с 2013 по 2018 годы заключались в том, чтобы противостоять терроризму, одновременно обеспечивая признание и нормализацию отношений с Африканским союзом, Соединенными Штатами и Европейским союзом. Эти приоритеты изменятся во время его второго срока, поскольку Египту придется изменить свою внешнеполитическую повестку дня, чтобы противостоять новым и продолжающимся вызовам. Главным из них является необходимость обеспечения дополнительного притока капитала и инвестиций для решения хронических экономических проблем Египта.

Экономические проблемы Египта, конечно, не новы. Во многих отношениях взаимосвязь между экономическими проблемами Египта и его внешней политикой была постоянной чертой египетской политики, восходящей к эпохе нассеристов. В 1956 году, когда Насер искал западные финансы для строительства Асуанской плотины, он национализировал Суэцкий канал в ответ на прекращение финансирования плотины Всемирным банком, Великобританией и Соединенными Штатами. Этот акт в конечном итоге отвлек Египет от Запада на двадцать лет. Лишь в результате продовольственных беспорядков в январе 1977 года слабая египетская экономика вынудила Садата воссоединиться с западными государствами и положить конец войне Египта с Израилем.

Поэтому можно утверждать, что экономические проблемы Египта иногда играли решающую роль в формировании важных внешнеполитических решений, даже когда это было не так заметно. Например, обеспечение постоянной экономической помощи Египту сыграло заметную роль в тесных связях бывшего президента Мубарака со странами Персидского залива, как способа получения прямой арабской финансовой помощи, когда это необходимо.

Результатом ограниченности экономических ресурсов Египта и роста населения является то, что Египет импортирует от 60 до 70 процентов своей продукции. Следовательно, сегодня Египет является крупнейшим импортером пшеницы на международном рынке. Тем не менее, экономические проблемы Египта являются гораздо более серьезными, о чем свидетельствует его большой торговый дефицит с

объемом экспорта в 22,4 млрд. долл. США и импортом в размере 56,8 млрд. долл. США. Таким образом, перед Египтом стоит двойная задача: увеличить свой иностранный экспорт и увеличить доходы от других источников, таких как туризм, который до 2010 года еще не достиг своего уровня в 14,7 млн. Туристов, и в 2010 году он получил 12,5 млрд. долл. США [6].

Второй срок президентства ас-Сиси, вероятно приведет к тому, что Египет создаст особую экономическую зону Суэцкого канала, чтобы превратить его торговую зону с ограниченным доходом, полученным от платы за проходящие мимо корабли, в логистический и сервисный центр для международной торговли. Именно в этом контексте новый китайский шелковый путь, более известный как инициатива «Пояс и дорога», дает возможность привлечь китайские инвестиции и потенциал для стратегического экономического партнерства.

Необходимость развития новых экономических партнерств является более насущной, поскольку финансовая помощь, которая раньше приходила из стран Персидского залива, сокращается и не так велика, как это было раньше. Прошли те щедрые пожертвования после 30 июня 2013 года, в которых сообщалось, что экономическая и финансовая помощь, оказанная странам Персидского залива Египту, составляла от 30 до 40 млн. долл. США. С учетом снижения цен на нефть и связанного с этим экономического спада, с которым сталкиваются многие страны Персидского залива, а также с экономическим ущербом от военной интервенции Саудовской Аравии в Йемене, Египет не может ожидать такого же уровня щедрости от своих партнеров в Персидском заливе.

Тем не менее, похоже, что правительство считает, что Египет слишком велик, чтобы обанкротиться. Таким образом, египетские лидеры продолжают искать поддержку в Персидском заливе, и, самое главное, в Германии и Франции. Хотя вера в то, что Египет слишком велик, чтобы обанкротиться, может иметь некоторое оправдание, она не является надежной гарантией от дальнейшего экономического спада, особенно в случае неожиданного международного развития, такого как финансовый кризис, сродни Великой рецессии 2008 года[7].

Если египетская экономика не сможет вырасти настолько, чтобы удовлетворить растущие ожидания египетских масс, эти ожидания превратятся в разочарование, гнев, а затем в волнение. Таким образом, президент ас-Сиси и его советники должны разработать больше экономических вариантов, чтобы они могли принимать дипломатические решения на основе местных египетских экономических реалий. Президент ас-Сиси не хочет, чтобы его дипломатические возможности были ограничены в результате экономических трудностей, как это было в случае с бывшими президентами Абдель Насером (1952-1970 гг.) в 1956 году или Анваром Садатом (1970-1981 гг.) в 1977 году.

С инаугурацией Дональда Трампа в 2017 году у Египта улучшились перспективы поддерживать теплые отношения с Москвой и Вашингтоном. Тем не менее, в прошлом году возможность тесных отношений между президентом США Дональдом Трампом и президентом ас-Сиси не осуществилась. Во-первых, Конгресс США ввел санкции против России в рамках расследования Мюллера о возможном вмешательстве России в президентские выборы 2016 года в США. Более значительным и, возможно, тревожным событием является то, что в новой оборонной стратегии Пентагона Россия и Китай определены в качестве геостратегических противников Америки в 2018 году. Это назначение появилось после двух десятилетий, когда Соединенные Штаты сосредоточили свое внимание в основном на угрозах исламистских террористов. Наконец, чтобы еще больше осложнить ситуацию, на горизонте маячит новая торговая война между Соединенными Штатами и Китаем.

В заключение эти новые события могут привести к большей международной нестабильности и создать угрозу для глобальной политики в направлении большей поляризации. Сегодня мы наблюдаем ухудшение отношений между США и Россией, а также Китаем. Возрождающаяся Россия и более напористый Китай в конфликте с трансформирующимися Соединенными Штатами означают, что мы можем ожидать, что лица, принимающие решения в Египте, столкнутся с некоторыми трудными выборами, как это было в случае с Северной Кореей, когда Соединенные Штаты выразили свое недовольство продолжающимися военными отношениями Каира с Пхеньяном.

Президент Египта ас-Сиси столкнется с другими проблемами во время своего второго президентского срока. Частично это связано с успехом президента в решении вопросов легитимности, признания и нормализации в различных странах и международных организациях после 30 июня 2013 года. Поскольку он вступает в новый срок, и международная и региональная обстановка продолжает меняться и становиться более поляризованной, президенту ас-Сиси можно было бы попросить принять некоторые жесткие, дипломатические решения.

Литература

1 Египет провозгласил новую Политику // *News.com.*, 2012. URL:

2 Киселев С. *Революция 1952 года 1992.* М., 346 с.

- 3 Президентские выборы в Египте // РИА новости: 2012. URL: <http://www.ria.ru/> (29.01.2013).
- 4 Калинин М.А. Новая конституция после революции //: 2013.://vpk-news.ru/ (17.02.2014).
- 5 Во время президентских выборах на участие подали около 500 человек // News.ru (15.01.2014).
- 6 Падение режима М. Мурси в Египте: // www.inopressa.ru/article/ (18.01.2014).
- 7 Сапронова М.А. Революция в Египте: 2012 г.// Институт Ближнего Востока: www.iimes.ru/ (15.04.2014).

Даукен Ғ.Н.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Қиыр Шығыс кафедрасының
I курс магистранты
Ғылыми жетекші: **Абаған А.Б.**

ҚАРТ АДАМДАРҒА ҚАТЫСТЫ КОРЕЯ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТЫ

Бұл мақала Корея Республикасындағы әлеуметтік әлсіз топтарға көрсетілетін әлеуметтік көмек саясатын зерттеуге арналған. Негізгі зерттеу объектілері ретінде қарттар алынды. Қазіргі заманда көптеген дамыған елдерде халықтың ғаламдық қартаюы өзекті мәселеге айналуда. Сол елдердің қатарында 20 жылда халықтың тұрмыс сапасы бойынша өте үлкен жетістіктерге жеткен Оңтүстік Корея мемлекеті де бар. Жұмыстың мақсаты қазіргі таңда қарт адамдарға қатысты Корея Республикасының қазіргі әлеуметтік саясатына шолу жасау.

Қазіргі заманда көптеген дамыған елдерде халықтың ғаламдық қартаюы өзекті мәселеге айналуда. Бұл үдеріс халықтың орташа өмір сүру деңгейінің жақсаруы, медицина саласындағы жетістіктер, қоғамдық өмірдің жақсаруы сияқты бірқатар факторларға байланысты. Дәл осы үрдіс Оңтүстік Корея қоғамын айналып өтпеді.

Бұл үрдіс екі жақты көзқарастар тудыруы мүмкін. Біріншіден, аталмыш факторлар сол мемлекеттің экономикалық және саяси тұрақтылығын білдірсе. Екіншіден, халықтың қартаю мәселесі ел экономикасын кері тартқыш дөңгелек іспеттес. Қартаюшы қоғамдағы зейнеткерлерді асырау қарапайым жұмысшылардың мойнына ауыртпалық тудырады, елде жұмыс кадрларының жетіспеушілігі байқалады. Сонымен қатар зейнеткерлерді, қарт адамдарды әлеуметтік қамтамасыз ету мемлекет тарапынан арнайы бағдарламалардың даярлануын талап етеді.

БҰҰ-ның классификациясы бойынша жасы 65 және одан жоғары азаматтардың үлесі халқының 7%-ын құрайтын қоғам "қартаюшы" болып саналады.

Корея Республикасының 2000 жыл 10 шілде айының статистикасы бойынша 65 жастан асқан қарттар саны 3 млн 371 мыңға жетті. Бұл көрсеткіш халықтың нақты 7%-ын құрады. Арнайы сарапшылардың болжамы бойынша, бұл көрсеткіш 2022 жылы 14,3%-ға жетуі де мүмкін. Нәтижесінде 2032 жылға дейін Оңтүстік Корея "шеттен тыс қартайған" қоғамға айналуы әбден мүмкін (Чон Кенг Хуе., 2004).

Корея Республикасындағы өмір сүру деңгейінің жақсаруы, орташа өмір сүру жасының өсуі сияқты мәселелер елдегі барлық қоғамдық салаларға өзінің әсерін тигізуде. Дәл осындай факторлар Корея Республикасын зейнеткерлерді әлеуметтік қамтамасыздандыру саласына үлкен өзгертулер енгізуді талап етті.

Корея Республикасының әлеуметтік саясат тарихы сонау ХХ ғ. 60 жылдан бастау алады. Корея Республикасы Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымында (ЭЫДҰ) мүшелік еткен алғашқы жылдары көптеген мемлекеттермен салыстырғанда бірнеше саты артта тұрғанынан қарамастан, дәл осы ХХІ ғасырдың басынан ел экономикасын ретке келтірген Оңтүстік Корея әлеуметтік салаға үлкен көңіл бөле бастайды. 2008 жылғы Денсаулық және әлеуметтік қамтамасыздандыру министрлігінің жылдық шығыны 2007 жылға қарағанда (5342 млн долл.) 27,8%-ға өскен. Бұл орташа есеппен 24 582,9 млн доллар қаржы.

Корея Республикасының «қартаюшы қоғам» фазасына өтуіне байланысты, әлеуметтік саладағы ең басты мәселелердің бірі зейнеткерлерді әлеуметтік қамтамасыздандыру саясаты болды.

Оңтүстік Кореядағы қарттар саны жыл сайын артуда. 1998 жылы қартайған халық саны 700 000 адам болса (халықтың 5%), 2005 жылы 8,9% көрсеткішті көрсетті. 2019 жылдың соңында бұл көрсеткіш 14% көрсеткішке жетіп, 2026 жылы 20%-ға дейін жетуі мүмкін.

Өмір сүру деңгейінің жақсаруына байланысты орташа өмір сүру жасы да ұзаруда. 1985 жылы ер адамдардың орташа өмір сүру жасы 64,9 жас, ал әйел адамдардың орташа өмір сүру жасы 71,3 жасты құраса; 2003 жылы ер адамдар – 72,1, ал әйелдерде – 79,5 жасты құрады; 2005 жылғы дерек бойынша бұл көрсеткіш ер адамдарда – 75,1 жас, әйелдерде – 81,9 жасты құрады. Ең қызығы, Оңтүстік Кореядағы әйелдердің орташа өмір жас көрсеткіші ЭЫДҰ-ның орташа жас көрсеткішінен (81,4 жас) жоғары болды. Болжам бойынша 2030 жылы Оңтүстік Кореядағы әйелдердің орташа өмір сүру жасы – 90 жасқа, ал ер адамдардың орташа өмір сүру жасы – 88 жасқа дейін жетуі мүмкін.

Оңтүстік Кореяның зейнетақы жүйесі басқа демократиялық елдермен салыстырғанда әлдеқайда кеш дамыды. 65 жастан асқан зейнет жастағы корейлердің кедейлік деңгейі Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйым (ЭЫДҰ) елдерімен салыстарғанда төрт есе, яғни 13%-ға жоғары. Бұл өз алдында өте үлкен әлеуметтік мәселе болып табылады. Мемлекеттің әлеуметтік шығындары Оңтүстік Кореяның ЖІӨ-не шаққандағы көрсеткіш ЭЫДҰ елдерімен салыстырғанда өте төменгі деңгейді көрсетті.

Қазіргі уақытта қарттарға көрсетілетін әлеуметтік көмектің ең өзекті мәселесі – қаржы болып табылады. Мемлекет тарапынан бөлінетін қаржыландыру саясаты жыл сайынғы өзгертулерді талап етеді. АҚШ, Ұлыбритания, Германия сияқты дамыған мемлекеттерге қарағанда Корей Республикасы зейнетақымен қамтамасыздандыру жүйесі тек жұмыс бастыларға ғана емес, әлеуметтік топтың барлық мүшелерін толығымен қамтуға тырысады.

2007 жылғы дерек бойынша, зейнеткерлер ЖІӨ 1,6%-ын ғана құраған. Бұл Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымының орташа көрсеткішінің 1/4 көрсеткіші. Зейнетақы жүйесі Корея Республикасында 1988 жылдан бастап Ұлттық Зейнетақы Қызметінің (NPS) қарамағында жүзеге асырылады. 2002 жылғы дерек бойынша, Оңтүстік Кореяның 60 жастан асқан күн көрісі тек зейнетақыға тәуелді азаматтары 6,5%-ды құрды. Халықтың 1/5 зейнетақыға өмір сүруі, зейнеткерлердің жартысынан көбі кедейшілікте өмір сүріп жатқандығының көрсеткіші.

Корея Республикасының зейнеткердің әл-ауқатын реттеуге арналған келесі әлеуметтік көмек түрлері қарастырылған:

1. Зейнеткерлерді әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесі. Корея Республикасында әлеуметтік қамтамасыздандыру жүйесі үздіксіз жетілдірілуде. Оңтүстік Кореяның әлеуметтік қамтамасыздандыру жүйесін 4 топқа бөліп қарастырамыз: зейнеткерлерге арналған сақтандыру, медициналық сақтандыру, жалдамалы жұмыскерлерді сақтандыру және жеке компанияларды банкроттыққа ұшыраудан сақтандыру. Зейнетақы жүйесі негізгі 3 түрі бар: жасына байланысты зейнетақы; мүгедектігі бойынша бөлінетін зейнетақы және қайтыс болған отбасы мүшелері үшін берілетін зейнетақы.

65 жастан асқан зейнеткерлерге 3 түрлі зейнетақы бағдарламалары ұсынылады:

- Әлеуметтік базалық зейнетақы
- Мемлекеттік зейнетақы

Әлеуметтік базалық зейнетақы зейнеткерлерге ең төменгі зейнетақы төлемдері түрінде ұсынылады. Жалғызбасты зейнеткерлерге ұсынылатын максималды әлеуметтік зейнетақы көлемі зейнеткердің соңғы үш жылдық орташа табысының 5%-ын құрайды. Ресми зейнеткерлік жас (65 жас) бойынша зейнетақымен қамтылған адамдар саны 70%-ды құрайды.

Әлеуметтік зейнетақы қоры ортақ табыс бюджеті есебінен толықтырылып отырады. Әлеуметтік базалық зейнетақы шығынын азайту мақсатында мемлекет зейнеткерлерге минималды зейнетақы көлемін ұсынады.

Мемлекеттік зейнетақы бағдарламасы 5 деңгейден тұрады. Бірінші деңгей Ұлттық Зейнетақы Қызметінің (National Pension Scheme — NPS) қарамағында. Бұл зейнетақы төлемдерін жасына, жұмысқа қабілетсіздігіне байланысты және отбасы асыраушысынан айырылған жағдайда беріледі. 1999 жылдан бастап Корей Республикасындағы зейнетақы жүйесіне енгізілген өзгертулер бойынша, 18 ден 60 жас арасындағы жұмысқа қабілетті азаматтар зейнетақы аударымдарына міндеттелді. Қазіргі уақытта жұмысқа қабілетті азаматтардың 92 %-ы формалды түрде міндетті мемлекеттік зейнетақы жүйесінде тіркелген. Олардың 86% -ы ұлттық зейнетақы жүйесіне қатысты болса, ал қалған 6% - мемлекеттік қызметкерлерге, әскерилерге, жеке меншік мектеп мұғалімдеріне арналған арнайы зейнетақы бағдарламаларымен тіркеледі.

Зейнетақы қорлары жұмыс беруші мен жұмыскерлердің төлемдері есебінен толықтырылып отырады. 1988 жылы міндеттелген зейнетақы төлемдері жалақының 3%-ын құраса, қазіргі уақытта 9%-ды құрайды. Жұмыс беруші мен жұмыскерлерге тең дәрежеде 4,5%-дық ставкамен зейнетақы төлемдері міндеттелген. Төлем ставкалары әр 5 жыл сайын қайта қарастырылады. Балықшылар, фермер сияқты арнайы жұмысшылар категориясына жататын азаматтарға мемлекет тарапынан

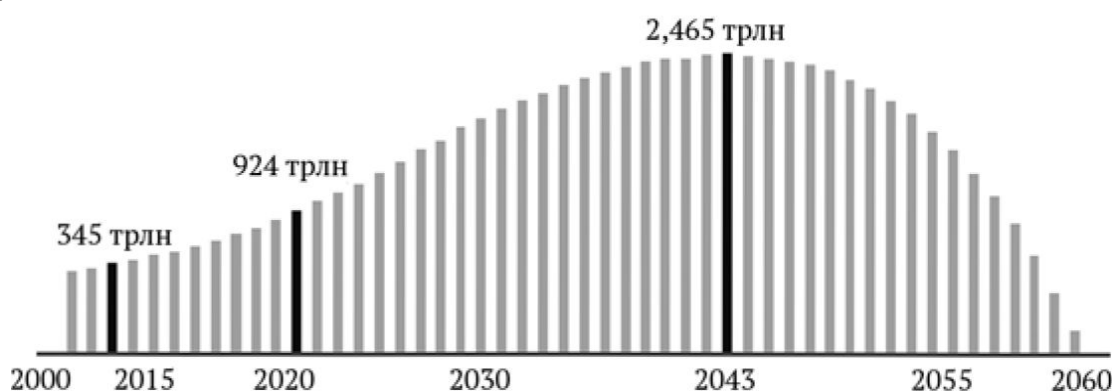
зейнетақы аударымдары жасалады. 2010 жылғы максималды зейнетақы көлемі 3,75млн вон (3503 АҚШ долл.) құрады (Ко Енг Чоль., 2016).

Ұлттық зейнетақы жүйесінде тіркелгендерді жұмыс орны бойынша тіркелген жұмыскерлер және жеке өзі тіркелеген азаматтар болып бөлінеді. Барлық жұмыс берушілер өзінің жұмыскерлерін заңды түрде тіркеуге тиісті. Ал өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтарға табыстың көлеміне байланысты салық салынады. Әдетте, бұл табыстың 9%-ын құрайды.

Қандай-да бір себеппен жұмыстан шығып қалған немесе жеке бизнесін жапқан азаматтарды мемлекет уақытша зейнетақы төлемдерден босатады. Дәл осындай азаматтар 2009 жылғы дағдарыс нәтижесінде 5 млн-ға жеткен. Бұл зейнетақы қорында тіркелгендердің 27,1%-ы.

Корей Республикасындағы зейнетақы жүйесі 1999 жылдан бастап қана халыққа қолжетімді бола бастады. Қазіргі кезде жұмыскерлердің 1/3-і әлеуметтік сақтандыру жүйесіне төлемдерді жеткілікті дәрежеде жасамайды. Себебі жұмыскерлердің көбісі жалақысы төмен жұмыстарда істейді немесе жеке меншік бизнеспен айналысады.

Корей Республикасының Ұлттық Зейнетақы Қызметі арнайы Ұлттық Зейнетақы Қоры (National Pension Fund) есебінен қаржыландырылады. Ұлттық Зейнетақы Қорының активі 2012 жылы 368 млрд вон (340 млн. долл) құрады. Ұлттық қордың болжамы бойынша 2048 жылы халықтың қартаю есебінен қор активі азаяды(Ко Енг Чоль., 2016). (1-сурет)

1-сурет. Корей Республикасы Ұлттық Зейнетақы қорының активтер болжамы

Толық зейнетақы төлемдері 60 жастан асқан және сақтандыру жүйесінде кем дегенде 20 жылдық ақша аударымдары бар адамдарға беріледі. Арнайы категорияға жататын жұмыскерлерге (балықшылар, шахтерлер, әскерилерге) 55 жастан бастап зейнеткерлікке шығуға рұқсат беріледі. Бұл арнайы зейнетақы бағдарламасы белгілі бір себептермен жұмысқа қабілеттілігінен айырылғандарға немесе мүгедектерге, отбасы асыраушысынан айырылған жандарға арналған. Кемінде 10 жыл зейнетақы қорына ақша аударымдарын жасаған азаматтар ең төменгі зейнетақы төлемдерін алуға құқылы.

Зейнетақы жүйесін реттеуші ұлттық қызметтің (National Pension Service) деректері бойынша, пайдаға бағытталған зейнетақы екі бөлімнен тұрады: 1) базалық пайда зейнетақысы (BPA); 2) BPA-ға тәуелді жұмыс істемейтін отбасы мүшелеріне төленетін (18 жасқа толмаған балаларға, 60 жастан асқан зейнеткерлерге және т.б.) мемлекеттік жәрдемақы. Жұмыс істемейтін отбасы мүшесіне төленетін қосымша зейнетақы төлемнің абсолютті жылдық мөлшері отбасы мүшесіне 220 870 вон (260 \$) , ал кәмелеттік жасқа толмаған жасөспірімдерге және қарт кісілерге 147 230 вонды (138 \$) құрайды. 60-65 жастағы жұмысбасты зейнеткерлерге мемлекет зейнетақысына қосымша ақша қосады.

Сақтандыру жүйесіне 20 жылға жетпей аударым жасаған азаматтар үшін пайда зейнетақы бағдарламасы 50-% дан 95%-ға дейін түсіріледі. Кейбір деректер бойынша, базалық пайда зейнетақы көлемі тіркелген азаматтардың аударым көлеміне емес, сақтандыру уақытының ұзақтығына байланысты анықталады.

2005 жылы Корей Республикасында жұмыс берушілерге арналған арнайы зейнетақы заңнамасы өз күшіне енді. Заңнама бойынша, корпорацияларға арнайы зейнетақы төлем бағдарламаларын ұсынуына рұқсат берілді. Бұл заңнамаға дейін жұмыс берушілер арнайы сақтандыру компанияларымен келісімге отырып, бірлесе зейнетақы төлем резервтарын құру тиіс болды.

Зейнетақы жинағын жұмыскерлер бірден алуға немесе жыл сайынғы аннуитет түрінде алуға құқылы. Зейнетақы жинағын бірден алған жағдайда, ақша жеке инвестициондық зейнетақы шотына аударылады. Зейнетақы жинағын үйсіз қалған адамдарға немесе табиғи апаттардан зардап

шеккендерге, 6 ай көлемінде маңызды медициналық қызмет көрсетілуі тиіс адамдар мезгілінен бұрын алуына рұқсат беріледі.

Зейнетақы желісі сақтандыру компанияларымен, банктермен және брокерлермен қаржыландырылады.

Қызметкердің зейнетке шығып зейнетақы жинағын біржолғы немесе жыл сайынғы аннуитеттер түрінде алуы мүмкін. Корея Республикасындағы ең көп қолданыстағы түрі – зейнетақы жинағын бірден алу. Кепілдік төлемдерінің біржолғы сомасы қатысушылардың жеке инвестициялық зейнетақы жоспарларына - IRA-лерге берілуі мүмкін. Қатысушы баспанасыз болып, тұрғын үй сатып алу қажет болған жағдайларда және табиғи апаттардан зардап шеккен жағдайларды қоспағанда, зейнетақы жинақ қаражатын мерзімінен бұрын алуға жол берілмейді. Белгіленген жарналары бар зейнетақы жоспарларында және IRA-ларда инвестициялар құнының төмендеу қаупі тікелей қатысушыға тиесілі. Жұмыс беруші де, шот-менеджер де, мемлекет де инвестициялық тәуекелдерге кепілдік бермейді. Зейнетақы жиналымдары және IRA-лерден қаражат банк депозиттеріне, бағалы қағаздарға, сақтандыру полистеріне және инвестициялық тресттерге салынуы мүмкін.

Жаңа зейнетақы желілерін қаржы институттары – өмірді сақтандыру компаниялары, басқа сақтандыру ұйымдары, банктер және брокерлер басқарады.

Белгіленген төлемдері бар зейнетақы жоспарлары әрбір жылдың аяғында есептелген төлемдердің сомасынан кем дегенде 60% мөлшерінде қаржыландырылуы тиіс. Белгіленген жарналары бар зейнеткерлік жоспарлар 100% қаржыландырылуы тиіс.

ЕРСА қабылдауы зейнетақыны төлеуге арналған қорларды құрудың бұрынғы жүйесін дереу жоймады. 2011 жылдан бастап корпоративтік зейнетақы жоспарлары салық жеңілдіктері бар зейнетақы жинақтарының жалғыз схемасы болды. Корпоративтік жоспарларды салық салу E-E-T формуласына сәйкес жүзеге асырылады.

Соған қарамастан, ERSA-ның таратылуына қарамастан корпоративтік зейнетақы жоспарлары баяу дамыды. 2010 жылдың мамыр айына дейін осындай жоспарлы әртүрлі көлемдегі компаниялар саны тек 15% -ын құрды, оның ішінде 35% -ы 300 қызметкер немесе одан көп компаниялар. Корпоративтік зейнетақы жоспарларын дамыту бойынша Корея Республикасы басқа да дамыған елдерден артта қалып отыр. City of London дерегі бойынша, корпоративтік зейнетақы жоспар активтерінің құны ЖІӨ-нің 1,4% -ын құрады. Towers Watson компаниясының консалтингтік компаниясының сарапшыларының пікірінше, бұл қаржы дағдарысы кезінде корпорациялар өздерінің ақша резервтерін әкімшілік ұйымдарға аударғаннан гөрі, компания балансында сақтауынан деп түсіндірді.

2. Медициналық сақтандыру. Мемлекет ең төменгі табыс табушы зейнеткерлерге қосымша льготалар, жәрдемақылар ұсыну арқылы, тегін медициналық қызмет түрлерін ұсынады. Бұл льготалар қалалық және облыстық фондтардың, қайырымдылық фондтардың есебінен мемлекет қазынасына аударылады.

Ал керісінше жұмысқа қабілетсіз зейнеткерлерге арнайы әлеуметтік көмек бағдарлары қарастылырған. Оларға тегін емделу, білім алу ұсынылады және мүмкіндігіне байланысты сәйкес жұмыс та ұсынылады. Ең басты міндет мүгедектердің арнайы қабілеттерін ашып, мемлекеттің экономикасына үлес қостыру, қоғамдық қызметтерге тарту.

3. Ерікті түрде көрсетілетін азаматтық көмек (волонтерлік). Бұл көмек көрсету түріне Корея халқы ерікті түрде қатыса алады. Әдетте, бұндай көмек түрі әлеуметтік тұрғыдан әлсіз топтарға көбірек көрсетіледі. Волонтерлік жұмыстар Корей Республикасында арнайы заңнамалық дәрежеде реттеледі және әр аудандарда, аймақтарда арнайы волонтерлік қызметтерді ұсынатын агенттіктер орналасқан. Бұл агенттіктер мемлекет және жеке кәсіпкерлердің тарапынан қаржыландырылып отырады. Волонтерлікке қатысу мектеп кезеңінен дәріптеледі және арнайы мадақтау қағаздар түрінде мадақталады. Бұл арнайы мадақтау қағаздары болашақта жұмысқа қабылдау барысында назарға аударылып және жұмысқа орналасушы үшін қосымша балл болып есептелінеді.

4. Қарттарды жұмысбастылықпен қамтамасыз ету. Қарттарға арнайы әлеуметтік сала, білім беру саласы, базарда және қоғамдық орындарда арнайы жұмыс орындары даярланып, мүмкіндігінше жұмыс орындарымен қамтамасыз ету жұмыстары жүргізіледі. Қосымша табыс көзі үшін жұмыс жасап жатқан 60 жастан асқан ер адам және 65 жастан асқан әйел адамдар мемлекеттік салықтан босатылады.

Міндетті зейнетақы жарнасын төлеудің тиімділігін арттырудың нақты тетіктерін әзірлеу, мемлекеттік кепілдікті сақтауды жүзеге асыру тәртібін айқындау, төлем кезіндегі инфляция деңгейін есептей отырып енгізілген зейнетақы жарнасын, сондай-ақ салымшылар мен зейнетақы жинағын алушылардың құқығын қорғауды қамтамасыз ету қазіргі таңда барлық елдерде үлкен мәселеге айналып отыр. Корея Республикасы «қартаюшы қоғам» ретінде, мемлекеттік реттеулер, зейнетақы төлемдерін

реттеу бойынша шаралар алдын алынбаса және туу мәселесі дәл қазіргі уақыттағыдай өзгермесе, 2042 жылға дейін Оңтүстік Корея экономикасы, зейнетақы қоры да құлдырауы мүмкін.

Өмір сүру сапасының жақсаруы, орташа өмір сүру жасының ұзаруы Корей Республикасының әлеуметтік құрылымына жақсы да, жаман да әсерін тигізіп жатыр.

Әдебиеттер

1. *Ко Енг Чоль*. Политика социального благосостояния в Республике Корея. - М: научная конференция, Московский Гуманитарный Университет, 2006.
2. Материалы Министерства здравоохранения и социального обеспечения по коэффициенту старения. - 2018.
3. Пожилые в одиннадцати странах: Медико-социальное обследование\ Под ред. Хейккинен Е и др. ВОЗ. Европейское региональное бюро. - Копенгаген, 1987. - 286 с.
4. *Чонг Ин Сук*. Исследование благосостояния жизни пожилых людей на основе уважения собственной личности. Диплом доктора аспирантуры университета Тонг А.- Пусан, 2000. - 156 с.
5. *Чон Кенг Хуе*. Исследование потребностей социального обеспечения и насущные проблемы жизни пожилых людей в Корее. Социальный научно исследовательский центр здравоохранения в Корее. - 2004.- с. 204-205.
6. *Ко, J., Won, C., Park, I. et al.* 2014. 우리나라의 복지레짐 전망과 부담수준에 관한 연구. [The Korean welfare regime: Prospects and financing strategies]. Seoul, Korea: Korean Institute of Health and Social Welfare (KIHASA).

Досмырза Аружан
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шығыстану мамандығының
2 курс студенті
+7 702 345 18 15
Ғылыми жетекші
аға оқытушы **Ташкенбаева Б.Ж.**

ОҢТҮСТІК КОРЕЯ МЕДЕНЖМЕНТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Біздер үшін Оңтүстік Кореядағы мекемелер қызметкерлерінің басқару жүйесін зерттеу өте маңызды болып саналады, себебі дәл тиімді менеджмент салдарынан Оңтүстік Корея арта қалған аграрлық мемлекеттен сыртқы нарыққа тауарлар шығаратын индустриалды елге айналды. Оның нәтижесін айталық, 1960 жылы экспорт 33 млн АҚШ долларды құраса, ал 1995 жылы ол 125 млрд. аса АҚШ долларын құрағанынан көруге болады. Басты экспортқа шығаратындары: электроника, машина, жабдықтар, автокөліктер, текстиль.

Оңтүстік Кореяның менеджмент жүйесі Жапония мен АҚШ-тың күшті әсерімен дамып отырды. 1910-1945 жылдар арасында Корея Жапон отаршылдығы кезінде барлық басқарушы орындарда жапондықтар иеленді. Ал 1945-1965 жылдар арасында Кореяның экономикасында АҚШ рөлі басымырақ болды. Корея экономикасын қалпына келтіру, қайта құру шараларын әзірлеуге мемлекеттік деңгейде АҚШ кеңесшілері белсенді қатысты. Сол кездері көптеген корейліктер АҚШ-қа юриспруденция мен менеджментті үйренуге кеткен болатын. Корейліктер үшін соғыс әлі күнге дейін тоқтаған жоқ, себебі олардың басты саяси жауы – Солтүстік Корея, ал экономикалық жауы – Жапония. Сол үшін Корей мекемелеріне әскери тәртіп мен авторитарлық басқару жүйесі тән.

Кореяның әлеуметтік қатынастар мен саяси мәдениетінің қалыптасуына конфуцийшілдік басты әсер еткені бізге анық. Кореяның аз уақыт ішінде дамуына, оның ішінде менеджмент пен білімнің дамуына да конфуцийшілдіктің рөлі басым болды. Неге десеніз, ұжымдастық, өзара қарым-қатынаста көмек көрсету, білім алудағы бәсекелестік пен оқуға деген құштарлық, борыш сезіміне негізделген қатаң тәртіп, топтық қарым-қатынастағы адалдық пен үлкенге деген құрмет – конфуцийшілдіктің басты адамгершілік негіздеріне жатады.

Қызметкерлер басқарудағы жапондық, америкалық, ежелгі корейлік тәсілдер синтезі қазіргі Корей менеджмент жүйесін (КМЖ) құрайды. КМЖ ның Жапония мен АҚШ-қа ұқсамайтын басты 12 сипаттамасы бар.

- 1) Мекеме – жартылай отбасылық ұжымдастық;
- 2) Мекеме иесі, басқарушы және қызметкер қарым-қатынастары – арасындағы нақты бөлініс;
- 3) Қызметкердің өмірлік жалдауы – бұл нәрсеге нашар қолдау көрсетіледі;
- 4) Лауазымдық иерархия – өте жоғары екпін қойылады;
- 5) Қызметкердің жеке қасиеттері – адалдық мен ынтымақтастыққа сүйену;
- 6) Қызмет мерзімі мен жасқа қарым-қатынасы – қызметкердің жасы мен оның ұзақ жасаған мезімі көтермелеу үшін басты тұс болып табылады;

7) Өкілеттілік пен жауапкершілік – определенность полномочий и неопределенность ответственности

8) Басқарушылық өкілеттер – басқарушы өкілеті иеленушінің саясаты және мүддесімен шектелген.

9) Кәсіподақ – жеке кәсіпорындардың кәсіподақтары басым;

10) Оқыту түрі – өндірістен бөлектендірмей, әр-түрлі кәсіпті оқыту

11) Мамандандыру деңгейі – жұмыстың елеулі ауысуы және шекараларының икемділігі;

12) Қызметкерлерді іріктеу сипаттамасы – тәжірибе, жас, білім және отбасылық қатынас негізінде іріктеледі;

Корей менеджментінде топтық бағдарлауды тәрбиелеуге ерекше назар аударылады. Әдетте Корей кәсіпорындарында 4-7 адамнан тұратын топтар құрады. Осындай шағын топтар арасында жұмыс барысында қызметкерлердің өзара қатынасуы қамтамасыз етіледі. Менеджерлер топтың одан үлкен болуына жол бермейді себебі ол топ арасындағы байланысты бұзып, ұйымшылдығын әлсіретеді. Корейліктерде бір нәрсеге тиесілдік сезімі дамығандығы сонша, тіпті топ сыртында олар жеке өздерінің барын елестете алмайды. Кәсіпорындарда топтар арасындағы ұйымшылдылығы одан әрі дамыту үшін неше түрлі іс-шаралар, серуендеулер, спорттық жарыстар және т.б. ұйымдастырылады. Корейліктер белгілі бір мекемеге, кәсіпорынға тиесілділігін мақтан тұтады, белед көреді.

Көптеген үлкен кәсіпорындарда жұмыс күні, барлық қызметкерлер жиналып, ал басқарушы жұмыс программасына байланысты сөз сөйлеп, жұмыскерлердің басты мақсаты және оның маңыздылығы айтылуымен басталады. Бұл рәсім қызметкерлердің алдына қойған мақсатына назар аударып, оның орындалуының маңызын көрсетеді. Бұл өндіріс тәртібінің негізінде жатыр. Бұндай жиналыстардан басқа көптеген конференциялар өткізіледі, ол жерде кәсіпорынның атқарған қызметіндегі жетістіктері мен кемшіліктері талқыланады.

Корпоративтік рух келесі факторлар арқылы жүзеге асады:

Бейімделу – яғни жаңа жас қызметкер кәсіпорынға келген кезде, оны тәлімгерге бекітеді. Тәлімгер оның кәсіпорында және коллективте тез бейімделуіне көмектеседі.

Иерархия – келесі жылы жаңа жас мамандар келген кезде, жаңағы қызметкердің өзі оларға тәлімгер болады. Яғни бір сатыға көтерілді.

Қызметкерлерді ауыстыру – қызметкер 3-5 жыл сайын өз мамандығының аймағындағы жаға кәсіпті меңгеруі тиіс. Сондықтан оны айлығын кемітпей басқа лауазымға ауыстырады.

Тұлғааралық коммуникация – кәсіпорындағы қызметкерлердің өзара байланысы, қарым-қатынасының белсенді болуын үнемі бақылау.

Корей компанияларының арасында мотивация ретінде жұмысқа өмірлік жалдау жүйесі бар. Бұл жүйе тек үлкен кәсіпорындарға тиесілі. Әр жылда қыс айында студенттер оқу орындарын бітірген кезде, осындай кәсіпорындар тестілеу өткізеді. Тестке ағылшын тілі, иероглифика, мамандық бойыншы пән және анкета кіреді. Тестілеуден өткендер, оқыту мен бейімделу кезеңінен өткен соң қызметтік міндеттерін орындауды бастайды. Өмірлік жалдау жүйесіндегі қызметкерлер әр қашан белсенді әрі адал болады. Бұл жүйе бизнеске де қызметкерлерге де тиімді. Себебі, қызметкер өмірлік жұмыс орны бар екеніне сенімді және 55-60 жасқа толған кезде кәсіпорын қомақты зейнетақы төлейді.

Жұмыскердің еңбек қызметіне байланысты мотивациясы ретінде, материалдық сыйақына да атап кетуіміз керек. Ақшалай сыйақы беру – қызметкердің жасаған жұмысы үшін алатын ең айқын жолы. Қызметкерлер жалақы маңыздылығын түсінуі қажет, себебі қызметкер жалақысы оның еңбек өнімділігімен тікелей байланысты. Америкалық компанияларға қарағанда, Корей фирмаларында негізгі жалақы деңгейін жасау кезінде, бизнестің қай аймағында, қызметкердің қандай жұмыс бөлімінде жұмыс жасайын деп жатырғаны ескеріледі. Тағы білім деңгейімен қоса, қызметкердің жұмыс тәжірибесі мен жасы ескеріледі.

Корея менеджментінің тағы бір ерекшелігін ескеру қажет, ол екі шет арасындағы ортақ балансты таба білу. Мысалы: «күшті ұжымшылдық (коллективизм), бәрі қоғамның игілігі үшін, даралық ештеңе емес» - Шығыс басқару модельдерінің негізгі сипаттамасы, мысалы, Жапония. Ал басқа шеті - «абсолютті дараландыру, тек жеке мақсаттар, жеке өсу ғана», Америка осы принциптің көрнекті өкілі болып табылады. Кореялық басшылық корпоративтік рухқа үлкен көңіл бөледі, компанияның адалдығына септігін тигізеді, сонымен бірге қызметкерлердің кәсіпқойлығы мен жеке қасиеттерін бағалайды, бұл талантты қызметкерлерді шеңберде және пайдасына дамытуға мүмкіндік береді.

Корей менеджменті - шетел басқару моделдерін нақты мемлекеттің объективті шынайылығына бейімдеудің бірегей тәжірибесін көрсетеді. Бұл мысал тиімді менеджмент үлгісін жасау кезінде экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдени және тарихи ерекшеліктерді ескерудің маңыздылығын тамаша көрсетеді. Өз кемшіліктеріне қарамастан, бұл үлгі Корея Республикасына экономикалық

серпіліс жасауға және төрт «Азия жолбарыстарының» біріне айналуға мүмкіндік берді. Менің ойымша Қазақстандағы менеджменттің Корей менеджментінен үлгі алып, үйренетін тұстары аз емес. Атап өткен Корей менеджментіндегі негізгі сипаттамалары Қазақстандағы менеджменттің, біздің елдің экономикасының дамуына да, Қазақстанда сапалы кәсіпкерлердің көбеуіне де, адам еңбегін бағалуға да септігін тигізеді. Қазіргі таңда қазақ елі Кореяның көптеген жүйелерін үйреніп, Қазақстанда қолданып жатыр. Бұл жарқын болашаққа апаратын қадамдардың бірі деп есептеймін.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Бротон Д. Ф. Управленческий гений. По стопам великих менеджеров. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2015 ж.
2. Пурьжова Л. В., Васильева Е. А. Корейский менеджмент: что стоит заимствовать у «Азиатского дракона» // Вопросы экономики и управления. — 2016 ж. - №5.1. - 107-109 бет. -<https://moluch.ru/th/5/archive/44/1599/>.
3. Федченко С. Г. ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИИ В ЮЖНОКОРЕЙСКОЙ СИСТЕМЕ МЕНЕДЖМЕНТА // Текст научной статьи по специальности «Организация и управление» - <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-motivatsii-v-yuzhnokoreyskoy-sisteme-menedzhmenta>.
4. Пак Ен Са. Хангуге киопмунхва (Культура корейских предприятий). Сеул: Ен-сетехак, 1993 ж. – 37 бет.

Дуйсенкина А.Б.

Al-Farabi Kazakh National University

1st year doctoral student of the Department of China studies

scientific supervisor: candidate of historical sciences, docent **Ashinova Zh. Y.**

UNDERSTANDING CHINA'S BELT AND ROAD INITIATIVE

As is known, China today occupies a leading position in the world in economic power, which greatly influences its political weight in the world arena. The role of the PRC at the international level is increasing every year, and any actions are taken by China's leader are discussed very seriously and thoroughly by the world community one of such is the statement of the PRC CPC Chairman Xi Jinping's "Belt and road initiative".

In a historical retrospective, "One belt, one road" is China's one-sided vision of the future structure of the Great Eurasian region. China is trying to promote the integration of landlocked infrastructure and investment through continental Eurasia, to promote the viability of shipping from the South China Sea through Africa to Western Europe, and hopes to exert its regional economic, strategic and military influence in the region.

The concept of "One belt, one road", launched by PRC Chairman Xi Jinping in his first year since taking office, attracted widespread attention both in China and in other countries. The Belt and Road strategic initiative is linked to the geographical location and history of China. Idea itself corresponds to the trends of the multi polar world, economic globalization, cultural diversity and the public information flow.

According to researchers, one of the reasons for recreating the idea of the Belt and road initiative is China's internal multiple issues. Since 1978, as a result of the implementation of the economic reform and openness, announced by Prime Minister Deng Xiaoping, which was aimed at the developing of the eastern part of the PRC, the unequal regional development between the west and the east became more visible [1]. Today, this problem has become one of the most serious issues in China. The concept of the Silk Road economic belt is intended not only to become a means of strengthening cooperation with neighboring countries, but also to weaken the difference between the western and eastern regions within China [2]. Thus, to achieve rapid development in the middle west of China, it is necessary to accelerate the transfer of eastern production capacity to the west, to reveal the possibilities of potential cooperation between the west of China and neighboring countries [3]. One of the goals of the international project is to create a trans-Eurasian land bridge, which is especially important for western China [4]. According to the leaders of the CPC of the PRC, "One belt, one road" can become a good bridge to solving the problem of China's economic imbalance and the establishment of regional harmonious development.

On September 7, 2013, the leader of the People's Republic of China, Xi Jinping, gave a speech at the Nazarbayev University in Astana. In his speech called "Promote Friendship Between Our People and Work Together to Build a Bright Future" he announced China's plans to create an economic belt that could connect the Chinese market with Central Asia, the Middle East and Europe [5]. His ambitious statement about the initiative of the People's Republic of China at a Kazakh University before the President N.A. Nazarbayev was not accidental, because our country turned out to be an important link in the implementation of this project. In his speech, he stated that: "To forge closer economic ties, deepen cooperation and expand development space in the Eurasian region, we should take an innovative approach and jointly build an economic belt along the

Silk Road. This will be a great undertaking benefiting the people of all countries along the route” [6]. According to Xi Jinping, the new economic belt will connect the economy of China with the economy of the West, will be a revival of the ancient land trade routes of the Great Silk Road. Later this project became known as the Silk Road Economic Belt. In addition to this continental initiative, there were other initiatives, for example, “Maritime Silk Road”, presented by Xi Jinping during a state visit to Indonesia in October 2013. “Maritime Silk Road” is aimed at connecting Chinese ports with other ports in Asia and ultimately with European ones. In the future, projects the “Silk Road Economic Belt” and “Maritime Silk Road” were linked to the Belt and road initiative.

Speaking at Nazarbayev University, the Chairman of the People's Republic of China, Xi Jinping, for the first time outlined the conceptual points of the Belt and road initiative, which are presented below:

1. Strengthening political alignment.

Guided by the principle of achieving consensus while preserving differences, programs are being developed for the development of regional cooperation, specific measures to strengthen the practical interaction between the business structures of the participating countries of the “One belt, one road” strategy.

2. Strengthening the construction of a single road network.

The road network as part of the “One belt, one road” strategy is being built at an accelerated pace. The highway West China - Western Europe is almost completed. On the approach is the creation of a transport network connecting east, west and south Asia, which creates a favorable opportunity for the economic development of the countries participating in the “One belt, one road” strategy and strengthening friendship between nations.

3. Strengthening trade links.

About 3.0 billion people live in the Silk Road economic belt. The “One belt, one road” strategy will not only accelerate trade between the participating countries, but also significantly reduce trade barriers, reduce trade costs, and accelerate the flow of investment.

4. Strengthening currency flows.

In 2016, the yuan entered the basket of reserve currencies of the International Monetary Fund. This made it possible to strengthen not only the yuan, but also other national currencies, as well as reduce risks in the financial market and increase the competitiveness of regional economies.

5. Strengthening people's connections.

Interstate relations are based on the mutual location of peoples. PRC Chairman Xi Jinping stressed the need to intensify friendly contacts in order to strengthen mutual understanding.

“One Belt” is the Silk Road economic belt, which stimulates economic cooperation between China and the respective participating countries through trade and investment. “One Road” is the 21st century Maritime Silk Road, which is aimed at expanding trade exchanges in these territories. Long-term plans for the joint development and implementation of this mega project with the partnership participation of all interested states are aimed not only at solving a number of external and internal problems of China, but also at promoting integration world community, creating conditions for economic and cultural ties among developed and developing countries in the Eurasian limits [7].

The Belt and road initiative of Chairman Xi was postulated with a two-pronged vision. One of them is that the countries of the region "jump on the economic wave of China". Paraphrasing what was said by the Chinese leader, the countries participating in the Belt and road initiative will participate in China's economic prosperity through the development of infrastructure which will become possible thanks to China. This refers to the idea that infrastructure investments initiated by China through funding by its multilateral financial institutions and political bodies, and infrastructure construction carried out by Chinese companies in 65 countries participating in the project, will bring economic prosperity and improve the living standards of these countries. The second vision formulated by President Xi is that regional countries create a “Community of Common Destiny” [8]. Thus, China is primarily trying to raise the national economy through cooperation with the countries participating in this project with the help of the country's financial institutions. Thus, the Chinese initiative on a global and regional scale makes available long-term financing, which ultimately will have a positive impact on economic growth, and contributes to improving the living standards of the countries included in the Belt and road initiative. This will lead to a significant degree of an equal economic level of development of all countries participating in an international project.

During the speech in Davos in 2017, Xi Jinping's regional vision further shifted to a more ambitious “Community of Common Destiny” [9]. This vision embodies the moral ideal, which involves much more complex dialogues than a simple understanding of the essence of the Belt and road initiative as a general recommendation of economic prosperity for the entire region.

As it is known, the Silk Road economic belt stretches from East China along the Yangtze River, in the northwestern city of China Xian, the starting point of the ancient Silk Road through the Muslim prefecture of Xinjiang, Central Asia, Russia, all the way to Eastern and Central Europe, the former Soviet bloc. The 21st century Maritime Silk Road connects the South China Sea with the Indian Ocean, to the oil countries in the Middle East, and another route through Africa to destinations in Western Europe. China forms a vision of a revived regional economic entity based on the concept of the Great Silk Road.

The countries of the One Belt, One Road Initiative now include:

- 10 ASEAN countries: Singapore, Malaysia, India, Myanmar, Thailand, Laos, Cambodia, Vietnam, Brunei, Philippines;
- Mongolia and Russia;
- 18 countries of Western Asia and the Mediterranean: Iran, Iraq, Turkey, Syria, Jordan, Lebanon, Israel, Palestinian Territory, Saudi Arabia, Yemen, Amman, United Arab Emirates, Qatar, Kuwait, Bahrain, Greece, Cyprus, Egypt Sinai Peninsula;
- 8 countries in South Asia: India, Pakistan, Bangladesh, Afghanistan, Sri Lanka, Maldives, Nepal and Bhutan;
- 5 countries of Central Asia: Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan, and Kyrgyzstan;
- 6 countries of the former USSR: Ukraine, Belarus, Croatia, Azerbaijan, Armenia, and Moldova; and,
- 16 countries of Central and Eastern Europe: Poland, Lithuania, Estonia, Latvia, Czech Republic, Slovakia, Hungary, Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Albania, Romania, Bulgaria and Malta

The Belt and Road initiative sought to build the world's largest network of economic corridors, including the China-Mongolia-Russia, China-Central Asia-West Asia (Middle East), China-South Asia, and China-Pakistan and China-Bangladesh-India- economic corridors Pakistan. Recently, more than 65 countries are involved in the Belt and road initiative, which indicates the international level and the global scale of this project. According to the scientists predict, in the near future, the number of participating countries may increase.

Summing up, we can conclude that China's new strategy for Central and Eastern Eurasia, South-east Asia and the Pacific is the first large-scale initiative of the heavenly country after the reform of China's openness. Economically, Belt and road initiative was created to promote economic expansion based on infrastructure through a regional infrastructure investment mechanism led by China.

In geopolitical terms, Chinese President Xi Jinping calls for the creation of a "Community of common destiny" among the partners of the Belt and road initiative, which causes a huge resonance in the world community, including scientists engaged in global world order.

It should also be noted that Belt and road initiative is still in its early stages of development. For five years, the initiative has made significant progress, however, the author believe that the sustainability of such a large project causes doubts due to the scale and the huge number of participants, the need for huge funding. For the short period of the implementation of the Belt and road initiative it is still difficult to estimate the true value of the project and the expected results. The effectiveness of the implementation of an international project initiated by the PRC, depends both on the internal factors of the policy of the initiator's country, and also on external factors, including fluctuations in the global situation.

The Republic of Kazakhstan, as a strategic partner and participant of this international project, should develop a balanced policy based on pragmatism and aimed at mutually beneficial cooperation within the framework of this project both with China and with other participants of the Belt and road initiative. Our country should choose an approach whereby rational investments in the national economy will make positive changes in social and economic development, while the national security of the Republic of Kazakhstan will be preserved

References

1. 邹磊. (2015). 中国一带一路战略的政治经济学上海. 上海人民出版社, 354 页. [Zou Lei. Political Economy of China's Belt and Road Strategy [M]. Shanghai/Shanghai People's Publishing House, 2015. 354 p].
2. Li Xiao, Li Junjiu. (2015). One Belt and One Road and the Reshaping of China's Geopolitical and Geoeconomic Strategy // World Economics and Politics. № 10. P. 30-59.
3. Chu Yin, Gao Yuan. (2015.) China's Belt and Road Initiatives: Three Questions to be Answered // International Economic Review. №2. P.90-99
4. 邹磊. (2015). 中国一带一路战略的政治经济学. 上海: 上海人民出版社., 354 页. [Zou Lei. Political Economy of China's Belt and Road Strategy [M]. Shanghai/Shanghai People's Publishing House, 2015. 354 p]

5. 推动共建丝绸之路经济带和21世纪海上丝绸之路的愿景与行动[M].国家发改委, 外交部, 商务部, 2015(3). [The vision and actions to promote the Silk Road Economic Belt and the 21st Century Maritime Silk Road [M]. //National Development and Reform Commission, Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Commerce, 2015(3).]
6. 冯宗宪. (2014). 一带一路构想的战略意义. 光明日报.. [Feng Zongxian. The strategic significance of the Belt and Road Initiative// Guangming Daily 20 oct. 2014.]
7. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2013). paragraph 29
8. Jinping Xi, Boao Forum for Asia. (May, 2015). Retrieved from http://news.xinhuanet.com/politics/2015-03/28/c_1114794507.htm.
9. Jinping Xi, Davos World Economic Forum. (2017). Retrieved from http://wap.chinadaily.com.cn/2017-01/17/content_27982053.htm.

Еркенқызы Ә.
 әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
 Түрксой кафедрасының 2-курс магистранты
 Ғылыми жетекшісі: **Абдукадыров Н.М.**

ОСМАНДЫҚ ҚАРЫЗДАР БОЙЫНША ТҮРКИЯ МЕН ЕУРОПА ЕЛДЕРІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КЕЛІСІМДЕРІ

ХІХ ғ. орталарынан бастап, Портаның күш-қуаты төменгі шегіне жетеді. 1875 жылға таман Түркия ірі державаларға 5,3 млрд алтын франк көлемінде қарызға батады. Пайыз мөлшерлемесі бойынша да төлем жасай алмағандықтан, Осман империясы мемлекеттік банкротқа ұшырағандығын мәлімдейді [1]. 1877-1878 ж. орыс-түрік соғысындағы жеңілістің нәтижесінде 1880 ж. Түркия екінші рет ұлттық банкрот болғандығын жариялады. Еуропадағы беделінен айырылуымен қатар экономикалық қиыншылықтар Осман империясының батыстық державалар тарапынан саяси және экономикалық тұрғыда бағынышты етілуіне қолайлы жағдайлар туғызды. Атап айтсақ, 1854-1923 жылдары арасы Осман Империясының батыс елдеріне үлкен мөлшерде қарызға батқан және жүре келе бодан империя күйіне түскен кезең болып саналады. Сыртқы қарыздарын Осман империясы тәуелсіздігі мен жерлерін бере отырып өтеген болатын. Нәтижесінде қысқа уақыт ішінде бұл қарыздар Осман империясының құлауына жол ашқандығын айта аламыз [2].

Берлин конгресінде ірі державалар Түркияны қаржылық бақылауға алуға ресми түрде әрекет жасады. Олар Константинопольде кредиторлардың арыз-талаптарын қарастырып, оларды шешуге бағытталған шараларды жасайтын, мүдделі державалар тағайындаған делегаттардан тұратын қаржылық комиссия құратындығын жариялады.

Түрік үкіметі бұл ұсынысты Түркияның саяси тәуелсіздігіне жатпайтынын айтып, кредиторлармен тікелей келісім орнатуға тырысты. 1881 жылы келісімге қол жеткізіліп, келесідей шарттар қойылды: Түркияның мемлекеттік қарызы екі есеге азайтылды, яғни 5.2 млрд франктен – 2.5 млрд франкке дейін (шын мәнінде алған сомасы); пайыздарды мен амортизацияны төлеу үшін мемлекеттік қарыз тұз, спиртті ішімдіктер, темекі, жібек, балық аулау, елтаңбалық алым акцизінен түскен кірістер есебінен төленіп отырды [3; 8-10].

Осылайша, османдық қарыздар бойынша Түркия мен Еуропа елдерінің алғашқы келісімдері Османдық қарыздарды басқару әкімшілігінің (Düyun-u Umumiye İdaresi) құрылуымен басталды деуімізге болады. Одан кейін османдық қарыздар мәселесі Севр және Лозан конференцияларында талқыланды.

Севр келісімшартына келер болсақ, ол Бірінші Дүниежүзілік соғыстан кейін Антанта мемлекеттері мен Осман империясы арасында 1920 ж. 10 тамызында жасалған. Севр келісімшарты бойынша Düyun-u Umumiye Басқарма Мәжілісінде тек ағылшын, француз және италиян облигация иелері мен Осман Банкінің өкілдері қатыса алса, Осман үкіметі өкілдері қатыса алмайтын еді; Одақтастар Түркияның қаржылық жағдайын реттеу үшін, нақтырақ айтқанда, қаржыны басқару мақсатымен «Халықаралық қаржы комиссиясын» құрады.

Бұл келісімшарт Грекиядан басқа мемлекеттер тарапынан мойындалмаған және жүзеге аспаған. Оның орнына Антанта елдері мен Осман империясы арасындағы соғыс жағдайы 1923 ж. 24 шілдеде қол қойылған Лозан келісімшартымен аяқталды [4; 108-109].

Ендігі кезекте Лозан конференциясына тоқтала кетсек, азаттық соғысында қарыз алмай жеңіске жеткен ТҰҰМ (Түркияның Ұлы Ұлттық Мәжілісі) үкіметі Муданья бітімінен 40 күн өткен соң, 1922 жылы 21 қарашада Сыртқы істер министрі Исмет Инөнүдің басшылығымен Лозан конференциясына барған уақытта империяның қарыздары мәселесі күн тәртібіне келтірілді. Конференцияда қарыздарға байланысты даулар ұзақ жүрді. Түркия Осман мемлекетінің жалпы қарыздарының (Düyun-u Umumiye) Траблус-Гарп соғысы мен 1912-1913 жылғы Балқан соғысы соңында империя территориясынан үлесін

алған Балқан елдері мен Лозан келісімшартының қорытындысы ретінде Азияда құрылған жаңа мемлекеттер арасында иеленген жерлерінің 1911 мен 1912 ж. орташа табыс көлеміне қарай бөлінуі қабылданды және осылайша Осман империясының қарыздары оның мирасы болған барлық мемлекеттерге (олардың саны 15) бөлінді [4; 111]. Бөліп беру қатысты мемлекеттердің жаңадан құрылуына байланысты империя жерлерінен алған жер телімдерден түсетін орташа табыс мөлшеріне қарай жүргізіледі. Қарызды бөлу нәтижесінде Түркияға түскен жалпы үлестің мөлшері - 65,32 %. Қарыз жүктелген елдер Түркиямен бірге алған үлестеріне қарай, біріктірілген қарыздарды пайызсыз келісімшарттың күшіне енген күнінен бастап 20 жылда өтеуге міндеттеледі. Түркияның оған дейін өтеген қарыздары, біріктірілген негізгі сомаға және пайыздарына есептелінеді. Бұл келісімшартта қарыздың белгілі бір валютамен: алтын лира, стерлинг немесе француз франкімен өтелуі белгіленбеген.

Лозан келісімшартының негізінде бөлініп шығып тәуелсіз атанған басқа да 14 мемлекеттерге бөлініп берілуі нәтижесінде, 129 604 910 лира османдық қарыздан Түркия Республикасына тиген үлесі 84 597 495 лираны құрайды. Дегенмен, бұл сомаға өтелмеген бөліп төлеулер мен алғытөлемдерді қосқанда жалпы османдық қарыз (129 604 910 ТЛ негізгі сома+ 30 437 441 ТЛ бөліп төлеулер+1 561 482 ТЛ алғытөлемдер) 161 603 833 лираға жетіп, осы жалпы соманың ішінде Түркияның үлесі $(161\ 603\ 833 \times 65,32\%) = 105\ 559\ 623$ лира болып есептелді. Пайыздық мөлшерлеме де 4-8 % болып қолданылады [5; 310].

Османдық қарызға қатысты Лозан бітім шарты баптарының негізгі қағидасы келесідей: Осман империясы құлаған соң пайда болған басқа мемлекеттер мен Түркия арасында қарызды бөлу; Османдық қарыз әкімшілігі құрамынан неміс, аустриялық және венгрлік қарыз берушілер өкілдерінің шығарылуы; қарызды бөлуді бақылау мақсатымен арнайы халықаралық комиссия құру; төлем төлеудің мерзімін, жылдық төлемнің сомасын есептеу принципі мен төлем жасау тәртібін белгілеу, сонымен қатар төлемнің валютасы мен уақытында төленбеген купондарды өтеу тәртібі.

Осман қарызына қатысты келісімшарт баптарын дайындау көп уақыт пен күшті талап етті, ең алдымен Осман империясының ірі несие берушісі –Францияның икемге келмегендігінен болды. Франция басқа мемлекеттердің арасында Түркияға қаржылай бақылауын сақтауға мүдделі болған ел. Сол себептен осман қарызын қаржылық-экономикалық комиссияның отырысында талқылау жиі шиеленіске әкелетін. Қарама-қайшы экономикалық мүдделер, сонымен қатар тараптар өкілдерінің кәсіби және дипломатиялық даярлық деңгейлеріндегі елеулі айырмашылық бұл мәселенің көптеген аспектісі бойынша келісімге қол жеткізудің мүмкінсіздігіне әкелді.

Лозан конференциясы Түркия үшін Осман империясының қарыздық «мирасын» әділ түрде қайта қарастыру идеясымен басталса да, мемлекет экономикасы үшін ауыр қаржылық міндеттемелерді қабылдаумен аяқталды. Оған қоса, төлем төлеу валютасы мәселесі шешілмеді. Еуропалық делегация өкілдері қарыз беруші елдердің валютасын немесе алтынды қолдануды ұсынса, түрік делегациясы қайта есептеу бағамы бойынша тек қағаз түрік лирасын қолдануды алға тартты. Төлем валютасы мен қарыз өтеушілердің үлесі мәселелері реттелмегендіктен, республикалық үкімет оларды ішкі саяси жағдайдың және Түркияның халықаралық мәртебесінің орнығуынан кейін қайта талқылауға мүмкіндік алды.

Лозан конференциясынан кейін, Түркия Республикасы құрылып болғаннан кейінгі кезеңде османдық қарыздар мәселесі қайта жаңғырды. Атап айтсақ, 1928 жылы Түркия және Еуропа елдері арасында Парижде осы мәселе бойынша кездесулер басталып, келісімге қол қойылды. Келісімге келінсе де, османдық қарыздар бойынша келіссөздер түрік тарапының ниеті мен өтініштері бойынша 1933 жылға дейін созылды.

Түрік үкіметінің экономикалық және қаржылық жағдайын алға тарта отырып талап еткен жеңілдіктерді назарға ала отырып, Лозан келісімшартында орын алған кейбір келіспеушіліктерден арылу мақсатында, Түркия мен Германия, Бельгия, Франция, Англия, Италия мен Швейцариядағы облигация иелері одағының өкілдері арасында Парижде 1928 жылы 13 маусымда бір Келісімге қол қойылды. Париж келісімінде сыртқы қарыздардың ақырғы мөлшері белгіленді [6; 143]. Бұл келісімге сәйкес, Осман империясынан қалған қарыздардың қадағалануы *Düyun-u Umumiye* Басқармасының орнына Қарыз Мәжілісі тарапына берілуі көзделді. Сонымен қатар, бұрынғы «*Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Meclisi İdaresi*» жойылып, оның орнына орталықтары Түркиядан басқа, Парижде құрылды. Біріншісі ағылшын, француз, итальян, түрік және Осман Банкінің өкілдерінен тұратын «Бірлескен Қарыздар Мәжілісі» (Қарыздар Мәжілісі) болса, екіншісі үш француз, екі неміс және бір бельгиялық өкілдерден тұратын «Облигация иелерінің мәжілісі» (Иелердің Мәжілісі) болды.

1928 ж. Париж келісімінде қабылданған қарыздар қайтадан қарастырылып, жаңа өтеу жоспары жасалды [7; 121]. Оған сәйкес өтеу 1929 ж. 1 маусымынан басталып, 7 жыл (1.6.1929-31.5.1936

аралығында) жылда 2 000 000 алтын лира, 6 жыл (1.6.1936-31.5.1942) жылда 2 380 000 алтын лира, 5 жыл (1.6.1942-31.5.1947) жылда 2 780 000 алтын лира, 5 жыл (1.6.1947-31.5.1952) жылда 3 180 000 алтын лира, 3 жыл (1.6.1952- 31.5.1955) жылда 3 400 000 алтын лира төленіп, жалпы сома 107 528 463 алтын лира қарыз жойылады [8; 22-25].

Түркия мен Қарыздар Мәжілісінің өкілдерімен кездесулер осымен тоқтамаған болатын. Қарыздардың нақты сомасы белгіленген болса да, түрік тарапы Қарыздар Мәжілісінің өкілдерін келіссөздерге шақыруын жалғастырды. Мұндағы түрік тарапының ұсынысы османдық қарыз сомасын қайта қарастыру болды. Бұл кездесулерде Түркияның қарыздарының өтелуі жөнінде өз талаптарымен келген түрік тарапы, мемлекетте болып жатқан қаржылық жағдайының төмен болуына байланысты Қарыздар Мәжілісінен қарызды өтеуді шегеруін сұрады. Кездесулер нәтижесінде Түркияның экономикалық жағдайының қарыздарды өтей алу мәселесі жөнінде шетелдік маманның тексеріс жүргізуі қажет деп шешім қабылданды. Шетелдік маман ретінде француз экономисті проф. Чарльз Рист алынған болатын. Рист баяндамасында Түркияның қаржылық жағдайының тұрақты болмау себебінен қарызды өтеу қабілетінің төмендегенін, дегенмен кейбір шарттарда қарыз өтеуде өзгерістер жасай алатындығын айтты. Баяндаманы зерттеп шыққан түрік үкіметінің басшысы Шүкрү Сарачоғлы бюджетті талқылау бойынша кездесулерде қарыздарды өтеудің мемлекет экономикасына теріс әсер ететіндігін атап өтті және қарыздардың қайтадан белгіленуі керектігін айтты. Қарыздар Мәжілісі болса Ристтің баяндамасында көрсетілген шараларға және айырбас тұрақтылығына сүйене отырып, Түркия үкіметі 1930 ж. 25 қарашада қарыз өтелімін 1928 жылғы Келісімшартта жазылған қалпында өтеуін талап етті. Түрік үкіметі 2 млн алтын лираның үште біріне тең келетін 700 мың алтын лиралық өтелім жасай отырып, Түркияның қарыздарын мойындайтынын, бірақ мемлекетте орын алған экономикалық жағдайға байланысты Қарыздар мәжілісінен біраз түсіністікпен қарауын сұрады. Дегенмен, Қарыздар Мәжілісі бұл талапты қабыл алмады. Осындай сарындағы кездесулер 1933 жылға дейін жалғасты. Түрік үкіметі Қарыздар Мәжілісінен қарыз сомасының жеңілдетілуін, өтеу мерзімінің шегерілуін өтінсе, Қарыздар Мәжілісі османдық сыртқы қарыздың 1928 жылғы келісімшартта белгіленгендей қалғанын талап етті. Екі жақтың келіспеушілігінен келіссөздер бірнеше рет тоқтатылып, үзіліс беріліп, қайта жалғастырылып отырды.

Кездесулер 14 желтоқсанда 1932 жылы келісімге қол жеткізумен аяқталды. Келісімге сәйкес Түркияның 107 528 461 алтын лиралық қарызы 8 578 343 алтын лира (962 636 000 франк) болып қайта белгіленді. Төлем француз франкі немесе Қарыздар Мәжілісінің көрсететін басқа да валютамен жасалады, пайыздар 7,5% болады. 22 сәуір 1933 жылы қарыздар жөнінде жаңа келісімшартқа қол қойылды [9].

Қорыта келе, османдық қарыздар Түркия экономикасына мирас қалған қаржылық «жүк» болған еді. Осы «жүкті» біраз жеңілдету үшін Түркия Республикасы қарыз берген Еуропа елдерімен келісімге келу барысында көп күш жұмсаған еді. Ең алғашқы осман қарызы 1854 жылы алынса, қарызды өтеу бойынша төлем 1954 жылы жасалынды. Осы бір ғасыр уақыт аралығында сыртқы қарыздар бойынша әр түрлі келісімдерге қол қойылып, сансыз келіссөздер жүргізілді. Осман империясы кезінде Османдық қарыздарды басқару әкімшілігі құрылып, оның басшылығында еуропалық өкілдер болса, кейіннен қарыздар мәселесі Севр келісімі, Лозан келісімі, Париж келісімдерінде орын алған. Қарыздар бойынша түбегейлі келісімге 1933 жылы Парижде келініп, Түркия уақытысынан бұрын, яғни 1954 жылы османдық қарызды өтеп бітті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Михайлов В.В. Экономическое положение Османской империи перед началом и во время первой мировой войны и мероприятия России и Великобритании по ослаблению турецкой экономики, Вестник Санкт-Петербургского Университета, Серия 2, 2007, Выпуск 4
2. DİKMEN Nedim Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 19 Eylül 2005 Sayı:2
3. Европейские державы и Турция во время мировой войны –Раздел Азиатской Турции, по секретным документам б.министерства иностранных дел/под редакцией Е.А.Адамова, Издание Литиздата НКВД, Москва 1924
4. ÖZDEMİR Biltekin Osmanlı Devleti Dış Borçları, Ankara Ticaret Odası yayını, Ankara; Eylül 2009
5. Faruk Yılmaz, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar, Ankara, Berikan, 2003
6. YENİAY İ.Hakkı, Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, İstanbul Üniversitesi yayınları, No 1074, İstanbul, 1964
7. TEPİR Naci Düyun-u Umumiye, Yeni Asya Matbaası, İstanbul, 2008
8. TOKGÖZ Erdiç, Hacettepe Üniversitesi, İİBF. Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2001
9. ARSLAN Gürbüz Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci 1930-1933, History Studies International Journal of History, ISSN: 1309 4173 (Online) 1309-4688 (Print) Volume 7 Issue 4, p.1-23, December 2015, DOI Number: 10.9737/hist.20152715321

Егемберген А.С.
студентка 2 курса
специальности востоковедения
кафедры Дальнего Востока
КазНУ им. аль-Фараби
научный руководитель
д.п.н., профессор Мен Д.В.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСТАНА И ВЕЛИКОБРИТАНИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В Декларации двадцатилетия государственной независимости Республики Казахстан подчеркивается, что «многовекторная внешняя политика республики доказала свою эффективность» [1]. Это наглядно подтверждается и развитием экономического сотрудничества между Казахстаном и Великобританией.

Великобритания занимает пятое место по объемам инвестиций в экономику Казахстана, и на ее долю приходится 14% прямых иностранных инвестиций. По объемам торговли Великобритания является третьим европейским торговым партнером Казахстана [2].

Главными направлениями казахстанско-британского торгово-экономического сотрудничества являются энергетика, разведка и добыча полезных ископаемых, строительство, социальная инфраструктура, здравоохранение, транспорт и связь, консалтинговые услуги, значительно активизировалось сотрудничество в финансовой и банковской сферах.

Основной сферой деятельности британских компаний в Казахстане является нефтегазовая отрасль. Здесь присутствуют Бритиш Газ, Бритиш Петролеум и Шелл, а также множество менее крупных сервисных компаний и поставщиков. В марте 1995 года между

Республикой Казахстан и альянсом компаний «Аджип» / «Бритиш Газ» было подписано Соглашение о принципах раздела добычи (СПРД).

Основные статьи казахстанского экспорта представлены минеральными продуктами, феррохромом, сталью, медью, шерстью, кожевенным сырьем, удобрениями, драгоценными и полудрагоценными металлами. В структуре импорта преобладают оборудования и технические аппаратуры, транспортные средства, оптические приборы, химические, алкогольные и табачные продукции, текстиль, продукция пищевой промышленности и др.

Значительное число британских компаний работают в секторе услуг, предоставляя, к примеру, консалтинговые, банковские и юридические услуги. Британцы представлены в сфере гражданской авиации, где компания British Airspace участвовала в создании и владеет 49% акций национального перевозчика Air Astana. Британские компании также

работают в области производства табачных изделий, добычи цветных металлов, предоставления образовательных услуг и других секторах [3].

Для развития экономических отношений в 1993 году был создан Казахстанско-Британский Торгово-промышленный Совет. Тематика заседаний Совета включает вопросы развития казахстанского топливно-энергетического комплекса, транспортной отрасли, сельского хозяйства, инвестиционного, инновационного сотрудничества, малого бизнеса и сферы образования. 27-29 июня 2007 г. в Лондоне прошла конференция «Kazakhstan Growth Forum» («Казахстан: новые горизонты роста») с участием более шестисот представителей частных и государственных структур, международных организаций и СМИ.

Конференция была посвящена ознакомлению с социально-политической ситуацией в стране, инвестиционным климатом, законодательной и налоговой базой, последними тенденциями развития всех основных секторов экономики, таких как нефть и газ, финансовый сектор, строительство и недвижимость, металлургия, электроэнергетика, транспорт и инфраструктура, инновационные технологии и коммуникации, агропромышленный комплекс, розничная торговля и др [4].

Активно развивается сотрудничество Казахстана с Национальным контрольно-ревизионным управлением Великобритании (NAO) с целью применен казахстанскими государственными и частными структурами передового опыта контрольно-ревизионной деятельности и корпоративного управления. 12-15 сентября 2007 г. состоялся визит Генерального аудитора и контролера Великобритании сэра Дж. Борна в Астану, в ходе которого было подписано Соглашение о

сотрудничестве между Счетным комитетом по контролю за исполнением республиканского бюджета РК и Национальным контрольно- ревизионным управлением Великобритании.

24-25 января 2008 г. состоялся визит исполнительного Вице-президента компании «BG Group» Ч.Бланда и Генерального менеджера по связям с правительствами и общественностью компании «BG Group» Дж. Бака с руководством Сената Парламента РК, министерств иностранных дел, финансов, охраны окружающей среды, энергетики и минеральных ресурсов, и других ведомств РК.

В ходе встреч обсуждались вопросы сотрудничества Казахстана и компании «BG», в частности, перспективы дальнейшего развития Карачаганакского месторождения, партнерства с третьими странами, инвестиционного климата в Казахстане и перспективных планов деятельности «BG Group» в РК и регионе в целом.

В рамках стратегии по укреплению экономических связей, Британский Департамент по торговле и инвестициям (UK Trade and Investment) открыл Офис по торговле и инвестициям в Западном Казахстане. UK Trade and Investment также создал Группу, объединенную общим интересом к Казахстану (KOGIG UK), которая будет широко и активно поддерживать британские торгово-инвестиционные интересы в нефтегазовом секторе Казахстана.

В начале 2005 г. Президент Н.Назарбаев объявил о присоединении РК к инициативе Т.Блэйра по прозрачности в добывающих отраслях (EITI), что позитивным образом отразилось на характере двусторонних отношений. Логическим продолжением активного политического диалога двух стран стало подписание межправительственного Меморандума об энергетическом сотрудничестве.

В контексте инвестиционной политики и развития экономических связей важную роль играет присутствие на казахстанском рынке британских компаний «BG Group» и «Shell» (Карачаганак, Кашаган и др.). В металлургической промышленности на казахстанском рынке активно действуют «Испат-Кар-мет», который является крупнейшим частным работодателем в РК, а также золотодобывающие компании «Три К. Эксплорейшн» и «Бакырчик Голд» (более 56 тысяч рабочих). Британская «Индепендент Пауэр» стала владельцем Карагандинской ГРЭС-2.

Крупные инвестиции вложены английской «Транс Уорлд Груп» в создание Павлодарского комплекса по производству алюминия [5]. Активно развивается сотрудничество в транспортной отрасли, в частности с компанией «BAE Systems». В августе 2001 г. был подписан контракт об учреждении совместной казахстанско британской авиакомпании «Air Astana», которая успешно работает на внутреннем рынке РК и на международных маршрутах. 13 декабря 2003 г. открыто прямое авиационное сообщение между Алматы и Лондоном.

Активно развивается сотрудничество в кредитно-финансовой сфере. В 1992 г. в Великобритании были отпечатаны первые банкноты казахстанской валюты - тенге. Национальный Банк и ведущие банки РК поддерживают прямые корреспондентские отношения с Банком Англии, Национальным Вестминстерским банком и другими банками Великобритании. Казахстаном привлечено 6 негосударственных займов под государственные гарантии на сумму около 264,7 млн. долл., из которых освоено 176 млн. (67%).

Крупные компании и банки Казахстана, такие как «Казахмыс», «Казахголд», «Разведка и Добыча», «КазМунайГаз», «ENRC», «Шагала», «Казкоммерцбанк», «Банк Туран-Алем», «Халык-банк» и «Альянс банк» разместили свои акции на Лондонской Фондовой Бирже, а по уровню капитализации «Казахмыс» вошла в FTSE-100 - список ста крупнейших компаний. FTSE-100 - это самый важный индекс Лондонской фондовой биржи, где все операции совершаются в электронном виде [6].

В рамках визита Н.А.Назарбаева в Лондон в ноябре 2006 г. состоялась презентация в Лондонском Сити казахстанских институтов развития «Самрук», «Казына» и Агенства по регулированию деятельности регионального финансового центра Алматы (РФЦА), а также подписание Соглашения о сотрудничестве между «London StockExchangePlc» и РФЦА.

В последние несколько лет правительства Казахстана пытается обеспечить, чтобы прямые иностранные инвестиции и экономический рост были сопряжены с развитием страны. Все больше внимания уделяется развитию потенциала местных компаний и подготовке казахстанских специалистов.

Великобритания прошла через такой же период развития в 70-е годы двадцатого века, когда всего за десять лет страна из мелкого поставщика нефти превратилась во второго крупнейшего оффшорного производителя. Диверсификация экономики и развитие нефтегазовых отраслей становятся самыми актуальными вопросами на повестке дня.

Правительство теперь подходит к этой проблеме более стратегически, признавая, что использование доходов от нефтяной отрасли для развития устойчивой экономики становится главным

долгосрочным приоритетом для Казахстана. Казахстанское правительство направляет значительные средства на диверсификацию, что открывает новые возможности перед британскими компаниями [7].

Всего в Казахстане зарегистрировано 365 совместных казахстанско-британских компаний, из них 302 предприятия являются действующими. Важным аспектом энергетической политики Великобритании является предотвращение негативных последствий изменения климата. Это серьезная экологическая проблема, которую предстоит решить человеку. Целью Великобритании в данной проблеме стало сокращение к 2050 году выбросов CO₂ на 60%. Для этого продолжают развиваться возобновляемые источники, и повышается эффективность использования энергии.

Например, Великобритания намерена обеспечить, чтобы к 2020 году 20% потребляемой Британией энергии поступало из возобновляемых источников. Казахстан также может играть важную роль в достижении этих целей. Сейчас, в сравнении с мировыми показателями республика не производит, большое количество поступало из возобновляемых источников.

Казахстан также может играть важную роль в достижении этих целей. Сейчас, в сравнении с мировыми показателями, республика не производит большое количество выбросов парниковых газов. Но при этом Казахстан находится в уникальном положении страны, где в условиях быстрого развития экономики и роста доходов возникает необходимость замены многих установок по производству энергии, и где также есть большие возможности для развития возобновляемых ее источников.

17 сентября 2011 г. в Астане прошло 15-е заседание Казахстанско-британского торгово-промышленного совета (КБТПС). В открытии насыщенных и плодотворных дискуссий приняли участие сопредседатель с казахстанской стороны - вице-премьер, министр индустрии и новых технологий РК Асет Исекешев, сопредседатель с британской стороны - заместитель председателя Консультативного совета Price Waterhouse Coopers сэр Джон Статтард и посол Великобритании в Казахстане Дэвид Моран.

Межправительственный орган КБТПС создан в 1993 году для развития торгово-экономического сотрудничества двух стран. За прошедший период оно стало довольно плодотворным и, что немаловажно, основанным на дружеских отношениях. Великобритания для Казахстана – один из стратегических партнеров.

В динамике товарооборота между странами есть тенденция к росту. Согласно статистическим данным, объем торговли за первое полугодие 2011 года составил 1 миллиард 380 миллионов долларов, что на 16% больше, чем за аналогичный период прошлого года. Это позитивный показатель, особенно на фоне непростой мировой экономической ситуации.

Д.Саттард заявил, что о значимости отношений и нынешнего мероприятия говорит количество приехавших в Астану руководителей британских компаний, представляющих долгосрочные интересы инвестирования в Казахстан - более 20. Это показывает особый характер сотрудничества между двумя странами. Казахстанские компании активно регистрируются на Лондонской бирже. Участвуют британцы в развитии государственно-частного партнерства, например, в проекте по строительству дороги Шымкент - Ташкент.

Довольны в Великобритании знаниями казахстанских студентов и намерены продолжать сотрудничество с АО «Назарбаев Университет» и привлечь к этому Кембриджский университет. Британский бизнес верит в Казахстан. Он инвестировал в экономику республики более чем 15 миллиардов долларов с момента обретения ею независимости. В рамках заседания совета были обсуждены вопросы партнерства в области инвестиций, инноваций, высшего и профессионально-технического образования, медицины и охраны окружающей среды [8].

День 10 ноября 2011 года на Лондонской фондовой бирже открылся с приветствия делегации Казахстана и Фонда национального благосостояния «Самрук-Казына» одной из крупнейших мировых торговых площадок. Старт торгам дали главы Лондонской фондовой биржи и ФНБ Хавьер Роле и Тимур Кулибаев.

Посол Великобритании в Казахстане Дэвид Моран констатировал плодотворное и долгосрочное сотрудничество с Казахстаном: Англия занимает пятое место по объемам инвестиций в нашу страну. Он выразил уверенность в успешном наращивании этого взаимодействия, в том числе в рамках реализации программы «Народное IPO» между биржами двух стран.

В свою очередь посол Казахстана в Великобритании Кайрат Абусеитов обратил внимание на то, что это первое мероприятие, которое основано на концептуальном подходе business to business. Таким образом, мы подходим к совершенно новой стадии развития экономических отношений двух стран.

К.Абусеитов высказал надежду, что такие встречи будут проходить каждый год: один – в Астане, следующий – в Лондоне. Именно теме программы «Народное IPO» была посвящена первая сессия казахстанского дня на Лондонской фондовой бирже. Следующие были посвящены не менее важным

темам: фармацевтической, химической промышленности, горно-металлургическому комплексу и энергетике. Также прошло заседание «круглого стола» на тему «Инвестиции и инновационное развитие».

Были подписаны два конкретных соглашения между одной из казахстанских национальных компаний и научной лабораторией Кэмбриджа. Они направлены на исследования важных направлений и выпуск продукции, до этого не производимых в Казахстане, но отвечающих мировым стандартам [9].

Таким образом, в настоящее время экономическое сотрудничество между Казахстаном и Великобританией поднимается на более высокий уровень.

Литература

1. Декларация двадцатилетия государственной независимости Республики Казахстан // Казахстанская правда. - 2010. 12 декабря.
2. Континент. - 2001. №3. - С. 30.
3. Матвеев В.М. Британская дипломатическая служба. - М.: МО, 1990. - С. 25.
4. ПлатД.С. The Cinderella Service. - London, - С. 268.
5. Назарбаев Н.А. «Казахстанский путь». - Астана, 2006. - С. 274.
6. Казахстанская правда. - 2006. - 21 ноября.
7. Дипломатический курьер. - 2008. №1. - С. 133.
8. Казахстанская правда. - 2011. - 17 сентября.
9. Казахстанская правда - 2011. - 11 ноября.

Жұмабаева М. Қ.
Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ
Шығыстану факультеті
Шығыстану мамандығының
2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі:
к.и.н., доцент Есеркепова Ж.О.

ЖАПОНИЯНЫҢ ОТАРШЫЛДЫҚ КЕЗЕҢІНДЕГІ КОРЕЙ ЖАРТЫАРАЛЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ

Отаршылдықты бастан өткізген Кореяда жапондық білім беру саясатында түбегейлі өзгерістер болды десек қателеспейміз. Себебі, Корей жартыаралында 35 жыл бойы бірнеше миллион халық отаршылдық жағдайында білім алған еді. Бұл факторды біз есепке алмай сол, 1950-1970 жж. екі Кореяда өткен саяси және экономикалық процестердің толықтай түсінікті болуы мүмкін емес. Жалпы, Кореядағы отаршылдық кезең дәстүрлі түрде үш кезеңге бөлінеді: «Қылыш режимі» (1910-1919), «Мәдениетті басқару кезеңі» (1919 - 1930 орталары) және «ассимиляция кезеңі» (1930-1945). XIX соңында - XX ғасырдың басында Кореядағы білім беру жүйесі тоқырау күйінде болған. Сауаттылық деңгейі 2%-дан аз болды. Мектептердің басым көпшілігі сондай болды. Арнайы педагогикалық білімі жоқ мұғалім студенттерге классикалық қытай тілі және Конфуциндік канон сабақтарынан оқытатын. Оларды қосу кезінде 10 мыңнан астам болды. Сонымен қатар, елде оқушыларға заманауи білім берілген бірнеше мектеп бар еді (негізінен шетелдік миссионерлер негізін салады), алайда оқу орындарының жалпы санындағы олардың үлесі өте аз болды. Жапония корей білім алу жүйесін қарқынды жаңғыртуды 1905 жылы протекторат құрудан бастады.

Протектораттың бес жылында қарапайым мектептер саны 22-ден 101-ке дейін өсті. Қыздарға арналған орта мектеп және 15 өндірістік мектептер ашылды. Алайда, ауылдық жерлерде білім көбіне дәстүрлі болып қала берді. Сонымен қатар, шет тілі оқытылатын 7 арнайы оқу орнының 6-ы жабылды.

Профессор-оқытушылар құрамына қатысты генерал-губернатор тұтастай сегрегация саясатын жүргізді: мектеп директоры лауазымына тек жапондықтар ғана тағайындалуы мүмкін еді. Корей ұлтынан мұғалімдер мен ассистенттер қызметіне ғана алды. Бірақ, корейлерге арналған беделді мектептерге жапон мұғалімдерін де қабылдады.

Олардың мәртебесіне қарамастан, барлық мұғалімдер үкіметтік шенеуніктер деп танылды және соған сәйкес өз артықшылықтарын пайдаланды. Білім беруді діни құрылымдардан бөліп шығару саясаты мақсатында мектептерге экскурсиялық діни білімге толық тыйым салынды. Бұл шетелдік миссионерлерге үлкен соққы болды. Мүмкін, бұл осы реформалардың мақсаттарының бірі:

Миссионерлердің көпшілігі корей тәуелсіздігінің жақтастары болды, ол, әрине, отаршыл билік орындарына ұнамады.

1919 жылдың наурызында Кореяда отаршыл билік органдарына қарсы жаппай көтеріліс басталады. Бірақ, көтерілісті полиция, жандармерия және армиямен бірге қатал түрде басылды. Оны пайдаланып Жапония империясының премьер-министрі Хара Такашиге сылтаулар ретінде жалпы генералдың өкілеттігін бірнеше рет қысқартқан реформа жүргізді. Кореяның губернаторы және бұрынғы адмирал Макото осы лауазымға тағайындады. Соңғысы, Хара жоспарлағандай, Кореяға қатысты саясатын едәуір жұмсартты. Оның патшалық кезеңі «Мәдениетті басқару дәуірі» аталды. 1920 жылдардың басында. Сайто Кореяда Тэраути орнатқан жүйені ауыстырып, екінші «Білім туралы қаулы» мәтінін дайындау үшін комиссия құрды. Комиссия 28 адамнан құрылды, оның үшеуі кәріс болды: Сок Чинхён, Ко Вонхун және Ли Ванён. Сонымен қатар, соңғысы жапон тілінде сөйлемеген. Комиссия басшысы Мдизуно Рэнтаро болды.

Қызығы, бұл жарлықты қайта қараудың басты себебін генерал-губернатор қоғам білім беру жүйесіне наразылық білдірді деп түсіндірді.

Комиссия келесі ережелерді жасады: Кореяның білім беру жүйесін мүмкіндігінше метрополит жүйесіне жақындату керек, корейлердің жапондық оқу орындарына түсуіне тыйым салу жойылу керек. Жарлық 1922 жылғы 4 ақпанда жарияланды. Оның айтуынша, комиссия жоспарланғандай, корейлерге Жапон тіліндегі мектептерде оқуға рұқсат берілген, ал жапондарға тілінде - корей тілінде. Басқаша айтқанда, бар білім берудегі сегрегациялық жүйе аяқталды. Дегенмен, осы дәуірдің ең маңызды оқиғасы шартты түрде Keijo Imperial университетінің ашылуы. 1923 жылы генерал-губернатор Корей империялық университетінің құрылу комиссиясын құрды.

1924 жылы дайындық бөлімі құрылды, 1926 жылы екі бөлім ашылды, заңгерлік және медициналық факультет. Бұл Жапониядағы алтыншы империялық университет және бірінші колонияда ашылған университет болды. Мұғалімдердің көпшілігі жапон болды, ал бүкіл университет тарихындағы корейлік жалғыз профессор Юн Тэйдон болды - Токио империялық университетінің мәдениет факультеті, философия кафедрасының түлегі. 1945 жылдың тамызында жапон империясы Екінші дүниежүзілік соғысында капитуляцияны жариялап, нәтижесінде Корея тәуелсіз болды. Жаңа билік толығымен жаңа білім беру жүйесін құра бастады. Жалпы айтқанда, 1930-шы жылдары отаршылдық басқару әдісі заманауи адамға бас тарту тудырады. Айта кету керек, бұл тіпті жапондық империяның қоғамдық мүдделері тұрғысынан мүлдем тиімсіз. Колониялы әкімшілік 1930-шы жылдардан бастап корейліктердің жеке өміріне араласып, олардың жеке басының бостандықтарын шектеп, білім беру жүйесінен корей тілін жойып, жапондандыруды мақсат еткен. Сонымен қатар, олар ешқашан метрополиия тұрғындарымен теңдестірілмеген. Мұның бәрі, әрине, колониядағы халықтың көп бөлігінде жапонға қарсы көңіл-күйді арттырды. Соңында, осы кезеңде жапон билігі корей білімін жаңғырту іс жүзінде тоқтатылды, ол оның сапасына теріс әсер етті.

Қорытындылай келе, білім беру реформасы арқылы, Кореядағы жапон билігі оларды игеруге ұмтылуда және жаңару жолында екі мақсат қойды:

бастауыш білім берудің таралуы және Жапонияға және отаршылдық билікке оң көзқарас интеллектуалды корейлік ұтымды элита құру. Бірінші міндет ағартушылық көріністе болды. Ол сол жылдары Жапонияда үстем болды және табысты іске асырылды, екіншісі корей тілінде тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін қажет болды.

Колониалдық билік білім беру саласында үлкен жетістіктерге жетті. Кореяда сауаттылық деңгейі өсті ондаған есе (ерлер үшін - 4% -дан 60%, әйелдер үшін - 0,5% -дан 20% -ға дейін). Аннексия кезінде, ерлердің 20% -ы және 1% -дан азы мектепке барған, ал 1945 жылы - 70% ер балалар мен 20% қыздар. Кореяда жапондық протекторат құрылмай 34 заманауи мектеп болды, ал 1942 жылы - 3, 936. Корей тарихында алғаш рет елде қазіргі заманғы білім мен ғылым келді. Колониялық білім беру корейлік қызметкерлерді өнеркәсіпте және инфрақұрылымда жұмыс істеуге берді: жапондық басқарушы жылдарда, Кореядағы зауыттардың саны елу есе өсті. Сонымен қатар, жапон басқармасының барлық кезеңінде корейлерге дискриминация жасалды. Ал олардың білім алуына жапондықтармен салыстырғанда мүмкіндіктері айтарлықтай төмен болды.

Ойымызды түйіндей келе айтарымыз, соңғы онжылдықтағы көші-қон саясаты, әрине, кәрістердің жеке өміріне, олардың тілін және мәдениетін сақтау құқығын, дін бостандығын қатал бұзғаны үшін біржақты айыптауға лайық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Цуруми Е.П. Колониальное образование в Коре и Тайване // Японская колониальная империя, 1895-1945. Принстон: издательство Принстонского университета, 1987. Стр. 275-311.

2. О.С. Ким К. Японское колониальное образование как оспариваемая территория// Азиатско-Тихоокеанское образование.

Обзор, 2000. Том. 1, №1. Рр.75-89.

3. Каприо М. Цивилизация корейцев: дебаты 1910 года о корейском образовании // Труды 1-го Всемирного конгресса корееведения, П. Сонгнам: Академия корееведения, 2002.

4. (Исследование изменений колониальной политики в области образования в период японской оккупации на основе [анализа] учебника генерал-губернатора по совершенствованию личности) //Японский язык и культура Вып.27.) Кванчжу,2005

5. (Ким Ханчжон.Совместное обучение японцев и корейцев во время действия второго Указа об образовании в Корее и реакция корейцев // История провинции Чхунчхон.Вып.48).Кончжу, 2007.

Жандосова Ә.М.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

«6D020900-Шығыстану» мамандығының

1 курс PhD докторанты

Алматы, Қазақстан

e-mail: zhandossova.a@gmail.com

ЕКІ КОРЕЙ МЕМЛЕКЕТІНІҢ БІРІГУ МӘСЕЛЕСІ: КЕДЕРГІЛЕР МЕН БОЛЖАМДАР

Мақалада Екі Корей мемлекетінің бірігу мәселесіндегі кедергілер мен болжамдар теориялық тұрғыда талданып, қарастырылды. Корей түбегінің геосаяси жағдайы өткен жылдарда да, қазіргі уақытта да маңызды болып қала береді. Себебі, Корей түбегіндегі жағдай және оның даму үрдістері көрші мемлекеттер мен тұтастай алғанда әлемдік қоғамдастықты қамтитындығымен түсіндіріледі. Сондықтан мақалада екі Корей мемлекетінің бірігуіндегі қиыншылықтар жайында анализ жасалып, талданды.

Түйін сөздер: Корей түбегі, геосаяси әлеует, Кореяның бірігуі, 38 параллель, декларация.

Кореяның екіге бөлінуі ХХ ғасырдың ең қайғылы оқиғаларының бірі болып табылады. 38-ші параллель бойынша "кесілген" түбек суық соғыстың сарқыншағы болып қала береді, сонымен қатар оған қатысушылар өз іс-әрекеттерінің салдары қарапайым халыққа орны толмас қайғы алып келетіні жайлы ойланбаған еді.

1945 жылы жазда ұлы державалардың Берлин конференциясы 38 ендікті Кореядағы американдық және кеңес әскерінің әскери іс-әрекетінің демаркациялық сызығы ретінде белгілеу жөнінде шешім қабылдайды. Осы шешім бойынша кеңес әскері Кореядағы жапон әскерінің тізе бүгуін 38 ендіктен солтүстікке қарай, ал американдық әскері 38 ендіктен оңтүстікке қарай қабылдауы керек болды. Осылайша жапон әскерінен елді тазарту, босату мақсаты Кореяның уақытша бөлінуіне алып келеді. Осы кездері АҚШ пен КСРО әркім өз аймағында жаңа мемлекеттік құрылым жүргізу мақсатында корейліктер арасынан беделді қайраткерлерді іздей бастайды. АҚШ-тың тапқан мұндай қайраткері буржуазия өкілі американдық қайраткер Ли Сын Ман болды. Американдық билігі оны Оңтүстік Кореяда «ұлт әкесі» деп жариялады. Ал Кеңес әскери әкімшілігі Солтүстік Кореядағы ұсақ ұлтшыл буржуазия өкілдері арасынан беделі бар ешкімді таба алмады, сондықтан да Солтүстік Кореяның көшбасшысы ретінде Ким Ир Сенді «баулуына» тура келді. Оны «ұлттық батыр» және «әйгілі партизан қолбасшы» деп жариялайды. Оңтүстік Кореяны оккупациялау арқылы АҚШ-тың билеуші тобы уақытша демаркациялық сызықты Кореяның екі бөлігі арасындағы шекараға айналдыруға тырысты. Осылайша Кореяның уақытша бөлінуі жөніндегі келісім бұзыла бастады. 1945 жылы ұлы державалардың Ялта конференциясында АҚШ өзін Кореяның қамқоршысы болуға ұсыныс жасайды. Ал Кеңес Үкіметі лениндік ұлттық саясат негізінде Корей халқының шетелдіктерден арылып, толық жеке мемлекеттік дәрежеге жетуіне көмектесуге тырысты (Бұл, әрине, Совет Үкіметінің таратқан нұсқасы еді [1]).

1948 жылдың қыркүйегінде түбекте идеологиялық тұрғыдан қарама-қарсы екі мемлекет пайда болды. Осыдан кейін басталған Корей соғысы екі елдің күшпен бірігуінің мүмкін еместігін айқын көрсетті. Кейіннен Солтүстік пен Оңтүстік арасындағы алшақтық тек ұлғая түсті.

Қазіргі таңда түбектің бірігуінің келешегі жұмсақ айтқанда өте бұлыңғыр. Солтүстікте де, Оңтүстікте де қарапайым халық уақыт өте келе бір ел шеңберінде өмір сүруді қаламайды. Қоғамдық пікірге сәйкес, Оңтүстік Кореяның 40 жасқа дейінгі тұрғындарының көпшілігі бірігуге ұмтылмайды. КХДР-ның ҚР-дан барлық салада артта қалуы барынша айқын көрініс тауып, орта есеппен 30 жылды құрайды. Екі Корей мемлекетінің бірігу мәселесін шешудің басты қиыншылығының бірі Ресей, Қытай,

АҚШ, Жапония сынды алып мемлекеттердің Корей түбегіндегі жеке мүдделерінің болуын атап өтсек болады [2].

Дегенмен, екі елдің ресми тұлғаларының баяндамаларына сәйкес, Кореяның бірігуіне қойған басым міндеттердің бірі болып табылады. Сонымен, Корея Республикасының Конституциясының кіріспесінде президент "демократиялық реформаларды жүзеге асыру миссиясын және туған мемлекетінің бейбіт бірігуін" өзіне жүктейді делінсе, ал 3-бапта: "Корея Республикасының аумағы Корей түбегі мен онымен көршілес аралдарды қамтиды"

деп жазылған. Сонымен қатар, үкімет құрылымында елдің бірігуі жөніндегі министрлік бар.

Екі корей мемлекетінің бірігу мәселесін шешу талпынысы ретінде 2014 жылдың 17 қыркүйегінде Сеул қаласында өткен "Корей түбегінің бірігуі АҚШ, Қытай, Жапония және Оңтүстік Корея үшін шығындары мен пайдасы" атты конференцияны атап өтуге болады. Корей мемлекеттік халықаралық экономикалық саясат институты ұйымдастырған бұл іс-шараға Ресей, Оңтүстік Корея, АҚШ, Қытай, Жапония, Германия, Франция, Үндістан, Ұлыбритания және басқа да елдердің жүзден астам ғалымдары, сарапшылары, профессорлары, дипломаттары және журналистері қатысты. Пікірталас барысында қатысушылар КХДР мен Корея Республикасы бірігу жолында бес қиыншылықты еңсеру қажеттігін атап өтті, олардың кейбіреулері сынға ұшыраса, ал басқалары керісінше мақұлданды [3].

Саяси қиыншылықтар.

КХДР президенті Ким Чен Ын үшін династиялық режимді сақтау басты мақсат болып табылатындықтан, КХДР оның күйреуіне әкелетін жағдайларда ұлттық бірігуге келісуі екіталай. Сонымен қатар, еркін демократиялық Оңтүстік Корея да сталиндік тоталитаризмге бағынғысы келмейтіні анық. Сондықтан, саяси бөліністі жеңу үлкен қиыншылықтар алып келуі анық.

Корей түбегіндегі мәселенің шешімінің бірі ретінде екі бірегей саяси жүйе біртұтас ұлт аясында өмір сүріп жатқан Қытай мен Гонконг типі бойынша "бір ел, екі жүйе" принципін ұстануға болады. Алайда, Ким Чен Ын ішкі бақылауды әлсіретіп, қарапайым халықтың халықаралық бағыттардағы сапарына, ақпарат пен капитал алмасуына рұқсат еткен жағдайда оның позициялары күрт әлсірейді, себебі оның кедейшілік пен тоталитарлық жүйеде өмір сүріп жатқан 25 миллион халқы демилитаризацияланған аймақтың қарама-қарсы жағындағы өзінің неғұрлым дамыған және бай 50 миллионды құрайтын Корея Республикасы халқы тәрізді экономикалық тепе-теңдікті қалайтыны сөзсіз (Берлин қабырғасының құлауы мұндай жағдай қандай қиыншылықтар алып келетіне дәлел).

Экономикалық қиыншылықтар.

Тіпті елеулі саяси кедергілерді екінші кезекке қалдырсақ та, экономикалық мәселелерді шешу қиынға соғады. Аграрлық Солтүстік Кореяның жалпы ішкі өнімі Оңтүстік Кореяның 1% - дан кемін құрайды. Оңтүстік Корея әлемнің он бірінші экономикасы, онда ең озық технологиялар жасалып, үздік инженерлік фирмалар жұмыс жасайды. Егер екі экономика біріксе, 1990 жылы Шығыс және Батыс Германия біріккенге кейін пайда болған қиындықтардан әлдеқайда көп болады. (Бүгінде Германияның шығыс облыстарының даму қарқыны батыстан артта қалып отыр).

Сондықтан да Оңтүстік Корейлік бірігу жоспары бірнеше онжылдыққа есептеліп, сол мақсатқа жету үшін біртіндеп қадамдар жасалуда. Экономикалық ынталандырудың арқасында Солтүстік Корейліктердің өмір сүру деңгейін жақсартып отырып толық ассимиляция жасау жоспарланып отыр. Дегенмен, өсу қарқынының бәсеңдеуі, жастар арасындағы рекордтық жұмыссыздық және халықтың картаюымен бетпе-бет келетін Оңтүстік Корейлер үшін мұндай келешек бұлыңғыр болып отыр.

Әлеуметтік қиыншылықтар.

Оңтүстік корейлік қоғам — әлемдегі ең озық, бәсекеге қабілетті және талғампаз қоғам болып табылады. Бұл ел «К-поп» музыкалық жанрын жарыққа шығарды, косплей сияқты хоббиді танымал етті, адам күйзелісті шешу мақсатында заттарды бүлдіру мүмкіндігін алатын "ашу бөлмесін" жасады, тәулік бойы ойнауға болатын бейне ойындар салондарын және жануарларға арналған экзотикалық кафелерді ашты. Бірақ осы заманауи мәдениетте көптеген әлеуметтік аурулар жасырылады. Оңтүстік Корея дамыған елдер арасында жұмыс күнінің ұзақтығы бойынша әлемде екінші орында тұр, тіпті мектеп оқушылары да Оңтүстік Кореядағы жетекші үш жоғары оқу орындарының біріне түсу үшін күніне 16 сағаттан оқиды. Онда барлық пластикалық операциялар жасалады және жасөспірімдер арасында суицидтің ең жоғары көрсеткіші белгіленген. Осындай бәсекелес, ең мықты дегені жеңіп, әлсіздер жеңілетін Оңтүстік Корейлік әлеуметтік орта мен ұжымдық Солтүстік Корея арасындағы қарама-қайшылық үлкен.

Барлық Оңтүстік Кореялық ерлер әскерде екі жыл қызмет ететін болса, Солтүстік Корея үшін норма 10 жылды құрайды. КХДР-дағы мектеп білімі идеологиялық өңдеуден тұрады. Сондықтан, Солтүстіктен қашып кетушілер Оңтүстікте өмір сүруге бейімделуі өте қиын. Олар депрессиядан зардап шегеді, жұмыс таба алмайды, кейде тіпті КХДР-ға қайтуға мәжбүр болады. Солтүстік

корейліктер Оңтүстік корейліктермен бәсекеге қабілетті болып, қажетті дағдылар мен мүмкіндіктерді қабылдау үшін бейімдеу орталықтары, құқық қорғау және әлеуметтік ортаға бейімдеу бағдарламалары қажет болады. Алайда, бұл қоғамдағы әлеуметтік толқулар мен наразылықтар туындатуы мүмкін. Сондай-ақ, кейбір Солтүстік корейліктер, әсіресе атыс қаруымен қолдана алатын әскери қызметкерлер өздерінің өмір деңгейі мен сапасын жақсарту үшін ұсақ ұрлық пен қылмысқа баруы әбден мүмкін.

Қауіпсіздік.

Солтүстік Кореяның тұрақты әскерінде 1,1 миллион адам, ал резервте 7,7 миллион адам. Оңтүстік Кореялық Ұлттық Қорғаныс министрлігінің баяндамасына сәйкес, Пхеньянда — 1 300-ден астам ұшақ, шамамен 300 тікұшақ, 250 десанттық кеме, 430 жауынгерлік кеме, 4 300 танк, 2 500 бронемашин, 70 су асты қайығы және 5 500 реактивті от жүйесі шоғырланған. Сонымен қатар, шамамен 60 ядролық бомба, аз қашықтықтағы және құрлықаралық ракеталардың кең жиынтығы мен химиялық қарудың 2 500-5 000 тоннасы жинақталғаны жайлы ұмытпау керек.

Біріккен Корей мемлекеті үшін басым міндеттердің бірі осы арсеналды сатуға және оны таратудың өзге де тәсілдеріне жол бермеу болып табылады. Өкінішке орай, әлем бұл арсеналдың орналасқан жері мен оны басқару жүйесі туралы аз біледі. Алайда ең үлкен алаңдатушылықты зымыран-ядролық қару жөніндегі мамандар тудырады, себебі олар жұмыссыз қалып, өз білімдері мен таланттарын сату мүмкіншілігі бар, соның ішінде тіпті криминалдық және террористік топтар осы мамандарды пайдалану қаупі зор. Жақында "Тайм" тілшісі Саймон Шустер (Simon Schuster) хабарлағандай, Солтүстік Кореяның зымырандық бағдарламасы жұмыстан айырылған Кеңес Одағы ғалымдарының көмегімен жүзеге асқан.

Геосаяси қиыншылықтар.

Шығыс Азияның геосаяси қауіпсіздігі тепе-теңдікті талап етеді. Себебі, Оңтүстік Корея мен Жапония АҚШ-тың негізгі одақтастары болып табылса, Солтүстік Кореяны Қытай мен Ресей қолдайды (алайда бұл қолдау тұрақсыз, ал бүгінгі таңда бірте-бірте әлсіреуде). АҚШ Жапонияда 40 000 және Оңтүстік Кореяда 28 500 әскери қызметшіні ұстаудың маңызды себебі Солтүстік Корея тарапынан қауіп-қатердің бар екенін айқындайды. Қытайдың Солтүстік Кореяны қолдауы негізінен Пекиннің Корей түбегінің бірігіп, АҚШ-тың одақтастарына айналуына куә болғысы келмеуімен түсіндіріледі және – бұл жағдайда американдық әскерлер тікелей қытай шекарасына шығуға мүмкіндік алады.

Солтүстік пен Оңтүстік арасындағы бірігу немесе ресми бейбіт келісім орнаған жағдайда Вашингтон Оңтүстік Кореядағы өзінің әскери базасынан айырылу қаупі бар. "Солтүстік Кореяда бейбіт режимді орнаса, түбекте американдық әскерлердің керек еместігі жайлымәселелер туындайды", - дейді Халықаралық дағдарыс тобында (International Crisis Group) аға зерттеуші және Корей түбегінің мәселелеріне маманданған Кристофер Грин (Christopher Green). Сондықтан саяси тұрғыдан бұл Оңтүстік Корея үшін елеулі тұрақсыздыққа алып келеді [4].

Әдебиеттер

1 Волинчук А. В., Андреева Ю. В. Проблемы и перспективы объединения стран Корейского полуострова: опыт геополитической экспертизы / Вестник Челябинского государственного университета. Политика и политические науки, Челябинск. — 2013. — № 14. — С. 35–41.

2 Смирнова Н. С. Проблемы объединения Кореи на современном этапе: взгляд российских и американских исследователей // Молодой ученый. — 2018. — №28. — С. 71-77. — URL <https://moluch.ru/archive/214/52033/> (қаралған күні: 10.04.2019).

3 Пак Чжу Ен. Объединение Кореи: современный этап решения проблемы и значение межкорейского саммита 2007 / Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. — 2009. — С. 66–70.

4 КНДР и Южной Кореи необходимо преодолеть пять препятствий на пути к объединению – URL: <https://inosmi.ru/politic/20180426/242090689.html> (қаралған күні 10.04.2019)

Жанзак Аружан
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шығыстану мамандығының
3-курс студенті (корей тілі)
Ғылыми жетекші
аға оқытушы **Ташкенбаева Б.Ж.**

ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ПАРТИЯЛЫҚ ЖҮЙЕСІ: ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ

Шығыс Азия елдері үшін саяси жаңару – өzmәдени ерекшелігі мен батыс институттарының кірмелерін байланыстыру арқылы даму жолдарын іздеу. Корея Республикасы – экономикада да, саясатта да едәуір жетістікке жеткен Шығыс Азия елдерінің бірі де бірегейі.

Оңтүстік Корея демократиялық саяси режимінің болғанына аз уақыт қана өткеніне қарамастан, ел өз «корей» демократиясын ашып, либералды өзгерту жолына сенімді аяқ басуда. Демократиялық толқын концепциясына сүйенсек, ел үлкен және көп жоспарлы үшінші жақтық толқынға кіреді.

Түрлі зерттеушілер Шығыс Азия саяси мәдениеті мен батыс саяси институттарының ұқсастықтары туралы әртүрлі ойда. Корея Республикасының партиялық жүйе эволюциясын зерттеу – конфуцийшілдікті сақтай отыра, батыс үлгісін қолдану дегенді білдіреді.

Осылайша, зерттеу жұмысының өзектілігі 2 аспектен тұрады:

1. Оңтүстік Корея партиялық жүйесінің өзгерістерін зерттеу басқа да Шығыс Азия елдеріне, дамудың белгілі бір мүмкіндігін береді. Мысалы, партиялық жүйе эволюциясын дәстүрлі саяси мәдениет пен бөтен саяси институттардың үйлесімділік мәселелерін шеше алатын стратегиялардың бірі ретінде қарауға болады.

2. Қазіргі таңда Корея Республикасының дамуында басты қадам оның әлемдік қоғамға тек қана экономикасы мықты емес, демократиясы да дамыған ел ретінде кіруі. Нәтижелі жұмыс істейтін партиялық жүйе кез-келген демократиялық елдің маңызды атрибуты, сол себепті Оңтүстік Корея партиялық жүйесінің эволюциясы – бұл демократизацияның жалпы барысының және корей қоғамының бірігуінің бейнесі.

Елдің басқа шығыс және батыс елдерінен айырмашылығы «партия» термині Кореяда өте ертеде – XVI-XVII ғ. қолданыла бастады. Бірақ «Партия» құбылысының өзі елге де, саяси топтарға да таңсық болмады.

Тағы бір қызмет еткен сала – әскери сала, әскерилер ел саясатында ерекше рөлге ие болды. Коре мемлекеті кезіндегі төмен жағдайға қарамастан, саяси қоғамда әскерилер әрқашан ерекше назарда болды.

Сонымен қатар, Кореяның саяси жүйесі дамуының тағы бір ерекшелігіне институттық құрылым сияқты партиялық ерекшелік жатады. XVII-XIX ғ. партиялық топтар нық құрылымды болмады, тек үлкен көшбасшылардың өзін қолдайтын жақтастарымен бірігуін көрсетті. Соңғы сипаттама идеологиялық платформаға қатысты. Көптеген партияларға бөлінген топтар XIX ғ. корей қоғамына дәстүрлі құндылықтарды жинақтаумен және батыс саяси ойларымен танысып, өз саяси көзқарастары тұрғысынан қортыныд пікірлерін білдіріп отырды. Жапон отарлауы кезінде түрлі қоғамдық ұйымдар ашыла бастады, алғашқы партиялар елдің егемендігін қорғау барысында ашылды. Сол себепті жапон отарлығы кезінде партиялар саны жеткілікті болды және олар түрлі идеологиялық ағымдардан тұрды.

XX ғ. 1-жарт. партиялардың табысты қызметіне қарамастан, қоғамда «тан» термині жағымсыз әсер қалдырды. Сол себепті осы уақытта құрылған көптеген партиялар өз атауында «хве» терминін қолданды.

Осы уақытта КР саяси тарихында тағы бір дамуға ие болған ерекшелік пайда болды. Бұл студенттердің саяси күреске белсенді қатысуы. Сонымен қатар жапон отарлауы кезінде Корея саяси өміріне мына құбылыстар аяқ басты: жаппай көтерілістер, анық саяси платформаның жылжуы, ұлтаралық газеттердің шығарылуы және т.б. Дәл осы жылдары заманауи саяси партиялардың қалыптасуы басталды.

Жапон билігі кезінде саяси ұйымдар ашу әрекеттері тоқтатылды. Бірақ сонда да Жапон империясы төңірегінде тәуелсіз корей қозғалыстары жұмыс жасауын жалғастыра берді. Екінші дүниежүзілік соғыста Жапонияның берілуі және түбекте екі елдің пайда болуы елде көптеген ұйымдардың ашылуына әкеліп соқты. Оның ішінде жастар, әйелдер және діни сияқты ұйымдар да болды. Осылайша, Жапониядан босатылғаннан кейін Кореяның саяси үрдісі мына жағдайлар бойынша өтті: қатаң отарлық билік, Жапония жеңілісі, көптеген саяси қозғалыстар, тарихи жағдайлардың абсолютті

саясаттандырылуы. Бұған құрылымды факторларды қосу керек: Кореяның еріксіз бөлінуі, корей саясатына кеңес одағының және американдықтардың кірісуі мен шет ел әскері басқыншылығы.

Корея босатылуының алғашқы жылдарында саяси ұйымдардың ортақ ұрандары болды және ұқсас еді. КСРО мен АҚШ араласуынан кейін, ұлттық тәуелсіздікті сақтау қиынға соқты. Осы уақытта елде алғашқы саяси бөлінулер басталды: ел мәлімдеген демократиялық идеалдар арасындағы қақтығыс. Бұл қайшылық Оңтүстік Корея саяси тарихында 40 жыл бойы жалғасты. АҚШ-тың ықпалымен партиялық ұйымдардың дамуы әрқалай және шексіз болды. Бір жағынан американдықтар саяси құрылыста заңды базаның жасалуына жәрдемдесті. Оңтүстік Корея алғашқы республикаларының саяси жүйесіне халықтың көп бөлігінде селкостық көрсетіліп, қала топтарында қызығушылық болмады.

Айтылған сипаттамалардың салдарынан корей қоғамында 1940-1960 ж. саяси күрес бөлек саясаткерлер арасында болып, ал партиялық ұйымдар тек түр ретінде болды. Мысалы, 1-Республика кезіндегі Либералды партия, Сәуір революциясынан кейінгі Демократиялық партия, XVI-XVIII ғ. саяси күрестегі үрдістерді қолдаған. 3 және 4-ші Республикалар кезеңі Оңтүстік Корея партиялық жүйесіне көптеген өзгерістер алып келді. Біріншіден, екі партиялық жүйе «Ким Чжонпхиль жоспары» тәжірибесі бекітілді және оппозициялық топтардың басқарушы партиямен күресуі себеп болды. Екіншіден, нәтижелі әлеуметтік-экономикалық реформалар салдарынан өз құқығы мен бостандығын қорғайтын және саналы түрде партияға кіргендер саны өсті. 5-ші Республиканың қалыптасуы саяси элитаның өзгеруімен тура келді. Ұлттық жиналыста жұмыс істейтіндер құрамы толық өзгерді. Бұл басқа әлеуметтік және саяси тәжірибесі бар саясаткерлер заманы болды. 4-ші Республиканың аяқталуына дейін, елде 160 партия болды, оның тек бесеуі саяси аренада қала алды: Ұлттық демократиялық партия, Демократиялық партия, Демократиялық либералды партия, Жаңа демократиялық партия және Демократиялық республикалық партия. 1948-1987 ж. партиялық жүйе дамуын белгілі бір заңдылықтармен нәтижелеуге болады.

Осылайша, ОК қалыптасуының алғашқы 40 жылында Кореяның қазіргі таңдағы саясатына әсер ететін партиялық жүйе сипаттамалары орын алды. Дәл осы уақытта регионализм үрдісі өз дамуына ие болды. Саяси жүйе тұрақсыздығынан саяси партиялардың нық құрылымы болмады және ұзақ уақыт бойы сақтала алмады. Қырғи-қабақ соғыс, Солтүстік Кореяның шабуылынан үнемі қорқу – бөгет жасады, тіпті партиялардың көлденең пайда табуын мүмкін емес қылды.

ОК-ның саяси жүйесінің демократиялық дамуының алғашқы 10 жылдығында түрлі өзгерістер болды. Біріншіден, президент оппозициядан келген үміткер болды. Екіншіден, Ким Дэчжунмен Ким Чжонпхиль одағының пайда болуы, бұл екі партияның одағы емес, жетекші партиялар мен саяси көшбасшылардың серіктестігі болды. Үшіншіден, Ұлттық Жиналыс құрамы мен партияларда жанарулар болды. Саясаткерлердің жаңа ұрпағы ішкіпартиялық реформаларды, ішкіпартиялық басшылық демократизациясымен айналысты.

XXI ғ. алғашқы 10 жылдығында КР партиялық жүйесі дами берді. Біріншіден, сайлау алдыңғы науқандарға байланысты жаңа құрылымдар жасалды. Және ішкіпартиялық таңдау жүйесі енді. Екіншіден, дәл осы уақытта көлденең пайда табатын партиялар пайда болды. Үшіншіден, сайлау алдыңғы науқанның алғашқы жоспарына сыртқы саяси (АҚШ, КХДР) және әлеуметтік-экономикалық мәселелер кірді.

2004-2008 ж. парламенттік таңдаулар саяси алаңға үшінші күш – солшылдар партиясын алып келді. Олар регионализмге аз бейімделген, анық әлеуметтік топтарға сүйенген және кәсіподақ демеуіне ие.

Қорытындылай келе, еңбекте корей партиялық жүйесінің эволюциясы қаралды. Нәтижесінде ОК партиялық жүйе ерекшеліктеріне мыналарды жатқызуға болады:

- персонализм, барлық дәстүрлі конфуцийшілдік мәдениетке тән. Партиялар ықпалды саяси көшбасшылардың жанында ашылған және ашылады;
- басқарушы және оппозициялық партиялардың әрқашанғы тайталасы;
- регионализм, өз тарихи-мәдени негізін корей дәстүрлі мәдениетінен алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Андропова Л.А. «Партии» в традиционной Коре: истоки и эволюция// Вестник Томского государственного университета, 2010. 341.
2. Ланьков А.Н. Политическая борьба в Кореи XVI–XVIII вв. СПб.: 1995. 200с.
3. Толстокулаков И.А. Политическая модернизация в Южной Коре: опыт историко-политологического анализа. ДВГУ., 2007 Ч.2. 424 с.

Жүніс Ф.И.
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«Шығыстану» мамандығының
2 курс студенті
Ғылыми жетекші:
т.ғ.к., доцент **Ашинова Ж.Е.**

ЖАПОН СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯНЫҢ 9-ШЫ БАП МӘСЕЛЕСІ

Қазіргі таңдағы адамзаттың өмір сүру салтына, сонымен қатар адамзаттың ойлауына қарай отырып әлем өзгерді, дамыды деген ойға келе аламыз. Еліміз бейбіт аспан астында болғанымен, әлемнің назарын өзіне аудартып отырған мәселелер қаншама. Соның бірі- Жапон Конституциясы. Жапонияның Конституциясы әлемнің бар назарын өзіне аудартуының себебі неде деген ой пайда болары анық. Жапон Конституциясындағы 9-бап бойынша Жапония ешқандай соғысқа қатыспайды және әскер күшін ұстамайды, тек өзін-өзі қорғау мақсатында шекара аймағын қорғау үшін ғана әскер күшін ұстауға құқылы, сонымен қатар жылдық бюджетке түскен түсімнің тек 1% ғана әскерді жабдықтауға жұмсай алады. Бұл мәселенің, мақаланың өзектілігі- Жапон Конституциясындағы 9-бап мәселесі қазіргі таңда не үшін күн тәртібінде бірінші орында тұрғанын, не үшін алдыңғы қатарлы мәселе боп тұрғанын ашып көрсету болмақ.

Жапония қазіргі таңда пацифистік Конституциясы бар, экономикасы дамыған, әлемде алдыңғы қатардан орын алатын елдердің бірі. Шетелге көз жүгіртер болсақ, кез келген экономикасы дамыған ел, өз дамуын әскер күші, сонымен қатар әлемдік саясатқа белсенді араласушылығымен көрсетеді. Бірақ, бұл жайт Жапонияға қатысты емес, өйткені Жапон Конституциясында әлемдік сыртқы саясатқа араласпаушылық, әскер ұстанбаушылық тән. Және, осы жерде Жапонияның дамып, үлкен державалардың біріне айналғанымен, әлі де болса дербес сыртқы саясат жүргізе алмайтынын атап өткеніміз жөн. Бұл Конституция Жапонияның қазіргі күнгі әлемдік бет-бейнесін қалыптастырды. Сонымен қатар, Конституция ішкі және сыртқы саясатқа өз әсерін тигізу үстінде. Әр премьер-министр билік басына келген сайын жапон халқының және әлемнің назары Жапонияға аударылады, өйткені келген премьер-министр бір өзгерту енгізіп қалатын шығар деген ой болса керек. Бұл мәселе Жапонияда қызу талқыланып жатқан, күн тәртібіндегі басты мәселелердің бірі. Халық екі пікір аймағына бөлінген: біреулері 9-бапқа өзгеріс енгізуді дұрыс деп есептесе, екіншілері ешқандай өзгерістің қажеті жоқтығын алға тартып отыр. Жапон халқының өзін де, әлемді де қызықтырып отырған бұл 9-бап мәселесінен айналып өтпеуді біз де жөн деп есептедік. Сол себепті, мақаланың мақсаты Жапон елінде 9-бап мәселесін зерттеу, оны ашу және қазіргі таңда қандай шешу жолдары бар екенін қарастырып, болашағына сараптама жасау. Бұл, 9-бап мәселесінің өзге әлем мәселелері іспетті өзекті болуы, бұл мәселенің әлемдік сахнада алар орны ерек екендігін көрсетеді, сол себепті әлем елдері және саясатшылары Жапонияға көз тігіп отыр. Қазіргі таңдағы Жапония премьер-министрі Шинзо Абениң бұл мәселелерге байланысты өз позициялары бар. Және сол позицияларын ұстана отырып, белсенді түрде қызмет атқаруда.

Жапон Конституциясындағы 9-бап мәселесін қарастырмас бұрын, Жапонияның Конституциясында неліктен бұндай бап бар екендігін қарастырып кекеніміз жөн болар. Оның басы сонау Екінші дүниежүзілік соғыстан бастау алады. Жапония екінші дүниежүзілік соғыста белсенді рөл атқарғанымен, өзінің империалистік жоспарларын орындай алған жоқ. АҚШ және Кеңес одағының әскерлері 1945 жылы Жапонияны капитуляцияға әкеліп, тізе бүктірді. АҚШ әскерлері Жапонияда орналасып, демократиялық реформалар өткізді. Жапонияны АҚШ әскерлері оккупациялады. АҚШ-тың оккупациясының мақсаты – Жапонияны демократияландыру және демилитаризацияландыру.

АҚШ тарапынан басты назар Жапонияны қайтадан соғыс бастай алмайтындай және оған қатыспайтындай ету болды. Ал, экономикада әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыра алатындай етіп ұстап тұру болды, сонымен қатар болашақта АҚШ-қа экономикалық қарсылас болудың алдын алу еді. Қоғамдық-саясатта АҚШ саясаткерлері басқаратын, батыстық үлгідегі демократиялық үкімет аппаратын құру болды. Оккупациялық кезең соғыстан кейінгі экономикалық кризисте тұрақтылыққа кепіл беріп тұрды. Оккупация бойынша атқарылған алғашқы қадам- қоғамдық-саясатты демократияландыру болды. Ол бойынша ой, сөз, ар-ұждан бостандығы қамтамасыз етілді. Сонымен қатар бостандықты шектейтін кез-келген жарлық, заңдардың күші жойылды. Саяси қылмыскерлер босатылып, Ішкі істер министрі және шенеуніктер қызметінен кетті [1].

Мемлекеттің жоғарғы билігі Макартур деген АҚШ генералының қолына берілді. Ол Потсдам қаласында қабылданған декларацияның негізгі шешімдерін Жапонияда жүзеге асыруға тиісті болатын. Осы құжаттың негізінде Жапония бірнеше директивалар қабылдауға мәжбүр болады. Саяси партиялар құрылды, кәсіподақтар туралы заңдар қабылданып жатты. Әйел адамдар да енді сайлау құқығына ие болды. Жапонияның милитаризм саясаты аяқталды. Оның бір белгісі - милитаристік және шовинистік ұйымдардың таратылуы болды. 28 ірі әскери қылмыскер Халықаралық әскери трибуналмен сотталды. Американың оккупациялық билігі сыртқы саясатты, заң және полицейлік органдардың қызметін өз қолдарына алған болатын. Ескі мемлекеттік аппаратты таратқан жоқ, тек қана тазартты. Жапонияның милитаризацияланған экономикасының терең дағдарысқа ұшырағаны соғыстан кейін әскери өнеркәсіптер қызметін тоқтатып, 10 миллион адам жұмыссыз қалғандығынан көрініс тапты. Осы өзгерістер Жапонияның саяси жүйесінің белсенді қызмет етуіне жағдай туғызды, саяси партиялар құрылып, ескі партиялар қызметін қайтадан бастады. Демократиялық қозғалыстар мен жұмысшылар ұйымдарының қызметі де белсенді бола бастады. Кәсіподақтар күшейді. Макартур ірі капиталистік концерндерді таратты. Олардың акцияларын алушы да негізінен сол бұрынғы мүшелері еді. Генерал Макартурдың атқарған тағы бір елеулі еңбегі - Жапонияның жаңа Конституциясын дайындау болатын. Жапонияда 1946 жылы соғыстан кейінгі бірінші сайлау өткенде, парламентте көбірек орын алғандар Либералдық, Прогрессивтік, Социалистік партиялар болды [2].

1946 ж. 2 ақпанда басқолбасшы Макартур үкімімен жаңа Конституция мәтінін жазуға кірісіп кетті, ол 13 ақпанда жапондық тарапқа ұсынылды. Осы нұсқа үлгісімен Конституцияны жазу барысында АҚШ тарапы жапондықтардың ұсыныс-талаптарын тыңдап, онымен санасуға тырысты. Оның ішінде Жапон тарапы ұсынған соғыстан бастартушылық болды. Осылай 1946 ж. 3 қарашада Конституция жарияланып, ол 1947 ж. 3 мамырда өз күшіне енді және қазіргі таңға дейін қолданыста. Жаңа Конституцияның қабылдануы Жапон тарихындағы елеулі оқиғалардың бірі болды, 1889 жылғы Конституция сарқыншақтарын кездестіруге болғанымен, түбегейлі жаңа Конституция еді. Конституция бойынша монархия енгізілгенімен, ол жаңа бейнеде келді. Ол бойынша: «Император жапон ұлтының және жапон халқының символы» болып қалды. Оның құқықтық жағдайы "сете тэносэй", номиналды, әлсіз, формальды императорлық жүйе деп аталды [3].

Конституция Жапонияны Англияның монархиясына ұқсас етті. Жапония дуалистік монархиядан парламенттік монархияға айналды. Үкіметті құрайтын парламентте көпшілік орын алған партия. Үкімет парламенттің алдында жауапты. Партияның басшысы Премьер-Министр болып сайланады. Премьер-Министрді император парламенттің ұсынысымен тағайындай алатын. Бірақ императордың құзыреті көбіне формальды түрде ғана еді, шын билік Жапония үкіметінің қолында болатын, ал оны Премьер-Министр басқарады. Конституция бойынша Премьер-Министр отставкаға кеткенде, бүкіл кабинет сонымен бірге отставкаға кетуге тиіс. Үкіметтің қолында заң шығару бастамасы бар, сондықтан үкімет бүкіл заң шығару қызметін де басқаратын болды [4].

Бұл Конституция, сонымен қатар, «американдық Конституция» деген атпен белгілі. Жоғарыда аталып кеткен өзгерістермен қатар, мақала тақырыбына арқау болған 9-бап та дәл осы тұста енгізілген болатын. Бұл бап сол кездегі жапон халқы үшін қайта соғыс болмайтынына кепілдік бергендей, оларға әрі қарай өмір сүруге үміт берді. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін әлемнің қайтадан биполярлық жүйеге бөлінуі АҚШ-тың Жапонияға деген позициясын өзгертті. Әлем елдері екі майданға бөлінді: КСРО басшылығымен социалистік елдер және АҚШ басшылығымен капиталистік елдер. АҚШ-қа Қиыр Шығыста арқау болатын әскери база, әрі серіктес керек болды. Бұл талаптарға Жапония түгелімен сай келгендіктен, АҚШ енді Жапонияның дамуына бар күшін сала бастады және оған тең емес дәрежедегі серіктестіктің ауыр міндеттерін артты. Осы тұста Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін оккупациясы жалғасып жатқан Корея, биполярлық жүйемен одан әрі жағдайы ушығып, бір корей ұлтының 1950-1953 жж. өз-өзімен болған соғысына алып келеді. Осы соғыста Жапонияны әскери серіктес ретінде көрмекші болған АҚШ, Жапониядан әскер жіберуін сұрайды. Бірақ, Жапония Конституциясындағы 9-бапты алға тарта отырып соғысқа әскер жіберуден бас тартады.

Жапонияның Конституциясы қазіргі таңға дейін бірде-бір өзгертуге ұшыраған жоқ. Заңнамалық актінің бұзылмастай, біртұтастығының сақтау сыры Конституциядағы 96-бап болып табылады. Ол бойынша Конституцияға қандай да бір түзету жасау үшін қос палатының кем дегенде үштен екісінің келісімі керек. Мақұлданған өзгертулер онымен қоймай айрықша референдумда талқылауға салынады немесе жаңа сайлау өткеннен кейін ғана парламенттің қарарына жіберіледі [5].

第九章 改正 96

第九六条 この憲法の改正は、各議院の総議員の三分の二以上の賛成で、国会が、これを発議し、国民に提案してその承認を経なければならない。この承認には、特別の国民投票又は国会の定める選挙の際行はれる投票において、その過半数の賛成を必要とする。

(2)憲法改正について前項の承認を経たときは、天皇は、国民の名で、この憲法と一体を成すものとして、直ちにこれを公布する[6].

96-бап. Қолданыстағы Конституцияға қос палатаның үштен екісі өзгерісті қолдап, өзгерту туралы дауыс бергенде, одан кейін арнайы референдумда халық қолдауына ие болғанда немесе Парламенттің шешімі бойынша мақұлданғанда ғана өзгерістер енгізуге мүмкін болады. Мақұлданған өзгерістер халықтың атымен Император арқылы лезде Конституцияға енгізіліп, ол Конституцияның бөлінбейтін бөлшегіне айналады.

Қазіргі күні өзгерісі үлкен мәселе боп тұрған 9-бапқа көз жүгіртейік.

第二章 戦争の放棄 9

第九条 日本国民は、正義と秩序を基調とする国際平和を誠実に希求し、国権の発動たる戦争と、武力による威嚇又は武力の行使は、国際紛争を解決する手段としては、永久にこれを放棄する。

(2)前項の目的を達するため、陸海空軍その他の戦力は、これを保持しない。国の交戦権は、これを認めない [7].

9-бап. Әділеттілік пен тәртіпке негіздей отырып, әлемдік бейбітшілікті сақтау мақсатында, жапон халқы ұлттың құқығын негізге ала отырып, мәңгілікке соғыстан бас тартады, онымен қоса халықаралық жанжалдарды шешу үшін қорқыту және қарулы күштерді қолданудан бас тартады.

Жоғарыда аталып өткен мақсатқа қол жеткізу үшін, болашақта соғыс құралдары сияқты құрлық, теңіз және әуе күштері құралмайды. Мемлекеттің соғысқа кірісу құқығы мойындалмайды.

Конституцияға осындай өзгерістердің енгізілуі, АҚШ-тың Жапонияға деген саясатының өзгеруі, қаржының соғысқа емес, экономикаға жұмсалуды 1960-1973 жж. Жапон экономикалық таңғажайыбына адып келді. АҚШ үшін соғыс кезінде серіктес ретінде қару-жарақ, құрал-сайманмен қамтамасыз етіп тұруы және әскери тасымалдауға сұраныс артып, жапон экономикасында әскери инфляцияны туғызды. Жапон экономикасының өсуіне ықпалын тигізді.

Американың «арнайы тапсырыстарының өзі 1950-1953 жж. аралығында 2347 млн. долларды құрады немесе коммерциялық экспорттың жалпы мөлшерінен 43,7% құрады. Кореядағы соғыс пен американдық әскери тапсырыстар бірнеше жылдар бойы құрдымда болған өндірістің тез дамуына әсер етті. 1949-1951 жж. аралығында өнеркәсіп өндірісінің жалпы көрсеткіші соғысқа дейінгі 71,0 %-ден 114,4 %-ке өсті. 1950-1955 жж. аралығында ішкі ұлттық табыс 338,2 млрд. доллардан 711,3 млрд. долларға дейін өсті. Әскери тасымалдаулардан, монополияның да табыстары көбейді. Ресми мәліметтер бойынша 1950 ж. екінші жартысының өзінде үш металлургиялық компаниялардың табыстары 28 есе, үш тау-кен компаниялардың - 150 есе, төрт сауда компаниялардың табыстары – 11 есе және т.б. көбейді. Сан-Франциско бейбіт келіссөзін бекіту Жапонияны оккупациялау кезеңін тоқтатты. Жапонияға егемендігін қайтару, елдің өміріндегі маңызды кезең болды. Жапония өз дамуының жаңа этапына қадам басты. Оккупацияның аяқталуы кезінде Жапония экономикасы жағынан монополистік капитал билеп отырған империалистік елге айналды [8].

Егер 1950 ж. Жапонияның ішкі ұлттық өнімі АҚШ-тың ішкі ұлттық өнімінен 8,8 % көп болса, 1960 ж. – 14,8 %, 1970 ж. – 28,1 %, 1980 ж. – 33,9 %, 1989 ж. – 36,1 % көп болды, 1980-1988 жж. Жапонияның, капиталистік елдердің ішкі ұлттық өнімінің үлесінен 2,2 % есе өсті. Сонымен қатар, Жапония өнеркәсіп өндірісінің өсу қарқыны бойынша да өзінің негізгі бақталастарынан озып тұрды [9].

Жапон экономикасы он жылдықтың ішінде қарқынды дамып, керемет жетістіктерге жетуі экономикалық ғажайыпқа алып келді. Енді Жапония экономикасы тұрақты түрде дамыған, ірі державалар қатарына ене бастады. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін әлем елдері жер бетінде бейбітшілікті сақтау мақсатында Біріккен Ұлттар Ұйымын құрған болатын. Жапония әлемде ірі держава қатарында болғанымен өзге мемлекеттер сияқты бұл ұйым тұрақты мүшелігіне ене алмады. Конституцияның 9-бабы бойынша Жапония БҰҰ мүшесі ретінде бітімгершілік миссиясына және табиғи апаттардан құтқару операцияларына қатыса алмайды. Дегенмен, өз экономикасына сүйенген Жапония БҰҰ-ның тұрақты қаржыландырушысы болып табылады. Тіпті, оның бөлген қаржысы БҰҰ-да негізгі позицияны иемденген АҚШ-тан да көп. Қазіргі таңда Жапония БҰҰ-ның Қауіпсіздік кеңесінің мүшесі, бұл да өз кезегінде маңызды қызметтердің бірі болып табылады, Қазақстанда ТМД елдері арасынан бірінші болып Қауіпсіздік кеңесіне төрағалық еткен.

1991 ж. әлем елдері Ирандағы «Шөлдегі дауыл» операциясына өз әскерлерін жіберген болатын. АҚШ-тың сенімді серіктесі ретінде Жапония да әскер жіберуге міндетті болатын, әлем елдері бұл басқаша орын алады деп ойламаған болатын. Жапония әскер жіберуден бас тартты, Конституция бойынша халықаралық жанжалдарға қатыса алмайтын болғандықтан. Өз Конституциясына берік деп, Жапонияны қолдайды деп ойлаған жапон шенеуніктері, әлем елдері тарапынан болған

айыптаушылыққа қатты таңғалды. Дегенмен, Жапония осы операцияға 1,3 млрд. доллар қаржылай көмек көрсетіп, ол АҚШ қосқан қаржыдан бірнеше есе көп болған болатын. Дәл осы операциядан кейін әлем елдері Жапонияны «үлкен әмияны бар, кішкентай қортық» деп айыптап, Жапонияның имиджі әлем елдері алдында нашарлай бастады. Сонымен қатар, қазіргі таңда Жапон жағалауларында болып жатқан жағдайлар да жапондықтар тарапынан алаңдаушылық тұғызуда.

Іс жүзінде тек ел шекарасының тұтастығын қорғауға тиіс жапон әскері соңғы жылдары шетел кемелерін қорғаймыз деп Аден бұғазындағы теңіз қарақшыларымен қарулы қақтығысқа ұрынып қап жүр. Осындай оқиғалардан соң, Жапон саясаткерлері Жапонияның сыртқы келбетін оңалту мақсатында 9-бапқа өзгеріс енгізу қажет деп есептей бастады. Олардың ойынша Жапонияның саяси бейнесін, экономикалық даму деңгейіне сәйкестендіру керек делінген болатын. Сондықтан да Жоғарғы палата 2007 жылы тоғызыншы бапты қайта қарау туралы шешімге келді. Ал жапон қайраткерлері болса, «Тоғызыншы бап» деген қоғамдық бірлестік құрып, милитаристік саясатқа мойын бұруға қарсылық көрсетуде [11].

Жапония басшысы Шинзо Абе 2018 жылы 18 қазанда қарулы күштермен кездескен кезде, Жапония бейбітшілік Конституциясын қайта қарап, өзін қорғау күштерінің мәртебесін көрсететін 9-шы бапта, армия мәртебесінің анық көрсетілуі керек екенін айтты. Қыркүйекте Демократиялық партияның лидері ретінде елдің бас уәзірі болып сайланған Шинзо Абе, Жапония қарулы күштерінің мәртебесі жөнінде конституциялық өзгерістер енгізуді алға қойған. Ол сөзінде: «Бұл бүгінгі саясаткерлердің жауапкершілігі. Мен бұл міндеттерді орындауға белді бекем байладым», – деді. Шинзо Абе сөзінде: «Өзін қорғау күштері халықтың сенімен ие болды. Саясаткерлер болса қорғаныс күштерінің өз міндетін жоғары дәрежеде орындай алатын жағдайы жасауы тиіс», – деді [12].

Шинзо Абенің бұл ұсынысын әлемге әйгілі, аниме индустриясының негізін салушы Хаяо Миядзакидің өзі сынаған болатын, оның ойынша, «Абә тек қана өз атын тарихта қалдырмақшы, оның орнына Жапония Екінші дүниежүзілік соғыста жасаған істері үшін жауапкершілік сезінуі тиіс» деген болатын [13].

Дегенмен, 9-бапты тек саясатшылар және Премьер-министр айтуымен өзгерте салу оңай шаруы емес, ол үшін жоғарыда айтылып кеткен 96-бап талаптары орындалуы тиіс.

Осы бап талаптары бойынша өткізілген референдум бойынша халықтың 72%-ы Конституцияға өзгеріс енгізуден бас тартқан [14]. Онымен қоймай, ел екі тарапқа бөлініп, әр қайсысы өз шешімдерін батыл қорғауда. Кейбір шенеуніктер, қоғам қайраткерлері болашақта соғысқа қатысу қаупі тууынан қорқып, Премьер-министрдің бұл ұсынысына қарсы шығуда. Жапония қазіргі таңда қаншалықты экономикалық дамыған, әлемдегі ең ірі, дамыған елдер қатарында болғанымен де, өзін оккупациялаған, Конституциясын енгізген, экономикалық дамуына жол ашқан АҚШ-қа әлі де болса одақтас міндеттерін орындау барысында тәуелді. Сол себепті де болашақта АҚШ талаптарын қанағаттандару мақсатында, 9-бапқа өзгерістер еніп, соғысқа қатысып қалу ықтималдығы жоғары.

Қорытынды

«2020 жылы Жапонияда Олимпиада ойындары өтпекші, оны біз мүмкіндік ретінде қолдануымыз қажет. 2020 жыл Жапонияның жаңа Конституциясының қабылданған жылы болғанын қалаймын»- деп, Шинзо Абе өз ниетін ашық түрде білдірген болатын [15].

Елдегі өткізіліп жатқан дискуссиялар Қорғаныс күштерінің статусын Жапон Конституциясына енгізу қажет пе, БҰҰ-ның операцияларына әскер қатыстыру үшін Конституцияға өзгеріс енгізу қажет пе және ұлттық қорғауды Конституцияға енгізу қажет пе деген мәселерді қамтиды. Кейбіреулердің ойы бойынша «уақыт талабына сай Конституцияға өзгеріс енгізу қажет», ал кейбіреулерінің айтуы бойынша «9-бапты сақтап қалып, қалған баптарына өзгеріс енгізе беру қажет». Өзгеріс енгізуді жақтайтындар тарапында консерваторлармен қатар либералдарды да көруге болады. Абе кабинеті үшін 9-бапқа өзгеріс енгізу үшін өте көп тер төгу қажет. Абе тағы да жанжалдың астында қалып, өз кабинеті ішінде төңкеріс орнап, не төмен экономикалық көрсеткіштерге ілініп қалуы мүмкін, өйткені Конституцияға өзгеріс енгізуді қалайтындар саны азайып баруда. Алда тек «пацифистік Конституцияның» ғұмыры қашанға дейін созыларын бақылау ғана қалды.

Жапонияның халқы соғыстан мәңгілік бас тартып, соғыс жағдайында дербестік құқығын сақтайды, және халықаралық таластарда әскери күш қолданбайды. Жапония халықаралық дауларды реттеудің құралы ретінде соғысқа ұмтылмауға және қарулы күштерді жақтамауға міндетті. Сонымен, Жапония құқықтық мемлекеттің режимін құрып, конституциялық, парламенттік монархияға айналды. Халықтың құқықтарын кеңейту елдегі демократиялық күштердің үлкен жеңісі еді. Дегенмен Жапонияның Конституциясындағы 9-бапты өзгертеміз деген шешімдері, жаңа соғыстың ауылының алыс еместігін көрсете ме, не шынында да өз жерін қорғау үшін айтылып жатқан шаралар ма? Бұл

сұрақты әзірге біз осылай жауапсыз қалдыруға міндеттіміз, өйткені расында да бұл жайлы бірдене деп айту қиынның қиыны болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Жуков А.Е. «История Японии» Т.И. 1868-1998 гг. 491 б.
2. http://www.akorda.kz/kz/events/international_community/foreign_other_events/akparattyk-byulleten-kaza
3. Жуков А.Е. «История Японии» Т.И. 1868-1998 гг. 503 б.
4. http://www.akorda.kz/kz/events/international_community/foreign_other_events/akparattyk-byulleten-kaza
5. <https://stud.kz/referat/show/71329>
6. <http://www.nihongo.aikidoka.ru/1024-kenpo-9.html>
7. <http://www.nihongo.aikidoka.ru/1024-kenpo-9.html>
8. <https://stud.kz/referat/show/5268>
9. <https://bigox.kz/zhaponiya-elinin-ekonomikasy/>
10. <https://bigox.kz/zhaponiya-elinin-ekonomikasy/>
11. <https://stud.kz/referat/show/71329>
12. <https://ru.m.journal-neo.org/2017/05/26/concerning-statement-by-shinzo-abe-on-article-9-of-the-japanese-constitution/>
13. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D1%8F%D0%B4%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%B8.%D0%A5%D0%B0%D1%8F%D0%BE>
14. <https://www.ntv.ru/novosti/2159521/>

Жарбосынова Н. Д.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шығыстану факультеті,
Шетел филологиясы мамандығының
1 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Канафьева Ш.Е.

КАШМИР МӘСЕЛЕСІ: ҮНДІСТАН МЕН ПӘКІСТАН АРАСЫНДАҒЫ ҚАҚТЫҒЫС

Әлемдік тарихта айтарлықтай халықаралық проблемалар және мемлекетаралық қақтығыстар орын алды, олардың бірқатары бүгінге дейін шешімін таппады. Алайда ұзақтығы жағынан, қиян-кескілігі жағынан және де қазірге дейін қауіп әлеуетінің жоғарылығы жағынан Үндістан мен Пәкістан арасындағы Кашмир мәселесін ерекше атап өткен жөн. Екі тарапта да ядролық қарудың бар болуы мәселені әлемдік деңгейге шығарды. Қазірде Пәкістанда және Үндістанда екі елдің жақындасу идеясы ерекше мәнге ие болып отыр. Кейбір мамандардың айтуы бойынша, бұл мәселенің себебі болған Кашмир шиеленісінің өз шешімін табуы мүмкін болған келіссөздердің жүрізілуінің бастамасы.

Үндістан мен Пәкістан арасындағы қақтығыстар

Үндістанға егемендік берілген соң, үнді үкіметі Кашмирді британ отарлаушы әкімшілігі үнді махараджаларына ресми түрде сатқан деп бұл өлкені өз меншігі деп жарияламаққа шешім шығарады. Алайда, Үндістанмен дерлік бір уақытта тәуелсіздік алған Пәкістан, Кашмир тұрғындарының көп бөлігі мұсылмандар болғанына негізделіп, оны өзіне тиесілі болу керек деп есептеді. Шынында да, осы кезде Кашмирде халықтың 77%-ы мұсылмандар болатын, бірақ басшысы махараджа Хари Сингх болды және өзге жоғары лауазымдағылар да үндістандықтар еді. Кашмир махараджасы Үндістанға қосылу туралы ресми шешім қабылдайды. Осының негізінде тәуелсіздік алғандарына бір ай болар болмастай екі ел арасында қарулы қақтығыс өрті орын алды. Бірінші Кашмир соғысы 1947 жылдың қыркүйек айынан 1948 жылдың соңына дейін жалғасты. 1949 жылы 1 қаңтарда соғыс қимылдары тоқтатылды. Соғыс нәтижесінде келісім орнап, оның негізінде Кашмирдің 60%-ы Үндістанға, ал қалған бөлігі Пәкістанға өтті. Ал тамыз айында БҰҰ шешімімен аумақта уақытша демаркациялық сызық жүргізілді [1]. 1954 жылы жиналыста Кашмирдің үнді бөлігінен сайланған өкілдері, Үндістан құрамына белгілі бір автономияға ие штат ретінде ғана қосылу туралы шешім қабылдады. Осылайша, Үндістан Конституциясының 370-бабына сәйкес, үнді парламентімен қабылданған қорғанысқа және сыртқы саясатқа байланысты жарлықтардан басқа бір де бір заң штат парламентінің келісімінсіз бұл өңірде ешқандай күшке ие бола алмайды. Штатта 10 миллионға жуық адам 222 мың шаршы шақырым болған территорияда өмір сүріп келуде [2]. Діни себептерге байланысты халықтың көпшілігі Пәкістанға өтуді қалап, штатта сепаратистік қимылдар көптеп орын алады. Үндістандық ғалымдардың мәліметтеріне сүйенсек, штатта халықтың 67%-ы мұсылман, 30%-ы индуист, 2%-ы сикх, және 1%-ға жуығы буддистер болып келеді. Үндістан заңды

түрде мәселені шешілген деп есептейді және қорытынды іс-шаралар территорияның қалған бөлігін Пәкістан әскерлері мен үкіметінен азат етуден тұрады деп отыр, алайда Пәкістан мәселенің мұндай шешімімен тіптен келіспеді.

Кашмирдің пәкістандық бөлігіне келетін болсақ, ол бірнеше әкімшілік аумақтарға бөлінген.

Пәкістан Кашмирінің бір бөлігі әлемдегі мемлекеттер ішінде Пәкістаннан басқа ешбірі мойындамаған тәуелсіз мемлекет ретінде жарияланып, Азад Кашмир (Азат Кашмир) деген атқа ие. Территориясы 13 мың шаршы шақырым, халық саны 4,5 миллион адам. Экономикалық және саяси жағынан Пәкістанмен тығыз байланысты, оның бір бөлігі, алайда мойындалмаған мемлекет атрибуттарына толық ие. 1970 жылы Пәкістанда Гиллит-Балтистан әкімшілік облысы ұйымдастырылды. Бұл облыс 73 мың шаршы шақырым территорияда бір миллионға жуық халыққа ие. Бұл өлкенің біршама бөлігі 70-жылдары Қытайға өтіп кетті. Бұл территорияның ресми мәртебесі – «Кашмирдің Пәкістандық территориясы». Бұл атау да Пәкістанның аймақтық мүддесін айқындайды.

Пәкістан үнді штаттары Джамму мен Кашмирдің легитимділігін мойындамай, бұл территорияны «Үндістан оккупациясындағы Кашмир» деп атайды. Қазіргі кезеңде Кашмирдегі жағдай біршама өзгерген. Ол шиеленіске үшінші жақтың араласуымен, яғни Үнді-Қытай соғысы барысында үнді Кашмирі территориясы болған, аумағы 42 шаршы шақырым Аксай-чинның (Жалпы Кашмирдің 20%) Қытай территориясына өтуі де мәселені шиеленістірді. Бұл облысты Үндістан да Пәкістан да мойындамайды. Осылайша, қазіргі таңда Кашмир территориясы үш мемлекет, яғни Үндістан, Пәкістан және Қытай арасында бөліп алынған

Кашмирдің бөлінісі уақытша құбылыс болып, БҰҰ резолюцияларына сәйкес князьдікте бүкіл Кашмирдің қай мемлекет құрамына енуін шешіп беретін плебисцит өткізуге тиіс болатын. Пәкістан әлі күнге дейін бұл мәселені шешудің жалғыз жолы деп біледі. Үндістан бір кездері бұл ұсынысқа келісім берген болатын, алайда кейін Пәкістанның АҚШ-пен әскери одақ құруына байланысты бұл шешімін өзгертті. Қазіргі кезде Кашмирге байланысты барлық келісім процестері өз шешімін таба алмай келуде. Оған Пәкістан үкіметінің қаржылай көмегі негізінде құрылған «Сенім үшін күресушілер қозғалысы», «Мұхаммед Армиясы» сияқты әскери қауымдастықтарының Кашмирдің үнді бөлігіндегі қимылдары негіз болып отыр. Заманауи зерттеушілер Кашмир мәселесін әлемнің ең үлкен территориялық мәселелерінің бірі ретінде қарастырады және оның жақын арада шешіле қоймайтындығын айтады. Жоғарыда айтып өткендей, Үндістан мен Пәкістан арасында көбінесе Кашмир мәселесіне байланысты бірнеше қарулы қақтығыстар туындаған, олар бірнеше онжылдықтар барысында аймақтағы тұрақсыздықтың негізгі себебі болды.

Тараптардың арасындағы бұл соғыстың аяқталуынан кейін «суық соғысы» жағдайы шартты түрде «ыстық» ерекше сарынға ауыса бастады. Соңғы мысалдардың бірі – Каргиль қақтығысы – Кашмирдегі екі тараппен де ресми мойындалмаған Үндістан және Пәкістанның шекаралық қақтығысы. Соғыста ешбір тарап жеңіске жете алған жоқ, алайда Пәкістан үшін ерекше аяқталды, соғыстан кейін әлемдік қауымдастық Пәкістанды соғыстың террористік әдістерін қолдануда айыптады. Соңғы қақтығыс естен кетпестей болды және бұл атом қаруы қол-данылуы мүмкін болған бірінші аймақтық дау болатын, себебі 1999 жылы Пәкістанда да, Үндістанда да ядролық қару бар болатын.

Соғыс басталғанда Үндістанда ірі ереуілдердің ұлғаюы бүгінгі күні өзіндік ізін қалдырып отыр. Азық-түлік бағалары 10 есе қымбаттап кетті. Ашаршылықтан 5-6 млн адам қырылып қалды. Ағылшындардың қысымы тұрмыстың нашарлауы мен саяси ұйымдардың араздасуы ереуілдердің бәсеңдеуіне әкеп соқты. Сонда да ағылшындар билігі төмендей берді. Беделден жұрдай болған Линлитгоу орнына жаңа вице-король А. Уэйвелл тағайындалды. Ағылшындардың араласуымен М.К. Ганди мен М. Жинанның пікір алмасуы 1944 жылы өтті. Онда МЛ жетекшісі тәуелсіздік мәселесін қарастыру алдында жеке Пәкістан мемлекетін құру туралы уағдаласуды жоспарлады. Конгресс партиясы оны тәуелсіздікке жеткен плебесцит арқылы реттеу керек деген пікірде болды. Екі саяси күш келіссөздері 1945 жылы көктемде мынадай келісіммен аяқталды: Уақытша үкімет құрамында әр партия 40 % орынды иеленеді, қалған 20 % орын кесапаттыларға, христиндарға, парсыларға, сингтерге тиесілі болды. Ал елді екіге бөлу туралы мәселені қарастыру Үндістанның саяси мәртебесін реттеген соң кейінге қалдырылды. 1947 жылы үздіксіз қанды қақтығыстардан соң британдық Үндістан екі тәуелсіз доминионға – Үнді одағы (индуистер) мен Пәкістанға (мұсылмандар) бөлінді. Тәуелсіз Үндістанның бірінші премьер-министрі болып Үнді ұлттық конгресі партиясының өкілі Джавахарлал Неру сайланды. 1950 жылы Үнді одағынсыз Үндістан Британ достастығы құрамындағы Үндістан Республикасына айналды. 1962 жылы Қытаймен шекара жөнінде қысқа мерзімдік соғыс болып, Үндістан жеңіліс тапты. 1965 жылы Үндістан Пәкістанмен соғыста Кашмирді өзіне қалдырды. 1966 жылы сайлауда премьер-министр болып Дж. Нерудың қызы Индира Ганди сайланды. 1971 жылғы соғыста Үндістан Пәкістанды жеңіп, Шығыс Пәкістанға тәуелсіздік алуға

көмектесті. Шығыс Пәкістан өз атауын Бангладеш деп өзгертті. 1984 жылы үкімет әскерлері Амритсардағы Алтын храмды сикх күштерінен тазартты. Көп ұзамай қаза тапты. Оған өштескен сикх оққағары көп ұзамай Гандиді атып өлтірді. Премьер-министр болып Гандидің ұлы Раджив Ганди тағайындалды. Ол да 1991 жылы сайлау науқаны кезінде адам өлтірушілердің қолынан қаза тапты. 1998 жылы Үндістан бес жер асты ядролық сынағын өткізді. Бұл дүниежүзіндегі бейбітшілік күштерінің наразылығын тудырды. 1999 жылы Үндістан ядролық сынақтарды тоқтату жөніндегі жан-жақты келісімге қол қоюға уәде берді. Кашмир жөнінде бейбіт келіссөздер өткізуге Пәкістан үкіметіне ұсыныс жасалды. Үндістан мен Пәкістан арасындағы ядролық бақталастық тың жжалғасуБиполярлық жүйенің құлауымен, Үндістан өзінің ядролық бағдарламасын жандандыра түсті. Оған себеп болған, біріншіден, Үндістанның геосаяси мүдделері және БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесін құрайтын «ядролық клуб» мүшелігіне кіруге талпынысы. Үндістан әлемдік держава мәртебесіне қуатты ядролық қаруға ие болып және «ядролық клубқа» мүше болу арқылы немесе ядролық қаруды мүлде жою арқылы ғана жетуге болады деп қарастырды. Өзінің нақты саяси қызметінде ол бұл екі жолды қатар ұстануды жөн көрді, яғни әлемді тез арада ядролық қарудан тазарту жөніндегі ұсыныстарды қолдаумен қатар, оның іс жүзінде жүзеге асуына атүсті қарады. Осылай алғашында ол ядролық қарудың тез арада жойылуын қамтамасыз етеді деген үмітпен ЯҚТШ-на қолдау көрсетіп, кейін бұл Шарттың тек ядролық «бестік» мүдделерін қорғайтындығына көзі жеткен соң Шартты толық жоққа шығарып оны «ядролық апартеид» деп қарастыруды жөн көрді. 1996 жылы қыркүйек айында БҰҰ Бас Ассамблеясы отырысында Дели бұл Келісімге өзінің қарсылығын білдірді. Бұл қарсылықты білдіру арқылы Дели өз ядролық жарылыстарын жүргізуде еркін таңдауға ие бола алды. Тағы атап өтетін бір фактор, ядролық Қытай мен ядролық Пәкістан. 1998 жылдың 26-27 мамырда жүргізілген сауалнама бойынша халықтың 80%-ы ядролық сынақ жүргізу туралы Үкімет шешімін қолдап, 65%-ы респонденттер ядролық сынақтардың елдің ұлттық қауіпсіздігін нығайтатындығын айтқан. Бұл сынақтарға тағы бір себеп болған түрткі, Пәкістанмен арада сақталып қалған шиеленісті жағдай, Кашмир дауының шешімін таппауы. Бұл жағдайлар екі жақтың ортақ шекара сызығында кең көлемде баллистикалық ракеталар шоғырландандыруына итермеледі. Шекаралық аймақтарда әскери қақтығыстардың жиілеуі, Қашғардағы лаңкестік әрекеттердің жандануы, Пәкістанның орта қашықтықтағы ракеталар жасап шығаруы. Төртіншіден, Дели ядролық сынақтар өткізбес бұрын, ең басты себеп ретінде, «қытай факторын» анықтады. Үндістан дереу ядролық сынақтардан кейін Ұлттық Қауіпсіздік Кеңесін (ҰҚК) құрды. Кеңестің басты мақсаты – халықаралық және аймақтық жағдайды зерттеу, болашақта болуы мүмкін саяси және әскери іс-қимылдарды болжау және оған сараптама жүргізу. Кеңестің тағы бір маңызды функциясы – азаматтық және әскери жетекшіліктің өзара әрекеттесуін нығайту.

Кахута қаласында уран өндіру зауытының құрылысы басталады, Франциямен бірлескен уранды қайта өңдеу бойынша зауыттың құрылысы туралы белсенді түрде келіссөздер жүргізіле бастады. Алайда «Ұлы державалар» Пәкістанға оның жоспарында көмектесуге ұмтылған жоқ. Жұмыс қарқыны біршама баяу жүрді және пәкістандық басқару бүкіл уақыт бойына өзін Үндістан «соққысы астында» сияқты сезінді. Екі елдің арасындағы қатынастар кернеулі болды, дегенмен ашық қарсыластыққа дейін жеткен жоқ.

Пәкістанның бірінші зеңбіректік плутониы тек қана 1995 жылда алынды. Атом қаруының сынаулары 1998 жылы 28-30 мамырда Чагай полигонында жүргізілді. Бұл жерде түрлі мәліметтерге қарағанда 3-тен 7-ге дейінгі аралығындағы жарылғыштарды сынақтан өткізді. Пәкістанның қазіргі кезде 65-120-ға жуық атом жарылғыштары бар, және бұл тұрғыда Үндістанмен теңдесе алады.

1998 жылдағы Пәкістандық сынақтар аймақтық қауіпсіздік үшін жана маңызды фактор болды. Пәкістан дерлік ғасыр ширегі бойы да үнді Кашмирына ие болуға ешбір шара қолданбады. Алайда 1999 жылы ядролық қару сынақтары өтіп-ақ шекаралық дау қайта өрбіді.

Сайып келгенде, аймақтағы басты қарсыластықтың негізгі мәселесі – жоғарыда қарастырылған «Кашмир мәселесі» болып, соны- мен бірге екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Үндістанмен және Пәкістан арасындағы орын алған әскери даулардың саяси, экономикалық және мәдени зардаптары болып отырғандығын атап кету керек

Қазіргі таңда Үндістан мен Пәкістан арасындағы қатынас қайта ушығуда. 27 ақпанда Пәкістан Үндістанның әскери әуе күштерінің екі ұшағын атып түсірді. Пәкістан билігі мұны өздерінің әуе кеңістігіне басып кірген Үндістан әскери күшіне берген жауабы екенін айтты. Бір күн бұрын, 26 ақпанда Үндістан Кашмирдегі әскери лагерге әуеден соққы жасаған. Пәкістан сыртқы істер министрлігінің 27 ақпандағы хабарламасында, Пәкістан әуе күштері Кашмирдің Үндістанға тиесілі аймағындағы екі ұшақты атып түсіргенін, бір пилотты қамауға алғанын белгілі. Үндістан әзірге

мәлімдеме жасаған жоқ. Соңғы айда Пәкістан мен Үндістан арасында Кашмир дауы қайта белгілі болды. Жанжалдың кесірі көптеген қиындықтарға соқтырды соның ішінде халықаралық рейстерге кедергісін әкелді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1) Розалиева. Ю.Н Новая и новейшая история стран Азии и Африки - М: высшая школа, - 351 с.
- 2) Новиков. В. Е Проблемы создания Индией ядерного потенциала // ядерное распространения. Сб. Документов и материалов - М. : 2000 январь-март выпуск 34-С 10
- 3) Квок. Б. ядерные и питания в Индии и в Пакистане // международная жизнь. - 1998. - С: 36 - 40
- 4) Набаев. Б.Н особенности внешней политики Пакистана в отношении Индии и Афганистана в современном этапе // аналитик 2003

Калиева Гулден
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шығыстану мамандығының
1 курс студенті (корей тілі)
Ғылыми жетекші
аға оқытушы **Ташкенбаева Б.Ж.**

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУДАҒЫ ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЗАҚСТАНДА ҚОЛДАНУ МҮМКІНШІЛІКТЕРІ

Азия аймағында ғылыми-техникалық дамуда үлкен жетістікке жетіп, әлемдік қауымдастыққа экономиканы аз уақыттың ішінде жоғарғы қарқынмен дамытудың сәтті үлгісін көрсеткен елдердің бірі – Оңтүстік Корея. Бұл мемлекеттің дамуында ғылыми-техникалық саясат пен инновацияның рөлі зор. Сондықтан, қазіргі таңда, Қазақстан индустриалдық-инновациялық даму даңғылына бет алған шақта, Оңтүстік Кореямен әріптестік пен тәжірибе алмасудың маңыздылығы басым. Оңтүстік Корея Жапония сияқты өз ғылыми-техникалық саясатын алғашқыда басқа мемлекеттердің ғылыми жетістіктерін пайдалану арқылы жүзеге асырған болатын. Ол кезде Оңтүстік Кореяда ғылыми-техникалық саясатты басқа жолмен дамыту мүмкіндігі де болмаған еді.

1948 жылы Корей үкіметі жаңадан құрылған шақта елді кедейшілік пен жұмыссыздық жайлап, ал жан басына шаққандағы ЖІӨ небәрі 67\$-ды құраған болатын. Ал қазіргі таңда бұл көрсеткіш 31700\$-ға жетіп, Корея экономикасы әлемдегі 12-орынға табан тіреді. 1960-жылдардан 1980-жылдардың соңына дейін ерекше қарқынмен дамыған Корей экономикасы жылына 8%-дық өсіммен алға басты. Корея Республикасындағы осындай түбегелі өзгерістердің себептері мен жету жолдарын қарастыралық. 1963 жылы президенттік сайлауда жеңіске жеткен, Корей экономикасының атасы атанған Пак Чжон Хи ел экономикасын жапон мәнеріне сәйкес қайта құруды бастады. Нақтырақ айтсақ, Пактың ойы әлемдік деңгейде бәсекеге қабілетті болатын экспортқа бағытталған ірі компаниялар құру еді. Нәтижесінде Жапондық «дзайбатсу» үлгісімен «чебольдер» - экспортқа бағытталған көпсалалы алпауыт холдингтер – құрылды. Себебі, уақыт пен қаржылық ресурстар шектеулі болған жағдайда, барлық күш-қуатты бір орталыққа шоғырландырып, мемлекеттің айрықша қолдауымен әлемдік деңгейде бәсекеге қабілетті болатын ірі монополияларды құру арқылы ғана бұл тығырықтан шығуға болатын еді. Пак Чжон Хи ең алдымен жоғары біліктілікті талап етпейтін, бірақ еңбек сыйымдылығы жоғары салаларда өнім өндіруді бастап, осы қызмет барысында жиналған кәсіпкерлік тәжірибені 1970-жылдары ауыр өнеркәсіп, электроникалық құралдар мен тұрмыстық техника өндірісінде табысты пайдалана білді. Чеболь ретінде негізі қаланған, ал қазіргі таңда әлемге әйгілі компанияларға Hyundai, Samsung, LG компанияларын мысал ретінде келтіруге болады.

Алайда, чебольдердің қызметі тек мемлекеттің қаржыландыруымен жүзеге асқандықтан жемқорлық деңгейі күрт өсіп, аталмыш даму үлгісі сәтсіздікке ұшырады. Мемлекеттік қаражатты тиімсіз пайдалану салдарынан компаниялардың қарыздары күрт өсіп, нәтижесінде үкімет корей вонын девальвациялауға мәжбүр болды. Соның салдарынан 1997 жылы елде ауыр дағдарыс орын алды. Осы дағдарыстан сабақ алған Корея билігі чебольдердің құрылымына оң өзгерістер енгізіп, жүйені толық жаңғыртты. Мысалға, банктер жекешелендіріліп, чебольдердің тиімді жұмыс істеуін қадағалау күшейіп, менеджменттің сапасы кәсіби деңгейге көтеріліп, жалпы экономикалық жүйе нарықтық бағытта қызмет ете бастады.

Дағдарыстан кейін елдің жаңа басшылығы шағын және орта бизнесті дамытуға көңіл бөліп, ШОБ субъектілеріне бизнес жүргізуге барынша қолайлы жағдайлар жасай бастады. Халықтың кәсіпкерлікпен айналысуын қолдайтын кешенді және ауқымды бағдарламаның орындалуы

нәтижесінде елдегі жұмыссыздық төмендеп, әлеуметтік жағдай жақсарды. Тәуелсіздік алғаннан бастап күні бүгінге дейін Корей экономикасы қандай негізгі кезеңдерді бастан өткергенін суреттен көруге болады.

Қазіргі таңда Корей үкіметі ұзақ мерзімді экономикалық өсудің алғы шарты - білім мен ғылымды дамытуға ерекше назар аударуда. Елдің 408 ЖОО мен колледждерінде 3,5 млн студент білім алуда, олардың 32%-ы инженерлік мамандықта оқиды. Студенттердің саны бойынша Корея әлемде алдыңға қатарлардан көрінеді. Сонымен қатар, білім саласына, мемлекеттік қаражаттан бөлек, елдің ірі корпорациялары қайтарымсыз қомақты ақша қаражатын аударып отырады. Үкімет жоспары бойынша 2012 жылдың соңына қарай Корея ғылым мен техникасы дамыған әлемдегі ең үздік бес мемлекеттің қатарына кірмекші. Сондықтан, ғылым мен технологияның заманауи салаларына жаппай инвестициялау жүргізіліп, ҒЗТКӨ-ге ЖІӨ 3,5% бөлінеді деп жоспарлануда. 1999 жылдан бастап Кореяда жаңа индустрияландыру саясатының негізінде елдегі аймақтардың әлеуетін пайдалану мен аудандар арасындағы алшақтықтарды теңестіру жүргізілді. Тәжірибе ретінде елдің ең ірі қалаларындағы өнеркәсіпті қолдау шаралары қабылданды: Дәгу – тоқыма өнеркәсібі, Пусан – аяқ киім өндірісі, Кенгсаннам-до – машина жасау, Кванджу – оптикалық электроника. 2002 жылдан бастап бұл бағдарлама жалғасын тауып, өзге де қалаларды қамтып, «4+9» атауымен жүзеге асып келеді.

Қазақстанда Корея тәжірибесіне ұқсас аймақтарды мамандануы бойынша жіктеп, басым бағыттарды анықтау 2005 жылдан бастау алды. «Металлургия», «Көлік логистикасы», «Тоқыма өнеркәсібі», «Құрылыс материалдары», «Азық-түлік өнеркәсібі», «Туризм» және «Мұнай-газ машина жасау» сияқты жеті пилоттық кластер құру Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 25 маусымдағы қаулысымен анықталып, бекітілді. Кластерлік бастаманы сәтті іске асыру үшін заңнаманы жетілдіру, инфрақұрылым элементтерін құру, инвестициялық нақты жобаларды іске асыру және кадрлық қамту мәселесін шешу бойынша жалпы жүйелік шаралар қарастырылды. Кластерлік даму аймақтардың бәсекеге қабілетін, олардың экономикалық дамуын арттыру құралы ретінде елдің аймақтық дамуының жаңа қадамы болу қажет болатын. Қазақстандық кластерлік бастаманың негізгі мақсаты индустрия саласында жеке меншік бизнес-құрылымдарды жұмылдыру негізінде экономиканың шикізат секторын дамытудағы Қазақстанның бәсекелестік артықтышылығын барынша көп пайдалану мүмкіндігін жасау болып табылды.

Қазақстандық кластерлік инициативаның аталған шаралары тұтастай алғанда жоспар бойынша іске асырылуда. Алайда, толыққанды қызмет ететін кластерлерді құруға біршама уақыт талап етілетіні айқын.

Сонымен қатар, белгілі бір аудандар немесе қалалардың қызметін оңтайландырып, бір салаға мамандандыру үшін 9 арнайы экономикалық аймақтар да құрылды. Оның ішінде үш экономикалық аймақ Индустрияландыру бағдарламасының аясында 2011 жылдың соңында нақты салалық бағыт бойынша құрылған. 2011 жылдың шілдесінде Қазақстан Республикасының "Қазақстан Республикасындағы арнайы экономикалық аймақтар туралы" Заңы қабылданып, құжат елімізге халықаралық тәжірибесі бар кәсіби басқарушы компанияларды тартуға, сондай-ақ шетелдік жұмыс күшін тарту тәртібін жеңілдетуге мүмкіндік беруге бағытталды. Қазақстан мен Кореядағы аймаққа бөліп, мамандану мәселесін салыстырып қарайтын болсақ, Кореядағы аталмыш аймақтарды дамытуға бөлінетін мемлекеттік қаржылардың жартысынан астамы инновацияларды енгізу мен еңбек ресурстарының біліктілігін арттырып, заманауи технологиялармен жұмыс істеуге үйретуге жұмсалады. Шетелдің тәжірибесіне көз салсақ, кластерлік технологиялар белгілі бір аумақта, қысқа мерзімде бәсекеге қабілетті өндірісті құру кезінде үлкен нәтиже беретінін көреміз. Бұл істе бизнес пен мемлекеттің әріптестігі қажет. Ал Қазақстандағы кластерлердің дамуы, өкінішке орай, материалдық базаның қалыптасуы мен кәсіпкерлерді ынталандыру сатысында қалып отыр. Кластерлердің ішінен көлік-логистикалық кластер ғана белгілі бір нәтиже беруде. Туризм, тігін және тағам өнеркәсібінде кластер құру сәтсіздікке ұшыраса, қалған салалардағы жұмыс әзірге дағдарып тұр. Арнайы экономикалық аймақтардың (АЭА) бұл тұрғыдан қызметі табыстырақ. Мысалға, «Астана – жаңа қала» АЭА территориясында 277 объект тіркелген, «Ақтау теңіз порты» АЭА 29 инвестициялық жобаны жүзеге асыруда, «Ақпараттық технологиялар паркінде 63 компания тіркеліп, «Оңтүстік» АЭА аумағында «OxyTextile» және «Хлопкопром-Целлюлоза» компанияларының екі инвестициялық жобасы орындалған. «Ұлттық индустриялық мұнай-химиялық технопарк» біріктірілген газ-химиялық кешен құрылысын жүргізуде. 2011 жылдың соңында арнайы экономикалық аймақтарда қатысушылар саны 3 есеге өсіп, жалпы саны 300 субъект тіркелген. Алдағы уақытта да Қазақстан Үкіметі АЭА дамыту мен қызметін жетілдіру бағытында жұмыс істейтін болады.

Оңтүстік Кореяның инновациялық экономика құрудағы басты табыстылық кілттерінің бірі – ғылым мен білімге көңіл ерекше көңіл бөлу – Қазақстан үшін жақсы үлгі бола алады. 2000-2005 жылдар

аралығында Ким Тэ Джунның кезінен бастап Кореяда 7 ең маңызды сала таңдалып алынып, осы салаларға сәйкес ғылымдар қарқынды түрде оқытылып, зерттеулер жүргізіле басталды. Атап айтсақ, олар – іргелі ғылымдар, информатика, биотехнология, мехатроника, қоршаған ортаны қорғау, энергия мен материалдардың жаңа түрлерін игеру. Сонымен қатар, ғылым мен өндірістің байланысын күшейту үшін қыруар еңбек атқарылды. Соңғы онжылдықтарда әлемді таң қалдырып, нарықтық экономикадан инновация мен жаңа технологияларға негізделген экономикаға қарай секіріс жасаған Оңтүстік Корея 2025 жылға дейінгі ғылым мен техниканы дамыту бағдарламасын жасап, осы көрсеткіштерге қол жеткізу үшін барлық жағдай жасауда. Қазақстанда да ғылым мен білімді дамыту мақсатында біраз жұмыстар жүйеге қойылған. Мысалы, ғылымды басқарудың мүлдем жаңа моделін іске асыратын «Ғылым туралы» Заң қабылданды; зерттеу университеттері мен практикаға ғылыми жетістіктерді нақты енгізуге бағытталған ЖОО-лар, Ұлттық ғылыми кеңестер мен Мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама ұлттық орталығы құрылуда. Қаржыландыру көлемі де жыл сайын өсіп келеді. 2010 жылы ғылымды қаржыландыру көлемі 24,2 млрд. теңгені құраса, 2011 жылы - 29,3 млрд. теңге, ал 2012 жылы 54,5 млрд. теңге бөлінді. Бүгінгі таңда ғылыми зерттеу және тәжірибелік жұмыстарға деген шығынның үлесі ішкі жалпы өнімнің 0,24 %-ын құраса, 2010-2014 жылдарға арналған инновацияны дамыту және технологиялық жаңғырту бағдарламасында бекітілгендей, 2015 жылы бұл көрсеткіш 1%-ға дейін артады деп жоспарлануда. 2011 жылы мемлекет бекіткен басым бағыттар мыналар: энергетика, шикізат пен өнімді терең өңдеу, ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар, өмір туралы ғылымдар, елдің интеллектуалдық әлеуеті. Алдағы уақытта осы бағыттарды жетілдіріп, жоғары білікті мамандармен қамтамасыз етіп, ғылыми зерттеулерді халықаралық деңгейге шығару мақсатында жұмыс жүргізіледі.

Қазақстан үшін тағы бір ден қоюға тұрарлық мәселе – корейлік патенттік жүйе. Қазіргі таңда Оңтүстік Кореяның патенттік жүйесі әлемдегі ең табыстылардың бірі болып табылады. Интеллектуалды меншік жөніндегі Кореялық ведомство (КИРО) 1997 жылдан бастап АҚШ моделінің негізінде қайта құрылды, нәтижесінде патенттерді тіркеу мен пайдалану жүйесі жетіліп, шағын және орта бизнесті дамыту мен университеттердің ғылыми өнертабыстарын өндіріске енгізуге қолайлы жағдай жасалды. Оңтүстік Кореяның дағдарысты кезеңдерден сәтті шығуының бір себебі – Жапония және АҚШ сияқты алпауыт мемлекеттердің ғылым мен технологиядағы патенттерін сатып алып, өз елдерінде инновацияны дамытуға негіз жасауы. Яғни, экономиканы инновациялық бағытта дамыту үшін бар технологияны қайта ойлап табуға тырысып, зерттеулерге қыруар қаржы мен уақыт жұмсаған жоқ, әлемдегі қолданыстағы технологиялардың құпиясын сатып алып, жетілдірілген инновацияларды ойлап таба бастады. Оңтүстік Кореяның тұрмыстық техника және электроника саласындағы ірі корпорациялары осыған көрнекті мысал бола алады. Дәл сол сияқты, Қазақстан үшін де ғылымды инновациялық тұрғыдан дамытып, оны өндіріспен байланыстыру үшін дайын патенттерді сатып алып, өз еліміздегі табиғи-климаттық, ресурстық факторлардың әсеріне сәйкес қайта бейімдеу әлдеқайда тиімдірек болады. Оңтүстік Кореяның экономикасындағы айрықша жетістіктерге жету жолдарын тәжірибе барысында үйренуге, және өз елімізде қолдануға мүмкіндік көп. Себебі, екі елдің сауда-экономикалық ынтымақтастығының дамуы да жедел қарқын алуда. Қазіргі кезде Қазақстанда корейлік капиталдың қатысуымен 300 бірлескен кәсіпорын жұмыс істейді, және Қазақстан экономикасына салған тікелей инвестициясының жалпы көлемі 3,4 миллиард долларды құрайды. Сонымен қатар, 2011 жылғы 25 тамызда «Ұлттық инновациялық қор» АҚ және Корея инновациялық кластерлік қоры арасында Корея-Қазақстандық технология ынтымақтастық орталығы (КҚТБЮ) құрылды. Ынтымақтастықтың әлеуетін барыншы тиімді пайдалану үшін Корея Республикасының Тэджон қаласында «Ұлттық инновациялық қор» АҚ-ның және Астана қаласында Корея инновациялық кластерлік қорының өкілдіктері ашылған. Орталықтың негізгі қызмет бағыттары:

1. Ақпарат тарату, инвесторлар, серіктестер және технологияларды іздеу арқылы Қазақстан Республикасы және Корея Республикасының компаниялардың арасында ынтымақтастық орнатуға жәрдемдесу;
2. Бірлескен ғылыми-зерттеу және инновациялық жобаларды үйлестіру;
3. Бірлескен инновациялық бастамаларды қолдау және ынталандыру үшін басқа шараларды өткізу.

Қазақстан мен Оңтүстік Кореяны ертеден келе жатқан достық, әріптестік қатынастар байланыстырады. Сондықтан, Қазақстанның Тәуелсіздік жылдарында Кореямен орнатқан сауда-экономикалық байланыстары мен әріптестіктің әлеуетін пайдаланып, өз еліміздегі экономиканы индустриалды-инновациялық дамыту стратегиялық мақсатына қол жеткізуге септігін тигізетін тәжірибелерін дұрыс пайдалана білуіміз қажет.

Пайдаланылған ресурстар:

1. Парк Чеол-Кю. Рост экономики Кореи и рост малого и среднего бизнеса (аударма) // Сеул. 2012. 2-4 бет.
2. Абдурасулова Д. Промышленная политика Кореи. // Экономический портал. Раздел «Промышленность», 2011. <http://instituciones.com/industry/897-promyshlennaya-politika-yuzhnoj-korei.html>
3. Смирнов А. Опыт Южной Кореи: уроки для России // Агентство политических новостей. 2008. <http://www.apn.ru/publications/article19535.htm>
4. Руководство по развитию кластеров. «Центр маркетингово-аналитических исследований» // 2006. Алматы
5. Қазақстанда 9 арнайы экономикалық аймақ жұмыс істейді. Қазақстан Республикасы Сауда-өнеркәсіп палатасының баспасөз қызметі // 2012. <http://www.cci.kz/index.php/kz/all-news-kz/news-kazakhstan-kz/779-v-kazakhstane-9-sez>
6. Суслина С.С. Значение научно-технических ресурсов в современном экономическом развитии Южной Кореи // Мировое и национальное хозяйство, №2 (17) 2011.
7. Қазақстан-Корея қарым-қатынастарының жаңа серпіні / Ел газеті ұлттық қоғамдық-саяси апталық. 2010. <http://www.elgazeti.kz/?p=3846>
8. Корея-Қазақстандық технология ынтымақтастық орталығының ресми сайты www.kttn.kz/kz/

Керимова Ж.К.

докторант 1 курса

кафедры Дальнего Востока

КазНУ им. аль-Фараби

zhansayakerimova@gmail.com

Научный руководитель:

PhD., и.о. доцента **Ахапов Е.А.**,

ЭКО-ПОЛИТИКА ГОРОДА АЛМАТЫ

На сегодняшний день мы стали часто слышать такие выражения как «зеленая экономика», «зелёные облигации», «эко-город», «эко-деревня» и т.д. Это говорит о том, что экология является актуальной темой для изучения и состояние окружающей среды волнует всех и по всему миру. И наша республика идёт в ногу со временем, создавая концепции и проекты, направленные на улучшение экологического состояния страны. Например, одной из приоритетных направлений концепции «Smart city» стал транспорт, реформа которого решит на 80% проблему загрязнения атмосферы города. В связи с этим, *объектом исследования* является эко-политика города Алматы, проведенная аппаратом акимов города в сфере транспорта и логистики.

Экологическое состояние города, влияние автомобилей на окружающую среду были исследованы такими учёными как Амирбекова Р. (1990), Омаров А.Ж. (1999), Сальников В.Г. (2000), Киялбаев А.К. (2003), Бегимбетова А.С. (2015). Однако эко-политика, проведенная акимами города, еще не была глубоко изучена. В связи с этим *цель и задача* данной работы состоят в следующем: внести вклад в снижение уровня загрязнения воздуха через исследование эко-политики в сфере транспорта и логистики, определить эффективные и неэффективные стороны деятельности градоначальников.

В *методологию исследования* относятся: обзор информации в периодических изданиях и архивах, анализ статистических информационных, метод case-study.

Результат и дискуссия: в процессе научной работы были определены эффективные и неэффективные стороны проведенной эко-политики каждого акима. Некоторые проекты так и остались нереализованными, а другие же нашли поддержку в лице преемника и были реализованы. Так какие же меры были предприняты?

За основу изучения берётся деятельность последних четырёх акимов:

- 1) Заманбек Нуркадилов (1991-1994)
- 2) Шалбай Кулмаханов (1994-1997)
- 3) Виктор Храпунов (1997-2004)
- 4) Имангали Тасмагамбетов (2004-2007)
- 5) Ахметжан Есимов (2007-2015)
- 6) Бауыржан Байбек (2015~...)

Причину того, что изучается политика именно последних четырёх акимов можно найти в официальных документах о расходах Акимата города Алматы на разные сферы жизни (Деловое обозрение «Республика», 2001:5). Согласно этому документу, именно в 1999 году выделяются средства на транспортную реформу и в этой статье будут описаны особенности каждого акимата (администрации).

Администрация В. Храпунова:

1) *Строительство метро.* В 1978 году был утверждён генплан города, в котором была указана первая трасса метро, и её окончание запланировано на 1997 год. Однако после развала Советского Союза, строительство было заморожено. После приобретения независимости В.Храпонову было дано распоряжение Президентом РК о возобновлении строительства метро и для этого акиму необходимо было найти инвесторов. Однако в связи с тем, что не удалось найти инвесторов, Н.А.Назарбаев распорядился, чтобы из государственной казны выделили средства на её дальнейшее строительство (www.metroalmaty.kz Official site). В статье, данной В.Храпуновым газете «Комсомольская правда» срок окончания строительства метро указывался 2010 год.

2) *Расширение территории города и кольцевая дорога.* Несмотря на то, что в 1997 году статус столицы республики был перенесён в Астану, население города с каждым годом рос. Согласно прогнозу, сделанного в 2000 году, к 2020 году численность населения города достигнет 1,5 миллиона человек (Генеральный план г. Алматы на период развития до 2020 года за 2005 год, 2005:4). Согласно данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, население города Алматы в 2018 году превысило 1.8 млн. человек (www.stat.gov.kz. Official site). Поэтому появилась необходимость расширения границ города. В декабре 2002 года Президентом страны был подписан Указ о расширении границ города на 3,7 тыс. га земли. Разрабатывался проект по созданию кольцевой дороги, который высвободил бы город от транзитных автотранспортов. Эта мера была необходима, так как с ростом населения возрастало и количество автотранспортов (по статистике в 2018 году в городе находилась 1/7 всех автотранспортов страны (www.stat.gov.kz. Official site)).

3) *Создание монорельсов.* Изначально планировалось создание монорельсов канадской компанией только после завершения строительства метро, и её создание обошлось бы намного дешевле по сравнению с метро. Но так как метро не было завершено канадцами, и создание монорельсов не реализовалось.

Администрация И.Тасмагамбетова:

1) *Развязки.* Самая первая развязка на Майлина-Бекмаханова сдана в эксплуатацию в 2001 году, и её появление дало свои плоды. Согласно Генеральному плану развития города Алматы до 2020 года было запланировано строительство еще 24 развязок (Генеральный план г. Алматы на период развития до 2020 года за 2005 год, 2005:5).

2) *Сеть многоярусных автостоянок.* Пять ключевых мест определены с учетом напряженного графика движения и парковки автотранспорта. Принята программа, которая предполагает в течение трёх лет строительство подземных и надземных многоярусных парковок на 260 тыс. автомобилей (Вечерний Алматы, 2006:4).

3) *БАКАД.* Строительство Большой Алматинской Кольцевой автомобильной дороги началось в 2007 году и завершение было запланировано на 2010 год. Согласно прогнозам, пропускная способность автомобилей в сутки составляет 25000 единиц (Вечерний Алматы, 2007:4). Однако из-за всемирного финансового кризиса в 2009 году её строительство приостановили на неопределенный момент.

4) *Экономические санкции.* Градоначальник предложил установить экономические санкции на ввоз автомобилей, срок производства которых превышает 7 лет (Вечерний Алматы, 2006:5). Таким образом он стимулировал горожан переходить на более новые автомобили и отказываться от старых.

5) *ВОАД.* Строительство Восточной объездной автомобильной дороги началось в 2006 году и центр города будет окружен кольцевой дорогой: на юге – проспект аль-Фараби, на западе – улица Саина, на севере – проспект Рыскулова, на востоке – ВОАД (www.online.zakon.kz. Official site).

Администрация А.Есимова:

1) *Устойчивый транспорт города Алматы (УТГА)* – 5-летний проект ПРООН-ГЭФ, стартовавший в 2011 году с целью оказания содействия городу в решении проблемы роста выбросов парниковых газов от транспорта и улучшения окружающей среды посредством продвижения устойчивого транспорта и реализации демонстрационных проектов. В 2013 году при содействии проекта УТГА была разработана и принята «Стратегия устойчивого транспорта г. Алматы на 2013-2023 гг.», которая позволит улучшить качество жизни в Алматы – городе, привлекательном для жизни и работы (Стратегия устойчивого транспорта г. Алматы на 2013-2023 гг., 2013:5). В мае 2014 г. презентованы и получили одобрение акима г. Алматы пилотные проекты по организации скоростного автобусного коридора по типу БРТ и строительству новой велодорожки (www.alatransit.kz. Official site).

2) *Велодорожки.* В главном городе Дании – Копенгагене 30% населения ездят на велосипеде, этот вид транспорта полезен сколько для здоровья человека, столько и для окружающей среды. Поэтому аким пообещал на итоговой отчетной встрече, что с 2010 года велодорожки будут сданы в

эксплуатацию. А в дальнейшем при проектировании строительства дорог будут в обязательном порядке учтены и строительство велодорожек (Алматы ақшамы, 2010:4-5).

3) *ВОАД*. В 2010 году был сдан в эксплуатацию Восточная кольцевая автомобильная автодорога. В 2013 году градоначальник говорил, что ВОАД, проспект аль-Фараби, улица Саина будут платными, и этой мерой стремились сократить число транзитных автомобилей на 40%. Также были учтены льготные смарт-карты для жителей близлежащих районов (www.tengrinews.kz.Official site). Однако этот проект не был осуществлён.

4) *«Город для людей»*. Начато реализация концепции по развитию города совместно с всемирно известным архитектором Ян Гейлом. Главная идея его концепции – «город для людей, а не машин».

5) *Метро*. Долгожданное открытие метро было отмечено 1 декабря 2011 года. Первая очередь метро включает 7 станций: «Райымбек батыр», «Жибек жолы», «Алмалы», «Абай», «Байконур», «Драмтеатр им. Аuezова», «Алатау» (www.zakon.kz. Official site).

Администрация Б.Байбека:

1) *«Almaty Bike»*. Проект «Almaty Bike» был запущен в 2016 году и с каждым годом растёт число тех, кто катается на велосипедах. Как и планировалось, велосипеды способствуют снижению интенсивности автомобильного трафика и, как следствие, – улучшению экологии города. Система функционирует от солнечных батарей и оснащена парковочным терминалом. Учитывая погодные условия города, велосезон проекта круглогодичный. К тому же система проката имеет свои плюсы. Самый благоприятный из них – можно ездить на них бесплатно, но для этого нужно каждые полчаса менять их. Это – мера по продвижению перехода на двухколёсный транспорт (www.almatybike.kz. Official site).

2) *ЛРТ*. Легкорельсовый транспорт является следующим современным и своевременным дополнением к решению транспортных проблем города Алматы. Миссия проекта «Строительство линии ЛРТ в г. Алматы» поддерживает транспортную политику города:

- Популяризация транспортных средств с низким уровнем выбросов
- Улучшение качества общественного транспорта
- Управление транспортным потоком
- Интеграция городской транспортной системы
- Улучшение эстетического вида улиц города

Цель проекта: Внедрение современного экологического городского общественного транспорта в городе Алматы с использованием лучших технологий и инноваций ЛРТ. Новый общественный транспорт Алматы является одним из основных шагов на пути к улучшению характеристик городского общественного транспорта, так как это позволяет значительно уменьшить число дорожных заторов, благодаря уменьшению числа такси, и автобусов (<http://almaty-lrt.kz. Official site>).

3) *Автобусные линии*. В июне 2016 года были введены специальные линии для общественного транспорта, и с каждым годом увеличивается количество улиц, в которых устанавливаются специальные линии. Таким образом, согласно Генплану развития города Алматы к 2020 году такие полосы будут в 40 улицах города (www.almaty-akshamy.kz_ Official site).

4) *Односторонние улицы*. Введение одностороннего движения для предотвращения ДТП и затора началось с улиц Курмангазы и Шевченко. По словам экспертов, такая мера способствует, во-первых, повышению безопасности на дороге и экономии времени горожан, во-вторых, снижению автомобильной нагрузки на основные магистральные улицы (www.stan.kz. Official site).

5) *БРТ*. В августе 2018 года была запущена скоростная линия БРТ. Маршрут первой очереди протяженностью 8,7 км проходит по улицам Мустафина, Сулейменова, Жандосова, Тимирязева до проспекта Желтоксан. Маршрут второй очереди протяженностью 13,2 км будет проходить по проспекту Желтоксан, Толе би, ВОАД, Кульджинский тракт до базара «Семиречье» (Технико-экономическое обоснование (ТЭО). Строительство системы скоростных автобусных перевозок (САП) в г. Алматы, 2016:16).

В данной статье была изучена экологическая политика градоначальников города Алматы. Вышеизложенные основные меры были предприняты акимами города для оптимизации транспортной системы и улучшения качества атмосферного воздуха. Однако показатели с самого начала проведения эко-политики сильно не изменились. Согласно данным РГП «Казгидромет», Алматы – до сих пор в числе городов с повышенным загрязнением воздуха (Қазақстан Республикасы қоршаған орта жай-күйі жөніндегі ақпараттық бюллетені, 2018:10). По этой причине до сих пор ведется усиленная работа в сфере транспорта и логистики, и как сказал Б.Байбек на последней отчетной встрече перед населением (20.02.2019), 7 из 10 реформ направлены на улучшение транспортной системы (www.almaty.gov.kz. Official site).

References

1. Almaty aqshamy, 11.02.2010, №17.
2. Amirbekova R. Smog nad gorodom// Avtomobil'nyi transport Kazakhstana. 1990. - №9. – S.36.
3. Begimbetova A.S. Analiz sostoyaniya i organizatsii kontrolya zagryazneniya atmosfernogo vozduha v gorode
4. Almaty//Materialy VI mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. North Charleston, 2015. T.2.
5. Chislennost' naseleniyaRespubliki Kazakhstan. Ministerstvonnatsional'noiekonomikiRespubliki Kazakhstan: Komitetpostatistike. www.stat.gov.kz. Official site. Accessed 03.03.2019.
6. Delovoe obozreniye «Respublika», №12 (79), 29.03.2001.
7. General'nyi plan g.Almatelyna period razvitiya do 2020 godaza 2005 god, fond – 1, opis' – pr. ,svyazka – 346, delo – 2646.
8. Komsomol'skaya pravda, 28.12.2002.
9. Ofitsial'nyi internet-resurs goroda Almaty. https://almaty.gov.kz/page.php?page_id=5521. Official site. Accessed 04.02.2019.
10. Omarov A.Zh., Tselikov V.V., Zal'tsmah M.D. i dr. Ekologicheskaya bezopasnost' na transporte. Almaty:Bastau, 1999. 352 s.
11. Sal'nikov V.G. Zagryazneniye i ohrana atmosfery: uchebnoe posobiye. Almaty:Qazaq universiteti, 2000. 122 s.
12. Qazaqstan Respublikasy qorshagan orta zhai-kuii zhonindegi aqparattyq byulleteni. 2018, № 01 (69)366 s.
13. Qazaqstan Respublikasy kolik statistikasy.Astana,2018.Qazaqstan Respublikasy Ul'tyq ekonomika ministrligi Statistika komitetinin resmi saity www.stat.gov.kz. Official site. Accessed 12.11.2018.
14. Qiyalbayev A.K. Ekologicheskaya bezopasnost' pri expluatatsii avtomobil'nyh dorog i gorodskih ulits. Almaty:NITs «Gylym», 2003. 300s.
15. Strategiya ustoichivogo transporta g. Almaty na 2013-2023 gg. Almaty, 2013.
16. VecherniiAlmaty,15.06.2006, №112-114.
17. Vechernii Almaty, 03.02.2007.
18. <https://alatransit.kz/kk/content/zhoba-turaly>. Official site. Accessed 11.12.2018.
19. <http://almaty-akshamy.kz/arnajy-zhola-tar-ta-y-eki-k-shege-t-sed/> Official site. Accessed 13.01.2019.
20. <https://almatybike.kz/newsFull/index/1>. Official site. Accessed 13.01.2019.
21. <http://almaty-lrt.kz/>. Official site. Accessed 13.01.2019.
22. <http://metroalmaty.kz>. Official site. Accessed 12.01.2019
23. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30096463#pos=8;-56. Official site. Accessed 12.12.2018.
24. <http://stan.kz/almatyda-kay-kosheler-bir-bagyty-boly/> Official site. Accessed 08.12.2018.
25. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/vyezd-na-voad-v-almaty-budet-stoit-10-tenge-237089/ Official site. Accessed 02.12.2018.
26. <https://www.zakon.kz/4734229-chto-izmenilos-v-almaty-po-rukovodstvom.html>. Official site. Accessed 18.11.2018.

Касымбаев К.Ж.

докторант,
университета КазНУ имени Аль-фараби,
факультета востоковедения

РЕЛИГИОЗНЫЙ ДИСКУРС В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Религия в Казахстане очень важна в нынешнее время. Казахстан является много религиозной страной, основными религиями ислам, христианство, иудаизм, буддизм.

Религия – одна из форм общественного сознания – совокупность духовных представлений, основывающихся на вере в сверхъестественные силы и существа (богов, духов), которые являются предметом поклонения [1]. В каждой религии своего создателя называют по-разному, Элохим, Аллах, Бог. Приверженцы религии ислама поклоняются только Аллаху.

Второй термин – «дискурс». Это один из сложных определений понятия современной лингвистики, семиотики и философии, получившего широкое распространение в англо- и особенно франкоязычных культурах. Значение этого понятия – речь, выступление, рассуждение. В основном к этому термину во многих европейских языках нет эквивалента. Он переводится как – «дискурсия», «речь», «слово», «текст», «рассуждение». Предметом теоретического изучения дискурса стал относительно недавно [3]. Дискурс (от позднелат. discursus – рассуждение, довод, беседа), связанный текст в совокупности с социокультурными, психологическими и другими факторами; текст, взятый в событийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и в механизмах сознания. Дискурс – это речь, «погружённая в жизнь». Поэтому термин «дискурс», в отличие от термина «текст», не применяется к древним и др. текстам, связи которых с живой жизнью не восстанавливаются непосредственно. [4]

Религиозный дискурс представляет собой институциональное общение, дискурс веры, которая доминирует над рациональным знанием и при этом допускает знание – откровение. Содержанием религиозного дискурса являются священные тексты, их интерпретации и религиозные обряды [5].

Институциональный дискурс представляет собой общение в заданных рамках статусно-ролевых отношений. Применительно к современному обществу, по-видимому, можно выделить следующие

виды институционального дискурса: политический, дипломатический, административный, юридический, военный, педагогический, религиозный, мистический, медицинский, деловой, рекламный, спортивный, научный, сценический и массово-информационный [6].

В настоящее время язык религии изучается с лингвофилософских, лингво-культурологических, когнитивных, дискурсивных позиций [7]. Центральным институтом религиозного дискурса является муфтият, мечеть, медресе, а также исламские университеты.

Е.А. Кожемякин в своей статье о методологии исследования религиозного дискурса подчеркнул, что он ориентирован на описание и интерпретацию положений религиозного мировоззрения, включая характерные для него ценности, нормы, идеи, мифы и нарративы. То, что отличает реализацию этой цели в религиозном дискурсе от иных типов «институционализированного» дискурса – это миссионерский характер трансляций религиозного знания [8].

Религиозная роль в Казахстане по статистике изменяется из года в год. В 2000 году исламских объединений и общин насчитывалось 1652, из них 1642 – суннитские, 2 – шиитские, 4 – суфийские. По результатам переписи 2009 года численность мусульман в Казахстане составляет 70,19 %. По всей стране строятся новые мечети. По результатам перерегистрации религиозных объединений в 2012 году в стране действовало 2228 мусульманских культовых сооружений [9].

На сегодняшний день в республике имеется 3464 культовых здания, из них: 2550 мечетей, 294 православных и 109 католических церквей, 495 протестантских храмов и молитвенных домов, 7 иудейских синагог, 2 буддистских храма, 7 молитвенных домов «Общество сознания Кришны» и бахаи [10]. По статистике министерство информации и общественного развития РК религиозные здания мусульман превосходит количеством всех других религиозных мест и молитвенных домов.

Многонациональная страна Казахстан имеет разные конфессиональные религии, которые призывают жить в мире и согласии. Как говорит проф. Н.Ж. Байтенова, группы верующих в Казахстане можно разделить на три группы:

1) Придерживающиеся религиозного образа жизни, и искренне выполняющие религиозные практики;

2) считающие себя верующими, или относящие себя к определенной религии, но не выполняющие всю религиозную практику.

3) относящие себя к одной религии, и не выполняющие никаких религиозных практик [11].

В Казахстане один из важных религиозных управлений является Духовное управление мусульман Казахстана. Оно было основано в 1990 году под названием «Муфтият мусульман Казахстана» с помощью Ратбека Нысанбаева. Ратбек Кажы окончил факультет шариата и права Ливийского университета. Казахстан отделился первым от ДУМ Средней Азии, в который включались Узбекистан, Туркменистан, Киргизстан, Таджикистан и Казахстан. Финансовое управление находилось в столице Узбекистана городе Ташкент.

В XVI веке сформировавшийся казахский народ считались мусульманами-суннитами, относящимися к ханафитскому мазхабу [20]. С 1943 года по 1990 год в стране не были построены мечети. После обретения независимости страны в Казахстане было только 27 мечетей.

На протяжении 10 лет посредством ДУМК постепенно стали открываться мечети в городах и населенных пунктах Казахстана, и они начали вносить вклад в повышение уровня духовного знания населения после отказа от идеологии СССР.

Были трудности в возвращении той религии, которой придерживалась интеллигенция: Абай Кунанбаев, Сакен Сейфулин, Ыбырай Алтынсарин, Алихан Бокейханов, Ахмет Байтурсинов, Мыржакып Дулатулы и многие другие.

В середине 2000 года на пост Верховного Муфтията был избран Абсаттар Кажы Дербисали на ШКУрултае. Будучи проректором в КазНУ имени аль-Фараби, он основал факультет востоковедения, на котором преподавались арабский, персидский, турецкий, хинди, китайский, японский и корейский языки. За 13 лет работы в качестве муфтията он сделал огромный вклад в религиозный дискурс, написал более 800 трудов [12]. К примеру, исследуя деятельность ученых, выходцев из Отрара (Фараб), Исфиджаба (Сайрам), Тараза, Баласагуна, Туркестана, Сыгнака, Женда, он сделал ряд переводов рукописей и два из которых наиболее важные – рукопись-комментарии Кауама ад-Дина аль-Иткани (Икана) аль-Фараби аль-Туркестани (1286-1357) [13] и рукопись-комментарии Хибатулла Тарази к трактату раннего египетского ханафитского богослова Абу Джафара Ахмада ибн Мухаммада ат-Тахави (853-933) [14]. Абсаттар Кажы в основном занимается своей научно-исследовательской деятельностью и работает на должности директора института Востоковедения имени Р.Б. Сулейменова.

В 2013г. выпускник университета «аль-Азхар» ЕржанМалгажыулы был единогласно избран на пост Верховного Муфтия на VII внеочередном Курултае.

В начальные годы независимости Казахстана в религиозной сфере появились трудности, связанные с нехваткой специалистов-исламоведов. В этой связи в 1990 г. в городе Алматы был основан Исламский институт для подготовки кадров. И следующая проблема состояла в дефиците религиозной литературы. Сейчас эти проблемы устранены.

Цели и задачи Духовного управления мусульман Казахстана - укрепить веру народа, внести свой вклад в сохранение стабильности в обществе, межнационального и межконфессионального согласия, призывать людей к добру, единству, верному служению своему Отечеству. Верховный муфтий с момента начала своей деятельности на этом посту активно участвует в работе международных и республиканских конгрессов, конференций и симпозиумов, где выступает от имени Казахстана с докладами об исламе и его роли, а также о том, что, религия Ислам является сторонником анти-экстремизма и антитерроризма.

Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев сказал: «Чтобы вести свою миссию на высоком уровне религиозные деятели должны знать историю религии. Если бы они знали все это, то смогли бы ответить на все вопросы всем и экстремистам, и террористам, а так они не знают. В конце концов, должны понять, что создатель один, пути разные. Когда мы проводим съезды мировых лидеров традиционных религий, все здесь собираются и все об этом говорят, несмотря на это, смотрите какие войны идут внутри религий. Знать историю религий, объяснить молодежи, которая встала на другой путь – это важно» [15]. Каждый религиозный деятель, в том числе и имамы мечетей, учителя религиозных институтов и медресе по фикху (юриспруденция), акиде (вероубеждение) должны быть образованными, разносторонними, чтобы дать полноценный и насыщенный ответ на все вопросы.

В Республике имеется около 20 медресе. Они находятся в Алматы, Талгаре, Жезказгане, Астане и Актобе. [16] В настоящее время в Казахстане ведут свою деятельность по подготовке специалистов-исламоведов Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак и 9 медресе-колледжей. Студентов университета постоянно отправляют учиться за границу в университет аль-Азхар и в учебную академию «Хасеки», который находится в Турции [17]. Университет Нур-Мубарак представляет собой учебное заведение, осуществляющее подготовку высококвалифицированных имамов, исламоведов, религиоведов, преподавателей арабского языка и литературы, переводчиков и религиоведов. Свыше 1200 студентов учатся в Нур-Мубарак и каждый год из университета выпускается около 300 студентов, и ДУМК предоставляет им работу в мечетях разных областей страны. Кафедра исламоведения была открыта и в КазНУ имени аль-Фараби. В вышеперечисленных университетах обучение ведется на 3 уровнях обучения бакалавриат, магистратура и докторантура. В целях развития религиозной деятельности по приглашению ДУМК в ЕУИК «Нур-Мубарак» работают более 10 египетских преподавателей, многие из них имеют ученые степени кандидата или доктора наук. Изначально Казахстан придерживается суннитского направления. Религиозным институтам и медресе нужны чтецы Корана, эксперты по арабскому языку, знающие законы Ислама.

В книге Дины Вильковской упоминалось, что основное движение арабских миссионеров в Казахстан с территории России начались в 1990 году. Стремление узнать поближе «истинных» арабов и арабский язык являлось одной из мотиваций в сближении казахстанцев с первыми миссионерами, среди которых наиболее активными, по предположению информантов, были «Братья-мусульмане». [Вильковски Д. Астана-Алматы 2014 с.121] [18]. В тот период времени, были открыты организации, такие как Международная исламская организация спасения, международная ассоциация благотворительной помощи «Таиба» и университеты, колледжи, как Казахско-Кувейтский университет, колледж Таиба которые были сконцентрированы на распространении исламских знаний и изучении арабского языка.

К религиозному дискурсу относятся также СМИ, которые транслируют религиозные темы и публикуют свои статьи. Религиозный познавательный канал «Асыларна» транслирует во всем Казахстане с целью религиозного просвещения, пропаганды общечеловеческих нравственных ценностей и моральных устоев. Аналогичного канала в СНГ не имеется. Телеканал был основан в 2007 году, но спутниковое вещание началось лишь в 2011 году.

О работе ДУМК и лично о муфтия периодический выпускаются религиозно-познавательные газеты мусульман Казахстана «Ислам және өркениет», «Ислам», Шапағат Нұр», и тем самым занимаясь просветительскими информационными о религии. Через статьи и телевещания народ познает свежие новости касающиеся религии Ислам и времена намаза.

На VI съезде лидеров мировых и традиционных религий Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев сказал: "Несмотря на то что большинство наших граждан считают себя мусульманами, это

не мешает свободе всех других религий. Вы это можете увидеть, пройдя по нашей столице: рядом стоят храмы различных религий, и люди спокойно ходят туда и молятся. В Казахстане зарегистрировано 3500 религиозных субъектов, 18 различных конфессий. При таком многообразии мы смогли найти баланс между обеспечением национальной безопасности и защиты религиозных свобод [18].

Действительно, каждая религия призывает к миру и к согласию. Будь это ислам, христианство или буддизм. Религиозное сознание людей разное как и мировоззрение. Тем не менее, религиозный человек слушая проповедь через разные виды коммуникации, делает интерпретацию по своему степени сознания. Из-за не правильного истолкования аятов Корана или хадисов Пророка Мухаммада (Мир ему и благословения Всевышнего), порой становится реальной проблемой и существует ряд разногласий во мнениях среди мусульман. Не изучив хадисы, невозможно до конца постичь смысл Корана, потому что хадисы служат его толкованием и помогают лучше понять его содержание.

Ислам - это монотеистическая молодая религия, и является одна треть населения земли. Раскол во мнениях привел к появлению исламским течениям. Самое крупное количество течений является - Ахли Сунна уаль-Жамаат, и составляют 90 %. И приблизительно 10% в мире населения шииты вместе с небольшим меньшинством, в которые входят исламских секты – ахмадиты, алавиты, исмаилиты и другие.

В суннитском исламе существуют 4 канонизированных толка мазхаба: ханафитский, шафийский, маликитский и ханбалийский. [19]. И эти четыре школы признают правомерность друг друга. Слово «мазхаб» в переводе с арабского языка означает «направление, путь, взгляд». Ханафитский мазхаб является самым распространённым среди всех мазхабов, в Средней и Центральной Азии, в Казахстане, Турции, Сирии, Египте и других странах. Ханафитский мазхаб не противоречит культуре, их обычаям и традициям. К примеру, посещение могилы умерших предков или близких, а также праздновать праздники как Наурызили женский праздник 8 марта. Сусловием что эти традиции не нарушают каноны религии.

Ханафитский мазхаб из всех других мазхабов считается более умеренным направлением ислама и не допускающим фанатизма. У каждого мусульманина свой выбор, к какой вышеперечисленной школе будет относиться, следовать и соглашаться с их постулатами.

Как сказал наш экс Президент Н. А. Назарбаев: «Казахстан – светское государство, поэтому наша политика в религиозной сфере направлена на укрепление межконфессионального мира и толерантности. Свобода совести у нас гарантирована Конституцией». Закон Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» подтверждает силу важности в фундаментальных положениях Конституции РК. Закон 11 октября 2011 года был дополнен и принят.

В преамбуле закона сказано: Настоящий Закон признает, что Республика Казахстан является демократическим, светским государством, уважающим право каждого человека на свободу убеждений, гарантирует равноправие граждан независимо от их вероисповедания, признает культурную и историческую ценность религий, сочетающихся с духовным наследием народов Казахстана, и важность межконфессионального согласия, религиозную толерантность и уважение религиозных убеждений граждан.

В заключении хотелось подчеркнуть, что религиозный дискурс можно разделить на двое. Первое это- речевые жанры. Относятся сюда - пятничная проповедь, а также чтение Священные Писания из Корана и чтение Хадисов. Во второе – входят речевые жанры, представляющие интерпретацию – Священных Текстов. И оно представляет образование со сложной жанровой структуры.

Использованная литература

1. Ожегов С.И. Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка 2008 г изд. Оникс, с. 1691
2. Е.Б. Бобырева Религиозный дискурс: ценности и жанры
3. https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/337//ДИСКУРС
4. Большая Российская энциклопедия. [Электронный ресурс]: <https://bigenc.ru>
5. Яскевич О.В. Понятие «религиозный дискурс» в контексте современной теории дискурса: к проблеме определения. Минск, Беларусь
6. Карасик В.И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2000. - С.5-20.
7. Плисов Е. В. Современные дискурсивные концепции и анализ языка религии в германистике
8. Кожемякин Е.А. Религиозный дискурс: методология исследования
9. <https://www.zakon.kz/4871654-v-kazahstane-deystvuet-bolee-3600.html>
10. Министерство информации и общественного развития РК. Религиозная сфера: [Электронный ресурс]: <https://qogam.gov.kz/ru/content/religioz>
11. Н.Ж. Байтенова, А.А. Демеуова, Д.М. Кокеева Дін және қоғам. Алматы 2014 ж. 47 б.
12. Әбсәттар қажы Дербісәлі «Руханият және Өркениет» Алматы 2016ж.
13. Дербісәлі Ә. Қауамад-дин аль-Иткани (Икани) әл-Фарабиат-Туркистан (1286-1357) Өмірі мен мұрасы

14. Дербисали А. Хибатуллаат-Тарази и его духовное наследие. Алматы 2011г.
15. <https://24.kz/ru/news/social/item/233200-n-nazarbaev-religioznye-devateli-dolzny-znat-istoriyu-religii>
16. Н.Ж. Байтенова, А.А. Демеуова, Д.М. Кокеева/Дінжәне қоғам. Алматы 2014 ж. 71 б.
17. Ислам және өркениет №15(443) 1-15 қыркүйек 2018 ж. Мамлюк Мусаевтың сұхбаты.
18. Вильковски Д. Астана-Алматы 2014 с.121
19. <https://informburo.kz/novosti/nursultan-nazarbaev-otkryl-vi-sezd-liderov-mirovyh-i-tradicionnyh-religiy-v-astane.html>
20. Gian Luca Bonora, Niccolò Pianciola, Paolo Sartori. Kazakhstan: Religions and Society in the History of Central Eurasia. — Турин: U. Allemandi, 2009. — С. 129. — 303.

Құспанғалиева Азима
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шығыстану мамандығының
3-курс студенті (корей тілі)
Ғылыми жетекші:
Т.Ғ.К., доцент **Ашинова Ж.Е.**

ЖАПОНИЯНЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ДИПЛОМАТИЯСЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған дипломатиялық күш, шамамен 90% энергия импортына тәуелді, Жапонияның сыртқы саясатында маңызды орын алады. Энергетикалық дипломатияның мақсаты энергия ресурстарын тұрақты жеткізуді қамтамасыз ету, сондай-ақ олардың жеткізушілерін және энергия көздерін әртараптандыруы болып табылады.

Жапонияның энергетикалық дамудың тенденциялары. Жапонияның өңдеуші секторы өзінің ауқымымен, инновациялық технологиялардың жоғары деңгейімен және орындалу сапасы бойынша кеңінен танымал. Ол әлемдегі Қытай, АҚШ және Германиядан кейінгі төртінші ірі экспорттаушы болып саналады. Негізгі экспортталатын тауарлар - көлік құралдары, станоктар, қозғалтқыштар және электронды жабдық. Жапония табиғи ресурстарға бай емес болғандықтан, ол бастапқы энергетикалық ресурстар мен өнеркәсіп шикізатын импорттауға тәуелді. 2011-2015 жылдарында, Жапонияда алғаш рет сауда тапшылығы тіркелді. Бұл 2011ж. наурызда «Фукусима-1» атом электр станциясында орын алған апат салдарынан туындаған энергетикалық сектордағы алшақтықты толтыру үшін, шетелден келетін энергия импортының артуымен туындаған.

1970 жылдың соңынан 2011 жылға дейін, Жапонияда қазба отындары мен ядролық энергия, электр қуатымен қамтамасыз ету саласында басым болды. Бірақ 2011 ж. «Фукусима-1» АЭС-да кейінгі апаттан кейін үрдістер өзгерді. Үкімет, уақытша тоқтатылған атом электр станцияларының тұрақты техникалық тексерулерден кейін күшіне енетін, атом электр станцияларын пайдаланудың жаңа, қатаң ережелерін енгізді. 2013 жылы барлық ядро энергетикасы атом станцияларының жұмысы тоқтатылды. Жаңа қауіпсіздік ережелерін дайындағаннан кейін алғашқы АЭС, тек 2015 жылдың екінші жартысында өз жұмысын қайта бастады. Сонымен қатар, электр қуатының жетіспеушілігі, негізінен қазба отындары мен жаңартылатын энергия көздері есебінен толықтырылады.

Жапонияда энергетикалық саясатты әзірлеу, енгізу, қолдау және дамытуға жауапты бірқатар ведомстволар мен институттар бар [3].

Экономика, сауда және индустрия министрлігі (METI – Ministry of Economy, Trade and Industry) Жапонияның энергетикалық саясатына жауапты. Министрлік жанынан бұл мәселені, табиғи ресурстар және энергетика агенттігі (ANRE – Agency for Natural Resources and Energy) талқылайды. Оның міндеті, стратегиялық энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, тиімді энергиямен жабдықтауды енгізу және экологиялық ортаны сақтауға ықпал ететін стратегияларды дамыту үшін, интеграцияланған энергетикалық саясатты әзірлеу болып табылады [3].

Соңғы жылдары Жапонияның энергетикалық саясаты бірінші кезекте, 2011 жылғы Ұлы Жапон жер сілкінісі мен «Фукусима-1» атом электр станциясында орын алған, ядролық апаттың салдарын еңсеру мәселелеріне қатысты болатыны таңқаларлық емес. 2009 жылы Климаттың өзгеруі туралы Біріккен Ұлттар Ұйымының Негіздемелік конвенциясы (COP-15) Тараптарының 15-ші Конференциясында, Жапония, 1990-2020 жылдар аралығында парниктік газдар шығарындыларының көлемін 25% -ға төмендетуге ниет білдірді. Бұл бағдарламаның табысты болуының кілті, көбінесе электр энергиясындағы атом энергиясының үлесін ұлғайту жоспарында болды (30-дан 50% -ға дейін). 2011 жылы ел атом электр станцияларының жұмысын кеңейту бойынша өз міндеттемелерін тоқтатты. Оның орнына, 2013 жылға қарай жапон АЭС-тің барлық қуаты бірте-бірте азайып кетті. Енді реакторларды «қалпына келтіруі», қауіпсіздік мақсаттарына негізделген ұзақ мерзімді көп сатылы

мониторинг нәтижелеріне байланысты. Нәтижесінде, Жапонияның атом энергетикасын қалпына келтіру мүмкіншілігі туралы мәселе бүгінгі күнге дейін ашық қалып тұр[3].

Ядролық энергетиканың жетіспеушілігі, негізінен сұйытылған табиғи газ, көмір, мұнай мен қазба отынмен өтелуге тура келетін энергиямен қамтамасыз етудің тапшылығын тудырды. Жапония импортқа тәуелділіктің күрт артуын сезіп, күтпеген соққыға ұшырады (94% салыстырғанда 2010 жылы 80%). Электр энергиясының бағасы жеке тұтынушылар үшін 25%-ға, өнеркәсіптік өндіріс үшін 40% - ға өсті. Осыған байланысты, 2014 жылдың 4 қыркүйегінде жапон үкіметі Стратегиялық энергияны дамыту жоспарын (SEP – Strategic Energy Plan) қабылдады, және оның негізінде Экономика, сауда және өнеркәсіп министрлігі 2015 жылдың шілдесінде ратификациялаған «Энергияның ұзақ мерзімді келешегі» құжатын дайындады. Онда, 2030 жылға дейінгі кезеңге сұраныс пен ұсыныс сұрақтары қаралды [8].

Энергетика саласында стратегиялық жоспардың және ұзақ мерзімді болашақтың негізгі мәселелері. Жапондық үкімет қайта-қайта елдің энергетикалық саясатына түзетулер енгізеді, бұл белгілі бір мерзімділікпен қайта шығарылатын энергияны дамытудың стратегиялық жоспарларында көрініс табады. Ағымдағы SEP 2014 жылдың сәуір айында қабылданды. Ол, Ұлы Жапон жер сілкінісі және 2011 жылы АЭС-дағы апат болған, Отын-энергетикалық кешені(ОЭК), негізгі салаларында орын алған елеулі өзгерістерге жауап ретінде дамып, оған қоса жаһандық энергетикалық нарықтардағы өзгерістер де ретінде. Білім министрлігі Жапонияның энергетикалық саясатының негізгі тұжырымдамасының өзетілігін растады, атап айтқанда, «3Es plus S» бағдарламасы:

- энергетикалық қауіпсіздік (үздіксіз жеткізу)
- экономикалық өсім (шығынды азайту)
- қоршаған ортаны қорғау
- қауіпсіздік алғышарттары

Жаңартылатын энергия көздері ерекше перспективалы болып саналады, ол бірнеше артықшылықтарға ие, сондықтан, көмірсутектердің аз мөлшерімен энергияның маңызды ішкі көзі болып табылады. Үкімет жаңартылатын энергия көздерін жылдам таратуды қамтамасыз ету үшін келесі үш жылда өз міндеттерін қойды, содан кейін оларды нарықта белсенді түрде алға жылжытуға жалғастыру[5].

Ядролық энергетика, негізгі энергия көзі ретінде қарастырылуының екі себебі бар. Біріншіден, ол төмен көміртекті (немесе«жасыл»), ал екіншіден, бұл ішкіквизи энергия көзі, ол өте икемді және сұраныс пен ұсыныс нарығында өзгерістерге тез жауап береді. Ядролық энергетиканың басты мәселесі, қауіпсіздік мәселелері болып табылады.

Көмір де, тұрақтылық пен пайдалылық тұрғысынан маңызды энергия көзі ретінде қарастырылады. Көмірді пайдалану, қоршаған ортаға түсетін жүктемені бір мезгілде азайтумен байланысты.

SEP, мұнайды маңызды энергия көзі ретінде ғана емес, сондай-ақ көлік жүйесі мен әлеуметтік сектор үшін шикізат ретінде қарастырылуы керек екенін атап көрсетеді. Мұнай – энергияменжабдықтаудың негізгі көзі.

Табиғи газдың рөлі, әсіресе жапон үкіметінің түрлі салаларда пайдалануын кеңейту ниетін ескере отырып, асыра бағалауға қиын. Оны аралық энергия көзі ретінде пайдаланылады. Сұйылтылған мұнай газы (ТМД) - бұл өте оңай таралатын энергияның таза көзі. Күнделікті өмірде де, төтенше жағдайларда да қолдануға болады[4].

SEP-та қойылған көптеген максаттардың бірі, энергиямен жабдықтаудың сұраныстың икемді және әртараптандырылған құрылымын және осы құрылымның жұмыс істеуіне ықпал ететін бірқатар шараларды көздейді. Бірнеше бағыт бойынша бірден жүзеге асырылатын, газ және электр энергиясы нарығындағы реформалар осы жоспардың маңызды құрамдас бөлігі болды:

- еркін бәсекелестік үшін бөлшек сауда нарығын ашу;
- шаруашылық қызметтің басқа түрлерінен желілік операцияларды бөлу (тарату және бөлу);
- нарыққа жаңа ойыншылардың кіруін жеңілдету.

Көп деңгейлі жапондық дипломатия табиғи ресурстарды экспорттаушы елдермен қарым-қатынас жасау және нығайту үшін белсенді түрде жұмыс істейді, сондай-ақ шет елдерден энергиямен жабдықтауға байланысты мемлекет қаржыландыратын бағдарламаларды қолдайды. Дипломатияның күштері Жапонияны ТМД болашақ Азиялық нарығының орталығы ретінде тағайындауға бағытталған.

Стратегиялық жоспар стандарттарды, инвестицияларды және инновацияларды енгізу арқылы әртүрлі секторларда энергия тиімділігін арттыру шараларын іске асыруды ынталандырады. «Фукусима-1» АЭС және ядролық қауіпсіздігін қамтамасыз етіп, оны қалпына келтіру бойынша зерттеулер мен әзірлемелерге арналған бағдарламаларға және бағдарламаларға ерекше көңіл бөлінеді [4].

Энергетикалық қауіпсіздік, экономикалық тиімділік және қоршаған ортаны қорғау саласындағы саясаттың мақсаттарына сүйене отырып. Өздігінен жеткіліктілік басымдыққа айналады, және Жапонияның мақсаты - өзін-өзі қамтамасыз етудің кем дегенде 25%-ға жетуін қамтамасыз ету. 2011 жылға дейін ол шамамен 20% құрады.

Еуропалық Одақ пен АҚШ-тағы ұқсас бағдарламалардың бар екендігін көрсететін тағы бір маңызды бастаманың мәні атмосфераға парниктік газдар шығарындыларын азайту және энергия шығынын азайту болып табылады. АЭС-ны жаңғыртуу, электр энергиясының жалпы құнын төмендетуге көмектеседі, бірақ соған қарамастан, жаңартылатын энергия көздері үшін субсидиялар өседі. Жапония энергияның екі көзіне сүйенеді - ядролық энергетика және импортталатын отынды ауыстыра алатын жаңартылатын энергия көздері. Дегенмен, қауіпсіздіктің мәселелері бұрынғысынша алдында қалады, сондықтан ядролық бағдарламаны іске қосуы толығымен қауіпсіздіктің талдауларына тікелей байланысты болады, сонда да, энергия тиімділігі талаптары бірте-бірте алға басады [9].

Басқа энергия көздері. Жапонияда, энергия тиімділігі мен тиімді саясатының ұзақ мерзімді дәстүрі бар. Энергетикалық саясаттың негізгі міндеттері энергетикалық қауіпсіздікті, экономикалық тиімділікті, қоршаған ортаны қорғауды қамтамасыз ету болып табылады [1].

Жапон заңдығы нарыққа қатысатын компаниялардың электр энергиясын тұтыну туралы үкіметке жыл сайынғы есебін жіберуін талап етеді. Ол сондай-ақ тұрғын үй және коммерциялық ғимараттар үшін энергия тиімділігінің стандарттарын белгілейді. Ақырында, заңды түрде тұрмыстық техниканың, жабдықтардың, көлік құралдарының энергия тиімділік көрсеткіштерін реттейтін бірқатар бағдарламалар, және 2013 жылдан бастап құрылыс материалдарын қарастырады [6].

1998 жылы енгізілген, қазіргі заманғы бағдарлама машиналардың, жабдықтардың, көлік құралдарының және т.б. энергия тиімділігінің бағаланатын мәндерін белгілейді. Компаниялар белгілі бір мерзімге - жабдықтардың түріне байланысты үш жылдан он жылға дейін - үкіметтік көрсеткіштерге қол жеткізуі керек. Бұл тұтыну бағаларының өсуінсіз бәсекелестік пен инновацияны ынталандырады.

Бағдарлама электр энергиясын тұтынудың шамамен 70% -ын құрайды. 2015 жылдың наурыз айындағы деректерге сәйкес, ол 31 өнім санатын қамтиды: вагондар, жүк машиналары, кондиционерлер, тоңазытқыштар, мұздатқыштар, плиталар, микротолқынды пештер, жарықтандыру жабдықтары, теледидарлар, бейнемагнитофондар, DVD, компьютерлер, компакт-дискілер, көшіру жабдықтары және т.б. [6].

Жапония шикі мұнай импортына толығымен тәуелді, себебі отандық өнім 2015 жылы шамамен 0,2 млн. тонна мұнай мен 0,2 млн. тонна табиғи газды құрады. Көмірсутекті шикізатты өндіру 36% -ға төмендеді (2005 жылы 0,7 млн. тоннадан).

Жапония Құрама Штаттар, Қытай және Үндістаннан кейінгі әлемдегі төртінші мұнай импортері. 2015 жылы импорт 162 млн. тоннаны құрады және 80% -дан астамы Сауд Арабиясынан (жалпы импорттың 35,8% -ы), БАӘ-нен (Біріккен Араб Әмірліктері) (26%), сондай-ақ Кувейттен (9%), Катар (6,2%), Иран, Ирак және Оман (5,3%) [7].

2014 жылғы мәліметтерге сәйкес, Жапониядағы көмірдің жалпы қоры 118 млн тонна мұнай эквивалентінде немесе жалпы энергияның 26,8% -ын құрады. 2013 жылдан бастап көмірді жеткізілімі 2,8% -ға төмендеді. Электроэнергия өндірісінде көмірді пайдалануды ұлғайтуы логикалы болды, 2011 жылдан кейін барлық жапондық атом электр станциялары пайдаланудан шығарылды. Жапонияда отандық көмір өндірісі 2002 жылы тоқтатылды. Көмір импорты 2015 жылы 192 миллион тоннаны құрады, негізгі жеткізілімі Австралиядан (барлығы 64,9%), Индонезиядан (18,6%), Ресейден (7,4%), Канада (4,3%)[7].

2014 жылғы стратегиялық энергетикалық жоспарға сәйкес, Жапонияның энергетикалық балансында көмірдің рөлі 2030 жылға дейін (шамамен 25%) маңызды болады. Электр энергиясын өндіруде көмірдің үлесі шамамен 26% құрайды, бұл 2014 жылға қарағанда 31%-ға тең болған деректермен салыстырғанда кем емес.

Жапонияның табиғи газы энергия көздерінің жалпыға бірдей жеткізілімінің төрттен бір бөлігін құрайды, ол негізгі болып табылады және электр энергетикасында белсенді қолданылады. 2015 жылы өндірілген электр энергиясының 39,2% табиғи газдан алынған. 101,4 млн. тонна мұнай эквиваленті немесе шамамен 117 млрд. м3 импортталды. Бұл 2005 жылға қарағанда 44,6% -ға көп. Жапонияға табиғи газ импорты бірнеше ондаған жылдар бойы тұрақты түрде өсіп келеді. Мұнай жағдайында сияқты, Жапония табиғи газ импортына тәуелді, себебі жергілікті өндіріс өте аз[7].

Қорытынды

Қазіргі уақытта Жапонияның ядролық қаруы үшін нақты нұсқаулардың жоқтығына қарамастан, Токио шетелдік әріптестерге өз міндеттемелерін орындауға дайын және жаңа жобаларға үміткер ретінде қаралуына сигнал беруді жалғастыруда. Жапония премьер-министрі Ё. Нода және Вьетнам

Республикасының Премьер-Министрі Нгуен Тан Зунга 2011 жылы қазан айында өткен кездесуінде атом электр стансаларын салу бойынша ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойды, жапондық тарапы өз ниетін атап өтті: «өзара әрекеттесуді жалғастыру ... апатты толығымен талдаудан алынған тәжірибеге негізінде» [9].

Осыған байланысты, Жапонияның болашақ сыртқы энергетикалық саясатында сәйкессіздіктің ерекшеліктері болуы мүмкін деп пайымдауға негіз бар сияқты. Бір жағынан, наурыз айындағы апаттың елдегі халықаралық позицияға тиетін ауыр зардаптарын ескере отырып, Токио саяси және экономикалық салада Қытаймен бәсекелестіктің артуына байланысты истерия өсіп келе жатқан жағдайында нақты неореализмге түсіп қалудың азғырылуын қиындатады. Энергетикалық дипломатия үшін мұндай қондырғылар, бастапқы энергия көздерінің негізгі экспорттаушыларымен қарым-қатынастарды нығайту, сондай-ақ перспективалық кен орындарын барлау және игерудің шетелдік жобаларына бизнесті жеделдете (мемлекеттік қолдау арқылы) ынталандыру жөніндегі дипломатиялық шараларды күшейтуді білдіреді. Оған қоса, өзіне қатысу және оператордың функцияларын қабылдау [2].

Екінші жағынан, Токио шетелдік серіктестермен қарым-қатынаста ұлттық энергетиканы дамыту бойынша болашақ нұсқаулардың белгісіздігін өтеуге ұмтылуы мүмкін: а) бейбіт атом саласындағы озық технологиялармен елдегі жағдайдың еске салуы, және б) «таза» дамудың ең жақсы тәжірибелерінің бірі.

Қазіргі кезеңде Жапония әлемдік энергетикалық нарықта жұмыс істейтін мемлекеттердің ішінде көшбасшылардың бірі болып табылады. Белсенді энергетикалық дипломатия Жапонияға екіжақты және көп жақты қатынастардың кең желісін құруға мүмкіндік берді, бұл шикізат нарығында дағдарыс жағдайында маневр жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, 2011 жылдың наурызында болған табиғи және техногендік апат салдарының әсерінен Токио энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің өз көзқарасын қайта қарауы керек. Келешектегі энергетикалық стратегияны толтырудың көптеген нұсқалары бұрынғысынша кең.

Қолданылған әдебиет:

1. Е.Ф.Черненко. Энергетическая дипломатия в орбите энергетической безопасности.
2. С.П.Цыганкова, А.А.Морозов.Международные аспекты энергетической стратегии современной Японии.
3. И.А.Носова.Внешняя энергетическая политика Японии: до и после Фукусимы.
4. Л.К.Пипия, В.С.Дорогокупец. Наука за рубежом «Энергетическая дипломатия Японии».
5. OECD/IEA (2016), Energy Policies of IEA Countries: Japan, 2016 Review. International EnergyAgency. – www.iea.org.
6. Японии: <http://law.e-gov.go.jp/htmldata/H14/H14H0071.html>.
7. Данные Института энергетических исследований РАН.
8. Жизнин С.З. Основы энергетической дипломатии: в 2-х т. - М.: МГИМО (У) МИД России, 2003.
9. Каныгин П.С. Энергетическая безопасность Европы и интересы России // МЭиМО. — 2007. - № 5.

Мұратханқызы Назерке
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шығыстану мамандығының
2-курс студенті (корей тілі)
Ғылыми жетекші:
аға оқытушы **Ташкенбаева Б.Ж.**

ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ШАРАЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ІСКЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

Сыбайлас жемқорлық біздің мемлекетімізде ғана емес, бүкіл әлемдік мәселе болып табылады. Қазіргі таңда барлық елдер, соның ішінде ең озық елдер жаңа сын-қатерлерді ескере отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің өз үлгілерін қайта қарап жатыр, сыбайлас жемқорлық үшін жауапкершілікті арттыру туралы жаңа заңдар мен нормаларды қабылдайды. Кореяның астанасы Сеулде өткізілген сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламалар өзінің жемісін беруде. Корея билігі шын мәнінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімді тетігін, нақты әрекетін және нәтижелерін көрсете алды. Уақыт ағымына сәйкес айталық Сеулде жаңа ғылыми әзірлемелер мен технологияларды пайдаланып, соның негізінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың жергілікті шараларын жетілдірді. Бұл салада 1999 жылы іске қосылған азаматтарға мемлекеттік шенеуніктердің өз өтініштерін қарау процесін Интернет арқылы бақылауға мүмкіндік берген жаңа сеулдік "OPEN"

бағдарламасы сенсация жасады. «OPEN» бағдарламасын әзірлеп, жүзеге асырған Сеул қаласының мэрі Гох Кун сыбайлас жемқорлыққа қарсы ымырасыз соғысқа баруды ниет етіп, қоғамды азаматтардың өтініштерін қараудан бастап, шешім қабылдау саясатына дейінгі мемлекеттік қызметтердің қызметі туралы хабардар ете отырып, сол ең қажетті саяси еркіндікті көрсетті. Осы бағдарламаның арқасында азаматтар кез келген уақытта өз өтініші бойынша құжаттардың қаралу барысын қадағалай алады. Қалалық әкімшіліктің жұмысында ашықтықты қамтамасыз ететін "OPEN" азаматтардың өтініштерін қарауға онлайн бақылау жүйесі шенеуніктердің, азаматтардың істерін әділетсіз қарауының алдын алуға мүмкіндік береді, азаматтарға сыбайлас жемқорлық көріністері мүмкін болған жағдайда қандай да бір іс бойынша рұқсат беру немесе санкция беру туралы мәселелердің қалай шешілуін бақылауға және қандай да бір құқық бұзушылықтар байқалса, сынауға мүмкіндік береді. Осылайша, әкімшілік қызметінің қамтамасыз етілген ашықтығы сыбайлас жемқорлықты жою үшін алғышарттар жасайды. "OPEN" бағдарламасы бүкіл Сеулдегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияның қаңқасын құрайтын белгілі бір қағидаттарға негізделген.

Осылайша, "OPEN" бағдарламасының мақсаты мемлекеттіліктің негізін бұзатын қоғамдық зиянды құбылыс ретінде сыбайлас жемқорлықты жою және азаматтардың қалалық әкімшілікке деген сенімін қалпына келтіру болып табылады, өйткені тұрақты бақылаудағы шенеуніктер аппаратының жұмысында үлкен адалдық пен объективтілік күтіледі. "OPEN" бағдарламасы өте оңай ұйымдастырылған. Әр азамат құрылыс салуға рұқсат алу туралы өтініш бергеннен кейін әкімшіліктің тиісті бөлімінің қызметкерлері осы өтініш туралы ақпаратты "OPEN" сайтына орналастырады. Интернетке қол жетімділігі бар кез келген компьютерді пайдалана отырып, азаматтар нақты уақытта олардың өтініші тиісті түрде тіркелген-тіркелмегенін, осы сұрақпен кімнің нақты айналысатынын, рұқсатты қашан күтуге болатынын, ал егер өтініш қанағаттандырылмаса, қандай себептер бойынша біле алады.

Сайтта берілген өтінішті тіркеу процедурасын, қажетті құжаттарды ресімдеуді, сондай-ақ ақпаратты іздеу бағдарламасын қоса алғанда, әрбір іс бойынша толық ақпарат орналастырылады. Жүйе сондай-ақ қалалық әкімшіліктің тиісті бөлімі туралы және осы істі қарауға жауапты қызметкерлер мен олардың телефондары туралы мәліметтерді, сондай-ақ осы мәселе бойынша құжаттардың қашан және қалай ресімделгені туралы, әрбір кезеңде қағаздарды жылжыту процесінде кезекті рәсімнің күтілетін күні туралы ақпаратты орналастыруды көздейді. "OPEN" жүйесі деректерді енгізу күнін кез келген шенеуніктің әрбір сатысында өтінішті нақты қарау күнімен салыстыру арқылы деректерді енгізу бойынша кез келген кідірістерді бақылауға мүмкіндік береді. Жүйе әкімшіліктің барлық қызметкерлерінен сайтта әр өтінішпен жұмыс күні мен сағатын көрсетуді талап етеді. Бірде-бір шенеунік істі қарауды кейінге қалдыра алмайды және оның үстіне дұрыс емес шешім қабылдай алмайды.

Аудит пен Инспекциялауға жауапты қызметкерлер нақты рәсімді орындау үшін берілген мерзім аяқталмағанын тексере алады және "OPEN" сайтына ақпарат енгізген тиісті департаменттен осы іске қатысты қандай себеппен кідіріс болғанын түсіндіре алады, іс бойынша келесі процедураның жаңа күнін енгізуді, ал егер деректер уақытында енгізілмесе, ал көрсетілген рәсім жүргізілген жағдайда деректерді сайтта дереу жаңарта алады.

Осылайша, "OPEN" бағдарламасы өтініштерді қарау процедурасының уақтылы орындалуына әлеуметтік бақылауды жүзеге асыру, деректерді енгізу тәртібімен осы үдерісте кез келген кідірістерді қадағалау және алдын алу, сондай-ақ теріс пайдалануларды анықтау үшін мүмкіндіктер ұсынады.

"OPEN" нақты уақыт режимінде әкімшілік жұмыстың барлық ағыны туралы ақпаратты динамикалық түрде жариялайды (енді жеке іс бойынша шешім туралы ол қабылданған сәтте білуге болады) және бұл тұрғыда бағдарлама бірегей. Хаос жағдайында өмір сүру қиын. Қалалық әкімшіліктің жұмысына "OPEN" бағдарламасын енгізу мәселелерді шешудің нақты тәртібінің сақталуына бақылау жасауға мүмкіндік берді, өйткені "қуыс" қалдыра отырып, қылмыспен күресуге болмайды. Кейбір дәрежеде "OPEN" италиялық "Таза қолдар" операциясының аналогы ретінде қарастыруға болады. Шенеуніктің кейінгі жазалауы бақылауы емес, теріс пайдаланушылықтың пайда болуын ескертетін алдын алу, не теріс пиғылды лауазымды адамдарды ерте кезеңде анықтауға және қызметтен шеттетуге мүмкіндік беретін алдыңғы профилактикалық бақылау басым болып табылады. Дегенмен, мұндай бағдарлама жазалау шараларының қажеттілігін жоққа шығармайды.

"OPEN" бұл жай ғана зерттеу жобасы емес, таңдалған бағдарлардың, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес үшін тірек нүктелерінің дұрыстығын растауға бағытталған теориялық іздестіру, атап айтқанда, өмірде жүзеге асырылған зерттеу іс жүзінде жұмыс істейді және оң нәтиже береді. Бұл жоба өзі - сыбайлас жемқорлықтың болуы проблемасын айқындай отырып, оны шешу тәсілі. Transparency International компаниясының шақыруы бойынша, мэр Гох Кун 1999 жылғы 10-15 қазан аралығында

Дурбан қаласында (Оңтүстік Африка) өткізілген Тоғызыншы Халықаралық Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конференцияға қатысып, «OPEN» бағдарламасын билік органдарындағы сыбайлас жемқорлықты анықтаудың тиімді құралы ретінде ұсынды. 135 елден 1600 қатысушы мен Халықаралық Валюта Қоры, Дүниежүзілік Банк, ЭЫДҰ және Интерпол секілді халықаралық ұйымдар арасында үлкен қызығушылық тудырып, нәтижесінде Сеул 2003 жылы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық конференция өткізу құқығын алған.

Сеулдің астаналық үкіметі Біріккен Ұлттар Ұйымымен бірлесіп, БҰҰ-ға мүше елдерге таратуға арналған OPEN жүйесімен жұмыс істеу бойынша оқу-әдістемелік нұсқаулық әзірледі. Осы екі ұйым 2001 жылғы тамызда Сеулде OPEN онлайн-жүйесімен таныстыру жаттығуларын өткізді. Осылайша, БҰҰ барлық елдердің үкіметінде оның таратылуын құптайды. Алайда, «OPEN» бағдарламасының белгілі бір ұлттық жүйе арқылы нақты қабылдануы сыбайлас жемқорлықпен күресуге және мемлекеттік механизмнің осы құбылысқа бейімділігін ең жоғарғы эшелондық билікте болуын көрсетеді және осыған байланысты бұл жүйе өзіндік өлшемі ретінде әрекет етеді.

Сыбайлас жемқорлықпен үздіксіз күресу бағдарламасы төрт негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

- 1) алдын алу шаралары;
- 2) репрессивтік шаралар;
- 3) әкімшілік қызметінің ашықтығы;
- 4) жеке тұлғалар мен мемлекеттік қызметтер арасындағы тығыз ынтымақтастық.

1. Әлеуетті құпия сөз байласуды жою үшін Сеул әкімшілігі рұқсат беру, санкция беру және бақылау туралы шешім қабылдайтын бір шенеуніктің бақылауына белгілі бір ауданды берудің бұрыннан қалыптасқан тәжірибесін алып тастады. Бұдан былай шенеуніктерге әр аудандардан өтініштерді күн сайын қарау ұйғарылып отыр.

2. Сеул қаласының ресми тұлғалары жасаған әрбір құқық бұзушылық үшін репрессивтік шаралар жүргізіледі. Сыбайлас жемқорлыққа нөлдік төзімділік принципін іске асыру үшін мэрге тікелей шақыру жүйесі енгізілді. Айына бір рет қалалық әкімшілікте сыбайлас жемқорлыққа бейім аудандарда ақылы жауаптар бар ашық хат жіберіледі. Олардан пошта адресстерінің мэрі мекен-жайына кез келген теріс қылық туралы ақпарат жіберуі сұралады. Әкім барлық ашық хаттарды оқиды және заң бұзушының әрқайсысы дұрыс жазалануын қамтамасыз етеді.

3. Сеул әкімшілігі қызметінің ашықтығын "OPEN" бағдарламасы қамтамасыз етеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы көрсеткіштер индексі Мемлекеттік қызметке жүгінгендердің пікірлері бойынша, сондай-ақ әкімшілік ұсынған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар статистикасын пайдалана отырып есептелді. Индекс Сеул қалалық билік органдары арасында салауатты бәсекелестікті тудыратын ынталандырушы құрал болып табылады.

4. Жеке тұлғалар мен мемлекеттік қызметтер арасындағы ынтымақтастықты барлық жоғарыда аталған салаларда қарауға болады. Бұдан басқа, тағы бір жаңалық енгізілді - мақсаты «Сыбайластық туралы келісім», оның мақсаты халыққа жемқорлықтың алдын-алу және тауарлар мен қызмет көрсету саласындағы заңдарды бұзу. Пара алудан бас тарту міндеті - тауарлар мен қызметтерді жеткізуге жауапты лауазымды тұлғалар мен құрылысқа немесе тауарлар мен қызметтерді жеткізушілерге қызмет көрсетуге өтініш берушілердің келісімі. Осындай келісімшартқа қол қою арқылы тараптар сәйкес келмеген жағдайда, олар тиісті түрде жазаланатын болады деп келіседі.

Қорытындылай келе, жоғарыда келтірілген көрініс Сеул үкіметінің көрсеткен өнертапқыштығы мен шығармашылықтың жоғары деңгейін көрсететінін біле аламыз. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің жаңа оң және өте перспективалық идеялары әзірленді, соған орай оң нәтиже берілді. Осылайша, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің әдістері мен принциптері көп, алайда біздің еліміздің халқы мемлекеттік аппараттың қоғамның осы ауруын пәрменді жою бағытында нақты қимылдарын көрмейді. Бұл тақырыптың өзектілігі Қазақстан Республикасында Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті табысты қолданатын дамыған елдердің озық механизмдерді іс жүзінде іске асыру болып табылады. Елдегі сыбайлас жемқорлықтың деңгейі мен ауқымы экономикалық дамуды тежейді, инвестициялық ахуалға кері әсерін тигізеді, елдің имиджін, Қазақстан Республикасымен ынтымақтастыққа халықаралық мүдделілікті төмендетеді. Осыған байланысты сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес Қазақстанның мемлекеттік саясатының негізгі басымдығы болып табылады. Анықталған проблемалар, тұтастай алғанда, бұрынғы күйінде қалып отыр және құқық қолдануды күшейту, нивелирлеу, көлеңкелі экономиканың өсуімен, мемлекеттік басқару жүйесінде демократиялық рәсімдердің күшеюімен байланысты тәуекелдер саласындағы міндеттерді шешу қажеттілігімен байланысты екенін атап өткен жөн. Сарапшылар атап өткендей, бұл міндеттердің шешілмеуі сыбайлас жемқорлықтың өсуіне ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гилевская М.А. Анализ антикоррупционной программы Сеула "OPEN" // Проблемы преступности: традиционные и нетрадиционные подходы. Сборник статей. - М.: Российская криминологическая ассоциация, 2003. - С. 247-254
2. Борьба с коррупцией: опыт Южной Кореи. Сеульский вестник № 93, 2005
3. Шунаев А. М. Опыт борьбы с коррупцией в Южной Кореи и Сингапуре // СПб.- управленческое консультирование. № 3. 2018

Муратова Адия,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шығыстану факультеті, 4-курс (бакалавр)
Ғылыми жетекшісі: Қалиолла А.

ҚЫТАЙДЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ҰСТАНҒАН «ЖҰМСАҚ КҮШ» САЯСАТЫ

Қытайдың соңғы онжылдықтағы даму қарқыны, әлемдік экономикаға белсенді араласуы, жаһандану үрдісіне үлес қосуы әлемдік қауымдастықтың қызығушылығын, сонымен қатар алаңдаушылығын тудыратыны анық. ХХІ ғасырдың басындағы әлемдік тәртіп, жаһандық проблемаларды шешу қадамдары, халықаралық қауіпсіздікті орнату жолдары Қытай үшін аса маңызды болып есептеледі. Өйткені кейінгі халықаралық қарым-қатынастар жүйесі осыдан негіз алады. Қытай әлемдік саяси-экономикалық үрдіске белсенді араласуды көздейді. Оған бүгінгі қарқынды экономикалық дамуы, әскери күш-қуатын арттыруы, мәдени байланыстар аясын кеңейтуі, яғни әлемдік держава болуға деген талпынысын айтамыз. Қытай Үкіметі мұның барлығы елдің ішкі мәселесі және экономикасын модернизациялауға арналған қадамдар екенін ескереді, осылайша халықаралық қауымдастықта, әсіресе көрші мемлекеттерде қалыптасқан «Қытай экспансиясы» ұғымын сөйлтуді көздейді.

Американдық саясаттанушы Джозеф Най ең алғаш рет «жұмсақ күш» (Soft Power) тұжырымдамасын қалыптастырды. Джозеф Най саяси іс-қимыл, мәдениет пен құндылықтарды кез-келген мемлекеттің жұмсақ билігінің үш қайнар көзі, ал жария дипломатия мемлекеттің сол арқылы өзі туралы айта алуының құралы ғана деп есептейді. Зерттеуші «жұмсақ күш» ұғымына көздеген мақсатқа одақтастардың күштеуі мен мәжбүрлеусіз өз еркімен бірлесуі нәтижесінде қол жеткізу тәсілі ретінде анықтама береді. Сонымен бірге қатаң күш көрсетуге қарағанда «жұмсақ күштің» айырмашылығы ол өз мақсатына әлдеқайда тез және неғұрлым арзан жолмен қол жеткізе алады деп тұжырымдайды.

Бүгін біз жұмсақ күш деп аталатын, халықаралық және ішкі мемлекеттік қатынастардың әскери емес әдісінің тарихи дамуын қарастыру үшін, жұмсақ күш элементтерінің өзгеруін қарастыру керекпіз. Бұл зерттеу арқылы жұмсақ күш – жиырмасыншы ғасырдың жалғаны емес, ерте заманнан бері келе жатқан, қоғам тарихындағы құбылыс екендігін айта аламыз.

Жұмсақ күш – «қатаң күшке» қарағанда, қалаулы мақсаттарға ерікті қатысу жолымен жетуге арналған саяси тұжырымдама болып табылады. Ең алғаш рет бұл терминді американдық саясаттанушы Джозеф Най енгізді. Бұл тұжырымдаманың негізі – ықпал етудің зорлықсыз технологиялары: PR, пропаганда, психологиялық операциялар.

1930 жылы «Түрмелік дәптерлерде» Грамшимен құрастырылған «мәдени-идеологиялық гегемония» теориясы Жұмсақ күш жолына бір қадам болып табылды. Міндеттерге жету үшін «жұмсақ күшті» қолдану идеясы Лао-цзы еңбектерінде пайда болған: «Әлемде судан әлсіз және нәзік бола алатын зат жоқ, бірақ ол ең қатты затты жоя алады». Әйелдің сүйкімдігі «жұмсақ күштің» ең көрнекті мысалы болып табылады, ер адамның «қатаң күшіне» қарағанда.

Қытай ойшылдары Лао-цзы, Конфуций, Сунь-цзы Қытайдағы «жұмсақ күш» туралы алғашқы түсініктер берді. Олар әскери ой, мемлекетті басқару және басқа халықтарға ықпал ету саласында қолданылды. Мысалы, Лао-цзыдың «Дао Дэ Цзин» ескерткішінде «жұмсақ күштің» қытайлық мәні айтылып кетеді: «Аспан астында ең жұмсақ ең беріктен үстем болады». Басқа қайнар көзде келесідей пікір айтылады: «Бүкіл әлемде судан ең жұмсақ және әлсіз ештеңе жоқ, бірақ су берік және қаттыны жеңеді... әлсіз мықтыны, ал жұмсақ-қатаңды жеңетінін бүкіл әлем біледі...». Дамудың әр түрлі тарихи кезеңдерінде көрініс тапқан «жұмсақ күш» тақырыбы мен оның құндылықтары қытай қоғамында 1990 жж. аяғында қайтадан өзекті болды. Бұл кезеңде жаңа кезеңдегі Дэн Сяопинның әскери философиясы «жұмсақ күште» өз көрінісін тапты.

Бүгінгі күні Қытай өзін «жұмсақ күштің» жаңа орталығы ретінде мәлімдейді. Оны индустрияландыру мен дамыту - мемлекеттің мақсатты әлеуметтік-мәдени саясатының бөлігі болып

табылады. Партиялық басқарма «жұмсақ күшті» максималды қолданып, қытай мәдениетінің халықаралық ықпалын көтеріп, әлем нарығында Қытайдың мәдени продукциясын кеңейтеді.

Өркениетті мәдени потенциалды белсенділеу бойынша жұмыс 2002 жылы партия басшысы Ху Цзиньтао сайланғаннан кейін кеңейді. Жаңа партиялық-мемлекеттік басшы Ху Цзиньтао және премьер Вэнь Цзябао 1990 жж. нарық жүйесінің дамуында пайда болған дисбалансын түзей бастады. 2000 жж. ортасында билік өзінің «жұмсақ күшін» және басқа мемлекеттермен мәдени бәсекелестігін жоғарылату қажеттілігі туралы мәлімдеді.

XXI бірінші оңжылдығында қытайлық «жұмсақ күшінің» ішкі және сыртқы өлшеуі арасында байланысы түсінігінің трансформациясы өтті. Сондықтан да 2012 жылдың басында «жұмсақ күштің» мазмұнында құндылықтардың жаңа түсініктері пайда болды: «гүлдену, демократия, өркениет, гармония, еркіндік, теңдік, әділеттілік, заңның үстемдігі, патриотизм».

Ұзақ уақыт бойы АҚШ ғана «жұмсақ күш» монополиясын иеленді, алайда, қазіргі кезде Қытай АҚШ-тан оны қолдану инициативасын алып қоюда.

XXI ғасырда Қытайда «жұмсақ күш» саясатын жүзеге асыруға бағытталған сыртқы саясат доктринасы пайда болды. Онда «жұмсақ күштің» негізгі қайнар көздері – ұлттық мәдениеттің байлығы мен қытайлық модернизациясының сәттілігі көрсетілген.

Қытайлық көшбасшылар әлемдік қауымдастық әркілі қабылдап үлгерген «бейбіт өркендеу» тұжырымдамасынан кейін оның орнына «жұмсақ күш», яғни әлемге қытайлық сыртқы саясаттың конструктивті және зорлық-зомбылықсыз сипатын таныстырып көрсету, Қытайдың тартымды бейнесін құру идеяларын алып келді. Осы орайда Қытайдың және басқа азиялық мемлекеттердің Батыстың моральдік-адамгершілік ұстанымдарына қарама-қайшы келетін пікірлері орын ала бастады. Соның бірі ретінде тарихи тамыры терең, соңғы уақытта көптеген мемлекеттерде «Конфуций институттарының» құрылуы нәтижесінде таралып жатқан конфуцийшілдік ілімін айтуға болады.

Болашақта ұзақ мерзімді уақыт ішінде Қытайдың халықаралық жауапкершілігі материалдық деңгейде емес, негізінен, рухани деңгейде көріне бастайды. Басқаша айтқанда, әлемдегі істерді бақылау жауапкершілігін бөле отырып, Қытай негізінен қатаң емес, жұмсақ күшке жүгіне бастайды. Қытай барлық әлемнің мемлекеттерінің ортақ қызығушылықтарына сәйкес келетін көптеген идеяларды ұсынды. Уақыт өте келе, олардың ықпалы өсе бастайды. Басшылыққа Ху Цзиньтао бастаған билік келген соң, Қытайдың бейнесін жасақтау бойынша жұмыстарда жаңа акценттер пайда бола бастады. Қытай теоретиктері американдық ғалым Джозеф Най ұсынған «жұмсақ күш» түсінігіне жиі жүгінеді. Бұл түсінік мәдениет пен саяси идеалдарын қару немесе ақшаның «қатты күшін» пайдалану көмегімен ықпал етудің орнына өзге мемлекеттердегі адам әрекеттеріне ықпал қызығушылықтарында «материалды емес билік қорларын» пайдалануды көздейді.

Американың саясаттану ғылымынан алынған бұл тұжырымның ресми партия саясаты құрамдасына айналуы ҚКП XVI съезінде жүзеге асты: өз сөзінде Ху Цзиньтао «мемлекеттің мәдени жұмсақ күшін арттыруға» шақырды.

«Жұмсақ күш» тақырыбы қытайлық қоғамтану мен басылым беттерінде 1990-шы жылдардың соңына қарай көтеріле бастады. Алайда билік өкілдері мен сарапшылар қауымдастығының назарына ол тек 2004 жылы ілінді. Қытай зерттеушілері ҚХР Мемлекеттік Кеңесі премьерінің орынбасары Цянь Цичэньнің 2004 жылы «Гоци взньти яньцзю» («Халықаралық мәселелердің зерттелуі») журналының № 1 санында жарияланған мақаласын ерекше бөліп көрсетеді. Бұл мақалада АҚШ-тың 11 қыркүйектегі оқиғадан кейін барлық әлемде антитеррористік саясатын жүзеге асыра бастағандығы, алайда Иракта қиын жағдайға тап болғандығы қозғалады. «Қатаң күшті» қолдану негізінде жасақталған бұл стратегия өзінің тиімсіздігін дәлелдеді. Ол «жұмсақ күш» пен халықаралық институттардың ролін бағаламады, нәтижесінде Америка ұлттық қауіпсіздік стратегиясын жүзеге асыру үшін қажетті кейбір маңызды құралдардан айырылды.

ҚХР Сыртқы істер министрі Ян Цзечи «Жэньмин жибао» басылымына берген сұхбатында Қытайдың соңғы жылдары жеткен саяси жетістіктерін талдай отырып: «Соңғы он жылдықта негізгі үш бағыт бойынша даму үрдісі бар, оның ішінде: экономикалық жаһандану, әлемдік көпполярилік пен ғылыми-техникалық төңкеріс халықаралық жүйе мен халықаралық қатынастарда түбегейлі өзгеріске ұшырады» деген пікір білдірді [10]. Жалпы, осы кезеңдегі халықаралық жағдай келесідей сипаттармен ерекшеленеді:

1. Халықаралық қатынастарда жаңа бетбұрыстар байқалды. Пікірімен санасарлық үлкен мемлекеттер геосаяси ойындар сахнасына шықты. Олар әлемдік экономика мен халықаралық істерге ықпал ететін үлкен әлеуетке ие.

«Үлкен сегіздіктің» дамушы мемлекеттермен қарым-қатынасында жаңа бағыт қалыптасты. Халықаралық жүйедегі өзгерістер бойынша халықаралық қауымдастықта пікірталастар көбейді.

2. Халықаралық қатынастарда жаңа бастамалар маңызды үрдістерге айналды. Жаһанданудың сұраныстарын қабылдау мақсатында үлкен мемлекеттер өздерінің ішкі және сыртқы саясаттарын реттеуді қолға алды.

3. Жаһандану мәселелері көпшіліктің назарын өзіне аудара бастады. Әлемдік климаттың өзгеруі мәселесінің өзектілігі арттырып, мемлекеттер өз пікірлерін ұсынуды қолға алды. Энергетика және геосаясат шеңберіндегі бақталастық нығая түсті. Энергетикалық қауіпсіздік халықаралық деңгейдегі маңызды мәселелердің біріне айналды.

4. Әлемдік экономикада қаржы тәуекелі ұлғайды. Жалпы әлемдік экономикадағы жағдай тұрақты болғанымен, тұрлаусыздық факторлары артты. Мұнайдың бағасы артып, американдық доллар құнсыздануға ұшырады. Экономикалық сұрақтарға саяси басымдық беріле бастады.

5. Негізгі әлемдік күштер өз назарларын «жұмсақ күшті» қалыптастыруға және жүзеге асыруға аударды. Сондай-ақ, жаһандану мәселелерінде моральдық басымдыққа ие болуға, халықаралық ықпалды күшейтуге, халықаралық қауымдастық тарапынан үлкен қолдауға ие болуға тырысады».

Қытай Халық Республикасының қытай тілін шетелдерде насихаттау мақсатында құрылған білім беру құрылымдарының бірі Конфуций институттары. Конфуций институттарын құру және дамытудың негізгі стратегиялық мақсаты – шетелде ҚХР «жұмсақ күшін», оның мәдени ықпалын максимизациялау, сонымен қатар мақсатты мемлекеттерде қытайлық қатысуды кеңейту, халықаралық қауымдастықта және жекелеген мемлекеттерде Қытай имиджін қалыптастыру. Соңғы кездері «жұмсақ күштің» осы құралының дамуын көптеген шетел ғалымдары зерттеуде, соның ішінде Ш. Бреслин, Дж. Курланцик, А. Гарсия-Эрреро, Д. Бротигам, Минцян Ли, Пан Чжуньин, Ян Сюэтуан және т.б. [11].

Конфуций институттары бұл бірлескен кәсіпорын ретінде шетел жоғарғы оқу орнында қытай жағымен және оның шетел серіктестерімен құрылатын табыстық емес ұйым болып табылады. Осыдан басқа, орта оқу орындарының базасында Конфуций класстарын құрастыру мүмкін. Қытай тілін халықаралық таралуы бойынша Кеңсе (Ханьбань) қытай тарабынан Конфуций институттары мен сыныптарының қызметін реттейді. ҚХР Білім министрлігіне тікелей бағынатын Hanban (Конфуций институттарының бас штаб-пәтерлері) қазірде әлемнің 108 елінде жұмыс жасайды. Аталмыш елдердегі Конфуций институттарының саны 400, ал орта және бастауыш мектептер қабырғасында жұмыс істейтін Конфуций сыныптарының саны 500-дан асып жығылады. Аталмыш білім орындарында білім алушылардың саны 1 миллионға жетіп жығылады. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында төрт Конфуций институттары жұмыс жасайды. Олар Алматы, Астана, Қарағанды және Ақтөбе қалаларында орналасқан. Сонымен қатар Қазақстанның көптеген жоғары оқу орындарында қытай тілі шет тілі ретінде жүргізіліп келеді. Қытай тілін халықаралық қатынастар, шығыстану, аймақтану, аударма ісі мамандықтарынан басқа қаржы, туризм, құқық мамандықтарының студенттері үйрену үстінде. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде қытай тілі мамандықтары бар. Осының бәрі еліміздегі қытай тілін үйренуге деген қызығушылықтың нәтижесінде қалыптасып отырған жағдай. Бұл үдеріс бұдан әрі де жалғаса береріне еш күмән жоқ.

2016 жылдың 5 ақпан күні үкімет отырысында вице-премьер Дариға Назарбаева: «Жақын болашақта біздің бәрімізге қытай тілін үйренуге тура келеді» деген болжамын айтты.

елімізде қытай тілін үйрететін білім ордаларының саны да көбейіп келеді. Осыдан бар болғаны 10 жылдай бұрын елімізде қытай тілі тек жоғары оқу орындарында ғана оқытылып келсе, оның ішінде тек бір-екі ғана университетте, ал қазіргі таңда қытай тілі мектеп қабырғасынан бастап үйретіліп жатыр. Сонымен қатар, әр түрлі тілдер орталықтарында, кешкі мектептерде қытай тілі кеңінен оқытылуда. Елімізде қытай тілін үйренуге деген ұмтылыстың мұнша кеңеюінің себептерін былайша қарастыруға болады:

Жалпы «Бір жол – бір белдеу» жобасы іске асатын болса, оған 4,5 млрд. халық тұрып, тіршілік ететін әлемнің алпыстан астам мемлекеті қамтылып, қатыстырылады. Жасыратыны жоқ, әдетте мұндай ірі жоба-бастамаларға қатысты әрқилы қауесет пен пікірлер, түрлі болжамдар айтылады. Олардың көбінің пікірі төмендегідей тұжырымға саяды:

Біріншіден, Қытай тауарларына әлемдік рынокта сұраныстың азаюынан, олардың бәскеге қабілеттілігінің төмендеуінен елдің ЖІӨ өсімі баяулап қалды;

Екіншіден, өнеркәсіп өндірісінің аса қарқынды дамуынан қоршаған ортаның ластануы, экологиялық ахуал күрделене түсті;

Үшіншіден, Қытайдың Шығыс бөлігі мен Орталық және Батыс бөліктерінің даму деңгейінде елеулі айырмашылықтар пайда болды;

Төртіншіден, 2016 жылдың 4 ақпанында Австралия, АҚШ, Бруней, Вьетнам, Жаңа Зеландия, Жапония, Канада, Малайзия, Мексика, Перу, Сингапур, Чили мемлекеттері бірігіп, Транс-Тынық мұхиттық сауда және инвестициялық альянсын құрды. Ендігі жерде оның Қытайға бәсекелес бірлестік болатыны анық.

Бұл айтылғандарға қоса, Қытай өз ішінде осы заманға лайық темір жол мен автомагистральдарды салып бітіріп, жетілген көліктік-логистикалық жүйені қалыптастырды. Міне, осыны салуда пайдаланылған қуатты потенциал — арнайы өндірістік құрлығдар мен қондырғылар, техникалар мен машиналар білікті инженер-техник кадрлар мен жұмысшылар бос қалмай, «Бір белдеу-бір жол» жобасын жүзеге асыруға тартылуы керек.

Басы ашық ақиқат: Қытай бүгінде және болашақта да көмірсутек отыны, жалпы энергетикалық қуатты молынан тұтынатын ел болып қала береді. Қазіргі таңда ол мұнайдың басым бөлігі су жолдары – теңіз арқылы тасымалдайды. Ал, теңіз жолдары әзірге АҚШ-тың әскери-теңіз флоты билігінде. Сондықтан да құрлықтың бойымен, яғни Орталық Азия мен Ресей жері арқылы өтетін транзиттік арна ашу – тығырықтан шығудың баламалы амалы.

Әрине, «жұмсақ күш» саясаты тек сауда-экономикалық қатынаспен шектеліп қалмайды. Оған білім беру, денсаулық сақтау секілді гуманитарлық салалардағы ынтымақтастық та қосылады. Күнделікті БАҚ құралдары мен интернет желідегі түрлі сайт парақшаларынан: «Талапкер жастарды тегін гранттармен Қытайда оқуға шақырамыз» деген жарнамаларды жиі оқитынымыз осының айғақ дәлелі. Кейбір мәліметтерге сүйенсек, өткен жылдар ішінде ҚХР білім ордаларында 12 мыңнан астам қазақстандық студент білім алып қайтыпты.

Заманауи халықаралық жағдайда елеулі өзгерістер болды. Халықаралық қатынастарда күш түсінігі уақытқа қатысты да, кеңістік жағынан да өзгерді, сәйкесінше, күшті бағалау да өзгерді. Заманауи халықаралық қатынастар жүйесінде әлемдік державалардың өзара әрекеті тек қана қатаң ғана емес, жұмсақ күш саласында жүзеге асырылады. Соның ішінде бұл күштің компоненттерінің ішінде лингвоясаяси фактор аса маңызды болып табылады.

Орталық Азия «Жібек жолының экономикалық белдеуінің» ортасында орналасып, Қытай үшін ерекше стратегиялық маңызға ие. Соңғы жылдары Қытайдың Орталық Азияға жұмсақ күшінің ықпалы ұлғаюда, ал Қытай мен осы аумақтың арасындағы қатынас та бірқалыпты энергетикалық серіктестіктен көпжақты серіктестікке эволюцияланған. Қытай Орталық Азиямен қатынасын жан-жақты, өзінің халықаралық стратегиясының басым бағыттарының бірі ретінде есептейді. Қытай тілі мен қытай мәдениеті Қытай мен орталық-азиялық мемлекеттердің қатынастарының шиеленісуі контекстінде осы аумақтағы кейінгі таралуын алды. Қытайдың Орталық Азиядағы жағдайы күрделі және осы аумақтағы Қытайдың ықпалы жеткіліксіз. Осындай жағдайды болдырмау үшін және осы аумақта Қытайдың жұмсақ күшінің ықпалы Орталық Азия мемлекеттерімен мәдени алмасуы бойынша бірқатар шаралар мен Конфуций Институттары арқылы нығайып жатыр. Қытай тілінің таралуымен және жұмсақ күштің басқа компоненттерінің қолдануымен Қытай мен Орталық Азия мемлекеттерінің арасындағы қатынастар ұлғаяды.

«Конфуций Институтының» құрылуы мен дамуы – бұл Қытайдың жұмсақ күш тұжырымдамасын жүзеге асыру бойынша маңызды шаралары болып табылады. Жұмсақ күш пен оның халықаралық қауымдастықта ықпалы қытай тілінің таралуының арқасында ұлғайды. Қазіргі таңда Қытайда өмірдің барлық салаларының қарқынды өзгеріп жатыр, алайда, қытай тілінің дамуына бағытталған сыртқы саясат өзгерістерге ұшырамайды.

Біздің ойымызша, Қытайдың тұрақты экономикалық өсуіне байланысты республика екіжақты және көпжақты, аумақтық және глобалдық қатынастарды құруға белсенді қатысады.

Жоғарғы экономикалық өсумен салыстырғанда әлемдік сахнадағы қытайлық жұмсақ күші онша әсерлі көрсетілмеген. Оның дамуының осы дәрежесі қытайлық арманына жету талаптарына сәйкес келмейді. Осы жағдайды түзету үшін жұмсақ күштің әртүрлі құралдары арасында ҚХР жоғарғы басшылары қытай тілі мен мәдениетін таратуға көңіл бөлді. Осы жолда ХХІ ғ. екінші оңжылдығының ортасында басты жетістіктерге қол жеткізілді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Громько А.А. «Мягкая сила» и сила права: к постановке проблемы//. 2014. 3-19 С.
2. Мосяков Д.В. «Мягкая сила» в политике Китая в Юго-Восточной Азии//Юго-Восточная Азия: актуальные проблемы развития. 2010. 5-22 С.
3. Лебедева М.М. «Мягкая сила» в отношении Центральной Азии: участники и их действия//Вестник МГИМО Университета. 2014. № 2 (35). 47-55 С.
4. Давыдов Ю.П. Понятие «жесткой» и «мягкой» силы в теории международных отношений// Международные процессы. 2004. № 1. 69-80 С.
5. Паршин П.Б. Проблематика «мягкой силы» во внешней политике России. М.: МГИМО (У), Выпуск 1 (36) Март 2013. -276.
6. Joseph S. Nye, Jr. Soft power // Foreign Policy, №. 80, Autumn 1990, P. 167; Joseph S. Nye, Jr. Soft power: the means to success in world politics. N.Y.: Public Affairs Group, 2004. P. 1-8.;
7. Joseph S. Nye, Jr. The Changing Nature of World Power. The Journal

40 ЛЕТ ПОЛИТИКИ РЕФОРМ И ОТКРЫТОСТИ КИТАЯ: ДОСТИЖЕНИЯ В СФЕРАХ НАУКИ И ТЕХНИКИ

Аннотация: Научно-технический комплекс Китая ярко заявил о себе в наступившем столетии: страна буквально ворвалась в число мировых лидеров. Рассматривая историю формирования, современные достижения, потенциал и зарубежные оценки реформ и открытости Китая, авторы связывают этот рывок с последовательным воплощением в жизнь стратегии модернизации, комплексного опыта и достижений в сфере науки и техники. Институциональная структура китайской науки сочетает планирование и координацию “сверху” с конкуренцией и инициативой разработчиков технологий и промышленных предприятий, растущим уровнем защиты интеллектуальной собственности. Конкурентоспособный и полнокровный организм опирается на мощную информационную систему и сильную научно-техническую дипломатию, что позволяет успешно противостоять внешним вызовам.

1976 году Китай оказался в состоянии глубокого экономического и социально-политического кризиса. Причиной кризиса стали великодержавный милитаристский курс Мао Цзэдуна, волюнтаристская политика «большого скачка» и маоистская «культурная революция». По признанию китайской печати, 1966-1976 гг. стали «потерянным десятилетием», которое отбросило страну назад, поставив народное хозяйство на грань краха. Экономика страны была почти полностью разрушена, сотни тысяч людей находились за чертой бедности. Объявленная во времена «культурной революции» классовая борьба еще больше обостряла накопившиеся социально-политические и экономические противоречия. Социальная политика Мао Цзэдуна привела к расколу общества - явлению, прямо противоположному укреплению политического и морального единства, характерного для социалистического общества.

За счёт чего мог произойти такой рывок в развитии некогда отсталой страны? Руководство страны считает, что это стало возможным благодаря модели социализма с китайской спецификой, у истоков которой стояли решения 3-го Пленума ЦК КПК 11-го созыва 1978 года и лежащая в их основе теория Дэн Сяопина.

Главный вопрос, на который отвечала теория Дэн Сяопина, состоял в том, как следует строить социализм в такой отсталой стране, каким был Китай середины XX века? Давая на него ответ, Дэн Сяопин говорил, что здесь нельзя ограничиваться опытом создания социализма в других странах: его следует изучать, но не копировать. «У Китая есть своя модель». Необходимо «идти собственным путём и строить социализм с китайской спецификой - таков основной вывод». По инициативе Дэн Сяопина и его сподвижников было принято историческое решение отказаться от теории «продолжения революции при диктатуре пролетариата» и политической установки на ведение «классовой борьбы» как главной задачи, а центр тяжести партийной работы перенести на осуществление модернизации. Согласно этому, была объявлена и утверждена новая политика «реформ и открытости» КНР [1, с. 445].

Базисом для практической разработки реформаторских идей Дэн Сяопина стал утвержденный в середине 70-х годов курс «четырёх модернизаций», который преследовал цель преобразования в четырех областях - сельском хозяйстве, промышленности, армии, науке и технике. Политика «четырёх модернизаций» отражала материальное содержание реформы. Суть идейно-политической линии представляли «четыре основных принципа»: социалистический путь развития, демократическую диктатуру народа, руководство компартии, марксизм-ленинизм и идеи Мао Цзэдуна.

Таким образом, основными средствами осуществления модернизации объявлялись реформы и политика открытости. Реформы были направлены на приведение производственных отношений в соответствие с задачами развития производительных сил с тем, чтобы производственные отношения не становились тормозящим фактором для развития страны. А политика открытости была призвана включить КНР в процесс глобализации экономики и других сфер жизни человеческого сообщества, активно привлекать зарубежные капиталы, использовать достижения науки и техники, управленческий опыт с тем, чтобы, в конечном счете, повысить мировую конкурентоспособность Китая. «Нынешний мир - мир широких сношений, - говорил Дэн Сяопин в 1984 г. [2, с. 364]. Процесс реформ был охарактеризован их «главным архитектором» как «вторая революция» после 1949 г., но революция в

смысле «революционного обновления социализма на его собственной основе путем самосовершенствования», а не направленная на слом старой надстройки и против какого-либо общественного класса.

За последние 40 лет Китай претерпел потрясающие перемены: от «отсталой страны» в модернизации до «практического центра» модернизации, от «слаборазвитой страны» до «самой конкурентоспособной развивающейся экономики», от «обеспеченности одеждой и питанием народа» до «строительства среднезажиточного общества» и дальнейшего «всестороннего построения среднезажиточного общества», возрождения нации, встречающей светлое будущее. Жизнь китайского народа перешла от дефицита к изобилию, от нищеты к зажиточности. Более 700 млн. бедных, по действующим стандартам ООН, успешно вышли из бедности, что составило более 70% сокращения количества бедных в мире. 40 лет назад в Китае не было ни одной частной компании и не было предприятия, вошедшего в список 500 крупнейших компаний мира. В 2017 году 115 китайских предприятий вошли в рейтинг 500 крупнейших компаний мира [3]. Появился ряд всемирно известных компаний, таких как «Хуавэй», «Алибаба», «Хайэр» и т. д. В 70-80-х годах прошлого века в Китае люди смотрели 14-дюймовый черно-белый телевизор, использовали телефоны с клавиатурой и счеты, а теперь почти у каждого китайца есть мобильный телефон. ВСМ, покупка онлайн, мобильный платеж и байкшеринг стали «четырьмя новыми великими изобретениями» Китая. Весь мир покорен и удивлен мудростью и скоростью развития страны. На сегодняшний день китайский народ может с полной уверенностью сказать, что политика реформ и открытости в качестве второй революции Китая не только глубоко изменила Китай, но и оказала сильное влияние на весь мир [3].

Китай сегодня - это быстро развивающаяся страна с современной промышленностью, развитой наукой и культурой.

Согласно общественному мнению, в новую эпоху Китай будет продолжать придерживаться политики реформ и открытости, продвигать образование всесторонней, открытой новой структуры, стремиться к всестороннему созданию модернизированной державы социализма. Следование политике реформ и открытости КНР стало стимулом и гарантией поэтапного развития.

Китаевед и профессор Университета Париж-8 Пьер Пикар (Pierre Picquart) сказал, что «политика реформ и открытости продвигается вперед». Для того, чтобы китайское общество продолжало демонстрировать жизненную силу, а также для того, чтобы китайские предприятия обладали конкурентоспособностью, правительство КНР выдвинуло продвижение всесторонней новой структуры открытости, а также уточнило точки приложения силы. «Для ЕС дальнейшая открытость Китая, без сомнений, будет стимулировать дальнейшее развитие китайско-европейских отношений на базе взаимной выгоды» [4].

«За 40 лет с момента начала политики реформ и открытости в Китае, весь мир собственными глазами лицезрел развитие Китая, в то же время, и развитие Китая изменило мир, можно сказать, что открытость Китая стала колоссальным вкладом в развитие мира во всем мире», – сказал в специальном интервью журналисту агентства Синьхуа глава бразильского исследовательского института Китая и Азиатско-Тихоокеанского региона Северини Кабрал. Кабрал также упомянул о роли, которую Китай благодаря своему развитию стал играть на многосторонней международной арене. Он говорит: «Начиная с экономики и вплоть до политики, от Всемирной торговой организации и вплоть до конвенции ООН об изменении климата, Китай неизменно выступает от лица широкого круга развивающихся стран. В организации БРИКС, где участвует и Бразилия, Китай вместе с другими странами с переходной экономикой стимулирует открытость экономики, активно борется с торговым протекционизмом» [5].

Процветание науки и техники - это процветание и сила государства и народа, научно-технические инновации - важнейший фактор национального развития, поэтому достижения в сферах науки и техники являются одним из главных отраслей.

В течение 40 лет проведения в Китае политики реформ и открытости реформирование китайской науки и техники продвигалось вперед быстрым и верным шагом, структурная реформа превратила научно-техническую отрасль в "симфонический оркестр" с колоссальным потенциалом творчества и новаторства. В 60–70-е годы внутренние неурядицы и полуизоляция страны негативно сказались на подготовке кадров. Исключением были лишь ВПК, нефтяная и некоторые другие отрасли. Кардинальный поворот в сфере образования и науки начался лишь в конце 1970-х годов – в ходе инициированных Дэн Сяопином реформ.

До Всекитайского совещания по вопросам развития науки и техники, проведенного в 1996 г., в КНР реализовывались государственные программы НИОКР в области ключевых технологий (1982) и высоких технологий (1986), а также внедрения научно-технических достижений (1990) и

приоритетных направлений фундаментальных исследований (1991). В 1996 г. Министерством по науке и технологиям и Госкомитетом КНР по экономике и торговле была развернута Программа технологических новаций. Она охватывала сферы НИОКР, маркетинга, технологий, оборудования и производства новой продукции. Затем, в 1997 г., была принята «Программа развития фундаментальных исследований», целью которой стала «поддержка тех фундаментальных исследований, которые отвечают насущным потребностям страны, способствуют утверждению науки на передовых позициях и затрагивают проблемы долгосрочного развития Китая».

В настоящее время КНР реализует долгосрочную Программу развития науки и техники на период до 2020 г., принятую на Всекитайской конференции в 2006 г. В Программе заложены два основных подхода к развитию науки и техники. Первый – традиционный – предполагает осуществление крупных научных проектов при полной поддержке государства. Второй подход считается более новым, он включает в себя развитие промышленных инноваций и коммерциализацию ноу-хау.

Преодоление технической отсталости, становление современной комплексной системы производительных сил, важнейшим звеном которой была признана наука, разворачивалось постепенно по трем направлениям.

Во-первых, последовательно проводилась политика открытости, частью которой уже в начале 1980-х годов стала подготовка национальных научных кадров за рубежом, преимущественно в США. В дальнейшем эта политика была дополнена программами репатриации умов, а также привлечения в Китай зарубежных исследователей. В конце прошлого – начале нынешнего века в КНР были сняты многие имевшиеся ограничения на выезд за рубеж на учебу и работу китайцев, а также работу в Китае иностранных граждан. Впрочем, основной научный контингент (более 90%) готовится внутри страны.

Во-вторых, при сохранении централизованного управления научной сферой и ее долгосрочном планировании (тут главную роль играют Академия наук Китая и Министерство науки и технологий) самое пристальное внимание при реформировании в середине 1980-х годов уделялось взаимодействию науки и практики, внедрению результатов исследований, их коммерциализации.

В-третьих, неуклонно наращивалось финансирование материальной базы исследований и заработной платы научных сотрудников. Число исследователей в КНР в настоящее время уже несколько превысило аналогичный показатель США.

За последние годы такие масштабные научно-технические прорывы и достижения Китая, как *радиотелескоп FAST* и *пилотируемый космический корабль "Шэньчжоу"*, *спутник квантовой связи "Мо-цзы"* и *высокоскоростные железные дороги*, *система спутниковой навигации "Бэйдоу"* и *сверхпроизводительные суперкомпьютеры*, неизменно привлекают к себе внимание всего мира.

К началу XXI века китайские железные дороги были не локомотивом, а скорее тормозом экономического развития страны. В результате в 1997 году началась кампания по увеличению скорости железных дорог, главными мероприятиями которой стали масштабная электрификация, строительство туннелей и мостов для спрямления маршрутов, обновление локомотивного и вагонного парка, улучшение сервиса в поездах.

Теперь сеть высокоскоростных железных дорог Китая составляется из четырёх продольных и четырёх поперечных главных высокоскоростных железнодорожных проходов, региональных связанных линий и междугородных пассажирских линий.

Четыре продольные и четыре поперечные главные высокоскоростные железнодорожные проходы: Высокоскоростная железная дорога Пекин-Шанхай; Высокоскоростная железная дорога Пекин-Гуанчжоу-Шэньчжэн-Гонконг; Высокоскоростная железная дорога Пекин-Харбин; Прибрежная высокоскоростная пассажирская линия Шанхай-Ханчжоу-Фучжоу-Шэньчжэнь; Высокоскоростная пассажирская линия Циндао-Тайюань; Высокоскоростная пассажирская линия Сюйчжоу-Ланьчжоу; Высокоскоростная пассажирская линия Шанхай-Ухань-Чэнду; Высокоскоростная железная дорога Шанхай-Куньмин [5].

Изначально китайцы использовали иностранные технологии: французские («Алстом»), канадские («Бомбардьё») и японские («Кавасаки»). Китайские производители, которые весьма творчески отнеслись к интеллектуальным правам зарубежных партнеров, менее чем за десятилетие не только достигли того же технологического уровня, но и вышли на лидирующие позиции в мире. И теперь именно китайские технологии наиболее конкурентоспособны на перспективных рынках Индии, Бразилии и Мексики.

Понимая огромную важность железных дорог, добившись заметного успеха в их строительстве и эксплуатации на территории своей страны, китайские власти несколько лет назад приняли решение начать железнодорожную экспансию в другие государства. Первым и, на данный момент, основным направлением этой деятельности стала Юго-Восточная Азия.

Одним из последних перспективных проектов железнодорожного строительства в Китае является идея строительства трансконтинентальной высокоскоростной железной дороги из Пекина в Лос-Анджелес. Это может выглядеть шуткой, но Китай, на самом деле, всерьез размышляет о том, чтобы в обозримом будущем соединить при помощи железной дороги Азию и Северную Америку. Линия длиной 13 тысяч километров начнется в Пекине, пройдет через Владивосток, побережье Охотского моря, нырнет в 200-километровый тоннель под Беринговым проливом, затем снова пройдет по земле через всю Аляску, западное побережье Канады с Ванкувером, а потом и по Соединенным Штатам Америки до Лос-Анджелеса. В перспективе ее можно будет продлить на восток до Нью-Йорка и на юг в сторону Южной Америки. В 2011 году Министерство путей сообщения Китая заявило о старте программы по созданию Азиатской железной дороги, которая объединит в единую сеть железнодорожную инфраструктуру Лаоса, Вьетнама, Камбоджи, Таиланда, Малайзии, Мьянмы и Сингапура. Поднебесная намеревается выкупить линии, находящиеся в этих странах, чтобы затем их реконструировать, а также создать множество новых маршрутов. Всего эта перспективная сеть будет состоять из примерно 40 тысяч километров новых железнодорожных линий. Смотрят китайские власти и на Запад. 18 ноября 2014 года из города Иу на востоке Китая вышел грузовой состав, состоящий из трех десятков вагонов с китайскими товарами. Через двадцать один день он прибыл в конечную точку своего маршрута, Мадрид, преодолев по дороге 13 тысяч километров и восемь стран: Китай, Казахстан, Россию, Беларусь, Польшу, Германию, Францию и, собственно, Испанию.

На основании изложенных фактов можно сделать вывод, что Китай превращается в крупнейшего в мире оператора пассажирских и грузовых железнодорожных перевозок. Эта страна, получая огромные прибыли, инвестирует их в инфраструктурные проекты по всему миру. Это отличный пример для других государств, в том числе, и для Казахстана.

Следующее достижение в сферах науки и техники — первый спутник квантовой связи. Китайские специалисты первыми в мире смогли осуществить успешную и безопасную передачу данных при помощи квантового шифрования со спутника "Мо-Цзы" на Землю, передает агентство Синьхуа.

«Мо-цзы» (*кит. упр. 墨子*), *Quantum Science Satellite (QSS)*, *Mozi* — первый спутник в мире, предназначенный для квантовой передачи информации на Землю. QSS является проектом Китайской академии наук при участии Австрийской академии наук. Общая стоимость оценивается около 100 млн долларов [6]. Спутник назван в честь древнекитайского философа Мо-цзы. Масса аппарата составляет более 600 кг [7]. 18 января 2017 года, после четырёх месяцев тестирования на орбите, спутник был сдан в эксплуатацию. В частности, станет возможным делать абсолютно безопасные (не прослушиваемые) телефонные звонки, осуществлять абсолютно надежную передачу банковских данных.

Это достижение поможет китайским ученым создать так называемую "невзламываемую" коммуникационную сеть, которая обеспечит полную конфиденциальность при передаче данных и будет устойчива к любым кибератакам. Пань Цзяньвэй заявил, что Китай может создать такую сеть уже к 2030 году.

С начала XX века ученые разрабатывают методики шифрования и безопасной передачи информации. Существующие способы обладают двумя ключевыми недостатками — их можно взломать при приложении достаточных вычислительных мощностей (к примеру, квантового компьютера), или же информацию можно извлечь, "подслушав" ее передачу по каналу данных. Так называемые квантовые сети решают обе эти проблемы за счет того, что фундаментальное положение квантовой физики — принцип неопределенности Гейзенберга — не позволяет "третьему лишнему" считывать информацию с канала данных и подбирать к ней ключ. Дело в том, что при попытке кого-то постороннего взломать квантовый канал связи передаваемая информация будет попросту уничтожена.

2016-й год для радиоастрономов стал знаковым. Название нового *китайского телескопа FAST* говорит само за себя. Его возвели и запустили в китайской южной провинции Гуйчжоу, а аббревиатура расшифровывается как «Five hundred meter Aperture Spherical Telescope». На строительство радиотелескопа было затрачено более 185 миллионов долларов [8].

Одной из основных задач астрономического инструмента является обнаружение пульсаров, изучение которых поможет углубить знания о гравитационных волнах, черных дырах и поможет решить многие другие основные вопросы физики. Радиотелескоп позволит учёным изучать формирование и эволюцию галактик, тёмную материю, исследовать объекты эпохи реионизации и решать другие научные задачи [9].

Научное сообщество намерено использовать радиотелескоп FAST для поиска гравитационных волн, поимки радиоизлучения от далеких звезд и галактик, а также с целью обнаружения внеземных сигналов искусственного происхождения. Первые пару лет данный телескоп доступен лишь китайским

ученым и специалистам, после чего станет открыт для международного научного сообщества. Несмотря на то, что ради предотвращения радиопомех в радиусе пяти километров власти отселили более 9 тыс. жителей с последующими выплатами компенсаций, недалеко от обсерватории были построены различные туристические, которые позволят заинтересованным лицам посещать экскурсии на самый большой радиотелескоп в мире.

Научные исследования не знают предела. Пилотируемая космонавтика является одним из направлений новых и высоких технологий в мире, бросающих наиболее острые вызовы. С запуском космического корабля "Шэньчжоу-6" Китай, опираясь на свои силы и самостоятельные инновации, сделал важный шаг в развитии пилотируемых космических технологий, овладел рядом ключевых технологий самостоятельным правом интеллектуальной собственности, достиг передового мирового уровня в некоторых важных технических сферах, выковал и подготовил многочисленные высококачественные кадры, которые могут стоять на переднем краю мировой науки и техники, смело совершать новаторство.

Достаточный вклад в развитие отрасли науки и техники включает пилотируемый космический корабль "Шэньчжоу". *Шэньчжоу* (*神舟*, пиньинь: *Shénzhōu*, «*Волшебная ладья*»/«*Священный челнок*») — третья программа космических пилотируемых полётов КНР. Работы по программе начались в 1992 году под названием «Проект 921-1». Первый пилотируемый полёт космического корабля «Шэньчжоу-5» сделал Китай в 2003 году третьей в мире страной, самостоятельно отправившей человека в космос. Две предыдущие китайские пилотируемые программы — «Шугуан» (конца 1960-х — начала 1970-х) и пилотируемый FSW (конца 1970-х — начала 1980-х) — были прекращены, не достигнув цели. В марте 2005 в честь космических кораблей был назван астероид [10].

Программа включает три этапа:

1. Запуск беспилотных и пилотируемых космических кораблей на околоземную орбиту при обеспечении гарантированного возвращения спускаемых аппаратов на Землю;
2. Выход тайконавтов в открытый космос, создание автономной космической станции для кратковременного пребывания экспедиций;
3. Создание крупных космических станций для долговременного пребывания экспедиций.

Безграничное космическое пространство является всеобщим достоянием человечества. Китай проводит космические научные эксперименты и технические опыты полностью в мирных целях, внося вклад в дело науки и мира человечества. Успешное завершение пилотируемого космического полета "Шэньчжоу-6" в полной мере продемонстрировало твердую решимость китайского народа в мирном использовании космических ресурсов, открыло широкую перспективу для развития космонавтики Китая и мира. Китай готов вместе с мировым народом рука об руку продвигаться вперед во имя мирного использования космоса, неизменно придерживаться правильного направления мирного освоения и использования космических пространств, продолжать совершать новые прорывы в пилотируемых космических технологиях, внести должный вклад в содействие непрерывному научно-техническому прогрессу человечества и высокому делу мирного развития на планете [11].

За 40 лет реформы и открытости Китай в сферах науки и техники достиг значительных высот, это и вызвало интерес разных стран. Наука и техника в Казахстане в процессе развития, нуждается в внедрении новшества и международного опыта.

Казахстан, как стратегический партнер и ближайший сосед, приветствует и заинтересован в последовательном и поступательном развитии экономики Китая. Масштабы экономики Китая на данный момент достигли таких объемов, что она не только оказывает влияние, но и предоставляет возможность для развития экономик соседних стран и многих государств мира, расположенных в других частях света.

Мы наблюдаем, что в последние годы Китай широко использует практику создания зон свободной торговли с зарубежными странами. Это способствует увеличению товарооборота.

На мой взгляд, КНР уже показала пример открытости другим странам. Китай представляет собой огромный потребительский рынок. Ежегодно увеличивающийся спрос на продукты питания, сельскохозяйственную продукцию и энергоносители открывают новые возможности для торгово-экономического сотрудничества Казахстана и Китая. Наша страна проявляет огромную заинтересованность в увеличении поставок своей продукции на рынок Китая. Казахстан уверен, что удобная транспортная инфраструктура и высокое качество казахстанской продукции будут способствовать расширению сотрудничества в этом направлении.

Первый Президент Казахстана Н.Назарбаев в январе 2018 года в своем ежегодном Послании народу Казахстана "Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции" подчеркнул необходимость широкого внедрения новых технологий и инноваций, создания "умных

городов”, цифровизации различных сфер экономики страны и жизнедеятельности граждан. Поэтому опыт Китая в этой сфере представляет для нас повышенный интерес. Надеюсь, что нам удастся наладить взаимовыгодный обмен информацией, что положительно скажется на расширении сотрудничества в сфере инноваций и новых технологий [12, с.29].

Литература

1. Делюсин Л. П. Китай в поисках путей развития. МГУ им. М. В. Ломоносова. Ин-т стран Азии и Африки. - М.: Муравей, 2004. -445 с.
2. Дэн Сяопин. Строительство социализма с китайской спецификой. - М.: Наука, 1997. - 364 с.
3. China’s giant space telescope starts search for alien life — CNN.com
4. Источник:http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/201803/15/content_50712043.htm
5. China launches first-ever quantum communication, satellite. news.xinhuanet.com 2016 г.
6. Статья «Нести миру дух открытости», Лу Хуэй, январь 2019 [Электронный ресурс]
7. Источник: Статья «Среднее и долгое срочные планирования сетей железных дорог КНР» 2008 г.
8. Источник: Статья «Китай завершил строительство самого большого в мире радиотелескопа» / N+1, 04 Июль 2016 г.
9. Источник: <https://aboutsacejournal.net>
10. Quantum Science Satellite – Spacecraft & Satellites. spaceflight101.com 2016.
11. Источник: "Жэньминь жибао": Великая веха научных исследований
12. Методическое пособие по информационному освещению для сми послания «новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции», - Астана, 2018. -29 с.

Ниязхаджиева Ш.Ш.

Студенка ҚазНУ им. аль Фараби

Руководитель: к.и.н.

Доцент -Эгамбердиев М.Ш.

СОВРЕМЕННАЯ ПОЛИТИКА ТУРЦИИ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ

Геополитическое положение Турции, расположенной на стыке континентов, регионов и культурно-цивилизационных ареалов, предоставляет благоприятные возможности для развития отношений с разными государствами и народами. Турецкому менталитету присуща идея "центрального государства", "моста между Европой и Азией", а мы в свою очередь можем найти подтверждение тому из истории. Зачастую турецкая правящая элита меняла свои внешнеполитические предпочтения, отдавая приоритет то восточному, то западному направлениям, а начало XXI в. стало периодом бурного роста дипломатической активности Турции на Ближнем Востоке, вызванного причинами внутривосточного и международного характера..

Произошедшие в Турции в конце XX века и особенно в последние годы геополитические изменения открыли новые возможности и существенно раздвинули перспективы торгово-экономических связей страны. Сам фактор возвращения Турции на Ближний Восток стал решающим, ведь это страна покинувшая его в одностороннем порядке после Первой мировой войны. Многие специалисты считают, современная политика Анкары начала видоизменять расклад региональных сил, ориентируя их на активные поиски дополнительных мер, направленных на укрепление доверия и развитие взаимоотношений практически на всем пространстве арабо-мусульманского мира, а лидеры Турции пытаются сравнить ее с «османской».

А. Давутоглу "Стратегическая глубина"

А. Давутоглу утверждал, что Турция больше не может проводить внешнюю политику "образца холодной войны", основанную на постулате неизменности глобального баланса сил. Международное положение Турции должно выработать новую внешнеполитическую стратегию, которая позволит быстро реагировать на изменения международной ситуации, обеспечивая безопасность своих границ и региональное влияние.

По словам автора при отсутствии эффективной политики на Ближнем Востоке Турция не сможет ни совершать стратегические шаги на глобальном уровне, ни выступать с дипломатическими инициативами в Средиземноморье, на Кавказе и в районе Персидского залива. Для проведения успешной ближневосточной политики стране необходима стратегия, учитывающая геокультурную и геоэкономическую специфику региона. Основные элементы стратегического подхода предложенного А. Давутоглу заключались в :1) Устранении психологических препятствий, негативно влияющих на дипломатические инициативы Турции в регионе; 2)Выстраивании региональной политики с позиций реализма и с учётом глобальной расстановки сил; 3)Создании новых и совершенствование существующих исследовательских центров, способных отслеживать происходящие в регионе события

и давать им экспертно-аналитическую оценку; 4) Разработка проектов, охватывающих весь регион; 5) Формировании сфер совпадающих интересов с целью укрепления мира в регионе; 6) Противодействие появлению блоков государств, создающих в регионе зоны геополитического и геокультурного риска. Политические инициативы Турции в регионе за последнее время :Поиск решений по проблеме иранской ядерной программы (ИЯП); Посредничество между Сирией и Израилем; Диалог с ХАМАС; Активность в иракских и ливанских делах; Участие в разрешении Сирийского конфликта и т.д.

Однако особенностью современной внешней политики Турции и главным отличием от других мировых держав , является политика Анкары , которая преследует твердое отстаивание и реализацию собственных экономических интересов, диапазон которых постепенно смещается на Восток. Такое позиционирование, в свою очередь, стало возможным в определяющей степени благодаря значительному экономическому скачку вперед, который Турция сделала в последние три десятилетия.

События "арабской весны" дали Турции шанс укрепить своё региональное влияние. Самым сложным для ближневосточной политики Анкары эпизодом "арабской весны" стали события в Сирии. В самой же Турции (до начала волнений в 2011 г.) отношения с этой страной считали примером успешной реализации стратегии развития связей с ближневосточными соседями, образцом межгосударственного сотрудничества и мирного урегулирования проблем.

Экс-министр иностранных дел Турции А. Давутоглу посетил Сирию более 60 раз до августа 2011 г. Но разрыв отношений после того как Анкара заявила о прекращении диалога с Б. Асадом и совместно с США ввела односторонние санкции против представителей сирийского режима, отношений с президентом Б. Асадом, переход к экономическим и политическим санкциям и поддержка антиправительственных сил поставили Турцию в сложное положение.

Не стоит забывать о внешней политике Турции и ее влияние на положение на Ближнем Востоке, а именно урегулирование конфликта на территории Сирии. Турция в свою очередь заботится о безопасности своих границ , следовательно она внесла свой вклад в уничтожение террористов на территории Сирийского государства. Таким образом сирийский народ не без влияния внешней политики Анкары находящейся под руководством Р.Т.Эрдогана , смог освободить свою территорию от террористов.

Конфликтный потенциал Ближнего Востока, угрожающий безопасности и стабильности Турции, усиливает стремление Анкары контролировать ситуацию. Уверенность турецкого руководства в том, что Турция способна оказывать влияние на страны региона и "трансформировать" окружающее пространство, будет и в дальнейшем определять активность её политики на ближневосточном направлении.

Список использованной литературы

- 1) Мирский Г.И. Международные отношения на Ближнем Востоке [Электронный ресурс] // Азия и Африка в современной глобальной политике. Сборник статей / Отв. ред. – д.п.н. Д. Б. Малышева, к.э.н. А. А. Рогожин. – М.: ИМЭМО РАН, 2012. – С. 77-95. Режим доступа: <http://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2012/12025.pdf>
- 2) Малышева Д.Б. Современная мировая политика в контексте формирования многополюсного мира [Электронный ресурс] // Азия и Африка в современной глобальной политике. Сборник статей / Отв. ред. – д.п.н. Д. Б. Малышева, к.э.н. А. А. Рогожин. – М.: ИМЭМО РАН, 2012. – С. 9-21. Режим доступа: <http://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2012/12025.pdf>
- 3) Иванова И.И. Основные направления внешней политики Турции // Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007 г. - М.: ИВ РАН, Институт Ближнего Востока, 2008.
- 4) Джейсон Гудвин «Величие и крах Османской империи»
- 5) Влияние событий «Арабской весны» на регион в контексте внешней политики Турции: материалы 4-й научно-практической конференции: Русориент, Турецкий клуб МГИМО, 2012. – 106 с.
- 6) Аватков В.А. «Арабская весна» по-турецки [Электронный ресурс] // Российский совет по международным делам. – 10.02.2012. – Режим доступа: http://russiancouncil.ru/?id_4=122
- 7) А.Давутоглу «Стратегическая глубина»
- 8) РЦПДЦА. Влияние внешних факторов на безопасность и развитие в Центральной Азии(Тезисы (выступление на семинаре РЦПДЦА) Ближний Восток- Вячеслав Мухин; Турция–ЖанаргульКусмангалиева; Угроза «Исламского государства» Центральной Азии :постановка проблемы-Фархад Мамедов.)

Өтеген Гауһар Нартайқызы
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шығыстану мамандығының
2-курс студенті (корей тілі)
Ғылыми жетекші
аға оқытушы **Ташкенбаева Б.Ж.**

КОРЕЯ РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖАСЫЛ ӨСУ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ КОНЦЕПЦИЯСЫ

Табиғи ресурстарды тиімді пайдалану – маңызды мәселе. 1973 жылғы мұнай дағдарысынан кейін энергия ресурстарының бағасы айтарлықтай өсті. Бұл әлемді энергия тиімділігі, жаңа технологиялар мен жаңартылатын энергия көздері туралы ойлануға мәжбүр етті. Неліктен экономика "жасыл" болады? Ұлттық табыс өсуде, дегенмен экологиялық тұрақтылық көрсеткіштері бүкіл әлем бойынша төмендеуде. 2030 жылға қарай қазіргі өмір сүру деңгейін қолдау үшін бізге ресурстар жетпеуі де мүмкін. "Жасыл" экономика табиғи капиталды, экожүйелерді және биоалуандылықты сақтау және бұл ретте табыс пен жұмыспен қамтудың өсуін қамтамасыз ету үшін қажет. Егер де Қазақстан әлемнің үздік экономикаларымен бір қатарда тұрғысы келсе, онда бізге де осыған ұмтылу керек.

Жасыл экономика экономикалық өркендеу экологиялық тұрақтылықпен тығыз байланысты экономика ретінде айқындалуы мүмкін. Ол ХХІ ғасырдың күн тәртібінде сипатталған және оларда байырғы тұрақты дамудың кең шеңберімен тығыз байланысты. Ол экономикалық дамудың, экологиялық тұрақтылық пен әлеуметтік дамудың негізгі үш элементін біріктіруге бағытталған. Басқаша айтқанда, Жасыл экономика- бұл жүйелік өзгерістер арқылы экономикалық жүйелерді экологияландыруға бағытталған жаңа стратегия.

Ұлттық стратегия ретінде Жасыл экономика идеясын қабылдаған алғашқы мемлекет Оңтүстік Корея болды. Кореяның жасыл өсу жөніндегі президенттік комитеті жасыл өсімді былайша түсіндіреді: "Жасыл өсім парниктік газдар шығарындыларын азайтуға және қоршаған ортаны ластауды тоқтатуға арналған. Сонымен қатар ол қоршаған ортаны сақтауға және экономикалық өсуге арналған. Өнеркәсіптік даму мен экономикалық өсу энергияның сарқылуы мен қоршаған ортаға залал сияқты жанама әсерлерді тудырды. Алайда, жасыл өсім қоршаған ортаны қорғайды және мұнай және көмір сияқты қазба отын түрлерінің орнына күн энергиясы, жел, құйылу / толқын / мұхит, гидроэнергетика және жасыл технологиялар сияқты экологиялық таза энергияны пайдалана отырып, өнеркәсіптің жаңа салалары мен жұмыс орындарын құрады. Ол ұлттық экономикалық өсудің жаңа локомотивіне айналады. Жасыл өсудің кілті табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаны ластауды барынша азайтып, экономикалық өсуді көздейді, сондықтан ол әрекет етуші циклға айналады".

Төмен көміртекті жасыл өсу. Кореяның экономикалық табысы біздің дәуіріміздің дамуының ең үлкен кереметтерінің бірі болып саналады. Корея соғысынан кейін мемлекет жан басына шаққанда 86 АҚШ доллары мөлшерінде табысы бар Судан сияқты кедей болып шықты, бірақ ол үлкен өсуді көрсетіп, абсолюттік мәнде 750 есе және жан басына шаққанда 300 есе ұлғайғанын көрсетті. 2008 жылдың 15 тамызында Корея Республикасының құрылғанына 60 жыл толған кезде "төмен көміртекті жасыл өсу" келесі 50 жыл ішінде экономикалық дамуды айқындайтын жаңа ұлттық көзқарас ретінде жарияланды. Бұл пайымдаудың негізгі нәтижесі ұлттық кірісті жылдам ұлғайту үшін санға, әл-ауқатты арттыру үшін сапаға бағдарланған өсудің жаңа парадигмасына бағдарланған дамудың заманауи парадигмасының өзгеруі болды. 2010 жылы шетелдік көмек донорларының ресми клубына (ЭЫДҰ дамуына жәрдемдесу комитеті) кірген Корея көмек алушыдан көмек донорына айналған алғашқы және жалғыз ел болып табылады және бұл жарты ғасыр ішінде қол жеткізілді.

"Төмен көміртекті жасыл өсу" экономикалық өсу мен қоршаған ортаны қорғау арасындағы синергетикалық қарым-қатынас құру жолымен келесі үш мақсатқа бір мезгілде қол жеткізуге бағытталған. Бірінші мақсат-Ұлттық экономика үшін жаңа өсімнің экологиялық қозғалтқыштарын ілгерілету. Осы мақсат үшін экологиялық таза өнімдер мен оларды өндіру технологияларын зерттеу мен әзірлеуді көтермелеу керек. Сонымен қатар, бұл өнімдерді өндіру мен тұтыну экономикалық қызметте ұлғайтылуы тиіс. Екінші мақсат-адамдардың өмір сүру сапасын жақсарту және олардың өмір салтындағы жасыл революцияға ықпал ету. Бұл жағдайда адамдар қоғам немесе экономика мүшелерін білдіреді. Табысты жасыл өсу үшін қоғам мүшелері қоршаған ортаның ластануын азайту және оларға үнемі экологиялық қызмет көрсете алатын табиғи күрделі ресурстарды сақтау үшін жасыл өмір салты мен жасыл өнімдердің маңыздылығын түсінуі тиіс. Содан кейін олар үкіметпен, фирмалармен және жеке ұйымдармен ынтымақтастықта жасыл өсу стратегиясын іске асыруға өздерінің бірлескен күш-

жігерін жұмсауы тиіс. Мысалы, жергілікті қоғам мүшелері экологиялық таза жасыл өнімдерді көбірек тұтыну үшін өз өмір салтын өзгерте алады. Үшінші және соңғы мақсат климаттың өзгеруіне және басқа да экологиялық үрдістерге қарсы күрес жөніндегі халықаралық күш-жігерге жәрдемдесу болып табылады. Үкімет пен қоғам өндіру және тұтыну кезінде парниктік газдар шығарындыларын қысқартуға тырысуға тиіс.

Стратегия жарияланғаннан бері елдің ЖІӨ-нің шамамен 2% - ы "жасыл" технологияларды дамыту жөніндегі жобаларға тиесілі. Энергетикаға, көліктің "жасыл" түрлеріне, қалдықтарды қайта өңдеу технологияларына және экологиялық зерттеулерге басты назар аударылады.

2011 жылдан бастап Кореяда жасыл төлем карталарының бірегей жүйесі жұмыс істейді. Эко-өнімдерді сатып алып, қоғамдық көлікті пайдалана отырып, тіпті қолма-қол ақшадан бас тарту арқылы корейлер ұпайларды жинайды, содан кейін сол ұпайларды коммуналдық қызметтерді төлеуге жұмсауға немесе қайырымдылық жасауға жұмсауға болады. Бұл бағдарлама – Оңтүстік Кореяның парниктік газдар шығарындыларын 2020 жылға қарай 30% - ға қысқарту жөніндегі жоспарының бір бөлігі.

Көліктік жоспарлау да экологиялық бағытта қозғалуда. Тэгу, Пусан және Инчхон қалалары қазіргі уақытта жылдамдықты автобус көлігінің жолағын және велосипедтер мен қоғамдық көлік үшін ғана ашылған аудандарды кеңейтті. Сеул болса Намсан туннельдерінде ақылы кептелістермен табысты тәжірибе жасауда. Үкімет сондай-ақ өз бюджетін темір жолдарға арналған шығыстарды 29% - ға ұлғайта отырып және жол шығындарын сол пайызға (2009-20) қысқарта отырып, қоғамдық көлікке деген назарын бұрды. Экономикалық, экологиялық және әлеуметтік қажеттіліктер арасындағы тұрақты теңгерімді іздеу Кореяның жасыл экономикасы үшін басымдыққа айналады, өйткені ол алдағы жылдары кеңейетін болады.

Төмен көміртекті жасыл өсудің үш негізгі стратегиясы:

- 1) климаттың өзгеру салдарын жұмсарту және энергетикалық тәуелсіздік;
- 2) экономикалық өсу үшін жаңа қозғалтқыштар құру;
- 3) өмір сүру сапасын жақсарту және ҚР халықаралық беделін нығайту.

Бұл стратегиялар қосымша саясаттың он бағыттарымен әзірленеді және әрбір бағыт жасыл өсу жөніндегі бірнеше бағдарламалар мен жобалардан тұрады.

• Климаттың өзгеру салдарын жұмсарту және энергетикалық тәуелсіздік:

- * Парниктік газдар шығарындыларын тиімді азайту;
- * Қазба отынды пайдалануды қысқарту және энергетикалық тәуелсіздікті арттыру;
- * Климаттың өзгеруіне бейімделу мүмкіндіктерін кеңейту.

• Экономикалық өсу үшін жаңа қозғалтқыштар құру:

- * Жасыл технологияларды дамыту;
- * Қолданыстағы салаларды көгалдандыру және жасыл салаларды ілгерілету;
- * Өнеркәсіптік құрылымды жылжыту;
- * Жасыл экономика үшін негіз жасау.

• Өмір сапасын жақсарту және ҚР халықаралық беделін нығайту:

* Жасыл қалаларды дамыту, жасыл көлік инфрақұрылымын салу және су ресурстарын басқаруды жақсарту;

* Біздің күнделікті өмірімізге жасыл революция енгізу;

* Жасыл өсімнің көшбасшысы ретінде халықаралық қоғамдастық үшін үлгі болу.

Кореядағы жасыл өсім үшін қозғалыс жақында ғана 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді стратегия ретінде басталса да, осы тәжірибеден кейбір сабақтар алуға болады, кейбір нәтижелер айқын.

Кореяның жасыл өсу саясаты жасыл технологиялар мен жасыл өнеркәсіпті дамытуға серпін берді. Жаңартылатын энергия көздерінің индустриясы 2007 жылдан бастап сату көлемі бойынша 6,5 есе және экспорт көлемі бойынша 7,2 есе өсті. Сонымен қатар, жеке жасыл инвестициялар жандандырылды, бұл ретте жетекші 30 конгломераттың жасыл инвестициялары 2008 жылдан 2010 жылға дейінгі кезеңде жыл сайын 75 пайызға өсім көрсетті. Қала аудандарында ауа мен су сапасының жақсаруы арқасында өмір сүру сапасы жақсарды. Мысалы, сапалы судың үлесі 2007 жылғы 75 пайыздан 2011 жылы 78 пайызға дейін өсті, ал 2007 жылы ауа бөлшектерінің саны 65 микрограммды құраса да, 2011 жылға қарай олар 54 микрограммға дейін төмендеді.

Қазақстанда "жасыл" экономиканың даму болашағы зор. Есеп бойынша, 2050 жылға қарай "жасыл" экономикаға көшу ЖІӨ-ні 3% - ға арттырады. Экологиялық реформалардың арқасында жарты миллионға жуық жаңа жұмыс орны ашылады, өнеркәсіптің және қызмет көрсету саласының жаңа салалары пайда болады, ал өмір сүру сапасы артады деп күтілуде. Жасыл өсуге көшу Қазақстан үшін

кажетті басымдық болып табылады, өйткені елдің экономикалық дамуы қазіргі уақытта өндірістерге және шикізат тауарларының экспортына едәуір дәрежеде шоғырланған.

Пайдаланылған ресурстар:

1. “Korea’s Green Growth based on OECD Green Growth Indicators”, Statistics Korea, Lee Jae Won, Jung Ho Seog, Lee Tae Jik, 2012
<https://www.oecd.org/greengrowth/Korea%27s%20GG%20report%20with%20OECD%20indicators.pdf>
2. “Korea’s Green Growth Experience: Process, Outcomes and Lessons Learned”, Global Green Growth Institute, 2015
<http://ggi.org/site/assets/uploads/2017/11/2016-01-Koreas-Green-Growth-Experience-Process-Outcomes-and-Lessons-Learned.pdf>
3. «Green growth in action», World Bank Document
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23229/The0green0grow0option0or0necessity0.pdf?sequence=5&isAllowed=y>
4. «Зеленая экономика: реалии и перспективы в Казахстане», Всемирный банк, 2018
<https://www.sk.kz/upload/iblock/3f5/3f5f8e2087688517bcc667eeebc82630.pdf>

Рахманкулов А.А.

бакалавр 1 курса
кафедры Дальнего Востока
факультет востоковедения
КазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель:
к.и.н., доцент Балакаева Л.Т.

УЧАСТИЕ ЯПОНИИ В МИРОТВОРЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЯХ ООН

Установление и поддержание мира на планете Земля является одной из важнейших задач человечества и ООН. Япония, как одна из стран, принимающих наиболее активное участие в ОПМ (Операции по установлению мира), оказывая финансовую поддержку силам миротворцев и поставляя войска самообороны для оказания помощи нуждающимся государствам, является отличным примером для всех стран, включая нашу. Чтобы понять причины высокой активности Японии в этой отрасли внешнеполитической деятельности необходимо рассмотреть историю её участия в ОПМ политической ситуации, подтолкнувшей Японию к пересмотру некоторых ограничений, наложенных на неё конституцией 1947 года.

История участия Японии в миротворческих операциях ООН отходит к периоду её вступления в эту организацию, т.е 1956 год. Японские представители принимали участие в выработке резолюций для проведения первой миротворческой операции ООН в Ливане в 1958 году. С 1965 года Япония является неизменным членом комитета по миротворческим организациям и также является одним из главных их спонсоров. Однако от непосредственного участия своего контингента в ОПМ Япония уклонялась до 90-х годов 20-го века, так как данная деятельность сильно ограничивалась 9-ой статьёй японской конституции и антимилитаристическими настроениями в стране. Население, всё ещё переживающее последствия Второй Мировой Войны было категорически против возобновления любой деятельности, даже косвенно связанной с применением силы. Первой попыткой пересмотра возможностей прямого участия Японии в ОПМ стала попытка введения закона о сотрудничестве с ООН в делах по поддержанию мира в 1990 году, которая, под нажимом оппозиции, не прошла. Причиной, послужившей предложению о введении данного закона послужил возникший в конце XX-го века диссонанс между экономической и политической силой страны. К Японии того времени часто употребляется термин - «Политический карлик с большим кошельком». Однако уже в следующем году большая часть политиков Страны Восходящего солнца пересмотрела данный вопрос. Причиной этому послужила угроза политической изоляции и ещё большего падения политической репутации страны из-за недостаточного участия в улаживании конфликта на Персидском заливе, в котором участвовали страны большой Семёрки. Так, в 1992 году закон о сотрудничестве прошёл, тем самым позволив японскому контингенту принимать участие в ОПМ, но лишь следуя установленным принципам и ограничениям:

- Достижение согласия о перемирии между враждующими сторонами;
- Согласие участников конфликта и принимающего государства на участие Японии в ОПМ;
- Соблюдение нейтралитета миротворцев ООН;

Сохранение за Японией права выхода из участия в операции, в случае нарушения одного из принципов;

Ограничение использования силы пределами самообороны.

Общее количество допустимых участников от Японии- 2000 человек. Участие японских сил самообороны допускается лишь в мирной деятельности, не связанной с применением силы: наблюдение за ходом выборов, организация медицинского обеспечения, помощь в эвакуации, обустройство лагерей беженцев, ремонт, восстановление инфраструктуры и так далее.

Одной из первых операций с участием японского контингента в ОПМ стала операция оказания гуманитарной помощи в Руанде. В рамках миссии на Японию было возложено обеспечение гражданских медикаментами, водой и осуществление воздушных перевозок. Операция проходила в период 1992-1997 годов, и сюда было направлено 413 представителей японских сил самообороны. Первой крупной операцией стала операция в Кампучии в 1992-1993 годах. Всего было командировано 724 человека, которые выполняли функции наблюдателей за соблюдением соглашения о прекращении огня, ходом выборов, помогали полиции, а также решали проблемы логистики и оказывали гуманитарную помощь мирному населению. Во время выполнения миссии в Кампучии погибло два представителя от Японии.

Во время гражданской войны и войны за независимость в Мозамбике Японией под эгидой ООН также были направлены войска самообороны. Миссия осуществлялась в период с мая 1993 года по январь 1995 года. В данной операции от Японии участвовало 68 человек, в обязанности которых входили: штабная работа, контроль движения транспорта и наблюдение за выборами. Хотя участие японских сил самообороны могло быть представлено лишь в оказании поддержки другим миротворцам и работой в тылу, гуманитарная помощь, предоставляемая населению правительством Японии, имеет большие объёмы: Камбодже Японией было выделено медицинских препаратов на 200 тысяч человек, а также различные электроприборы (телевизоры, радио, телефоны и так далее.); в 1999 году Восточному Тимору было передано 2000 радиоприёмников; жителям Сирии, Израиля, Албании, Македонии была выслана помощь в виде тентов, матрасов, одеял, ёмкостей с водой и так далее.

За период от начала участия до 2018 года Япония приняла участие в 27 миротворческих операциях в различных частях света. Силы японской самообороны участвовали в ОПМ в Сирии и Израиле, Сальвадоре, Боснии и Герцеговине, Афганистане, Пакистане и так далее.

Как сказано выше, в 90-х годах страна оказалась в положении диссонанса, и участие в ОПМ рассматривалось как один из способов повышения политической силы Японии. Такое отношение к ОПМ прослеживается даже сейчас: используя свою экономическую мощь Япония, внося большие взносы, прочно заняла место в комитете по миротворческим операциям и продвигается к становлению постоянным членом совета безопасности ООН. Общая сумма вложений в ОПМ в 2004 году составила 900 миллионов долларов США. За период 2015-2018 годы было выделено около 30 миллионов долларов США, что является третьим по величине показателем в мире после США и Китая. Казахстаном же за этот же период было вложено около 330 тысяч долларов США.

Также одной из целей, преследуемых правительством Японии, является отмена или полный пересмотр 9-й статьи конституции. Помимо закона 1992 года, был принят Закон об особых антитеррористических мерах в 2001 году, который расширил понятие самообороны, позволив японскому контингенту использовать силу в целях защиты не только себя, что подразумевал предыдущий закон, а ещё и для защиты сопровождающих или подконтрольных лиц.

Нынешний премьер-министр, Синдзо Абэ, в 2015 году добился ещё большего послабления ограничений, путём введения закона, позволившего использовать войска самообороны с применением силы за рубежом в случае войны, в которой участвуют поддерживаемые Японией страны (список данных стран не определён). Во время обсуждения данного закона атмосфера в зале была очень накалённой. Данное мероприятие запомнилось дракой японских политиков по причине разногласий во мнениях. В это время снаружи проходили выступления народа, недовольного отходом Японии от мирной политики.

Участие в миротворческих операциях ООН является одним из основных направлений внешней политики, касающихся данной организации, проводимых Японией. Используя ОПМ как средство повышения политической силы позволило стране начать переход от мирной, зависимой от США политики, к более самостоятельной, с возможным использованием сил самообороны в военных целях в будущем.

1. Использованные источники:

1. Павлятенко В.Н. // Япония и глобальные вызовы: Стратегия борьбы. Москва, 2008 год.
2. [Permanent Mission of Japan to the United Nations// https://www.un.emb-japan.go.jp/itprtop_en/index.html](https://www.un.emb-japan.go.jp/itprtop_en/index.html)

4. Ministry of Foreign Affairs of Japan// Peacebuilding Assistance// Japan's action// https://www.un.emb-japan.go.jp/itprtop_en/index.html
5. Билоброва А.Е // Особенности участия Японии в миротворческих операциях ООН. 2016 год.
6. East Asian Strategic Review. 2000 p.316.
7. United Nations Peacebuilding Fund// <http://www.unpbf.org/donors/key-figures/>
8. Шкала взносов для распределения расходов на операции Организации Объединенных Наций по поддержанию мира// <https://undocs.org/ru/A/70/331/Add.1>
9. 8.Статья «Японский парламент разрешил армии воевать за границей» 19.09.2015// https://www.bbc.com/russian/international/2015/09/150919_japan_military_overseas

Сушы А.Е.
бакалавр 1 курса
кафедры Дальнего Востока
Факультет Востоковедения
КазНУ им. Аль-Фараби
Научный руководитель:
к.и.н., доцент **Балакаева Л. Т.**

ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНОЕ ОБЩЕСТВО ДЛЯ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ ЯПОНИИ: SMARTPLATINUMSOCIETY

Общество 5.0 (англ. Society 5.0) — социально-экономическая и культурная стратегия развития общества, основанная на использовании цифровых технологий во всех сферах жизни. Идея такого общества — часть национальной японской стратегии развития человеческого капитала. Стратегия «Общество 5.0» — новый подход к прогнозированию возможного технологического развития Японии в ближайшем будущем. В 2016 г. Правительство Японии назвало основные проблемы, ограничивающие устойчивое развитие как японской, так и мировой экономики, негативно влияя на состояние общества.

Таким образом, стратегия «Общество 5.0» была принята правительством Японии в 2016 году при активном участии японской федерации крупного бизнеса Keidanren.

Появление стратегии «Общество 5.0» связано с решением вопросов, которые ограничивают стабильное развитие японской, мировой экономики и общества в целом: снижение численности трудоспособного населения, старение общества, снижение уровня глобальной конкурентоспособности, устаревшая инфраструктура, стихийные бедствия, терроризм, проблемы экологии, нехватка природных ресурсов, недостаточно активное участие женщин в жизни общества.

В феврале прошлого года правительством Японии был опубликован пятилетний план развития страны, рассчитанный на 2017–2022 годы. Японскому правительству поступил документ с предложениями от «Кэйданрэн» — Японской федерации бизнеса, вернее от одного из ее членов. Он касается ситуации в Японии.

Сегодня Япония переживает естественный переход на следующий этап экономического и социального развития. Они намерены изменить уровень мышления, но этот путь нельзя совершить без участия правительства и общества.

К примеру. В Индустрии 4.0 технические неполадки на промышленном объекте исправляет инженер. Сегодня это вполне нормальная концепция, и клиенты к ней привыкли. Но в Обществе 5.0 будет другая система: им не нужно посылать специалиста на место, это будет удаленное обслуживание, причем не только в области производства, но и в других сферах жизни человека. Эту концепцию должны понять и принять все участники общественных и экономических отношений.

Пожилые люди Японии

«Общество 5.0 призвано решать такие проблемы Японии, как сокращение численности населения, старение общества, бездетность работающих граждан. В рамках концепции Общества 5.0 мы намерены расширить важную сферу деятельности, касающуюся возраста людей и стареющего населения в целом. На данный момент пенсионный возраст в Японии — 60–65 лет, но фактически большинство японцев выходят на пенсию в возрасте 70 лет. Нехватка рабочей силы — одна из насущных проблем Японии, поэтому труд пенсионеров крайне важен, я уже не говорю об их уникальном профессиональном опыте. В концепции социально развитого Общества 5.0 они получают новые возможности для трудовой деятельности посредством передовых технологий, которые упростят рабочий процесс. Одним из решений станет использование робототехники (например, для поднятия тяжелых вещей), приборов,

улучшающих зрение и слух. Такой вид новых технологий, безусловно, необходим Обществу 5.0».- Норицугу Уэмура.

Сейчас проводится бета-тестирование разных направлений этой концепции. Для начала определили пять секторов. Это автономное вождение – создание и поддержка 3D-карт для автономного вождения на основе спутниковой системы связи. Автоматизированное производство — платформа e-F@ctory в области промышленной автоматизации. Робототехника. Умная жизнь — создание умных городов, в которых совмещено удобство, безопасность и экономическая эффективность. А также биотехнологии и химическая промышленность.

Примеры. 1) В Японии разработали «умный дом» для пожилых людей. В Японии состоялась презентация «умного дома», адаптированного под нужды людей старшего поколения. По словам разработчиков системы, роботы с разными функциональными задачами позволят пенсионерам вести активный и независимый образ жизни.

2) Беспилотные автобусы Robot Shuttle начали тестироваться в сельском районе Японии; они доставляют пожилых людей к ближайшему центру по оказанию медицинских услуг. Нисиката (посёлок в составе города Тотиги) находится в 115 километрах от Токио. Примерно треть его населения — пожилые люди, и из-за ограниченного количества автобусов и водителей им бывает трудно добраться до необходимого места. Для решения этой проблемы в посёлке и начал тестироваться Robot Shuttle, шестиместный беспилотный автобус от компании DeNA. В ходе первого теста, начавшегося в сентябре, машина доставляла людей со специальной станции к муниципальному комплексу по оказанию медицинских услуг.

3) Японскими специалистами совместно с британскими исследователями разрабатывают первых в мире человекоподобных роботов, которые станут социальными работниками.

Умные роботы - помощники пожилых людей смогут разгрузить персонал больниц и домов престарелых, а также повысят уровень оказания медицинской помощи на дому, способствуя самостоятельной жизни пожилых людей. Помимо этого, роботы будут разносить таблетки: запрограммированные на определенные схемы лечения электронные сиделки снизят процент врачебных ошибок.

Роботы ведут светские беседы с пациентами, проводят уроки лечебной физкультуры и патрулируют коридоры по ночам. А некоторые заменяют пожилым людям домашних питомцев. Кроме того, в Японии очень популярны роботы-компаньоны. Опрос показал, что пожилые люди очень тепло принимают роботов и относятся к ним, как к персоналу учреждения.

На проведенной выставке «ЭКСПО 2017» в городе Астане Япония уже представила первые достижения в рамках стратегии «Smartplatinumsociety 5.0», таким образом, ознакомив Казахстанцев с современными технологиями. Общество 5.0 соответствует стратегии Казахстана, который встал на путь устойчивого развития путем внедрения результатов передовой науки и технологий, в том числе посредством такой государственной программы, как «Цифровой Казахстан».

По уровню развития технологий Казахстан трудно сравнивать с Японией. Однако необходимость развития в Казахстане человеческого капитала, пожалуй, можно назвать схожей проблемой.

Продолжительность жизни и ее качество (в период «дожития») в Казахстане заметно отличаются от условий в развитых странах. Отодвигание границ пенсионного возраста в нашей стране мера преждевременная и не способствующая развитию человеческого капитала. В первую очередь необходима системная роботизация и автоматизация важнейших отраслей экономики, таких как машиностроение и сельское хозяйство. Это позволит решить проблему слабого развития экономики, низкой производительности труда и невозможности обеспечивать стареющее население.

Пример стран с высокой плотностью и растущей долей пожилого населения — Китая и Японии, например, показывает, что автоматизация и роботизация промышленности — это не путь в безработицу, а интеллектуализация человеческого труда. Применение результатов многолетних разработок наших ученых и инженеров, основанных на стремлении создать Общество 5.0, будет способствовать выходу казахстанской промышленности и инфраструктуры на новый, глобальный и инновационный уровень конкурентоспособности и полностью раскрыть потенциал экономического роста и социального развития Казахстана.

Использованные источники:

1. Интервью с Уэмура Норицугу «Общество 5.0: взгляд MitsubishiElectric» <https://www.mitsubishielectric.ru/upload/iblock/53f/53f2560073cbe2fccf6bb878481c9d0c.pdf>
2. Статья «Цифра с человеческим лицом» <https://plus.rbc.ru/news/5b4254dc7a8aa91bdc0ee612>
3. Статья «Японская концепция общества 5.0 на «Иннопроме-2018»»

https://www.soel.ru/novosti/2018/yaponskaya_kontsepsiya_obschestva_5_0_na_innoprime_2018/

4. Статья «Цифровые технологии становятся «новой нефтью»».

<https://kapital.kz/economic/62987/cifrovye-tehnologii-stanovyatsya-novoj-neftyu.html>

5. Документ «Society 5.0»

https://www8.cao.go.jp/cstp/english/society5_0/index.html

Шупенова А.Т.
бакалавр 2 курса
кафедры Дальнего Востока
КазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель:
к.и.н., доцент **Балакаева Л.Т.**

РАСТЕРЯННОЕ ПОКОЛЕНИЕ: СТАРЫЕ И НОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯПОНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Говоря о проблемах Японии третьего тысячелетия, невозможно обойти вниманием ее молодое поколение. Молодые японцы — кто они? К чему стремятся? Чего хотят? Что могут?

В настоящее время в японском обществе у молодого поколения появились другие интересы, другие нравы, взгляды на жизнь. Но более взрослое поколение этого не понимает. Это становится большой проблемой, ведь новое поколение не хочет получать высшее образование, не хотят жениться, не рационально проводят свое свободное время. Это все приводит к появлению безработных людей, преступников. Желания все время развиваются, сменяя друг друга. И потому новое поколение так зримо отличается от предыдущего[1].

Почему же новое поколение называют «растерянным»? Это поколение называют "**растерянным**", поскольку оно было предоставлено самому себе в выборе жизненного пути. Происходит изменение приоритетов влияния родителей, преподавателей и друзей, расслоение в обществе. В настоящее время молодые люди не знают, чего хотят, к чему стремятся, не знают, на что способны.

Старшие поколения склонны критиковать молодежь за всё без разбора, точнее, за отличия от них. Взрослея и старея, вчерашние молодые не становятся исключением и тоже критикуют младшие поколения. Японцы среднего и пожилого возраста считают сегодняшнюю молодежь (как, впрочем, 10, 20 и 30 лет назад) социально незрелой, эгоистичной, безответственной, ленивой и невоспитанной, однако признают за ней более высокую степень свободы и умение обращаться с современными техническими новинками, т.е. лучшую, в сравнении с ними, адаптированность к условиям высокотехнологичного информационного общества.

Японская молодежь делает все это не «сама по себе». Именно старшие толкают ее в политику, и они же диктуют — прежде всего, через СМИ и рекламу, — что считать кавай и сэкуси. Подобный контроль, эффективность которого очень высока, поддерживает социальную стабильность, но лишает молодых творческого потенциала и замедляет их социальное и психологическое взросление[2].

Образование было и остается для японцев одной из базовых социальных ценностей. Наличие высшего образования прямо влияет на материальную обеспеченность во всех сферах деятельности. Большинство выпускников университетов становятся «белыми воротничками» или занимают сопоставимое с ними социальное положение, прочие занимаются менее интеллектуальным, но от того не менее полезным трудом.

Расслоение по образовательному цензу задает дальнейшее социальное расслоение, поэтому конкурс в наиболее именитые университеты очень велик, несмотря на тенденцию к снижению общего числа абитуриентов (в силу демографических причин) и хронический в последние годы «недобор» в менее престижных вузах. Большинство сколько-нибудь амбициозных японцев до сих пор видят в дипломе важное средство поддержания или улучшения социального статуса. Окончание университета само по себе ничего не гарантирует, но отсутствие диплома автоматически закрывает многие пути.

Социальная ценность образования остается для японцев более важной, чем профессиональная. Некоторые японские аналитики считают, что количество людей с высшим образованием, вне зависимости от его качества и специализации, превышает реальную потребность. Если человек, получивший высшее образование, не использует свою специальность в работе, это потеря для общества, а не только для него самого. «Избыток» высшего образования — магистратура и особенно докторантура — при приеме на работу может оказаться не преимуществом, а препятствием, так как более высокий уровень образования предполагает более высокое стартовое жалование.

Благостную картину «школа — университет — карьера» нарушают люди из категорий фурита (от английского 'freeter') и ниито (от англ. NEET — Not in Education, Employment, Training). Фурита — люди, живущие «на вольных хлебах», зарабатывающие самостоятельно, но не имеющие постоянной работы. Никто нигде не работают и не учатся, и не собираются это делать. С 1990 по 2001 г. количество фурита в возрасте 19–30 лет (исключая учащихся) выросло в 2,3 раза — с 1,83 млн. до 4,17 млн., что позволяет говорить о них как о социальной группе со своей психологией. По данным одного из опросов 2006 г., к этой категории себя относили 48% респондентов в возрасте 15–24 лет и 26% — в возрасте 25–34 лет. О своей принадлежности к категории ниито в 2009 г. заявили 640 тыс. японцев: 260 тыс. (40%) в возрасте 15–24 лет и 380 тыс. (60%) — в возрасте 25–34 лет. Для сравнения укажу, что в 2002 г. их количество оценивалось в 480 тыс., а год спустя уже в 520 тыс.

Понять этих людей нетрудно. Они не хотят делать неинтересную и нелюбимую работу или согласны выполнять ее лишь в минимально необходимом объеме, а потому не связывают себя не только традиционной системой «пожизненного найма», но даже полным рабочим днем или «просиживанием штанов» в офисе, предпочитая работать дома или в студии (от модельеров до программистов).

Далеко не все фурита и ниито относятся к «золотой молодежи» или «принципиальным тунеядцам»: одни пока не нашли работу по вкусу или не определились на жизненном пути; другие зарабатывают деньги, чтобы заниматься любимым делом, которое не стало для них значимым источником дохода (например, рок-музыка или рисование манга). Их характеризует другое — отсутствие карьерных амбиций в общепринятом смысле, за чем чаще всего стоит отсутствие вообще каких-либо амбиций. Таких людей сами японцы за глаза называют «травоядными». К этой категории — более психологической, чем социальной — могут относиться и люди, имеющие постоянную работу, но воспринимающие ее как повинность, если не как «неизбежное зло». [3]

Отсутствие амбиций и устремлений, считающееся главным признаком «травоядных», проявляется не только на рабочем месте. В отличие от своих отцов и дедов, многие молодые японцы стремятся меньше работать, соглашаясь при этом меньше зарабатывать и меньше потреблять, что идет вразрез с доминирующими принципами построенного в послевоенной Японии общества управляемого потребления. Другой признак «травоядности», отмечаемый самими японцами, — растущее нежелание вступать в брак, рожать детей.

Тенденция к сокращению числа браков и нежелание создавать семью, выражающееся и в непрерывном повышении возраста первого брака, тоже связаны с этим. Перспектива жить под одной крышей с родителями или еще более старшим поколением — что присуще японской семье традиционного типа — все меньше устраивает молодых.

Так, общество начинают делить на: **сэксуурэсу** (семейных) и **каппуру** (несемейных). Японцы считают создание новой семьи не столько личным делом двоих, сколько важным общественным актом. Семья должна создаваться только тогда, когда есть необходимая материальная база и достигнуто определенное положение в обществе, хотя бы будущие муж и жена до того времени не только «встречались», но и жили вместе под одной крышей.

В социальном плане такая ситуация приводит не только к сокращению числа браков, но и к постоянному росту среднего возраста вступления в брак. По данным за 2014 год, средний возраст вступления в брак составил 27,5 года- для мужчин и 25,1 год- для женщин[4].

Основными причинами стремления не создавать семью как можно дольше являются как нежелание терять «свободу», так и сознание «незрелости», недостаточности своего материального положения и/или социального статуса для создания «полноценной» семьи.

Нежелание вступать в брак особенно развито у женщин. По мнению психологов, это своего рода компенсация за прежнее подчиненное положение в семье, которое выражалось формулой: до замужества женщина принадлежит отцу, в замужестве — мужу, во вдовстве — старшему сыну [5].

В сегодняшней Японии незамужняя женщина воспринимается партнером-мужчиной как социально равная, поскольку современной молодежи гендерная дискриминация в целом не свойственна. Выйдя замуж, женщина, это равенство теряет, а с рождением ребенка, которое по-прежнему считается главной целью брака, на определенный срок лишается самостоятельной социальной жизни. Многие молодые японки не торопятся вступать в брак и рожать детей, ссылаясь на материальные трудности, но это обусловлено и субъективным ощущением «достаточности» своего положения.

По данным 2014 года, коэффициент фертильности (среднее количество детей, которое рождает женщина в течение жизни) в стране упал до 1,42, что привело к демографическому кризису в стране[6].

В социально-бытовой сфере выделяют такие типы людей как: **парасайто сингуру** (от англ. 'parasite single') и **парасайто каппуру** (от англ. 'parasite couple') — молодые люди трудоспособного возраста,

нигде постоянно не работающие и живущие вместе с родителями, которые содержат их и заботятся о них вплоть до приготовления им пищи. Иногда они снимают жилье — на родительские деньги — поблизости от «предков», чтобы пользоваться благами такого соседства, но не помогать им по хозяйству, не выслушивать их наставлений и вообще не стеснять свою «свободу»[7].

Появляется понятие “молодежная субкультура”. **Молодежная субкультура** определяется как «совокупность ценностей, традиций, обычаев, присущих молодежи, у которой досуг и отдых как ведущие формы жизнедеятельности вытеснили труд в качестве важнейшей потребности», иными словами это как проводится «свободное от работы время», но что замещает работу в качестве главного смысла жизни.

Именно «субкультурная молодежь» зачастую задает тон и моду большинству сверстников, тем самым влияя на состояние общества в целом.

Появляются типы молодежи:

Отаку– поклонники манга, анимэ и специфических компьютерных игр, а также связанных с ними стилей одежды и поведения.

Хикикомори — «добровольные затворники», или «социальные аутисты» (количество которых в Японии, по некоторым данным, доходит до 1 млн.) [8].

Уход в такой мир тревожит японских психологов и социологов, поскольку контакты «запущенных» отаку и хикикомори с реальностью могут закончиться катастрофой не только для них, но и для окружающих. Ярким примером может послужить «**Резня на Акихабаре**» 8 июня 2008 г., когда 25-летний Томохиро Като зарезал четверых случайных прохожих и тяжело ранил восьмерых; еще троих он сбил грузовиком, на котором приехал. Преступление привлекло всеобщее внимание не только жестокостью и немотивированностью, но и тем, что произошло в культовом для отаку месте японской столицы. Убийца не был отаку, скорее относясь к хикикомори, но случившеесяшний раз показало потенциальную опасность этой социально-психологической аномалии.

В последние годы в небогатой умышленными убийствами криминальной статистике Японии (общее число убийств в 2015г. — 933) все чаще мелькают сообщения, когда родителей убивают их дети 16–20 лет, которые жалуются на «несвободу», на невнимание к их личности и запросам, но могут доказать свою «взрослость» лишь таким извращенным способом. Нередко почерпнутым из манга и анимэ [9].

Показывая наиболее острые проблемы «растерянного поколения», можно сделать вывод, что порой само молодое поколение не осознает важности и даже опасности этих проблем. Затянувшийся инфантилизм японцев объясняют тем, что с развитием 80-летнего жизненного цикла «период детства» стал более продолжительным. Предки рано взрослели не от хорошей жизни, но оставили потомкам хорошее наследство. Не дай бог, сбудется японская поговорка: «Третье поколение продает родительский дом».

Использованные источники:

1. Японская молодежь накануне третьего тысячелетия. — Япония: с чем в третье тысячелетие? М., 1999. В настоящей работе использованы некоторые фрагменты этой статьи, которые, несмотря на временную дистанцию, не потребовали существенной переработки, что само по себе симптоматично.
2. <http://factsanddetails.com/japan.php?itemid=622&catid=18>
3. Нихон токэй нэнкан (Японский статистический ежегодник); Facts and Figures of Japan (за разные годы).
4. Japan Echo. 1997, vol. 24, No. 2, June.
5. Куланов А., Окино Н. Цит. соч., с. 295.
6. Молодякова Э.В. Государственная политика Японии в области рождаемости и охраны детства. — Японский опыт для российских реформ. Вып. 2. М., 2003
7. Ямада Масахиро. Парасайто сингуру-но дзидай (Эпоха парасайто сингуру). Токио, 1999.
8. Катасонова Е.Л. Другая Япония: лики молодежной субкультуры. — Япония 2008. Ежегодник. М., 2008, с. 183.
9. Тамаки Сайто. Сякайтэки хикикомори (Социальное затворничество). Токио, 1998.

CHINA’S POLITICAL SYSTEM

The Chinese government is one of the most important actors in international affairs today. To thoroughly understand how the People’s Republic of China has grown in power requires a careful analysis of its political system. To what extent can China’s economic achievements be attributed to the country’s political system and its policies? What are the effects of economic modernization and global economic integration on the Chinese polity? Is the Chinese political system capable of adapting to changing economic, technological, social, and international conditions? Exploring these central questions, this definitive article provides readers with a comprehensive assessment of the preconditions, prospects, and risks associated with China’s political development.

Political system is the set of formal legal institutions that constitute a “government” or a “state”. More broadly defined, the term comprehends actual as well as prescribed forms of political behavior, not only the legal organization of the state but also the reality of the state functions. So, political system is not only the set of legal formulations, but also the system which includes political, economical, social and nonpolitical subsystems. The sociological interest in political systems is figuring out who holds power within the relationship of the government and its people and how the government’s power is used. There are three types of political systems that sociologists consider:

a) *Authoritarianism*. In authoritarian governments, the people have no power or representation and it is characterized by absolute or blind obedience to authority, as against individual freedom and related to the expectation of unquestioning obedience. The elite leaders handle all economic, military, and foreign relations. A prime example of authoritarianism is a dictatorship.

b) *Totalitarianism* is the most extreme form of authoritarianism because it controls all aspects of life including the communication between citizens, media censorship, and threatens by the means of terror.

c) A *monarchy* is a government controlled by a king or queen determined by a predisposed line of sovereignty. In other words, it can be seen as an undivided rule or absolute sovereignty by a single person. In the modern world there are two types of monarchies, absolute and constitutional monarchies. Absolute monarchy works like a dictatorship in that the king has complete rule over his country. A constitutional monarchy gives the royal family limited powers and usually works in accordance with an elected body of officials. Social revolutions of the 18th, 19th, and 20th century overthrew the majority of existing monarchies in favor of more democratic governments and a rising middle class, as well as of authoritarian regimes like the Soviet Union.

d) A *democracy* is a form of government in which the citizens create and vote for laws directly, or indirectly via representatives (democratic republic). The idea of democracy stems back from ancient Greece and the profound works of ancient academics. However, the presence of democracy does not always mean citizen’s wishes will be equally represented. For example, in many democratic countries immigrants, and racial and ethnic minorities, do not receive the same rights as the majority citizens. [1];

China practices a form of democracy that it calls *socialist consultative democracy*. Socialist Consultative Democracy is the form of democracy that exists in the People's Republic of China, though at least one source says that this form of democracy was created by the Communist Party of China. According to an article on Qiushi Journal, "Consultative democracy was created by the CPC and the Chinese people as a form of socialist democracy. In this sense, consultative democracy represents the grand product of our efforts to enrich and develop Marxist theories on democracy. Socialist consultative democracy exhibits distinctive features as well as unique advantages. Not only representing a commitment to socialism, it carries forward China’s fine political and cultural traditions. Not only representing a commitment to the organizational principles and leadership mode of democratic centralism, it also affirms the role of the general public in democracy. Not only representing a commitment to the leadership of the CPC, it also gives play to the role of all political parties and organizations as well as people of all ethnic groups and all sectors of society".

According to another source in the People's Republic of China, "Consultative democracy guarantees widespread and effective participation in politics through consultations carried out by political parties, peoples congresses, government departments, CPPCC committees, peoples organizations, communities, and social organizations".

In 2012, Li Changjian, a member of the National Committee of the Chinese People's Political Consultative Conference (CPPCC), China's top political advisory body, said that consultative democracy should be made a

greater priority in China's political reform. A significant feature of socialist consultative democracy is consulting with different sectors in order to achieve maximum consensus. Socialist democracy and socialist consultative democracy do not appear to be the same as social democracy, with the former (Socialist democracy and socialist consultative democracy) being the political system in place in the PRC while the latter (social democracy) is an ideology that argues for specific policies and social systems within the context of Western liberal democracies.[2];

At one level, China is a one-party state that has been ruled by the Chinese Communist Party (CCP) since 1949. Nevertheless, in all governmental institutions in the PRC, the party committees at all levels maintain a powerful and pivotal role in administration. Central party control is tightest in central government offices and in urban economic, industrial, and cultural settings; it is considerably looser over government and party establishments in rural areas, where the majority of Mainland Chinese people live. The CPC's most important responsibility comes in the selection and promotion of personnel. They also see that party and state policy guidance is followed and that non-party members do not create autonomous organizations that could challenge party rule. Particularly important are the leading small groups which coordinate activities of different agencies. Although there is a convention that government committees contain at least one non-party member, a party membership is a definite aid in promotion and in being included in crucial policy setting meetings. But rather than being rigidly hierarchical and authoritarian, which is often the assumption, political power in China now is diffuse, complex, and at times highly competitive. Despite its grip on power, the Party and its senior leaders (the Politburo and its Standing Committee) are not always able to dictate policy decisions as they once did. Instead, present-day China's political process is infused with other political factors that influence and sometimes determine policy. The political party system of China has adopted one-party cooperation and political consultation under the leadership of the Communist Party of China (CPC), which is different from the two-party or multi-party competition systems of Western countries. It is a basic political system that suits the conditions of China. A one party, the Chinese Communist Party, state headed by a strong leader of a party, who imposes its ideology on the citizenry. This is a socialist political party system with Chinese characteristics, and a key component of China's socialist politics. [3];

The President of PRC the titular head of state, serving as the ceremonial figurehead under National People's Congress. The Premier of China is the head of government, presiding over the State Council composed of four vice premiers and the heads of ministries and commissions. As a one-party state, the General Secretary holds ultimate power and authority over state and government.[4]; The offices of President, General Secretary, and Chairman of the Central Military Commission have been held simultaneously by one individual since 1993, granting the individual de jure and de facto power over the country.

Three other main actors co-exist with the Party at the top of China's political system. Chief among these is the muscular state government bureaucracy, whose structures closely parallel the Party's throughout China, operating in a largely separate but interlocking way to implement and administer state business. Another key institution is the People's Liberation Army, operating again largely separately and with a tenuous distinction between civilian, military, and Party leadership. Completing the top political institutions is the National People's Congress, constitutionally the highest organ of state power but in practice the weakest of the top political institutions. Other political actors in China include provincial and local officials; a growing body of official and quasi-official policy research groups and think tanks that feed proposals into the policy process; a collection of state sector, multinational, and even private business interests exerting pressure on policy decisions; a vigorous academic and university community; a diverse media that informs public opinion; and an increasingly vocal and better-informed citizenry that are demanding more transparency and accountability from government. New forms of communication and information availability also have pressured the PRC government to make changes in its political system, and have provided the Party with new means of maintaining political control. As we can see from the above, the political story in China today is the extent of multiple actors and changing circumstances. [5];

REFERENCES

1. Allen Carlson, *Contemporary Chinese Politics: New Sources, Methods and Field Strategies*, New York: Cambridge University Press, 2010.
2. Almond, Gabriel A., *Comparative Politics Today: A World View* (Seventh Edition), 2000.
3. "The National People's Congress of the People's Republic of China". www.npc.gov.cn, Retrieved 2018-05-13.
4. Elizabeth J. Perry, "Studying Chinese Politics: Farewell to Revolution?", *The China Journal* No.57, January 2007.
5. June Teufel Dreyer, "China's Political System: Modernization and Tradition", Longman Publishing Group, 2009.

ИРАНО-АМЕРИКАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: ТРУДНОСТИ И ПРОТИВОРЕЧИЯ

Между Ираном и США более тридцати лет отсутствуют дипломатические отношения. Но на протяжении этих лет время от времени две страны идут на сближение, что говорит о том, что США все же нуждаются в Иране по ряду причин. Однако процесс улучшения ирано-американских отношений не может быть быстрым в силу некоторых внутривосточных причин, существующих и в Иране, и в США. Поэтому, ни одно из подобных сближений на данный момент не имеет внушительных результатов.

Иран играет важную роль в удовлетворении растущего во всем мире и в США, в частности, спроса на энергию. В 1995-96 гг. санкции США в отношении Ирана были наложены в период глобального избытка нефти, но сейчас картина изменилась, и мир входит в период глобального дефицита энергии [1]. В настоящее время Иран входит в пятерку мировых производителей нефти и является вторым по величине экспортером нефти в ОПЕК. США, в свою очередь, являются крупнейшим импортером нефти. Несмотря на прямое участие США, Иран будет играть более важную роль среди ведущих мировых поставщиков нефти и природного газа.

В 2006 году Иран собирался открыть нефтяную биржу с расчетами в евро, что в свою очередь весьма неблагоприятно повлияло бы на американскую экономику, приведя к обесцениванию американского доллара. Для решения этой проблемы США сами пошли на тайные переговоры с Ираном, и в итоге уполномоченные лица Ирана заявили о том что не располагают информацией об открытии биржи.

Позднее в этом же году духовный лидер Али Хаменеи высказался о том, что в случае угрозы со стороны США, Иран перестанет экспортировать нефть на международный рынок, что привело к повышению цен на нефть в США и Европе [2].

Американские санкции направлены на препятствование развитию иранской нефтяной промышленности и доходов, получаемых от нее. Согласно закону о санкциях в отношении Ирана, санкции налагаются на компании, которые инвестируют в Иран более \$20 млн. Таким образом, за прошедшие дни США наложили санкции на белорусскую государственную энергетическую компанию, а также российская компания Лукойл отказалась от дальнейшего участия в проекте Анаран в Иране.

Однако есть страны, способные противостоять американскому влиянию. Так, в 2008 году был подписан договор между китайской компанией "Синопек" и Ираном об инвестировании первой около \$2 млрд. в иранское нефтяное месторождение Ядавран. Данное соглашение идет в пик американским санкциям, однако США были весьма сдержаны в высказывании собственного недовольства по этому поводу [3]. Это обуславливается тем, что Китай является мощным конкурентом США в регионе, и США все же задумываются о стабильном источнике нефти на долгие годы вперед, но им вовсе не по душе тот факт, что Китай в прямом смысле посягает на их нефть.

Увеличение подобных долгосрочных договоров только усиливают позицию Ирана. Стоит также учитывать, что в последнее время ведущие промышленные страны идут на пути улучшения отношений с Ираном. С США же, по словам иранских руководителей, отношения могут быть налажены лишь в случае полной отмены всех наложенных ею санкций. В прошлом году ООН наложила на Иран новые санкции. В своем ответе президент Ирана Махмуд Ахмадинежад ясно дал понять, что введение новых санкций означает что Иран и США никогда не наладят взаимоотношения. Также он заявил, что "Американские санкции не смогут остановить иранскую нацию. Иранская нация в состоянии противостоять давлению со стороны США и их союзников. Мы не приветствуем санкции, но мы их также не боимся".

Еще одним камнем преткновения в энергетическом секторе в ирано-американских отношениях является ядерная программа Ирана. Данная программа началась в Иране в середине прошлого века с помощью материальных и интеллектуальных вложений США и многих европейских стран. Однако, после Исламской революции иностранные специалисты уехали из Ирана, что сделали и сами иранские ученые. Ядерная программа возобновилась лишь в 90-х годах с помощью России и Китая. В 2003 году МАГАТЭ была принята резолюция, в которой регистрируется факт сокрытия Тегераном своей ядерной программы, и Иран подписывает дополнительный протокол к Договору о нераспространении ядерного оружия, по которому МАГАТЭ получает право на внезапные проверки ядерных объектов Ирана.

Однако в 2006 году Тегеран прекращает сотрудничество с МАГАТЭ и снимает с себя обязанности по дополнительному протоколу. Вследствие чего на Иран были наложены санкции со стороны Совета Безопасности ООН, запрещающие поставку в Иран стратегических технологий. Тегеран, в свою очередь, не перестает настаивать на мирных целях своей программы, а также на праве исследовать, производить и использовать ядерную энергию в мирных целях, обозначенном в ДНЯО, подписанном в 1968 г.

В конечном итоге, ни санкции Совета Безопасности, ни ограничения США, ни даже угрозы атаки Израиля на ядерные объекты Ирана не останавливают его от продолжения своей программы. В начале этого года в городе Исфахан был запущен ядерный завод, что в Иране освоен полный цикл производства ядерного топлива. В ответ же на угрозы Израиля бомбить иранские ядерные объекты Иран пригрозился выйти из ДНЯО. Сейчас видно, что никакие действия извне не мешают Ирану обогащать уран, и с каждым днем иранская ядерная программа приобретает все больше мощи. В конечном итоге, Иран может набрать достаточную силу для возможности противостоять давлению со стороны Западных стран.

Масла в огонь ирано-американских отношений также доливают противоположные позиции США и Ирана в отношении арабо-израильского конфликта. Иран отказывается признать государство Израиль, препятствуя этому всеми силами и поддерживая организации, находящиеся по эту сторону конфликта.

Всемирная борьба с международным терроризмом является еще одним фактором, на почве которого ирано-американские отношения усугубились еще больше. В 2001 году после событий 11-сентября иранские власти сильно и открыто осудили терроризм. Лидеры Ирана выразили соболезнования американскому народу, а также выразили готовность к совместной борьбе против терроризма. Можно было предполагать, что данное обстоятельство станет мостом для нормализации ирано-американских отношений. Однако, США, видимо, решили иначе. В январе 2002 года президент Дж.Буш наряду с Южной Кореей и Ираком включил Иран в "ось зла", число стран спонсирующих террористов и стремящихся завладеть ядерным оружием. После подобного выступления можно было забыть о совместных действиях, сотрудничестве, и уж тем более о нормализации отношений.

В любом случае, США должны первыми сделать шаг к нормализации отношений, например, отменить односторонние санкции. А иначе Иран и дальше будет обвинять Вашингтон в попытках дестабилизировать иранскую экономику. США же не считают санкции несправедливыми или беспочвенными, указывая на то что это лишь способ противодействия иранской политике, подразумевающей поддержку террористических организаций, особенно "Хезболлы" и "Хамас", и стремление втайне создать ядерное оружие.

В итоге, США отказываются улучшать отношения до тех пор, пока Иран, как минимум:

- не прекратит поддержку террористических групп, особенно палестинских группировок и движений, как "Хезболла";
- не перестанет противостоять мирному процессу на Ближнем Востоке, и не признает израильское государство;
- не прекратит ядерную программу. Иранские официальные лица, со своей стороны, выставляют собственные требования, указывая на то что США стоит отменить свои санкции, считая их несовместимыми с улучшением отношений. Иранцы настаивают на взаимном уважении, и утверждают что не пойдут навстречу США, до тех пор пока Иран подвергается давлению следующими действиями со стороны Соединенных Штатов:
  - продолжение экономических санкций в отношении торговли и инвестиций в Иране;
  - использование влияния США на международной арене для наложения всевозможных ограничений;
  - всевозможное препятствие передачи Ирану передовых технологий в мирных целях [4].

На данный момент, основным вопросом безопасности для США остается позиция Ирана в израильско-палестинском конфликте. США, проводя свою политику относительно Ирана, исходят именно из этой точки. Однако Иран занимает важное геополитическое положение в регионе, и США не могут с ним не считаться. Для достижения собственных интересов в этом регионе, таких как интересы безопасности, энергетические, а также экономические интересы, США все же ступают осторожно. Улучшение же ирано-американских отношений больше выгодно для Соединенных Штатов, что видно из попыток установить контакт, будь то открытый диалог или тайные переговоры, иницируемых именно США. Однако все эти улучшения лишь временны, так как ни о каких существенных улучшениях ирано-американских отношений не может быть и речи, до тех пор пока Иран сам не будет в этом заинтересован и готов ответить взаимностью.

Но, несмотря на пессимистические прогнозы экспертов, в 2014 году стал очевидным положительный прогресс в американо-иранском конфликте. И он имеет все шансы войти в историю как один из наиболее значимых геополитических процессов в начале XXI века. До недавнего времени большинство экспертов утверждала, что рано или поздно американо-иранский конфликт приведет к полномасштабной войне, но этого не произошло. Напротив, 2014-й стал точкой отсчета потепления в американо-иранских отношениях. Такая кардинальная смена ощутимо переформатировала расстановку сил на геополитической карте мира и в дальнейшем будет существенно влиять на глобальный рынок энергоресурсов.

До последнего времени Иран, зажатый экономическими санкциями США и ЕС, не мог в полной мере выходить на международный энергетический рынок и находился в условиях фактической экономической блокады [5]. Понятно, что при таких обстоятельствах государство не могло полноценно развиваться. Сейчас ситуация изменилась коренным образом. Переговорный процесс между Ираном и странами «шестерки», среди которых Россия, США, Великобритания, Франция, Китай и Германия, 24 ноября 2013 дал первый за последнее десятилетие положительный результат - Тегеран согласился на ограничение в праве обогащения урана. Если процесс будет продолжаться так дальше, то уже в недалеком будущем Иран, после снятия всех санкций, сможет в разы увеличить объемы экспорта нефти и газа. Кроме этого, положительное влияние на американо-иранские отношения играет напряженная ситуация в Ираке [6].

Но стоит отметить, что существуют проблемные аспекты потепления отношений. В частности, иранские консерваторы и сторонники бывшего президента Махмуда Ахмадинежада выступают с призывами возврата к прежней жесткой линии во внешней политике. Маловероятно, что критика оппонентов повлияет на позиции нынешнего президента Хасана Роухани - Иран уже длительное время требует ослабления международных санкций и полноценного выхода на мировые рынки.

Список использованных источников и литературы:

1. Haass R. Economic Sanctions and American Diplomacy: A Council on Foreign Relations Book / R. Haass. – 1998. – 91 p.
2. Katzman K. Iran: United States Concerns and Policy Responses DISAM Journal, Vol. 31.-No. 2. - August 2013. – P. 48 - 68.
3. Katzman K. Iran Sanctions. Congressional Research Service. - 2014 Congressional Research Service. – 56 p.
4. Pavliuk O. I. The American approach to the solution of Iranian nuclear potential problem // StudiaHumanitatis. - 2013. - №2. - С.6.
5. Rooney J. Missile Defense and Rising Global Tensions: The Web of Relations between Iran, Russia, and the United States The New Presence: The Prague Journal of Central European Affairs. - Vol. 12. - No. 2 - Spring 2009. – P. 65 – 73.
6. Rennack D. Iran: U.S. Economic Sanctions and the Authority to Lift Restrictions. CongressionalResearchService. – 2014. – 49 p.

Сейтгалиев Дархан

Студент 2 курса, кафедра Ближнего Востока и Южной Азии

Phd Джакубаева С.Т.

АРАБО-ИЗРАИЛЬСКИЙ КОНФЛИКТ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ

Израиль и Палестина — две противоположные стороны тянущегося уже не одно десятилетие вооруженного противостояния. Считается, что начало этого конфликта было положено еще в конце 19 века, когда возникла и стала активно распространяться идея о создании отдельного государства для терпевших постоянные притеснения евреев. После окончания Первой мировой войны, повлекшей за собой новый «передел» территорий на Ближнем Востоке, вопрос о возвращении на Землю Обетованную людей, чьи древние предки когда-то жили в Иудейском царстве, встал особенно остро, но арабские государства и жившие в Палестине арабы были резко против этого.

Арабо-израильский конфликт на протяжении многих десятилетий остается одной из самых взрывоопасных среди ближневосточных «горячих точек», эскалация событий вокруг которого может в любой момент привести к новой региональной войне, а также существенно повлиять на систему международных отношений в целом.

Конфликт между арабами и евреями из-за Палестины начался еще до создания государства Израиль. Корни конфликта уходят и в период Британского мандата и даже в более ранний период, когда положение евреев в Османской империи и Палестине определялось исламским религиозным правом, согласно которому статус и права религиозных меньшинств были ниже мусульманских. Евреи тогда подвергались всяческой дискриминации со стороны местной власти, сосредоточенной в руках представителей арабской знати и со стороны местного мусульманского населения. Такое положение не могло не оставить след в отношениях двух народов.

Кроме того, корни следует искать в столкновении психологий двух народов: арабского населения, которое было привержено старым религиозным традициям и укладу жизни, верило в духовный

авторитет власти и представителей сионистского движения, принесшим с собой из Европы совершенно новый уклад жизни.

С 1917 г., после провозглашения декларации Бальфура в Палестине, отношения между евреями и арабами начали накаляться и перерастать в политический конфликт, усугубляющийся с каждым годом. Конфликт подогревался влиянием Великобритании, а позднее – Германии и Италии – на арабское население.

29 ноября 1947 года Генассамблея ООН проголосовала за создание двух государств – еврейского и арабского – на Западном берегу реки Иордан (Резолюция № 181). Еврейское население приветствовало этот план, арабское – отвергло: территория еврейского государства оказалась намного больше.

В основном этот конфликт протекал по разному, было шесть серьезных битв, которые повлияли на развития отношения между Арабскими странами, Ближнего Востока и стран Запада.

Первая война: 14 мая 1948 года еврейский Национальный совет провозгласил создание Государства Израиль.

В ночь на 15 мая египетские самолеты подвергли бомбардировке Тель-Авив. Армии пяти арабских стран численностью в 30 тысяч человек начали военные действия против только что провозглашенного государства. 31 мая из военизированных формирований «Хагана» (Организация обороны), «Эцел» (Национальная военная организация) и «Лехи» (Борцы за свободу Израиля) была создана Армия обороны Израиля (ЦАХАЛ), противостоявшая войскам Сирии, Египта, Трансиордании, Ливана, Ирака, Саудовской Аравии и Палестинской армии.

В первые месяцы 1949 года под эгидой ООН были проведены переговоры между всеми воюющими странами. В феврале 1949 года на острове Родос было заключено египетско-израильское перемирие, к которому присоединилась Трансиордания.

20 июля соглашение о перемирии было достигнуто между Израилем и Сирией. Соглашение о перемирии вступило в силу 17 июля в Иерусалиме, а во всей стране – 18 июля. В результате прибрежная полоса, Галилея и вся пустыня Негев отошли к Израилю; полоса Газы – к Египту. Территория Палестины к западу от реки Иордан, не занятая израильскими войсками, оказалась под контролем Трансиордании, которая, присоединив эту территорию к себе в апреле 1950 года, получила свое современное название — Иордания. Город Иерусалим поделили на две части: западная досталась Израилю, а восточная отошла Иордании. В восточной части оказался Старый город с Храмовой горой — святым местом трех мировых религий: христианства, ислама и иудаизма. Палестинское арабское государство так и не было создано. Арабские государства продолжали считать себя находящимися в состоянии войны с Израилем; само существование Израиля рассматривалось ими как "агрессия". Это привело к эскалации конфликта.

Вторая арабо-израильская война 1956 г. "Суэцкая кампания"

Напряженность в регионе резко возросла в октябре 1956 года в связи с вопросом о будущем Суэцкого канала, который был национализирован Египтом 26 июля того же года. Акционеры канала — Франция и Великобритания — приступили к подготовке военной операции "Мушкетер" — в качестве основной ударной силы должен был выступить Израиль.

29 октября 1956 года Израиль начал операцию против Египта на Синайском полуострове. Кампания кончилась 5 ноября, когда израильские войска заняли Шарм-аш-Шейх. Под контролем Израиля оказался почти весь Синайский полуостров, а также Газа.

Но действия Англии, Франции и Израиля подверглись резкому осуждению со стороны обеих сверхдержав, СССР и США. Советский Союз пригрозил направить в зону Суэцкого канала своих добровольцев. К вечеру 6 ноября, после того как весь Синай оказался под контролем Израиля, вступило в силу соглашение о прекращении огня. К началу 1957 года англо-французские войска были выведены из зоны Суэцкого канала, а израильские — с Синайского полуострова. На Синае вдоль египетско-израильской границы и в порту Шарм-аш-Шейх были размещены силы ООН.

В 1964 году по инициативе египетского президента Гамаль Абдель Насера была создана "Организация освобождения Палестины" (ООП). В программном документе ООП, Национальной Хартии, говорилось, что разделение Палестины и создание там еврейского государства незаконно. Ставилась задача полного освобождения территории своей родины. ООП создавалась как прообраз палестинского государства, и ее структура включала подразделения, призванные заниматься политическими, экономическими, социальными, культурными, образовательными и военными вопросами.

Третья арабо-израильская война ("шестидневная война")

Война, известная как "шестидневная", началась 5 июня 1967 года. Египет, Сирия и Иордания стянули свои войска к границам Израиля, изгнали миротворцев ООН и заблокировали вход израильским кораблям в Красное море и Суэцкий канал. По соотношению сил арабы превосходили израильтян в личном составе в 1,8 раза, в танках – в 1,7 раза, в артиллерии — в 2,6 раза, в боевых самолетах – в 1,4 раза. Израиль предпринял упреждающее наступление; за один день израильские ВВС полностью уничтожили боевую авиацию Египта и большинство сирийских самолетов. Потеряв 679

человек, Израиль приобрел весь Синайский полуостров, Голанские высоты и взял под контроль Иудею и Самарию. Весь Иерусалим принадлежал Израилю.

Четвертая война 1969-1970 гг. ("война на истощение")

Была начата Египтом с целью возвращения Синайского полуострова, захваченного Израилем в ходе Шестидневной войны в 1967 года. Имели место артиллерийские перестрелки, рейды через Суэцкий канал, воздушные бои. Война велась с переменным успехом и после дипломатического вмешательства США была закончена. В 1970 году было подписано соглашение о прекращении огня без территориальных изменений у сторон конфликта.

Пятая война 1973 года ("война Судного дня")

6 октября, в Судный день, самый святой день еврейского календаря, Египет напал на Синай, а Сирия – на Голанские высоты. Успешное наступление арабов в первые дни сменилось отступлением их к концу недели. Несмотря на значительные потери, нападение египетской и сирийской армий было успешно отражено ЦАХАЛем, после чего войска вернулись на прежние позиции.

После этого при посредничестве СССР и США 23 октября было достигнуто соглашение о прекращении огня как на синайском, так и на сирийском фронте. В ходе войны погибло более 8,5 тысячи арабов и более 2,8 тысячи израильтян.

В январе 1974 года израильские войска покинули западный берег Суэцкого канала и Эль-Кунейтру, сохранив, однако, контроль над Голанскими высотами. В марте 1979 года вступил в силу египетско-израильский мирный договор, заключенный при посредничестве президента США Джимми Картера президентом Египта Анваром Садатом и премьер-министром Израиля Менахемом Бегинном. Израиль ушел с Синая, сохранив под своим контролем лишь сектор Газа.

Шестая (ливанская) война 1982 года под кодовым названием "Мир для Галилеи"

Израиль ставил задачей уничтожение террористов из ООП: базировавшиеся в Южном Ливане террористы ООП постоянно обстреливали Галилею. Поводом послужило убийство 3 июня палестинскими террористами израильского посла в Лондоне [1].

Наступление началось 5 июня, в 15-ю годовщину Шестидневной войны. Израильские войска нанесли поражение сирийской армии, палестинским формированиям и их ливанским союзникам, захватили города Тир и Сидон, а также вошли в столицу страны Бейрут. Во время этой войны погибли 600 израильских солдат, но поставленная Израилем цель — уничтожение ООП — не была достигнута. После захвата израильтянами Бейрута президентом Ливана был избран израильский ставленник ливанский христианин Башир Жмайель. Он обещал подписать после вступления в должность мирный договор с Израилем, но вскоре был убит просирийскими исламскими террористами. Его сторонники с разрешения израильского командования вошли в лагерь палестинских беженцев Сабра и Шатила — якобы для того, чтобы уничтожить террористов ООП, устроили там резню, убив около тысячи человек. Боевиков среди них было ничтожное количество.

В 1985 году Израиль вывел войска с большей части территории Ливана, кроме буферной зоны, которая оставалась под израильским контролем до 2000 года.

В 1993 году в Осло было достигнуто соглашение о взаимном признании ООП и Израиля как партнеров по переговорам. Руководство ООП официально объявило о своем отказе от терроризма. В том же году состоялась встреча лидера ООП Ясира Арафата с израильским премьер-министром Ицхаком Рабином.

В 1994 году было заключено соглашение о первой фазе установления самоуправления на части палестинских территорий. В 1995 году в Осло подписано очередное соглашение о принципах самоуправления в секторе Газа и на Западном берегу реки Иордан и о выводе израильских войск из нескольких палестинских городов.

В 1999 году на территории Западного берега реки Иордан и в секторе Газа была создана Палестинская национальная автономия, над частью которой палестинцы получили полный контроль. На этой части был сформирован вооруженный корпус палестинской полиции и палестинская администрация.

С целью решения арабо-израильского вопроса в последние годы созывалось немало международных конференций: Мадридская конференция в 1991 году, конференция в Осло (1993), конференция в Кемп- Дэвиде (2000), принятие "квartetом международных посредников" (США, ЕС, ООН, Россия) плана "Дорожная карта" в апреле 2003 года [2].

В 2006 году Лига арабских государств (ЛАГ) выдвинула свой план решения ближневосточного конфликта: признание арабскими государствами права Израиля на существование, отказ от насильственных акций с обеих сторон, признание палестинской стороной всех предыдущих соглашений, отвод израильских войск к границам 1967 года и возвращение палестинских беженцев. Однако урегулирование конфликта с мертвой точки не сдвинулось.

В 2005 году в результате плана премьер-министра Ариэля Шарона по одностороннему размежеванию, Израиль вывел из Сектора Газа войска и уничтожил все еврейские поселения. Также

были разрушены 4 поселения в северной части Самарии [3]. В результате вооруженного переворота, власть внутри зоны была захвачена у ФАТХ радикальным палестинским движением ХАМАС.

Заключение

На сегодняшний день данный конфликт все еще не разрешен. За последние десятилетия было предложено несколько десятков полномасштабных рецептов мирного урегулирования этого конфликта. Свои планы создавали ООН, США, СССР (позже Россия), Великобритания, Германия, Европейский Союз, Израиль, Саудовская Аравия, Сирия, Египет, Иордания и еще несколько государств. Все ныне действующие проекты такого рода основаны на концепции, которую достаточно кратко сформулировал экс-президент США Джордж Буш в 2002 году: «два соседних государства, живущих в мире и безопасности». Однако эта логичная схема – основанная на резолюции 181 Генеральной Ассамблеи ООН, принятой еще в 1947 году – так до сих пор и не стала реальностью.

Хорошо известен ныне общепринятый рецепт урегулирования конфликта. Вкратце его составляющие таковы: Израиль возвращает оккупированные арабские территории; арабские государства признают Израиль и отказываются от планов его уничтожения; Палестинская автономия превращается в полноценное государство. Этот рецепт возник в результате продолжительных и напряженных переговоров. США принимали в них активнейшее участие примерно с начала 50-х годов, а в 60-е Вашингтон стал одним из ключевых игроков на этом поле. Со времен администрации президента Ричарда Никсона, все претенденты на Белый Дом на стадии предвыборной борьбы предлагали свои планы урегулирования арабо-израильского конфликта. Поначалу этот конфликт воспринимался Вашингтоном как составная часть американо-советского противостояния, а впоследствии – как самостоятельная «горячая точка», представляющая угрозу глобальной безопасности. К примеру, несколько лет назад в США стала популярной точка зрения, согласно которой войну в Ираке будет возможно остановить лишь после умиротворения Израиля и Палестины.

Единственным президентом США, который опубликовал книгу на эту тему, стал лауреат Нобелевской премии мира Джимми Картер. Картера можно считать одним из архитекторов первого прорыва в решении ближневосточной проблемы – в 1978 году при его активном посредничестве президент Египта Анвар Садат и премьер-министр Израиля Менахем Бегин подписали соглашение в Кэмп-Дэвид. Это соглашение, в частности, предусматривало возвращение Египту Синайского полуострова, оккупированного Израилем, и предоставление ограниченной автономии палестинцам. Это был первый полноценный мирный договор между Израилем и арабским государством, который стал серьезным сдвигом в деле мирного урегулирования.

Тем не менее, даже сам заголовок книги Картера вызвал возмущение в Израиле – книга называется «Палестина: Мир, а не апартеид» (Palestine: Peace Not Apartheid). По мнению Джимми Картера, есть два главных препятствия к достижению долгосрочного мира: во-первых, это позиция тех израильтян, которые считают оправданной конфискацию палестинских земель и унижение палестинцев; а во-вторых – позиция тех палестинцев, которые поддерживают терроризм. Бывший президент США считает, что подавляющее большинство израильтян и палестинцев – в отличие от своих элит – реально стремятся к миру.

Для того чтобы достичь мира, следует, чтобы Израиль вернулся к своим изначальным границам, которые были определены ООН в 1947 году, все соседи Израиля и он сам эти границы признали, и чтобы палестинцы отказались от террора – пишет в своей книге Джимми Картер.

Список использованных источников и литературы:

- 1) Рапопорт М.А. Восприятие еврейской иммиграции в Палестину арабской общественностью в 1882-1948 гг. – Санкт-Петербург, 2013. – 71 с.
- 2) Интернет ресурс. Дата обращения: 12.01.2019 <https://www.golos-ameriki.ru/a/a-33-2009-05-13-voa17/646105.html>
- 3) Интернет ресурс. Дата обращения: 12.01.2019 <https://ria.ru/20081229/158280840.html>

Ыбышева Д.М.
бакалавр 3 курса
кафедры Дальнего Востока
факультет востоковедения
КазНУ им.Аль-Фараби
Научный руководитель:
к.и.н., доцент **Балакаева Л.Т.**

GREEN PEACE: ЖАСЫЛ ЖҮРЕК

Отходы пластика и мусор вообще - серьезнейшая проблема современного общества. Человечество ежедневно создает тысячи тонн отходов, которые необходимо утилизировать и перерабатывать, чтобы наша планета не превратилась через 50 лет в одну большую свалку. Согласно отчету Guardian, с 1950-х годов было произведено 8,3 млрд. тонн пластика, что эквивалентно весу более 800 000 тонн Эйфелевой башни. И только 9% из них были переработаны. По данным Организации Объединенных Наций, проглатывание пластмассы ежегодно убивает приблизительно 1 млн морских птиц и 100 000 морских животных. Попадая в землю, пластмассы распадаются на мелкие частицы и начинают выбрасывать в окружающую среду вредные химические вещества. Совсем недавно группа австрийских ученых впервые обнаружила фрагменты микропластика в организме человека. Открытие свидетельствует о том, что искусственный материал попадает в пищеварительную систему, провоцируя возникновение различных заболеваний.

По данным директора департамента Управления отходами Министерства энергетики республики Жаны Нурбековой, ежегодно в стране накапливается порядка 1 миллиарда тонн мусора. Миллиард — это с промышленными отходами. ТБО (твёрдые бытовые отходы) — это порядка 5–6 миллионов. Из 5–6 миллионов тонн ТБО в республике утилизируется только 2%.

Уничтожение пластика путем сжигания приводит к выделению вочень вредных, отравляющих веществ, таких как диоксин, что естественно отравляет окружающую среду. Поэтому, на данный момент, единственный способ безвредной, выгодной утилизации пластикового мусора является переработка пластика. Еще одна польза от переработки – это экономия, так как ресурсы многих материалов на земле ограничены, и не могут быть восполнены в сроки сопоставимые со временем существования человеческой цивилизации. При этом вторичное использование многих материалов является намного выгодней, чем их первичная переработка.

Так же одна из серьезных проблем современного человечества является утилизация бумаги. В мире ежегодно вырубаются сотни тысяч деревьев, в том числе для производства бумаги. После первого использования бумагу выкидывают в мусор. В западных странах активно развивается самый грамотный и результативный метод-переработка вторсырья. Исходя из вышеизложенного актуальность данной темы не вызывает сомнений.

Одна из мировых экономических держав – Япония, имеет большой опыт в утилизации и переработке отходов. Переработке и утилизации мусора уделялось большое внимание, начиная еще со второй половины XIX века (период Эдо).

Современная Япония является одним из мировых лидеров в разработке новых, экологически чистых технологий. В Японии насчитывается около 2000 специализированных предприятий по переработке мусора. На современных предприятиях по переработке отходов все технологические процессы автоматизированы (все шире используются роботы). Уборка и переработка мусора в Японии - это и искусство, и наука, и культура одновременно.

В 2000 году был принят базовый закон о переработке и утилизации отходов 3R- reduce, reuse, recycle (сокращение, повторное использование и переработка). После чего, в 2004 году этот закон поддержали страны группы восьми: Франция, Англия, Германия, Италия, Россия, Канада и США и решили продвигать глобально во всех странах мира.

Мусор обязательно делится на сгораемый, несгораемый, перерабатываемый, крупногабаритный. Каждую фракцию, отдельно упакованную, забирают строго в назначенный день и час. Используются ПЭТ-бутылки, собранные главным образом из домашних хозяйств, сортируются на заводе Kyoei, где в общей сложности 25 процессов. В результате химикаты и другие вещества полностью удаляются из пластика, который затем перерабатывается в высококачественный материал, подходящий для новых бутылок. Невероятно, но в Японии с детства учат беречь мусор. О вторичной переработке отходов даже слагают сказки, где добрым молодцам урок, как из старой вещи сделать новую. В школах, детсадах и на специальных курсах дети учатся жизни в безотходном обществе. Конечно, игрушки. Шлак,

образующийся при сжигании мусора, используют в строительстве. Его прессуют в огромные брикеты, из которых потом строят здания и даже... целые острова. Наиболее известные из них — искусственный остров Одайба в Токийском заливе, на котором расположен элитный жилой комплекс; остров Огисима, который создавался специально для строительства на нем металлургического комбината; международный аэропорт в Осацком заливе; так же остров Юмэносима, на котором расположены стадион, красивейший парк, теплицы с растениями и музей. Более того к 2020 году японцы надеются построить на одном из таких островов построить олимпийскую деревню, для участвующих в Токийских олимпийских играх.

В 2015-2016 годах Япония потратила 2,7-2,8 млрд. Японских иен (27-28 млн. долларов США) по управлению отходами. Японский опыт переработки отходов-уникален, и его можно использовать в Республике Казахстан.

Казахстан тонет в отходах. По данным директора департамента Управления отходами Министерства энергетики республики Жана Нурбекова, ежегодно в стране накапливается порядка 1 миллиарда тонн мусора.

«Миллиард — это с промышленными отходами. ТБО — это порядка 5–6 миллионов», — сообщил Нурбеков 27 октября 2018 года, на первом открытом евразийском бизнес-форуме по переработке отходов и возобновляемой энергии «GreenEnergy&WasteRecyclingForum» в Астане. По его данным, из 5–6 миллионов тонн ТБО в республике утилизируется только 2%. Многие зарубежные страны давно перешли на отдельный сбор мусора и его дальнейшую переработку на вторсырье. Почему же наша страна не развивается по такому сценарию? В настоящее время на территории республики менее 5 процентов твердых бытовых отходов подвергается переработке, и такое печальное положение дел обусловлено рядом причин. Во-первых, существующая в Казахстане система обращения с ТБО сложилась еще во времена СССР, и в основном она базировалась на полигонном захоронении. Во-вторых, существует проблема отсутствия культуры отдельного сбора мусора среди населения страны. И самое главное – отрасль переработки ТБО в стране находится на начальном этапе становления, и её эффективность крайне мала. По стране не хватает мусороперерабатывающих предприятий, а действующие не загружены на полную мощность по причине не налаженности взаимодействия местными властями, коммунальными службами и соответственно самими учреждениями, – считает директор центра «Содействие устойчивому развитию» Вера Мустафина. По данным комитета по статистике, в Казахстане зарегистрировано около 500 специализированных компаний в области обращения с отходами. Точное число предприятий, занимающихся переработкой, неизвестно – примерно около половины из общего числа компаний. Крупных заводов в Казахстане очень мало.

Автор данного проекта- студентка 3 курса, отделения японоведения факультета востоковедения КазНУ им.Аль-Фараби создала семейное индивидуальное предприятие: ЖасылЖүрек 4 июня 2018 года, в УГД по Наурызбайскому району, номер регистрации: KZ30UWQ00750430.

Цель -создать компанию,по переработке отходов с помощью ряда небольших машин для улучшения окружающей среды и тем самым,внести свой посильный вклад в инновационное развитие страны. Летом этого года компания «Жасыл Жүрек» участвовала в конкурсе «Дорожная карта бизнеса-2020», защита проекта проходила в начале августа, в акимате города Алматы,но, к сожалению, получить грант пока не удалось. Но, это стало для компании новым толчком к дальнейшему развитию.

В компании переработка пластика и бумаги идёт пока ручным способом. Пластиковые пакеты в компанию приносят друзья, родственники и сочувствующие. Сбор пластика осуществляется и на улицах Наурызбайского района г.Алматы. В компании используется определенный производственный процесс по переработке пластика и бумаги. Из переработанного пластика изготавливаются женские сумки,украшения. Из переработанной бумаги изготавливаются тетради,блокноты. У компании есть своя страничка в соц.сети Инстаграм [instagram.com/jasul_jurek](https://www.instagram.com/jasul_jurek). В основном покупателями продукции являются подписчики странички. Несмотря на то, что компания существует всего полгода, у неё имеется определенный рекламный опыт: интервью для сайта «thesteppе» от 12 сентября 2018 года, интервью в газете «вечерняя Алматы» от 18 сентября 2018 года в рубрике «история успеха», репортаж о компании на телеканале «Мир-24» от 20 октября 2018 года, ролик для «Фонда Первого Президента» от 28 октября 2018 года,интервью для газеты «вечерняя Астана» от 23 февраля 2019 года,статья для международного информационного портала KazInform от 29 ноября 2018 года, статья о проекте для газеты «Вечерний Алматы» от 6 декабря 2018 года, статья о эко-героях города Алматы для сайта «the steppe» от 26 марта 2019 года и другие. В ближайших планах участие в конкурсе стартапов от фонда «Sabi» с целью получения финансирования для создания механизированного производства для практичного и легкодоступного способа утилизации бытовых отходов каждого алмаатинца. Так же создать открытое пространство,в которое могут приходить все желающие и попробовать сделать

продукцию самим. Проводить воркшопы и лекции среди населения города Алматы, с целью повышения эко-культуры. Пропаганда японского опыта переработки мусорных отходов. Улучшение экологической ситуации. Проведение конференции формата TEDx в КазНУ им. Аль-Фараби, с целью распространения экологических знаний и повышение бренда университета.

Использованные источники

1. Ветрова Т.П. Эффективность утилизации твердых бытовых отходов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э. н. МГУ им. М.В. Ломоносова. М., 2000.
2. Seneo Mwamba “10 facts about plastic pollution you absolutely need to know”// global citizen <https://www.globalcitizen.org/en/content/plastic-pollution-facts/>
3. Fiona Harvey and Jonathan Watt “Microplastic found in human stools for the first time” <https://www.theguardian.com/environment/2018/oct/22/microplastics-found-in-human-stools-for-the-first-time/>
4. Regnum. Информационное агентство.// <https://regnum.ru/news/2198331.html>
5. ‘Dangerous health effects of home burning of plastics and waste’ WECF (woman in Europe for a common future) http://www.wecf.eu/cms/download/2004-2005/homeburning_plastics.pdf/.
6. Jones R. S. and Yoo. B. Japan's New Growth Strategy to Create Demand and Jobs.[Электронный ре-сурс] / OECD Publishing, Department Working Papers, 2011, no. 890. –Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1787/5kg58z5z007b-en>
7. А.И. Банчева Экологические инновации Японии: основные направления развития и особенности управления // Вестник МГИМО № 5 (32) 2013г.
8. Japan's Experience in Promotion of the 3Rs. For the Establishment of f Sound Material – Cycle Society// <https://www.env.go.jp/recycle/3r/en/approach/02.pdf>
9. А. Малютина – Как сортируют и перерабатывают мусор в Японии// <https://recyclemag.ru/article/kak-sortiruyut-i-pererabatyivayut-musor-v-yaponii>
10. И.С. Тихоцкая Проблема бытовых отходов в Японии. Современные решения.// «География» журнал, № 20, 2007.

Тажадин А.Ж.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, шығыстану факультеті
Түркской кафедрасының 4-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Қортабаева Г.К.

ТҮРКІЛІК МӨРЛЕРДІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІ

Мөр — белгілі куәлік, құжатты, заңды, қатынас құжаттарын растауға арналған заңдастырылған анықтама. Археология табыстарына жүгінсек мөр ерте замандардан белгілі. Қазақ хандарының да мөрлері болған. Көбінесе хандардың, бектердің есімдері жазылғаны мәлім. Әйгілі Абылай ханның, Әбілқайыр хан және тағы басқа да ел басқарған көсемдердің мөрлері бар екені мәлім. Қазіргі кезеңде бетінде ойылып жазылған жазуы бар, бір нәрсені растау, куәландыру үшін басатын мемлекеттік мекеме белгісі болып табылады.

Даралық және жанында ұстайтын куәлігі – тарих бойынша өмір сүрген қоғамда әрбір адамның орнын айғақтайтын ең м

аңызды элементтер. Өмір сүрген қоғамда жеке адамды басқалардан даралайтын, өзі тапқан құндылықтар, осындай бірнеше белгілермен көрнекі тілде көрініс табады. Бұл қоғам өміріндегі өзін-өзі тану үшін жасалынған күш ізденістердің әр түрлі нысандарына әкелді. Ең қарапайым мысал үңгірлерде алғашқы адамдар өздірінің өмір сүргендіктерін дәлелдей түсуі үшін қабырғаларға қолдарының іздерін қалдырған. Осылайша саусақ іздері кісінің өзіне ғана тән өзгермейтін бір бөлігі болғандықтан, куәлік көрсеткіші мәнісіне ие болған. Кейінірек тұғра, елтаңба, мөр немесе қолтаңба секілді әртүрлі нышандар осындай мәнге ие болған. Табылған нышан қандай сипатта болса да, сырт көрінісі әрбір адам түсіне алатындай «ортақ бір тілде» болған. Әрқайсысының жадында жүрген елестер адамдарға тән белгіге айналған.

Мөрлер бұл жерде негізделген визуалды нысандар болды. Алғашқы мысалдары қарапайым сызықты күйде болған, уақыт ағымына сәйкес үлкейе түсті. Бұл үлгілер өмір сүріп жатқан әлеуметтік қоғамда өзіне тиесілі болған белгілерін, соның ішінде жеке, ресми, дара қасиеттерін ашып тұратын мәнге ие болған. Қағандардың «тұғрақ» аталған таңбалары әртүрлі қоғамның енуіне байланысты түрлі өзгерістерге ұшырай отырып, Османлылардың дәуірінде «тұғра» атауымен сол қызметте қолданылған. Тарихи сипатта бірдей мақсатта қолданылған белгілер, құрылымы жағынан әртүрлі композициялық өзгерістер, жасау техникасының дамуына байланысты қолданылатын материал түрі де жаңадан пайда болған. Көшпелі қоғамдағы суреттеу түрлері отырықшы

мәдениеттің орнауымен, сөйлеу қабілеттерінің дамуымен жаңа сипатқа ие болған, жазу-сызуды ойлап табуымен де жазу негізгі құралға айналған. Куәлік

Жеке басын куәландырудан басқа мөр бекітуді, қауіпсіздікті қамтамасыз етуші, жаңа мүмкіндіктер сыйлайтын амулет есебінде көріне білді. Сыртқы сипатның көрсеткіші ретінде, түрлі тарихи кезеңдердегі қоғамдық өнер әлемінің іздерін сақтай отырып, әрдайым көркемдік форматты сақтап қалды. Қазіргі уақытта кескіндеме жұмыстарынан және бұрынғы мәдениеттерден шабыт алған кейбір суретшілердің түпнұсқалық кескіндеулерінде мөрдің ресми іздері бар. Мәдениетіміздің өте бай көрнекі мұрасы болып табылатын мөрлердің басқа көрінісін Эклибрис өнерінен көруге болады.

Қазақстанда табылған мөрлердің ең көнесі сақтардікі, яғни ерте темір дәуіріне жатады. Әйгілі «Алтын адам» табылған Есік қорғанында 1969-1970 жылдары жүргізілген археологиялық қазбалар нәтижесінде мәйіттің оң қолындағы саусақтарына кигізілген алтын жүзікмөр табылды. Ол массивті, құйылған, үлкен домалақ бетті. Оның бетінде ойылып жасалған, қырымен солға қаратылған европеоидты адамның суреті бар. Оның басынан он сәуле шашыраған және мойнында екі сызық жүргізілген жаға немесе алқа болуы мүмкін. К.А. Ақышев он сәулені бас киім немесе безендірілген шаш деп түсіндіреді /1/. Дегенмен оны күн басты адамның бейнесі деп алып, күн құдайына баламалауға болады.

1974 жылдан бастап Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың тарих факультетінің археология және этнология кафедрасының бастауымен Жамбыл облысы Шу ауданындағы Шу өзенінің сол жағасында орналасқан ортағасырлық Ақтөбе қаласын зерттеу барысында Шахристан-2-де жүргізілген қазба нәтижесінде Қарахан дәуірінің 5 мыңға жуық қола теңгелері табылған болатын. Солардың арасынан теңге басатын мөр де табылды. Ол тастан жасалған, жануар бейнесінде жасалған. Ол VI-XII ғғ. жатады /2/.

Басқа мөр - Қазақстан даласында кеңінен тараған сопылық іліммен байланысты М.Нарымбетовтың шаңырағында сақталған Арыстанбабтың мөрі. Ол ағаштан жасалған, диаметрі 11,5 см, гүл тәріздес өрнектің ішінде араб жазуымен «Сұлтан Қожа Ахмет Йассауи» деп, ал жапырақшаларда он шейхтың есімдері берілген. Екінші мөрдің Түркістандағы, қазіргі Әзірет Сұлтан қорық музейінде көшірмесі ғана сақталуда. Ол домалақ пішінді, қақ ортасында «Әзіреті Сұлтан Қожа Ахмет» деп жазылған, айналасында Ахметпен аттас он шейхтің есімдері орналастырылған. /3/

Іайқы Ахмет Раванде

Шайқы Ахмет Саххак

Шайқы Ахмет Жами
Шайқы Ахмет Маржан
Шайқы Ахмет Кабир
Шайқы Ахмет Аркам

Шайқы Ахмет Харб
Шайқы Ахмет ... (толық оқылмайды)
Шайқы Ахмет Марсал». **Аударған:**
нинградтық ғалым - А.Иванов

Ең алғаш көшпелі қазақ халқының жалаулары мен мөрлерінің өмірге келуі XVI ғасыр мен XIX ғасырдың ортасы болатын. Олар түрік тілдес халықтарының Еуразиялық ішкі континенттік тарихи-географиялық кеңістігінде бірігіп, этно-саяси жағынан бірлесіп, Қазақ хандығының (1466-1822 жылдар) құрылуымен қатар пайда болды және XIX ғасырдың ортасына дейін пайдаланылды.

Шындығында Дала элитасын басқарған тұлғалардың мөрлері мен жалаулары бір тұтас болған жоқ. Титулы бар көшпенділердің билеушісі – хан немесе сұлтан өздерінің жеке жалаулары мен есімі жазылған жеке мөрлері болған. XVI-XVII ғасырлардағы түрлі дау-жанжалдардың қорытындылары ауызша билікпен, билердің мөрлік таңбаларын басуымен расталып, бекітілетін. Ресеймен қатынас орнату кезеңінде XVIII ғасырдың басында-ақ бірді-екілі құжаттарда хандардың мөр басып, куәландырган құжаттары сақталған. Көшпелі қазақ елінің хандары мен сұлтандарының жабыстырмалы мөрлері төрт ғасыр бойы елдің ішкі саяси құжаттарында және халықаралық қатынас шарттарында қолданылып келді. Өткен ғасырдағы қазақ билеушілерінің жеке мөрлерінің қалыптасуы және даму тарихы әлі де аз зерттелген. Соған қарамастан қазақ хандары мөрлерінің көбі 1694-1750 жылдардағы орыс Ресей құжаттарында кездеседі.

Расымен де, қолда бар тарихи деректерге сүйенсек, олар енді тамшы пішінді беті бар күміс жүзік кейпінде жасалынды. Мөрлерді басуда белгілі тәртіп қолданылған. Ең алдымен, миндаль тәрізді

мөрлер, одан кейін сопақ, оның артынан дөңгелек және көп қырлы мөрлер басылып отырған. Оның үшкір жері мөрдiң басы болып саналып, бетiнде араб тiлiнде әшекейленiп жазылған жазу оның иегерiнiң есiмi мен атағын, әкесiнiң аты мен лауазымын бiлдiрген. И.В.Ерофеевтiң 2014 жылы жарық көрген «Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 гг.» атты еңбегiнде сұлтан, хандардың мөрлерiн «бабами мухр» деп аталғандығы туралы деректер кездеседi.

Алты алашқа есiмi белгiлi болған хандар мен сұлтандардың, батырлардың мөрлерiндегi жазуларға және олардың қандай құжаттарды куәландыруға қызмет еткенiн баяндалық. Алдымен Әбiлқайыр хан мөрiндегi жазуға тоқталайық: «Абул-л—Хайр-бахадур-хан Хаджи-сұлтан» деп оқылатын мөр ханның Ресей өкiметiне жазған 56 түпнұсқа хаттарында басылған. Облыстық музей қызметкерлерiнiң айтуынша, ханның өзге қолжазбаларында мөрдiң өзге түрi қолданбаған. Абылай ханның мөрiнде «Абулай-хан бен Бахадур Вали-султан» деген жазу бар. Бұл Абылай ханның аты-жөнi мен оның орта жүздiң сұлтаны Валидың ұрпағы екендiгiнен хабар бередi. Мөр ханның Ресейдiң орталық үкiметi мен орыс шекара өкiметiне жазған хаттарында басылған.

Жәңгiр хан мөрiндегi «Джахангир-хан ибн Букай-хан» деген жазу патша өкiметiнiң Жәңгiрдi Ишкi орда ханы деп ресми танылған өз атағымен, оның Бөкей хандығының ұрпағы екендiгiнен хабардар етедi. Қазақ зиялылары мен Ресей өкiметiне арнап жазған оның хаттарының түпнұсқасында да осыдан өзге мөр кездеспеген. Арынғазы ханның мөрiнде «...Сайид Арын-Гази ибн 'Абд-ал-'Азиз-хан» деген жазу жазылған. Арынғазы хан өз мөрiн орта азия мемлекеттерiмен дипломатиялық қарым-қатынаста пайдаланған. Абылайханның немересi Кенесары Қасымұлының мөрiнде «Кене-сары бен Касим» деген жазу жазылған.

Сырым батырдың мөрiнде «1783 Дат/Д.Т. Сырым ұлы Дат» деген жазу болып шықты. Мөрдегi жазу дұрысында «Сырым Датұлы» деп жазылуы керек болса- дағы Сырым батырдың әкесiнiң аты-Дат екендiгiн тарих парағындағы құжаттар дәлелдейдi. Ал мөрдегi 1783 жыл-бұл Сырым батыр бастаған шаруалар көтерiлiсiнiң басталған жылы екендiгiн бiлдiредi.

Қазақ халқың Жәңгiр ханның бодандығынан босатып, ұлтының теңдiгi үшiн күрескен Исатай мен Махамбеттiң мөрлерi дөңгелек пiшiнде болған. Исатайдың мөрiнде «Тайман ағатай Исатай» деген жазу бар. Бұндағы «ағатай» сөзi Кiшi жүздiң руы және Исатай мен Махамбет бастаған көтерiлiсте ұран болған сөз. Исатай өз мөрiн ел iшiнде старшын болып жүргенде Жәңгiр хан мен Орал әскерiнiң атаманы, полковник В.Покотиловтерге жазған хаттарында пайдаланып отырған. Махамбет мөрiнде «Мухаммед ибн Өтемиc» деген жазу бар. Мөрдегi жазу араб жазуымен әдеми жазылған. . Исатай жазған хаттарға куә боп Махамбет осы мөрiн пайдаланған./5/ **Түрiк сфрагистикасы.**Түрiк халқының тарихына терең үнiлсек, қазiргi Түркия территориясында көптеген қуатты мемлекеттердiң iздерi бар. Қазақ Хандығының елдiгiнiң белгiсi ретiнде хан, билеушiлерiмiздiң мөрлерi сөз болса, Ұлы Османлы Мемлекетiнiң елдiгiнiң белгiсi ретiнде сұлтандардың тұғра немесе тураларын айта аламыз.

Тұғраның қысқаша сипаттамасы:

Османлы Империясында тұғра сөзi оғызша «Тұғрағ» болған, алайда Анадолу тұрғындарының сөйлеуiне қолайсыздық туғызып, «тұғра» күйiне ықшамдап қолдана бастаған.

Түркi тiлiнiң кейбiр ғалымдары, бұл аңыз аңызға айналған құс (Тугри) тарапынан келдi және бұл құс - оғыздардың қаруы екендiгiн мойындайды, бiрақ олар қасиеттi орынды көрсетпейдi. Тұғраларды Ұлы Селжұқтан, Анадолы Селжұқтарынан, Анадолы Бейлiктерiнен, Мәмлүктер мен Османлылардан көре аламыз. Османлы тұғралары кейiнiрек таңба есебiнде танылып, ақша жасағанда, ресми қағаздарды және жеке куәлiктердi рәсiмдегенде қолданылған.

Тұғраның парсыша атауы Нишан (Nişan) «белгi» деген және арабша атауы Тевки (Tevki) «iз қалдыру» деген мағыналарды бiлдiредi. Османлыларда «тұғра» билеушiнiң есiмiнiң ерекше белгiсiн бiлдiредi.

Алғашқы тұғра Османлы билеушiсi Орхан Бейге тиесiлi. Жоғарыда берiлген мәлiметтерге сүйенсек, тұғраның Ұлы Селжұқтардан бастап қалай таралғандығын көрсете отырып, оның Османлыларға Анадолы Селжұқтары немесе шекаралас болған Анадолы Бейлiктерiнiң көмегiмен өткенiне күмән жоқ. Сол кезеңде тұғраның Мурад I Бейдiң алақаны мен саусақтарының бейнесi ретiнде таралғандығы туралы аңыздың бүгiнде еш мәнiсi қалмаған. Кейiнiрек Мурад I Бейден кейiнгi билеушiлердiң өз есiмдерi мен тектерiнен құралған Тұғралы қолтаңбаларын қолдану кең көрiнiс тапқан.

Билеушiнiң мөрi мен қолтаңбасының мағынасына саятын тұғраны басқа түркi халықтарының билеушiлерi қолданғандай Османлы падишахтары да қолданған. Осман Газидiң тұғрасы бүгiнге дейiн табылмаған. Қолда бар мәлiметтерге сүйенсек алғашқы тұғра Орхан Газиге тиесiлi (1324 ж.). II Мурадтан бастап «Muzaffer» (жеңiмпаз) сөзi жалғанған. «Daima» (әрқашан) сөзi де алғаш рет II

Мурадтың тұғрасында көрініс тапқан. II Махмут, II Абдухамит, V Мехметтің тұғраларында «Mahlas» сөзі жалғана бастаған.

Тұғраларда билеушінің есімі мен әкесінің аты қатар жазыла бастаған. XVIII ғасырдың орталарына дейін Падишахтардың әкесінің атының соңына «Хан» (Hân) сөзі үстеме мағынада қосылды. Билеушінің аты тұғраның ең астыңғы жағына жазылатын болды.

Тұғралардың құрамдас бөлігі. Сұлтанның есімі тұғраның «сере» (түр. *sere*) деп аталатын төменгі бөлігінде жазылатын. Басында ол «Осман ұлы Орхан» деген қарапайым сөйлемнен тұрса, уақыт өте ол күрделіленіп, сұлтанның есіміне қоса оның лауазымдары мен атақтары, сұлтанға шапағат тілейтін дұғалардан қосылатын болды.

Тұғраның сол жағындағы имектер «бейзе» (түр. *beyze*) деп аталды. Тұғраның мағынасын түсіндірушілер имектердің мағынасын сұлтанның билігінде болған екі теңізді білдіреді деген түсіндірме береді: сыртқы үлкенірек имегі Жерорта теңізін, ал кішірек ішкі имегі Қара теңізді білдіреді.

Тұғраның жоғарғы бөлігіндегі тік сызықтар «ту» (түр. *tuğ*) деп аталады. Үш ту билікті: Азия, Африка және Еуропа құрлықтарының үстінен Ұлы Османлы Мемлекеті жүргізген билікті білдіреді.

Туларды кесіп өтетін имек сызықтар «зүлфе» (түр. *zülfe*) деп аталады, оң жаққа қарай желбіреп тұрған тулармен бірге олар шығыстан батысқа қарай соққан желді, яғни османлылардың жылжу бағытын білдіреді.

Тұғраның оң жағындағы сызықтар «қанжар» (түр. *hançer*) деп аталады. Қанжар мұнда күш-қуат пен күдіреттің бейнесі ретінде қолданылады./6/

Тұғраның оқылуы.

Тұғраның мәтіні әдетте астынан жоғарыға қарай оқылатын қалыпта жазылады. Падишахтың өз есімі астында, тегі соның үстінде жазылады. Кейбір тұғраларда падишахтың есімі мен тегі кірігіп кеткен күйде кездеседі.

Құмық мөрлері.

Мемлекеттік болмыстың басты мәдени элементі болып мемлекеттік мөрлер саналады. Мөрлер туралы мәліметтер Кейінгі Алтын Орда хандықтарын зерттеу еңбектерінде, дәлірек айтқанда «Шевкальского царства» атты еңбекте Тарков құмық мемлекеті туралы кездеседі. Осындай тамшы (миндаль дәні) пішіндес мөрлер Алтын Ордалық джучи-билеушілерінен ұрпақтарына мирас ретінде қалып отырған. Құрылымы бойынша (титулатура, иесінің есімі, елтаңбаның бар болуы) мемлекеттік биліктің элементі саналды. Еділ бойы, Қырым, Солтүстік-шығыс Кавказ аймақтарының билеушілері XVI ғ. басынан бастап көрші мемлекеттермен қарым-қатынасында, мемлекеттік білім беру жүйесінде, ішкі саяси өмірдегі жеке куәландырушы белгі ретінде қолдана бастаған.

Миндаль пішінді сақина-мөр «барлық әулеттің монополиялық меншігі» саналған. Мөрлер, қандай лауазымда, рангта болуына қарамастан, жеке басты куәландырушы қызметін атқарған. Джучи әулетіне кірмеген бөгде адамдардың сол мөрлерді қолдануына қатаң тыйым салынған (М.И. Усманов).

XVIII ғ. қырым хандары мен құмық шаухалдарының мөрлерінің көшірмелерін салыстыра отырып, сыртқы көрінісіндегі жақындық пен семиотикалық ұқсастықтарды аңғаруға болады. Ол орта ғасырлық мемлекеттердің билік атрибуттарындағы мәдени-өркениеттік және тарихи шығуының ортақтығын көрсетеді.

Құмық шаухалдарының мөрлері туралы алғаш рет 16 ғасырдағы жазба деректерде кездеседі. Шаухалдар "парсы иелігіндегі (1509 ж., Шах Исмаил Дербенді жеңіп алған кезде) Дагестандық Вали атағын пайдаланған және парсы монархынан басқаруға қарсы көтерілгенде алтын мөр мен грамотаны алған" деп есептеледі (И. Н. Березин). Құмық билеуші элитасының өкілдері (тарковичтер, чопанидтер, чопаногулларлар) өз құжаттарын куәландыру үшін тамшы пішіндес жүзік мөрді қолданғаны белгілі. Мұндай мөрлерге ие болған билеушілер: - [Адилъ]-Герей-шаухал мөрінде арыстан бейнеленген (17 ғ. басы), Хасбулат шаухал, Муртузали және Баммат (18 ғ. басы). Шаухалдардың мөрлерін дайындау кезінде олардың негізіне "тамшы пішіндегі шамхаль эмблемасы" алынғаны жоққа шығарылмайды.

Мүһір шахтардың немесе лауазымның белгісі ретінде тастан немесе резеңкеден жасалынып, шоттар және басқа да құжаттарда басылатын рәсімдеуші құрал. Ол қолтаңба немесе қолтаңбаның орнына пайдаланылады (кімге тиесілі екендігін көрсету үшін). Мүһір парсы сөзі болып табылады және ол лауазымды, билігін білдіретін Лұғат сақинасына келеді. Мемлекеттің ресми органдары, жеке тұлғалар пайдаланған. Ресми органдар қолданатын «мөртаңба» немесе «ресми мөр»; жеке тұлғалар пайдаланатын «жеке мөр». Сондай-ақ, тығыздағыш өнімнің сақталуы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін кілт немесе құлып ретінде қолданылған. Шығыс елдерінде, әсіресе ислам елдерінде, көптеген жылдар бойына қолтаңба орнына мөрлерді пайдаланған. Ресми мемлекеттік қайраткерлер, ғалымдар

мөртабандарын әрдайым өздерінің жанында ұстаған, қағаз бетіне қойған қолтаңбаларының үстінен мөрлерімен міндетті түрде рәсімдеп отырған.

Қазіргі таңда мөртабан және мөрлерді қолданудың өзіндік заңдастырылған нормалары бар. Мәселен, Гаага конвенциясына сәйкес, басқа бір мемлекеттің аумағында пайдалануға арналған, белгілі бір мемлекеттің өкілетті органдар берген құжаттарда арнайы мөртабан қойылады (апостиль) қойылады. Конвенцияның 5-бабына сәйкес, апостиль қолдардың түпнұсқалылығын, құжатқа қол қойған адамның кім екендігін және тиісті жағдайларда бұл құжат бекітілген мөрдің немесе мөртабаның түпнұсқалылығын куәландырады. Апостильге қойылған қол, мөр немесе мөртаңба ешқандай растауды немесе заңдастыруды талап етпейді және бұл құжатты Гаага конвенцияға қосылған барлық мемлекеттерде пайдалануға болады.

2001 жылғы 24 сәуірдегі Қазақстан Республикасы Үкіметінің N 545 қаулысына сәйкес, апостиль қою бойынша өкілеттікке ие ұйымдар ретінде мына мемлекеттік органдар белгіленді:

- ҚР Әділет министрлігі
- ҚР Білім және ғылым министрлігі
- ҚР Ішкі істер министрлігі
- ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінің Ақпарат және мұрағат комитеті
- ҚР Жоғарғы Соты жанындағы Сот әкімшілігі жөніндегі комитет
- ҚР Қаржы министрлігі
- ҚР Бас прокуратурасы
- ҚР Қорғаныс министрлігі
- ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитеті

Қорыта келе, бүгінгі таңда түркітану әлемінде өзекті тақырыптардың біріне айналған мөрлерді зерттеу арқылы өткенімізді жаңғыртып, келешек пен өткен тарихымыздың арасындағы байланысты қайта құруға жол ашамыз. Мөрлеріміздің елдіктің белгісі екенін, оған деген құрметтің жоғары болуын дәріптейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Акишев К.А. Курган Иссык. М., 1978.
2. Шәлекенов У.Х. VІІІ ғғ. Баласағұн қаласы. А., 2006.
3. Қожаев М. Әзірет сұлтанның үш мөрі.// Жібек жолы. 1991. №3(4) наурыз.
4. <http://www.turkystan.kz>
5. Алуа ТАСТАНҚЫЗЫ, «Қазақ хандары мен батырларының мөрі – елдіктің атрибуты»/http://alashainasy.kz/kazak_tarihy/kazak-handaryi-men-batyrlarynyin-mor-kanday-bolgan-62147/
6. Umur S. Osmanlı Padişah Tuğraları. Cem Yayınevi. İstanbul, 1980.
7. Бабаев И. *Некоторые вопросы изучения памятников глиптики в Азербайджане. Доклады Академии наук Азерб. ССР. Баку, 1964, №6, с. 77-79;*
8. Ерофеева И.В. Символы казахской государственности. А., 2001.
9. Abdülkerim Özaydın, Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104), İstanbul 2001, s. 164, 191, 196, 201; Reşat Genç, Karahanlı Devlet Teşkilâtı, Ankara 2002, s. 97, 158, 169, 173-174;
10. O. Tufnell, “Seals and Scarabs”, IDB, IV, 254 vd.; E. Porada, “Cylinder Seals”, EIr., VI, 479 vd.
11. Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig (trc. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1974, beyit nr. 45, 1036, 1766, 4031, 4046, 4048, 4065.

2 ШЫҒЫС ТІЛДЕРІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ШЫҒЫС ЕЛДЕРІНІҢ ӘДЕБИЕТІ

Айтқалиева Асель
әл-Фараби атындағы ҚазҰ
Шығыстану факультеті, 4-курс (бакалавр)
Ғылыми жетекшісі:
Сапарбаева Н.Б. и.о. доцент, Ph.D

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ САҢДАРДЫҢ ҰҒЫМЫ, ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ, ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сан алғашқы кезде цифрлық белгілеудің түрі ғана болатын, бірақ ұзақ уақыт қолданыстан соң, адамдар оның мәні мен мазмұнының ерекшелігіне көңіл аударып бастаған. Әр түрлі елді - мекен, ауыл - аймақтарда, тіпті әрбір ұлттарда әр санның өзіндік ерекше түсіндірмесі, танымдық сипаттары мен сандарға деген ерекше сенім бар. Сол себептен де, әр елдің нанымдарында сәтті немесе сәтсіз сандар жиынтығы кездеседі. Мұндай наным, негізінен, Шығыс елдерінде өте үлкен маңызға ие болып отыр. Түркі халықтарында да әр санның өзіндік түсіндірмесі, тәрбиелік мәні бар және «киелі» саналатын сандар әлі күнге дейін үлкен қолданысқа ие. Бұл мақалада біз қазақ және қытай тіліндегі сандардың өзіндік ерекшеліктері мен сипатына тоқталғымыз келіп отыр. Ең алдымен, қазақ халқындағы белгілі сандардың қолданылуын баяндай келе, оның Қытайдағы қолданысын қарастырамыз.

Қазақ халқы тілге өте бай, әр сөзін талдай білген, әр сөзіне мән берген халық. Қазақ үшін әр сөздің ғана емес, әр санның өзіндік қасиеті, тәрбиелік мәні мен өзіндік орны болған. Расында қазақ бір санынан бастап, әр санның қадірі мен қасиетін салмақтап, өзіне тән ерекшелігін саралай білген, орнына, маңызына сай қолданған. Әр санда өзіне тән қасиеті, мақсаты мен мағынасы болатынын сезе, түйсіне білген.

Қазақ халқының пікір талғамында бір саны – даралықты, жалғыздықта ғана емес, бірігейлікті, ерекшелікті (бір де болса, бірегей, мыңнан біреу, т.б.) білдірген. Сандар символикасы жайында сөз еткен белгілі ғалым Қ.Т.Қайырбаева «Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың символдық мәні» атты диссертациясында “бір” саны жөнінде былай дейді: “Бір саны бұл белгілі бір бүтіндік, бірлік және өркениеттік, абсолюттік тыныштық, өмір емес бұл тек Алла мен Ғарышқа тән. Бұл сөзімізге тіліміздегі бір құдайға сыйынды; бір түндік астында түгін түтетті; бір тоға; сегіз қырлы бір сырлы; бір сөзді; бір қалыпты; бір кіндіктен; бір бет; бір бейілді; бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарды; он сегіз мың ғаламды бір тарының қауызына сыйғызу т.б. тіркестері дәлел. Соңғы тіркестегі “он сегіз мың ғалам” әлемдегі барша тіршілік” дегенді аңғартатыны белгілі. Ал осы барша тіршілікті бір тарының қауызына сыйғызу Алланың құзырында дегенді білдіреді. Мысалы: Қайғылы менің көңілім тола ма екен, Алланың сызығы екі бола ма екен!.. Және де бір саны тілімізде Алла сөзімен ғана тіркесіп, адам баласына қатысты болғанда оңды әрекет ретінде түсінілмейді. Сондықтан “Жалғыздық бір Аллаға жарасады” дейді.

Қытайлықтар үшін бұл сан жасампаздық саны. Қандай да бір құбылыстың, тіршіліктің, әлем жаратылысының бастауын білдіреді. Даостық ұғымда да қазақ халқының түсінігімен сәйкес «бірлік тынысы» дегенді білдіреді, сонымен қатар «рух үйі», «барлық тіршіліктің ортасы» мағынасын аңғартады. 1 саны шыршамен теңестіріледі. Баяу болса да басқалардан биік, көркем болып өсіп, ұзақ жыл сақталып, кез келгеннің көзіне жоғарыдан, алыстан-ақ ілінеді. «1» – даостар өте қадірлейтін сан. Бұл – Ұлы бастау. Барлық тіршіліктің бастауы. Бұл дүниенің орталығы, жердің ортасы, түбірі. Бір, әдетте, «Дао», біртұтас тыныс, орталықпен салыстырылып қаралады. Бұл санның омонимі – «Абырой», «Ұтыс» сөздері. Даостардың айтуынша, бірлік үштікке ай- налады, ал үштік барлық заттарға алып келеді.

Екі санының қолданылуына байланысты қазақ ауыз әдебиетінде екі түрлі көзқарас бар. Мысалы «екі жүзді», «бөліну» сынды етіп, жағымсыз мағынада қолданса, екінші мағынасында фразеологиялық бірліктерде бұл сан жағымды сипатқа ие. Мысалы, халқымызда «Бас екеу болмай, мал екеу болмас», «Қосағыңмен қоса ағар», «Құтты қонақ келсе, қой егіз табады» деген мақал –мәтел «екі» санының

жағымды тұстарын айтқандай тұр. Халқымызда сонымен қатар күні-түні демалмайтын екеу: Ай және Күн бар деп есептейді және «екі» санынқосылу, толықтыру символы ретінде бағалайды. Жақсы мен жаман, ер мен әйел, күн мен түн, ақ пен қара деген әрі таяқтың екі ұшы болады. Екі санына қазақ халқының көзқарасы міне осындай болып келеді.

Даостық ұғымда қазақ халқының көзқарасына сай Жер мен Аспан, адамзат ұрпағын жалғастыратын еркек пен әйелдің киелі одағы, ақ пен қара, жарық пен қараңғылық, күн мен түн, жер шарының тепе-теңдігін сақтап тұратын екі энергия: «инь» мен «янь» ұғымдарын білдіреді. «Екі» олар үшін өсу мен дамудың белгісі, оны өсу жылдамдығы өте тез, қолданылу мүмкіндігі өте кең бамбук ағашына теңейді. «Оңай» сөзінің омонимі.«2» саны жетілу, пісу, қарым-қатынастың гармониясын білдіреді, инь-яннің бинарлы оппозициясы болып саналады. Негізінен, қытайлықтардың санасы екілік әр түрлі құбылысты екі қарама-қарсы бойынша қарастырады. Бұл құбылысты біз қытай тілінен де байқауымызға болады. Бір нәрсенің бар- жоқтығын «бар немесе жоқ?» 有没有? «қанша?» 多少? (көп-аз) «қандай өлшем?» 大小? (кішкентай-үлкен) деп сұрайды. Демек, қытайлықтар осылайша екі қарама-қарсылықтың дәл ортасын табуға, тепе-теңдікті анықтауға тырысады. Үйлену тойларында қос қызыл балауыздар, қос жастықшалар кездеседі. Жақсы сыйлық ретінде сіз «қос мандарин үйрегін» сыйласыңыз, ол отбасылық одақтың нышаны болады.

Қазақ ауыз әдебиетінде «үш» – өте қасиетті сан, бұл санның ерекше саналуы көнеден келе жатыр. Бұл сан халқымыздың ұлттық болмысына, санасына, салт-дәстүріне әбден сіңіп кеткен. Және «үш» санының халықтық шығармаларда, фольклорлық мұраларда өз көрінісін, айрықша қолданыс тапқанын «Жүсіп – Зылиқа» дастанынан да көреміз. Шығармада Зылиханың Жүсіпті түсінде көріп ғашық болғандығын: Жатады үш күн, үш түн тағам татпай, Бір ауыз еш адамға жауап қатпай. Әйтеуір тіршілік бар, рахаты жоқ Аһ, дейді анда-санда тыныш жатпай, – деп суреттейді. Жүсіп Зылиханың түсіне үш рет кіреді. Жалпы дастанның бойында үш саны он бір жерде ұшырасады екен. Сонымен қатар қайтыс болған адамның “үшін беру” деген ұғым қалыптасқан. Мұны ғылымда былайша түсіндіреді: адам өлгеннен кейін денеден бөлініп шыққан шыбын жан тәнді қимай, үш күнге дейін оны айналып жүреді екен. Және өлі денедегі биологиялық процестер әлі үздіксіз жүріп жататындықтан, осы кезде адамның сақал-мұрты, шашы, тырнақтары өседі. Молда өлген адамның денесін жуып, жаназа дұғасын оқығаннан кейін барып ғана жан тәнмен толық байланысын үзіп, тәннің сезімталдығы толығымен доғарылады екен. Сондай-ақ тілімізде үш сан есімінен келетін культтік фразеологизмдер де баршылық. Бұлардың бәрі ескі салт-дәстүрге қатысты болып келеді. Олар: үш жұрт (жігіттің үш жұрты бар: өз жұрты; қайын жұрты; нағашы жұрты); үш қазына (ер қазынасы – жүрген із; ел қазынасы – көрсе көз; тіл қазынасы – ескі сөз); үш із (бала – артта қалған із; бақыт – ұзатылған қыз; байлық – қолға ұстаған мұз); үш арсыз (ұйқы, тамақ, күлкі). Осылардың қатарына үш дана, үш арыс, үш қат, үш жамандық, үш асыл т.б. фразеологизмдерді жатқызуға болады. «Үш қайнатса сорпасы қосылмайды» деген фразеологизм берекесіздік, бірікпеушілік деген мағынада; «үш ұйықтаса түсіне кірмеген» тіркесі көңіліне де алмаған, ойына кіріп-шықпаған деген мағынада айтылады.

Үш саны қытайлардың түсінігінде Марс арқылы басқарылады және жалынға теңеледі. «Өсу» сөзінің синонимі болып табылатын бұл сан қадірлі сандардың қатарында, бірлікпен қатар «бастауды», «шығармашылық өркендеуді» білдіреді. Үш жарық көзі: Жұлдыздар, Күн, Ай. Үш бастау: аспан, жер, адам. Үш жоғары облыстар: киелі жер, шынай жер, өшпес жер. Отбасындағы үш: ер адам, әйел, ұл бала. Үш бағынушылық: патша және құзырындағы адам, әке және бала, жұбай және әйел. Адамның үш арманы: аманшылық, ұзақ өмір сүру, көп балалар. Үш Қытай діндері: конфуцийшілдік, даосизм, буддизм. Сонымен қатар, үш санымен келетін көптеген фразеологизмдер кездеседі, мысалы, «三生有幸» мағынасы «айы оңынан, жұлдызы соңынан туу» дегенді білдіреді, «三十三天» фразеологизмінің мәні «алты қабат аспан» дегенді білдіреді, яғни біз «алты» санымен теңестіретін аспанды қытай тілінде 33 санымен байланыстырады екен. «三思而行» тұрақты тіркесінің тікелей аудармасы «үш рет ойланып барып әрекет ет» дегенді білдірсе, қазақша баламасы «жеті рет өлшеп, бір рет кес» деп «жеті», «бір» сандарының қолданылуымен беріледі.

Қазақта төрт құбыласы сай, яғни «Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса, төбедегі келеді» деген мәтелдер мағыналас болып келеді. Ертеде бұл сан тұрақтылық пен беріктіктің, әділдіктің белгісі болған. Ол шаршы болғандықтан, әлемнің төрт бұрышын, жылдың төрт мезгілін білдірген. Төрт аяғы тең жорға, төрт тұрманы түгел сай деген сандық мәндер арқылы айтылатын ұлағатты ұғымдар бар. Төрт кітап: Мұсаның кітабы – Таурат, Дәуіттің кітабы – Забур, Исаның кітабы – Інжіл, Мұхаммед пайғамбардың кітабы – Құран. Төрт асыл: иман, намаз, ілім, мейір-шапағат. Төрт дария: Ніл, Фират, Жейхун (Амудария), Сейхун (Сырдария). Қазақта Жаратқан Иеміз Адам Атаны жаратқанда өлім, ләпсі, ашу, нәпсіні, яғни төрт нәрсені адаммен бірге жерге жібереді деген ұғым бар. Сонымен бірге

дүниеге жаңа келген нәрестенің тағдырына жақсылықты, жамандықты, рызықты және өмірді жазған. Төрт түлік мал, яғни қой мен ешкі, сиыр, жылқы, түйе. Төрт түлік мал қазақтың бірден-бір күн көріс көзі болып табылған. Қазақ халқының өмірін төрт түлік малсыз елестету мүмкін емес. Қазақ халқының ұғымында дүниені құраушы төрт түрлі тек бар, олар: жер, су, жел, от. Шындығында, қазіргі ғылыми түсінік бойынша, бұлар заттың төрт күйі. «Жер» – қатты зат, «су» – сұйық зат, «жел» – газ тәрізді, «от» – плазмалық күй. Осы төрт затты төрт түлік малдың негізі деп түсінген. Жылқы – желден, қой – оттан, түйе – сордан (жер), сиыр – судан жаралған деген түсініктерде құнды ой жатыр. Ал қытайларда төрт саны олардың үрейін ұшыратын сан. Олар төрт саны бар жерге жоламауға тырысады, өйткені қытайларда төрт – «өлім» «死» сөзінің омонимі. Шынымен де қытайлар осы санды көп қолдана бермейді. Тіпті биік ғимараттарда төрт және он төрт, яғни осы сан кездесетін әр қабатты салмай кетеді екен. Бұл санға «табу сөз» ретінде қарап, мектеп, аурухан сынды қоғамдық орындарда қолданбайды. Сонымен, төрт қасірет саны, бақытсыздық, сәтсіздіктің белгісі болып саналады. Дегенмен, бұл санны ертеректе сәтті сандардың өатарында болғанын Су Шеннің «Қытай иероглифтерінің шығуы» еңбегінен байқауға болады. Төрт мифологиялық бастаманы білдіреді: Жер, Аспан, Күн және Ай. Төрт мифологиялық жануар: Жалғызмүйіз, Феникс, Панголин және Айдаһар. Қытайлықтардың жұп сандарға деген оң көзқарасы, төрт санының жағымды тұстарын да көрсетіп, оны шамға теңеп – бір қалыпты, жарық, ішінде жалын болса да, сырты жайма-шуақ деп есептейді.

«Бес» саны жоғарыда айтылған төрт бастаманың ортасында орналасып, жан-жағын басқарып тұрады. Қазақта бес нәрсені баянсыз – бұлттың көлеңкесі, еңбексіз келген байлық, қоқақтың достығы, жалған мадақ, опасыздың махаббаты деп түсінген. Қазақ халқы тілді, дінді, тарихты, дәстүрді, атамекенді бес анық деп атаған.

Абай атамның өлеңінде «Талап, еңбек, терең ой, Қанағат, рақым ойлап қой, Бес асыл іс көнсеңіз. Өсек, өтірік, мақтаншақ, Еріншек, бекер мал шашпақ, Бес дұшпанды білсеңіз.» деп, бес саны жайлы айтып кеткен. Айналадағы болатын барлық құбылыстар мен өзгерістерді қадағалайды деп саналатын негізгі бес планета бар – Меркурий, Венера, Марс, Юпитер және Сатурн. Жер бетінде бес негізгі элемент бар – су, металл, от, ағаш және топырақ. Адамда бес негізгі сезім мүшесі бар. Бестік шарықтау шегіне жетудің белгісі. Бес саны күшті, белсенді де сабырлы және биіктен көрінер сан болып есептеледі. Сондықтан оны белеске теңейді.

Қытайларда ерекше көңіл мен сипатқа ие негізгі сан – бес саны. Қытайлықтардың тақ сандарға деген теріс көзқарасына қарамастан, «5» өте сәтті сан болып саналады, қытай дәстүрлі дүниетанымы бес басты стихиямен 五行 байланысты (жер, су, ағаш, от, металл). Қытайдың алуан түрлі құбылыстары беспен байланысты: басты бес түс, бес дәм сезулер, дүниенің бес бөлігі (орталықты қосқанда), ал қытай музыкасы бес пентатоникаға негізделіп құрастырылған. «过五关斩六将» фразеологизмі «бүкіл қиындықты артта қалдыру» деп аударылады, «五十步笑百步» тұрақты тіркесі тікелей «50 қадам, 100 қадамға күліпті» деп аударылса, қазақша эквиваленті «Жығылған сүрінгенге күледі» деп беріледі.

Қазақта адамның күнделікті өмірде алты парызы бар. Біріншісі адамдардың бір-біріне сәлем беруі, екіншісі шақырса бару, үшіншісі кеңес сұраса – ақыл қосу, төртіншісі кез келген адамның сұрағына жауап беру, бесіншісі ауырып қалған адамның көңілін сұрау, алтыншысы қайтыс болған адамның жақындарына көңіл айту. Ақыл, білім, жомарттық, әділдік, шыншылдық, кең пейіл – адамның алты асқары. Алты саны дүниенің жаралуын білдіреді. Алты саны – жетістіктің, еркіндіктің белгісі. Сонымен бірге қытайлықтар үшін әсемдік пен үйлесімдік саны. «6» саны ағу мағынасындағы сөздің дыбысталуымен сәйкес келеді. «6» санының мағынасын кез келген істің тегіс жүруі, сәтті болуымен байланыстырады. Адамдардың ара-қатынасы ойдағыдай болу үшін, қытайда отау құрған кезде «6» саны кездесетін күнді белгілен. Сонымен қатар бұл санның сәттілігінің белгісін, қытай тілінде осы санмен байланысты фразеологизмдердің көп кездесуінен байқалады, мысалы, «六六大顺» «сәттілік шақыру», «六亲不认» «тас бауыр, тас жүрек», «六亲无靠» «сүйенер алты танысы жоқ».

Жеті саны да киелі мәнде халық санасына, ұлттық ұғымға мықтап бекіген. Бұл санның тұрмыс-тіршілікте, халық фольклорында, діни ұғымдардағы маңызы ерекше. Оған дәлел, аптада неше күн бар – жеті, аспан неше қабат – жеті, жер неше қабат – жеті. Міне, қызық, бәрі де жеті. Нәсерден кейінгі жаратушының жаршысындай жауынмен жарысып шығатын кемпірқосақтың түсі – жеті, осыған қоса жинақтау сандары да жетімен шектеледі: біреу, екеу, үшеу, төртеу, бесеу, алтау, жетеу. «Сегізеу», «тоғызау» болып айтылмайды. Міне, айта берсек «жеті» санының «сиқырын» сипаттайтын құбылыстар жетерлік. Қазақ халқының салт-дәстүрінде де жеті санының орны бөлек. «Жеті атасын білмеген – жетесіз», «жеті атасын білген ұл жеті жұртқа жөн айтар», «жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл» немесе «жеті атадан әрі ғана қыз алысу заңы», яғни араға жеті атаны салып құда түсу әдеті ғасырлар бойы сақталып келеді. Жеті саны кейде жақсылықпен байланыстырылып айтылса, кейде жамандықпен

де байланысып жатады. Мысалы, қазақ «жұт жеті ағайынды» дейді. Бұл тіркес халықтың басына аласапыран заман туып, ашаршылық, бүліншілік, індет, ауру келсе айтылады. Халық жеті жұтқа мыналарды жатқызады: құрғақшылық, жұт (мал қырылу), өрт, оба (ауру), соғыс, топан су, зілзала. Жеті санына байланысты культтік фразеологизмдер басқа сандарға қарағанда жұмсалы өрісі кең. Оларға: жеті ғашық, жеті шәріп (әулие); жеті қазына, жеті ғалам, жеті күн, жеті жұт, жеті жоқ, жеті қат көк т.б. жатқызады. Сондай-ақ қазақ салтында қайтыс болған адамның жетісі деген ұғым бар. Жетісі – шыбын жанның о дүние есігін алғаш ашып, ақыреттің тозақ оты алдында жауап беруі. Ғылымда бұл өлі денедегі қанның ұйып, ал ұйымағаны денеден әр түрлі жолдармен сыртқа бөліну кезеңі деп аталады. «7» саны «бірлік» деген мағына береді. Қарым-қатынас үшін сәтті сан. Қытай мәдениетінде жақсы сан болуының тағы бір себебі дыбысталуы жағынан «起» (qǐ) «пайда болу» сөзінің баламасы ретінде танылғандықтан деп түсінуге болады. Сонымен қатар бұл санның жағымсыз жағы да бар. Оның спиритизм және қиялмен байланысы бар деген ұғым бар. Қытай күнтізбесі бойынша жетінші айды «аруақ айы» деп атайды. Бірақ айдың жетінші күні Қытай Ғашықтар Күні (七夕 Цы Си). Сондықтан да «7» саны сәтсіздікке байланысты емес. Қытайдың көп өңірлерінде «7» саны бейтарап немесе сәттілік әкелетін сан болып саналады.

Көне заман адамдары сегіз санын сенімділіктің, шындалудың шыңы деп есептеген. Сегіз саны сегіз төбесі бар кубты білдіреді. Сегіз санының құпиясы әлемдегі мәңгілік үздіксіз қозғалысты білдіреді. Сегіз саны – мәңгілік символы. Символдық белгісі қос квадрат, егер оны бөлсе онда ол тең екі бөлікке бөлінеді. Тағы да бөлгенде, ол тең төрт бөлікке бөлінеді (2, 2, 2, 2). Сегіз саны дыбысталуының арқасында ерекше құрметке ие. Сегіз санының омонимі – «гүлдену, байлық». Бұл қытайлардың ең сүйікті саны. Сондықтан «Арты гүлденуге әкелсін» деген ниетпен 2008 жылғы Бейжің Олимпиадасының ашылу уақыты 8-ші айдың 8-ші жұлдызы сағат 8-ден 8 минут 8 секунд өткен мезгілде белгіленеді, бұл олардың қанжығасына бірнеше алтынды алып келді. Қазіргі кезде «сәтті телефон нөмері» деген «8» саны көп кездесетін нөмерлерді қытайлықтар қыруар ақшаға алып, компаниялар біраз пайда табуда. «8» санына деген сенім бірнеше адамдарды байытып, компаниялардың гүлденуіне әкелді.

Тоғыз саны да қазақтың ескі салтынан орын тепкен қасиетті сан. Бір рудың екінші руға, бір кісінің екінші кісіге сыйлайтын сыйының, кейде төлейтін айыбының «бір тоғыз», «үш тоғыз», «тоғыз тоғыз» болып келуі осыны толығымен айқындайды. Тоғыз сөзімен байланысты культтік фразеологизмдер: «тоғыз құмалақ» – қазақтың ұлттық ойыны, «тоғыз қатынның толғағы қатар келді», «тоғыз жолдың торабы», «тоғыз қабат торқа», «тоғыз айып тартты», «тоғыз қырлы, тоқсан сырлы», «тоғыз жау» т.б. Мысалы: Ахмет бас болған жерде бас болып, жас болған жерде жас болып, мас болған жерде мас болып, тоғыз қырлы тоқсан сырлы жігіт ағасы деуге толық лайық болып жүрді (С. Торайғыров). Жалпы, бұл жердегі тоғыз санының қолданылу ерекшелігін дыбыстардың үндесуі тұрғысынан түсіндіруге болады. Мысалы, «тоғыз жолдың торабы» деген тіркестегі т дыбысы дауыссыз болғандықтан, осы дыбыстан басталған сөздерге ерекше әсер беріп, екпін түсіп айтылады. Сол сияқты «тоғыз қабат торқа», «тоғыз қырлы, тоқсан сырлы» т.б.

Қытай тіліндегі «9» санының және «үзақ», «мәңгілік» деген сөздерінің дыбысталуы бірдей. Тоғыз санының мағынасы өте жақсы. «99» өте сәтті және тұрақтыға жақын деген мағынада кеңінен танымал. Аспан асты елінің айтуы бойынша, «Аспан мәңгілік. Сондықтан көптеген нышандар, атау және фирма логотиптерінде 9 саны әр түрлі вариацияда кездеседі. «9» саны әлемнің «9 облыстарымен», әлемді алып жатқан 9 шаршымен тығыз байланыста деген сенім бар. Тоғыз Қытай мәдениетіндегі жалпы варварларға қарсы және олардың «әдет-ғұрыптарына» қарсы түсінік. Кейбір ауылдарда қытайлықтар сыйлықты ақшалай сыйлағанда, қалыңдық төлегенде тоғызға еселік соманы төлейді. Тоғыз император билігінің күдіреттілігі, мәңгілігінің нышаны болып саналады. Бейжіңдегі атақты Гугун император сарайында «тоғыз айдаһарлар» қабырғасы тұр. Фармацевтикалық фирмалардың сәтті атауларының бірі «999» болды. «Сиқырлы сандар» арқасында ол әбден танымал болды. Қасиетті сан болып «81» саналады, себебі оның қосындысы «9» болады. «Шифрланған» «81» санын Қытайда барлық жерде кездестіруге болады, мысалы, монастырьлерде немесе үлкен шіркеулердің қақпаларында «81 алауды» көруге болады.

Кейбір сандардың қосындысына мән берілгені дұрыс. Мысалы, «3» пен «8» санының қосындысын қолданбау керек. Қазіргі заманда «3» «8» 三八 мағынасы «топас», әйелдің өте жаман мінездемесіне жиі қолданып жүр. Мысалы, 9413: 九死一生 9 өлім 1 өмір, яғни 90% өлу қаупі, 10% тірі қалу. 521: wu er yi деп дыбысталады. Ол дыбысталуы жағынан Wo Ai Ni, яғни «Мен сені сүйемін» мағынасымен мағыналас келеді. Міне, күнделікті өмірде математикада, түрлі есептеулерде қолданылатын, бірақ аса мән беріле бермейтін сандардың да өзіндік ерекшелігімен мән-мағынасы бар екен.

Қазақта киелі, ерекше қасиетті деп есептелетін сандар қатарына «қырықты» да жатқызады. «Қырық» саны халықтық мұраларда, салт-дәстүрде, тұрмыс-тіршілікте кеңінен қолданыс тапқан. Мәселен, «қырықтың бірі – қыдыр», нәрестені қырқынан шығару, қайтыс болған адамның қырқын беру, бойы бір қарыс, сақалы қырық қарыс т.б. «Қырық» адамға қатысты қолданылатын мынадай тіркестерде сақталған: бір кісі таққа отырса, қырық кісі атқа отырады, ақылы қырық кісілік т.б. Қырық сан есімімен келетін фразеологизмдер: қырқына шыдаған соң, қырық біріне де шыда, қырықтың бірі – қыдыр, қырықтың қылауынан қырық қабаттанып отырды, қырық саққа жүгіртті, қырық пышақ болды, қырық қалта, қырық құбылды, қырық қазанның құлағын тістеді, ертегілерде қырық күн ойын, қырық күн тойын жасады, қырық күн жол жүріпті, тазшаның қырық өтірігі т.б. Діни эпос әлеміне тынбай саяхат жасаушы ғалым М.І.Әбдуов «қырық» санын адамның жаратылу уақыты дейді. «Қырықтың бірі – қыдыр» деген нақылдың мағынасы адамзаттың бірі – Қыдыр деген түсінікті береді. 41 құмалақтағы «Бір» – Жаратушы Алланың, «қырық» – жаратылыстың абзалы Адамның құрметіне алынған». Мақал-мәтелдерде қолданылатын қырық саны «әншейін» сан емес, «киелі» мөлшер екенін көрсетеді. Қазақ «қырық күн шілде» деп жаз айының нағыз аспан айналып жерге түсер ыстығын айтқан. Қырықтың өлшем бірлігі болатынын мына мысалдардан да көруге болады: «жақсы ата жаман балаға қырық жылдық азық», «қырық жамау» немесе «қырық құрау», «қырық тесік» – әбден тозығы жеткендікті білдіреді т.б. Қазақта «қайтыс болған адамның қырқын беру» деген ұғым бар. «Қырық күн» – шыбын жанның, яғни рухтың о дүние сотына қаза жауабын беруінің басталуы. Медицина бұл уақытта тән ыдырап-сөгіліп, толық бұзыла бастайды деп есептейді. Қытай тілінде «73», «84» сандары сәтсіз сандар болып есептеледі, оған негіз болатын бұл сандардың айтылуы. Бұлар көбіне «өлім шақыру» деген сөзбен ұштасады, сол себепті қарттар бұл жасқа келгенде, өздерінің шынайы жастарын айтпай, 84 болса не 83, не 85 жастамын деп айтқан. Бұл сандардың табу болуына тағы бір себеп - Қытайлықтарда ұлы тұлға есептелетін Кун-зы мен Мен-зы ғұламалар осы жастарында дүниеден озған.

Міне осылайша, Қазақ халқы мен Қытай елінде сандарға деген үлкен мән беріліп, олардың бірі кең қолданысқа ие болса, мүлдем қолданыстан алынып қалуға жеткен. Ал, бұған негіз- бұл сандардың мәні мен сипаты, оған деген сенім. Қазақ халқында «Киелі, қасиетті» саналатын сандардың бірі Қытай елінде сәтті болса, бірі сәтсіз сан ретінде қаралып қолданылмай жатыр. Міне осыдан әрбір ұлттың, халықтың нанымдарында санға деген көзқарастың, оның мәнін, мағынасын ұғынуға деген басымдықты байқауға болады. Әрине халқымның нанымдарына сай, кей-кезде менде сандарға мән беріп жатамын. Өзімнің сүйікті санымды сәтті деп ойлаймын, ал сіз ше? Сіз де санға, оның сиқырына сенесіз бе?

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ахметжанова Ф.Р., Дүсіпбаева Қ.С. «Қасиетті сандар қатысқан ескіліктері» ғылыми басылым, Өскемен 2001 ж.
2. А.Александров. «Большая книга цифрового анализа».2016 г
3. Қаирбаева Қ.Т. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың символдық мәні. Филол. ғылым. канд. диссертациясы. – Алматы, 2004. – 178 б.
4. Қырық бір құмалақ.– Астана: «Астана» Баспагерлік-шығармашылық орталығы, 2001. – 19 б.
5. <https://habrahabr.ru/company/abbyy/blog/118654/>

Әбдібек Ару
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Қиыр Шығыс кафедрасы
«Шетел филологиясы: корей тілі» мамандығы,
4-курс студенті
Ғылыми жетекші:
аға оқытушы **Амирбекова У.А.**

АНАТОЛИЙ КИМНИҢ «СОЛОВЬИНОЕ ЭХО» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ МАГИЯЛЫҚ РЕАЛИЗМ

Өте дарынды, әрі шығармалары құпия сырға толы орыс жазушысы Анатолий Ким шығармашылығы қазіргі әдеби үдерісте ерекше орынға ие. Анатолий Ким әдеби дамудың анағұрлым өзекті үрдістерін дөп басып, аса бір сезімталдықпен түсіне алатын жазушы. Әдеби сыншылардың пікірінше, ол өз шығармаларында мифтерге, тәмсілдерге, ертегілерге – яғни, бастапқы көркем формаларға жүгініп, өнердің басқа түрлерінің әдістерін, соның ішінде интермедиялық поэтиканы сәтті пайдалана алады.

Анатолий Ким тек жазушы ретінде ғана емес, сонымен қатар драматург, сценарист, аудармашы, тарихи-құжаттамалық шығармалардың авторы ретінде де танымал. Ол «Плач кукушки» (1984), «Прошло двести лет» (1986) пьесаларының, режиссер Ермек Шынарбаевтың «Сестра моя Люся» (1985), «Выйти из леса на поляну» (1988), «Месть» (1990), «Человек уходящий» (2007) фильмдері сценарийінің авторы. М.Әуезовтың «Абай жолын», Ә.Нұрпейісовтің прозасын аударған. Анатолий Ким Қиыр Шығыстан Қазақстан мен Орта Азияға жер аударылған корейлердің естеліктері, куәлік берулері мен партия мұрағаттарынан алынған құжаттар жинақталған «Туда, где кончается солнце» кітабының құрастырушысы. 2005 жылы «Орыс славянистикасы саласындағы ерекше жетістіктері үшін» деп аталатын Яснополялық жүлденің иегері атанды [1.28].

Анатолий Ким ұлты корей болғанымен, қазақ жерінде туған орыс жазушысы. Сондықтан, біз өз жұмысымызда Анатолий Кимді ТМД елдеріндегі корей диаспорасының өкілі ретінде қарастырып, оның шығармашылығының ерекшелігіне шолу жасамақпыз.

Анатолий Ким шығармашылығына латынамерикандық магиялық реализм ерекше ықпал еткендігі белгілі. «Магиялық реализм» терминін алғаш рет неміс өнертанушысы Франц Рон бейнелеу өнеріне қатысты ұсынған болатын. Кейін оны Ортего-и-Гассет қолдап, ол қазіргі заманғы прозаның, соның ішінде негізінен латынамерикандық прозаның көптеген халықтардың қызығушылығын туғызған әдеби ағымдардың біріне айналды. Әдеби бағыт ретіндегі магиялық реализм туралы әңгіме қозғаған кезде, әлем әдебиеттанушылары шынайылық пен ойдан шығарылғандықтың, күнделікті мен ертегінің, ақиқат пен таңғажайыптың қосындысы, қоспасы туралы айтады [2.135].

XX ғасыр феномені ретінде пайда болған «магиялық реализм» ұғымы көбінесе латынамерикалық прозаның сипаттамасы ретінде қолданылып, оның ұлттық ерекшелігінің маркері сипатында әрекет етеді. Мысалы, А.Ф.Кофман «магиялық реализм» ұғымы қызметінің аясын белгілеп, оны нақты ұлттық әдебиет шегімен шектеп, оған «латынамерикалық ойлаудың константасы» мәртебесін береді [3.183].

«Магиялық реализм» түсінігі, ең алдымен, колумбия жазушысы Габриэль Гарсия Маркестің шығармашылығымен байланыстырылып, жаңа кезеңдегі орыс және қазақ әдебиеті үшін де аса маңызды болып табылады. Отандық және ресейлік әдебиетте бұл феномен жекелеген жазушылардың шығармашылығында көрініс тапқан. Қазақ әдебиеті бойынша мысал ретінде Оралхан Бөкеев шығармаларында магиялық реализмнің көрінісі бар деп айтуға болады. Сонымен қатар, әдебиет зерттеушілері қырғыз бен қазақ халқының төл жазушысы ретінде әлемге танылған Шыңғыс Айтматов шығармашылығынан да мифтендірудің жаңа толқынын байқаған екен [4.24]. Орыс ғалымы К.Н.Кислицын «орыс магиялық реализмі XIX ғ. реалистік прозасы мен XX ғ. басындағы әдеби үдерістен бастау алады деп айтуға болады» - деп көрсетеді [5.274].

Орыс әдебиеттану ғылымына келер болсақ, «магиялық реализм» түсінігі туралы алғаш мәлімет 1932 ж. Парижде шығарылған «Числа» журналында жарияланды. Аталған журналда С.Шаршунның «Магиялық реализм» атты мақаласы жарық көрді. С.Шаршун өзінің ізашарларының әдеби-теориялық пайымдауларының ықпалында болды. Мақаланың маңыздылығы – онда орыс әдебиетіндегі магиялық реализм өкілдерін тауып, оларды белгілеуге ұмтылыс жасалғандығында. Ол Гогольді орыс магиялық реализмінің негізін қалаушысы ретінде қарастырады [6.230].

Магиялық реализмдегі романтикалық «қос әлемділік» өз шекарасын кеңейтіп, қос қабаттас әлемдердің қайта жүйеленген идеяларынан жаңа әлем картинасы пайда болды. Оған сәйкес болмыс

көп өлшемді. Сондықтан, магиялық реализм үшін бағзы замандарда пайда болған, өз дамуының әртүрлі сатыларындағы барлық ұлттық мәдениеттерге тән бейнелеу сиқыры мен сөз сиқырына сену өзекті болып табылады.

А.Ким шығармашылығын зерттеушілер оның басты ерекшелігі ретінде мифке бағытталғандығын атап көрсетеді. Үйлесімділік пен тәртіптілік бағытына ие мифке жүгіну – ойлау жүйесіне шексіз ғарыштық тән жазушы үшін заңдылық болып табылады. А.Кимнің көркем шығармашылық табиғатына сай ол мифтерді «өмірдің мәні, тарихтың мақсаты, өлім құпиясы» сияқты жалпыға ортақ метафизикалық мәселелерді шешуге бағыттайды. Анатолий Кимнің «Соловьиное эхо», «Отец-лес», «Белка» және т.б. шығармаларынан да романтикалық «қос әлемділікті» байқаймыз. «Соловьиное эхо» шығармасының бас кейіпкері Отто Мейснердің басынан кешкендері мен шексіз қиялдаулары оқырманды баурап алып, бейнелеу сиқыры мен сөз сиқырының тұңғышына алып кетеді.

Біз қарастырып отырған шығармада мифологиялық реализм әр қырынан көрінеді, ол уақыт пен кеңістікті араластырып жібереді, уақыттан тыс шығып кетеді, баяндаудың құрылымына мифологиялық персонаждар мен жекелеген мифологемаларды ендіреді. Мысалы, Отто Мейснер 1912 жылы жаздың жаңбырлы түнінде өзен өткеліндегі дымқыл көпірдің үстіне тап болды. Шығармадағы бас кейіпкердің есімінен бастап барлық атаулардың аттары ерекше. Отто Мейснер немістерге тән есім. Мейснер – дворяндар тұқымының фамилиясы. Отто Мейснер жүріп келе жатқан әлсіз көпір ежелгі грек мифтеріндегі Стикс өзенінің үстіндегі көпірдей. Стикс ең алғашқы қорқынышты құбыжық пен түнектің бейнесі, олардан алғашқы тірі жанды пенделер пайда болған. Өліара кезіндегі Стикстің үстіндегі әлсіз көпірден өтіп бара жатқан Отто Мейснер жақын маңнан, жаңбыр дауысы мен өзен суының арасынан мәңгі өлмейтін Харонды сезгендей болады. Мәңгі өлмейтін Харон да грек мифологиясынан. Ол Стикс өзені арқылы Тартарға – өлілердің жер асты патшалығына – олардың рухын, жанын тасушы.

«Соловьиное эходағы» баяндау біресе Отто Мейснердің атынан, біресе оның немересінің атынан баяндалады. Олар бір-бірін ешқашан көрмесе де әртүрлі заманда өмір сүрсе де, бір-бірімен тілдесе алады. Яғни, оларды байланыстыратын сиқырлы бір күш бар деуге болады. Ол күш табиғатта. Мейснер аспандағы жұлдыздарды өзінің немерелері деп санайды. Ол туралы Ольга екеуі некелескеннен кейін жарқабақта жалғыз тұрған жабайы алма ағашының түбінде жас жұбайын ұйықтатып отырған кезде айтады.

Шығарманың сюжеттік өзегі магистр Отто Мейснердің ауқатты, дәулетті атасы Фридрих Мейснердің оны жер шарын айналып, саяхаттап келуге жіберген оқиғасынан тұрады. Біз қарастырып отырған «Соловьиное эхо» шығармасында су мифологемасы ұсынылған. Су – ежелден келе жатқан тазалықтың, құнарлылықтың, өмірдің, туылу мен қайта туылудың символы. Сондай-ақ, күнәдан арылудың да құралы. Су емдік қасиетке ие. Сондықтан болар шығармадағы оқиғалардың барлығы сумен байланысты.

Анатолий Кимнің шығармаларында мұндай образдар жиі ұшырасады. Тіпті шығармадағы әрбір антропоним, әрбір топонимнің пайдалануының астарында терең сыр жатыр деуге болады. Жазушы солар арқылы оқырмандарды өзінің ерекше әлеміне тартып, өзінің әлемде болып жатқан жаман нәрселерге пәлсапалық тұрғыдан қарсылығын білдіретіндей. Ол болашаққа сенеді. Оқушыларға тарих сабағынан дәріс беретін Отто Мейснердің немересі зұлымдықтың ұмыт болып, Ізгіниеттілік, Мейірімділік пен Шығармашылықтың біртұтас шынжырының үзілместей болып жалғасатындығына сенеді. Сол кезде нағыз сиқыршы – мамырдың жанға жайлы жылы кеші мен бұталардың арасынан сыбызғының сынғырындай ән салған бұлбұлдар үнінің жаңғырығы келеді. Жазушының ой-қиялынан туындаған кейіпкер өзінің нағыз «Мен» дегенін тапқан адам. Дүниетанымы өзгерген, кең ауқымды ойлайтын тұлға. Шығарма Отто Мейснер мен немересінің арасында болған диалогпен аяқталады. Бұл әңгімелесу шынайы өмірде емес, немересінің қиялындағы диалог.

Анатолий Ким – әртүрлі бағыттардың тоғысында жұмыс істейтін, терең синтетикалық ойлау жүйесін меңгерген жазушы. А.Ким үшін сол немесе басқа бір мифологиялық образдың, мотивтің, тәсілдің «таңбалық» мағынасы маңызды. Олар баяндауға біресе жекелеген, біресе жалпылаған белгілер, нышандар ретінде өріледі. Осылайша, жазушы адам өзегі болып табылатын өзінің авторлық әлем үлгісін жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Грушевская В.Ю.Ю. Художественная условность в русском романе 1970-х - 1980-х годов. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Екатеринбург. – 2007. – С.28

2. Цыренова Д.С. Магический реализм в творчестве Мо Ян. – Вестник Бурятского госуниверситета. – 2010. – № 8. – С. 134-137

3. Кофман А.Ф. Проблема «магического реализма» в латиноамериканском романе / А.Ф.Кофман // Современный роман. Опыт исследования. – М.: Наука, 1990. – С. 183-201.
4. Белонучкина М.Д. Концепты «слово», «музыка» и «любовь» в прозе А.Кима / Учительская газета. – 2000. – № 38. – С.24
5. Кислицын К.Н. Магический реализм / С.Н.Кислицын // Знание. Понимание. Умение. – 2011. – № 1. – С. 274–277.
6. Шаршун С. Магический реализм / С. Шаршун // Числа. – 1932. – № 6. – С. 229-231.

Әшімхан Д.Е.
 әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
 2курс магистранты
dana.qwerty@mail.ru
 Ғылыми жетекші: PhD Батырхан Б.Ш.

«АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-ЭПОПЕЯСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ БАС КИІМ АТАУЛАРЫНЫҢ ПАРСЫ ТІЛІНЕ АУДАРЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясында кездесетін қазақ халқының ұлттық бас киім атауларының парсы тіліне аударылу мәселесі қарастырылады. Бұл мақалада қазақ халқының мәдени ерекшеліктерінің, көшпелілер мәдениеті көрінісінің құрамдас бөлігі болып табылатын киім атауларының парсы тіліне қандай әдіс-тәсілдер арқылы аударылғаны сараланды және талданды. Осы талдаудың негізінде қарастырылған тағам атауларының әрқайсысының аудармасының ең сәтті нұсқасын анықтауға әрекет жасалды.

Түйін сөздер: *«Абай жолы», ұлттық бас киім атаулары, парсы тілі, ұлттық нақыштағы сөздерді аудару.*

Әр этностың ұлттық киімі өзінің шаруашылығын, тұрмыстық өмірін, ұлттық дәстүрін, мәдени ерекшелігін, ұлттық мінезін, ұлттық дүниетанымын танытады. Киім-кешек адамдарға әлеуметтік және этикалық қызмет атқарады. Адамның үстіндегі киіміне қарап әлеуметтік жағдайын, жыныстық ерекшелігін, жас мөлшерін, этникалық ортасын аңғаруға болады. Осыған байланысты қазақ халқының ұлттық киімдері жас және жыныс ерекшеліктеріне сәйкес мынадай түрлерге бөлінеді: сәби киімі (иткөйлек, сылау тақия), бала киімі (кепеш, малақай, құлақшын, жейде, дамбал, шалбар, етік, бешпент, шапан), бозбала киімі (тақия, етік, жейде, шалбар), бойжеткен киімі (желбіршекті көйлек, тақия, кәзекей), қалыңдық киімі (сәукеле, желек), келіншек, бәйбіше киімі (көйлек, кимешек, жаулық, камзол, кебіс, мәсі, көкірекше), күйеу, жас жігіт, ақсақал киімдері (шапан, ішік, бешпент, сырма шалбар, ақ жейде, дамбал, саптама етік, кебіс, мәсі) т.б. Сол сияқты той, жиын, аза кезінде киетін киім түрлері де болған. Киім сонымен бірге этникалық (рулық, жүздік, аймақтық т.б.) және жалпы ұлттық ерекшеліктерді бейнелейді [1, 66-67]. Демек, этностың өткен жолы тілдің этномәдени қорында сақтаулы. Сондықтан да қазақ халқытуылғанда «иткөйлектен» бастап, өлгенде «ақыретке» дейін денесін киім-кешекпен қымтап, адам өмірі үшін аса маңызды киімнің жасалуына үлкен мән берген. Оны қажетіне тұтына білуіне этностың талғамы мен танымы өте жоғары болған [2].

Ұлттық бірегейлік – халықтың ерекшеліктерінің көрсеткіші. Әр ұлттың мәдени болмысының көрсеткіштерінің бірі сол халықтың ұлттық киімдері болып табылады. Қазақ халқының ұлттық киімдеріне тарихи, экономикалық, әлеуметтік және климаттық жағдайлар әсер етті. Әдетте киім жылдың төрт мезгіліне арналып тігілген. Ғасырлар бойы қазақтың ұлттық киімдері қарапайымдылық пен ыңғайлылығымен ерекшеленді. Халықтың барлық сегменттері үшін белгілі бір әлеуметтік топтарды реттеуді жүзеге асыратын жалпы нысанымен сипатталды. Киімге аң терісі, кесте және әшекейлермен безендіру көрік берді. Киімдерді тігуде қолданылатын дәстүрлі материалдарды қазақтар өздері жасаған, оған былғары, жүн, жүқа киіз, маталар жатады. Сондай-ақ, киім-кешек импортталған жібек, барқыт, баршын сияқты маталардан да тігілген. Сондай-ақ мақта мата кеңінен қолданылды.

«Бөрік» сөзінің аударылуы

Ұлтымыздың бас киімдерінің тағы бірі - бөрік. Бөріктің сырты мақпал, пүліш, барқыт сияқты қымбат маталардан тігіледі. Оның жазғы, қысқы түрлері де болады. Жиегіне қымбат бағалы аң және мал терілері ұсталады.

«Бөрік» сөзінің орыс және парсы тілдеріне қалай аударылғанын қарастырайық. Төмендегі мысалдардан бөрік сөзінің орыс тіліне «шапка», «шапочка», «девичьи шапочки» деп генерализация

әдісі арқылы аударылғанын көруге болады. Ал парсы тіліне орыс тілінен сөзбе-сөз аударылған: **كلاه** (бас киім), **كلاه كوچك** (кішкентай бас киім), **كلاه های دخترانه** (қыздар киетін бас киім).

Түпнұсқа:

«Қоңыр жүзі қызарып, төмен қарап қысыла күле беріп, **бөркін** айналдыра бастады.» [3, 5]

Орыс тіліндегі аударма:

«Смуглое лицо подростка покраснелось от сдерживаемого смеха и он, опустив голову, начал вывертывать свою **шапку**.» [7, 23]

Парсы тіліндегі аударма:

سرش را پایین انداخت و سرگرم مرتب کردن **کلاهش** شد. [9, 12]

«Тымақ» сөзінің аударылуы

Тымақ- ерлердің қысқы бас киімі. Оны аңның, малдың терісінен тігеді. Тымақтың мынадай түрлері болады: түлкі тымақ, елтірі тымақ, сеңсең тымақ, пұшпақ тымақ.

«Абай жолында» кездесетін *тымақ* сөзінің орыс және парсы тілдеріндегі нұсқаларында қалай тәржімаланғанын қарастырып көрейік. «Тымақ» сөзі орыс тіліне көп жағдайда «шапка» және «малахай» сөздерімен берілген. Алайда, романның орыс тіліндегі нұсқасында «тымақ» сөзі бір жерде транслитерация арқылы «*тымак*» деп аударылған екен: «Базаралы, который приехал на тощем коне и в поношенной одежде, сшить новый чапан, *тымаки* кожаную обувь.» [7, 411].

Ал парсы тіліне генерализация әдісі арқылы тек **كلاه** (бас киім) деп аударылыпты. Бұл жағдайдан «тымақ» сөзінің парсы тіліне қазақтың басқа да ұлттық бас киім атаулары (бөрік, тақия, кимешек) сияқты жалпылама бір ғана **كلاه** (бас киім) сөзімен тәржімаланғанын көруге болады.

Түпнұсқа:

«Жұмабайдың қалың қара **тымағын** көзіне қарай баса кигізіп жіберіп, сол сәтте шоқпарға жармасты.» [3, 5]

Орыс тіліндегі аударма:

«Незнакомец, не дав времени вытащить из-под колена дубинку, налетел на старика и быстро надвинул ему на глаза его широкополую черную **шапку**.» [7, 22]

Парсы тіліндегі аударма:

[9, 12] به سويش حمله برد و به سرعت **کلاه** گشاد لبه دار سیاہ وی را بر روی دیدگانش کشید.

«Сәукеле» сөзінің аударылуы

Сәукеле– қыздардың ұзатыларда, келін болып түсерде киетін көп әшекейлі, қымбат бағалы, сәнді бас киімі. Жұқа ақ киізден сырылып тігіліп, сырты қызыл шұғамен тысталады. Қымбат бағалы аң терісімен әдіптеліп, алтын, күміс, моншақ әшекейлер тағылады. Жоғары жағы жіңішкеріп, төбесіне үкі кадалады. Тірсекке түсетін асыл тасты, оқалы бау тігіліп, бетті көлегейлейтін желекті болады [11].

«Сәукеле» сөзі орыс тіліне «свадебный убор» деп аударылыпты. Ал парсы тіліне мүлдем аударылмай қалған.

Түпнұсқа:

«Үмітейдің **сәукелелі** бойына шашуларын шашып, игілік тілекпен қабыл етіп жатты.» [4, 231]

Орыс тіліндегі аударма:

«Молодежь, девушки, невестки и пожилые байбише аула встретили новую келин добрыми пожеланиями и осыпали ее голову, увенчанную **свадебным убором**, всевозможными подарками.» [7, 474]

Парсы тіліндегі аударма:

دختر و پسرهای جوان و زنان سالمند اوبه از گلین تازه با دعای خیر استقبال کردند و هدایای زیادی تقدیم کردند. [9, 695]

«Тақия» сөзінің аударылуы

"Тақия" – барқыт, қамқа немесе оқалы паршадан жасалған жеңіл жазғы бас киім. Ежелгі уақытта олардың шетін құндыз, кәмшат, тиін терісімен жиектеп тігіп, күміс және алтын тоқыма баумен әшекейлеген [12].

«Абай жолында» кездесетін «тақия» сөзі орыс тіліне «тюбетейка», «казахская тюбетейка», «шапочка», «ермолка» деп аударылған. Ал парсы тіліне **كلاه نوك تيز قزاقی** (сөзбе-сөз: үшкір ұшты бас киім), **كلاه** (бас киім) деп аударылған. Парсы тіліндегі аудармасында «тақия» сөзінің **كلاه** (бас киім) деп генерализация тәсілімен және **عرقچين** (арахчин) деп баламалы эквивалент арқылы аударылған. «Арахчин» сөзінің парсы-орыс сөздігіндегі аудармасы: тюбетейка, шапочка деп берілген.

Арахчин – Әзірбайжан халқының ұлттық бас киімі. Арахчин Әзірбайжан ерлер мен әйелдердің ұлттық киімдерінің бөлігі болып табылатын бас киімдердің ең көп таралған түрлерінің бірі болды. Бұл бас киім Әзірбайжанда XVI және XVII ғасырларда өте танымал болды. Арахчин тақия емес, бірақ оның формасы Орталық Азия тұрғындары киетін тақияға ұқсас. Тек арақчиннің пішіні дөңгелек.

Әзірбайжанда арақчинді әдетте ғимарат ішінде киеді. Егер сыртқа, көшеге шыкса, арақчиннің үстінен негізгі бас киімді киеді.

«Арақчин» сөзі қазақтың тақиясының абсолютті эквиваленті бола алмайды. Бірақ бұл жағдайда парсы тілді оқырмандарға түсінікті «арақчин» деген сәйкестік балама арқылы аударылыпты.

Түпнұсқа:

«Басында сұрғылт түсті сырма **тақиясы** бар.»[3, 101]

Орыс тіліндегі аударма:

«Стеганная в узкую полоску **казахская тюбетейка** стального цвета не могла скрыть его большой лысины.»[7, 105]

Парсы тіліндегі аударма:

كلاه نوک تيز قزاقی به رنگ خاکستری اش قادر نبود طاسی سرش را پنهان دارد. [9, 152]

Түпнұсқа:

«Басында қажы сапарынан киіп қайтқан шошақ төбе ақ **тақиясы** бар. Иығында сырма жаға, Тобықты елі кимейтін жұқа жібек ақ шапан.» [3, 128]

Орыс тіліндегі аударма:

«На голове его была привезенная из Мекки белая **ермолка**, на плечах — белый шелковый чапан со стеганым воротником, какой тоже не носилитобыктинцы.»[7, 400]

Парсы тіліндегі аударма:

روی سرش عرقچین ره آورد مکه بود و روی شانہ هایش بالاپوش سفید ابریشمی با یقه ای بخیه دوزی شده، تحفه دیاری دور. [9,

590]

«Кимешек» сөзінің аударылуы

Келесі бір мысал «кимешек» сөзінің аудармасы. Кимешек–қазақәйелдерінің дәстүрлі ұлттық бас киімі. Кимешек ақ матадан тігіліп, жиегі астарланады. Кимешек жас ерекшелігіне қарай көркемделеді. Кимешек— көбінесе, ақ матадан немесе, ақ жібектен тігілетін бас киім.Кимешек басты, кеудені, арқаны жауып тұратын болған. Оның жиектерін көмкеріп кестелейді.

«Кимешек»орыс тіліне «головные повязки», «головной платок», «головной убор» деп, ал кейбір жерлерінде «кимешек» деп транслитерация тәсілі арқылы аударылған. Орыс тіліне «кимешек» сөзі транслитерация арқылы аударылған жерінде сол сөзге сілтеме беріліп, кітап соңына мынандай түсіндірме берілген: «Кимешек — головной убор замужней женщины, большой белый платок с вырезом для лица.» [7, 610].

Ал романның парсы тіліндегі нұсқасында «кимешек» сөзі *دوزی کلاهملیه* (kolah-e malileduzi)бүлтіркестің парсытіліндегі мағынасы- «алтынмен көмкерілген бас киім», *كلاه*(бас киім), *چارقد*(әйелдердің басына тағатын орамалы)және*قیمشوق*депаударылған. Бірақ осы соңғы аудармасында «кимешек» сөзін неліктен *قیمشوق*деп аударылғаны түсініксіз.Осы мысалда «кимешек» сөзін транслитерация әдісі бойынша *کیمشوق*деп аударып, харакат таңбаларымен жазу жөн сияқты. Себебі транслитерация әдісі бойынша бір тілдегі әріптердің екінші тілдегі сәйкес келетін әріптерімен таңбаланып жазылуы керек.

Түпнұсқа:

«Ақ шаршы, кестелі **кимешектерін** әсем ғып салған күлкіші келіншектер де көп.» [3, 270]

Орыс тіліндегі аударма:

«Веселые и нарядные молоденькие женщины в затейливо расшитых **головных повязках** заразительно смеялись.»[7, 234]

Парсы тіліндегі аударма:

زنان جوان و خوش لباس **كلاه** های خوش نقش و نگار بر سر، همگی شادمانه می خندیدند. [9, 349]

Түпнұсқа:

«Мүкіс тартқан кәрі құлағының үстіндегі **кимешегін** кейін жиырып қойып, басын жоғары көтере бере, құлағын төсей түседі.» [4, 54]

Орыс тіліндегі аударма:

«Выпростав из-под **головного платка** ухо и подняв голову, она старается уловить песню.»[8, 346]

Парсы тіліндегі аударма:

[10, 524] *ازن پیرگوش هایش را از زیر چارقدهش تیز کرد و سرش را بالا گرفت.*

«Абай жолы» роман-эпопеясының басқа тілдерге аударылуын зерттеу де маңызды жайт, себебі онда бір ұлттың тұтас өмірі бейнеленген. Мұндай шығарманы басқа тілге аудару аудармашыдан үлкен жауапкершілікті, көп ізденісті талап етеді. Аудармашының түпнұсқа тілін білуі немесе жетік білмеуі аударма сапасына әсер етеді. Әсіресе көркем әдебиетті аударғанда аудармашы түпнұсқа тілінің ерекшеліктерін, ұлттың тарихи, мәдени ерекшеліктерін, ұлттық нақыштағы сөздердің ұғымын дұрыс түсінуі керек. М. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясында кездесетін ұлттық киім атауларының

парсы тіліне аударылу ерекшеліктерін зерттеген кезде, бұл үлкен шығарманы тәржімалау жұмысымен қазақ ұлтының мәдениетімен етене таныс, шеберлігі шындалған, қазақ тілін жетік білетін аудармашылар айналысу қажеттігі байқалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Нурсултанқызы Ж., Дуйсенова Т. Қ. Жұмаділов шығармаларындағы киім-кешек атауларына қатысты көнерген сөздер // Молодой ученый. — 2014. — №20.1. — С. 66-67. — URL <https://moluch.ru/archive/79/14090/> (дата обращения: 22.02.2019).
2. Салимова Н.С. Қазақ әйел бас киім атауларының этнолингвистикалық сипаты. <https://e-history.kz/kz/contents/view/211>
3. Әуезов М.О. Абай жолы: Роман-эпопея. Бірінші кітап. – Алматы: Жазушы, 2007. – 368б.
4. Әуезов М.О. Абай жолы: Роман-эпопея. Екінші кітап. – Алматы: Жазушы, 2007. – 432б.
5. Әуезов М.О. Абай жолы: Роман-эпопея. Үшінші кітап. – Алматы: Жазушы, 2007. – 384б.
6. Әуезов М.О. Абай жолы: Роман-эпопея. Төртінші кітап. – Алматы: Жазушы, 2007. – 400б.
7. Ауэзов М. Путь Абая. Роман-эпопея. Т.1. Алма-Ата: Жазушы, 1977, - 662с.
8. Ауэзов М. Путь Абая. Роман-эпопея. Т.2. Алма-Ата: Жазушы, 1977, - 644 с.
9. راه آباي، جلد اول، ترجمه نازلی اصغر زاده. تهران: واژه آراء، ۱۳۷۶. - ۸۸۷ص
10. راه آباي، جلد دوم، ترجمه نازلی اصغر زاده. تهران: واژه آراء، ۱۳۷۶. - ۷۹۰ص
11. <https://www.soyle.kz/article/view?id=18>
12. <https://informburo.kz/kaz/aza-bas-kimd-nege-adr-ttan.html>

Бейсенғалиева Дана Ерғазықызы

ҚазМемҚПУ 2 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: фил.ғыл.канд.Р. К. Садықова

ПАРСЫ ТІЛІН МЕНҒЕРТУДІҢ ТИІМДІ ЖАҚТАРЫ

Парсы тілі-Иран Ислам Республикасының мемлекеттік тілі. Қазіргі кезде 70 миллионнан астам Иран халқы осы тілде сөйлейді. Парсы тілі үнді-европалық тілдер семьясының иран тілдер тобына жатады. Иран тілдері христиан жыл санағына дейінгі бірінші мың жылдықта Иранда, Ауғанстанда, Солтүстікте және Венгриямен Шығыс Түркістанның ортасында таралған болатын. Иран тілдері тобының ежелгі тілі-авеста және ежелгі фарси тілі деп аталды. Заратуштралықтардың қасиетті кітабы-авестаның тілінде жазылған. Ежелгі фарси – Ұлы Дарий патшалығының ресми тілі. Парсы тілінен басқа, бұл топқа қазіргі кезде қолданыстағы тілдер болып табылады.

Шетел тілін меңгертуде тілдік материалдың ішінде ең қажеттісі лексика болып табылады. Өйткені лексикасыз сөз іскерліктері қалыптасуы мүмкін емес. Белгілі мөлшерде лексикалық минимум меңгерілмей коммуникация жүзеге аспайды. Егер студент парсы тілінің тілдік материалдарын меңгерсе, берілген лексиканы өз сөзінде орынды пайдаланса, онда сауатты сөйлеп, өз ойын дәл жеткізеді [1].

Жоғарыда атап өткеніміздей, лексика тілдік материалдың ішінде негізгісі болып табылады. Өйткені белгілі бір тілдің аз да болса сөздік қорын игермей, шетел тілін іс жүзінде меңгеру мүмкін емес. Сонымен білімнің басқа салаларының ішінде лексиканың басты орын алуының себебі мынада: кейбір грамматикалық материалды меңгермегендіктен, біздің сөзімізде грамматикалық қателер болатыны рас. Мысалы: *من به دانشگاه رفت* /мән дәнешгаһ рәфт/. Дегенмен, мұны есіткен ирандық, сөйлем қате болсада, айтушының ойын түсінеді. Ал дұрыс сөйлембылай беріледі: *من به دانشگاه رفتم* /мән бе данешгаһ рәфтәм/. Мен университетке бардым. Сонымен, сөзде кейбір грамматикалық қателер болса да, коммуникация болуы мүмкін.

Тіл үйреніп жатқан студентте өз ойын жеткізуде және біреудің сөзін түсіну үшін лексика қоры жеткіліксіз болса, коммуникация жүзеге аспайды. Яғни, біз бір-біріміздің сөзімізді түсінбейміз, айтайын деген ойымызды түсіндіре алмаймыз. Сол үшін кез келген шетел тілін оқытуда лексиканы меңгертудің маңызы ерекше. Алайда, осыдан шетел тілін оқыту барысында лексиканы меңгеру – өз алдына оқыту мақсаты екен деген қорытындыға келмеу керек. Әдіскерлер лексиканың шетел тілін меңгерудің өте маңызды құралдарының бірі екендігін көрсетеді. Сонымен, студент сөйлеген кезде лексиканы дұрыс, ойын ауызша немесе жазбаша түрде жеткізуде барынша өз орнымен пайдалануға тырысу керек. Онсыз шетел тілінде ауыз екі сөйлеу іскерліктерімен дағдыларын меңгеру мүмкін емес. Осы пікірді әдіскер ғалым Д.Т. Тұрсынов та қолдайды [2].

Алғашқы сатыда меңгерілетін лексикалық материалдар да, грамматикалық материалдар да ауызша сөз бен оқуға арналған. Демек, меңгеруге тиісті сөздер мен грамматикалық құбылыстардың бәрін де

студенттер рецептивті түрде де, продуктивті түрде де меңгеруге тиіс. Яғни, тілдік материалды студенттер естігенде, оқығанда танып түсіне және өз бетінше ойын айтып жеткізе алатындай дәрежеде игеруге міндетті. Сөйтіп, алғашқы сатыда тілдік материал рецептивті және продуктивті тіл материалы деп ажыратылмайды, мұнда бәрі де бірдей меңгеріледі. Шетел тілін оқытудың міндеті – сол тілдегі сөз әрекеті түрлерінің негізін салу, оларды кейінгі сатыларда одан әрі дамытып, жетілдіру. Мұнда ауызша сөздің алатын орны мен маңызы басқа сатыларға қарағанда едәуір жоғары, ауызша сөйлеу икемділігі мен дағдыларын дамытуға негіз болатынын жоғарыда атап өттік. Дайындалған сөз түрінің үлесі дайындалмаған сөзден артығырақ, өйткені алғашқы сатыда студенттер дайындықсыз өз ойын айта алмайды, ол үшін олардың меңгерген сөздік қоры да, грамматикалық минимумы да жеткіліксіз, сөйлеу тәжірибелері де өте аз.

Сондай-ақ осы сатыда шет тілін оқытуда студенттерді коммуникативтік мақсатқа сай, белгілі логикалық бірізділікпен сөз үлгілерін бір-бірімен байланыстыра білуге, мәтіннің негізгі мазмұнын есте сақтап, оны қысқаша баяндап беру үшін онымен жұмыс істеуге; мәтін бойынша сұрақтарға жауап беруге, өз бетімен сұрақтар қоюға, қажетті ақпаратты таба білуге; оқытушы берген үлгіге қарап, заттар мен олардың суреттерін бейнелеп беруге; тыңдаған немесе оқыған мәтінге ұқсастырып, сұрақтарға, қысқаша жоспарға сүйеніп (немесе сүйенішсіз) әңгіме құрастыруға үйрету керек. Оқытудағы коммуникативтік мақсат, бағдарламада белгіленген тақырыптар мен тілдік материалдар көлемінде студенттер шетел тілінде өз ойын жеткізе білуі, сөйлеуі, мәтіндердің мазмұнын сөздіксіз, ал қиын мәтіндердің мағынасын сөздіктің көмегімен оқып түсіне алуы керек.

Парсы тілін меңгерудің қазіргі таңда бірнеше нақтырақ айтқанда жаңа ақпараттық технологиялардың көмегімен заманауи, тиімді жолдарын қарастырдық. Жалпы ғаламтор көзі арқылы тілді студенттерге меңгерту бірден-бір оңтайлы жол. Мысал келтіре кететін болсақ, ең алдымен TooTee TV, Learn Persian **آموزش فارسی طوطی** сайтының ұсынар едім, себебі ұстаздардың студенттеріне тілді үйрету барысында қосымша бір көмек көзі болып саналады сонымен қатар бұл сайттан тіл үйренуші студенттер үшін жоғары сапалы білім ресурстарын таба аламыз. Қысқаша, нақты әрі көңілді, көздің жауын алар әдемі жарқын анимациялармен берілген шағын видеороликтер тіл үйренуші жастарға үлкен көмек береді. Бұл видеороликтерде парсы тілі ғана беріліп қоймай ағылшын тілі де кірістірілген.

Келесі www.vajehyab.com **ورژه یاب** сайтымен жұмыс жасау арқылы парсы сөздерінің мәнін ашып, жан-жақты қолданылу аясын зерттеуге болады. Яғни осы онлайн заманауи сөздікті қолдана отырып студенттер тілдік құзіреттілігін, лексикалық сөздік қорын дамыта алады. Бұл заманауи сөздік нені қамтиды? Мұнда бірнеше белгілі парсы сөздіктері бар оларға тоқтала кетсек. Атақты 50 томдық **دهخدا** сөздігі, және **عمید**, **معین** сөздіктерінен тұрады. Қажетті жағдайда іздеген сөмізді осы сөздіктер нұсқасында қарап таба аламыз. Сонымен қатар мұнда сөздер синонимы мен антонимы да қамтылған. Бір сөзді әр автор бірнеше мағынада берген. Яғни бұл сөздік бір сөздің өзіне бірнеше анықтама береді сондай ақ ағылшын тіліндегі аудармасы да беріледі.

Және де студенттерге үй тапсырмасы ретінде you tube желісінен **داستان های فارسی جدید** деп іздеп осындағы қызықты ертегі, дастандарды беруге болады. Бұның қандай пайдасы бар дегенге келетін болсақ, жалпы көзбен көріп және ести отырып орындаған тапсырмалар есте жақсы сақталады. Демек студенттер дастандарды көре отырып есту арқылы әрбір сөздің дыбысталуына құлақтарын үйрете бермек, сонымен қатар сөз екінін дұрыс қоя білуге үлкен көмегін тигізеді.

Шетел тілін университетте оқытудың шарттарын ескере отырып, оқыту барысында шетел тілінде сөйлеп, оқып, түсіне білу қабілеттерін қалыптастыруға көңіл аудару керек. Шетел тілінде сөйлей білу – тілдік материалды меңгеруге, тыңдап түсінуге, ауызша сөйлеуді дамытуға, тілдік қарым-қатынас жасауға ең маңызды құралдың бірі болып табылады. Шетел тілін оқытудың коммуникативтік мақсатын жүзеге асырудың алғы шарты бүкіл оқыту барысында коммуникативтік бағдар беру. Демек, студенттерді шетел тілінде ауызекі сөйлеуге және кітап арқылы жұмыс жасауға баулу қажет. Шетел тілін практикалық тұрғыда меңгеруге үйреткенде студенттерді өз бетімен жұмыс істеуге баулып, алған білімін, икемділік дағдыларын жаңа жағдайларға тап болған кездерде шығармашылықпен қолдана білуге машықтандыру көзделеді. Осы мақсатпен анықтама әдебиеттерді пайдалана білу, мәтін мазмұнын өз бетімен түсінуге бейімдеу және оның кейбір тұстарын көшіріп алу, аңдатпа (аннотация) жазу, шағын хабарлар дайындау және өз пікірін айтып, баға бере білу сияқты әрекеттерге дағдыландырудың маңызы зор.

Шетел тілін оқытудағы коммуникативтік бағдар, яғни, студенттің өз сөзін жоспарлай білу икемділігін, мәтін мазмұнын мен шетел тілін үйрету құралдарын ұштастыра отырып, сөйлеу этикасын да пайдалана алуды талап етеді. Кітап арқылы жұмыс жасау барысында автордың түпкі ойын түсіне білу, оқыған мәтіннің мазмұнына, автордың көзқарасына сын көзбен қарап, оны бағалай білуге дағдыланудың маңызы ерекше.

Шетел тілін жоғары оқу орнында оқыту әдістемесі заман, уақыт талабына сай, білім, ғылымдағы жетістіктер мен өзгерістерге қарай дамып отырады. Осылай бастапқы кезде лексиканы үйрету заман, уақыт ағымына байланысты әртүрлі талаптар қойылып, ол талаптар әрдайым толықтырылып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байнешева Ш. Жалпы білім беретін мектепте неміс тілі лексикасын оқытуда ана тілінің ықпалын ескере отырып оқыту. Канд.дисс. - Алматы .-1998.
2. Турсынов Д.Т. Методика преподавание русского языка в казахских группах вузов.-Алматы: Мектеп,1974.-216 с.

Базілбек Мәди
Қиыр Шығыс кафедрасы
«Шетел филологиясы» мамандығы,
4-курс студенті
Ғылыми жетекші:
Ph.D., доцент м.а. **Ахапов Е.А.**

ЖАПОН ТІЛІНДЕГІ КАНСАЙ ДИАЛЕКТІСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Кансай (Кинки) диалектісі негізінен Жапонияның батысында, Хонсю аралында кеңінен таралған. Сондай-ақ Жапонияның жеті префектурасын қамтитын, яғни, Кансай өңірінің жапон диалектерінің тобы. Кансай диалектінің өзіне кіретін 17 түрлі диалект санының таралып дамуына Кансай өңірінің географиялық орналасуы, сондай-ақ Жапонияның Нара кезеңінен Мейдзи кезеңіне дейінгі әкімшілік және географиялық бөлінулері де біршама әсер етті. Осы факторлардың себебінен, Кансай диалектісі бір жағынан біркелкі дамыған, ал екіншіден - Кансай диалектісіне кіретін әрбір диалект өз ерекшеліктеріне ие.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі уақытта Кансай диалектінің, оның теледидар арналарында және жарнамада жарқын түрде қолданылуымен, жапондық жастардың нақты осы диалект формасына қызығушылығы және жастардың ауыз-екі сөйлеу стилінде көптеп кездесетіндігімен, біріншай жапон тілі мен Кансай диалектінің ерекшеліктері, ұқсастықтары немесе өзгешеліктерін зерттеп көрсетудің маңыздылығымен, сондай-ақ Қазақстандық жапонтану ғалымдарымен бұл мәселе толықтай зерттелмегенімен туындайды. Бұл мақалада автор Жапон мемлекетінде жүргізген өзіндік зерттеулері бойынша, олардың ішіндегі жастар арасында туындаған диалог сияқты материалдарға сүйене отырып Кансай (Кинки) тобы диалектілерінің грамматикалық жүйелерін салыстыра отырып, анализ жасады.

Кансай (Кинки) диалектін зерттеуге байланысты Жапонияда көптеген еңбектер (кітаптар, оқулықтар және т.б.) жарияланады. Сондай-ақ ғылыми конференциялардың өткізілуі де аз емес. Дегенмен, Жапонияда орналасқан Осака сияқты қаланың маңыздылығына байланысты, қазіргі таңдағы жасы үлкені де кішісі де сүйіп көретін комедиялық жанрдағы шоу бағдарламалар осы Кансай диалектінің құрамына кіретін Осака диалектінің арқасында кеңінен танымал болып келуде. Алайда, Осака диалектісі Кансай (Кинки) диалектісінің құрамына кіретін жалғыз диалект болып табылмайды. Осака префектурасынан басқа, Кансай аумағында сонымен қатар он жеті түрлі диалект және алты түрлі префектура бар. Осы диалектілердің басым көпшілігі бір фонетикалық жүйеге ие, алайда лексикалық және грамматикалық тұрғыдан сәл ерекшеленеді, бұл өз алдына лингвистика тұрғысынан өте қызықты. Бірақ, Кансай диалектілерінің лексикалық немесе грамматикалық ерекшеліктерін зерттеп көрсетпес бұрын, бұл мақалада Кансай диалектілерінің дамуына ықпал еткен географиялық факторлар қарастырылады.

Кансай диалекті (жапон тілінде - 関西弁) - Кансай өңірінде тараған бір топ диалектілер санын қамтиды. Кансай облысы Хонсю аралында, Батыс Жапонияда орналасқан және Киото, Осака, Хёго, Нара, Мие, Шига және Вакаяма атты жеті префектураны қамтиды. Олардың төртеуі (Осака, Нара, Вакаяма және Мие) Жапонияның ең ірі Кию түбегінде орналасқан.

Тіпті жапон тілінің диалектілерін зерттеп жүрген лингвист-тілшілердің арасында да диалектердің бөлініп өзара топқа жатқызылуы жайлы нақты пікір консенсус жоқ, бұл өз алдына Кансай диалектісіне де қатысты. Тодзе Мисао атты лингвист-ғалымның сөзіне сүйенетін болсақ, жапон тілінің диалектілері 4 негізгі топқа бөлінеді деген ұғым бар: Шығыс диалектілер тобы (Хоккайдо аралынан бастап Гифу және Айти префектураларына дейін созылады), Батыс диалектілер тобы (Фукуи префектурасынан басталып Чюгоку аумағына дейін созылады және Сикоку аралдарын қоса алғанда), Кюсю және

Окинава аралдарында тараған диалектілер тобы (оны басқаша Рюкю диалекті деп атайды). Кансай диалектісін Тодзе Мисао Батыс диалектілер тобына жатқызды.

Киндаичи Харухикодың айтуы бойынша, жапон тілінің барлық диалектілері өздерінің фонетикалық құрылымына байланысты төрт топқа бөлінеді: Ішкі топ (Кансай өңірі және Сикоку аралы), Орталық топ (Батыс Канто аймағы, Чугоку аймағы, солтүстік-шығыс Кюсю аймағы, Сикоку аралының кішкентай батыс бөлігі, Кансай өңірінің кішігірім оңтүстік бөлігі) және Сыртқы топ (Хоккайдо аралы, Қанто аймағының шығыс бөлігі, Кюсю аралы) және Рюкю диалектісі. Кансай диалектісі Ішкі топқа жатқызылды.

Ежелгі дәуірден бастап Нара дәуіріне дейін, сондай-ақ Нара дәуірінен Эдо дәуіріне дейін Кинки диалектісі Жапонияның Кинай (“бас қаланың маңы”, “император сарайының төңірегі” деген мағына) атты ірі тарихи маңызы бар аймақтар дамыды. Сол кезеңде Кинай аймағы бес тарихи аймақтан тұрған болатын: Ямаширо, Ямато, Кавати, Изуми және Сеццу. Бұлар қазіргі Киото префектурасының оңтүстік бөлігі; Нара префектурасы; Осака префектурасының шығыс жағы; Осака префектурасының оңтүстік және батыс аумағы; Осака префектурасының солтүстігі және орталығы және Хёго префектурасының оңтүстік және шығыс өңірлері. Кинай аймағының тілі Кинай деп аталды және Жапонияның орталықтанған тілі болып бекітілген. Эдо дәуірінен бастап, астана Эдо қаласына (қазіргі Токио қаласы) көшірілген кезде, Кинай тілінің әсері елеулі түрде құлай бастады. Сонымен қатар Кинай ауданы Камигата ауданы деп, ал Кинай тілін Камигата тілі деп атай бастады. «Кинки» атты ұғым Эдо дәуірінен кейін пайда болды.

Қазіргі таңдағы Кансай (Кинки) аумағы ежелгі кезден бері үш жазықтың орналасуында дамыды: Киото мен Нара алқаптары және Осака жазығы. Бұл Эдо кезеңінің басталуына дейін осы аумақтың біртектілігін көрсетті. Хэйан дәуірінен бастап Киото қаласы осы аумақтың астанасына айналды және сол кезде Кинки диалектісі Киото диалектісі деп аталды. Эдо кезеңінен бастап, Жапонияның сауда орталығы ретінде Осака қаласы да біршама көзге түсіп алдыға шыға бастады. Осы екі қаланың орналасуында Кинки мәдениеті және тілі дамыды. Сондай-ақ Кобе қаласы да таныла бастады.

Кансай диалектіне кіретін диалектілер туралы зерттеу жүргізген кейбір сарапшылар Киото-Осака диалектілерін немесе Киото-Осака-Кобе диалектілер тобын негізгі деп санайды. Соңғы кездері, көп адамдар Кинки диалектісі туралы сөйлеп бастағанда, Осака диалектісіне сілтеме жасап айтып отырады. Бұл негізінен қате пікір. Ақиқатында қазіргі таңда Кансай диалектісіне тиесілі барлығы 17 түрлі диалект саналып отыр: Авадзи диалекті (Хёго префектурасына тиесілі Авадзи аралы), Оуми диалекті (префектура Сига), Осака диалекті (Осака префектурасы), Кавачи диалекті (Осака префектурасының шығыс бөлігі, Кавачи ауданы), Кисю диалекті (Вакаяма префектурасы және Миэ префектурасының оңтүстік бөлігі), Киото диалекті (Киото префектурасы), Кобе диалекті (Кобе қаласының айналасында), Сеццу диалекті (Осака префектурасының солтүстік бөлігі, Хёго префектурасының Хансин ауданы), Сенсю диалекті (Танба ауданы, Киото префектурасының орталығы және Хёго префектурасының шығыс бөлігі), Нара диалекті (Нара префектурасы), Бансю диалекті (Бансю ауданы Хёго префектурасының оңтүстік-батысы), Майдзуру диалекті (Майдзуру қаласының диалекті, Киото префектурасы), Рейнан диалекті (Рейнан ауданы, Фукуи префектурасы), Исэ диалекті (Исэ ауданы, Миэ префектурасы), Ига диалекті (Ига ауданы, Миэ префектурасы), Сима диалекті (Исэ-Сима ауданы, Миэ префектурасы).

Диалектілердің есімдері негізінен Жапонияның ескі провинцияларының есімдеріне сәйкес қойылған. Бұл атаулар Нара кезеңінде, Рицуре жүйесіне сай, яғни 7-11 ғасырдағы Жапон мемлекетінің саяси-құқықтық және әлеуметтік-экономикалық кодексіне сәйкес құрылған.

Кансай аймағының әр префектурасы әрқашан өз диалектісіне ие деген сөз емес. Егер Вакаяма префектурасында Кисю диалектісінде сөйлесе, Сига префектурасында Оми диалектісін қолданса, басқа префектураларда жағдай өзгеше болады. Мысалы Миэ префектурасында төрт түрлі диалект бар (Исэ, Ика, Сима және Кисю), Хёго префектурасында бес диалект (Сеццу, Кобэ, Бансю, Танба, Тадзима), Киото префектурасында төрт диалект (Киото, Танба, Майдзуру, Танго), Осака префектурасындағы Осака диалектісінің өзі үш түрге бөлінеді (Кавати, Сенсю, Сеццу).

Кансай диалектінің кейбір түрлері кіші топтарға да бөлінуі мүмкін. Мысалы, Осака диалектісі Кавачи, Сенсю, Сеццу деп 3-ке бөлінеді; Оми диалектісі солтүстік, оңтүстік, батыс және шығыс болып бөлінеді; Кавати диалектісі солтүстік / шығыс пен оңтүстік деп бөлінген; Сенсю диалектісі солтүстік, оңтүстік және Сакай қаласының жергілікті диалектісі деп бөлінген.

Сондай-ақ бір диалект формасы әр түрлі префектуралардың әр түрлі облыстарында қолданыста жүруі мүмкін. Мысалы, Кисю диалектісінде тек Вакаяма префектурасының тұрғындары ғана сөйлеп қоймай, Ми префектурасының оңтүстік бөлігінде де осы диалектте сөйлеушілерді көптеп кездестіруге болады. Танба диалектісінде Киото префектурасының орталық бөлігінде және Хёго префектурасының шығыс бөлігінде сөйлейді.

Іс жүзінде Кансай өңірінде таралып қолданысқа ие болып жатқан кейбір диалектілер бар болғанымен, олар фонетикалық, грамматикалық және лексикалық тұрғыдан Кансай диалектілерінен айтарлықтай ерекшеленеді және олардың құрамына кірмейді. Бұл Окуесино облысының айналасындағы таулы өлкенің орналасуына байланысты әркелкі дамыған Чугоку диалекті тобына жататын Таджима (Хёго префектурасының солтүстігі) және Танго (Киото префектурасының солтүстігі) диалектілері және Окуесино (Нара префектурасының оңтүстігі) диалекті жатады.

Фукуи префектурасының батыс бөлігінде таралған Рейнан диалектісі Кансай диалекті тобына жататындығымен, Фукуи префектурасының өзі Кансай аймағына тиесілі емес.

Мысалы, қазіргі Хёго префектурасының Авадзи аралдары, Эдо кезеңінде Кансай диалекті тобына кірмейтін қазіргі Токушима префектурасына сәйкес келетін аумақта орналасқан. Сондықтан Авадзи диалектісі Кансай аймағындағы Хёго префектурасында таралған Бансю диалектісіне қарағанда Токусимадағы Ава диалектісімен ұқсастықтары көп.

Ежелгі заманнан бері Жапон теңізінде орналасқан Авадзи аралы Кинай мен Кюсю облыстары арасындағы байланыс жасаудың маңызды құралы болды. Кинайдан шыққан саудагерлер мен саяхатшылар арқылы бұл жергілікті тіл Кюсюге дейін таралып, бірақ алдымен Авадзи аралына жетеді. Сондықтан Авадзи диалектісінде үш түрлі грамматикалық ерекшелік бар: 1. Осака-Кобэ диалекті; 2. Кисю диалекті және 3. Ава диалекті.

Киото диалектісінде мың жылдан астам зор тарихы бар. Ол тек Кансай диалектіне ғана әсер етіп қана қоймай, тұтастай бүкіл жапон тіліне деген ықпалы зор болды. Тіпті Мейдзи реформасының өзі де Киото тіліне аз әсер етті, ол сол бойы ерекше болып қала берді. Өзінің сыпайылығымен, жұмсақтығымен, талғампаздығымен, ақсүйек өкілдеріне тиесілі болып қала берді. Киото диалектісі бұрыннан бері жоғарғы тап өкілдерінің тілі болып саналды. Алайда соңғы кездері Киото диалектісінің күрт ескіру үрдісі ашық байқалуда. Қазіргі кезде Киото диалектісі тек Гейко сахнасында, егде жастағы адамдарда, кейде әйел адамдардың сөйлесулерінде байқалады.

Сига префектурасының Оми диалектісі Киото және Осака диалектілерімен көптеген ұқсастықтары бар, себебі бұл префектуралар теміржолмен байланыстырылған. Сенгоку кезеңіне дейін қазіргі Сига префектурасының саудагерлері Осака мен Киото қалаларына сауда жасайды. Сига префектурасының оңтүстік-батыс бөлігінде Киото диалектісімен деген грамматикалық ұқсастықтар байқалады.

Нара диалектісінің ерекшеліктері туралы айтатын болсақ, Нара префектурасының ауданы соншалықты үлкен болмағанымен, Нара префектурасының солтүстік бөлігінде тұратын жапондық адамның сөйлеген сөзі оңтүстіктегі сөйлеушіден айтарлықтай ерекшеленеді. Префектураның солтүстік және орталық бөліктеріндегі диалект түрі Киото және Осака диалектілерімен ұқсас келеді.

Осака диалектісі Кисю диалектісіне деген үлкен әсер етті, соның себебінен Кисю диалектісінде Осака диалектіне ұқсас көптеген ерекшеліктер бар. Алайда, Осака префектурасы мен Вакаяма префектурасының арасында орналасқан таулы аймақтың себебінен, бұл екі диалект арасында бірталай айырмашылықтар да бар. Рейнан диалектісі Оми, Киото және Майзуру диалектілеріне жақын келеді. Осака префектурасының диалектісі Кавати, Сенсю және Сеццу диалектілеріне бөлінген. Осака префектурасының басым бөлігі жазық далада орналасқанына қарамастан, бұл диалектілер арасында ешқандай іргелі айырмашылықтар жоқ. Солтүстік Кавати Нара және Киото диалектілерімен ұқсас келеді, ал оңтүстік Кавати Нара және Сэнсуге ұқсас келеді.

Қазіргі таңда Осака диалектісі Кансай өңірінің басқа да диалектілеріне үлкен әсер етуде. Өйткені Осака диалектісінде көптеген теле-бағдарламалар, комедиялар мен шоулар жиі көрсетіледі. Осыған байланысты кейбір адамдар Кансай диалектін толығымен тек Осака диалектісімен байланыстырады.

Осылайша, он жеті түрлі диалектілерді қамтитын Кансай диалектінің таралып дамуына Кинсай аймағының үш түрлі жазықта орналасуы, сондай-ақ Нара кезеңінен Мейдзи кезеңіне дейінгі Жапонияның географиялық және әкімшілік бөлінуі сияқты факторлар ықпал етті. Осы факторлардың арқасында, Кансай диалектісі, бір жағынан, біркелкі дамығанымен, екінші жағынан Кансай тобына кіретін әр диалект өз ерекшелігіне ие.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. *Оно Сусуму, Сибата Такеси* Лекции Иванами. 11 диалектов японского языка. – Токио: изд. Иванами, 1997. – 378 стр.
2. *Киндаити Харухико* Исследование диалектов японского языка. – Токио: изд. Токиодосюппан, 1977. – 520 стр.
3. *Иитоё Киити, Хино Сукедзуми, Сато Рёити* Курс лекций о диалектах. Вып. Общие положения. – Токио: изд. Кокусёканкокай, 1986. - 370 стр.
4. *Окумура Мицую* Географическое положение Кансайского диалекта. // Тикумасёбо 1968. - выпуск 202.
5. *Yamashita Yoshitaka* Kansai-benkougi. – Tokyo: Koudansha publisher, 2013. - 261 p

Бокаева Х., Чаликова М.
 Студенты 2 курса специальности
 «5В020700» - переводческое дело
 ФВ КазУМОиМЯ им.Абылай хана
 Науч.рук.: **Телянова А.Г.**
 PhD докторант 3 г.о.,
 м.ф.н., ст.преп. кафедры Языков и
 перевода региона Китая и АТР

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЧАСТЕЙ РЕЧИ КИТАЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ И МЕТОДЫ ИХ ОБУЧЕНИЯ

Общеизвестно, что китайский язык относится к сино-тибетской языковой семье, русский, в свою очередь, принадлежит к индо-европейской. Тем самым китайский язык выступает в качестве одного из наиболее распространённых языков мира, с общим числом говорящих более 1,3 млрд человек. А русский является восьмым языком в мире по численности владеющих им как родным и пятым языком в мире по общей численности говорящих.

В данной статье мы рассматриваем части речи вышеуказанных двуязыков в сопоставительном аспекте, а также их методику обучения.

Предметом исследования данной статьи является грамматика русского и китайского языков.

Объектом исследования – части речи в исследуемых языках.

Выбранная тема является актуальной так как проблема использования частей речи в китайском языке не до конца исследована. Многие вопросы требуют тщательного изучения, также имеются спорные моменты, которые затрудняют изучение и полное понимание китайского языка русскоязычными студентами.

Нижеприведенной таблице мы рассмотрим части речи, которые имеются в обоих языках.

Части речи русского языка	Части речи китайского языка
Существительное	名□ (имя существительное)
Прилагательное	形容□ (имя прилагательное)
Глагол	□□ (глагол)
Местоимение	代□ (местоимение)
Числительное	数□ (числительное)
Наречие	副□ (наречие)
Предлог	介□ (предлог)
Союз	□□ (союз)
Частица	助□ (частица)
Междомение	□□ (междометие)
Звукоподражание	象声□ (звукоподражательное слово)
	量□ (счетное слово)
	助□□ (вспомогательный глагол)

Грамматическая природа китайского слова имеет свойства, в которых обнаруживается грамматическая сущность слова, - это возможность сочетания и их комбинирования с другими служебными словами; обладает способностью выступать в роли какого-либо одного или нескольких членов предложения; также имеет словоизменительные возможности.

Самым сложным для изучающих китайский язык, является употребление одного и того же слова, которое имеет функции нескольких частей речи. Этот вопрос связан с проблемой частей речи в китайском языке. Данная особенность носит несколько названий: 1. □□活用 (свободное употребление частей речи); 2. 一□多□ (одно слово – несколько частей речи) а также субстантивация.[2, с. 25]

Что же касается глаголов, то в русском языке, они имеют спрягаемые формы и формы времени. В китайском они не изменяются по числам, родам, не спрягаются сами по себе не указывают на какое-либо время[2.с.55]. Например:

他建□我看□本□ – Он посоветовал мне прочитать эту книгу.

她建□我看□本□ – Она посоветовала мне прочитать эту книгу.

В выше приведенных примерах видно, что глагол «建□» не спрягается в китайском языке.

Одним из способов образования слов в китайском языке, относящимся к классу глаголов, осуществляется способом суффиксации. Данный способ словообразования употребляется в образовании результативных глаголов, где в свою очередь, играет доминирующую роль.

Китайские лингвисты относят глагольные формы, образуемые словоизменительными суффиксами, к категории вида и рассматривают их со значением завершенности действия. В китайском языке, для обозначения времени совершения действия, прибегают к использованию суффиксов: 了, □ [6.с.71].

При добавлении суффикса «了», можно указать, что единичное действие происходило в прошлом и было завершено.

Суффикс «□» указывает, что действие происходило в прошлом однажды или неоднократно, но сейчас более не происходит, но не исключает его повторения в будущем.

Сравним 2 суффикса «了» и «□»:

我儿子□我打了□□。 Мой сын мне позвонил.

我儿子□我打□三次□□。 Мой сын мне звонил три раза.

Прилагательное во многом схоже с глаголом, но в то же время между ними существуют значительные различия. Прилагательное указывает на признак предмета, в китайском оно также указывает на признак действия.

В соответствии с семантико-грамматическими свойствами и особенностями использования прилагательных в речи китайского языка делят на два вида: качественные и относительные. Когда прилагательное обозначает качественный признак предмета оно выполняет функции определения и сказуемого, когда же оно обозначает относительный признак предмета, то выполняет функцию определения.

Разница между двумя видами классификации прилагательных заключается в отсутствии видо-временных, модальных форм, также неспособность функционировать в сочетании с какими-либо вспомогательными глаголами и неспособность образовывать, так называемая, «форма удвоения».

Говоря о «форме удвоения», можно отметить ее широкое употребление в китайском языке. Повтор качественных прилагательных чаще всего усиливает значение признака и делает его более интенсивным. [2.с.41] Когда мы используем «удвоение прилагательных», мы опираемся на схему – А А Б Б + 的 (+ существительное) [5]. При таком удвоении прилагательные имеют более выразительную окраску, то есть форма удвоения усиливает свое значение в качественном плане, они усиливают свое значение и расширяют сферу своего влияния по отношению качества, который они описывают.

Например, 干干净净□□ – чистый-пречистый (чистый во всех отношениях), 高高的个子 – высокий-превысокий рост.

Прилагательные также тесно связаны с наречием. Их можно с достаточным основанием считать лексическими омонимами. Можно рассмотреть такие пары слов: 好 – может выступать как в роли прилагательного, в значении *хороший*, так и в роли наречия со значением *очень*, 快 *быстрый* (прил) и *всоре*, *скоро* (нареч).

Еще одним отличием прилагательного в китайском языке является частица 地 ~ de, используется, чтобы превратить прилагательное в наречие и привязать его к глаголу. Конструкция такая: Прилагательное + 地 + Глагол [9]. Например, 她努力地学□。 – Та nuli de xuexi. – Он старательно учится.

Перейдем к счетным словам, имеющим особую роль в китайском языке, а в русском языке чаще всего опускаются.

В китайском языке счетные слова используются для вычисления количества предметов и всегда ставятся после числительного, тем самым является обязательным компонентом. Они являются индикаторами, которые указывают на количество, качественную характеристику. В зависимости от предмета, используются определенные счетные слова.

Для каждой группы слов в китайском языке, имеется своё счетное слово.

Например: с книгами употребляют 本, а с животными □.

Также примером может быть обычная ситуация – поход в кафе.

Во время заказа блюд, вы употребляете эти слова, например: «Один стакан апельсинового сока» или когда покупаете цветы и говорите «Один букет цветов».

После того, как мы рассмотрели выявили особенности частей речи в обоих языках, теперь мы можем перейти к методике их обучения.

Говоря о методике обучения важно выделить то, что знание грамматики является залогом успешного обучения, а также понимания языка. При обучении грамматике важно объяснить сущность данной грамматической единицы, показать его место в системе языка. Залогом успеха в обучении языку, является коммуникативный подход, а также тщательная разработка упражнений. Коммуникативный подход позволяет максимально стимулировать языковую активность и обучению использовать грамматические единицы в речи [10].

В начале обучения, вводя новый грамматический материал, для эффективности владения, должны проходить тренировочные упражнения. Упражнения данного вида используются для усвоения пройденного материала. Когда уже начальный этап пройден и учащийся освоил материал, используются комбинаторные упражнения, которые предполагают владение материалом и способность студентов к самостоятельным высказываниям на изучаемом языке [3. с.46-50].

Именно вышеизложенные два вида методики выполняют функцию основной единицы обучения.

В заключении можно сделать вывод, что проблемы частей речи еще не до конца изучены, так как существуют множество различий между русским и китайским языком. Данные вопросы требуют более глубокого изучения, потому что они могут привести к допущению ошибок в китайском языке.

Для полного усвоения иностранного языка следует выявить особенности каждого из них, сопоставить, это поможет не допустить ошибок при использовании того, или иного грамматического явления на иностранном языке. В данной работе выявлены различия и особенности языков.

При обучении иностранному языку, нужно полностью забыть стереотипы родного языка и перестроится под структуру иностранного, чтобы не допустить элементарных ошибок.

Касаясь методики обучения языка, что и преподаватель, что студент могут найти подходящие для себя методы изучения, так как качество и скорость освоения материала у каждого человека разные. К тому же в наше время у каждого есть возможность для этого.

Список использованной литературы

1. Горелов В. И. Г68 Теоретическая грамматика китайского языка: Учеб. пособие для студентов пед. ив-тов по спец. «Иностр. яз.» — М.: Просвещение, 1989.—318 с.
2. Гэнь Усинь. Грамматические классы слов. Грамматическая категория имени существительного в китайском языке // Вопросы филологических наук, № 6(40). - М., 2009.86-89
3. Демина Н.А. Методика преподавания практического китайского языка, 2006 г.
4. Люй, Шу Сян. Очерки грамматики китайского языка. Монография / Люй Шу Сян; - М.: Издательство Восточной Литературы, 1961. - 267 с.
5. Рахимбекова Л.Ш. О повторах прилагательных в китайском языке // М.: Вестник Московского университета, серия 13, «Востоковедение»,1987. – с.56-57
6. Солнцева Н.В., Солнцев В.М. - Теоретическая грамматика современного китайского языка (проблемы морфологии) [1979]
7. <http://scipress.ru/philology/articles/problema-chastej-rechi-v-kitajskom-yazyke.html>
8. <http://stud24.ru/foreign-language/osobennosti-obucheniya-grammatike-kitajskogo-yazyka/456967-1729308-page4.html>
9. https://wikihsk.ru/publ/grammatika/hsk_3_srednjaja_grammatika_kitajskogo_jazyka/delaem_iz_prilagatel'nogo_narechie_s_de/4-1-0-148
10. <https://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/library/2014/12/27/metodika-obucheniya-leksike-i-grammatike-kitajskogo>

Bissenbayeva A.P.
doctoral student of
Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty,
Supervisor:
PhD **Abdurakyn N.**

THE BEGINNING OF NEW CHINESE LITERATURE

This article discusses the reasons for the resumption of Chinese literature in the first half of the 20th century. Changes in the thousands of years of Chinese traditional classical literature in a new form, more than 160 books in the missionary direction in the Chinese language not only changed the ideology of writers, as well as the intellect's view on national values, equipped with this new literature, and the publication in the newspaper "New Youth" 8 articles written by Li Dazhao about the "October Revolution" in Russia, founded communism in China, and the civil movement in 1919 on May 4 radically changed Chinese literature.

Keywords: Chinese literature, Missionary literature, network literature, prose, poema.

The period of emperor Ji Chin the ruler of the empire Qing before the emperor Dau Gang (before the outbreak of the Opium War) is characterized as the early crisis of the feudal society in China. At the time of the emperor 乾隆 the country reached its minimum recession. However, the bourgeoisie was able to outgrow the level of feudal society, which is why there were no works in the literature representing democratic ideas. The ideologies of feudalism still dominated. [1, p.402]

In 1807, in the Chinese city of Guangzhou "Inzhil" was translated into Chinese, and the explanatory dictionary was published and widely distributed within the country. An English-East India translator, Robert Morrison, a member of the London Protestant Missionary Society, worked on this educational work. [2, p.188] After the Opium War of 1840, the number of Protestant missionary organizations increased dramatically in China. It was the fourth widest distribution of religious teachings in China. Protestant missionary organizations were founded in 1860-1867. 90 percent of them were from England and the United States. By the end of 1860, 20 English missionary organizations began to work. One of Morrison's students, a graduate of Yale Medical School, Peter Parker, opened an office clinic in Guangdong in 1838. [3, p.211]

During the rulling of the emperor Guan Shui in the Qing dynasty in 1875, 120 Chinese students from foreign countries began to master Western culture and science. Now missionaries and Chinese students studying abroad began to translate Western books. Thus, traditional Chinese culture became stagnant and depressed, and the Chinese began to undergo cardinal changes in their worldview. Translators who studied abroad, starting with YANU FU (1854–1921), translated many works, such as: The Theory of Progressive Theory of English Thinkers Thomas Henry Huxley, The Nations of Adam Smith, John Stuart Mill "群己权界论 John Stewart Mill System Logical System, translated by William Stanley Jevons Logic, Political History and Sociological Research.

Lin Shue 林纾 (1852-1924), translated the novel "The Lady with Camellias" by Alexandre Dumas. In total, over 160 works have been translated into Chinese. Especially the "theory of evolution" of Darwin "revolutionized the Chinese people." The flow of Rua Jia from Confucius, which had several thousand years of history, spontaneously weakened. This means that the Chinese have removed the Chinese style and resumed literature, removing the Chinese from their roots. [4, p.25] Thus, the Chinese traditional three thousand-year-old classical literature began to move into a new state, and the new literature, enriched with Western values, began to change freely.

1.2 The beginning of the new Chinese literature (1898-1916). The language of Chinese literature at the time was unclear. Later, the Bai Hua movement slightly eased Chinese. In the winter of 1895, writers Ling Cicheva (1873–1929), Shiya Seun Yu, met in Beijing and discussed the theme of updating the song. Here they stressed the need to cleanse poetry from borrowed words. 黄遵宪 Huang Zunchian (1848-1905), in 1890 wrote in the style of "I want, I write," and this poem called "Today we do not say goodbye" was the first new form in Chinese poetry.

In 1913, the Chinese interim government Junhuamin Go, gathered a large number of Chinese phonetic experts and discussed the issue of a unified reading of hieroglyphs. The slogan "New demagogy" from Ling Zhu-chiu emphasized the modern trend in literature. During this period, there were no major political changes in China, literary reform was carried out. Liu Chuchao with the slogan "To restore our national identity, to eradicate Western philosophy" began an uprising to save the works of his nation.

In 1902, Liu Chuchao published 42 new journals in Japan and showed a new model for writing prose. Over the next seven years, the number of literary journals increased to 20. In general, a new democratic course was

chosen. This led to a reform of culture, and Chinese society began its renewal. Uong Gouy 王国维 (1877-1927) adapted the theory of modern literature. Later, butterfly-prose and Saturday day prose groups were created and new works began to be written.

陈独秀 In September 1915, the magazine "New Youth" found its reader. Translation of Western philosophical thoughts and the country's prompting to introduce Western thinking and Western values. Thus, the intelligentsia was pleased. In 1917, Hugh Shi wrote an interesting scientific article in the journal New Literature, offering a "new literary course."

More specifically, in this article in the literature 8 different directions were presented:

- When writing modern literature, you need to take the prototype as the basis;
- It is necessary to stop encouraging ancient people, it is not necessary to imitate a historical person;
- It is necessary to find a language of literature, choose a language that meets the ethics of literature;
- When we criticize each other, we must be friendly, not enemies;
- Do not use words or phrases that are meaningful and understandable;
- The old, dead hieroglyphs must be abandoned;
- Avoid idioms and similar complex combinations, and their place should be replaced by simple phrases;

In conclusion, two different conclusions were made:

- Literature must contain content and form. It should be noted that the literary language should also be the main place. "It was proposed to leave the old inscription and go to the nationwide 白话文 This is the eighth direction that the poet should be included in the literature.

In February 1917, he wrote an article entitled The Theory of Literary Reform. Here he presented three different ideas about reforms in literature. He said it is necessary to stop being afraid, to sneak in and eradicate the ordered literature written at the request of the officials. [4, p.112]

The Chinese revolution in 1911 defeated the feudal structure of China, which existed for thousands of years. The October Revolution of 1917 shook the Chinese intelligentsia, from China to the Marxist revolution. This period of the literary revolution was also the period of the emergence of Marxism-Leninism in China. The works of Marxism-Leninism became popular in China. Marxism-Leninism ... The Chinese have found the path of truth, and Marxism was the result of the use of the Russians. "

One of the first distributors of the communist idea was a professor at Peking University, the founder of the Chinese Communist Party, and an active participant in the May 4th movement and the literary revolution 李大钊 (Li Dai). His many works as "Marx and I International", "The October Revolution and the Chinese People", "Simple People's Victory", "Victory of Bolshevism", "Land and Business" were published in the journal 青年 New Youth. In China, Marxism is the cause of Leninism. He urged young people to break their ties and communicate, break old-fashioned science, give a strong reputation for darkness and pursue light. In his article "Victory of ordinary people," he wrote that the October Revolution was the first step in this world revolution. In an article titled "The Victory of Bolshevism," he called the October Revolution the triumph of the Bolshevik idea — the victory of all workers in the world. On May 4, he prepared many intellectual movements. One of the leaders of the Communist Party of China, Chui Chubai, first translated the Work of Stalin "On Leninism" into Chinese.

胡适 Houthis opposed the spread of Marxism in China, against communist ideas and socialist ideas. In 1919, 每周评论 magazine published an article titled "We need to talk less about principles and study more questions." However, the advanced elements of the new revolution of culture and the movement of Marxism and the movement "May 4th" formed a society studying Marxism. In May 1920, Marxist circles appeared in 上海, 天津, 南京, 武汉 and many other cities.

With the help of the bourgeois intelligentsia, Chinese writers, surrounded by the revolutionary youth, abandoned the literary revolutionary slogan, opposed literature and the old feudal comprador and bureaucratic bureaucracy. Chinese youth watched their battle on the literary front. The literary revolution has created many literary schools, creeks and groups. They have different views on the ideological coloring of various social groups.

In March 1920, Hu Shi published the first collection of Chinese poems in the history of modern literature called Test, Observation. This new style of poem inspired other writers; after it, new writers began to write, such as: Zhou, KAN Bayçin (1896-1958), Liu (1880-1932). 1919 by Guo Moro melody "Samruk", "The Pirate Song" New poems were released in 1920, including 102 poems by Hu Sai, Lee Bungo, Joe Zorin, Brown Beichin and Go Moro. In 1922, Pingbon's "winter evening" Kan Baichi's grass was written in the style of a new song, so the literary flow Test, Observation was formed. [5, p.65]

From 1917 to 1927, a stream of Western literature was formed, in the "new style" domestic poems, essays, short stories and one-act plays were written. In the new literature there are two main directions. This realistic

and romantic course has played a key role in the history of modern literature in China. His most important representative was Lu Shun, Gomeror. Lou Sheun wrote to write about the lives of ordinary people. New direction - to build a realistic literary language. The name of the literary group of the romantic direction is called "Discrimination". This group was created in 1921 and was named the principal 郭沫若. Members of the Discrimination group fought against didacticism with another feudal ideology and created a new literature. The members of the Tapkhullau group were characterized by military romanticism. The Discovery group, such as the Literary Research Society, struggled with the ruling class. Among the members of these two literary groups there are deals — debates, realistic and romantic flows in literary art.

Since the 20th century, Chinese literature has been developing new Chinese literature, written in Baihua, and in ancient Chinese, based on Un Yan 文.

In the new Chinese literature there are three distinctive features: culture, aesthetics, modernity. These temptations led Chinese literature to a new system. Modern Chinese literature can be divided into six historical periods. [6, p.112]

The first stage is the beginning of the new Chinese literature (1898-1916). At this stage, the new era of Chinese literature began to reflect on civilization, aesthetic taste, but the language of Chinese literature at that time was unclear. The subsequent movement of Bai Hua was a little cleared on the tongue. In 1898, Ling Chicheva 梁启茶 threw the slogan: to eradicate Un Yan 文言, to support Bai Hua 白话. At that time, prose, Sangwen was well written, poetry and drama were stagnant. Ling Chicheva "new demarcation" showed a modern trend in literature. From that moment, the Chinese New Age began.

The second stage: this is the period of formation of modern Chinese literature (1917-1927). All the views of human civilization and aesthetics in the works of Lu Shun. In addition, the works of the masters Joe Zoryn and Joe Zyuka's "San Un", as well as the works of the poets Shui Chimo and Un Ido had the same features. During this period, many literary groups and literary magazines appeared in various periodicals, and articles on literature reform were published in the journal "New Youth" by the authors Hu and Chin Soul. The magazine "New Youth" is also called "Individual Rights, Equality, Freedom". They were influenced by the October Revolution of 1917 in Chinese society, during which a poster was written by Markumdi Li Dazeu, a member of the network. Here are the literary trends. Subsequently, 12 students, including Joe Zorin and Shui Dishan, created a society of "literary studies" with 170 writers. In total, they published 132 issues of a journal of poetry and prose. Guides, led by Guo Moro, created a "white" society and dragged out foreign literature, so truly radical, romantic and modern Chinese literature was created.

The third stage: the oldest Chinese literature (1928-1949). At that time, human civilization and aesthetic taste were greatly improved, and the literature was perfectly matched. The ranks of prose writers Mau Dun, De Jin, Chin Siyun, Li Zhi, and playwrights such as Tsau Wu and others have replenished. Zhy Lin; Aili and Chiang Zhon Shu were remembered for their deep thoughts. In the 40s, the group of "Western northern poets" formed the pinnacle of poetry, and Lao Shy found his peak in prose. At that time there were two ways in literature: political literature and pure literature. Porlitar literature existed in the 1930s, and liberation literature existed in the 1940s; non-political literature did not survive in these years, but pure literature remained in full swing.

The fourth stage: it was a turning point of Chinese literature (1949-1976), a great change in the literature of human civilization, aesthetic views. At that time, the political point of view was first, and spirituality was in second place. Therefore, politics is the basis of all literature. All writers have become "red" writers. "Red" literature before the revolution of culture turned to the literature of "spontaneous divinity". This is reminiscent of ancient Chinese literature, getting rid of aesthetics. Modern literature has become "underground literature", which hid the content, wrote hidden information, only written coddling officials. Since 1957, literature has stagnated, turning into a single system, not paying attention to enthusiasm.

Fifth stage: this is the period of modern Chinese literature (1976-1989). Since 1985, Chinese New Era has been developing at a special pace, while literary trends such as "wounded literature", "repetition literature" and "reform literature" were quickly updated, literally replacing "person" instead of "God." Takchelovecheskaya civilization was at the highest levels. Then, in 1985, "indigenous seekers" emerged, emerging from "modernists" and "promising" literary tendencies. So the literature of the modern world has changed, and the spread of Western values fell in literature, rediscovered its national heritage, its roots, ancient values began to be glorified, replacing "me", which is pragmatic. This period was a period when Chinese ethnos returned to its essence, aesthetics were revived and free thinking appeared, literature really made an internal revolution, and literature began to take people seriously into various forms of poetry.

The sixth phase: this stage is the modern period of modernization of Chinese literature (from 1989 to the present). The period of logical thinking is the period when in the 90s of the twentieth century consumption, the value of (market) attitudes of people began to be significantly included in the literature. In the 21st century,

consumption has been focused on a specific direction and sequence. Since 1992, China's market economy has been highly developed, so the literature has been adapted to the market, and has a wide range of compositions that emphasize values. Today, the new Chinese style is described as "literature of realism", "literature of a new era", "women's literature", "future adept". Fiction and realism literature suffered greatly, and today literacy has reduced consumption and the market (prices). At present, grid literature is widespread. The lack of literature in two written languages and even "business and official" literature has been revived. But human civilization, aesthetics have not diminished. The world of the Chinese writer (émigré) was also formed, as well as Taiwan, Shayan Gan and Macao literature.

National classic literature plays a significant role in the formation and preservation of national identity. Literature is entirely based on the resources of the language. At the disposal of the writer, only one resource - the word. In a word, a master of literature creates the whole world, populates it with people, gives it light, color, nature, weather, life, that is, it acts as the creator of the world, history, geography, etc. And all this is just a written word. And this world created by him is due to his national identity, character, identity.

The analysis of works of art, as a way of studying national specificity, identity, is not new, however, it remains relevant, especially in the light of the impact of globalization on all spheres of society, as well as the formation of global information networks, increased intercultural contacts, manifestations of loss of cultural integrity erasing the boundaries of national unity. Modern Chinese literature has a number of identification features. Consider some of them:

1. Chinese language and a special relationship to literature.

Even in Confucian theory, the identity of literature was confirmed to the instrument of Tao. Literature displays a cultural mark, it also translates culture and refracts it, at the same time opening the way to further development. In modern Chinese, there is a hieroglyph 文 (wen, wen) 'hieroglyphs, writing, writing, graceful literature, literature, text, culture, pattern', etc. (wenhua, wenhua) 'culture', 中文 (zhongwen, zhongwen) 'Chinese', 文明 (wenming, wenming) 'civilization'. Thus, the relationship of culture and literature in the process of civilizational development is fixed at the level of language. Culture and literature are presented in the Chinese worldview as separate phenomena that are simultaneously part of the cosmos of verbal art. Proof can serve as a treatise of the great literary theorist Vb. Liu Xie (刘勰) "Carved dragon of literary thought" (文心雕龙, literally, "Verbal consciousness cuts out dragons"). Cutting dragons means creating, creating works of exquisite literature. This is also true for modern Chinese literature, which, under the influence of globalization processes, feels and perceives the traditions of other countries, but remains originally Chinese. Thus, it is possible to agree with the opinion of V.

A. Korsun, who called hieroglyphic writing "the personification of the cultural and linguistic unity of the tradition of Chinese literature" [7, p.74].

2. Historism. Historical development plays a huge role in shaping the national character. It is the history of China. A. Maslov calls "the key to understanding Chinese national psychology" interprets the concept of national unity and the birth of the phenomenon of Chinese nationalism [2, pp. 12–13] through a historical prism. The scientist emphasizes the significance of the "sense of history" and its joint "experience" as consolidating factors for the Chinese nation [2, p. 16–17].

For historicism in Chinese culture, as in the cultures of the eastern type as a whole, is characterized by the idea of a cyclically directed time. M.N. Kornilov argues that Chinese traditional thinking is historical and metaphorical at the same time. Chinese represent space and time as "something created by human experience and reason," and in the Western tradition, ideas about these concepts are fixed as "a priori intuitive knowledge, prior understanding and experience" [3, p.102]. In contrast to Western, Chinese historicism is not characterized by abstractness and a tendency to theoretical generalizations. Traditional Chinese thinking is concrete and pragmatic.

Initially, the concept of "history" meant the fixation of events, a description of the past, historical prose, and later - the events and facts themselves. For a long time, history was not perceived as a science, there was no idea of the conditionality and interdependence of historical processes. In the Chinese tradition, the past is perceived as a metaphor of the present, from which it follows the search for parallels and analogies; precedent is given, and not identifying the relationship. Agreeing with M.N. Kornilov that "the traditional Chinese world view has always focused on the context of experience" [3, p.101], we single out historicism as an identification feature of Chinese literature.

3. Reflection of the features of national identity in literary experience.

The specifics of the formation of the ethnos and the subsequent qualitative changes in national identity manifest themselves in the development of each national culture. At present, the Chinese national identity combines the modern idea of reviving national greatness with the desire to preserve identity and explore local

identities. In the literature, special attention is paid to the idea of "searching for roots" (寻根, xungen, xungen). Regional literature and Chinese literature abroad are actively developing, which contributes to the promotion of the idea of national greatness and the formation of a positive national autostereotype.

4. The influence of the three teachings (Confucianism, Taoism, Buddhism). As noted by T.I. Shamyakin, it is the interweaving of these teachings that underlies the traditional way of life of the Chinese and at the present time "Chinese society is guided not so much by ideological prescriptions as by its eternal cultural values, which, as it turned out, fully correspond to the conditions of the current post-industrial civilization" [4, p.58]. Chinese literature is distinguished by cultural syncretism. From the philosophical and ideological Confucian tradition, she adopted the tribal collectivism and hierarchy, embodied in the family model. Significant influence on the Chinese literature had a cosmological and ontological views of Taoism and a special model of the world, where an important place is given to the concept and image of Tao (道), the category of transforming Non-Being (Chaos), the principles of "w-wei" (无为 "non-doing") and "zyzhan" (自然 'naturalness'). Chinese researchers identify such features of national specificity, the national spirit as humanity (仁, ren, jen) and following the ritual (礼, li, li), which were advanced by Confucius. Now to the observance of the ritual can be attributed the generally accepted rules of behavior that meet the standards of morality, adherence to etiquette. The Chinese are pragmatic, which is expressed in the belief in the balance of the forces of nature and reflects the natural-philosophical influence of Taoism. Buddhism, in particular Chan Buddhism, contributed to the development of a universalistic world view and in the literary tradition was reflected in the search for truth and the knowledge of the secrets of the human soul, human passions and desires.

5. A specific approach to the interpretation of the concept of "character". Such dominants of a national character manifest themselves, such as following the principle of the golden mean, pragmatism, striving for self-improvement, heightened sense of shame, unconditional worship of authority, etc. After a decade of the "cultural revolution," the Chinese public needed to revive national greatness. This was manifested in close attention to the study of the very essence of "Chinese characteristics" and the cultivation of a sense of national pride. In fiction and nonfiction literature, this has been expressed in the search, analysis, criticism of the Chinese national character and proposals for its transformation. A distinctive feature of the traditional Chinese approach to the study of the national character is that for a long time the word 性格 'character' (xìnggé, singe) was not recorded in dictionaries and was borrowed from English [5, p.22]. According to N.A. Speshnev, the interpretation of the word "includes such concepts as 世界观 'worldview', 现实态度 'real position', 心理特征 'features of psychology' and 行为方式 'demeanor'. Each of these concepts, in turn, includes many other interrelated subspecies" [5, p. 24]. In this context, Chinese scientists use the word 精神 (jingshen, jingshen), which can be translated as 'spirit, soul, essence, psyche, energy, spiritual strength', it is also replaced by the concept 精神 'national spirit' [5, p.30]. The lack of clear terminology is partly due to the specifics of the language, which makes it difficult to select and synchronize adequate analogies for the terms adopted in Western European science.

It should be noted that in the question of the national specificity of the Chinese, there is no clear terminology and the personal (subjective) ideas of researchers about the components of the national spirit, character, and worldview prevail. As a rule, it is indicated that Chinese thinking is more prone to materialism and axiology, than to Western mysticism and scientology. Introversion, rationalism, holism, familism, conservatism, discipline, collectivism are vividly expressed in the national Chinese character. A unique combination of all these and other qualities gives an idea of the mentality of the Chinese, reflected in the literature.

The national specificity of the literature includes reflection in the works of art of national identity, worldview, mentality, and ideas about the national image of the world. When using these concepts in the context of studying literature, let us turn to the works of GD Gachev on Cosmo-Psycho-Logos. The author does not give a strict definition of the terms "national", "ethnic", "regional", etc., since they are practically intertwined and their borders are blurred [6, p.10]. To understand the national integrity of GD Gachev proposes as the closest way "an analysis of the national figurativeness of literature and the consideration through it of the entire thickness of culture, including natural science, as texts of scientific literature" [7, p.10]. The national image of the world is most clearly manifested in cosmogony, mythology, and fiction, and to understand the national specifics of any phenomenon in literature, "there is always an outlet to non-literature: customs of antiquity, psyche, pictures of nature are attracted ..." [7, p.12]. And in this case it is necessary to turn to the integrity of the national Cosmo-Psycho-Logos, which is a complex system and a special ratio of elements in relation to the literatures of other peoples. As the most obvious signs of national specificity, it is customary to consider the language in which the work is written, and the place of residence, the "territory" of the author.

6. This stems from the external attributes of the ethnic in the person [5, p.19]. The predominant attribute is often the language as part of national integrity. In identifying the characteristics of modern Chinese literature, we took into account both ethnic and national identity. According to V.M. Pivoyeva, "ethnic identity is the result of birth, upbringing, suggestion and conscious conviction, due to which a person determines his belonging to an ethnos. In contrast, belonging to a nation is the result of socialization, the conscious choice of one's membership and the assimilation of the values of national culture" [8, p.103]. V. M. Pivoev admits the existence of a binary ethnic identity among people who grew up in mixed marriages. Such a two-sided ethnic identity is particularly clearly reflected in Chinese-American frontier literature. Ethnic and national identity of a person may not coincide. "In this case, a person is aware of his belonging to a nation, sharing its values and realizing his responsibility for it, but at the same time he feels himself by birth, by kinship belongs to an ethnic group, who also makes his demands on him, and this does not depend on awareness of this person of their ethnic roots" [8, p. 104]. In addition to the language in which the work is written, one should take into account how the authors themselves define their national identity. For example, the work of the well-known American writer of Chinese origin E. Tan, the author of such famous novels as "Club of Joy and Luck", "One Hundred Secret Sentiments", "Daughter of the Therapist", combines historicism, the desire to find national roots, the influence of Confucianism, Taoism and Buddhism, features of the national psychology of the Chinese, reflected in the features of the characters, the use of the traditional cosmo-ontological model. But the author herself is opposed to attributing himself to the "literary ghetto" of writers of Chinese origin [8, p.306]. E. Tan writes in English, her work belongs to the "frontier literature". Despite the writer's national self-determination, her works clearly reflect the Chinese national picture of the world. For a complete understanding of contemporary Chinese literature, it seems appropriate to study the works of not only E. Tan, but also other representatives of the Sino-American tradition from the point of view of studying the problem of identity, the concepts of national mentality, character, picture of the world and Cosmo-Psycho-Logos.

If the Asiatic-American "frontier literature" is written in English, then the literature of Chinese abroad (海外文学, haiwaiwenxue, highway wensue, literally overseas) is in Chinese. Authors attributed to "overseas" literature, such as Zhang Lin (张翎), Chen Qian (陈谦), Wang Ruiyun (王瑞芸), have a dual identity, their works can be characterized by dual national specificity, which is a result of inter-ethnic communication and is reflected in their cultural self-determination. It is not possible to draw a clear line between cultural and ethnic identifications, since they exist in an inseparable link in the new Chinese émigré literature. In this case, language is a defining part of national integrity, and culture, life, history bring their own specifics, which allows us to distinguish such works in a special category, but not dissociate from Chinese literature.

The manifestation of the national specifics, the peculiarities of the national mentality, the national image of the world in contemporary Chinese literature is especially vividly outlined in the context of Chinese émigré prose. An example is the work of Zhang Lin - a modern Chinese writer, a representative of Chinese diaspora, known as the author of short stories, novels and novels, many of which are marked by various awards and prizes. Her works are not translated into Russian or Belarusian. The study of prose by Zhang Lin contributes to the identification of new trends in the development of modern Chinese literature. The writer lives and works in Toronto, writes in Chinese, began her creative career after arriving in Canada as a student. Peculiarities of the mentality, the "national" [6, p.7], which is typical for the cultural context of Canadian society, served as an impetus for writing. Zhang Lin, like most overseas Chinese, never lost touch with her homeland. In contrast to the work of E. Tan, the works of Zhang Lin appear to be nationally unambiguous and definite. The author herself in an essay "Notes about the bath" writes about her spiritual connection with her small homeland: "I entered the university, first left my hometown, then left the country, wandered around the world for a long time, I had the opportunity to live in six cities and change housing fifteen times. Away from home, I experienced times when I had neither money, nor love, nor friendly support, I met a lot of stubborn seekers and also stubbornly losing people. Often, waking up, seeing the starry sky outside the window, did not know where I was. When I fell asleep at night, that path appeared in front of me, paved with cobblestones, and that old well at the end of the alley, depicting the vicissitudes of so many human destinies" [10].

We consider Chinese national literature not only in the context of the mentioned cultural, philosophical and aesthetic traditions, common language, peculiarities of perception of historical time and space, but also from the point of view of the national self-determination of the writer. All of these factors together make it possible to evaluate the literature as a whole or a specific work as nationally oriented. Identification of the "national" implies an appeal to a wide range of concepts ("national image of the world", "mentality", "identity", "character", etc.), which manifest themselves at the problem-thematic level of works, especially the content and ideological conception, are displayed in the system of images, symbolism, the specifics of the image of artistic time and space.

The prose of the modern Chinese writer abroad, Zhang Lin, is one of the models of nationally oriented creativity due to the presence of identification characteristics. Among them is a special connection of space, time and history in the Chinese literary tradition. Historical facts and events are an integral part of the works of Zhang Lin. The action always takes place in a historically specific time and space. The works often include the names of cities where Zhang Lin or her family happened to live, study, work (Zosa, Wenzhou, Shan Hai, Toronto, Vancouver, etc.). Most of the main characters are immigrants, but their national and ethnic identities coincide, and in their actions and characters there are clearly traced features of Chinese psychology. In the works of Zhang Lin, the theme of “searching for roots” and the traditional for Chinese literature motif of “homesickness” (乡愁, xiangchou, xiangzhou) stand out. Religious and cultural syncretism is represented by a combination of not only the three teachings, but also the influence of Christianity (the story "The Sheep", "The Empty Nest", "A-C Goes to School", etc.). Zhang Lin lives and works abroad, but writes in Chinese and for the Chinese audience, and her work is a model of Chinese national literature.

Thus, national identity is revealed in the works of Zhang Lin at the problem-thematic level through the immigrant theme and the theme of “finding the roots”, the problems of national self-determination and cultural interaction, the use of the composite method of retrospection, the system of characters, the overwhelming majority of which are Chinese; at the poetic-style level - through the use of dialectisms, borrowings, appeal to the poetic text, the traditional figurative-symbolic system, etc.

References:

1. 中国社会科学院文学研究协会主编。中国古典文学史，北京人民文学出版社。1985 年
2. 王军孟宪凤编著。世界宗教与文化简史，北京，经济出版社。2004 年 6 月。
3. N.A. Aldabek., A.A. Turgenbay. The history of Chinese religious. Almaty: Kazakh University, 2017
4. Abdurakyn N. The new Chinese literature.- Almaty: Kazakh University, 2013
5. 大学语文导读 徐绍建主编-武汉：武汉大学出版社 2003 年
6. 曹万生主编，中国现代汉语文学史。2010.-756 页
7. 浓德乐主编。中国现当代学（上册）北京：《高等教育出版社》，-1986-376 页
8. 王自立主编，中国现当代文学（上册）// 北京：《高等教育出版社》，-2006.-180 页

Ділтан Мерей

Қытайтану кафедрасының 2 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Нұрталіп Шәріпқазы

аға оқытушы

ҚЫТАЙША ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ АТАУ СӨЗДЕРДІҢ МӘДЕНИ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ

Қытай және ағылшын тіліндегі атау сөздері түрлері мен сипаттамалары бойынша ерекшеленеді. Қытай тіліндегі атау сөздерінің қолдану аясы ағылшын тіліндегі атау сөздерге қарағанда кеңірек болып табылады. Тіл-мәдениетті тасушы құрал. Тілдің арнайы бөлігі ретінде, атау сөздері мәдениетпен тығыз байланысты. Сол себепті қытай және ағылшын тіліндегі атау сөздерді салыстыру арқылы екі жүйенің әлеуметтік және мәдени айырмашылығын анықтауға болады.

Атау сөздердің кең және тар мағынасындағы анықтамасы бар. Кең мағынада барлық адам және заттардың атауы, ал тар мағынада тек қана адамдар арасында бір- бірін атауға қолданылатын зат-есімдерді көрсетеді. Кейбір қытай ғалымдары атау сөздер ең алғаш «Ши-цзи» атты Сыма Цянның еңбегінде кездеседі деген пікір айтады[1].

Кілт сөздер: атау сөздер, салыстыру, мәдени айырмашылық

Қытай және ағылшын тіліндегі атау сөздер әртүрлі болғанымен оларды екі түрге бөлуге болады: туыстық және әлеуметтік қарым-қатынасты анықтайтын атау сөздер.

А. Жақындық атау сөздер

Жақындық атау сөздерді екі түрге бөлуге болады: туысқандық атау сөздер мен қандас емес адамдарға арналған атаулар.

а. Туысқандық атау сөздер

Қазіргі қытай тілінде туыскандық атау сөздер адамдардың мәртебесін көрсетеді. Олар нақты ережелер бағынады, яғни атау сөздер қолдану кезінде адамдардың жасы, қай буынға жататындығы, отбасылық жағдайы маңызды рөл атқарады.

Қытайлық атаулық сөздер әр жағдайда әртүрлі қолданылады: “sister” сөзі 姐姐 or 妹妹; “grandmother” сөзі 奶奶 or 外婆; “uncle” сөзі 叔、伯、舅、姑父 “cousin” сөзі тіпті 堂兄弟姐妹、表兄弟姐妹 деп қолданылады. Мысалы, әкесінің ағасын 伯伯 деп атасы, әкесінің інісін 叔叔 деп атайды. Бірақ әкесінің көп інісі немесе әпкесі бар болса, үлкен-кішілігіне байланысты олардың айырмашылықтарын білдіру үшін тиісінше алдына сандар қосылып қолданылуы керек, мысалы: 二哥, 四妹. «Cousin» сөзі қытай тілінде қызға да, ұлға да бірдей қолданғанымен 2 түрлі атауын көрсетсек болады. Әкесінің ағасының немесе әпкесінің балаларын “堂” деп атайды, ол « бір уйдің астында өмір сүретін» деген мағына білдіреді. Ал анасының ағасының немесе әпкесінің балаларын “表” деп атайды. Қытай тіліндегі неке бойынша туыстардың атауы анық белгіленген: қайын ағасын (大舅子), інісі (小舅子), қайын әпкесін (大

姑子), қайын сіңлісін (小姑子) деп атайды [1]. Ағылшын тілінде атау сөздер жалпы болып келеді. Бірақ ағылшын тілді елдерде олар бірден адамның атын айтып шақырады. Олар тіпті ана-анасының да атын айта береді.

Қытай тілінде жақындық атау сөздердің басым бөлігін 叔叔, 大哥, 伯母 деген секілді қандас емес адамдарға арналған атау сөздер құрайды. Бұны қытай қоғамының ішіндегі бір-біріне деген жақындық сезіммен түсіндіруге болады. Ер адамдар жақын достарына немесе әріптестеріне “铁哥们” атау сөзін қолданады. Ал ағылшындарда “aunt” және “uncle” сөзі тек туыстарға және жақын адамдарға қолданады. Егер өзге адамдарды атайтын болса онда атын қосып қолданады. Мысалы: Uncle Tom, Aunt Lucy.

В. Әлеуметтік қарым-қатынасты анықтайтын атау

Әлеуметтік қарым-қатынасты анықтайтын атау сөздер мынадай түрлерге бөлінеді:

а. Лауазымы және дәрежесіне байланысты қолданатын атау сөздер

Жалпы айтқанда, қытай тілінде әлеуметтік қарым-қатынасты анықтайтын атау сөздер жұмыс, қызмет, ғылыми атағының айырмашылығын көрсету үшін қолданылады. Мұғалім, жүргізуші, заңгер, директор, министр, менеджер, хатшы сияқты лауазымына есімін қосып атау жиі сол адамға құрмет көрсету үшін қолданылады. Ал ағылшын тілінде мұндай атаулар тек үкімет шенеуніктеріне, дін және әскери ортадағы адамдарға, президент отбасындағы адамдарға жүгіну үшін қолданылады: President Bush, Prince William, Pope John. Ағылшын тілінде «мамандық немесе лауазым +тегі» формасы дәрігерлер мен профессорларды атау үшін қолданады: Doctor Smith, Professor Longhair. “老师” секілді ағылшын тілінде мұғалімді атау кезінде дәлме-дәл балама атау сөз қолданылмайды. Дегенмен ағылшын тілді елдерде оқушылар ер мұғалімді “Sir” және әйел мұғалімдерді “Miss” немесе “Mrs” атайды: Mr. Brown, Miss Stone. Жалпы айтқанда, қытай тіліндегі лауазымы және дәрежесіне байланысты қолданатын атау сөздер ағылшын тіліндегіне қарағанда кең және күрделі болып келеді [2].

б. Есім атаулары

Есім атауларын көбіне бір буынға жататын адамдар арасында қолданады. Жақын адамдар бір-бірін атағанда 小雨, 亮亮 секілді сөздерді қолданады. Тек сүйген адамы немесе жақыны ғана есіміне 丽、亮 сөздерін қосып қолдануы мүмкін. Ағылшын тілінде есім атаулары атау сөздердің маңызды бөлігі болып табылады. Сөйлесушімен жақындасу үшін ағылшындар жиі лақап аттарды қолданады. Сонымен қатар американдықтар алғаш кездескен адамға оны есімімен тікелей атай беруін сұрайды. Олар тіпті ата-аналарын есімімен атайды. Қытай тілінде есімнің жалғыз өзін қолдану әртүрлі жыныстағы адамдар арасында түсінбеушілік туғызуы мүмкін, сондықтан оны мұқият қолдану керек.

с. Жалпы атау сөздер

Ағылшын тіліндегі жалпы атаулар Mr., Mrs., Miss, Ms, Madam, sir және lady секілді сөздерді қамтиды. Соңғы үш сөз әйел қауымына деген құрметті білдіру үшін жиі қолданылады. Ал қытайлық жалпы атаулар қатарына мыналар жатады: 同志, 师傅, 老师, 先生、小姐、女士. “同志” “师傅” атау сөздері бұрын кеңінен қолданылатын, бірақ қазіргі кезде олардың қолдану аясы біршама тарылған. Керісінше, 老师 сөзі қазіргі кезде жиі қолданылады. Жұмысы оқытумен байланысты емес көптеген адамдарды да “老师” деп атау кездеседі. Көңіл аударарлығы “先生” сөзі әйелге де, ер адамға да бірдей қолданыла береді, мысалы, 杨绛先生. Яғни, Ағылшын тілінде Mr. немесе Sir атау сөздеріне сәйкес келмейді

Қытайлықтар қарапайымдылығын көрсету үшін кішірейту атау сөздерін де қолданады. Мысалы мені “鄙人”“晚生”“下官”“小人”“愚兄” деп, ана-ананы “家父”“家母”,

әйелін “内人”“贱内”“拙荆”, балаларын “犬子”“小儿”“小女” деп атайы мүмкін. Мұндай сөздер тек сөйлесушінің ата-анасын, балаларын немесе әйелін атау кезінде қолданылады. Ағылшын тілінде мұндай қарапайымдылықты білдіретін сөздер кездеспейді. Керісінше құрметін көрсету үшін, біреудің одан әрі асқақтату үшін “Excellency/Respected” сөздері қолданылады.

Қытай және ағылшын тіліндегі атау сөздер әртүрлі тілдік жүйеде пайда болып, әртүрлі мәдени-әлеуметтік фонда дамыды. Сол себепті шетелдіктерді шатастыратын айырмашылықтар жиі кездеседі. Әрине, тілдік айырмашылықты түсіну үшін ең бірінше сол елдің ойлау жүйесін, мәдени заңдылықтарын түсіне білу керек. Тілдің ажырамайтын бөлшегі ретінде атау сөздер қарым-қатынасты өлшеуші құрал ролін де атқарады. Қорытындылай келгенде, өзге елдің мәдениетін білудің тілдік түсінбеушіліктердің алдын алудағы маңызы зор.

Қолданылған ресурстар:

1. Қытай тіліндегі атау сөздер мен олардың қолданылуы

<http://melimde.com>

2. Comparison Between Chinese Address Terms and English Address Terms <http://www.cscanada.net/>

3. Cultural Differences in Chinese and English address terms <http://www.academypublication.com>

Диханбаева Карина Рахматуллаевна

Әл – Фараби атындағы ҚазҰУ,

«Аударма ісі» мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Досымбекова Р.О.

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ КІРМЕ СӨЗДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Қытай тілі-ежелгі тілдердің бірі. Бұл тілдегі жазба ескерткіштері әлемдік мәдени құндылық болып табылады. Бұл тілдің әлемдегі бүгінгі маңызын жете бағаламауға болмайды. Себебі бұл - бүкіл әлемде өсіп келе жатқан байланыстар мен қарқынды экономика мен мәдениет дамып келе жатқан ұлы державаға атағына үміткер елдің тілі. Қытайдың миллиардтаған тұрғындарының ішінде қытай тілінде 90% - дан астамы сөйлейді. Сонымен қатар, ол Индонезия, Камбоджа, Вьетнам, Таиланд, Сингапур және басқа да елдерде кең тараған.

Қытай тілінің лексикасын кеңейтудің және байытудың басты тәсілі оның өмір сүру және даму барысында қазіргі құрылыс материалының негізінде жаңа сөздердің пайда болуы болды. Бірақ буддизмнің Қытайға енуі, Опиум соғысы, Батыс экспансиясы, төрт жаңғырту саясатын жүргізу және т.б. сияқты тарихи оқиғаларға байланысты қытай тілінде кірме сөздер 外来词[wàiláicí] или 借词[jiècí] пайда болды.

Лексиканың құрамдас бөлігі ретінде кірме сөздер өзгерістер мен даму процесінде, өздерінің пішінін өзгерте алады. Тек сөздер ғана емес, шетел сөздерінің элементтері де кірме сөздерге енуі мүмкін.

Гореловтың пікірінше, «басқа тілдерден алынған кірме сөздер негізінен 5 тәсіл бойынша тілге енеді :фонетикалық 音译, семантикалық 意译, фонетико-семантикалық 音译加意译, екіншілік кірме 日语汉读, аббревиация 头字语» (1, 143).

Қытай тіліндегі фонетикалық тәсілі арқылы енген кірме сөздер көп емес. Санскриттен шамамен 200 сөз алынды. Тибет, маньчжур, моңғол тілдерінен, сонымен қатар батыс тілдерінен қытай тіліне 900-ге жуық сөз енді .

Фонетикалық кірме кезінде (音译) шетелдік сөздің сыртқы пішіні, дыбыстық қабығы жаңғырылады. Санскриттен алынған және қытай тілінде ғасырлар бойы бар бірнеше кірме сөзді қарастырайық.

Мысалы:

菩提萨埵 putisaduo бодхисатва, тәңір

阿罗汉 aluohan алохань (буддалық тақуа)

Бұдан әрі қытай тіліне кейінірек келген бірнеше кірме сөздерді көрсетеміз. Олар әдетте заманауи кірме сөздер деп аталады. Мысалы:

咖啡 kafei кофе

可可 keke какао

沙发 shafa софа; диван

幽默 youmo әзіл-сықақ

模特儿 moter модель;

卡路里 kaluli калория

康拜因 kangbaiyin комбайн

Шеттілді сөздерді меңгеру барысында қытай тілі өзінетән емес дыбыстарды, фонетикалық ерекшеліктерді жояды, бұл сөздерді өзіндік дыбыстық нормаларына бейімдейді.

Дыбысты меңгеру, фонетикалық бейімделудің дәрежесі әртүрлі болуы мүмкін: толық, толық емес, ішінара. Толық игеру сөздің дыбысы бастапқы тілде және енетін (қытай) тіліне сәйкес келетін кезде байқалады.

Мысалы:

摩登 modeng заманауи (ағылшын тіліндегі «modern» сөзінен)

习明纳儿 ximingna семинар

杜马 дума Дума

Толық емес игеру шетелдік сөздің дыбысы сөздің фонетикалық көрінісіне жақын болғанда, қытай тілінде енген кезде (бір не екі дауысты дыбыс немесе дауыссыз дыбыс неболмаса соңғы дауыссыз дыбыстың қалған кезде болады) орыналады. Мысалы:

沙发 shafa софа; диван

布丁 buding пудинг

摩托 motuo мотор

彼杂 biza пицца («pizza» италян тілінен)

Ішінара игеру кезінде қытай тіліндегі кірме сөздердің дыбысталуы тек бастапқы тілдің дыбысы жағынан жақындайды. (дауысты және дауыссыз дыбыстар өзгеріп, бастапқы тілдегі дауыссыз дыбысқа дауысты қосылады).

Мысалы:

瓦特 wate ватт

柠檬 ningmeng лимон

扑克 puke покер;

Фонетикалық кірме сөздерде дыбыстылуымен мағынасын бірге беру үрдісі қазіргі кезде кең таралып жатыр. Бұл бұқаралық ақпарат құралдарының жаңалыққа ұмтылуымен байланысты, сондай-ақ тіл тұтынушылардың психологиялық сұраныстарына сәйкес келеді. Соңғы он жылдықта көптеген жаңа тауарлар, фирмалар, дүкендер пайда болды. Әдетте олар фонетикалық тәсілін қолданып шетел тіліндегі сөздерді енгізеді, алайда осы атауларды жазу үшін жарнамалық мақсатта тұтынушылардың назарын аударатын және оң мағынаны беретін иероглифтер таңдалынады. Мысалы, "кока-кола" сусыны 可口可乐 kekoukele "әрбір жұтым қуаныш әкеледі" деген иероглифтермен жазылады, ал "пепси-кола" -百事可乐 baishikele - "барлық істер бізге қуаныш әкеледі".

Фонетикалық кірме сөздердің айтарлықтай көп бөлігі жалқы есімдерде кездеседі. Бұл санаттың арасында фонетикалық кірме сөздердің пайызы басқа сөздермен салыстырғанда әлдеқайда жоғары. Бұл, ең алдымен, жалқы есімдердің мағынасының ерекшелігімен түсіндіріледі. «Барлық жалқы есімдердің ортақ ерекшелігі мынада: заттардың класына сілтейтін тиісті аттар тек өз атауында ғана бар; олар ешқандай ұғымдарды білдірмейді» (2, 69).

Шетелдік жалқы есімдерді алған кезде, тіл оны бастапқы тілде қалай болса, тура солай қабылдайды.

Мысалы:

阿拉巴马 Alabama Алабама

日内瓦 Rineiwa Женева

莫斯科 Mosike Москва

纽约 Niuyue Нью – Йорк

阿斯塔那 Asitana- Астана

Кіріме сөздердің енуінің екінші түрі семантикалық тәсіл болып табылады. Семантикалық тәсіл (意译) қытай тілінің сөздік қорын толықтырудың маңызды көзі болып табылады, әсіресе термин жасам саласында.

Кіріме сөздерінің бұл түрі, жиі калька деп аталады, және шетел лексикасын қытай тіліне аудару нәтижесінде пайда болған. Калькалау-шетелдік сөздердің енуінің маңызды жолы. Кіріме сөздердің семантикалық түрі (калька) фонетикалықтан қарағанда қытайлық лексикалық элементтерден құрылады. Олар тіл жүйесіне оңай кіреді және сөйлеу кезінде еркін түрде қызмет жасалынады.

Қытай тілінде болатын калькаларды оларға тән ерекшеліктерге сәйкес екі түрге бөлуге болады: құрылымдық калькалар мен этимологиялық калькалар. Құрылымдық калькалар. Бұл типті калькалау кезінде лексикалық бірліктің сөзжасамдық моделі көшіріледі. Құрылымдық калькалар өзге тілдегі сөздердің сыртқы формасын немесе бейнесін алады және оның құрылымдық элементтерінің тікелей аудармасын береді. Мысалы:

马力 mali ат + күш = аттың күші

动产 dongchan жылжу+ мүлік = жылжымалы мүлік

超人 chaoren асыру + адам = астам адам

观点 guandian қарау + нүкте = көзқарас

下意识 xiayishi түп + сана = түпкі сана

Этимологиялық калькалар. Бұл түрді калькалау кезінде шетел сөзінің мағынасы толық ашылады. Ол түсдірме аударма арқылы этимологияға ұшырайды.

Қытай тілі калькалаудың этимологиялық әдісін кеңінен қолданады.

Мысалы:

望远镜 wangyuanjing қарау + алыс + линза = дүрбі

拍卖 paimai алақанмен ұру+ сату = аукцион

拖拉机 tuolaji тарту + көлік = трактор

电视机 dianshiji электр+ қарау + құрылғы = теледидар

自来水 zilaishui өзі + келу + су = су құбыры

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, оларды кіріме сөздердің түрі ретінде қарауға мүмкіндік беретін калек мынадай белгілерін атап өтуге болады: біріншіден кальканың пайда болуы бұл кіріме тілінде жаңа сөзді құру болып табылады. Екіншіден, калькалау кезінде калькаға ұшыраған сөздің құрылмы алынуы мүмкін. Үшіншіден, калькалаудың арқасынла кіріме тілде болмаған жаңа мағынада сөз енеді.

Фонетикалық және семантикалық кіріме сөздердің ену түрлерінен басқа, қазіргі қытай тілінде аралас - фонетико - семантикалық кіріме сөздердің түрі (音译加意译) бар, оған екі түрінің ерекшеліктері тән. Бұл құрылымдарда компоненттердің бірі семантикалық мағыналы лексикалық элемент болып табылады, ал екіншісі көп немесе аз дәрежеде енетін сөздің дыбысын береді. Фонетико-семантикалық кіріме түрін жартылай калька деп те аталады.

Жартылай кальканың екі нұсқада бар:

1. Бірінші компоненті-қытай тілінде мағынасы жоқ кіріме сөздің бірінші бөлігінің фонетикалық имитациясы, екінші компоненті- кіріме сөздің екінші бөлігінің тура аудармасы.

Мысалы:

沙丁鱼 shadinyu сардина (ағыл. «sardine» + 鱼 «балық»)

吉普车 jipuche джип (ағыл. «jeep» + 车 «көлік»)

摩托车 motoche -мотоцикл (ағыл. «motor» + 车 «көлік»)

2.Компоненттердің қарама - қарсы жүретін жартылай калькалар: бірінші компонент - мағыналық бөлік, екінші компонент-дыбыстық имитация. Мысалы:

毒瓦斯 duwasi улы газ (毒 «у» + 瓦斯 фоножазба)

冰淇淋 bingqilin ағылшын тіліндегі «ice cream» сөзінен (冰 «мұз» + 淇淋 фоножазба)

Соңғы онжылдықтар негізінен ағылшын тілінен шыққан көптеген шетел тіліндегі сөздердің пайда болуымен ерекшеленеді, қарыз алу санына қысқартылған сөздер де кіреді, олардың арасында сөздің фонетикалық жағы және оның графикалық өрнегі алынған қытай тілі үшін ерекше құбылыс болып табылатын қысқартулар ерекше тобы пайда болды. Бұны көбінесе аббревиатура (头字语) деп атайды. Негізгі себептер ретінде олардың пайда болуын Интернет желісінің пайда болуы мен таралуын, ақпараттық технологиялардың, электрондық индустрияның жоғары даму қарқынын атауға болады.

Мұндай түрдегі лексикалық бірліктерді қолданудың лингвистикалық себептері келесідей: қытай тіліне тән жоғары тілдік үнемдеу, ықшамдық, тілдердің жоғары қарқынын сақтау. Аббревиатуралар - бастапқы графикалық немесе графикалық-лексикалық қысқартулар деп аталатын әріптік қысқартулар. Олар әлемнің көптеген агенттіктері мен іскерлік және әлеуметтік саласының құрылымдарын белгілеу үшін пайдаланылады. Жеке сөз тіркесі ретінде қысқартылады, олардың ішінде көп кездесетін ұйымдардың әртүрлі атаулары.

Мысалы:

АРЕС (Asia Pacific Economical Association) - Азия Тынық Мұхит Экономикалық Компаниясы

СВА (Chinese Basketball Association) - Қытай Баскетбол Қауымдастығы

Араласағылшын-қытай қысқартулары,

осы түрдегі лексикалық бірліктер өздерінің құрамында ағылшын тіліндегі аббревиатураны және оның мағынасын көрсететін иероглифтан тұрады.

Мысалы:

BP 机 пейджер

PC 机 дербес компьютер

Sim 卡 ұялы телефондағы сим карта

Қытай инициальдық қысқартулар пиньиньмен берілетін сөздердің графикалық қысқаруын әтижесінде пайдаланады. Мысалы:

HSK (Hanyu Shuiping Kaoshi) 汉语水平考试 қытай тілі деңгейінің емтиханы

GG (gege) 哥哥 аға

JJ (jiejie) 姐姐 әпке

Қытайлықтарға аббревиациялардың (қысқартулар) ерекшелігі, мәнерлілігі және ықшамдығы ұнайды. Бұл қазіргі қытай тіліндегі олардың санының көбеюімен, оларды қолдану жиілігінің өсуімен түсіндіріледі.

Қазіргі таңда кірме сөздердің лингвистикадағы орны бөлек. Себебі кірме сөздер қазіргі заманның талабының арқасында пайда болды десек те артық болмас.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Burridge Sh., Lü Jielin, Deng Shecheng, Shen Ding. Oxford Elementary Learner's Dictionary of English with Chinese Translation. - Oxford University, 1995. - 684 p.
2. Баско Н.В., Чэнь Чанвэй. Краткий русско-китайский и китайско-русский экономический словарь. Бизнес & Финансы. - М.: Флинта; Наука, 2003. - 288 с.
3. Борисова Л.И. Лексические трудности перевода. - М.: ВЦП, 2000. - 350 с.
4. Вейзе А.А., Коньшева А.В. Практическое пособие по обучению реферативному переводу. - Минск, МГЛУ, 1997.
5. Горелов В.И. Лексикология китайского языка. - М.: Просвещение, 1984. - 217 с.
6. Горелов В.И. Стилистика китайского языка. - М.: Восток-Запад, 2006. - 101 с.
7. Готлиб О.М. Коммерческое письмо. Китайско-русские соответствия. М.: Муравей, 2003. - 176 с.
8. Демина Н.А., Чжу Канцзи. Учебник китайского языка. Страноведение Китая. - М.: Восточная литература РАН, 1998. - 351 с.
9. Егорова Л.Г. Учебное пособие по коммерческой корреспонденции (для старших курсов факультета МЭО) (китайский язык). - М.: МГИМО, 1986. - 230 с.
10. Иванов В.В. Терминология и заимствования в современном китайском языке. - М.: Наука, 1973. - 171 с.
11. Кленин И.Д. Иноязычные заимствования в современном китайском языке // Мир китайского языка. - 1998. - № 2. - С. 43-49.
12. Кожевников И.Р. Словарь привычных выражений современного китайского языка. 现代汉语惯用语词典. - М.: Восток-Запад, 2005. - 333 с.
13. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. - М.: Международные отношения, 2000. - 176 с.
14. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. - М.: Международные отношения, 1999. - 215 с.
15. Комиссаров В.Н. Теория перевода. - М.: Высш. шк., 1990. - 253 с.

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ «家» КОМПОНЕНТІ БАР ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аңдатпа: Бұл мақалада қытай тіліндегі «家» компоненті бар фразеологизмдерін қазақ тілімен салыстырып, олардың ерекшеліктері қарастырылған. Себебі екі халықта да отбасы ұғымы ерекше орынды алады. Отбасын сақтау, үлкендерді құрметтеу кішіге қамқор болу екі халықтың мәдениетіне де тән белгі болып табылады. Сонымен қатар, бұл мақалада фразеологизмдердің түрлері мен тарихына жалпы шолу жасалынып, ерекшеліктерін атап кеткен.

Кілт сөздер: фразеологизмдер, идиома, отбасы, қытай тілі

Қазіргі кезде фразеологизмдердің лингвистикада алатын орны ерекше. Себебі фразеологизм мәселесі жан – жақты зерттеліп, көптеген еңбектер жазылды. Әсіресе, бүгінгі күні кең таралған фразеологизмдік сөздіктерге ерекше көңіл бөледі. Олардың әртүрлі түрлері бар. Ең көп тараған екі тілді сөздіктер. Олардың шетелдік студенттерге қытай тілін тереңдеп оқуына көмегі зор.

Қытайда фразеологияға деген қызығушылық әрқашанда елеулі орын алатын. Ең бірінші кезекте фразеологизмдер бұл елдің мәдениеті, тарихы мен ұлттық бояудың бейнесі. Фразеологизмдер тарихи оқиғаларды, императорлық династияларды, жеңіс пен жеңілістерді бейнелейтін компонент. Фразеологизмдерді біліп, оны дұрыс қолдана білген адамдарды Қытайда әрқашанда бағалап, құрметпен қарайтын. Әсіресе 成语-ларды білу бұл білімділік пен білгірлікті көрсетеді.

Қазіргі уақытта қытайлық лингвист Ма Гуфан (马国凡) қытай фразеологиясының 5 негізгі түрін көрсетті:

1. Ченьюй 成语 (cheng yu) — идиома;
2. Яньюй 颜语 (yan yu) — мақалдар;
3. Сехоуюй 歇后语 (xie hou yu) – астарлы сөз;
4. Гуаньюньюй 惯用语 (guan yong yu) - фразеологиялық тіркестер;
5. Суюй 俗语 (su yu) — мәтелдер

Фразеологизмдердің осы түрлерінің әрқайсысының өз ерекшеліктері бар, бірақ олардың барлығы бір-бірімен байланысты. Белгілі болғандай, сөздердің тұрақты тіркесімдерін бір тілден екіншісіне аудару қиындық тудыруы мүмкін, сондықтан фразеологиялық айналымдар аударылмайды, мағынасы бойынша сәйкес келетін идиомамен ана тілінен беріледі. Қытай тілі саласындағы жоғары білікті маман болу үшін оның грамматикасы мен жекелеген лексикалық бірліктерін білу ғана емес, сонымен қатар фразеологиялық айналымдарды түсіну және дұрыс түсіндіру қажет.

Чэньюй (成语) - бұл ежелгі қытай тілінің нормалары бойынша құрылған тұрақты фразеологиялық сөз тіркесі, семантикалық монолитті, жалпылама тасымалды мағынада, экспрессивті сипатта, функционалдық сөйлем мүшесі болып табылады. Қытай фразеологизмдерінің бұл тобы аудармашылар үшін ең үлкен қызығушылық тудырады, өйткені ең көп қолданылатын. Сонымен қатар, чэньюйді тілдің лексика-грамматикалық құралдарының қазіргі жағдайы мен тарихи дамуын зерттеу үшін көрнекі материал ретінде қарастыруға болады. Мынадай мысалдар келтірейік:

四面楚歌 (sì miàn chǔ gē) –Тікелей аудармасы: «Төрт тараптан Чу өлеңдерінің айтылуы». Мағынасы: қоршауда қалу, тығырыққа тірелу, қиын жағдайда қалу.

Қазақша баламасы: «Қайда барса да, Қорқыттың көрі».

洛阳纸贵 (luò yáng zhǐ guì) – Тікелей аудармасы: «Луо яннің қағазы қымбат».

Мағынасы: әйгілі, үлкен сұранысқа ие (әдеби шығарма туралы);

Қазақша баламасы: «Қолдан қолға тимейді»

愚公移山 (yú gōng yí shān) – Тікелей аудармасы: «Үй Гуң тау- ды жылжытты».

Мағынасы: қайтпай үлкен қажыр-қайратпен еңбектену;

Қазақша баламасы: «Еңбек бәрін жеңбек» [1, 74 б.].

Яньюй (谚语) - қысқа, ырғақты сөзбен, жалпыланған ой, тұжырым, дидактикалық қиғаштықпен айтылған халық поэтикалық шығармашылығының шағын түрі. Жалпылама айтқанда мақадар болып

табылады. Мақалдар, қытай фразеологиясының бір түрі ретінде ауызша және жазбаша тілде кеңінен қолданылады. Яньюй қытай халқының ойлары мен дүниетанымының, мәдениеті мен дәстүрлерінің көрінісі болып табылады. Қытай мақалдары төрт және одан да көп иероглифтерден тұрады, себебі олар аяқталған жеке сөйлем болып табылады.

Сехоуюи (歇后语) - бірінші бөлімі – астарлы сөзден, екінші - оның ашылуынан тұрады. Бұл термин қазақ тілінде тура ұқсас болатын фразеологизмдер жоқ, себебі ол қытай тілі мәдениетіндегі ерекшелігі болып табылады. Сехоуюй, фразеологияның ерекше түрі ретінде шетелдік қытайлықтар арасында әлі де аз танымал. Алайда, ол мәдениетаралық коммуникация процесінде кеңінен танымал болып келеді.

Гуаньйоньюй (惯用语) дегеніміз – қытай тіліндегі қалыптасқан сөз тіркестері. Әдетте, 惯用语 [guànyòngyǔ] — лерді 成语 [chéngyǔ]-лерден оңай ажыратуға оның өзіне тән бір қасиеті көмектеседі. Ол – оның үнемі үш иероглифтен құралып, қалыптасқан сөз тіркесін құрауы. Мынадай мысалдар келтірейік:

鸿门宴 (hóng mén yàn) – Тікелей аудармасы: «Хуң менның қонағасы»

Мағынасы: құрылған қақпан, торға түсіру.

Қазақша баламасы: «Қазылған ор»

庐山真面目 (lú shān zhēn miàn mù) – Тікелей аудармасы: «Лу Шан тауының нағыз көрінісі».

Мағынасы: шынайы бет бейнесі, істің ақи- қаты.

南柯一梦 (nán kē yī mèng) – Тікелей аудармасы: «Нан Кы ту- ралы түс».

Мағынасы: бос қиял, орындалмайтын арман;

Қазақша баламасы: «Қашпаған сиырдың сүтінен дәмету».

南郭先生 (nán guō xiān shēng) – Тікелей аудармасы: «Нан Гуо мырза».

Мағынасы: Қу, өтірікші, алаяқ; [1, 74 б.]

Суюй (俗语) - дегеніміз қытай қоғамында қара халықтың арасында пайда болып, ауызекі тарап отырған тұрақты сөз тіркесінің бір түрі. Айтып отырғанымыздай, 俗语 -дің пайда болуы шаруа қауымның ұшқыр ойының жемісі.

Қытай фразеологизмдер-бұл халықтың жадында бұрыннан сақталып қалған тұрақты тіркестер. Ол белгілі әдеп - ғұрыптарды, салт - дәстүрлерді, халықтың тұрмыстық жағдайын, тарихи оқиғаларды сипаттап, қытайдың ұлттық ерекшелігін бейнелейді. Фразеологизмдерде ұлттық – мәдени компонентер бар болғандықтан, оның мағынасы тереңде жатыр. Негізінде барлық дерлік фразеологизмдер көне заманда пайда болып, әлі күнге дейін өзінің формасын сақтап қалған. Өзінің жасына қарамастын, бұл фразеологизмдер қазргі заманда да қолданыстан шыққан жоқ. Фразеологизмдерді мағынасын түсініп, дұрыс қолдану үшін аудармашы оның пайда болу тарихын міндетті түрде білу керек. Себебі тарихын білгенде ғана оның мән мәнісін, түб мағынасын түсене аламыз.

Фразеологизмдердің тарихына біраз тоқталып кетейік. Қытай лингвисттерердің айтуы бойынша фразеологизмдер, соның ішінде 成语 негізінен аңыз әңгімелерден, философиялық трактаттардан, тарихи шежірілерден өз бастауын алады.

Мысалы, «图穷匕见» идиомасы «Карта ашылды, қылыш табылды» деп тура мағынада осылай аударылады. Бұл идиоманың беретін мағынасы: «құпиясы ашылды; барлығы анық болды» және т.б. Бұл идиоманың шығу тарихы Чжан Го дәурінде жазылған «Соғысушы елдердің жоспары» («战国策») және Сыма Цяньның «Тарихи жазабалар» («史记») еңбектері болып табылады.

«Соғысушы елдердің жоспары» ескерткішінде атақты дипломат Цзин Кэ Янь патшалығының билеушісінің тапсырысы бойынша Цинь патшалығының билеушісіне (Кейінен Цинь Шихуанди) сәтсіз өткен қастандығы туралы жазылған.

Цзин Кэ Цинь патшалығына елші ретінде барады. Ол территориялық мәселелерді бейбіт түрде шешетін іспетті өзімен бірге картаны алады. Ал картанын ішіне ол қылыш тығып қояды. Цинь билеушісі картаны ашып, қылышты көргенде, Цинь Кэ оны осы қылышпен өлтіргісі келді. Бірақ оның жоспары іске асырылмай қалады. Керісінше Цинь Кэ жазаға ұшырады.

Кейінірек Сыма Цянь «Тарихи жазбалар» еңбегінде былай жазды: «秦王发图, 图穷而匕首见» – «Цинь билеушісі картаны ашқанда, қылыш табылды». Бұл сөйлем уақыт өте келе 4 иероглифке дейін қысқарылып, 成语-ға айналып кетті.

Көр идиомалардың негізі философиялық өсиет әңгімелерде жатыр. Мысалы, «拔苗助长» идиомасы «Сабағын тартып, оның өсуіне көмектесу» деп тура аударылады.

Сун патшалығында шыдамсыз бір адам өмір сүрген. Ол күнде өсіп бара жатқан өскіндерге қарап, қашан олар шығады деп тағатсызданып күтетін. Бірақ өсімдіктердің өскіндері өте баяу өсетін. Бір күні

ол өскіндер тез өссін деп бір жақсы әдіс шығарады. Егер өскіндерді жоғарға қарай тарсаң, олар тезірек өседі деп ойлап, өскіндерді тарта бастайды. Оған өскіндер өсіп қалғандай көрінеді. Ол өз - өзіне риза болып, үйіндегілерге осы туралы айтып береді. Бұны естіген баласы, бірден егістікке жүгіріп, өскіндердің солып қалғанын көреді.

Осыдан шыққан идиоманың мағынасы: «Артық қылам деп, тыртық қылу; жақсылық етем деп, жамандыққа ұшырау».

Аңыздар мен мифтер – идиомалардың шығудың қайнар көзі болып табылады.

Пань Гу туралы аңыз «开天辟地» – «Аспан мен жерді жарату» деген идиоманың тууына себепкер болды.

Аңызда былай делінген: Бастапқыда әлемде хаос болды. Бұл хаоста өздігінен Пань Гу пайда болады. 18 мың жылдан кейін, әлем жаратыла бастады. Барлық жеңіл және таза бөлшектер (ян-ци) жоғарға қарай көтеріліп, Аспан пайда болады. Ал ауыр бөлшектер (инь-ци) астыға қарай түсіп, Жер жаралады. Ал Пань Гу-дың өзі ортасында тұрып, өзінің түр-әлпетін 9 ауыстырды. Аспан мен жердің арасында тұрып, аспанда Құдай, ал жерде дана болды. Пань Гу өскен сайын аспан мен жердің арасы ұлғая бастады. Ол 90 мың ли-ге дейін өсіп, ақыр аяғында қайтыс болады. Пань Гу-дың бір көзі күнге, ал екінші көзі айға айналады. Денесі топыраққа, демі желге, сүйіктері тас пен тауға, ал шашы шөпке айналады. Оның сақалы аспандағы жұлдызға, денесіндегі жәндіктер адамға айналады. Осыдан келіп идиома пайда болады. Бірақ қазір «开天辟地» идиомасы ауыспалы мағынаға ие болып, жаңа бір нәрсені жарату; әлемде жоқ нәрсені ойлап табу дегенді білдіреді [2, 19-20 б.].

Кейбір фразеологизмдер ежелгі заманда пайда болған оқиғаларды жеткізеді. Мысалы мұндай оқиғалардың қатарына Тан дәуірінің ақыны Ли Бо-ның жастық шағында болған оқиғасы жатады. Ол бес жасынан бастап білім ала бастайды. Ал он жасында «Шицзин» мен «Шуцзинді» білген. Ли Бо жиі кітап оқып болғаннан кейін ойнауға кететін. Бір күні өзеннің қасында келсапты тегістеп жатқан егде әйелді көреді. Ол бұны не үшін істеп жатқанын сұрады. Егде әйел ине жасағысы келетінін айтты. Ли Бо келсаптан қалай жасауға болады деп ойланып күледі. Егде әйел оған: «Неге күліп жатырсың? Еңбектенсең, тіпті келсаптан да ине жасауға болады» – дейді. Ли Бо егде әйелдің сөзінен кейін одан да жақсы оқи бастады. Кейін келе ол атақты ақын болады. Осылайша «铁杵成» идиомасы пайда болады. Қазіргі кезде бұл идиома «еңбектенуді; сабырлық танытып, еңбекқор болуды» білдереді. Қазақ тіліндегі баламасы: «Еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей» [3, 129 б.].

Қытай тіліндегі фразеологизмдердің тарихын білу өте маңызды. Әсіресе аудармашы білгені дұрыс. Себебі тарихын білгенде ғана, фразеологизмдердің мағынасын дұрыс әрі жүйелі аудару аламыз.

Фразеологизмдердің мәдени құндылығы олардың мазмұнының түпнұсқалығына негізделген. Фразеологизмдер халықтың барлық топтарына қолданылады, сондықтан біз олардың ұлттық сипатын көрсетеді деп нақты айта аламыз. Олардың көпшілігін халық шығарған, сондықтан олар қарапайым адамдардың қызығушылықтары мен күнделікті істерімен тығыз байланысты. Тілдің өзге де құралдары сияқты, олар тарихты жақсы сіңіреді, өйткені генетикалық тұрғыдан еркін сөйлемдер белгілі бір әдет-ғұрыптарды, өмір мен мәдениеттің ерекшеліктерін, тарихи оқиғаларды, халық дәстүрлерін сипаттайды. Олар өз ұлты мен патриотизмін айқын көрсететін консервативті халықтың ақыл-ойы мен ойлауын толығымен көрсетеді. Батыс лингвомәдениетте нормалар көбірек болса, Шығыста дәстүрлер көп. Бұл тұрғыда қазақ ұлты менталитет бойынша шығысқа, атап айтқанда, басты басымдықтар отбасы, үлкендерді құрметтеу, қатаң иерархия болып табылатын Қытай дәстүрлі мәдениетіне жақын. Сондықтан біз қытай және қазақ тілдеріндегі «отбасы» компоненті бар фразеологизмдерді салыстыру өзекті деп санадық, өйткені оларды талдау тілдердегі көп нәрсе ұлттық дәстүрлерімен, халық өмірімен байланысты деген ойдамыз.

Қытай мәдениетінде отбасы ұғымы ерекше орын алады. Сол сияқты қазақ мәдениетінде де отбасы құндылықтары әрқашанда бірінші орында. Сол себепті біз «отбасы» компоненті бар фразеологизмдерді қарастыруды жөн көрдік.

Қытай тілінде “家” лексемасы көп мағыналы. «Үй» 回家- үйге бару; «мүлік» 家大业大- үлкен отбасылық мүлік; «үлкендерге қаратпа сөз» 您老人家- сіз;

Қазақ тіліндегі отбасы компоненті қытай тіліне қарағанда айырмашылықтары бар. Біріншіден қытай тіліндегі “家” компоненті адамдардың қауымдастығын білдіреді. Бірақ қытай тіліндегі бұндай қауымдастық еңбек қызметімен және мамандық иесімен немесе философия мен өнерде бір идеологиямен байланысты. Мысалы, 农家- шаруа, 渔家- балықшы, 作家- жазушы және т.б. Осыған байланысты мынандай фразеологизм бар: 胜败乃兵家常事- жеңіс пен жеңіліс жауынгер үшін қарапайым іс. Яғни мағынасы: «өмірде жақсылық пен жамандық бірге жүреді, оған мән берудің қажеті жоқ». Ал екіншісіне мысал 儒家, 佛家 бола алады.

Сонымен қатар «家» компоненті «тек, руды» көрсетеді. Мысалы

”李家“. Қытай тілінде «家» сөзінің мағынасы көп болғандықтан, аудармашы мәтінді аудару барысында оның контекстіне мән беру керек. Сол кезде ғана аударма жақсы болып шығады.

Қытай тіліндегі фразеологизмдері «家» компоненті бар фразеологизмдер өте көп. Әсіресе 成语 мен 俗语-да көп кездеседі. Мысалы, қытай тілінде «家» компоненті бар қызды қандай екенін бейнелейтін фразеологизмдер бар: 小家碧玉- кедей отбасынан шыққан сұлу қыз; 大家闺秀 бай отбасынан шыққан күйеуге шықпаған қыз. Сонымен қатар кедей отбасыға байланысты фразеологизмдер де бар: 家贫如洗 яғни «тақыр кедей» дегенді білдіреді. Ал 家无担石 идиомасы «үйде ешқандай азықтың болмауы» деп аударылады. Бұл да кедейшілікті білдіреді. Ал бай отбасыларға байланысты мынандай фразеологизмдер бар: 家给人足 идиомасы «молшылықта өмір сүру» дегенді білдіреді. 家财万贯 идиомасы өте бай екендігін көрсетеді.

Кедейден бай болуға байланысты бірнеше фразеологизмдер бар. Мысалы, 白手起家 идиомасы «жоктан бар жасау; өз жағдайынды өзінің еңбегін арқылы жасау» деген мағына береді. Кейде 发家致富 деп те айтады. Оның беретін мағынасы «бай болу; байлыққа кенелу». Ал керісінше кедейленіп кетуді көрсететін фразеологизмдер: 家道中落 және 倾家荡产. Екеуінінде беретін мағынасы бір «кедейлену, тақырға отыру». Мәдениетті әрі білімді отбасыны 书香人家 (кітаптың иісі бар үй) немесе 诗礼之家«Шицзин» мен «Ли цзи» оқитын отбасы) деп атайды.

Қытай тіліндегі отбасыға байланысты фразеологизмдерде тарихи реалий да байқалады. Мысалы 梁园虽好, 不是久恋之家- Өз үйінен артық үй жоқ, тіпті бұл Ляосяодың бақшасы болса да. Алғашқы екі иероглиф Хань династиясының императоры Ляосяо салдырған бақшаны білдіреді. Бұл фразеологизмге байланысты қазақ тілінде мынадай балама бар: «өз үйім - өлең төсегім». Ал 家半三军 идиомасы «отбасы үш әскердің жартысындай» деп тура аударылады. Бірақ «үлкен отбасы» деген мағынада қолданылады. Бұл фразеологизмнің пайда болу себебі, Қытайда отбасы өте үлкен болатын. Әдетте бес әулет бірге тұратын. Ал қытай әскері бұрыннан бері өте үлкен болатын және оны үшке бөлетін: жаяу әскер, теңіз әскері және атты әскер. Сол себепті де отбасын осы үш әскермен салыстырып, үлкен екендігін білдіретін. Осылайша бұл фразеологизм пайда болып, әлі күнге дейін қолданылып келеді.

Қытай тіліндегі «家» компоненті бар фразеологизмдерді қазақ тіліне аудару барысында қиыншылық туғыздыруы мүмкін. Себебі қытай тіліндегі фразеологизмдерге балама табу өте қиын. Бірақ егерде дұрыс баламасын таба білсек аударма одан да ажарланып кетеді. Біз «家» компоненті бар фразеологизмдерді қазақ тіліндегі баламасына тоқталып кетейік.

Қытайлықтар үшін отбасы бұл тірек, сүйеніш болып келеді. Осыған байланысты мынадай фразеологизмдер бар: 在家千日好, 出门半日难» мың күн отбасымен болған қандай жақсы, жарты күн отбасымен болмау қандай қиын» деп тура аударылады. Ал қазақша баламасы: Өз үйім - өлең төсегім; Туған үйдің түтіні жылы, туған ананың күтімі жылы.

Қытай халқында отбасысыз адам бақытсыз, жалғыз деп біледі. Осыған байланысты мынандай фразеологизмдер бар: 孤木难活-«ағашқа жалғыз өскен қиын», 孤雁难飞-«күтымсық қаз жалғыз ешқайда ұшпас». Қазақ тіліндегі баламасы ретінде мына мақал – мәтелдер бола алады: Жалғыз біткен дәулеттің, жалғыз айтқан әннің сәні жоқ; Жалғыз үйдің тамағы жетсе де, табағы жетпес; Жалғыз ағаш үй болмас, жалғыз жігіт би болмас.

Қытайлықтар үшін үйдегі барлық зат қымбат, тіпті ескі зат болса да. Бұны бейнелейтін мынадай фразеологизмдер бар: 家有敝帚, 享之千金- «өзінің сыпырғың сынық болса да, мың алтын болсын берме». Қазақша баламасы: Ескі садақ сынығынан, жаңа садақ шығады.

Қытай тілінде «家» компоненті бар нақыл сөздер, өсиет сөздер де бар: 家丑不可外扬- «үйдегі мәселерді бөтен біреуге айтуға болмайды» яғни қазақша баламасы: «Бас жарылсы бөрік ішінде, қол сынса, жең ішінде»;

家家有本难念的经- «әр отбасында өзінің қиындықтары мен мәселелері бар»;

清官难断家务事 - «алғыр шенеуніктің өзі үй мәселелерін шешпес».

家破人亡 - «отбасын бұзу», баламасы: «Шаңырағы ортасына түсу»

家徒之壁- «Төрт қереге, тамнан басқа ештемесі жоқ»

家喻户晓 - «Үй-үйдің бәрі білу», баламасы: «Жұртқа аян болу»

Жоғыра мысалдан біз қытай тіліндегі «家» отбасы сөзі қазақ тілінен қарағанда кеңірек қолданылады деп қорытынды жасай аламыз. Себебі, оларды аударғанда отбасы сөзі контекстке

байланысты әртүрлі аударылады. Сондықтан да аудармашы отбасы сөзі бар фразеологизмдерді мұқият әрі тиянақты аудару керек.

Фразеологизмдер – бұл бізді қоршаған ортадағы түрлі құбылыстарды, тарихи және мәдени оқиғаларды, адамдардың бір-біріне деген қарым-қатынастарын, күнделікті тұрмыс-тіршіліктегі жағдайларды, адамның мінезіне, сезімдеріне, эмоциясына, артықшылықтары мен кемшіліктеріне қатысты кез келген ойды барынша қысқа, барынша түсінікті, барынша әдемі жеткізуге болатын тамаша мүмкіндік.

Қытай тілі сияқты, біз де фразеологизмдерге өте қатты және көп көңіл бөлудеміз. Бұл ата – бабамыздан келе жатқан алтын мұралардың бірі. Қазақ тілі фразеологизмдерінде де тарих, мәдени байлық, тәрбиелік, білімділік, шешендік жатыр. Ана тіліміздің тұрақты тіркестерін әрбір қазақ баласы өте жақсы түсінеді, себебі біз де тұрақты тіркестерді өте жиі қолданып, жадымызда сақтап, дамытып, қазіргі және келер ұрпаққа мұра етіп жалғастырмақпыз.

Қорытындылай келе, біз алдымызға қойған мақсатты орындадық. «家» компоненті бар фразеологизмдердің негізгі идеясын көрсете алдық. Сонымен қатар алға қойған міндеттерге де жеттік. Яғни қытай тіліндегі фразеологизмдердің классификациясын толық көрсеттік. 成语, 俗语, 言语, 歇后语, 惯用语 бір-бірімен айрмашылықтары мен ерекшеліктерін айқындадық. Фразеологизмдердің тарихына да жалпы шолу жасап шықтық. Оның ұлттық ерекшеліктерін толық жеткіздік деп есептейміз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Е.Ә. Керімбаев, «Қытай фразеологизмдеріндегі ұлттық танымның көрінісі»; - ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. №3(64); 2013.- 76 б.
2. Войцехович И.В. «Практическая фразеология современного китайского языка». – Москва, Восток-Запад; 2007. – С. 509.

Естеміс Әсем Маратқызы

Студентка 3 курса

Специальности «Иностранная Филология»

КазНУ имени Аль-Фараби

Научный руководитель: ст. преподаватель

Теменова Г. К

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С СОМАТИЧЕСКИМ СОСТАВЛЯЮЩИМ В ТУРЕЦКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Ценность языка, являющимся первостепенным средством коммуникации и познания, для любой страны несоизмерима. По словам доктора филологических наук и советского лингвиста Светланы Григорьевны Тер-Минасовой: «Язык — сокровищница, кладовая, копилка культуры... её орудие, инструмент» [1, с. 38]. Таким образом, беря за основу её определение, исходит вывод, что язык хранит культурные ценности посредством идиоматики. Фразеологизмы являются главным составляющим речи, благодаря которому речь человека в современном обществе становится ярче и выразительнее. Они отражают многовековую историю, религиозные верования, мудрость народа, его нравственные ценности. Но при их изучении возникает следующий вопрос: сильно ли фразеологические единицы, отображающие уникальную национальную культуру одной нации, отличны от фразеологических единиц другой?

Актуальность данной темы обусловлена тем, что большинство людей, изучая языки, осознают значимость употребления фразеологизмов, но мало кто действительно на углубленном уровне изучал тему, соприкасаясь с анализом сопоставления их с другим языком.

Целью работы является привлечение внимания публики к этой проблеме, и познакомиться с фразеологизмами как устойчивой по составу и структуре единицей лексики, его функциями, употреблением фразеологизмов в английском и турецком языках.

Задачами исследования являются:

- изучение теоретического материала об идиоматике.
- выявление значения употребляемых в речи фразеологизмов с соматическими компонентами.
- определение степени соответствия английского и турецкого языков (эквивалент).

Объект исследования: научная литература, статьи, диссертации.

Предмет исследования: фразеологизмы двух вышеуказанных языков.

Методы исследования: сбор информации, наблюдение, изучение, анализ, обобщение результатов.

Фразеологические единицы – кладезь народов, отображают менталитет, национальный характер, мироощущение. Старший научно-технический сотрудник Института языкознания АН СССР, Вероника Николаевна Телия, считает, что фразеологизмы «... связаны с культурными и национальными стандартами, стереотипами, мифами. И при использовании в речи отражают тип мышления, свойственный определенному лингвокультурному сообществу» [2, с. 64].

Причиной выбора фразеологизмов, содержащих именно соматические составляющие, служит их широкое употребление в повседневной жизни, в книжной литературе. Что такое соматические фразеологизмы?

Соматические фразеологизмы – фразеологизмы, которые содержат различные части тела индивида. Структура фразеологических единиц зависит от фразеологизмов, наглядно и углубленно отражающих различные сферы жизни и условия жизни отдельных людей, многовековой опыт людей, их коллективное сознание, которое сохранено в форме словесных высказываний.

Одно и то же устойчивое сочетание может получить как абсолютно идентичную, так и совершенно разную интерпретацию фразеологической системы на определенном языке.

Возьмём пример,

Устойчивое выражение в английском с использованием, в данном случае, части тела «глаза», «to keep an eye» имеет схожую интерпретацию и в турецком языке. Звучит она так: «göz kulak olmak». И в первом, и во втором выражении она переводится как «следить за чем-то» или «не спускать глаз».

Иногда возникают случаи, когда идиома с определенной частью тела одного языка при интерпретации на другой – выявляет противоположный орган тела.

Рассмотрим на примере,

Турецкая идиома «*Bir gözü toprağa bakmak*», использующая такой орган как глаз («göz»), в английской вариации использует различную часть тела – **foot** – *to have (got) one's foot in the grave* (букв. быть своей одной ногой в могиле). Оба идиома при переводе абсолютно аналогичны и употребляются в значении «быть близким к смерти». «*To go into a nose dive*» в турецком будет обозначать такое же значение идиома «*baş aşağı gitmek*» (Пасть духом).

Эти примеры показывают, что национально-культурная идентичность фразеологизмов проявляется в первую очередь в сравнении двух и более языков.

Существует различная классификация органов человеческого тела. Допустим, органы, при помощи которых мы можем собирать информацию об окружающей среде извне – глаза, уши и нос. Орган, посредством которого передаётся определенная информация – язык. Из всех органов человеческого тела самой распространенной и часто используемой в быту частью тела является **голова**. Второе место по степени употребления получает «лицо» и его составные части (глаза, нос, уши). На третьем месте располагается руки, плечи, живот. Таким образом, можно в дальнейшем разделить соматические компоненты на 3 группы:

- 1) Фразеологические единицы с использованием «головы».
- 2) Фразеологические единицы с использованием «лица и его составных частей».
- 3) Фразеологические единицы с использованием «рук, плеч и живота».

1) Фразеологические единицы с использованием «головы».

Head – baş, kafa (голова): Голова – это верхняя часть тела человека, которое руководствуется разумом. Соматизм используется в контексте рассудительности, собранности, ума или же его отсутствие. Например, *have head screwed on right – akli başında olmak veya kafamı çalışıyor* (иметь голову на плечах).

Другие примеры с использованием **головы**:

Başa geçmek – forge ahead (быть главным в каком-то деле).

Başımı (kafamı) keserim (emin olmak) – (дать голову на отсечение). В английской вариации вместо «головы» используется «головной убор» - *eat one's hat*.

Başı dönüyor – somebody's head is spinning (голова ходит кругом).

2) Фразеологические единицы с использованием «лица и его составных частей».

Face (eyes, nose, ears) – Yüz (göz, burun, kulak) – Лицо (глаза, нос, уши): В мире существует множество английских и турецких идиоматических единиц, использующиеся в значении «честь, позор». Например, сохранить лицо – *save one's face*. Однако в турецком языке нет подобных ФЕ с соматическим содержанием. На турецком данная идиома будет звучать приблизительно так: *saygınlığını itibarını yitirmek veya onurunu kurtarmak*.

To face the music – diyet ödemek (быть строго наказанным)

A. Eyes – göz (глаза). Также часто употребляющийся фразеологизм.

Примеры:

Göz yummak (görmemezlikten gelmek) – Close one's eyes to something (закрывать глаза на что-либо; намеренно не замечать, не обращать внимания). Есть ещё одна английская идиома, применяемая в том же значении – *To turn a blind eye on*.

To catch one's eyes – Gözüne çarpmak (привлечь внимание).

To be an apple of someone's eye – Gözüniün bebeği olmak (что-то, что пользуется вниманием, излюбленный объект).

Gözü yükselerde olmak – have (get) stars in (one's) eyes (оптимистический настрой на достижение высших результатов).

B. Nose – burun (нос): орган обоняния, который еще может обозначать близость других органов, связанных с получением информации. К примеру, *not to see beyond the end of one's nose – Burnunun dibinden ötesini görmemek* (дальше (своего) собственного носа не видеть).

Данный соматизм помимо получения информации, может придавать выражению негативный оттенок. Например, *Thumb one's nose at someone or something – burun kıvrırmak* (показательно относиться с неуважением к чему-либо или к кому-либо; утереть нос) или *to put one's nose in the air – Burnu havada olmak* (зазнаваться; вести себя высокомерно).

C. Kulak – Ears (уши): орган слуха, отвечающий за восприятие звуковых информации извне. Соответственно идиоматические сочетания, связанные с органом слуха, прилагаются в качестве отражения возможности слушать и распознавать. *To be all ears – Kulak kesilmek veya gözlerini ve kulaklarını dört açmak* (слушать внимательно). *To lend an ear – Kulak vermek* (обратить внимание).

К составным частям лица относятся также рот, губы, зубы, язык.

D. Ağız – Mouth (рот). Основной функцией является воспроизводство речи: *To shoot off one's mouth – Ağzı gevşek* (не хранить секреты; сплетничать). *Straight from the horse's mouth – İlk/ birinci ağızdan* (из первых уст).

G. Diş – Tooth (зубы). Включает в себя отрицательные смысловые нагрузки: *an eye for an eye and a tooth for a tooth – göze göz, dişe diş*.

3. Фразеологические единицы с использованием «рук, плеч и живота».

Hand – Kol, el (рука): орган человеческого тела, выполняющий опорно-двигательную функцию. Потому фразеологизмы, связанные с соматизмом «рука», отражают действия: *to get out of hand – elden kaçırmak* (выйти из-под рук, распуститься, выйти из подчинения).

Другие примеры:

To change hands – el değiştirmek (переходить из рук в руки).

Have one's hands full – eli dolu olmak (хлопот полон рот; накопилось много забот).

To be in good hands – İyi ellerde olmak (быть в хороших руках).

Shoulder – Omuz (плечо): Для фразеологизмов обозначает «ответственность, помощь, сердоболіе, вынести что-то на своих плечах». Например, *shoulder to shoulder – omuz omuza* (плечом к плечу).

Carry the weight of the world on one's shoulders – Dünyanın yükünü omuzlarında taşımak (нести все (все проблемы мира) на своих плечах).

В то же время соматизм с частью тела «плечо», имеет абсолютно противоположное значение: *give the cold shoulder to someone – omuz çevirmek* (оказать кому-либо холодный приём или игнорировать кого-либо).

Проведенный сопоставительный анализ фразеологических сочетаний с соматическим компонентом в английском и турецком языках показал, что несмотря на расположение английского и турецкого языков в разных языковых группах, в них можно найти межъязыковую эквивалентность.

Фразеологические единицы составляют значительную часть словарного запаса с точки зрения лингво-культурного аспекта, отражая при этом национальную идентичность двух наций.

Использованная литература:

1. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация /С. Г. Тер-Минасова// – М.: Слово, 2000. – 624 с.
2. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия // – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
3. M. Ertuğrul Saraçbaşı Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü (2 Cilt-Kutulu) /M. Ertuğrul Saraçbaşı// 2010. – 1325 s.

Гайниева Ә.А.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ
Қиыр Шығыс кафедрасы
«Шетел филологиясы: корей тілі»
мамандығының 4 курс студенті
Ғылыми жетекші:
аға оқытушы **Қыдырбаев Б.М.**

КОРЕЙ ЖАСТАРЫНЫҢ ТІЛ ЕРЕКШЕЛІГІ: ҚЫСҚАРТЫЛҒАН СӨЗДЕР

Қазіргі заман ой мен сөздің және соған байланысты дүниелердің тез қарқынмен дамып жатқан кезеңі болып табылады. Өзгерістің шапшаңдығы біртіндеп қарқындай түсіп, соған байланысты сөйлесу барысында тілдік қолданыста көзді ашып жұмғанға дейін аралықтай жылдам түрде өзгеріске ұшырап жатыр. Тұтастай алғанда, тіл белгілі бір кезеңнен кейін оның өзгертін үлгісін болжай алады, бірақ қазір ол тіпті оны болжаудың мүмкін болмайтын деңгейде жылдам өзгеріп жатыр. Сонымен қатар, мұндай өзгерістер ұзақ уақытқа созылмайтындықтан кей кездерде тілдің өзгеруі тек әбігерге салуы мүмкін. Осылайша жас айырмашылығына байланысты тілді қолданудағы айырмашылық міндетті болып табылып, жас айырмашылығына байланысты қарым-қатынас жасау барысында біршама қиындықтар туындайды. Осындай тілдегі өзгерістердің бірі қысқартылған сөздердің кең түрде қолданылуы болып табылады. Аббревиатура немесе қысқартылған сөздер күнделікті өмірде, сондай-ақ әртүрлі бұқаралық ақпарат құралдарында табиғи түрде пайдаланылып жатыр және адамдар арасында да үлкен танымалдылыққа ие.

Жалпы тілдегі үнемдеу, ықшамдау заңдылығы әлем тілдерінің барлығына да тән құбылыс болып, бұл заңдылық әр тілде түрліше көрініс тауып, тілдегі түрлі салаларға қатысты болып табылады. Тілдегі қысқартылған сөздердің пайда болуы осы ықшамдау заңдылығымен тікелей байланысты болып келеді. Қысқартылған сөздер тілдегі үнемділікті қамтамасыз етудің бір тәсілі екені анық. Көпбуынды немесе бірнеше сыңардан құралған күрделі сөздерді қысқартып, айтуға, жазуға ыңғайлы етіп қолдану тілде ертеден бар болып табылады.

Қысқартылған сөздер екі немесе одан да көп сөздерден құралатын күрделі атаулардың ықшамдалған формасы болып табылады. Мысалы, БҰҰ, ҚазҰУ, ұжымшар. Бастапқы кезде аббревиатура жазу тәсіліндегі үнемдеу құралы ретінде қолданылған. Кейін оны тек жазу құралы ретінде ғана емес, ауызекі тілде де қолданыла бастаған. Жаңа технологиялардың пайда болуы және ғылымның дамуы нәтижесінде жаңа сөздер, соның нәтижесінде олардың қысқартылған түрлері пайда бола бастайды.

Ш.Құрманбайұлының қазақ тіліндегі қысқартылған сөздер туралы жазылған еңбегіне сүйенсек, сөз табына қатысы тұрғысынан қысқарған сөздер негізінен заттық немесе абстракті ұғымдарды білдіретін зат есімдер болып келеді. Қысқарған сөздер екі, үш немесе одан да көп сыңарлардан тұратын күрделі атаулардың ықшамдалған түрлері. Бірнеше сөзден құралып, сөздердің тіркесуі арқылы жасалған түрлі ұғымдардың атаулары қысқарымдарға негіз болады да, олардың құрылымы ықшамдалып, өзгеріске ұшырайды. Күрделі ұғым атаулары фразеологиялық тіркестер сынды бастапқы қалпын сақтай алмай, ықшам нұсқада жұмсалуға көшеді. Мұны басқа зат есімдерге қарағанда, қысқартылған сөздердің өзіне тән сипаты, ерекшелігі деуге болады [1, 6 б]. Осылайша қысқартылған сөздер негізінен бірнеше сөздерден тұратын зат есімдер жиынтығы болып табылады.

Кәріс халқы өзінің барлық нәрсені қысқа уақыт аралығында жоғары деңгейде жасайтындығымен белгілі. Осы себепті де олар қарым-қатынас құралдары және де жалпы әңгіме айтқан кезде аз уақыт жұмсауға тырысады. Осыған байланысты қазіргі кезде кәрістер арасында қысқартылған сөздердің қолданылуы кең тараған болып келеді. Қазіргі кезде корей тілінде уақыт өткен сайын күрделі қысқартылған сөздер, аббревиатура және өзге де қысқартылып қолданылатын сөздер саны көбейіп, оларды қолдану мен дұрыс түсіне білуге деген қажеттілік артып келеді.

Жоғары айтылған қысқартылған сөздер туралы ғылыми түсініктеме корей тіліндегі қысқартылған сөздер түсінігімен дәлме-дәл сәйкес келмейді. Себебі корей тіліндегі қысқартылған сөздердің өзіне тән ерекшелігі бар. Корей тіліндегі сөздіктерде қысқартылған сөздерге берілген түсініктемелер келесідей болып табылады.

- 1) Корей тілі ұлттық орталығының «Қалыпты ұлттық тілдің үлкен сөздігі»:

Қысқартылған сөз – сөздің бөлігінің қысқартылу арқылы қолданылуы. Мысалы, «사이» [саи] аралық сөзі «새» [сэ], «잘가다» [джалькадак] тарс еткізіп жабу сөзі «잘각» [джалькак] болып қысқартылып қолданылады [3].

2) Шин Ки Чоль және Шин Ёң Чоль, «Біздің тілдің үлкен сөздігі»:

① Екеуден көп дыбыстан құралған қысқартылу арқылы жасалып, қарапайымдатылған сөз. Мысалы, «아기야» [агия] сәби, бөпе деген сөз «악아» [ага], «마음» [маым] жан, сезім деген сөз «맘» [мам] болып бір немесе екі буынды сөз түрінде қолданылады.

② Қандайда бір сөздерден тек бастапқы әріптерінен ғана тұратын түрдегі белгілер сияқты қарапайым қолданылатын сөз. «Біріккен Ұлттар Ұйымы» сияқты сөздерді қысқартып «국련» [куңнён], «유우엔» [юуэн] формасында қолданылатын сөздер осыған мысал болып табылады [4].

3) Ли Хи Сың «Ұлттық тілдің үлкен сөздігі»:

① Екі немесе одан да көп сөзден құралған сөз тіркесінің буын санының қысқартылып тиімді етіп қолданылатын сөз. Мысалы, «전기축음기» [джонгичукымги] электрондық фонограф деген сөзді «전축» [джончук] деген формада және соған ұқсас сөздердің қолданылуы жатады.

② Қандай бір сөздің бірінші әріптерінен қысқартылып құрастырылған белгілерден ғана тұратын сөз. Мысалы, «United States of America» (Америка Құрама Штаттары) сөзін «USA» деп қысқартып қолдану [5].

4) Хангыль ғылыми бірлестігі «Біздің тілдің үлкен сөздігі»:

Негізгі бөлімнің дыбыстарына немесе формасына қарай қысқартылған сөз. Мысалы «가을» [каль] күз «갈» [каль], «국산품» [куксанпум] ұлттық өнім «국산» [куксан], «노동조합» [нодонджохап] еңбек іс одағы «노조» [ноджо] сияқты сөздер [6].

Осы сөздіктердегі анықтамаларды қарастыра келе, корей тіліндегі «줄임말» [джуриммаль], яғни қысқартылған сөздер дегеніміз буын санының қысқартылуы, сөздердің бірігу тәсілі арқылы ықшамдалып, қарым-қатынасты жеңілдетуде кеңінен қолданылатын сөздер болып табылады.

Корей тіліндегі осы тілдік бірлікке байланысты сөздіктегі түсініктемелерден бөлек көптеген ғалымдар өз түсініктерін берген. Корей тіліндегі аббревиатура түсінігіне байланысты Ли Хи Джа (이희자) өз ойын айтып, оларды «준말» [джун маль] аббревиатура, «줄인말» [джурин маль] қысқартылған түр, «줄여서된말» [джуросо дуэн маль] қысқартылу арқылы жасалған сөз, «줄여서만든말» [джуросо мандын маль] қысқартылып жасалған сөз, «준꼴» [джун кколь] қысқартылған түрдегі сөз атты бес түрін атап көрсетеді. Олардың әрқайсысына тоқталатын болсақ,

1) 준말[джун маль] (аббревиатура) – өзгертіліп қолданылатын сөзге сол сөзге қосылатын бір бөлігінің қысқартылып қолданылуын айтады. Осыған байланысты зат есім болса зат есім, жалғау болса жалғаулық мағынадағы санатына жататынына байланысты иемденетін қатынасына қарай сөздердің өзгеріске ұшырауы орын алады. Атап айтар болсақ, кәріс тіліндегі «бала, сәби» деген сөздің негізгі формасы «아이» [аи] болып табылады, ал қысқартылып айтылуына байланысты адамдар оны «애» [э] формасында көп қолданады. Яғни, «준말» [джун маль] дегеніміз сөзден біріккен бөлігінің бір жартысының қысқартылып қолданылатын формасын айтады.

1. 조금/좀더기다려주세요[джогым/джом то кидарё джусеё] – кішкене күте тұрыңыз.

2. 그냥/강오늘집에서쉬려고요[кынян/кяң оныль джипэсо шуисеё] – үйге барып демалмақшымын.

3. 한국의건물들은너무/넘에빠요[Хангукый конмульдырын ному/ном епнпоё] – Кореядағы ғимараттар өте биік.

2) 준꼴[джун кколь] (қысқартылған түрдегі сөз) – бір-бірінен формасы бойынша өзге санаттағы сөздердің бір формаға сай қысқартылуы нәтижесінде пайда болатын сөздерді айтады. Мысалы, корей тіліндегі «мен» деген сөздің негізгі формасы «나는» [нанын] болса, оның қысқартылған формасы «난» [нан] түрінде қолданылады. «준말» [джун маль] аббревиатура және «본디말» [бондималь] өзгеріске ұшыраған сөз арасындағы сөздердің барлығы негізгі сөзге қатысты болса, «준꼴» [джун маль] қысқартылған түрдегі сөз бен негізгі түбірдің формасының қатынасына байланысты сөздер «준꼴-дың» [джун кколь] негізі болып табылады.

1. 뭘(무엇을)그렇게알고싶으세요? [муоль (муосыль) кырокхэ алго щипоё?] – Нені соншалықты білгіңіз келеді?

2. 난(나는) 과일중에사과와배를좋아해요[Нан (нанын) куаиль джунэсо сагуа уа бэрыль джуахэё] – Мен жемістер арасынан алма және алмұртты ұнатамын.

3) 줄인끝[Джурин кколь] (қысқартылған түр) – біріккен сөз, соның бөлігі ретінде барлық формасының орнына қысқартылып қолданылатын формасын айтады. Мысалы, «불고기백반» [бульгоги бэкпан] сиыр етімен бірге берілетін «банчан» қосымша тағамдардеген тағамның атауын «불백» [бульпэк], 여자상업고등학교[ёджасанопкодыңхакгё] Қыздар бизнес жоғары мектебі атауын 여상[ёсан] деген формада қысқартылып қолданылады.

4) «줄어서된말» [джуросо дуин маль] (қысқартылу арқылы жасалған сөз) – қандай да бір формада болған кезде соның негізгі бөлігінен мүлдем бөлек мағына беріліп қолданылуды білдіреді. Мысалы, «짐잡다, 그림» [джомджанта, кыром] ұқыпты, ендеше сияқты сөздер осы сипаттамаға жатып, бастапқы бөлігіне еш байланысы жоқ мағынада қолданылады.

1. 육갑떨지마./육십갑자떨지마[юккап ттольджи ма/юкшипкапджа ттольджи ма] – Түймедейден түйедей нәрсе жасама!

2. 그림(그리면), 수업 끝나고 만나자[кыром(кыромен) суоб ккытнаго маннаджа] - Ендеше сабақ біткен соң кездесерміз

5) «줄여서만든말» [джурома мандын маль] (қысқартылып жасалған сөз) – зат есім мағынасындағы қызметін атқармай бір формадағы келтірілген сөз формасы немесе бір бөліктік түрде қысқартылып қолданылатын сөздер болып келеді. Мысал келтірсек, «가정용전기» [каджонёң джонги] деген «үй шаруашылығында қолданылатын электрқұрылғысы» сөзін «가전» [каджон] деп қысқартылған түрде қолдану кеңінен таралған [2].

Осы аталып өткен Ли Хи Джаның қысқартылған сөзге берілген сипаттамалардың ішінде ең мағынасы жағынан жақын болып табылатыны «줄어서된말» [джуросо дуин маль] қысқартылу арқылы жасалған сөз болып табылады және осыған байланысты корей тіліндегі қысқартылған сөздер «줄임말» [джуриммаль] қысқартылған сөз деп аталады.

Ли Хи Джадан басқа Джо Ок У ғалымда өз еңбегінде қысқартылған сөздерді зерттеушілердің көзқарасына байланысты «줄임말» [джуриммаль] қысқартылған сөз, «준말» [джунмаль] аббревиатура, «줄어든말» [джуродын кколь] қысқарған түр, «줄어든말» [джуродын маль] қысқарған сөз, «약어» [як о] қысқартылған сөз, «축약형» [чукяңхен] қысқарылған форма, «생략» [сэңняк] қысқарту, «축소어형» [чуксо охен] қысқартылған тілдік форма деген атаулары бар екендігін атап көрсеткен [7].

Ли Сың Мёң ғалымның ойынша «қысқартылған сөз дегеніміз буын немесе түрдің қысқартылуы деген тұрғыда екі буыннан көп буыны бар сөз бастапқы түрінен буын санының азаюы арқылы жасалған сөз. Сөздің негізгі түрі мен қысқартылған сөз өзара алмасу және қайта қалпына келуі мүмкін болып, диахрондық жағынан әлдеқашан негізделіп қалған сөз қысқартылған сөз болып табылмайды. Қысқартылған сөз дегеніміз негізгі сөздің мағынасын сақтап, соның айналысынан шықпайтын етіліп жасалуы керек. Мысалы, 대한민국[дэханмингук] – 한국[хангук] Корея Республикасы, 바느질고리[баньджиль кори] – 받질고리[бачиткори] тігіс жасау кезіндегі керекті заттар салынатын қорапша» [8].

Сон Чоль Ый ғалым айтуынша, «қысқартылған сөз дегеніміз сөз(туынды сөз және күрделі сөз қоса алғанда) немесе бір топқа біріктіре алатын екі буын мағынасы жағынан өзгеріске ұшарамай бір буынды сөз түрінде қысқартылып қолданылатын түрдегі сөз» болып табылады.

Ли Джэ Хён «қысқартылған сөз түріне қарай сөз немесе бөліктік бөлшекке ие сөздің бөлігінде фонема біреуден көп қысқарған немесе екіден көп фонеманы біріктіріп, бастапқы сөздің мағынасына қарағанда бір сөздің қысқартылған түріндегі өзгерген сөз. Тарихи және мағыналық маңызды болып табылатын негізгі сөзбен келістірілген мағынаға ие, сонымен қатар тарихи мағынасы жағынан өзгеріс орын алған немесе жағдайлық мағынасының өзгеріске ұшырауы да жатады» деп көрсеткен. Мысалы, 국립[куңнип] + 공립[коннип] = 국공립[кукконнип], 다섯[дасот] + 여섯[ёсот] = 대여섯[дэёсот] [9].

Ли Юн Мидің еңбегінде қысқартылған сөздер дегеніміз фонема ережесінің қолданылуына байланысты емес, сөз немесе бірігу арқылы бөлік немесе бөлімды бастапқы сөз жасайтын сөз тіркесінен бірден көп фонеманың ықшамдалып жасалатын сөз деп айтылған. Сонымен қатар қысқартылған сөз бен негізгі сөздің бір-бірімен байланысы мүмкін болуы керек және де бастапқы сөзбен негізгі мағынасының арасында айырмашылық болмауы керек екендігін атап өткен.

Корей тіл білімін зерттеуші ғалымдарының өз арасында да қысқартылған сөздің түсінігіне байланысты көптеген пікірлер бар. Жоғары да көрсетілген түсініктемелердің арасында «қысқартылған сөздің» анықтамасына Соң Чоль Ыйдың түсініктемесі жақынырақ болып табылады. Осылайша сөздіктер мен зерттеуші ғалымдардың пікірлерін қарастыра келе, қысқартылған сөздер дегеніміз сөз (туынды сөз және күрделі сөз қоса алғанда) немесе бір топқа біріктіре алатын екі буын мағынасы

жағынан өзгеріске ұшарамай бір буынды сөз түрінде қысқартылып қолданыл атын түрдегі сөз болып табылатынын көреміз.

Корей тіл біліміндегі қысқартылған сөздер фонема (дыбыстық) қысқарту, сөзді бөле қысқарту, кірме қысқартылған сөздер болып бөлінеді. Фонема бойынша қысқартылған сөздер өзара өзге категорияларға жататын екі сөздің бір түрге келтіріліп, яғни қысқартылып жазылуын айтады. Мұндай сөздерге «나는/난» [нанын/нан] «мен» бейресми түрде, «무엇을/뭘» [муосыль/муоль] нені, «것을/걸» [косыль/коль] бір затты, «저는/전» [джонын/джон] «мен» ресми түрде, «저의/제» [джобый/джэ] «менің» ресми түрде, «나의/내» [наый/нэ] «менің» бейресми түрде жатады. Сөзді бөле қысқарту түріне корей тілінде күрделі сөздің бір бөлігін қысқарта ықшамдау арқылы қысқартылған сөздің жасалуы болып табылады. 세균[сэгюн] – 균[гюн] бактерия, 노른자위[норынджауи] – 노른자[норынджа] жұмыртқаның сары бөлігі, 경찰관[кеңчалькуан] – 경관[кеңкуан] полиция сөздері осы түрге жатады. Ал кірме қысқартылған сөздерге сөз немесе сөзге байланысты болып табылатын сөз тіркесінің бастапқы бөлігі ғана қолданылатын, сөз немесе сөзге байланысты болып табылатын морфемалардың бірігіп қолданылатын сөздер жатады. Бұл түрге «한국은행» [хангук ынхэң] – «한은» [ханын] Корей банкі, «대학수능시험» [дэхаксуныңсихом] – «대학시험» [дэхаксихом] университетке түсерде тапсыратын емтихан сөздері жатады.

Корей тіліндегі қысқартылған сөздер қолданысы тек онлайн, яғни интернет желісінде ғана емес, офлайн(күнделікті өмірде) түрде де кең пайдаланылады. Сол себепті де корей тіліндегі қысқартылған сөздер ғылыми түрде қалыптасып қалған қысқартылған сөздердің түрлерінен тыс басқаша түрде жасалып, ерекшеленеді. Сонымен қатар корей тіліндегі сөздер буын түрінде жасалуына байланысты да басқа тілдермен салыстырғанда сөздерді қысқарту әдісі өзіне тән ерекшелікке ие болып табылады. Қысқартылған сөздердің бұл түрі синкопа тәсілі арқылы жасалынады. Мысалы, 그냥[кыняң]– 강[кяң] жай, 그리고[кыриго]– 글구[кыльгу] және, сонымен қатар, 시험[щиом]– 썸[щём] емтихан, 수학[сухак] – 수학[суак] математика.

Корей тіліндегі қысқартылған сөздердің тағы бір түріне бір сөздің құрамындағы буындардың қысқартылуы арқылы жасалатын түрі болып табылады. Қысқартылған сөздердің мұндай түрі тек корей тіліне ғана тән. «Кесте 1»-де қысқартылған сөздердің осы түріне мысалдар көрсетілген. Мұндай сөздерге көбінесе корей тіліндегі кірме сөздер жатады. Сонымен қатар, бұл сөздер корейлер арасында жиі қолданылатынына байланысты кірме сөз ретінде емес, әуелгі кезден бар сөз сияқты қолданылады.

Бастапқы сөз	Қысқартылған сөз	Аудармасы
스타벅스[стабоксы]	스벅[сыбок]	Старбакс кафесі
아르바이트[арыбайты]	알바[альба]	уақыт бойынша шектелген қосымша жұмыс
애니메이션[энимэйшн]	애니[эни]	мультсериал
producer	프로듀서[пиди]	продюсер
베스킨라빈스[басикин рабинсы]	베라[бэра]	балмұздақ маркасының атауы
선생님[сонсенним]	쌤[ссэм]	Мұғалім
대한민국[дэханмингук]	한국[хангук]	Корея Республикасы

Кесте 1. Сөз арасындағы буындардың ықшамдалуы арқылы жасалған қысқартылған сөздер

Корей тіліне ғана тән болып табылатын қысқартылған сөздердің келесі түріне сөз тіркесіндегі сөздердің бір буынының түсіріліп қолданылуы жатады. Ондай сөздерге көбінесе мағынасы белгілі бір сөздің бөлігін ықшамдап, яғни қысқартып тастаған жағдайда да аталған сөз тіркесінің мағынасын өзгеріске ұшырамауы тән болып табылады. Мысалы, 보름날[борымналь]–보름[борым], 아침밥[ачимпаб] – 아침[ачим] таңертеңгі ас, 재선거[джэсонго]– 재선[джэсон]қайтадан сайлау, 재편성[джэпенсон]–재편[джэпен] қайта құрастыру.

Корей тілі жалпы Алтай тіл тобына жататын тіл болғанмен, буындық түрде жазылатынына байланысты өзге тілдерден ерекшеленеді. Осындай себептер корей тіліндегі қысқартылған сөздер басқа тілдермен салыстырып қарастырған кезде өзіне тән ерекшеліктері бар екендігін көрсетеді. Корей тіліндегі сөздер немесе сөз тіркестеріне бірнеше буыннан тұрады. Қысқартылу әдісі орын алған кезде басқа тілдерде әріп немесе дыбыстардың саны қысқартылып жасалса, корей тілінде буындардың саны қысқартылып жасалады.

Корей тіліндегі қысқартылған сөздердің бірінші ерекшелігі дыбысталуына қарай сөздің қалыптасқан түрінің ықшамдалып жазылуы жатады. Мұндай сөздерге көбінесе екі буынды сөздер мысал болып табылады. Қысқартылған сөздердің дыбысталу бойынша жасалып, қолданылатын сөздер интернет желісінде жылдам әрі ыңғайлы етіп қолдану үшін өзгертілген болып келеді. Бұл топқа жататын сөздерді көбінесе жастар арасында кең қолданылады. Кей жағдай да дыбысталуына байланысты жазылған сөздерді жасы үлкен адамдардың түсінуінде қиыншылықтар туындайды. Бірақ мұндай тәсілмен қысқартылып қолданылатын сөздер жазылуы жағынан ғана өзгеріске ұшырап, мағынасы жағынан еш өзгеріс орын алмайды. Мысалы, 처음[чоым]– 침[чом]бірінші рет, алғаш, 시합[шихаб]– 샅[шяб] жарыс, сайыс, 우리[ури] – 울[уль]біздің, біз, 화이탕[хуайтин] – 화팅[хуаттин] алға, 드디어[тыдио] – 드더[тыдә] әйтеуір, 그러면[кыромён] –그럼[кыром] ендеше.

Келесі бір ерекшелігі сөз немесе сөз тіркесі құрамындағы дыбыстардың ішінен тек дауыссыз дыбыстардың ғана қалдырылып жасалуы болып табылады. Мұндай қысқарту түрі өзге тілдерде орын алуы оңай болып табылмайтын ерекшелік. Корей тіліндегі сөздердің барлығы дауыссыз дыбыстан басталатыны белгілі. Осыған байланысты дауысты дыбыстан басталған жағдайда да оның орнына бірге қолданылатын «ㅇ»таңбасы қойылып, сөздің негізгі мағынасына сай етіп айтылады. Осындай ерекшелікке жататын сөздер «Кесте 2» көрсетілген.

Сөздің бастапқы түрі	Сөздің қысқартылған түрі	Оқылуы	Аудармасы
감사합니다	ㄱㅏ	камсахамнида	рақмет
인정	ㅇㅈ	инджоң	мойындау
아니다	ㄴㄴ	анида	жоқ
반복불가	ㅂㅂㅂㄱ	банбокбульга	қайталау мүмкін емес
가자(go go)	ㄱㄱ	каджа	кеттік, барайық
바이바이	ㅂㅂ	бай бай	сау бол

Кесте 2. Дауыссыз дыбыстардың қысқартылуы арқылы жасалған қысқартылған сөздер

Бұдан бөлек тағы бір ерекшеліктерінің бірі қысқартылған сөздердің шет тілдік сөздермен, әсіресе ағылшын сөздерімен бірігіп қысқарту арқылы түрлі жаңа сөздердің(конглиш жаңа сөздер) пайда болып табылады. Мұндай сөздердің бастапқы бөлігі немесе екінші бөлігінде корей және ағылшын сөздерді қолданылып, жаңа сөз пайда болған кезде де сөздердің бастапқы түрлері өзгеріп қолданылады. Мысалы, 아니다[анида](no) + 재미(잼)[джэми] = 노잼[ноуджэм] қызық емес, 즐다(줄)[джольда] + chatting(팅) = 즐팅 [джольтин] іш пыстыратын хабарлама-әңгімелесу, 소개[согэ]+ meeting(팅) = 소개팅[согэтин] бір-бірін білмейтін адамдардың таныстыруы үшін болатын кездесу. Бұл жердегі 노잼[ноуджэм] деген сөз 아니다[анида] «жоқ» деген мағынадағы сөзбен 재미[джэми] «қызық» деген сөздің дыбыстық түрде қолдануға ыңғайлы етіп ықшамдалған түрі «잼[жем]»-ді қосып жаңа мағынадағы сөз «қызық емес» деген сөз туындады.

Корей тіліндегі қысқартылған сөздер тілдік жасалу түріне байланысты шет тілдерінен бөлек өзіне ғана тән ерекшеліктерген ие болып, соның арқасында сөздік қордың кеңеюіне алып келіп отыр. Сонымен қатар корей тіліндегі ерекшелігінің бір тілде бөлінбейтін бір бөлікке айналған конглиштердің қолданылуы болып табылады. Себебі осы сөздердің арқасында да тілдегі қазіргі заманғы қысқартылған сөздердің саны артып келеді.

Сонымен қатар корей тіліндегі сөздер тек ғылыми қалыптасып қалған тек бірнеше бөліктен тұратын зат есімдердің қысқартылуы емес, басқа да сөз таптары арқылы жасалады. Бұл ерекшелікке ие болып табылатын сөздер зат есім, етістік, есім сөздердің бір-бірімен бірігіп қысқартылу арқылы жасалынатын болып табылады. Сын есім мен зат есім қосылып, олардың қысқартылған түрі зат есімдік мағынаға ие болады. Мысалы, 즐겁다[джыльгопта] – 즐 + game (게임) ойын– gam – 잼 = 즐잼 [джыльгем]. Бұл жердегі қызық деген мағынаны білдіретін «즐겁다»[джыльгопта] сын есімі және ойын деген мағынаны білдіретін «game» сөзінің бастапқы түрі «잼» болып өзгертіле отырып, екі сөздің қосылуы нәтижесінде «қызықты ойын» деген қысқартылған сөз жасалған.

Корей тіліндегі қысқартылған сөздердің кеңінен қолданылуы баспасөз бетінде жиі кездеседі. Әсіресе баспасөз құралдарының интернет-парақшаларында қандай да бір мақаланы жариялауда аббревиатураларды қолданылады. Оның себебі мақалада айтылатын жаңалықты қызықтырақ әрі

оқырмандардың арасында қысқартылған сөздерді қолдану мәдениет насихаттау барысында пайдалануы корей тіліндегі қысқартылған сөздердің ерекшелігінің бірі болып табылады.

Одан басқа корей тіліндегі «즐임말» [джуриммал] негізінен қазіргі заманғы қысқартылған сөздерді қарастырады. Осыған байланысты қысқартылған сөздерге жататын сөздер алдымен ауызекі түрдегі қолданыста болып, кейін барып жазбаша түрде қолданыла басталған болып табылады. Мысалы, 갑자기분위기싸해짐[капджаги бунуиги ссахэджим] (кенеттен жағдай ыңғайсыз болу)=갑분싸[капбунсса], 소개[согэ](таныстыру) + meeting (кездесу)= 소개팅[согэтиң] бір-бірімен таныс емес адамдардың кездесуге баруы, 당연하다[даңенхада] – 당금[даңын] міндетті түрде, әрине, 인사이드[инсаидо]– 인싸[инсса] атақты адам, 아웃사이드[аутсаидо]–아싸[асса] жаңа нәрселерден хабары жоқ адам.

Корея мемлекетінде қысқартылған сөздердің қолданылуы кеңінен тарап, интернетте ғана емес, күнделікті өмірде де қолданысқа енген. Корей тілінде қысқарту арқылы жасалынатын сөздердің көптеп қолданылуы «экономикалық себепке» байланысты. Ким Хэ Ённың еңбегінде «тыңдаушыға ол түсінетін кішкене сөз немесе сөз тіркесімен сөйлеуші жаңалықты не мағлұматты аз сөйлеу арқылы үлкен нәтижиге жетуді, яғни сөздің формасы мен буындардың санын қысқарту арқылы түсіндіруді» айтады[10]. Сонымен қатар, интернет желісінде қысқарту арқылы жасалған сөздерді көп қолданудың да басты себебін «экономикалық себеп» арқылы түсіндіруге болады. Интернет хабарламада (чаттинг) жүргізілетін әңгіме тез орын алу үшін сөздердің негізгі формасын қолданған гөрі қысқартылған сөздерді қолданудың арқасында әңгіменің мағынасын сақтап тез әрі ықшамды түрде жүзеге асыруға болады. Осы сияқты смс-хабарлама жіберген кезде де қысқартылған сөздер қолданылады. Бұл жағдайда смс-хабарлама жіберген кезде таңбалардың саны белгіленген мөлшерден асуына байланысты қосымша ақша төлеу керек. Осы себепті экономикалық жағынан тиімді әрі аз сөзбен көп мағынаны жеткізу үшін қысқартылған сөздердің кең таралғандығы түсінікті. Осылайша қазіргі заманғы корей тілінде қысқартылған сөздердің көп қолданылуының алғашқы себебі «экономикалық себеп» болып табылады.

А: 오늘 6 시에 코노 ㄱ ㄱ? [оныль ёсот щие коно гоу гоу?] Бүгін кешкі 6-да тиын салып айтатын караокеге барамыз ба?

В: ㅇㅇ [ың ың] Ия, жақсы

Бұл смс-хабарламада 코노[коно] = 코인[коин] (тиын) + 노래방[норэбан] (караоке); ㄱ ㄱ (go go) = барайық, кеттік; ㅇㅇ [ың ың] (응응) = ия деген сөздің бейресми түрі. Осындай түрде қысқарту арқылы смс-хабарламаларда таңба санын үнемдеп, қосымша ақша төлемеудің алдын алады.

Экономикалық себеппен бірге қазіргі кездегі корей тіліндегі қысқартылған сөздердің қолданылуының себебіне «психологиялық себеп» де жатады. Психологиялық себепке әңгімелесушілер арасында бірдей тілде әңгімелесіп отырғанын, яғни жақынлығын сезініп, сенімлігіне психологиялық тұрғыда көз жеткізілуі айтылады. Ким Хэ Ённың еңбегінде «ұқсастық пен байланыстың құрымының психологиялық себебі» туралы зерттеуінде бірге қолданылатын тілді пайдалану арқылы әңгімелесушілерден бастап айырмашылық, бөлектенуді сезінбейтіндіктен психологиялық тұрғыдан алғанда жайлылық әсерін көрінеді дейді [10].

Сөйлеушінің ойын бейнелеп жеткізу және көңіл көтеретін себептері де қысқартылған сөздердің қолданылуының көбеюіне алып келді. Ойды жеткізу себебі смс-хабарлама немесе интернет желісінде қысқартылған сөздерді пайдалану арқылы әңгімелесушілердің интернет кеңістігінде өзінің сезімін, жылы шырайлылық және жақын қарым-қатынасты көрсетудің құралы ретінде қолданылады. Ал көңіл көтеретін бірлік ретіндегі себебіне буындарды қысқарту арқылы құпия сөз секілді жасап, ол сөздің бастапқы формасын қайтадан шешу үрдісінде қызықтылықты сезінуге болады. Қысқартылған сөздерді құпия сөз ретінде қолдану жасөспірімдердің ата-аналары мен мұғалімдерінің немесе өзге адамдардың өз арасындағы әңгімелерін түсіне алмайтындай етіп, құпия түрде сөйлесу үшін жиі қолданылатын болып табылады. Студенттер арасында кең қолданылатын «도카»[дока] сөзі үлкен адамдар немесе осы аталған сөз кеңінен қолданылатын университетке байланысы болмаған адамға белгісіз болуы мүмкін. 도카[дока] сөзі 도서관[досокван] – кітапхана және 카페[капэ] – кафе сөздерінің қысқартылып, бірігуі арқылы жасалған қысқартылған сөз.

А: 정국아, 혹시 내일 노트북 빌려줄수있어? [Чонгука, хокщи нэиль нотыбук биллэ джувль су иссо?]- Чонгук маған уақытша ноутбук бере тұрасың ба?

В: 응응, 그럼 [ың ың, кыром] – Ия, әрине

А: ㄱㅅ [камса]-Рақмет

В: 다마무리 하고 나서 연락줘 [Да мамури хаго насо ёнлақджо]. – Қолданып болған соң айтарсың.

А: 나중에 스벅사줄게 [Наджунэ сыбок саджульке]. – Кейін старбокстан кофе алып беремін.

В: 아냐, ㄱㅈㄴ [Аня, куэнчана]. – Жоқ, керегі жоқ.

Бұл жердегі «ㄱㅈ» [камса] – «감사하다» [камсахамнида] «рақмет», «ㄱㅈㄴ» [куэнчана] – «괜찮다» [куэнчанда] «бәрі дұрыс», «스벅» [сыбок] – «스타벅스» [сытабоксы] «старбокс» деген сөздердің қысқартылған формасы болып табылады. Корейлер «ㄱㅈ» [камса] сияқты ерекше қысқартылған сөздерді көбінесе өздері жақын араласатын адамдар арасында ғана қолданады. Себебі мұндай формадағы қысқартылған сөздер кей жағдайларда дөрекі болып көруі мүмкін.

Осылайша қазіргі заманғы корей тіліндегі қысқартылған сөздер немесе аббревиатураларды қолданудың себептеріне экономикалық, классификациялық, психологиялық, ойын білдірушілік және көңіл көтерушілік, қоғамдық жағдайларды сынау бағытында қолдану себептері жататынын көреміз.

Осындай ерекшеліктеріне байланысты корей жастары да өз араларында қысқартылған сөздерді көптеп қолданады. Мұның себебі тек корей тілінің ерекшелігі ғана емес, жастардың қазіргі заман талабына, корейлердің өмір сүру салтына, сонымен қатар жастар мәдениеті мен олардың арасындағы қарым-қатынасқа байланысты болып табылады. Джоң Джэ Хан жастар арасындағы интернет желінде кеңінен қолданылатын сөздер арасында қысқартылған сөздер кеңінен таралғандығын жазған [11, 37 б]. Жастардың шет тіліндегі сөздер мен корей тіліндегі сөздері біріктіре байланыстырып, қысқартылған сөздер жасап жаңа сөздерді қолдануы жастар арасындағы қысқартылған сөздердің қолданылуының себептерінің бірі болып келеді. Яғни, жастардың қысқартылған сөздерді қолданылуына бірнеше себептері бар болып табылады.

Барлығы тез қарқынмен дамып, сол аралықта тілде де өзгерістер орын алып жатқан заманда корей тілі де бұдан тыс қалмады. Тілдегі өзгерістерге қысқартылған сөздердің көбеюі жатып, корей тілі осы тілдік бірліктер кеңінен қолданылатын тілдердің бірі болып табылады. Корей тіліндегі қысқартылған сөздер түсінігі жалпы қалыптасқан қағидадан өзгеше болып, қысқартылған сөздер туралы түсініктеме берген кәріс ғалымдары да көп. Соған байланысты ғалымдардың түсініктемелерін саралай келе, корей тіліндегі қысқартылған сөз дегеніміз корей тіліндегі буындардың қысқартылуы, ықшамдалуы нәтижесінде қолданысқа ыңғайлы етіп жасалынатын сөздер болып табылады. Сонымен қатар корей тілінің тілдік құрылымына да байланысты оның өзіне тән ерекшеліктер болып, соған байланысты ол жастардың арасында қысқартылған сөздердің кең таралуына алып келді десек болады. Жалпы жастар арасындағы қысқартылған сөздердің қолданылу ерекшеліктері мен себептері қысқартылған сөздердің жастар тіл ерекшелігі ретінде қарастыруға негіз болады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Құрманбайұлы Ш. «Қазақ тіліндегі қысқартылған сөздер». Алматы, 2003. 6-бет
2. 이희자, «준말과 '준말'과 '줄인 말'», «사전편찬학연구» vol.1.7, 1997
3. <https://stdict.korean.go.kr/search/searchResult.do> - 표준어대사전
4. 신기철, 신용철, «새우리말큰사전», 서울, 1975.
5. 이희승, «국어대사전», 서울, 2000.
6. 한글학회, «우리말 큰사전», 서울, 1995.
7. Cho Ok Yi. «A study on abbreviated Korean expressions for Foreign learners: focusing on categorization and selection of teaching lists», Korea, Daejon, paichai University, 2008.
8. 이승명, «국어줄임말의 형태와구조», «장태진박사회갑기념논문집», 국어국문학논총, 삼영사, 1987.
9. 이재현, «현대국어축소어형의사용양상연구», 서울역락, 2010.
10. Kim, Haeyeon, «A Sociolinguistic Analysis of Abbreviations in Korean». Sociolinguistic Journal of Korea 16(2), 2008.
11. Jeong Jae Han, «Research on youth's SNS language usage and meaning», Gongju National University of Education, 2017.

Гамзе Нұр Налбант
Ыстамбұл университетінің
4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі:
аға оқытушы Әбелдаев Ж.Ә.

ОРТАҚ ТҮРКІ ТІЛІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Біз түркі халықтарының ұлы ұрпағымыз. Түріктің белгілі тарихшы-ғалымы, профессор Ахмет Ташағыл: «Біз түркі халықтары ең аз дегенде жеті мың жылдық тарихы бар халықпыз» деп айтқан еді.

Ұлы даланы найзаның ұшымен, қаламның күшімен қорғап, тарихта мәңгі қалған халықпыз. Тарихы көне ұлттың - тілдері де көне. Тілдері деген себебім, қазіргі кезде түркі тілдері өте көп. Бұл тілдерді

көптеген ғалымдар салыстыра зерттеп, оларды жүйелі түрде топтастырған. Осы топтастырулардан негізгі төрт бұтақ өрбіп шығады. Олар: Оғыз, Қыпшақ, Қарлұқ және Сібір топтары. Күллі түркі тілдерінің атасы саналатын VI-VIII ғасырлардағы Орхон-Енисей естерткіштеріне назар салсақ, аталмыш жазба тілі түркілердің алғашқы дамыған тіл екендігін байқаймыз. Түрік болсақ та, қазақ болсақ та, қырғыз, ұйғыр, өзбек болсақ та, әрқайсысымыз Түрік қағанатының бүгінгі мирасқорларымыз.

Иә, мың жыл бұрын да қаймағы бұзылмаған ұлы халық едік біз! Ал қазір ше? Қазір өз тілдерімізде сөйлегенде бір-бірімізді түсінбейтін халге жеттік. Түркілердің тарихы сонау Сақтар, Ғұндар және Түркі қағанатынан бастау алған. Дей тұрғанмен, соңғы мың жыл уақыт мөлшерінде әр түркі ұлысы өзінің бөлек тарихы, мәдениеті һәм әдебиетін қалыптастырып үлгерді. Соның салдарынан бір-бірімізді оқи алмайтын, түсіне алмайтын, тіпті, дұрыс тани алмайтын жағдайға жеттік. Мың жыл бұрынғы бірлігіміздің бұзылғанын байқаған біз жас ұрпақ, бүгінде не істей аламыз, қолымыздан не келеді?! Бір-бірімізді түсіне алатын деңгейге қалайша қол жеткіземіз? Мінеки, қолға алып отырған аталмыш мақала осы сұрақтарға жауап іздейді.

Ортақ түркі тілін қалыптастырудың алғашқы қадамы – ортақ әліпби болмақ. Біз түркі халықтары өзіміздің даму тарихымыз бойынша көптеген әліпбилерді қолданып келдік. Мысалы үшін: орхон әліпбиі, ұйғыр әліпбиі, араб әліпбиі, соғды әліпбиі, грек әліпбиі, кіріл әліпбиі, латын әліпбиі. Бүгінгі таңда тәуелсіз түркі республикалары ішінде Түркия Республикасы, Солтүстік Кипр Түрік Республикасы, Әзербайжан Республикасы, Өзбекстан Республикасы және Түркіменстан Республикасы латын қарпін қолданып келеді. Қазақстан Республикасы мен Қырғызстан Республикасы кіріл әріптерін қолданып жүр. Өзге мемлекеттерге тәуелді түркі халықтары, атап айтар болсақ, Ирак пен Сириядағы түркімендер, Ирандағы әзербайджандықтар, Қытайдағы ұйғырлар мен қазақтар араб графикасын, Ресей Федерациясына тәуелді татарлар, башқұрттар, чуваштар, хақастар, тувалар кіріл әріптерін қолданып жүр.

Тәуелсіз түркі мемлекеттері құрған Түркі Кеңесі мен ТҮРКСОЙ сынды халықаралық ұйымдар, түрлі деңгейдегі халықаралық келісімшарттар, халықаралық сауда-саттық, университеттер арасындағы студенттер алмасу бағдарламалары аталмыш түркі мемлекеттерін (Солтүстік Кипрді қоспағанда) бір-біріне жақындата түсті.

Қазақстандық белгілі түркологтар Р.А. Авакова мен С.Б. Бектемірованың “Түркі филологиясына кіріспе” атты еңбегінде қазіргі уақытта қырықтан аса түркі халықтарының бар екендігі айтылады. Олай болса түбі бір түркі халықтары осы бір шетін мәселені, яғни ортақ әліпби қолдану мәселесін қалай шешпек?! Бұл сауалдың шешімі көптеген ғалымдарды ойландырып жүргені хақ.

Орталық Азиядағы түркі халықтары Совет Одағының бодауынан құтылғаннан кейін 1991 жылдың 18-20 қарашасы аралығында Түркияның Істамбұл қаласындағы Мармара университетінде түркі әлемінің белгілі ғалымдар бас қосқан еді. Аталмыш жиынға Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан және Түркіменстаннан жиырма сегіз ғалым қатысты. Бұл ғалымдар “ортақ түркі қарпін” түзіп, отыз төрт әріптік латын әліпбиін белгілеген еді. Аталмыш әліпби Түркия Республикасында қолданылып жүрген қазіргі жиырма тоғыз әріпке “ä, x, q, ñ, w” әріптерін қосу арқылы ерекшеленді. Осыдан кейін 1993 жылдың 21-23 наурызында Анталия қаласында өткен II Құрылтайда әліпби мәселесі қайта көтеріліп, отыз төрт әріптік ортақ латын әліпбиі қабылданған-ды. Дегенмен, Өзбекстанмен Түркіменстан тәуелсіздік алғаннан кейін бұл әліпбиді қабылдамай тастады, өздеріне ыңғайлы етіп өзгеше әліпби белгіледі және соны қолданысқа еңгізді. Алайда, олар қабылдағын латын әліпбиінің шикіліктері әлі күнге дейін БАҚ беттерінде көтеріліп, оны шешу жолдары қарастырылып жатыр.

Ортақ түркі әліпбиінде нақты белгіленгенç, ğ, ö, ş, ñ әріптері Өзбекстанның бүгінгі латын әліпбиінде ch, g^ç, o^ç, sh, ng деп белгіленген. Түркімен әліпбиінде ž, ú секілді қосымша әріптер бар. Бұдан өзге «ñ» әріпі «ñ» қарпінің орнына қолданылып жүр.

Бәрімізге белгілі болғандай, Қазақстан да қазір латын әліпбиіне сатылай көшу жолына түсті. Мемлекет басшысы 2025 жылы латын әліпбиіне толығымен көшетінін айтты, заң да шығып қойды. Дегенмен, Қазақстандық ғалымдар түзген латын әліпбиінде де мәселелер жетерлік. Ол бірнеше рет өзгертілгендігі белгілі, сондай-ақ, әлі де жетілдіруді талап етеді. Өзім жеке кездесіп жүздескен кісілердің барлығы дерлік латын әліпбиін қайтадан өзгертуді талап етуде. Өйткені “ы” әріпінің орнына “у” әріпі, “у” әріпінің орнына “і” әріпі, “j” әріпінің орнына “zh” әріптері белгіленген. Бұл жазу кезінде үлкен қиыншылықтар туғызып, шатасуға әкеліп жатыр. Латын графикасында қылыптысып қалған әріптерді өзгерту меніңше ақылға қонымсыз. Бұдан өзге апострофтардың нүктелі әріптерге қолданылуы да талап етілмеуде. «У» әріпінің «ú» немесе «u’» әріптері, «ү» әріпінің орнына «ü» немесе «u’» әріптері, «ө» әріпінің «ö» немесе «o’» әріптері көрсетіліп жүр.

Интернетті жиі қолданатын қазақ жастарына сұрау салған едім. Көбісі латын әріптеріне көшу турасында “дұрыс, көшейік” деп жауап берді. Алайда, солқазақ жастары “ш” әрпінлатындағы “с” әрпімен көрсетіп жазуда. Мен олардан латын әріптеріне көшу не үшін дұрыс деп ойлайсыз деген сұрағыма олардың басым көпшілігі: “Өйткені латын әріптері Америка мен біздерді жақындатады» деп жауап беруде. Біздер осы жастарға Америкадан бұрын Түркі әлеміне жақындаудың маңызы өте зор екендігіншегелеп айтып қойғанымыз дұрыс болар.

Мәселеге осы тұрғыдан келер болсақ, неге олар түрлі әліпбилер қолдануға жаны құмар. Неге түркі бауырлар Түркияның 1928 жылдың 1 қарашасының бері қолданып келе жатқан латын әріптерін қабылдауға құлықсыз?! Күмән неде?! Түрік әліпбиіндегі жиырма тоғыз әріпке бірнеше әріп қосып қолдануға болмас па еді?! Бұл сұрақтарға әзірше жауап жоқ.

Қазіргі Түркия Республикасы қолданып жүрген латын әліпбиінде жиырма тоғыз әріп бар. Олар мыналар: A a, B b, C c, Ç ç, D d, E e, F f, G g, Ğ ğ, H h, I ı, İ i, J j, K k, L l, M m, N n, O o, Ö ö, P p, R r, S s, Ş ş, T t, U u, Ü ü, V v, Y y, Z z. Ал қазіргі Әзербайжан Республикасының әліпбиінде де осы қаріптер қолданылуда. Салыстырып көрейік: A a, B b, C c, Ç ç, D d, E e, Ə e, F f, G g, Ğ ğ, H h, I ı, İ i, J j, K k, Q q, L l, M m, N n, O o, Ö ö, P p, R r, S s, Ş ş, T t, U u, Ü ü, V v, Y y, Z z.

Өздеріңіз байқап отырғандай Әзербайжан Республикасының латын әліпбиі мен Түркия Республикасында қолданылатын әліпбидің айырмашылығы тек қана мына қаріптерде болып отыр: ə, x, q. Өзгелері дерлік бірдей. Ендешетүркілердің ортақ әліпби қолдануына не кедергі?

Ресейдің үстемдігінен құтылған жаңа түркі мемлекеттеріне Түркияның өздеріне жаңа қамқоршы болатындығы туралы келеңсіз әңгімелердің айтылып жүргеніне біраз уақыт болды.

Түркия Республикасының негізін қалаушы ұлы көсем Мұстафа Кемал Ататүрік көптеген ғалымдардың басын бір жерге тоғыстырып, бүгінгі латын әліпбиін қабылдаған еді. Бұл әліпби турасында Мұстафа Кемал Ататүрік былай дегенді: “Көркем тілімізді бейнелі түрде түсіндіру үшін жаңа түрік әліпбиін қабылдап жатырмыз. Біздің тіліміз үйлесімді, бай тіл. Тіліміздің байлығын жаңа әріптермен көрсетуге жаңа мүмкіндік туды. Ұлтымыздың бүкіл мәдениет әлемінің ұйтқысы болатынын әріптері арқылы көрсетпекпіз”.

Бәрімізге белгілі болғанындай, бұл әліпби бүгінгі таңда қазіргі түрік тіліне жоғарғы көрсеткішке жеткізіп отыр. Сонымен қатар ол қазіргі әзербайжан тілін де көркейтті.

«S» әрпінің астына тек бір нүкте қойып белгілеу арқылы мәселені шешуге болар еді. Неге осы біз апострофтарға өзімізді мәжбүр етіп жатырмыз, сол жағы түсініксіздеу. Біздер бауырлас елдерміз. Тарихымыз, тіліміз, дініміз бір деп жар салғанда алдымызға жан салмаймыз. Неге бір-біріміздің әріптерімізді қолдануға ұяламыз немесе шеттетеміз. Оған келіп саясатты араластырамыз. Кіріл әріптері де орыстардікіғой, оны қолдануда еш қымсынбаймыз. Түркия бауырлас ел емес пе?! “I, i, ş, ç, o, ö” әріптерінің қолданылуы еш қиындық туғызбаса керек. «Y, y, sh, s’, ch, c’, o’, ò, o’» қаріптерікөзге оғаш көрінеді. Латын әліпбиін дәстүрлі қолданып жүрген елден келген мен үшін бұл әріптермен жазылған мәтінді оқу қиындық туғызады. Бұл әріптер біздерді бір-бірімізге жақындатпайды, керісінше бір-бірімізден алшақтата түседі, әрі түркі әлемінен, әрі Европадан алыстатады.

Түркі мемлекеттерінің тәуелсіздік алғанына отыз жылдай уақыт шамасы болса да, әлі күнге ортақ тіл меселесінің шешімін таба алмауы өте қынжылтарлық жәйт. Сондықтан, ортақ әліпбиімізді қалыптастырмай жатып, ортақ тіл туралы айту өте қиынсыз. Әліпби мәселесі шешілгеннен кейін ғана шетін мәселелердің күрмеуі шешілетіндігі хақ. Ортақ әліпби жасалғаннан кейін ғана аз да болса бір-бірімізді түсіне алатын жағдайға жетеміз. Сонымен қатар лексикалық қорымызды байытуға да мүмкіндік тумақ, яғни өзге тілдердегі кірме сөздердің орнына бір-бірімізден сөздер ала отырып тіл байлығына мән берілмек. Мысалы “құрылтай” және “кеңес” сөздері қазіргі түрік тіліне Орта Азиядағы түркі тілдерінен енген болса, “ұшақ” және “тұрақ” сөздері де қазіргі түрік тілінен түркі тілдеріне еніп отыр. Бұл тіл біліміндегі өте ұтымды тәсіл болмақ. Менің ойымша “самолет” сөзінің орнына “ұшақ” сөзі қазақ тіліне керемет жарасып тұр.

Осы екі мәселе шешімін тапқан болса, өзге мәселелердің барлығы да біз үшін оңайырақ болар еді. Алла біздерге сол күндерді көруге нәсіп ететініне сенеміз!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Авакова Р.А., Бектемирова С.Б. Түркі филологиясына кіріспе. Алматы: Қазақ университеті баспасы, 2017.
2. Ali Akar. Türk Dili Tarihi, İstanbul, 2006.
3. Abdolvahap Kara. Alfabe Sempozyumu ve Türk Dünyasının Meseleleri. İstanbul, 2010.
4. Ahmet Buran. Çağdaş Türk Lehçeleri, İstanbul, 2008.
5. Қортабаева Г.Қ. Түркі ономастикасы. Алматы: Қазақ университеті баспасы, 2018.
6. Қортабаева Г.Қ. Түркі тілдерінің салыстырмалы грамматикасы. Алматы: Қазақ университеті баспасы, 2016.
7. Авакова Р.А. Контактология: әлемнің тілдік бейнесі. Алматы: Қазақ университеті, 2019.

ПЕРЕВОД ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ДИСКУРСЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ С.ХЕДАЯТА «ДАШАКОЛЬ» НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Введение

Персидская литература – одно из величайших богатств и достояний иранской культуры, признаваемое и почитаемое во всем мире. Говоря о величайших персидских поэтах и писателях и в Иране, и за рубежом первыми в голову приходят такие мастера как Фирдоуси, Саади, Омар Хайям, Хафиз и многие другие, чьи произведения стали неотъемлемой частью персидской культуры. Но стоит упомянуть, что это представители лишь классической персидской литературы, которая по большей части характеризуется именно поэзией. Двадцатый же век для иранской культуры ознаменовался возрождением современной персидской литературы, характеризуемой расширением языкового своеобразия прозы.

Садег Хедаят – это, пожалуй, самый узнаваемый и самый читаемый представитель нового этапа персидской литературы, с именем которого, собственно, и связано становление современной иранской прозы. Произведения Хедаята известны за рубежом, ведь именно его считают символом “иранского революционного духа” [1, 3]. Будучи гениальным художником, Садег Хедаят через свой особый стиль в деталях описал иранскую действительность того периода и иранского человека в частности, внутренний мир которого для иностранцев на тот момент оставался загадкой. Произведения Хедаята пропитаны более тонким иранским колоритом, чем наличие в тексте столь характерных классической литературе описание любви к богу и суфизма, они отражают политические настроения народа и личные переживания человека. Истинный гуманист, патриот, до боли души любящий свою страну и ее невежественный, забытый, страдающий народ, Хедаят создал произведения необыкновенной обличительной силы.

Аномалии человеческого поведения и психики, страхи, нездоровые желания и гнетущая обстановка — все то, на чем строится литературный мир Садега Хедаята. Один за другим рассказы демонстрируют отчуждение, неприязнь, антипатию по отношению к другим, несчастья, пороки, смерти, уродливое общество, злой рок судьбы и бессмысленность жизни. Однако живой, полный изысканных метафор, присущих только истинному иранцу: язык автора способствует погружению читателя в сюжет.

В связи с этим особенно актуальной становится проблема переводов Садега Хедаята на английский язык, связанного с переводом реалий современной персидской литературы на английский язык. Ведь читатели западных стран видят его глазами переводчиков и заметить то, чего не заметили переводчики, не способны. Ведь, перевод – это, в первую очередь, творческий процесс передачи текста с одного языка на другой.

Понимая, что перевода, а в особенности перевод реалий никогда не может быть абсолютно эквивалентным, мы будем говорить скорее об адекватности перевода. А. Д. Швейцер считает, что «адекватность текста определяется по его соответствию коммуникативной установке» [2, 35]. Различие между эквивалентностью и адекватностью перевода проводит, например, В.Н. Комиссаров. Согласно В.Н. Комиссарову, адекватный перевод отвечает поставленной цели, а понятие эквивалентности относится уже к результату перевода, подразумевает функциональное соответствие текста перевода тексту подлинника [3, 82].

Текст романа Садега Хедаята, отражая одну из черт, свойственных культуре иранцев эпохи XX века, включает в свой словарный состав определенное количество лексических единиц, таких как устойчивые **фразеологические обороты**.

Таким образом, после изучения ряда литературных произведений Садега Хедаята объектом исследования было выбрано конкретное произведение - «Даш Аколь» [4; 1]. В ходе исследования произведения его перевод на английский язык Kimberly A. Brown [5; 1], методом выборки было получено 70 единиц безэквивалентной лексики, из них самую многочисленную по количеству входящих в неё реалий составила группа “реалий-фразеологизмов”. В статье проводится анализ отдельных ярких вариантов перевода среди этих персидских реалий на английский язык, а именно описательный анализ приемов перевода, применённых англоязычным переводчиком.

Особенности перевода фразеологических единиц в повести «Даш Аколь»

Так, одним из таких примеров в переводе может служить следующая фраза: سایه ی یکدیگر را با تیر زن [sayeehyekdigarrābātirzadan]. Дословно выражение переводится как “ударять стрелой/стрелять в тень друг друга”. Автор этим выражением подразумевал ‘яркую ненависть, которую могут испытывать 2 соперника друг против друга’. Переводчик, используя *уподобляющий перевод*, подобрала ему эквивалент в виде - To be such bitter enemies that each would shoot at other’s shadow if he could.

Следующий фразеологический оборот – ماست ها را کیسه کردن [māsthārākisekardan]. Данный фразеологизм относится к разговорным выражениям и переводится как ‘поджечь хвост, стушеваться’. Переводчик перевела его как “To recognize his precarious situation”, хотя на мой взгляд, это не совсем точно передаёт оттенок первоначального значения. Признать своё опасное положение можно и не находясь под страхом. Тогда как здесь, в контексте, как раз так и подразумевалось, что герой испугался и поджал хвост. Более подходящим эквивалентом, на мой взгляд, было бы выражение ‘to be scared’.

Фразеологизмы в тексте перевода часто используются для усиления. Например, в персидском предложении "انوقت معلوم می شود رستم صولت و افندی پیزی کیست" [ānvaghtma’lummishodrostamsoulat-oafandipizi] прилагательные "صولت" [soulat] и "افندی پیزی" [afandipizi] имеют сильную саркастическую коннотацию при этом в переносном значении. В своем переводе переводчик воспользовалась подходящим англоязычным фразеологизмом-эквивалентом: «We’ll see if you can **put your money where your mouth is**», где выражение «to put your money where your mouth is» придает красочность повествованию и смысл оригинального предложения, что доказывает адекватность перевода.

Фразеологический оборот ‘مثل گاو پیشانی سفید’ [meslegāvpishāniyehsefid] дословно переводится как ‘белый лоб как у коровы’. Аналогичный предыдущему фразеологический оборот, при переводе которого переводчик, охватив всю эмоциональную окраску говорящего, подобрал адекватный эквивалент и нашёл аналог на англ языке, переведя его, как ‘To be one of a kind’.

Выражение ‘لنگ انداختن’ [langandohtan] относится к разговорным выражениям и означает ‘ставить под сомнение авторитет’. Переводчик дала буквальный перевод и перевела его как “To dare challenge authority”.

Выражение ‘روی سینه نشستن’ [rueyeh sine neshastan] дословно переводится ‘сидеть на груди’. Само выражение означает ‘tobother’. Аналогичный предыдущему фразеологический оборот, при переводе которого переводчик использовала буквальный перевод и перевела как “Sitting on chest”.

В персидском языке, чтобы сказать, что человек — сильный и храбрый, часто используется сравнение с одним из главных героев классической персидской литературы, а именно популярной эпопеи Фирдоуси «Шахнаме» – с Ростамом, так как он является символом народной храбрости и бесстрашия. В «Даш Аколь» С. Хедаят также употребляет сравнение: "مثل رستم" [meslerostam]. У Kimberly A. Brown данное сравнение переведено с помощью калькирования: «Like Rostam», как многие другие переводчики персоязычных произведений, где когда-либо встречался этот оборот. Однако она немного меняет структуру фразеологизма, предлагая в добавок после выражения дополнительное пояснение в виде «painted on the wall of the bathhouse». Здесь она подразумевала, что в холлах и на стенах иранских домов можно часто увидеть картины с миниатюрами, изображающими различные сцены из «Шахнаме», в частности с Ростамом. И переводчик, подбирая этот эквивалент, имела в виду именно этого литературного героя.

Сравнительные фразеологические обороты с персидского языка в большинстве случаев переводятся дословно. Выражение ‘مثل برج زهر مار نشستن’ [meslebordjezehremārneshastan] дословно переводится как ‘сидеть как башня змеиного яда’. Данный фразеологизм ярко выражает эмоции гнева, ярости и злости и часто используется при описании этих чувств. Ноне всегда сравнения переводятся дословно. Например, здесь этому выражению был подобран эквивалент ‘To sit back smarting with anger’. Скорее всего переводчик отталкивался от решения – подобрать более привычный для носителей английского языка эквивалент, ссылаясь на то, что сравнение со змеей не так естественно передаёт смысловой оттенок фразеологизма.

‘یکمشت مثل بارش کرده’ [yekmoshtmeslebārashkarde] – данное выражение тоже не стало исключением. Переводчик подобрала обобщающий эквивалент и перевела его как “To ridicule”, объединив значение в одно слово.

Иногда переводчики добавляют фразеологизм в сам текст перевода. Так и в переводе “Даш Аколь” не обошлось без этого приема. Например, данный персидский фразеологизм "دم را گذاشتن روی کول" [dam gāgozāshtanrueyehkul] (дословно: «положить хвост на плечо») передаёт значение стыда, поражения. Переводчик подобрала английский аналог данному фразеологизму и перевела его как “To put a tail between legs”, что дословно означает практически то же самое: показывать или демонстрировать, что ты чувствуешь себя пораженным застыженным. Данное добавление было сделано для усиления речи

персонажа, поэтому включение фразеологизма в английский текст – оправданно. К тому же такой вариант хорошо вписывается в канву повествования.

Другим примером добавления фразеологизма в перевод может стать следующее выражение: "کینه را به دل گرفتن" [kinerābe del' gereftan]. В английском варианте оно фигурирует как: "To be licked". Данный английский глагол не является устойчивым словом, он имеет много другое значение в целом, но здесь он выступает в переносном значении "проиграть, попасть в просаку" и служит для усиления описания состояния героя. Но, несмотря на тот небольшой нюанс в значении фразы, вариант, предложенный переводчиком – адекватен.

Заклучение

Подводя итог, можно прийти к выводу, что говорить об успешности перевода можно очень относительно, как и о сохранении художественно-эстетического своеобразия оригинала, однако если мы рассмотрим эту проблему под разными углами, то можно прийти к двум выводам. Во-первых, если мы изучаем переводы с научной точки зрения, то перевод Kimberly A. Brown преуспел в сохранении и выражении художественного своеобразия оригинала. По завершении анализа произведения стало очевидным, что переводчик, тщательно проработав весь материал, содержащий колоритную и культурную окраску, постаралась бережно передать его, открывая иранскую культуру для зарубежных читателей. Повести С.Хедаята стали известны во всем мире как раз потому, что они не привязаны к одной культуре, а значит, необходимость точного перевода реалий может не быть приоритетной целью переводчика.

В ходе проделанной работы были определены особенности перевода англоязычным переводчиком, что позволило увидеть ее слабые и сильные стороны, оценить, удачно ли он был выполнен. Исследования в направлении сохранения уникальности оригинального текста должны и будут продолжаться, так как идеальный способ перевода, не содержащий никаких потерь, еще не найден, а обе стороны процесса перевода, переводчик и читатель, заинтересованы в адекватной и наиболее близкой передаче своеобразия текста, переводчик — как носитель культуры, которая создала произведение, а читатель — как человек, желающий получить перевод без искажений.

Список литературы:

1. *Ходжимурадов О. Х.* Автореферат диссертации на тему «Поэтика современной персидской психологической прозы». – Код специальности ВАК: 10.01.06: Душанбе, 2008. – 3 с.
2. *Швейцер А. Д.* Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. — М.: Наука, 1988. — 215 с.
3. *Комиссаров В. Н.* Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых. – М.: «ЧеРо», 1999. — 132 с.
4. *СадегХедаят.* Даш Аколь. – 1932. https://www.academia.edu/36504492/Dash_Akol.pdf
5. *Кимберли А. Браун.* Даш Аколь. – 1995. <http://www.angelfire.com/rnb/bashiri/Stories/Dashakol.html>

Жеңісбек А.

ҚазҚызМПУ-дың 2 курс студенті
Ғылыми жетекеші: ф.ғ.к.Садықова Р.К.

НАУРЫЗ МЕРЕКЕСІНІҢ ТАРИХИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Наурыз мейрамының шығу антологиясы туралы нақты мәліметтер аз. Кейбір көне мәтіндерде, соның ішінде Фирдоусидің «Шаһнаме» мен Мұхаммед ибн Жәрир Тәбаридің «Тәбәри тарихы» шығармаларында Наурыздың негізін қалаған Иранның әпсаналық патшасы Джамшид деп көрсетілген. Оның шығу төркіні туралы әртүрлі аңыз-әңгімелер бар. Аңызға жүгінсек, Джамшид өзіне алтынмен апталып, күміспен күптелген керемет тақ соқтырған екен. Сөйтіп, бір күні Дамаванд тауының ар жағынан ұшып келіп, Бабыл қаласына тақты түсіреді. Басына гауһар мен жақұтпен безендірілген тәж бен күн сәулесі шағылысып, маңайды жап-жарық етіп, нұрландырып жібереді. Бұл көрініске таң қалып, шаттанған халық бұл күнді «жаңа күн» деп атапты. Осы күннен бастап Наурызды тойлау үрдіске айналыпты-мыс. Осы тұрғысында Әбу Райхан Бируни былай деп жазады: «Джамшид дүниеден өткеннен кейін патшалар бұл мерекені бір ай бойы тойлайды. Мейрамды алты бөлікке бөлді. Ең бірінші бес күнді патшалардың еншісіне берді. Келесі бес күнді ақсүйектерге, үшінші бес күнді кеңесшілер мен уәзірлерге, төртінші бес күнді нөкерлеріне, бесінші бес күнді бұқара халыққа, алтыншы бес күнді диқандардың тойлайтын күні деп белгіледі». Ал ХІ ғасырдың ұлы ақыны, ғалым, математик Омар Хайям Нишапури аңыз-әпсаналардан бойын аулақ салып, «Наурыз наме» атты еңбегінде Наурыз мерекесін астрономиялық көзқарас тұрғысынан зерттейді де, Джамшидтің күн мен түннің тенелген уақытын дөп басып анықтағаны туралы тұжырым жасайды. Наурыздың пайда болған мекені – ежелгі

Иран. «Ноуруз» парсы тілінде «жаңа күн» деген мағынаға ие. Содан болар бұл мереке Иран халқының мәдениеті мен тарихы, әдет-ғұрыптарымен тығыз байланысты.

Наурыз сөзі – зороастризм сенімінің ортасы болған парсы жұртының тілімен сәйкес келетінін атап өттік. Бұл сенімде жақсылық жарықтан, жамандық атаулы мереке наурыз айдың 22-жұлдызында тойлануының себебі, осы күні жамандықтың қайнар көзі — түнгі түнектің жіңішкеріп, күндізгі жарықтың ұзаратындығы, зороастризмдегі жарықты ізгіліктің бастауы ретінде бағалайтын сенімімен үйлесім тапқан. Ал зороастризм сенімінде отқа ерекше құрмет көрсетілуінің себебі, от жарықтың бастау көзі саналады [1].

Наурыз және Масленица өте жақын. Ресей және онымен көршілес елдерде Масленица аптасы болып өтеді. Қызығы сол, бұл мерекенің ежелгі Ирандықтардың наурыз мерекесімен ортақ ұқсастықтары өте көп. Наурыз секілді Ресейде де қыстың суығын, ызғарын шығарып салып, көктемнің жайма-шуағын қарсы алады. Масленица – бұл көне славян мерекесі және ежелгі мәдени өзерістерге ұшырағанына қарамастан, бұл мереке Ресей жерінде сақталып қалды.

«Тойдың болғанынан боладысы қызық» демекші, ирандықтар мерекеден бір ай бұрын үлкен қарбаласқа түседі. Ирандықтар мерекелік дастарханға қажетті «хошкбар» – пісте-жаңғақтың түр-түрі мен өрік-мейіз сатып алу мен бір-біріне тарту ететін мерекелік сыйлық дайындауды ерте бастайды. Мерекеге екі-үш апта қалғанда әр отбасы «Хоне текуни» -

«үй сілқу» деп аталатын үйді қағып-тазалау науқанын бастайды. Бұл отбасы мүшелерінің бірлесіп, ұжымдасқан түрде жүзеге асыратын, өте пайдалы шара болып саналады. «Хоне текуни»- көктемнің келуі мен тазалық пен нәзіктіктің нышаны. Отбасы мүшелері үйдің іші мен ауланы тазартып, кілем мен төсеніштерді қағып-сілкіп, перделерді жуып, қабырғаларды қайта сылап қуанышқа толы әбігерге түседі. Иран фольклорында бірнеше жаңа жылдық кейіпкер бар. Олардың қатарына «Хаджи Фируз», «Мире Ноуруз» бен «атеш Афруз» жатады. Бүгінде осы үшеудің ең танымалы – «Хаджи Фируз». Ол үстіне қызыл матадан киім, басына конус пішінді қалпақ киіп, бетін қараға бояп, мереке қарсаңында қасына нөкерлерін ертіп, көшелерді шуға толтырып, барабан ұрып, әзіл-қалжыңға толы ән салып, Жаңа жылдың таяп қалғандығы жайлы жар салады. Хаджи Фируз бейнесі Сасани дәуіріндегі жаңа жыл қарсаңындағы қара түсті құлдардың түрлі-түсті киім киіп, ән салып, би билеп, жұрттың көңілін көтерген дәстүрлерінің жалғасы деген пікір бар. Келесі бір болжам бойынша, Хаджи Фируздың қара түсті беті – өлілер әлемінің нышаны, ал оның қызыл түсті киімі қанды бейнелесе, оның шаттыққа бөленуі – тірілуі мен өмірдің жаңғыруына қуанғанын білдіреді. Тағы бір пікір бойынша, оның қызыл түсті киімі мен қанды бейнелесе, оның шаттыққа бөленуі – тірілуі мен өмірдің жаңғыруына қуанғанын білдіреді. Тағы бір пікір бойынша, оның қызыл түсті киімі мен «жеңімпаз» деген мағынаны білдіретін есімі – бақыт пен берекенің нышаны. Қалай болғанда да шыққан тегі жайлы әрқилы пікірдің болғанына қарамастан, Хаджи Фируз – Наурыз мерекесінің бас кейіпкері болып табылады.

Қазіргі иран халқы дүниенің қай жерінде болмасын, жаңа жылды қарсы алған кезде «һафт син» деп аталатын дастархан жаяды. «һафт син» дастарханын жаю – Наурыздың әдемі де ізгі негіздерінің бірі және ол қуаныш пен шаттықтың символы. Сонымен қатар бұл дәстүр жаңа жыл енетін сәтте отбасы мүшелерінің жиналып, бірге бас қосулары үшін жақсы себеп болып табылады. Дастархан үстіне «с» әрпінен басталатын жеті түрлі өсімдік пен тағам қойылады : «сабзе» (бидай, жасымық не басқа дәнді дақылдардың көк өскіндері) және «саману» (бидай өскінінен әзірленген тағам) – дүниенің жандануы мен өмірдің жаңадан басталуының символы; «сиб» (алма) деннің саулығы мен сұлулықтың символы; «сомақ» пен «сир»- (у сарымсак) – денсаулық эликсирі мен өмірдің шаттығын оятатын символ; «санджед» - мейірімділік символы; «серке» - (сірке суы) сабырлықтың символы.

Бұлармен қоса, «һафт син» дастарханына жұмыртқа (туылу мен жаратылыс); айна (мөлдір мен бүр түстілік); су (береке мен жарық); тірі қызыл түсті балық (өмір мен ізденімпаздық); ұсақ тиын (байлық пен берекелі іс) ; шам) жылу мен жарық), сонымен қатар кипарис бұтақтары, гиацинт, мәжнүн гүлінің бірі де қойылады. Осылардың бәрінің ортасына қойылатын мұсылмандардың қасиетті кітабы – Құран Кәрімнің «һафт син» дастарханындағы орны ерекше. Жыл ауысар сәтте отбасы мүшелері рухани тілек тілейді. Содан кейін Құран аяты оқылады. Әдетте жаңа жыл енген кезде отағасы отбасы мүшелеріне ақшалай немесе заттай сыйлықтар үлестіреді. Сөйтіп барлығы тәтті тағамдардан ауыз тиіп, мәре-сәре болып, бір-бірін құттықтайды. Үстеріне жаңа киім киген жұрт бір-бірінің үйіне барады. Осылайша құттықтау рәсімдері басталады. Мұндай қонақтық он екі күнге созылады, ал жаңа жылдың он үшінші күні «сиздаһ бер дар» (үйден тыс он үшінші күн) деп аталады. Қалыптасқан наным-сенім бойынша он үш саны жамандық, кесапат әкеледі-мыс. Сондықтан жамандық үйге енбесін деген ниетпен осы күнде ирандықтар қаланың сыртында табиғат аясында өткізуге тырысады.

Қазақстандық зерттеуші ғалым Сафар Аддулла «Магия Навруза» атты жинағында Иран халқының ұлы данышпандары доктор Али Шариати, Али Акбар Деххудо және тағы басқа ғалымдардың парсы

тілінде жазылған мақалаларының аудармасын береді, сондай-ақ бұл құнды еңбекте Наурыз мерекесінің тарихы, ерекшеліктері, қазіргі кезде Наурыз мерекесінің Иранда, Орта Азия, Закавказье және шығыс елдерінде қалай тойланатыны жайында толыққанды мәліметтер береді [2].

Чоһар шанбэ йе сури ескі жылдың соңғы сәрсенбісінде тойланатын мейрам. Бұл мейрамды тойлау барысында ирандықтар үй ауласында, көше бойында қуарған ағаштан үйме жасап, оны жағып, оттың айналасында билеп, оттың үстінен секіреді. Иран халқы (көбінесе жастар) оттың үстінен секіргенде мынандай өлең жолдарын айтады: «зәрдиэ мән бэ то, сорһиэ то бэ мән» (маған сенің қызыл алауың, саған менің бозғылттығым, бойымдағы сары түс) [3]. Бұл өлең жолдарын айтып оттан секіру – менің бойымдағы ауру кетіп, сенің бойыңдағы жалындаған от маған берілсін деген ниетте жасалынады. Мұндағы қызыл түс – денсаулық белгісі болса, ал сары түс ауру, дерттің белгісі. Осылайша ирандықтар отпен бойларындағы ауруды аластатқан. От өшкеннен кейін күлін міндетті түрде ағынды сумен ағызып жібереді. Яғни пәле-жала осымен кетсін деген ниетте.

Наурыз мерекесінің талай ғасырлық тарихы бар. Әртүрлі мереке-мейрамдар уақыттың өтуімен тарих парақтарынан сызылып, халық санасынан өшіп қалып жатыр. Ал Наурыз мерекесі жағрафиялық шеңберін кеңейтіп, жыл өткен сайын өркендеп, қанат жаюда. Наурыздың жалпы халықтық сипаты және Наурыз бен оның әдет-ғұрыптарының қасиетті ислам діні негіздеріне қайшылықта болмауы және керісінше исламдық философия мен дәстүрмен үйлесімді болуы Наурыз мерекесі өміршеңдігінің негізгі себептері болып табылады. Ислам атаулы мерекені өзінің ішкі әкімшілік, мәдени әдет-ғұрпына қабылдауымен қатар, оның өркендеп, өсіп-өнуіне қолайлы жағдайлар туғызды. Әрқилы тарихи оқиғалар мен кезеңдерге, тіпті көптеген мәдени негіздердің өзгергеніне қарамастан, өз Наурыз өзінің өміршең қалпына танбай қарыштап алға басуда. 2010 жылдан бастап Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының шешімі бойынша «Халықаралық Наурыз күні» болып аталып келеді. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының түсініктемесінде Наурызды көктем мерекесі ретінде 3000 жылдан бері Балқан түбегінде, Қара теңіз аймағында, Кавказда, Орта Азияда және Таяу Шығыста 300 миллион адам тойлап келе жатқандығын хабарлады. Ал UNESCO болса, 2009 жылдың 30 қыркүйегінде Наурыз мейрамын адамзаттың материалдық емес мәдени мұра тізіміне кіргізді. Ұлы мерекеміздің ұлттық мәртебесін көтеріп, шығу тарихын білу ешкімге артықтық етпесі анық!

Қолданылған әдебиеттер

1. Бачинин В.А. Религиоведение. Энциклопедический словарь. Изд-во: Михайлова В.А., 2005. -56 с.
2. Рүстемов Л.З., Самарэ И. Парсы тілінің ізашары. – Тегеран, 1994. – 495 б.
3. Абдулло С. Магия Навруза.-Алматы, 2007.

Жалмухамбет Ш. А.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ
Қиыр Шығыс кафедрасы
«Шетел филологиясы: жапон тілі»
мамандығының 1 курс студенті
sholpanj111@gmail.com
Ғылыми жетекші:
аға оқытушы **Нүрсейтова Л.Д.**

ЖАПОН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ КІРМЕ СӨЗДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ҮДЕРІСТЕР: ҰҚСАСТЫҚТАР МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР («Аралдық» және «материктік» реципиенттер мәселесі туралы)

Жапон тіліндегі шет тіл лексикасының енгізу үдерісі мен сипаты отандық филология мен қазіргі қазақстандық қоғам үшін орасан зор қызығушылық тудырады. XX ғасырда екі ел - Қазақстан мен Жапония - өздерінің сөздік қорларына көптеген шет тілінен келген жаңа сөздерді енгізу қажеттілігіне тап болды. Әртүрлі геосаяси жағдайларда дамыған екі шығыс тілінің аса белсенді және кең ауқымды вестернизация кезеңінде өзіндік тілдік қорына қалыптасқан көзқарасын анықтау филология ғылымының компаративистік зерттеулерінің дамуына пайдалы болады деп ойлаймыз.

Жапон тіліндегі кірме сөздер жапон, батыс және орыс филологтарының еңбектерінде жақсы зерттелген.¹ Қазақ тіліндегі кірме сөздер отандық зерттеушілердің еңбектерінде зерттеліп жүр. Алайда, жапон және қазақ тілдерінде кірме сөздерді енгізу жолында қандай факторлардың басым болғанын және олардың әсері бірінші рет қарастыра аламын деп жатыр. Яғни, ұсынылып отырған баяндамада филология мәселесі (кірме сөздер) ауқымды әлеуметтік-мәдени және тарихи тұрғыда салыстырмалы түрде қарастырылатын болады. Бұл тақырып замануи жапон-қазақ салыстырмалы зерттеулерінің арасында қазіргі күнге сай әрі нәтижелі зерттеулерге жатады.

Баяндамада кейінгі зерттеулерде ауқымды түрде қарастырылып тарқатылатын мәселелерге кіріспе ретінде бірнеше жайттар туралы сөз қозғалатын болады. Демек, бұл баяндама ғылыми мәселені айқындауға қатысты. Атап айтқанда: монолингвистик және билингвистивтік қоғамда кірме сөздерге қатысты қоғам көзқарасының айырмашылықтары қандай? Осы орайда «аралдық» және «материктік» реципиенттер ұғымдарын енгізу ұтымды болады деп ойлаймыз. Соларға сүйене отырып болашақта ұсынылып отырған қызықты әрі болашағы бар тақырыпты одан әрі тереңдете зерттеу мүмкіншілігі болады деп үміттенеміз.

Заманауи жапон тіліндегі кірме сөздер (қытай тілінен алынған сөздерді есептемегенде) шамамен 10% құрайды. Ғасырлар бойы жапон тілінде өзінің грамматика және фонетика ерекшеліктеріне сәйкес шетел сөздерді бейімдеуге мүмкіндік беретін лингвистикалық стандарттары мен принциптері қалыптасқан. «Жапондандыру» нәтижесінде көптеген сөздердің өзгеруі соншама, оларды бір көргеннен тани алмауы таңқаларлық жәйт емес. Жапондықтар ағылшын тілінде сөйлейтіндерге: «Егер біз сияқты сөйлескіңіз келсе, жапон тілін білу жеткіліксіз. Ағылшын тілін де қайта үйрену керек», - дейді.ⁱⁱ

Жапон тілінің кірме сөздерді бейімдеуінің негізгі тәжірибесі - олар жапон тілінің сөздік қорын байыта отыра, сонымен қоса жапон тілінің фонетикалық және орфографиялық заңдарын бұзбайды. Жапон тілі мен кірме сөздерді өзенге құйып жатқан және алдағы уақытта оның ажырамас бөлігіне айналатын бұлақтар ретінде елестетуге болады. Зерттеушілер осындай тәсілмен басқа тілдермен өзара әрекеттесетін жолдарды бейімдеу (адаптация) ғана емес, оны ағылшын сөздігін сіңіру процессі (абсорбция) деп атайды. Жапондықтарға тән осындай қасиетті зерттеушілер ерекше «даналық» «... жапондықтардың даналығының» мәні: олар жаңадан бір құбылысты ашпайды. Тек белгілі бір мәдени элементтерді алдыменен Корея, содан кейін Қытайдан, Еуропа мен АҚШ-тан бейімдеуді алады. Нәтижесінде кірме элементтер сөздік қорға сіңіп еркін өмір сүре бастайды, көбінесе түпнұсқаларымен салыстырғанда танымастай күйге ұшырайды... Бұл тілге де қатысты».ⁱⁱⁱ Сонымен қатар, зерттеушілер тұтынушы және жоғарғы сатыда дамыған технология салаларынан басқа Америкадан енген сөздердің саны көп емес екенін атап өтеді.

Жапон тілінде кірме сөздердің өз атауы бар. Оларды «гайрайго» деп атайды. Сонымен қатар олар катаканамен жазылады, демек, олар жазу үстінде қосымша белгіленіп тұрады. Мұндай сөздердің фонетикалық бейімделуіне жапон тіліне тән үндестік (сингармонизм) заңы әсер етеді. Яғни дауыссыз дыбыстардан кейін дауысты дыбыстар тұру қажет; сөздің соңына дауысты дыбыс қосылады: グラム [гурам] 'грамм', ベスト [besuto] 'best' (ең жақсы).

Жапон тіліне жат дыбыстар ауыстырылады. Мысалы, жапон тілінде жоқ «L» – дыбысы «R» дыбысына ауысады. Мысалдар: アルミニウム [аруминиуму] 'аллюминий' (англ. aluminium), ドリル [дориру] 'сверло' (англ. drill).

Сонымен қатар, жапон тілінде «вайсэй-эйго» деп аталатын сөздер мен сөз тіркестерінің класы пайда болды. Бұл жапон тіліне тән псевдо-англицизмдер ('made-in-Japan' English), яғни ағылшын тілінде емес - жапон тілінде қолданылатын ағылшын тілінен алынған сөздерден құрастырылған конструкциялар. Мысалы: «naitaa»: (түнде жасанды жарықпен ойнайтын ойын) (түн + туынды жұрнақ - er); «wan-man-basu» немесе «wan-man»: жолсерігі жоқ автобус (бір + адам + автобус); no-airon: «үтіктеуге болмайтын зат» (жоқ+үтік), «no-mai-kaa-dee» «жеке автокөліктерді пайдаланудан бас тартуға кеңес берілетін күн» (жоқ + менің + автокөлік + күн).^{iv}

Ағылшын тілінде жарық көрген зерттеулерде «сәнді» ағылшын тілі ("decorative (ornamental) English") деген кірме сөздердің тағы бір қосымша атауын ұсынып отыр. Бұл атау жарнамада, маңдайшаларда, коммерциялық тауарлар, киім-кешек және т.б. заттарда жазылатын жазуларға қатысты қолданылады.^v Зерттеушілер жапон тіліндегі гайрайго жапондықтардың көп бөлігінің ағылшынтілін жақсы білмейтініне қайшы келмейтініне назар аударады. (сілтеме) Қазіргі жапон және қазақ тілдерінің жағдайын салыстыру мысалында, бұл тезистерді одан әрі зерттеу керек. Менің ойымша, Жапон қоғамында ағылшын тілінің кең таралауы, гайрайго мен вэйсэй-эйгоға қатысты жағымды көзқарастың негізі болып табылады. (Жапон қоғамында гайрайгоға қарсы шығатын адмадар да бар, алайда олардың саны көп емес.)

XX және XXI ғасырлардағы қазақ тілінің дамуын зерттеу барысында белгілі бір тарихи кезеңде кірме сөздерге қатысты лингвистикалық үдерістерімен қатар қоғамның осы мәселеге қатысты көзқарасының өзгеруін байқауға болады. Егер XX ғасырдың басы мен бірінші ширегіне дейін шет тілінен енген сөздер бейімдеудің жалпы ережелеріне бағынса (жапон тіліне ұқсас) (пуховый – бөкебай; ботинки – бәтенке), кейінгі кезеңдерде жағдай күрт өзгерді. Кеңес үкіметінің орыстандыру (русификация) саясатының нәтижесінде қазақ тілін білетін адамдар саны айтарлықтай азайды. Қазақ қоғамы үшін орыс тілі басым болды. Орыс тілінде еркін сөйлейтін ортада қазақ тілінің орфоэпиялық

ерекшеліктеріне бейімделген кірме сөздердің түрлері «дұрыс емес», «ерсі» естілетін болды. Осындай жағдайда кірме сөздер бейімделу ережелеріне және қазақ тілінің фонетикалық құрылымына бағынбайтын болды. Нәтижесінде, қазіргі кезде қазақ тіліне тән емес дыбыстар (мысалы, «В» дыбысы) ана тілінде сөйлейтін адамдар үшін үйреншікті болып кетті. Жоғарыда келтірілген жапон тіліне қатысты салыстыруды есімізге алсақ, қазіргі қазақ тілінде, керісінше, шет тілінен енген сөздер ағыны «тілдік өзеннің» бағытын өзгертуге қауәп төндіреді деп айтуға болады.

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстанда мемлекеттік тілді сақтау және одан әрі дамыту мақсатында қоғамда кірме сөздердің мәселесіне аса көп көңіл бөліне бастады. Заманауи Қазақстандағы орыс-қазақ билингвизм тұрғысынан алып қарағанда, тілдік қорды тұрақтандырудың жолы – кірме сөздерді қазақ тіліне аудару стратегиясы болып табылады. Дегенмен, бүгінгі күнге дейін бұл мәселе көптеген талқыға түскеніне қарамастан өзінің шешімін таппады. (Мысалы, бұл үрдісті соңғы жылдары «музей-мұражай», «архив - мұрағат», «кредит - несие» сөздерін басында қазақ тіліне аударып, сосын бұрынғы қалпына келтіргеннен байқауға болады.)

Жапон және қазақ тілдеріндегі кірме сөздерді салыстырмалы талдау үстінде тілдік үдерістерге әсер ететін кең әлеуметтік-мәдени контекстке назар аударту мақсатында «аралдық» және «материктік» реципиент ұғымдарды енгізуді жөн көрдім. «Арал» реципиент дегеніміз шет тілінен енген сөздерді өз тілінің ережелеріне бағындыратын және тілдің фонетикалық және грамматикалық құрылымына елеулі өзгерістер енгізбейтін моно-лингвистикалық тіл ортасын сипаттайды. Кірме сөздер бұл жағдайда жаһандану дәуірінің ғылыми, техникалық және мәдени байланыстардың дамуы нәтижесінде пайда болған неологизмдер ретінде қабылданады. Қоғамда оларға қатысты жағымды көзқарас (лояльность) қалыптасады, оларды сәнді және беделді үрдістермен байланыстырады.

«Материктік» реципиент ұғымы белсенді тілдік өзара әрекеттесу жағдайындағы екі тілді ортадағы донор тілінің басымдылығын сипаттайды. Қазіргі қазақ тілінде (кірме сөздерден басқа) стилистикалық әрі лингвистикалық интерференцияларының кері әсерінен креолизация үдерістері нығайып келе жатқаны белгілі. Демек, елімізде, Жапониямен салыстырғанда, лингвистикалық әсер ету векторлары керісінше бағытталған. Егер қазіргі жапон тілінде вэйсей-эйго деген псевдо-англицизмдер орын алса, қазіргі қазақ қоғамында жалған қазақ және сәндік «қазақ» мәтіндері жиі кездесетін болды. Олар әсіресе қала көшелеріндегі көрнекі жарнама мәтіндерінде байқалады. Қаладағы атқарушы билік органдарының және халықтың немқұрайлығы кесірінен орыс тіліндегі жарнама мәтіндерін (калька ретінде) қазақ тіліне тікелей аудару практикасы кеңінен дамып келе жатыр. Нәтижесінде жалған (псевдо-қазақ) қазақ тілінде жазылған мәтін пайда болып, ол көптеген қателіктердің салдарынан, семантикалық мазмұнынан құр болады. Демек, жарнамада мемлекеттік тілдегі жазылған мәтіннің міндетті түрде болуын талап ететін Қазақстандағы Тілдер туралы заңының іске асырылуы көзбояушылыққа айналып отыр. Сонымен, «материктік реципиент» ретінде қарастырылып отырған қазақ тіліндегі кірме сөздер тақырыбы, оның өміршеңдігі мен басқа тілдердің басым болу мәселесімен тығыз байланысты.

Қорытынды: сонымен, қазіргі кезде мен жапон және қазақ тілдеріндегі кірме сөздерді салыстырмалы талдау нәтижесінде келесі жалпы (ұқсас) және айрықша (ерекше) үдерістерін атап айтуға болады:

1. ХХ ғасырға дейін (әсіресе белсенді лингвистикалық вестернизация кезеңіне дейін), екі тілде де шет тілінен енген кірме сөздерді өздерінің лексикалық қорларына енгізу ғасырлар бойы қалыптасқан тәжірибе болды. Жапон тіліне әсіресе қытай тілінен кешенді түрде көп сөздер енді. Қазақ тілінде - араб, парсы тілдерінен көптеген кірме сөздер енді (олар көбінесе діни және поэтикалық терминдер саласына жатты).

2. ХХ ғасырда екі елде де кірме сөздер басқа тілдерден енгізілетін болды. Мысалы жапон тілі сөздерді ағылшын тілінен, ал қазақ тілі орыс және басқа да еуропалық тілдерден енгізіп отырды. Бірақ олардың түрі қазақ тіліне орыс тілінің дәнекерлік қатысуы арқылы енген.

3. «Материктік» реципиент және «аралдық» реципиент ұғымдарын енгізу арқылы кірме сөздердің әлеуметтік және мәдени контексттеріндегі айырмашылықтарын анықтауға мүмкіндік береді.

4. Алғашқы кезеңдерде екі реципиент кірме лексиканы өздерінің тілінің фонетикалық және грамматикалық құрылымына сәйкес бейімдеу жолында ұқсас тактикаларын көрсетеді. «Аралдық» реципиент ретінде қарастырылып отырған жапон тілі «жабық» және монотілді лингвистикалық кеңістікте өмір сүріп жатқандықтан, бұл тактика бүгінгі күнге дейін қолданылып жатыр. Ал «материктік» реципиент ретінде қарастырылып отырған қазақ тілінің дамуына өзгеше жағдайлар әсер ете бастайды.

5. «Материктік» реципиент үшін басты фактор - донор тілдің (орыс тілінің) үстемдігі, оның кең таралуы. Соның салдарынан кірме сөздерді одан әрі тұрақты жолдар арқылы бейімдеуінің мүмкіндігі

шектеледі. Қазіргі күнде кірме сөздер қазақ тіліне өздерінің бастапқы лингвистикалық кейпінде енгізіледі. Бұл жайт қазақ тілінің фонетикалық және грамматикалық құрылымына теріс әсерін тигізеді, оны креолизация жолына бағыттайды. Мұндай жағдайда қазақ қоғамында шет тілінен енген лексиканы өз ана тіліне аудару қажеттігі туады.

6. Қазіргі кезге дейін Қазақстанда шет тіліндегі лексиканы, кірме сөздердің енгізу тәсілдері әлі де нақты анықталмады. Кірме сөздер турасында ауызбіршілік жоқ, көбісіне жағатын пікір қалыптаспады.

7. Футуристік болжам ретінде айтар түйін: болашақта Жапонияда ағылшын тілін білу деңгейі жоғары және кеңінен таралған жағдайда, жапон қоғамы да дәстүрлі бейімдеудің орнына кірме сөздерді өз тіліне аудару қажеттілігі пайда болатыны мүмкін.

Жолдыбай Л.Е.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

шығыстану факультеті

«аударма ісі» мамандығының

4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: PhD Оразақынқызы Фарида

ҚЫТАЙ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ ҰҚСАСТЫҚТАР МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Резюме: Мақалада қытай халқының мақал-мәтелдерін қазақ тіліне аударудағы ұқсастықтар мен ерекшеліктер зерттеліп, қытай тіліндегі мақал-мәтелдердің қазақша балама аудармалары қарастырылған. Сонымен қатар әртүрлі тақырыптық мақал-мәтелдерді аудару жолдары көрсетілген. Мақала тақырыбы бойынша қазақ, орыс, қытай, ағылшын тілдерінде көптеген әдебиеттер зерттеліп талдау жасалған.

Кілттік сөздер: Мақал-мәтелдер, мәдениет, нақыл сөздер, ауыз әдебиеті, фразеологизмдер, ауызша аударма

Тіл – ғасырлар жемісі, халық мұрасы, ұлттық қазына. Халық өміріндегі тарихи белестер, ұлы өзгерістер, оның сыры ұрпақтан-ұрпаққа тіл арқылы жетеді. Ал осы тілдің бейнелілігін, байлығын арттыра түсетін сөздік қордың ауқымды бөлігі – мақал-мәтелдер болғандықтан, бүгінгі таңда әдеби тілдің мақал-мәтелдік қорын зерттеудің теориялық және практикалық жағынан да өз негізі бар. Қытай мақал-мәтелдері басқа да тілдегі мақал-мәтелдер секілді халық даналығының бейнесі болып табылады және халықтың өмірлік тәжірибиесін білдіреді. Мақал-мәтелдерде оларды жасап шығарған халықтың өмірі жан-жақты бейнеленеді деп айтуға толығымен болады. Мақал-мәтелдер тарихи оқиғаларға, ежелгі тұрмысқа, қоғамдық және отбасы тұрмысының салтына, наным-сенімдерге, адамгершілікке, адамдардың қарым-қатынасына және адамның табиғатпен қарым-қатынасына, өндірістік қызметке және т.б. қатысты ақпаратты сақтаушы болып табылады. Оларды тілдің бөлекше бір сипаттағы, шырыны мен сөлі таусылмайтын дәмді элементтері деп айтуға болады. Тіл сұлулығы, тіл байлығы, тіл өткірлігі дегендердің айрықша көрінуі осы мақал-мәтелдерде. Сөз нақты, дәлелді болсын десек, қолқаны қозғайтын дәрежеде болсын десек, халықтың хас туындысы – мақалдап сөйлеу өнерін қолдану керек.

Қазіргі уақытта тілдің фразеологиялық жүйесінің, мақал-мәтелдерінің ұлттық-мәдени ерекшеліктері мәселесі көптеген лингвистердің назарын аударуда. Қытай мақал-мәтелдерінде қытайлардың өздеріне таныс әрі түсінікті, бірақ шетелдіктер үшін құпия болып табылатын ұғымдар бар. Салт-дәстүр, әдет-ғұрып, мәдениет өзгеше болса да өздеріне ғана тән құпия ұғымдардың ана тіліміздегі баламаларын алып түсінуге болады.

Әр ұлт тілі өзіндік сөздік қорымен ғана ерекшелене қоймай, өз бойында ұлт мәдениетін, тәрбиесін, тарихын қамтиды. Қытай тіліне де, қазақ тілі сияқты тілдік фондтың бай болуы өте маңызды. Қытай тілі мақал-мәтелдері – ұлттық компонентті білдіруші, құраушы, өткеннің мұрасы. Қытай мақал-мәтелдерінде байқайтын болсақ, нефрит, айдаһар, халыққа әйгілі қаһармандар атаулары көп қолданылады. Әрине, аталған айдаһар, нефрит сияқты атаулар осы ұлттың мәдениетімен де, тарихымен де өте тығыз байланысты. Қытай тілінде мақал-мәтелдер жеке ғылым ретінде бөлінбейді, оны лексикология құрамында қарастырады, сондықтан олар сөздіктерге сөздермен қатар енгізіледі, бұл оларды іздеуді жеңілдетеді. Фразеологияның зерттеу нысаны фразеологиялық құрылымдар, яғни тілде қалай қалыптасса, біздің жадымызда қалай сақталса, солай айтылатын тұрақты сөз тіркестері. Қытай

тілі грамматикасында біздегі фразеологизмдерді идиомалар деп атайды. Идиомалар өз кезегінде бірнеше түрге бөлінеді: 成语[chéngyǔ] (мақал-мәтелдер), 惯用语 [guànyòngyǔ] (қалыптасқан сөз тіркесі), 俗语[súyǔ] (хикмет сөздер, нақыл сөздер), 歇后语 [xiēhòuyǔ] (аяқталмай қалған сөйлемнің жартысы) және т.б. Енді осы аталған идиомаларға жеке-жеке тоқталып өтейік: 成语 [chéngyǔ] — деп қытай тілінің мақал-мәтелдерін айтамыз. Таң қаларлығы, әрбір қытай мақал-мәтелінің пайда болған өз тарихи аңызы бар, және де бұл қазақ фразеологизмдерінен ерекшеленетін ерекшеліктің бірі. Кез — келген мақалдың тарихының тереңде жатқандығына дәлел ретінде оның аңыздағы қолданысын, не болмаса тарих беттерінде жазылып қалған жылнамалардан және романдардан, өлең-жырлардан тауып кезіктіруге болады. Мысалы: «画蛇添足 Huà shé tiān zú» деген төрт иероглифтен тұратын мақалды қарастыруға болады, бұл қазақ тіліне сөзбе-сөз «жыланға аяқ салу» – деп аударылады. Бұл мақалдың аңызы былай қалыптасты: бір күні барлық достар бірге жиналып, демалып, шарап ішіп отырған еді. Олар кешті көңілді өткізу үшін, өз арасында бір-бірімен жарыс ұйымдастырды. Жарыс шарты былай еді: кімде-кім тез уақыт аралығында бірінші болып жылан салып үлгерсе, сол мына шөлмектегі шараптың барлығын өзі ішеді деген екен. Жарыс басталып, жиналған қауымның арасынан бір адам бірінші болып жыланды салып болады, бірақ басқалардың әлі де жыланды салып жатқандықтарын көріп, әлі уақыт бар, үлгеремін деп ойлап, жыланға аяқ салмақшы болады, аяқ салып әлек болып жатқанда кезде, басқа адам жыланды салып үлгереді. Нәтижесінде сол адам шөлмектегі шарапты ішеді де, жыланға аяқ салмақшы болып әлек болған адам құр қалады. Бұл мақал-мәтелдің мағынасы: жақсы жасаймын деп асыртып жіберу, асырып жасаймын деп, кесірін тигізу. Қазақ тіліндегі «артық қылам деп, тыртық қылу» мақалды балама ретінде алуға болады. Мақал-мәтелдер ойлаушының ойын тура жеткізіп, аса білімді, сөзге шешен екендігін ғана көрсетпей, әр мақал-мәтелдің өзіндік нақылдығы мен берер тәрбиелік мәні өте зор екендігін көрсетеді. Енді қытай чыңүйлеріне мысал келтіріп, қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерімен сәйкесін тауып көрелік. Мысалға: «不三不四 bù sān bù sì» деген мақалды қазақ тіліне аударатын болсақ, не ары емес, не бері емес, дүбәрә деген мағынаға сәйкес келеді. Не үйренген, не үйренбеген деп те айта алмайсың. Ал, мына «不三不四 bù sān bù sì» деген мақал тура «не үш емес, не төрт емес» – деп аударылады.

Қытай халқының мақал-мәтелдерінің құрылымдық грамматикалық ерекшеліктеріне келер болсақ, алуан түрлі құбылыстарды жалпылай және типтей отырып, мақал-мәтелдер жалпы аяқталған, грамматикасы бойынша реттелген пайымдауды білдіреді. Мақал-мәтел лексикалық мағынаны тасымалдаушы болып табылады, оның мағынасы тек қана сөйлем арқылы (жай немесе күрделі) беріледі, ол тілде толық сөйлем ретінде қызмет етеді. Көптеген мақал-мәтелдер синтаксистік құрылымының типі бойынша, жалпылама, жеке сөйлемдер болып табылады. Берілген грамматикалық ерекшелік мақал-мәтелдердегі пайымдаулардың жалпылама мәнімен, іс-әрекеттің уақыттан тыс болуымен түсіндіріледі. Мысалы: «活到老, 学到老 Huó dào lǎo, xué dào lǎo» сөзбе-сөз «Қартайғанша өмір сүр, қартайғанша білім ал» деп аударылатын бұл мақалдың қазақша баламасы «Білімді бесіктен тесікке дейін ізден; өмірдің өзі – ұлы ұстаз» болып қарастырылады. Мақал-мәтелдер баяндауыштары әртүрлі типті жай немесе күрделі сөйлемнен тұруы мүмкін. Сондай-ақ құрмалас сөйлем, бағыныңқы құрмалас сөйлемнен, жалғаулықсыз байланыс жалғаулықтыңдан басым болып, көмекші сөздер жиі түсіп қалады. Мысалы: «挂羊头, 买狗肉 Guà yáng tóu mǎi gǒuròu» мақалының «Ақты қара деу» деп қазақша баламасын айтуға болады, ал сөзбе-сөз аудармасы «қойдың басын іліп қойып, иттің етін сату».

Қыз бала – қылықты ару, аяулы жар, әдемі әйел, ардақты ана, ақ жаулықты әже. Қай елде болмасын қыз балаға берілетін рөл маңызды рөл атқарады. Біздің халқымыз да «Қыз» деген сөзді әдеміліктің, әдеміліктің, жан-жақты сұлулықтың символы ретінде қолданады. Осыған орай, осы тарауда қазақ халқының ауыз әдебиетіндегі маңызы зор мақал-мәтелдерді қолдана отырып, қазақ пен қытай арасындағы қыз баласына деген көз қарас салыстырылады. Қазақ халқында «Ерін елі сыйласа, әйел бақыт тапқаны» деген мақал бар болса, қытай тілінде де «夫荣妻贵 Fū róng qī guì» деген мақал кездеседі. Бұл мақал сөзбе-сөз «Ері беделді болса, әйелі тоқ болады» деп аударылады. Берілген екі мақалдан да қоғамдағы ер адамның беделді болуы, құрметке ие болуы әйелдің бақытты болуына, ешқандай жоқшылық көрмеуіне әсерін тигізетіндігі айтылды. Қазақ мақалында әйелі үшін бақыт – жұбайының ел ішінде сыйлы болуы. Ал, қытай мақалында, ерінің беделі жоғары болса, әйелінің өмірі еш қиыншылықсыз өтеді деген мағынада берілген. «Әйел – үйдегі ырысың, келін – кеңейген тынысың, қыз – түздегі өрісің» деген мақал қазақ халқының арасында кең таралған. «国乱思良相, 家贫思贤妻

Guó luàn sī liángxiāng, jiā pín sī xián qī» деген қытай мақалын «Елдегі былық үшін билеушіні айыпта, үйдегі жоқшылық үшін әйелді айыпта» деп аударып қарастыруға болады. Қазақ мақалында үйдегі бірліктің, берекенің, ырыстың кілті әйелде екенін нақтылап көрсетіп жазған. Қыз бала бой жеткеннен бастап, ата-анасы оған болашақта бір үйдің ұйытқысы, сыйлы келіні, аяулы жары болатынын құлағына құйып дәріптейді. Келін дейтін құрметті атқа лайықты болу үшін аналары ерте бастан жақсы дүниелерге баулыған. Ал қытай мақалынада жанұяны кішкентай мемлекетке теңеп, мемлекеттің кемшіліктерін осал билеушілерден көрсе, ал үйдегі жоқшылыққа себепкер әйел деп білген. Әрине, бұл жерде қытай мақалымен келісуге болады. Өйткені әйел үйдің берекесі, әйел үйдің ырысы, әйел үйдің ұйытқысы, яғни бар дүниені де бар қыла алатын, жоқ дүниені де бар қыла алатын ол – әйел. Сондықтан болар қазақ халқында үйге кіретін кірістің басым бөлігі әйел қолында болады. Дегенмен, қазақ мақал-мәтелдерінің барлығы әйелдің жоғары дәрежесін, сыйлылығын, қазақ халқы әйел затын қаншалықты құрметтейтінін, қадірлейтінін көрсетеді.

Қытай тіліндегі мақал-мәтелдерде жануар, өсімдік, гүл атаулары көп кездеседі. Соның бір мысалы ретінде бамбукті келтіруге болады. Ежелгі қытайлардың өзі онсыз күн көру мүмкін емес деген: ол тағам әрі баспана, әрі киім, әрі қағаз, әрі аяқ киім. Мұның фразеологияда өз орнын таппауы мүмкін емес. Мысалға, мына бір мақалда: «宁可食无肉, 不可居无竹 Níngkě shì wú ròu, bùkě jū wú zhú »- «Бамбуксіз үйден, етсіз тағам артық» деп келеді. Жоғарыда айтылып өткен бамбук қытайлар үшін жай ғана өсімдік емес (олардың өмірінде маңызды рөл ойнайтынына қарамастан), бамбук – бұл шыдамдылықтың, туралықтың, қатты мінездің, мақсатқа ұмтылудың символы. «成竹在胸 Chéngzhú zài xiōng » немесе «胸有成竹 xiōngyǒuchéngzhú» мақалдарында (сөзбе-сөз «дайын бамбук кеудеде бар», «кеудеде дайын бамбук бар») мәдени коннотациялар бейнеленген. Қытайлардың бамбукті қалай сыйлайтынын аңыздан да білуге болады: ғибадатханада бамбук өсіп тұрады, бір буддистік бірнеше үй өскеніне қарамастан, оның жанына әлемде бәрі бейбіт, тыныш, дұрыс екенін жеткізіп тұратын тақуа-монахты қояды. Осыдан «竹抱平安 Zhú bào píng'ān» – «жақсы хабары бар үйден келген хат» (сөзбе-сөз «бамбукке тыныштық туралы баяндау») мақалы пайда болған. Фэншуй бойынша, адамдар өмір сүретін жерге бамбук орманының жақын болуы жағымды болып табылады. Бұл оларға тыныштық пен бейбітшілік, байлық пен ұрпақ әкелуі тиіс. 竹 «Zhú» иероглифі – бірліктің, одақтың символы, мәңгі махаббат пен жұбайлық бақыттың символы. Үйлену тойындағы салтта үнемі бамбуктен жасалған заттар қолданылған қалыңдық отыратын үйлену тойының паланкинінен, сыйлыққа беретін желдеткішке дейін. 竹 «Zhú» «бамбук» сөзі дыбысталуы бойынша 祝 «Zhù» «ескі жалыну, дұға ету», «біреуге тілек тілеу» сөзімен дыбысталуы ұқсайды (екі сөздің тондары бөлек).

Қай елдің болсын, қай тілдің болсын, қай жазушының болсын шығармасын алсақ, түгелінде де осындай тілдік элементтер кездеседі. Яғни қаламгерлердің барлығы да халық тілінде, әдеби тілде мақал-мәтелдер мен нақыл, айшықты, бейнелі сөздерді пайдалануға өте бейім. Айтылған сөздің өзінен-ақ мақал-мәтелдер өте қиын, өте қызықты ғылым екендігін түсінуге болады. Сондықтан да бұл жасалып отырған зерттеуіміз екі тілдің мақал-мәтелдерінің ерекшеліктері мен салыстырмасын баяндаудағы ең кіші бөліктерінің бірі ғана болып табылатындығын ескергеніміз жөн. Мақал-мәтелдердің сиқырлы сырын ашу үшін, олардың мәселесін шешу үшін, оларды тереңдеп түсіну үшін әлі талай-талай зерттеу жасау қажет екендігі баршамызға мәлім. Дегенмен де, автор қазақ және қытай мақал-мәтелдерін біріктіріп, екі тілдегі мақал-мәтелдердің ерекшеліктері мен ұқсастықтарын қарастыра отырып, оқырман үшін екі тілдегі мақал-мәтелдер туралы жалпы ортақ бір мәлімет қалыптастырғанына сенеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «中国大百科全书, 语言和本子» энциклопедиясы. Пекин, 2009.
2. «Қазақ мақал мәтелдері» жинағы. Алматы, 2004.
3. «中国成语词典» Цзенин қаласы. Цзенин Университеті баспасы.
4. «Краткий китайско-русский, руско-китайский словарь» Москва. Вече 2005ж.
5. 60 рассказов о китайских поговорках. құрастырған Шэнь Цзюнь, Ма Ханьминь/. Восток-Запад, 2008

«ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНДЕГІ ЭТИКЕТ СӨЗДЕРДІҢ
АППЕЛЯТИВТІК ҚЫЗМЕТІ
(Я.К.Караосманоглуның «Анкара» романы мен Ғ.Мүсіреповтің «Ұлпан»
романы бойынша)»

Этикет сөздерінің басқа тұрақты тіркестерден айрықша болуында көптеген қарама-қайшылықтар бар. Бірақ адамдардың жиі қолданатын сөздерін ерекше бір сипатқа ие болуы және де басқа тұрақты тіркестерден айыра білу қажеттілігі туындап отыр. Сол себепті әр түрлі әдебиеттерде кездескен этикет сөздеріне анықтамалар беріліп, оларды түр, мағына және қолданылуына қарай бөліп, зерттеу жұмысы жасалды. Одан кейін осы ерекшеліктеріне сүйене отырып, этикет сөздердің толық анықтамасы жасалды.

Басқа тілдермен салыстырғанда, түрік және қазақ тілінде этикет сөздер, мақал-мәтелдер өте жиі кездеседі. Бұл дегеніміз сөздік қордың бай екенін көрсетеді. Түрік және қазақ тілін шет тілі ретінде үйренушілерге бұндай сөздерді үйрену өте пайдалы әрі тиімді. Түрік тіліндегі мақал-мәтелдерге, тұрақты тіркестерге өте көп зерттеу жұмыстары жасалған. Ал этикет сөздер туралы зерттеу жасаған адамдардың бірі Хурриет Гөкдайы болып табылады. Оның зерттеуінде этикет сөздердің қолданылуы және оның күнделікті өмірде алатын орны жайлы жазылған.

Әр тілдің сөздік қоры әр түрлі сөздердің, тіркестердің бірігуінен пайда болады. Бұл сөздердің көбі адамдардың күнделікті өмірде қолданып жүрген сөздері. Бұнымен қоса тағы бір сөздер тобы бар. Ол топқа мақал-мәтелдер, тұрақты сөз тіркестері, қосарлама қос сөздер сияқты қалыптасқан сөздер кіреді. Бұл сөздерді адамдар сөйлеу кезінде ерікті-еріксіз қолдана алады. Қалыптасқан тілдік бірліктердің жиі қолданылуы оның еш қиындықсыз адамның ойында сақталып қалуымен түсіндіріледі. Әсіресе, сөйлесу кезінде реті келгенде, көп сөз қолданудың орнына осы қалыптасқан тілдік бірліктерді қолдану әлдеқайда жеңіл. Қалыптасқан тілдік бірлікті айтқан кезде оны түсіну өте көп уақытты және энергияны керек етпейді. Керісінше, кейбір сөздерді немесе ойды көп сөзбен жеткізуге қарағанда, өте аз уақытты алады. Сондай-ақ, жазабаша қарым-қатынас кезінде де бір мәтінді жазып және оны түсіндіру үшін осындай қысқа әрі нұсқа сөздерді кеңінен қолдана аламыз. Сол үшін де қалыптасқан тілдік бірліктерді ауызша және жазбаша қарым-қатынас кезінде сөйлесіп немесе жазысып тұрған екі тараптың қолдануы сөздік қордың оңай әрі кең тараған түрі болып саналады. Мақал-мәтелдер, тұрақты сөз тіркестерімен бірге қалыптасқан тілдік бірліктердің қатарына этикет сөздер де кіреді. Белгілі бір жағдайда ғана айтылуы дәстүрге айналған бұл сөздер Түрік мәдениетінің бөлінбес бір бөлігіне айналған. Мысалы, бас амандығын тілеу, туған күнін құттықтау немесе қоштасқан кезде айтылатын этикет сөздер сол халықтың мәдениетінен де хабар береді. Этикет сөздерінің қолдану жиілігіне және түріне қарай анықтамасы бар. Бұл шарттарға сүйене отырып, этикет сөздерінің сан және жаққа байланысты өзгермейтін жерлері бар екенін көруге болады. Бұндағы алғашқы ерекшелікті мына мысалмен көрсете аламыз: жолға шыққан бір адамға айтылатын **Güle güle (git, gidin)-Хош сау болыңыз-** деген этикет сөзді «**Gülerek gülerek (git,gidin)**» деп айтатын болсақ (*Күліп кетіңіз*), бұл сөз этикет сөз болудан қалып, бұйрық рай түрін алады.

Этикет сөздің екінші ерекшелігін көрсету үшін мына мысалды қолдана аламыз: **Güle güle büyütün**(*Аман-есен ер жетсін*) деген сөзді тек сәбиі бар адамдарға айта аламыз. Дәл осы сөзді кішкентай үй жануарын өсіріп отырған адамға немесе гүл өсіріп отырған кісіге айтуға болмайды. Юджеол Өзезеннің айтуынша: «этикет сөздер астарлы мағынада емес, барлығының жиі қолданылып, енді тек сол ұғымның анықтамасы болып қалған бірліктер» деп айтқан еді.

Бұл анықтамалар этикет сөздердің мағына және қолданылу жиілігіне сүйеніп жасалған. Анықтамаларды одан әрі зерттеп қарайтын болсақ, этикет сөздерінің қоғамдық, мәдени, түр, мағына және қолданылуына байланысты қарастырғанын көре аламыз. Сонымен қатар, ақыл-ойға негізделген анықтамаларға қарасақ, этикет сөздердің баяғыдан миымызда сақталып, керек кезде есімізге түсетін сөз ретінде көре аламыз.

Этикет сөздердің бұдан басқа бірнеше қызметтері де бар. Солардың бірі оның аппелятивтік қызметі. Қоғамда бір-бірімізге бір хабарды жеткізу үшін немесе күнделікті өмірде бір-бірімізбен тілдесу үшін қаратпа сөздерді жиі қолданамыз. Сонымен қатар, қызметі қаратпа сөздермен бірдей болып келетін жалқы есімдер де, еркелетіп айтылған сөздер де этикет сөздердің аппелятивтік қызметін

атқарады. Жекелеген адамға болсын, жалпы жұртқа айтылған сөз болса да, назарды аудару мақсатымен айтылған болса, онда ол апелляциялық қызметі атқарады деген сөз. Қазір Якуп Кадри Караосманогулның «Анкара» романы мен Ғабит Мүсіреповтің «Ұлпан» романындағы этикет сөздердің апелляциялық қызметі туралы сөз ететін боламыз. Екі кітап та негізгі үш бөлімнен құралған. Онда тек этикет сөздердің апелляциялық емес, фатикалық, регулятивтік, волюнтаристік, эмотивтік, конативтік қызметтері де кездеседі. Алайда біз тек апелляциялық қызметін қарастырып, зерттейтін боламыз. Екі романдағы этикет сөздердің кездесу жиілігін талдап, салыстырмалы түрде қарастырамыз.

Сөз этикетінің апелляциялық қызметі

«Анкара» романы бойынша

1. “*Bir şey değil, canım; birinin eşeği kaybolmuş, işte, tellal bağırtıyor.*” (13.б)

- Ештеңе емес, жаным; біреудің есегі жоғалып содан шу көтеріп жүр ғой.

2. *Zavallı Halimecik kendini tutamamış:*

“*Bu iş sahi mi, Ağam?*” diye bağırtıvermişti. (27.б)

- «Бұл шындық па, ағам?» деп айқайлап жіберді.

3. *Selma hanım: “Sus, cicim; beni çıldırta. Hasis olabilirler...”* (29.б)

- Сельма Ханым: «Үндеме, балым; мені есімнен ауыстырма. Сараң болса ше...»

4. “*Çocuklarınız size ne kadar benziyor, Beyefendi,*” dedi. (38. б)

- «Мырза, балаларыңыз сізге қатты ұқсайды екен,» деді.

5. *Murat Bey: “Hakkı Bey, Hakkı Bey, buyurun. Buyuramaz mısınız, biraz? ” diye seslendi.* (39.б)

- Мұрат мырза: «Хаккы мырза, Хаккы мырза, өтініш. Біраз уақыт бөле аласыз ба?» деп дауыстады.

6. *Hakkı Bey: “Hanımefendi,” dedi; “burada nasıl vakit geçiriyorsunuz? Çok sıkılmıyorsunuz ya”* (41. б)

- Хаккы мырза: «Ханым,» деді; «бұл жерде уақытыңыз қалай өтіп жатыр? Ішіңіз пысып жүрмеген шығар».

7. “*Hanım nine, saç kestirmek o kadar fena bir şey mi?*” (46.б)

- «Әже, шаш қидыру соншалықты жаман нәрсе ме?»

8. “*Sus kızım, Allah göstermesin... Biz böyle şey bilmeyiz*” (46.б)

- «Үндеме, қызым, Құдай көрсетпесін... Біз ондайды білмейміз.»

9. *Selma Hanım bu ata binmek vadini çoktan unutmuştu. “Ne atı, kuzum?” diye sordu.* (49.б)

- Сельма ханым атқа міну туралы сөзді баяғыда ұмытып кеткен еді. «Қайдағы ат, жаным?» деп сұрады.

10. “*Aman, ağabey, hiç de yakışmıyor doğrusu... Görmedin mi, binerken etekleri, ta dizkapaklarına kadar sıyrıldı?*” (53.б)

- «Бірақ та, аға, дым жараспады... Мініп жатырған кезде етегінің тізесіне дейін ашылғанын көрген жоқсың ба?»

11. “*Genç dostum, siz bu oyunu mutlaka öğrenmelisiniz,*” dedi. (132.s)

- «Жас досым, біз бұл ойынды міндетті түрде үйренуіңіз керек,» деді.

12. “*İstersen sen de buyur, amca...*” (138.s)

- «Қаласаң, сен де бұйыр, көке...»

13. “*Efendiler, Garpçılık bu demek değildir...*” (143.s)

- «Мырзалар, Гарипчылық дегеніміз бұл емес...»

14. “*Aman Reis Bey, siz de mi bu komünist cereyanlara kapıldınız?*” diye haykırır. (197.s)

- «Мырза, сіз де коммунисттердің ағымына қосылдыңыз ба?» деп айқайлады.

15. “*Paşam, acaba kaç bin kişi var, dersiniz!*” (233.s)

- «Пашам, қанша адам бар дейсіз!»

Жоғарыда жазылған сияқты түрік тілдерінде жиі қолданылатын этикет сөздер олар: аға, ханым, балым, мырза. Тек адамдардың атын ғана емес, лауазымын да туыстық, жолдастық қатынасты білдіретін атауларды қолданып, адамның назарын аударады. Қазір енді қазақ тілінде қолданылатын этикет сөздерге көз жүгіртейік.

«Ұлпан» романы бойынша

1. *Ağa sұлтан пірім-ау!* Айтпап па едім? Қысқа қарай жылқы баласына бұдан артық жер болмайды. (8-бет)

2. Ақ құр, кара құрларын санамаған екенсіз, *Мүсеке!* (9-бет)

3. Армысыздар, *ағалар!*.. «Қаршығалы» шұбарын паналап қонып қалған үш ауыл кірме Күрлеуіттің арызын айта келдік... (9-бет)

4. *Шырағым,* арызың аяқсыз қалмас,— деді ол,— аяқсыз қалдыратын арыз сияқты емес. (10-бет)

5. **Отасасы**, сіз қашанғы хандықты, қай ханды айтып отырсыз? (16-бет)
6. Ал, **биеке**, төресін өзіңіз айтыңыз!—деді Есенеі Тілеуімбет биге. (17-бет)
7. Ашынакелсем, себебімболды, **ағасұлтан**.Онымдыауыр алма! (18-бет)
8. **Аға сұлтан мырза**, ат ойындары әзірленді. Мергендер де әзір. Қабыл етіңіз,— деді.(19-бет)
9. Аман, **Есенеі-бей Естемесович!** (28-бет)
10. Әке-шешен аман ба, **шырағым?** — деп жылы шыраймен сұрады. (30-бет)
11. Е, сойса несі бар, сойғызайын, **құлыным**. (66-бет)
12. Жоқ, жоқ, **Несібелі**, мал соя көрменіз. (66-бет)
13. Сойғыз, **ана...** Мүсіреп ағайдың иттеріне дейін тойғызып жібер. (66-бет)
14. Қош, **айналайын**, қош, **жеңеше!** —деп атының басын тез бұрып алып жүріп кетті... (68-бет)
15. Жоғарырақ, жоғарырақ отыр, **Ұлпанжан...**(70-бет)

Ал қазақ тілінде: *шырағым, айналайын, аға, қарағым* деген сияқты қаратпа сөздер жиі қолданылады. Адамның атын тіке емес, Шәке, Мәке, Тәке деп айту да қалыптасқан. Бұл адамның қызметінің жоғары екенін көрсететін бірден бір фактор деп ойлаймын.

Осы екі романдағы этикет сөздерді салыстыра отырып, екі тілдің де бай екенін көруге болады. Алайда қазіргі таңда қазақ тіліне қарағанда, түрік тіліндегі бұл сөздер күнделікті өмірде жиі қолданылады.

«Анкара» романының жалпы үш бөлімі бойынша аппелятивтік қызмет атқаратын 55 этикет сөз кездесті. Ал «Ұлпан» романында аппелятивтік қызмет атқаратын сөздердің жалпы саны 131-ге жетті. Екі есе көп. Қарастырылып отырған зерттеуде этикет сөздер екі романнан да тек он бес-он бестен алынды. Алайда қазіргі күнмен салыстырсам, бүгін түрік бауырларымыз бізге қарғанда этикет сөздерді екі есе көп қолданады. Бұл романдардың жазылу уақыты айырмашылығында 40 жылға жуық уақыт бар екені жалпы роман сюжетінде көрінсе де, біз қарастырып отырған этикет сөздерде айырмашылық білінбейді. Себебі бұл қалыптасқан сөздердің тобы.

Қарым-қатынас нормасы ретінде қалыптасып қалған этикет сөздер бұрынғы кезде де, қазіргі күнде де өте ақуалды деп ойлаймын. Себебі қай халықтың болмасын өздеріне тән мәдениеті бар. Ал мәдениет тіл арқылы қалыптасты және тіл арқылы дамиды. Мәдениетті ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп, ұштастырып отыратын да тіл. Ал тілдік бірліктерді дұрыс, жөнді қолдану ол әдеби мәдениеттіліктің негізгі көрсеткіші деп есептеймін. Қазақ тілінде де түрік тілінде де этикет сөздер бір адамның немесе қалың жұрттың назарын аудару үшін қолданылады. Бірақ әр тілдің өзіндік ерекшеліктері де бар. Ерекшеліктер ұлттық менталитетке, салт-дәстүр, өмір сүру салтына байланысты қалыптасып отырады. Әр халықта сөз этикетін қолдану тәртібі болады. Соның бір мысалы ретінде жоғарыда келтірілген екі романды айтуымызға болады. Қорыта келе, біз этикет сөздерді өз бетімізше оңды-солды қолдана берсек, бұл тілімізге де әдебиетімізге де кері әсерін тигізуі әбден мүмкін. Сол себепті әдеби шығармаларды оқи отырып, жөнді қолданғанымыз дұрыс деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. GÖKDAYI Hüriyet, Mersin Üniversitesi, «Türkçede Kalıp Sözcükler».- Mersin, 2008
2. КОНОВАЛОВА И.К. «Статусные обращения в семантическом и прагматическом аспектах», - Екатеринбург, 2015
3. ШАДКАМ З. «Қазақ-түрік сөз этикетінің этномәдени аспектісі». - Алматы, 2015
4. YÜCEOL Özezen, "Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz". Muna 2001
5. ТУЗЛУ А.М. «Формулы речевого этикета в турецком языке». - Москва, 2015
6. ПЕРЕХВАЛЬСКАЯ Е.В. «Этнолингвистика».- Москва, 2016

Жайлауова Зарина

Магистр 2 курса кафедры китаеведения
КазНУ им. аль-Фараби, факультет востоковедения
Научный руководитель: Оразакынқызы Фарида

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА МАТЕРИАЛОВЕДЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ С КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

На сегодняшний день отношения Казахстана и Китайской Народной Республики уверенно развиваются во многих направлениях, и это не обошло стороной такие сферы экономического взаимодействия, как нанотехнологии, кристаллография, металлургия и прочие отрасли материаловедения. Однако, несмотря на всю востребованность данной сферы отношений двух государств, в настоящее время не существует специализированных словарей материаловедческой лексики, что ставит переводчиков в затруднительное положение. Частые случаи отсутствия

устоявшихся переводческих соответствий материаловедческих терминов и терминологических сочетаний китайского языка также приводят к определенным сложностям при переводе, что ставит нас перед необходимостью анализа сложившихся проблем и поиском способа их решения. В первую очередь следует учитывать, что тексты с материаловедческой спецификой, как и любой текст научно-технического жанра, как правило, насыщен терминами и терминологическими сочетаниями.

Термин — это лексема, фразема или деривационная морфема, имеющая хотя бы одно значение, известное узкому кругу носителей языка — специалистов в определенной области. [1] Терминами могут стать практически любые лексические единицы языка, перешедшие в узкоспециальную область и послужившие для обозначения конкретных понятий этой области. Терминологические словосочетания в свою очередь представляют собой семантические целостные сочетания двух или большего числа слов, связанных с помощью предлога или беспредложным способом. Они могут быть как устойчивыми выражениями, так и свободными словесными сочетаниями. Любой термин существует в составе определенной терминологии, которая представляет собой совокупность терминов конкретной отрасли производства, деятельности, знания, образующая особый сектор лексики, наиболее доступный сознательному регулированию и упорядочению. Именно терминология задает контекст, на который следует обращать внимание при переводе термина.

Как правило, выделяются две основные проблемы перевода терминов и терминологических сочетаний: проблема употребления специальной лексики как элемента распределения содержания в переводных текстах и проблема терминологического перевода, нахождения соответствий терминам на иностранном языке. Важность проблем первой группы обусловлена тем, что в тексте научно-технического или производственного документа термины несут основную нагрузку, являются наиболее информативными, ключевыми словами. Важность проблем второй группы обусловлена несовпадением лексических систем даже близкородственных языков и опасностью искажения содержания текста при выборе неверных вариантов терминологического перевода. По этой причине качественное состояние, степень упорядоченности терминологии в значительной степени предопределяет эффективность работы переводчика и качество перевода. С лексической точки зрения при терминологическом переводе могут сложиться две ситуации — когда эквиваленты термина оригинала (переводимого текста), присутствующие в словарях, существуют в языке перевода, и когда подобные эквиваленты отсутствуют. В первом случае может существовать один или несколько эквивалентов. Если присутствует лишь один вариант перевода, то подобная ситуация не должна вызывать особых сложностей, поскольку требуется лишь проверка адекватности замены в сложившемся контексте. Если имеются несколько вариантов перевода, то следует обращаться к самому адекватному в конкретной ситуации эквиваленту, что не всегда легко выполнимо ввиду несовпадения терминологий. Вариантность перевода терминов является вполне нормальным объективным явлением, обусловленным тем, что национальные терминологии развиваются в разных социально-культурных и исторических условиях; в большинстве случаев между терминами разных языков нет полной эквивалентности. Главной сложностью, с которой сталкивается переводчик при переводе текстов, насыщенных материаловедческой лексикой китайского языка, это отсутствие специализированных терминологических словарей данной специфики. Это отрицательно влияет на весь процесс перевода материаловедческих терминов и терминологических сочетаний. Во-первых, одной из особенностей перевода терминов данной специфики является порой возникающая многозначность терминов. Как правило, это возникает по причине неустоявшейся терминологии, которая и должна в идеале задавать контекст, на который ориентируется переводчик, и такие термины могут не удовлетворять однозначности даже в пределах одной специальности. Например, термин «制程» обладает такими значениями, как:

- 1) процедура обработки
- 2) технологический процесс

Его контекстуальное значение каждый раз будет зависеть от словесного окружения данного термина. В этом случае переводчику мог бы помочь специализированный словарь, который помог бы найти контекстуальное значение в области материаловедческой терминологии. Однако в виду отсутствия оных, переводчику приходится искать другие способы нахождения контекстуального значения. Таким образом, на перевод материаловедческих текстов большое влияние оказывает владение материаловедческой терминологией непосредственно самим переводчиком. Нередко одно и то же терминологическое сочетание может иметь совершенно различные значения, причем словарное значение, как правило, не подходит для перевода в контексте определенной терминологии. Например, терминологическое сочетание «覆盖层» обладает следующими словарными значениями:

- 1) перекрывающие породы
- 2) вскрышные породы
- 3) покрывающий слой

Однако ни одно из вышеперечисленных значений не применимо в контексте такого раздела материаловедения, как нанотехнологии, и его контекстуальным значением будет «защитный слой». Что касается особенностей перевода терминов и терминологических сочетаний китайского языка, не имеющих отношения к отсутствию специализированных материаловедческих словарей, то стоит в первую очередь упомянуть отсутствие формального признака числа в китайском языке. Это приводит к сложностям определения единственного или множественного числа слова, и это становится большой проблемой при переводе в частности материаловедческих текстов, в которых очень важна точность.

Например, «離子佈植摻雜物及鋅覆蓋層對鎳化矽熱穩定性影響之改善» — «Улучшение воздействия термической стабильности силицида никеля с помощью ионной имплантации и цинкового защитного слоя». Терминологическое словосочетание «覆蓋層» не дает нам возможности понять, имеются ли ввиду несколько защитных слоев или один. В подобных ситуациях время от времени переводчику может помочь контекст, но, как правило, может выручить только знание особенностей описываемого устройства или оборудования. Китайскому языку также характерна следующая грамматическая особенность — подлежащее может состоять не только из одного слова, но и из словосочетания и даже из предложения, что ставит переводчиков перед сложностью в определении самого подлежащего и вычлениении его среди других членов предложения. Например, «在 P 佈措過後的矽化物卻發現有高阻值 NiSi₂ 的相組成» — «в дальнейшем, в силициде с имплантом фосфора обнаруживается создание высокого численного значения сопротивления», и в данном случае подлежащим выступает сочетание «在 P 佈措過後的矽化物», что влияет на нашу стратегию перевода терминологического сочетания. Помимо того, из-за достаточно частой «перегруженности» определения определяемого слова, свойственной научно-техническому стилю китайского языка, возникают трудности с установлением связей между частями сложного определения. Например, 一片电阻重測矽化鐳阻值 — «численное значение сопротивления силицида никеля». Также стоит учитывать, что в любом научно-техническом тексте, в частности материаловедческом, можно столкнуться с профессиональными жаргонизмами, не встречающимися в словарях. Таким образом, при переводе терминов и терминологических сочетаний материаловедческой лексики китайского языка стоит помнить о том, что следует большую долю внимания уделять контексту, ограничиваемому терминологией. Даже если переводчику удастся найти словарное определение термина или терминологического сочетания, ввиду отсутствия специализированных терминологических словарей материаловедческой лексики, словарное значение может не совпасть с контекстуальным, что в дальнейшем приведет к переводческим ошибкам. Помимо очевидной рекомендации в виде изучения научно-технических материалов, непосредственно связанных с тематикой перевода, стоит обращать внимание на то, к какому направлению материаловедения относится текст — к нанотехнологии, к кристаллографии, металлургии и так далее, что поможет отыскать контекстуальное значение среди нескольких словарных.

Литература:

1. Реформатский, А.А. Вопросы терминологии.— М.: Аспект, 2005.
2. Лаптев, В.Д., Татаринов В.А. Терминологический вестник. Новые пути описания терминологии.— М.— Л., 2000.
3. Толикина, Е.Н. Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.— М.: Наука, 2006.
4. Реформатский, А.А. Введение в языкознание.— М.: Аспект Пресс, 2008.
5. Гринев, С.В. Введение в терминоведение.— М., МГУ, 1993.
6. Лейчик, В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура.— М.: КомКнига, 2006.
7. Кузькин, Н.П. Вестник ЛГУ. К вопросу о сущности термина, № 20, вып. 4. Л.: Наука, 1962.
8. Капанадзе Л.А. Развитие лексики современного русского языка.— М.: Наука, 2005.
9. Рецкер, Я.И. Что же такое лексические трансформации? «Тетради переводчика» № 17 — М.: Международные отношения, 1980.
10. Чжоу Югуан. Модернизация китайского языка и письменности. Языкознание в Китае.— М., 1989.
11. Кочергин, И.В Основы научно-технического перевода с китайского языка на русский.
12. О «Китайской грамматике» Иакинфа (Н.Я. Бичурпия) // Н.Я. Бичурпин и его вклад в русское востоковедение: Материалы конференции. Ч.1.— 1.1.: Наука, 1977.
13. О факультативности и избыточности в китайском языке // Восточное языкознание. Факультативность.— М.: Наука, 1982.

АУДАРМАНЫҢ ҚЫТАЙДАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ ЖАСАҒАН ӘСЕРІ.

Аннотация:Мақалада Қытайдағы қазақтар тілінің құрылымдық өзгерістеріне қытай тілінің жасаған әсері және қазақ тілінің көркейіп дамуы, аударма барысында екі тілдің айырмашылықтарын сипаттау және де Қытайдың тіркес сөздерін аударудағы ерекшеліктері туралы баяндалады.

Түйін сөздер: Интерстрат, індет, тілдік факторлар, диаспора.

Аударманың қай тілде болмасын алатын орны өте ерекше. Елдер мен мемлекеттер, халықтар мен ұлттар арасындағы рухани-мәдени, әлеуметтік-саяси, экономикалық сауда қарым-қатынастары күннен-күнге қарқындап келе жатқан дәуірде екі жақтың бірін-бірі түсінісу құралы болатын, ғылым мен білімді, әдебиеттерді дәл жеткізе алатын аударма дәнекер ретінде аса үлкен рөл атқарады.

Тарихи себептерге байланысты Қытай елінде қоныстанған қазақ диаспорасы сол өңірдегі өздерімен ғасырлар бойы қатар өмір сүріп келе жатқан қытай, ұйғыр қатарлы ұлттар мен бір қоғамдық ортада бірлікте еңбек етіп, қоян-қолтық араласып келеді. Әсіресе, қытай, ұйғыр халықтары мен араласа отырған қазақтар шаруашылықтың қай саласында болса да солармен үнемі тығыз қарым-қатынаста болудың нәтижесінде олар қытай және ұйғыр халықтарының тілін үйренуге ерекше ден қойды. Бұл процесс жаңа Қытай Халық Республикасы құрылғаннан кейінгі дәуірлерде ерекше қарқын ала бастады. Достық қатынастағы тілдердің бір-біріне тигізетін әсерлері интерстрат құбылысы деп аталатыны белгілі. Әрине, Қытайдағы қазақтар тілінің құрылымдық өзгерістеріне өз әсерін тигізіп отырған қытай тілі элементтерін де осындай интерстраттық құбылыс деп қараған жөн.(С.Мұстафаұлы)

Қатар өмір сүріп отырған тілдердің бір-біріне тигізген әсерлерін зерттеген орыс ғалымы Н.Т.Буларева Сибирде жасайтын орыстардың тіліне жергілікті халықтар тілінің жасаған ықпалына әдейі тоқтала келіп: "Процессы освоения иноязычного слова совершаются в устной языковой форме - народной речи, в которой "переламывается" слово. Оно приобретает фонарическую оболочку, получает грамматическое оформление дейді /2,127/. Қытайдағы қазақ тілі ерекшеліктерінің қалыптасуына әсер еткен басты фактор - аударма екендігі белгілі.

Әрине, Қытайдағы қазақтар тілінің құрылымдық өзгерістеріне қытай тілінің жасаған әсері тек осы өңірдегі халықтық ауызекі тіл аясы мен ғана шектеліп отырған жоқ, сонымен қатар осы өңірдегі қазақ тілінің синтаксистік құрылымына да өзіндік әсерін тигізіп, оның қатарын жаңа сөз тіркестері, сөйлем формалары мен толықтырғанын осы өлкедегі жазба тілден де байқауға болады. "Ұлттық мәдениетіміздің өзге саласын былай қойып, қазақ әдеби тіліне бүгінгідей дәрежеге жетуін еске алғанның өзінде де аударма қосқан үлес өз алдына бір төбе.(С.Мұстафаұлы). Алғашында аударма арқылы еніп, бүгінде өз тіліміздің сан қилы айшықты өрнек үлгілерін жасап отырған жаңа сөздер мен сөз үйірлері, тың тіркестер мен сөйлем орамдары жазба тіліміз түгілі, ауызекі сөйлеу тілімізде мол дей келе тілші ғалым Өмірзақ Айтбайұлы орыс тілінің қазақ әдеби тілінің қалыптасуындағы үлкен әсерін тұрақтандырады. Мұндай жағдайды Қытайдағы қазақ тілі де өз басынан кешіп отырғандығы белгілі . Аударманың қытайдағы қазақ тілінің дамуы мен кемелденуіне оның тілдік құрылымындағы өзгерістерге жасаған игі әсеріне әдейі тоқтала келе тілші ғалым Ибырайым - Пәйзоллауды былай дейді: "Біздің баспа сөздерімізде ұлт тілінде жазылған басылымдарға қардармалар бірнеше есе мол, сондықтан әдеби тіліміздің аударманың әсеріне әлде қайда көп ұшырайтыны да табиғи"/4,34/. Қытай тіліндегі көркем әдебиеттерді, түрлі ғылыми кітаптарды, саяси әдебиеттерді қазақ тіліне аудару арқылы қытай тіліне тән сөз саптау нормалары, сөйлем формалары осы өлкедегі қазақ сөйленісіне сондай-ақ, оның жазба тіліне де сол қалпы өзгеріссіз кіріккен.

Дегенменде бұл жерде үлгі етіп айта кететін нәрсе тарихи себептерге байланысты қалып қойған қазақ халқының Қытай ұлтының арасында өмір сүріп жүрсе де өз ұлтының ана тілін ұмытпауы. Жалпы аударманың Қытайдағы қазақ тілінің дамуы мен қалыптасуына тигізген әсері, ең алдымен осы өлкедегі жазу стилінің өзіндік ерекшеліктерінен айқын көрінеді. Бұл ерекшеліктердің бірі - сөйлемнің тым ұзын құрылуы болса, енді бірі - сөз саптау ерекшелігі мен сөйлемдердің құрылымдық ерекшелігі жағынан қытай тіліне бейім болуы. Әдетте қытай тілінің құрылымдық ерекшелігі бойынша бір әріп бір сөздің орнына жүреді. Сондықтан қытай тілінде қысқа құрылған бір сөйлем қазақ тіліне баспа - бас аударылғанда көлемі түп нұсқадағысынан әлде қайда кеңейеді. Мысалға қытай тіліндегі жеті жолдық

ұзақ сөйлемді қазақ тіліне аударғанда бар болғаны үш немесе төрт ғана жолдық сөйлем ғана болып аударылады.

Байырғы тілімізде өсір бұйрық райлы етістігі әдетте малды, шашты, сақалды, бидайды өсір сияқты сөздермен тіркесім жасайтындығы белгілі. Осы өлкедегі қазақ тілінде аударма жолымен қалыптасқан қырағылықты өсіру - қытайша: *tí gāo jǐng tí*; білім қабілетін өсіру - қытайша: *tí gāo zhì shì shuǐ píng*; саяси сананы өсіру - қытайша: *tí gāo zhèng zhè jué wú* сияқты басқа да түрлері бар. Мысалы: Ұлы көсеміміз Мау жушидің (төраға Мау Зыдон) "Қырағылықты өсіріп, отанды қорғайық" деген ұлы тәлімін көкірегіне берік сақтаған, қызыл жүрегі партияға талпынған кедей малшылар ұрпағы, қағылез халық жасақтарымыз тап жауларының сегнал оғын деркезінде байқап, Мау Зыдон идеясы үгіт дүйіне (отряд) мәлімдеді (Қыраулы қырқалар "роман", Б. Кәрі 445б). Байырғы тілімізде жол беру тіркесі кезігеді. Қытайдағы баспа сөз бетінде кезігетін "кеңінен жолға қою" тіркесі де аударманың әсерінде қалыптасқан тіл деуге болады. Тіркес қытай тіліндегі: *guāng fān shì shì* бір тіркесінің дәлме-дәл аударылуы арқылы қалыптасқан. Мысалы: «Төңкерістік жас батырларды батыл қорғандар» деген нұсқау даязбау (әшкерелеу қағазы) жазу, ашылып-сайрауды кеңінен жолға қойған,... (Қыраулы қырқалар "роман", Б. Кәрібаев. 92б). Сол сияқты қытайдағы қазақ тілінде қолданылатын мынаны баса дәріптеу тіркесі қытай тілінде сөйлем ішінде келіп, дағды бойынша белгілі бір түйінге өзгелердің назарын аудару мақсатындағы қаратпа сөз ретінде жұмсалатын қытайша: *qiāng diào le zhè yì diān* деген тіркестің баспа бас аудармасы. Мысалы:..., автономиялы районның төрағасы Сымайл Тілеуалды 20 қазан түстен кейін, автономиялы райондық радио, кино, телевизия мекемесінде қызмет тексергенде мынаны баса дәріптеді, районымыздың радио, кино, телевизия істері реформасын үздіксіз тереңдетіп, батылдық пен жаңалық жаратып, дәуірмен бірге алға басып, кәсіптік өміршеңдік пен жалындылықты бастан-аяқ сақтау қажет (Шынжаң газеті, 2003ж, 22 қазан, 19137 сан, 1б). Мысалға алынған публикация бетіндегі осы бір сөйлемнен әдеби тілімізде көп қолданылмайтын дәуір мен бірге алға басу - қытайша: *yú shì jù jìn*; бастан-аяқ сақтау - *shì zhōng bāo chí* сияқты тіркесімдерді де тікелей аударма жолымен осы өлкедегі қазақ жазба тілін енген тың оралымдар деуге болады. Сол сияқты тағы көзқарасқа бұрылыс жасау - қытайша: *zhuān biān guān niān* "көзқарасын өзгерту деген мағынада жұмсалып отыр" тіркесін де айтуға болады. Тіркес тікелей аударма жолымен қытай тілінен қазақ публикациясына еніп орныққан. Мысалы: ..., игерту барысында Чапчаг Сібе автономиялы ауданы кадрлардың саяси насымен назариялық білім өресін жоғарлатып, халық үшін қызмет істеу саналылығын жоғарлату, көзқарасқа бұрылыс жасау,... (Шынжаң газеті, 2003 ж., қазан, 19137 сан, 1б). Әдеби тіліміздегі ешбір тіркесіне жасай алмайтын жекелеген кейбір сөздер қытай тілінен тікелей аудару арқылы осы өңірдегі жазба тілде тіркес ретінде қалыптасып, жергілікті халық тіліне әбден сіңісіп кеткен. Мысалы, қытай тіліндегі: алдағы уақытта, келесі кезекте мағынасында жұмсалатын *xià yì bù* тіркесі осы өңірдегі жазба тілде келесі қадамда болып тікелей аударылып қалыптасқан. Мысалы: Келесі қадамда сарстан сақтану және оны емдеу қызметінің шаралары жөнінде әзірлік мығым, тиянақтандыру ойдағыдай болған (Шынжаң газеті, 2003 ж, 22 қазан, 19137 сан, 1б).

Қытайдағы қазақтар тілінде қолданылып жүрген "жиналыс өткізу" мағынасындағы "мәжіліс ашу" тіркесі де қытай тіліндегі: *kāi huì* тіркесінің баспа-бас аударылған түрі. Қытайша: *kāi* - ашу, *huì* - мәжіліс. Мысалы: Әр түрлі мәжілістер ашып, Мау жушидің әртүрлі нұсқауларын кең көлемде терең үгіттеді (Шынжаң газеті, 1960ж. 5 наурыз. № 231, 3б). Мысалдағы кең көлемде терең үгіттеу тіркесі де қытай тілінен дәлме-дәл аударылып алынған қытай тіліндегі: *guāng fān* - кең көлемді, *shēn qū* - терең *huān chūān* - үгіттеу тіркесі, яғни байырғы тілімізде мүлде тіркесім жасамайтын терең және үгіттеу сөздері аударманың әсерімен тіркесім жасап баспа сөзде орныққан. Қытай тілінің өзіне ғана тән болып келетін "бір,... бір немесе бірден,... екіден" сияқты рет-ретімен келетін сөйлем формасы да дәлме-дәл аударылып жұмсалып нәтижесінде осы өңірдегі қазақ публикациясында қалыптасып орныққан деуге болады. Мысалы: Бұл жер бірден кедей, екіден ақ болғандықтан партия мені жіберді (Шынжаң газеті, 1960 ж. 19 желтоқсан, № 352 сан)... көкірек кернеген сеніммен бір ниет, бір тілектен селбесіп, өз күшімізге сүйеніп өмір сүру, қажырлылықпен шаруашылық жарату, рахат пен миханатта бірге болу,... (Шынжаң газеті, 1960 ж. 19 желтоқсан, № 352 сан). Тек қытай тіліндегі ерекше сөйлем формасы саналатын, белгілі бір іс-әрекеттің орындалуының орындаушыға байланыстылығын көрсететін қытайша: *bèi dòng jù* "bèi" әріпті сөйлем немесе құрамында *bèi* "әріпі келетін сөйлем де қазақ тіліне дәлме-дәл аударылып қолданылу нәтижесінде баспа тілде қалыптасып, жергілікті халық тіліне әбден сіңісіп кеткен сөйлем формалары болып табылады.

Қортындылай келе біз ең алғаш қазақ елі әр ұлтпен тығыз қарым-қатынаста екенін көріп отырмыз. Қытайдағы қазақтар тілінің дамуы мен кемелденуіне, сондай-ақ оның жазба тілдік нормаларының қалыптасуына аударма өз әсерін тигізгендігін өз тілдерін ұмытпай одан ары қарай дамытқанын, Қытай тіліндегі сөздерді қазақшаға аударғанда түсетін өзгерістер мен айырмашылықтарды байқаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер.

1. Бухарева Н.Т. Сибирская лексика и фразеология- Новосибирск; Наука, 1983. 202с
2. Айтбайұлы Ө. Аударма ісіндегі сөз жасам тәжірибесінен // Түркі тану мәселесі; Алматы; Қазақ мемлекеттік КПИ, 2001. 21-31б
3. Пәйзолла И. Аударма не күйде // Тіл және аударма. Үрімжі 2000 №1 33-37б
4. С.Мұстафаұлы Вестник КазНУ Серия филологическая №8(90).2005
5. Аударма тәжірибесі. Алматы, “Қазақ университеті” 2009

Қоңқанова А.А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы

2 курс магистранты

Ғылыми жетекші: ф.ғ.к., доцент. Ахметбекова А.К.

ИБРАХИМ АБД ӘЛ-МАЖИДТІҢ «ҚАБЫРҒА» ӘҢГІМЕСІ

Андатпа

Берілген мақалада мысырлық жазушы Ибрахим Абд әл-Мажидтің шығармашылығы сөз болады. Мақалада Ибрахим Абд әл-Мажидтің негізгі "فضاءات" (Кеңістіктер) әңгімелер жинағының үшінші тобынан алынған "الجدار" (Қабырға) әңгімесіне талдау жасалынады және жан-жақты зерттеледі.

Кілт сөздер: Ибрахим Абд әл-Мажид, новелла, рәміз, қабырға, бала.

Ибрахим Абд әл-Мажид романдар мен новеллалар жазған мысырлық жазушы. Оның "فضاءات" (Кеңістіктер) деп аталатын әңгімелер жинағы бес топқа бөлінген. Әңгімелердің әрқайсысы әр түрлі уақытта жазылған. Алайда жазылу стилі бойынша бір-бірімен ұқсас келеді.

Солардың ішінде оның "الجدار" (Қабырға) әңгімесі. Бұл әңгіме 1988 жылы жазылған. Оқиға сюжетіне тоқталатын болса, мұнда басты кейіпкер – кішкентай бала адасып жүр, ол өзінің үйін таппай жүр, ол қайда бармаса да, оның алдында үнемі қабырға пайда болады. «Ары қарай, күн батады және оның артынан шуақтарын шашып жаңа күн туады», - деп үмітпен жазып келе жатып: «ал бала өз үйін қайтадан іздейді, оның алдынан қайтадан қабырғалар пайда болады.» деп жазып, оның әлі де тығырыққа тірелген күйінен шықпағанына меңзейді. Одан кейін: «бала үйін тапты, бірақ ол үйдің кірерге не есігі, не терезелері жоқ» - деп жазады.

Әңгіменің басын жазушы баланың аяқ киімін сипаттаудан бастайды. Балаға қара түс ұнамайтынын, ол баланың қоңыр аяқ киімінің қап-қара болып кетуін сипаттау арқылы баланың көп уақыттан бері адасып жүргенін сипаттайды. Әңгіменің осы жерін автор былайша жазады: " كنت أمشي على أطراف قديمي، و أنا لا أحب اللون الأسود أبداً، و أعشق اللون البني منذ طفولتي – «Жаяу жүріп келе жатып, қара аяқ киімім қап-қара болғанын көрдім, ал мен қара түсті мүлдем жақсы көрмеймін, ал қоңыр түсті болса кішкентай кезімнен жақсы көремін.» [2, 654]. Мүмкін ол аяқ киімін тазалап, қалпына келтіре алмаған болар. Біріншіден, бұл жолдар арқылы жазушы басты кейіпкердің өзіне ұнамайтын халде екенін және сол халден шыққысы келетіндігіне меңзейді. Екіншіден, «оған не себеп болды?», - деген ойға келеміз. Сол сұрақтың жауабы әңгімені оқу барысында өздігінен-өзі шыға келеді. Ол бала көшелердің арасымен адасып, үйін таба алмай, шарасыз күйде қалды.

Әңгімені жалғастыра отырып автор баланың қалаға кіріп, көшелердің қаңырап бос қалғанын, тірі жан жоқтығын жазады. Яғни: " ثم رأيت نفسي أدخل المدينة من باب واسع قديم، و أرى الشوارع خالية من الحركة و الناس" – «Артынан үлкен ескі қақпа арқылы қалаға кірдім. Көшелердің қозғалыссыз, бос, тым-тырыс екенін көрдім» деп, автор қалаға кіргендегі, сол қаланың жағдайын сипаттап, көшелерінде тірі жан, қозғалыс жоқтығын сипаттайды.[2, 654]. «Көшелерде неге адамдар жоқ?» деген сұраққа жауап бірнеше болуы мүмкін. Ол даладағы ауа-райының көшеге шығуға қолайсыздығы болуы мүмкін. Алайда, көшелердің бостығын біз елдегі бейбітшіліктің жоқтығымен байланыстырдық. Далаға шығу қауіпті болғандықтан, сонымен қатар жұрттың біраз бөлігі шығанақ елдеріне көшіп кеткендіктен адамдар аз деген тұжырымға келдік. Ол ойға біз жазушының "تمارين على الأحلام" (Армандарға жаттығу) әңгімесін оқи отырып келдік. Ол жерде жазушы басты кейіпкердің достары «бай елдерге» жұмыс істуге кетіп қалғандығын жазады.

Автор өз әңгімесін ары қарай жалғасытра келіп, бір көшеге кіріп, ол көшеде кішкентай балалардың ойнап жүргенін, ал аналары болса балкондардан мойындарын соза қарап тұруларын жазады. " قابلني شارع. دخلت فيه، فرأيت نفسي ازداد طويلا، و تعلو هامتي سطوح العمارات، و يظهر أطفال من كل جهة يتعلقون بطرف -بنطالي، و تظهر نساء تطل - من الشرفات رافعة أعناقها" - «Алдымдағы көшеге кірдім, бойым өсіп кеткендей болды, ал басым ғимараттардың төбелеріне жетті, ілініп тұрған панталондардың шет жақтарынан балалар көрінеді және балкондардан мойындарын соза қарап тұрған әйелдер көрінеді».[2, 654].

Ол қайда барса да, қай көшеге кірсе де, алдынан үлкен темір қабырға пайда болатынын, күн шуағы көрінбей, үміті үзіліп көңілсіз қалған баланың жағдайын сипаттайды. Өзінің бұл әңгімесінде күннің шуағы да көрінбейді деп ауыспалы мағынада тіптен үміттің шуағы да жоғын айтады. Осылайша Ибрахим Абд әл-Мажид Египеттегі панасыз қалған адамдардың, әсіресе кішкентай жетім балалардың жағдайын сипаттайды. «Ол бала неге адасып қалды? Оның ата-анасы бар ма?», - деген сұрақтар пайда болады.

Оның үйін таппай жүруін интерпретацияла үшін біз «үй» сөзінің символикалық мағынасын қарастырдық. Н.А. Истомина өзінің «Символдар сөздігінде» былай деп жазады: «В некоторых культурах дом – это место встреч для общих совещаний, праздников и дней скорби...»

Для психологии подсознания дом является важным символом, возможно, как в мечте: «Важные сны говорят просто о доме... Что происходит «в доме», то творится и у нас внутри. Фрейдистская психология приписывала символический дом матери и женщине в половом либо «рождающем» смысле. В образе дома также заложено больше женски-материнского, нежели мужского. В связи с этим каждый сновидец может сам стать олицетворением приведенного в порядок либо в упадке, старого или нового дома из своего сна» (Аеппли)». [3, 207-208]

«Үй» сөзінің символикалық мағынасына сүйенетін болсақ, үй – ол ана. Үйдің тағы да бір мағынасы ол адамдардың жиналатын жері. Ендеше, біз екі тұжырымға келе аламыз, біріншіден, ол бала анасын іздеп жүр. Екіншіден, үйді таппай жүрген бала адамдардың жиналған жерін, қоғамды таппай жүр. Ол қоғамдағы бірліктің жоғалғандығына меңзегендей болады.

Басты кейіпкердің тұрмыс жағдайы нашар екенін оның «ескі желбабынан» көре аламыз. Сонымен қатар ол бала жол таппай жүргенін жазылған. Әңгіме атауының өзі «Қабырға» қандай да бір тығырыққа теңеуді білдіреді. «Сөйтіп адасып жүрген балалар қаншама, олардың тағдырын кім шешпек?» - деген сияқты сұрақтарға жетелейді. Оқырманды ары қарай ойлауға шақырады, кейіпкердің тағдыры не болмақ. Сол кейіпкердің тағдырын шешу арқылы мысыр халқының да тағдырын шешуге итермелегендей болады. Яғни, жазушы өз ойын тура мағынада жеткізбей, ауыспалы мағынада, барлық жетім балалардың жағдайын бір жетім баланың бейнесі арқылы сипаттайды. " الشمس كانت تمضي إلى المغرب " - «Күн тез батып бара жатты, түннің ерекше бір жарығы болды және ақ түсті жарық бір ғажайып болып көрінді» - сол ғажайып жарықта бір үміт сезілгендей деп жазып, ары қарай: " لكني أيضا رحمت أدعك عيني بكفي الصغيرتين، و أبكي، " - «Бірақ мен сол әр түн сайын жылайтын кішкентай бала мен екенімді түсініп, екі көзімді жұмып жылай бастадым» - деп жазушы өзін сол тығырыққа тірелген, кішкентай жетім балаға теңейді. [2, 655].

Жалпы «Қабырға» сөзінің мағынасы қандай? Белгілер мен символдар энциклопедиясында «қабырға» сөзіне келесідей анықтама беріледі: «Стена – символ стойкости и постоянства, незыблемости и неприступности, защиты и опоры. Стена – самый надежный оплот... Но есть у стены и обратная сторона. Эта теневая сторона стены символизирует жесткое ограничение, духовную неволю, непреодолимую преграду и разделение («стена отчуждения», «стена непонимания» и т.д.)» [5].

“Wall. Its significance is diverse, depending upon which of its different characteristics is taken as fundamental. In the Egyptian system of hieroglyphs, the wall is a determinative sign conveying the idea of ‘rising above the common level’ (19); clearly the predominant sense here is that of its height”.[6, 362-363]

Джон Кирлоттың бұл сөздеріне сүйенетін болсақ, Ибрахим Абд әл-Мажид басты кейіпкерге сол қабырғадан асып түсу керек демекші. Ол қабырғадан асып түсу үшін балаға батылдық, күш пен шыдамдылық керек. Бірақ бала алдынан пайда болған қабырғаға қарап, кері бұрылып, қабырға жоқ жерлер іздейді. Бірақ басқа көшеге бұрылған кезде де, қабырға жоқ жерде, оның алдында жаңадан қабырға пайда болады. Автор бұл жолдар арқылы бала қай көшеге кірмесе де, қайда бармаса да, алдынан қабырға пайда болатынын жазу арқылы, адам қандай істі бастамаса да, қиыншылыққа тап болатындығына меңзегендей болады. Бірақ ол қиыншылықтарға жеңілуге болмайтынын айтқысы келгендей болады. Ары қарай «Символдар сөздігінде» «қабырға» сөзі келесідей сипатталады:

It expresses the ideas of impotence, delay, resistance, or a limiting situation. Now, the wall seen from within as an enclosure has a secondary implication of protection which, according to its function and the attitude of the individual, may even be taken as its principal meaning. [6, 362-363]

Джон Кирлоттың берген «Қабырға» сөзінің екінші мағынасында ол шарасыздықты, қарсылықты немесе шектеулі жағдайды білдіреді. Сонымен қатар, «қабырға» сөзі тағы да қорғау мағынасын білдіреді және ол осы сөздің негізгі мағынасы болып табылады. Олай болса, бұл әңгіменің атауының өзі екі дуальді мағынаға ие. Бір жағынан ол кішкентай балаға кедергі, үйін табуда бөгет болса, екінші жағынан қарасақ, мүмкін ол қабырға баланы бір жамандықтан сақтаған болған шығар.

At the same time, this image has another term of comparison, that of matter as opposed to spirit (4). It should be noted that the symbolism in the latter case remains unchanged, since matter corresponds to the passive or feminine principle, and spirit to the active or masculine”.

Үшінші мағынасында Джон Кирлот «қабырға» сөзін бостандықтың антонимі ретінде түсіндіреді. Яғни, қабырға адамды шектейді, оның бостандығына шек қояды. Сонымен қатар, ол қабырғаны өзгеріссіз, пассивті, консервативті бір қалыпқа теңейді және активті талпынысқа, күш-жігерге ынталандырады. [6, 362-363]

Берілген әңгімені оқи отыра біз «қабырға» сөзінің бұл жерде көбінесе адам бостандығын шектейтін, консервативті, шарасыз қлып деген мағыналарға ие екендігін көре аламыз. Өйткені кішкентай бала қайда барса да алдынан қабырға пайда болатынын жазып, оның тығырыққа тірелгендігін, қабырға оның алдында бөгет болып тұрғандығына меңзейді. Бірақ, мүмкін бұл «қабырға» жақсы мақсаттарға, яғни адамдарға қорған болу мақсатына қолданылу керек болған, алайда ол өзінің барлық негативті тұрғысында сипатталып тұр.

Ибрахим Абд әл-Мажид әңгімесіндегі бала сөзінің символдық мағынасына келетін болсақ, Н.А. Истоминаның айтуы бойынша бала ол пәктіктің, тазалықтың, болашақтың белгісі. Бәріміз де өзіміз жетпеген жетістіктерге балаларымыз жетуін қалаймыз. Сондықтан да, көп жағдайда бала болашақта орындалуы мүмкін потенциалды мүмкіндіктер символы ретінде қарастырылады. Сол сияқты бала адамның жақсы жаққа өзгеріп, өзін шыңдау үшін қайта туған адамның символы ретінде де қарастырылады. Бала ықылас пен тазалықты білдірген соң көбінесе адамның жаңа туғандағы табиғилығын білдіреді. [3, 515]

Әдебиеттер тізімі:

1. القاهرة. 1997. مكتبة مدبولي، "الأعمال غير الكاملة"، إبراهيم عبد المجيد – Ибрахим Абд әл-Мажид «Бітпеген амалдар», «Мадбули» баспасы, Каир, 1997.
2. Т.Турскова «Новый справочник символов и знаков». – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2003. – 800 с. – (Необычные справочники). ISBN 5-7905-1836-2.
3. «Энциклопедический словарь символов»/Авт.-сост. Н.А. Истомина. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2003. – 1056 с. ISBN 5-17-014890-9 (ООО «Издательство АСТ»), ISBN 5-271-05043-2 (ООО «Издательство Астрель»)
4. С.Силина, «Язык символов: мифология и религия». – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 384с.: ил ISBN 5-699-13205-8.
5. www.znaki.chebnet.com/s10.php?id=708
6. J.E. Cirlot “A Dictionary of symbols”. Second Edition. London, 1971.

Қайруллаев Е.,

Жани А.,

Абылайхан атындағы Қазақ халықаралық
катынастар және әлем тілдері университеті
2-курс студенті

ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИДІҢ «ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ЖІКТЕЛУІ ТУРАЛЫ СӨЗ» ЕҢБЕГІНІҢ ЗАМАНАУИ ТІЛ БІЛІМІМЕН ШЕКТЕСУІ

Қасиетті қазақ даласында адамзат тарихына білімнің әртүрлі салаларын дамытуға айтарлықтай үлес қосып қана қоймай, сонымен қатар, бірқатар ғылымдардың негізін қалаған көрнекті тұлғалар жетерлік және олар тек нақты бір ғылыми сала төңірегінде емес, ғылымның көптеген салаларында өзінің еңбектерін өшпестей етіп келер ұрпаққа мұра қылып қалдырды. Қазақстандық фарабитанушылардың айтуынша, «уақыт өтсе де, құндылығы одан әрі арта түскен мұрасының маңыздылығы философия, әлеуметтану, логика, этика, эстетика, жаратылыстану ғылымдары саласындағы өз ұстанымдары мен еңбектерінің тек Шығыс халықтарының әлеуметтік және философиялық ой-өрісін одан әрі дамытуға үлес қосып қана қоймай, Орта ғасырдағы және Ренессанс кезіндегі Еуропаға да оңтайлы әсер еткендігінен көрініс табады». Осылайша, әл-Фарабиді білім мен ақиқатты іздестіру жолында этникалық, мәдени, лингвистикалық және діни ерекшеліктерге сәйкес барлық қарама-қайшылықтарды еңсере білген әлемнің адамы деп санауға болады. Түркі жерінде дүниеге келген ойшылдың болашақта бойына көптеген мәдениеттердің – ирандық және үнділік, гректік, арабтық және түркілік жасампаз күштерінің самалын сіңіріп, араб-мұсылман мәдениетін танытатын философ ретінде әлемге мәшһүр болуы осы жазылған сөздерді дәлелдейді. Өмір тарихына қысқаша көз жүгіртер болсақ, Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Тархан ибн

Ұзлағ әл-Фараби Отырар оазисінде дүниеге келді. Қазақстан жерінде егіншілік пен қалалық мәдениеттің көпғасырлық тарихы бар. Атап айтсақ, Оңтүстік Қазақстанда көне замандарда-ақ қалалар мен суармалы егіншілік пайда болды. Арабтар жаулап алғаннан кейін Отырар оазисі Фараб аймағы деп аталып кетті. Онда бірнеше қала орталықтары, солардың арасында Весидж (Оксус) қамалы да орналасты.

Әл-Фараби осы жерде дүниеге келіп, балалық шағын осында өткізді. [1, 6] Ғылыми білім негіздерін Әбу Насыр әл-Фараби Отырарда алады. Мұнда сол уақыттағы ең бай кітапхана орналасты. Әл-Фараби осы кітапханада философиялық және ғылыми еңбектермен танысуға мүмкіндік алды. IX-X ғғ. Отырар ірі саяси және мәдени орталық еді. Осында әртүрлі діни сенімдер: шаманизм, зороастризм, несториандық, манихейшілдік, буддизм кең таралды. VIII ғасырда Оңтүстік Қазақстан араб халифатының құрамына кіргеннен кейін, осы жерді мекендеген халықтардың рухани өміріне көп өзгеріс әкелген ислам діні кең тарала бастады. Жалпы сол заманның әр түрлі діни көзқарастар ұлы философ болуына да септігін тигізгені байқауға болады. Осында әл-Фараби өзі өкілі болған түркі мәдениетінің рухани құндылықтарын бойына сіңіреді. Әр адамның көзқарасы шындықты рухани-практикалық игерудің жүйесі болып табылады. Онда мәдени аяда қалыптасқан білімдер мен нанымдар, адамгершілік мұраттар, қоршаған ортаға деген психологиялық және эстетикалық қатынас жиынтығы көрініс табады. Көптеген фарабитанушылар әл-Фарабидің көзқарасына түркі мәдени дәстүрінің әсер еткенін мойындайды. Әл-Фараби тумасынан өкілі болып табылатын түркі мәдениеті өзіне тән дүниетанымдық бағдарлар мен категорияларды, болмыс принциптері мен дүниені ұғыну құндылықтарын қалыптастырды. Ол құндылықтар жастық шағында әл-Фарабидің тұлғалық қалыптасуын анықтады. Білім іздеген әл-Фараби халифаттың мәдени орталықтарына аттанды. Олардың ішінде Бағдат қаласының маңызы зор еді. Әл-Фарабидің рухани мұрасын зерттеуші ғалым М.М.Хайруллаев: «Әдебиетте әл-Фараби Орталық Азиядан кеткенге дейін Шаш пен Самарқандта болып, біраз уақыт Бұқарада оқып, еңбек етті деген деректер бар. Бағдатқа барар жолында ол Иранның көптеген қалаларында: Исфаханда, Хамаданда, Рейде (Тегеранда) және т.б. болды. Әл-Фараби сапарға қашан шығып, Бағдатқа халиф әл-Муктадир билік құрған уақытта (908-932) қоныс аударғаны туралы айтылады» - деп жазды. [2, 43]. Бағдатта әл-Фараби білімі және ғылыми қызметке белсене араласады: парсы, грек, сирия тілдерін, ең алдымен, араб тілін үйренеді; теориялық математика, медицина, логика, философия, поэзия және т.б. ғылымдарды игереді. Әл-Фарабидің ұстаздары ежелгі грек философиясын терең игерген Юханн ибн Хайлан мен Әбу Бишр Матта болды.

Әл-Фараби білім нәрімен өте терең сусындаған. Тіл білімі, философия, музыка, математика, астрономия, дін және сол кезеңдегі басқа да ғылымдарды үйренген. Философиялық ғылымдардағы қабілеті мен біліктілігіне байланысты Аристотельден кейінгі екінші ұстаз – муаллим-ус сани деген атаққа ие болған. Фараби көне грек ойшылдары – Платон, Аристотель, Эвклид, Птолемейлердің еңбектерін адамзатқа түсіндірген ойшыл. Қыпти мен Ибн бу Усайбияның жазбаларына сүйенсек әл-Фарабидің еңбектерінің саны жетпістен асады. [3, 120].

Әл-Фарабидің рухани мұрасы барлық өмірінің барысында қалыптасты және дүниетанымдық тұрғыда, идеялық бастауында әртүрлі мәдениеттердің – түркілік, антикалық, әсіресе классикалық грек, үнді, иран мәдениетінің ықпалдарымен айқындалады. Ортағасыр дәуірінде қалыптасқан түрлі мәдениеттердің өзара әрекеттесуі мен сұхбаты исламдық дүниетаным аясында жүзеге асып, адамзатты әлі күнге дейін таңдандыратын мәдени өмірді дүниеге әкелді. Бұл дәуірді жиі Батыстағы Ренессанспен салыстырады, тіпті А.Мецтің ізінше мұсылман Ренессансы дәуірі деп те атайды. Сол арқылы исламдық ортағасыр мәдениетінің қайталанбас, нәрлі өрлеуін атап көрсетеді. [4, 7] Сонымен қатар, әл-Фараби артынан Стамбул мен Париждің, Тегеран мен Лейденнің, Мадрид пен Калькуттаның кітапханаларындағы көптеген қолжазбаларда көрініс тапқан бай философиялық мұра қалдырды. Б.Г.Гафуров пен А.Х.Қасымжанов әртүрлі елдер кітапханасында әл-Фараби қолжазбаларының сақталуының төмендегідей мысалдарын келтіреді. Тегерандағы Меджилис кітапханасында оның 14 шығармасынан тұратын 7 қолжазбасы бар. Стамбулдағы Айа София кітапханасында 16 шығармадан тұратын 10 қолжазбасы сақталған. Британ музейінде №7518 инвентарлық нөмірлі аса құнды қолжазбасы 11 трактаттан тұрады. Өзбекстан ғылым академиясының Шығыстану институтында «Даналар трактатының жинағы» деген атпен №2385 қолжазбасы сақтаулы. Ол әл-Фарабидікі деп саналатын 16 трактаттан тұрады. Ресей ғылым академиясы Шығыстану институтының Санкт-Петербург бөлімінде әл-Фарабидің 10 трактаты енетін 4 қолжазба бар. Әл-Фараби еңбектерінің ішіндегі бүгінгі күнгі ең айтулы да маңыздыларының бірі - «Ғылымдардың жіктелуі туралы сөз». Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед әл-Фарабидің ғылым сатылары туралы кітабы былай дейді: «Біз бұл кітапта мәшһүр ғылымдарды бірінен соң бірін тізіп, ғылымдардың әрқайсысы мен ғылымдардың әр бөлімі қамтитының бәрін және сол бөлімдердің құрамында бардың

бәрін түсіндіруге талпындық». [5, 167] Әл-Фарабидің бұл ғылымдарды жіктеуінің өзіндік себептері бар. Өзінен кейінгі келер ұрпаққа түсінікті болуы үшін ғылымдарды 5 тарауға біріктірді:

біріншісі – тіл білімі және оның бөлімдері

екіншісі – логика және оның бөлімдері

үшіншісі – математикалық ғылымдар. Бұлар: арифметика, геометрия, оптика, тәлімдік астрономия, музыка ғылымы, ауырлық туралы ғылым, механика

төртіншісі – физика және оның бөлімдері, діни ілім және оның бөлімдері

бесіншісі – азаматтық ғылым және оның бөлімдері, фикһ, қаләм.

Осындай реттілікпен ғылымды классификацияларға бөліп жазған кітабы арқылы кез келген ғылым ізденуші ғылымдарды бір-бірімен салыстырып, қайсысы лайықтырақ, пайдалырақ, қайсысы барынша жетілген, ал қайсысының маңыздылығы аз, тым осалдау екенін біле алады дейді ғалым өз еңбегінде. Сондай-ақ, осы кітаптың арқасында бұл ғылымдардың қайсысына кімнің қаншалықты жақсы хабардар екені мәлім болады. Фарабидің ғылымдар саласын топтастыру әдісінің өзінде терең мағына жатыр. Алдымен ол кісінің тіл іліміне аса зор мағына беретінін көреміз. Ол кісі әрбір атау сөздерді, термин түсініктерді түрлі ғылымның кілті деп қарайды, тамаша талдаулар жасайды. Ұлы ойшылдың пайымдауынша, білім берудің бастамасы ретінде тілден және оның құрылымынан бастап алу керек. Жалпы тілдерді меңгерген тұлға басқа ғылым салаларын үйренуге бастама ашады. Ойшылдың тілге аса үлкен мән беруін оның бірнеше тілдерді меңгеруінен байқауға болады. Әл-Фарабидің пікірін айшықтай отырып, тізбекте «тіл туралы білімнің» алғашқы болып тұру себебі, бұл білім адамның пікірін дұрыс жеткізуге, сұрақты дұрыс қойып, оларға дәйекті жауап беруді үйретеді деп айтуға болады. Сонымен қатар тілдің грамматикалық құрылысына ғылыми негіз салады. Әл-Фарабидің зерттеулері бойынша, тіл білімі сөздерді есте сақтау және олардың мағынасын, заңдылықтарын білуден құралады. Әрбір халықтың тіл туралы ғылымы үлкен жеті бөлімге бөлінген:

- 1) Жай сөздер туралы ғылым
- 2) Сөз оралымы туралы ғылым
- 3) Жай сөздердің заңдары туралы ғылым
- 4) Сөз оралымдарының заңдары туралы ғылым
- 5) Дұрыс жазу заңдары [орфография – А.Қ.]
- 6) Дұрыс оқу заңдары [орфоэпия – А.Қ.]
- 7) Өлеңді дұрыстап шығару ережелері. [5, 169]

Бұл жазылған еңбектердегі ережелер қазіргі таңдағы тілдердің грамматикасында жиі кездеседі. Атап айтса, жай сөздердің заңдары туралы ғылым атты бөлімде ғалым, ең алдымен, әріптерге негіз болған дыбыстарды, олардың санын, дыбыстың дыбыстау мүшелерінің қайсысынан шығатынын зерттейді. Қазіргі сәтте дыбыстар өзінше бөлек зерттеліп, фонетика атты тіл білімі ретінде қарастырылады. Мысалы, қазақ тілінде үн мен салдырдың дыбысқа қатысуына қарай тілдегі дыбыстар дауысты және дауыссыз болып бөлінеді. Дыбыс фонациялық ауаның өкпеден шыққан кезінде кедергі ұшырай ма, әлде еркін шығады ма деген мәселелер бойынша зерттеледі. Сонымен қатар, әл-Фараби жай сөздердің жасалу үлгілеріне баса назар аударып, түбір сөздер және туынды сөздер сияқты түрлерін ажыратады. Мысалы, қазақ тілінде жай (дара) сөздер: ана, ауыл, аялдама; ал күрделі сөздер: ата-ана, қара торы, бүгін, АҚШ, т.б. Бұйрық рай мен тыйым салу етістіктерінің қалай өзгеруі керектігін, ал сапалық жағынан алғанда, етістіктердің дұрыс және бұрыс етістікке бөлу қажеттігін көрсетіп, етістіктің жақтары мен шақтары туралы түсінік береді. Әрбір тілде бұйыру мәніндегі сөйлемдерінің жасалуының өзіндік ережелері мен ерекшеліктері бар. Қазақ тілінде бұйрық рай түрі жұрнақ арқылы жасалмай, етістік түбірлерінің ерекше жіктелуі арқылы, яғни жіктік жалғаулары арқылы жасалады: (сен) кел, отыр, сөйле, т.б. Ал қытай тілінде бұйыру мәнді сөйлем құрау кезінде «别】 (bie)» иероглифынан кейін етістік қою арқылы жасалады: 你别开无线电了 (ni bie kai wu xian dian le) ! «吧 (ba)» иероглифы арқылы да бұйыру мәнді сөйлем құралады: 咱们走吧 (zan men zou ba) ! Дұрыс пен бұрыс етістіктерге тоқталар болсақ, ағылшын, неміс, француз, итальян және латын тілдерде өте көп бұрыс етістіктер кездеседі. Мысалы, ағылшын тілінде дұрыс етістік –ed жалғауы арқылы жасалса, ал бұрыс етістіктердің формасы әртүрлі болады. Етістіктің жақтары мен шақтары көп тілдерге тән. Сонымен қатар, ол тіл туралы ғылымының 7 бөлімінде өлеңді дұрыстап шығару ережелері туралы жазып қалдырды. Себебі шығыстың ұлы атасы поэзияға жаны жақын болды. Әбсаттар Дербісалиевтің «Әл-Фараби эстетикасы» еңбегінде Сирияның Халаб қаласының әміршісі Сайф ад-Даула сарайына жиналған данышпан данагөйлер мен ақиық ақындар аптаның әр күні әдемі, әуезді, бұлбұлды баққа отырып, мұшайраға түсетін еді. Әбу насыр әл-Фараби де оған жиі қатысатын. Ол өзгелердей

емес, Сайф ад-Дауланың өзімен келіп, әкімнің жанында отыратын. Білімпаз билеуші шығысқа осымен шұғыла шашқан Фарабидің философиялық тұжырымдарын да, өлеңдерін де қатты ұнататын, сүйсіне тыңдайтын. Мұндай санаткерлік сынға араб, парсы ақындарының сайыпқырандары ғана қатысатын. Дей келе, Отырардан шыққан ойшылдың шындыққа толы шынайы шұмақтарын келтіреді:

Қайтейін мен көкжиек көңілімді,
Келер күнге үмітпен жол ашамын,
Қос шөлмекпен өткіздім өмірімді,
Сенім артып тұр соған болашағым.
Бір шөлмекке көк сия толып тұрса,
Екіншіде шарап бар жайы мәлім.
Даналықты сиямен молықтырсам,
Шараппенен шерімнен айығамын.[6, 14]

Бұл өлең шұмақтарынан ақын өмірді ағып жатқан өзенге теңеп, барлық дүниенің өткінші екенін көз алдына келтіріп тұрғандай болады. Әл-Фарабидің «Өлең өнерінің қағидалары туралы трактат» еңбегін жазғаны баршамызға мәлім. Әзірге бізге мәлім Ренессансқа жататын еңбектерінің ішінен Аристотель іліміне негізделіп, өзіндік қолтаңбасымен ерекшеленіп жазылған. Әбу Насыр әл-Фарабидің өлең өнеріне байланысты көптеген зерттеулерді жинақтап, өз табиғатымен жіктеген ұлы адамның парасатты пайымдаулары соншама уақыт өтсе де, құнын жойған жоқ.

Өлең өнерін зерттеу барысында, ойшыл қазіргі лингвистиканың теориялық және практикалық міндеті болып табылатын сөйлеу мәдениетінің мәселесін көтерді. Тілдің сарқылмас байлығын зерделеу, оларды мақсатты және тиімді пайдалану үшін тіл мәдениеті ең маңызды құрал болып табылады. Дегенмен, адамдарға тілге тек қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, сондай-ақ адамның тәрбиесі мен білім алуындағы маңызды фактор ретінде қарау қажеттілігін алдыға қояды. Атап айтқанда, әл-Фараби «Шеър санъати» атты еңбегінде сөйлеу мәдениетінің, шешендік өнерінің, поэтикалық сөйлеу ерекшеліктері туралы айтады.

Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы жайлы» атты кітабында былайша жазған: «Тіл мен сөйлеу мәдениетін меңгерген адамнан артық тіршілік иесі кем де кем». Әл-Фараби пікірінше, бұл игілікті жоғары бағалайтын адам оны игеруге ұмтылады және ол бірқатар артықшылықтарға ие болады. Атап айтқанда, ол «шешен болуға тырысуы, білімді және дана адамдарды құрметтеуі» тиіс. Осылайша өзінің ойларын білдіре отырып, әл-Фараби ең алғашқы ғылым – тіл, яғни ол объектілерге, субстанцияларға ат беру туралы ғылым, екінші ғылым – грамматика, яғни ол сөздерді орнымен дұрыс пайдалану туралы ғылым, ал үшінші ғылым – логика, яғни ол грамматикадан бөлек, барлық халықтардың сөздеріне жарайтын ережелер беретін ғылым деп пайымдады. [5, 178].

Қорытындылай келе, профессор Сатай Сыздықовтың «Мәңгі ел» идеясының қалыптасуы деректеріндегі мынадай пікірімен аяқтағымыз келеді: ««Мәңгілік ел» идеясының үш негізден немесе үш тұғырдан тұрғаны анық. Біріншісі – Түркі қағанаты билеушілерінің саяси акт – «манифест» ретінде әзірлеп, тарих сахнасына шығаруы; екіншісі – әл-Фарабидің философиялық шығармашылығында идеяның теориялық-философиялық тұрғыдан негізделуі және үшіншісі – Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дидактикалық дастанында құқықтық мемлекеттің негізгі қағидаларының, яғни Ата Заң іргетасының қалануы». Көптілді меңгеру деген ұғым - қазақ дүниетанымында бұрыннан бар түсінік. Кезінде халқымыздың «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл» деген аталы сөзі дәл бүгінгі дамыған дәуірімізге сәйкес айтылғандай. Тарихи деректерге жүгінсек, ұлы ғұлама Әбу Насыр әл-Фараби бабамыз өз өмірінде 70-тен аса ұлттың тілін жетік білгендіктен, артына мәңгі өшпес мол рухани құнды мұра қалдырып кеткендігі анық. Ол философия, жаратылыстану, астрономия, математика, медицина, логика, этика, метафизика, жағрафия, әдебиеттану, тіл білімі, музыка секілді ғылым салаларынан 164 трактат жазғаны мәлім. Осынша ғылымды меңгерген Ұлы далалық ғалымның еңбектері Түркі дүниесінің ғана емес, әлем халықтарына ортақ мұраға айналды.

Әдебиеттер:

1. Қар.: әл-Фараби и развитие науки и культуры стран Востока. Алма-Ата: Наука, 1975. – С. 6-7.
2. Хайруллаев М.М. Абу Насыр Аль-Фараби (873-950). М.: Наука, 1982. – С. 43.
3. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының кітап сериялары. Қазақ халқының философиялық мұрасы: Ислам философиясы. Жиырма томдық. 4-том. /Аударғандар: Д.Кенжетай, Д.Шәуенов, Н.Жүсіпбай, Ш.Зиядов, З.Мулинова, Б.Сатершинов. Сарапшы – Н.Аюпов. – Астана: Аударма, 2005. /– 440 б.
4. Қар.: Мец А. Мусульманский Ренессанс. (Неміс тілінде ауд., алғы сөз, библиогр. және көрсеткіш Д.Е.Бертельтікі). М.: Издательство «ВиМ», 1996. – С. 7

5. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының кітап сериялары. Қазақ халқының философиялық мұрасы: Әл-Фараби философиясы. Жиырма томдық. 3-том. /Аударғандар: Т.Ғабитов, Қ.Затов, Д.Кенжетай, А.Құрманәлиева, Г.Нұрышева, Ж.Сандықбаев, Д.Шәуенов. Сарапшы – Ж.Молдабеков. – Астана: Аударма, 2005. /– 496 б.

6. *Әбсамтар Дербісалиев*, «Әл-Фарабидің эстетикасы», Қазақ ССР жоғары және орта арнаулы білім министрлігі. С.М Киров атындағы еңбек қызыл ту орденді қазақ мемлекеттік университеті. – Алматы, 1980. –66 б.

Қызыке Л.

Түркология мамандығының

2 курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к. Қортабаева Г.

ОСМАНДЫҚ АРХИТЕКТУРАДАҒЫ МИМАР СИНАННЫҢ РӨЛІ

Орта ғасырларда Осман империясында сәулет құрылыс өнері жоғары деңгейде дамыды. Империя халқы болмысынан сәулет өнері мен құрылысты, архитектуралық нысандар салуға бейім болды. Алғашқы кезде мешіттер салу, Ислам діні бойынша басқа да сиынатын орындар, мавзолейлер, жамиер салумен айналысты. Әсіресе Стамбул мен Эдирне қалаларында мұндай құрылыстар өте көп болды. Осман сұлтандары түрлі архитектуралық кешендер салуға өте бейім болды. Солардың бірі Сүлеймен сұлтан болып, оның тұсында атақты түрік сәулетшісі, әлемдік архитектураның танымал тұлғасы Мимар Синан болды. Оның есімі Қожа Синан болып, Мимар (құрылысшы, сәулетші) есімін оған халық берген болатын. Оның салған өнер туындылары қазіргі кезге дейін сақталуда.

Сәулетші Синан Османлы Түркия тарихындағы XVI ғасырда өшпес із қалдырғанына ешбір күмән жоқ. Оның алдында түрік архитектурасы, сәулет өнері әрдайым ерекшеленіп тұрады. Әртүрлі ғылым салалары мен білім негіздеріне байланыстырылып маңызды туындылар, яғни, мықты және мұқият салынған ғимараттар түрік архитектурасын байыта түскен болатын. Мимар Синан өз заманында бұл шебер жұмыстарды әрі қарай жетілдіріп, өзіне дейінгіні дамытта түсті. Өз туындыларында жинақталған тәжірибені ғана емес, сонымен қатар бұрыннан бар статистикаға жүйесін нығайтып, күш-жігерін - Шахзада Бейазидтің мешітіне салғанын көруге болады. Онда ол төрт жарты күмбезден тұратын орта күмбезді орнатты. Бұған дейін Ускюдарда, көпірдің жанында орналасқан Михримакханшайымның мешітінде осы нұсқаны сынақтан өткізген, оның күмбезі 3 жартылай күмбезден тұрады [1].

Соңғы сәулет өнерінің үлгісі - Сыртқы қасбеттерді жұмылдыру тұрғысынан, Шехзаде (Ханзада) мешіті, Синанның сәулет өнерінде жасаған ең маңызды туындыларының бірі болып саналады. Оның көрнекті шоқтары бар мұнаралары үшін, бұл мешіт Османлы архитектурасында бірінші және мүмкін соңғы әдемі мешіт болып саналады. Сонымен қоса Синан салған Сүлеймание мешіті (Сұлтан Сүлейменнің құрметіне салынған) Стамбулдағы мешіттердің ішіндегі ең әдемі мешіт болып саналады, ол Халидзениң ең төменгі төбесінде орналасқан, Синанның ең ұлы жұмыстарының бірі, оның мақтанышы болып саналады. Осман сәулетінің ең керемет туындыларының бірі болып табылады. Баяғы уақыттарда белгілі неміс сәулетшісі Бруно Таут Стамбул мешіттерін «Қаланың тәжі» деп айтқан екен. Бұл құрылым сәулет ескерткіші бола отырып, оның келбеті мен сұлулығына ғана емес, сонымен қатар, сәулет өнерінің жасалуы қаланың «топографиясы» мен орналасу жеріне сай болуы керек. Ұзақ зерттеулер мен мұқият есептеулердің арқасында Синан өз туындысын, басқа туындылары сияқты Сүлейманияны жасап шықты. Төбеде орналасқан бұл керемет жаратылысты, Халид жақтан қарағанда өте ыңғайлы панорамада көруге болады. Бұл ескерткішті құру кезінде өте мұқият есептеулер қолданылғанын көрсетеді. Мұнда Бейазид Ахмед мешітіндегі құрылыс әдістерін қолданғандығын көруге болады. Атап айтқанда, негізгі күмбез екі жартылай күмбезбен ұстатылған, сыртқы қасбетінде өткір бұрыштардың болмауы үшін (үйлесімді) галереялармен безендірілген. Синанның барлық туындылары олардың дәлдігімен, қажеттілігімен ерекшеленеді. Ғимараттың бірде-бір элементі қалып кетпеген, құрылымына бір элементті қосудың да қажеті жоқ - барлығы өз орнында. Тіпті оның туындыларындағы оюлар мен әшекейлер өз орынымен қолданылған. Сұлулық туралы ойлануға кедергі жасайтын қателіктер мен артықшылықтар жоқ, оның барлық сәулет өнеріндегі туындалары көз жауын алады [2].

Сүлеймание мешітінің құрылысы жылдарында Осман Империясы Изник тақтайшаларын жасау және пайдалануды қолға ала бастаған кезеңі еді. Бірақ сол кезде Синан бұл керемет тақтайшаларды өте шектеулі мөлшерде қолданды, мұнда ол тек михраб үшін пайдаланып, өзіндік стильді ұстанды. Осылайша, мешіттің ішкі көрінісі жоғары деңгейдегі құрылыс стилінде болды, бірақ бұған қарамастан оның тұтастығы мен ұлылығы сақталып қалды. Осман империясының дәуірінде Сүлеймание

күмбезінің барлық қабырғалары тақтайшалармен (Изник тақтайшасы) жабылуы мүмкін еді, бірақ Синан өзіне сенімді болғандықтан, осы керемет ескерткіштің безендірілуінде ысырап пен артық әшекейлерге жол бермеді, ал сол заманда Стамбулда өте шағын Рамазан Эфенди мешітінің (Безирған мешіті), шатыры ағаш болған, ал сәулет өнері тұрғысынан көзге аларлықтай болмаса да, барлық ішкі қабырғалары төбеге дейін осы «Изник» тақтайшаларымен жабылған.

Сүлеймениенің құрылысы шығындары мен басқалары – осының барлығы мешіттің кітаптарында көрсетілген. Мұның бәрі кейінірек Омар Лүтфи Баркан жариялады. Мешітке жанасатын үлкен сыртқы ауланың ортасында ескерткіш орналасқан. Ол Сұлтан Сүлеймен мен оның жоғары мәртебелі және сүйікті әйелі Хюррем Сұлтан ескерткіші еді. Сыртқы ауланың айналасында медресе, аурухана, табхан және тіпті ас үй мен монша (хамам) орналасқан. Осылайша, мұнда XVI ғасырдың Османдық сәулет өнері элементтерінің көпшілігі ретке келтіру ұсынылған. Құрылыстардың жағдайын ескере отырып, базарлар мен каравансарлар оларға көңіл бөлінді, олар сәл төмен алыс жақта – табханада орналасқан, өйткені олар біршама иеліктен шығарылды.

Оның туындыларының ішінде (ерте кезеңдегі) Халифтегі Хусрев мешіті туралы айту керек, бірақ Синанның айтуы бойынша, Эдирнедегі Селимия мешітінің шеберлігі мешіттердің шыңы болып саналады. Бұл құрылысты Осман кезеңінің Түркия архитектурасының ең ұлы туындысы ғана емес, сонымен қатар Эдирне бүкіл әлемдік сәулетшілігінің тегіс, жазық жерлерде орналасқанын мойындау керек, Осман сұлтандарының ескі сарайы жағында төбе шақтарда орналасқан. Селім II-нің құрметіне салынған мешіттің құрылысы кезінде ол Стамбул-Румелия керуен жолынан мешіттің екі мұнарасының әдемі және көрнекті күмбездерін көрді, қалған екі мұнарасы көрінбеді. Өкінішке орай, уақыт өте келе, жолдардың жаңаруына және жергілікті жердің абаттандырылуына байланысты осы тамаша панорамаға зиян келді. Бұл мешіт құрылысы кезінде Синан II Сұлтан Селімнің есімі мәңгі болуы тиіс деп ескерілді, бірақ алдыңғы сұлтандарға қарағанда Селімбасқаша болды, ол батылдықпен және басқа да адами қасиеттермен ерекшеленбеген. Бұл ғимарат басқалардан өзінің кемелденуімен және ұлы болуымен ерекшеленді, сұлтан оның құрылысына ешқандай қаржы құймады. Осылайша, ұлы шебердің қолымен және ақылымен Түрік мәдениеті сәулет өнерінің бірегей туындысы мен оның есімі – Синан алды [3]. Селимие барлық жағынан үлкен күмбезді қуатты бағандармен қоршалған. Мұнда барлық жағынан михрабтарды көруге болады және осылайша, екінші жоспардың аумағы жоқ, өйткені басты күмбез аумақтың тұтастығын сезінеді. Төрт бұрышпен орнатылған төрт минарет аспанға дейін Ұлы күмбезді биіктетер еді. Ішкі декор өте қалыпты, ұлы шеберге тән көп нәрсе жоқ. Кейінгі жылдары қайта қалпына келтіру жұмыстары кезінде ішкі жоғарғы галереялардағы көптеген әшекейлер бүлініп, кейіннен жоғалып кетті.

Кейбір мешіттердің құрылысы кезінде ол жаңа әдісті қолданды - жабық галереялардан кейін ол медресе бөлмелерін орналастырды. Мәселен, Маглуу су беру жүйесі су мен медреселер мен мешітті жеткізе алады. Бұл үлгілерді Қыдырғадағы Сокуллу Мехмет Паша мешіттері мен Эдирнедегі Михримах Сұлтан мешітінің құрылысына табуға болады. Мұндай ұқсас нысандарды Шамдағы үлкен ғимараттарда, ал ең алдымен Сүлеймие, сосын Селимие мешітінен табуға болады.

Осман империясының ұлы мұрасын қалдырған Ұлы Синанның барлық жұмысын осы мақаланың шеңберінде қамту мүмкін емес, өйткені ол осы негізге сай келмейді. Оның жұмысының іздері Түркиядан - Қырымдан Сауд Арабиясына, Сирияға, Грецияға, Венгрияға дейін, сондай-ақ Түркиядан Эдирнеден Ванға дейін көрінеді, бірақ ол тек мешіттер мен вакфтарды (қайырымдылық мекемелер), жоспарланған екен. Өкінішке орай, олардың көпшілігі Стамбулдың сыртқы қабырғалары көпке дейін сақталмайды.

Мешіттермен қатар, Синан бүкіл Түркиядан салынған көптеген медреселердің авторы болды. Мысалы, Стамбулдағы Рүстем Пашаның қазіргі медресесі Амасиядағы көрнекті автордың сегізбұрышты медресесінің ықпалымен осы медресе құрылысына 40 жыл бұрын кейбір түзетулермен құрылды. Сәулетші Амин Абас және ол оны ұстануға шабыттандырды. Басқа архитекторлар оның үлгісін орындамағанын және бұл жалғастырылмағанын атап өткен жөн [4].

Классикалық кезеңдегі Осман архитектурасында су жолдарын, су құбырларын, су дистрибуторларын, бөгеттерді салуға басымдық берілді. Османлы архитектурасының таңғажайып мысалы – бұл кейінгі жылдарда қалалардың келбетін өзгертуге ықпал ететін шағын архитектуралық ескерткіштерге айналған субұрқақтардың құрылысы. XVI ғасырдың құрылымында, одан кейін XVII ғасырда су архитектурасының элементтерінің бірі болып табылатын ішетін субұрқақтар (себили) кең таралды. Синаның қоғамдық пайдалану үшін құрған құрылымдары үлкен жетістікке жетті, бірақ осы құрылымдардың арасында магистральдық көпір құрылысына ерекше мән берді. Солардың бірі - Бюркешкемчи көпірі, ол жергілікті халықтың арасында ғана емес, сонымен қатар шетелдіктердің де көңілінен шығады. Әрине, бұл шебердің ең ұлы туындысы [5].

Кейінірек Синан Силивридің (XVI ғасыр) атақты көпірін салған, сонымен қатар классикалық мысалдардың бірі болған көпірлердің авторы - бұл Сібірде Болгарияның шекарасында, Сивилеградтағы Дри өзенінен жоғары Вишградтағы Балқастағы Сокуллу паша көпірі (өкінішке орай, Босниядағы оқиғаларға байланысты, бұл көпір бұзылған болатын), сондай-ақ құнды архитектураның бөлігі болып саналатын Мостар көпірі (сәулетші Хаиредин) бірге жойылды. Синанның шығармашылығы оның әр түрлілігімен тандандырады және осы ғажайып шебердің салған көпшілігінің (қабірдің) көптігі. Әдетте, осындай құрылымның (турбинаның) құрылысы қарапайымдылық пен біртұтастықпен ерекшеленеді, бірақ Синан мұнда әртүрлі құрылымдарды осында өзінің эксклюзивтілігін қайтадан таныстыра алды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Ahunbay, Z. "Mimar Sinan'ın Şehirci Yönü". /VI. Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde "Mimar Sinan ve Dönemi" Sempozyumu (5-11 Aralık 1988, İstanbul), 131-139. İstanbul 1989
2. Derman M. U. "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Hat Sanatı". / VI. Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde "Mimar Sinan ve Dönemi" Sempozyumu (5-11 Aralık 1988, İstanbul), 287-292. İstanbul: 1989
3. Derviş, Pelin, ed. İstanbul Para-Doksa: Kent ve Mimarlık Üzerine Konuşmalar. İstanbul: Garanti Galeri, 2010, 160 s.
4. Eyice S. "Mimar Sinan'ın Osmanlı Dönemi Türk Dönemi Türk Mimarisinin Gelişmesindeki Yeri". // Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi 1987, (4), 75-80
5. Egli E. Osmanlı Altın Çağının Mimarı Sinan. İstanbul: Arkeoloji Ve Sanat Yayınları 2009, 276 s.

Лю Цяни
магистрант 1 курса
КазНУ имени аль-Фараби
Научный руководитель:
доктор Ph.D Сапарбаева Н.Б.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА КИТАЙСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК

Актуальность темы исследования: Тема данной работы актуальна потому, что с масштабным экономическим развитием Китая, число говорящих на китайском языке становится все больше и больше. Носителей китайского языка насчитывается больше миллиарда. Поэтому людей которым нужен перевод на китайский язык тоже немало. История китайского языка очень богата и насыщена. Так как на протяжении многих веков китайский язык обогащался и не раз изменялся, впитывая в себя духовную и материальную культуру народов населяющих Китай. Выполняя перевод, с русского на китайский язык мы должны учесть многогранность языка. Лингвисты, переводчики, экономисты, банкиры стали интересоваться китайским языком. Ведь все страны хотят узнать и понять китайский народ и ход их мышления. Китайцы любят использовать в своих беседах пословицы и поговорки и не зная культуру китайского народа невозможно их понять, а тем более построить партнерские отношения.

В последнее время ученые хотят узнать душу народа, а душу народа можно узнать только через язык. Стал изучаться фольклор китайского народа, многие жанры фольклора, в том числе и афористические. Тем не менее многие аспекты китайского фольклора еще мало изучены, что обуславливает актуальность данной работы.

Научно-методологическая база исследования: при написании данной статьи нами были использованы теоретические методы исследования. Нами был проделан анализ и сопоставление источников. Также был использован историко-сравнительный метод современной фольклористики, что дает возможность проанализировать методы и приемы перевода китайских пословиц и поговорок.

Один из особенных элементов поэтики пословиц и поговорок - это образ. В нем можно увидеть единство формы и содержания художественного произведения. Под образностью и разнообразностью пословиц и поговорок подразумевается их насыщенность тропами и поэтическими фигурами. Образы можно делить на 4 вида:

1. абстрактно-символические;
2. предметно-символические;
3. растительные;
4. зооморфные;

В данной статье особое внимание мы уделили зооморфным образам, так как в китайских пословицах и поговорках используются немало зооморфных образов [6, с. 25].

В китайских пословицах описывается жизнь и суждения народа, набранные жизненным опытом на протяжении многих веков. Изобилие китайской фауны повлияло на то, что в китайских пословицах и поговорках часто используются образы животных. Например образ дракона был придуман китайцами пять тысяч лет назад, китайцы верили что когда-нибудь они станут могущественными как дракон. И спустя тысячелетия так и получилось.

При написании данной статьи был проанализирован двухтомный «Сборник китайских народных речений, пословиц и поговорок» [1, с. 205] который является наиболее полным и объемным из изданных в Китае. Где было выявлено что в китайских пословицах и поговорках часто используются образы таких животных как: тигр, лошадь, петух, рыба, насекомое, дракон, змея, рак, лягушка, скорпион. Кроме этих животных в китайских пословицах и поговорках часто используются мифологические животные например дракон. В образе дракона используются части разных животных: рыбы, осла, коня и тд. И появляется образ непобедимого дракона. Также часто используются образы белого тигра и единорога. И эти образы наделяются основным характером и способностями которые присущи данным животным.

По космологической модели мира китайцы выделяют «пять священных существ цилинь, дракон, феникс, Белый тигр (Байху) и Божественная черепаха (Лингуй)» [4. С.383].

Корни этих образов лежат в древности. Первое упоминание о драконе мы видим в «Книге перемен» который относится к VIII-VII вв. до н.э. Упомянутое дракона связано с небом и водной стихией. Дракон может летать в небе и плавать под водой он вездесущ. Дракон изображается со змеиными чертами, с пламенным ртом, с рыбьей чешуей, с когтями и рогами, который способен победить любого противника. Но в пословицах и поговорках не описывается облик животных. Дается лишь трактовка его образа и поведения.

Например, чтобы пояснить что затея очень опасна, иногда используются образы хищного тигра и дракона, который был похож на змею и был покрыт чешуей.

- 老虎口里夺脆骨, 蛟龙背上揭生鳞 [3, с. 611].

Из тигриной пасти вырвать хрящик, со спины водяного дракона сорвать чешую.

Это означает избежать опасность, не смотря на то что затея была опасной и невыполнимой. Идти на риск.

Далее можно рассмотреть

- 一锹挖不成井, 一笔画不成龙 [1, с. 877].

Одной лопатой не выкопать колодец, одной чертой не нарисовать дракона. В данной пословице говорится о том, как на самом деле трудно нарисовать дракона, так как его никто никогда не видел. И точно также очень трудно сделать то что невыполнимо. И то что в пословицах вместе с драконом используется колодец тоже не случайность, так как дракон издавна считался хранителем водоемов.

В китайских пословицах и поговорках также часто используются образы оленя, лошади, собаки, рыбы, осла и тд. Рассмотрим некоторые из них:

Называть оленя лошадью - 指鹿为马

В данной поговорке говорится о ситуации, когда кто-то умышленно искажает факты, пытаюсь ложное выдать за истинное. Китайцы любят называть все своими именами, но чтобы не обидеть собеседника, они часто используют пословицы и поговорки чтобы кратко и двусмысленно выразить свою мысль.

Китайцы с древних времен почитали людей которые были выше умом, и знаниями. Конфуций говорил что «Один человек от другого может отличатся и быть выше только знаниями». То есть, человек ни чем другим не может быть выше от другого человека. Здесь не наблюдается материальный культ, который в наше время присущ многим народам. И для китайца весьма обидно, еси говорят что он не понимает истины. Чтобы объяснить истину они обычно используют пословицы и поговорки а также изречения Конфуция. Китайцы уверены что лишь тот народ не сможет потерять свои корни, те которые не забывают свои истоки и историю. И конечно же мировоззрения предков лежат в основе китайских пословиц и поговорок. Итак давайте рассмотрим следующую пословицу

Залезать на дерево в поисках рыбы - 缘木求鱼

Данная пословица означает что невозможно добиться цели, если выбраны неправильные методы ее достижения. То есть сколько бы человек не бился, если поставлены не правильно задачи, то и цель не может быть достигнута. И это конечно же верно. Многие люди все время чего то желают, но не видя правильные пути достижения своей цели они лишь тратят свое время и силы. Что очень нецелесообразно по китайской философии.

Глаза рыбы выдавать за жемчуг - 鱼目混珠

Эта пословица используется когда человек пытается выдать ложь за правду. То есть китайцы тонко разграничивают ложь и правду. Если человек солгал, значит с ним не нужно иметь никаких дел. Так как для китайцев очень важна пунктуальность, честность и порядочность. Только с такими людьми они любят общаться.

Одной стрелой (убить) двух ястребов - 一箭双雕

Эту пословицу можно перевести как одной стрелой убить двух зайцев, то есть сделав одно дело иметь двойную выгоду.

Козёл в шкуре тигра - 羊质虎皮

Данная пословица означает что на вид человек может казаться грозным и сильным но на самом деле очень труслив. Это и есть сущность человека который на протяжении всей своей жизни притворяется и выдает себя за другого, кем он не является. Но когда приходит какая то проблема человек сразу же показывает свою суть.

Резать курицу на устрашение мартышкам - 杀鸡吓猴

Данная пословица показывает что порой люди наказывают кого - то лишь для устрашения других.

Чинить загон, (когда) овцы убежали - 亡羊补牢

Данная пословица означает, что человек не должен отчаиваться, если и случилось что-то плохое, то нужно из этого извлечь урок и предпринять все необходимые меры, для того чтобы избежать новых ошибок и потерь.

Богомол ловит цикаду - 螳螂捕蝉

螳螂捕蝉

táng láng bǔ chán

Эта пословица говорит о том, что человек видя быструю выгоду хочет ее заполучить и не видит того что он может потерять в будущем. Китайцы издревне считались очень дальновидными, ведь они любят наперед строить планы на будущее, и неустанно совершенствуются. То есть китайцы никогда не будут гнаться за призрачным явлением, поэтому что для них крайне важно то что они делают сейчас. Ведь то что они делают сейчас построит их будущее.

Богомол вздумал остановить телегу - 螳臂当车

Эта пословица говорит о человеке, который зная что не справится с этим делом, все равно за него берется. Хотя результат очевиден.

Собаки в Сычуани лают на солнце - 蜀犬吠日

Эта пословица говорит о том, что глупый человек удивляется малому, естественному. И это показывает кругозор человека. Издревне китайцы как уже говорилось выше ценили и уважали умных людей. Один человек от другого по изречениям Конфуция может отличаться лишь умом и знанием. Ни богатство, ни что иное не может возвысить человека над другими. И если человек глупый, такого человека никто не уважал.

Мечом для забоя буйволов резать курицу? - 杀鸡焉用牛刀

Здесь говорится о человеке который тратит большое количество времени и сил для достижения маленьких целей. Так как эти цели считаются для этого человека очень важными. Наиболее близкий смысловой эквивалент в русском языке: «стрелять из пушки по воробьям».

Буйвол из царства Ву тяжело задыхался при виде луны - 吴牛喘月

В этой пословице китайцы с иронией говорят о человеке который чрезмерно боязлив, и все время проявляет ее выдавая свою слабость. То есть как мы видим трусливость и слабость порицается во всех народах. Так и китайцы не любят выдавать свою слабость.

Тому, кто сидит верхом на тигре, трудно спуститься вниз - 骑虎难下

Означает что человеку начавшему большое дело и который находится в затруднительном положении, лучше всего закончить начатое дело.

Лучше быть разбитым нефритом, чем целой черепицей - 宁为玉碎, 不为瓦全

В этой пословице говорится что для некоторых людей честь главнее всего и он лучше отдаст свою жизнь за правое дело, чем будет всю свою оставшуюся жизнь жить в унижении.

Птичка Цзинвэй засыпает море - 精卫填海

В этой пословице говорится о людях, которые для достижения своей цели, намерились не уступать ни перед чем и добиваться до конца своей цели. Таких людей в народе очень уважают и ценят ведь у таких людей наблюдается сильный характер. И они очень многого добиваются в своей жизни. Хотя

иногда бывает что излишнее упорство в деле которое этого не стоит тоже отягачает жизнь человека. Данная пословица используется для поддержки другого человека.

Лягушка на дне колодца - 井底之蛙

В этой пословице говорится о людях с очень узким кругозором, которые в силу своих незнаний оценивают события только с одного ракурса, и не видят целостную картину.

Осушить пруд, чтобы взять рыбу - 竭泽而渔

Означает что иногда люди ради быстрой выгоды теряют долгосрочные планы. Бездумно делают ошибки. Не видя будущих горизонтов.

У хитрого зайца три норки - 狡兔三窟

Здесь говорится о том, что умный человек на случай опасности должен иметь несколько вариантов и мест чтобы найти убежище. Иначе когда настанут трудные времена человек может оказаться за бортом.

Лиса притворяется тигром - 狐假虎威

Эта пословица используется когда человек использует авторитет и силу другого человека чтобы добиться своих определенных благ и достичь своей цели.

В китайских пословицах и поговорках мы замечаем, часто используемые образы дракона и феникса. Одно из значений иероглифа «лун» - «знаменитый, великий, выдающийся» [1, с. 363]. Способности таких людей велики, что означает что у этого человека есть большие возможности и большое будущее. Поэтому образы дракона и феникса олицетворяют могущество и богатство. Ведь к могуществу и богатству стремится каждый человек. Поэтому эти образы часто используются в китайских пословицах и поговорках.

• 老虎嘴里拔脱牙, 青龙头下拣明珠 [1, с. 611].

Из пасти тигра выдергивать зуб, с головы Зеленого дракона забирать жемчужину.

С головы Зеленого дракона забрать жемчужину считалось безрассудным действием, и оно считалось невозможным. Поэтому когда человек шел на такие действия люди использовали эту пословицу. Также образы дракона и феникса используются в китайском изобразительном искусстве, там дракон и феникс олицетворяют Ян и Ин а между ними находится яркая жемчужина, что означает встречу весны и лета. Данная композиция используется эмблемой в новогодних подарках.

В китайских пословицах значимыми частями тела дракона являются драконья голова и хвост. Так как их можно сравнить со змеиными.

Дракон вымышленное животное которое китайцы использовали для того чтобы дать людям надежду и веру в то что Китай в будущем станет могущественным как дракон. Поэтому в образе дракона сочетаются элементы разных животных.

Например в следующей пословице мы видим использование змеиных атрибутов:

• 龙头不要蛇尾 [1, с. 789].

Голове дракона не нужен хвост змеи. Что означает дракон очень умен и хитер и не нуждается в змеиных способностях, ведь он умнее змеи.

Вторым «священным животным» традиционной китайской культуры является феникс. Самым ранним упоминанием о фениксе мы встречаем на иньских гадательных надписях (ок. XVI в. до н.э.). В китайских пословицах феникс изображается царем птиц. Благородный, прекрасный внешний облик олицетворяет благородного, достойного человека.

• 乌鸦不与凤凰栖 [1, с. 1245].

Ворона не может сидеть на одной ветке с фениксом.

Что означает, что плохой человек никогда не сможет дружить с хорошим человеком.

И люди стремились быть похожими на феникса, ведь феникс птица которая по легенде сгорела до тла а затем вновь возродилась. И каждый человек в душе надеется на чудо. Стремится к лучшему. Избегает плохое.

В результате исследования в китайском фольклоре выявлено использование различных зооморфных фантастических животных. И лидер этих образов – дракон ставший символом могущественного Китая. Использование мифологических образов подчеркивает особенность и красоту китайской культуры. А знание данных образов помогает понять суть китайских пословиц. Выявленные в китайских пословицах и поговорках мифологические образы определяют особенности использования эпитетов и сравнений в устном фольклоре. Внешне короткие пословицы и поговорки отражают внутренний мир китайского народа и окружающую их действительность. И понимание данных пословиц и поговорок дает возможность глубже понять духовный мир и мировоззрение китайского народа.

Список использованной литературы

1. Чен Юй. Сборник китайских народных речений пословиц и поговорок. – Пекин., 2001. – 3026 с.
2. Ошанина И.М. Большой китайско-русский словарь по русской графической системе в четырех томах. - М., 2001. – 584 с.
3. Ду Синь Тунг. Сборник китайских народных речений, пословиц и поговорок. -Пекин, 2001. – 3850 с.
4. Кравцова М.Е. Мировая художественная культура. История искусства Китая. - СПб., 2004.- 3026 с.
5. Позднеева Л.Д. Литература древнего Востока. – М., 2002.- 252 с.
6. Ли, Синьцзянь. Идиомы и пословицы.- Чжэнчжоу : Дасян чубаньшэ, 2007. - 185 с

Мырзабекова Н. Е.

ҚазМемҚПУ 2 курс магистранты

Ғылыми жетекшісі:

фил.ғыл.канд., аға оқыт. Р. К. Садықова

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДА СЫН ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУДЫ ДАМУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Қазіргі кезеңде білім берудің сапасын жақсарту, әдістемелік негізін өзгерту заман талабына сәйкес туындап отырған қажеттілік. Өйткені, мектептің әр күні көптеген ғылыми жаңалықтарға, терең әлеуметтік өзгерістерге толы. Бұрын оқу үрдісінде мұғалім басты роль атқарған болса, қазір білім алушылардың белсенділік көрсететін кезі туды. Сабақ мұғалімнің емес, студенттердің іс-әрекетімен бағаланады. Қазіргі заманда нені оқыту емес, қалай оқыту маңыздырақ болып отыр. Сабақ барысында студенттің ізденуі мен зерттеу дағдыларын қалыптастыра отырып, пәнге деген қызығушылықтарын арттыру мақсатында қолданылатын технологиялар баршылық. Солардың бірі - «*Сын тұрғысынан ойлау технологиясы*». Бұл технология Кеңес өкіметі кезінде 1973жылдан, Қазақстанда 1997 жылдан бері таныла бастады. Оқу мен жазу арқылы сыни тұрғыдан ойлау, яғни, RWCT жобасы 29 мемлекетте қолданылады. Технологияның негізін қалаушылар американдық ғалымдар Чарльз Темпл, Джон Дьюи, Мередит. «Оқу және жазу арқылы сыни тұрғысынан ойлау технологиясы» RWCT Сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарламасы – әлемнің түпкір-түпкірінен жиылған білім берушілердің бірлескен еңбегі. Кезінде жоба ретінде ұсынылып, көпшіліктің қолдауын тапқан бұл технологияда Ж.Пиаже, Л.С.Выготский, Эльконин-Давыдовтардың, басқа да ғалымдардың еңбектерінің ең құнды жерлері көрініс тауып, идеялар тоғысып, біріктірілген іспетті.

Сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарламасы әлемнің түпкір-түпкірінен жиылған білім берушілердің бірлескен еңбегі. Тәжірибені жүйеге келтірген Джинни Л. Ситл, Куртис С. Мередит, Чарльз Темпл. Жобаның негізгі Ж.Пиаже, Л.С. Выготский теорияларын басшылыққа алады.

Сын тұрғысынан ойлау дегеніміз бұл ақпарат пен ойдың бірігіп алуының шынайы тәсілі. Ақпаратты алу ғана емес, сонымен қатар алған ақпаратты сыни тұрғыдан бағалап, ой елегінен өткізу арқылы қолдану.

Сын тұрғысынан ойлау – бұл қиын тапсырманың шешімін табу үшін жасалатын дұрыс шешім. Сол шешімге сенудің бірден-бір жолы болып табылады. **Сын тұрғысынан ойлау**-оқушының дұрыс ойлануына жасалатын ой моделі және ой әрекетінің қызметі, соған қоса, шығармашылық ойлауды дамытатын ең маңызды бағыт.

Сын тұрғысынан ойлауды дамыту құралы деп айтуға келмейтін зияткерліктің түрлері мынадай:

Бірінші - есте сақтау; екіншісі - қарапайым және қиын ойларды түсінуін; ал үшіншісі - шығармашылықта: спортшының, суретшінің, музыканттың интуитивтік ойлауы болып табылады. Американдық профессор Дэвид **Кластер сын тұрғысынан ойлаудың бестүрін анықтап көрсеткен:**

- ✓ Бірінші-бұл өз бетімен ойлау;
- ✓ Екінші-бұл ойын қорыту;
- ✓ Үшінші-бұл проблемалық және сол ойын бағалай білуі;
- ✓ Төртінші-бұл ойын дәлелдеуі;
- ✓ Бесінші-сын тұрғысынан ойлаудың өзі әлеуметтік ойлау[1].

Сынтұрғысынан ойлау технологиясының негізгі белгілері бар,

аталмыш технологияның мақсаты - оқушылардың ойлаудағы дағдыларын, оқудағы нағыз тұрмыстық көмірдеде (толық түбегейлі шешім қабылдауға, түрлі жағдай аттардың қыр-сырын білуге, ақпаратпен жұмыс жасауға және оны талдай алуына) дамыту болып табылады.

СТО технологиясының негізі— сабақтың үш бағыттық құрылымында: ойшақыру; ойлау; кері байланыс. Енді әрқайсысына бөлек тоқталып кететін болсақ: Алдымен, *ойшақыру тапсырмалары*: өтілетін

(оқытылатын) материал бойынша оқушылардың білімдерін жаңарту, не болмаса естеріне түсіру; өтілетін материалға деген оқушылардың қызығушылығын ояту; өтілетін тақырыпты оқушылардың өздері анықтауға мүмкіндік беру жататын болса, келесі *ойды жүзеге асыру үшін берілетін тапсырмаларына*: өтілетін тақырыпты белсенді меңгеруіне жағдай жасау; өткен тақырыппен жаңа тақырыпты байланыстыра білуге жағдай жасау жатады. *Ал кері байланыстың тапсырмаларына*: өтілген тақырып бойынша өз ойын қорытуға көмек беру; келесі тақырыпты өзбетімен анықтауға көмек беруді жатқызамыз[2].

«Сыни тұрғысынан ойлау» ұғымын белгілі бір идеяларды қабылдай отырып, оның неге қатысты екенін зерттеу, оларды жеңіл септикалық ойларға қарсы қоя білу, салыстыра алу, сол идеяларға қарсы көзқарастармен тепе-теңдікте ұстап зерттеу, оларға сеніммен қарау деп түсіндіреді авторлар. Сын тұрғысынан ойлау деңгейіндегі ойлау тек ересек адамдарға, жоғары сынып оқушыларына ғана тән деп ойлау аса дұрыс түсінік емес. Жас балалардың да бұл жұмысты дұрыс ұйымдастырған жағдайда өз даму деңгейіне сәйкес ойы шыңдалып, белгілі бір жетістіктерге жетері сөзсіз.

Сын тұрғысынан ойлау жобасының әдіс-тәсілдері студенттерді тынымсыз ізденімпаздыққа баулиды. Баланың еркін де терең ойлауына, үздіксіз жұмыс жасауына жол ашады. Студенттің ізденісі жеміссіз болмақ емес. Дәстүрлі білім беру кезіндегі студентті сын тұрғысынан ойлайтын студентпен салыстырғанда нәтижесі жақсы болды.

Сын тұрғысынан ойлау – оқу мен жазуды дамыту бағдарламасы. Оқушыны мұғаліммен, сыныптастарымен еркін сөйлесуге, пікір таластыруға, бір-бірінің ойын тыңдауға, құрметтеуге, өзекті мәселені шешу жолдарын іздей отырып, қиындықты жеңуге баулитын бағдарлама.

«СТО-ды дамыту» технологиясы несімен қызықтырады?

- Кез келген ұстазға сапалы сабақ беруге мүмкіндік беретіндігімен;
- Оқыту мен ұйымдастырудың тиімді әдістерінің көптігімен;
- Оқу мотивацияларын өзгертуге пайдалы екендігімен.

Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту сабақтарының негізінде студенттер арасында:

- - бір-бірінің пікірін тыңдау, сыйластық пен ынтымақты қарым-қатынастың негізі қаланады;
- - өзін жеке дара тұлға ретінде тануға жол ашады;
- - бір-біріне құраметпен қарайды;
- - өз ойын ашық және еркін айтады, пікір алмасады;
- - өзін-өзі және бірін-бірі бағалайды;
- - мұғаліммен еркін сөйлесіп, пікір алмаса алады;
- - бір-бірінің ойын тыңдап, проблеманы шешу жолдарын іздей отырып, қиындықты шешуге көмектеседі.

- - белсенді шығармашылықты ойлауға негіз қаланады.

Студенттерге сыни ойлауға үйрету - олардың сыни және шығармашылықты ойлауын дамытуға, аудиторияда өздеріне еркін ахуал тудыруға, мұғалім тек ақпарат беру көзі болуды тоқтатып, студенттерге сұрақ қоя білуге бағытталған пікірлесуге, қатысуға мүмкіндік беруші тәсіл. Студент жаңа ұғымдарды, түсініктерді өзінің бұрынғы білімін жаңа ақпаратпен толықтырады, кеңейте түседі. Қазіргі заман талабына сай студенттердің өзіндік көзқарасы, сенімі, ішкі уәжі қалыптасуы керек. Сондықтанда сабақты жоспарлаған кезде олардың сыни ойлауын тудыратын сұрақтар немесе деңгейлік, кеңейтілген, құзырлылық тапсырмалар болуын қадағалау керек.

Қорытайтқанда, жеке тұлғаны дамыту, шығармашылық сабақтардың өткізудің, оқушының өз бетімен ізденіп, жан-жақты дамудың алатын орны ерекше екені байқалды. Іс тәжірибемізді қорыта келе, мұғалімдерге мынадай ұсыныс жасаймыз: 1. Оқушыларды сын тұрғысынан ойланту арқылы пәнге деген қызығушылығы артады; 2. Мұғалім мен ата-ана тығыз байланыста болуына жағдай жасайды; 3. Оқушылардың жан-жақты болуына мүмкіндік береді; 4. Әр мұғалім болашақ үшін қызмет істейді. Ол әр оқушыны жеке тұлғаретінде көріп, оның өміріндегі өз орнын табуына, сынып ұғымын қалыптастыруға, ата-аналармен ынтымақтасуға, оқуда қиындық көріп жүрген оқушыға көмек көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Beon, J. Engaging ideas: the professors guide of integrating writing, critical thinking, and active learning in the classroom. SanFrancisco: José-Bass.

2. Пассов Е.И., Кузовлёв В.П., Коростелёв В.С. Цель обучения иностранному языку на современном этапе развития общества. Иностранные языки в школе. 1990 г. №6.

Мошқал М.А.
master 1 course student, Far East Department,
Oriental studies faculty, Al-Farabi KazNU
Ақһапов Е.А. Ph.D., associate professor,
Far East Department Oriental studies faculty,
Al-Farabi KazNU

MEDIA DISCOURSE AS THE MAIN FRAMEWORK OF SOCIAL COMMUNICATION

Language is the main tool of communication. It is also the main means by which people fail to communicate without considering its nature and background (Crystal D., 2010). There are many specialized varieties or fields of language, such as science, medicine, law, religion, and mass communication. These different areas have developed various language styles. They require careful study in order to be understood and used in communication to share information from one person to another. Among several varieties of language styles, the language of newspaper reports represent a wide range of linguistically distinctive features. To attract the attention of readers, newspaper reporters have to use various techniques in writing news articles. The headlines of this news are also written in a special style that is different from the ordinary language. They are used in unusual ways and with some special grammar rules. They must also take into account the attitudes and interests of the intended reader, because whenever the reader opens the newspaper, the first things the reader sees are headlines, and photographs. Therefore, learning the language of newspaper headlines is very interesting and deserves careful study (Moe S., 2014: 1).

One of the most obvious features of newspaper and television news, which has been ignored in both traditional and relatively recent media research, is that they are a special kind of discourse. N.D. Arutyunova defines “discourse” as “purposeful social action”, “speech immersed in life”, that is, “the creative dynamics of social being, human social practice, which simultaneously forms and reflects its cognitive and communicative experience, its will and character claims” (Arutyunova N.D., 1999: 136). The advantage of this understanding is that discourse, without destroying intuitive or linguistic approaches to understanding it, is not limited to the framework of a specific language statement, that is, the framework of the text or the dialogue itself, but extends them to the level of correlations with the outside world. When determining the value of discourse, it is necessary to take into account the values accessible to all participants of communication, which implies not only knowledge of the language and the general thesaurus, but also the knowledge of the world, coinciding or, at least, shared and understandable installations and representations of other people. The best illustration is literature, in which the creators of artistic texts give them a certain form, filling it with a specific content, that is, a set of values addressed to the reader, which are supposedly clear to him, in order to evoke a response, as is the case in conversation, conversation to the a person (in the case of interpersonal communication); in other words, in the case of written communication, writers and readers participate in the process of sociocultural interaction.

The emergence of new information technologies, the globalization of the information space and the rapid development of the media in the second half of the twentieth century have led to the fact that linguists in their works more often analyze the functioning of the language in the field of mass communication. In addition, they are interested in various aspects of language use in the media. In the course of research, the acquired knowledge is formalized in a new direction - media linguistics, within the framework of which a systematic integrated approach to the study of the language of the media is proposed. Currently, the language of the media means: a set of texts created and disseminated by the media; stable intra-language system with inherent linguistic characteristics; unique multilevel sign system in which, along with its verbal component, audio-visual components are combined, and each of the media has its own one.

Media discourse refers to interactions that take place through a broadcast platform, whether spoken or written, in which the discourse is oriented to a non-present reader, listener or viewer. Though the discourse is oriented towards these recipients, they very often cannot make instantaneous responses to the producer(s) of the discourse, though increasingly this is changing with the advent of new media technology, as we shall explore. Crucially, the written or spoken discourse itself is oriented to the readership or listening/viewing audience, respectively. In other words, media discourse is a public, manufactured, on-record, form of interaction. It is not ad hoc or spontaneous (in the same way as casual speaking or writing is); it is neither private nor off the record. Obvious as these basic characteristics may sound, they are crucial to the investigation, description and understanding of media discourse.

Changes in the communicative processes of the end of the XX - beginning of the XXI centuries, reflecting the powerful impact on the real life of modern mass media, actualized the problems associated with understanding the media text. The term "media text" most commonly used to designate mass communication texts incorporates parallel, interchangeable or intersecting phenomena - mass-communicative text, mass media text, journalistic text, newspaper text, teletext, advertising text, PR text, Internet text etc. It should be noted that the meaning of the term media (from the Latin. "media", "medium" - means, method, mediator) allows you to call any information carrier as media text, ranging from cave paintings, traditional books, works of art and ending with the most up-to-date phenomena of technical progress. However, as a generalizing term media text was fixed precisely for the texts of mass communication (Pyadysheva T.G., 2017).

The specificity of media discourse is that the informative function is the most important aspect in news texts (Dobrosklonskaya 2016; Negryshev 2006). The text of the news genre is as close as possible to reality and, unlike analytical and journalistic genres, is more focused on its reflection than on interpretation".

It means that the main task of the news text is to create the most accurate picture of the event for the addressee. Analyzing the features of the reflection of events in the media, Leontiev A.A. notes that "the journalist does not describe the event as such or the scenario as such, but their mental image," that is, the media do not present the addressee the event itself, but the image of the event. "The image of the event is described by him with the help of the text, and the ultimate goal of this text is, ideally, to create a similar image of the same event in the recipient" (Leontiev A.A., 2008).

As is known, the formation of an image of an event in the mind of the addressee occurs already at the stage of reading the heading, since headings are designed to represent the content of the main text. The headings "are reference points showing the most important textual information. It is these advanced elements of the text that serve as a support for the reader in understanding the content, with fluent perception, they give a fairly complete knowledge of the whole text" (Lazareva E.A., 1989). The function of the header is to form the primary image of the event for the addressee.

The newspaper is not only the most important source of information, but also a powerful means of convincing and educating the people, a means of forming citizenship and sense of justice. The newspaper is a medium of information and a means of persuasion. It is designed for a massive and completely heterogeneous audience, which it should be able to keep, to force itself to read. The newspaper, as usual, is read in conditions when it is difficult to concentrate: on the way to work in the subway, on the train, at breakfast, resting after work, at lunchtime, filling for some time a short time free, etc. It is because of this that it became necessary to organize newspaper information in such a way as to convey it concisely, briefly, quickly, while at the same time communicating everything basic. It is also important to take into account the fact that the article may not be read to the end, therefore, it is necessary to include all the required information in the headline and the beginning of the article and to have a certain emotional impact on the reader. The presentation should not require any preliminary preparation from the reader, the dependence on the context should be minimal. The article begins with a headline, so these comments are true to the title of newspaper articles.

The first thing that a newspaper reader faces is the headlines of newspaper publications, which are the first signal that prompts to read newspaper material. Newspaper headlines carry specific information about the content of a journalistic work. At the same time, they have an emotional coloring, excite the reader's interest, attract attention. The reader does not often get acquainted with the newspaper from the beginning to the end, and relies only on the fact that it arouses interest, guided by the titles of the articles (according to psychological studies, 80% of readers read only the headlines of newspaper articles) (Shishkin N.E., 2004).

It should be noted that informative function is an important component of the title, to which the reader pays attention. The informative function of headlines is considered by many linguists, but it is presented in detail in the work of researcher E.A.Lazareva "Headline in the newspaper", which offers the following classifications of newspaper headlines.

The first classification includes titles that differ depending on whether one or more elements of the semantic scheme of the text expresses the title. According to this, *unidirectional* and *complex titles* are distinguished:

- *unidirectional titles* relate to one element of the semantic structure of the text, where the theme of the text is part of its main idea. This is a thesis, which is revealed by the system of theses that make up the text. The main idea includes the topic of the publication and its predicate. The essence of the title is to convey to the reader the subject of the publication stated in the newspaper. The title of a newspaper article may contain a quotation or a well-known expression referring to the event described.

- *complex titles* relate to several elements of the block diagram of the text at the same time. They carry more complex information. The expressiveness of the text is achieved through the connection of complex titles

with the text. A good example of the actualization of two substantive components of a text is when the title itself consists of two parts, United by the Union "or": "this or that". Figurative meaning of words plays an important role in this case. Also, a complex title can reflect two semantic elements of the text, when it is built on the phenomenon of polysemy of the word.

The second classification of titles is whether or not an element of the text is fully reflected in them. The text is a system of abstracts related to each other. When any argument, in turn, has dvuchastnaya structure that includes a subject and its symptom. The deployment of text - sequential predication objects by thought

On the basis of the completeness of the expression of any semantic element of the title can be divided into *fully-informative* (fully actualizing the semantic component of the text) and *incomplete, dotted* (not fully actualizing the semantic component of the text) (Lazareva E.A., 1989: 29)

As Michael Swan notes, the headlines of newspapers present some difficulties for understanding. The main goal of the headline is not just to transmit the content of the article or message, but also to intrigue, surprise the buyer, encourage him to buy a particular newspaper and read the article, while ensuring the compression of information. This explains the feature of the selection of vocabulary and syntactic structures (Swan M., 2016: 409).

All of the above features of media discourse, including aspects of the news headline, lead to some difficulties in their translation from one language to another. Thus, the translation of newspaper headlines requires a wide variety of translation transformations, determined by differences in the typical structure of headlines, ambiguity of their semantic interpretation, and differences in the set of lexical units used in the headings, expressive and stylistic factors, as well as the semantic relationship between the text and the title. These operations include grammatical and semantic transformations, inter-level (lexical and grammatical) transformations, replacement of the original title with new ones corresponding to the norms of this genre in the target language. A full translation of the newspaper headline in addition to the actual accurate transmission of the content should convey to the reader and all the emotional elements contained in the original.

References

1. Crystal D. (2010). *The Cambridge Encyclopedia of Language*, 3rd Edition. Cambridge University Press. – 524 p.
2. Moe S. (2014). *A Brief Study on the Language of Newspaper Headlines Used in "The New Light of Myanmar"*. Hinthada University Research Journal, Vol. 5, No. 1. – 11p.
3. Arutyunova N.D. (1999). *Yazik i Mir Cheloveka*. M.: "Languages of Russian Culture". – 896 p.
4. Pyadysheva T.G. (2017). Communicative space of the mass media text. *Journal of Social-Economical Phenomena and Processes*. – 6 p.
5. Dobrosklonskaya T.G. (2016). *News discourse as an object of mediallyinguistic analysis // Discourse of modern mass media in terms of theory, social practice and education*. – Belgorod.pp. – 13-22 pp.
6. Negryshev A.A. (2006). Pragmatics of a newspaper headline: mechanisms for transforming information in a heading - text system // *Vestn. Moscow State University. Ser. 9, Philology*. 2006. № 1. S. – 97-109pp.
7. Leontiev A.A. (2008). *Psycholinguistic features of the language of the media // Language of the media*. - M.: Academic project: Alma Mater. – 146-152p.
8. Lazareva E.A. (1989). *Headline in the newspaper*. - Sverdlovsk: Publishing house of the Ural University. – 96p.
9. Swan M. (2016). *Practical English Usage*. OUP Oxford; 4 edition. – 768p.

Муратова Карина

магистрант 1 курса

специальности «Переводческое дело»

кафедры Дальнего Востока

КазНУ имени аль-Фараби

Научный руководитель:

PhD, и.о.доцента Ахапов Е.А.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЭЛЛИПСИСА В ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ПРОБЛЕМАТИКА

В современном, динамично развивающемся обществе вопрос экономии времени поднимается не только в менеджменте и эргономике, но также имеет место быть и в лингвистике. В эпоху технического прогресса, когда люди все чаще используют такие средства коммуникации как Интернет и мобильные телефоны, данное понятие становится как никогда актуальным. Человек стремиться наиболее кратко и четко выразить свою мысль зачастую опуская те или иные части речи, то есть затрачивает меньше ресурсов на вербальную коммуникацию. Подобное ускорение ритма жизни породило такой феномен как «эллипсис».

В данной статье мы рассмотрим понятие эллипсиса и его проблематику с точки зрения японского языка. Эллипсис часто встречается в речи и на письме в японском языке и является одной из его главных характеристик, вызывая ряд трудностей при изучении языка, так как зачастую проблемой при восприятии речи на слух или визуально может являться не незнакомая лексика, присутствующая в тексте, а, наоборот, отсутствующие в нем слова. Кроме того, эллипсис считается значимым элементом культуры межличностного общения японцев, когда в речи могут опускаться как отдельные слова, так и значительные части высказывания, и слушающий должен быть в состоянии самостоятельно восстанавливать недостающую информацию, основываясь на контексте, конкретной речевой ситуации или собственных фоновых знаниях. Таким образом, данный навык является одним из важнейших при восприятии устной и письменной речи в естественных условиях, а умение самостоятельно употреблять эллиптические конструкции делает речь менее нагруженной, что позволяет ей звучать более естественно.

В «Словаре лингвистических терминов» О.С. Ахмановой эллипсис определяется как «пропуск (выкидка) элемента (члена) высказывания, легко восстанавливаемого в данном контексте или ситуации (в данном речевом или бытовом контексте)» [1]. Данное явление в той или иной степени присутствует во всех группах языков и проявляется на различных уровнях языка и в его различных стилях, имея особенное распространение в разговорной речи. Тем не менее, несмотря на то, что в каждом случае эллипсис имеет свои особенности, он всегда подчиняется одному из основных правил естественного языка – а именно стремлению к сокращению повторяющегося материала.

Изначально он рассматривался как риторическая фигура, считалось, что эллипсис используется для достижения определенного стилистического эффекта. Однако со временем интерес ученых переключился на грамматическую сторону феномена, а основной акцент в исследованиях делался на отсутствие структурных элементов, которые должны были присутствовать в полном варианте предложения. В 50-70-е годы XX века, когда учеными разрабатывалось положение о структурной схеме предложения, эллиптическим конструкциям стало уделяться особое внимание. Стали подниматься вопросы о семантической и структурной недостаточности/достаточности, разграничении эллипсиса со смежными явлениями, что породило достаточно споров о критерии эллиптичности. Также обсуждались предпосылки возникновения подобного феномена в рамках теории «экономии языковых усилий», выдвигались различные классификации эллиптических конструкций.

Большое количество работ японских лингвистов посвящено изучению различных аспектов данной темы, среди них исследования Сусуму Куно [2], Миэко Осё [3], Сигэко Нарияма [4], Хисаси Нода [5], Юрико Сунакава [6]. Из отечественных исследований в данной сфере можно выделить работы И.И. Басс [7]. Как японские, так и европейские и отечественные авторы не могут прийти к единому мнению, когда речи касается отождествления эллиптических конструкций и неполных предложений. Некоторые лингвисты предлагают отнести эллипсис к группе полных предложений, другие же, напротив, отделить от других групп. В.В. Виноградов утверждает, что эллиптические конструкции, являясь самостоятельными, осуществляют коммуникативную функцию ничуть не меньше, чем полные предложения [8]. К тому же он говорил о том, что эллиптические предложения не являются нарушением норм полных предложений. А.М. Пешковский называл эллиптические предложения неполными. Но при этом выделил их в самостоятельный тип неполных предложений. Он рассматривал их с точки зрения формально-грамматического состава, относя их к предложениям, в которых недостает одного и нескольких членов [9]. Н.И. Греч рассматривал эллиптические конструкции как тип неполных предложений. Ему принадлежит следующее определение неполных предложений: «Неполным называется такое предложение, в котором какая-либо из главных частей предложения опускается или подразумевается» [10].

Признак полноты или неполноты предложения не имеет отношения к его позиционной характеристике и структурно-грамматическому составу. Исходя из позиционной структуры, неполных предложений не существует. Полные и неполные предложения отличаются тем, что в полных предложениях все важные формальные звенья данной структуры представлены словесно, а в неполных предложениях некоторые позиции этой структуры являются нераскрытыми. Эллипсис может проследиваться в различных функциональных стилях языка как в письменной, так и в устной речи. Он является одной из стилиобразующих черт разговорной речи. Это явление находит свое отражение преимущественно в молодежной устной и письменной речи (так как вторая в свою очередь фактически воспроизводит устно-разговорный стиль) и проявляется в опущении падежных показателей и синтаксической незаконченности предложения. Эллипсис в публицистическом стиле, как и в научном, активно проявляется в заголовках статей, однако в остальных аспектах наблюдается ограниченно.

Иной проблемой при изучении опущений является классификация типов эллипсиса. Каждый автор предлагает свою типологию, которая может разительно отличаться от типологии другого исследователя. Рассмотрим классификацию, предложенную И.И. Басс. Среди основных типов эллипсиса, встречающихся в японском языке, выделяют эллипсис следующих членов предложения и частей речи [7]:

- 1) эллипсис подлежащего;
- 2) эллипсис дополнения;
- 3) эллипсис выраженного именем определения;
- 4) эллипсис определяемого;
- 5) эллипсис сказуемого;
- 6) групповой эллипсис.

В японском языке часто можно наблюдать явление, когда происходит эллипсис подлежащего не в зависимости от контекста, а вследствие того, что на лицо подлежащего указывается в форме глагола или залоге данного предложения [11]. К основным синтаксическим условиям, позволяющим опустить подлежащее и при необходимости восстановить лицо, которое оно обозначает, относятся выражение субъективных суждений, направленности действия, пассивности, вежливости, повелительное наклонение. Некоторые из данных условий могут также вызывать эллипсис дополнения, в особенности если оно выражено личным местоимением (бенефактивность, вежливость).

(1) 絶対犯人捕まえるからな。 *Дзэттай ханнин цукамаэру кара на.*
«[Я] обязательно поймаю преступника».

(2) 教えてやろうか *Осиэтэ яро: ка*
«Давай [я] тебе объясню».

(3) ねえ、屋上行かない? *Нэ:, окудзэ: иканай?*
«Эй, [ты] не пойдешь на крышу?»

Основываясь на форме сказуемого, можно предположить, что в примерах (1) и (2) опущено подлежащее, выраженное местоимением первого лица, а в примере (3) – подлежащее, выраженное местоимением второго лица. Сказуемое, по утверждению В.А. Алпатова, – единственная часть полного предложения, которая не может быть элидирована [12]. Проверить данное утверждение можно, постепенно убирая по одной составляющей распространенного предложения, до тех пор, пока оно не будет состоять из одного глагола – и даже в таком случае оно будет иметь определенный смысл, а недостающие части возможно будет восстановить из контекста.

Список литературы

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М.: УРСС: Едиториал УРСС, 2004. – С. 516
2. Куно Сусуму. Син Нихон бумпо кэнкю (Новое исследование грамматики японского языка) – Токио: Тайсюкан сэтэн, 1983. – 226 с.
3. Osho Mieko. A study of zero pronominalization in Japanese, PhD dissertation. – Ohio State University, 1976. – 272 p.
4. Nariyama Shigeko. Ellipsis and Reference Tracking in Japanese. – John Benjamins Publishing Company, 2003. – 417 p.
5. Нода Хисаси. Миэнай сюго-о тораэру (Ищем невидимое подлежащее) // Гэнго 33-2 (Лингвистика No33-2). – Токио: Тайсюкан Сэтэн, 2004. – С.24-31
6. Сунакава Юрико. Сюдай-но сёряку то хисёряку (Возможность и невозможность элидирования темы предложения) // Бунгэй гэнгогаку кэнкю, гэнгогаку хэн 18 (Исследования в области литературоведения и лингвистики (Лингвистика) No18). – Университет Цукуба, 1990 – С.15-34
7. Басс И.И. Проблемы современного японского языкознания. лингвистика текста: автореф. дис. на соиск. докт. филол. наук – М., 2008 – 38 с.
8. Виноградов В.В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения // Вопросы языкознания. 1954. No1. С. 3-29.
9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1956. 512с.
10. Греч Н.И. Пространная русская грамматика. СПб.: Тип. Издателя, 1827. 159 с.
11. Тутаришева М.К., Тутаришева М.К. Сущность, роль и функции эллипсиса в языке (на материале разноструктурных языков) // Вестник Майкопского государственного технологического университета – 2014.

Нұрғалиева Д.Қ.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Қиыр Шығыс кафедрасы
«Шетел филологиясы: корей тілі»
мамандығының 4 курс студенті
ғылыми жетекші:
аға оқытушы **Амирбекова У.А.**

КОРЕЙ ТІЛІНІҢ СЛЕНГТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ КОРЕЙ ӨЛЕҢДЕРІНДЕ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Корей тілінде сленг сөздер ерекше орын алады. Заман талабына сай, корей кинолары мен әндерінде көрініс тапқан сленгтердің зерттелу тарихына шолу жасап, корей тіліндегі сленг ұғымына терең түсініктеме беру осы мақаланың мақсаты болмақ.

Қазіргі уақытта корей тілінің халық арасында пайдалану дәрежесіне байланысты корей тілі лексикасын екі үлкен топқа бөлуімізге болады. Олар: әдетте қолданылатын лексика тобы мен шектеулі қолданыстағы лексика тобы. Алғашқы топқа адамдардың өмір сүру аймағы, не жұмыс орнына байланысты белгілі шектеулері жоқ, яғни күнделікті өмірде қолданылып жүрген сөздерді жатқыза аламыз. Бұл корей тілінің лексикасының негізін құрайтын сөздер. Олар әрбір корей тілінде сөйлейтін адамдарға түсінікті, әрі қол жетімді болып келіп, адам өмірінің бүкіл салаларында қолданылады: ішкі саладан бастап саяси әрекеттерге дейін.

Шектеулі қолданыстағы лексика аумақтық, кәсіби, жастық немесе жалпы қызығушылықтары мен көзқарастары ұқсас адамдар тобының қолданысында болады. Мұндай сөздер көбінесе ауызша стандартталған емес және корей тіліндегі сөздіктерде көрсетілмейді. Бірақ кейде әдеби туындыларының авторлары кейіпкерлерінің сөйлеу сипаттамаларын немесе мәтінге экспрессивті көркемдікті беру үшін пайдаланылады.

Шектеулі қолданыстағы лексикаға біз диалектизмдерді, жаргонизмдерді, сленгтерді және де вульгаризмдерді жатқыза аламыз. Соның ішінде сленгтерге осы мақала барасында тоқталып өтеміз. Сленг деп белгілі бір топ, үйірме өкілдерінен тыс, өзге адамдар білмес үшін мағынасы жасырулы сөздерді атаймыз [1].

Сонымен қатар, бірнеше корей тілі сөздіктері мен корей тілін зерттеуші ғалымдардың еңбектеріне шолу жасап, корей тіліндегі сленг ұғымына деген сөздіктерде келесідей анықтама беріледі:

1. Жаңа Корей тілі сөздігінде: «Жалпыға түсініксіз тіл, ерекше тіл ретінде өздері ғана қолданып түсінісетін тіл» [2].

2. Тіл және мәдениет сөздігінде: «Белгілі бір топ немесе мамандыққа ғана тиеселі адамдар қолданатын ерекше сөздер» [3].

Ал, корей тілін зерттеуші ғалымдардың сленг ұғымына берген пікірлері келесідей болмақ:

1. Ким Мин Су: «Белгілі бір топ, мамандықты құрайтын адамдар арасында ойдан құрастырылып қолданылатын ерекше жасанды тіл» [4].

2. Ли Суң Нен: «Сленг дегеніміз, топ ішінде қоғамға өз негізін көрсетпеу, сыртқы ортадан қорғану мақсатымен қолданылатын жасырын сөздер» [5].

3. Жан Тхе Жин: «Белгілі бір мәдени қоғамдық топтың ішінде қолданылатын ерекше сөздер» [6].

4. Ким Жон Хун: «Сленг дегеніміз өз қоғамының құпиясын сыртқа шығармай қауіпсіз өмір салтын ұстану үшін белгілі бір топ ішінде ғана қолданылатын ерекше сөздер» [7:15].

Жоғарыдағы анықтамалардан корей тілінде сленг ұғымын жалпы халыққа түсініксіз, белгілі бір топ немесе мамандық иелері ғана қолданатын формалды емес лексика деп түсінеміз.

«Самгук Юсаны» жазған Будда монахы Ирениң деректеріне сүйенсек, корей тілінде сленг сөздердің қолданысы Силла заманынан бастау алады. Сленг сөздерінің алғашқы қолданушылары ретінде саудагерлер болған [7:13]. Ежелгі Корей сленг сөздері сауда саттық барысында тауардың бағасын жасырып, тұтынушыдан шынайы бағасын құпияда сақтау, сауда-саттыққа байланысты сөздерді қарапайым халықтан жасыру мақсатымен саудагерлер арасында ғана

қолданылған еді. Қытай ғалымдары саудагерлер жұмбақтап сөйлеу, белгілі бір құнды тауарды жасыруға байланысты құпия тілде сөйлеу үшін сленг сөздерді пайдаланған дейді. Құпия тілді жасырын қолданғандықтан түсінуге қиындық туғызатын. Корей тілінде «변» сөзі, яғни «жаргон» сөз дегеніміз, қытай тілінен аударғанда «құпия тіл» дегенді білдіреді [7:12]. Бұл сөздің сөздіктегі анықтамасы: «өзге адамдарға түсініксіз, тек сол топтың адамдары ғана түсініп қолданатын «құпия тіл» деп түсіндіріледі. Осыған орай, «변» немесе «변말» деген сөздер «құпия тіл» деген сөзбен синонимдес болып келетіні анықталды.

Бірақ, ежелгі корей сленг сөздері мен бүгінгі күнгі корей сленг сөздерінің арасында біршама айырмашылық бар. Бастапқыда корей сленг сөздері тар ұғымда ғана қолданылса, кейіннен ұғымы кеңейе бастағанын аңғаруға болады. Яғни, алғашқыда тек қана саудагерлер қолданған құпия сөздер болса, заман өте келе басқа мамандық салаларына да еніп, соған тиеселі ерекше сөздер пайда бола бастаған.

Көптеген адамдар бүгінгі күнде интернеттен музыка тыңдап, музыкалық видеоны еркін тамашалай береді. Соның нәтижесінде корейя поп-мәдениетінің жаңа тыңдармандары көбеюіне кедергі жоқ. Сол себепті, қазіргі кезде, жастардың көбісі сүйе тыңдап қарайтын «K-pop» деген өзі не екен?

K-pop — Оңтүстік Кореяда 1990-шы жылдардың ортасында батыстың электропоп, хип-хоп, заманауи R'n'B сынды музыкалық жанрлардың элементтерін бойына жинаған жаңа музыкалық жанр [8]. Ол тек ән ғана емес, бүкіләлемдік би мен Оңтүстік Кореяның киіну ерекшелігін біріктіретін, жастар арасындағы субмәдениет. Оны айдолдар деп аталатын, танымал жастар тобы әншілер мен бишілер болып орындайды. Олар блюз бен рэпті араластыра отырып, тек Кореяның ғана емес, ағылшын өлеңін де қосып айтады. «Модалаға кірген батыс әні мен жоғарғы энергетикалық жапондық әндердің қосындысы болған к-поп, ерекше дауыс шығарып, адамдарға бірден әсер етеді» деп 2006 жылы Rolling Stone журналына баспаға шығады [9].

Міне бүкіл әлемге жайылған бұл заманауи жанрды дамыту үшін әр әнші не топ өз үлкен үлесін қосып отыр. Миллиондаған адамдар тындайтын өлең сөздерің жазу әрине оңай емес. Сол себепті өлең жолдарын жазу олар үшін үлкен жауапкершілік болып табылады. Осындай лириканың арасында байқап отырсақ түрлі жаргондар да кіріп кетеді екен. Ол ненің белгісі?

Заманның өзгеріп, уақыттың өтуіне байланысты халықтың қызығушылықтары да бір орында тұрмайтын кезде қалыпты жағдайды сақтау үшін түрлі әдістерді қолдана ала білу керек. Олар күнделікті тұрмыста ғана емес, сонымен түрлі салаларда да кездесуі мүмкін. Соның ішінде музыкада жастарға ұнау үшін, олардың көңілдерінен шығу үшін композиторлар лириканы жазу уақытысына сай, кеңінен қолданылып жүрген жаргондарды қосу арқылы өлеңнің экспрессивті бояулығын арттыра түседі екен. Яғни осындай тәсілді қолданып жүрген корей топтары қазіргі кезде жетерлік. Мысалы:

- BTS
- EXO
- Seventeen
- IKON
- Twice
- BlackPink
- Shinee
- Girls Genration
- Wanna one
- Winner
- NCT
- BigBang және т.б

Ендігі кезекте осы топтардың өлең жолдарында кездесетін сленг сөздерімен танысып шықсақ:

№	Корей тілінде берілгені	Қазақ тілінде оқылуы	Мағынасы
1	포도	Пходо	Бос орын
2	얼탱이없	Ольтэни опта	Айтқысыз; болмаған; болып көрмеген; ғаламат; кездеспеген
3	땀내	Ддамнэ	Тердің иісі
4	개행복	Кэхэнбок	Өте бақытты
5	күт발	Ккытпаль	Күш,бедел
6	탕진잼	Танджинждэм	Жайлап-жайлап,жинаған байлықты не мұраны құрту
7	절어	Дджоро	Керемет,күшті
8	판	Ддан	Басқа
9	수저	Суджо	Отбасылық жағдай
10	짱	Ккяң	Жай
11	혼밥	Хон пап	Жалғыз өзің тамақтану
12	심쿵	Щимкхун	Жүректің қатты соғуы
13	혼코노	Хонкхоно	Жалғыз өзің караокеге бару
14	버정	Поджон	Автобус аядамасы
15	생성	Сэңсоң	Туған күнге сыйлық
17	여친/남친	Йочин/Намчин	Жақын қарым қатынастағы қыз/жігіт
18	세젤	Седжель	Әлемдегі ең
19	남사친	Намсачин	Жай дос.Яғни тек достық қарым қатынастағы таныс дос.
20	보배	Попэ	Қалталы батарей
21	엄친아	Омчина	Анамныңқұрбысының баласы
22	이생망	Исэңмаң	Өмірдің күйреуге ұшырауы
23	갑분싸	Каппунсса	Аяқ асты атмосфераның өзгеріп,айтуға сөз қалмайтын жағдай
24	오놀아눔	Онольаноль	Уа,ойнау білесің ба?
25	별다줄	Пельдаджуль	Болмайтын нәрсенің барлығын қысқартып айту
26	소확행	Сохуакхэң	Кішкентай нақты бақыт
27	궁물	кіңмуль	Қызықты болса сұрап көр
28	레알	Реаль	Шынымен
29	TMI	Тиэмай	Ақпараттың өте көп болуы
30	커엽다	Кхоепта	Сүйкімді

Кесте 1

1-кестеде көріп отырғанымыздай, қазіргі заманғы корей өлеңдерінде сленг сөздерінің қолданылуы біршама көп және олар барлығына түсінікті емес.

Осылайша,қорытындылай келгенде, тарихи деректерге сүйене отырып, корей тілінде сленг сөздер Силла заманынан бастап қолданылып келе жатқанын байқауға болады. Корей тілінде сленг сөздер құпия тіл, жұмбақтап сөйлеу деген ұғымдармен мағыналас келеді. Сленг сөздердің қолданылу аясы өте кең. Корей тілінің сленг сөздері әр түрлілігімен ерекшеленіп, жалпы формалды емес лексиканы құрайды деген тұжырымға келдік.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. 이희승. (1961). 국어대사전. (p.2269). 민중서관.
2. 김민수. (1964). 신국어학. (p.230). 일조각.

3. 동화문화연구서편, “국어국문학사전”, (신구문화사간, 1974), p.473
4. 김민수. (1964). 신국어학. (p.230). 일조각.
5. 이승년. (1957). 은어 – 설악산산삼채취인의은어를중심으로. (p.474).일석이회승선생기념논총
6. 장태진. (1971). 특히 Social linguistics 의처지. (p.634).장암지현영선생회갑기념논총.대전
7. Kim, J.Hun.(2005). Slang. Jargon. Professionalisms. (pp.12-18). Dipmundan
8. Todd Joseph Miles Holden, Timothy J. Scrase. — Taylor & Francis, 2006. — P. 144. — «When defining kayo, generic origin is less important than the origin of lyrics and singers. Since the 1990s, the term “K-pop” has become popularized to refer to Korean popular music, being widely used throughout East and Southeast Asia».
9. Jeff Benjamin. The 10 K-Pop Groups Most Likely to Break in America (ағыл.). Rolling Stone (18 мамыр 2012).

Шуйншкалева Аида

Студентка 3 курса

Кафедра ближнего Востока

КазНУ им. Аль-Фараби

Научный руководитель: к.ф.н.Жиекбаева А.Б.,

Концепт любви в языковой картине мира (арабский, английский, русский языки)

The concept of love in the language picture of the world (Arabic, English, Russian)

Any language has its own specifics, which determine the peculiarities of language and culture, and its interconnection between world researchers and researchers over the past two centuries. Scientists turn to the issue of national-cultural specifics, relatively young sciences appear and end, such as cognitive science, the theory of intercultural communication and linguoculturology. All these languages are studied in close connection with consciousness and cognition, with thinking and mentality; The research data is especially important, since currently two trends associated with globalization are clearly visible, on the other hand, the desire to preserve identity and national identity. In this regard, the study of the concept as mental education becomes especially relevant.

Concept - a concept with the help of which the philosophy and science of the twentieth century are trying to explain a single system of information storage in the subconscious. It is the desire to overcome everything that makes it unfree. Cultural studies, psychology, many branches of linguistics. Depending on the point of view, the term is filled with a different vote. However, all points of view can be meaningful: a concept is an entity, an existing cultural-specific basis. Concepts are also defined ambiguously, depending on scientific fields and researchers. As part of our research, by concept we will understand “a multidimensional mental construct reflecting the process of knowledge of the world, the results of human activity, its experience and knowledge in the world that store information about it” [6, p. 43].

This study is devoted to the concept of "love" in the Russian national consciousness in comparison with the concept of "love" in the minds of Arab and English speakers.

The sphere of feelings is a favorable field for research, since it is in it that the features of national consciousness are most fully expressed. And love as a basic feeling, transmitting the psycho-emotional states of a person, and a concept that manifests itself in any culture, becomes a significant object for research and identification of national specificity. That this is the relevance of this study.

The concept description methods are reduced to five main ones: definition, contextual analysis, etymological analysis, paremiological analysis and, finally, interviewing (questioning, commenting) [5, p. 92]. In this study, the concept of love is described using two methods: definition and analysis of paremiology.

Love is an important concept for Arabs, so it should come as no surprise that there are many different ways to express love in Arabic, all with slightly different meanings. The strong culture of poetry and songs revolving around love developed because in the Arab world marriages were generally arranged, rather than chosen freely. All too often, one's love had to go unanswered, because of society, culture or religion. Poetry and songs provided an outlet for the passion of the lovers and – as a result – enriched the Arabic language with many nuanced words related to love.

Recalling the scientific work of Zotova E.S. it possible to say that

At the first stage, the dictionary meanings of the lexemes corresponding to the concepts were studied, for which various explanatory dictionaries of Arab Russian and English served as an empirical base (Arabic Dictionary, Lisanul Arab, , Arabic-Russian dictionary of H.K. Baranov, explanatory dictionaries of the Russian language edited by SI Ozhegova, D. N. Ushakova, S. A. Kuznetsova and English dictionaries languages, including the Dictionary of English Language by Houghton Mifflin, Kernerman Webster's College Dictionary and the Oxford dictionary). Vocabulary articles were generalized, the values of lexemes were classified, which

allowed to analyze the similarities and differences in the understanding of lexemes in Russian and English languages, and, consequently, to identify conceptual differences.

In Arab and Russian, 6 groups of meanings were singled out: attachment, location; attachment based on sexual desire; heart feeling; enthusiasm for something; love object; addiction; intimate relationships; relationship between 2 persons.

In English, the meaning of the lexeme love can be classified as follows: attachment, location; attachment based on sexual desire; strong hobby; relationship between two persons; intimate relationships; subject of affection.

We also make a reservation that in English the lexeme love is used in a figurative sense when maintaining a sports account in the meaning of “zero, ноль”, as a formula of politeness in the conduct of correspondence and in the meaning of the name of the deity. However, these items were deliberately put out of the brackets, since they do not reflect those essential features of the concept that will interest us in further comparison: the first two are associated with the tradition of use, and the third is more likely an encyclopedic character.

So, after summarizing the dictionary entries and classifying the elements of the semantics of the lexeme, we notice that the range of unit values formally coincides. However, upon closer examination, we note that this is not the case.

Initially, according to Victoria Joslin (21-2-2017), "This Is What Love Means"

Love can be defined as a strong feeling of attachment to others, which can be the result of personal relationships or relationships, such as mother's love for her child, or it can occur between lovers who are attached to each other. Love is called warm feeling, enthusiasm or devotion to a person or person (1) It is worth noting that true love is a commitment, dedication and endless promise of two people that goes beyond simple feelings and accepts other dimensions, usually symbolized by eternity and infinity, when man does not wish to be freed from him.

يمكن تعريف الحب على أنه شعور المودة القوي تجاه الآخرين، والذي قد يكون ناشئاً عن وجود علاقات شخصية أو صلة قرابة، كحب الأم لطفلها، أو قد يكون ناشئاً بين عاشقين منجذبين لبعضهما البعض، فالحب يُطلق على الشعور الدافئ أو الحماس أو التفاني تجاه شيء أو شخص معين، مثل ذلك الذي قد ينشأ تجاه البحر. من الجدير بالذكر أن الحب الحقيقي يمثل التعهد بالالتزام والتفاني والوعد غير المنتهي بين شخصين، فيتعدى بذلك كونه مجرد شعور ويأخذ أبعاداً أخرى، وعادةً ما يُرمز له بالأبدية واللانهائية حيث لا يرغب الشخص بالتحرر منه.

The Baranova Arabic-Russian Dictionary lists love هَوِيَ (فعل):

- to feel love or fondness for; admire; like very much; be inclined to
- tobefond ...

First, the meaning of “affection, location” in articles of English explanatory dictionaries is broken up into smaller ones — attachment to an animate and inanimate object, for example:

- A strong feeling of affection and concern toward another **person**, as that arising from kinship or close friendship;
- An intense emotional attachment to something, as to a **pet or treasure object**. (Dictionary of the English Language by Houghton Mifflin)

Note the same differentiation when describing the meaning of the “object of attachment”: in the dictionary entries it is specified that the subject can be animate and inanimate, while in the Russian dictionaries we do not find such clarification. Compare:

- A **person** for whom one has strong feelings of affection; **the object** of enthusiasm (Dictionary of the English Language Houghton Mifflin)
- a **person** toward whom love is felt; **the object** of such liking or enthusiasm (Kernerman Webster's College Dictionary)
- A **person** or **thing** that one loves (Oxford dictionary)
- Внутреннее стремление, влечение, склонность, тяготение к чему-л. (Кузнецов)
Inner aspiration, desire, inclination, to smth. (Kuznetsov)
- только ед. Склонность, расположения или влечение к чему-н. (Ушаков)
unit only Propensity, disposition, or desire for anything. (Ushakov)
- Постоянная, сильная склонность, увлеченность чем-н. (Ожегов)
Constant, strong inclination, dedication than s. (Ozhegov)

Another distinction of definitions lies in the semblance “passion, enthusiasm”; in English, the lexeme love is associated with a strong passion, which is reflected in each of the dictionary entries:

- A **strong** predilection or enthusiasm (Dictionary of the English Language by Houghton Mifflin)
- A **strong** predilection, enthusiasm, or liking (Kernerman Webster's College Dictionary)
- A **great** interest and pleasure in something (Oxford dictionary)

Indeed, everyone who speaks English will translate the phrase “Я люблю кино” as “I like cinema”, while the statement “I love cinema” will reflect more than just enthusiasm. That is, in English, this lexeme, used in relation to an inanimate object, expresses a greater intensity of expression of feeling than in Russian.

Now back to the differentiation on the basis of animated / inanimateness, which was mentioned just above. Apparently, it is connected precisely with the fact that the manifestation of love is most typical for animate objects.

Paremiological analysis is another method of concept description. In the encyclopedic dictionary of linguistic terms, a paremia is defined as “a short catch phrase containing moral education, moral observation or generalization. Typically, a paremia is a stable integer statement, part of a well-known expression with a pronounced explicit or implicit predicativeness” [10, p. 355]. Paremia interest us because they have stability, timelessness, they are characterized by a generalizing character. In addition, the paremiological foundation of the language reflects the mentality of the people speaking it, which is extremely important in the study of the concept.

The source of the formation of the illustrative corpus were the paremiological dictionaries of the Russian language (V.P. Anikin, V.I. Dahl, V.P. Zhukov), as well as the dictionaries of proverbs and sayings of the English language (R. Raidout, Whitting K.; Preston "Concise Oxford Proverbs Dictionary"). As well as the statements Aouhad ad-Din Anwari (died 1191), IbnRushd (Averroes, 1126–1198), Al-Harisi (1054–1128), IbnAbdRabbihi (860–940), Al-Ahnaf (c. 750 - ca. 808) and Arab folk wisdom, proverbs and popular expressions.

In the classification of paremias, the concept of "loghem" is used. The Logema (the term of P.V. Chesnokov) is a logical-semantic unit of a generalized nature, under which individual groups of paremias can be summarized. However, one should take into account the possibility of subjective assessments and perceptions of the semantics of paremias, which implies putting them into logos only in a general form [9, p. 260].

Paremiological analysis of the Arab-language material gives grounds for the selection of 13 logs, among which are:

1. Dream-When there are two people with the same dreams, they succeed.

عندما بين مع نفس الأحلام ، وعندم جميعا الحصول عليها

Dreams created by two, are executed twice as fast.

الأحلام التي خلقت سويا تتحقق مرتين أسرع

2. Value relationships -Do not reject people who want to be with you. Perhaps they will be the only ones who will stay with you in the most difficult moments of life.

لا ترفض الناس الذين يريدون ان يكونوا معك.

فربما سيكونون وحدهم من يقف معك في اصعب لحظات الحياة.

3. The price of time - you need to live for those who need you constantly, and not temporarily.

علينا نعيش من أجل أولئك الذين بحاجة لنا باسئ ماتا

4. Sensuality - There is one happiness in this life - to love and be loved.

نالك سعادة واحدة في هذه الحياة ، ألا وهي أن تُحب وتُحب

5. Interest- The smart man will not love the most beautiful woman in the world, he will love that woman who will

decorate his world ...

6. Accepting each other- Every person is worthy to be loved just like that. Just for being around. Just for the fact that he is.

كل إنسان يستحق أن يكون فقط محبوبا لمجرد انه موجود وبانب من يحب

7. Sincerity- The shortest way to the heart of a person is sincerity ...

سرر طريقة لقلب الرجل - هو صدق

8. The power of the soul- A real man enters your life with a pure heart and despite quarrels and problems, remains in it forever ...

الرجل الحقيقي ياتي اليك بقلب نقي. و على الرغم من المشاكل و الخلافات. سيبقى ي القلب الى الابد

9. The power of the soul- I am with you and in sorrow in joy, I will always be there ...

نا معك في الحزن إلى الفرح ، وسأكون دائما هناك

10. Predestination- And at the end, the Almighty will preserve your relationship with someone who truly deserves to be in your life.

ي النهاية سوف يبقى الله سبحانه وتعالى علاقتك مع يستحق حقا أن يكون في حياتك

11. Respect-Where there is loyalty and respect, there is a lot of love and tenderness ...

يئ هناك ولاء واحترام ، وهناك الكثير من الحب والحنان

12. The value of time- Love each other now, there will be no other life ...

الآن يجب ن نحب بعضنا البع ، لأنه لا يوجد حياة أخرى

13. Life for two- To love is to live the life of the one you love ...

الحب - يعني ن تعيش حياة شخص تحبه

Paremiological analysis of the English-language material gives grounds for the selection of 11 logs, among which are: uncontrollability (a man has choice to begin love, but not to end it; love cannot be forced); unmotivated (love is without reason; affection blinds reason); time parameter (time, not the mind, puts an end to love; the heart that once truly loves never forgets); the price of love (love is not found in the market; when poverty comes in at the door, love flies out of the window); love changes people (love makes men orators; love makes a wit of the fool); parental love (a mother's love is best of all; love the babe for her that bare it); sincerity (where love is, there is faith; where there is no trust there is no love); ineffability (whom we love best, to them we can say least; next to love, quietness); marriage is the tomb of love (marriage is the tomb of love; Love is a fair garden and marriage a field of nettles); love for all that is related to the beloved (he that loves the tree loves the branch; love me, love my dog); negative evaluation of love (love is full of fear; of soup and love the first is the best).

In Russian paremiology, 12 logyms were singled out: love in relation to the category of happiness / unhappiness (where love and advice are, there is no grief; not love is grief, but to fall in love twice) (*где любовь да совет, там и горянет; не любить — горе, а влюбиться — вдвое*); uncontrollability (even to drown, but to converge with the sweet; to force yourself to be afraid, but not to force to love) (*хоть топить, а смилым сходиться; бояться себя заставишь, а любить не принудишь*); time parameter (we will be separated by a spade and a shovel; it was cute, it became hateful) (*разлучит нас заступдалопата; был милый, стал постылый*); severity of separation (not a nice strand, where there is no dear; not dear and light when there is no dear) (*разлучит нас заступдалопата; был милый, стал постылый*); unmotivated (love is blind; love does not see anything) (*любовь слепа; любовь низланевидит*); fundamental nature (advice and love, this is the light; each business is sanctified with love) (*совет да любовь, на этом свет стоит; каждое дело любовью освящается*); spontaneity, spontaneity (as he saw, he didn't become his own; he fell in love as he slapped his face into soot) (*как увидал, так сам несвой стал; влюбился, как жаворожку увлеклся*); love based on similarity (equal customs - strong love; one thought, one and heart) (*равные обычаи — крепкая любовь; одна думка, одно сердце*); beatings (the one who loves whom he also beats; the one whom I love, the one I beat) (*кто кого любит, тот того и бьет; кого люблю, того и бью*); the uniqueness of the object of love (you are my only one, like blue powder in the eye; one like a finger, like poppies, color, like a red sun, etc.) (*ты у меня один, как синь порошок в глазу; один, как перст, как маков цвет, как красное солнышко и пр.*); disinterestedness (for the dear one it is not a pity to lose much of it; for the sake of the dear and yourself it is not a pity) (*для милого не жалко потерять многого; ради милого себя не жалко*); predestination (you can't be contented and cannot go round on a horse; whoever marries someone will be born in that one) (*суженого инаконе объедешь; комунаком жениться, тот того и родится*).

In a comparative analysis of the paremiology of the languages studied, we note that in both cases, the components of semantics associated with heartfelt feelings (relations between the sexes) are expressed. This value is the key for the national consciousness in both cases. In addition, both in Russian and in English, one of the most pronounced signs of love is its uncontrollability (paraemias expressing the omnipotence of love, stating the idea that she knows no boundaries), non-motivated choice of an object of affection (love is blind), an important feature and the extent of feeling in time. Here we note that in the parishes of the languages studied, the idea of the infinity of love (old love is not forgotten; old love will not be forgotten) and its finiteness (love — that glass: breaks — does not grow together; one love expels another).

The rest of the logs will reveal a number of differences. Thus, in the English paremiological foundation we do not find proverbs reflecting the connection of love with suffering, while among Arab proverbial wisdom and Russian proverbs in quantitative expression this logo comes to the fore. Here we meet the definition of love, as passing through certain trials like grief, suffering, unhappiness, sadness, misfortune, torment. To love, based on Russian proverbs, is hard, sickening, sad. A positive assessment of love is represented by 3 proverbs (out of 140 analyzed), while among the Arabic and English paroimias only 3 express a negative assessment of love, but they are not associated with suffering (love is full of fear; ; love and pride stock Bedlam).

In addition, among the Russian-speaking proverbs about love, the semantic block of paraemias is very active, associated with the severity of separation, which is not expressed in English and Arabic paremiology. This block is undoubtedly connected with the previous one ("love as suffering"), but already on the example of a concrete everyday situation.

The following three signs that are not found in English paremiology, but have a place in Arabic have the same quantitative severity (5 paraemias) - this is the fundamental nature of love; love based on similarities; spontaneity / spontaneity.

The interest is a bohemian associated with beatings (a cute one will strike - the body will add; a cute will beat, only to amuse; a sweet beating will not last long). In this group of proverbs, it is claimed that beating is a normal manifestation of love. There are only 5 such paremias; in the Arabic English paremiology, we have not met a single one.

Finally, the last 3 logos, the smallest among Russians, are also not found in the paremiological fund of the English language: predestination of love relationships (love and destiny), disinterestedness (willingness to share), the uniqueness of the love object, but very pronounced in Arabic

At the same time, we find specific logyms in English paremiology. These include the "value" or "price of love" logo. In English proverbs, on the one hand, it is stated that love has no price, it cannot be bought for money (love is neither bought nor sold), but on the other hand, that material wealth is seriously affected by love (love lasts as long as money endures). Moreover, the ratio of units is almost equal. There are six proverbs about the pricelessness of love, about its connection with the material side of life - five. With this logo in Russian paremiology, the "disinterestedness" logo is contrasted, which is not expressed in the English paremiological fund at all (for the dear friend, an earring from an ear).

Numerous in its composition in English paremiology and the speech "love as a feeling that changes people," there are seven such proverbs. There are no equivalents in the Russian paremiological fund. In addition, in English, the four parent languages represent the "parental love" logo, which is absent in Russian, asserting the absolute power of the mother's love towards the child.

Of interest is the "marriage is the grave of love" logo. And although this logo is represented by only three proverbs, it is quite indicative. Finally, two more signs that are absent in the paremiology of the Russian language are sincerity (the relationship between love and truth) and inexpressibility (the impossibility of expressing love in words, the value of silence).

Based on the above characteristics of the paremiology of English, Arabic and Russian languages, as well as lexicographic data, the following conclusions can be made regarding the concept of love in the linguistic picture of the world of speakers of English and Russian languages:

1. The concept of love in the minds of speakers, Arabic, English and Russian, reveals a number of similarities. First of all, love is associated with interpersonal relationships. Love can not be subordinated to anyone's will, it is beyond the control of man. The choice of attachment object is not motivated. Love in relation to time is considered contradictory: on the one hand it is infinite, on the other hand it tends to pass.

2. The concept of love in the presentation of English speakers is associated with a number of specific features. Thus, the feeling of love is most typical for an animate object, while love for an inanimate object is thought of as a feeling of a greater degree of intensity than in Russian.

3. Love from the point of view of English speakers cannot be bought, but at the same time, it depends on the material indicator: poverty can cause a rupture of love relationships. Another reason for the "death" of love can be marriage.

4. Arabic and English concept of love reflects the influence of this feeling on a person. Love can change people, make them better, more eloquent, but at the same time it is impossible to express it in words. In addition, love is a sincere feeling, based on honesty and trust. The highest manifestation of this feeling is kindred love.

5. In the Russian national consciousness, love is more universal: attachment can be experienced both to the animate and to the inanimate object, and although the nature of the feeling will differ, its intensity will not depend on the object to which it is directed.

6. For the Arabic and Russian linguistic consciousness, the fundamental nature of the feeling of love is important.

7. Love for a Russian person is associated with negative emotions, primarily with suffering (including separation).

8. The choice of an object of love from the position of speakers of Arabic and Russian can be associated with external or internal similarities with it. The love object is unique, single, no one can replace it. Meeting with him is predetermined by fate itself.

9. In Arabic and Russian, there is a sign of spontaneity, spontaneity of the emergence of love.

10. A distinctive feature of the Russian concept is the severity of the semantic block associated with beatings. The beatings are thought by native Russian speakers as one of the ways to express love.

11. Finally, for the Arab consciousness, love is unselfish: it is associated with the desire to share, and it cannot be bought for money.

Thus, despite the fact that love is a basic feeling, and this concept somehow manifests itself in any culture, it is impossible to talk about the identity of the concept of "love" in the Arab national consciousness and the national consciousness of speakers of the English and Russian languages.

1. References
2. Victoria Joslin (21-2-2017), "This Is What Love Means"
3. Lisa Firestone (18-12-2013), "What it Really Means to Be in
4. Arabic Dictionary
5. Lisanul Arab
6. Arabic-Russian dictionary of H.K. Baranov
7. Anikin V.P. Russkieposloviyipogovorki / pod red. V.P. Anikina. M., 1988. – 431 s.
8. Dal' V.I. Posloviyrusskogonaroda: V 3-h t. T. 3. SPb.: Dinamit, 1997. – 523s.
9. Zhukov V.P. Slovar' russkihposloviyipogovorok. M.: Sov. Jenciklo-pedija, 1966. – 535 s.
10. Ozhegov S.I. Slovar' russkogoazyka. M., 1990. – 921 s.
11. Karasik V. I. Jazykovojkrug: lichnost', koncepty, diskurs. M.: Gno-zis, 2002. – 389 s.
12. Rajdaut R., Uitting K. Tolkovyjslovar' anglijskihposlovic / per. A. P. Nehaja, hudozh. S. Grigor'ev. SPb.: Lan', 1997. – 256 s.
13. Savenkova L.B. Jazykoveovoploshheniekoncepta // Problemyverbalizaciiikonceptov v semantiketeksta: Materialy mezhdunarodnogosim-poziuma. Volgograd, 22–24 maja 2003 g.: v 2 ch. – Ch. 1. Nauchnyestat'i. Volgograd: Peremena, 2003. – S. 258 – 264.
14. Tihonov A.N. Jenciklopedicheskijslovar'-spravochniklingvistiche-skihterminoviponjatij. Russkijazyk : v 2 t. / A.N. Tihonov, R.I. Hashimov, G.S. Zhuravlevai dr. – M., 2008. – 1654 s.
15. Ushakov D.N. Tolkovyjslovar' russkogoazyka (4 t.) — M., 1935-1940.
16. Mifflin H. Dictionary of the English Language by Houghton Mifflin (Fifth Edition), 2001.
17. Oxford Concise Dictionary of Proverbs. OxfordUniversityPress, 2003.
18. Oxford Dictionary of English. Oxford University Press, 2010.
19. Preston Dictionary of English Proverbs and Proverbial Phrases. March 27, 2012.
20. Webster K. Random House Webster's College Dictionary. April 27, 1999.

Сапаева Е.Б.
 әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
 Шығыстану факультеті
 «Шетел филологиясы: корей тілі»
 мамандығының 4-курс студенті
 Ғылыми жетекші:
 аға оқытушы **Қыдырбаев Б.М.**

СОЛТҮСТІК ЖӘНЕ ОҢТҮСТІК КОРЕЙ ТІЛДЕРІНДЕГІ КІРМЕ СӨЗДЕРДІҢ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ

Бұл мақалада Солтүстік және Оңтүстік Корея мемлекеттерінің тілдеріндегі кірме сөздердің ену жолдарына талдау жасалып, бір тілдің лексикасында қаншалықты айырмашылықтар мен ұқсастықтардың бар екені анықталған.

Кез келген тіл өзіне басқа тілдерден сөздерді сіңіреді. Мысалы, орыс тіліндегі көптеген кірме сөздер ағылшын және француз тілдерінен енген. Ағылшын тілі де көптеген шетел сөздерінен тұрады. Ағылшын тілінің лексикасында ежелгі англосаксондық кірме сөздер үштен бірін құрайды. Латын және роман тілдерінен енген сөздер тілдің 60 %-дан артығын құрайды. Ғалымдар қазіргі ағылшын тілінде 500-ге жуық сөздер американдық үнділер сөзінен енгенің санап, анықтаған. Мысалы, шоколад, тотем, мокасины, вигам және тағы да басқа сөздер [1].

Уақыт келе кірме сөздер жаңа тілде мықты меңгеріліп, бөтен тілден енген сөздердей қабылданбайтын жағдайға дейін жетеді. Көптеген адамдар диван, алгебра және тағы да басқа сөздер бізге араб тілінен енгені туралы тіпті күдіктене де алмайды. Осы және де тағы да басқа сөздер біздің тілге еніп, күнделікті өмірде қолданылатын болған.

Бөтен сөздердің тілге енуі тілдің таза болуына күресшілердің қарсылығын тудыруы мүмкін. Ұлттық тілдің алғашқы күйінде сақтауға арналған қозғалыстарды пуризм деп атайды. Мысалы, неміс нацистері ариялық қанның таза болуымен ғана емес, неміс тілінің таза болуымен де күрескені белгілі. Сондықтан француз тілінен енген кірме сөздер, соның ішінде теміржол ісімен байлынысты жүздеген сөздер лезде тілдің қолданысының жойылған болатын. Бұл сөздер әлі күнге дейін орыс тілінде кеңінен қолданылып келеді. Олар: депо, перрон, локомотив, вагон, купе, кондуктор және т.б.

Корей тілінің феномендірінің бірі болып, оның лексикасында әсіресе ғылыми және әдеби стильдегі лексика 60-70%-ы қытай тілінен енген сөздерден тұратыны. Ондай сөздерді «ханджа маль» (иероглифті сөздер) немесе ханмун лексикасы деп, ал ағылшын тілінде sino-korean деп аталған. Ал ежелгі корей сөздері «сун хангук маль» немесе «pure Korean», яғни «таза корей тілі» деп аталған [2].

Ағылшын тілінен еніп, қазір кең қолданылып жатқан сөздер өте көп. Корей тілінің үлкен стандартты сөздігінің (표준국어대사전) деректері бойынша 24019 кірме сөздердің 21492-сі ағылшын тіліне тиесілі. Осы деректерге сүйенетін болсақ, ағылшын тілі қытай тілінен кейін корей тіліне өте қатты ықпал етуде [3].

Қытай тілінен енген кірме сөздер.

Қытай – ежелгі және де бай өркениет мемлекеті. Корей мемлекетіне өте жақын орналасып, Аспан асты мемлекеті Корей халқының саяси, қоғамы өміріне әсер етіп, тіпті мәдениет, ғалым, өнер және де тілдің дамуына әсер еткен. Корей жазбасы 20-шы ғасырдың ортасына дейін қытай иероглифтерін қолданып келе, қытай тілінен жүздеген, мыңдаған сөздер корей тіліне енген болатын.

Корей тілінде мүлдем неологизмдер болмаған, олар тек тілге кірген. Осылайша ханджа тілде көбей түсе берген. Мысалы, конг (ауа) + гун (әскер) деген екі иероглифтердің қосылуымен жаңа әскери-ауа күші деген сөз пайда болған. Ель (қатар) + чха (арба) = ельчха, яғни пойыз деген сөз шыққан.

Алғашында қытай иероглифтерінен мағынасы, дыбысталуы және де оның формасы тілге еніп, пайдаланылған, кейіннен тек мағынасы мен формасы ғана пайдаланылып, ал дыбысталуы интерференцияға ұшыраған, яғни, корей тілінің фонетикалық нормаларына сай өзгеріске ұшыраған. Алғашында әр иероглиф бір сөзді білдіріп, сөзге енгеннен кейін корей тілінің грамматикалық ережеліріне бағынған. Нәтижесінде уақыт келе иероглификалық лексика қатты «корейленіп», корей тілінің ана тіліндегі сөздеріндей қабылданған. Алайда 20-шы ғасырдың жаңартылған тарих кезеңіне дейін ауызша корей тілі мен жазбаша корей тілдерінде айырмашылықтар қатты байқалған. Ауызша корей тілінде корей тілінің лексикасы қолданылса, жазбаша корей тілінде иероглифтер қолданылған.

Үндістаннан Қытай арқылы Когуре, Пэкче және де Силлаға буддизмнің енуімен буддизммен байланысты жаңа терминологиялар да осы мемлекеттерде иероглифтермен жазылып, енген, сондықтан олар корей тіліне де енген. Сонымен бірге көптеген сөздер шынында санскриттен шыққан, алайды Қытайдан енген болатын. XIII-XIV ғғ. Моңғол тілінен енген көптеген сөздер де Қытай арқылы корей тілінің лексикасына да енген. Моңғол тілінен енген сөздер шенеуніктердің лауазымы, қару-жарақ түрлері, әскери ісіндегі тәсілдер, мал шаруашылығы, тамақтандыру, көшпелі өмір-салтымен байланысты сөздер болған.

Жаңа заманда да кірме сөздер негізінен қытай тілінен болған, олар әдебиет арқылы және де тікелей қарым-қатынастары арқылы корей тілінің лексикасына енген.

Жапон тілінен енген кірме сөздер

1910 жылы Жапония Кореяны аннексиялаған, яғни, Чосонның генер-губернаторствосы ретінде күштеп өздеріне қосқан. Ұзық 35 жыл бойы Корея колониялық тәртіпте болып, Жапонияның Екінші Дүниежүзілік соғыста жеңілумен, бостандық көрген. Жапонияның 1919 жылы болған бірінші марттық көтеріліске дейін бірінші колониалық билікті тарихшылар «кылыш тәртібі» деп атаған. Жапондықтар полиция-жаңдаармдық күштерге сүйене отырып, корейлерді тез арада «жапондықтандыруға» тырысқан. Тәуелсіздігін жоғалтқан Корей жерінде жапон тілі мемлекеттік тілге айналған. Корей тілі қоғамы қолданыстан алынып тасталды. Мектептерде және де тағы да басқа білім беру мекемелерінде сабақ жапон тілінде болды, газеттер, журналдар, кітаптар және же іс-қағаздар бәрі жапон тілінде басып шығарылды. Тіпті қоғамы жердеде корей тілінде сөйлеуге тиым салынған. Нәтижесінде 1910-шы жылдан 1945-ші жылдар аралығында корей тілі жапон тілінен қатты қысымға түскен.

Кореяның тәуелсіздігін алғаннан кейін корей зиялылары, әсіресе, ғалымдар және де лингвистер корей тілін жапон кірме сөздерінен тазалауға кірісті. Бұл жұмыстар Солтүстік және Оңтүстік Корей жерлерінде бірдей іске асырылды. Көпжылдық тырысулар нәтижесінде Екінші Дүниежүзілік соғысы кезеңінде корей тіліне енген күнделікті өмірде қолданылатын лексиканың көбісі қазіргі кезде жойылған. Мысалы, үй шаруасындағы әйелдер өз балалары мен жұбайыларына тамақты «бэнтто» деп аталатын қорапшаларына салып беретін. Бұл кірме сөз көп жылдар бойы Кореяда қолданылып келді. Ал қазір бұл сөзді корей «доширак» деген сөзбен алмастырған. Немесе тағы да басқа кірме сөздер: сара – тәрелке, уваги – жамылғы, қазіргі кезде корей сөздерімен «чжэпси» және де «веттори» сөздерімен алмастырылған.

Алайда, көптеген өнеркәсіптік өндірістер, құрылыс, полиграфия және де тұрмыстық және сервизді қызмет көрсету салаларында көптеген терминдер жапон тілінен алынып, қолдануда. Сеулде және де көптеген Оңтүстік Корей қалаларында көптеген жапондық балық мейрамханалары бар. Осындай мейрамханалардың мәзірінде суши, удон, сушими, мисо немесе васаби сияқты тағамдар бар. Бұл тағамдар посткеңестік мемлекеттерде де таңсық емес деп те айтуға болады.

Музыкалды ән-сауық мекемелері караоке, ойын-сауық залдары – патинко, жапондық гангстерлер – якудза, хайку және де хокку өлеңдері, ұшқыш-өлімші – камикадзе, император – микадо және де осы сияқты көптеген жапон сөздері, корей лингвистердің пікірінше қазіргі заманғы корей лексикасы

ретінде сөздіктерде белгілене алмайды. Егер де шеттілдер сөздігін жақсылап қарап шығатын болса, жапон тінінен енген оншақты ғана сөзді табу қиынға түседі.

Ағылшын тілінен енген кірме сөздер.

Қазіргі заманғы Сеул диалектісіне жататын корей тілінің кірме сөздерінің көбісін ағылшын тілі, оның американдық нұсқасы көп кездеседі. Ойтүстік Корей мен АҚШ мемлекеттерінің өте тығыз қарым-қатынастары, американдық әскери күштерінің Оңтүстік Кореяда орналасуы, Кореяның мектептері мен университеттеріндегі ағылшын тілінің міндетті түрде оқытылуы, Америкада тұрып жатқан корей халқының миллиондық диаспорасы, ағылшын тілінің халықаралық деңгейге дейін көтерілуі осының бәрі қазіргі заманғы корей тілінде ағылшын кірме сөздер көлемінің өсуіне әкеп соғады.

Жапондық тәртіп кезінде енген ағылшын кірме сөздері Америкадан тікелей емес, Жапония арқылы жанама енген. Нәтижесінде «жүк көлігі» сөзі (truck), корей тілінде «тырақу», «коньки» сөзі (skate) – «сыкейто», ал «барабан» (drum)- «дораму» болып қолданысқа кірген. Қазіргі таңда корей тілін жапондық кірме сөздерден тазалау нәтижесінде келесі өзгерістерді байқауға болады: тхырэк - (жүк көлігі), сыкхейтхы - («коньки») және дырэм - («барабан»).

Ағылшын тілінен енген кірме сөздер корей тілінің сеулдік нұсқасында өте көп кездестіруге болады, және де олар кең қолданысқа түсіп жатыр. Олар лексиканың әр саласында кездеседі: саясатта, экономикада, мәдениетте, ғылымда, көркем өнерінде және де күнделікті өмірде. Әсіресе кірме сөздер терминологияда көп. Олардың қаншалықты көп екенің байқау үшін өзіміз күнделікті өмірде қолданатын сөздерді еске түсірсек болады. Мысалы, компьютер туралы және де оған қатысты сөздерді еске алса, олар: монитор, ноутбук, сканер, принтер, тонер, и-мэйл және т.б. сөздер. Осы сөздердің барлығы корей тілінде басқаша дыбысталуы мен жазылуында кездеседі. Салыстыру үшін бірнеше мысалдар келтіріп кетсе болады:

1. Киім мен әшекей бұйымдары: necktie- нектхай- галстук), (sachhi-shirt-іш көйлек), (scat-sykэтхы-белдемше), (stacking сытхакинг-шұлық), (blouse-быляузы-блузка), (two piece тхупхысы- әйел костюмі), (handbag-хяндыбяг-сөмке), (belt-белтхы-белдік) және т.б.

2. Тағам мен асхана аспаптары: 아이스크림 (ice cream-айсықырым-балмұздак), 케이크 (cake-хейкы-торт), 스푼 (spoon-сыпун-қасык), 나이프 (knife-найпы-пышақ), және т.б.

3. Электроника және электротехника: 안테나 (antenna-антхена-антенна), 텔레비전 (television-тхелебичжэн-телевизор), 컴퓨터 (computer- кхэмпхютхэ-копмпьютер), 칩 (chip-чхиб-чип), 소프트웨어 (soft ware-сопхытхывеэ-бағдарламалық жасақтама)

4. Автомобиль және де құрамдас бөлшектері: 택시 (taxi-тхякси-такси), 타이어 (tire-тхаиэ-автошина), 배터리 (battery-бятхэри-аккумулятор), 범퍼 (bumper-бэмпхэ-бампер), 브레이크 (brake-бырейкхы-тежегіш), 엔진 (engine-енчжин-қозғалтқыш) және т.б.

5. Спорт: 스트라이크 (strike-сытхыраикхы -страйк), 테니스 (tennis-тхэнисы-теннис), 로켓 (rocket-ракхет-ракетка), 넷 (net-нетхы-сетка), 마라톤 (marathon-маратхон-марафон) және т.б.

6. Әлеуметтік өмір: 뉴스 (news-нюсы-новости), 리포트 (report-рипхотхы-доклад), 심포지엄 (symposium-симпхочжизэм-симпозиум), 브리핑 (briefing-бырипхинг-брифинг), 미팅 (meeting-митхинг-іскерлік кездесу) және т.б.

Тілге кірме сөздер ғана емес, сонымен қатар аббревиатуралар да енеді. Мысалы, 엠эс- ем есы - M.S. (Master of Science) ғылымдар магистрі, 아이디카드 - ай ди кхэды - I.D. card (Identity card) – жеке куәлік; 티에스알 тхи есы аль - T.S.R. (Trance Siberian Railway) –Транссибир темір жолы. Осындай сөздерді ағылшын тілін бес саусағындай білетін шетелдік азамат кореймен сөлесетін болса түсіне қоймайды. Алайда осындай қысқартылған сөздер ғана емес, сонымен қатар жеңіл сөздерді де түсіну қиынға түседі. Ағылшын тілін естіп, білуге үйренген құлақ «уайпы» деген сөзді естігенде бұл ағылшын тілінің “wife” –жұбайы деген сөзі екенің бірден түсіне қоймайды.

Кірме сөздер корей тіліне еш кедергісіз белсенді еніп отыр. 2002 жылы «Гогук сосик» журналымен шығарылған шетел тілдерінің енген кірме сөздер сөздігі соңғы бес жыл ішінде екі есеге үлкейген. Оның ішінде бес мыңнан астап кірме сөздер бар, олардың басым көпшілігін ағылшын тілінен енген сөздер құрайды.

4. Басқа тілдерден енген кірме сөздер

Басқа тілден кірме сөздер корей тіліне көптеп ене бермеген. Олардың қатарына: неміс, француз, испан және итальян тілдері жатады. Алайда олар тілдің лексикалық құрамында көп болмаса да адами іс-әрекет сфераларында айтарлықтай рольді құрайды. Итальян тілі, бәріміз білетіндей бүкіл әлемге опера өнерінің, классикалық музыканың, музыкалық аспаптардың термин сөздерін әкелген.

Сондықтан, корей тілінде келесі кірме сөздер бар: 첼ло- cello, 오페라- opera, 아리아 – aria [4]. Көптген мемлекеттерде, соның ішінде Кореяда да итальян тағамдары танымал. Мысалы, 스파게티, 피자, 마카로니.

Және де тағы басқа батыс елдерінен келген кірме сөздерді атап көрсететін болсақ.

Француз тілі: балет-발레, манто(пальто)-망토, -모나미, ателье-아틀리에, шансон-шансон, модель-모델, мадам – 마담

Неміс тілі: семинар-세미나르, идеология-이데올로기, Arbeit(жарты күндік жұмыс)- 아르바이트, энергия-에너지, метр-미터, neurose (медбике)-노이로제

Соңғы кездегі Оңтүстік Корея мен Ресей арасындағы сауда-саттық қарым-қатынастарының тығыз болумен байланысты көптеген орыс сөздері корей тіліне енген болатын. Алайда Кеңес Одағы кезінде қолданылған тройка, печка, большевик, водка, тундра, школа, совхоз, спутник сөздері бұрыннан тілге еніп, бәріне белгілі. Дипломаттық қарым-қатынастың пайда болуымен екі мемлекет арасында белсенді түрде диалогтар құрыла басталды. Осының бәрі кірме сөздердің пайда болуына әкелді. Орыс тіліне тэквандо, кимчи, хангуг, кобуксон, ариранг, хангыль, Сеул, Намсан, Ханган, Ким Енг Сам және т.б. ал корей тіліне Горыби (Горбачев), Мосыкыба (Москва), матырешика (матрешка), пхирожики (пирожки), барение (варенье), былины (блины) және т.б. сөздері енген.

Осы кезде корей тілінде қазақ тілінен енген ұлттық мәдениетті білдіретін элементтерді тарихи терминология, географиялық атаулар және де адам аттары қолданыла бастады: юрта, добра, беспармак, хан, бай, жуз, адат, Астана, аль-Фараби және т.б. Осыдан бірнеше жыл бұрын корей тіліде Қазақстан атауы әр түрлі жазылатын, ал қазір нық бекітілген бір жазумен жазылатын болды. Сонымен қатар Қазақстанның топонимдері өзен, көл, қала атаулары және антропонимиканың өзінің бекітілген дыбысталуы мен жазылуы корей тіліне енген.

Кей жағдайларда кірме сөздер өзінің бастапқы мағыналарын жоғалтады. Кореяда арбайтхы (Arbeit) жалпы жұмыс істеу мағынасында емес, қосымша ақша табу деген мағынада қолданылады. Корей студенті сабақтан кейін аудару жұмыстарымен айналысатыны туралы, ода арбайтхы бар екенін айтады. Ал егер де сізге "хопхы"да (Hof – аула) уақыт өткізейік десе, бұл аулада орналасқан кафе дегенді білдірмейді. Хопхыда сыра мен дәмтатым беретін барларды атайды. [5].

Кірме сөздерінің айырмашылығы

Оңтүстік Корея көптеген кірме сөздерді ағылшын тілінен, ал Солтүстік Корея орыс тілінен алынған. Сонымен қатар бір тілден кірген сөз екі тілде әр иурлі жазылып, оқылуы мүмкін.

Оңтүстік			Солтүстік			Мағынасы
Корей	Транслитерация	Происхождение	Корейский	Транслитерация	Происхождение	
트랙터	тхырэкхо	ағыл. tractor	트랙터	ттырактторы	орыс. трактор	трактор
스타킹	сытхахинь	ағыл(АҚШ). stocking	스토킹	сытхокхинь	ағыл(Британия). stocking	шұлық
폴란드	Пхолланды	ағыл. Poland	뽤스까	Ппольсыкка	пол. Polska	Польша

Сөздіктегі басқа айырмашылықтар

Оңтүстік		Солтүстік		Мағынасы
Корей	Транслитерациясы	Корей	Транслитерациясы	
옥수수	оксусу	강냉이	каньнэньи	кукуруза
수레	суре	달구지	тальгуджи	воловья повозка
거위	кови	케사니	кхесани	гусь
망치	маньчхи	마치	мачхи	молот
상추	саньчху	부루	пуру	капуста
위	ви	우	у	на, над

강냉이 және 우 сөздері Оңтүстік Кореяның диалектілерінде де кездеседі. Кейбір Солтүстік Корей сөздерінің баламасы Оңтүстік Кореяда кездеспейді. 마스다 (масыта, сындыру, бұзу) етістігі және де оның пассив түріндегі формасы 마사지다 (сындырылған, бұзылған) сөздерінің Оңтүстік Корей тілінде баламасы жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Немченко, В.Н. Введение в языкознание: Учебник для вузов/ Немченко В.Н. – М.: Дрова, 2008 г.
2. Расхождение в лексике Северной и Южной Кореи.

https://ru.wikipedia.org/wiki/Отличия_в_корейском_языке_между_Северной_Кореей_и_Южной_Кореей#Займованные_из_китайского_слова

3. Хаугенб Э. Процесс взаимствования/ Э. Хауген/ Новое в лингвистике: Языковые контакты. Вып. 6М
4. <https://m.blog.naver.com/ebnii/220923082910> 알레산드로스카를라티 - 첼로소나타 1 범 D 단조외...
5. Герман Ким. Рассказы о родном языке. Популярное корееведение. Серия АКК, Алматы, ЗАО "Сенім", 2003
6. Северо-корейский и южно-корейский словарь «guldongmu» (글동무), 2016-2019 гг

Сәбік Е.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Қиыр Шығыс кафедрасының
1-курс магистранты
Ғылыми жетекші:
аға оқытушы **Боранкулова С.К.**

**«ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ РЕАЛИЙЛЕРДІ ЖАПОН ТІЛІНЕ
АУДАРУДЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ҚЫРЫ»
(«Ағаш бесіктен жер бесікке дейін» кітабын аудару негізінде)**

Тіл – тек адамдар арасындағы байланыс құралы ғана емес, ұлттың мәдени болмысының көрінісі. Өйткені, қандай да бір тілдің тамыры сол тілде сөйлейтін ұлттың мәдениетінде жатыр. Осылардың ішінде сол халықтың өзіне ғана тән, сол халықтың өмір сүру салты, әдет-ғұрыптары және салт-дәстүрімен тікелей байланысты ұғымдарды білдіретін сөздерді біз аударма теориясының ғылыми тілімен реалий сөздер деп атаймыз. Бұндай сөздер баламасыз лексика деп те аталады. Бархударов Л.С. реалийді былай түсіндіреді. Аудармашы аударма процесінде кез болатын ең үлкен қиыншылықтардың бірі, түпнұсқадағы белгілі бір ұғымға аударылатын тілдің тілдік қорынан сәйкес балама шықпауы. Бұл баламасыз ұғымды біз реалий сөз деп атаймыз деген [1,94].

Реалий ұғымы - кейінгі кезде пайда болған ұғым. Бұл ұғымды даралап алып шығып, теория жүзінде тереңдетіліп зерттелуіне С.Влахов және С.Флоринның қосқан үлесі зор. Олардың пікірінше реалийлер бір ұлттың өміріне ғана тән, ал енді біреуіне жат болып келетін ұғымдарды білдіретін сөздер мен сөйлемдерден тұрып, ұлттық бояу мен тарихи ерекшелікті тасымалдаушы рөлін атқарады. Реалийлердің басқа тілде сәйкес келетін баламасы шығуы қиын болғандықтан, бұндай сөздер ерекше аударма тәсілін қажет етеді. Зерттеушілердің пікірінше реалийлердің ұлттық бояуы қанық болуы себепті, бұл аудармашы үшін де үлкен сынақ болмақ [2,10-40].

Реалий сөздер баламасыз лексика деп аталғанымен, аударма теориясының стратегияларының көмегімен аударуға әбден мүмкіндік бар. Әйгілі зерттеуші Л.Венути аудармада қолданылатын доместикация және форенизация екі түрлі стратегияны ұсынған. Доместикация стратегиясының мақсаты аударылған мәтінді оқырманға барынша жаттық тілмен жеткізу болып табылады. Сол себепті бастапқы мәтіннің ұлттық бояуы барынша солғындап қалуы мүмкін. Ал форенизация стратегиясының мақсаты түпнұсқаның мәдени құндылығын аударылған мәтінде сақтап қалу болып табылады [3,144-145]. Аудармашы өзінің қажетіне қарай лайықтысын тандап қолданады. Ал Венути мәдениетке байланысты шығармаларды аударуда форенизация стратегиясын жақтайтынын айтқан. Өйткені аударма шығарманың әрбір сөзі емес рухын жеткізуі тиіс. Түпнұсқаның аудармада басқа ұлт, басқа мәдениетке бейімделіп кетуі аударманың өзінің қоғамдық қызметіне лайық болмай қалғанын көрсетеді [4,27].

Аударма мазмұнды не мағынаны дәл беруді қажет етеді. Бұл – ең бірінші кезекте аудармаға қойылатын тілдік талап. [5,215] Мағынаны ұғыну – оның адам санасында бейнеленуі немесе оның тиісті ой тетіктерін дөп басып, қоздыруы. Сондықтан да, мағынаның дұрыс бейнеленуі ой тетіктерінің, сезім талшықтарының сезімтал, нәзіктігінде. Екіншіден, мағына – бүтін де тұтас бейзаттық дүние. Бейзаттық шамасы абстракция болуы керек.[6,161] Сондықтан да реалийлерді аударудың аудармашыға әкелетін ауыртпашылықтары аз емес. Өйткені әрбір реалий сөз аударылған тілдегі оқырмандар үшін жаңа сөз болып ғана қалмастан, сол реалийдің мензейтін заты мен қамтыған мағынасы да жат ұғым болып саналады. Егер оқырман аударманы оқи отырып, сол зат пен сол түсінікті көз алдына елестете алатындай болса, онда бұл аударманың сәтті шыққанын аңғартады.

Реалий сөздерді әр ұлттың өзіне ғана тән сөздер қатарына жатқызғанымызбен, олар өз ішінен әр түрлі саламен байланысты болып келетіндіктен саны және мағынасы жағынан сан алуан. Сондықтан да реалий сөздерді зерттеу барысында оларды топқа жіктеп, яғни классификациялау арқылы зерттеу жұмысын алып бару, зерттеу процесіне неғұрлым ыңғайлы болып келеді. Реалий сөздердің классификациялану мәселесінде әр ғалым әр түрлі үлгі ұсынған. Солардың ішінде Недергард-Ларсеннің классификациясын негізгі алып қарастырар болсақ, ол реалий сөздер ұғымын орнына аудармада туындайтын экстралингвистикалық мәдениетке байланысты проблемалар деп қарастырған. Яғни мәдениетпен байланысты шығармаларды аударуда қиындықтар туғызатын бұндай баламасыз лексиканы ол үлкен жақтан төрт топқа бөліп қарастырған. Олар география, тарих, қоғам, және мәдениеттен тұрады. Бұлар өз ішінен тағы ұсақ топтарға бөлініп отырады. [7,210-211]

Кесте 1: Реалий сөздердің классификациялануы (Недергард-Ларсен:1993)

Географиялық	География Метеорология Биология	Таулар, өзендер Ауа райы, климат флора, фауна
Тарихи	Мәдени география	Өңірлер, қалалар, жолдар, көшелер,
	Ғимараттар	Ескерткіштер, қамалдар
	Оқиғалар	соғыстар, революциялар
Қоғамдық	Адамдар	Әйгілі тарихи тұлғалар
	Өнеркәсіптік деңгей (экономика)	Сауда және өнеркәсіп, энергиямен қамдау және т.б.
	Әлеуметтік ұйым	Қорғаныс, сот жүйесі, полиция, түрмелер, жергілікті және орталық билік органдары
	Саясат	Мемлекеттік басқару, министрліктер, сайлау жүйесі, саяси партиялар, саясаткерлер, саяси ұйымдар
	Әлеуметтік жағдайлар	Топтар, субкультуралар, өмір сүру жағдайлары, проблемалар
	Өмір сүру салты, әдет-ғұрыптар	Тұрғын үй, көлік, тамақ, киім, күнделікті қолдануға арналған бұйымдар, отбасылық қатынастар
Мәдени	Дін	Шіркеулер, салт-жоралар, моральдар, діни мерекелер, қасиетті адамдар
	Білім беру	мектептер, колледждер, университеттер, білім жолдары, емтихандар
	БАҚ	Теледидар, радио, газеттер, журналдар
	Мәдениет, бос уақытты өткізу тәсілдері	Мұражайлар, өнер туындылары, әдебиет, авторлар, театрлар, кинотеатрлар, актерлар, музыканттар, пұттар, мейрамханалар, қонақ үйлер, түнгі клубтар, кафелер, спорт, спортшылар

Бұл кестеде барлық мазмұн қамтылғанымен, топтастыру жағынан кей жеріне өзгертулердің қажет екені де байқалады. Мысалы "қоғам" категориясына енген "өмір сүру салты мен әдет-ғұрыптарды" мәдениетке де жатқызуға болатын кездер бар. Ал "мәдениеттегі" "білім беру" мен "БАҚ"-ты "қоғамға" кіргізсек те сәйкес келетін сияқты. Сол себепті Недергард-Ларсеннен кейін де талай зерттеушілер осы кесте негізінде өзгерістер енгізген өздерінің жеке үлгісін ұсынып отырған. Мысалы Влахов және Флорин реалий сөздері үлкен жақтан: Географиялық реалийлер; Этнографиялық реалийлер; Саяси және әлеуметтік реалийлер деп бөлген. [2,51-55] Ал біздің бұл зерттеу жұмысымызда негізгі болып этнографиялық реалийлерді аудару тәсілдері қарастырылады.

Влахов пен Флориннің теориясына негізделсек, этнографиялық реалий сөздер өз ішінен тағы да бір қанша топтарға жіктеледі. Олар: [2,52-55]

- Өмір: Тамақ, сусындар; Киім-кешектер; Тұрғын үй, жиһаз, ыдыс-аяқ және басқа да бұйымдар; Транспорт;
- Жұмыс: Жұмысшылар; Жұмыс құралдары; Жұмысты ұйымдастыру түрлері.
- Өнер және мәдениет: Музыка және би; Музыкалық аспаптар; Фольклор; Театр; Орындаушылар; Рәсімдер; Мерекелер және ойындар; Мифология;
- Өлшем бірліктері және ақша;

Реалийлерді классификациялау мәселесінде Влахов пен Флоринның теориясына ұқсас тұстары көп, алайда тіпті де толығырақ жасалған классификация ретінде **Jurgita Mikutyte** ұсынған классификациялау түрін айта аламыз. Ол үлкен жақтан 6 топқа бөліп қарастырған. Олар: **Географиялық реалийлер; Этнографиялық реалийлер; Қоғамдық-саяси реалийлер; ситуациялық реалийлер; Интертекстуальдық реалийлер және нақты заттарды білдіретін реалийлер** болып келеді. [8]

Солардың ішінде Этнографиялық реалийлер өз ішінен тағы төмендегі топтарға бөлінеді:

- Өмір сүру тәсіліне қарай: тамақ, сусындар, мемлекеттік мекемелер, киім, аяқ киім, зергерлік бұйымдар, тұру, жиһаз, ыдыс, көлік.

- Жұмыс: Жұмысшылар; Жұмыс құралдары; Жұмысты ұйымдастыру түрлері.

- Өнер және мәдениет: музыка, билер, музыкалық аспаптар, театр, суретшілер, фольклор, мифология.

- Рәсімдер.

- Фестивальдар, ойындар.

- Этникалық нысандар: этникалық лақаптар, тұрғылықты жердің атаулары.

- Өлшем бірліктері және ақша;

- Дін: Құдайлар, рәсімдер, ғимараттар;

Реалий сөздерді аудару- аудармашы үшін қиын сынақтардың бірі. Біздің әлеміміз әртүрлі, мәдениетіміз басқаша, сондықтан түпнұсқадағы реалийлерді келесі бір мәдениетке таныстырудың өзіндік қиыншылықтары аз емес. Аударма процесін барынша оңайластырып, сапалы аудармаға қол жеткізу үшін аудармашы әртүрлі аударма стратегиясын қолданады, салыстырады, солардың ішінен ең лайықтысын таңдап алып қолданады. Бұл дегеніміз тек бір стратегияны барлық жерде қолдану деген сөз емес, қайта бір тексті бір қанша түрлі стратегияның көмегіне жүгіне отырып аударуды меңзейді.

Реалийлерді аудару тәсіліне келер болсақ, бұған арнайы аударма стратегиялары қолдану шарт. Аудармашы аудармаға оңтайлы стратегияны таңдап алмас бұрын алдымен мына мәселелерді қарастыруы қажет: аударылатын мәтіннің жанры, автордың сөз саптау ерекшелігі, автордың аударылған мәтіннің оқырмандарына жеткізбек болған ойы мен бермек болған білімі және түпнұсқаның дәуірлік сипатына сай қамтыған мәдени ерекшелігі.

Реалийлерді аударуда әр зерттеуші әртүрлі стратегияларды ұсынып келгенімен солардың ішінде **Lerrihalme** ұсынған 7 түрлі стратегияны атап көрсете аламыз. [9]

1. Тікелей аудару: Тікелей аудару стратегиясын пайдалана отырып аудармашы түпнұсқадағы сөзді өзгеріссіз пайдаланады немесе оларды фонетикалық, графикалық немесе морфологиялық тұрғыдан алады. Сол тұрғыдан алғанда түп нұсқа сөзін қарыз сөз ретінде қабылдайды. Сондықтан бұл аударма тәсілі "қарыз алу" немесе "тікелей аудару" деп аталады. [7,224] Зерттеушілердің пікірі бойынша бұл әдіс тек сол сөз өз қалпында, еш өзгеріссіз тасымалданса ғана қолданылады. Тікелей аудару көбінде адам аттары және жер аттарын аударуда қолданылады. "Аударма барысында кездесетін кейбір шет тілінен енген сөздерді аудармашы бастапқы қалпында қалдырып отырған. Бұл акынның кемшілігі емес, қайта өз туындысын тым қазақыландырып, аудармаға қазақтың шапанын кигізбей, Пушкин тілінде жеткізу деп білген жөн шығар" [4,23] демекші бұл стратегияның құндылығы да түпнұсқаның мәдени бояуын сақтап қалу да жатыр.

Тікелей аударма стратегиясының әдістері ретінде транскрипциялау әдісі және транслитерациялау әдісін айта аламыз. Транскрипциялау әдісі - түпнұсқа тіліндегі терминді аударма тілінің дыбысталу ерекшелігіне байланысты, айтылуына ыңғайлы етіп аудару тәсілі. Бұл әдіс көптеген неологизмдерді және терминдерді аударғанда кеңінен қолданылады. Көп санды халықаралық терминдер, жаңа сөздер тізімге осы әдіс арқылы енгізілген. Ал транслитерация әдісі дегеніміз - түпнұсқа тілінен аударма тіліне графикалық формасының берілуін айта аламыз. Жалпы терминология саласында көптеген елдер лингвистер мен аудармашылар арасында халықаралық терминдер үшін осы әдіс кеңінен қолданылады. Терминдердің ажырамас бөлігі - интернационалдық лексика ретінде қабылданады. Бұл әлемнің түрлі тілдерінде бір мағынада қолданылатын, бірақ фонетикалық, морфологиялық тұрғыдан сол терминді қабылдаған тіл нормасымен қағидаларына сәйкестендірілген сөздер. Ал реалий сөздерді аударуда кеңінен қолданылатын әдіс ретінде транскрипцияны айта аламыз. Мысалы қазақ тіліндегі "кұрт", "бауырсақ" деген сөздерді дыбысталуы арқылы транскрипциялау тәсілімен 「クルト」、「バウルサク」 деп аудауға боады.

2. Калькалау: Түпнұсқаның лексикалық бірліктер құрылымы бөлшектерін - морфема немесесөздердің (кейде тұрақты сөз тіркестерін) аударма тіліне лексикалық баламалармен ауыстыру жолымен өтетін аударма тәсілі.

Калькалаудың транскрипциядан айырмашылығы - әрқашан да оның аударма тіліне негізгі түрін ауыстыруда жай механикалық операция болмауында, көбіне кейбір трансформацияларға жүгінуге тура келеді. Біріншіден, бұл септік формаларын, сөз тіркестеріндегі сөздер санын, аффикстерді, сөздер тәртібін, сөздердің морфологиялық, немесе синтаксистік дәрежелерін өзгерткеніне қатысты. Транскрипциядан гөрі, көбіне калькалау ең тиімді аударманың тәсілі болып саналады, себебі транскрипциялау нәтижесінде ыңғайсыз қабылдайтын, қиындыққа ұшыраған аударма тіліне мағыналарынан айырылып қалған псевдосөздер ретіндегі бірліктер жасалынады. Егер де транскрипциядан қаша алмасақ, бұны негізінен калькалау формасымен тіркестіреді, олар есім атауларын аударуда жиі кездеседі. [10,48-49] Мысалы қазақ тіліндегі "кіндік шеше" сөзінің калькалау тәсілімен 「へそ母」 деп аударуға болады.

3. Мәдени бейімдеу: Мәдени бейімдеу стратегиясы бойынша функционалды эквиваленттер жиі қолданылады. Яғни бұл жерде "таныс емес ұғымның орнын таныс ұғым басады." Мәдени бейімдеу стратегиясы субтитрлерді, балалар әдебиеті және әзіл-оспақтарды аударуда жиі қолданылады. Өйткені, көрермендер субтитрлерді жылдам түсінуі қажет. Ал балалар әдебиетіне келер болсақ балалардың тексті толықтай түсінуіне доместикациялауды талап етеді және әзіл-оспақтар күлкілі болуы үшін таныс нәрселерді талап етеді. [11,142] Алайда бұл стратегиядан туындайтын мәселе сенімділік мәселесі яғни түпнұсқадағы мәдениеттің бейнесі бұрмалануы мүмкін. Мысалы қазақ тіліндегі "бесік" сөзін аударуда жапон тілінде ұқсас мақсатта, яғни баланы тербеп ұйықтатау мақсатында қолданылатын құрал 「ゆりかご」 -ны қолдануға болады. Алайда бұл жерде түпнұсқадағы бесіктің бейнесі мүлдем сақталмай қалады.

4. Жалқы есімнің орнына жалпы есімді қолдану: Бұл стратегия бойынша ақпараттар толықтай әрі анық болып жетпейді. Соның нәтижесінде кейбір текстердің көлемі жағынан кішірейіп қалуы мүмкін. Яғни бұл жерде аударуға қиын жалқы есімдердің орнына сол ұғымды қамтыған жалпы есімді қолданып аударылады. Жалпы жағынан негізгі ой жеткенімен, нақты сөз аударылмағандықтан түпнұсқа мәдени бояуын жоғалтып алады. Мысалы қазақ тіліндегі "ит жейде" сөзін аударғанда "баланың киімі" деген мағынада 「子どもの服」 деп аударуға болады. Бірақ "ит жейде" сөзі өзіне тән мәдени құндылығынан айырылып қалады.

5. Түсіндіру: Түсіндіру стратегиясы түсініксіз ұғымды айқындап түсіндіреді. Бұл стратегия бойынша ұзын әрі түсінікті сөз тіркестері қолданылады немесе текстің ішіндегі түсініксіз ұғымға соңында арнаулы түсіндірмелер беріледі. Бұл стратегияны қолданудағы мақсат мәдени қақтығыстарды азайтып, аударылған тексті оқырманға жақындату. [12,115] Бұл стратегияны қолданудың нәтижесінде егер текст тым ұзарып кетсе немесе оқырман үшін қажет емес артық жұмыс болып саналса, оқырманға нашар әсер қалдыруы мүмкін. Сонымен қатар, түпнұсқадағы реалий сөзге деген эмоционалды ассоциацияны жоғалтып алуы мүмкін. Мысалы, қазақ тіліндегі "шілдеhana" сөзін 「新生児と母のための小さな宴会」 яғни "жаңа туылған бала мен ананың құрметіне жасалған ойын-сауық" деп түсіндіруге болады.

6. Қосу: Түсіндіру мен қосу арасындағы айырмашылық қатты анық емес. Аудармашы жазбалары, кіріспелер, глоссарийлер немесе түсініктемелер, мәтіннен тыс орналасқан басқа да түсіндірме толықтаулар осы топқа жатады. Алайда, кейбір баспаханалар мен редакторлар осы тәрізді толықтыруларды қатты ұната бермейді. Өйткені, түсіндірме сілтемелер көбінде академиялық жазбаларда оқырмандарға ұсынылатындықтан оқырмандардың әдеби аудармадан күтері басқа, яғни түсіндірмені көп қаламайды. [12,143] Бірақ көптеген зерттеушілер қосу стратегиясынан гөрі түсіндіру стратегиясын көбірек қолдайды. Мысалы, қазақтың бесікке салу дәстүрі бойынша "тыштыма жеу" деген ұғым бар. 「テシトマで配るお菓子を食べる」 деп, яғни "тыштымада таратылатын тәтті тағамдар жеу" деп қосып аударуға болады.

7. Қалдырып кету: Бұл аударма мүлдем жасалынбауымен барабар. Қазіргі кездегі әдеби аудармашылар қалдырып кетуді аудармадағы ең соңғы шығар жол ретінде санайды. Алайда, бұл әдеби аударманың этикалық нормаларына қайшы келетін әрекет. [12,144] Қалдырып кету стратегиясын кейбір проблемалы реалий сөздерді аударудан бас тартқан кезде қолдануға болады, және кейде егжей-тегжейлі аударма қажет емес жағдайда аз санды реалий сөздер ғана аударылмай қалады. Мысалы аударылып жатқан материал аспаздық кітабы болмай анық мәліметтер қатты қажет болмаған жағдайда шетелдік тағамдардың аталуы оңайластырылып жазылуы мүмкін.

Реалий сөздер баламасыз лексика ретінде аудару барысында көптеген қиыншылықтар туындаса да, жоғарыда атап өткен стратегиялардың көмегімен аударуға мүмкіндік бар. Бірақ біз өзіміздің көздеген мақсатымызға орай тек бізге қажетін тандап алып қолданамыз. Біздің қазақ мәдениетін аударудағы басты мақсат қазақ мәдениетінің ұлттық бояуын барынша сақтап жеткізу болғандықтан, аударма

барысында да фореинизациялауға көп бейімделеміз. Сондықтан бізге тікелей аудару, калькалау және түсіндіру стратегияларының тигізер көмегі зор.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. - Москва, Международные отношения, 1975. 240 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. - Москва, Международные отношения, 1980. 341с.
3. Jeremy Munday. Introducing translation studies: Theories and applications. Taylor&Francise-Library, 2010. 253 p.
4. А.Б. Барсақбаева. Аударма негіздері: оқу әдістемелік құрал. - Қостанай : 2017. - 108 б.
5. С.Құлманов. Аударманың өзекті мәселелері. –Алматы: «Palitra-Press» - 2015, 296 б.
6. Біләлов Ш. Ұлттық ғылым тілін қалыптастырудың өзекті мәселелері. - Алматы: Санат, 1996. - 425 б.
7. Birgit Nedergaard-Larsen (1993): Culture-bound problems in subtitling, Perspectives: Studies in Translatology, 1:2, 207-240
8. Mikutyte, J. 2005. Realiju Rušys Ir Vertimo Budai. Lietuvos literaturos vert_ju sajunga. Retrieved May 7, 2011 from the World Wide Web: <http://www.livs.lt/?recensions=29>
9. Leppihalme, Ritva 2001. Translation strategies for realia, in Pirjo Kukkonen and Ritva Hartama-Heinonen (eds.), Mission, vision, strategies and values a celebration of translator training and translation studies in Kouvola, Helsinki: Helsinki University Press, 139-148.
10. Ахметова А.Б. Аударма теориясы мен тәжірибесінің негіздері (қазақ және орыс тілдеріндегі) дәріс курсының оқу-әдістемелік құралы. – Павлодар: ПМПИ, 2014. – 90 б.
11. Leppihalme, Ritva 2001. Translation strategies for realia, in Pirjo Kukkonen and Ritva Hartama-Heinonen (eds.), Mission, vision, strategies and values a celebration of translator training and translation studies in Kouvola, Helsinki: Helsinki University Press, 139-148.
12. Leppihalme, Ritva 1994. Culture Bumps on the translation of allusions. Helsinki: Helsinki University Press.

Сермухаметова Б.Б.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Шығыстану факультеті

1 курс докторанты

Ғылыми жетекшісі:

филол.ғ.д., профессор **Сафронова Л.В.**

ҚАЗІРГІ КОРЕЙ ПРОЗАСЫНЫҢ ДАМУЫ

Түйін. Мақалада қазіргі корей прозасының дамуы жан-жақты сараланып, 1908 жылдан бүгінгі кезге дейінгі жағдайы бірнеше кезеңдерге бөліне отырып қарастырылады. Оның дамуының жаңа дәуірі түрлі әдеби ағымдар мен құрал-тәсілдердің пайда болуы, авторлардың өз шығармаларында адамның өмірлік мақсаты туралы ой-толғаулар келтіріп, өздерінің дүниетанымы мен көзқарастары арқылы түрлі жағдаяттарға тап болған адамдардың жан-дүниесі мен қайғы-қасіреттері туралы айтылады.

Кілт сөздер: *қазіргі корей прозасы, прозалық шығармалар, жандану кезеңі, корей ағартушылық әдебиеті, әдебиеттегі тоқырау, патриоттық тақырыптар, реалистік-сыни көзқарас.*

Қазіргі корей прозасының дамуының жаңа дәуірі түрлі әдеби ағымдар мен құрал-тәсілдердің пайда болуымен ерекшеленеді. Осы кезеңдегі шығармалардың мазмұны тереңдей түсіп, авторлар өз шығармаларында адамның өмірлік мақсаты туралы ой-толғаулар келтіріп, өздерінің дүниетанымы мен көзқарастары арқылы түрлі жағдаяттарға тап болған адамдардың жан-дүниесі мен қайғы-қасіреттерін шебер көрсетуге ұмтылады.

Көпшілік ғалымдардың пікірі бойынша корей әдебиетінің жаңа кезеңі қалыптасып, 1910-1920 жылдар аралығында бұл құбылыс айқын көрініс таба бастайды.

Қазіргі замандағы корей прозасын бірнеше кезеңдерге бөлуге болады:

- жандану кезеңі – 1908-1919 жылдар;
- қалыптасу кезеңі – 1930-1945 жылдар;
- күрт өзгеріс кезеңі – 1945-1950 жылдар;
- даму кезеңі – 1950 жылдар соғысынан кейінгі кезең;
- жаңару кезеңі – 1960 жылдардан қазіргі уақытқа дейін.

Жандану кезеңінде Корея тарихында мемлекет билігін басып алу және елдің тұтастай отарлану тұсындағы ауыр жағдайларға қарамастан корей прозасы дами түсіп, халықтың сана-сезімі ояна бастайды. Корей әдебиетіне Батыс Еуропа мәдениетінің әсері көп болып, проза саласында жаңа көркем тәсілдер мен құралдар, жаңа ұғымдар пайда болады.

Осы кезеңдерде Че Нам Сон, И Кванг Су, Ким Ок сынды ақын жазушылардың шығармалары мазмұны жағынан ұлттық сипатта болып, олар корей әдебиетінде бұрынғы қабылданған әдеби нормалардан батыл түрде бас тартады [1].

Прозалық өлеңдерде алғаш рет жаңа *сиджо* стиліне жақын '*синче-си*' формасын Че Нам Сон, Ан Чханг Хо «Теңізден шыққан жас», «Таза су», «Бізге қымбат адам», «Жаңа корей жігіті», «Теңіз жағасында» атты туындыларды жарыққа шығарды.

«Еркін» немесе «прозалық» деп аталатын жаңа формадағы өлеңдердің пайда болуы өз кезегінде корей әдебиетіндегі ерекше құбылыс болады. Осы күнге дейін өлең шығаруда тек дәстүрлі *сиджо* ырғағы ғана танылып келген. еді. Тіпті ұзақ сиджоның (сааольсиджо) пайда болуының өзі түрлі таластар тудырған болатын.

XX ғасырдың 1910 жылдары корей әдебиетінің тарихында прозалық шығармалар, әсіресе роман жанры қарыштап дами бастайды. И Кванг Судың «Жас құрбан» және «Құрбан болу», «Баланың мұңы», «Дүние кезу», «Юн Кванг Хо» атты романдары жарыққа шығып, «Сезімсіз» романы қазіргі роман жанрында жазылған ең үздік туынды болып табылды.

И Кванг Судың «Жас құрбан» атты ертеректе жазылған шығармасында соғыс жылдары әкесі қайтыс болған бала әкесі үшін кек алмақшы болып соғысқа аттанады, бірақ майдан жолдарының қиылысында жау солдаттарының қолына тұтқынға түседі.

Ал «Баланың мұңы» романында жас жігіттің тағдыры, оның алғашқы махаббаты мен сүйіктісінен айрылған сәттегі қайғы-қасіреті туралы айтылады. Шығарманың негізгі идеясы адамдар арасында күрделі, тіпті қатаң заңдылықтар ұсынатын конфуцийшіл ойларға қарсылық көрсету мен корей қоғамына өзгерістер енгізу болып табылады. 1917-1918 жылдар аралығында И Кванг Судың «Пионер» атты кезекті шығармасы жарық көреді. Өңіменің бас кейіпкері – қиын тағдырға душар болған ғалым химик Ким Сонг Чже феодализмнің қалдықтарын жойып, ер мен әйел арасындағы қатынастар махаббат пен сыйластыққа негізделуі, жастар өздерінің қоғамдағы орны мен өмірлік мақсаттарын нақты білуі керек екендігін топшылайды.

И Кванг Судың «Сезімсіз» атты романында 1917 жылдары корей әдебиетінде ерекше құбылыс болып, прозалық жанрға төңкеріс жасаған. Бас кейіпкер И Хёнг Сик Жапонияда білім алып, Кенгсонг мектебінде ағылшын тілінен сабақ береді. Романның сюжеті И Хёнг Сик, биші – кисэн Пак Ёнг Че мен жақсы білімді, ауқатты ағартушының қызы Ким Сон Хёнг есімді үш адамның қарым-қатынасы негізінде құрылған үшжақты махаббатқа арналған.

Бұл шығармада кейіпкерлердің қалыптасуы анық көрінеді: олар тек өздерінің жеке сезімдерін, армандарын ойлайды, бірақ уақыт өте келе өмір адамға жеке бақыты үшін ғана емес, сондай-ақ халық игілігіне бағытталған әрекеттер жасау үшін де арналғандығын түсінеді. Шығармада сол дәуірде қоғамда орын алған өзекті мәселелер көтеріліп, қарапайым халықтың өмірі суреттеледі. Бұл роман корей ағартушылық әдебиетінің жарқын үлгісі болып табылады.

Әлемдегі экономикалық дағдарыс, жұмыссыздық, жапон империализмінің жүргізген өктемдігі корей халқының қоғамдық сана-сезімін оятып, елінің болашағы туралы толғандырады. Батыста пайда болған романтизм, реализм, натурализм, символизм корей әдебиетіне айтарлықтай әсер етті. Осы кезеңдерде корей әдебиетінде сентиментальды романтизм мен сондай-ақ реализмнің белгілері пайда болып, бірте-бірте күшейе түседі. Оны И Гван Су мен Че Нам Сон сынды жазушыларың тілдің тазалығы мен корей әдебиетінің көркем құндылығы үшін күрескендерінен байқауға болады[2].

Корей прозасында 20-шы жылдардың соңына қарай реалистік тенденциялар басым болып, жазушылар сол кездегі халықтың шынайы өмірін суреттеуге тырысып, реализм прозада да бірте-бірте маңызды орынға ие болып, қоғамдағы жеке тұлға мәселесі анағұрлым өзекті бола бастайды. Қоғам мен жеке тұлға мәселесін анық әрі дәл ашып көрсететін бірнеше шығармалар пайда болады. Әдеби шығармаларды жеке тұлға мен мемлекет төңірегіндегі мәселелерге байланысты әлеуметтік зерттеулер ретінде қарастыруға болады.

Жазушылар кедейліктің себептері мен одан құтылу жолдарын іздестіре түсіп, сол кездегі әдебиетте өзекті мәселеге айналады. Әдебиет ортақ бағытқа ие болып, әлеуметтік мәселелерді шешуге ұмтылады да, жұмысшылар, ұсақ саудагерлер мен еңбекшілер секілді кейіпкерлер пайда болады. Әдебиет үйсіз-күйсіз, аш-жалаңаш жүрген адамдардың жүрегінде үміт оятып, қоғамдық мәселелерді шешуде маңызды құралға айналады. Че Со Хе, Чжо Менг Хи, И Ги сынды жазушылардың шығармаларында әлеуметтік қайшылықтар да көрініс табады.

Қалыптасу кезеңінде 30-шы жылдардың басына қарай отарлық тәртіп әлсіреп, қазіргі заманғы корей әдебиеті қалыптаса бастап, әдеби белсенділік орын алады. Бірақ 1945 жылдың соңында жапондар тарапынан қайта қуғын-сүргіндер басталып, әдебиет тоқырауға ұшырайды да қоғамдық орындарда корей тілін пайдалануға, корей тілінде жазуға тыйым салынады.

Осы кезеңде жарық көрген прозалық шығармаларда жаңа мәнге ие болып, дами түседі. Қоғамдық өмірде түрлі өзгерістер пайда болып, елдің әдеби және мәдени өмірінде даму тенденциялары байқалады. Корей идеологиялық әдебиетінде алғаш рет таптық алшақтықтар көрсетіліп, кедейлер мен байлардың өмірі суреттелген социалистік көзқарастағы әдебиет пайда бола бастады.

Елдегі саяси жағдайларға үлкен көңіл бөле бастаған прозалық шығармалардың авторлары И Ги Енг, Хан Соль Я, Ким Нам Чхон, И Бук Менг, Хонг Менг Хи сынды жазушылардың шығармашылығы осы кезеңде үлкен жетістікке ие болады [1].

Осы кезеңде корей әдебиетінде төмендегідей тарихи романдар көптеп жарық көре бастайды:

- И Кван Судың «Әзәзілдің мұрагері», «Ган Чжонның мұңды оқиғасы», «И Сун», «И Чха Донның өлімі», «Сечжон патша»;

- Хон Менг Хифтің «Им Кок Чжонг»;

- Ким Донг Иннің «Жастар», «Унхен сарайындағы көктем»;

- Пак Чжонг Хванның «Қанға боялған Қым Сан», «Тэчхунбу», «Өткен кеш», «Мейірімді Будда»;

- Юн Пэк Намның «Қара шляпа», «Шақыру»;

- Хен Чжиннің «Сон Хва ханшайым» атты туындылары [3].

Хон Менг Хифтің «Им Кок Чжонг» атты шығармасында Чосон мемлекеті кезінен Мен Чонг патшаның тұсына дейінге кезең қарастырылып, ақсүйектер мен қарапайым адамдардың, барлық қоғамдық таптардың өмірі шынайы суреттеледі.

Ем Санг Собтың шығармаларында ұрпақтар арасындағы, әке мен бала арасындағы қақтығыстар сипатталады. Оның «Үшінші ұрпақ» атты романын отаршылдық жағдайда өмір сүріп жатқан бір әулеттің үш ұрпағы, атасы, әкесі мен немересі арасындағы қарым-қатынастар суреттеледі. Осы кезеңде әйел жазушылардың саны да арта түседі. Олар көп жағдайда кедейшілік мәселелері мен елде орын алған қиыншылықтардың себептері туралы жазады. Әйел жазушылардың арасынан Пак Хва Сонгтың «Чусок мейрамы қарсаңындағы түн», «Қуаңшылық», «Отансыз қалған адамдар», Кан Геннің «Ана мен қыз», «Шляпа», «Қараңғылық», «Жер астындағы ауыл», «Адамзат мәселелері» атты шығармаларын ерекше атап өтуге болады.

1941 жылы Тынық мұхиты аймағындағы болған соғыс көптеген жазушыларды түрмеге жабуға мәжбүр етті, көбісі қайтыс болып, ал аман қалғандары жапон саясатын қолдауға мәжбүр болады. Осы кезде Хван Сун Вон, Че Менг Ик, Ан Су Гилы, Чжонг Би Сок сынды жазушылардың шығармалары халық арасында оқ бағасын алып кең тарайды [1].

Күрт өзгеріс кезеңінде, демек 1945 жылдан бастап Корей әдебиеті мен тарихында жаңа кезең орын алады: жарты арал екіге бөлініп, оңтүстікте Америка әскерлері, ал солтүстікте Кеңес әскерлері үстемдік етеді.

Әдеби қозғалыстың сол және оң қанаттары арасында әдебиет пен өнер мәселесіне байланысты идеологиялық күрес басталып, жазушылар елдің екіге бөліну себептерін іздеп, өз қателіктері үшін жауапкершілік алулары тиіс зиялы қауым өкілдерін айыптайды.

Осы кезеңдегі шығармалардың бірі Че пак Но Гаптың «Қырық жыл» атты романында отарлау дәуіріндегі елдің жағдайы суреттеледі. Алдағы кезде интеллигенция өкілдері мен олардың елге қайта оралу мәселелері туралы жазылған романдар жарық көре бастайды. Чжен Би Соктың «Отанға оралу», Ом Хын Собтың «Репартация күнделігі» мен Хо Чжунның «Әлсіз жалын» атты шығармалары осының айғағы іспеттес.

Пак Чонг Хваның «Халық» атты романында алғаш рет азат ету жылдарына дейінгі және кейінгі Кореяның өмірі көрініс табады, ал Ким Тонг Ли өзінің «Жол іздеу» және «Ай» атты шығармаларында уақыт өткеніне қарамастан әрқашан танымал болып қалатын жақсы әдебиеттің қажет екенін суреттесе, жазушы Ем Санг Собтың «Өлім» атты романында отбасы мүшелерінің ауыр жағдайы мен қайғы-қасіреті ашық баяндалады.

Хванг Сун Вонның «У әзірлейтін қарт» атты романында у жасап, сату арқылы әйелі мен жеті жасар баласын асырайтын адамның қайғылы тағдыры суреттеледі. Бір күні қарттың әйелі кенеттен жоғалып кетеді, оны қанша іздесе де таба алмаған Сонг-енггам өмірге деген құлшынысын жоғалтады. Сөйтіп жеті жасар баласының тағдырын ойлаған қарт денсаулығы нашарлап, әлсірей бастағанда оны басқа отбасына беріп, соңында өз-өзіне қол жұмсайды. Романда әйелі мен қоғамнан оқшауланған қарапайым адамның амалсыздан тығырыққа тірелген тағдыры шығармада осылайша көрініс табады.

Даму кезеңі. Қазіргі заманғы корей әдебиеті тарихында 50 жылдары күрт өзгерістер орын алады. Корей халқы жүргізген үш жылдық соғыс шығармалардың мазмұны мен құрылымына айтарлықтай өзгерістер әкеледі. Соғыстан кейінгі қоғам, елді қалпына келтіру, жақынын жоғалтып жаны ауырған адам тағдыры бейнеленген шығармалар жарыққа шыға бастайды, адамгершілік құндылықтарды насихаттап, патриоттық тақырыптар дами түседі.

Олар өз шығармаларын тылдағы еңбекшілерге арнап жазып, өз сөздері арқылы жауынгерлерге рух беріп, тылдағы өмір жайлы әдебиеттер жарық көре бастайды. Жауынгер-жазушылар өз шығармаларында жаяу әскер, теңіз флоты мен ұшқыштар туралы айтқан.

Соғыстан кейінгі кезеңде де корей әдебиетінде соғыс тақырыбы Хван Сун Вонаның «Тырналар», «Кайн әулеті»; И Пом Сонның «Тырналар ауылының адамдары», Ким Донг Ридің «Жауынгердің оралуы» және «Хыннамнан келген Чхольсу» атты шығармаларында жазылған.

Олардың ішінде Ким Донг Лидің «Миль Да Вонның заманы», Ан Су Гиль Саның «Үшінші адам», Сон Чанг Саб Хенің «Қанды жол», «Қалдық адам»; Чжанг Енг Хактың «Иоаннаның жинағы», Ха Гын Чанның «Екі ұрпақтың азабы» атты шығармалары ерекше орын алды [1].

Осы кезеңдегі әдебиетте адам санасының бұзылуы, жаппай тәртіпсіздікте өмір сүрудің мәнсіздігі, босқа өткен уақытқа өкініш көрсетіледі. Адам болмысы, оның мәні әдебиетте үлкен маңыздылыққа айналады. Аталмыш тақырыптар Пак Енг Дюнаның «Енчо аралының жағалауындағы су», Сонг Бенг Судың «Жеке бекініс», «Кішкентай Ким», «Сенім», Хонг Санг Вонның «Д-дейдегі казарма» атты шығармасында сөз болады. Сонымен қатар Ким Сонг Ханның «Пабидо», О Санг Вонның «Қастандық», Сон Хваның «Террорист», «Ұшқын», Со Ги Вонның «Контурлы географиялық карта», Пак Кенг Лидің «Сенімсіздік мерзімі», «№ 213 пәтер», И Хо Чольдің «Жарылыс» атты шығармаларында жеке тұлға мен қоғамның арасындағы қайшылықтар, тағдыр тәлкегіне түскен адамдардың өмірі, адам мен оның әрекеттері туралы айтылады [1].

Жаңару кезеңінде бүгінгі таңдағы қазіргі корей әдебиеті қалыптаса бастады. Әдеби шығармаларда әлеуметтік теңсіздік туралы сыни ескертпелер көбейіп, әдебиет реалистік-сыни көзқараста дамиды.

Соғыстың ұзақ уақытқа созылған зардаптарына қарамастан халықтың алаңдаушылығы басылып, И Сынг Манның диктаторлық саяси жүйесі жойылады. 50 жылдарға тән прозалық шығармалардың аумағын кеңейте түскен Че Ин Хунның «Алаң» атты автор шығармасында сұрапыл соғыс шындығы, отарлау соғысынан бастап Корея соғысының ақырына дейінгі кезең суреттелген. Онда автор шындықты фантастикалық тұрғыдан қарастырады. Шығарманың бас кейіпкері И Менг Чжун мына әлемге және онда өмір сүріп жатқан адамдарға скептикалық және аналитикалық тұрғыда қарауға тырысады. Ол жемқорлық пен шексіз арсыздықты көріп қиналады, өмірден түнілген ол әкесі сияқты Солтүстікке кетеді. Оның сорына қарай катал коммунистік жүйедегі Солтүстікте де осындай жағдайлар орын алған еді, соның салдарынан компартия қатарында жүріп И Мент Чжун тұтқынға түсіп, түрмеге қамалады. Әскери келісімнен кейін ол Индияға кетпекші болады, бірақ жолда суға секіріп өледі.

Ауыл адамдарының урбанизацияға деген қарсылығын көрсететін Син Ки Суктің «Чжаракол элегиясы», «Амтхэ аралы» атты шығармалары, Ким Чуннің «Самчжитколь» шығармасы, Чон Сынг Сенің «Накволь аралы», «Корольдің жаңа сарайы» және т.б. шығармаларда балықшылар ауылының, ауыл адамдарының шынайы өмірі суреттеледі. Прозалық шығармаларда индустриаландыру кезеңінің басталуы мен оның жағымсыз жақтары Хванг Сок Енгоның «Сампо жолы», «Жат ел», Чжо Сенің «Ергежейлінің жоғарыға лақтырылған кішкентай добы» және т.б. шығармаларда көрініс табады [4].

70 жылдары жарық көрген үздік шығармаларға Пак Кенг Ри, Хванг Сок Енг, Ким Чжу Енг сынды жазушылардың романдарын жатқызуға болады. Олар үзіліп қалған қоғамдық дәстүр тарихын жандандыруды ойлайды, ұлы тұлғаның өмір жолы арқылы Корея елінің тарихи деректері мен халықтың тағдырын асқан шеберлікпен суреттейді. Осы кезде пайда болған Хванг Соктың «Ауа райы» және «Түйенің көзі», Пак Енг Хванның «Жырақтағы Сангба өзені» сияқты романдарында демократия мен бостандық, еркіндік пен тәуелсіздік мәселелері де қарастырылады.

80 жылдары жазылған И Мун Елдің «Атаусыз арал», «Біз бақытты болмайынша», «Жастық шақтың бейнесі», «Ол туған жерге орала алмайды» атты шығармаларында өнер, дін, идеологиялар арасындағы күрес туралы айтылады.

Қорыта келгенде, корей прозасы қазіргі кезде жазылған шығармаларда индустриаландыру мен саяси төңкерістер, жұмысшылар мен басшылардың арасындағы қақтығыстар, елдің екіге бөлінуі, өз құқықтары үшін күрескен студент жастардың толқулары сияқты мәселелер көтеріп, кейінірек халықтың сана-сезімі өзгеріп, енді қоғамдық мәселелерден гөрі күнделікті тұрмыс-тіршілік туралы мәселелерді көтереді. Осылайша көптеген жазушылар өз шығармаларында өмірдің мәні не, халықтың арманы қандай және осы арман-мақсаттарды жүзеге асыруға бөгет болатын не нәрсе деген сұрақтарға жауап іздей бастайды. Қазіргі корей прозасының даму тарихы түрлі қиыншылықтар мен ауыр кезеңдерді бастан өткергеніне қарамастан, бүгінгі күнге дейін дами отырып, проза саласында көптеген тамаша туындылармен толықты, әдебиет жарқын есімдерді анықтауда.

Әдебиеттер:

1. Көптілеуова Д.Т. Әлем әдебиеті: Оқулық. – Алматы, 2012. - 320 б.
2. Концевич Л.Р. Корейтану. – М.,2000.
3. Академия наук СССР институт востоковедения. Корейская литература, сбор статей. – М., 1959.
4. Солдатова М.В., Пак К.А. Современная литература Кореи. Учебное пособие. – Владивосток, 2003.

Түркі халықтарындағы әйелдер бейнесі: лингвомифологиялық парадигма

Бұл мақалада түркі мифологиясының сипаты мен ерекшеліктері қарастырылады. Түркілік дүниетанымның негізгі өзегі, әлем халықтарындағы мифтік таныммен ұқсастығы мен айырмашылығы талданады. Түркі мифтеріндегі адам мен табиғат байланысы, аспан мен жер туралы ежелгі түсініктер жүйесі мысалға алынып, тұжырымдар жасалады. Аруақ культінің көшпенділердің рухани кеңістігіндегі мәні белгілі ғалымдар пікірлеріне сүйене отырып түсіндіріледі. Көне түркі мифологиясының мәдени танымдағы орны туралы ой қорытылады.

Ата-бабаларымыз, яғни түркілер ежелден көшпелі ғұмыр кешкен. Табиғаттың қыр-сырын жан-жақты тереңінен ұғыну, шеті мен шегі жоқ кеңістікте мал бағу, жазда жайлауға, қыста қыстауға көшіп-кону – түркілерге тән қасиет. Көшпелі өркениет, көшпелі өмір салты оларды айнала қоршаған ортаға өзгеше көзбен қарауға үйретті. Табиғаттың қатал сынына төтеп бере жүріп, өздеріне ғана тән тіршілік қамын жасап, қиыншылықтарға қарсы тұруға машықтанды. Осыдан барып даналық таным, дүниетаным ұғымдары қалыптасады. Жалпы дүниетаным деген не? Ол туралы философиялық сөздіктерде мынадай анықтама берілген екен: «Дүниетаным – адамдар мен табиғатқа, жалпы құндылықтарға моральдық нормаға тұлғаның жалпы қатынасын білдіретін негізгі (бастапқы) сенім, қалып, таным немесе қоғам мүшелерімен ортақ көзқарас қалыптастырып, қоршаған ортамен қатынас қалыптастырудағы негізгі өлшем. Дүниетаным – адамдардың дүниені ақиқатпен теориялық және практикалық жағынан бірлікте тану мақсатындағы рухани тәсілі. Дүниетанымда тұтас адамзат әлемі моделі сияқты мәдениет категорияларының жүйесі көрініс тапқан» [1, 21].

Дүниетаным бір күнгі немесе бір жылдың ғана жемісі емес, ол адамдардың ғасырлар бойы жасаған өмір тіршілігімен тығыз байланыста дамып, жетілген өнер мен мәдениетке жақын көзқарастар жиынтығы екен. Олай болса, түркі халқының ұлттық дүниетанымын оның сандаған жылдар бойында қалыптасқан дәстүрлер арқылы танытуымызға болады екен. Ақыл-парасат, сана-сезім иесі ретінде адамның ең басты қасиеттерінің бірі – өзін қоршаған ортаны танып білуге деген ерекше ұмтылыс. Адам айналасындағы әлеуметтік дүниені, табиғи әлемді танып білу барысында олардың ішкі құпиясына үңіледі, қасиеттерін анықтайды, даму заңдылықтарын біледі, өзінің орнын, басқа адамдармен қарым-қатынасын белгілейді. Осы негізде өзі белсенді іс-әрекетке араласады, мүдделерін, сұранымдарын қанағаттандырады. Сөйтіп, оның дүниені танып білуі нақты әлеуметтік сипатқа ие болады. Дүниені танып білудің негізінде құбылыстардың, адам санасында бейнеленуі жатады. Бейнелену теориясының мәні мынада: заттар, құбылыстар мен процестер және олардың қасиеттері мен маңызды байланыстары танып-білуші субъектіден тәуелсіз өмір сүреді.

«Таным – сыртқы заттар мен құбылыстардың, олардың қатынастарының адам санасында идеалды образдар жүйесі ретінде бейнеленуінің қайшылыққа толы күрделі процесі. Таным барысында адам өзінің қоршаған ортаны игереді, ол туралы білімі кеңейіп, тереңдей түседі; адамның заттар мен құбылыстар туралы жалпы мәліметі ішкі мәнге қарай ұмтылып, жүйелі, шынайы білімге айналады. Ендеше, танымды адамның жаңа әрі тың білімді игеріп, рухани баюы деп есептеуге болады» [2, 2].

Жалпыадамзаттық мәдениетте ерекше орны бар көшпелілер дүниетанымы, яғни табиғатқа барынша жақын түркілік таным негізінде туындаған фольклорлық-мифологиялық мұра қазіргі мәдени жады, рухани болмысымыздың негізгі қайнар көзі болса, Еуразия құрлығына кеңінен қанат жайып, жауынгерлігімен даңққа бөленген көшпелі түркі тайпалары дүниетанымының қайнар көзі табиғат екені белгілі. Табиғатпен біте қайнасқан түркілердің салт-дәстүрі, наным-сенімі, дүние туралы түсінігі «Түркі мифологиясы» атты ауқымды кеңістікті түзеді. Олар табиғатты жаратушы күшті «Тәңірі» деп таныса, табиғат – сол Тәңірінің жаратқаны, сондықтан да оған деген құрмет ерекше болу керек деп түсінді.

Түркі халықтарының әлемнің жаралуы, дүниені тану туралы мифтерінде аспанды – әке, жерді – ана деп тану сенімі бар. Бұл жерде әлем халықтары мифологиясымен ортақ сипатты айта кеткен жөн. Шумер мифологиясында алғашқы жаратушы Апсу мен жаратушы- ана Тиамат делінед. Ежелгі Грек мифологиясында аспан Уран, ал, жер Гея бейнесінде сипатталған; Ежелгі Мысыр мифологиясында Атум құдайдан Шу мен Тефнут жаралып, олардан Геб пен Нут дүниеге келеді. Геб – жер құдайы (еркек), ал Нут – аспан құдайы (әйел). Ежелгі үнділердің ведалық мифологиясындағы аспан құдайы Дьяус- Питар пен жер құдайы Притхиви дүниенің жаралуы туралы алғашқы түсініктердің үндестігін

танытады. Ежелгі Қытай мифологиясында аспан-еркек Ян және жер-әйел Инь түрінде түрінде сипатталады, бұл екеуі қарам-қарсы болғанымен бірінсіз бірі өмір сүре алмайды.

Түркі халықтары мифологиясында бұл танымды көрсететін мифтік образдар – аспан-әке-Тәңір мен жер-ана Ұмай. Мысалдарға назар аударсақ, әлемнің жаралуы туралы мифтік дүниетанымдарда еркектік және әйелдік бастау тұрғаны мифологиялық түсініктердегі ұқсас сипаттардан байқалады. Аспан мен жер туралы мифтік танымдағы жұп архетиптік бейнелер адамзаттық философия мен мәдениетте ерекше орын алғаны белгілі.

Ғылымға архетип ұғымын енгізген К.Г. Юнг атап көрсеткен Анима (еркектік бастау) және Анимус (әйелдік бастау) күллі әлем халықтары мифологиясына тән архетиптік бейнелер. Юнг тұжырымы бойынша, Анима мен Анимус әйел мен еркек психологиясының өзіндік ерекшеліктерін тануда маңызды қызмет атқарады. Анима өмірдің архетипін танытып, еркек рухы түрінде қабылданса, Анимус әйелдің рухани бейнесі түрінде танылады (3, 89). Дүниетанымның ең алғашқы, мәдени сананың тарихи формасы саналатын мифологиялық ойлау жүйесінде дуалистік сипат еркек пен әйел, ақ пен қара, ізгілік пен зұлымдық түрінде танылып, өмір осы екі жүйедегі қарам-қарсы ұғымдардың күресі мен бірлігіне негізделеді.

Көне түркілер үшін күллі жаратылыстың құдіретті иесі – Тәңірі. О «Көк», «аспан» ұғымдарымен үндеседі. “Аспан – шамандықтың ең құдіретті жаратушысы. Көк Тәңірі – көк аспан деп аталады. Қазақтар ұғымындағы бірінші аталатын сын есім “көк” – көріністі бейнелейді және заттық түсінікті білдіреді, ал зат есім (тәңірі) “көк” атауының баламасы (синонимі)... Тәңірі сөзін Шыңғыс хан заманында мұсылмандар “Алла” деп, ал, еуропалықтар “deus” деп аударған”, - деп көрсетеді Ш.Уәлиханов (4, 183). “Күлтегін” жазуындағы “Тағдырды Тәңірі жасар” деген тіркестің астарында бүкіл адам баласының тағдыры, амандық-саулығысол Тәңірінің қолында, ол өз билігін көк биігінен іске асырып отырады деген сенім жатыр.

Басқа халықтар мифологиясында аспан мен жердің арасында белгілі дәрежеде қарама-қарсылық болып, күрес жүрсе, түркілердің мифологиялық танымында көк пен жер өзара бірлікте, тұтастықта сипатталады. Мифтік әңгімелерде, фольклордың басқа да жанрларынан орын алған мифологизм көріністерінде ондай күрес, қайшылық мүлде жоқ. Керісінше, көк пен жер – түркілердің тірегі, бірі – әке, бірі – ана. Бұл байырғы мифтік танымның реминисценциясы ұлы Абайдың:

Анамыздай жер иіп емізгенде

Бейне әкеңдей үстіңнен аспан төнер, - деген өлең жолдарындағы бейнелеуден анық көрінеді.

Ежелгі дәуірде адамдар бұғы, бөрі, кит, аққу, қаз, т.б.аң-құстар киелі деп сенген. Осыдан келіп мифологиялық ойлау кеңістігінде антропоморфтік бейнелер жүйесі түзілді. Қырғыз халқының бұғы-ана туралы мифіндегі тотемі – бұғы... Түркі тайпаларының басты тотемі – бөрі. Ең көне таным болып саналатын зороастризм адам мен жануарды қандас туыс деп түсіндіреді. Қытайдың көне дәуірден жеткен жазба шежіресі “Суйшуде” Ашин ордасының шыққан тегі туралы тарихи анықтамамен қоса “мифке негізделген аңыз” кездесетініне Н.Я.Бичурин тоқталып өтеді (5, 221). Мифтік мотив бойынша, анасы – бөрі, әкесі – адам көк бөрі (қытайша “ашина” – мейірімді бөрі) ұрпақтары түрфандық қызға үйленіп, түркілердің көк бөрі әулетін таратады.

Қазақ ең жақын, өте жақсы көретін адамына «күнім», «айым» дейді. Ай — қараңғы түндегі жалғыз сәуле болса, Күн — бүкіл әлемнің жарығы. Адам баласы сусыз, ауа мен жерсіз де өмір сүре алмайды, бірақ халық ешқашан «суым», «ауам», «жерім» деген теңеу айтпайды. Демек Күн мен Ай астарында ежелгі сенімнің көрінісі барын байқаймыз.

Осы ретте ұлы Абайдың мына өлең жолдарын еске алсақ:

*«Күн — күйеу, жер — қалыңдық сағынышты,
Құмары екеуінің сондай күшті ...»*

Немесе:

*«Күн-күйеуін жер көксерп ала қыстай,
Біреуіне біреуі қосылыспай,
Көңілі күн лебіне толғаннан соң,
Жер толықсып, түрленер тоты құстай»*

Тағы да:

*«Безендіріп жер жүзін тәңірім шебер,
Мейірбандық дүниеге нұрын төгер.
Анамыздай жер иіп емізгенде,
Бейне әкеңдей үстіңе аспан төнер...»*

Осы жолдарда Күн мен Жер тірі жан иесі ретінде көрініп, анимистік сипат алғанымен қоймай, поэтикалық эстетикамен астасып кеткен. Немесе Абайдың осы өлеңінің мифтік астарын қарастырған

Сейіт Қасқабасовша айтсақ: «Көне замандағы, түркі қағанаты дәуіріндегі аспанды — еркек, жерді — әйел деп түсінетін мифтік ұғым қазақтың мифі мен діни нанымында ғана сақталып қоймаған. Ол ұлтымыздың көркем фольклоры мен классикалық әдебиетінде поэзиялық символға, көркем әдіске, метафораға айналған» (5, 210).

Халық фольклорында, ауыз әдебиетінде, әсіресе, ертегі-эпостарында ғайыптан туу мотиві кең кездеседі. Ғайыптан туу мотивінің негізгі мәні — халықтың ойынан шығатындай «мінсіз» адам туралы арман, адамның ерекше сипатпен жаралып, өмірде де айрықша текті болуына тілектестік. Күнді қастер тұтудың басты негізі халықтың оны Көк Тәңірімен тығыз байланыста, басқаша айтқанда, Тәңірдің «елшісі» деп түсінуінен болуы да мүмкін. Халық Күннің киесі бар деп ұқты, ал Жердің де қасиеті бар деп, әрдайым құт мекен іздеді. Оғыз қаған туралы шығарманы алайық: «Күндерде бір күн Оғыз қаған бір жерде Тәңіріге жалбарынып отыр еді. Қараңғы болды. Көктен бір жарық (сәуле) түсті. Күннен аян, айдан қуқылырық еді. Оғыз қаған (көк жарыққа қарай) жүрді, көрді. Көрсен // әлгі жарықтың арасында бір қыз бар екен, жалғыз отыр екен. Артықша көрікті бір қыз екен. Ол қыздың мандайында оттай сәуле шашқан бір меңі бар екен. Алтын-қазықтай екен. Осы қыз көрікті еді: күлсе Көк Тәңірі (нің өзі) күлетіндей, жыласа Көк Тәңірі (нің өзі) жылайтындай еді. Оғыз қағанның оны көргенде жаны қалмады. (Ол) қызды алып үйіне (кетті). (Оны) сүйді, алды. // Бірге жатты. Тілегі қабыл болды. (Сол қыз) жүкті болды. Күннен күн өтіп, түннен түн өтіп, көзі жарыды, үш ер бала туды, Біріншісіне Күн (деп) ат қойды, екіншісіне Ай деп ат қойды, үшіншісіне Жұлдыз (деп) ат қойды» (7, 58).

Әйелдің мифтік бейнелердің барлығы — бір бастаудан, Ұлы Ана бейнесінен өрбіп шыққан вариациялар екендігі, оның өзі іс жүзінде Нұрдың, Ілкі Төрдің тірі символы болып табылады. Мифологиялық дәстүрлердің басым көпшілігінде әйел, ұрғашы кейіпіндегі тәңіриелердің ең бастысы осы Ұлы Баба. Ұлы Баба фольклорлық материалда тек адам кейінде ғана емес, жануар немесе құбыжық кейінде көріне алады.

Қолданылған әдебиеттер:

- 1 Мәдени-философиялық энциклопедиялық сөздік. – Алматы: Раритет, 2004. – 21 б.
- 2 Кішібеков Д, Сыдықов Ұ. Философия. Оқулық. – Алматы, 2002. – 408 б.
- 3 Юнг К.Г. Жанр: Западная философия. – М.: Алгоритм: 2013. – 304 б.
- 4 Уәлиханов Ш. Көптомдық шығармалар жинағы 1-том. – Алматы: Толағай групп, 2010
- 5 Бичурин Н. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – М – Л., 1977
- 6 Қасқабасов С. . Қазақтың халық прозасы. – Алматы, « Ғылым», 1984
- 7 Ежелгі дәуір әдебиеті. Хрестоматия. – Алматы: Ана тілі, 1991.

Сисенгали Ақмарал
магистрантка 1 курса
кафедры китаеведения
КазНУ им. Аль-Фараби
Научный руководитель:
PhD Оразақынқызы Фарида

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МЕТАФОРЫ С РУССКОГО НА КИТАЙСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация: Концептуальная метафора является распространенным языковым явлением. Как способ выражения языка, метафора имеет интуитивно понятную и яркую эстетическую особенность, поэтому широко используется в литературных произведениях. Перевод должен носить когнитивный подход, выраженный переводом из языка исходной культуры в культуру целевого языка. Перевод метафоры стал одним из ключевых и трудных моментов в изучении перевода. Поскольку это специальное выражение, людям часто трудно понять в процессе перевода на китайском и русском языках. Эта статья сначала объясняет значение метафоры, а затем обсуждает ее существенные характеристики. На примерах обсуждаются препятствия и решения перевода концептуальной метафоры.

Ключевые слова: концептуальная метафора, когнитивное изучение, систематическое отображение, когнитивные средства.

Концептуальная метафора (概念隐喻) является одним из основных способов распознавания объекта реальности и формирования художественного образа, а также основным способом создания новых значений. Теория концептуальной метафоры впервые была предложена в книге Лакоффа и Джонсона «Метафора, которой мы живём». Согласно концептуальной теории метафор Лакоффа и Джонсона, метафора - это систематическое отображение из конкретной концептуальной области в абстрактную, не только способ выражения языка, но и способ мышления, который объясняет реальность и оказывает существенное влияние на процесс принятия решений. Суть его теории заключается в том, что концептуальная метафора является средством познания природы, следующее постоянному принципу. Её использование носит когнитивный характер. Этот тезис направлен на изучение метафоры человеком с точки зрения когнитивной лингвистики, основанной на обширной истории китайских и западных исследований метафор. Этот тезис руководствуется концептуальной теорией метафор и использует механизм отображения метафоры для сравнения и анализа отношений между словами в русском и китайском языках. Благодаря работам Лакоффа особое место занимает переход из области-источника в область-мишень. Область-источник, как правило, более знакома и привычна, более конкретна и понятна и описана через непосредственный физический опыт. Так, характерная для разных языков метафора «время - деньги» 时间就是金钱 позволяет применить к абстрактному понятию вполне конкретные операции. Время, как и деньги, можно использовать (使用), тратить (花), терять (失去) и т. п. По словам Н.Д. Арутюновой, мы «ассоциируем абстрактные понятия с конкретными осязаемыми предметами, поскольку это единственный способ, имеющийся у нас в распоряжении, для того, чтобы унифицировать мир идей и мир вещей» [2; 94]. Таким образом, метафора является важнейшим познавательным механизмом, позволяющим познавать сложное через простое, абстрактное через конкретное, неизвестное через известное. Рассматриваемая временная категория на протяжении всей истории человечества играла значительную роль в процессах мировосприятия, поскольку осознание времени является важным компонентом человеческой культуры и всей человеческой деятельности. В связи с этим актуальной проблемой современной лингвистики становится исследование восприятия и языкового отражения абстрактного концепта «время» посредством метафоры в русском и китайском языковых сознаниях.

При когнитивном подходе метафора воспринимается как часть когнитивной системы, посредством метафоры осуществляется доступ к ненаблюдаемому когнитивному миру человека, структурам его сознания. В связи с этим метафора является фрагментом языкового сознания. Концептуальные метафоры рассматриваются как ментальные, психологические и культурно обусловленные явления.

Революционная перспектива теории концептуальной метафоры способствует общему развитию когнитивной семантики. Как известно, концептуальная метафора играет ключевую роль в современном обществе и во взаимодействии между людьми. Современная когнитивная лингвистика считает, что метафора является не только риторическим явлением, но и основным способом распознавания предметов людьми. Метафоризация, с точки зрения когнитивной теории метафоры, ясно показывает механизм мышления человека. Как отмечает А.Н. Баранов: «Метафоризация основана на взаимодействии двух областей знаний человека – «источника» и «цели». В процессе метафоризации некоторые области цели структурируются по образцу источника, иначе говоря, происходит «метафорическая проекция» [6,9]. О характеристике двух областей знаний исследователь пишет: «Областью источника называется более конкретное знание, получаемое человеком в процессе непосредственного опыта взаимодействия с действительностью. А область цели – это менее ясное, конкретное и определенное знание» [6,10]. Своеобразие концептуальной метафоры, следовательно, состоит в том, что в её основе «лежат не значения слов и не объективно существующие категории, а сформировавшиеся в сознании человека концепты. Эти концепты содержат представления человека о свойствах самого человека и окружающего его мира» [3,52]. Как познавательный способ, метафора имеет общность и национальность на разных языках. Концептуальные метафоры позволяют нам использовать известные вещи для понимания неизвестных вещей, а также для описания и выражения более абстрактных концепций с более конкретными концепциями. Люди движутся в определенном времени и пространстве, время - абстрактное понятие, метафора играет незаменимую роль в процессе описания распорядка. «Метафора времени относится к использованию метафоры для представления времени и отображает понятия, выражения и отношения в других семантических категориях в категории времени, чтобы получить понимание и представление времени» [1,11].

В ходе исследования мной был проведен анализ концептуальных метафор времени в русском и китайском языковых сознаниях. Исследование показало, что между русскими и китайскими концептуальными метафорами существуют как сходства, так и различия. Среди сходств между двумя анализируемыми языковыми метафорами можно выделить следующие:

1) В русском и китайском языковых сознаниях временные метафоры объективируются в конкретных физических предметах. К примерам, в русском языке говорят «искать удобный момент», «отнимать время у кого-либо», «уделить время кому-либо», «убить время»; в китайском языке также существуют подобные выражения: 消磨时间 (буквальный смысл - «точить время», переносное значение - «убить время»); 分配时间 (буквальный смысл - «нажать время», переносное значение - «выделить время»), 追逐时间 (буквальный смысл - «гнать время», переносное значение - «торопиться делать что-то»). Таким образом, в русском и китайском языках ощущение времени тесно связывается с ощущением тела у человека, в том числе частей тела - бровей, ресниц, глаз, головы, волос, пальцев, носа.

2) В русском и китайском языковых сознаниях представление о категории времени находится в прямой зависимости от представлений о пространстве на основе представлений человека о пространстве. В двух сопоставленных языках для характеристики времени употребляются слова, описывающие пространственные категории. Например, по-русски говорят «далекое прошлое» 遥远的过去, близкие экзамены 临近的考试 «осень уже близко» 秋天已经临近了, 天长地久 (буквальный смысл - «небо и земля длинные», переносное значение имеет в виду вечность времени). В обоих языках существуют словосочетания: «под Новый год» (临近新年), «на следующей неделе» (在下周), «несколько дней назад» (几天前) «новая задача ждет нас впереди» (将来还有新的任务等着我们). В этих выражениях временные элементы основываются на представлениях о пространстве (далекий/близкий, назад/вперед, на, в, под и т.п.). Это объясняется тем, что по отношению к временным пространственные отношения выступают как первичные, организующие, так как человек прежде всего ощущает себя в пространстве, а уж только затем во времени.

3) В китайском и русском языковых сознаниях выражение времени тесно связывается с природными силами и стихией. К числу таких метафор относятся следующие выражения: 日 «солнце», 月 «луна», 春 «весна», 天 «небо», 秋 «осень» и т.д. По-русски говорят «потемнеть», «рассветать», «закатиться», «восход» и т.д. По-китайски можно сказать: 天荒地老 (буквальный смысл - «небо неурожайное и земля старая», переносное значение - «пережить очень долгое время»), 日积月累 (буквальный смысл - «солнце и луна собираются», переносное значение - «накапливать что-либо постепенно день ото дня»), 日月如梭 (буквальный смысл - «солнце и луна двигаются, как челноки», переносное значение - «время летит, как стрела»), 只争朝夕 (буквальный смысл - «бороться за восход и закат солнца», переносное значение - «дорожить каждым днем и каждым часом»), 斗转星移 (буквальный смысл - «звезды двигаются», переносное значение - «времена года сменяются»), 天色已晚 (буквальный смысл - «цвет неба уже темный», переносное значение - «время уже позднее»). Наличие в китайском языке большого количества концептуальных метафор с компонентом «стихия», «время года» объясняется тем, что в древности китайские люди определяли время ориентируясь на природные циклы (включая восход, закат, полнолуние и неполнолуние луны, цвет неба и т.п.), и потом появился китайский лунный календарь.

В двух анализируемых языковых сознаниях различия заключаются в следующих положениях:

1) В русском и китайском языковых сознаниях существует разное моделирование движения времени. В русском языке пространственный элемент «вперед» обозначает «будущее время» и «позднее время» в значении времени, а пространственный элемент «назад» обозначает «раннее время» и «прошлое время». В китайском языке пространственный элемент «вперед (前)» чаще всего обозначает «раннее время» и «прошлое время», а «назад (后)» обозначает «позднее время» и «будущее время». Например, десять лет назад (十年前), впредь не сердь меня (以后别惹我生气), предыдущее поколение (前辈), 前无古人后无来者 («вперед не было примера, позади и не будет подобного примера», переносное значение - «беспримерный в истории»), 后来居上 («последние стали занимать первое место»). Это объясняется тем, что в русском языковом сознании время находится в покое, человек движется, а в китайском языковом сознании время движется, человек находится в покое. В русском языковом представлении о времени человек идет вперед, значит к будущему, а то место, которое человек прошел, относится к прошлому и стоит позади его. В китайской языковой модели человек находится в покое, поэтому время придет и пройдет. То, что придет и находится последним, относится к будущему. То, что прошло и находилось впереди, относится к прошлому. В русском и китайском языковых сознаниях существуют разные направления движения времени. В китайском языковом сознании не только использованы пространственные элементы «вперед» и «назад», но и «вверх» и «вниз». Например, «上周 (дословно это «верхняя неделя», перевод - «прошлая неделя»)/下

周 (буквальный перевод - это «нежная неделя», переносный перевод - это «следующая неделя»), 上辈子 (дословный перевод- это «верхняя жизнь», переходный смысл - это «прошлая жизнь»)/ 下辈子 (буквальный перевод - это «нижняя жизнь», переносное значение - это «следующая жизнь»), «上半夜 (буквальный перевод - это «верхняя полночь», переносное значение, это «до полночи»)/ 下半夜 (буквальный перевод - это «нижняя полночь», переносное значение - это «после полночи»). В метафорах русского языка присутствует лишь пространственный элемент «вниз», употребляемый в значении «далее». Например, под новый год, под сорок лет. Проведенный анализ показал, что концептуальные метафоры в русском и китайском языковых сознаниях интерпретируются в конкретных предметах, природных силах или стихиях, и пространственных восприятиях. Между русским и китайским языковыми сознаниями существуют как сходства, так и различия.

Литература:

1. Жэнь Шаоцзэн. Концептуальная метафора и её выражение в тексте. Многосторонний анализ текстов с концептуальной метафорой// Иностранные языки и преподавание иностранных языков. 2006 №10. С. 17.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. - М.: Наука, 1976. -175 с. 2.
3. Вахрушев В. С. Время и пространство как метафора в «Тропике Рака» Г.Миллера (к вопросу хронотопа) // Диалог. Карнавал. Хронотоп. 1992. № 1. С. 35- 43.
4. <https://uchebnikfree.com/uchebniki-jurnalistika/vremennye-metafori-kak-otrajenie-russkogo-15719.html>
5. <http://5literatura.net/sredstva-vyrazitelnosti/Metafora-v-jazyke/006-Metafori-v-kitajskom-jazyke.html>
6. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. Автор. Баранов А.Н. Издательство. Эдиториал УРСС,2001.

Sadvakassova Indira
Student of 4 course of
Al-Farabi KazNU
Advisor: Maulit Bakytur.

Chinese idioms as a part of Chinese world view

Abstract

The aim of work is to study Chinese phrasal verbs and idioms through history and culture of China. The importance of this statement is that idioms make language alive and show the wisdom of Chinese people. The purpose of my statement is to show the usage of idioms. In any language, if you can use them correctly it means that you mastered the language. Using Chinese idioms in daily conversations is a sign of understanding Chinese culture and way of thinking.

Research context:

Chinese idioms are one of the most important part of Chinese language. They make language sound unique and show nation's wisdom.

Yunpey Sun's dictionary one of the most famous dictionaries in the world, has 14, 000 idioms. It was published in 2000, but still shows the connection between modern and old languages. Idioms describe the variety of historical, cultural heritage of China, and help us to understand this country better. Chinese use idioms more often than other nationalities. Many idioms don't have analogues in other languages.

First idioms appeared in 475- 221 BC. Some of them described the events happened during this time, and others were based on myths and legends. Each of the idiom is proved by life, and expresses Chinese culture and their mindset.

It is very difficult to find the equivalent for Chinese idioms in other languages, because their meaning is too deep, and based on myths, legends, or historical facts.

1. Chinese phrasal verbs consist of different components

1. Idioms 成语 (chengyu)

Idiom is a phrase, which consist of 4 characters.

水滴石穿 (shuǐ dī shí chuān) – “Little strokes fell great oaks”.

2. Proverbs 谚语 (yanyu)

Chinese proverbs express the wisdom of nation.

岁月不饶人 (suìyuè bùráorén) – “Time has no mercy”.

3. Riddles 歇后语 (xièhòuyǔ)

Riddle is the special type of national aphorism with truncate ending.

耗子碰见 猫儿 – 难逃

"The mouse met a cat" (difficult to escape).

4. *Paradox 奇说 (qishuo)*

Sayings that show contradiction.

不要目的是一种目的 (Bu yao mudi shi yi zhong mudi) - "rejecting of having an aim is an aim".

5. *Aphorism 格言 (geyan)*

Aphorism is a phrase of an author of literary works.

己所不欲，勿施于人 (Yisuo buyu, wushi yu ren) - "Don't hurt other people if you don't want to hurt yourself".

II. Characteristics of Chinese idioms

1. Deep meaning in short words;
2. Express culture and life;
3. Mythology;
4. Historical events and characters;
5. Easiness;

III. Historical idiom

"To see fish eye as a pearl".

鱼目混珠 (yú mù hǔn zhū)

The story is about a character called Man Yuan, who once met a pearl seller. He liked the black pearl and couldn't resist of buying it.

He bought this very expensive pearl and brought it home. Man Yuan made a beautiful box, and put the pearl in it. Later, other people found out about this pearl, and wanted to see it. But Man Yuan refused to show it. His neighbor Sou Lyan also had a black pearl which he found on the road.

One day Man Yuan and Sou Lyan's mothers got sick. Doctor said that they need to make a medicine using the black pearl's powder. Two men made a medicine, and Man Yuan's mother felt better, but Sou Lyan's mother didn't. When doctor saw the pearl, he said that it wasn't a pearl; it was just fish eye, that's why the medicine didn't help.

The idea of the idiom is to present lie as truth, sell fake things as originals, etc.

As a conclusion, my research states that idioms can help to understand Chinese people, culture and their way of thinking.

Research questions:

What is an idiom? When did first idioms appear? What components do Chinese idioms have? What kind of characteristics do Chinese idioms have? What are the meanings of historical idioms? Are there any Chinese idioms analogues in other languages?

Research Methods:

When I studied in China I had an ancient Chinese class. Professor read lectures about idioms, phrasal verbs, and interesting facts about them, which I used in my thesis. I also review an article from the "Young scientist" journal. Sample idioms are taken from the Zhi Zheng Sun's "Chinese idioms" book.

Significance of research:

The importance of this work is to show that using idioms in your speech means that you can speak as native speaker. It's not difficult to learn words and phrases, but it's very difficult to use idioms correctly and in the right situation. If you can use idioms, it means that you have a better idea of the culture and world view of the people who speak that language.

Bibliography:

Barchukova K.V., Peskova A.V., Podkidysheva Y.I., Skromnyh V.E., "Phrasal verbs in Chinese language", *Young scientist Journal* (2015), #18, 514-517

Zhi Zheng Sun, "Chinese idioms", (2017)

Bin Yun Yi, "100 Chinese idioms and phrasal verbs", (2007)

АХМЕТ ИСАУИ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҒАШЫҚТЫҚ ӘЛЕМІНІҢ СЫРЫ

Сопылық әдебиет немесе тасаууф әдебиеті, ішкі рухани тереңдікке және Жаратқанға құштарлыққа бастайтын сөз өнері ретінде VIII ғасырда мұсылман елдерінде қалыптасқан. Сопылық әдебиет исламның қайнар көзі саналатын Құран мен хадистерден бастау алған. Иман тақырыбына терең бойлаған алғашқы сопылар жаратылыстың таңғажайып сырлары мен Құранның ішкі мәнін және адамның болмысын ұғынуға талпыныс жасады. Қасаңдыққа бой алдырмай, шынайы ықыласпен жасалған бұл талпыныс кезінде сопылар Құран мен тәпсірге, хадис пен сүннетке және шарифат қағидаларына сүйенді. Сопылық әдебиет құлқынның қалауына ерік бермей, нәпсіні тежеу, харам мен күдікті нәрселерге аса сақтықпен қарап, тақуа өмір кешу, фәни дүниенің рахатын тәрк етіп, өлместен бұрын өлу, осылайша сүйікті Жаратқанға қауышу сияқты ұғымдар арқылы өрбіді.

Сопылар негізінен Тәңірі алдында тізе бүгіп, қатесін ұғынып, тәубаға келуді, “ынталы жүрек, шын көңілмен” егіліп, Жаратқанға жалбарынуды, сүйіктіге мұңын шағып, оған құлшылық етуді насихаттады. Сопылықты “хәл ілімі” деп те атайды. Сопылық әдебиеттің өкілдері Алла мен оның елшісіне арналған махаббатың түрлі тәмсіл-рәміздер мен аллегориялар, ым-ишаралар арқылы жеткізді, трансаға түсіп, Тәңірментілдесуді түрліше баяндады. Сопылық ілімі кез-келген адам түсіне бермейтін жүректің түбінде жатқан асыл маржан тас. Абай айтпақшы «білгенге маржан, білмеске арзан» дегендей түсіну үшін солардың халін бастан кешіру керек шығар. Алдымен сопы сөзінің түп-төркініне үңілетін болсақ, сопы сөзі араб тілінде бірнеше мағынаны береді. Бұл сөздің түбірі арабтың «саф» (صفا, *таза, шынайы*) сөзімен байланысты деген пікір бар [5, 449 б]десе, келесі анықтамада бұл сөз арабтың «суф» (صوف, *жүн*) сөзінен шығып [5, 450 б], ертедегі сопылардың тек жүннен тоқылған киім үлгілерін кигенін білдіреді. Сопы сөзінің келесі бір мағынасы «көлеңке» деген мағынаны білдіреді. Пайғамбарымыз Мәдина қаласында мешіттің бір бұрышына құрма ағаштарынан көлеңкелік баспана салдырған. Көлеңкелікке арабшада «суффа» делініп, ол жерде тұрғандар «асхабы суффа» деп аталды. Суффа сахабалары туған-туыс, жақындары мен дүние-мүліктері жоқ кедей сахабалар болатын. Олар өз өмірін Құран үйреніп, Пайғамбарымыздан тәлім алу жолына арнап, күндіз ораза ұстап, түнде ғибадат етіп, дүниенің күйбең тіршілігінен бойларын алыс ұстап, алтын уақыттарын пайғамбардан естігендерін жаттап, кейінгілерге жеткізу жолында өткізді. Бұлардың саны 30 дан 700 ге дейін артты. Олар Исламның шынайы рухын басқа руларға, мемлекеттерге көркем түрде уағыздау арқылы, жан-жаққа мұғалім етіп жіберілді [4, 16 б]. Суффа сахабаларынан басталған сопылық дәстүр кейінгілерге ұласты. Атап айтсақ Уайс әл-Қарани (657), Хасан Басри (728), Әбу Хашим суфи (767), Ибрахим ибн Өтхам (777), Суфиян Саури (778), Рабият-ул Адауийя (804), Зу-и-нун әл-Мыри (796 – 861), Баязид Бистами (874), Жүнейд Бағдади (909), Халлаж Мансұр (921) сияқты ірі өкілдер сопылық әдебиеттің қалыптасуына ықпал етті.

Сопылық әдебиеттің мақсаты – Алла тағаланы әрдайым еске ала отырып, одан ғапыл қалмау, таңғажайып тылсым дүниенің көркем көріністеріне көз жіберіп, көңілге тоқу арқылы Алла тағаланың көркем есімдері мен сипаттарын білу, оның әмірлерін түсіну және қалтқысыз сезіммен оған құлай беріліп, сүйю. Сопылар исламның қайнар бұлақтарынан бастау алған сопылық әдебиетте *кемел адам, мағрифат, шарифат, тариқат, хақиқат, мақам, пір, нұр, сабыр, зауқ, тақуа, қайғы-мұң, тәуба, сұхбат, тәуекел, уара, фана, тәсілім, тәсбих, шүкір, мухаббатұллах, ыхлас, зікір* сияқты ұғымдарды пайдаланды. Сондай-ақ “жүрек”, “көңіл”, “көкірек көзі” сынды ұғым-түсініктер де сопылық әдебиеттің тұрақты тіркестеріне айналды. Өйткені тасаууф ілімінде жүрек – иманның тұрағы, ұлы Жаратушыға деген сүйіспеншіліктің мекені болып табылады. Сопылық әдебиетте “*Хақты танып, Хақиқатқа ұласу*”, “*Сырды түсінуге ұмтылу*”, “*Сүйіктіге ғашық болу*”, “*Жарға ынтық болу*”, “*Сүйіктімен сұхбат құру*”, “*Ақиқат шарабын ішу*”, “*Мас болып, естен тану*”, “*Көбелек болып, отқа күйу*”, “*Өлмей тұрып өлу*”, “*Пәруанадай шыр айналу*”, “*Гүлге ынтызар бұлбұлдай сайрау*” сияқты ұғымдар кеңінен қолданылады.

Сопылық әдебиетәсіресе, Қарахан мемлекеті тұсында, Қожа Ахмет Иасауи (1093-1166) шығармалары негізінде дамыды. Түркі әлемінің ең атақты сопы-ақыны Қожа Ахмет Иасауи “Диуани хикмет” шығармасымен қатар бірқатар еңбектер жазды және түркі халықтары әдебиетінде «хикмет» жанрының кең қанат жаюуына өз үлесін қосты. Ол көзі тірісінде көптеген шәкірттерді ғаріптерді

тәрбиеледі және бертін келе оның жолын ұстанушылар «иасауи» тариқаты деген атпен белгілі болды. “Менің хикметтерім – “хадис қазынасы”, оны оқып таныр болсаң – бар мағынасы Құран” деп жырлаған Иасауидың “Диуани хикмет” еңбегі көшпелі түркі тайпалары арасында ислам дінінің кеңінен таралуына қызмет етті. Қожа Ахмет өзінің «Диуани Хикмет» атты еңбегінің 1-ші хикметінде өмір жолын баяндай келе, Арыстан бабпен кездесуін былайша жырлайды:

Жетіжаста Арыстан бабқақылдым салам,
Мұстафаның аманатын бер деп маған.
Сол мезетте мың бір зікір еттім тамам,
Нәпсім тыйып Аллаға бет бұрдым, міне.
Құрма берді, басым сипап, назар салды,
Бір сәтте ол дүниеге сапар салды.

“Жеті жаста Арыстан Бабам іздеп тапты, құрма беріп пердеменен сырым жапты. “Бихамдила” көрдім бетін жүзімді өпті, сол үшін алпыс үште жерге кірдім”[2, 11-13 б]– деп ақынның өзі жырлағандай, оның алғашқы тәрбиешісі Арыстан баб болған. Ұстазы болашақ ақынның жүрегіне иман нұрын сеуіп, оған Алланың Хақ жолы мен пайғамбардың үлгі-өнегесін үйреткен. Ержеткен Исауиді бертін келе Жүсіп Хамадани тәрбиелегені туралы дерек бар. Иасауи Құран мен хадисте, тәпсір мен фикхта кездесетін арабша жазылған күрделі ұғымдарды түркі тілінде түсінікті, жеңіл етіп, халық поэзиясы негізінде жеткізе білді. Қожа Ахмет Иасауи негізін қалаған жол – сопылық жол. Өз бағытын ұстанған ақын осы тариқатты өмірінің соңына дейін насихаттады. Оның бұл ойлары даналыққа жетелеуші хикметтерінен көрініс тауып жатты. Сондықтан да, бүгінде жалпы түркі халқы үшін Исауи мен сопылық атауы егіз ұғым.

Ғашықтық әлемі бұл – сыр. Исауидің жазғанындай, ол сырды жан баласына жеткізуге болмайды. Айтсаң болды, айнала төңірегіндегі тас жүректер сені жазалауға дайын. Парсы ақыны Фариуддин Аттардың:

Ей, жүрек, егер ғашықтық сырын ашар болсаң,
Барар жерің дар мен оттан басқа ешнәрсе де емес, –[6, 44 б]

деп, жырлағаны соны меңзейді. Шайыр осы жолды арқылы сопылық тариқатта бұрын жан тәсілім еткендердің хәлінен мол мәлімет беріп отыр. От пен дар – ғашықтардың соңғы барар жері. Ол сырды ашып, қара тобырға түсіндірмекші болған Ибрахим Әдхам мен Мансұр Халлажды өлім құшты. Ахмет Исауидің:

Ишқ жолында ғашық болып Мансур өтті,
Белін бағлаб Хақ ишқына мухкәм тутты, –

деп жазғанындай, ғашықтық шарабына мас болып Халлаж «Әнә әл Хақ» яғни «Мен Хақпын» деп, Алланың тоқсан тоғыз есімінің бірін өзіне теңестіріп еді, оның сөзі Алланың есімі адамға шағылыс екенін түсінбеген халық естен ауысқан диуана деп дар ағашына асып өлтірді. Ғылымдағы ақиқатты түсіндірмекші болған Галилей мен Бруно сияқты.

Сонымен сопылық дүниетанымдағы ғашықтық дегеніміз не? Қожа Ахмет Исауи шығармасында:
Жаннан кешіп, жалғыз Хақты жанға қостым,
Одан кейін дария болып толып, тастым...
Ғашық оты лапылдаса жанды қоймас,
Көбелектей отқа түсіп өзін білмес,
Бұл сырлармен дүниеден тойдым, міне.

Бір орында отырғызбайтын қандай ғашықтық дерт? Бұл сұрақтың жауабын Қожа Ахмет Исауиді ғашықтық әлеміне алып келген Жүсіп Хамаданидің еңбектерінен табамыз. Оның «Рутбатул хаят» («Өмір таразысы») деген шығармасында бұған мынадай анықтама беріпті: «Аллаға махаббат махлұқат (жаратылыс) махаббатына қарағанда күшті, қуатты және құдіреттірек. Нәпсілік яғни шайтани махаббат пен рахмани махаббат арасындағы айырмашылық мынада: махлұқат махаббатында естен тану және диуаналық жүзеге келеді. Ал, Алла Тағалаға ғашық болуда көңілде парасат, хикмет және мағрифат пайда болады. Себебі, шайтанның жолында тікен мен шөп-шалаң ұшыраса, Хақ тағаланың жолында тек қана, жұпар иісті лала кездеседі»[3, 6 б]

Бұл ғашықтық дегеніміз – Алланың дидарына жеткізетін бір құрал. Сопылардың өмірдегі бар мақсаты Алланың дидарын көру, сол жолда өзін тәрк етіп «фәнә филла» дәрежесіне жетіп, өзін жоқ етіп тек «Ол» бар, қалғанының барлығы «фәнә», яғни өткінші, фәни. Адам баласы уақытша, қолға ұсталатын, фәнилік затқа ғашық болса, одан айырылу үлкен азапқа толы қайғыәкеледі, ал мәңгілік

болған Аллаға ғашық болса «сәкине» яғни, жүрек тыныштығын алып келеді. Бұл туралы Исауидің: «Ғашық болсаң, ғашық жолында фәнә болғыл», – деп жырлағандай, ғашықтың жемісі – ФӘНӘ. Осы жолда барша қиындықтарға шыдауға, жалындаған оттың азабына төзуге дайын екендігін, өмірдің бар мәні де осы әлеммен тікелей байланысты. Ол қандай әлем? Ол – түпсіз машұқ әлемі. Нәзік жүрек өзінің «машұғын» яғни, ғашығын таппайынша тыным таппайды. Машұқтың сыртында айтылған сөз– бос сөз, машұқтың сыртындағы қайғы, жылау – құр еңіреу. Барлық сезім мен толғау дүниесін ғашықтық әніне айналдырады. Айналдырады да, бұдан былай отырғанда да, тұрғанда да тек Оны ғана ойлайды... Онымен жүздесеміндеп қиялдайды... Оны іздейді... Оған жету үшін қайтадан Оған бет бұрған көкжиекті бақылайды... Әрбір құбылысты

Оның шақыруы деп қабылдайды және қайта айналыпкеліп, Оған жалбарынып жалынады... Өмір бойы Оныңқұзырында қалуға бекемденеді және аузын ашып бірдеңеайтқысы келгенде, Ол туралы ғана әңгіме етеді. Әңгімесінтоқтатып, Онымен ғана сырласатын болады. Бұл ретте Абайдың да жырлағаны мәлім:

Жүрегі жұмсақ білген құл
Шын дос таппай тыншымас.
Пайда, мақтан бәрі –тұл,
Доссыз ауыз тұшымас.–[1, 120 б]

деп, Жаратушыны Шын досқа теңеп оны таппай тыншымайтындығы, онсыз ауыздағы сөздің дәмі жоқ екендігін көрсетті. Исауи: «Ғашық құлдар бұл дүниені көзге ілмейді» деп, ғашықтардың дүние ісіне араласпайтындығын айтқан. Себебі, дүние – Жаратушы мен жаралғанның арасындағы негізгі бөгет.

Жаратушыға деген ұлы махаббатты жырлаған Иасауи өзінің ғашықтық жолында естен танып, мәжнүн болғанын бірнеше жерде айтып өтеді.

Ғашық саудасы кімге түссе рәсуа қылар,
Сәуле шашып, Хақ өзіне ғашық қылар,
Мәжнүн сипат ақылын алып, Ләйлі қылар,
Алла хақы бұл сөздердің жалғаны жоқ. –

деп, өзін бетбақдаланы кезіп жүрген Мәжнүнге теңеген. «Мәжнүн» араб тілінде «жынданған» деген сөз болса, сол тілде «Ләйлә» – «түн» деген мағынаға ие. Сопылардың түсінігінде Мәжнүн – ақиқатты іздеп Хақ жолына түскен адам болса, Ләйла жұрттың барлығын өзіне Мәжнүндей ынтық ететін Алланың бір көрінісі. Сопылық танымда «Ләйла» бейнесі мұсылманша имани куәліктің қысқарған түрі болуы мүмкін. Себебі, «Лә иләһә иллә Аллаһ» зікірін көп қайталап айта бергендіктен, «Ләйлә» деп ықшамдап алған болса керек. Ал Шаһкәрім болса:

Менің жарым қыз емес,
Хақиқаттың шын нұры.
Оны сезер сіз емес,
Көзге таса бұл сыры...
Көрем десең жарымды,
Мас бол, жүрек тазала.
Өртеп жібер барыңды,
Қарсы ұмтылып қазаға.[7, 93 б]

Шаһкәрім бұл өлеңінде Жаратушыны – Жар деп алған. Ахмет Иасауи өз шығармаларында Хақ деп алған. Жалпы сопылар өздерінің сүйіктісін Құдай деп алған, ал өлетін күндерін тойға теңеген, оның сыртындағы алғашқы түнін Алланың дидарын көрген күнмен теңеген.

Қожа Ахмет Иасауи «Диуани хикмет» еңбегінде «ғашық» сөзін 200 ден аса жерде қолданған. Шығармасының барлығы Жаратқанға ғашық болып өтіп, Хақ жамалын көру.Кез-келген адам ғашық бола бермейді, болған күннің өзінде Жаратқанның дидарын көру әрбір сопының маңдайына жаза бермейтін бақ.

Барлық осы ерекшеліктерімен қоғамның әр сатысына Исламды үндеген тасаввуф халықтың әлеуметтік тұрмысы жақсарғанкездеріндегі жалқаулықтары мен босансуларын бөгеп, қоғамныңсергектігін арттырып, басқыншылық пензұлымдыққа толы қиын-қыстау кезеңдердің былықшылықтарымен күйзелістерінің арасында тарылып, қысылған көңілдерге Жаратушының мейірім шуағын ашып, тыныс алдырды. Әрі жабырқаулықкөңілдер мен шаршаған саналарға жұбату, кеуіп қалған рухтарға кәусәр суы бола білді. Ол тағы бір жағынан көркем ахлақпен ғибадатта шыңға жеткен

жандарға қарапайымдылықты, «ештік» сезімін ұсынып, менмендік пен тәкаппарлыққа жәнемақтаншақтыққа салынуына тосқауыл болған. Ал, екінші жағынан Монғол шапқыншылығынан кейін Орта Азия мен бүкіл Анадолыны жаулап алғаннан кейін пайда болған қайғы-қасіретті, тынышсыздықты сейілтп, жұбатушы ретінде сол дәуірде, сопылық әдебиеттің күш-қуат тапқаны және үлкен қызметтер атқарғаны тарихи шындық.

Пайдалынылған әдебиеттер

1. Абай Құнанбайұлы. Шығармаларының екі томдық жинағы. 1-том: Өлеңдер мен аудармалар. – Алматы: Жазушы, 2005. -296.
2. Ахмет Иасауи. Диуани хикмет. 20 томдық «Әдеби жәдігерлер» сериясы. 6-том. – Алматы: Таймас, 2008. -488 бет.
3. Әбдірәсілқызы А. Қожа Ахмет Йасауидің ақындық әлемі. – Алматы, 2017. - 264 бет.
4. Әділбаев А.Ә. Саңлақ сахабалар, – Алматы, 2010. - 336 бет.
5. Баранов Х.К. Большой арабско-русский словарь: в 2-х тт. –9-е изд., – Москва, 2000. - 456 стр.
6. Қыдыр Т. Ченари А. Түркістанның пірі – Қожа Ахмет Иасауи. – Алматы, 2018. - 179 бет.
7. Шәкәрім Құдайбердіұлы. Шәкәрім: ғылыми-танымдық басылым. , – Алматы, 2013. - 441 бет.

Тәжібай Шұғыла
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Шетел филологиясы: корей тілі»
мамандығының 4-курс студенті
Ғылыми жетекші:
аға оқытушы Амирбекова У.А.

КЛАССИКАЛЫҚ ӘДЕБИЕТ ЖАНРЛАРЫ: ПХАНСОРИ ЖӘНЕ ТЕРМЕ НЕГІЗІНДЕ САЛЫСТЫРУ

Әдебиет – бұл терең мұхит тәрізді үлкен әлем. Мұндай тұңғықты әлемді танып, қызығына бату үшін әдебиеттің бір бөлігі болып табылатын әдеби моноспекраль негіз болмақ. Классикалық әдебиет пен театрдың интеграциясы, яғни мұндай өнер аралық сұхбат, сөз өнері шығармаларын талдауда әртүрлі тәсілдерді меңгеруге мүмкіндік береді [1, 577-583].

Қазіргі заманғы моноспектакльдің негізін қалағандар болып аңыз-жыр айтушылар, батырлар жыры мен эпикалық орындаушылары саналады. Жалпы аңыз бен жыр-терме өнері ежелгі адамзат мәдениетінің пайда болуымен, яғни тайпалық салт-жоралық пен діндік дәстүрлерден өз бастауын алған деген пайымдаулар бар. Бір жорамалдар бойынша ең ежелгі аңыз-жыр айтушылар ретінде ежелгі грек орындаушыларын, яғни эпикалық грек әндерінің авторлары – рапсодтарды санасақ болады. Олар эпикалық шығармаларды шекті аспап-кифардың сүйемелдеуімен орындаған болатын. Уақыт өте келе музыканың дамуымен эпикалық мелодиялардың монотонды орындаушылығы тыңдармандарды толық қанағаттандыра алмады: музыка неки бір аспаппен сүйемелденуін тоқтатып, әншілік «рецитация»-мен алмасып, оған қоса ақын, не рапсод шекті аспаппен тек өнер көрсету барысында ғана қолданған. Оның себебі орындаушы сол аспап арқылы өз даусын бабына келтіруде болатын. Рапсодтардың тарихи еңбегінің бірі – олардың жазба өнерінің, яғни қағаз бетіне ақпаратты түсіру заманына дейінгі уақытта ағартушылық қызметін атқарғандығында болып табылады. Рапсодия – (муз. «рапсодия» халық жырлары тақырыптарына жазылған музыкалық шығарма) театр өнерінің бір бөлігі болатын; Рапсод (орындаушы) дене қимылын жақсы меңгеріп қана қоймай, сондай-ақ драмалық актер да болуы тиіс еді. Сахнаға шығар алдында рапсод түрлі-түсті, шұбар-ала киім мен басына алтын гүл тәжін киген. Және оның сөйлеу мәнері трагедиялық актерлардың декламациясын (көркем мәнерлеп оқу) еске түсіретіндей болған.

Мұндай эпикалық шығармалардың орындаушылары мен жазушылары тек ежелгі грек мәдениетінде ғана емес, сондай-ақ басқа да көптеген мәдениетте кездеседі. Белгілілердің қатарында ежелгі орыс аңыз-ертегішілері, қазақ жыршылары, түркмен бағшилары, хакасс (Ресейдің оңтүстік Сібірінде қоныстанған түркі халық) хайджилары, армян ашугтары және т.б. жатады. Бұлардың барлығы эпикалық көнелікті ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп жүрген дәстүрлі сақтаушылар болып табылады.

Жыршылықтың өзіндік бір түріне корей фольклорлық-эпикалық жанр – «пхансори» да жатады. Кей деректерде бұл жанрды «корей операсы» деп те атайды. Кореяның ұлттық «Кугак» (ұлттық музыка-кор. *т.*) орталығы құрған «стандартты корей тілі сөздігі»-не сүйенсек, «Пхансори»-дің анықтамасы келесідей:

«‘판소리’는 한명의 소리꾼과 한명의 고수(북치는 사람)가 음악적이야기를 엮어가며 연행하는 장르이다.»

Яғни, «Пхансори» (판소리 *кор. т.*) бұл бір «Сориккун» (소리꾼 *кор. т.* - әнші не орындаушы) мен бір «Косу» (고수 *кор. т.* - дабылшы)-ның бірге әуезді өрбітіп, актерлік ойын арқылы мазмұнды жеткізетін корей классикалық әдебиет жанры болып табылады. Пхансори – бұл Кореяда XVIII ғасырда Чосон (1392-1910) династиясының билігі кезінде мемлекеттің оңтүстік аймақтарында пайда болған өлең-жыр өнері. Кей деректерде бұл жанр XVII ғасырда дүниеге келді дегенімен де, ресми қағазға түсірілген уақыт XVIII ғасыр болатын. Ұзақ уақытты жыр-әңгіме дабылдың сүйемелдеуімен және оның ырғағына қарай орындалады. Ал әнші болса әңгімедегі әрбір кейіпкерді сомдап, әңгіменің сюжетін суреттейді. Бұл жанр ерекшелігінің бірі еуропалық әңгімелеу, не жырлау өнерінен өзгеше, пхансори корей шаманизмінен үлкен әсер алған. Оның себебі корей шаманизмінде қолданылатын ән айту өнері корей әдеби фольклорында кеңінен қолданылуында жатыр [2, 8-10].

Негізінен пхансори - «пхан» (판 *кор. т.*)-‘алаң, яғни көпшілік жиналған орын’ және ‘ән’-ді білдіретін «сори» (소리 *кор. т.*) дейтін екі сөзден құралған. Яғни, көпшілік алдында орындалатын ән дегенді білдіреді. Пхансори құрамындағы пьесаларды бөлек «мадаң» (마당 *кор. т.*) деп атайды. Пхансоридің құраушы бөліктеріне «чхан» (ән), «анири» (речитатив) және «паллим» (ым не ишара дене кимылы) жатады. Пхансори орындауға тек әнші ғана емес сондай-ақ дабылшы да қатысады. Дабылшы шығарма орындалып жатқан кезде әншіні қолдау мақсатында түрлі одағай яғни «чхуимсэ»-ні айтады [3, 14]. Пхансоридегі пьеса, яғни айтылатын бір оқиға «мадаң»-ның 12 шығармасы болған еді. Алайда, түрлі сыртқы факторлар әсерінен қазіргі уақытта тек 5 шығарма ғана сақталып қалды. Олар «Чхунхян туралы жыр» — Чхунхян га, «Сим Чхон жайлы жыр» — Сим Чхон га, «Қызыл қорған жайлы жыр» — Чокпёк га, «Су асты сарай жыры» — Сугун га және «Хынбо жайлы жыр» — Хынбо га. Мұндай жырлардың өздері бірнеше бөлімнен тұратындықтан, пхансори әдетте 7-8 сағат бойына орындалады. Ал пхансоридің мазмұнына тоқталсақ, жоғарыда айтылып кеткен жырлардың барлығы өз астарында белгілі бір тәрбиелік мағына мен философиялық ой-тұжырымдарды сақтап тұр. Мысалы, Чхунхян жайлы жырда қайсарлық пен адалдыққа тәрбиелесе, Сим Чхон жайлы жырда ата-анаға деген махаббат пен құрметке тәрбиелейді. Бұдан бөлек Чокпёк га жырында жаумен шайқаста елді қорғаған, ерлік көрсеткен батырлар жайлы оқиға баяндалады [5]. Қорытындылай келе, пхансориде эпостық – батырлар жырларының болғанын ғана көрсетіп қоймай, сондай-ақ жастар тәрбиесіне үлкен көңіл бөлінгендігін аңғара аламыз.

Ендігі кезекте қазақ классикалық әдебиетінің жыр өнеріне тоқталсақ. Қазақ әдебиеті терминологиясында жыршыны халық арсынан шыққан қарапайым орындаушы ғана болса, жырау, керісінше, жан-жақты қызмет атқарған дарынды тұлға. Жыраулар ханның «оң қолы», кеңесшісі болған, ол бүкіл халықтың мүддесін қорғаған. Өмірдің қиын-қыстау кездерінде халықтың алдына шығып, өткен замандағы батырлардың ерлігін мысалға келтіріп жырлаған, сол арқылы халыққа ақыл-кеңес беріп, ерлік пен бірлікке шақырған. Кей кездерде жыраулар әскери қолбасшы да болған.

Жырау өнерінің дамыған кезі – XIV-XV ғасырлар. Бұл қазақ тарихында хандықтар қалыптасқан кез. Көптеген жыраулардың есімі сол заманнан бері тарихта сақталған, олар Асан қайғы, Қазтуған, Бұхар жырау, Базар жырау, Қашаған, Мұрын жырау, Майлықожа және тағы басқалары [6].

Жыраулар мен жыршылар жан-жақты дамыған өнер иелері. Әсіресе, олардың суырып-салмалық шеберлігі, есте сақтау мүмкіншілігі, актерлық дарыны мен музыкалық қабілеті зор. Эпикалық шығарманың орындау тәсілі – әуендетіп айтылатын жыр (речитатив). Орындау кезінде жыршылар эпостың сюжетіне, кейіпкерлердің мінез-құлқына қарай орындау мәнері мен музыкалық әуендерді өзгертіп отырады. Және орындау ұзақтығы 8-10 сағат шамасына теңеледі. Қай жыр болмасын жыршы не жыраудың «кеште бастаған жыры таң атқанда біткен-ді» дегендей жолдарын кездестіруге болады. Бұдан бөлек эпостың мазмұнына сәйкес көңіл айту, жоқтау, сынсу сияқты ғұрыптық әндерді де қосып отырған.

Қазақ эпосы батырлар жыры және тұрмыс-салт (немесе лирикалық) жыры болып екіге бөлінеді. Батырлар жырында көбінесе негізгі кейіпкердің ерлігі баяндалады. Алпамыс, Қобыланды, Ер-Тарғын, Қамбар батыр сияқты кейіпкерлер өз отанын жаудан қорғаған, елін басқыншылардан азат еткен тұлғалар. Негізгі кейіпкердің батырлығы, жаумен соғысуы лирикалық эпоста да кездеседі, бірақ тұрмыс-салт эпосының негізгі тақырыбы батырлық емес, кейіпкерлердің бір біріне деген сүйіспеншілігі, өзара махаббаты, шынайы сезімдері («Қыз Жібек», «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу», «Сұлушаш», «Мақпал қыз» эпостары) [7].

Аса көлемді эпикалық шығармалар бірнеше күн бойы орындалған. Тыңдаушылардың назарын ұстау үшін эпостың алдында немесе бөлімдерінің арасында *терме, толғау, арнау, өсиет, мысал, нақыл*

сөз сияқты кішігірім шығармалар орындалып отырған. Бұл шағын шығармалардың мазмұны көбінесе философиялық түрде болып келеді. Зерттеушілер оларды эпосқа дейін пайда болған және соның негізін қалаған жанр деп есептейді. Бірақ, бұндай шығармалар қазіргі кезде де шығып жүргені белгілі. Қазір олар, көбінесе, эпостан бөлек, жеке шығарма ретінде орындалады. Күрделі эпос пен шағын эпикалық шығармалардың тақырыптары, мән-мағынасы бірдей болып келеді. Олардың негізгі мазмұны – жастарға тәлім-тәрбие, үлгі-өнеге беретін нақыл сөз, философиялық ой-тұжырымдар. Бұл шығармаларда жалған дүние мен мәңгілік өмір, жақсылық пен зұлымдық, адам өмірінің құндылығы мен мақсат-міндеттері сияқты тақырыптар қозғалады.

Жоғарыда айтылған ақпарат негізінде Пхансори мен Жыр-терме өнерін салыстырсақ, көзге бірден түсетін бірнеше ұқсастықтың барын көре аламыз. Ең алдымен, бұл екі жанрдың мазмұндық ұқсастығы. Яғни өнегелі ұрпақ тәрбиелеу мақсатын қойған екі ел халықтарының даналығын аңғара аламыз. Келесі кезекте, пхансори мен жыр-терменің орындалуында дей аламыз. Біріншіден, екі жанрда да орындалу барысында музыкалық аспап қолданылады. Екіншіден, шығарманы орындау уақыты өте ұзақ болып келеді. Әрине, жыр мен пхансори орындау барысында үзілістер бар. Пхансориде бұл мадаң арасындағы үзіліс болса, жыр-терме өнерінде бұл мақам арасындағы үзіліс болып табылады. Келесі, айырмашылықтарына тоқталатын болсақ, бұл жанрлардың пайда болу уақыты екі түрлі. Қазақ әдебиетінің жыр-терме өнерінің бастауын XIV-XV ғасыр деген жорамал бар болса, пхансориді XVIII ғасыр деген жорамалдар бар. Алайда, бірнеше ғасыр айырмашылық болғанымен де бұл жанрлар екі ел әдебиетінде де көне әрі құнды мәдени мұраға айналды.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Юдушкина О.В. «Литературная медиа игра - путь к развитию одаренности. - Гуманитарное пространство.» - 2016. - Т.5. - №4. - 577-583 б.
2. Ким Тхэ Гон. Корей шаманизмі. (Хангук-ый мусок). Сеул, 1991 (корей тілінде). 8–10 б.
3. NationalCenter for Korean Traditional Performing Arts. Korean traditional music and dance. Seoul, 1999. 14 б.
4. Корей әдебиеті бойынша лекция жинағы. (Хангук мунхак кане). Сеул, 1994 (корей тілінде). 84–86 б.
5. Ким Тон Гук. Корей әндерін зерттеу. (Хангук каё-ый-ёнгу). Сеул, 1961 (корей тілінде)
6. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. — Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010 жыл.
7. Г. Умарова, С. Шарабасов. Қазақ әдебиетінің тарихы — Астана, 2011 ж.

Тәжіғұлова Г. Қ.
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шығыстану мамандығының
1 курс магистранты (корей тілі)
Ғылыми жетекшісі:
аға оқытушы **Амирбекова У.А.**

**XXI ҒАСЫРДАҒЫ КОРЕЙ ЖАЗУШЫЛАРЫНЫҢ
ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ОТБАСЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНА
ЖАСТАРДЫҢ КӨЗҚАРАСЫНЫҢ КӨРІНІСІ
(Кун Суук Шиннің «Анам саған аманат!» романы негізінде)**

Бұл мақала XXI ғасырдағы жазылған көркем әдебиеттің көрнекті өкілі Кун Суук Шиннің шығармашылығына арналады. Мақалада автордың қысқаша автобиографиясына шолу жасалып, корей әдебиетінің жаңару кезеңі мен XXI ғасырдағы әдебиеті қысқаша баяндалады. Сонымен қатар, «Өтінем, анама қарайлап жүрші» романының кейіпкерлерінің әрекеттері суреттеліп, ананың қоғамдағы, отбасындағы рөлі мен қажеттілігі бейнеледі. Уақыттың тым асығыс өтіп қана, қоймай, өмірдің біз күтпеген тосын сыйлары барын автор еске салады.

«Әдебиет» сөзі ғылымға арабтың «асыл сөз» атты сөзінен енген, әлеуметтік мән мағынасы бар, халықты бір игі іске тәрбиелейтін, өмірдің шындығын көрсететін туындылардың жиынтығы. Әдебиеттегі шығармалар мазмұнына қарай әрқилы болып келеді. Саяси, ғылыми, техникалық және көркем әдебиет. Осылардың ішіндегі халыққа түсінікті әрі кең таралған түрі деп көркем әдебиетті айта аламыз. Қазағымыздың маңдайына біткен әдебиеттанушылардың бірі Ахмет Байтұрсынұлы әдебиетке, «бір нәрсенің жайын, күйін, түрін, түсін, ісін сөзбен келістіріп айту өнері» деп баға берген екен. Өнердің қай саласы болмасын қиын әрі қызықты болып келеді. Алайда, өнердің ішіндегі ең киелісі әрі қиыны сөз өнері болып табылады. Себебі, халықтың барлығы ести, сөйлей алады. Демек, сөз өнерінің

құдіреттілігі осында. Яғни, адамның санасы мен сезімі, жан дүниесінің түйсінуі арқылы оның қоғамға қалай әсер ететіндігін көре аламыз. Әдебиеттің зерттейтіні адамдық тұлға. Бұл дегеніміз, адамды нақты тұлға ретінде асырып көрсету болып табылады. Әдеби шығармалар әрбір ұлттың ғасырлар бойы жинақталған тарихы мен мәдениетінің жиынтығы болғандықтан, белгілі ойшыл В.Г.Белинский «Әдебиеттің мазмұнын оның халқының өмірі береді» деп тұжырым жасайды. Жыл санап әдебиеттің озық үлгілері пайдаланылып келетіндіктен, мұны ғылымда әдебиеттегі жаңашылдық деп атайды. Әрбір халықтың өзіне тән әдебиеті болады [1].

Корей әдебиеті - корей халқының ойлары мен сезімдерін бейнелейтін корей халқының болмысын сипаттайтын әдебиет. Қазіргі таңдағы әдебиет немесе қазіргі әдебиет тарихы деп XIX ғасырдың аяғынан басталып, қазіргі уақытқа дейінгі аралықты қамтыған, сонымен қатар, батыстық әдебиетті қабылдап қана қоймай, модернизацияға ұшыраған, корей тілінде жазылған әдеби стиль түрі қалыптасқан әдебиетті айтамыз. Ғалымдардың пікірінше, кэха дәуірінен бастап, корей әдебиетінің жаңа түрі негізін салып бастаған. Ол шамамен, 1919 – 1920 жылдардан бастау алып, күні бүгінге дейін жеткен. Кореядағы қазіргі әдебиет деформацияланған заманауи сана, әңгіме, ажырамас тарихта жаңа дәстүр қалыптастыратын әдебиет деп аталады және батыстың қазіргі заманғы әдеби тарихымен теңестіріледі [2].

Кореяның қазіргі заманғы әдебиеті арнайы даму үдерісінен өтті, өйткені, ол қазіргі заманғы батыстың әдеби тарихымен тығыз байланысты одан өзге, Кореяның саясатын, экономикасын және мәдениетін жаңғырту үрдісі ерекше болды. XIX ғасырда шетелдік капитализм Кореяға басып кірген заманауи тұйықтау қоғамының соңында, батыс әдебиетшілері корейлік заманауи әдебиетті трансплантациялау мәдениетінің сипаты ретінде таңуға мәжбүрледі. Сондықтан қазіргі заманғы корей тілінің әдебиеті классикалық әдебиетпен тікелей байланысы ретінде емес, өзіндік мәдени мұрасы болып табылатынын, бірақ субъективті өзін-өзі дамытудың себебі ретінде және ол қысқа уақыт ішінде шетелдік әдебиетті тез сіңіріп, сүзгіден өткізді деп айтуымызға болады. Кореяның заманауи әдебиеті дәстүрлі әдебиет болмаған еуропалық әдебиеттерді импорттау мен трансплантациялаудан басталды, сол себепті, ол қалыпты ассимиляция мен күшті субъектілік сана мен өзін-өзі билікке ие болу жолымен жүре алмады. Яғни, Кореядағы қазіргі әдебиет корей әдебиеті тарихының бүкіл ағымында біркелкі емес шетел әдебиеті болып табылады. Ал, біртекті емес және еуропалық әдебиеттермен салыстырғанда, оның басты орнымен бірдей жағдайда жұмыс істей алмайтын ерекше қыры бар. Басқаша айтқанда, мұнда жарты ғасырдан астам уақыттан бері корей заманауи әдебиетінің ерекшеліктері талқыланып, бүгінге дейін жаңа көрініс пайда болды. Бұл жаңа көрініс Че Нам Сонның шығармашылығында пайда болып, ары қарай Ли Кван Су бұл үрдісті жалғастырған [3].

XXI ғасыр әдебиетінде мұндай жаңашылдық ие болған шығармалардың бірі деп Кун Суук Шиннің «Өтінем, анама қарайлап жүрші» романын айтуымызға болады. Роман авторы Кун Суук Шин көп балалы шаруалар отбасында өмірге келген жанның бірі. Ол 16 жасында Сеул қаласына келіп, мектепте оқып жұмыс жасап, 1985 жылы Сеул суретшілер институтын бітірген. Алғаш рет жазған «Қысқы ертегі» атты повесті үшін «Чунан» марапатына ие болған. Ал, «Өтінем, анамды қарайлап жүрші» романы үшін, Азиялық мемлекеттер арасында өтетін байқауда бас жүлдеге ие болған тұңғыш Оңтүстік Кореялық азаматша. Бұл роман Кореяда 2009 жылы жарық көрген. Кореяда сұранысқа ие болғандықтан, бірнеше жылдың көлемінде 6 – дан астам тілге аударылып, оқырманның жүрегінен орын алған. ТМД мемлекеттері үшін 2012 жылы орыс тіліне аударылған [4].

Жалпы бұл романның негізгі идеясы, аты айтып тұрғандай ананы ардақтауға шақырады. XXI ғасыр рухани құндылықтардан гөрі жастардың материалдық құндылықтарға мән беріп, соның құлы болып кеткендігінің айқын дәлелін көрсетеді. Қандай ғасыр болсын, батыр да, ақын да анадан туған. Ана осы әлемдегі ең аяулы, ең ардақты, асыл жан. Бұл шығарманы жаза отыра автор, бүгінгі қоғамда өзекті мәселені қозғайды. Шығарманың басты кейіпкері Пак Соньюдің өмірін баяндап, соның өмірі арқылы қоғамдағы ананың рөлін, тоқталып кетер болсақ, ана баланы өмірге әкеліп, бағып қағып, өсіріп, қандай қиыншылық болса да баласының жағдайын жасау үшін бәріне баратындығын, өздері қалап тұрса да, баласының қызығушылығын, қажеттілігін бірінші орынға қоятындығын ашып көрсеткен. Романның қысқаша мазмұны былайша басталады. Үлкен отбасы Сеулге жақын бір қалада тұрады. Уақыт өте келе басты кейіпкер Пак Соньюдың балалары қалаға көшіп, отбасылы болады. Ал, Пак Сонью жолдасымен бірге селода тұрады. Балалары айтулы мерекелерде ғана ата – аналарына қонаққа келіп, басқа уақытта өз тірліктерімен Сеулде болады. Арасында анасының туған күніне келетін балалары, аналарының айтуы бойынша, енді тек әкесінің туған күнінде ғана бір мәрте қара шаңыраққа келіп, ата – анасының туған күндерін тойлайтын болып шешеді. Күндер өтеді. Әдеттегідей, балаларына бара жатып, басты кейіпкер Пак Сонью Сеул вокзалында жоғалып кетеді. Осылайша, шығармада балаларының анасы туралы айтқан монологтары суреттеледі. «Қолда бар алтынның қадірі жоқ» дегендей, адамды

жанымызда жүргенде қадірін білмей, жоғалтып алған сәтте ғана есімізге түсіріп, өкінетіндігіміз, жалпы қарбалас қоғамда бір бірімізге хабарласып, уақыт таба алмайтындығымыздың барлығы осы шығармада баяндалады. Бір қызы анасы Пак Соньюдың әпкесінен айырылып, көптен бері ренжіп жүрген ағасымен қауышқандағы сәтн еске алады. Адам баласы болғаннан кейін, барлығы болмасы дүние үшін кейде сөз таластырып, көңілге мұң сыйлап жатады. Ал, бастарына қиындық немесе қайғы түскенде бір – біріне демеу болып, барлық өкпе – ренішті ұмытып, балаша қуанып, мейірімділік танытатындығын көрсетеді. Енді бір ұлы, анасының ешқашан ренжімей, үнемі қара шаңыраққа балалары келсе, жадырап жайнап, балалық шағында жеген балаларының сүйікті асын дайындап қоятындығын, балаларының әрқайсысын өзінше жақсы көретіндігін бейнелейді. Әрине, әрбір ана бір баласын екінші баласынан кем көрмейді. Әрбірінің тұлға болып қалыптасқанын қалайды. Осы орайда, ана жүрегінің қаншалықты кең екендігін көруімізге болады [5].

Қорыта айтқанда, бұл шығарма адамды рухани тұрғыда баюға, сонымен қатар, өмірдің мәнін түсініп, уақыттың көзді ашып жұмғанша өте шығатындығын айтады. Біз күткендей өмірде ештеңе мәңгі болмайтындығын осы шығарма арқылы автор жеткізгісі келген. Бұл шығарманы оқып отырған әрбір жас жеткенше өзін көре алады. Сондықтан да, автордың негізгі айтпақ ойы ата - ананың қадірін біліп, солардың біз үшін жасаған еңбектерін бағалап, үміттерін ақтау басты парыз дегенді негіздейді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://adebiportal.kz/kz>
2. <http://kazorta.org/koreya-debieti/>
3. <https://www.nl.go.kr/ask/infoguide/view.jsp?recKey=5616837&mode=all>
4. <https://fem-books.livejournal.com/300527.html>
5. <https://mybook.ru/author/kun-suuk-shin/pozhalujsta-pozabotsya-o-mame/>

Умешова Меруерт

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, шығыстану факультеті,

Қиыр Шығыс кафедрасы

Шетел филологиясы, 4-курс студенті

Ғылыми жетекші:

Ph.D., доцент м.а. **Ахапов Е.А.**

**ЖАПОН ТІЛІН ҮЙРЕНУ БАРЫСЫНДАҒЫ МАНГАНЫ
ҚОСЫМША МАТЕРИАЛ РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ**

Тілді оқу барысында әрбір адамда түрлі сұрақтар мен қиындықтар туындайды. Кей кездері ондай сұрақтарға жауапты оқулықтардан табу қиындық туғызады. Осындай жағдайларда оқулықтан бөлек материалдарды қарастырған жөн. Қазіргі таңдағы тілді үйретуге арналған оқулықтарда, оның ішінде жапон тілінің оқулықтарында да, барынша түрлі өмірлік жағдайларды, жан-жақты сфераларды қарастырып, сондай кездері қолданылатын фразалар мен грамматиканы оқырманға жеткізуге тырысады. Алайда, солай бола тұрғанымен оқулықтар көбіне базалық білімді ғана береді. Ал кітап, журнал, видео, кино сияқты қосымша материалдар тілді сезіне білуді, тілді практикалық тұрғыда қолдануды үйретеді.

Көптеген тілдерде кездесетін өзіндік лингвистикалық вариациялары (мысалға, диалект сөздер, әйел мен ерлердің сөйлеу стилі, жастар тілі) қазақ және орыс тілімен салыстырғанда жапон тілінде анығырақ байқалады. Сол себепті, жапон тілін үйрену барысында оқулықтармен қатар қосымша материалдарды қолдану тілдің ерекшеліктерін жетік меңгеріп, тілді үйренуші оларды өмірде еркін қолдана алуына септігін тигізеді.

Жапон тілін үйрену барысында кино, музыка, кітап сияқты стандартты қосымша материалдарды қолдануға болғанымен, жапон мәдениетінің ерекшелігі болып табылатын аниме және манга ресурстарын қолдану әлде қайда тиімдірек. Зерттеу барысында 2019 жылы қаңтар айында Қазақ Ұлттық Университетінің жапон тілін үйренуші студенттерінен алынған анкетаның нәтижесіне орай аниме мен манга тілді жетілдіруге арналған қосымша материалдардың ішінде бірінші және екінші орынды иеленді. Жапон тілін үйренушілерден басқа да адамдардың жүрегін баурап алған жапондық аниме мен манга қазіргі таңда өте танымал.

Сонымен манга дегеніміз не? Манга - сюжетті суреттер мен диалогтардың арқасында жеткізуге бағытталған жапондық комикс түрі десек те болады. Қазіргі таңдағы манга стильдік құрылымы жағынан американдық комикстар ықпалына түскенімен, манга өнер түрі ретінде Жапонияда

америкалық мәдениеттің келгеніне дейін де болған. Басқаша айтқанда, қазіргі таңдағы манга жапондық дәстүрлі көркем өнер түрі мен шетелден келген, яғни батыстық комикс құрылымының симбиозы болып табылады. [1] Әрбір манганың жазылу, салыну стилі мангаканың (манганы құрастырушы автор) өзіндік ерекшелігіне сай түрлі болуы мүмкін. Алайда, барлық мангаға тән болатын құрылымдық элементтер бар: сюжет, оқиғаның болып жатқан жері көбіне суретпен беріледі, оқиға барысы кейіпкерлер арасындағы диалогке сай өрбиді, ал автор сөзі көбіне басты кейіпкердің, немесе автор ретінде келтірілген кейіпкердің монологі ретінде келеді. Манганың жазылған жанры, қозғалған тақырыптары, оқырмандарының орташа жасына байланысты категорияларға жіктегенімен, олардың тым көп болуы бірегей категорияларды құрастыруды қиындатып отыр. Дегенмен мангалардың саналуан болып келуі манганың мазмұнында жапондық салт-дәстүрді, мәдениетті, күнделікті өмірді, тіпті жапон тарихын да қозғаған шығармаларды кездестіре аламыз.

Тілді үйрену барысында текстік материалдарды қарастыру сөздік қорды көбейтіп, дұрыс сөйлем құрауды үйретіп, жылдам оқуға баулиды. Алайда, кітаптар барлық деңгейдегі үйренушілерге қолдануға келе бермейді. Әсіресе жапон кітаптарының беттерінің оңнан солға қарай, ал тексті жоғарыдан төмен қарай жазылуы, яғни, ерекше құрылымы бастапқыда оқырманға қиындық туғызуы мүмкін. Дегенмен, диалогтық құрылымда жасалып, суреттік түсіндірмелері бар манга оқырманға әңгіменің мәнісін түсініп, белгілі бір тілдік айналымдардың қандай жағдайда қолданған жөн екенін түсіндіреді. Манганың да құрылымы жапон кітаптарымен ұқсас келгенімен кейіпкерлердің ойлары, сөйлеген сөздері бөлек-бөлек фигураларда жазылуы оқу барысын жеңілдетеді. Ал суреттердің болуы қай оқиғадан кейін қайсысы жүретінін жылдам анықтап, ерекше оқылу болғанына қарамастан шатаспауға көмек береді. [3] Сонымен қатар, көптеген мангалар фуриганамен қоса жүреді. Фуригана - жапон тілінің иероглифтерінің, каналық алфавитпен жазылуы болып табылады. Фуриганың болуы әртүрлі деңгейдегі оқырманға оқу барысын жеңілдетіп, белгісіз сөздерді үйрену процессін тездетеді.

Сонымен қатар, кез келген нәрсені үйрену процессінде адамның қызығушылығы үлкен роль ойнайды. Ал қосымша материалдардың түрлілігі адамның қызығушылығына сай таңдау мүмкіндігін беріп отыр. Алайда, сондай түрлі материалдар арасында не себепті манганы бөлек алып қарастырған жөн? Оған басты себеп, манганың өзіндік түрлілігі. Алдында айып өткеніміздей, манга бір ғана жанрмен шектеліп қана қоймай, әртүрлі тақырыптарды қозғайды. Күнделікті өмір, фэнтези әлемі, детективтік оқиғалар сияқты танымал жанрлармен қатар, әлемдік әдебиетті, жапон мәдениетті мен әдебиетін, Жапония мен дүниежүзі тарихын қамтыған мангалар да аз емес. Бұл дегеніміз оқырман спорт, музыка, тарих, көркем өнер және де тағы басқаға қызықса, сондай тематикада жазылған манганы да таба алады. Жапондық манга әлемінің дамуы тіпті манганың түрлі сфераларда қолданылуына дейін алып келді. Ондай сфералардың ең үздік мысалы ретінде Жапон және дүниежүзі тарихи оқиғалары мен тұлғаларына арналған мангалар жинағын айта кеткен жөн. Тарихи мангалар жинағының ішінде Иисустың өміріне арналған, ежелгі Мысыр тарихы туралы мангалардан екінші дүниежүзілік соғыс тақырыптары мен қазіргі кездегі саяси жағдайға дейінгі мангалар кездеседі. Оған қоса «マンガで分かる...», яғни, «манганың көмегімен түсіну» коллекциясында ауырлық күші, электрондық схемалардың жұмысы сияқты физика ұғымдарын манга стилінде жасалған оқиға арқылы түсіндіреді. «Манганың көмегімен түсіну» коллекциясында физикалық ұғымдардан бөлек медицина, психология сияқты түрлі сфералар қамтылған. Бұндай мысалдардың болуы манганың түрлілігінің дәлелі болып, кез келген адам өзіне қызықты манганы таба алатындығын көрсетеді.

Әрине, манга құрастырушылары жапон тілін үйрету сферасында назарсыз қалдырмады. Әрбір тілдің негізі алфавит болғандықтан жапон тілінің күрделі алфавиттік жүйесін түсіндіретін мангалар жетерлік. Мысалға, жапон тілінің негізгі алфавиті, каналық алфавитті үйрететін «カナ de マンガ» кітабында әрбір әріпке сәйкес келетін сөзді мангалық стильдегі скетч түрінде көрсеткен, оған ұқсас жапондық иероглифтарын үйренуге арналған «漢字 de マンガ» кітабында да манга стиліндегі скетчтар көптеп кездеседі. «漢字 de マンガ» кітабының авторлары көптеген оқулықтар канджиди ассоциация арқылы жаттау керек деп үйреткенімен, мағынасы мен суреті мүлдем ұқсамайтын канджилар бар екенін айта кетіп, қызықты манга түрінде келтірілген скетчтегі канджидің «істе қолданылуын» көріп жатпаған қайда тиімдірек болатынын ескеріп, сол себепті мангалық стильдегі диалогтарды қолданғанын айтқан еді. [2] Сонымен қатар, басты кейіпкерлер шетелдіктер болып табылатын «Жапондықтар білмейтін жапон тілі» («日本人が知らない日本語») мангасы да қызықты әрі танымды болып келеді. Манганың сюжеті жапондықтарға үйреншікті болса да, шетелдіктер үшін түсінуге қиындық туғызатын жапон тілінің ерекшеліктерінің айналасында құрастырылып, қызықты түсіндірмелер беріледі.

Жапон тілін оқуға арналған мангалардан бөлек қарапайым манганың да тілді үйренуде пайдасы бар. Жапон тілінде жазылған мангада қолданылған фразалар мен сөйлемнің құрастырылған стилі манганың жанры мен кейіпкердің мінез құлқына сай түрлі болып келеді. Мысалға, фэнтези жанрында жазылған манганың кейіпкерлері көбінесе 普通形 ді қолданады. Бұл дегеніміз оқу барысында қандай да бір қиындықтар туындаса, дұрыс манганы оқи отырып, жапон тілін үйрену барысындағы кемшілікті жоюға болады.[1]

Қазақ Ұлттық Университетінің жапон тілін үйренушілерден 2019 жылы қаңтар айында алынған анкетаның нәтижесіне сай жауапкерлердің 45% жапон тілінің ресми және бейресми стиліне, 28% ономатопеяларға, 17% жастардың сөйлеу тіліне, 3% ерлер мен әйелдер сөйлеу стилі, синонимдер мен омонимдерге қиналған. Келтірілген жауаптар жапон тілінің ерекшеліктері болып табылып, барлық жапонтанушылардың тілді оқу барысында кезіктіретін қиыншылығына айналған.

Жапон тілінің ресми және бейресми стилі өзінің ерекше күрделілігі мен категорияларымен танымал болып келеді. Сөйлеу стилінің сөйлеуші мен тыңдаушының арасындағы қарым-қатынас, олардың статусына байланысты үш түрі бар: сыпайы (敬語), нейтральді-сыпайы (丁寧語), бейресми (普通形). Жапон тілін оқуға арналған оқулықтар көбінесе көңілді нейтральді-сыпайы (丁寧語) стиліне аударады. Бұл дегеніміз оқулықтағы грамматика да, мысалдар да көбіне осы стильде беріледі деген сөз. Сыпайы және де бейресми стильге арналған оқулықтар бар болғанымен нейтральді-сыпайы стильді оқулықтарға қарағанда азырақ. Сыпайы стиль көбіне бизнестік іс-шараларда қолданылғанымен, бейресми стильдің қолдану аясы кең. Мангалардың басым бөлігі бейресми стильде жазылғандықтан, яғни кейіпкерлер бейресми стильде сөйлейтіндіктен манганың көмегімен бейресми стильдің қолданылуы мен құрылымын үйрену жеңіл. Сонымен қатар, күнделікті өмірге арналған тақырыптағы мангаларда нейтральді-сыпайы стиль мен бейресми стиль бірге жүреді. Ондай мангалардың арқасында қандай жағдайда, қандай адаммен қай стилді қолданған жөн екенін аңғаруға болады.

Жапон тілінде ономатопея көптеп кездеседі. Ономатопея буындық алфавиттің болуынан көбіне бір-біріне ұқсас болып келіп, олардың мағынасын оңайлықпен шатастырып алуға болады. Алайда, жапон тілінде олардың көптеп қолданылуы ономатопеяны жақсы білуді талап етеді. Мангада, мысалға, дыбыстардың көбісі ономатопеямен беріліп, суретпен қатар жүруі, ономатопеяның оңайлықпен есте сақтауға көмектеседі [4].

Жастар тілі, ерлер мен әйелдердің сөйлеу стилі манганың жанрына байланысты кездеседі. Бұл дегеніміз жастарға бағытталған немесе басты кейіпкері жастар болып табылатын мангада жастар тілі көптеп қолданылады. Ерлер мен әйелдердің сөйлеу стилі де солай. Мысалға, көбіне фэнтези жанрындағы мангада кейіпкерлер ерлердің сөйлеу стиліндегі фразаларды көптеп қолданады, ал қыздарға арналған мангада әйелдердің сөйлеу стиліне тән ерекшеліктер көптеп кездеседі. Кей кездері, қыз кейіпкердің ұл сияқты мінезі бар екенін көрсету үшін кейіпкердің сөзінде көптеп ерлерге тән лексика мен ерекшеліктерге назар аударады.

Манганың жапон тілін оқудағы көмекші құрал ретінде әкелетін пайдасы көп. Аниме мен киноларға қарағанда жазылып берілгендіктен оқу қабілетін жақсартуда манганың ықпалы бар. Шетел тіліндекөп оқыған сайын үйренуші тілді тез қабылдауға жаттығады. Манганың оңай тілі мен қызықты сюжеттері оған көмек береді. Ал манганың басты құраушысы диалог пен монологтар болғандықтан оқырманның дұрыс сөйлеу, диалог құру, ауызша ойын жеткізу қабілеттері де дамиды. Күнделікті оқулықтар мен жаттаумен ғана шешіле бермейтін жапон тілінің қиындықтарын жеңілдетуде манганың әкелетін септігі көп. Тілді үйрену барысында алып келетін көмегінен бөлек, оқырман Жапонияның күнделікті өмірін, мәдениетін үйреніп, одан бөлек басқа салалардағы қызығушылығын да дамыта алады. Сонымен қатар, манганың түрлі тақырыптарда жазылуы жапон тілін оқу барысын әлдеқайда жеңіл әрі қызықты етеді. Қызыға істеген істің пайдасы да көбірек болатындықтан, манганы оқу барысында жапон тілін үйренуші өзінің қызығушылығын қанағаттандыра отырып, тілдегі кемшіліктерін оңай толықтыра алады. Сонымен қатар, терең тарихы бар, әлі күнге дейін өрбіп келе жатқан осы жапон өнерінің арқасында, әрбір адамның көңіліне жағатын манганы табуға болады. Сол себепті, манга жапон тілін оқу барысында қолданылатын қосалқы материалдардың ішіндегі ең тиімдісі болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Schodt, Frederik L. Dreamland Japan: writings on modern manga. - Stone Bridge Press, 2011- p 21-32
2. Glenn Kardy, Chihiro Hattori. Kanji de Manga the comic book that teaches you how to read and write Japanese! Vol.1-Japanime, 2004 - p. 9-13
3. Toni Johnson-Woods. Manga: An Anthology of Global and Cultural Perspectives-A&C Black, 2010 - p.192-196
4. Nishimi Maiko. A role and effect of the onomatopoeia [in Japanese]- Communication Bunka, 2016- p 232-236

*Зейнелова Д. Ондасынова М.
Студенты 2 курса специальности
«5В020700» - переводческое дело
ФВ КазУМОиМЯ им.Абылай хана
Науч.рук.:Телянова А.Г.
PhDдокторант 3 г.о.,
м.ф.н., ст.преп. кафедры Языков и
перевода региона Куньмин и АТР*

КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ ПЕРЕВОДА ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ МИНИСТРОВ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ С КИТАЙСКОГО НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

В данной статье излагаются понятие “коммуникативной стратегии”, как неотъемлемой части речи, а также специфики политической пресс-конференции, как одной из форм политической коммуникации. Описаны приемы оказания влияния на сознание аудитории путем применения коммуникативных стратегий. Коммуникативные стратегии и тактики представлены на примере пресс-конференции министров иностранных дел Китайской Народной Республики.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, политическая коммуникация, речевое поведение, коммуникативные ходы пресс-конференция, СМИ.

Объектом исследования являются коммуникативное поведение и речь представителей Министерства иностранных дел КНР во время пресс-конференции. Актуальность выбора данного объекта исследования объясняется большим ростом значения СМИ и медиа ресурсов в жизни современного общества и ее влияние на осознание, и восприятие информации.

Политический дискурс СМИ Китая всегда являлся малоизученным социокультурным дискурсивным пространством, тем не менее, спустя несколько десятилетий политики открытости, в стране произошли заметные изменения в общественно-политической сфере, и таким образом, всё больше исследователей (как восточных, так и европейских) стали посвящать свои работы изучению китайского политического дискурса СМИ.

Начало изучению политического дискурса СМИ было положено в Китае в конце двадцатого века: в 90-е гг. были опубликованы статьи в научных изданиях («Современные китайские СМИ» [Ч. Хуамин, 1996], «Эмоциональность в дискурсивном пространстве СМИ [Ч. Хуэйцзай, 1998], «Психологические исследования средств массовой информации» [Я. Сюмин, 1999]. На сегодняшний день интерес к китайскому медиаязыку проявляют не только лингвисты, но и политологи, социологи, психологи, журналисты, специалисты в области дискурс-анализа и многие другие.

Коммуникативные стратегии, которые лежат в основе языкового влияния средств массовой информации, а именно прессы и телевидения, послужили предметом нашего исследования. На основе опыта анализа отрывков из пресс-конференции министров иностранных дел Китайской Народной Республики, мы изучили и упорядочили виды коммуникативных стратегий. Пресс-конференции, на наш взгляд, без сомнений, можно отнести к информационному диалогу, так как в данной ситуации наблюдается обмен репликами, и текст подобного рода преследует вполне осуществимую цель – изменение информационного и эмоционального состояния получателя.

Одной из важнейших задач политического дискурса является убеждение и побуждение адресата к действию, в котором заинтересован адресант-политик. Для достижения этой цели говорящий должен придерживаться определенного плана речевого поведения. Вот, в таком случае применяется коммуникативная стратегия и тактика, где под стратегией принято понимать, какой цели хочет добиться говорящий путем коммуникации, а под тактикой инструмент осуществления. Изучением коммуникативных стратегий и тактик в политическом дискурсе занимаются и занимались многие отечественные и зарубежные ученые. Среди них, мы изучили работы Е.И.Шейгал, О.С.Иссерс, О.Н.Паршиной и О.Л.Михалевой. На основании их исследований, мы выяснили стратегии и тактики в политическом дискурсе. Во время исследования политического дискурса каждого политического деятеля, также важно брать во внимание тот факт, что в его аппарате работает целая команда. Иными словами, несмотря на то, что автором дискурса выступает сам политик, но тексты подготавливает не он сам, а его команда, учитывая его политические взгляды, позиции и политическую ситуацию, поэтому при исследовании политического дискурса политика, рассматриваются не его личностные стратегии, а политические технологии команды политика и правительства государства.

Опираясь на работы О.С.Иссерс, можно выявить, что она делит коммуникативные стратегии на две большие группы: по характеру и глобальности цели(то есть общие и частные),а также по функциям и характеру их содержания(основные, вспомогательные).

По мнению О.С.Иссерс, основные коммуникативные стратегии – это наиболее важные с точки зрения распределения по значимости целей и мотивов адресата, а вспомогательные стратегии – это которые способствуют взаимодействию адресанта и адресата.[4. с.256]

В политическом дискурсе она обращает существенное внимание на стратегий дискредитации, которая характеризуется целью подорвать доверие, вызвать сомнение в положительных качествах кого-либо,самопрезентации и конфронтации. К тактикам дискредитации, О.С.Иссерс относит издевку, обвинение и оскорбление, к тактикам самопрезентации относит отождествления, солидаризации, дистанцирования и иллюстрации достижений и что же касается тактик конфронтации, то она определяет тактики приказа,угрозы,запугивания,упрека,обвинения,подначивания, издевки, колкости, оскорбления и провокации. Она также выделяет отдельные коммуникативные ходы, с помощью которых могут реализовываться приведенные тактики.

К.Е.Калинин в своей диссертации «Коммуникативные стратегии политической коммуникации» [3.с.17] выделяет стратегию убеждения, которая включает себя тактику презентации.

Приведем пример из пресс-конференции официального представителя МИД КНР Гэн Шуана от 27 февраля 2017 года

«中国司法机关依法严厉打击，坚持法律面前人人平等的原则，对违法犯罪的中外公民一视同仁。中国重视保护人权和生命权，本案中当事人的合法权益依法得到了保障».

Перевод: Судебные власти Китая борются с такими преступлениями в соответствии с законом и одинаково относятся к гражданам КНР и других государств, совершивших такие преступления, без исключения, придерживаясь принципа равенства граждан перед законом. Китай придает большое значение защите прав человека и прав на жизнь.

В данном отрывке выступающий говоря «Китай придает большое значение защите прав человека...», он привлекает к себе внимание, актуализуя интерес людей. Самопрезентация предполагает представление субъекта речи в определенном свете, привлечение на свою сторону собеседника, манипулирование им, выражение своего отношения к окружающему миру с присущей субъекту речи системой ценностей [4, С.73]. И можно сделать вывод, что политическая власть держится на власти воздействия, на управлении людьми разных политических ориентаций, а управление осуществляется через слово.

Далее пример из выступления Хуа Чуиньин (пресс-конференция от 29 декабря 2016 г.):

«中方对日本防卫大臣稻田朋美参拜靖国神社表示坚决反对，将向日方提出严正交涉».

Перевод: «Китайская сторона выступает решительно против посещения министром обороны Японии Томоми Инада храма Ясукуни, а также сделает представление японской стороне в связи с этим».

В анализируемом сегменте в речи выступающего использовано «...выступает решительно против...», тем самым ясно предъявлена некая претензия и своего рода дискредитация адресату. Согласно ее ответу китайская сторона сопротивляется и отстаивает собственные интересы, что и является признаком стратегии конфронтации.

Все стратегии можно разделить на вспомогательные и прагматические стратегии. Вспомогательные стратегии помогают оптимизации диалогового общения и воздействия на адресата. К данному типу стратегий О.С.Иссерс относит прагматические, риторические и диалоговые.

Прагматические речевые стратегии способствуют улучшению намерения говорящего, то есть созданию определенных условий, в рамках которого адресат сможет лучше и быстрее воспринять послыл адресанта. Диалоговые стратегии применяются в соответствии с задачами контроля над организацией диалога и реализуются посредством тактик контроля над темой и контроля над инициативой [4.с.116].

Е.И.Шейгал выделяет такие виды стратегий, которые характерны политическому дискурсу, такими стратегиями являются – стратегий ивуализирования, затушевывания нежелательной информации, то есть эта стратегия позволяет сделать менее очевидными нежелательные факты; стратегия мистификации, под этой стратегией подразумевается скрытие истины, сознательное введение в заблуждение, и стратегия анонимности, иными словами, это прием снятия ответственности [1.с.368].

К вышеперечисленным стратегиям О.Н. Паршина добавляет информационно-интерпретационную, агитационную стратегии и стратегию убеждения. В случае информационно-интерпретационной

стратегии влияние на аудиторию происходит через предоставления информации. К тактикам информационно-интерпретационной стратегии она относит:

1. Тактику существования проблемы;
2. Тактику акцентирования положительной информации;
3. Тактику разъяснения;
4. Тактику комментирования;
5. Тактику рассмотрения информации под новым углом зрения;
6. Тактику указания на путь решения.

К примеру отрывок из пресс-конференция Хуа Чуньин от 28 декабря 2016 года:

«中方一直倡导共同、综合、合作、可持续的安全观，我们愿与世界各国一道，为实现这一安全观作出努力».

Перевод: «Китайская сторона выступает с инициативой провести совместную, комплексную, сотрудничающую и поступательную концепцию безопасности. Мы готовы прилагать совместные с другими странами мира усилия по реализации этой концепции безопасности».

Эта стратегия одновременно включает презентацию и информационно-интерпретационную стратегию с тактикой акцентирования положительной информации и указания путей решения проблемы. «Мы готовы прилагать совместные с другими странами мира усилия...», здесь используя стратегию презентации можно проследить некое желание произвести впечатление на аудиторию с целью оказания на нее воздействия. Добавляя к этому тактику акцентирования, когда говорящий выражает намерение подчеркнуть или выделить определенный момент своей речи.

Далее в стратегии убеждения О.Н.Паршина выделяет аргументативную стратегию, которая подразумевает под собой, убеждение собеседника при этом аргументируя, свой ответ. К тактикам данной стратегии относятся:

1. Тактика контрастного, понимается адресатом как убедительный аргумент;
2. Тактика иллюстрирования- использование фактов и конкретных примеров;
3. Тактика указания на перспективу – основывается на предполагаемом решении и результате;
4. Тактика обоснованных оценок, при этой тактике говорящий пытается обосновать свой выбор.

Следующий пример из пресс-конференции Гэн Шуана от 27 февраля 2017 года:

«马新高铁对促进本地区互联互通具有积极意义，是“一带一路”框架下一个潜在的重要合作项目。我们高兴地看到，新加坡和马来西亚都认可中方在高铁领域的实力和竞争力，都表示欢迎中方企业参与竞标».

Перевод: «Высокоскоростная железная дорога, соединяющая Малайзию и Сингапур, имеет позитивное значение для содействия взаимосвязанности в регионе, представляя собой важный потенциальный проект сотрудничества в рамках «Пояса и пути».

Основываясь на вышеперечисленных стратегиях и тактик, в данной речи наблюдается стратегия аргументационного убеждения с применением тактики иллюстрирования и указания на перспективу. «Высокоскоростная железная дорога, соединяющая Малайзию и Сингапур, имеет позитивное значение для содействия взаимосвязанности в регионе...», данное выражение было направлено на описание и иллюстрацию, какую же важную роль играет данная магистраль, с добавлением, сколько пользы и выгоды имеет ее эксплуатация. Словосочетание «указание на перспективу» говорит само за себя, можно сразу же заметить, как делается акцент на выражение стратегических целей, позиций и намерений говорящего.

Также универсальными стратегиями в политическом дискурсе являются стратегия на понижение-повышение и стратегия театральности, которые были предложены О.Л.Михалевой. По ее распределению, первая стратегия применяется для компрометации политического противника, исходя из этого, тактики в этой стратегии выражено или не выражено формируют отрицательное мнение с тем человеком, с которым вступает в коммуникацию. Эта стратегия осуществляется с помощью шести тактик:

1. «Анализ-минус»;
2. Обвинения;
3. Безличного обвинения;
4. Обличения;
5. Оскорбления;
6. Угрозы.

Стратегия повышения, целью, которого является придание собственному статусу большего уважения. Осуществляется посредством пяти тактик:

1. «Анализ-плюс»

2. Презентация;
3. Неявной самопрезентации;
4. Самооправдания;
5. Отвод критики.

Далее пример из пресс-конференции от 29 декабря 2016 года МИД КНР госпожи Хуа Чуньин:

«一个中国原则是国际社会的普遍共识, 也是我们处理台湾对外交往问题的一贯原则。希望有关国家慎重处理涉台问题。我们希望美方恪守一个中国政策和中美三个联合公报原则, 不允许其“过境”, 不向“台独”势力发出任何错误信号».

Перевод: «Принцип "одного Китая" признается международным сообществом, является неизменным нашим принципом при рассмотрении внешних связей Тайваня. Надеемся, что заинтересованные страны будут осмотрительно подходить к вопросу, касающемуся Тайваню. Мы надеемся, что США будут соблюдать принцип "одного Китая" и выполнять обещания, зафиксированные в трех китайско-американских коммюнике, воздерживаться от направления неправильных сигналов Тайваню».

В данном высказывании можно четко пронаблюдать стратегию агитационного убеждения с использованием тактики призыва. «Надеемся, что заинтересованные страны будут осмотрительно подходить к вопросу, касающемуся Тайваню», она открыто призывает представителей той или иной страны быть предусмотрительными в отношении Тайваня. Также можно заметить тонкую грань тактики угрозы, которая заключается в предупреждении и напоминании о данном США обещании.

Следующий пример коммуникативной стратегии лежит в основе пресс-конференции Хуа Чуньин от 28 декабря 2016 года:

«我们再次严肃敦促日方切实正视和深刻反省过去那段侵略历史, 以负责任态度妥善处理有关问题, 以实际行动取信于亚洲邻国和国际社会».

Перевод: «Мы еще раз со всей строгостью призываем японскую сторону по-настоящему посмотреть в глаза прошлой агрессивной истории и переосмыслить ее, с ответственным подходом урегулировать соответствующие вопросы и практическими действиями завоевать доверие соседних азиатских стран и международного сообщества».

«Мы еще раз со всей строгостью призываем...», прослеживается стратегия удержания внимания адресата с помощью тактики акцентирования. Такая речь удерживает внимание аудитории на определенной проблеме, в то же время, дает возможность оценить отношение адресатов к вопросу. Всё это осуществляется за счет использования слов исключительно положительной оценки.

Далее пример из пресс-конференции от 27 февраля 2017 года официального представителя МИД КНР Гэн Шуана. Один из его ответов звучал следующим образом:

«正如我上周在记者会上所说, 中方重视同新加坡的关系, 与新加坡建立了与时俱进的全方位合作伙伴关系, 在平等互利的基础上开展了广泛合作».

Перевод: «Как я говорил на прошлой неделе на пресс-конференции, Китай придает большое значение связям с Сингапуром, установил с ним многоплановые отношения партнерства и сотрудничества, идущие в ногу с эпохой, развернул широкое сотрудничество на основе равенства и взаимной выгоды».

Стратегия сотрудничества с тактикой согласия, которая направлена на взаимодействие не только внутри страны, но и с другими государствами за пределами границ. Здесь открыто выражается готовность и согласие к развитию дипломатических и культурных связей для общего взаимовыгодного развития и улучшения страны. Стратегия сотрудничества это своего рода баланс взаимоотношения и постижения цели.

В настоящей статье мы проанализировали коммуникативные стратегии и тактики, использованные МИД КНР в процессе построения коммуникативного взаимодействия. На основании этого мы пришли к выводу что, коммуникативные стратегии могут быть универсальными для пресс-конференции вне зависимости от их тематики. Также мы считаем, что стратегии выбираются исходя из личных качеств выступающего. Однако сама актуальность роли коммуникативных стратегий и тактик имеет огромную перспективу и одним лишь исследованием невозможно охватить все грани данного аспекта. Но, тем не менее, работая над данной статьей, мы приобрели бесценный опыт, исследование помогло нам узнать не только, как передавать информацию, но и помещать эту информацию в такую языковую и речевую форму, чтобы максимально точно уметь воздействовать на адресата.

Список использованной литературы:

1. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал Волгоград: Перемена, 2000.- 368 с.
2. Паршина О.Н. Российская политическая речь: Теория и практика. М.: изд-во ЛКИ, 2007. — 232 с.
3. Калинин К.Е. Коммуникативные стратегии в англоязычном политическом дискурсе, Нижний Новгород, 2009. - 20 с.
4. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. УРСС Москва. третье издание, ст. 2003
5. <http://labipt.com/strategy-and-tactics-of-self-policy-in-a-public-speech/>
6. <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003461304#?page=19>
7. <https://core.ac.uk/download/pdf/153543246.pdf>

Халықова Фариза

Шығыстану факультеті, қытайтану кафедрасы
«5В020900-Шығыстану» мамандығы, 3 курс
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Түргенбай А.А.

ҚЫТАЙДЫҢ ЖАҢАНДАНУ ҮЛГІСІ

XX ғасыр соңы мен XXI ғасырда «жаһандану» (глобализация) термині күнделікті қолданысқа енді. Бүгінгі күні жаһандану үрдісі әртүрлі деңгейде барлығымызға да әсер етіп отыр. Сырттай барлығымызға түсінікті жаһандану терминіне әлі күнге дейін ортақ ғылыми анықтама берілген жоқ. Жаһандану үрдісінің басталу мерзімінің өзін әркім әртүрлі түсіндіреді. Бірақ бір белгілі дүние, жаһандану дегеніміз – ықпалы күшті белгілі бір қозғалыстың (мемлекет, саяси ұйым немесе сауда компаниясы болсын) әлсіз топтарға әсер етуі арқылы барлық басқа дүниені өз маңына шоғарландыруы. «Жаһандану» терминінің қалыптасуын әлеуметтанушы америкалық ғалым Р. Робертсонмен байланыстырады. Ол «глобализация» сөзіне 1985 жылы түсініктеме жасады және 1992 жылы өзінің ғылыми еңбегіндегі ұстанымында «жаһандану» терминінің ғылыми негізін енгізді. Р. Робертсон анықтамасы бойынша: Жаһандану – бұл халықаралық мағынаға ие (мысалы, тығыз экономикалық, саяси байланыстар, мәдени және ақпараттық алмасу) әртүрлі факторлардың жекелеген мемлекеттердің әлеуметтік болмысына қарқынды әсер етіп келе жатқан үрдіс [1].

Бүгінгі күнгі жаһандану үрдісінде батыс елдері басымдыққа ие болып отыр. Әсіресе АҚШ жаһандану терминін жамылу арқылы әлемдік билікті өз қолында ұстағысы келеді. Халықаралық қатынастардағы АҚШ-тың жеке-дара көшбасшылығына келіспейтін Қытай Халық Республикасы әлемдік жаһанданудың қытайлық үлгісін ұсынып отыр.

Қарқынды дамып келе жатқан ҚХР қуаты халықаралық саясатта маңызды факторлардың біріне айналды. ҚХР төрағасы – Ху Цзиньтао билікке келген күннен бастап, ҚХР сыртқы саясатының стратегиялық бағыттары белсенді түрде жаңа даму жолдарын іздестіре бастады. ҚХР туралы халықаралық сарапшылардың арасында ресми Бейжің қарулы қақтығысқа алып келетін әрекеттер жасауы мүмкін деген пікірлер айтылуда. Өз кезегінде қытай әкімшілігі қалыптасқан әлемдік теріс көзқарастарды өзгерту үшін ҚХР басқа мемлекеттерге залал келтірмей-ақ қуатты және даңқты бола алатындығын мәлімдеді.

Әлемдік теріс көзқарасты өзгерту мақсатында қытай басшылығы 2003 жылы «Бейбіт өрлеу» деп аталатын бастаманы ҚКП орталық партия мектебінің проректоры Чжен Бицзянның қоғамдық баяндамасында көтерген болатын. Қытайлық сарапшылар тез арада бұл бастама туралы кең ауқымды талдаулар жасай бастады. Қоғамдық-саяси басылымдардың беттерінде «Бейбіт өрлеу» туралы көптеген мақалалар жарық көріп, ғылыми конференциялар ұйымдастырылды және қысқа мерзімнің ішінде ауқымды зерттеулер даярланды. 2003 жылдың соңы мен 2004 жылдың басында Ху Цзиньтаоның және премьер Вэнь Цзябаоның мәлімдемелерінде де бірнеше мәрте айтылды [2]. Бірақ 2004 жылдың жазында бұл бастама ресми түрде қолданыстан алынып тасталды. Себебі Қытайдың амбициялық «өрлеу» жоспары, тіпті «бейбіт» болса да, бұрынғысынша шетелдік аудиторияның алаңдатушылығын тудырды. Мұнымен қоса бұл бастама қытайдың ішкі ортасында да едәуір күмән тудырып отырған- дығын қытайлық сарапшылардың өздері де түсінген еді. Нәтижесінде билік Қытайдың сыртқы саясатындағы «бейбіт даму» жолының негізін қалыптастыра отырып, 1980 жылдардағы «бейбітшілік және даму» бастамасына қайта оралды.

«Бейбіт өрлеу» жоспарын екінші түрге түрлендіре отырып, қытай басшылығы дәстүрлі конфуцийлік ойларды негізге алу арқылы шетелдердегі өзінің болмысын гуманистік бағытта қалыптастыруға тырысты. Қытай көшбасшысы Ху Цзиньтао алғаш рет 2005 жылдың сәуір айында Джакарта қаласында «Гармониялық әлемді бірігіп орнату» идеясын көтерді. Дәл осы жылы қыркүйек айында БҰҰ-ның 60 жылдық мерейтойын атап өту кезінде де ҚХР төрағасы Ху Цзиньтао «Бірге гүлденудің гармониялық әлемін» құруды ұсынды. Оның «Гармониялық әлем» туралы баяндамасы екі

бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде теорияның мәні, мағынасы, шараның жүзеге асуы, екінші бөлімде ҚХР-дың бұл жоспарды іске асырудағы атқаратын міндеттері туралы айтылады. Өзінің баяндамасында Ху Цзиньтао: «Бүгінгі күні әлемде әркелкі даму үрдісі, кедейшілік пен аштық әлі де әлемнің көптеген мемлекеттерінде сақталып отыр. Осы мәселелердің шешілуінің ең басты жолы ынтымақтастықты тереңдету және барлық әлем біртұтас даму бағытын таңдау керек екендігін бүгінгі күнгі халықаралық қатынастардың өзі анықтап беріп отыр және барлық мемлекеттердің бүгінгі күнгі таңдауы да осы. Жаңашыл әлемде әртүрлі қарсылықтар мен қақтығыстардың көрініс беруі және белгілі бір бағытсыз дамудың көбеюі мен тұрақтылықтың сақталмауы болып отырса да, бейбітшілік пен даму қазіргі заманның басты тақырыптары болып қала береді. Әлем бейбітшілікті, мемлекеттер дамуды, адамдар ынтымақтастықты қалайды. Бұл – ешқашан өзгермейтін тарихи тенденция. Осындай қиын әлемдік жағдайлармен кезігіп отырғанда, әлемдік гармонияға үлкен басымдылық бере отырып, оның іске асуына атсалысуымыз керек» [3], - деп үндеу тастаған еді. Ху Цзиньтаоның пікірінше, ұзақ мерзімді бейбітшілік пен гүлдену мақсатындағы гармониялық әлемді құруға барынша еңбектену барлық адамзат баласының ортақ мүддесіне бағытталады. Қауіпсіздікті және тұрақтылықты қамтамасыз етудің және әлем гүлденуінің бірден-бір жолы – гармониялық әлем. Сонымен қатар бұл - адамзат қоғамының даму үрдісінің ең басты талабы.

Қытай дәстүріндегі «гармониялық» құндылықтарды қазіргі заманғы ҚХР-дың мақсаттарымен және мемлекеттің сыртқы саясатымен байланыстыруға ұмтылған кезекті ұсынысын 2006 жылдың сәуір айында Йель университетінде оқыған ғылыми дәрісінде де көтерді. Ол: Қытай өркениеті әрқашан әлеуметтік гармония, бірлік пен өзара көмек көрсету мәселелерін басты назарда ұстағандығын айта отырып, бүгінгі күні де қытай гармониялық қоғам құруға ұмтылатындығын жеткізді. Мұнымен қоса Ху Цзиньтао, қытай өркениеті әрқашан өз көршілерімен тату болуға баса назар аударғандығын және барлық мемлекеттер бір-бірімен үйлесімді (гармониялы) өмір сүргендерін қалайтындығын айтты. Бүгінгі күні ҚХР - бейбітшілікті, даму және ынтымақтастықты, өзара тиімді стратегиялық бастамаларда ашықтықты қолдап отырған мемлекет. Сонымен қатар бейбітшілік пен дамуға ынтымақтастық арқылы жету үшін басқа өркениеттердің жетістіктерін пайдалануға, сол арқылы гармониялық әлем құрудағы өз рөлін белсенді атқаруға ұмтылады [4].

2007 жылы қазан айының 15-жұлдызында Бейжің қаласында Қытай Компартиясының Ху Цзиньтаоның басшылығымен өткен алғашқы бесжылдықтың қорытындыларын шығарған кезекті XVII съезі болып өтті. Есеп беру баяндамасында ҚКП ОК бағдарламаларында жаңа бастамалар көтеріле бастады. ҚХР ішкі аумағында «гармониялық қоғам», сыртқы саясатында «гармониялық әлем» деген бастамалар мен ұсыныстар жасалды. «XVI съезден кейінгі бес жыл жай ғана бес жыл болған жоқ. Бұл кезеңде ҚКП өзімен бірге мемлекет халқына жетекшілік етіп, барлық қиындықтарды жеңе отырып, Қытайға тән ерекшелікпен жаңа социализмді құрды және марксизмнің қытайланған жаңа бағытын ашты», - деп Ху Цзиньтао баяндама жасады. Сонымен қатар бүгінгі күнге дейінгі қытай басшылығының алдыңғы 3 буын өкілдерінің еңбектері мен атқарған қызметтеріне зор алғыс айта отырып, Ху Цзиньтао ҚХР-дың кезекті басшылығымен реттеліп, өзінің модернизациялық құрылымын қалыптастырып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасатын алдағы 50 жылға жоспарын жариялады:

- Ұзақ мерзімді екіжақты келісімдердің және қытай басшылығының қарқынды түрде еңбектенуінің нәтижесінде территорияның бейбіт түрде бірігуі (бұл жерде Тайваньның орталық Қытаймен бірігуі туралы айтылып отыр);

- ҚХР-дың егемендігін және территориялық тұтастығын сақтау;
- Бүкіл әлемде бейбітшіліктің, дамудың және ынтымақтастықтың қалыптасуына көмектесу;
- «Гармониялық Азия және гармониялық әлем» қалыптастыру бағытында табанды түрде жұмыс істеу [5].

Көрсетілген мақсаттар бойынша XVII съезд аяқталған күннің ертеңінен бастап қарқынды шаралар атқарыла бастады. Жеке-жеке тоқталсақ, Тайвань мәселесі бойынша 2008 жылдың мамыр айында Ху Цзиньтаомен Тайваньды басқарушы «Гоминьдан» партиясының көшбасшысы У Босюнның тарихи кездесу болды. Бұл кездесу – осы деңгейдегі басшылардың соңғы 60 жылдағы алғашқы кездесулері. Кездесудің екінші және үшінші кезеңдерінде де көптеген келіссөздерге қол жеткізілді. Ал Ху Цзиньтаоның 2008 жылдың 31 желтоқсанында мәлімдеген Тайвань мәселесін шешу жөніндегі жаңа алты тезисі Тайваньға ғана емес, барлық халықаралық қоғамға жасаған сыйлығы болды. Осы алты тезисі арқылы ҚХР мен Тайвань арасындағы барлық мәселелерді бейбіт түрде, келісім негізінде шешуге шақырды [6]. Қытай-Тайвань диалогы – ҚХР сыртқы саясатының ең бір әлсіз тұсы. Тайвань мәселесін шешпей ҚХР өзінің саяси және геосаяси болашағын елестете де алмайды.

Территория тұтастығының сақталуы ҚХР экономикасының тұрақты дамуы үшін аса маңызды. Бұл бағытта қытай басшылығын ойландыратын екі маңызды мәселе бар. Олар: Тибет және Шыңжаң Ұйғыр

автономиялық аудандары. 2008 жылдың басында Тибетте болған бассыздықтарға қатысушылардың алғашқы соттық үкімдері жарияланды. Отызға жуық адам үш жылдан бастап өмір бойы бас бостандықтарынан айырылды. Сәл ертеректе осы көтерілістерді ұйымдастырды деп айыптаған Далай - ламамен мәселені бейбіт жолмен шешу жолдарын қарастыру үшін Қытай үкіметі тікелей диалогқа дайын екендіктерін мәлімдеді. 2008 жылдың 10 наурызынан 14 наурызына дейін жалғасқан Тибеттегі оқиғаның ұйымдастырушысы ретінде Қытай үкіметі «Далай-ламаның үндеулерін» айыптаған еді. Ал Далай-лама өз кезегінде өзіне тағылған айыптаулармен келіспейтіндігін және ол күш көрсетуге қарсы екендігін, сонымен қатар ресми Бейжіңмен мәселені бейбіт жолмен шешу үшін тілдесуге дайын екендігін мәлімдеді. Қытай үкіметі Олимпиада қарсаңында елдегі тыныштықтың ең маңызды көрсеткіштердің бірі екендігін түсіне отырып, тибеттіктердің рухани көсемдерінің ресми өкілі Тенцин Такламен кездесулердің тәртібін жоспарлай бастады. Тенцин Такла «бұл қадамдардың бағыты дұрыс екендігін және жеке кездесулер ғана бұл мәселені оң шешуге бастайтындығын, екі жақтың да дұрыс бағытта қадамдар жасап жатқандықтарын» басып айтты.

ҚХР СІМ ресми өкілі Цзян Юдың мәлімдемелеріне сілтеме келтіре отырып, «Синьхуа» агенттігі «қытай үкіметінің тиісті мекемелері Далай-ламамен қатынасқа келісімдерін бергендіктерін» жариялады. «Синьхуа» агенттігінің мәлімдемесінде Қытай үкіметі: «Далай-лама осы мүмкіндікті пайдалана отырып, жағдайды терең түсініп дұрыс шешім қабылдайды деп үміт артатындықтарын, басқыншылық актілерін тоқтатуға нақты шаралар қолдану, Бейжің Олимпиадасына кедергі келтірмей, ішкі тыныштықты қамтамасыз ету керектігін, сол арқылы бейбіт келісімдердің келесі кезеңіне аяқ басуға әрекет ететіндіктерін сенім білдірді» [7].

Ал Шыңжаң Ұйғыр автономиясының тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында ішкі Қытай- дан солтүстік аудандарға қытай ұлтының өкілдерін көптеп қоныстандыру саясаты қарқынды түрде жүргізілуде. Бұл тиісінше ірілі-ұсақты ұлтаралық қақтығыстарға алып келді. 2009 жылы болған Үрімжі оқиғасын қытай орталығының асқан қаталдықпен басуының өзі ҚХР территориялық тұтастықты сақтау мақсатына кез келген жолмен қол жеткізетіндіктерін көрсетуде. ҚХР бұл мәселені Орта Азиялық мемлекеттермен тығыз қарым-қатынас орнату арқылы да реттеуді көздейді. ҚХР бұл аумақтағы мемлекеттермен шекара мәселелеріне аса басымдылық береді. Шекара мәселелері қаншалықты дұрыс шешілсе, соншалықты аймақтағы тұрақтылық артпақ. Аймақтық тұрақтылықты сақтау арқылы территориялық тұтастықты қамтамасыз етуге болады.

«Гармониялық қоғам» және «гармониялық әлем» ұстанымдары қытай үкіметіне ұзақ уақыттардан бері осындай ҚХР көлеңкелі тұстарын көрсететін ауқымды шиеленіскен мәселелерге соқтықпай жүрулеріне мүмкіндік туғызады. Бас-аяғы үш жылдың ішінде «гармониялық әлем» бастамасы ресми идеологиялық қолданысқа еніп, Ху Цзиньтао үкіметінің символдарының біріне айналды. XVII съезде бұл бастама баяндамада айтылып қана қойған жоқ, компартияның жаңартылған жарғысына басымдылықпен енгізілді. Бұл Ху Цзиньтао 2012 жылы орнын өзінің мұрагеріне өткізіп бергеннен кейін де жаңа бастаманың компартияның негізгі даму бағыты, ұстанымы болып қала беретіндігін көрсетеді.

Алғашында «гармониялық қоғам» құру жоспарлары елдің ішкі әлеуметтік-экономикалық және саяси мәселелерін шешуге бағытталды. Бұл бастама пайда болғаннан кейін, Қытай басшылығына сыртқы саяси бағытты жаңартуына мүмкіндік туды. Бұған дейінгі жылдары оны жүзеге асыру қиынға түсетін, өйткені шетелдік серіктестерді марксизм идеялары мен оны талқылауды жалғастырушы Мао Цзэдун, Дэн Сяопин, Цзян Цзэмин идеяларын біріктіретін «қытайға тән ерекшелікке ие социализм» ішкі идеологиясы қызықтырмайтын. ҚКП ресми идеологиясында экономикалық дамудың басымдықтарын және буржуазиямен бәсекелестіктен бас тартуды жариялаған реформаторлық нұсқамалар болғандығына қарамастан, социалистік ұрандар Батысқа қырғи-қабақ соғыс кезеңдерін, екі жүйенің қарама-қайшылығын еске түсіретін. Бұл жағдай Пекинді қазіргі Қытай бұрынғы КСРО-ға ұқсамайтындығын қайта-қайта қайталап айта беруіне мәжбүрледі. Жаңа «гармония» бастамасы Қытай басшылығына «гармониялық қоғам» құру ішкі саяси бағдарламасы мен «гармониялы әлем» құру сыртқы саяси стратегияларын ұштастыруға мүмкіндік берді.

Ху Цзиньтаоның өзі пікірлеріне әрдайым құлақ асып отыратын экономикалық және саяси салыстырмалы зерттеу орталығының бастығы Юй Кэпин: «Гармониялық әлем» адамзат баласының ежелден бергі талаптарын орындайды және ежелгі қытай уақытынан бері келе жатқан мұраты «қытай елінің ұлы бірігуіне» жол ашады», - деп баға берді. Саясаттанушы «гармониялық әлем» идеясы қытайлық «гармониялық қоғам» идеясының тікелей жалғасы екендігін және олардың бір-бірімен тығыз байланыстылығын, құндылықтары мен саяси ойлау жүйесінің өзі сәйкес екендігін айтады. Сонымен қатар «гармониялық әлем» бастамасын қазіргі күнгі саясаттану ғылымы былай түсіндіреді:

«Қытайдың ұсынған гармониялық әлем теориясы әлемде кең тараған глобалды басқару теориясымен ұқсастықтары көп. Екеуі де жалпы адамзат тағдырын ойлайды, екеуі де унилатерализм мен гегемонизмге қарсы, екеуі де әр мемлекеттің жалпы сұрақтарын халықаралық ынтымақтастықпен шешуге ерекше көңіл бөледі, екеуі де «Америка басқаратын әлемге қарсы», БҰҰ ролін асқақтатуды көздейді, екеуі де әлемдік жаңа саяси-экономикалық жүйені бекітеді. Бұл әлемдік басқаруға деген Қытайдың көзқарасы, бұл өзгеруші әлемдегі жаңа идеялар мен тенденцияларға көзқарасы. Оны Қытайдың ресми түрде ұсынған «әлемдік басқару» үлгісі деп қарауға болады».

«Гармониялық қоғам» ұстанымының ресми анықтамасын «демократия және заң билігі, теңдік және әділдік, шынайылық және достық, өмірлік қуаттылықтың толықтығы, тұрақтылық пен тәртіп, адам мен табиғат арасындағы гармония» деп түсіндіреді. Ал Юй Кэпиннің көзқарасы бойынша, «гармониялық әлем» дегеніміз - «демократиялық, әділетті және тең дәрежелі әлемдік саяси-экономикалық тәртіп орнату, әлемде ұзақ мерзімді және жалпыға ортақ гүлденуді іске асыру. Қайталанбас гармониялық әлем, гармониялық қоғамдағы сияқты жан-жақтылықтың, демократияның, әділеттіліктің, шыдамдылықтың, сенімділіктің, ынтымақтастық және өзара көмектесудің, тұрақты дамудың әлемі болуы керек». Сонымен қатар «гармониялық әлемнің» тағы бір қайталанбас тұсы – адам мен табиғат арасындағы гармонияны қалыптастыру, табиғи байлықтарды саналы түрде, табиғаттың өзіне зиянсыз игеру және тиімді пайдалану [8].

Гармониялық әлемнің қытайлық жоспарының басымдылығы - бұл тек ҚХР ғана емес, әлемнің көптеген мемлекеттерінің даму стратегияларымен үндестігі. Юй Кэпиннің сараптамаларындағыдай, «гармониялық әлем» идеясын ұсынуда Қытай әкімшілігі бүкіл адамзат баласы ұмтылып отырған құндылықты басты назарда ұстаған. Атап өтейік, әлем гармониясының қытайлық жоспары көптеген елдерде қызығушылық тудыруы мүмкін. Юй Кэпин айтуы бойынша, «гармониялық әлем» идеясына бүкіл адамзат ұмтылады, ал «әлем және даму, қазіргі уақыттың екі ұлы тақырыбы ретінде гармониялық әлем құрудың маңызды мазмұны болып табылады. Экономикалық глобализациялану тереңдеген сайын мемлекеттер мен халықтардың қызығушылығы көпжоспарлы, саясат көпжақтылы, мәдениет сан алуан бола береді». Қытай «өз өркениетінің құндылықтары мен құрылымын басқа мемлекеттерге күшпен тарату» әрекеттеріне қарсы шығады. АҚШ өз құндылықтарын тарату үшін «қатал күш» қолданса, Қытай өзгелердің істеріне араласпау, елдер мен мәдениеттердің өзіндік даму жолына құрмет көрсету идеясын айқындайды. Қытайдың дипломатия секторының меңгерушісі Лю Цзяньфэйдің жорамалы бойынша, халықаралық статусты шынайы күштерді ескере отырып анықтау керек. Қытайды халықаралық мәселелерде ықпалы бар, социализм жолындағы, даму кезеңінде тұрған ірі аймақтық держава деп есептеуге болады. «Болашақта Қытайдың халықаралық жауапкершілігі, негізінен, материалды емес, рухани жағынан көрініп тұрады. Басқаша айтсақ, әлемдік мәселелердегі жауапкершілікке келгенде Қытай негізінен қатты емес, жұмсақ күш қолданады. Қытай әлемдегі барлық елдердің ортақ қызығушылықтарына сай келетін көптеген көзқарастар мен идеялар ұсынды. Уақыт өте олардың ықпалы күшейе береді». ҚХР «жұмсақ күшінің» бір дерек көзі «гармониялық» дипломатия болуы керек. Ол алдымен барлық дамушы елдер мүддесіне сай дамудың көпжақты моделі, глобалды тұрақтылықты қолдау, «бәріне ортақ гүлдену» жағдайын туғызу негізінде құрылуы керек.

Юй Кэпин, Қытайдың жаңа халықаралық стратегиясы глобализациялану процесіне және глобалды ережелер жасауға белсенді араласуға, барлық бағыт бойынша саяси, экономикалық, мәдени және халықаралық ынтымақтастық орнатуға бағытталуы керек деп атап өтеді. Қытай халықаралық мәселелерде белсенді рөл ойнауы керек, халықаралық қауымдастықтың көпжақтылығын және барлық халықтардың әр алуан мәдениетін қорғауы керек, халықаралық қатынастың демократизациялануын бағыттап іске асырып отыруы тиіс, жаңа әлемдік саяси-экономикалық тәртіпті іске асыруы керек, мультилатерализм мен көп жақты дипломатияны ұстануы керек. Өз кезегінде ҚХР «гармониялық дипломатиясы» барлық адамзаттың ортақ қызығушылығын қорғауы керек; қысқаша оны мына формуламен суреттеуге болады: «диалог және кеңес беру, ынтымақтастық және бірлескен пайда, ерекшелікті сақтай отырып ортақты іздеу, толеранттылық пен ашықтық» [9].

Атқарылған шаралардың нәтижесінде халықаралық сахнадағы ҚХР сыртқы саясатында едәуір ілгерілеушілік бар. Ал америкалық сарапшылардың ақпараттарында, қазіргі таңда Батыс ҚХР дамуына қалай «тұсау» саламыз деп емес, оның ықпалының артуына «икемделу» жолдарына шынайы түрде терең ойлану керектігі туралы көзқарастар кездесе бастады.

Танымал америкалық саясаттанушы, журналист Фарид Закарианың апталық Newsweek беттерінде АҚШ өзінің жеке мүдделері жолында «Қытай бастаған Азиялық екпінді дамуға икемделуге» тура келетіндігін ешбір жасқанбастан жариялаған мәлімдемелері көрініс беруде. Осының барлығы ҚХР сыртқы саясатындағы ұтымды және дұрыс таңдалған бағыттардың нәтижелері еді.

Әлемдік басымдылыққа ие болу жолында «жаһандық тату көршілік стратегиясына» иек арта отырып, ҚХР аймақтық серіктестеріне арқа сүйеді. Ресми Бейжің қазіргі халықаралық тәртіптерді өзгертуге талпынбайды, керісінше, конфронтациядан қаша отырып, халықаралық тәртіптерге икемделу арқылы өз ыңғайына жақындатуға тырысады. Бұл жағынан алып қарағанда қытай саясатын «сыртқы қауіптерді залалсыздандыру стратегиясы» деп атауға болады. Ол қауіп төндіруге потенциалды мүмкіндіктері бар мемлекеттермен терең ынтымақтастық ортатуға бағытталған. ҚХР қуатты державалармен де, аймақтық ұсақ серіктестерімен де бүгінгі күні жақсы деңгейде қарым-қатынас орнатуда. Тіпті кейбір екінші деңгейдегі мәселелерге келгенде аймақтық ұсақ серіктестеріне жол беруден де қашып отырған жоқ. Мәселен, Қазақстан Республикасымен екіжақты сыртқы саясатта жұмсақтық таныта отырып, экономикалық салаларды айтпағанның өзінде мәдени-ғылыми салаларда көптеген жетістіктерге қол жеткізуде. Қазақстан территориясында 2009 жылдың өзінде Астана қаласында Л. Гумилев атындағы Еуразия университетінің жанынан және Алматы қаласында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің жанынан құрылған ҚХР мәдениетін, тілін, дәстүрін және тарихын насихаттайтын Конфуций атындағы институттардың ашылуы - соның көрінісі. Мұндай 130-дан астам институттар әлемнің 50-ден астам елінде жемісті жұмыс істеуде. Бұл Қытайдың жұмсақтық саясаты мен «гармониялық әлем» ұстанымының жемісі. «Гармониялық әлем» аталатын жаһанданудың қытайлық үлгісі бейбіт болса да, терең ойландырмай қоймайды.

Қазіргі кезде Си Цзиньпиннің ұстанып отырған позициясы да дәл төраға Ху Цзиньтаомен сәйкес келеді. Экономикалық жаһандануда Қытай-АҚШ сауда қатынастары алдыңғы орында. Қытайдың ДСҰ-ға кіруінен кейін Қытай-АҚШ саудасының көлемі айтарлықтай өсті. 2001 жылы Қытай мен АҚШ арасындағы тауар айналымы 121,5 миллиард АҚШ долларын, ал 2017 жылы 583,7 миллиард долларды құрады. Инвестициялық кірістің көрсеткіштері бұдан да айқын көрінеді. 2001 жылы американдық компаниялардың Қытайдағы сатылымы 45 миллиард долларға жетті, ал 2016 жылы бұл көрсеткіш 600 миллиард долларға дейін жетті. Қытайдың қазіргі кездегі «Гармониялық әлем» деген жаһандану үлгісі әлемге ең ұтымды болып тұр. Бірақ Қытайдың 5000 жылдық тарихына қарасақ, Қытайдың «жұмсақ күш» саясаты екеніне көз жеткіземіз. Сондықтан бұл «Гармониялық әлем» жаһандану үлгісі ретінде бәрібір АҚШ-тың көңіліне жаға қоймайды. Сонда да жаһанданудағы Қытайдың айқын орны көрініп-ақ тұр.

Қорытындылай келе, жаһанданудан ешбір мемлекет қаша алмайды, бірақ бұл процесс барлық әлемге тиімді болуы шарт. Шығыстағы интеграциялық үрдістерге Қытайдың ықпалы жоғары, әлемдік аренада да өзін мойындатып отыр.

Әдебиеттер тізімі

1. Евгений Николаев. Альтернативные концепции глобализации в контексте усиления мировой конкуренции. // www.univer.omsk.su/omsk/socstuds/glob/index.html
2. Ольга Борох, Александр Ломанов. Скромное обаяние Китая. //Россия в глобальной политике, Том 5, №6 ноябрь-декабрь 2007 г.
3. Выступление председателя КНР Ху Цзиньтао на саммите ООН. 22.2006 жыл. // <http://tj.china-embassy.org>.
4. Выступление председателя КНР Ху Цзиньтао в Йельском университете США. 04.27.2006 жыл. // агентство Синьхуа.
5. Серебрякова Н.В. Центральноазиатская политика КНР как региональная проекция «теории гармоничного мира». // Россия в глобальной политике., Том 6, №1 январь-февраль 2008 г.
6. Азат Чарыяров. Шесть тезисов Ху - новый подход к решению тайваньской проблемы. — Время Востока, 04.03.2009 г.
7. Фуад Мамедов-Пашабейли. Великое единение поднебесной., 03.05.2008 жыл. // <http://zerkalo.az/rubric.php?id=32464>.
8. Китайская Народная Республика: политика, экономика, культура. - М.,
9. Якоб Бергер. Китайская модель развития// Мировая экономика и международные отношения. - № – Сентябрь. - 2009.
10. 人民紙包。 <https://inosmi.ru/economic/20181013/243455497.html>

Юсупова Дильназ Бахтияровна
Қ.Р. Алматы қаласы, әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ магистранты
hayat.020596@gmail.com +7 (747) 581 85 96
Ғылыми жетекші: **Авакова Раушангул Амирдиновна**
ҚР Алматы қаласы, әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ филол.ғ.д., профессоры
raushanavakova63@gmail.com +7 7772240497

БУДДА ДІНІНІҢ ҰЙҒЫР МӘДЕНИЕТІНЕ ЫҚПАЛЫ

Ұйғыр мемлекеті Шығыс Түркістан жерінде бірнеше ғасыр бойы өмір сүруі нәтижесінде өздерінің көп қырлы және өзіндік мәдениетін құрды. Ұйғыр мәдениетінің түп тамыры будда ілімімен тікелей байланысты. Будда діні Ұйғыр мемлекетіндегі ұйғыр халқы мен басқа да байырғы тұрғындарын табыстыратын, көрші халықтармен мәдениет алмасуға мүмкін жаратып беретін бірлестіруші фактор болды. Будда дінінің арқасында ұйғыр халқы көне Үнді, Қытай мәдениетімен танысты. Кейіннен өздері, дамыған будда мәдениетін басқа да халықтарға таратты. Осы кезге дейін әлемдік будда өркениетінің тарихында көне ұйғыр халқындағы будда дінінің алған орны толық қарастырылмай келеді. Қазіргі кезде көне ұйғыр халқындағы будда дінінің әлеуметтік, экономикалық, саяси т.б жағынан зерттеу қажетсінеді. Өйткені салыстырмалы түрде аз уақыт өмір сүрген мемлекеттің будда өркениетінің қалыптасуына қосқан үлесінің теңдесі жоқ.

Біздің дәуірімізге дейінгі үшінші ғасырдан бастап Ұлы Жібек жолы арқылы Ұйғыр мемлекетінің қалаларына будда діні ене бастады. Орталық Азияның батысынан келген көптеген миссионерлер санскрит тілінде жазылған, будда дініне тән шығармаларды халық ішінде тарата бастады. Ұйғыр мемлекетінде буддалық канондарды жергілікті халықтың шарттарына сай бейімдеді. Сол үшін будда діні жоғары деңгейде дамып, мемлекеттік дінге айналды [1]. Турфан идикут мемлекетінің орналасқан жерінің өз алдына ерекшеліктері бар болатын. Ол Батыс пен Шығыс жолдарындағы мәдениеттер мен діндердің алмасуына көптеген шарттарды жаратып берді. Мысалға бұл жерді үнді, иран, грек мәдениеттерінің тоғысу орталығы деп айта аламыз. Сондай-ақ бұл орталық будда, манихей, христиан, ислам т.б діндердің араласуына, олардың осы өңірде таралуына қолайлы болды. Мұны түсінген Турфан билеушілері дінге еркіндік берді. Сол үшін де бұл өңірде әр түрлі дін өкілдері еркін өз діндерін дамытып, әр өңірлерге таратты. Турфан идикут мемлекетінің кезеңінде ұйғыр халқы будда, манихей діндерін ұстанды. Хғ.ғ. Кучардың батысындағы ұйғырлар мұсылмандыққа өтсе де, Турфан өңіріндегі ұйғырлар XVғ. дейін будда дініне табынды. Шығыс Түркістан будда дінінің екінші отаны есептелінетін. Будда діні Шығыс Түркістан арқылы Қытайға енді. Б.з. I және II ғасырларының өзінде Турфан алқабы будда дінінің орталығы болды [2].

Ұйғыр халқы өздерінің мәдениетінің шарықтау шегіне жеткен кезінде, Орталық Азиядағы ең мәдениетті халықтардың бірі болған. Ұйғыр халқының моңғолдарға тигізген әсерін, гректердің славяндарға тигізген әсерімен теңестіруге болады. Моңғол жазуы ұйғыр жазуының негізінде пайда болған. Ұйғыр халқы Моңғолиядағы алғашқы білім жүйесін құрған. Ұйғыр халқы арқылы моңғол халқы будда дінімен, буддалық мәтіндер арқылы көне үнді білім жүйесімен танысады. XIII – XVI ғасырлардағы моңғол тілінде мыңнан аса сол ғасырдағы ұйғыр кірме сөздерінің бар екені белгілі. Ол кірме сөздердің ішінде: білім, белгі, болмыс, себеп-салдар, ғарыш, әлем, айнала т.б секілді философия саласына қатысты терминдер, күнә, рақымшылық секілді әдеп нормаларына қатысты терминдер, сана, тұлға, сезім секілді психология саласына қатысты терминдер, ғарыш, жұлдыз, бұржы белгілері секілді астрономия саласына қатысты терминдер, құрлық, үнді қалаларының, мемлекеттерінің, тау, теңіз, көл, шөлдерінің атаулары секілді география саласына қатысты терминдер, биология саласына қатысты терминдер, сәулет өнеріне қатысты терминдер, өлең, кітап, трактат, дәстүр секілді әдебиетке қатысты терминдер, әуен, музыкалық аспаптар секілді музыка саласына қатысты терминдер, математика саласына қатысты терминдер т.б. кездеседі. [3].

Будда дінінің ұйғыр халқының мәдениетіне тигізген ықпалы айтарлықтай көп. Оның би өнеріне тигізген ықпалына қысқаша тоқталып өтсек. Ұйғыр хареографиясынан буддалық бидің элементтерін көруге болады. Дәстүрлі ұйғыр биінің негізгі түрлерін талдау бізге би түрлерінің алуан түрлілігін, жанрларын және оның пластикалық формаларының сапалы ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді, бұл ұйғыр биіне әлемдік хореографиялық мәдениеттердің қатарында лайықты орын алуға мүмкіндік

береді. Шығыс Түркістанның буддистік мәдениеті би өнерінде де сақталған. Осы кезеңдегі ұйғырлардың би өнерін дамытуда көптеген буддистік үңгір ғибадатханаларда өткізілген храм қойылымдары үлкен рөл атқарды. Бұл тамаша театрландырылған спектакльдер болды, онда би мен пантомима сюжеттің мазмұны мен дамуының негізгі құралдарының бірі болды. Храм билеріне ерлер мен әйелдер де, көптеген орындаушылар қатысты. Әдетте, бұл пластика техникасы мен актерлік ойындарды жақсы меңгерген арнайы дайындалған бишілер орындайтын. Олар шартты, каноникалық және би қимылдарының, символдық белгілердің көмегімен ән-музыкалық мазмұнды көрсетті. Алайда, ұйғырлардың би өнері будда мәдениетінің аясында тұйықталмаған. Буддистік дәстүрлермен қатар өздерінің, тек ұйғыр дәстүрлері мен образдарда шындықты бейнелеудің көркемдік тәсілдері дамыды. Ұйғырлар көпғасырлық буддистік мәдениеттің жегістіктерін шығармашылықпен жинақтап, олардың түсіндірмесіне өзінің эстетикалық көрінісін енгізді. "Бұл көріністер мен дәмдер Турфандық ғибадатхананың бай ою-өрнегіне, маталық өрнектерге, ерекше жапсырмасы бар кілем бұйымдарына, оюға, кестелеуге және т. б. әсер етті. Ұйғыр биін дамытудың маңызды кезеңі Шығыс Түркістанды исламдандыру кезеңі болып табылады. X-XV ғғ. мемлекеттік дін дәрежесіне исламды тұрғызу кезеңі. Дәл осы кезеңде ұйғырлардың барлық мәдениеті мен би өнерінің барынша өркендеді. Жаңа ислам мәдени дәстүрімен қатар буддистік, " шамандық " дәстүрлер де дами бастады. Ұйғырларды исламдандырумен буддистік мәдениет өнерінің көптеген түрлері қайта ойластырылып, бүкіл мұсылман мәдениетінің аясында дами бастады [4].

Б.з.д 1 ғасырда. Буддизм Үндістаннан Кашмир арқылы Хотан қаласына еніп, көп ұзамай Жібек жолы бойымен солтүстікке қарай Қашқарға тарады. Буддизмнің басталуына дейін және кейін Шығыс Түркістан құлдық жүйені дамыту сатысында тұрды. Ұйғырстанның оңтүстігінде бірнеше ондаған жеке княздар арасында азаматтық қақтығыстар болды, соның салдарынан соғыстар үнемі көтеріліп тұрды, елде бейбітшілік болмады. Буддизм шыдамдылықты уағыздайды, ал билеуші класс тек осы діннің көмегімен жұмысшылардың наразылығын тоқтатуға тырысады. Қарапайым дінге сену қарапайым халықтың қайғылы тағдырын өзгерте алмады, содан кейін ол жаңа дін - буддизмге үміт артты. Сондықтан, буддизм, оның енуінен кейін, жан-жақты қолдау және өсіру арқылы әртүрлі аймақтарға тез таралады. Ол кезеңдерде әрбір оазис жеке князьдік болды, және де мұнда билеушілерден қарапайым адамдарға дейін бәрі дерлік буддизмге сенді. Буддизмнің өркендеуімен қатар монахтардың саны да арта түсті. Тарихи жазбалар бойынша, Юйтянда он мыңдаған монахтардың болғанын, тек Цюймоди ғибадатханасының өзінде 3000 монах, басқа аудандарда әдетте 1000-нан 4000-ға дейін монахтар болған. Барлық облыстарда ғибадатханалар мен пагодтар салу сәнге айналды, сол уақытта тек Кучаның өзінде мыңдаған буддистік пагодалар мен шіркеулер салынды. Юйтянда барлық үйдің алдында пагодалар болған. Олардың ішіндегі ең кішкентайлары 6 метр бийіктікке дейін салынған. Храмдар әрі көп, әрі үлкен көлемде болды және де іші сәнді болды. Шығыс Түркістанның оңтүстігінде орналасқан Ақсу ауданындағы танымал Мың Будда үңірі міне осы кезеңде пайда болған. Бұл кезеңде Жібек жолының оңтүстік және солтүстік жақтарында біртіндеп екі будда орталығы Юйтян және Куча пайда болды. Сол кезеңде Орталық жазықтан келген көптеген монахтар алыстан Шығыс Түркістанға немесе Шығыс Түркістан арқылы Үндістанға білім, үйрену үшін жолға шықты. 399 ж. Шығыс Цзинь (317-420) дәуірінде Фасянь есімді монах (шамамен 337-422) Чананядан батыс арқылы Шығыс Түркістаннан Үндістанға жол тартты. Ол Шығыс Түркістандағы будда дінін тереңінен зерттеді сондай-ақ оның ғибадатханаларын, монахтарының санын, әр- түрлі аймақтардағы буддалық ғұрыптарды, оқиғаларды зерттеді. Ол бұл көргендерін «Буддистік ел туралы жазба» кітабында жазып қалдырған [5].

Будда философиясына тоқталар болсақ, будда философиясы көп ғасырлық ұйғыр философиялық дүниетанымына енді. Бұл құбылыстарды ұйғыр ақындарының өлеңдерінен, прозалық шығармаларынан, мақал – мәтелдерінен көруге болады. Сондай-ақ буддалық мәтіндер ұйғыр тіліне аударылған. Олардың қатарына: «*Алтун Ярук*», «*Сюань Цзан өмірбаяны*», «*Екі тегін тұралы әңгіме*», «*Чаштани илік бек тұралы баяндама*», «*Майтрисимит*» т.б шығармаларды жатқызамыз. Кучар, Бешбалық будда дінінің танымал орталықтарынан болған. Бұл жерлерде орналасқан «*Мың үй*» үңірлеріне будда әңгімелерінің желісі бейнеленген [2]. Осы кезеңдегі ұйғыр будда дініндегі, Хотан қаласында жазылған негізгі еңбектердің бірі «Алтун Ярук» болып табылады [1]. Ескерткіштің көне ұйғыр тіліндегі толық атауы «Алтун онлук ярук ялтырақлы копта котирилмиш ном илики атлык ном» ретінде аударылады [6]. Бұл қолжазба алғаш табылған кезде, ғалымдар бұған аса қызығушылық танытпады. Өйткені бұл жазу санскрит, тібет, қытай, моңғол тілдерінде белгілі еді. Бұл жазба түркілердің мұсылмандыққа дейінгі буддалық мәдениетінің ұйғыр тілінде жазылған ескерткіші ретінде ғалымдардың назарына ілікті. Қолжазба өте жақсы сары қағазға түсірілген. Әр беті 60 та 23 см, ішіндегі мәтін шамамен 22 – 25 жолдан тұрады. Бірінші кітаптан басқа Алтун Яруқтың

парақтарында будданың бейнесі бейнеленген, сонымен қатар кейбір сөздер қызыл бояумен жазылған [7]. Ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек еңбектің лингвистикалық ерекшеліктері байқалмайды [8]. Алтын Ярук ескерткішінің жазу стиліндегі ерекшеліктерге тоқталар болсақ, ғалымдар бүгінгі күнге дейін зерттеліп келген жазбалардан еш қандай өзгешелігі жоқ екендігін ескере айтады [9].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Хожамберди К. Уйғуры в ракурсе истории: научно популярная книга.- Алматы, 2001ж
2. Уйгуроведение в Казахстане: традиция и новация.- Алматы «Наш мир», 2006ж
3. Кара Д. Уйгуро-монгольские литературные связи // Литературные связи Монголии. - М., 1981.
4. <http://uyghurtoday.com/2017/10/21/vliyanie-buddizma-na-uygurskuyu-kulturu/>
5. МаПиньЯнь. Религия в Синьцзяне Китай — Синьцзян. МИК 90с <http://uyghurtoday.com/2017/01/22/religiya-ujurov-buddizm/>
6. Қазақ ССР 4 томдық қысқаша энциклопедия./Бас редактор Р.Н. Нұрғалиев; Алматы; Қаз.Сов. Энциклопед. Бас. редак. 1989
7. <https://ru.wikipedia.org/>
8. Gulcali, Zeyire (2013), Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 445 s.
9. Mehmet Ölmez. Türk dillerinin araştırma dizisi: 1 Altun Yaruk III. Kitap (=5.bölüm)

Абзалова Жулдыз
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Шетел филологиясы: жапон тілі»
мамандығының 1-курс студенті
Ғылыми жетекші:
аға оқытушы Нурсейтова Л.Д.

ЖАПОНИЯДАҒЫ ҚАРТАЮ ПРОБЛЕМАСЫ МЕН ОНЫҢ ЭКОНОМИКАҒА ӘСЕРІ

Соңғы уақытта Жапонияны зерттеу мәселесі көптген ғалымдардың қызығушылығын тудыруда. Осы уақыта дейін әр түрлі тақырыпты қамтитын көптген зерттеулер мен ізденісер көшілікке ұсынылды. Олар Жапония тарихынан басталып, әлеуметтік-экономикалық аспектілерді де қамтиды. Ұсынылып отырған жұмыста Жапония қоғамындағы демографиялық ахуал қарастырылған. Бұл тақырып аз зерттелген болып табылады және жалпылама анализ жұмыстары жасалынбаған.

Соңғы 50 жылда елде күрделі демографиялық өзгерістер орын алды. Бұл өз кезегінде әлеуметтік-экономикалық өсімге әсер етіп, халықтың «қартаю» процесіне алып келді. Қартаю Жапонияда жер шарының басқа мемлекеттерімен салыстырғанда тезірек жүріп жатыр. Қарт кісілердің үлесі (65 жастан асқан) 2000 жылы жалпы тұрғындардың 16,8%-ын құраса, 2025 жылы 27,4%-ға, ал 2050 жылы 32,3%-ға жететін болады деп күтілуде. Үлкен өзгірісті көру үшін 1990 жылғы көрсеткішпен салыстырайық. Ол кезде қарт тұрғындардың үлесі небәрі 12,1%-ды құраған екен. Егде жастағы тұрғындардың бұлайша санының артуына бірнеше тарихи-әлеуметтік факторлар әсер еткен.

Сол факторлардың бірі мемлекеттің географиялық орналасуы. Мемлекет аумағының 80%-ын таулар алып жатыр, тек 15%-ы ғана қолданысқа жарамды. Таулар ауқымды аумақты алып жатқандықтан, тұрғындар арасындағы қарым-қатынасқа қиындық туғызып, жерді игеруде кедергі келтіреді. Бірақ оған қарамастан Жапония тұрғын саны бойынша әлемде 9-шы орында. Орташа тығыздық 1 шаршы метрге 339 адамнан келеді. Соңғы 100 жылда тұрғын саны 3 есе артты – 43 млн. Адамнан (1900 ж.) 127 млн. адамға дейін (2000 ж.) өскен. Соған сәйкес өмір сүру ұзақтығының орташа көрсеткіші де әлдеқайда өскен: 1935 жылы ол ерлерде 47 жас, ал әйелдерде 50 жас болса, 2000 жылдары бұл көрсеткіш ерлерде 78 жасты және әйелдерде 84 жасты құрады. Осы көрсеткіш бойынша Жапония демографиялық даму бойынша 1-ші орынға шықты. Соңғы жылдарда туу көрсеткішінің төмендеуі мен жас көрсеткішінің ұлғаюына байланысты қартаю процесі Жапонияның өзекті мәселесіне айналды. Медицинаның қарқынды дамуы және медициналық қызмет көрсетудің жақсаруы, жайлы климат пен салауатты өмір ұстануы есебінен жапондықтардың өмір сүру ұзақтығы артты. Аз калориялы тамақты тұтынуымен, сонымен қатар шектен тоя жемеу дағдысымен жапон адамдары еуропалықтардан айырма жасайды. Жергілікті асхандан ұннан, еттен, сүт өнімдерінен жасалған тағамдарды кездестіру өте қиын. Керісінше ауылдық жерлердегі жапондықтар әлі күнге дейін теңіз өнімдерін, балғын жемістер мен көкөністерге бай тағамдарды тұтынады. Бұл өз кезегінде артық салмақ жинауға жол бермей, жүрек, қан-тамыр ауруларының алдын алады. Бұндай тамақтану үлгісі жапондық менталитеттің негізі болып табылады. Эмоциялық тұрақтылық, бір қалыпты салауатты өмір сүру жаман әдеттерден аулақ болу ұзақ жылдар бойы қалыптасқан керемет менталитеттің жемісі болып табылады. Ұлттық мәдениеттің ерекшелігі жапон халқының ұзақ жасауының бірден бір себепкері.

Кейінгі уақытта тенденцияға айналған жас буынның карьера қуып, тек 30-35 жасында үйленіп немесе тұрмыс құруы туу көрсеткішінің төмендеуіне алып келді. Бұл да ұлттың қартаюына үлкен септігін тигізеді.

Жапония үшін бала туудың жалпы коэффициенті (өмір бойы бір әйел дүниеге алып келген балалардың орташа саны) қазір 1.46-ны құрайды. Халықтың ұдайы өсімін қамтамасыз ететін бала туудың салауатты коэффициенті бір әйелге 2,1 баланы құрайды. Егер коэффициент жоғары болса, онда мемлекет халқы өседі. Егер төмен болса - халық азаяды.

Жапония Денсаулық сақтау министрлігі 2017 жылғы демографиялық деректерді жариялады. Деректеме бойынша Жапонияда 2000 жылы барлығы 941 000 бала дүниеге келді. Бұл 1899 жылы басталған статистиканы жүргізу кезіндегі ең төмен көрсеткіш. Туу деңгейі алдыңғы 2016 жылмен салыстырғанда 4%-ға төмендеді және бұл ұлт болашағына алаңдау үшін маңызды себеп. Министрліктің зерттеу жұмысы бойынша өлім көрсеткіші өткен жылмен салыстырғанда 3%-ға өсіп, 1,34 млн адамды құраған. Бұл да рекорд: Жапонияда Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталған кезден бастап осындай жоғары сандар тіркелген жоқ. Нәтижесінде халықтың табиғи өсімі 403 000 адамды құрады. Соңғы онжылдықта туылған балалар өседі, жұмыс істейтін болады және зейнетке шыққан адамдардың жұмыс орындарын басатын болады. Осындай кезде кадр жетіспеушілігі пайда болып, проблемаға айналады.

Жапонияда тууға әсер ететін факторлар:

- Әйелдердің кеш тұрмысқа шығуы.
- Үй шаруашылығын жүргізуден және балаларды тәрбиелеуден басқа әйелдердің өмірде көп мүмкіндіктері бар.

- Жас отбасылар балалы болуға асықпайды
- Жапониядағы әйелдер үшін балалы болу үйде отырып, жұмыс істемеу деген сөз. Демек, әйелдер мансап пен бала арасында таңдау жасауға мәжбүр. Әдетте, әйелдер мансабын таңдайды.

Осындай темппен алдағы уақытта халық санының азаюы күтілуде және ол заңдылық болып табылады. Мұндай көрсеткіштермен Жапония халық саны бойынша қазіргі 9-шы орнынан 2050 жылы 17-ші орынға, ал 2100 жылы 29-шы орынға дейін түседі деп болжануда.

Енді қартаю процесінің салдары мен экономикаға әсерін қарастырайық:

- Жұмыс күшінің тапшылығы проблемасы. Жас мамандардың саны аз болғандықтан мемлекет қосымша күш ретінде шетел азаматтарын тартуға мүдделі

- Денсаулықтың нашарлау проблемасы. Қарт кісілердің денсаулығы нашарлауы әсерінен әлеуметтік көмекке қосымша қаражат бөлуге тура келеді.

- Жалғыздық проблемасы. Отбасындағы жалғыз балалардың ортадан бөлініп, оқшаулануы түрлі психикалық күйзелістерге алып келеді. Бұл ұлт саулығына да әсерін тигізеді.

- Сұраным мен сатып алу көлемінің төмендеуі. Бұл көптеген отандық өндірушілерге шығын алып келеді.

Бала туу деңгейінің тоқтаусыз құлдырауы еңбекке қабілетті халық санының қысқаруын (15-64 жастағы адамдар) туындатады. Ішкі істер және коммуникация министрлігінің демографиялық зерттеуіне сәйкес, 2013 жылы еңбекке жарамды халықтың саны соңғы 32 жылда алғаш рет 80 миллионға жетпей 79,01 млн адамды құрады. Еңбекке қабілетті халықтың қысқаруы қоғамның үдемелі қартаюымен қатар экономикаға кері әсерін тигізуі мүмкін және экономиканың белсенділігі тіпті өсудің теріс көрсеткіштерінің пайда болуына дейін әлсіреп, Жапонияның халықаралық бәсекеге қабілеттілігіне теріс әсер етуі мүмкін.

Егер 2015 жылы 65 жастан асқан әрбір адамға еңбекке қабілетті халықтың 2,3 өкілі келсе (15-64 жас), 2060 жылы – барлығы 1,3 адамды ғана құрап тұр. Бұл "қамтамасыз етуші" және "қамтамасыз етілетілуші" ұрпақтардың арасындағы айырмашылықтың ұлғаю қауіпіне және қоғамдағы қартаю проблемасының шиеленісуіне алып келеді.

2011 жылы әлеуметтік көмекке жұмсалатын мемлекеттік шығындардың жалпы сомасы тарихтағы рекордтық көрсеткішіне - 107 495 млрд йенге жетті. Бұл ретте қарт адамдарға бөлінетін шығындар үлесі 72 194 млрд йенді, яғни әлеуметтік көмектің барлық шығысының 67,2% - ын құрады. Бір жағынан, Жапония қаржылық тапшылықты тез арада қысқарту қажет, екінші жағынан ол үнемі өсіп келе жатқан әлеуметтік шығындармен бетпе – бет келеді.

Жұмыс күшінің қартаюы жапон басқару жүйесін қиын жағдайға жеткізеді. Әрбір үшінші-төртінші жұмысшыға ғана қолданылатын "өмір бойы жалдамалы жұмыс істеу" одан әрі қысқаруы мүмкін. Қызмет бабы бойынша жоғарылау мүмкіндігі нашарлауы мүмкін, өйткені басқару иерархиясындағы жоғары посттарды қарт қызметкерлер алатын болады. Жұмысшылар мен басшылардың көзқарасы консервативті болуы мүмкін. 50-60 жылдардағы экономикалық серпіліс кезінде қабылданған жұмысшылардың үлкен массалары зейнетке шығуына қарай зейнетақы төлеу үшін фирмалардың шығындары өседі. Қазірдің өзінде зейнетақы жасы 55-тен 65 жасқа дейін өсті.

Жапон фирмалары бұл үрдістерге қарсы ешқандай шаралар қабылдамастан тигізетін салдары мен зардаптары үлкен болуы мүмкін. Көптеген фирмалар университет түлектерін жұмысқа қабылдауды баяулатты. "Нисан" және басқа да фирмалар үлкен жастағы жұмысшылардың еңбегін неғұрлым тиімді етуге арналған жабдықтарға салымдарын ұлғайтты.

Қартаюу процесі саясатты да айналып өтпеді. Сайланушылардың қартаюуы саясатқа үлкен әсерін тигізеді. 35 жасқа дейінгі кандидаттар үлесі 1960 жылы 42,9 пайызды құраса, 65 жастан жоғарылардың үлесі 9,6 пайызды көрсетті. Бұл көрсеткіш 2016 жылы 20,3% (35 жастан төмен) бен 32,7% (65 жастан жоғары) көрсеткіштерін көрсетті. Бұл 2016 жылғы 18 жастан бастап сайлану құқығына ие болу заңын қарастыра алғандағы көрсеткіш. 2030 жылы сайланушылар үлесі 18,5% (35 жастан төмен) және 36,8% (65 жастан жоғары)-ды құрайтын болады деп күтілуде. Жылдар бойғы өзгерістер көзге оттай басылады. Бұндай жағдай басқаша «сұрғылт тартқан демократия» деп аталынады. Жанашылдыққа бейім жастардың даусы мен ұсыныстары жай ғана ескішілдікті ұстанатын қарт саясаткерлердің көлеңкесінде естілмей де қалатын болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. <https://works.doklad.ru/view/9XzxKgWYa30.html>
2. <http://www.demoscope.ru/weekly/2014/0607/gazeta05.php>
3. <http://expert.ru/2012/02/1/strana-starikov/>
4. <https://uchebnik.online/kniga-menedjment/problema-starenie-yaponii-yavlyatsya-sereznoy.html>

Асан Ә.Ф.

Шетел филологиясы мамандығының 1 курс студенті
Шығыстану факультеті, Эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы **Тұрар А.С.**

ҮНДІ ҚОҒАМЫНДАҒЫ КАСТАЛЫҚ ЖҮЙЕ

Касталық жүйе тақырыбы үнді қоғамындағы тарихи кезеңдерді бір-бірімен жалғастырушы болып, қоғамдық таптардың мәнін ашып көрсету үрдісінің негізін құрайды. Сондықтан үнді қоғамындағы касталық жүйе тақырыбын зерттеу мәселесі өзекті.

Жалпы адамзат тарихында қола дәуірінен өту өндіріс күштердің ширақ дамуына ғана әкеліп соққан жоқ, сонымен қатар рулық, алғашқы қауымдық қоғамның ыдырап, құлдық қоғамның пайда болуына, ой еңбегінің дене еңбегінен бөлінуіне, адамның белсенді іс-әрекеті арқасында өзінің табиғат құдіреттері алдындағы әлсіздігі, бағыныштылығы сияқты құбылыстарды жоюда алғашқы қадам жасауына, сол табиғат құбылыстары туралы білімнің қалыптасуына осы негізде абстракциялық ойлау қабілетінің өсуіне мүмкіндіктер туды. Сөйтіп ғасырлар бойына қалыптасқан әдет-ғұрып, дәстүр, дүниетанымдық көзқарас күйзеліске ұшырап, олардың орнына қоғамда қалыптасқан жаңа жағдайларды түсіндіретін тың көзқарас кең өріс ала бастады. Бұл көзқарас қияли заңдылықтарға сүйенген мифологиялық дүниетаным мен жаңадан дүниеге келіп жатқан білім және ойлау қабілетінің арасындағы қайшылықтарды шешуге тырысты. Бірақ мұндай көзқарас әлі де болса философия емес еді. Себебі, ежелгі шығыста өндірістік тәсілдің баяу қалыптасуы, философиялық ой-пікірдің сол кездегі жетістіктермен нашар байланыста болуы, шығыс философиясының діни-мифологиялық көзқарастан, күнделікті әдептілік санадан толық арылуына мүмкіндік бермеді.

Касталық жүйе үнді қоғамын тануға жетелейтін бір арна болғандықтан, оның үнді дүниетанымындағы орны, тарихи ахуалдары, үнділердің рухани өміріне тигізген әсеріне, қоғамдық таптардың мәнін және ерекшеліктерін ашып көрсетуіне баса назар аударылады. Тақырыптың түйінін ашпас бұрын «Каста деген не?» деген сұраққа жауап берсем.. «Каста» – (casta) португал тілінен аударғанда «шығу, пайда болу», «таза, табиғи» деген мағынаны білдіреді. «Каста» термині Қытай, Жапония, ежелгі Египет, Үндістан қоғамына тән, бірақ, ең алдымен, Үндістан субконтинентіндегі үнді қоғамына тән. Каста-үнді халқының қоғамдағы бөліністері, олар бір ғана кәсіппен айналысқан, атадан балаға мирас болып қалған құқықтары міндеттері, әрекеттері бір-бірімен өзара тығыз байланысты болған тұлғалар тобы. «Каста» термині алғаш рет Үндістанда XVII ғасырда қолданысқа ие бола бастаған. Кастаны таңдап алуға болмайды. Адам тек соның ішінде дүниеге келеді. Біздің жыл санауымыздан үш мыңдай жыл бұрын Ежелгі Үнді жерінде қауымдық қоғам ыдырап, оның орнына құлдық қоғам қалыптаса бастады. Үндітанушы ғалымдар және этнографтар «каста» терминін төрт варнаға (санскрит тілінен аударғанда वर्ण «түс» деген мағынаны білдіреді) бөлінген:

1. Брахмандар – діни қызметтегі адамдар. (21%)
2. Кшатрийлер – әскерлер, жауынгерлер. (25%)
3. Вайшилер – сауда, мал және жер шаруашылығымен айналысатындар. (23%)
4. Шудралар – жұмысшылар мен құлдар. (22%)

Ең жоғарғы каста өкілдері – «брахмандар». «Брахман» – санскрит тілінен аударғанда «brahma» сөзінен, яғни – «абыз» деген мағынаны білдіреді. Ауылда және кішігірім аудандарда жоғарғы каста өкілдерінің 5-10% бір немесе бірнеше брахман кастасы құрайды. Солардың ішінде жер иемденушілер, бірнеше кеңсе хатшылары мен есепшілер, жергілікті храмдар мен қасиетті жерлерде қызмет жасайтын қызметшілер де кездеседі. Кшатрий касталық тобы жауынгерлер мен әскерлер. Кей ғалымдардың зерттеуі бойынша кшатрийлер ежелден бері әскери қызметті атқарып келген, қызу қанды болады. Келесі касталық топ вайшилер саудамен және көлөнермен айналысқан. Ал шудралар үнді қоғамындағы жоғарғы касталық топтарға қызмет жасаған, яғни оларды құл деп есептеген. Дегенмен олар кішігірім жер теліміне иелік еткен. Бұл кастаның адамдары ұста, балташы, арақ-шарап маманы, тас қалаушы, музыкант бола алады. Үнді қоғамындағы шудралардан да төменгі касталық топты «қоғамнан сырылып тасталынғандар» деп атаған. Оны касталық терминологияда «ачхуттар – अछूत» деп атаған. «Ачхуттарды» жоғарғы касталық топтар лас деп есептеген және оларды ортақ қоғамдық жерлерге жолатпаған. Оларға ортақ құдықтан су алуға, ортақ индуистік храмдарға баруға, ортақ көшелермен жүруге тыйым салынған. Олар тіпті қоғамнан шеттетілген аймақтарда өмір сүрген. Олар көшедегі лас жұмыстарды жасайды, өлген аң-құсты көшеден тазартады. Олар храмдарға аяқтарын аттап та баса алмайды. Осы өмірде осындай тапта туылғандарына ештеңе істей алмайды. Тек құдайларына осы дүниеге алып келгеніне ризашылықтарын білдіреді. Олардың өмірі көшеде туылып, көшеде өсу, көшенің лас жұмыстарын жасаумен және көшеде жан тапсырумен өтеді. Касталық жүйеге қарсы теңдік үшін күрес ХХ ғасырда пайда бола бастады. Ең алғаш «каста» сөзін «хариджа-құдайдың адамдары» деп ауыстырғысы келген Махатма Ганди. Гандидың ойын брахмандардың өкілі Бхимрао Рамджи Амбедкар қолдады. Рамджи Амбедкар әр каста өкіліне квота беру құқығына ие болды.

Касталық жүйе үнді сеніміне сүйенеді. Сенім бойынша касталар жаратушы тәңір Брахманың адам кейпінде көрінген денесінің әр түрлі мүшелерінен жаратылыпты. Сондықтан қоғамдық өмірде байқалған түрлі айырмашылықтар, әлеуметтік теңсіздіктер осы касталық жүйемен байланыстырылады. Ол бойынша брахмандар, Брахманың аузынан, кшатриялар қолдарынан, вайшийлер асқазанынан, шудралар аяқтарынан жаратылған. Үнділердің наным-сенімі бойынша әр кастаның өзіне тән ережелері мен заңдары қатаң сақталу керек. Кімде-кім өз кастасының заңдарын қатаң сақтаса, келесі жаратылысында жоғарғы каста өкілі боп өмірге келеді, ал кімде-кім, керісінше, белгілі бір заңдарына қайшы келсе, келесі өмірінде өз қоғамдық мәртебесін жоғалтады деп сенеді. Жоғарғы каста өкілдері төменгі кастамен отбасы құрмаған. Бірақ 2008 жылы брахманнан шыққан өкіл кшатрий қызына үйленген. Үйлену той болып жатқан жерді 500 әскер күзеткен. Кейін сонда да екі жасты қаладан қуып шықты. Ғасырлар бойы Үнді қоғамындағы касталық жүйенің алар орны мен мәні айтарлықтай кең және оңайшылықпен өзгертуге келмеген. Қазіргі таңда да Үндістанда касталық мәселелер өз орнын алып келеді. Б.з.д 269-232 жж. аралығында Үндістанда Ашок императорының басқаруымен келген буддизм дінінің де кастаға еш әсері болмады. Будда дінінің құлауымен орнын индуизм діні басты. Соған байланысты басында қарапайым боп көрінген төрт варнадан әр түрлі сан алуан топтар мен жүйелер қалыптасты. Сонымен, касталық жүйенің Үнді қоғамында нақты бекітіліп, тарап отырғаны соншалық, не Үндістанға мұсылмандардың келуі, не ағылшындықтардың басуы бұл жүйені тамырымен жұлып алып тастай алмады.

Ежелгі үнді қоғамындағы касталық жүйе қазіргі таңдағы касталық жүйеден біршама өзгеше. Әр ғасырдың касталық жүйесі ерекшеленіп отырған. Мысалы, соңғы тап өкілдері ежелгі заманда жоғарғы тап өкілдерімен бірге білім алмақ түгіл, бір көшеде жүрмеген. Үндістанда медицина ғылымы қанша дамыса да, соңғы тап өкілдеріне медициналық көмек те көрсетілмеген. Ал, қазір бәрі керісінше, соңғы тап өкілдері басқалар сияқты орта білім ала алады, оларға тегін медициналық көмек те көрсетіледі. Бірақ бір өзгермейтіні оның қоғамдағы атауы.

Санжар Асфендияров атындағы қазақ ұлттық медициналық университетінің 1-ші курс студенті Гурджар Дивакар Сингх үнді қоғамындағы касталық жүйе туралы айтып берді.

«Үнді халқының, көрші Қытай елі сияқты 4-5 мыңжылдық өркениеттік тарихы бар ел. Олай болса, Үндістанның өзіне тән ерекшеліктері біршама. Үнді елінің ғажап ерекшелігі – оның әлеуметтік ұйымдастырылуында. Ондағы адамдар үлкен жабық әлеуметтік топтардан тұрады. Оны – варна, я болмаса каста дейді. Тарихи үш каста б.ғ.д. 1500жылдары үнді еліне арий тайпалары алып келді. Шудралар – аборигендер болып есептеледі.

Бізде, әрбір кастаның өзінің әдет-ғұрыптары және басқа касталармен қандай қатынаста болу керек жөніндегі ережелері бар. Үлкен касталардың өзі іштей әртүрлі топтарға бөлінеді. Басқа жақтан келген адамдар бірде-бір кастаның ішіне кіре алмағаннан кейін өзінше дербес каста болып қалыптаса бастайды. Касталық қоғам қалай пайда болғаны, оған әкелген қандай себептердің болғаны белгісіз болса да, оның негізінде жатқан 3 принципті көрсетуге болады. Олар:

әрбір кастаның ішкі тазалығы және басқалардың сол тазалықты бұзуы мүмкіншілігінен пайда болатын үрей, қорқыныш сезімі;

касталық қоғамның пирамидалық құрылымы. Әр каста өзінен төмен жатқан топтарға жоғарыдан қарап, өзінің қадірлігін сезінуге мүмкіндік алады;

реинкарнация, яғни адамның жан-дүниесінің келесі өмірде ауысып кету мүмкіндігі.

Касталық жүйе орта ғасырларда пайда болғанымен, әлі күнге дейін өз жалғасын тауып келе жатыр. Касталық жүйе біздің халықтың мәдениетінің бір көрінісі деп түсінемін.»- дейді Гурджар мырза.

Үнділердің жалпы түсініктері бойынша және діни наным-сенімдері бойынша касталық жүйе ежелгі арий кезеңінен бастап діни негізде пайда болған. Сол кездегі арий тайпаларының үндіеуропалық тілдерде сөйлеуі және санскрит тілінің әсері барысында арий тайпалары касталық терминологияны санскрит тілі негізінде құрастырып кеткен. Бірақ ғалымдардың зерттеулеріне және еңбектеріне сүйенсек, касталық жүйе қандай негізде пайда болғаны нақты айтылмайды. Кей ғалымдар саяси және мемлекетті басқару керек болған себептер негізінде пайда болып, дамыған десе, енді бір ғалымдар діни негізде пайда болған деп айтады. Бірақ көптеген ғалымдардың еңбектеріне сүйенсек, касталық жүйе мен касталық терминология діни негізде қалыптасқан. Оны біз ежелгі

үнді қасиетті жазбаларынан көре аламыз. Ведаларда ежелден үнді қоғамындағы касталық жүйе туралы айтылып кеткен. Үнді халқының діни наным-сенімі туралы, өздеріне тән діни түсініктері бойынша касталық жүйе туралы мәселені индуизм дінін, соның ішінде кришнаизмді зерттеуші үнді діни ғалым Шрила Прабхупада ведалардағы, атап айтқанда, «Бхагаватгита» жазбаларында касталық жүйе мәселесі туралы былай дейді: «Кришна былай деп айтқан: «чатур-варьям майа срштам гуна-карма-вибхагашах», яғни мен адамдарды олардың сапасына және айналысатын кәсібіне байланысты төрт топқа бөлдім деген. Мәселен, қоғамда инженерлермен қатар дәрігерлер де бар. Бірақ біз инженерлер тобы және дәрігерлер тобы деп бөлмейміз. Міне, осыған сәйкес Бхагаватгитада төрт топ түрі көрсетілген. Олар жоғарғы дәрежеде ойлайтындар тобы, басқарушы топ, өндіріс тобындағы адамдар және қара жұмыстағы адамдар. Үнді қоғамындағы касталық жүйе мен касталық терминдер туралы алғашқы мәліметтер діни тұрғыда жазылған Ведаларда анық көрсетіліп кеткен. Ведалар ежелгі арий тайпалары кезеңінде жазылған. Сол мәліметтерді зерттей отыра біз касталық жүйенің тамыры сонау арий кезеңінен тарағанын анық байқаймыз және қазіргі таңның өзінде үнді қоғамында касталық жүйе, соған сәйкес хинди тіліне касталықтерминдердің ауадай қажет екеніне көзіміз анық жетуде.

Үнді қоғамында көптеген касталық топтардың болуы үнді мәдениетін, үнді қоғамының ерекшелігін көрсетеді. Үндістанда касталық топтар тегіне, сондай-ақ тұратын жерлеріне байланысты да бөлініп, өзінше бір атауға ие болады. Мәселен, Оңтүстік және Солтүстік Үндістан халықтарының айналысатын кәсібіне баланысты өз касталық топтары болады.

Осылай касталық жүйе мен касталық терминологияның үнді қоғамындағы мәні мен үнділер үшін маңыздылығын байқауға болады. Үнді халқы әр кезде өздерінің мәдениетін, салт-дәстүрін, ата-бабаларынан қалған құнды заттарды әрқашан құрметтеп жүретін халықтардың бірі. Сол себептен, үнді касталық жүйесі әлі де өз жалғасын тауып келе жатыр.

Табиғаты бойынша үнді халқы діни адамдар десек қате болмас, себебі жоғарыда айтылғандай, діни қасиетті жазбаларда касталық жүйе көрсетілген. Сондықтан болар үнділер үшін, үнді қоғамы үшін касталық жүйе айтарлықтай маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мәдениеттану негіздері: Оқулық.- Алматы: Дәнекер, 2000.
2. Юрлова Е.С. Кастеизм-фактор политической жизни. Экономическое, социальное и политическое развитие Индии (1947-1987). 1991.
3. Үнді философиясының негіздері. – Алматы, 1994, 243 б.
4. В.Томсен. История Индии до XIX века. 1938
5. АрунКумар. «Касты и племена населения: переписи населения 2001года». Правительство Индии, 2004

Айсауытова А.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Шетел филологиясы: жапон тілі»
мамандығының 1-курс студенті
Ғылыми жетекші:
аға оқытушы **Нурсейтова Л.Д.**

ЖАПОН ФОЛЬКЛОРЫНДАҒЫ МИСТИКАЛЫҚ ЖАНУАРЛАР

Жапония – экономикалық жағдайы жоғары, өндірістің әр саласы ең соңғы құралдармен жабдықталған, сонымен қатар осының барлығын салт-дәстүрмен сабақтастыра білген әлемдегі жалғыз ел. Ұзынқұлақ сөздерге сенсек, Күншығыс елін танып білу үшін бүкіл ғұмырды сарып еткізу де жеткіліксіз екен. Адам айтып білмейтін табиғи апаттар, географиялық орналасуы және ұлттық характер өзге ұлттың түсінігі үшін образы мен іс қимылы ерсі, парадоксалды өзіндік мифологиясын қалыптастырды.

Жапон фольклорына тең деңгейде елдің екі негізгі діні әсер еткен: синто және буддизм. Жапон фольклорында комикалық және рабайсыз персонаждар мен ситуациялар жиі кездеседі, сонымен қатар, әртүрлі тылсым жануарлар: Бодхисаттва, Ками, ёкай (они немесе каппа), юрэй (қайтыс болған адамдардың елесі), айдаһарлар, тылсым күшке ие жануарлар: кицунэ, тануки, мудзина, бакэнэко, баку (аруак) жиі айтылады. Жапон фольклорын көбінесе бірнеше категорияға бөліп қарастырады: мукасибанаси (жап. 昔話) - өткен өмірдегі іс- әрекеттер жайлы; намидабанаси (яп. 涙話) – қайғылы оқиғалар жайлы; обакэбанаси (яп. お化け話) – құбылғылар жайлы оқиғалар; онгаэсибанаси (яп. 恩返し話) – ризашылық, алғыс айту жайлы оқиғалар; тонтибанаси (яп. 頓知話) – өткір ойлы оқиғалар жайлы; вараибанаси (яп. 笑い話) – мысқыл, әжуа, әзіл-оспақ оқиғалар; ёкубарибанаси (яп. 欲張り話) – сараңдық жайлы оқиғалар [1]. Төменде ең танымал жапондық мистикалық жануарлардың тізбесі көрсетілген:

Баку - адам көретін қорқынышты түстерді қорек ететін жануар. Аңыз бойынша Баку, жапон құдайлары өзге жануарларды жасап бітіргенде қалып қойған қалдықтардан құралған. Ол қорқынышты түстерді адам үшін еш маңызы жоқ болса ғана жейді. Сенім бойынша, қорқынышты түс көргеннен кейін оны Бакуға беру керек. Ол үшін бірнеше рет “Баку, же!” деп қайталау қажет.

Бакудың сырт келбетін ғасырлар тоғысына қарай әртүрлі суреттейді. XVII ғасырдағы жапон хаттамаларында Бакуды көзі мүйізтұмсықтың көзіндей, тұмсығы пілдің тұмсығындай ұзын, құйрығы өгіздің құйрығындай және аяқтары жолбарыстың аяғындай химера ретінде суреттейді. Алғашында Баку жамандық пен індеттен сақтаушы ретінде айтылады, кейіннен қорқынышты түспен қоректенетін сақтаушы бейнесіне көшті.

Цукумогами - рух пен индивидуальдылыққа ие болған, жан біткен зат. Жапон сенімі бойынша цукумогами, өте ұзақ уақыт бойы қолданған зат немесе артефакттардан пайда болады. Қолданылғанына 100 немесе одан да көп жыл болған әрбір зат цукумогамиге айнала алады. Цукумогамидың дуаланған заттардан айырмашылығы, олар тылсым күш иелері болып табылады. Сонымен қатар, цукумогамиге жоғалған немесе ұмытылған заттар да айнала алады; мұндай заттар иесіне оралуға тырысады. Жапон фольклорындағы цукумогамидың пайда болуы Х ғасырға жатқызылады. Әрбір заттың жаны болады, бірақ тек көне заттар ғана характер таныта алады деген Синтон ілімінің бөлшегі болып табылады. Цукумогамидың сырт келбеті әртүрлі болады. Бұл олар пайда болған заттардың табиғатына байланысты, ал мінез-құлқы иесінің эмоциясы мен өнегесіне сай болады (зат тұрған жерде иесі қандай эмоция танытса, цукумогами соған ие болады).

Тэнгу – бойы ұзын, үлкен денелі, қызыл бетті, дөңгелек көзді, ұзын мұрынды немесе құс тұмсықты, қанаты бар ер адам ретінде бейнеленеді. Тэнгу тазалықты жақсы көреді, адаммен жақындықты жек көреді: жолаушыларды жолынан адастырады, ағаш кесушілерді өзінің күн күркіреуіндей күлкісімен немесе ағаштың құлағанындай дыбыс шығарып қорқытады. Халық сенімі бойынша, тірі кезінде жауыз немесе өркөкірек болған адам келесі өмірінде тэнгуге айналады.

Тэнгуді экстраординалды физикалық күшке ие және суық қаруға өте епті деп суреттейді. Кейде олар өздері лайықты деп тапқан адамға соғыс стратегияларына және әдіс-тәсіліне үйретеді. Сонымен қатар игі тэнгулар тақуа адамдар мен қасиетті храмдардың қорғаушысы ретінде қызмет атқарады. Бірақ көп жағдайда, тэнгу- залым, мысқылшыл, әрдайым адамдарға зиян келтіруге тырысатын тіршілік иелері. Олар өрт ұйымдастырып, адамдарды соғысқа айдап салушы катігез өтірікшілер. Ата-аналар олармен кішкентай балаларды қорқытады.

Оками – қасқыр, ками-құдайлардың елшісі, жапон фольклорының танымал персонажы. Оками адам тілін түсінеді және адамдардың ішкі жан дүниесіне қарай алады. Еуропалық мифтер мен ертегілердегі жағымсыз кейіпкерлерге айналған қасқырларға қарағанда, Оками ормандар мен таулардың қорғаушысы, адамдардың көмекшісі; алдын ала табиғи апаттарды болжап, алқаптарды бұғы мен қабандардың таптауынан сақтап, жолаушыларды қорғап жүреді. Окамидың суретін храмдарға өрт пен ұрлықтан сақтану үшін салатын болған.

Шиши – жапон мифологиясында дәстүрлі түрде ғибадатханалар мен буддисттік храмдардың есігінің алдын сәндеуші және жаман аруақтардан қорғаушы ит немесе жолбарыс. Шишиді екеуін қоятын болса, онда оның бірін аузы ашық, екіншісінің аузы жабық етіп бейнеленеді. Бұл бүкіл тіршіліктің бастауы мен соңын білдіреді. Әдетте, Шиши қолында буддисттік ілім бойынша тілектерді орындайтын, қараңғылыққа жарық әкелуші дөңгелек шарды ұстап тұрады. Әлемге Шиши “қытайлық арыстан” ретінде танымал, дегенмен Жапонияда Шишиді бейнелеудің өзіндік дәстүрлері мен әдістері бар. Шиши Жапонияға тек қана арыстан ретіндегі статуялар болып бейнеленетін Қытайдан келген.

Футакучи-онна – екі ауызды әйел адам, есін аруақ билеген әйел. Оның бір ауызы әдепкі ауыз болса, екіншісі басының артында, шекесінде жасырылған. Басының артында бас сүйегі бөлініп, кәдімгі адамның ауызындай еріні, тілі, тісі бар ауызға айналады. Аңыздарда футакучи-онна ең соңына дейін өзінің тылсым бейнесін жасырады. Екінші ауыздың пайда болуы болашақ футакучи-оннаның қаншалықты көп және жиі тамақтанатынымен жиі байланысты. Көп жағдайда ол саудагердің әйелі болады және аз және сирек тамақтанады. Осы себептен де иесіне қарсы екінші ауыз пайда болады: ол ұрысады және көп тамақты талап етіп қорқытады, егер қарсылық білдірсе иесіне өте қатты ауру сезіндіреді. Әйелдің шаштары ашқарақтығы сондай, әйелден екі есе көп жейтін екінші ауызға тамақ беру үшін жыланша қозғалады. Кейбір оқиғаларда әйелде екінші ауыз күйеуі ағаш кесіп жатқанда байқамай сараң әйелінің желкесін кесіп алғанында пайда болады. Бұл жара ешқашан жазылмайды, солай кейіннен ауызға айналады. Басқа оқиға бойынша туған баласына өте көп тамақ беріп, ал асыранды ұлына немесе қызына тамақ бермей, аштан қатырушы әйелге қайтыс болған ұл немесе қыздың аруағы кіріп футакучи-оннаға айналады немесе аштықтан қиналған асыранды қызда екінші ауыз пайда болады. Нуэ- маймыл басты, тануки денелі, жолбарыс аяқты және құйрығының орнына жылан орналасқан химера. Нуэ қара бұлтқа айналып ұша алады. Ол сәтсіздік пен ауру әкеледі. Аңыз бойынша Жапония императорының сарайының шатырына Нуэ орналасқаннан кейін ауырып қалған. Самурай Нуэның көзін жойғаннан кейін ғана император жазылған.

Тануки – жапондық, әдетте, енот пен иттің қосындысына ұқсас бақыт пен амандық әкелетін дәстүрлі құбылғыш жануар. Танымалдылығы бойынша Кицунэден кейін екінші орында. Кицунэден айырмашылығы Танукидің ешқандай жағымсыз жағы жоқ. Тануки сакэні ұнатады деп есептеледі. Сондықтан да оның қатысынсыз ешқашан жақсы сакэ жасап шығарыла алмайды. Осы себепті де Танукидің бейнесі көптеген ішімдік жасайтын бейнелердің сәніне айналған. Олар Танукиді үлкен қарны бар мейірімді толық жануар ретінде бейнелейді.

Кицунэ – жапон мифологиясындағы мистикалық түлкі. Құбылғыш түлкі бейнесі Азияда кең тараған. Бірақ Жапон аралдарынан шет жерлерде олар жағымсыз, ұсқынсыз кейіпкерлер ретінде бейнеленеді. Қытай мен Кореяда түлкі, әдетте, адам қанымен қоректенуші болып көрсетіледі. Ал Күншығыс елінде түлкі бейнесі әрқилы. Жапон фольклорының ажырамас бөлігі болып табылатын бұл жануарлар бет-әлпеті бойынша эльфке, вампирге және құбылғыға ұқсас. Олар залым немесе қорғаушы ретінде де бейнелене береді. Олардың жебеушісі храмында түлкі статуялары міндетті түрде болатын Инари құдай-ана болып табылады. Кейбір деректер бойынша Инари- жоғарғы кицунэ болып табылады. Оның жанында әдетте тоғыз құйрықты, терісі сүттей ақ екі кицунэ қолдап жүреді. Жапондықтар кицунэге кішкентай қорқыныш пен симпатия араласқан құрметпен қарайды.

Кицунэнің пайда болуы жайлы әлі нақты ақпарат жоқ. Көптеген деректер бойынша, кицунэге жасырын, өзгелерге түсініксіз және дұрыс емес өмір сүрген адамдар айналады. Кицунэ біртіндеп өсіп, күш жинайды, 50-100 жылға жеткенде бой жетіп, формасын өзгерте алуға епті болады. Кицунэнің күш деңгейі терісінің түсі мен құйрығының санына байланысты болатын жасы мен рангына байланысты болады. Жасы өскен сайын кицунэ жаңа рангқа шығады- 3,5 және 9 құйрықты. Тоғыз құйрықты кицунэ- жасы 1000 жылдан кем емес кицунэ элитасы; олардың терісінің түсі ақ, күміс түсті немесе алтын түстес болады. Құбылғыш қасиетке ие болғандықтан кицунэ басқа жануарға немесе адамға айналуға қабілетті. Бірақ кәдуілгі құбылғыларға қарағанда олар айдың фазаларына бағынышты емес және қалаған кезінде өзгере алады. Кейбір аңыздарда кицунэ, сонымен қатар, жынысы мен жасында өзгерте алады делінеді. Олар жас сұлу қызға да, кәрі шалға да айнала алады. Вампирлер сияқты, кицунэ кейде адамның қанын ішіп, адам өлтіреді [2].

Байцзэ (Хакутаку) – ақ өгізге немесе буйволға ұқсайтын дана химера. Оның образы, атауымен бірге, Қытайдан жеткен. Жапон елінде Байцзэ иероглифы Хакутаку немесе Кутабэ деп оқылып кеткен. Хакутакудың 9 көзі (үшеуі басында, алтауы кең арқасында) және 6 мүйізі бар, дәстүр бойынша оны ағаштың астында отырғандай етіп бейнелейді. Кейде сегізкөзді арыстан ретінде де бейнеленеді. Хакутаку Тояма префектурасындағы Татэ тауларында өмір сүреді және тек дана, әділ басқарушы бар жерлерде ғана пайда болады.

Бұл жануар жақсылықтың нышаны және сәттілік символы болып табылады. Хакутаку адамдар тілінде сөйлей біледі және әлемдегі барлық нәрседен хабардар. Жапонияда Эдо периоды кезінде Хакутакудың барлық екайлар мен құбыжықтарды білетініне байланысты статуэткалары мен бейнелері танымал болды. Оларды жаман аруақтар мен ауру т.с.с нәрселерден қорған ретінде сататын болған. Хакутаку екайлар жайлы барлық нәрсені білгендіктен, екайлар одан алшақ жүреді деп есептелінетін. Қытайдан келген аңыз бойынша Сары император кезінде Хакутаку пайда болған екен, император онымен сөйлесу барысында Хакутаку әлемде 11520 екайдың түрі бар екені жайлы хабардар еткен. Ал енді Жапонияның Тояма префектурасындағы аңыз бойынша Хакутаку Жапонияда да пайда болған. Ол Татэ атты қасиетті таудың басында пайда болып, келе жатқан індет жайлы ескерткен. Ол барлық христиандарға індеттен сақтайтын талиман жасауды үйретіп, барлығы аман қалған. Содан бастап, Хакутаку медицина символы ретінде де танылған [3].

Мұндай өзіне баурап әкететін қызықты жапон фольклорының қалыптасуына шетел әдебиетімен қатар Азияда кең таралған аруақтар мен ата-бабаларға сиыну, құрмет көрсету үрдісі және Индиядан жеткен кейбір әңгімелер әсер еткен. Нәтижесінде олар өте қатты өзгеріске ұшыра қарапайым адамдардың түсінуі үшін жеңілдетілген. Басқа оқиғалардың қалыптасуына Индиялық танымал шығарма “Рамаяна” және Қытайдың әйгілі “Батысқа саяхат” классикалық шығармасы әсер еткен. Бұған қоса, Буддисттік Джатакадағы кей шығармаларды да өзгерген күйінде жапон оқиғаларының арасынан кездестіруге болады.

XX ғасырдың ортасында әңгіме айтушылар оқиғаларға камисибай (яп. 紙芝居) деп аталатын сан алуан иллюстрация қосып айтып, жиі қаладан қалаға саяхаттаушы еді [1]. Қорыта келсек, жапон фольклоры тек қана өз елінің ішінде ғана үлкен орынды алып қана қойған жоқ. Сонымен қатар, Батыс елдері мен Орта Азияда да кеңінен тараған. Жапон халқының ұшқыр қиялына таңғалу мен тамсану арқасында көптеген бейнематериалдар, телехикаялар, анимациялық фильмдер түсірілуде. Оған дәлел, өз еңбектерінде жапон фольклорын мейлінше және барлық қырынан пайдаланатын Хаяо Мидзакидің жұмыстарына еліктеп түсірілген және тікелей жапон фольклорынан шабыттана отырып түсірілген Қытай, АҚШ, Франция, Корея, Ресей сияқты елдердің туындылары да бар. Олардың ішінде танымалдары Ресей Первый отряд, Қытай “Аватар Короля”, “Улица демонов”, “Дневник богини Ньювы” және т.б., АҚШ “Аватар: Легенда об Аанге”, “Железный человек”, “Аниматрица”.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%84%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D1%80
2. <https://strashno.com/istoriya-2015/mificheskie-sushhestva-yaponii/>
3. <http://www.bestiary.us/portal/nippon>

Амангелді Арман Амангелдіұлы,
Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, 4- курс студенті
+7 707 5866397
E-mail: amangeldi6397@gmail.com
Ғылыми жетекші: **ф.ғ.к., доцент Төрәлі ҚЫДЫР**

Ы.АЛТЫНСАРИННИҢ «ШАРАИТУЛ-ИСЛАМ» ЕҢБЕГІНДЕГІ ИМАНДЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тәуелсіздіктің таңы атып, еліміз азаттық алғалы бері мәдени-рухани мұраларымызды жаңғыртып, әлемдік өркениетте төл мәдениетіміздің ойып алар орны бар екендігін айқындауға зор мүмкіндік туды. «Дін – апиын» деп ұрандаған кеңестік дәуірде діни еңбектерді зерттеу тұрмақ, ол туралы сөз қозғаудың өзіне қатаң тыйым салынғандығы ақиқат. Тоталитарлық жүйенің тырнағына ілінген діни қайраткерлер қуғын- сүргінге ұшырады, ал олардың еңбектері архивтерде шаң басып қала берді. Ертеректе өмір сүрген тарихи тұлғалардың шығармашылығын «сүзгіден» өткізіп, болашақ ұрпаққа тек ақындық, шешендік, қайраткерлік сипаттары жағынан танытудан басқа орайы келмеді. Соның салдарынан жетпіс жыл бойы руханиятымыздан алшақтап қалдық, коммунистік идеология діни тәжірибемізді жойып, діни санамызға едәуір әсерін тигізді. Салт-дәстүрімізді сақтап қалсақ та, ата-бабамыз ұстанған дәстүрлі дініміздің дінгеі шайқалды. Сол сұрқия саясаттың көлеңкесін саялап, ғасырға жуық уақыт ескерусіз қалған еңбектердің бірі – Ы. Алтынсариннің «Шарайтул–Ислам» атты діни еңбегі.

Ұлы ұстаз, ағартушы-ғалым Ыбырай Алтынсарин шарифатты бір адамдай меңгергендігін, діни сауаты мол болғандығын екінің бірі біле бермейді. Өз атасы Балғожа би де, нағашы атасы Шеген би де бір-бір елде төрелік еткен би болғандығы белгілі. Өзі де Орынбор шекара комиссиясы жанынан ашылған мектепте оқыған жеті жылдың ішінде мектеп сабақтарымен қатар діни пәндерді де оқыған. Жеті жыл бойы дін ғылымын үйренген Ыбырайдың діни сауаты сол кездегі діни медресе түлектерінің ешбірінен кем болмағандығы анық. Алайда, оның дінтанушылық қыры күні бүгінге дейін көпшіліктен таса, беймәлім болып келді. Оған дәлел – «Шарайтул–Ислам» атты діни еңбегі. Бұл кітапты Ы. Алтынсарин көзі тірісінде 1884 жылы Қазан баспаханасынан араб әліпбиімен бастырып шығарған. Кейіннен 1894 жылы Орынборда кириллицамен қайта бастырылған. Кеңестік кезеңде осы секілді еңбектерді зерттеуге, жариялауға мүмкіндік болмай, тек арада бір ғасырға жуық уақыт өткен соң барып қайта жарық көрді. Бұл кітап жайлы тәуелсіздік алғаннан кейін алғаш болып белгілі ғалым, әдебиет зерттеушісі Ш. Қ. Сәтбаева сөз қозғады. 1991 жылы «Қазақ ССР ҒА Хабарлары» журналының «Тіл, әдебиет» сериясының №3 санында «Шарайтул–Ислам» жайлы Ш. Сәтбаева «Бұрын зерттелмеген еңбек» деген тақырыпта көлемді мақаласын жариялады. Осы мақалада Ш. Сәтбаева: «Оның атынан үркіп, көбіне аталмай келді, ара-кідік атала қалса, терең зерттелмеді. Тек соңғы кезде тарихи мұраға бір жақты қараудан арыла бастаған шақта ғана «Қазақ әдебиеті» газетінде осы еңбектің үзінділері жарияланды. Енді бұл еңбектің толық нұсқасын басу, зерттеу қажет» деп бұл кітаптың өз оқырманымен қайта қауышуы қажеттігін атап өтті[1]. Осыдан соң бұл істі ғалым А. Сейдімбек қолына алып, сол жылы «Мұсылманшылық тұтқасы» деген атпен жеке кітап қылып басып шығарды. «Фибраты мол еңбек» деп кітапқа жазған алғы сөзінде: «Ұлы ағартушымыздың төл еңбегі аттай ғасыр бойы бес-алты толқын ұрпақтың танымынан тыс қалып, архивтің қараңғы қоймасында сақталып келді. Шындықты айналып өтудің, тарихи мұраны көміп тастаудың ғылым үшін де, кісілік жолына да жат екенін бүгінгі жаңғырған өмір салтымыз дәлелдеп отыр»[2, 5-б.] деп жазды. Содан бері бұл еңбек жайлы бірнеше мақалалар мен зерттеулер жарық көргенімен, әлі күнге дейін дінтанушылық тұрғыдан толық, әрі терең зерттелген жоқ. Осы күнге дейін тек тәрбиелік мәні бар, гуманистік бағытта жазылған кітап ретінде танылып келді. Жоғымызды тауып, барымызды түгендеуге мүмкіндік туған бүгінгі таңда ұлы ұстаздың бұл діни еңбегін өз деңгейінде зерттеп, зерделеп, халыққа мазмұнын ашып түсіндірмесек аманатқа қиянат болмақ. Жоғарыда аталған мақалада Ш. Сәтбаева: « «Мұсылманшылық тұтқасы» туралы аз да болса сөз еткенде біз оның арабша аяттары, сөздері келтірілген тұстарына тоқтай алмаймыз, оларды дін тарихының мамандарына, «Құранды» түсініп оқи алатындарға қалдырып, тек қоғамдық, өмірлік, гуманистік мәселелерге байланысты кейбір жақтарын ғана «Құранның» орысша басылымымен салыстырып қарамақпыз»[1] деп кітап дінтанушылық тұрғыдан зерттелуі қажет екендігін айтып отыр.

Кітаптың негізгі атауы – *شرايط الاسلام* (Шарайтул–Ислам) араб тілінде «Исламшарттары, негіздері» деген мағынаны береді. Ы. Алтынсарин кітапты қазақша көркем түрде «Мұсылманшылықтың тұтқасы» деп атаған. Ыбырайтанушы С. Оспанұлының пікірінше, Ыбырай кітаптың атауын атасының

сөзінен алған болуы мүмкін. Кейіннен табылған өлеңдерінің бірінде Балғожа би Ыбырайға «Қашанда мұсылманшылық тұтқасынан айырылма» деп жазыпты[3]. Кітаптың арабша атауы 1991 жылы шыққан нұсқасында, баспасөз беттерінде, кейбір мақалаларда «Шариат-ул-Ислам» деп қате жазылған. Бұл «шарайт» сөзін «шариат» (шарифат) сөзі екен деп жаңылысудың салдарынан туындаған жаңсақтық болуы мүмкін. Шариғат сөзінің мағынасы да кітаптың атауына сай келеді, десек те, кітап автордың қойған атауымен аталғаны дұрыс.

Кітаптың алғашқы беттерінде кіріспесінен автордың жазу стилі, методикасы, пайдаланған әдебиеттерімен қатар, ішкі ниеті мен мақсатын, кітап жазуға түрткі болған себептерді білуге болады. Кітапты әуелі Алланың есімімен бастап, «Қанша мақтау бір Құдай тәбарак уа тағалаға лайық» деп Құдай Тағалаға мадақ айтып, көк пен жер, қоршаған орта, жан-жануарлар мен әсем табиғат-барлығы бір Алланың бұйрығымен жаралғандығын жазған. «Мұнан соң мақтау лайық Пайғамбарымыз Мұхаммед Мұстафа салла аллаһуалайһи уа салламға» деп адамзатқа тура жолды көрсетіп, ізгілікке шақырған Мұхаммед пайғамбарға салауат айтып, Пайғамбардың жанында жүрген сахабаларға, мұсылман үмбетін туралыққа бастаған әулие-ғалымдарға, барлық мұсылмандарға Құдайдан рақым тілейді. Бұл – ежелден келе жатқан ислами үрдіс. Ишан-молдалар халыққа уағыз айтқанда, ғалымдар кітап жазғанда сөздің басын осылай бастайтын болған. Сонымен қатар, бұл кітапта Ы. Алтынсариннің тек мұсылман ғалымдарына тән кішіпейілдік қасиеті анық байқалады. Қанша жерден білімі мол ғалым болса да, Құдай алдында дәрменсіз құл екендігін мойындап, өзін «пақыр», «құл» деп атап, Жаратқаннан жарылқау тілеу – мұсылман ғалымдарының ерекшелігі. «Мұны көріп біз, фақыр Қыпшақ руының Ибраһим Балғожа биұғлы, қарындас халқымыз қазақ жұртына пайда келтірмек ниетпен һәм қараңғы туыстарымызды түсінікті тілменен өзінің дінін түсіндіру үшін бұл кітапты жазуға кірістік. Құдай тәбарек уа тағала қайырлы еткей еді, әмин! Ей, екі дүниенің иесі – Құдайым, әр пенденің ниет-пиғылы бір өзіңе белгілі-ді».

Ы. Алтынсариннің бұл кітабын жазуына түрткі болған факторлар көп. Алайда зерттеушілердің көбісі тек екі факторды атап көрсетеді: біріншісі: сол кездегі мектептерде міндетті түрде дін сабағы оқытылған; екіншісі: Ыбырай қазақ тілінің жазба мәдениетінде татар тілі орынсыз етек алуын болдырмауды қалаған. Бұл деректердің растығында сөзсіз күмән жоқ, дегенмен, өзге де себептері бар екендігін айта кеткен жөн. Ең алдымен Ы. Алтынсарин халыққа осы кітабы арқылы өз дінін түсінікті тілмен жеткізуді қалады, халқының мұсылман дінінен ажырап кәпір болып кетуінен қауіптенген еді. Әрі сол уақытта діни кітаптардың барлығы татар тілінде жазылып, қазақ тілінде жазылған діни оқулықтар мүлдем болмаған-ды. Бұл жайлы «Шарайтул-Ислам» кітабында былай деп жазды: «Бірақ біздің қазақ тілінде әркім түсініп оқып немесе біреу оқыса тыңдаған қара халық түсініп отыратын бір де кітап жоқ. Сол себептен жалғыз кітап таныған молдалар болмаса көп қара халық өзінің діні не екенін де кәміл түсінбейді. Хатта көп адам осы қалыпша кәпір болып та жүрген шығар. Мұны көріп біз, фақыр Қыпшақ руының Ибраһим Балғожа биұғлы, қарындас халқымыз қазақ жұртына пайда келтірмек ниетпен һәм қараңғы туғандарымызды түсінікті тілменен өзінің дінін түсіндіру үшін бұл кітапты жазуға кірістік». Медресе оқыған шала сауатты, тар түсінікті молдалар мұсылманнан басқасын жек көріп, дін ғылымынан өзге ғылымдардың барлығын кәпірлердің оқуы деп түсінген және халыққа солай түсіндірген. Шариғаттың негізгі рухына сай келмейтін дүмше молдалардың осындай пікірлері мен діннің ішкі мағынасынан гөрі сыртқы формасын үйрететін көзқарастары қазақ жастарына зиянын тигізіп жатырғандығын көріп, келер ұрпаққа бұдан да қатты әсер ететіндігін біліп, жастардың дінді қате түсініп, теріс бағытқа түсіп кетпесі үшін Ыбырай осы оқулықты жазуды ұйғарған. Бұл жайлы 1882 жылы Н. И. Ильминскийге жазған хатында баяндайды: «... осы күнгі кітаптар бойынша татар медреселерінде бірнеше жыл оқыған шәкірттер өз діні жөнінде ешнәрсе түсінбейтін надан болып қалады, тек болғаны олар мұсылман дінінен басқалардың бәрін мүлдем жек көретін болып шығады... екінші жағынан өздері белгілі бір бағытта ғана, сыңаржақ тәрбие алғандықтан, барлық жақсылық тек қана Мұхамбеттің діни оқуынан шығады деп біледі; бұдан басқаның бәрі де оқытуға тұрмайтын, кәпірлердің ойлап шығарған нәрсесі, дінді әлсіретуге бағытталған әрекет деп есептеледі... біріншіден, қазақ жастарының дін жөніндегі түсініктері теріс бағытқа түсіп кетпеуі үшін, ал, екіншіден, қазақтың жазба тілінде татар тілі орынсыз етек алуына жол бермеу үшін... оқу құралын құрастыруға кірістім»[3]. Бұндай кітапты жазуға түрткі болған тағы бір жайт – халықтың өз дінін білуді талап етуі. Жоғарыдағы хатта Ы. Алтынсарин: « Сонымен, бірінші, халықтың өз дінін білу жөніндегі талабын, бұл талапты ешбір шарамен тоқтатуға болмайтынын еске ала келіп...»[3] деп халық тарапынан да дінді үйренуге сұраныс болғандығын айтып өтеді. Сол хатта Ы. Алтынсариннің айтуы бойынша, кітапты жазуға себеп болған тағы бір нәрсе – молдалардың қолдарындағы кітаптары сабақ беруге қолайсыз екендігін мойындауы. Олардың кітаптарының басым көпшілігі балаларға түсініксіз татар тілінде жазылған, әрі діннің қажетті және міндетті ережелерін толық қамтыған бірде- бір кітабы болмаған. Осы секілді

көптеген себептер туындағандықтан, әрі сол кездегі көптеген беделді молдалар тарапынан мақұлдау болғандықтан Ы. Алтынсарин діннің негізгі ережелері мен қағидаттарын түсіндіретін шағын діни еңбек жазып, жарыққа шығарған.

Бұл кітапты жазу барысында пайдаланған әдебиеттері жайында Ы. Алтынсарин: «Бұл кітап ішінде бұйрықтар қайсысы аят-хадистен, қайсысы шаһар Петербургке имам жамиғ мулла Атаалла бин Баязид есімді молланың әр кітаптардан жинап шығарған «Ислам» деген кітабынан һәм мұнан ғайри зор ихтибарлы кітаптардан қаралып, неше-неше рет саналып, теңдестіріліп жазылды» дейді. Негізге алған кітаптарының нақты атауларын жазбаған, дегенмен, ең әуелі Құран аяттары мен Пайғамбар хадистеріне сүйенгендігін, одан кейін ихтибарлы яғни дін ғылымында негізге алынатын классикалық еңбектерге жүгініп жазғандығын айтады. Бұл есімі аталмаған еңбектер Ыбырайдың мектеп қабырғасында оқыған Иман-Шарт, Мұхтасар сынды кітаптары болуы мүмкін.

Кітап төрт баптан құралған: бірінші бап – иман турасында, бұл бапта иманның мән-мағынасы, иман негіздері мен шарттары толық түсіндіріледі; екінші бап – ағмал заһир турасында, яғни Исламдағы намаз, ораза, зекет, қажылық секілді ғибадаттар мен жасауға тыйым салынған харам, макруһ категорияларына жататын іс-амалдар жайында айтылады; үшінші бап – ахлақ турасында, яғни адамдарға тиісті-тиіссіз мінездер жайында; төртінші бапта намаз ішінде оқылатын аят-дұғалардың қазақша мағынасы мен түсіндірмелері баяндалады. Ыбырай кітапты жоғарыдағыдай реттілікпен төрт бөлімге бөлі арқылы адамдарға дінді түсіндірудің өзіндік методикасын ұсынады. Осы әдіспен дінді үйретсе ғана нәтиже беретіндігін айтады: «Осыларды ойлап-ойлап қарап, бұл кітапты үш бабқа немесе бөлімге бөлдік... Біздің басқа да үйренушілерге қашанда иман мен дін мәнісін осы ретпен үйретерге керек. Бұлайынша үйретпей, мәселен, иманнан бұрын намаз, ораза мәнісін үйретуші кісі күнәһар болар, бәлкі күпірлік қауіп бар деген сөз бар». Демек, адамға құлшылық амалдарынан бұрын иманды білмек – парыз. Ислам дінін қабылдап, мұсылман болуды қалаған адамға қойылатын жалғыз талап – иман келтіру. Ы. Алтынсарин бұл жайлы «Енді, ей, дін қарындастарымыз, бізге ең әуелі керегірек іс – сол, әуелі білмек керек немен мұсылман болатынымызды» деп жазады.

Ы. Алтынсарин иманның екі мағынасы бар екендігін айтады: бірі – тіл мағынасы, екіншісі – шарифат мағынасы. Тіл мағынасы – «куәлік беремін: жоқ-ты бір Құдайдан бөтен құдай және куәлік беремін, Мұхаммед оның құлы һәм елшісі екендігіне деп». Ал, шарифат мағынасы – «иманды көңілмен растамақ» дейді. Имам Әбу Ханифа «әл-Фихһул-Әкбәр» еңбегінде: «Иман дегеніміз – тілмен айтып, жүрекпен бекіту» дейді[4, 180-б.]. Алайда бұл екеуінің ішіндегі ең маңыздысы – жүрекпен бекіту, яғни шын көңілмен сену. Тек тілмен ғана куәлік берген адамның иманы кәміл болмайды. Бұл жайлы «Мұсылманшылық тұтқасында» былайша баяндалады: «Бұл растамақ дегеніміз, жалғыз Құдай тағала бар, Мұхаммед хақ пайғамбар деп айту ғана емес, пайғамбарды хақ деп біліп, һәм ол пайғамбарымыз алайһи-с-саламның Алла тағала жанбунан алып келген қанша парыз бұйрықтары болса, бәрін де тілмен рас деп айтып һәм шын көңілмен растығына сенбек».

Ы. Алтынсарин пенделерде иманның үш түрі болатынын айтады: иман тахқиқи, иман истидләли, және иман тақлиди. Иман тахқиқи дегені – иманның ең жоғарғы үлгісі, кемелденген формасы. «Бұл иман тахқиқи дегеніміз сондай иман хазрет расул Алла тағаланың жанбунан алып келген бұйрықтарын бекер деп бүтін дүние жұрты сөйлеп тұрса да, ол жақсы адам сол растаған қалпынан көңілі зәррадай қозғалып, қайтпас. Бұл иман – кәміл иман». Иман истидләли – Құдайдың бар екендігіне һәм бір екендігіне дәлелдер яки ақыл жүгірту арқылы көз жеткізіп, кәміл сену. Иманның бұл түрі де кәміл иман болып саналады. Себебі, өз ақылымен Құдайдың бар екендігіне көзі жеткен адамның сенімі берік те бекем болады. Ислам ғалымдарының көпшілігі иман тахқиқи мен иман истидләлиді бөліп жармай, иман тахқиқи деп атайды. Иманның үшінші түрі – иман тақлиди. «Бұл иман – өз ақылымен Құдайды танымайынша, ата- бабаларының ұстап келе жатқан жолы ғой деп иман келтіргендердің иманы болар. Әрине, бұл иман надан халықта болады, соның үшін ең әлсізірегі болса керек» деп жазады Ы. Алтынсарин. Әбу Ханифа, Суфиян әс-Саури, Мәлик ибн Әнәс сынды фикһ ғалымдары бұл иманның дұрыстығын айтқан. Алайда, ақылмен, дәлел-дәйектермен иманын қуаттамайынша күнәһар болады дейтін де пікірлер айтылған[5, 73-б.]. Ыбырай халыққа дінді үйреткенде әуелі иманнан бастап түсіндіру керектігін айтқандағы мақсаты – халықтың иманын иман тақлиди дәрежесінен иман истидләли дәрежесіне көтеру болса керек. Ол халықтың иманды толық түсінбей жасаған жақсылығы да, қылған құлшылығы да пайдасыз болатынынан қауіптенген. Оған Ыбырайдың мына сөзі дәлел болады: « Бірақ әрбір жақсы амалдардың да асыл түбі иманнан, яғни инанудан келеді. Имансыз еткен жақсылықтың пайдасы жоқ. Мәселен, біреу намаз оқыса да, ол намаздың керектігін көңілі дұрыстамаса, әлбетте, намаз болып табылмас».

Иманның алты негізі бар. Ол жайлы «Мұсылманшылық тұтқасында» былай деп жазады: «Жоғарыда айттық, Құдай тәбарак жанбунан пайғамбарымыз Мұхаммед Мустафа салла аллаһу алайһи

уа саллам не түрлі керекті бұйрықтар келтірсе – бәріне иланумен мұсылман боламыз деп. Құдай тағала Құран карим карим ішінде баян еткен һәм пайғамбарымызға берілген сол, айтсақ керек «иландым Алла тағалаға, һәм періштелеріне, һәм кітаптарына, һәм расулдарына, һәм ақырет күніне, жақсылық-жамандық Алла тағаланың тағдырынан екендігіне, һәм өлген соң тірілмегімізге» деп». Осы аталған алты нәрсеге иман келтіру – ижмәли иман, яғни барлығына жалпылай иман келтіру болып табылады. Ал, әрқайсына жеке-жеке дәлел-дәйектерімен қамтыған соң иман келтіруді – тафсили иман деп атайды[5, 71-72 б].

Ы. Алтынсарин діннен хабары аз, ата-бабасынан мұсылман болып келе жатқан қазақ халқына өз дінінің негізгі ережелері мен қағидаттарын түсіндіріп беруді қалады. Себебі, ол кезде, жоғарыда айтылғандай, діннің негізгі мәні мен мазмұнын ықшамдап, қарапайым халық түсінетіндей тілде жазылған кітаптар болмады, әрі шала сауатты дүмше молдалардың саны көп еді. Соның салдарынан, халық арасында тек діннің сыртқы формасын ұстану белең алып, адамдар діннің ішкі мағынасы мен түп негізін түсінуден қалды. Халықтың осы күйі түбінде күнәһарлыққа, тіпті күпірлікке апарып соғатынынан сескенген Ыбырай қараңғы халықтың қолына шам-шырақ қылып осы кітабын ұстатты. Кітапта, ең әуелі иман жайлы жазуының да сыры – бәрінен бұрын діннің ішкі мән-мағынасын түсіндіру еді. Өзін мұсылманмын деп санап жүрген қазақ халқының иманы кәміл болуын қалады. Сол үшін кітаптың кіріспесінде «Енді, ей, дін қарындастарымыз, бізге ең әуелі керегірек іс – сол, білмек керек немен мұсылман болатынымызды. Мумин мұсылманның мұсылман аталуы құр мұсылман киімін киіп, мұсылман арасында жүргеннен емес. Әуелі иманды болып, ол иман деген не екенін түсініп, түсінген соң сол иман ішіндегі сөздерді шексіз шын көңілмен дұрыс деп білген адамды мұсылман деп атайды» деп жазды.

Ы. Алтынсариннің бұл діни еңбегі әлі күнге дейін құндылығын жоғалта қойған жоқ. Керісінше, уақыт ілгері жылжыған сайын, маңызы арта түсуде. Алайда, бір өкініштісі, бұл еңбек күні бүгінге дейін өз деңгейінде әспеттелген емес. Арада бір ғасырдан астам уақыт өтсе де «қазақ даласында кең қолданылады-ау деймін» деген үкілеген үміті әлі ақталмады. Бұл – қазақ даласына білім мен ғылымның ұрығын шашқан ұлы ұстаздың аруағының алдындағы үлкен айыбымыз. Төл мұраларымызды тірілтіп, рухани жаңғыру жолға қойылған осы заманда бұл кітап әрбір мешіт-медресенің кітап сөресінен табылуы қажет. Өйткені, тарихтың аманат қылып арқалатқан жүгін келер ұрпаққа жеткізу – азаматтық борышымыз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Сәтпаева Ш. Қ. Бұрын зерттелмеген еңбек (Ыбырай Алтынсариннің туғанына 150 жыл толуы қарсаңында) // Қазақ ССР ҒА Хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы. – 1991. – №3. – 39-48- б.
2. Алтынсарин Ы. Мұсылманшылықтың тұтқасы. Шариат-ул-Ислам/Дайындаған А. Сейдімбеков. – Алматы: Қазақстан; ТПО Қаламгер, 1991. – 80 б.
3. Оспанұлы С. Қазақта Ыбырайдан асқан жанашыр жоқ // <https://www.kspi.kz/kz/science/publications-mass-media/6871-serikbaj-ospan-ly-aza-ta-ubyrajdan-as-an-zhanashyr-zho>
4. شرح الفقه الأكبر لأبي حنيفة النعمان، لملا علي القاري. بيروت: دار النفائس، 2016 م. – 271 ص.
5. Сейтбеков С. Иман негіздері.–Алматы: Ислам мәдениеті мен білімін қолдау қоры, 2011. – 376 б.

Бақыткелді Сәулет

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Шығыстану» мамандығының
3-курс студенті
Ғылыми жетекші:
т.ғ.к., доцент **Ашинова Ж.Е.**

ЖАПОНДЫҚТАРДЫҢ УАҚЫТҚА ДЕГЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ

Уақыт – оладам өмірін және байлықты өлшейтін сиқырлы өлшем, сонымен бірге ол ең қатыгез дұшпан. Уақытқа әр халықтың көзқарасы әртүрлі болып келеді, қарапайым көшпендінің ұрпағы болған біздің көрші жатқан өзбек, қытай, орыстардан айырмашылығымыз жер мен көктей. Жапондықтардың уақытқа деген қатынастары әлем халқын жалт қарататындай деңгейде. Сағаттың уақытты өлшейтін құрал ретінде қаншама түрлері бар екені белгілі, мысалға жапон тіліндегі сағат ұғымын беретін зат есімдерді жинақтап көрдік, олар:

1. 腕時計うでどけい | udedokei [3] | 腕表
2. 懐中時計かいちゅうどけい | kaichuudokei [5] | 怀表
3. 目覚まし時計めざましどけい | mezamashidokei [5] | 闹钟
4. 掛け時計かけどけい | kakedokei [3] | 挂钟
5. 置き時計おきどけい | okidokei [3] | 座钟台钟
6. 柱時計はしらどけい | hasiradokei [4] | 柱钟
7. 鳩時計はとどけい | hatodokei [3] | 咕咕报时钟
8. カラクリ時計からくりどけい | karakuridokei [5] | 活动偶人钟
9. フロアクロック | furoa-kurokku [6] | 落地钟
10. 砂時計すなどけい | sunadokei [2] | 沙漏
11. 日時計ひどけい | hidokei [2] | 日晷
12. タイマー | taimaa [1] | 秒表定时器

Жапондықтар шын мәнінде біз айтып жүргендей қаншалық дәрежеде уақытқа деген ұстанымы беріктігі туралы әлемдік ақпараттардан қарастырып көрсек.

Жұмысты уақтылы істеу, сабаққа уақытылы келу деген сияқты мәселелер – олқоғамдық этикет ретінде қоғамда сақталуда, дегенмен бұл мәселе әлемнің әр аймағында әртүрлі болып келеді. Жапондықтар үшін уақытында келу, істі уақытында істеу – олпарыз. Жапон жыл санауы бойынша хэнсей 29 жылы яғни 2017 жылдың 14-ші қараша күні Жапон Темір Жол Корпорациясының сайтында жарияланған кешірім сұрау хатнамасы әлемдік БАҚ өкілдерін таңғалдырды. Бұған арқау болған себеп, поезд уақытынан бұрын 20 секундқа ерте жүріп кеткені үшін барша жолаушылардан кешірім өтінген, бұны көрген шетелдіктер танданысын жасыра алмай былай дейді: New Yorker: Бұншама артық кетудің қаншалықты маңызы бар? Бір түрлі екен, олар 20 ғана секунд қой, не болды соншама. Өте керемет. Адам сенгісіз деген әртүрлі пікірлер туындады. Батыста уақытқа ең қатты қарайтын неміс пен ағылшындар үшін бұндай кешігуі 5-10 минут болса кешу шеңберінде деп есептейді. Жапондықтардың уақытқа деген құрметін Жапониядағы темір жол бекеттеріндегі уақыт кестелеріне қарап-ақ байқауға болады, оларда уақыт сағат минутымен беріледі және сол уақытта дәлдігімен ерекшеленеді. Мысалы 23:22, 15:10 дегендей. Төменде өзімізді тексеру үшін кішігірім сынақ жасаған едік. Егер сіздің нәтиженіңіз 12-19 балл болса, сізде уақытқа құрмет аз, 20-29 балл болса, сіз уақытты жақсы бағалайсыз, 30-32 балл болса, өте жағары жағдайдасыз дегенді білдіреді. Жоғарыдағы мәліметтерді көріп, жапондықтар ата-бабасынан бері солай деп ойласақ қателесеміз.

Нақты тарихи дәлелдерге сүйене отырып қарастырсақ, басқаша екенін байқаймыз. Токіо университетінің профессоры **Такехико Хашимото**ның зерттеулеріне сүйенсек, ол кісі Эдо кезеңінде Жапонияға келген шетелдік саяхатшылардың жазбаларында жапондықтардың уақытқа деген ұстанымының таяз екенін, кейіннен Мэйдзи қайта құру кезеңінде өзгергендігін тарихтың өзі дәлелдеп отыр. Кейбір тарихи жазбаларда 1857 жылы **Willem Van Kettendyke** деген голландық шебер өзінің басынан кешірген оқиғасын былай деп түсіндіреді: «Жапондықтар өте адал, ибалы, бірақ уақытқа келгенде адамды құрметтеуді білмейді деп суреттеген. Эдо кезеңінде одан бұрын жапондықтар бір сағатты алты бөлікке бөліп, әр бөлікті **koku “刻”** деп қарастырған. Сонымен бірге, бұл кезеңде буддистік храмдардағы ғибадат уақытын білдіретін қоңырауды соғу арқылы уақыттан хабардар болып отырған. **Такехиконың** пайымынша жапондықтар уақытқа қарым-қатынасты Мэйдзи кезеңінен бастап жақсартты деген пікірді білдіреді. 1873 жылы жапондықтар Батыс Еуропадан механикалық сағат жасау технологиясын қолға түсіреді, бірақта ол жетілдірілмеген түрі еді. Кейіннен жапондықтар батыстық сағатты жетілдіріп өз уақыт жүйесіне енгізеді, оны ВАТОКЭЙ, яғни жапон сағаты деп атаған. XV ғасырда Еуропада механикалық сағаттың пайда болуы Еуропа қоғамын өзгертті, XVI ғасырда Жапонияға сағат келседе, жапон қоғамына ешқандай өзгерістер алып келе алмаған, тек кейін ғана жетілдіргеннен кейін барып қоғамға ене бастаған.

Жапондықтар қалай уақытқа деген көзқарасын өзгертті. Жапондықтардың енді қалай осындай қиын жағдайдан шыққаны бізге және барша әлемге маңызды сабақ. Жалпы бұл туралы ғалымдар әртүрлі пікірде, бізде өз шамамыз келгенше талдауға тырыстық.

Білім. Мэйдзи қайта құру кезеңі – Жапония тарихында алатын орны орасан зор, дәл осы кезең – Жапонияның саяси және қоғамдық өмірінің шын жаңа бағытқа беталу кезеңі. Көптеген Самурайлар кәсібін өзгертіп мұғалім болуға мәжбүр болады. Дәл осы сәттен бастап Жапон мектептеріндегі балалар Самурайлық Бушидо этикасымен бірге тәрбилене бастайды. Мэйдзи кезеңінде мектеп оқушылары сабақ уақытынан бұрын 10 минут ерте келуге, кешігіп келсе себебін түсіндіруге міндеттелді. Жаңа мектеп жүйесі оқушыны уақытқа мән беруге, құрметтуге бағыттады. 1901 жылы Жапония ең алғаш рет

ағылшындардың көмегімен темір жол желісін салды, сонымен бірге поездь уақыттарын реттеу үлкен мәселенің қатарына енді, оны шешу үшін уақыт кесте жүйесін үйренді.

Ғылыми менеджмент. 1910 жылдардан кейінгі соғысқа дайындықта жапондықтардың уақыт ұғымын өзгерткен. Сонымен қоса, осы кезеңде қоғамдық басылымдардың көптеп үгіт-насихат жұмыстарын жүргізуі де адамдарды уақытты пайдалануға үйреткен. Ичиро Оданың жазуынша Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Американың көп мәдениетінің енуіде жапондықтардың уақытқа көзқарасына әсер етті.

Кайдзэн. Жапондықтардың уақыт көзқарасын өзгерткен тағы бір фактор ретінде біз Кайдзэн методикасын кіргіземіз. Жапон тілінде 改 ('kai') өзгерту, жақсарту 善 ('zen') жақсы. Кайдзэн – бұл күнделікті қызметті жеңілдеті отырып, өнімділікті арттыру болып саналады. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін көптеген Жапонияның кәсіпорындарында жүргізілген кәсіби шеберлік курстарында да жұмыс жасау барысын жеңілдету, уақытты тиімді пайдалану сынды идеяларды, уақыт факторының маңыздылығын үйренген. Американың оккупация кезеңінде де көп адамдарды кәсіби біліммен қатар уақытқа көзқарасын өзгерткен.

Қорытынды

Өмірде көптеген қиыншылықтарды, әлсіз тұстарымызды өзгерту қиын болып көрінгенімен, егер шынымен қажыр-қайратымызды жұмсап, табандылық танытсақ, біз ала алмайтын қамалдар аз қалар еді. Жапондықтар да кеше ғана біз сияқты уақытқа көшпенділік көзқараспен қарайтын халық еді, бүгінде әлем құрмет тұтатын елге айналып отыр. Бізге ондай болу үшін ақыл, қайрат, жылы жүрек керек екенін аңғарамыз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Cosmo Business Consulting, <http://www.cosmobcon.co.jp/international.htm>, [accessed December 25, 2007].
2. Ichikawa Tokei Ltd, <http://www2.gunmanet.ne.jp/time/denpa.htm>, [accessed December 25, 2007].
3. Miya Tanaka, "Train crash reveals fatal flaw of obsession with punctuality", Japan Time, May 26, 2005.
4. <http://search.japantimes.co.jp/cgi-bin/nn20050526f2.html>, [accessed December 25, 2007]
5. Norimitsu Onishi, "An obsession with being on time", International Herald Tribune, April 28, 2005.
6. <http://www.iht.com/articles/2005/04/27/news/japan.php>, [accessed December 25, 2007].
7. Takehiko Hashimoto. Japanese Clock and History of Punctuality in Modern Japanese Society.
8. East Asian Science, technology and Society International Journal, <http://sts.nthu.edu.tw/easts/time%20paper6.pdf> [accessed December 25, 2007].
9. Wikipedai.org, http://en.wikipedia.org/wiki/Amagasaki_rail_crash [accessed December 25, 2007]. Wikipedai.org, http://en.wikipedia.org/wiki/Japanese_clock. [accessed December 25, 2007]. Wikipedai.org, <http://en.wikipedia.org/wiki/Kaizen>. [accessed December 25, 2007].
10. <https://zhuanlan.zhihu.com/p/37919601>

Ерланқызы Ақмарал
Шығыстану факультеті,
«шетел филологиясы» мамандығының 1-курс студенті
Тел.: 87076345590, e-mail: 16akmaral@mail.ru
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.м. Кайранбаева Н.Н.

ШЫҒЫС ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚОЛӨНЕР: «ЭБРУ ӨНЕРІ»

Эбру – суда сурет салу технологиясы, "Түрік мәрмәр" деп аталатын қағазды өңдеу өнері. Алдымен сурет суда жасалады, содан кейін қағазға немесе матаға ауыстырылады. Эбру – бұл бір-бірімен байланысып, бірегей өрнектер жасайтын бояулар биі деп те атауға болады. Өйткені екі бірдей эбру үлгілерін құру мүмкін емес. Эбруді "түрік мәрмәр" деп аталатын ежелгі қағазды өңдеу өнері деп те атайды. Эбру техникасында жасалған ең танымал суреттер он бір ғасырда жасалған, бірақ өнердің өзі әлдеқайда ежелгі.

«Эбрудың» шығу тарихы жайлы ешқандай деректер жоқ. Бұл өнердің нақты қай елден бастау алғаны белгісіз. Бірі – Үндістан, енді бірі – Парсы халқынан, кейбірі Бұхар хандығында, Шығыс елдерінен келген деседі. Дегенмен алғашқы Эбру суреттері шамалы 15-16 ғасырларда Орта Азияның Көне Түркістан қаласында пайда болып, таңғажайып өнердің ең көне суреттері біздің уақытымызға дейін жеткені жайлы мына дерек дәлел бола алады: «En eski ebru kâğıtlarının, XV.- XVI. yy'lardan

kaldıkları ileri Türkistan'da doğan bu sanat oradan İran'a ve Türkiye'ye geçmiş ve en seçkin örnekleri ülkemizde ortaya konmuştur (söz konusu örnekler Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir)».

Орта Азияда пайда болған осы өнердің әдісі кейін Иран еліне, одан соң қазіргі Түркия еліне тарайды да, Осман империясында өзінің шарықтау шегіне келеді. Сондықтан да Түркия «эбру» өнерін дамытуға үлкен үлес қосқан мемлекет деуге толық негіз бар. Тіпті Батыс өлкелерде бұл өнердің түрін көбінесе «түрік қағазы» деп те атайды.

Түркия елінде бұл әдіс бірте-бірте қолданысқа еніп жатыр. Су бетіне сурет салу әдісі адамның жан дүниесіне үңіліп, ішкі әлемінде болып жатқан жай-күйін жеткізе білуге ықпал етеді. «Эбру» адамды сурет салуға үйретпейді, керісінше сол арқылы қызығушылығын оятып, шығармашылығын дамытуға септігін тигізеді.

Эбру – ежелгі түріктерден бастау алған су бетіне салынатын сурет өнері. Ғажайып құбылысты суретшілер суда ерімейтін арнайы майлы бояулар арқылы жасайды. Нәтижесінде, мата немесе қағаз бетіне көшіріп алуға болатын өрнек пайда болады. Эбру өнері балалардың ақыл-ой, жүйке жүйесін тыныштандырып қана қоймай, балаларда табандылықты, қиял мен ойлауды дамытады және түстер мен формаларды біріктіруге қабілеті артып, қолдың ұсақ моторикасын дамытады. Дәстүрден тыс әдістермен сурет салу балалардың шығармашылық қабілеттерін жақсы дамытады, көңілдерін көтереді, шығармашылыққа талпындырады. Ол қиял деңгейлерін дамытуға, ой ұшқырлығына, танымдық белсенділігі мен ізденгіштік қабілеттерін жетілдіруге көп әсерін тигізеді.

Эбру әдісімен сурет салу әдістемесі «кенепті» дайындаудан басталады. Тік бұрышты қорапшаға суды қалындататын арнайы сұйық ерітінді құйылады. Суға түрлі-түсті бояуларды шашыратылады. Ауламен суды ұқыпты түрде айналдырып, бояудың пішінсіз тамшыларын суретке айналдырады.

Суға салған суреті дайын болғаннан кейін, дайын суретті ақ қағаздың бетіне көшіріп алуға болады. Ақ қағазды дайын болған судағы сурет бетіне төселінеді. Су мен қағаздың арасында ауа қалмау үшін қағаз үстінен таяқшаны жүргізіп шығады. Сурет қағаз бетіне түскен кезде қағаздың шетінен ұстап судан шығарып алынады. Сурет су бетінде қалмайды. Ал одан қалған артық бояуларды тазартып, ыдыстағы сұйықтыққа тағы бірнеше рет сурет салуға болады.

Эбрумен сурет салу өнері құпияларға толы. Эбру тек шығармашылық бастауды ғана емес, сонымен қатар техника, шыдамдылық пен шоғырлануды талап етеді. Эбру үшін барлық компоненттері міндетті түрде табиғи бояулар қажет етеді. Бояулар бұқа өтімен аралас түрлі пигменттер қосылған судан тұрады. Олар өте сұйық, түрлі-түсті суларға айналады. Қылқалам дәстүрлі түрде жылқы қылынан және раушан сабақтарынан жасалады. Қылқаламдардан басқа, эбраны жасау үшін суретші түрлі өрнектерге су бетіндегі бояулардың тамшысын "өрмелейді" және қабық өрнегін жасау үшін бояулармен судың барлық бетіне жүргізілетін табандықтың еніне ұзындығы тарақ қолданылады. Барлығы "кенепте" дайындықтан басталады. Тікбұрышты ыдысқа суды қоюландыратын «гевен» өсімдігі сығындысы бар су қоспасынан ерекше сұйық ерітінді құйылады. Содан кейін таңғажайып сиқыр басталады: суретші түрлі бояуларды алып, оларды қылқаламнан су бетіне шайқайды. Бояу тамшылары суда ерімейді, ал оның бетінде қалады. Олар бір-бірімен араластырылады да, бір-біріне ұқсайды. Содан кейін суретші бояудың тесіксіз тамшысын суретке айналдыра отырып, суда арнайы қылқаламмен абайлап жүргізе бастайды. Бояулар шебердің қолының әрбір қимылына тыңдайды, тіпті самал желдің дүмпуінен, ой қозғалысынан олар ойлы өрнектерге тігіледі. Бұл суретшінің ерік-жігерінің суды қоштастыру сияқты көрінеді. Судағы суреттер мен оюлар аяқталған кейін, су бетіне мұқият түрде қағаз парағы салынады. Эбру өнеріне арнайы қағаз қолданылады: ол су бетінен барлық бояуларды сіңіреді. Парақ бірнеше секундтан кейін, ақырындап алынып, таңғажайып суретке айналады.

Эбру өнері Түркияның мәдениетінде қазіргі замандағы орны маңызды. Ғасырлар бойы дамып келе жатқан бұл тамаша өнердің түрі уақыт өте жоғалып кету қаупі болды. Технологияның жоғалуы, шеберлігінің ұмытылуы мүмкін, және біз өткеннің жауһарларынан ләззат алып, олар қандай көрінбейтін жолмен жасалғанын түсінуге тырысамыз. Бірақ соңғы онжылдықта Түркияда эбру өнері жандана бастады: оны өнер ретінде сақтау қалуға, әрі қарай дамытуға Түркия мемлекетінің мәдени министрлігінің тарапынан үлкен үлесін тигізіп жатыр. Суреттер көрмелері мен эбру өнерін жасау мастер-класстар өтеді, матадан, ағаштан, шыныдан және былғарыдан жасалған әр түрлі бұйымдар сатылады, тіпті эбру мектептері бар, кейде саябақта немесе көшеде бір жерде көрініс өтеді.

Дәстүрлі эбру технологиясы қазіргі таңда қайтадан қолданысқа еніп жатыр. Эбру – бұл «бір сұйықтықтың екінші бетінде суреті». Сондықтан сурет орындалатын суды қоюлату керек. Эбру үшін ерітінді қоюландырғыш ретінде гевен өсімдігінің сығындысы қолданылады. Бұл таулы тікенек Анатолий, Иран, Пәкістан, Кавказдағы кейбір аудандарда өседі. Шілде айында бұл өсімдігі жиналып, күнде кептіріледі. Осылайша лепестковая китре шығады. Қажетті жапырақтардың ерітіндісін алу үшін мөлшермен екі апта қажет. Әрине қазіргі заманның технологияларының дамуына байланысты дайын

сығынды сатып алуға болады, ұнтақ ұсақталған, содан кейін тәулік бойы күтіңіз. Гевен сығындысының сыйымдылығы тамақ өнеркәсібінде, косметика өндірісінде және басқа салаларда пайдаланылатын теңіз Қызыл балдырынан қоюландырғыштарды пайдалануға болады. Ерітінді біртекті болу үшін, жұмыс басталар алдында оны капронды шұлық арқылы ішу керек. Содан кейін 5 минутқа газетпен жабыңыз, ауаның барлық микро көпіршіктері жиналды. Газетпен китрені әрбір суретнен кейін және жұмыс аяқталғаннан кейін жабу керек.

Эбру өнерінің басқа өнерлерден бірде бір ерекшелігі – ол тек қана табиғи бояуларды қолданады. Эбру бояулары табиғи қоспалар мен арнайы сұйықтықтан тұрады. Эбру бояуларын жасау үшін келесі ерімейтін алуан түрлі түстер қолданылады: сары (табиғи мышьяк күкіртті қосындысы), көк (өсімдіктің тамырынан алынатын көк түсі көбінесе рецепті Пәкістанның Лахор қаласында жасалынады), жасыл (көк және сары бояулардың араластырып пайда болған түс), қара көк (табиғи көктің ерекше түрі), қара (ең күрделі бояу, қолмен жиналған пеш күйігі), ақ (қорғасын карбонаты), қызыл (қызыл қырыққабат жапырақтарынан темір оксиді).

Эбру өнері өзгеше техникамен салынады. Мысалға оның ең негізгі құралы – қылқалам (фырчалар). Қылқаламдардың негізгі міндеті – сұйықтыққа әртүрлі бояуды ұсақ тамшылар түрінде шашыратып, сызықтар арқылы сурет салу. Бұл үшін дәстүрлі және осы күнге дейін эбрада жылқы құйрығының шашы қолданылады. Қалам дәстүрлі түрде раушан сабақтарынан жасалады. Сонымен қатар, суретті салу үшін арнайы біз қолданылады. Оларға суретші китре бетіне бояуды қажетті формалар алу үшін мұқият жылжытады. Суретші тіпті портреттер жаза алады. Біздің орнына спирттер, инелер, бамбук түйреуіштер және т. б. "Қабыршақты" үлгіні алу үшін ұзындығы тұғырдың ұзындығына немесе еніне сәйкес келетін тарақ қолданылады. Бұл құрал кеңістікті суретпен біркелкі толтыру және фон жасау үшін тамаша құрал бола алады.

Эбру – суда сурет салу өнері балалардың ұсақ қол маторикаларын, ой-қиялдарын шыңдап, көңіл күйлерін көтереді. Тағы бір пайдасы адамның нерв жүке жүйесіне үлкен әсер беріп тыныштандырады, демалтады. Сурет салу білмейтін кез келген адамның өзі қызығып, әртүрлі бейнелерді салып үйренеді.

Эбру өнері табиғатпен ерекше байланысты, өйткені тек табиғи материалдар пайдаланылады. Суда жасалған суретті қағазға, матаға, ағашқа, шыныға, керамикаға, пластмассаға және басқа да материалдарға ауыстыруға болады. Адамның демалуына өте қажетті өнер түрі. Эбру өнерінің бізге берері өте көп. Қазіргі кезде балалар ғана емес, жастар үшін пайдалы әрі ойдағы өз туындысын шығаруға мүмкіндік беретін өнер түрі. Егер Эбру әдісін жастар үйренетін болса, болашақ бүлдіршіндер үшін жақсы бір туынды шығару мүмкіндіктері болар еді. Қазір шығыс елдерінде Эбру әдісін қайта қолға алуда. Бұл өнерді әлі де зерттеулер жүргізіліп жатыр. Өйткені бұл өнер әдісі жастарды қызықтыруда. Негізінде Эбру өнері сабырлыққа әрі мұқияттылыққа да үйретеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Рыскүлова Б.Р. Тігін бұйымдарының технологиясы. Алматы, 2015 ж.
2. Құтжанова А.Ж., Абишова А.С., Онғар Т. Материалтану. Зертханалық практикум. Алматы. АТУ, 2006 ж.
3. Тонкошкурова М. Е., Решетова Л. А. Исследовательский проект «Краски, танцующие на воде» // Юный ученый. — 2017. — №3. — С. 143-149.

Еслямгариев А.

Шетел филологиясы мамандығының 2 курс студенті
Шығыстану факультеті, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Ғылыми жетекшісі: **Турар А.С.**

ҮНДІ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ СТАТУСЫ

Үнді қоғамында әйел орны проблематикасы қазіргі Үндістанның басты мәселесінің бірі. Бұл мәселе II-I мыңжылдықта солтүстіктен Арийлердің шапқыншылығы барысында, елді жаулап алуынан басталды. Үнді қоғамында көптеген саяси және әлеуметтік өзгерістер ие болды. Осы кезеңде Үнді қоғамындағы әйел орны өзгерді деп айтуға болады. Ману ережесі еңбегінде әйелдердің қоғамдағы орнының бөлектенгіні сипатталған. Бұл еңбекте әйелдердің орны тек партнер ретінде ғана сипатталады. Әйел тек белгілікті бір функцияларды атқаратын зат сияқты көрініс алады. Әйелдердің қоғамдағы орны бірнеше көптеген замаңның тарихи оқиғаларына байланысты өзгерісер алды. Ол мынандай кезендер:

- Ежелгі кезеңдегі Үндістан

- Орта ғасырдағы Үндістан
- Қазіргі замандағы Үндістан

Ежелгі заман арийлер келуінен байланысты өзгерістерді орыс ғалымы А.М. Горячева осылай сипаттаған: «...Женщинам отводилось самое низкое место в социальной иерархии. Причем, чем выше по своему статусу каста, тем большим ограничениям были подвержены женщины, и тем отчетливее проявлялось в ней неравенство полов – гендерная асимметрия. Древняя традиция не разрешает женщинам читать священные книги – отсюда их неграмотность; исключает их право быть экономически самостоятельными – отсюда их ограниченное участие в общественном производительном труде. В Индии идеальная женщина – это мать, хозяйка в семье. Ее авторитет зависит от способности рожать сыновей. Взрослая дочь фактически исключена из института отцовской семьи. Отец или опекун должен решать судьбу дочери в раннем детстве. Она впервые получает свои права, хотя и ограниченные, в роли жены уже в составе другой семейной группы...» /8/.

Орта заман кезені моғолдар елді басумен ерекшеленеді. Бұл кезең әйелдер үшін ең қиын кезең болды деп есептесек артық болмас. Әйел еркектер статусынан әлдеқайда төмен түсірілді. Әйелдер тек бала туу машинасы деп есептеген. Тек патша отбасысында туылғандар ғана жақсы өмір сүруге мүмкіндікке ие болған. Әйелдер билік етуге, өнер, музыка салаларында тарихқа жазылды. Разия сұлтан Дели қаласындағы тарихтағы тек бір ғана сұлтан. Гонда Дургавати 15 жыл, тек соғыстан ұтылғанша дейін билік басында болған. Осы кезеңде Үнді қыздарын ерте жастан некесін қыю бастады. Тарихи ескерткіштерге сүйенсек 5-6 жасынан бастап некесін қиған.

Ол қазіргі заманға дейін сақталып қалды. Үндінің қай фильмдерін алып қарасақ та, әйелдері күйеулерінің асты-үстіне түсіп жатады. Күйеуі ауырып қалса, ауыз бекітеді, атымен атамайды, себебі дауыстап атын атаса, күйеуінің өмірі қысқарады деген түсінік бар екен Үндістанда. Ешқашан да күйеуімен қатар жүрмейді, бір қадам артта жүреді. «Сіз» деп сөйлейді, аяғын жиі жуып тұрады. Фильмдерден қарайсың да, неткен махаббат, неткен сыйластық деп қаласың. Ал шетелдік БАҚ-тың мәліметінше, мұндай қамқорлықтың астарында махаббат жатқан жоқ, бәрі «ақ жесір» атанудан қорыққан әйелдердің әрекеті екен. «Ақ жесір» дәстүрі сақталған үнді штатының тұрғындары отбасында қыз бала дүниеге келсе, оған дереу күйеу жігіт іздестіретін көрінеді. Ал қыз 6-7 жасқа толғанда, дәл тұрмысқа шығатын уақыты келеді екен. Күйеуінің неше жаста болатыны маңызды емес.

Қызды тұрмысқа берген отбасы тереңінен демалып, ауыр жүктен, азаптан құтылғандай күйде болады. Қалыңдық пен күйеу жігіт бірін-бірі алғаш рет тек тойда көреді.

Сөйтіп бүлдіршіндерің отбасылық өмірі басталып кетеді. Күйеу деген жердегі құдай, күйеу деген тағдыр, күйеу деген әйелдің бары, ол адам емес, әйел үшін ерекше тұлға. Әйелі күйеуін жақсы көрмесе де, оған деген «жоқ» махаббатын үнемі көрсетіп тұруы тиіс, көңілін көтеру керек.

Жоғарыда айтып өткенімдей, күйеуі мен әйелінің жас айырмашылықтары маңызды емес. Әйелінің жасы 6-да, күйеуі 20-да, не 30-да болуы мүмкін. Әрине, мұндай жағдайда ерте қартайған күйеуі әйелден бұрын қаза табады. Ал күйеуі дүниеден өткен үнді әйелі «ақ жесір» атанады. Ақ жесірлер – тыныш өмірден баз кешкендер.

Алдымен жесірлердің шашын қысқартады, үстілеріне ақ сари киеді. Ақ түсті сариден өзге киім киюге тыйым салынады. Көздің жауын алатын алқаларымен жарқырап жүрген үнді қыздары «ақ жесір» атанған соң бәрін де ұмытады, көңіл-көтеру, қоғамдық ортада жүру, қыдыру, ән айту, жалпы қуану – олар үшін арманда қалған дүниелер.

Күніне бір уақыт тамақтанады, тәтті жеуге тыйым салынған. Адамдар тіпті олардың көлеңкесінен қорыққан, үйлерінің маңына жолатпаған, бақытсыздық әкеледі деп түсінген. Ақ жесірлер көбіне көше кезіп, қайыр тілеп жүреді.

Жесірлердің көбі қасиетті Вриндаван қаласына аттанады, ол жерде жесірлер мұндай қорлық көрмейді. Қасиетті Вриндаван қаласы – жесірлердің мекені атанды.

Қалдағы «ашрама» деп аталатын жатақханалар отбасынан қашып келген «ақ жесірлерге» арналған. Жатақханада жесірлер еріктілердің көмегіне жүгінеді, тігін тігеді, Құдайға сыйынады. Еріктілер жесірлерге қамқорлық танытады, киіндіреді, тамақтандырады, толыққанды өмір сүрулеріне мүмкіндік береді.

Бірақ бұл үнді жесірі үшін ең жақсы азап деп айтсақ болады. Үнді тарихынды сақталып, қазіргі кезде де күнделікті өмірде кездестіретін дәстүр бар. Ол Сати дәстүрі. Бұл дәстүр бойынша күйеуі өлген әйел, өз еркімен күйеуінің мәйітының отына барып, өзі бірге отқа түсуі қажет. Бұл дәстүр ерте заманда көп болатын. Бұл дәстүрді орындауға заң бойынша 1987 жылдан бері тыйым салынған. Күнделікті өмірде ол аз, бірақ көптеген мәлеметтерге сүйенсек Үндістанның ауылды мекендерінде Сати дәстүрін орындаған жесір қалғандар туралы естуге болады. Сіздің ойыңызға мынадай ойлар туған шығар “ Неліктен олар осындай азапқа барады?” Үнді қоғамының діни нанымдары бойынша, әйел адамының қызметі күйеуін

асырау. Күйеуі оның құдайы деп есептейді. Егер күйеуі белгілікті бір себептерге байланысты қайтыс болса, оның өліміне тікелей әйелі кінәлі. Демек әйелі оны асырай алмады, сол себептен ол әйел бұл өмірде сүруге лайықты емес, оның осы өмірдегі жолы аяқталды деп айтсақ болады.

Үнді жаңалықтарын оқитын болсақ Үнді қыздарын кей кезде себепсіз зорлық зомбылыққа шалдығатынын көруге болады.

2018 жылдың 10-ы шілде күні Үндістанның Гувахати қаласында 20 еркек азамат жас қызбен жарты сағат бойы ұрған. Көшеде жүрген халықтың біреуі де көмек көрсетпеген. Бұл тек бір ғана көрініс, осындай, Үнді қоғамындағы әйел орнын төмен екенін көрсететін оқиғалар өте көп.

Үндістан қазіргі кезде осы проблемаларды шешуге тырысып жатыр.

Үндістанда әйелдердің құқығын қорғайтын орталықтар ашылды. Жесір қалған, отбасы бөлектеген, күйеуінен опық жеген үнді әйелдері сондай орталықтарға жүгінеді. Алайда, нәтижесі оңтайлы болар емес. «Бұл тек бастамасы ғана» дейді орталық қызметкерлері. Бұл Үнді проблемасы, тек ел аумағында емес, мемлекеттер арасында, БҰҰ-ның кезекті жиналысында талқыланды. Үндістан тарапынан дайындалған бейне материал, БҰҰ-ның өкілдерін таң қалдырды.

БҰҰ бас хатшысы Антониу Гутерриш осындай сөзі бар: «Достижение гендерного равенства и расширение прав и возможностей женщин и девочек являются незавершенной задачей нашего времени и величайшей проблемой в области прав человека в сегодняшнем мире».

Қорыта айтқанда Қыз баланың қоғамдағы рөлі, құқығы ескірмейтін тақырып. Кей елдерде әлі күнге дейін қыздың құқығы аяққа тапталып жатқаны жасырын емес. Алысқа бармай-ақ отбасында жергілікті дәстүр мен наным, сенімнің жетегінде кетіп, туған баласының болашағына балта шауып жатқан жағдайлар болып тұрады. Мәселен, Үндістанда қызға білім алып, өз өміріне, болашағына қатысты таңдау жасауға мүмкіндік бермейді. Гендерлік теңдік бұл елде жоқ. Тағы бір мысал ретінде бұл қысқаша оқиғаны айтсам.

ВВС қазір Британияда тұратын қыздың оқиғасын жариялаған. Бұл баяндамада Үнді қызы өзінің өмірінің баяндамасын береді.

“Бала кезімнен танымайтын, сүймейтін адамға тұрмысқа шығатынымды білдім. Біздің әулетімізде қызды меншік, зат ретінде қабылдайды. Бірінші ата-ананың, одан кейін күйеуінің меншігі боласың. Қызға ер адамдарға қызмет етіп, баланы дүниеге әкелетін зат секілді қарайды.

Мен үндістандық отбасында дүниеге келдім. Екі ағам еркіндікте өмір сүрді. Олар университетте оқыды. Ал мен үй жинап, тамақ пісіру секілді жұмыстармен айналысатынымын. Мектепте оқып жүріп, ЖОО-да оқуды, маман болуды армандадым. Ол үшін арнайы курсқа да барып жүрген едім. Бірақ ата-анам курсты тастауға мәжбүрледі. Болашаққа деген жоспарымның күл-талқанын шығарды. Мен маман иесі емес, жақсы жар, ана болу керектігімді айтып оқудан шығарып алды. Ата-анам 60-шы жылдары Үндістаннан Британияға көшіп барды. Олар танысқанынан бір апта толғанда отбасын құрған. Ата-анамның бір-біріне деген махаббатын, жылулығын көрген емеспін. Бір-біріне бөтен адам секілді өмір сүріп келеді. Балалық шағым қиындыққа толы болды. Ата-анамның досы мен бой жетіп келе жатқанда қырындайтын. Азияттық болғаным үшін мектепте талай қорлықты көрдім. Маған «бүлінген тауар» секілді қарады. 19 жасымда Үндістанға «тазару» үшін жіберді. Бойымнан жын мен шайтанды шығару керек екен-мыс. Тазарды дегенде туыстарым маған күйеу іздей бастады. Мен отбасын құруға әлі дайын емес екенімді айтып, барлық жігіттің бетін қайтарып тастадым. Туыстарым екі айдан кейін мені Британияға қайтарды. Бірнеше күннен кейін түнде үйден қашып кетіп, баспанасы жоқтарға арналған орталықтан бірақ шықтым. Тамырымды кесіп, дәрі іштім. Есімді жисам ауруханада жатыр екенмін. Екі аптадан кейін ата-анам маған күйеу іздеуге қайта кірісті. Олар менің суретімді индуистік ғибадатханаға іліп, үндістандықтар қалыңдық іздейтін сайттарда жариялады. Ата-анам болашақ күйеу баласын ұзақ таңдады. Бірі кәрі болса, екіншісінің тәрбиесінде кінәрат болды. Енді бірімен кастамыз әртүрлі болып шықты. Таңдап жүріп маған лайықтысын тапты. Мен бөлек бөлмеде отырдым. Ол уақытта ата-аналар өзара бір-бірімен келісті де, мені ата-енеме көрсету үшін бөлмеге кіргізді. Жігіттің туғандары отбасымызды білетін. Олар ғибадатхана арқылы ата-анаммен байланысты. Оның отбасын бірнеше минут қана көрдім. Болашақ жарым маған салмақты болып көрінді. Ол мейірімді және қамқор болады деп ойлады. Ол басқа қалада тұратын. Екеуіміз хат алмасып тұрдық. Хатында маған уәдені үйіп төгіп берді. Хаттарды ата-анама көрсеткенде олар таңғалды. Олар үшін біреудің қызға сүйіп, мәпелеуге уәде бергені ерсі көрінді. Алайда уақыт өте келе менің жақсы отбасына келін болатыныма қуанатынын айтқан еді. Бала кезімде бастан өткерген жағдайға байланысты күйеуіммен жыныстық қатынасқа түсу қиынға соғатынын айтқан едім. Ол бір-бірімізді жақсы білгенше күтетінін айтты. Десе де той кезінде нағыз сұмдықты бастан өткердім. Фотодан менің қатты қорқып тұрғанымды байқауға болады. Некемізді мемлекеттік мекемеде одан кейін ғибадатханада қидық. Жасым 20-да еді. Тойдан кейін күйеуімнің үйіне көшуім керек болды. Танымайтын адамдармен бір шаңырақ астында тұру керек деген

ой қорқыныш ұялатты. Той болған түні күйеуім мені зорлады. Төсекке жатпақ болған жерімнен құлатты да ойындағысын іске асырды. Анасына «іс бітті» деп хабарлады. Мен төсекте отырып алғашқы неке түні мұндай болмау керек еді ғой деп ойладым. Оның романтикаға толы хаттарында маған мүлде басқа өмір сыйлайтынын айтқан еді ғой. Ата-енемнің үйіне көшкенде өмірім тозаққа айналды. Анасының жасауыма көңілі толмайтынын айтып, ашуға булықты. Ол 1000 фунт, жаңа көлік пен қымбат теледидарды талап етті. Ата-анамның оған шамасы жетпейді. Енем оның есесін меннен алды. Ол мені күнде таңғы бесте оятып үйді жинауға мәжбүрлейтін. Таңғы үшке дейін ұйқы бермейтін. Шашымды қырқып, не жеп не ішетінімді андумен болды. Мұндай өмірге шыдамай, ауруханадан бірақ шықтым. Ол жерден ата-анам үйге алып кетті. Күйеуіммен ажырастым. Ажырасқаннан кейін өзімді еркін сезіндім. Өмірімде өзгертемін деп шештім. Гипнотерапия курсы мен Рейка терапиясын қабылдадым. Бұл – стресстен арылудың жапондық әдісі. Ер адаммен таныстым, екеуіміздің қызымыз бар. Өкінішке қарай, ажырасып кеттік. Қазір жасым 30-да. Жалғыз тұрамын. Өміріме ризамын. Қызым еркіндікте өмір сүргенін қалаймын. Қызым біреудің меншігі емес, жеке тұлға екенін сезінетіндей тәрбиелеймін. Жақындарым туралы жаман ойламауға тырысамын. Себебі олар көз ашқалы көрген, білгендерімен өмір сүріп келеді. Отбасындағы дәстүр, мәдениетпен сусындады. Олардың ата-анасы да дәл осындай қарым-қатынас орнатқан. Жақындарымның оларға қарсы шығайтындай жігері болмады. Менің ойымша, өмір – қорлыққа, бассыздыққа шыдау үшін емес, махаббат үшін берілді.

Бұл баяндама аясында біз барлық қыздарға деген әділетсіздікті байқай аламыз.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Бэшем А. Чудо, которым была Индия. М., 2000.
2. Вардман Э.Э. Женщина в Древнем мире. М., 1990.
3. Бонгард-Левин Г.М., Ильин Г.Ф. Индия в древности. М., 1985.
4. Горячева А.М. Женщины Индии: социально-культурные и политические проблемы. Индия сегодня. М. 2005. С. 373.
5. Чаттопадхья Д. Локаята Даршана. История индийского материализма. М., 1961. Интернет-версия.

Жуасбай Н.М.

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Қиыр Шығыс кафедрасы
«Шетел филологиясы: жапон тілі»
мамандығының 1-курс студенті
Ғылыми жетекші:
аға оқытушы **Нурсейтова Л.Д.**

ЖАПОНИЯДАҒЫ ИСЛАМ ДІНІНІҢ ТАРАЛУЫ

Екі ғасыр бойы жабық мемлекет болып келген Жапония ХІХ ғасырдың соңына таман сыртқы әлемге есігін айқара ашты. Мұсылман елдерімен алыс-берісі де дәл осы кезеңнен басталады. Жапониядағы Ислам тарихы әлемнің басқа елдерімен салыстырғанда бертінен, нақты айтқанда 1868 жылдан басталады. Бұл уақытқа дейін күншығыс елі мен мұсылмандардың байланысы туралы бірде бір дерек тіркелмеген.

Жапондықтар Ислам туралы тек 1877 жылы ғана Батыстың діни жазбаларынан алғаш рет оқып, танысқан. Тура осы жылы Мұхаммед (с.а.с.) пайғамбардың өмірі жапон тіліне алғаш рет аударылған болатын. Бұл еңбек жапон халқының Ислам туралы кең мағлұмат алуына көмектесті.

Бұдан кейінгі Исламды танудағы маңызды қадам Осман Империясының тұсында жасалды. Түркия 1890 жылы Жапонияға екі ел арасындағы дипломатиялық қарым-қатынас орнату үшін әскери кеме жібереді. «Ертұғрыл» деп аталған бұл кеме қайтар жолда шабуылға ұшырап, кемедегі 609 адамның 540-ы суға батып өледі.

Митсутаро Такаока 1909 жылы Ислам дінін қабылдаған алғашқы жапон ретінде тарихта қалды. Меккеге қажылыққа барып келген соң ол атын азан шақыртып Омар Иамаока деп өзгертеді. Дәл осы жылы тағы бір жапондық – Бумпачиро Арига Үндістанға сауда-саттыққа барып, Алланың қалауымен Исламды қабылдап, атын Ахмад Арига деп ауыстырады. Дегенмен, соңғы кездегі зерттеулерде мұсылмандықты тұңғыш қабылдаған жапон ретінде басқа адамның аты аталып жүр. Ол «Ертұғрыл» кемесі суға батқанда, қаза тапқан мұсылмандар үшін көңіл айтуға Түркияға барған жапон азаматы – Торажиро Иамада. Осы сапарында Торажиро тілін кәлимаға келтіріп, Абдул Халил есімін иемденеді. Тіпті Меккеге қажылық та жасайды.

Жапониядағы нағыз ислами орта бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде қалыптаса бастады. Осы жылдары қаншама босқын мұсылмандар болшевиктердің тепкісінен қашып, сонау күншығыс жұртына барып, жан сауғалады. Олардың арасында өзіміздің қазақтар, түркімендер, өзбектер, тәжіктер, қырғыздар және тағы басқа түркі халықтарының өкілдері бар. Олар ірі қалаларда орнығып, осындағы Исламды қабылдаған жапондықтармен тонның ішкі бауындай етене араласып кеткен [1].

Мұсылмандардың қарасы көбейген соң, мешіттер де пайда бола бастады. 1935 жылы Кобе мешіті, 1938 жылы Токио мешіті салынды. Назар аударатын бір жайт, бұл мешіттердің құрылысына бір де бір жапондық көмек қолын созбапты, әрі ешбір жапон имамдық қызмет атқармапты. Солардың бірі Кобэ мұсылмандар мешіті. Жапон тіліндегі “Кобэ” атауын “Құдайдың салтанатты қақпасы” немесе “Рухтың есігі” деген мағынада, бұған таң қалудың қажеті де жоқ еді, өйткені Жапониядағы ең алғашқы мешіт те дәл осы Кобэ қаласында іргесін қалаған екен. Иә, дәл солай, Кобэ қаласындағы Накаямате көшесінде орналасқан Кобэ Мұсылмандар мешіті (жапонша: 神戸モスク немесе 神戸ムスリムモスク) 1935 жылы қазан айында салынған. Бұл Жапониядағы тұңғыш мешіт саналады. Мешіт Кобэ қаласының

шетелдіктер ең көп шоғырланатын ауданында орналасқан.

Мешіттің тарихына көз салсақ, оның құрылысы Кобэ Ислам Комитетінің 1928 жылдан 1935 жылға дейінгі аралықтағы садақаға жиналған қаражаты есебінен қаржыландырылған екен. Мешіт 1943 жылы Жапон империялық флотының кәмпескесіне ұшыраған. Алайда, ол бүгінгі таңда мешіттің құлшылық орны болуына кедергі келтіріп отырған жоқ. Оның іргесі мен құрылысының нық орналасып, бекем болғаны сол, мешіт 1995 жылы болған жапон тарихындағы аса ірі жер сілкінісіне (еске сала кетсем, 1995 жылы 17 қаңтарда таңғы сағат 05:46 JST кеткенде 6434 адамның өмірін қиған жойқын жер сілкінісі болған еді, 200 000 ғимаратты қиратқан зілзала Рихтер шкаласы бойынша 7,3 балл болған) төтеп бере алды.

Мешіт дәстүрлі стилде салынған, оның сәулетшісі – Жапониядағы көптеген діни ғимараттарды тұрғызған, 1885–1969 жылдар аралығында өмір сүрген Жан Жозеф Свагр (Jan Josef Švagr) есімді чех сәулетшісі екен.

Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде Ислам қарқынды түрде дами бастады. Жапонияның әскери үкіметі түрлі ұйымдар мен зерттеу орталықтары арқылы мұсылмандар әлемін кеңінен зерттеуге кірісті. Осы уақытта Исламды тануға арналған 100-ден астам кітап пен журнал жарық көрді. Бірақ бұл ұйымдар мен зерттеу орталықтарын мұсылмандар құрмаған болатын әрі олардың мақсаты Исламды насихаттау емес-тін. Бұлардың ниеті әскерилерге Ислам және мұсылмандар туралы қажетті ақпарат беру болатын. Мұндай қажеттілік жапон әскері басып алған Қытай мен Оңтүстік Шығыс Азия елдерінде тұратын көптеген мұсылман халықтарын жақын танудан туындады. Бірақ, 1945 жылы соғыс аяқталған соң, бұл ұйымдар мен орталықтар тез тарқап кетті.

Исламның екінші жандану кезеңі 1973 жылы араб елдерінен мұнайдың мол қоры табылған сенсациялық жаңалықтардан кейін басталды. Осы кезде жапон бұқаралық ақпарат құралдары Ислам және арабтар әлемі бойынша кең көлемді мақалалар мен сюжеттер бере бастады. Осы материалдар арқылы жапондықтар Меккедегі қажылықты көзімен көріп, Азан мен Құран аяттарын құлақтарымен естіді. Осыдан кейін ондаған мың адам Исламды шын ниеттерімен қабылдауға кірісті [2].

Жапонияға мұсылмандардың ағылып келуі ХХ ғасырдың басында басталды. 1917 жылы Ресей патшалығындағы Қазан төңкерісі Орта Азия мемлекеттері (Түркменстан, Өзбекстан, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан) мұсылмандарының Жапониядан саяси пана іздеуіне түрткі болды. Олар негізінен Токио, Кобе, Нагоя және т.б. ірі қалаларға қоныстанды. Соның нәтижесінде бірте-бірте біраз жапондықтар исламды қабылдайды. 1923 жылы Жапонияға Орта Азиядан келуші мұсылмандар саны 3 мыңға жетті. Ал 1927 жылы Жапонияда тұңғыш рет ислами мектеп, яғни медресе ашылды.

Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін Жапониядағы мұсылмандар санын мұнда сауда мақсатымен келген үндістандық мұсылмандар толықтыра түсті. Үкімет басшыларының қолдауымен бірігіп мешіттер тұрғыза бастады.

Жапондықтардың дін тарату жолындағы алғашқы қадамдарын Құран Кәрімді жапон тілінен аударудан бастады. 1938 жылы Токиода мешіт салынғаннан кейін жапон мұсылмандары Қасиетті кітабымызды өз тілдеріне аударды. Бұл аударма «Қасиетті Құран - Ислам қағидасы» деп аталды. Аудармаға үш адам ат салысты: Горо Такахаци, Бунпачиро Арига және Мидзухо Ямагучи. Горо Такахаци аудармаға, Бунпачиро Арига аударманың басылып шығуына жауап береді. Бұл аудармамен Жапонияның үкімет басшылары, дипломаттары, зиялы қауымы оқып танысты.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін бірінші болып жапон тілінде жарық көрген Құран «Шумей Окаваның Құраны» деп аталды. Ол 1950 жылы Ақпан айында жарық көрді. Осынау қиын қыстау кезеңде, ел кітаптан гөрі қайтып күн көремді ойлап аш-жалаңаш күй кешкен таршылық заманда

Құранның аударылуы ғажайып құбылыс еді. Алайда бұл жолы да Қасиетті кітап ағылшын тілінен аударылды. Бұл жөнінде Окаваның өзі: «Тек араб тілін жақсы меңгерген нағыз мұсылман ғана Құранның шынайы мағынасын жапон тіліне аудару алады», - деп өзінің аудармасы Құран Кәрімнің түп нұсқасынан алыс екенін мойындайды.

1957 жылы қасиетті Құранның тағы бір аудармасы жарық көрді. Бұл өте ыңғайлы әрі аса қымбат та емес еді. Қазірдің өзінде бұл аударманы жапонияның барлық кітап дүкендерінен табуға болады. Аударманы ислам дінін зерттеуші, араб тілінің маманы Тошихико Идзуцу жасаған. Аудармашы Құранды аудару барысындағы қиындықтарды айта келіп: «Араб тілін біз қаншалықты терең білсек те, Құранды аударуымыз соншалықты қиындайды, тіпті Құранның дәл мағынасын беру мүмкін емес» дейді. 1970 жылы Құранның тағы бір аудармасы жарық көрді. Оны аударып басқан жапонның екі арабтанушы ғалымдары Ясунари Бан және Осаму Икэда. Ол мектептерде оқулық ретінде де пайдаланылады, қазіргі кезде ұлттық кітапханалардың барлығында дерлік кездеседі.

Қарап отырсақ, 1970 жылға дейін Құран бірнеше мәрте аударылыпты. Жапондық мұсылман Омар Рюичи Мита Құрани Кәрімді аударуға 12 жылын жұмсады. Аудармаға мұсылман жапондықтар да бір кісідей атсалысты. Алдыңғы аудармаларға қарағанда бұл аударманың айырмашылығы арасындағы айырмашылық жер мен көктей еді. Соңғы аудармада әрбір аяттың астына сол аяттың баламасын беруге барынша тырысқан. 1968 жылы Жапонияда Жапон мұсылман ассоциациясы заңды діни қоғам ретінде тіркелді. Яғни ислам дінін таратуға ресми рұқсат берілді. Жапонияда мұсылман ассоциациясымен қоса Ислам орталығы да жұмыс істейді. Бұл орталық 1966 жылы ашылған болатын. Орталықтың құрылу мақсаты жапондықтарды исламға шақыру, әлемде қалыптасқан «ислам және террор» деген жаңсақ пікірді жапондықтар санасынан алып тастау еді. Орталықта «Ассалам» журналы шығып тұрады. 100 беттен тұратын журналда исламның таралуы жайында, оған қоса қоғамда ислам туралы қалыптасқан теріс пікірлерге қарсы ғалымдардың пікірлері жазылған. Қазіргі уақытта жапон қонақ үйлерінде мұсылмандарға сыйлық ретінде жайнамаз, Құран Кәрім және де жергілікті мешіттерді оңай тауып алуға көмектесетін карта береді екен [3].

Ислам дінін таратудағы қиыншылықтар. Статистикаға сүйенсек, жапондықтардың 80 пайызы – буддист, 0,7 пайызы христиан екенін көрсетеді. Соңғы уақытта жергілікті бір журнал осы бағытта сауалнама жүргізіп, әр төрт жапонның біреуінің ғана нақты діни сенімі бар екенін анықтапты. Ал, қалғандары мүлде ешнәрсеге сенбейді екен. 20 жасқа дейінгі жастардың 85 пайызынан көбісі атеизмді ұстанады. Мұндай үрдіс қазіргі жапон қоғамын қатты алаңдатып отыр. Ал, Ислам дінін ұстанушылар шамамен жүз мың адам деп айтылуда. Бұл әрине 120 миллион халқы бар ел үшін өте төмен көрсеткіш. Мұсылман жамағатының арасында студенттер дағуат жұмыстарын күрделі жағдайда жүргізуге талпыныс жасауда. Олар Токио, Хиросима, Киото, Нагоя және Осака сияқты ірі қалаларда топтасқан. Саны аз болса да олар Исламды тиімді түрде насихаттауға күш салып жатыр. Студенттер жүйелі түрде лагерьлер ұйымдастырып, Ислам тақырыптарына байланысты басқосулар өткізіп тұрады. Мұндай шаралардың басым көпшілігі қызылды-жасыл дүние мен сауық-сайран қуған қоғамда иман күшейту, рухани азықты молайту мақсатынан туындайды. Мұсылмандар жапон қоғамындағы қиындықтардан қарым-қатынас жасау, баспана, бала тәрбиесі, халал тағамның тапшылығы және Ислам әдебиетінің аздығын атайды.

Бүгінгі таңда, осындай мәселерді еңсеру үшін мұсылмандарға үнемі дағуат жасау қажеттілігі өзекті болып тұр. Ал осындай сын сағатта жергілікті мұсылмандардың енжарлығы мен жайбарақаттылығына жол беруге болмас.

Тағы бір өзекті мәселе – мұсылман балаларына арналған балабақшалар мен мектептердің болмауы. Бұл өз кезегінде мұсылман отбасынан шыққан жеткіншектердің ислами тәрбиеге жат әдеттерге бой алдыру қаупін тудыруы мүмкін. Оның үстіне бүкіл ел бойынша бір ғана мешіт жұмыс істейді. Ислам туралы кереғар пікірлердің қалыптасуына Батыста шығып, Жапонияда кеңінен таралатын теріс ақпаратты басылымдардың кесірі тиіп жатыр. Мұндай «жаптым жала, жақтым күйе» деген жаңсақ ұғымдарға тойтарыс беріп, сауатты түрде ақпараттық майдан жүргізу қажет. Жапон тіліне тәржімаланған Құранның мағынасы мен түсінігін тарату ісі де дұрыс жолға қойылмаған. Ислам туралы кітаптарды дүкен сөрелерінен, тіпті кітапханалардан да табу қиын [4].

Қорытындылай келе, қазір ақпарат заманы десек те, көптеген жапондықтардың Ислам туралы түсінігі таяз. Олар бұл дінді «артта қалған елдердің біртүрлі діні» деп бағалап жатады. Жапония Ислам дінін таратуға қарсы және мұсылмандар үшін жабық саналатын жалғыз ел болып танылады. Тіпті виза алып, көптеген жылдар бойы елде тұрып жатқан мұсылмандардың өздерінің Жапон елінің азаматтығын алуға мүмкіндіктері аз. Тіпті жергілікті шетелдік компанияларда жұмыс бабымен алудың өзі қиынға соғады. Соңғы деректер бойынша, Жапонияда 120 000 мұсылман бар екендігі және 60 мешіттің жұмыс істейтіндігі мәлім болды. Бірақ, тек екі мешіт қана ресми жұмыс жасайды. Олар: Токио

Джама Масджид және Кобе мешіттері. Қазіргі таңда күншығыс елінде ислам дінін сырттан келген мұсылман өкілдері мен эмигранттар заманауи Жапония мәдениетінде дамытуға көп күш салып жатыр. Алдағы уақытта ерекше мәдениет пен озық технологиялар мемлекеті сонымен қатар Ислам дінінің күншығыс елі атанса деп үміттенеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Al-Samarrai, Salih Mahdi. The Message of Islam in Japan: Its history and development.
2. Derk Bodde; Japan and the muslims of China.
3. Badawi, Habib. The early Islamic-Japanese relations.
4. Ғаламтор көздері.

Камарова Ж.К.

Студентка 3 курса

5B021013 Иностранная филология: арабский язык

Кафедра: Ближний Восток и Средняя Азия

Казахский Национальный университет им. аль-Фараби

Научный руководитель: Жиекбаева Айгуль Б аймолдановна, к.ф. н.

УЛЬТРАСОВРЕМЕННЫЙ ОБРАЗ СУБКУЛЬТУР АРАБСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация: В представленной статье изложен результат научно – теоретического исследования по концепту вышеупомянутой темы. Данная статья написана в целях ознакомления с предметом исследований автора и включает её субъективный взгляд.

Истории человечества известны древние цивилизации, пережившие собственные периоды подъема и падения, свой рассвет и закат. На места обитания майя, ацтеков и инков пришли пуэбло, захваченные земли Шумеро–Аккадского царства сначала стали царством Хаммурапи, а после завоевания хеттами Хеттской державой, древнеегипетская эпоха фараонов подвергалась возрождению и упадку, связанных с природными катаклизмами и постоянными притеснениями со стороны захватчиков, затем однажды на эти оазисные пустыни распространился Ислам. Говорят, цивилизации подобны живым организмам, от начала до конца, растущим, синтезирующим и увядающим, по истечению их биологического срока жизни. В таком случае, их история – это круговорот существования одних цивилизаций, сменяющих другие, а те, в свою очередь, уступают место последующим, продолжая хронологическую цепочку всемиророздания.

По современным меркам, цивилизация - это определенная степень организации разумной жизни, имеющая наиболее широкий круг идентичности среди множества особей. Однако, во все времена существовали отличные от идентичности культуры, своеобразные группы людей, создающие свой уникальный социум внутри социума, субкультуру внутри культуры.

Следует с самого начала отметить, что в ходе исследований основополагающим руководством был избран научный труд «Arab subcultures: Transformation in Theory and Practice», написанный Тариком Сабри и Лайаль Фтуни, сотрудниками Утрехтского университета в Нидерландах. В данной книге объясняется специфика субкультурного явления среди арабской молодежи [1]. Признавая, что специфика применения термина «субкультура» в этой работе различна с ее англоязычным описанием и стандартами оценки как таковой, и что теория и концепция, а также генеалогические корни и методы исследования этого термина являются евро – американскими, тем не менее, независимо от англоцентричных установок эссенциальности концепта, в научной статье употреблена терминология, максимально передающая идейное содержание и проясняющая мотив написания.

Арабский мир многогранен, примененное определение является совокупностью разных народностей и культур, диаспор и конфессий, имеющих свои уникальные традиции, обычаи и обряды. Стереотипы поведения, то есть, социальные нормы, исторически сложившиеся правила поведения человека, система ценностей свойственные, к примеру, египтянам, могут в корне отличаться от национального характера марокканцев. Так же, как и развитие культуры и субкультуры, их соотношения, могут отличаться от общепринятых социологических исследований, эпистемологического метода оценки.

Рассматривая тему субкультуры проанализировав актуальные молодежные движения в странах Арабской Лиги, отражающие ментальную принадлежность современного поколения, обнаружилось сочетание двух неотъемлемых тенденций. Первая представляет собой традиционную культуру, она

обладает большим набором моделей поведения, характерных для различных аспектов жизнедеятельности всего общества, а также отчетливо проявляет этническое своеобразие того или иного арабского народа.

Вторая – модернистское поведение – является последствием взаимодействия ряда факторов, в том числе и кросскультурных контактов.

И если первая тенденция предполагает общеизвестные факты об арабском мире и его общественных нормах, о которых мы имеем определенное представление, то вторая вызывает массу вопросов и интерес, из-за чего став опорной точкой поиска и сбора информации в статье.

Определение разновидностей актуальных молодежных движений и субкультур, невольно наталкивает на вывод об их едином корне происхождения. Это – вестернизация, так называемое «подражание Западу». Невозможно не согласиться с тем фактом, что вестернизация идет рука об руку с глобализацией, которая, в свою очередь затрагивает не только все стороны жизнедеятельности общества – экономическую, политическую и культурную, но и становится первопричиной обострения междоусобиц вышеупомянутых двух тенденций и их противостояния как в целом двух культур, существующих в одном обществе, так и в институте религии в частности. С одной стороны, глобализация как политическое явление способствует распространению либеральных позиций, пропаганде свободы и прав человека, с другой, как феномен культурной пропаганды, навязывающей образы, не свойственные обществу и народности, где глобализация имеет место быть, создает некий межкультурный диссонанс.

Переходя к примерам, субъектами, подверженным данному феномену, я избрала ряд арабских стран, а именно, Тунисскую Республику, Ливанскую Республику, Королевство Саудовской Аравии и Объединенные Арабские Эмираты (Эмират Дубай).

Тунисская Республика (далее Тунис) после Жасминовой революции, произошедшей в 2011 году, получила всплеск последствий не только политического характера, но и культурного. Молодежь, ранее выступавшая единой под общей идеей, разделилась на два лагеря: приверженцев традиционных убеждений и общественных моралей, и модернизированных веянием вестернизации. В последствии чего, вторые проявили свою положительную позицию в отношении ЛГБТК-сообщества, выражая желание легализации однополых браков и прекращения преследования сексуальных меньшинств и разного типа трансгендеров.

Тенденции современности и популяризированность молодежных течений Королевства Марокко идентичны Тунису.

Что касается Арабской Республики Египта (далее Египет) то последствия Жасминовой революции в Тунисе возымело эффект домино на египетскую молодежь и население в целом восставших против 30-летнего правления членов одной династии, не позволявшие оппозиционерам вносить собственный вклад в развитие государства. Случившаяся в 2011 году революция и массовые демонстрации молодежи, после многочисленных смертей и увечий народа, привели к свержению власти правительства, а далее и самого президента Хосни Мубарака. На стене одного из правительственных муниципалитетов было изображено граффити. Это был «Smileyface» Харви Болла, выкупленный компанией «StateLifeInsurance», крупнейшей компанией по страхованию жизни в Пакистане, в целях моральной поддержки граждан и материальной помощи. Далее, это знак появлялся в разных городах всевозможных стран, имея иной посыл, концепт и причину, однако всегда подразумевая поднятие духа страждущих и несогласия с застоявшимися устоями того или иного общества, политики, правительства[2].

В апреле 2012 года в Королевстве Саудовской Аравии произошел инцидент взлома аккаунта Твиттер известного писателя – романиста Абдо Хала, получившего премию IPAF (The International Prize for Arabic Fiction) за книгу «Throwing Sparkes» в 2010 году, хакеры обнародовали неоспоримые доказательства расистского, политического, сексуального насилия и неравенства в безымянном королевстве Персидского залива[3]. Действия со стороны Абдо Хала, сторонника политики действующего короля Саудовской Аравии, были самоуничтожительными, он повел себя крайне непolitкорректно, бранясь и угрожая, чем вызвал массовые возмущения народа и отписку более 50000 тысяч фолловеров. Действия со стороны взломщиков были оправданы их равнодушием к лицемерию и коррупции, и их стремлением раскрыть правду народу.

В Ливанской Республике (далее Ливан) зарождению тенденций современного поколения послужило произошедшее в 2006 году вооруженное столкновение государства Израиль с одной стороны, и радикальной шиитской группировкой «Хезболла» (признанная рядом стран как организация террористического характера) фактически полностью контролировавшей южные регионы Ливана, с другой стороны. Вооруженный конфликт закончился через 34 дня, 14 августа 2006 года.

Однако стало рычагом для пробуждения масс, в частности молодежи. В Ливане была создана первая хэви – металл группа «SlavetoSirens», состоящая из девушек, исполняющих тяжелый металл (одна из ответвлений музыкального жанра рок). По мнению солисток гёйс–бэнда «SlavetoSirens», ливанских певиц на сценах выступления выставляют в невыгодном свете, ущемляя их права, как свободных граждан Ливана, облачая в наряды, столь обтягивающие и вызывающие, тем самым привлекая внимание слушателей не к их творчеству, а к телам. Феминистские взгляды девушек из группы, вдохновили их на создание «SlavetoSirens» как на посыл о том, что прекрасный пол ни в чем не уступает мужчинам, даже в хэви – металл[4].

В 2017 году в Ливане был создан первый прайд ЛГБТК-сообщества, и были проведены мирные демонстрации в поддержку всех сексуальных меньшинств, трансгендеров и квилов.

В городе и Эмирате Дубай открылся магазин западных комиксов о супергероях и людях, с сверхспособностями. Гики, увлеченные данной субкультурой, могут свободно посещать, проводить там время и приобретать товары крупнейших корпораций комиксов «Marvel» и «DC» и многих других. Завсегдатаи «LizardGeeks» являются и сами разработчиками комиксами, художниками и мангаками, которые пытаются воплотить свои мечты о создании «арабского супергероя»[6].

Подводя итоги, я сделала вывод, что тенденции современности среди арабской молодежи хоть и имели предпосылки политических событий, ожесточенных конфликтов, напрямую коснувшихся мирного народа, однако это сподвигло к массовой активности, равнодушию нынешнего поколения, иначе говоря, доказало неоспоримость социальной весомости вышеупомянутых субкультур. Феномен вестернизации интересен не только как глобальное явление XXI века. Рассматривая его с точки зрения психологии, то выявляется взаимосвязь между популярностью зарубежного поп – мейнстрима и существующими культурными пустотами. Всемирное слияние как единого целого, путем осваивания международного языка, как моста коммуникации и сотрудничества чревато межкультурными конфликтами, главенствующими среди народов и утратой этнической идентичности, уникальности и неповторимости. Выражаясь иначе, потерей облика и души.

Использованный материал:

1. «Arab subcultures: The Transformation and Practice» edited by Tarik Sabry and Layal Ftouni, published in 2017 by «I.B. Tauris» London and New York. www.ibtauris.com
2. "Hatha al-Shibl min dhakAlasad: Would-be Arab Youth Studies and the revival of subculture.," in Arab Subcultures: Reflections on Theory and Practice, (Tarik Sabry and Layal Ftouni, Eds.), London: IB Taurus.
3. "Hacking Rites: Recoding the Political in Contemporary Cultural Practices." Arab Subcultures: Transformations in Theory and Practice. Eds. Tarik Sabry and Layal Ftouni, London: I.B. Tauris.
4. <https://edition-m.cnn.com/2018/09/09/middleeast/lebanon-all-girl-metal-band/index.html?r=https%3A%2F%2Fedition.cnn.com%2Fspecials%2Fmiddleeast%2Finside-the-middle-east>
5. <https://edition-m.cnn.com/2018/08/13/health/lebanon-lgbtq/index.html?r=https%3A%2F%2Fedition.cnn.com%2Fspecials%2Fmiddleeast%2Finside-the-middle-east>
6. <https://edition.cnn.com/videos/world/2018/08/02/inside-middle-east-arab-superheroes-comic-books-a.cnn>

Керімова Ж.Қ.,
докторантура студенті, Қиыр Шығыс кафедрасы,
Шығыстану факультеті, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ.
Ғылыми жетекші: Ахапов Е.А.,
Ph.D., доцент м.а., Қиыр Шығыс кафедрасы,

ЭКО-ПОЛИТИКА ГОРОДА АЛМАТЫ

На сегодняшний день мы стали часто слышать такие выражения как «зеленая экономика», «зелёные облигации», «эко-город», «эко-деревня» и т.д. Это говорит о том, что экология является актуальной темой для изучения и состояние окружающей среды волнует всех и по всему миру. И наша республика идёт в ногу со временем, создавая концепции и проекты, направленные на улучшение экологического состояния страны. Например, одной из приоритетных направлений концепции «Smart city» стал транспорт, реформа которого решит на 80% проблему загрязнения атмосферы города. В связи с этим, *объектом исследования* является эко-политика города Алматы, проведенная аппаратом акимов города в сфере транспорта и логистики.

Экологическое состояние города, влияние автомобилей на окружающую среду были исследованы такими учёными как Амирбекова Р. (1990), Омаров А.Ж. (1999), Сальников В.Г. (2000), Киялбаев А.К. (2003), Бегимбетова А.С. (2015). Однако эко-политика, проведенная акимами города, еще не была глубоко изучена. В связи с этим *цель и задача* данной работы состоят в следующем: внести вклад в снижение уровня загрязнения воздуха через исследование эко-политики в сфере транспорта и логистики, определить эффективные и неэффективные стороны деятельности градоначальников.

В *методологию исследования* относятся: обзор информации в периодических изданиях и архивах, анализ статистических информационных, метод case-study.

Результат и дискуссия: в процессе научной работы были определены эффективные и неэффективные стороны проведенной эко-политики каждого акима. Некоторые проекты так и остались нереализованными, а другие же нашли поддержку в лице преемника и были реализованы. Так какие же меры были предприняты?

За основу изучения берётся деятельность последних четырёх акимов:

- 7) Заманбек Нуркадилов (1991-1994)
- 8) Шалбай Кулмаханов (1994-1997)
- 9) Виктор Храпунов (1997-2004)
- 10) Имангали Тасмагамбетов (2004-2007)
- 11) Ахметжан Есимов (2007-2015)
- 12) Бауыржан Байбек (2015~...)

Причину того, что изучается политика именно последних четырёх акимов можно найти в официальных документах о расходах Акимата города Алматы на разные сферы жизни (Деловое обозрение «Республика», 2001:5). Согласно этому документу, именно в 1999 году выделяются средства на транспортную реформу и в этой статье будут описаны особенности каждого акимата (администрации).

Администрация В. Храпунова:

1) *Строительство метро.* В 1978 году был утверждён генплан города, в котором была указана первая трасса метро, и её окончание запланировано на 1997 год. Однако после развала Советского Союза, строительство было заморожено. После приобретения независимости В.Храпунову было дано распоряжение Президентом РК о возобновлении строительства метро и для этого акиму необходимо было найти инвесторов. Однако в связи с тем, что не удалось найти инвесторов, Н.А.Назарбаев распорядился, чтобы из государственной казны выделили средства на её дальнейшее строительство (www.metroalmaty.kz Official site). В статье, данной В.Храпуновым газете «Комсомольская правда» срок окончания строительства метро указывался 2010 год.

2) *Расширение территории города и кольцевая дорога.* Несмотря на то, что в 1997 году статус столицы республики был перенесён в Астану, население города с каждым годом рос. Согласно прогнозу, сделанного в 2000 году, к 2020 году численность населения города достигнет 1,5 миллиона человек (Генеральный план г.Алматы на период развития до 2020 года за 2005 год, 2005:4). Согласно данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, население города Алматы в 2018 году превысило 1.8 млн. человек (www.stat.gov.kz. Official site). Поэтому появилась необходимость расширения границ города. В декабре 2002 года Президентом

страны был подписан Указ о расширении границ города на 3,7 тыс. га земли. Разрабатывался проект по созданию кольцевой дороги, который высвободил бы город от транзитных автотранспортов. Эта мера была необходима, так как с ростом населения возросло и количество автотранспортов (по статистике в 2018 году в городе находилась 1/7 всех автотранспортов страны ([www.stat.gov.kz. Official site](http://www.stat.gov.kz.Official site))).

3) *Создание монорельсов.* Изначально планировалось создание монорельсов канадской компанией только после завершения строительства метро, и её создание обошлось бы намного дешевле по сравнению с метро. Но так как метро не было завершено канадцами, и создание монорельсов не реализовалось.

Администрация И.Тасмагамбетова:

1) *Развязки.* Самая первая развязка на Майлина-Бекмаханова сдана в эксплуатацию в 2001 году, и её появление дало свои плоды. Согласно Генеральному плану развития города Алматы до 2020 года было запланировано строительство еще 24 развязок (Генеральный план г.Алматы на период развития до 2020 года за 2005 год, 2005:5).

2) *Сеть многоярусных автопаркингов.* Пять ключевых мест определены с учетом напряженного графика движения и парковки автотранспорта. Принята программа, которая предполагает в течение трёх лет строительство подземных и надземных многоярусных парковок на 260 тыс.автомобилей (Вечерний Алматы, 2006:4).

3) *БАКАД.* Строительство Большой Алматинской Кольцевой автомобильной дороги началось в 2007 году и завершение было запланировано на 2010 год. Согласно прогнозам, пропускная способность автомобилей в сутки составляет 25000 единиц (Вечерний Алматы, 2007:4). Однако из-за всемирного финансового кризиса в 2009 году её строительство приостановили на неопределенный момент.

4) *Экономические санкции.* Градоначальник предложил установить экономические санкции на ввоз автомобилей, срок производства которых превышает 7 лет (Вечерний Алматы, 2006:5). Таким образом он стимулировал горожан переходить на более новые автомобили и отказываться от старых.

5) *ВОАД.* Строительство Восточной объездной автомобильной дороги началось в 2006 году и центр города будет окружен кольцевой дорогой: на юге – проспект аль-Фараби, на западе – улица Саина, на севере – проспект Рыскулова, на востоке – ВОАД (www.online.zakon.kz.Official site).

Администрация А.Есимова:

1) *Устойчивый транспорт города Алматы (УТГА)* – 5-летний проект ПРООН-ГЭФ, стартовавший в 2011 году с целью оказания содействия городу в решении проблемы роста выбросов парниковых газов от транспорта и улучшения окружающей среды посредством продвижения устойчивого транспорта и реализации демонстрационных проектов. В 2013 году при содействии проекта УТГА была разработана и принята «Стратегия устойчивого транспорта г.Алматы на 2013-2023 гг.», которая позволит улучшить качество жизни в Алматы – городе, привлекательном для жизни и работы (Стратегия устойчивого транспорта г.Алматы на 2013-2023 гг., 2013:5). В мае 2014 г. презентованы и получили одобрение акима г.Алматы пилотные проекты по организации скоростного автобусного коридора по типу БРТ и строительству новой велодорожки ([www.alatransit.kz. Official site](http://www.alatransit.kz.Official site)).

2) *Велодорожки.* В главном городе Дании – Копенгагене 30% населения ездят на велосипеде, этот вид транспорта полезен сколько для здоровья человека, столько и для окружающей среды. Поэтому аким пообещал на итоговой отчетной встрече, что с 2010 года велодорожки будут сданы в эксплуатацию. А в дальнейшем при проектировании строительства дорог будут в обязательном порядке учтены и строительство велодорожек (Алматы ақшамы, 2010:4-5).

3) *ВОАД.* В 2010 году был сдан в эксплуатацию Восточная кольцевая автомобильная автодорога. В 2013 году градоначальник говорил, что ВОАД, проспект аль-Фараби, улица Саина будут платными, и этой мерой стремились сократить число транзитных автомобилей на 40%. Также были учтены льготные смарт-карты для жителей близлежащих районов (www.tengrinews.kz.Official site). Однако этот проект не был осуществлён.

4) *«Город для людей».* Начато реализация концепции по развитию города совместно с всемирно известным архитектором Ян Гейлом. Главная идея его концепции – «город для людей, а не машин».

5) *Метро.* Долгожданное открытие метро было отмечено 1 декабря 2011 года. Первая очередь метро включает 7 станций: «Райымбек батыр», «Жибек жолы», «Алмалы», «Абай», «Байконур», «Драмтеатр им.Ауезова», «Алатау» ([www.zakon.kz. Official site](http://www.zakon.kz.Official site)).

Администрация Б.Байбека:

1) «*Almaty Bike*». Проект «*Almaty Bike*» был запущен в 2016 году и с каждым годом растёт число тех, кто катается на велосипедах. Как и планировалось, велосипеды способствуют снижению интенсивности автомобильного трафика и, как следствие, – улучшению экологии города. Система функционирует от солнечных батарей и оснащена парковочным терминалом. Учитывая погодные условия города, велосезон проекта круглогодичный. К тому же система проката имеет свои плюсы. Самый благоприятный из них – можно ездить на них бесплатно, но для этого нужно каждые полчаса менять их. Это – мера по продвижению перехода на двухколёсный транспорт (www.almatybike.kz.Official site).

2) *ЛРТ*. Легкорельсовый транспорт является следующим современным и своевременным дополнением к решению транспортных проблем города Алматы. Миссия проекта «Строительство линии ЛРТ в г. Алматы» поддерживает транспортную политику города:

- Популяризация транспортных средств с низким уровнем выбросов
- Улучшение качества общественного транспорта
- Управление транспортным потоком
- Интеграция городской транспортной системы
- Улучшение эстетического вида улиц города

Цель проекта: Внедрение современного экологического городского общественного транспорта в городе Алматы с использованием лучших технологий и инноваций ЛРТ. Новый общественный транспорт Алматы является одним из основных шагов на пути к улучшению характеристик городского общественного транспорта, так как это позволяет значительно уменьшить число дорожных заторов, благодаря уменьшению числа такси, и автобусов (<http://almaty-lrt.kz.Official site>).

3) *Автобусные линии*. В июне 2016 года были введены специальные линии для общественного транспорта, и с каждым годом увеличивается количество улиц, в которых устанавливаются специальные линии. Таким образом согласно Генплану развития города Алматы к 2020 году такие полосы будут в 40 улицах города (www.almaty-akshamy.kz.Official site).

4) *Односторонние улицы*. Введение одностороннего движения для предотвращения ДТП и затора началось с улиц Курмангазы и Шевченко. По словам экспертов, такая мера способствует, во-первых, повышению безопасности на дороге и экономии времени горожан, во-вторых, снижению автомобильной нагрузки на основные магистральные улицы (www.stan.kz.Official site).

5) *БРТ*. В августе 2018 года была запущена скоростная линия БРТ. Маршрут первой очереди протяженностью 8,7 км проходит по улицам Мустафина, Сулейменова, Жандосова, Тимирязева до проспекта Желтоксан. Маршрут второй очереди протяженностью 13,2 км будет проходить по проспекту Желтоксан, Толе би, ВОАД, Кульджинский тракт до базара «Семиречье» (Технико-экономическое обоснование (ТЭО). Строительство системы скоростных автобусных перевозок (САП) в г. Алматы, 2016:16).

В данной статье была изучена экологическая политика градоначальников города Алматы. Вышеизложенные основные меры были предприняты акимами города для оптимизации транспортной системы и улучшения качества атмосферного воздуха. Однако показатели с самого начала проведения эко-политики сильно не изменились. Согласно данным РГП «Казгидромет», Алматы – до сих пор в числе городов с повышенным загрязнением воздуха (Қазақстан Республикасы қоршаған орта жай-күйі жөніндегі ақпараттық бюллетені, 2018:10). По этой причине до сих пор ведется усиленная работа в сфере транспорта и логистики, и как сказал Б. Байбек на последней отчетной встрече перед населением (20.02.2019), 7 из 10 реформ направлены на улучшение транспортной системы (www.almaty.gov.kz.Official site).

References

1. Almaty aqshamy, 11.02.2010, №17.
2. Amirbekova R. Smog nad gorodom// Avtomobil'nyi transport Kazakhstana. 1990. - №9. – S.36.
3. Begimbetova A.S. Analiz sostoyaniya i organitatsii kontrolya zagryazneniya atmosfernogo vozduha v gorode
4. Almaty//Materialy VI mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. North Charleston, 2015. T.2.
5. Chislennost' naseleniya Respubliki Kazakhstan. Ministerstvonatsional'noiekonomiki Respubliki Kazakhstan: Komitetpostatistike. www.stat.gov.kz.Official site. Accessed 03.03.2019.
6. Delovoe obozreniye «Respublika», №12 (79), 29.03.2001.
7. General'nyi plan g. Almatyna period razvitiya do 2020 godaza 2005 god, fond – 1, opis' – pr. ,svyazka – 346, delo – 2646.
8. Komsomol'skaya pravda, 28.12.2002.
9. Ofitsial'nyi internet-resurs goroda Almaty. https://almaty.gov.kz/page.php?page_id=5521.Official site. Accessed 04.02.2019.
10. Omarov A.Zh., Tselikov V.V., Zal'tsmah M.D. i dr. Ekologicheskaya bezopasnost' na transporte. Almaty: Bastau, 1999. 352 s.
11. Sal'nikov V.G. Zagryazneniye i ohrana atmosfery: uchebnoe posobiye. Almaty: Qazaq universiteti, 2000. 122 s.
12. Qazaqstan Respublikasy qorshagan orta zhai-kuii zhonindegi aqparattyq byulleteni. 2018, № 01 (69)366 s.

13. Qazaqstan Respublikasy kolik statistikasy. Astana, 2018. Qazaqstan Respublikasy Ultyq ekonomika ministrligi Statistika komitetinin resmi saity www.stat.gov.kz. Official site. Accessed 12.11.2018.
14. Qiyalbayev A.K. Ekologicheskaya bezopasnost' pri ekspluatatsii avtomobil'nyh dorog i gorodskih ulits. Almaty: NITs «Gylm», 2003. 300s.
15. Strategiya ustoichivogo transporta g. Almaty na 2013-2023 gg. Almaty, 2013.
16. Vechernii Almaty, 15.06.2006, №112-114.
17. Vechernii Almaty, 03.02.2007.
18. <https://alatransit.kz/kk/content/zhoba-turaly>. Official site. Accessed 11.12.2018.
19. <http://almaty-akshamy.kz/arnajy-zhola-tar-ta-y-eki-k-shege-t-sed/> Official site. Accessed 13.01.2019.
20. <https://almatybike.kz/newsFull/index/1>. Official site. Accessed 13.01.2019.
21. <http://almaty-irt.kz/>. Official site. Accessed 13.01.2019.
22. <http://metroalmaty.kz>. Official site. Accessed 12.01.2019
23. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30096463#pos=8;-56. Official site. Accessed 12.12.2018.
24. <http://stan.kz/almatyda-kay-kosheler-bir-bagyty-boly/> Official site. Accessed 08.12.2018.
25. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/vyezd-na-voad-v-almaty-budet-stoit-10-tenge-237089/ Official site. Accessed 02.12.2018.
26. <https://www.zakon.kz/4734229-что-изменилось-в-almaty-po-rukovodstvu.html>. Official site. Accessed 18.11.2018.

Кенжебаева Айжан Айдаркызы
КазНУим. аль-Фараби
Научный руководитель:
магистр гуманитарных наук
Байсеитова Д.С.

ЭКОЛОГИЯ ЯПОНИИ

Введение

Среди актуальных мировых вызовов начала XXI в. Обозначилось сравнительно новое направление – борьба с экологическими вызовами и угрозами. С конца XX в. Экологические угрозы постепенно переходят в центр внимания международного сообщества и рассматриваются в качестве угрозы самому существованию человечества. Понимание насущности этой угрозы заставило пересмотреть подходы к обеспечению безопасности государств. Быстрое экономическое развитие Японии в послевоенный период сопровождалось таким же быстрым загрязнением окружающей среды. Главные источники этого загрязнения – энергетика, тяжелая промышленность, автомобильный транспорт, а также бытовой обогрев, при котором используются традиционные жаровни – хибати. Ежегодно они выбрасывали в атмосферу более 5 млн т оксидов серы и столько же оксидов азота, вызывая кислотные дожди. К тому же Япония ввозила много сернистой нефти, так что содержание серы в топочном мазуте достигало 3–4 %. Надо учитывать также, что в зимнее время весь Тихоокеанский пояс обычно находится в ветровой тени, а это способствует образованию над крупными городами фотохимического смога – своеобразных пылевых куполов. Добавим также, что 28–30 млн японцев живут в непосредственной близости от автострад. Особенно нарушенной и экологически уязвимой оказалась городская среда в пределах Тихоокеанского пояса. Наиболее яркий пример этого стал являть собой Токио. Атмосфера этого города подвергалась воздействию 75 тыс. заводских и иных труб, миллионов автомобилей, что при крайнем недостатке зеленых насаждений приводило к образованию частых смогов. Тем самым приводя с собой множество болезней...

Особенности Японии

Япония – это островное государство, расположенное в Восточной Азии. это государство, располагаются в северо-западной части Тихого океана и образуют дугу, длиной около 3500 км. Япония имеет морские границы с Россией, Китаем, КНДР, Республикой Корея и Филиппинами. Основными островами архипелага являются (с севера на юг): Хоккайдо, Хонсю («суша»), Сикоку и Кюсю. Также в состав страны входят около 3 000 меньших островов, включая Окинаву, некоторые из них обитаемы, а некоторые — нет. Япония по своему размеру больше, чем Германия, Малайзия, Новая Зеландия и Великобритания, она в 1,7 раз больше Кореи и в 10 — Тайваня.

За последние несколько десятилетий территория Японии хотя и немного, но увеличилась за счет создания искусственных островов. Так, в Токийском заливе за 10 лет был отсыпан остров Юмэносима, на котором построены стадион, музей, теплицы, разбит парк. Остров Огисима создавался специально для размещения металлургического комбината. Для строительства международного аэропорта в Осацком заливе был тоже насыпан искусственный остров. Горы — характерная особенность Японского архипелага, они покрывают 71% суши, и лишь отдельные участки вдоль побережий или русла больших рек — равнины и низменности, которые окаймляют горные системы. Самая известная гора Японии — Фудзияма. Она возвышается на границе префектур Сидзуока и Яманаси. Высота горы

Фудзи — 3776 м, что делает ее высочайшей вершиной Японии. Ежегодно более полумиллиона человек совершают восхождение на Фудзияму. Значительная часть горных вершин Японии — вулканы, их здесь насчитывается около 200, 67 считаются «живыми» (действующими или спящими). Среди вулканов особенно активны Асама, Михараяма, Асосан и Сакурадзима. Японские острова представляют собой район очень высокой сейсмической активности. В давние времена, согласно японской мифологии, виновником землетрясений считали огромного сома, который время от времени ворочается с боку на бок, сотрясая расположенные на его спине острова. В год в Японии происходит несколько тысяч землетрясений, бывает до 20 толчков в день. В большинстве своем толчки настолько слабы, что зафиксировать их может только высокоточное оборудование сейсмических станций. Сильные землетрясения бывают значительно реже, но наносимый ими ущерб бывает ужасен. Древнейшее катастрофическое землетрясение, о котором повествуют японские летописи, произошло в 819 г. «Горы во многих местах разломались, и множество человеческих жизней было погублено». Если эпицентр землетрясения находится где-либо под дном океана или моря, то появляется вероятность возникновения гигантских волн — цунами, обладающих большой разрушительной силой. Так, например, 3 марта 1933 г. волны цунами высотой 30 метров привели к гибели 3064 японцев на побережье залива Сэндай, разрушили сотни сооружений.

Экологические проблемы Японии (XIXв.-XXв.)

В конце 1960-х гг. масштаб проблемы окружающей среды и их необратимость власти Японии уже не могли игнорировать. Именно в этот период появился термин «когай» – «общественный ущерб», под которым понимался «вред, нанесённый окружающей среде предпринимательской и прочей деятельностью человека, которая приводит к загрязнению воздуха, воды и ухудшению её качества, загрязнению почвы, оседанию грунта, возникновению шумов, вибрации, неприятных запахов». На 1 км² плотно заселенной территории в Японии производилось в 20 раз больше ВВП и потреблялось в 25 раз больше топлива и энергии, чем в США. Почти в 10 раз выше была и плотность автомобилей. Все это привело к резкому нарушению экологического равновесия и поставило страну буквально на грань экологической катастрофы. По состоянию окружающей среды она оказалась едва ли не на последнем месте среди всех экономически развитых стран. Ярким примером могло служить сильное загрязнение гидросферы, при котором из 24 наиболее крупных рек очень загрязненными оказались 19. В результате такого загрязнения и истощения запасов пресной воды страна столкнулась с реальной угрозой дефицита водных ресурсов. По расчетам японских ученых, уже к концу XX в. половина всех запасов пресной воды должна была войти в хозяйственный оборот. Больших масштабов достигло и загрязнение морской среды – особенно на Тихоокеанском побережье о. Хонсю и в акватории Внутреннего Японского моря, где были сооружены крупнейшие предприятия тяжелой промышленности. При этом нужно учитывать, что промышленно-городские агломерации Токио, Осаки, Нагои выходят к берегам довольно закрытых заливов, в которых накапливается значительная часть отходов. Это приводит к особенно сильному загрязнению прибрежных вод, а также перенасыщению их питательными веществами – азотом и фосфором и отрицательно сказывается на водоснабжении, рекреации и рыболовстве. Такое состояние окружающей среды привело ко многим отрицательным последствиям, но особенно негативно сказалось на здоровье людей, вызвав специфические заболевания. Это выражалось в форме тяжёлых заболеваний как:

- «астма Йокайти» – поражение органов дыхания выбросами веществ нефтехимическими комбинатами,
- «болезнь Минамата» – поражение центральной нервной системы человека солями тяжёлых металлов. В японской литературе подробно описана болезнь минамата, получившая название по городу Минамата, расположенному на о. Кюсю. Здесь еще в начале века был построен химический завод, отходы которого сбрасывали в море без обработки и очистки. Это привело к значительной концентрации в морской воде меди, цинка, олова и особенно ртути, которые аккумулировались в морских организмах и, соответственно, попадали в пищу местных жителей, приводя к тяжелому поражению центральной нервной системы. Болезнь минамата поразила тысячи людей, многие из них умерли.
- «болезнь итай-итай» – Заражение кадмием в префектуре Тояма, на севере о. Хонсю, вызвало вспышку этой болезни. Эта болезнь разрушает костные ткани в результате накопления в организме критического количества хрома.

Проблема «когай» постепенно вышла на общенациональный уровень. Возникла нехватка не только чистой питьевой воды, но даже воды для промышленных целей. Одновременно власти Токио были вынуждены объявлять чрезвычайное положение в связи с опасностью отравления фотохимическим смогом, образующимся в результате разложения выхлопных газов автомобилей под воздействием

солнечных лучей. По мере увеличения темпов экономического роста проблемы загрязнения начали представлять всё большую опасность, несопоставимую с довоенным уровнем. Неравномерное развитие различных секторов промышленности и регионов, пренебрежительное отношение к условиям жизни людей в интересах промышленности и неспособность государства проводить эффективные меры помощи жертвам загрязнений усугубляли экологическую обстановку. Правительство Японии осознало, что за небывалый экономический рост стране придётся расплачиваться экологией. Экологическая безопасность страны получила статус «национального приоритета», а в основу экологической политики была заложена «политика контроля за загрязнениями», представляющая собой и сегодня неотъемлемую часть современной экологической политики Японии. Парламент Японии принял 17 законов по следующим вопросам: защита атмосферы и водных бассейнов от загрязнений, природоохранные расходы, формирование специализированных административных органов, призванных заботиться об окружающей среде. В пяти – семилетних планах социального и экономического развития Японии всё больший вес приобрёл вопрос защиты окружающей среды. Продолжением стало принятие парламентом в 1967 г. «Основного закона о контроле над загрязнением среды». В законе была прописана целенаправленная систематическая деятельность по сохранению окружающей среды на длительную перспективу. Он вводил в обязанность правительства составление и претворение в жизнь «Основного экологического плана» с целью комплексного развития политики сохранения окружающей среды в национальном масштабе. Закон стал базой последующего принятия более 20 частных, «зелёных» законов и подзаконных актов в данной сфере. Подзаконных актов в данной сфере. В начале 1970-х гг. экологический ущерб был настолько велик, что общественный протест принял всенародный организованный характер. Впервые стали выноситься судебные решения по отдельным случаям масштабных загрязнений, что не только способствовало толкованию правовых норм при определении экологического и общественного ущерба, но также оказало влияние на формирование законодательной базы по вопросам предоставления помощи жертвам загрязнений и размещения на территории страны промышленных объектов. Одновременно вводились юридическая и финансовая ответственность за нанесение вреда окружающей среде умышленными или неумышленными действиями. В экологическое законодательство, положения которого регулировали вопросы контроля за загрязнениями, были также включены вопросы сохранения окружающей среды («Закон об охране окружающей среды» 1972 г.). Одной из особенностей законодательства в сфере экологии стало сочетание прямых законодательных инициатив и косвенных субсидий. В его основу был заложен принцип «загрязнитель платит» (PolluterPayPrinciple – PPP), в соответствии с которым обязанность выплачивать расходы возлагалась на компанию-загрязнителя. Он позволил стране в довольно сжатые сроки справиться с наиболее вопиющими проявлениями экологического кризиса. На фоне структурной перестройки японской экономики 1973 г., начавшейся после нефтяного кризиса, сочетание упомянутого принципа и законодательного регулирования дало весьма ощутимые положительные результаты в нормализации экологической обстановки. В 1977 г. Комитет по политике в области охраны окружающей среды ОЭСР опубликовал обзор экологической политики Японии, и привлёк внимание международного сообщества к мерам, предпринимаемым в стране для защиты окружающей среды.

Решение экологических проблем

Важной исторической вехой в становлении японской экологической политики было принятие закона «О защите озонового слоя» в 1988 г. Он стал реакцией Японии на разгоравшуюся международную дискуссию о глобальном потеплении и разрушении озонового слоя и соответствовал основным положениям Венской конвенции о защите озонового слоя (1988 г.) и Монреальскому протоколу о веществах, разрушающих озоновый слой (1989 г.). Япония была первой страной в мире, принявшей подобный закон. В 1989 г. прошли три известных экологических конференции по вопросам защиты озонового слоя (г. Лондон), потепления атмосферы (г. Гаага), сохранения окружающей среды (г. Токио). Именно тогда заговорили о лидерстве в сфере экологии, которое было заглавной темой обозначенных международных мероприятий. Неслучайно, что в том же году Токио включило вопросы обеспечения глобальной экологической безопасности в число основных направлений, что позволило внести соответствующие коррективы и в национальную экологическую политику. Было принято решение о выходе политики экологической безопасности на новый уровень, то есть переходе от политики по контролю за загрязнениями на национальном уровне к инициативам по сохранению окружающей среды в глобальном масштабе. Особое влияние оказала Конференция ООН по окружающей среде и развитию в июне 1992 г., по итогам которой в 1993 г. парламент Японии принял обновлённую версию «Основного экологического закона». Данный законодательный акт заложил фундамент новой экологической политики, включив положения «Основного закона о контроле за

загрязнениями атмосферы» и «Закона о сохранении природы». Ещё одной особенностью «Основного экологического закона» стало провозглашение новой философии сохранения окружающей среды и создание единой базы для реализации основных мер по её поддержанию. Там была отражена необходимость сохранения баланса экосистем в глобальном масштабе, а в качестве основной цели регулирования заложена защита от деградации экосистем не только населения Японии, но и всего человечества. До 2000 г. страна придерживалась идеологии пацифизма. В то же время, принимая во внимание реалии международных отношений, правительство осознано необходимость изменений, ставя на первое место природоохранный аспект, заложенный в основу экономических инициатив. Сегодня сочетание экологии и вопросов экономического роста стало современной «философией развития», которую страна предлагает другим. Об этом заявил в 2002 г. премьер-министр Японии Д. Коидзуми во время Саммита по устойчивому развитию в Йоханнесбурге. Вопросы экологии и вопросы развития представляют на данный момент «козырные карты» современной японской дипломатии. Это позволяло ей успешно решать внешнеполитические задачи, создавать максимально благоприятные условия для развития и сотрудничества. Благодаря своим позициям Япония стала играть ведущую роль во всех международных экологических вопросах. Страна смогла не только преодолеть последствия экологического кризиса, но и добиться статуса «зелёной сверхдержавы». В «Синей книге» японской дипломатии за 2004 г. к обеспечению национальной безопасности отнесены: обеспечение водными ресурсами и противостояние глобальным проблемам окружающей среды (потеплению климата). Это означает, что правительство на основе действенной национальной законодательной базы экологической политики перешло к реализации наднациональных мер обеспечения экологической безопасности в мировом масштабе. Используя лишь два внешнеполитических инструмента (экологию и экономику), Япония успешно решает основную дипломатическую задачу – укрепление статуса «зелёной сверхдержавы». В связи с этим обеспечение экологической безопасности представляет безусловный интерес для правительства, как средство укрепления национального престижа, так и средство противоборства новым угрозам. Можно с уверенностью утверждать, что путь от страны с критическим уровнем загрязнений, деградирующей экологической обстановкой до страны – лидера в сфере сохранения окружающей среды позволил Японии разработать прочную систему экологической безопасности, ставшую примером для многих стран мира. Представленный анализ даёт возможность использования его основных выводов в дальнейшей разработке актуальных проблем реализации эффективной экологической политики. На базе проведённого теоретико-методологического анализа возможна подготовка научных материалов, содержащих практические выводы и предложения, а также аналитических справок для органов государственной власти. Практическая ценность статьи заключается в составлении комплексного анализа, который может быть использован казахстанскими специалистами в сферах как природоохранной деятельности, так и международных отношений. Таким образом, существует возможность применения зарекомендовавшей себя практики реализации эффективной экологической политики.

Список литературы

1. Банчева А.И. Экологические инновации Японии: основные направления развития и особенности управления.
2. Воскресенский А.Д. Восток/Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений.
3. Павлятенко В.Н. Япония и глобальные вызовы: стратегия борьбы.
4. Перспективы окружающей среды ОЭСР на период до 2050 года: последствия бездействия.
5. Алиев Р. Экологические проблемы стран Азии и Африки
6. Джаред Даймонд. Коллапс: что делает общество, чтобы умереть или преуспеть.

Муканова А. К.
КазНУ имени аль-Фараби
кафедра Дальнего Востока
студент 2 курса специальности
«Иностранная филология: японский язык»
научный руководитель:
магистр гуманитарных наук
Байсеитова Д.С.

РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В ЯПОНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Молодежь – важная часть населения, являющаяся основой для последующего развития любого общества. В таких странах, как Казахстан, где процент молодых людей довольно высок, необходимо обеспечить молодежь всесторонним развитием, чтобы в будущем иметь эрудированных и ответственных граждан.

В период реставрации Мейдзи (то есть, после окончания периода *сакоку*) из Японии на Запад была отправлена делегация во главе с Ивакурой Томоми. 41 чиновник и 58 студентов долгое время провели на Западе, изучая их культуру, запоминая и анализируя полученную информацию. Их задача состояла в раскрытии причины успехов западной цивилизации. Так называемая “*Миссия Ивакура*” выполнила свою задачу – японцы, долгое время прожившие в изоляции, осознали свои недочеты, работая над их устранением, а также перенимали опыт более развитых стран.

Этот пример является красочной аналогией на, допустим, нынешний Казахстан и его молодежь. Юноши и молодые девушки всё чаще отправляются за границу в поисках знаний, которые не найти в родной стране. Это должно стать основой и подпиткой для развития страны и увеличения количества компетентных кадров. Отправляясь за знаниями в другую страну, а тем более, в такую своеобразную страну как Япония, студент должен:

- знать историю принимающей страны, понимать предпосылки тех или иных социальных явлений;
- знать историю своей собственной страны, быть осведомленным об особенностях родного края;
- понимать, что любые его действия и слова создают имидж родной страны, следовательно, студенту надлежит быть уважительным и обходительным, соблюдать обычаи и правила принимающей страны.

Итак, какое же у японцев отношение к иностранцам? Для того, чтобы ответить на этот вопрос, необходимо уделить время для изучения истории этой страны. Особое внимание стоит уделить периоду с XVII века.

Как известно, долгое время Япония придерживалась политики *сакоку* (鎖国) – политики самоизоляции, которая продлилась два века – с 1641 по 1853 года. Причин подобной политики несколько: во-первых, росла разница между слоями населения – развитие внешней торговли способствовало обогащению и без того состоятельных людей, что подрывало устои феодального строя; во-вторых, появилась угроза как со стороны европейских колонизаторов, так и со стороны маньчжуров, которые в тот момент господствовали в соседних Китае и Корее.

Можно сказать, что в период изоляции на всё иностранное (в частности европейское) было табу. Был прекращен ввоз книг из Европы, а также строго запрещалась и каралась любая иностранная религия и упоминания о подобных.

Любого, кто решался выехать за пределы страны без правительственного разрешения, ждала казнь; также контролировалась постройка судов – большие судна, рассчитанные на большие расстояния, строить запрещалось. Разрешение на въезд в страну, а именно в порт Нагасаки, давалось два раза в год – только голландским и китайским судам.

Конец данной политики стал принудительным – в 1853 году с целью установить дипломатические отношения, правительство Соединенных Штатов Америки отправляет в Канагаву команду во главе с командором Перри. Была угроза уничтожения Эдо, вследствие чего Япония была вынуждена подписать соглашение о разрешении торговли с США, что привело и к дальнейшему краху всей политики *сакоку*.

В последующие года страна открыла для себя остальной мир, приняла необходимость интеграции в международное сообщество и изучала опыт продвинутых стран с целью выйти на новый уровень развития.

Однако, несмотря на то, что внешняя политика Японии претерпела огромные изменения с периода сакоку, да и в истории Японии произошло немало значимых событий (Реставрация Мейдзи, война с Китаем, Россией, Вторая Мировая Война) отголоски “закупоренной” жизни отчетливо видны в современном японском обществе.

Самый очевидный аспект – гомогенность населения. Согласно данным от Статистического Бюро Японии за 2015 год, этнические японцы составляют около 98,4% населения страны. Таким образом, среди общего населения в 127,094,745 человек иностранцами являются лишь 1,567,430 человек, что составляет 1,6% общего населения.

Следующий же аспект – духовного, мировоззренческого плана.

Нихондзин рон (日本人論) – “дискурс о японцах”, так называемый комплекс изучений о японцах и их уникальности, зародившийся в XVII-XVIII веках. Основной идеей является то, что японское мировоззрение, отношение к природе и т.п. – уникальны, отличны от всего остального мира (в частности, противопоставляется запад). Такие писатели как Нацумэ Сосэки и Фукудзава Юкити утверждали, что у японского народа есть свой *особенный* путь. Некоторые сторонники данной теории заявляют, что японцы обладают головным мозгом, отличным от представителей других наций.

Противопоставить что-либо подобным утверждениям сложно, ибо, действительно, японцы отличаются особенной сдержанностью, усидчивостью и трудолюбием, а их жизненный уклад мало похож на, например, наш казахстанский.

Этой идеей пропитано всё, что окружает японца с самого рождения – телевидение, литература, искусство, даже сам язык – японцы имеют обыкновение считать его слишком сложным для понимания иностранцами. При этом, одной из важных национальных особенностей, сформированной в течении веков, является обучаемость, умение синтезировать старое и новое в чем-то инновационном.

Таким образом, можно сделать следующий вывод: первоочередную важность для японца представляет сохранение собственной культуры и стиля жизни.

Восприятие иностранцев и иностранных студентов, конечно, зависит и от самих иностранцев. Не последнее значение имеют личностные аспекты, но значимую роль играет *раса* иностранца. Представители европеоидной расы имеют большую степень социального одобрения и восхищения. К монголоидам, выходцам из Азии, отношение спокойное или даже прохладное (видимо, сказывается сложная история с Кореей и Китаем). Представители негроидной расы (самая малочисленная прослойка иностранцев) чаще всего вызывают определенный общественный ажиотаж.

Большое значение имеет и географическое расположение. Очевидно, что в Токио, где процент иностранцев чуть превышает 20%, отношение народа к иностранцам спокойное, в отличие от более отдаленных регионов.

Как было сказано выше, очень важную роль играет понимания истории, политических и социальных процессов внутри страны. Основываясь на многовековой изоляции и запутанной истории со внешним миром, можно сделать заключение, что отношение к иностранцам у большинства японцев осторожное. Впрочем, данное утверждение относимо и ко всему неизвестному.

В японском обществе существуют понятия *ути* (内) и *сото* (外). *Ути* – дом, что-то своё. К этой категории относятся семья, близкие друзья и внутренний мир индивида. *Сото* – внешнее, коллеги по работе, малознакомые люди и т.п. Эти понятия являются основными позициями в мировоззренческой картине японцев. Тут же стоит упомянуть такие вещи как *хоннэ* (本音) и *татэмаэ* (建前), *хоннэ* (истинный звук) – истинные мысли и желания, в то время как *татэмаэ* (построенное перед чем-либо) – то, каким себя следует подавать в обществе. Основываясь на этих понятиях, среднестатистический японец вступает во взаимодействия и строит свою жизнь.

Конечно, любой иностранец попадает во внешнюю категорию *сото*, что означает некоторую долю осторожности и отчужденности в коммуникации. Кроме того, позицию “снаружи” подкрепляет языковой барьер и культурные различия.

Дальнейшие утверждения основываются на моем личном опыте. 4 месяца я провела в Токио, университете Бункёу Гакуин по программе академической мобильности Казахского Национального Университета имени аль-Фараби.

Я, как будущий специалист японского языка, желала узнать отношение к иностранцам и понять японский характер, образ мысли. Поэтому, интересующие вопросы я задавала преподавателям, студентам, как японцам, так и иностранцам.

Большинство опрошенных мною японцев имеют нейтральное с уклоном в позитивное отношение к иностранным студентам. То, что зарубежные студенты считают Японию страной, в которую стоит приезжать учиться, им льстит и вызывает гордость за родной край. Тех, кто изучает японский, они воспринимают с восхищением, потому что, как было сказано выше, японский язык в глазах носителей

языка является сложным в изучении. Кроме того, многие отмечают значительный вклад в экономику страны.

Несмотря на это, большое количество людей испытывают определенные сложности в выстраивании коммуникации. Часты случаи, когда, допустим, иностранец европеоидной наружности инициирует контакт на японском языке, но в силу психологического барьера японец, не имевший контакта с иностранцами, не мог воспринимать японскую речь от не-японца. Однако, есть и обратная сторона медали. От лица азиатской наружности, чаще всего, ожидают свободное владение японским языком.

Студенческая группа, в которой я обучалась, является отличной базой для изучения иностранных студентов в Японии и отношения к ним в обществе. Данная группа состояла из граждан Казахстана, Узбекистана, США, Малайзии, Болгарии, Турции, Тайваня и Кореи. Среди них были представители европеоидной, монголоидной и негроидных рас.

Данный аспект – то есть, наружность студента, играет решающую роль в первичном восприятии. Европеоиды и афро-американцы имеют имидж, стереотип “хрестоматийных” иностранцев, к ним относятся с пониманием и закрывают глаза на возможные оплошности. В то время как ситуация с монголоидами, азиатами, обстоит сложнее. От нас ожидали полного подчинения правилам, пониманию социальных ролей и знания японского языка. Например, особенно сложно пришлось одному студенту из США, который является наполовину японцем, наполовину корейцем. Всю жизнь он прожил в США, владел японским языком на начинающем уровне и был мало знаком с обществом страны. Но смотря на его наружность и японскую фамилию, окружающие сразу же сняли с него ярлык иностранца, проявляя более жесткое отношение без скидок на жизнь за рубежом. Он считал, что это несправедливо, ведь по сути, он такой же иностранец, как и все американские студенты вокруг.

Но, следует отметить, что большинство японцев стремится помочь и объяснить то, что, по их мнению, сложно для понимания иностранцев. Не жалея при этом ни сил, ни времени.

Япония – страна, которая чтит и уважает свои традиции. Такого же отношения они требуют от всех, кто находится на их территории – и, конечно, в этом они правы. Поэтому, в роли иностранного студента необходимо понимать свои позицию и права, следовать правилам страны, в которой находишься. Как говорится, в чужой монастырь со своим уставом не лезут.

Статус иностранного студента – необычен и в чем-то даже отличен от простого статуса иностранца. На него возложены надежды родной страны – надежда на то, что представитель в лице студента покажет свой край с лучшей стороны, создавая позитивный образ.

Роль иностранного студента в японском обществе – явление, которое следует изучать всесторонне, начиная от истории до экономико-политических процессов нынешнего времени. Оно тесно связано с родной страной, отношениями между странами и стереотипами в обществе. Цель данной статьи – передать эту мысль, а также дать общее представление о положении иностранных студентов в Японии.

Использованная литература:

1. Япония. От сегуната Токугавы – в XXI век/ Джеймс Л. Мак-Клейн; пер. с англ Е.А. Красулина. М.: АСТ: Астрель, 2011.
2. Oshima, Akihide. (2009) *Sakoku to iu Gensetsu*. 大島明秀 『「鎖国」という言説』) Kyoto in Japan: Minerva Publisher.
3. Benedict R. *The chrysanthemum and the sword: Patterns of Japanese culture*. Boston, Cambridge, 1946.
4. Японский феномен. М. – РИО Института востоковедения РАН. 1996г.
5. *Statistical Handbook of Japan*. – Statistics Bureau, Ministry of Internal Affairs and Communication, Japan. 2018.

Мұстафақызы Карина
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Шығыстану факультеті,
2-курс (бакалавр), Аударма ісі.
Ғылыми жетекшісі: Қалиолла А.

КОНФУЦИЙ ІЛІМІНДЕГІ ЖӘНЕ ӘЛ-ФАРАБИ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК ПЕН ТОЛЫҚ АДАМ ИДЕЯСЫ

Қасиетті қазақ даласы талай ұлы ғұламаларды дүниеге келтірді. Қазақ топырағында туған көкірегі ояу, көзі ашық, ойшыл азаматтар өз шығармаларын көпке ортақ тілде жазып, кейінгі ұрпаққа мұра етіп қалдыра білді. Солардың бірі – түркі халқына ортақ, танымал ғұлама Әбу Насыр Әл-Фараби.

Әр заманның ел басқаруда өз идеологиясы болады. Кезінде Қарахан мемлекеті үшін де дәуір талаптарына сай келетін өз идеологиясын жасау қажеттігі туды. Осы қажеттілік негізінде Әл-Фарабидің «Әлеуметтік – этникалық трактаттары» өмірге келді. Бұл кітап алдымен елді басқаратын әкімдер үшін маңызды болды. Өзінің сан ғасырлық ұрпақтарының азбауы үшін, берекесінен, бірлігінен айырылмауы үшін қоғам, мемлекет және саясат туралы аса терең ғылыми еңбектер жазып, бұл салада әлем ғұламаларының деңгейіне көтерілді.

Жалпы қазақ халқында идеал мемлекет, бекзат адам, гуманизм, ақиқат, бақыт тағы басқалары жөнінде ой толғаған Әбу Насыр Әл-Фараби, Абай, Шәкәрім секілді ойшылдар жеткілікті. Тарихи әрі саяси көршіміз Қытай мемлекетінде Конфуций ілімінің орны ерекше болса, біздің елімізде де Әл-Фарабидің еңбектерінің құндылығы зор. Мен өзімнің осы еңбегімнің өзегі ретінде ортағасырлық осындай ғұлама, ойшыл әрі әлемнің екінші ұстазы атанған Әбу-Насыр Әл-Фараби мен Қытайдың ұлы ұстазы Кун-Цзының адамгершілік пен толық адам идеясындағы үндестікті алдым. Өйткені Кун-Цзы мен Әл-Фараби екі бөлек қоғамда, екі бөлек уақытта өмір сүрсе де, олардың шығармаларындағы ұқсастық пен үндестік еңбектерінен айқын көрінеді. Еңбектерінен ғана емес, өмір жолдарынан да айтарлықтай ұқсастықты байқауға болады.

Әлемде ислам, христиан және буддизмнен кейін кең тараған ілімнің бірі – ол ертеде Қытайда дүниеге келіп, қалыптасқан Конфуций ілімі. Аспанасты Қытай елі ежелгі заманнан бері күні бүгінге дейін ойшыл әрі философ Конфуцийдің идеялары мен көзқарастарын ұстанып, үлгі тұтып келеді. Конфуций біздің заманымыздан бұрын 551-479 жылдары өмір сүрсе де, оның бекзат адам және адамгершілік, берік мемлекет пен тең қоғам туралы идеялары ғасырлар бойы Қытай династияларының негізгі мемлекеттік доктринасына айналды. Кун-Цзы ұстаздың бекзат адам мен оның қасиеттері, нағыз билеуші мен оның міндеттері туралы нақыл сөздері әлі де әр қытайлықтың жадында сақтаулы.

Мысалға алатын болсақ, екі ойшылдың да өз еңбектерінде аса мән берген мәселесі – бекзат, толық адам болды. Оларды толғандырған сұрақ:

- Адам қалай мінсіздікке (бекзаттылыққа) жете алады және не үшін?
- Адамда бекзаттыққа деген ұмтылыс неден пайда болады?

Міне, осы секілді сұрақтар адамзат баласы пайда болғаннан бері маңызды мәселеге айналды. Бекзат (толық) адам мен оның бекзаттығы жөнінде Қасиетті Інжілде, Құранда, сондай-ақ Кун-Цзының әйгілі «Әңгімелер мен пайымдар» еңбегінде сөз болған. Ал Әл-Фарабидің әлеуметтік-қоғамдық көзқарастарын танытатын туындылары аз емес. Бұл тұрғыдан алып қарағанда «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары», «Бақыт жолын сілтеу», «Бақытқа жету жайында» деген еңбектерінің мәні өте зор.

Фараби өз дәуірінің перзенті еді. Сондықтан ол халық бақытты өмір сүру үшін елді жақсы әкім басқаруы керек деп түсінді. Ал жақсы әкім әділ, инабатты, мейірімді, жан – жақты білімді, жақсылыққа жаны құмар, батыл, жомарт, өнер мен әдебиетті сүйетін адам болуы тиіс деп, мемлекетті басқаратын адамға осындай биік талаптар қойды. Егер әкім осы талаптарға сай болса, ол әділдікпен және адамгершілікпен елді басқара алатын бекзат, толық адам болғаны. Осы жағынан алып қарағанда, Әбу Насыр Әл-Фараби мен Конфуций іліміндегі ұқсастық айқын көрінеді.

Конфуций – Қытай тарихындағы аса көрнекті әрі құпия тұлғалардың бірі. Нағыз ойшылдың үлгісі әрі «бүкіл Аспанастың ұстазы». Тарихи жағынан алып қарағанда онымен Қытай мәдениетіне қосқан үлесі мен ұзақ мерзімді әсерімен тең келетін тұлға табу бірден-бір қиын. «Аспанасты елін басқару үшін, әуелі иелікті дұрыс басқара білу керек. Иелікті басқара білу үшін, әуелі өз отбасынды басқара білуің керек; отбасыны басқару үшін, әуелі өз-өзіңді басқара білуің керек; ал өз-өзіңді басқару үшін жүрегің мен сананды тазартуың керек; таза жүректің кепілі – адал ниет, ол танымға бет бұрудан

туады; ал таным заттардың болмысын танығаннан туады». Осы қарапайым сөздердің-ақ негізгі мақсаты адамның бекзаттығы болып табылады. Тірі ағза немесе қиын механизм адамдар қоғамының аналогиясы еместей, Конфуций үшін адам болмысы атомдар секілді емес. Ол өзінің әйгілі пайымдауларында адамды қоғамға қарсы қойып қарамайды. Керісінше, ол өн бойында қайталанбас қасиеттер мен күшке ие адам болудың не екендігі жөнінде пайымдайды. Адам боп туылып, тамақ ішіп, ауа жұтып өмір сүрудің өзі біз үшін жеткілікті ме? Хайуан боп туылып, қоректеніп, ауа жұтып, хайуан да өмір сүре алады. Ал мәдениетке жетіп, сол арқылы әдет-ғұрып пен үлкендерді сыйлау және міндетті орындаудан тұратын адами қарым-қатынас орнату ғана адамды адам етеді. Оның ойынша, қоғамның толық мүшесі болу үшін әр адам ескіден келе жатқан ғұрыптарды сақтауға және сыйлауға міндетті.

Сонымен, конфуциандық ілімде адам социалды қоғамдық тұрғыдан алып қарастырылады. Ол былайша айтқанда, «мемлекеттік адам». Ол белгілі бір қоғамдық қызметтер атқарады және оны атқаруға тиісті. Конфуциандық ілімнің ең маңызды жері адам – қоғамның мызғымас бөлігі үшін қажетті төрт қасиет – «Жэнь» адамгершілік, «И» әділеттілік, «Ли» әдет-ғұрып, «Чжи» санадан және үш қарым-қатынасты түсіндіруден тұрады. Осыларды кез келген адам бойында ұстауы қажет. Ал үш қарым-қатынас ретінде мынаны меңзейді: егер кімде-кім өн бойында осы төрт қасиетті тоғыстыра білсе, онда оның үйі берік болмақ. Оның үйі берік болса, мемлекет те берік болмақ. Ал мемлекет берік болса, онда бүкіл ғалам да берік болмақ.

Конфуциандықтың идеалы - осылайша «Цзюнь цзы», яғни бекзат адамды қалыптастыру. Адам өн бойында осы аталған қасиеттерді тоғыстыра алса ғана нағыз бекзат Адам болмақ.

Кун-Цзы ұстаздың осы идеясы Әл-Фарабидің идеясымен үндес келеді. Әл-Фарабидің пәлсапа, логика, психология, этикасы адамгершілік, мінсіз мемлекетті басқару, дін мен философияның арақатынасын айыру, мінсіз басқарушы, толық адамның қасиеттері сияқты идеалдарға бағынуы сол ойшыл өмір сүрген заманның шынайы мәселелерінен бастау алған.

Әл-Фарабидің теоретикалық пәлсапасы әлем дегеннің не екенін танудан, ондағы адамның орнын табудан, адам болмысының мәнін табуды қарастырса, ал «азаматтық» немесе «практикалық» пәлсапасы адам «ізгі ақиқатты» іздеп табу үшін, сондай-ақ бекзаттылық пен бақытқа жету үшін өзіне берілген шектеулі уақытты қалай сүруі керектігін қарастырады.

Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайындағы трактаты» – ойшыл дүниетанымының мазмұнды арналарының бірі. Трактатта ізгілікті қоғам болмысының негізгі тетіктері мен қажетті шарттары туралы жан-жақты талданып, зерделенеді. Әл-Фарабидің пікірінше, «қайырымды қала» идеал болып табылады. Әл-Фараби қайырымды қала деген сау әрі ешбір мінсіз адам мінезіне ұқсас дейді. Себебі, оның әрбір мүшесі денсаулықты сақтау үшін бір-біріне көмектесіп өмір сүреді. Бірақ адам денесіндегі мүшелер бір-біріне табиғаты, атқаратын қызметіне байланысты айырмашылық жасайтындығы сияқты, қала тұрғындары да өздерінің қызметі мен қоғамдағы орны бойынша айырмашылық жасайды деген. Қалада бір басшысы болады, ол өзіне бір саты төмендегілерден белгілі бір істің атқарылуын талап етеді, ал талап етілгендер өз кезегінде өздерінен кейін тұрғандардан талап етеді, осылайша ең төменгі талап ете алмайтын сатылардағыларға да жететінін көруімізге болады дейді.

Әл-Фараби қайырымды қала басшысында алты түрлі қасиет болу керек деп есептейді. Олар: даналық, асқан пайымдылық, сенімділік, ойлау қабілетінің жоғары болуы, соғыс өнерін жетік білуі, денсаулығының мықты болуы. «Осының бәрін өз бойында ұштастыратын адам барлық уақытта кімге еліктеу керек екенін, кімнің айтқан сөзі мен ақылына құлақ қою керек екенін көрсететін үлгі болады. Мұндай адам мемлекетті өзінің қалауынша басқара алады». «Бақыт – әрбір адам ұмтылатын ұлы мақсат» екендігін атап көрсеткен әл-Фараби бақытқа білім мен игілік нәтижесінде ғана жетуге болады, ал ондай мүмкіндік қайырымды қала тұрғындарында көбірек болатындығын дәлелдейді.

Сыртқы фактор – бұл қоршаған ортаның, соның ішінде ата-ана мен отбасының адамның қалыптасуына әсер етуі. Шаршамай, шалдықпай баланы кішкентайынан ата-анасының рухани тәрбиелеуі – оның болашақтағы адамгершілігі мен қоғамдық жетістігінің ең сенімді кепілі. Сондықтан да баланы дұрыс тәрбиелеу ата-ананың маңызды міндеті болып табылады. Бірақ балалар да өз ата-анасының алдында белгілі бір міндеттерді орындауға тиісті: олардың әр кез сөзіне құлақ салып, айтқанын орындау; ілтипатпен құрмет көрсету; қартайғанда қамқор болу және оларды еске алу. Осы секілді мемлекет те әке, ал қарамағындағы халық – оның балалары. Конфуцийдің пікірінше, осылайша олардың арасында идеал қарым-қатынас орнайды. Конфуциандық «сяо», яғни үлкенге құрмет тұжырымының мәні осында. Барлық белді ойшылдардың көп бөлігі – конфуцийшілдер осы ілімнің аясында осылайша адам болмысын зерттеуді, оның жаман не жақсы жағын зерттеуді осылай қарастырады.

Ортағасырлық ислам философтарының да ілімі адам болмысын зерттеуге арналған. Философияның негізгі міндеті ретінде олар адамның толығын, яғни бекзаттығын алған. Әл-Кинди, Әл-Фараби, Ибн-Сина бекзаттыққа жету жолы ретінде адамды жан-жақты қырынан зерттеп бақты. Олар толық адам мәселесі ретінде оның іс-әрекеттерінің бекзаттығын негізге алды. Арабтың «камал» немесе «камал-ун» сөзі, міне, осы толыққандылықты, бекзаттылықты білдіреді. Ал ол өз кезегінде «инсанийя» - адамгершілік сөзімен байланысты. Және де «камал-ун» адами тұрғыдан жетілу, толысу деген мағынаға ие болды.

Егерде Шығыстың діни ілімінде толық адам терең ойлы, адамгершілікті адам ретінде қарастырылса, ал Қытайлық еңбектерде Аспан мен адам өзгермес бір бүтін делінеді. Өзінің адами табиғатына бағыну қайырымды, адамгершілікті болу дегенді білдіреді. Аспан мен Адамның негізі – шынайылық деп қарастырады.

Осы жерде айта кетерлігі, конфуциандық ілімнің тағы бір негізі – ол адам мен Аспанның бірлігі. Аспан мен Адам бір бүтінді құрайды. Аспанның адамға тараған қасиет ол Адамның табиғаты деп аталады. Адам өз табиғатына сүйенген кезде бұл «Даоға(жол)» бағыну деп аталады. Тәрбиенің өзі - «Даоның» шынайылығына бағыну. Аспан Қытай идеологиясында – жоғарғы бейнесіз жаратушы немесе рухани реалдылық іспеттес. Сондықтан да барлық адамға Аспанның қатысы бар деп тұжырымдайды. Адам мен Аспанның бір бүтіндігі жайлы тезистің мәні де осында. Осы тезис жалғыз конфуциандықтың ғана емес, даосизмнің де, қытайлық буддизмнің де, яғни бүкіл қытай идеологиясының негізі. Адам мен Аспанның бір бүтіндігі – конфуциандық моральдің іргетасы. Көптеген конфуциандық ойшылдар адам табиғатынан қайырымды, ал оның қайырымдылығы Аспанның деп ұйғарған. Конфуцийдің өзі «мендегі қайырымдылық – бұл Аспанның әрекеті» деп айтқан.

Өз әрекеттерінде шынайы бола білген адам толық адам бола алады. Өз міндетіне берік адам жалғыз қалғанда да өз әрекеттеріне жауап бере алады. Толық адам болуға ұмтылу – ішкі процесс, сондықтан да жанында адамдар бар ма, жоқ па маңызды емес. Бірақ адамның табиғаты басқа адамдардың ортасында ол өзін жалғыз қалған кезіндегіден бөлек ұстайтындай және толық адам болуға деген ұмтылысы бәсеңдейтіндей боп жаратылған. Жалғыздықта да, адамдар арасында да өзінің ұмтылысынан таймай, соған беттеген адам ғана нағыз толық адам бола алады.

Толық адам қарапайым адамдардың ортасында өмір сүреді, ол өз отбасысымен, ата-анасы, жұбайы, балаларымен де үйлесімді қарым-қатынаста бола алады. Оны шынайы әрі нағыз моральға ие болғандықтан және іс-әрекеттері Даоға сәйкес келгендіктен толық адам деп атайды. Қоғамда ол кез келген бедел мен қызметке ие бола алады. Егер беделі жеткілікті жоғары болса, соған сәйкес өмір сүреді, бірақ өзінен қызметі төмендерге менсiбеушiлiкпен қарамайды. Қиын жағдайда да өзін сәйкес ұстайды, жоғарыда тұрғандардың алдында жағымпазданбайды. Жағдайдың ауыр не жеңілдігіне қарамастан, ол әркімге әрқашан қайырымды. Кінәні тек өзінен іздеген шалыс атқан садақшы секілді бүкіл сәтсіздігі мен қайғысы үшін тағдырын не Аспанды не айналасындағыларды жазғырмайды. Толық адам әркез өзін шынайы әрі сенімді ұстайды және өз тағдырына мойынұсынады. Міне, конфуциандық идеологияның негізінде толық адам тұлғасы осындай.

Ал Әл-Фараби болса, толық адамның тұлғасын білім алумен, ой мен сананың толысуымен байланыстырады. Әл-Фараби білімді ғылыми тұрғыдан емес, саналылық, ізгілік тұрғысынан түсінген. Білімді ізгілік ретінде түсінбей, неге толық адам ізгі деп түсіндіру мүмкін емес дейді. Әл-Фарабидің ойынша, **ең үлкен ізгілік – бұл қайырымды болу, сондықтан да қайырымды адам – бұл толық адам.** Жақсылық – білімді толықтырып тұратын ең жоғары ізгілік. Әл-Фараби жақсылықты практикалық және теориялық білімнің бірлігі ретінде түсініп, жақсылық туралы білімі іс-әрекеттен көрініс табуы керек дейді. Осылайша, Әл-Фараби де Конфуций секілді адамды жаратылысынан әу бастан қайырымды, ізгі деп түсінеді.

Бүгіндері біз Қытай мемлекетіне қызыға қараймыз. Қытайдың мемлекеттік әлеуеті, экономикалық дамуы, әлеуметтік саладағы қол жеткізген табыстарын былай қойғанда, он дағы дәстүршілдік, өткенге ілтипатпен қарау, Конфуций ілімін бүгінгі күнге лайықты қолдана білуінің өзі қандай да болса құрметке лайық. Қытай қоғамының «гармониялық қоғамды дамытуға» бет алуының негізінде осы дәстүршілдік ұстанымы жатыр. Ал өзіміздің Егеменді, Тәуелсіз мемлекетіміздің қалыптасуы мен болашақ дамуына үлес қосқан Шығыстың ұлы ойшылы, адамзаттың екінші ұстазы Әл-Фараби бабамызды алсақ болады. Аудармалары арқылы Еуропаны антикалық кезең даналарымен қайтадан табыстырған, жаратылыстың, болмыстың заңдылықтарын терең зерттеген ғалым трактаттарының басым бөлігін **қоғам мен жеке адам, мемлекет пен оны басқару, ақиқат жолы, адам баласын бақытқа жеткізетін жол іздеу, адам өміріндегі ізгілік мәселелеріне** арнаған екен. Онда ұлы ғалым нағыз гуманист ретінде адамның ақыл-ойының жан-жақты дамып, табиғат пен қоғам

сырын толық ашуы мүмкін екеніне кәміл сенеді, адамзат қоғамындағы барлық проблемаларды шешуге қабілетті ең басты күш – ақыл-парасат деп біледі.

Фараби «ақиқат біреу-ақ, оған әржақтан, әртүрлі деңгейден қарауға болады, сондықтан ол туралы түрліше балама қорытындылар жасау мүмкін», – деп санайды. Фарабидің айтуынша адам өзінің жетілу жолында «адамдықтың баспалдағынан» өтеді. Қайырымдылықты үйренуге бола ма? Бұл Фараби үшін өте маңызды мәселе болды. Оның шешілуін адамның жеке қызметінің идеясымен адамшылықтың жоғарғы шыңына - бақытқа жетуімен байланыстырады. Фарабидің ойынша, адам Құдайдың араласуынсыз белсенді түрде еңбек етіп, өзін жақсы үлгіде тәрбиелей отырып қайырымды бола алады. Ақыл – ой, бақыт, қайырымдылық Фарабидің ілімінде гуманистік принцип болып қарастырылады. Ақыл мен адамгершілік, қайырымдылық өзара табиғи түрде байланысып жатқан құбылыстар екенін түсіндіреді. Адам өзінің мінез-құлқын жетілдіре түсу үшін, ең алдымен, өзіне мейлінше адал болуы тиіс. Сонда ғана адам өз бойындағы ізгілікті қасиеттерді барынша жетілдіре түсуге мүмкіндік алады.

Әл-Фараби - орта ғасыр мен жаңа заманның, шығыс пен батыс мәдениетінің ортасында, екі уақыттың, екі аймақтың ерекшеліктерін, ілімін зерттеп, адамзат өркениетінің болашағын тереңнен тани білген ойшыл. Адамзат баласына өскен ортасынан, жүрген жерлерінен жиған білімін, дін ілімінен үйренген ғылымын ұсынып, сол арқылы болашақта ғылымның, технологияның күшімен қалыптасқан адамзаттың жаңа өркениетіне үлгі болатын, жаһандану заманында адамның болашағына қамқор болатын қайырымдылықтың үлгісін жасап кеткен. Сонымен Фараби бабамыз болашақ қоғамды адамдардың емін-еркін, азат өмір сүретін, қоғам мүшелерінің бәрі тең, бірін-бірі құрметтейтін, бақытты қоғам орнайтындығына сенді.

Қорыта айтқанда, Әл-Фараби ілімі де, Конфуций ілімі де талай ғасырлар бұрын пайда болғанына қарамастан, әлі күнге дейін өз маңызын жоймай келеді. Олар бүкіл дүниежүзі түркі елдері оқитын және Қытай халқы пір тұтатын ілім ретінде сақталып келеді. Мұның өзі олардың ілімінің аса терең даналыққа, ақыл-ойға негізделгендігінің белгісі. Тіпті, олардың ілімінің ұлылығы соншалық – бұл ілім қағидалары, талай заман өткеніне, талай қоғам ауысқанына қарамастан, өзінің маңызын, мәнін жоймай келеді. Керісінше, дәл бүгінгі таңда моральдық, рухани құндылықтар тапшылығын көріп отырған қоғамда одан сайын актуалды бола түскен сияқты. Егер әрбір адам осы идеяларды мұқият зерделеп, өз өмірінің басшылығына алса, толық адам болып қалыптасатындығы, адамгершілік пен ақиқат арқау болған қоғамның тура жолға түсетіні, онда гармония мен үйлесімділік орнаған идеалды мемлекеттің қалыптасатындығы күмәнсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әбу Насыр Әл-Фараби. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы туралы трактат» - Алматы, RS: Халықаралық Абай клубы, 2015. – 284 б.
2. Әбу Насыр Әл-Фараби. «Этика туралы трактат»
3. Кун-Цзы. «Әңгімелер мен пайымдар»
4. Лао-Цзы. Дао Дэ Цзин. «Древнекитайская философия»: в 2 т. М., 1972. Т. 2 С. 306
5. Н.Келімбетов «Ежелгі дәуір әдебиеті »
6. <https://kazneb.kz/html>

Мұхамеджан Бегімай Бақтыбайқызы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Шығыстану факультетінің 1-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы **Әбелдаев Жәнісбек Әкімбекұлы**

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ: ТҮРКІЛЕРДЕГІ ЖЫЛҚЫ КУЛЬТІ

Ежелден көшпенділер мен жылқы жануарының бірге өсіп, біте қайнасқаны сондай, қазақты жылқысыз елестету мүмкін емес-ті. Жылқы-қазақ халқының ең сүйікті жануары. Қазақ халқының дүниетанымында, ділі мен тілінде жылқыға қатысты өзгеше философиялық және мәдени жүйе қалыптасқан. Ішсең асың, кисең киімнің, мінсең көлігің деп сипаттайтын бұл жануардың ең алғаш қазақ даласында қолға үйретілгені 100% ға дәлелденіп отыр. Атты қолға үйретіп, ұстайтын адамдарды «атбегі» деп атайды. Қазірде жылқы орнын техникалық көліктер басқан заманда көп жерлерде жылқы қолданыстан шығып, тіпті сиреп барады. Осыған байланысты бүгінгі қарастырылатын мәселелер: Жылқы мәдениеті қазіргі таңда қаншалықты қолданыста? Ат мәдениетін жаңғырту мақсатында қандай істерді қолға алуымыз керек? Қолданысы неге сиреп қалды? Десе де темір тұлпарлардың күші әлі күнге дейін жылқы күшімен есептелетіні бізге мәлім. Бірақ, қолданыс аясы тарылған. Жоғарыдағы сұрақтарға

жауап алмас бұрының алдымен, бізге жылқы жайлы таным-түсінігімізді кеңейту керек. Бірі білсе бірі білмес, бағзы заманнан бергі бізге жеткен жылқылардың өзіне тән жасы, түрі, түстерінің атауы болады. Жас мөлшеріне тоқталсақ, өсуіне қарай:

Құлын - бір жасқа дейінгі жабағысы көтерілмегені. Әлі күнге дейін ел ішінде жас сәбиді «құлыным» деп еркелету түрлері бар.

Жабағы - бір жасқа толмаған, құлын жүні түспегені.

Тай - екі жастағысы.

Құнан - үш жастағысы.

Дөнен - төрт жастағысы.

Бесті - бес жастағысы.

Биенің атаулары:

Бие - құлындайтын жылқының бес жасқа келгені.

Байтал - жылқының екі жастан бес жасқа дейінгі ұрғашысы. Осыған байланысты қазақта «Байтал шауып бәйге алмас» деген мақал бар. Оған синонимдік мағыналас екінші мақал «Әйел бастаған, көш оңбас» деп халқымыз тауып айтқан екен. Жылқылардың түр-түсінде де айырмашылық болады. Жылқының түсі денесіндегі жүнінің, сондай-ақ жалы мен құйрығының түсіне байланысты. Аттың түсі кейде жас шамасына да байланысты болады. Мысалы, сұр түсті аттар бастапқыда баран, торы немесе жирен болуы мүмкін.

Терінің және жүнінің түсі бір түсті болса, ондай аттарды тез анықтап, есте сақтап қалуға болады. Жылқылардың негізінен мынадай түрлері кездеседі:

Баран – бүкіл денесі, басы, аяғы, жалы мен құйрығы қара;

Жирен – бүкіл денесі, басы, аяғы, жалы мен құйрығы жирен Құла – бүкіл денесі, басы, құйрығы мен жалы құла, көп жағдайда қара бояулары басым; Аққұла – бүкіл денесі, басы мен аяғы ақшылт шағылады, ал жалы мен құйрығы да сондай немесе ақ түсті. Екі түстілерге мыналар кіреді: Торы – бүкіл денесі мен басы қоңыр, құйрығы мен аяғының алдыңғы жақтары қара; Қарагер – денесі, басы мен аяғы қара түсті жылқылардыкіндей қара, маңдайлығында, көзі мен танауының айналасында, шабы мен құйысқанында қоңыр түсті; Құлагер – бүкіл денесі мен басы сарғыш шағылды, жалы құйрығы мен аяқтарының алдыңғы жақтары қара, арқасында белдеулікті қара жолағы болады; Шабдар – денесі мен басы қоңырлау немесе жирен, жалы мен құйрығы денесіне қарағанда ашықтау, көкшілтім немесе ақшылтым болады.

Қара қоңыр – денесі мен басы қоңыр немесе жирен түсті, жалы мен құйрығы ашықтау, ақшыл болады. Олардың түрі көп болғанымен қазіргі кезде «Ақалтеке» тұқымына көбірек көңіл бөлінуде. Оны түркілер орынды мақтаньш етеді. Қаз мойынды, қамыс құлақ, артық майды бойына дарытпайтын сыйда арғымақтар паңдықтың, тектіліктің нышанындай. Бұл тұқымды қазіргі кезде өте ертеде шыққан деп дәлелдеушілер көп. Теке руында — теке, жәуміт руында — жәуміт тұқымы түзілген. Сөйтіп, арғымақтардың жалпы атауы алдымен «теке-жәуміт» атаныпты. Кейін түркімендер Ақал оазисіне келіп қоныстанған. Осы сәттен асыл тұқымды жылқылар «ақалтеке» атаныпты. Ағылшынның таза қанды мініскер жылқысы осы тұқымнан алынған. Өз билігі өзінде болмай, бөтен елдің боданы болып отырған 19 ғ. ғасырдың аяғында жаппай тасып әкетудің салдарынан ақалтеке тұқымы саны мен сапасын жоғалта бастайды. Сонда басқа жылқылармен қаны араласпаған айғырлар ұстап қалған дана ақсақалдар ауыл-ауылды өздері аралап жүріп, ақалтекенің тұқымын таратқан екен. Олардың Бойноу, Мелекуш, Бекназар-қара, Бекназар-ала атты айғырларының есімдері де қазіргі ақалтекенің тарихында ерекше құрметпен аталады.

Біздің сонау көшпенді ата-бабаларымыздың, дала өркениетіндегі жарқын да, елеулі көрсеткіштерінің бірі де – жылқы. Ежелгі заманадарда жерімізді жайлаған сақ тайпалары да, Алтайдан Дунай өзеніне дейінгі кең байтақ аймақта үйір-үйір жылқы өсіріп, ат құлағында ойнауды өнер дәрежесіне көтерген. Сақтардың балалары мен әйелдеріне дейін ат үстінде соғысу тәсілдерін жас кезінен жетік меңгеріп, көрген жұрттың зәресін ұшырған. Олардың қанқұйлы жорықтарынан соң, Еуропада, Кіші Азияда, Жерорта теңізінің бойында, Мысырда атпен бірге жаратылған кентаврлар туралы аңыз тараған.

Біздің қазақ халық ертегілерінде де, батырлық жырларында да, айта кетсек «Алпамыс», «Қобыланды» сынды жырларда жылқыға ерекше бір бөлім арнап түр, түсін сипаттап, батырдың айнымас досы ретінде көрсеткен.

Жылқы малы жайлы мифтік оқиғалар да кездеседі екен. Жылқы малымен байланыстырылған сенім-нанымдар мен ғұрыптар комплексі, олардың бастапқы магиялық сипаты жөнінде шолу

материалдары бар. Мұндай магиялық әрекеттерді, А. Тоқтабаевтың айтуына қарай, былайша топтастыруға болады:

1. Жылқы малы әйелді босандыру шараларына қатыстырылады.
2. Жылқы емдеу шараларына қатыстырылады.
3. Жылқы баланың қырқынан шығарылуы шараларына да қатыстырылады (үзеңгі астынан құндақтағы баланы өткізу; асыл тазы, төбет иттерді де үзеңгі астынан өткізген).
4. Тұлпар тұяғының ізін "періштенің ізі" деп түсіну, тұяқтың ізі түскен топырақты емдік-сақтамдық мақсаттарға пайдалану, тастағы тұлпар ізіне "табыну".

Жылқыны «Жесең – тамағың, мінсең – көлігің» деп, халқымыз айтып кеткен-ді. Осы тіркеске « ішсең дәруменің» деп те қосуымызға болады. Расымен жылқыны қай саладан алып қарасақ та, пайдасы өте зор. Соның ішінде медицина саласында да алатын орны орасан. Жылқының сүтінің маңыздылығы мен құнарлылығының көптігі сонша, тіпті медицинада емделуге келмейтін ауруларды да жазатын қасиеті бар-мыс. Кезінде соғыс жылдарында қазақ жеріне әскери тұтқын болып келген неміс сарбазы Рудольф Шторх деген кісі туберкулездің ең ауыр түрімен науқастанған. Дәрігерлер оны басқа адамдарға жұқтырмас үшін лагерьден шығарып жіберген. Өлім аузындағы неміс солдатын, қазақтың бір шопаны тауып алып, үйіне алып келіп, жаңа сойылған қой терісіне орап, жылқының жаңа сауылған саумалын беріп, жарты жылда өлім аузындағы неміс солдатын ауруынан айықтырған екен. Бұл оқиға, жылқы сүтінің медицинадағы дозасы жоғары мықты препараттардан да асып түсер қасиеті бар екендігіне дәлел. «Жылқының бұл қасиетінің бәрі қайдан келеді, басқа жануарлар сынды жылқы малы да жәй жануар емес пе?» деген сынды ой ойлауымыз да мүмкін. Құдай жылқы малын, жануарлар ішіндегі ең тазасы етіп жаратқан. Жылқы малы:

1. Судың ең тазасын тауып ішеді
2. Шөптің шырыны мол, нәрлі түрін жейді.
3. Өзінің үйіріне басқа айғырларды қоспайды.
4. Өз үйірін барынша қорғап жүреді делінген.

Бұл қасиеттері жылқының ақылды, сезімтал болып жаратылғанын көрсетеді.

Қазақтың қанындағы жылқы малына деген махаббаты мен оған деген сүйіспеншілігін философиялық деңгейдегі танымға ұласқан мақал-мәтелдерінен-ақ аңғару қиын емес. 1) Жылқы ішінде жүйрік көп, қазанаты бір бөлек. Ел ішінде жігіт көп, азаматы бір бөлек. 2) Жақсы аттың артынан құнан ереді, Жақсы жігіттің артынан ұлан ереді. 3) Жақсы атқа бір қамшы, Жаман атқа мың қамшы. 4) Жақсы аттан жал кетсе де, Әл кетпейді. 5) Жақсы айғыр үйірін бөріге алдырмас, Батыр жігіт ауылын ұрыға алдырмас. Кезінде жігіттің жақсы қасиеттерін айтқан кезде міндетті түрде «Аттың құлағында ойнайды» деген тіркес қолданған. Мұның өзі жігіттің осал емес екендігін білдірген. Жылқы психологиясы әлемдік иппология (жылқы жөніндегі ғылым) ғылымында өзекті мәселелердің бірі. Соңғы кезде бұл тақырыпты зерттеу үшін күрделі тәжірибелер жасалып, іргелі зерттеулер жарық көруде. Үнемі мал бағып жүрген халық, мал мінезінің қыр-сырларын да біледі. Қазақ өзін жылқы мінезді халықпыз дейді. Жылқы басқа малға қарағанда таза, кірпияз, кінәмшіл, судың тазасын ішетін, шөптің асылын ғана жейтін мал. Ең бастысы жылқы өзіне басқаның үстемдік етуіне, тапап-талауына, аяққа басуына жол бермейді. Жылқы еркіндік сүйгіш, бостандықтың символы. Қазақ табиғатында кіршіксіз тазалықты сүйген, біреуге бас июді, біреуге құл болуды, тіпті біреудің бірауыз сөзін басынан асырмайды. Сондықтан қазақ сөзінің мәні еркіндік сүйгіш, «өз еркімен жүрген дала серісі» деген мағынаны береді. Қазақтың жылқыны «есті жануар», «тілсіз адам», жылқының бір-ақ кемістігі бар, құдай оған тіл бермеген», – деуі бекер айтылмаған. Қазақ жылқымен сөйлеседі. Биені сауып жатқанда, әсіресе үлкен әйелдер «қарағым», «шырағым» деп, атты бәйгеге қосарда иесі атымен сөйлескендей болады. Атпен сөйлескенде қасында ешкім тұрмауы керек, жеке сөйлесу керек, – деп жатады үлкендер. Екі нәрседе қасиет бар дейді: бірі адам, бір жылқы. Атпен байланысты ойын түрлері де көп. Олар бәйге, қыз қуу, теңге ілу, ат үстіндегі тартыс, аударыспақ, көкпар тарту, жамбы ату т.б. Ат жайлы біз біле бермейтін бірнеше қызықты деректер де бар. Мысалы: Жылқының бес мүшесі өте жақсы дамыған. Олар: құлақ, көз, ауыз, мұрын және сезім түйсігі. Олар өз иесінің көңіл-күйін бірден сезіп қояды. Басқа жануарларға қарағанда жылқы айналасын түрлі-түсті реңкте көре алады. Бірақ, қызыл мен көк түсті ажырата алмайды. Ең маңыздысы, жылқының көру аумағы 360 градусты құрайды екен. Ол алдыға қарап тұрса да екі жағы мен артында не болып жатқандығын көріп тұрады. Жылқының жасы мен денсаулық жағдайын атбегілер тісіне қарап ажыратады. Жылқы малын қолға үйрету, жылқы шаруашылығы, мәдениеті қайдан шыққаны туралы сөз қозғалса болды, басқа жылқы өсіруші халықтар қазақтармен пікір таластыратыны бәрімізге мәлім. Бірақ зерттеулер нәтижесінде жылқы мәдениеті ең алғаш қазақ жерінде пайда болғандығы туралы дәйектер бар. Оны Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Ұлы даланың 7 қыры» атты өз жолдауында «Атқа міну

мәдениеті» бөлімінде: «Атқа міну мәдениеті мен жылқы шаруашылығы жер жүзіне Ұлы даладан тарағаны тарихтан белгілі. Еліміздің солтүстік өңіріндегі энеолит дәуіріне тиесілі «Ботай» қонысында жүргізілген қазба жұмыстары жылқының тұңғыш рет қазіргі Қазақстан аумағында қолға үйретілгенін дәлелдеді. Жылқыны қолға үйрету арқылы біздің бабаларымыз өз дәуірінде адам айтқысыз үстемдікке ие болды. Ал жаһандық ауқымда алсақ, шаруашылық пен әскери саладағы теңдессіз революцияға жол ашты. Жылқының қолға үйретілуі атқа міну мәдениетінің де негізін қалады. Бес қаруын асынған салт атты сарбаз айбарлы көшпенділер империялары тарих сахнасына шыққан дәуірдің символына айналды. Ту ұстаған салт атты жауынгердің бейнесі – батырлар заманының ең танымал эмблемасы, сонымен қатар атты әскердің пайда болуына байланысты қалыптасқан көшпенділер әлемі «мәдени кодының» айрықша элементі. Автокөлік қозғалтқыштарының қуаты әлі күнге дейін атты күшімен өлшенеді. Бұл дәстүр – жер жүзінде салт аттылар үстемдік құрған ұлы дәуірге деген құрметтің белгісі. Біз әлемнің барлық түкпіріне ежелгі қазақ жерінен тараған осынау ұлы технологиялық революцияның жемісін адамзат баласы XIX ғасырға дейін пайдаланып келгенін ұмытпауға тиіспіз» деп жылқы өсіру мәдениеті қазақ даласынан шыққандығын баса көрсетіп, айтады. Өз ойымды қорытындылай келе, жылқысыз қазақ, қазақсыз жылқы жоқ дегім келеді. Жоғарыда қозғалған тақырыпты өзекті мәселе деп қарай білуіміз керек. Сан ғасырлық тарихымызды жоғалтқан біздер ендігі кезекте ат мәдениетінен қол үзбеуіміз керек. Ескімізді қайта жаңғырсақ, көненің көзі, асылдың сынығы іспеттес мәдениетіміздің бұл түрінің бізге берері көп. Дені сау, ақылы жетік, саналы, ержүрек ұрпақ тәрбиелеу Сіз бен біздің қолымызда. Түбі бір түркі халықтары өлгенімізді тірілтіп, бір жағадан қол, бір жеңнен бас шығарар болсақ, әлемді мойындатудың да ауылы алыс емес. Теңіздей бұл мәселеге әр қазақ тамшыдай үлес қосар болса алар биігіміз, жетер шыңымыз да таусылмас. Сайын далада жылқы тұяғының дүбірлі шабысы таусылмасын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1) Егемен Қазақстан газеті «**Нұрсұлтан Назарбаев: Ұлы даланың жеті қыры**» мақаласы, 21 қараша 2018 жыл.
- 2) Биология: Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. Алматы: Атамұра, 2007.
- 3) Қазақ энциклопедиясы
- 4) «Қазақ Радиосы» интернет желісі, «**Атқа міну мәдениеті**» мақаласы. 21.11.2018 жыл
- 5) «Аргымақ» танымдық порталы «Жылқы мәдениеті» (бейнеролигі) 03.04.2015 жыл
«Жылқы жайлы қызықты деректер» мақаласы 14.10.2015 жыл
- 6) Infoqmburo.kz желілік сайты «Белсіз қалсаң, дертті болсаң саумал іш» мақаласы 14.08.2017 жыл
- 7) «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998
- 8) «Ұлттық атаулар - халық мұрасы» Ә.Сүлейменова, Ү.Қарасайұлы - Шымкент, 1999

Нуржаева А.М.

PhD докторант,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.д., профессор **Алдабек Н.А.**

ТАМАҚТАНУ МӘДЕНИЕТІ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ЭЛЕМЕНТІ РЕТІНДЕ

Қытайдың ұлттық тамақтану мәдениетінің ерекшеліктері жаһандану жағдайында ұлттық бірегейліктің маңызды элементтерінің бірі ретінде қарастырылады. Бұл мақалада қытай мәдениеті олардың тамақтану мәдениеті арқылы көрсетіледі. Символдар, ортақ мәдени идеялар және ортақ ұлттық рух. Және де тағамдардың сыртқы көрінісінен бастап, оның дәмі мен эстетикалық талғамы, мәдени бірегейлік айқын көрініс тапқан қытайдың тамақтану мәдениетіндегі ұлттық рухтың рөлі қарастырылады. Қытайдағы түрлі этностардың жалпы және мәдени бірегейлігін айқындау, таныстыру Бұқаралық ақпарат құралдарының басты міндеті болып табылады.

Түйін сөздер: мәдени бірегейлік, ұлттық бірегейлік, тамақ, Қытай

Relevance. In an era of growing international intercourse, “national food is often the only link with the historical homeland and does not make one feel rootless” (Pavlovskaya, 2015: 11). China is a multi-ethnic country and each ethnic group has a very different culture. In the light of this fact, in order to preserve the integrity of the state, the people need to know that despite all the differences between dozens of ethnic groups, they still have much in common. This common and becomes a national identity, confirming their historical

affinity. Here, the media play a significant role in the acquaintance, acceptance, identification and demonstration of the community and identity of the culture of various ethnic groups in China. The media cover events occurring outside the audiovisual perception, interpreting reality, affect our worldview. Playing an entertaining role in the life of people, the media become a mechanism for effectively and actively influencing public opinion and self-consciousness, guiding and shaping whole generations. What to eat, and what to not, why eat this or that, how to eat - all these questions would seem just the needs of the human instinct and habits, in fact, contain a rich culture. Today, with the deepening of economic globalization, the behavior and eating habits of a certain ethnic group inevitably affect the survival and lifestyle of other ethnic groups, and are even closely linked to the future of humanity.

The object of the research is the role of the TV program “A Bite of China” in the formation of the Chinese national identity.

The subject of the research is food culture as an element of national identity.

Purpose. To consider the influence of the TV show “A Bite of China” in the formation of the Chinese national identity, through a demonstration of commonality in the food culture of various ethnic groups in China.

Tasks.

To consider the role of the media in the formation of national identity

To consider the influence of the TV show “A Bite of China” in the formation of the national identity of the Chinese

To consider the role of food culture in the formation of national identity

To identify the role of culture in human self-identification

Material and methods. In this study, scientific materials of print and electronic publications in Russian, English and Chinese were used. Such empirical research methods as direct observation and comparison were used in the work, where personal experience of direct observation was compared with scientific data of scientific materials, as well as theoretical research methods - analysis of the influence of media and food culture on the formation of Chinese national identity and the synthesis of the data obtained as a result of earlier analysis.

Literature review. Chen Xiaoqing, editor-in-chief of A Bite of China, notes: “We treat food with reverence. We ritualize our entire daily life ... The relationship between cultural rituals makes us feel deeply that the rituals that take place in everyday life are a common language used and a connection. Its "mystery and strength" lies in its universality. Its meaning is so simple and universal that we feel that it is within us, it is part of us, we also know that it is our legacy” (Pillo, 2003: 51).

Food anthropology, as the name suggests, is based on the study of food habits. However, in specific subjects of research, the views of scientists are not uniform, and each of them has its own focus. Li Dekuan, a professor at the School of Political Science and Law at Ningxia University, argues that the study of the American scientist Marvin Harris was focused on a rational analysis of the ecological composition associated with food choices (Li, 2014: 24). Japanese scientist S. Takao believes that the purchase of food belongs to the category of scientific research. The anthropology of nutrition focuses on the study of "cultural and social aspects" (Takao, 1987: 45-47). German scientist Gunther Hirschfelder believes that the main object of nutritional research in the field of anthropology is “the possibility of eating” (Xiao, 2018: 155).

Analyzing the phenomena of acquisition, production, and consumption in a particular population or ethnic group, anthropologists analyze and interpret cognitive systems, ecosystems, and nutritional systems associated with food systems and politics, economics, and ethics (Li, 2011: 323). Ye. Shuxian, president of the Chinese Society for the Study of Anthropology of Literature and a researcher at the Chinese Academy of Social Sciences, told reporters that "A Bite of China" is a good example. He uses the food anthropology method to show Chinese multi-ethnic food preferences and the culture it contains.

The development process from raw food to cooked food, ceremonial food and food taboos are all important aspects of research in the field of nutrition. Subjects to which scientists pay great attention are food purchases, including the production and exchange of food, the discovery and cultivation of food, the cultural significance of cuisine, the importance of ethnic identity, cultural changes reflected in changes in diet, and cultural adaptation of an ethnic group.

In today's globalized world, the mixing of cultures from different countries is gradually expanding our horizons. At the same time, globalization has caused a tendency to strive for cultural and national identity for each nation and country. Faced with the impact of different cultures, each person must realize their identity through cultural identity, while the nation and country must realize national identity with the recognition of history, customs and national spirit, promote national development and protect national unity.

In 2012, the television documentary “A Bite of China”, shot by China Central Television, and the first large-scale documentary film on food produced in China (Wikipedia, n.d.), which, unlike previous programs, was launched about food and cuisine, does not add too many commercial elements, but focuses more on food as an interpretation of Chinese culture. On the other hand, unlike other documentaries on history and culture, it affects the interests of civilians, perfectly combining the interests of the elite and the tastes of the people, greatly expanding the audience and providing the greatest opportunity to achieve cultural identity and national identity.

An empirical study of the Chinese scholar Lu Ye shows: “In general, the media can have some direct influence on the subjective perception of social cohesion of society or the national identity of the public” (Lu, 2010: 2). Indeed, the popularity of the “A Bite of China” TV program in China and abroad among Chinese shows that “A Bite of China” played a certain role in identifying national identity.

“In general, identity refers to the confirmation of common or identical things. The identification process is the process by which people identify themselves through others or society, that is, the process of finding themselves and reflecting themselves outside of themselves ” (Cui, 2004: 4). Through identification, people can increase certainty and constructive factors in their relationships. “Identity is a constant striving for the roots of oneself, and constant doubt in self-identification is a double study of human nature and spiritual homeland, as well as the ultimate concern for the meaning of life” (Xiao, 2002: 4).

Cultural identity refers to the recognition of a common culture between people or individuals and groups. The use of the same cultural symbols, adherence to common cultural concepts, adherence to common patterns of thinking and behavioral norms is the basis of cultural identity. One of the main functions inherent in a culture is the existence of a common culture is often the basis of national identity and social identity (Xiao, 2011: 42).

“A Bite of China” builds the foundation of cultural identity with the common culture of the Chinese culture of “food culture”. Cui Xinjian believes that in terms of type, identity includes ethnic identity, social identity, self-identification, cultural identity, and many other types, but he believes that cultural identity is at the core of this identity. “On the one hand, this is because the content of cultural identity is included in national identity, social identity and self-identification; on the other hand, the legitimacy of an identity or role contained in an identity is inseparable from culture. Identity, role, legitimacy, this can only make sense in a particular culture. Even self-esteem, which is inseparable from identity, is essentially a product of culture ” (Durkheim, 2011: 34).

Thus, cultural identity is included in the sphere of identity, which is the core of national identity. On the one hand, this is because national identity contains cultural identity. For example, in the process of national identity, Chinese and Americans not only emphasize differences in physical characteristics, such as skin color, but also emphasize recognition of the cultural concept of the “descendant of the dragon”. On the other hand, as Cui Xinjiang said, culture is inseparable from personal identification or the role of legitimacy. Identity, role, and legitimacy can only matter in a particular culture.

In the article “What is History, What is China?”, Hu Asyan explored the origin and history of the concept of “China” based on aspects of geographical, cultural and political concepts.

In terms of geographic concept, in the period before Qin, “China became the common name of the Chinese principalities and became a special name for the common territory” (Hu, 2012: 8). Historically, “China”, used as a regional concept, has changed with the constant expansion of China’s geographic coverage, and countries founded by non-Hans often call themselves “China.” From this point of view, it is clear that the geography of China is China of a certain nation, and China of different nationalities living in China.

In the period before Qin, “China” in the concept of culture was a kind of beautiful name. This region with a high civilization was the meeting place of the wisdom of rich nature, various nations and their rituals (Wang, 2011: 18). The continuous development of culture and the constant Chineseization of the surrounding barbarians have created a strong attraction for neighboring countries, which have laid the ideological foundation for the formation of a single multi-ethnic country of China.

The concept of “China”, used in the political concept, gradually becomes stereotypical at the end of the Qing dynasty. “The political concept “China” is more objective and comprehensive than the geographical concept and cultural concept “China”. This is a new development of the Chinese concept in a new era and the sublimation of Chinese meaning. It fully reflects this historical fact: The history of China is co-created by different ethnic groups in China, regardless of cultural level, geographic proximity, or membership of Han or non-Han nations. The territory of China consists of the Central Plains and the border. Modern China is the heritage of historic China” (Heller, 1990: 27).

Based on the definition of China by Hu Asyang, it is assumed that "A Bite of China" played the role of national identification through the introduction and interpretation of Chinese food culture from the following three aspects:

Geographical identity of China. China has a large population, and also has the most diverse natural landscapes in the world. A variety of natural landscapes and different climatic conditions in different regions provide the most natural and numerous food raw materials. People from different regions formed local unique eating habits and styles, living in the mountains and by the rivers. Ingredients and food products presented in the program "A Bite of China" cover the whole of China.

The vast territory of China, its long history and cultural traditions, the complex geographical environment and the political and economic environment have had a profound influence on the formation of China's regional cultural model, and on this basis, dialects of various regions have been formed. On the one hand, dialects are the most obvious feature that distinguishes different cultures. In "A Bite of China" when locals talk about food, they usually use local dialects that reflect the original environmental features of the documentary. The use of dialects to a certain extent increases the awareness of people in their own culture. On the other hand, different dialects also reflect the diversity of culture and the existence of certain cultural conflicts. "Cultural conflicts, of course, lead to a crisis of cultural identity, and the end result of cultural conflicts always strengthens the cultural identity of people." (Cui, 2004: 4) Thus, the use of dialects in different regions enhances the cultural identity of people in each region and further broadens the understanding of different cultures, as well as recognizes and adapts different cultures on a wider scale. For China, a region with a vast territory, it is undoubtedly important to promote cultural acceptance and tolerance in various regions.

By means of demonstrating the action in "A Bite of China" and using the original language, the food culture shown in different regions of China fully reflects the thinking of the Chinese: for visitors, the food presented in the documentary is the true flavor of the native city and local flavor. For the audience, especially the Chinese living abroad, "A Bite of China" reminds them more of the "homemade" taste and feelings of the motherland. This gustatory, visual and emotional satisfaction gives people the basis for enhancing the identity of China's geography.

In the episode "The Taste of Time", a special product of the Southwestern coast of Taiwan was presented, salted dried mullet caviar. This series introduces viewers in detail to food from Taiwan, including processing, storage and preparation of mullet. Thus, through this episode of the program "A Bite of China", it includes Taiwanese culinary culture in the ranks of Chinese food culture along with other provinces. Recognition of Taiwanese culinary culture underlines the cultural continuity between Taiwan and the mainland. Deepening the cultural identity of the people from the point of view of the geography of China and Taiwan, improved the awareness of the borders of the Chinese people.

China's Cultural Identity. Different regions and different ethnic groups have different food crops. "A Bite of China" chooses the most common traditional Chinese lifestyle and food: smoked sausage hangs on a historic building outside, yellow porcelain plates are on the table, old people sit in a teahouse, hold a fan, and people wish elderly people to live a long life, red cloth on the grid for steaming ... In the mist of steam of preparing food, the history of the Chinese nation emerges, which has been passed down from generation to generation for thousands of years. Ancient buildings, porcelain, tea, long banquet tables, red tablecloths, and other cultural symbols with Chinese characteristics are used in the frame of each TV show series.

During the presentation of the meal, the documentary also included an introduction to the history of food. For example, when introducing Mantou, the announcer says that "it is China that is the first country to use steaming," while introducing rice noodles, the announcer comments: "China is the earliest country in the world that grows rice"; Tofu is said to be the product which was created in China and so on. The introduction of the story allowed viewers to expand their understanding of the history of the nation while watching a documentary, and also increased the self-identification of the Chinese audience with a long history of Chinese culture.

The episode "The Taste of Time" describes the preparation of dishes using salt, sugar, oil, air drying and freezing, shows a unique processing of food that came from ancient China. In the episode of marinated fish and dried meat of the ethnic group Miao, the announcer says: "For the simple Miao family, salted fish and bacon are not just food, but life and memory that has been preserved for centuries. The documentary largely compensated for the passing shortcomings of visual communication and allowed people to deepen their understanding of the cultural history of various ethnic groups in China.

Thus, the program tells the story of food, as well as the history of people of one country. The lively scenes in front of the village banquet show a wonderful display of friendship, family, and respect for the elderly. Telling the story of human interaction with nature and with people, the documentary expands food culture to the cultural concepts and traditional virtues of the filial piety and goodwill of the Chinese nation.

Self-awareness of political China. “Modern China is a nation state based on the Chinese nation” (He, 2011: 99). Therefore, the cohesion of a nation or the unity of a nation plays an important role in strengthening political China, of various nationalities and individuals in China. Familiarity with different national cultures in the “A Bite of China” program has deepened the understanding and recognition of each other’s cultures between ethnic groups and between people, as well as increased tolerance of each other’s cultures. Daniel Bell in his work “The Culture of Capitalism” pointed out that “for a society, whole or individual, culture is a continuous process of preserving identity through cohesion. This cohesion is based on the continuation of aesthetics. “The moral concept of personality and lifestyle that shows these concepts” (Bell, 2010: 36). Tolerance and recognition of culture will undoubtedly enhance the cohesion of the nation and strengthen national unity.

The presentation of the various “food cultures” of Yi, Miao, Zhuang and Tibet in “Our Fields” reveals the similarities and differences in the nutritional culture of China’s many behaviors and fully demonstrates the rich cultural differences of ethnic groups. Explaining the difference, “A Bite of China” explores the common features of different ethnic groups: self-improvement, diligence and wisdom. “Initially, food is central to the process of survival, and finally, the art of Chinese food culture is gradually sublimated in a strong national way of life, echoing self-reliance, hard work “in shaping the national spirit” (Liu, 2012: 10). The formation of the national spirit, the documentary begins with the satisfaction of people’s desire for delicious food and creates an awakening and recognition of people in the national spirit in the rituals of preparing and communicating people at the table.

As told by Manuel Custer in the “Power of Identity”: “The era of globalization is also an era of nationalist revival. This is manifested both in the challenge of the existing national state and in the existence of nationality everywhere” (Castells, 2006: 29). Globalization creates crises and challenges to the identity of a nation and a country, and the recognition of a single national spirit, of course, reinforcing national pride. Meaning and individuality strengthen the national identity of the country (Geertz, 1999: 126).

Conclusion. The purpose of the article was to consider the influence of the TV program “A Bite of China” in the formation of the Chinese national identity, through a demonstration of commonality in the food culture of various ethnic groups in China.

The study showed that “A Bite of China” not only represents a nutritional culture that the Chinese are proud of, but also demonstrates a way of thinking and the same culture that the Chinese nation shares. The cultural identity created by symbols and common cultural concepts is the basis for China’s realization, from the taste to China’s identity, the identity of historical China and the identity of political China. At the level of formation of national identity, “A Bite of China” has two aspects:

Strengthen the concept of the audience. “A Bite of China” is a TV program on food culture, a wide audience of which undoubtedly provides the basis for achieving national identity among a larger number of people. Therefore, winning the favor of the audience is important for documentaries.

Adhere to national characteristics. Representing a common way of thinking, cultural symbols and a national spirit, “A Bite of China” emphasizes the credibility of Chinese culture from a Chinese perspective. These common features are not only the basis for mutual understanding and mutual recognition among various ethnic groups in China, but also business cards that distinguish China from other countries and nations in an era of globalization. The presentation of the national characteristics of “A Bite of China” opened a new channel for a documentary film on the creation of national identity and the establishment of an international image.

Reference

1. Lǐdékuan (2014) Yǐnshí rénlèi xué. [Dietary Anthropology]. Ningxia People's Publishing House, 348 pages
2. A.V. Pavlovskaya (2015) Nuzhna li nam nauka o yede? [Do we need the science of food?]. Food and culture: Collection of articles. Center for the Study of the Cultural interaction, 362 pages
3. Sofue Takao, Jihóngzhēn (1987) Jiǎnmíng wénhuà rénlèi xué [Concise Cultural Anthropology]. Writers Publishing House, 171 pages
4. Xiǎo Kuānzhe (2018) Qīngchūn fàn, wǒmen dōu ài zhòng kǒuwèi [The taste we love Guangming Daily Press, 199 pages
5. **Wikipedia. The free encyclopedia. (n.d.)**. Shéjiān shàng de zhōngguó [A bite of China]. Retrieved from https://zh.wikipedia.org/wiki/Shéjiān_shàng_de_zhōngguó
6. Lù yè (2010). Méijiè shīyòng, shèhuì níngjùlì hé guójiā rèntóng——lǐlùn guānxì de jīngyàn jiǎnshì [Media Use, Social Cohesion and National Identity: An Empirical Review of Theoretical Relations]. Journalism University, 23 pages
7. Cūi xīnjiàn (2004). Wénhuà rèntóng jí qí gēnyuán [Cultural Identity and Its Roots]. Journal of Beijing Normal University: Social Science Edition, 106 pages
8. Hú'ǎixiáng (2012) . Héwèi lìshǐ, héwèi zhōngguó [What is history, what is China]. New Century Library, 13 pages
9. Héchéngzhōu (2011). Kuà xuékē shìyě xià de wénhuà shēnfēn rèntóng [Cultural Identity in an Interdisciplinary Perspective]. Beijing: Peking University Press, 379 pages
10. Daniel Bell (2010). Zībēn zhūyì wénhuà máodùn [Capitalist Cultural Contradiction]. Beijing: People's Publishing House, 440 pages.

11. Liúyǒngchǎng (2012). Jiāoróng zài lǐshǐ yǔ xiànsǐ zhōng de wénhuà sùqiú—píng jìlùpiàn “shéjiān shàng de zhōngguó”[The Cultural Appeal of Blending in History and Reality—A Comment on the Documentary "A bite of China"]. Sound Screen World, 10 pages
12. Manuel Castel (2006) Rèntóng de lìliàng [The Power of Identity]. Beijing: Social Sciences Academic Press, 488 pages.
13. Evet Pillo (2003). Shìsù shénhuà—diànyǐng de yěxing sīwéi [Secular mythology - the wild thinking of the film] translated by Cui Junyan. Beijing: China Film Press, 253 pages
14. Agnes Heller (1990). Rìcháng shēnghuó [Daily life] translated by Yi Junqing. Chongqing: Chongqing Publishing House, 290 pages
15. Wáng yún wǔ (2011). Lǐ jī jīn zhù jīnyì. Wángmèng'ōu, zhù yì. [The book of rites is translated today. Wang Mengou, note translation]. Beijing: New World Press, 567 pages
16. Amy Durkheim (2011). Zōngjiào shēnghuó de jīběn xíngshì [The basic form of religious life] translated by Qu Dong, Yi Zhe. Beijing: The Commercial Press, 634 pages
17. Xiāo fang (2011). Chuántǒng jiérì—fēi wùzhí wénhuà yíchǎn [Traditional Festivals - Intangible Cultural Heritage]. Beijing: Xueyuan Publishing House, 401 pages
18. Xiāo fang (2002). Sui shí—chuántǒng zhōngguó mínzhòng de shíjiān shēnghuó [Times and seasons – the time of life of the traditional Chinese people]. Beijing: Zhonghua Book Company, 252 pages
19. Clifford Geertz (1999). Wénhuà de jiěshì [Interpretation of Culture] Shanghai People's Publishing House, 524 pages
20. Lìyitiān (2011). Gòngtóngtǐ yǔ zhèngzhì tuánjié [Community and Political Solidarity]. Beijing: Social Sciences Academic Press, 416 pages.

Нажиматдинова К. К.
 Өл-Фараби атындағы Қазақ ҰУ,
 шығыстану факультеті, 1-курс студенті
 Ғылыми жетекшісі:
 ф.ғ.м. **Кайранбаева Н.Н.**

ШЫҒЫС ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚЫЗЫЛ ТҮСТІҢ СЕМАНТИКАСЫ

Түстер адам өмірінде маңызды рөл атқарады. Қоршаған ортамыз әр түрлі түстерге толы. Адам баласы айналадағы құрбы-достарына дұрыс әсер қалдыру үшін, өзіне жарасатын түсті таңдап киім киеді. Түс адамның өмірімен тығыз байланысқандықтан халықтың мәдениетімен де дәл солай қатынаста болады. Дүниежүзіндегі әр мемлекет мәдени ерекшеліктеріне, наным-сенімдеріне, тарихи аспектілерге қарай белгілі бір түсті символы ретінде таңдаған болатын. Тіпті түстердің мәдениеттегі негізгі функцияларына да көңіл бөледі: коммуникативтік (элементтер арасында байланыс орнатушы), символдық (тақырыпқа, құбылысқа, мағынасына көрсететін), мәнерлі (адамның сезімдеріне әсер беретін, эмоция қабылдаушы және беруші) болып бөлінеді.

Қоршаған ортаның алуан түрлі түстердің көзге ерекше түскен түстердің бірден бірі – қызыл түс. Қызыл – түстердің ішіндегі ең жылы түс, энергия мен күштің белгісі. Адамдар түстердің арасынан қызыл түспен өмірлерін байланыстырады, себебі бұл өте әдемі, ашық, көздің жауын алатын түс болуымен қатар, көбінесе раушан гүлімен немесе махаббат, ғашықтық сезімімен ассоциацияланады. Кейбір елдерде қызыл түс бірінші кезекте қан мен отпен байланыстырылады. Оның символдық мағыналары әртүрлі, тіпті кейде қарама-қайшы болып келеді. Сонымен қатар, қызыл түс бірінші кезекте: бақыт, әдемілік, махаббатты бейнелесе, екінші жағынан, өшпенділік, кек және соғысты бейнелейді.

Қызыл түс көптеген елдерде, әсіресе Шығыс елдерінде үлкен маңызға ие. Сол себепті Шығыс елдерінің басым көпшілігінде қызыл түс Мемлекеттік Тудың түсі ретінде қолданады. Мысалы, Қытай, Вьетнам, Гонконг туларында қызыл түсті коммунистік партиясының символы ретінде қолданады. Жапонияның туындағы домалақ қызыл түс – күнді суреттейді. Түркияның байрағындағы қызыл түс Осман империясы дәуірінен бастап жер үшін күрескен батырлардың қанының түсі деп есептеледі. Ал Қырғызстанның туындағы қызыл түс ерлік пен батыллықтың белгісі. Сирия, Йемен, Ирак және т.б. мемлекеттердегі қызыл түс – бірліктің, ашық аспанның және исламның белгісі.

Шығыс елдерінде қызыл түсті күнделікті тұрмыста кеңінен қолданады. Әсіресе Қытайда қызыл түс өте кең мағынаға ие: байлық пен дамудың белгісі ретінде, оңтүстік белгісі, отқа және күнге тиесілі. Мифтік жануары Қызыл құс, ол ақылдылықты, әдемілікті білдіреді. Айдаһардың қызыл түсті болуы халыққа күштірек әсер етеді. Қытайлықтар қуанышты күндерінде қызыл киімдер киген, өйткені бұл ежелден келе жатқан дәстүр. Тұрмысқа шығатын қыз киімі қызыл түстен болған, ол қытайлықтардың сенімі бойынша өмір күші мен отты білдіреді. Сонымен қатар, осындай күш үйден зұлым күштерді қуады, ошаққа сәттілік әкеледі. Егер бала қолына қызыл жіп байлап қойса, қытайлықтар ұғымынша ол жіп баланы тіл-көзден сақтайды. Осындай наным-сенімдер қазіргі таңда біздің елімізде де байқалады.

Қызыл түсті қытайлықтар өте қастерлейді. Жаңа жылды қарсы алатын кезде міндетті түрде қызыл түс қолданылады. Қызыл түс – мейірімділікті білдіреді. Жаңа заманда, мәдени революциядан кейін қызыл түс қан түсін, зорлық-зомбылық, қауіп түсі болып саналады. Қазіргі қытай тілінде қызыл түс бақыт пен сәттілікті білдіреді. Сондықтан, ерлі-зайыптылар үйленген кезде, қыз бала қызыл киім кию керек болған, яғни қызыл шалбар, қызыл халат киген. Жаңа үйдің әр бұрышында қызыл түстен бұйымдар, заттар тұру керек болған. Қызыл көрпе, қызыл жайма, қызыл жазулар жазылған, қонақтар әкелетін сыйлықтар да қызыл қағазға оралып әкелінген, оны «қызыл бума» деп атаған. Бала дүниеге келгенде, туыстары қызыл түске боялған жұмыртқа сыйлаған. Көктем мерекесін тойлағанда, қызыл түспен жазылған жазбалар ілген. Сонымен қатар, Қытай мемлекетінде бай, ауқатты адамдар үйлерінің қақпаларын қызылмен бояған. Бұл сарайдың қызыл қабырғалары оңтүстікті, күнді, бақытты білдірген. Ал ашық сары шатырлары жердің символы болған. Сонымен қатар, Қытай мәдениетінің тағы бір көзге түсетін ерекшелігі- әлемге танымал қызыл шамдары. Олар фэн шуйда пайдаланылады, сәттілік және байлық алып келеді. Дәстүр бойынша олар үй-жайға кіре берісте ілінеді. Шамдар-бұл ошақтың, жайлылықтың, мейірімділіктің символы. От-белсенді энергия, Ян. Шам- жарық пен ақылдың символы. Сонымен қатар, Қытайда қызыл түс - күн мен қуаныш түсі. Сондықтан, қызыл шам-бұл мерекенің символы, мысалы, Қытай Жаңа жылы. Жаңа жылдық мерекелерде олар барлық жерде ілінеді. Әсіресе төрт және алты қырлы қызыл шамдар танымал. Қызыл Қытай шамдары- фен-шуй бойынша Махаббат аймағының өте тиімді талисманы, жоғалған сезімді қайтарады. Қытай Қызыл шамдары жұпта тігіледі, Фен-Шуй аймағы-оңтүстік-батыстағы өзара қарым-қатынас немесе неке, ал шамдардың қызыл түсі олардың әсерін күшейтеді. Ақша ағашына үш қызыл шам орналастырылады, ол ағашты оң қуатпен толтыруға мүмкіндік береді. Қытай аспалы шамдары ғасырлар бойы қуаныш пен үміт символы деп саналады. Аспан астындағы ежелгі аңыздарында қызыл және ақ қағаз шамдары бақыт пен сәттілік әкеледі, жасыл өмірді мол және гүлдендіре алады, ал көк шамдар мансапқа ықпал етеді делінген. Қытай шамдары кез-келген бөлмеде және ас үйде тамаша көрінеді. Аспалы шамдарды орналастыру орны да маңызды. Егер шам кіретін есіктің жанында ілінетін болса, сәттілік пен оң қуат әкеледі деп сенеді. Ескі аңыздар мен дәстүрлерге сенуге де, сенбеуге де болады. Бірақ қалай болса да, бұл қағаз шамдары — қарапайым, әдемі түпнұсқа болып табылады.

Қытай мәдениетіндегі секілді, Түркияда да қызыл түс – байлық пен бірліктің белгісі. Сол себепті, туларының түсі де қызыл болып келеді. Туы жайлы айта кетсек, қызыл түстің бейнесінде, ақ ай мен жұлдыз бейнеленген. Жарты ай мен жұлдыз исламның символы екені мәлім. Түркия Республикасының тарихына шолу жасасақ, түрік халқы туының тарихы өз бастауын 634-644 жылдары билік құрған араб халифатының билеушісі, Палистина, Мысыр және Месопотамияның жаулап алушысы Омардан бастау алады. Түркияның туында жұлдыздар ХІХ ғасырда пайда болды. Ол кезде жұлдыздар 7-8 бұрышты болған. Бес бұрышты жұлдыз 1844 жылы пайда болды. Көп жылдар бойы түрік туларында Мұхаммед Пайғамбардың (с.ғ.а.) қасиетті жасыл түсі болған. ХV ғасырда қызыл түс Осман империясының түсіне айналады. Тек 1793 жылы Сұлтан Селим ІІІ қызыл түсті заңдастыруды бұйырды. 1918 жылы Осман империясы құлаған кезде, туы үш рет қайталанған қасиетті ақ ай мен бес бұрышты жұлдыздан тұрған. Ал 1923 жылы қазіргі уақытқа дейін жалғасып келе жатқан Түркия Республикасының туы орнатылды. Сонымен қатар, Түркияда қызыл түс сыйлы және қымбат бағаланады. Мысалы, Осман империясы билігі кезінде, ең мықты әскерлері - Янычарлардың киімі қызыл түстен тігілген және ұлттық киімдері де қызыл түсті. Сонымен қатар, түрік салт - дәстүрінде қызыл түстің маңызы зор. Қызды ұзатқан кезде, ол қызыл көйлек киіп, қызыл жамылғы жамылады және қолына қына жағады. Той күні қалыңдық беліне қызыл белбеу тағады және қызыл ленталы алтын тағылады. Яғни, бұның барлығы пәктік пен тазалықты білдіреді. Әйелдері бала туылғаннан кейін, бастарына қызыл орамал тағады. Қызыл түс жаңартылған болашақты және байлықты білдіреді.

Үндістанда да қызыл түс үйленуге, қыз балаға қатысты қолданылады. Әйелдер Сари матасын әлеуметтік және материалдық жағдайларына байланысты таңдаған. Бірақ оны кию бәріне міндетті саналған. Қазір де үнді сариі үнді мәдениетінің ажырамас бір бөлігі болып табылады. Саридің түстері – үнді мәдениетіндегі белгілі бір мағынаны білдіреді. Мәселен, жесір әйелдер ешбір әшекейсіз, ою-өрнексіз ақ түсті сари киюі қажет. Ал егер жаңа босанған әйел болса, жеті күн бойы сары түсті сари кию керек. Себебі сары түс, олардың ұғымында, дін мен аскетизмді білдіреді. Ал қызыл сариді үйлену тойында киеді. Үнді мәдениетінің тағы бір ерекшелігі ретінде үнді әйелдерінің маңдайындағы қызыл бояу «биндиді» қарастырсақ болады. Ол әйел адамның индуизм дінін ұстанатынын және әйелдің тұрмыста екенін білдіреді. Бинди жарқын болашақтың белгісі саналады әрі әйелдің отбасындағы орнын білдіреді. Ал оның дәл маңдайға жағылуының да өзіндік себебі бар. Сенім бойынша, екі қастың арасында «үшінші көз» бар деп саналады. Ал онда даналық жасырылған. Сонымен қатар, бинди әйелдің әйелдік энергиясын сақтайды дейтін түсінік қалыптасқан. Тұрмыстағы келіншек үшін бинди

ең алдымен сәттілік символы болып табылады. Қазіргі таңда биндиді оңтүстік және оңтүстік-шығыс Азия әйелдері жасы мен дәрежесіне қарамастан жағады. Қызыл түс қана емес, басқа түспен де бояуға болады, яғни орнына моншақ тағуға да рұқсат етілген.

Шығыс елдерінде де, Еуропада да жаңа іс бастаған кезде немесе жаңа нәрсе алған кезде қызыл лентаны кесу дәстүрге айналған. Бұл сол іске табыстар алып келсін, бастаған адамның ісі оң болсын деген ниетпен жасалады. Қазақ халқында да қызыл түске қатысты көптеген дәстүрлер бар, мысалы Қызылорда қаласында жаңа түскен келін міндетті түрде қызыл түсті орамал мен көйлек киюі керек. Бұл дәстүр Түркиядағы дәстүрмен бірдей мағына береді. Қазақ халқында да қызыл түсті құрметтейді, оны ең бағалы заттармен теңестіреді. Ұлттық киімдерде, әшекей-бұйымдарда қызыл түс өз орнын табады. Оюларды қызыл түссіз елестету мүмкін емес. Сонымен қатар, қазақ тілінде қызыл сөзіне қатысты символдық мағыналар көп. Жүмекен жырында да «қызыл» сөзінің қолданылу аясының кеңдігін байқаймыз:

«Жырың қызыл ғой десе,

Жауап әзір, таза арым:

Қызыл тілім сөйлесе,

Қызыл қанмен жазамын.

Қызыл тілім тіпті ұзын,

Ұқсас қызыл тасқынға.

Ант еткемін қып-қызыл

Қызыл жалау астында.»

Бұл өлеңдегі қызыл түс – өткірліктің белгісі. Сөйлеуде, поэзияда сөздің шебер қолданысында қызыл түс тура мағынасында емес, ауыспалы мағынада қолданылуы жиі кездеседі». Ақынның жоғарыдағы «Қызыл түс» өлеңіндегі «қызыл» сөзі «қызыл жыр», «қызыл тіл» тіркестері «сөзге жүйрік, шешен» мағынасында алынып отыр.

Бастапқыда оттың, күннің түсіне қатысты қабылданған келесі бір қасиетті түс белгісі – Қызыл сөзі. Қазақ тілінде табиғи құбылыстарға байланысты туындаған қызыл сөзімен тіркестегі қызыл іңір, қызыл арай, қызыл су тіркестері күнге қатысты алынғандығын түсіндіреді. Бұлардан да тыс тілімізде қалыптасқан басқа да тіркестегі (қызылға қатысты) күрделі аталымдар түске қатысты тілдік белгілерді айқындайды. Жалпы қызыл түс көне заманнан бері күннің, оттың түсіне байланысты қабылданған қасиетті түс болып саналады. Тілдік деректер қызыл сөзінің «әшекей» мағынасында да қолданылатындығын көрсетеді: «Осы тарыға семірген қырғауылдар әр жерден қарқылдап, қызыл тағынған қыздай бой көрсетеді» (А.Ток.). Бұл сөйлемде қызыл сөзінің әшекей ұғымында жұмсалып тұрғандығы байқалады. Мұндағы қызыл сөзінің арғы негізінде қымбат түсті металл жатқанын байқау қиын емес. Қазақтар арасында қызыл орамал – тұрмысқа шықпаған қыздың белгісі болып саналған. Қызыл орамалы немесе қызыл киінген қызы бар үйді қызыл үй деп атау дағдысы да болған. Оны жергілікті тіл ерекшеліктерінен кездестіреміз: қызыл үй – қызы бар үй (Қостанай облысы). Қызыл сөзінің «жас», «жаңа туған» деген де мәні бар екенін тіліміздегі қызыл шақа, қызыл қарын жас бала т.б. тіркестерімен қатар, тұрмыстық салт-дәстүрлер көрінісінде ерекше дәлелденеді. Қызыл қарын жас бала – ес біліп, етек жаппаған, буыны қатпаған, ер жетпеген бала. Қызыл шақа – шыр етіп жаңа туған бала, құс балапаны. Қазақ әдеті бойынша жаңа туған ботасы бар үйге қызыл жалау байлаған. Мұны көргендер атпен, көлікпен қатты жүріп келмеген. Қатты келсе, бота шошып, өліп қалады деп ойлаған. Бұл жердегі жалау түсі «жас нәресте, балапан, әлі қатаймаған кезі» деген мәнді білдіреді. Сондай-ақ, шешек ауруымен жас бала ауырса, сол үйдің шаңырағынан қызыл жалау шығарып қою, үйдің ішіне қызыл мата ұстап, қызылдап қою әдеті болған, бұның бәрі мифологиялық, діни, астрологиялық т.б. наным-сенімге байланысты болса керек. Ақын-жазушылар шығармаларынан қызыл түсінің қолданылу аясының кеңдігін байқаймыз. Бір ғана Ж.Баласағұн шығармаларын алып қарағанымызда, қызыл түсінің бірнеше ауыспалы мағынасын анықтадық. Сонымен қатар, қызыл түс – қуаныш символы. Кісінің жүзінің қызылдығы оның тұрмысынан хабар береді және тазалықтың, байлықтың символы ретінде қызмет атқарып, адамның көңіл-күйінен хабар береді. Қызыл түс – сұлулық символы: «Әппақ еті, жүзі қызыл шырайлы, Сәмбі талдай бал денесі былайғы». Бұл жердегі қызыл – жастық шақ белгісі ретінде беріледі. Демек, қызыл жастық семантикалық филиациясы «өмір» семасымен байланыста алынады. Кейде қызыл түс – соғыс, өлім бейнесін береді. Мысалы: «Ат, қаруы қып-қызыл қан болады, Қызыл жүзі жап-жасыл боп оңады» – жолдарынан қып-қызыл қан болған қатыгездік бейнесін көреміз. Содан барып қан – соғыс – өлім семантикалық филиациясы құрылады.

Қорыта айтқанда, қызыл түс – өмірдің түсі, күн, құнарлылық, денсаулықтың түсі және бұл түс жастықтың, әдеміліктің, сұлулықтың, өткірліктің символы болумен қатар, қатыгездіктің, ашудың белгісін беретін тұстары да бар екен. Қызыл түс қорғаныс немесе тұмар ретінде пайдаланылады. Оның

отпен байланысы тілде, аңыздарда көрсетіледі, көптеген мәдениеттерге сән береді. Осы түстің аркасында элем құлпырады, себебі бұл – гүлдің түсі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Флаги мира» - Альфред Знамиеровский, БММ Москва, 2001.
2. А.К. Анипина. «Қытай дүниетанымындағы түстер», ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. №3(56). 2011
3. Перельман Я.И – «Луна на флагах», Занимательная астрономия. 7-е изд. - Москва: Государственное издательство технико-экономической литературы, 1954. — С. 58—59.
4. А. Ахметова- Жүмекен Нәжімеденов поэзиясындағы «түстер» сыры, Журнал: ҚазҰУ Хабаршысы, 2018
5. «Үнді әйелдерінің маңдайындағы қызыл бояу нені білдіреді?» www.saintasia.ru

Рахимжанова К

магистрант 1 курса КазНУ им. Аль- Фараби.

Руководитель: доктор филологических наук Жубатова Б. Н.

РАЗВИТИЕ МАМЛЮКОВЕДЕНИЯ В США

В XIII в. мамлюки, которых знаменитый средневековый мыслитель Ибн Халдун назвал поборниками веры и защитниками мусульман, сохранившими «нрав кочевников, не испачканный дурными качествами, не перемешанный с грязью наслаждений, не испорченный благами цивилизации...», остановили продвижение крестоносцев и были единственной военной силой, способной противостоять монгольским войскам, стремившимся после захвата Багдада на запад, в Сирию и Египет. Государство, созданное мамлюками, просуществовало около двухсот пятидесяти лет.

Последние три десятилетия современности дали толчок изучению некогда забытого средневекового исламского периода (около 1100-1500 гг.) и в этом случае мамлюковедение стало самостоятельной областью.

Огромную роль в развитии мамлюковедения в США сыграла Амалия Леванони. Она была одним из самых активных представителей того поколения, которое поместило изучение мамлюков на карту. Также важную роль играют труды Карла Ф. Петри по социальной истории, Бетани Уолкер по археологии, Ли Го по поэзии и Фредерика Баудена по изучению рукописей.

Мамлюковедение приобрело особенное значение и стало самостоятельной наукой в трех научных организациях.

Одной из них является Ближневосточный центр документации в Чикагском университете “TheMiddleEastDocumentationCenterattheUniversityofChicago” (MEDOC). Данный центр публикует единственный своего рода в этой отрасли научный журнал «Обзор исследований мамлюков» («MamlukStudiesReview»)и ведет Чикагскую онлайн-библиографию исследований мамлюков уже с 1990-х годов, также разрабатывает дополнительные полезные ресурсы.

Еще одним центром мамлюковедения в Германии является центр «История и общество в эпоху мамлюков (1250–1517)» имени Анны Марии Шиммель Коллег, который был открыт в 2011 году в Университете Бонна. Этот центр служит основой в этой отрасли как для старших исследователей, так и для младших (т.е. студентов). Серия книг «Исследования мамлюков» («MamlukStudies»)этого центра и другие документы дополнили «Обзор исследований мамлюков», создав специальную платформу для исследований в этот период.

В результате деятельности этих двух центров в 2014 году была открыта «школа мамлюковедения». Школа мамлюковедения находится под управлением университетов Чикаго (США), Льежа (Бельгия) и Венеции (Италия). В настоящее время она находится в Чикагском университете, где ведутся проекты, связанные с периодом мамлюков, такие как научный журнал- «Обзор исследований мамлюков» («MamlukStudiesReview»), Чикагская онлайн-библиография исследований мамлюков и Чикагская онлайн-энциклопедия мамлюковедения. Миссия школы мамлюковедения состоит в том, чтобы предоставить научную базу для целостного подхода к изучению мамлюков, а также для поощрения и повышения осведомленности о Султанате Мамлюков (1250-1517). Она нацелена на создание базы для междисциплинарных дебатов, посвященных периоду мамлюков во всех его исторических и культурных сферах, с тем чтобы расширить, рассмотреть, исследовать и обмениваться информацией и знаниями, имеющими отношение к мамлюковедению, в самом широком смысле этого термина. Эта школа предлагает всем, кто работает в области изучения мамлюковского периода, возможность посещать ежегодные конференции, которые в свою очередь организуются каждой из этих трех учреждений. Эти конференции задуманы как встреча для ученых и аспирантов, работающих над любыми из сфер мамлюковедения.

Совместными усилиями ученые из университетов Чикаго (США), Льежа (Бельгия) и Венеции (Италия) организуют ежегодные конференции. Таким образом ученые этих центров демонстрируют высокую степень сотрудничества в этой молодой сфере.

Ежегодная конференция проводилась в Венеции (июнь 2014 г.), Льеже (июнь 2015 г.), Чикаго (июнь 2016 г.), Бейруте (май 2017 г.) и Генте (июль 2018 г.). Шестая ежегодная конференция состоится в Токио, Япония, в июне 2019 года.

Эти конференции, на которые приглашены ученые, организуются по общим или более конкретным темам. Кроме того, проекты по соответствующим темам могут быть представлены отдельными лицами, исследовательскими группами или учреждениями. Выступления, представленные на каждой конференции по выбранной теме, публикуются в виде монографии, а те, которые стали самыми интересными для комиссии рассматриваются для публикации в журнале «MamlukStudiesReview».

Также школа часто проводит семинары на определенные темы (такие как дипломатия, палеография, нумизматика, эпиграфика и другие), которые предназначены в основном для аспирантов. Эти семинары проводятся либо перед конференцией, либо после. Например, перед второй конференцией, которая проходила в Льеже, был проведен семинар профессором доктором Фредериком Бауденом (Университет Льежа) на тему: «Глобальный подход к изучению рукописи». Этот семинар предназначался для аспирантов и был ориентирован непосредственно на изучение рукописей. Курс, предназначенный для помощи студентам, которым необходимо было работать над рукописями для своих исследований, предоставил им наиболее важные инструменты и методы для достижения их цели. Участники этого семинара имели возможность слушать лекции о теоретических вопросах утром и днем заниматься практикой изучения рукописи в рукописной комнате. Обязательным правилом участия в этих семинарах является знание арабского языка на продвинутом уровне (advanced) и оплата стоимости обучения.

Если говорить о предстоящей конференции, которая будет проходить в Токио, то она будет шестой конференцией проводимой школой мамлюковедения. Она пройдет в Университете Васэда 15-17 июня 2019 года.

Первый день конференции, 15 июня, будет посвящен теме «Священное в мамлюкском обществе». В соответствии с этой общей темой, священное может интерпретироваться по-разному: начиная от пространств, которые считались священными, и заканчивая теми, которые имели какое-либо отношение к священному, а также священные ритуалы. Более конкретно, эта тема может включать в себя все, что связано с суфизмом, культом святых, шарифизмом, историей Мекки, Медины и Иерусалима, хаджем, священным среди христиан и/или евреев, а также с Мавлидами и другими социальными событиями и практиками.

Конференция будет состоять из двух частей, и ей будет предшествовать трехдневный интенсивный курс (семинар) по архивным материалам мамлюков с 12 по 14 июня 2019 года, который ведет профессор Эмад Абу Гази, Каирский университет. Курс позволит студентам развить навыки чтения на арабском архивного материала, связанного с изучением периода мамлюков, и предоставит соответствующие контекстуальные знания. На курсе будут предоставлены различные виды архивных материалов, включая документы, связанные с вакфами, документы Рагузы / Дубровника и османские земельные регистры (которые включают в себя земельные записи мамлюков), а также дипломатические документы. Курс требует продвинутого или среднего уровня знаний арабского. Он будет вестись на арабском языке.

Следующий не менее полезный для изучения периода мамлюков проект этих научных организаций — это *научный журнал* «MamlukStudiesReview», редактором которого в настоящее время является Марлис Дж. Салех, профессор Чикагского университета. Mamluk Studies Review - ежегодный рецензируемый журнал в открытом доступе, посвященный изучению Султаната Мамлюков Египта и Сирии (648-922 / 1250-1517). Он публикуется Ближневосточным центром документации в Чикагском Университете. Организация считает, что открытый и свободный доступ к исследовательской работе, то есть статьям и рецензиям приносит пользу всем. Так как будь то отдельные читатели или учреждения смогут бесплатно читать, загружать, копировать, печатать или распространять статьи и другой контент журнала. Кроме того, бесплатная публикация своей статьи в этом журнале дает возможность многим исследователям и ученым делиться своим открытием с другими.

Цель Mamlūk Studies Review заключается в том, чтобы подвести итоги проведенной исследовательской работы, посвященной эпохе мамлюков, развивать коммуникацию среди ученых заинтересованных в этой области и содействовать дальнейшим исследованиям, поощряя критическое обсуждение всех аспектов этого важного средневекового исламского государства. Журнал включает в себя как статьи, так и обзоры книг и монографий.

Ежегодные выпуски научного журнала являются главным источником для распространения результатов проведенных исследовательских работ в сфере мамлюковедения.

За все время публикации ежегодных выпусков было опубликовано семнадцать статей. Эти статьи разбиты на пять тематических разделов: «Социальные и культурные проблемы» (пять статей), «Женщина в обществе мамлюков» (три статьи), «Литературные и поэтические жанры» (три статьи), «Политика материальной культуры» (четыре статьи) и «Региональная и местная политика» (две статьи). Также в каждом томе журнала есть рецензии на книги, касающиеся периода мамлюков.

Третьим реализованным проектом MEDOC (Ближневосточного центра документации в Университете Чикаго) является *онлайн-библиография* мамлюковедения. MEDOC координирует разработку микрофильмированной коллекции ресурсов, относящихся к ближневосточным исследованиям, совместными усилиями многих библиотек. Каталог микрофильмов на османском, персидском и арабском языках представляет плоды этого продолжающегося проекта. Наиболее известным онлайн-проектом MEDOC является Чикагская онлайн-библиография исследований мамлюков, то есть это две базы данных с возможностью поиска, в которых перечислены первичная и вторичная литература мамлюковского периода или относящаяся к нему.

Кроме того, у MEDOC есть несколько онлайн-проектов, которые еще находятся в разработке.

Чикагская онлайн-энциклопедия мамлюковедения станет окончательным справочным источником по темам, связанным с изучением Египта и Сирии с 1250 по 1517 год. Она предназначена для заполнения пробелов в существующих ресурсах, таких как Энциклопедия Ислама. Как интернет-ресурс, а не печатный, эта онлайн-энциклопедия может расти бесконечно и меняться. Энциклопедия в конечном итоге предоставит, в дополнение к неограниченному количеству статей, материалы, которые трудно или даже невозможно содержать и обновлять в печатных ресурсах. К ним относятся интерактивные карты, архитектурные планы и фотографии, археологические результаты и диаграммы, полнотекстовые арабские источники с возможностью поиска, относящиеся к периоду мамлюков (включая сотни документов и рукописей, которые остаются неопубликованными и поэтому недоступными для научного сообщества), постоянно растущий глоссарий мамлюкской терминологии на арабском и английском языках, а также указатель имен, терминов и других элементов из всех предыдущих выпусков журнала *Mamluk Studies Review*. Энциклопедия будет полностью доступна для поиска и будет содержать тематические указатели для просмотра и гиперссылки на ссылки в статьях.

Разрабатываются *интерактивные онлайн-карты* для печати территории Мамлюкского султаната и более широкого региона в период мамлюков. После завершения эти карты с высоким разрешением будут доступны для научного использования бесплатно при загрузке с официального сайта MEDOC. Они будут включены в Чикагскую онлайн-энциклопедию мамлюковедения и этот веб-сайт, и пользователи смогут увеличивать или уменьшать масштаб и выбирать, какие данные отображать.

Веб-ресурс Mamluk Mint Series (Мамлюкская Монетная Серия) был открыт в 2003 году при поддержке Министерства образования США. Цель этого проекта состоит в том, чтобы создать систему классификации для мамлюкских монет, чтобы заменить ту, которая была дана Полом Балогом в его книге 1964 года «Чеканка мамлюкских султанов Египта и Сирии», которая не может быть расширена, и предоставить онлайн-изображения мамлюкских монет, которые хранятся в различных музеях и исследовательских институтах по всему миру. Результаты этой работы, в форме онлайн-базы данных с возможностью поиска, будут своевременно доступны на сайте MEDOC.

База данных арабского перевода — это попытка идентифицировать все переводы современной и классической арабской литературы (в широком смысле) на английский язык. Разработка и программирование базы данных продолжаются. Дальнейшее намерение этого центра мамлюковедения состоит в том, чтобы сделать доступными в Интернете как можно больше таких текстов, включая те, которые находятся в свободном доступе, и те, чьи правообладатели дают разрешение.

Эта научная работа организации дает нам большое количество уникальной информации о мамлюках и их материальной культуре. В журналах *Mamluk Studies* собран внушительный объем статей ученых заинтересованных в этом периоде правления мамлюков, которые использовали различные документации из арабских и европейских письменных источников. Эти сведения, полученные из статей или же рецензий, могут быть успешно использованы в исследовательской работе студентов и ученых. Следовательно, этот официальный сайт научного центра станет важным источником для исследователей, ученых и студентов, ищущих материалы об истории мамлюков.

Использованная литература

1. <http://mamluk.uchicago.edu> — официальный сайт научного центра
2. www.lib.uchicago.edu/e/collections/mideast/medoc-cat/

3. www.britannica.com/topic/Mamluk
4. Yuval Ben-Bassat, ed. – "Developing Perspectives in Mamluk History. Essays in Honor of Amalia Levanoni, Islamic History and Civilization."
5. Annemarie Schimmel Kolleg - "History and Society during the Mamluk Era (1250-1517)"
6. Ulrich Haarmann - "Mamluk studies - a Western perspective"

Сейтнур Шынар Асқарқызы
Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ
Шығыстану факультетінің 3 курс студенті

ҚАЗІРГІ СИРИЯ ДАҒДАРЫСЫНДАҒЫ РЕСЕЙДІҢ ҰСТАНЫМЫ

АҢДАТПА

Автор бұл мақалада қазіргі таңда әлемнің назары мен үрейін туғызған, аймақтық ғана емес жаһандық мәселеге айналған “Сирия дағдарысындағы” Ресей Федерациялық мемлекетінің ұстанымы мен дағдарыстан шығу жолдарының шешімдері жайлы баяндама жүргізеді. Оған қоса бұл дағдарыстың әлем елдеріне қаншалықты маңызды әсері бар екенін, әрі тез арада шешілуі тиіс мәселе екеніне тоқтам жасайды. Сирия дағдарысының қашан, қалай, қандай жағдайда пайда болып, дағдарысқа айналуының себептерін түсіндіреді. Дағдарыстың қарқындап дамуының негізгі қозғаушы ұйымдары мен топтарының аталмыш мәселедегі рөлі, шет елдердің Сирия босқындарына көрсетіп жатқан көмектері, өзара мемлекеттер арасындағы құрылған конференциялар мен Халықаралық құқық пен Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) бұл дағдарыста алатын орны жайлы айтылады. Сонымен қатар, автор мақаласында басты ықпалды “Ресей Федерациясының Сирия дағдарысындағы ұстанымы” тақырыбының төңірегінде ашып көрсетеді.

Кілтті сөздер: Сирия дағдарысы, Ислам мемлекеті (ИМ), Ирак пен Леванттың ислам мемлекеті, «Араб көктемі», «Араб төңкерісі».

Қазіргі таңда Сирия дағдарысы – Сирияның өзі үшін ғана емес, бүкіл әлемдік қауымдастық үшін де күрделі, қарама-қайшы, жаһандық және саяси процесс болып отыр. Аталмыш дағдарыстың көріністері әлемде лаңкестіктің, түрлі қарулардың, бассыздықтардың таралуына әкеліп жатыр. Біршама мемлекеттердің ауқымын қамтыған азаматтық соғыс 2010 жылдың соңында бастау алып, 2011 жылы өрши түскен. Халық тұрғындарының үкіметке, билік басындағыларға, шығарылған реформаларға наразылықтарының негізінде көпті қамтыған жаһандық мәселе туындап үлгерді. Осы күнге дейін қаншама бейбіт тұрғындар лаңкестік топтардың құрбаны болды, қаншама халық босқын атанып, шет елдердің жерлерін пана етуге мәжбүр болғанын бұқаралық ақпарат құралдарынан хабардар болдық. Әу баста тек ел ішіндегі азаматтық соғыс болған бұл жанжалдар бүгінгі күні әлем қауымдастығының ірі мәселесіне айналды [1].

Сирия араб әлемінің дәл жүрегінде орналасқан мемлекет бола тұра, дағдарыстың дамуының ерте кезеңінен-ақ ол үш деңгейде қалыптасты: ішкі, аймақтық және халықаралық. Бір жағынан, аймақтық деңгейде Сирияның геосаяси тұрғыда орналасуы қазіргі қақтығыста маңызды рөл атқаратыны белгілі.

Екінші жағынан, халықаралық деңгейде Сирия дағдарысы "араб көктемінің" бөлігі ретінде өзгеше арнада дамуын алған қақтығыс болып отыр. Ол 2011 жылдың басында араб әлемінде өткен наразылықтар мен көтерілістердің толқынын көрсете отырып, қақтығыстың тамыры мен себептері осы оқиғалардың негізінде жатқанын айшықтайды. Сол кездегі барлық араб әлемінде болған азаматтық наразылықтар мен бас көтерулер Сирияға да әсер етпей қоймады. Ел азаматтары көшелерге шығып, биліктегілерден өмір сүру жағдайы мен демократиялық реформаларды жақсартуды талап еткен. 2011 жылдың наурыз айында Иордания мен Израильдің шекарасында орналасқан Дара қаласынан бастау алған көтеріліс көп ұзамай Сирияның басқа қалаларына да тараған. Кейбір араб мемлекеттерінде наразылықтар шын мәнісінде биліктің бейбіт мақсатта ауысуына (мысалы, Тунисте) себепші болса, өкінішке орай Сириядағы қақтығыс мүлде басқа жолмен дамып кетті. Бірінші азаматтық қозғалыстар ұйымдастырылмаған болатын. Біртіндеп оппозициялық күштер ұжымдастырылып, үкіметке деген қысымдары қатая түсті. Әсіресе бұл толқудың қарқын алуына әлеуметтік желілердің рөлдері жоғары болды. Мәселен, Facebook-те наразылық білдірушілер тобы құрылып, онда олар өздерінің акциялары туралы қашықтан уағдаластықтар жасаған, ал Twitter-де адамдар тікелей эфирдің желісінде көшелерде болып жатқан оқиғалар туралы хабарламалар жүргізген. Осылайша, Сирия 2011 жылдың алғашқы айларында "араб көктемі" немесе "араб революциялары" деп аталатын араб елдеріндегі қақтығыстар

тізімін толықтырды. Бұл революциялардың әрқайсысының өзіндік ерекшелігі, терең себептері, ішкі және сыртқы факторлары бар екенін де атап өткен жөн. Ал бұл өршіген дағдарыста Ресейдің алатын орны айтарлықтай үлкен болып отыр [2].

Әскери деңгейде Ресей 2015 жылдың 30 қыркүйегінде Сирия араб республикасының елбасы қызметін атқарушы Башар әл-Ассадтың өтініші бойынша Сирияда лаңкестік топ "Ислам мемлекетіне" қарсы жаппай әуе операцияларын бастады. Бұл дағдарыстың Ресей Федерациясы үшін маңызы өте зор, себебі бұған дейін Ресей бірнеше мәрте лаңкестіктің құрбаны болған. Сондықтанда бұл жағдайда Ресейдің іс-қимылсыз қалуы мүмкін емес еді. Сириядағы жағдайды қалыпқа келтіру үшін, шиеленіскен қақтығыстарды тоқтату үшін сонымен қатар, лаңкестік топтардың қимыл-қозғалыстарын шектеу мақсатындағы Ресейдің ұстанымы берік болып табылады. Яғни БҰҰ мен халықаралық құқықтың негізінде қарулы күштерді оның ішінде әлбетте ядролық қаруларды пайдаланбау, оған қоса бұл мәселе Сирия араб мемлекетінің ішкі мәселесі болғандықтан шет елдерді жанжалға араластырмау болып табылады. Оның себебі, мұндай шетелдік араласу жанжалдардың негізінде жатқан, терең әлеуметтік-экономикалық, этносаралық және басқа қайшылықтарды жоюға қабілетсіз деп саналады. Белгілі болғандай, ол қақтығыс кеңістігін кеңейтуге алып келеді, шиеленісті және қарулануды насихаттайды, мемлекетаралық қайшылықтарды күшейтеді, ұлттық және діни қақтығыстарды тудырады [3]. Бүгінгі күні Сирия Араб Республикасындағы дағдарыс бірте-бірте қалыпқа келіп жатыр. Алайда әлі күнге дейін дағдарыстың үлкен мәселесі болып отырған "Ислам мемлекеті". Егер оған қарсы жұмылып табанды тойтарыс бермесек болашақтағы Сирия елінің жағдайы қандай болмақ? - деген сұрақ туындайды. Ал бүгінгі күні Сирия араб мемлекетінің жағдайы қандай?

Қазіргі таңда Сирия қалаларының жағдайы ауыр. Көптеген террорлық топтар инфрақұрылымды, тарихи жерлерді, ғибадатханаларды, ежелден сақталып келе жатқан мұраларды бұзды. Эн-Нусра "немесе" Джабхат-эн-Нусра, Ислам мемлекеті, Ирак пен Шамның Ислам мемлекеті деп аталатын лаңкестік топтар елге танымастай зардап әкелді. Соғысқа дейінгі Сирия мен соғыстан кейінгі елдің көрінісі жүректің зәресін аларлықтай әсер туғызады. Таяу Шығыстағы ең әдемі елдердің бірі болып саналған елдің, мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан сәулет ескерткіштері болған, мәдениетінде әртүрлі діндердің: христиан дінінен ислам дініне дейінгі көрініс тапқан елдің қазіргі жағдайы адам шошырлық. Шамамен 7 жыл бұрын осы шағын Таяу Шығыста шамамен 22 миллион адам өмір сүрген болса, бүгінгі күні - 4 миллионға азайды. Өйткені 250 мың сириялық қаза тапты, ал қалғаны босқынға айналды [4].

Бұл дағдарыстың әрі қарай жалғаспай, бір қалыпты арнаға түсуі үшін Ресей Федерациясы бірнеше бағыттармен жұмыс жасауда:

- Бірінші кезекте, бұл Сирияның заңды үкіметінің дипломатиялық қолдауы.
- Екінші кезекте, Сирия қақтығысына ымыралы шешім табу мақсатына арналған сирияаралық келіссөздер процесіне белсенді қатысу.
- Үшінші кезекте, бұл Сирия дағдарысының барлық тараптары арасында диалог орнату жөніндегі қадамдар.

Бұл ұстанымдар Ресейдің араб елдерімен рухани және мәдени, саяси және экономикалық өзара іс-қимылының кең тәжірибесіне негізделген ұстаным болып табылады. Сирия дағдарысының басынан, осы күнге дейін Ресей Сирия мәселесіне арналған халықаралық конференциялар мен қақтығыстың барлық күштері арасындағы келіссөздерге белсенді қатысуда. Мәселен, 2012 жылы 30 маусымында Женевада (Швейцарияда) өткен Женева-1 конференциясының ішіндегі БҰҰ-ның бес тұрақты мүшесі ретінде қатысып, дағдарысты қалпына келтіру мәселелерін талқылауға атсалысты. 2014 жылдың 22 қаңтарында Швейцарияның Монтре қаласында өткен Женева-2 конференциясына өзге 39 мемлекет пен қоса БҰҰ-ның өкілдерімен келіссөздер жүргізген. Оның ішінде басты жағдайдың бірі болып табылған босқындар мәселесін талқылаған. Кезекті келіссөздер 2017 жылдың 23-24 қаңтарында Ресей, Түркия және Иран бастамасы бойынша Қазақстан Республикасының елордасы Астана қаласында өтті. Мақсаты Сириядағы азаматтық соғысты аяқтау болды. Келіссөздерге барлығы жеті делегация: Ресей, Түркия, Иран, АҚШ және Біріккен Ұлттар Ұйымы, сондай — ақ екі тарап: ресми Сирия үкіметінің өкілдері және қарулы топтардың спикерлері қатысты [5].

Сирия Араб Республикасының дағдарыстың басталу кезеңінен, қазіргі күнге дейін басты қиыншылығын туғызатын мәселесі халыққа көрсетілетін көмек. Кез – келген мемлекеттің басты құндылығы ол азаматтары. 2018-ші жыл Сирия қақтығысын саяси реттеуге бағытталған Ресейдің бұрын-соңды болмаған дипломатиялық және гуманитарлық күш-жігері мен әрекеттерін жұмсауының жылы болды. Ресей Федерациясының басшылығы, қорғаныс және сыртқы істер министрліктері, сондай-ақ Сирияда жаулаушы тараптардың татуласу орталығы жасаған шаралар аймақтағы жағдайды барынша тұрақтандыруға мүмкіндік берді. 2017 жылы Ресей басқа елдерге гуманитарлық көмек

ретінде 23,3 млн. АҚШ доллары көлемінде тауарларды жіберген болатын. Ал жалпы барлық гуманитарлық көмек көлемінің 84% -н негізгі алушысы болған Сирия Араб Республикасы болып анықталды: елге берілген көмек үлесі жалпы құны шамамен 19,6 млн. АҚШ долларын құрады. Сонымен қатар, Алеппо және Эс-Сувейда провинцияларында соғысушы тараптарды бітістіру орталығы алты гуманитарлық акция өткізді. 2 мыңға жуық тұрғын көмек алды. Оларға ауыз су, азық-түлік жиынтығы, сондай-ақ кеңсе заттары мен балалар ойыншықтары таратылды. Гуманитарлық жүктер Дейр-Эз-Зор қаласының террористері қоршаған тұрғындарға да жеткізіліп, шамамен алғанда Ресейлік әуе ұшақтары онда 21 тонна азық-түлікті жөнелтті [6].

Бүгінгі күні ең үлкен қауіп-қатерді «Ислам мемлекеті» лаңкестік тобы туғызуда. Топтың негізгі қызметі насихаттаушылық болып табылады. Бұл террористік топқа қарсы барлық елдер белсенді күрес жүргізуі тиіс. Ресей бұл мәселені шешуге заңды ымыралы шешімдер әзірлеу мақсатында барлық мүдделі тараптарды тартуға әрекет жасауда

Сонымен, Ресей үшін Сирия Араб Республикасының күшті және гүлденген ел болуы маңызды. Сондықтан, Ресей елдегі жағдайды реттеу үшін барлық мүмкіндіктерді жасайды. Ресей Сирия мемлекетін қолдайды және қандай да бір «өзге елдердің» араласуынсыз Сирия тұрғындарының өзіне дауыс беру құқығын беру қажет деп санайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гулиева Э. Роль России в урегулировании вооруженного конфликта в Сирии // ТАСС. 06.04.2015. URL: <http://tass.ru/info/889036>
2. Syrian Arab Republic [Электронный ресурс]. URL: <http://www.unicef.org/appeals/syria.html> (дата обращения: 05.03.2016).
3. <https://www.rbc.ru/economics/26/11/2018/5bf7db229a7947b3fd400634> экономика 2018 ж.
4. Концепция внешней политики Российской Федерации // Министерство иностранных дел РФ [Официальный сайт]. 18.02.2013. URL: http://www.mid.ru/web/guest/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkV6BZ29/content/id/122186
5. Крылов А.В. Политический портрет сирийской оппозиции // Аналитический доклад. М., 2016.
6. Наумкин В.В. Кризис на Ближнем Востоке: внешнее вмешательство и разгул экстремизма // Россия в глобальной политике. 15.07.2015. URL: <http://www.globalaffairs.ru/valday/Krizis-na-Blizhnem-Vostoke-vneshneevmeshatelstvo-i-razgul-ekstremizma-17587>

Сламақун Асият

Нұр-Мубарак Египет Ислам Мәдениеті университетінің 4-курс студенті

Ғылыми жетекші: ф.ғ.к., доцент **Төрәлі ҚЫДЫР**

ҒҰМАР ҚАРАШ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ДІНИ КӨЗҚАРАСТАР

«Өнер, әдебиетімізді көркейту, шаруашылық жағымызды ілгері бастыруға еріктіміз. Осы айтылған мақсаттарды жарыққа шығарғанның соңында бізде де күшті ұлттармен қатар, ұлы өзгерістің үстімізге жүктеткен зор міндеттерін атқарған боламыз. Талаптан, еңбектен!!!» Ғұмар Қараш.

Қанша зұлмат пен қиындықтарды сан ғасырлар бойы басынан кешірген қазақ деген халықта оқумен білімнің кедейшілік пен жоқшылықтың ауыр зардабын көріп келе жатқан қазақ елінің көкжиегіне ХІХ-ХХ ғасырларда төте жол сілтегендей бір топ шоқ жұлдыз көтерілген. Олардың бейнеті зор, еңбегі сор болған үзілген үмітін жалғады. Оларда бар жылыуын аямай төкті. Халқының жолында бастар бәйгеге тікті. Қазба байлығына жер суына қызығып, атам заманнан жұтып қоюға ұмтылған екі алпауыттың ортасында қанды шеңгелге түскен, бұлқынумен күн өткізген ел ерлерінің еңбегі ерен. Солардың бірі де бірегейі—Ғұмар Қараш

Ғұмар Қараш – көрнекті ақын, ойшыл-философ, халқын өнер мен ғылымға, берекелі ел болуға үндеген қайраткер-ағартушы. Дін-шариғат, имандылық жолын, араб, парсы, түрік, татар, башқұрт тілдерін жетік білген ғұлама-ахун. Ол Батыс Қазақстан облысы Жәнібек ауданында дүниеге келген.

Ғұмар Қараш 1876-1921 жылдары аралығында өмір сүрген. Алайда, оның туған жылы туралы нақтылық жоқ. Оның баласы Бұрхан Қарашеев «Мен әкем өлгенде 15 жаста едім... Ол өлгенде жасы 47-де болған». Алайда 1902 жылы күзде Бөкей даласының Таловка деген жерге указной молда етіп тағайындағанда орысша қатынас қағаз жазған. Сол құжатта мінез-құлқы жақсы, бұрын сотталмаған. Ал жасы 28-де деген. Міне, бұл құжат бойынша Ғұмар Қарашұлы 1874 жылы туған болып табылады.

Тарихи зерттеуге еңбек сіңірген тарихшы И.Кенжәлиевтің алғаш ғылыми айналымға енгізген мұрағаттық дерегі Ғұмардың туған жылы мен туған жері төңірегіндегі талас пікірлердің соңына нүкте қойған құнды құжат болып табылады. Ол 1920 жылғы губерниялық партия комитеті съезінде Ғ.Қараштың өз қолымен орыс тілінде толтырған тіркеу карточкасы. Осы құжаттың (тіркеу

карточкасының) төмендегідей орыс тілінде құрастырылған сұрақтарын Ғ.Қараш өз қолымен жазып толтырған:

- Аты-жөні – Ғұмар Қарашев.
- Жасы – 45-те
- Жанұя мүшелерінің саны: 4ұл, 2 қыз, қарт анам және жұбайым барлығы 8.
- Қандай тілдерді білесіз: қырғыз (қазақ) және орыс тілін.
- Жұмыс орны: - Таловка уезі, №2 болыс, Құркұдық тұрағы. Кеңес өкіметінде қадай міндет атқардың? - Қазақтар арасында Кеңес Республикалар идеяларын тараттым. 1919 жылы РКП-ға қолдаушы болдым.
- Туған жеріңіз: Толовка уезі №2 болыс, Құркұдық тұрағы 18 сәуір 1920 жыл, - деп соңына қол қойған

Руы-ноғай. Ол туралы өзі «Мен ноғайқазақ руынанмын. Арғы бабаларымызды Әнес, Жабал, Мағаз, Саһил, Аққурай, деп жүйелейді. Аққурайдан үшеу: Ноғай, Торғай, Сейілхан. Ноғайдан он сан Оймауыт тарайды. Біз сол он сан Оймауыттың ұрпағымыз. Оның Шәйзада, Шаймардан, Қазбек, Дулат, Үйсін, Құлақ, Қияс, Қосым, Қапқай, Тама деген он руы болған. Олар XIII-XVII ғасырларда Қара теңіз, Қырым, Дон, Кубань өңірін мекендеген. Шаймарданнан тарағандар әлі күнге дейін Қырымда тұратын көрінеді. Біз – Құлақ, Үйсін, Қияс, Қосынан өрбігендердің бір тобы 1750 жылдардың шамасында Ақтөбе облысының Темір ауданына көшіп келіппіз. Соңғы үшеуі қазақ арасына келген соң Қазанқұлақ, Қояс, Қостанбалы аталыпты. Шежіре келушілердің аттарын да дәл айтады. Үйсіндерді - Дойнаш, Қостанбалыларды - Бөке (Бөкей), Қоястарды - Шығай, Қазанқұлақтарды – Көзей бастап келіпті. Арғы тегіміз ноғай болғанымен, біз қазақпыз...» деп өз руы жайлы сөз қозғап кетеді.

Ғұмар Қараш әкеден жеті жасында жетім қалған. Дәулеті ағайындары оны Жанша деген молдаға оқуға берген. Содан соң указной молда Ғұмар Жазықұлының шәкірті болады. Екі молдадан алған біліміне қанағат қылмаған зерек Ғұмар одан әрі Ысмағұл Қашғари молданың медресесінде білім толықтырады. Одан соң атақты Борсыда мешіт, медресе ұстаған Ғұбайдолла Ғалікеев хазіреттен сабақ алып, «мешіт ашып, молда болады» деген куәлік алып шығып, өз ауылы Құркұдыққа молда болады. 1900 жылдары қазіргі Қазталов ауданына қарасты Қараоба жеріндегі Тіленшісай мекенінде қостанбалы ноғайқазақтары арасындағы, жанында медресесі бар мешітке ауысып, жадидше бала оқытуды ұйымдастырады.

Білім алған медреселері туралы да нақтылық жоқ. Көп зерттеушілер оны Ғұбайдолла Ғалікеев медресесімен шектейді. Көрнекті башқұрт ақыны Шәехзода Бабич «Китабеннас» деген белгілі кітабында Ғұмар Қарашқа да орын береді. Оған арнаған арнау өлеңіне түсінік бере келіп: «Гомар Караш ...Уфадағы Галия мэдрэсэсен мэмамлаган», – деп жазады. [1. М. Тәж-Мұрат. Ғұмар Қараш өмірі мен шығармашылығы. 13 б.]. Тағы бір дерек келеді Литвалық татар текті Александр Беннигсен мен Шантал Лемерсье-Келькежей: «Омар Караши окончив один из татарских и среднюю школу в Стамбуле» – деп жазған. Осы мәліметті Хасен Оралтай да жазады «Омар Қарашұлы бастауыш пен орта білімді медреседе, ал жоғарғы білімді Стамбулда оқыған деп жазады. Ол міне, осындай әртүрлі көзқарастар бар. Ғұмардай білім иесінің тек бір медресемен шектелді деуіміз қисынсыз. Жоғардағы дәлелдермен келген бұл ақпараттар оған дәлел болады.

Ғұмар Қараштың еңбектері: «Бала тұлпар» (Уфа, 1911), «Қарлығаш» (Қазан, 1911), «Тумыш» (Уфа, 1911), «Аға тұлпар» (Орынбор, 1914), «Тұрымтай» (Уфа, 1918) аталатын бес поэзиялық, «Ойға келген пікірлерім» (Орынбор, 1910), «Өрнек» (Уфа, 1911), «Бәдел қажы» (Қазан, 1913) дейтін үш зерттеу кітабы жарық көрген.

Ғұмар Қараш - XX ғасырдың бас кезіндегі «Қазақ дұрыстығы», «Қазақстан», «Айқап», «Дұрыстық жолы», «Шора», «Абай» сияқты газет, журналдарда «Бұл қай заман?», «Тірішілік таласы», «Тәнсіз жан жоқ», «Жастарға», «Әрине күнелту керек», «Ұлт және туған ел», «Әсер», «Қазақтар хақында», «Заң мәселесі», «Жүгенсіздік адамға жол ма еді?», тағы басқа мақаларын жариялаған. Ғұмар Қараш шығармаларын «Ғұмар Қараш баласы», «Ғұмар Қарашұлы», «Ахунд Ғұмар Қарашұлы», «Ғұмар әл-Қараш», «Бөкей елінің баласы», «Ғұмар Қараш», «Ғ.Қ», «Ғ.Мұштак», «Ғабдолла Мұштак», «Оразақай», «Қазақәев», «Ғұмар Қарашев» деген есімдермен жариялап отырды.

Ғұмар Қараштың өмірі мен шығармашылығын зерттеушілер оны өзінің саласына байланысты ақын, публицист, философ, этнограф ретінде қарастырады. Шындығында ол, заман талабына сай жан-жақты ғалым болған: араб, парсы, түрік, татар, башқұрт тілдерін жетік меңгерген тілші-полиглот, саяси қайраткер, әдебиетші-прозаик, сыншы, дінтанушы және реформатор, әлеуметтанушы т.б.

Оның өмірі, еңбек жолы, қылған қызметі жайлы сөз қозғар болсақ жоғарыда көптеген айдарланып тағылғанның барлығы дерлік Ғұмар бойынан табылған.

Ол өмір жолын оқу-ағарту ісінен бастағаны жоғарда айтылып өтті. Алғаш указной молда ұстаз болып қызмет етті. Оның бала оқытудағы жүйесі бөлек еді. Ол жүйе мен Ғұмарды бөле қарастырға мүлде келмейді. Ол не екен?- деген заңды сұрақ туындайды. Ол-усул жадид. Ғұмарды жәдидшілдіктен бөле алмағанымыз секілді, жәдидшілдікпен қатар жүретін, «қәдімшілдік» деген ұғымда бар. Енді осы екеуіне тоқтала кетсек.

Бұл екі атау 19-ғасырдың екінші жартысында Орта Азиядағы түркі халықтарының қоғамдық өмірінің түрлі саласында болған бағыттарға берілген атау. Бұл уақыттары қазақ зиялыларының өзі бірнеше бағытта болған.

Әуелі уақыты жағынан бұрын тұратын қадімшілікке келетін болсақ, ол - «усул қадим» деп аталатын араб мәдениетінің байырғы әдісімен оқыту үлгісі. Бұл бізше болғанда «көнеше әдіс» дегенді білдіреді «Қадим», терминін зерттеуші ғалым Л.Жұмалиеваның мақаласын келтірсек: Қадим – діни бағыттағы молда жалдап, сауат аштырған мектепті айтады. Сабақ араб тілінде, феодалдық-сословиялық мазмұнда жүргізіледі. Әсіресе, Әптиек, Құран, Софы Аллаяр, Шарқитаб, Мұхтасар, Қырық парыз негіздері оқытылады. Олардың ең бастылары Бұхара, Самарқан қалаларында ораналасқан. Бір анығы, ірі мешіт жандарында қадим мектептері негіздегі дәрісхана болды. Мұны көбінше молдадан сабақ алдық деген ескінің әңгімесі анықтайды. Мектептер кейде байлардың демеуімен жұмыс жасады. Қатан тәртіп болды, сондай-ақ сабақ нақты уақытпен жүрген жоқ. Жоғарыда айтып өткеніміздей бұл екі ұғым XIX-ғасырдың екінші жартысы мен XX-шы ғасыр басында қолданыла бастаған. Бұл уақытқа дейін қалыптасқан бағыт қадімшілілік деп жаңа бағыт жәдитшілік келгенге дейін аталмады. Жәдитшілік келгеннен кейін бұрынғы оқу жүйесін “ескі” (арабша- қадим) деп атай бастады. Барлық Орта Азия Ресей үшін шикізат көзіне айналды. Осындай капиталистік қатынастар елде кішігірім саудагерлер буржуазиясын құрды. Осылайша Орта Азия елдерінде экономиканың артта қалуына, ел шикізатының сыртқа кетуіне куә боп отырған қоғам белсенділері мен зиялылары арасында алғаш ояну идеялары қалыптаса бастады. Бұл артынша жәдитшіліктің туындауына әкеліп соқты. Себебі олар мұсылман халықтарының артта қалуының басты себебі оқу-ағартудағы әдістің дұрыс болмауынан деп пайымдады. Өйткені қадімшілер, жоғарыда келтіргеніміздей, тек діни-схоластикалық білімдерге мән беріп, дүниауи білімдерді ысырып қойды.

Ал, жәдитшілер «жеуропалық оқу жүйесін» оқытуды қалады. Бұл «еуропалық оқу жүйесінің» жобасын XIX ғасырдың соңында Санкт-Петербург университетінің Шығыстану факультетінің оқытушысы Хұсайын Файызханов ұсынған болатын. Ол жобасында татарлардың арасында бұл оқу жүйесіне қарсылық туындамас үшін шариат сабағы мен араб тілін де оқытуды қалдыру мәселесін қойды. Жәдитшіліктің Мысырлық үлгісін қалыптастырған иждиһатқа жол ашқан Мухаммад Абдо. Ол Мысыр елінің муфтиі боп тұрған кезінде елдегі атақты Азһар университетінің оқыту жүйесіне реформа жасау керектігін ұсынды. Жәдитшілік қозғалыстарының жемісі ретінде Қырым Татарларынан Исмаил Гаспиринский шықты.

Ал, қазақ даласында бұл үрдісті Абай мен Ыбырайлар көшін бастаса, ары жалғастырған осы Ғұмар болды. Ғұмар өз діни ұстанымы алғашында сопылыққа барынша жақын боп, кейін Ш.Бөкейұлымен танысып осы осы пікірді ұстанады. «Осы уақытта тек өзімді ойлап Алланы көп зікір етіп, бұл дүние қызығына мүлде қызықпай өзімше рахатқа батқан ем. Алайда өзіңді ғана ойлау рахатқа тұрмайтындығына көзім жетті.» деп халыққа қызмет етумен өзіңе үлкен пайда әкелетінін түсініп насихаттап кетті.

Енді өзінің діни ұстанымы жайлы «Дін исламның жақсылықтары жайлы Яхут Пайғамбарларының көзқарастары атты мақаласында»: «Дін ислам бұл дүниенің де және ол дүние жақсылықтарының да жиынтығы. Шарифат пен дінге байланысты көптеген еңбектерде ислам дінінің негізі Құран Кәрім мен Хадис екендігі аян. Ислам дінінің бұл негіздері ғылым ретінде мойындалған. Шындығында, ислам діні бұл дүние туралы да, ол дүние туралы да жинақтап, басын қосқан дін. Осылай деп түсінгеніміз дұрыс. Сол себептен ислам дінінің тек ахирет үшін ғана емес, бұл дүние үшін де маңызы бар. Сайып келгенде ислам діні адам баласына өздері сенетін тәңірінің жарастықты ат, атауларын және ұлы сипаттарын танытып, соған сендіру, сөйтіп құдайға жалбарыну. Ғылымда адамның мінезі, түсінігі туралы айтылады. Бұл мәселелер діни тұрғыда қаралса да, бір-біріне қайшы келмейді. Мен де өзімнің білім тәжірибелеріме сүйене отырып, дін туралы осындай көзқарасымды айттым. -деп өз оын білдіреді.

Жоғарыда айтқанымыздай «халықтың қамы үшін» деген шынайы мақсаты ұрпаққа мәңгілік тура бағытпен үлгі болуда бағыт болып қалды. Жане сол кездегі діни мәселелерде жергілікті молдалармен келіспей, өз ұстанымын тек газет бетіне басып шығарды. Өзінің сол кезде халық арасында бәдәл қажылық жайлы (қажылық рәсімін басқа адам орнына баып өтеу) өзінің «Бәдәл хажы» атты еңбегінде оның мәніне тоқтала өз ұстанымын білдіреді. «Болмашы бір себептермен басталып, елдің надандығы арқасында өршіп, күшейіп кеткен нәрселер бізде көп. Олар өзі әуелі басталуында мұбақ бір ғамал

болса да, бара-бара парыз ия уәжіптерден4 де озып кетісіпті. Соған байланысты заманымыздағы мағруф жәйлардың бірі – бәдел-хажы. Ғылым, ағарту сияқты еліміздің көзін ашып алға жіберетін орындарға жұмсалуды тиіс болған қаржы-қорлардың құран шариф бұйырмаған шарифат негізі ыспат жерлерге шашылуы бұ шығарманы жазуға мені күштеді.-деп халықты бос мақтанға емес пайдалы нәрсе үшін мал-мүлкін шашқаны әлдеқайда абзал деп көрсеткен.

«Әйел хақында» атты мақаласында: « Құран кәрімнің Рум сүресінде үй-іші семья туралы анық айтылған. Онда: «Некелі семья кішігірім қоғам, ондағы ер, әйел, бала-шаға үй-іші мүшелерінің қалыптасқан әдет-дәстүрі болады. Бәрі де соған бағынады» делінеді. Бахара, ниса сүрелерінде семья, неке хақында толық айтылған.

Қазіргі уақытта ауқатты адамдар көп әйел алады. Егдерген шағында халі келмей, бір-бірін басқара алмайды. Сүйтіп, бала-шаға иесіз қалады. Құранда рухани һәм материалдық жағынан мүмкіндігі болғанда ғана көп әйел алуға болады дейді. Әйтпесе, бала-шаға мен әйелдердің обалына қалады. Семья ер адамға бағынуы керек. Ал, ер адам – семья басы үй-ішін асырап, желдіруге, рухани, материалдық жағынан қамтамасыз етуге міндетті.»-деп көп әйел алушылықты қолдамайтынын көрсетеді.

Осындай көптеген мәселеде үлкен мәселелерді көтеріп ұлты үшін аянбай еңбек еткен асыл азамат 1921 жылы ауыр азаппен қарақшылар қолынан қаза табады.

Қортындылай келе ел деп еңіреп қызмет еткен асыл азаматтарымыздың әрбір ісінен үлгі алып және оны насихаттау біздер үшін басты парыз болмақ. Сөз соңын Ғұмар Қараштың сөзінде халыққа тастаған үндеуімен қорытуды жөн көрдім. «Өнер, әдебиетімізді көркейту, шаруашылық жағымызды ілгері бастыруға еріктіміз. Осы айтылған мақсаттарды жарыққа шығарғанның соңында бізде де күшті ұлттармен қатар, ұлы өзгерістің үстімізге жүктеткен зор міндеттерін атқарған боламыз. Талаптан, еңбектен!!!»-деген!!!

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақ энциклопедиясы. //Ғұмар Қараш. Алматы.
2. Қ.С.Қаражан.Қазақстан тарихы.Алматы: Қазақ университеті, –330 бет.
- 3.М.Чапай.Қазақстан тарихы.4-басылым Алматы,ЖШС «Издательство «Норма-К»,2008,640 бет.
- 4.Тәж-Мұрат.М. Ғұмар Қараш өмірі мен шығармашылығы. – Ақтөбе: «А-Полиграфия» ЖШС, 2004.–384 бет

Сулейменова А.
студентка 3 курса факультета
востоковедения, кафедра Тюркской
Научный руководитель: **Кортабаева Г.Т.**
к.филол.н., доцент

РОДСТВО ТЮРКОВ И ИНДЕЙЦЕВ: ИСТОРИКО–ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация: Происхождение индейцев на протяжении многих веков будоражило умы многих исследователей. Кто они и откуда долгое время оставалось загадкой. В помощь историческим умам по данному вопросу ошутимый вклад внесли ученые-генетики. Изучение генофонда Центральной Азии показало, что народы, обитающие вдоль Саянских гор наиболее близки индейцам. Статья посвящена выявлению параллелей двух древнейших цивилизаций: тюркской и индейской. В результате сравнительного анализа на основе языка, культуры и генетических связей были выявлены сходства двух этнических представителей.

Ключевые слова: тюрки, американские индейцы, цивилизация, культура, язык, генетика

Происхождение индейцев на протяжении многих веков будоражило умы многих исследователей. Кто они и откуда долгое время оставалось загадкой. В помощь историческим умам по данному вопросу ошутимый вклад внесли ученые-генетики. Изучение генофонда Центральной Азии показало, что народы, обитающие вдоль Саянских гор наиболее близки индейцам. Статья посвящена выявлению параллелей двух древнейших цивилизаций: тюркской и индейской. В результате сравнительного анализа на основе языка, культуры и генетических связей были выявлены сходства двух этнических представителей.

Объектом исследования являются древнейшие цивилизации: тюркская и индейская. Предметом исследования является выявление общих черт в культуре и языке двух народов. Цель исследования – выявление связей между двумя этносами с обращением к историческим и научным фактам. Актуальность работы состоит в том, что полученные данные могут послужить доказательством родства тюркских народов и народов северной Америки, что положит основу для укрепления и развития культурных, политических, также экономических связей между двумя государствами.

Исследование ориентировано на сопоставительно–сравнительное описание изучаемого материала, базой описания служат основные теоретические принципы лингвистики, культурологии и генетики.

В работе используются следующие методы и приемы: 1) метод семантического анализа, предполагающий анализ культурологического значения языковых единиц; 2) синхронно-сопоставительный метод, обеспечивающий установление различий и выявления специфичности каждой культуры; 3) метод индукции, позволяющий сделать умозаключение от фактов к общей гипотезе. Теоретической основой для исследовательской работы послужили труды таких зарубежных исследователей, как Roehrig F.L.O., Schurt T., Lopez D., Landa D.; исследователи из стран СНГ: Каримуллин А., Гумилев Л., Максаковский В., Ершова, Г.; отечественные исследователи: Ахметов А., Аманжолов А.

Индейцы – общее название коренного населения Америки (за исключением эскимосов и алеутов). Название возникло от ошибочного представления первых европейских мореплавателей конца XV века, считавших открытые ими заатлантические земли Индией.

Тюрки – этноязыковая общность народов, говорящих на тюркских языках. Предками современных тюркских народов являются древние тюрки. Ученые, занимавшиеся изучением и исследованием тюркской истории Клэпрот и Вамбери, опираясь на китайские источники, относили к «родине тюркских народов» подножия Алтайских гор.

Опираясь на труд доктор филологических наук Абрар Каримуллина «Прототюрки и индейцы Америки» был проведен анализ некоторых индейских и тюркских языковых единиц, в результате которого были обнаружены многочисленные сходства. В своей работе А. Каримуллин развивает мысли американского ученого Отто Рерига, владевшего турецким языком. Познакомившись с языком индейцев, Отто Рериг заключил, что «наречие сиу или дакота может быть отнесено к Урало-Алтайскому семейству языков, носители которого расселились на огромной территории и представлены многочисленными ответвлениями народов Восточной Европы, Сибири и Средней Азии». Спускаясь дальше в исследования особенностей индейцев, было изучено не менее богатое мировоззрение, которое во многом пересекается с Тенгрианством, что в свою очередь является очередным доказательством родства двух народов.

Еще интересный факт с названиями блюд. В ходе исследования было выявлено, что названия и состав некоторых тюркских блюд совпадают с индейскими.

Удивительные параллели наблюдаются также и в материальной культуре американских индейцев и тюрков. Прикладное искусство этих двух народов отличается глубокой самобытностью и выразительностью.

Много общего в традиционной культуре двух народов связано с разными животными, которые являлись тотемами определенных племен и родов, что запечатлено в фольклоре и тамгах.

Помимо общих элементов в культуре и языке двух народов, существуют и научные доводы, связывающие тюрков и коренных жителей Америки. Так, исследователи из Университета Пенсильвании опубликовали в статью, в которой пишут, что американские индейцы произошли от древних сибиряков, проживавших на территории нынешней Республики Алтай. У этих народов обнаружили схожие маркеры ДНК.

По словам ученых, гены древних жителей Алтая начали мутировать 13-14 тысяч лет, когда, по одной из версий, люди по льду перебрались из Евразии в Америку. Примерно в то же время, как считают большинство историков, сибирские народы пересекли пролив, который сегодня называют Беринговым, и достигли побережья Северной Америки.

Генетики Пенсильванского университета установили, что индейцы пришли на американский континент с территории современного Алтая. Ученые проанализировали ДНК современных обитателей Алтая, сравнивали его с образцами, собранными на территории Казахстана, Китая, Монголии и других регионов, а также с ДНК представителей различных индейских племен. В результате исследователи обнаружили в гаплогруппе Q (она относится к Y-хромосомной ДНК) уникальную мутацию, которая роднит обитателей Алтая с самыми древними племенами индейцев.

Вывод:

1. Сравнительный анализ двух народов позволяет констатировать сходность языка и культуры тюрков и индейцев.

2. Все это в разной интерпритации может отображать общность ассоциативного мышления в человеческом масштабе или же генетическое родство.

3. Однако, учитывая научные факты приведенные учеными из Америки, которые доказывают генетическое сходство тюрков и индейцев, дают нам право предположить, что оба этноса являются родственными, и так как по сей день истина об истории коренных жителей Северной, Центральной и Южной Америк замалчивается или грубо искажается, чего не скажешь о тюрках, чья история не является загадкой для человечества, то справедливо будет предположить, что родиной коренных жителей Америки является Алтай, точно также как и для всех тюркских этносов.

Литература:

1. Национальная энциклопедия. Алматы, Қазақ энциклопедиясы, 2005.
2. Максаковский В.П. Географическая картина мира.
3. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. Ленинградский университет, 1961.
4. Washington Profile – International News & Information Agency «Сибирские индейцы».
5. Nelson J.R. Fagundes “How strong was the bottleneck associated to the peopling of the Americas? New insights from multilocus sequence data” – Genetics and Molecular Biology.
6. Abrar Karimullin Proto-Türks and American Indians Tracing a hypothesis. Kazan, İnsan, 1995.
7. <https://www.inform.kz/ru>
8. <https://penntoday.upenn.edu/news/>
9. Ахметова А. Код Евразии. 2011.
10. Roehrig F.L.O. Eclaircissement sur quelques particulares des langues Tartares of Finnoises. Paris, 1845.
11. Roehrig F.L.O. The language of the Dakota or Sioux Indians. Washington, 1872.
12. Диего де Ланда. Сообщения о делах в Юкатане. Издательство АН СССР, 1955.
13. Lopez O.D. Grammatika Maya. Metod teorico, practice. Merida de Yucatan, 1914.

Сардарбек Самал

Қазақ Ұлттық Қыздар Педагогикалық Университеті

1 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Рахимжанова М.Д.

ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ

Дүниежүзінде болып жатқан оқиғаларды уақыт арқылы есептейміз. Өмір басталып, уақыт зыр жүре бастаған кезде әр ұлттың, мемлекеттің тарихы басталды. Ұрпаққа мәңгі мұра болып қалатын – тарих. Тарихты қастерлеп, құрметтеп, «Мәңгілік ел» қалыптастыру бұл біздің мойнымыздағы борышымыз деп білемін.

Тарихымыздың төңірегін әңгімелеуді «Ұлы даланың жеті қыры» атты Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың мақаласынан бастауға болады. Бұл біздің төл тарихымыздағы ең есте қалып, оны әрі қарай дамытып, болашақ ұрпақ санасында мәңгі қалатындай керемет «қырларымыз»:

1. Атқа міну мәдениеті
2. Ұлы даладығы ежелгі металлургия
3. Аң стилі
4. Алтын адам
5. Түркі әлемінің бесігі
6. Ұлы жібек жолы
7. Қазақстан – алма мен қызғалдақтың отаны

«Ұлы даланың жеті қыры» біз үшін алар орны ерекше. Шет мемлекеттердің де елін ерекшелендіретін қырлары болуы керек секілді. Бұл біздің Елбасымыздың ұтқырлы саясатының арқасында керемет деңгейлерге жетіп отырмыз деп ойлаймын.

Жоғарыда айтылған шет мемлекеттердің қатарынан мен Оңтүстік Корея мемлекетін суырып алып, өзімді сол елдің тұрғынындай, Корея қоғамының бір мүшесі ретінде елестетіп, «Кореяның тоғыз қыры» атты тақырыпшамен мақаламды жалғастырсам.

Неге «тоғыз қыры» деп отырған боларсыз?

Оңтүстік Кореяда киелі сан ретінде тақ сандар қарастырылады. Атап айтсақ, 3,5,7,9 және 100. Ал, сәтсіз сан ретінде 4 санын қарастырсақ болады. Себебі, 4 саны қытай негізінде санақ бойынша иероглифі «өлім» дегенді білдіреді. Соған байланысты, Кореяда лифтта, пәтерлерде, ауруханада 4 деген сан кездеспейді. Бұл да Корея халқының ырымшыл екендігін көрсетеді.

Осы жағдайларды ескере отырып, мен «бес» санын таңдадым.

Ең алдымен, Кореяның тарихына қысқаша шолу жасасақ. Негізінен, Корея елі корей тілінде Хангук немесе Тэхан мингук деп аталады. Бұл атаулар б.з. 918-1392 жылдары Корей түбегіндегі сол Корея мемлекетінің тарихында ойып тұрар орны бар, корейлердің ата-бабасы болып қалыптасқан, сыртқы жаулардан қорғап, болашақ ұрпақтары үшін күрескен Когуре елінен келген деседі.

1392-1897 жылдар аралығында Корей түбегінде Ұлы Чосон мемлекеті өмір сүрді. 1897-1910 жылдар аралығында Корея империясы болып жалғасты. 1910 жылы Жапония Кореяны жаулап алды. Бірақ, 1919 жылы 1 наурызда Корея тәуелсіздігін талап етіп, бейбіт шерулерге шықты. Қазіргі кезде, 1 наурыз Кореяда «Тәуелсіздік күні» болып жарияланған.

1945 жылы КСРО мен АҚШ Кореяны екіге бөліп алды. 1948 жылы Корея өз тәуелсіздігін алып екіге бөлінді. Сол кезеңнен бастап, ел Корея Республикасы (Оңтүстік) және Корея Халықтық Демократиялық Республикасы (Солтүстік) деп бөлінді. Күні бүгінге дейін бөлініп келген екі мемлекет өткен жылы бейбітшілік мақсатта кездесулер өткізіп, жақсы аяқтады.

Тарихқа көз жүгіртіп, корей халқының ертеден келе жатқан салт-дәстүрлерін дәріптеу, тарихын қастерлеу, болашақ ұрпаққа үлгі болу, ұлт ретінде өз мүдделерін жоғалтпау мақсатында, «Оңтүстік Кореяның бес қырын» қарастыруды бастайық.

1. Салт-дәстүрге толы мәдениет

Оңтүстік Корея мәдениетке өте бай мемлекет. Атап кететін болсам, үлкенге құрмет, кішіге ізет, сыпайылық, мәдениеттілік, жауапкершілік, еңбекқорлық, адамгершілік және т.б. қасиеттер осы кәріс халқының бойынан табылады.

Салт-дәстүріне келер болсақ, тарихтан бастап Будда дініне сенетін кәріс халқы, дінмен ұштастыра өз салт-дәстүрлерін қалыптастырған. Кез келген кәрісті кездестіріп қалып, қандай салт-дәстүр ұстанасыздар десе, біздің салт-дәстүрге ұқсас рәсімдерді айтуы мүмкін. Олардың қатарында, үйлену кезінде сәлем беру, бетін ашу, қыздың өзінің жасауын жасап, жігіттің үйіне апаруы, екі жақтың ата-аналары бір-біріне сыйлық жасауы және т.б. айтуымызға болады.

2. Кәріс тілі (Хангук маль)

Кәріс халқын ерекшелендіріп тұрған бұл-олардың тілі. Кәріс тілі Азия елдерінің тілдерінен, әсіресе, қытай тілінен ерекшелігі кәріс тілінде тек әліпбидің болуы, яғни иероглифтің болмауы. Кәріс тілінің негізін қалаушы – Ван Седжон патша. Хат жазу өнері Үш мемлекет дәуірі кезінде қалптасты. Сол уақытқа дейін ауызекі тілде кәріс тілінде сөйлегенмен, жазбаша қытай иероглифтерімен жазған болатын. 1443 жылы «Хунминчжон», «Дұрыс дыбыс жайлы халыққа үндеу» еңбегін жазды. Еңбектің арқасында қазіргі кезге дейін кәріс тілі танымалдылықпен меңгерілуде. Олардың қатарында мен де бармын.

Қазіргі кезде әлем бойынша 100 млн. - ға жуық адам кәріс тілін білсе, оның 60 млн. ана тілінде сөйлейтін кәрістер, ал қалған 40 млн. шетелдіктер. Керемет көрсеткіш!

3. Ұлттық тағамдары

Кәріс халқы дәмді тағамдар мен пайдалы тағамдармен тамақтанғанды жақсы көреді. Кәріс асханасы дәстүрлі тағам жасауға негізделген. Кәріс тағамдарының ең негізгісі және танымалы «кимчи». Кимчи дегеніміз арнайы дайындалған соустағы ашытылған ащы тағам түрі. Кимчиді қысы-жазы кәріс дастарханынан көре аласыз. Сонымен қатар, самгепсаль, пульгоги, кальби, миоггук және т.б. тағамдар танымал. Кореяда ет қымбаттылығына байланысты сиыр етінен гөрі, шошқа етін көп қолданады. Соған байланысты сиыр етін сыйлыққа бері немесе етпен тамақтандыру – тек сыйлы қонаққа көрсетілетін құрмет.

4. Корея өнері

Кореяда дәстүрлі өнер жақсы сақталған және құрметтеледі. Олардың ішінен «Арираң» дәстүрлі әнін айтсақ болады. Бұл дәстүрлі ән екі Солтүстік және Оңтүстік Кореяда арнайы фестивальдарда айтылады. Тіпті, арнайы «Арираң» атты топтар да бар.

«Арираңның» шығу тарихы бұрын Ри Ран жігіт пен Сон Бу атты қыздың махаббатынан шықты десек те болады. Олар жаудан тығылып, үйленеді. Кейін Ри Ран соғысқа аттануды шешеді. Күйеуін күткен Сон Бу сағыныштан ән айтатын болған. Сол әнді «Арираң» деп атап кеткен екен.

«Арираңның» көптеген түрлері бар. Көп таралғандары:

1. Чонсон Арираң

2. Чиндо Ариран
3. Мирян Ариран

5. Дәстүрлі үй – ханок

Дәстүрлі ханок үйлері ішкі(анчхэ) және сыртқы(саранчхэ) қанат болып екіге бөлінеді. Негізгі жоспары салып жатқан отбасының жағдайы мен орналасу жеріне байланысты. Ерте уақыттарда ақсүйектер сыртқы қанатты қонақ күтуге пайдаланса, кедейлер аттарын ұстауға пайдаланған. Жағадайына байланысты, адамның үйі үлкен болған.

Ішкі қанаттар жалпы бөлмеден, асханадан және едені ағаштан жасалған кіре берістен тұратын болған. Сол уақыттарда да еденді жылытатын құрылғылары болған. Оны ондоль деп атаған.

Қазіргі кезде Кореяда ханоктарды тек кино түсірілімдер жүретін жерден және Кенбоккун сарайынан көре аласыздар. Кенбоккун хан сарайы 1394 жылы салынған.

Қорытындылай келе, жоғарыда айтылған «Оңтүстік Кореяның бес қыры» тарих тағылымынан үзіп аларлықтай, жасөскелең ұрпаққа үлгі боларлықтай, ұмытылмас бағалы тарихтың бір құрылымы.

Әрбір елдің тарихы – бұл белгілі уақыт өмір сүрген халықтың мұрасы. Тарих мәңгіге әрбір халықтың есінде және жүрегінде бір орын алуы қажет. Сонда ғана халықтың ел ретінде қалыптасуына септігін тигізеді. Тарих – өшпес мұра.

Пайдаланылған әдебиеттер

5. <https://egemen.kz/article/178090-nursultan-nazarbaev-uly-dalanynh-zheti-qyry>
6. https://ru.wikipedia.org/wiki/Культура_Кореи#Живопись
7. История Востока, 1 том: Раннее государство/Васильев Л.С.
8. История Востока, 2 том/Васильев Л.С.

Смагулова Б.М.

ҚазҰУ, шығыстану факультеті

Түрксой кафедрасының 4-курс студенті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент **Қортабаева Г.К.**

САЛТ-ДӘСТҮР МӘДЕНИЕТ КОНТЕКСТІНДЕГІ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ МЕЙРАМДАРЫ

Мақаланың мақсаты: түркі халықтарына ортақ және ортақ емес мейрамдар мен салт-дәстүрлерді айқындап көрсету. Міндеті: Әр халықтағы ұлттық мейрамдардың шығу тегін зерттеп анықтау. Түркі халықтарының тұтастығы – оларға ортақ салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарында деп білемін. Қазіргі уақытта кейбір елдерде ортақ мұралардың жоғалып немесе ұмытылып кетуі түркі халықтарын бір-бірінен алыстатып жатыр. Болашақта әлі де бізде осы бірлікті сақтап қалу мүмкіндігіміз бар. Сол себептен мейрамдардың шығу тегі мен олардың мән-мағынасын осы мақала ашып көрсетеді.

Кілт сөздер: түркі халықтары, салт-дәстүр, мейрам, геортоним.

Кіріспе.

Геортоним–бұл қандай да бір мереке, еске алу шарасы, салтанат, фестиваль атауы. А.В.Суперьянская (1973), Н.В. Подольская (1988) атап өткендей, бұл мерекелер бір немесе бірнеше күн тойланады. Бірақ мерекелердің әрқайсысы өтетін уақытына қарай, мезгілге қарай өзгертіліп аталады. Сондықтан кейбір мерекелер мезгіл жағын айқындап түсіндіру үшін уақыт коннотациясы ерекшелігіне ұшырап, тойлану мезгіліне сәйкестеніп тұрады (Рождество – Рождестволық мезгілде тойланатын мереке, рождестволық мереке; Юрьев күні – еңбек шартын жасасқан ежелгі келісім-шарттардың мерекесі).[1]

Геортонимнің хрононимнен айырмашылығы – аталған мереке белгілі дәстүрлі рәсім, салтанатпен аталып өтіледі.

Атауларына қарай мерекелер төмендегідей топтарға бөлінеді:

- *қандай да бір оқиға құрметіне қойылған мерекелер (Жеңіс күні, ҚР Конституция күні, Жаңа Жыл);*

- белгілі дінге қатысты тойланатын мерекелер (христиандарда – Пасха, Петров күні, мұсылмандарда – Құрбан айт, Наурыз);
- мамандықтарға байланысты мерекелер (Кеншілер күні, мұғалімдер күні);
- спорттық және ойын-сауық мерекелері (Жүгірушілер күні, спартакиада, Денсаулық күні);
- фестивальдар, байқаулар (Варишава күзі, Азия дауысы, Әнші балапан);
- символикалық мерекелер (Күлкі күні, Ақ түндер, Халықаралық балаларды қорғау күні, Валентин күні) және т.б.

Кейбір атаулардың пайда болу уақыты, тарихы, оқиғаға байланысты болады. Мұндай атаулар поп-топтардың, рок-ансамбльдердің, би топтарының идеонымына жатады, яғни атау – сол топтың құрылғандағы негізгі мағынаны, өлең орындайтын бағытты, топ орындайтын әндердің негізгі ағымын түсіндіреді.

Осы уақытқа дейінгі қалыптасқан атаулар - дәстүрлі тура және ауыспалы мағынадағы қысқартулар болса, (Ресейде – Голубые гитары, Самоцветы, Веселые ребята, Украинада – Песняры, Вирасы, в Казахстане – Дос Мукасан, Арай, Аркас, Гүлдер), қазіргі кезең қоғамға үндеу тастаумен қатар, әдеттер, талғамға сай қойылатын болған; көбінесе шетелдік элементтері бар атаулар көптеп кездеседі (Ресейде – Ногу светло, Отпетые мошенники, Руки вверх, Чай вдвоем, Премьер-министр, Чайф, Иванушки International, Smash, Қазақстанда – Бублики, АБК, Сердцеёдки, К 7, АлДавай, Le-Loo, Дауыс International, Достар Internationali т.д.).

Сонымен қатар, дәстүрлердің сабақтастығы ономастикалық жүйеге тән қолданылған. Номинация құрамында ұлттық компоненті бар сөздер кездеседі (Қазақстанда - Ұлытау, Орда, Дервиши). Артеонимдерді зерделеу қазіргі заманғы жастардың ақыл-ойының өзгеруі туралы XX ғ. және XXI ғ. басына тән экстралингвистикалық факторлардың әсері туралы қызықты деректер береді және белгілі бір лингвистикалық талғамды құрайды.[2]

Әрбір халықтың заңғасәйкес ұлттық мерекелер, мемлекеттік мерекелер, кәсіби және өзге де мерекелер атап өтіледі.

- **Ұлттық мерекелер** – мемлекет дамуына елеулі ықпал еткен, ерекше тарихи маңызы бар оқиғалардың құрметіне мерекелер. Ұлттық мерекелерді мейрамдау кезінде орталық және жергілікті мемлекеттік органдарда ресми іс-шаралар өткізіледі.

- **Мемлекеттік мерекелер** – қоғамдық-саяси маңызы бар оқиғаларға арналған, сондай-ақ ел азаматтары дәстүрлі түрде атап өтетін мерекелер. Мемлекеттік мерекелерді мейрамдау кезінде ресми іс-шаралар өткізілуі мүмкін.

- **Кәсіби және өзге де мерекелер** – ұлттық және мемлекеттік мерекелер мәртебесі берілмеген, азаматтардың жекелеген санаттары атап өтетін мерекелер.

Мерекелікдаталаргізбесін мемлекетпрезиденті белгілейді.[3]

Зерттеубарысындақазіргітандаөткізілетінмерекелер мен дәстүрлердің пайда болуының ежелден тарихи мәні бар екендігін көрсетеді. Бұл мейрамдардың ерекшелігі олардың тойлану сипатында болды. Яғни, құдайларға, рухтарға және басқа да табиғаттан тыс күштерге табыну мақсатымен салтанатты және діни іс-шаралар өткізілуі. Мұндай салтанатты және табынушылық іс-шаралардың барысында әртүрлі ойындар мен жарыстардың жүргізілді, қатысушылары әртүрлі спорт түрлерінде де, музыка, би және театр қойылымдарында өнер көрсету өнерінде де бір-бірімен бәсекелескен маңызды рөл ойнады.

Мерекелердің құбылысын зерттеудің кең ауқымды тәжірибесіне қарамастан, отандық және шетелдік ғылыми ойларда, әлеуметтік және философиялық мазмұндағы теориялық жұмыстардың жетіспеушілігі әлі күнге дейін бар. Ол – мерекенің мәнін, қоғамдағы орны мен функцияларын, әлеуметтік маңызы мен қауымдастық құралы ретінде ашып көрсете алуында. Демек, жаңа идеяларды, көзқарастар мен материалдарды зерттей отырып, өткен ғасырдың ұрпақ ғалымдарының жинақталған тәжірибесіне негізделген мерекенің мазмұнын жүйелі талдау, оның негізгі әлеуметтік функциялары. Әсіресе қазіргі танда, жаһандану процесінің белсенділігі арқылы өте маңызды болып саналады.

Зерттеу нысаны – мерекенің әлеуметтік құбылыс екендігін талдау. Мақалада әлеуметтік топтың өзін-өзі сақтауына ықпал ететін мерекенің маңызды ерекшеліктері мен функциялары болып табылады.

Осы мақсатқа қол жеткізу мынадай міндеттерді қамтиды:

- *ғылым тарихындағы «мереке» феноменін зерттеудің ғылыми тәсілдерін теориялық және әдіснамалық талдауды жүргізу;*

- *мерекенің пайда болуы мен жұмыс істеуінің құндылыққа қатысты тұжырымдамаларын талдау, қоғамдағы мерекенің рөлін анықтау; мерекенің қолданыстағы типологияларын талдау;*

- *мерекенің себептерін анықтау және оның эволюциясы;*

- мерекенің негізгі әлеуметтік функцияларын талдай отырып, олардың арасында әлеуметтік топтың өзін-өзі сақтауына ықпал ететін функцияларды көрсету;
- мерекені топ пен жеке тұлға арасындағы қарым-қатынастың негізгі нысандарының бірі ретінде қарастыру және осы байланыс механизмін анықтау;
- жаһандану жағдайында қазіргі қоғамдағы дәстүрлі мерекенің тойлануы мен дамуының негізгі үрдістері мен ерекшеліктерін анықтау және талдау.

Зерттеудің әдістері:

Материалдың әртүрлі сипаты салыстырмалы тарихи және жүйелік-құрылымдық талдаудың әдістерін қолдануға әкелді. Бұл бізге белгілі бір дәрежеде мерекелердің сабақтастығы әрі мәдени дамудың күрделі құбылысы ретінде қарауға мүмкіндік берді. Әлеуметтік-философиялық талдауларды сақтай отырып, синхрондық және диахрондық тұрғысынан мерекелік мәдениеттің динамикасының даму заңдылықтары, құрылымдары мен механизмдері түсіндіріледі.

Типология әдісі мерекені зерттеудің негізгі тәсілдерінің жалпы көрінісін жасау үшін пайдаланылды.[3]

Мерекелік рәсімдерді сипаттау және шет тіліндегі деректерді талдау (түпнұсқалық материалдардың мазмұнды талдауын қоса алғанда) автордың аударма іс-тәжірибесінің жеке тәжірибесін қолданды.

Мереке ойынмен тығыз байланысты. Ойын мәдениеттің мәні ретінде Й.Хейзинг, Э. Финк зерттеулер жүргізді. Мереке мен ойын арасындағы қарым-қатынасты Т. А. Апинян, К.Б. Григорьева, М.А. Новикова, Л.Т. Ретюньск, В.Я. Суртаева, В.И. Устиненко атап көрсетті.

Феномен ретінде ойын және оның философиялық және антропологиялық аспектілері Ф.Я. Бейнеденік, Э. Берн, Л. Витгенштейн, Х.-Г. Дж. Морено, Д. Патрик, Дж. Пиaget, Г. Спенсер, В. Тернер, Фрейд және т.б. анықтамалар берді.

Мерекенің қазіргі заманғы нысандары М. Абрамович пен Е.Морозова, В.Н. Попова, В.В. Савчук, С.В. Юрлова және басқалар.

Бұл зерттеу историзмнің, тұтастықтың және біртұтастықтың, зерттеудің ғылыми жаңалығы принциптеріне негізделген.

1. «Мереке» феноменін зерттеуге теориялық көзқарастар бөлініп, талданады, мерекенің негізгі ерекшелігі оның функционалдығы тұрғысынан ерекшеленеді. «Мереке» түсінігіне анықтама береді.

2. Мерекенің негізгі құндылық концепциялары қарастырылады, демалу мәдениетінің теориялық үлгілері талданады. Мерекелік концепция негізделген.

3. Тіл, әлеуметтену және инклюзия сияқты құбылыстармен қатар мереке әлеуметтік топтың өзін-өзі сақтаудың маңызды құралдарының бірі болып табылады. Мерекенің табиғи фоны - топтың қарым-қатынасы мен өзін-өзі сақтау қажеттілігі анықталды.

4. Мерекенің негізгі әлеуметтік функциялары зерттеледі. Әлеуметтік топтың тұтастығын, құрылымын және тұлғааралық қарым-қатынасын сақтаудағы консервативтік функцияның басты рөлі негізделген. Мереке авторлық типологиясының сақталған топтың түріне негізделген әлеуметтік құбылыс ретінде ұсынылған нұсқасы ұсынылған.

5. Мереке әлеуметтік топ пен жеке тұлғалар арасындағы қарым-қатынастың негізгі нысандарының бірі болып саналады, және бұл байланыс механизмі анықталды.

6. Мерекені жаһандану жағдайында объективті екіұдайлы процесс ретінде трансформациялаудың негізгі үрдістері, оның әлеуметтік топтағы өміріндегі рөлі талданады. [4]

Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы қазіргі заманғы әлеуметтік-философиялық білімдердің дамуына, атап айтқанда, тұлғааралық және топаралық қарым-қатынас, әлеуметтік топтың өзін-өзі сақтауы, жеке тұлғаның және қоғамның өзара байланысы сияқты аспектілердің дамуына ықпал етеді; мереке туралы әлеуметтік-философиялық, социологиялық, антропологиялық, мәдениеттанулық зерттеулердің әдіснамалық негізі ретінде қолдануға болады.

«Күнтізбе салт-жоралғысы» термині мерекелердің, әдет-ғұрыптардың, рәсімдердің жиынтығын түсінеді және белгілі бір мезгілмен байланысты ілімдерді қабылдайды. Күнтізбедегі мейрамдар, сенімдер мен амандықтар халықтың жадында сақталып, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, отбасылық және қоғамдық өмірдегі мінез-құлық тәртібінің жазылмаған жиыны сияқты.

Күнтізбелік мерекелерді екі топқа бөлуге болады: «өтпей қалу», әр жыл сайын бір мезгілде қайталанып отырады және Пасха мерекесі (Троица, Вознесения, Тодоров күні, көңілді мерекелер және т.б.) байланысты уақыт өзгереді). Пасханы тойлау күнін, өз кезегінде, ай күнтізбесі (сәуір мен мамыр айларындағы алғашқы көктемгі толық ай басталғаннан кейін) анықталады.

Қорытынды

1. Мереке дәстүрлердің, салт-дәстүрлердің, салт-дәстүрлердің, шоулардың, салт-дәстүрлердің, ойындардың, мерекелердің, карнавалдардың және т.б. синкретикалық бірлік ретінде қарастырылады. Мереке - бұл өзін-өзі жүзеге асыру кезінде өзінің функциялары мен міндеттері бар әлеуметтік топтың өзіндік ұйымдастыруын тудыратын мерекелік мәдениеттің ең кең формаларының бірі. Кішкентай әлеуметтік топтың жалпыхалықтық, ұлттық мерекелерін мерекелеу - осы қоғамның мерекелік тобы бұл қоғамға тиесілі екенін дәлелдейді.

2. Мерекенің мәні - әлеуметтік топтың өзін-өзі сақтауы, ал оның сапалы айырмашылығы - міндетті ұжымдық әрекет. Топтың тұтастығын қамтамасыз ету механизмі - ұжым мүшелерінің физикалық және психикалық жағдайына әсер ететін ұжымдық ұсыныс.

3. Мереке генезисі жеке адам мен топтың әлеуметтік-коммуникативтік қажеттіліктерін қанағаттандырды. Архаикалық мереке тарихи тәжірибені салттық-символикалық аудару, топтың әлеуметтік өзін-өзі сақтауы, топтың әлеуметтік ерекшелігі болды. Мерекенің табиғи алғышарты - бұл қарым-қатынас және ұжымның сақталуы, «біз» және «олар» ұғымдарының оппозициясы. Осы қажеттіліктерді жүзеге асыру адамға қанағат сезімін тудырады.

4. Мереке - көп функциялы құбылыс, оның негізі оның әлеуметтік функцияларының жиынтығын жүзеге асыру болып табылады. Мерзімнің консервативтік қызметі - топтың құрылымдық тұтастығы мен өміршеңдігін қорғау факторы ретінде басым. Консервативті функцияның негізінде мереке типологиясының нұсқасы негізделген, ол сақталатын топтың келесі критерийлерін көрсетеді. Шкала бойынша ірі және кіші топтарды сақтайтын мерекелер бар; және қоғамдық топтың мерекеге бөліну дәрежесіне қарай, тұтас топты немесе оның бір бөлігін сақтайтын мерекелер бөлінеді.

5. Топтың және жеке тұлғаның мерекелік байланыс тетіктері жеке тұлғаның ұжымдық рәсімдік және рәсімдік іс-шараларға, жеке тұлғалардың теріс энергиясын «кәрізге», жалпы алғанда күлкіді, дене байланысымен (мерекелік оқиғалардың жаппай сипатымен), мереке күнделікті іс-шараларға тыйым салу кезінде міндетті түрде көрініс табады, бұл тыйымның сақталмағаны үшін жазаланады. Топ пен жеке тұлғалар арасындағы қарым-қатынас, сондай-ақ, жерлеу рәсімі сияқты «мереке күндері» сияқты ерекше түрде жүргізіледі.

6. Қазіргі уақытта ұлтаралық мерекелер мен түрлі халықтардың және мемлекеттердің мерекелік салт-жораларын жасау, мерекелік мәдениеттер арасындағы шекараны «өшіру» үрдісі байқалады. Мерекелердің этникалық ерекшеліктерін біртіндеп жоғалту мерекелердің бояғыштарын біріктіруге, мәдениеттің тұтас топтарының қайтымсыз жоғалуына әкеледі. Қазіргі заманғы жылдам дамып келе жатқан қоғамда, дәстүрлі мерекелер, жаһандану үрдістеріне қайшы, өз топтарын және ұлттық мәдени дәстүрлерін сақтау үшін адамдарды шоғырландыру құралы ретінде әрекет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мәдиева Г.Б., Иманбердиева С.К. «Ономастика: зерттеу Мәселелері»
2. Досманбетов Б. С. «Түркі халықтарының қалыптасуы»
3. Гребенарова С. Календарниобичаи и обреди // Странджа. Материальна и духовнакултура. София, 1996. - С. 305- 350.
4. http://twesco.org/encyclopedia/podrazdel/igry_tjurkskikh_narodov_borba/

Сыздық Баубек Күмісбекұлы
Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті
университетінің 4-курс студенті
Ғылыми жетекші: ф.ғ.к., доцент **Төрәлі ҚЫДЫР**

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ XIX-XX ҒАСЫРЛАРДАҒЫ МҰСЫЛМАНДЫҚ МЕКТЕПТЕР МЕН МЕДРЕСЕЛЕР

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында айтқандай: «уақыт пен кеңістіктің көкжиегі тоғысқан кезде ұлт тарихы басталады. Сол тарих арқылы түп тамырымызды білуге, ұлттық тарихымызға терең үңіліп, оның күрмеулі түйінін шешуге мүмкіндік туады»[1, б]

Осы орайда біздің мақсатымыз – тарихымызды терең меңгеріп, рухани жаңғыру мақсатында ұлттық кодымыз бен құндылықтарымызды сақтай отырып, ұлы даламыздағы түрлі мәдениеттер сұхбатын ғылыми тұрғыдан зерттеп, оның халқымыздың ұлттық санасынан біржола жоғалып кетпеуін қамтамасыз ету. Ол үшін ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық тарихымыз бен мәдениетімізді әуелі өзіміз жақсылап меңгеріп, кейіннен оны келешек ұрпаққа мұра қылып қалдыра білуіміз керек.

VIII ғасырдан бастап Орта Азияға ене бастаған ислам діні өзімен бірге жаңа мәдениет пен өркениет алып келді. Ол кезде Орта Азияның ұлан-ғайыр аумаған мекендеген, бұрыннан Көк Тәңіріне табынып келген түркі бабаларымыздың дүниетанымына бұл дін аса алшақ болмады. Жаңа діннің шарифаты да олардың ғасырлар бойы тәжірибемен қалыптасқан дала заңына түгелімен қарама-қайшы болмады. Керісінше, көп жерде сәйкес келіп отырды. Әрине ислам келісімен жергілікті халықтың санасына бірден сіңісіп кетті дей алмаймыз. Шамамен екі ғасырдай уақыт аралығында дендеп ене бастады. Былайша айтқанда, ата дінді қабылдаса, бала оны бойына сіңіріп өсіп, немереде жемісін берді. Екі ғасыр үзілістен кейін Орта Азияда небір ислам ғұламалары барлық ғылымдардың білгірлері шықты. Исламға дейін руна жазуын пайдаланып келген түркілер енді араб жазуымен жазатын болды. Сол ғасырларда бабаларымыздың жазып қалдырған еңбектерін бүгінгі күні түсіне, тіпті оқи алмауымыздың өзіндік себептері бар. Кешегі орыс отаршылдығы кезеңінде тұтас түркі халықтарын ыдырату мақсатында ортағасырлық түркі жазба тілін жатсындыру үшін оған «шағатай тілі» деген шартты атау берді. Кейіннен әр ұлт әліпбилерін сан мәрте ауыстырды. Қазақ халқының өзі алдымен ұлт жанашыры А. Байтұрсынов ұсынған араб төте жазуын, кейіннен Кеңес үкіметінің өкімімен латын әліпбиіне, кейіннен 1940 жылдары орыстың кирилл қарпіне көшті. Мұның бәрі кезіндегі ортағасырлардағы бабаларымыздың асыл мұраларынан барған алшақтата берді.

Ислам дінінің негізгі нышаны әрі құлшылық орны ол – мешіт. Исламның алғашқы кезеңдерінде мешіт тек құлшылық орны емес, сонымен қатар білім беру ошағы әрі мемлекеттік маңызды істерді шешетін саяси орталық та болған. Тіпті жараланған әскерлерге көмек көрсететін медициналық орталықтың да қызметін атқарған. Кейіннен ислам қанатын кеңге жая бастағаннан кейін мешіттердің қасынан оқу-аңарту ісіне бөлек ғимарат салына бастады. Медреселер осылайша пайда болды. Орта Азия аумағында да осы шамалас болған. Оңтүстік аймақтарда XV ғасырдан бастап Ұлықбектің медресесі секілді медреселер салына бастаған. Ал солтүстік аймақтарда көшпелі халықтар өмір сүргендіктен балаларды көшпелі киіз үйлерде оқытатын болған.

Орта Азия медреселеріндегі оқыту жүйесі әр кезеңде біркелкі болмады. Мәселен XIX ғасырдың соңына қарай Еділ мен Қырым татарларының арасында қалыптасқан «жәдидтік» оқытудың жаңа әдісі кеңінен қолданыла бастады. Кейінен бұл әдіс Орта Азияның басқа да түркі халықтарына тарала бастады. Солардың ішінде қазақ даласында салынған медреселердің де орны ерекше. Алдымен XIX ғасырдағы қазақ даласындағы мұсылман мектептері мен медреселерінің жалпы жағдайына тоқтала кетсек.

XIX ғасырдың ортасынан бастап Қазақстан территориясында мұсылман мектептері мен медреселер ашыла бастады. 1870 жылы 16 наурыздағы ережеге сәйкес мұсылсан оқу орындарына қатаң бақылау орнатылып, Н.И.Ильминскийдің жүйесі енгізілді. Бұл ереже бойынша мұсылмандық оқу орындарында орыс тілін оқыту міндетті болды және мектеп пен медреселерді ашуға орыс тілді мұғалімдер болған жағдайда ғана рұқсат берілді. Ашылған оқу орындарында балаларын оқытқысы келгендер оқу бөлімінен арнайы рұқсат куәліктерін алуға тиісті болды[2, 1-б].

Осылайша патша үкіметі қазақ даласында мұсылман мектептерінің ашылуына жол бермеу үшін шаралар қолданды. Ол жергілікті отарлық органдар мен оқу бастықтарына мұсылман мектептерін қатаң бақылау жөніндегі нұсқаулар мен ережелер жіберді. Осы ережелердің шек қоятын талаптарының бірінде былай делінген:

«Облыстың мектептері мен медреселерінде балаларын оқытқысы келетіндердің оқу орны бастықтарынан алған рұқсат куәлігі болуға тиіс»

Куәлік үшін 50 тиын мөлшерінде алым алынды. Оқу құқығына куәлік алудан жалтарған және өз балаларын мектептер мен медреселерге өз бетінше берген адамдарға бірінші жолы – 10, екінші жолы 30 сом айыппұл салынды, ал үшінші ретте 5 тәуліктен 15 тәулікке дейінгі мерзімге қамауға алынып, одан әрі олардың өз олардың өз балаларын мұсылман мектептерінде оқытуға тыйым салынатын болған[3, 526-б].

Сонымен қатар 1877 жылы Халық ағарту Министрлігі қазақ, башқұрт және татар мектептеріне тағайындалған инспекторларға қатысты жобаны бекітіп, онда оларға барлық дала өлкесіндегі мұсылман мектеп-медреселерін бақылау жүктелінді. Инспекторлар өзінің қарамағындағы әр мектеп-медреселердің оқу үрдісі жөніндегі министрлікке мәлімдеме жазып, есеп беріп отыруға міндетті болды[2, 1-б].

Мұсылман оқу орындары Халық ағарту Министрлігінің арнайы рұқсатымен ашылды, әрі облыс генерал-губернаторлардың бақылауына алынды. Мәселен, Жетісу облыстық әскери губернаторы өз қарамағындағы барлық уезд басшыларына мұсылман медреселерін жиі қадағалауды талап еткен хат жолдаған. Осының нәтижесінде 1879 жылы Қапал уезінің басшысынан уездегі екі мұсылман

мектебінде оқу ережеге сай оқылмай, орыстарға қарсы үгіт жұмыстары жүргізілетіні айтылған хабарлама түскен[2, 2-б].

Осындай түрлі қыспақтарға қарамастан Қазақстанның түпкір-түпкірінде, әсіресе оңтүстік өңірлерінде мұсылман мектептері көптеп ашыла бастады. Олар:

1896 жылы Ақмола облысында – 547 оқушысы бар 13, 1898 жылы – 425 оқушысы бар 11 мектеп пен медресе жұмыс істеді.

1884 жылы Семей облысында – 615 оқушысы бар 10, 1895 жылы 900 оқушысы бар 17 мектеп пен медресе болды.

1894 жылы Торғай облысында 457 оқушысы бар 59 мектеп пен медресе жұмыс істеді.

1896 жылы Орал облысында – 4926 оқушысы бар 206, 1897 жылы 4113 оқушысы бар 198 мектеп пен медресе жұмыс істеді.

Сырдария облысында(Ташкент қаласын, Ташкент, Шымкент, Әулиеата, Түркістан, Перовск және Қазалы уездерін, сонымен қатар Әмудария бөлімін қоса алғанда) 1892 жылы 27082 оқушысы бар 1497 мектеп пен 35 медресе, 1895 жылы – 28898 оқушысы бар 2409 мектеп пен 34 медресе болған.

1891 жылы Жетісу облысында – 12510 оқушысы бар 64, 1897 жылы – 12835 оқушысы бар 88 мектеп пен медресе жұмыс істеген[3, 526-б].

Ендігі кезекте сол медреселердің түр-сипатына келетін болсақ, қазақ балалары жаздыгүні киіз үйлерде, ал қыстыгүні жер үйлер мен жертөлелерде оқытылатын. Әдетте киіз үйлерді жекелеген адамдар қайырымдылық есебінде беріп отырған. Ал, жертөлелер бүкіл ауыл болып бөлінген қаражатқа салынды. Медреселер әдетте тұрақты тұрғындары және мешіттері бар елді-мекендерде орналасты. Медресенің үй жайларын әдетте жекелеген «қайырымды адамдар», ал кейде барлық дін жолын ұстанушылар салып берді. Түрі жағынан олар қазақтардың әдеттегі тұрғын үйлерінен ерекшелігі шамалы еді – төбесі тегіс етіліп, қабырғалары күйдірілмеген кірпіштен немесе шымнан салынатын. Қалалық қоныстарда қалалық мектептер үлгісімен салынған медреселер болды. Мысалы, мұндай медреселер Семейде, Ақмолада, Петропавлда, Оралда, Көкшетауда бар еді. Оңтүстіктегі қалаларда олар – ортаазиялық, ал солтүстік пен батыста татар медреселеріне ұқсас болатын. Барлық медреселер «ерікті» қайырымдылық есебінен жарақтандырылды[3, 526-б].

Оқу мерзімі 5-8 жылға созылып, 8 бен 17 жас аралығындағы балалар білім алды. Бұл кезеңдегі оқу орындарында басты пән құранды жатқа үйрету болғандықтан «Шариғат ул иман» немесе «Иман шарт» секілді діни кітаптар оқу құралы ретінде қолданылды. Құран оқумен бірге татар және араб тілдеріндегі кітаптар бойынша исламның негізгі қағидалары мен басты ғұрыптық ережелер оқытылды. Олардың арасынан мыналарды тізіп келтіруге болады: «Бадауам», «Ақырзаман», «Фазаил-уш-шухур», «Истиуани», «Қырық хадис», «Фикх-Каидани», «Әптиеқ», «Софы-Аллаяр», «Чар-Китаб». Сонымен қатар көрсетілген мерзім аралығында шәкірттер жазуды, оқуды, есеп шығаруды меңгеруге тиісті болды[2, 2-б]. Әрі олар Орта Азияға және Еділ татарларына жалпы белгілі оқулықтар мен оқу құралдары бойынша араб филологиясын және мұсылман діні құқығын, сондай-ақ діни философияға қатысты басқа да бірқатар пәндерді оқыды.

Ауылдық мектептердің халық көп орналасқан елді-мекендегі(қалалық) мектептерден айырмашылығы - ауылды жердегі мектептердегі шәкірттердің саны 10-12 ғана, тіпті одан да аз болып, оларға жергілікті молда дәріс беретін болса, ал қалалық мектептерде 50-60-тай бала оқып, оларды Ішкі Ресейден келген татар және башқұрт молдалары оқытқан.

Ал енді осы медреселердің мұғалімдеріне жекелей тоқталатын болсақ, олар негізінде тиісті органдар бекітіп, тағайындаған молдалар болды. Бұл молдалар мешіттерде діни қызмет атқара жүріп, медреселердегі істерді басқарады және шәкірттерді оқытумен айналысты[3, 527-б].

Тағайындалған молдалар Қазақстанның тек қана солтүстік, солтүстік-батыс және ішінара солтүстік-шығыс облыстарында ғана болды. Ал оңтүстік және оңтүстік-шығыс облыстарда жергілікті медреселерде немесе Орта Азияның медреселерінде білім алған жеке адамдар ғана мешіт молдасы және медресе мұғалімі болып қызмет істеді. Бұл молдалардың бәрі негізінен Бұхарада оқыды. Бұхарада оқу үшін оңтүстік облыстардан ғана емес, сонымен қатар солтүстік және солтүстік-шығыс облыстардан да адамдар баратын еді.

Қазақстанның батыс және солтүстік облыстарының молдалары негізінен татар медреселерінде оқығандар. Олар Стерлибашево(Уфа губерниясының бұрынғы Стерлитамак уезі) деревнясындағы медреседе, Қарғалы (Уфа губерниясының бұрынғы Орынбор уезі) деревнясындағы медреседе және Троицк қаласындағы «Зейнулла-иман медресесі» деп аталатын медреселерде оқып, білім алған[3, 527-б].

Сонымен қатар ірі Бұхара, Стамбұл, Қазан, Орынбор, Троицк, Омбы сияқты ірі қалалардан оқып келген оқытушылар дәріс берді. Олар шәкірттерге араб тілі, дін, риторика, шығыс әдебиетімен қатар физика, химия, астрономия, ботаника, алгебра, геометрия сияқты пәндер тереңдете оқытылды.

Оқу орындарының сатылық деңгейі бойынша мұсылман мектептері бастапқы бастауыш деңгейі болып есептелінді. Бастауыштан кейін балалар оқуларын медреседе жалғастыра алды. Медреселерде ересек балалар оқыған және олар эмтихансыз қабылданған. Оқу қыркүйек айында басталып, мамыр айында аяқталды. Сабақтар аптасына 3-4 рет өткізілді, ал қалған күндері шәкірттер жеке дайындалуға тиіс болды. Ораза кезінде медреседегі сабақтар бір айға тоқтатылды. Жазғы демалыс уақытында шәкірттер үйлеріне қайтып, ауыл балаларын оқытумен айналысқан.

Ауылды жерлердегі мектептерде қандай да бір сауаты бар адамдар дәріс беріп, оқу ақысын өздері белгілеген. Әр шәкірт оқу мерзімі аяқталғанға дейін мұғаліміне 1-2 сомнан ақы төлеуге тиіс болды. Көбіне мектептерде кедейлердің балалары оқығандықтан молдаға оқу ақысын қарызға алып немесе оған жұмыс істеумен өтеген. Көп жағдайда оқу ақысын мал беру арқылы төлеген.

Түркістан өлкесінде генерал-губернаторлықтың құрылуына байланысты мектеп-медреселердегі оқытушылар қатаң бақылауға алынып, оқу ақысы 1893 жылдың 1 наурыздағы бұйрық бойынша белгіленді. Заң бойынша оқу мерзімінде бастауыш мектептердің әр шәкірттің 3 сом 50 тиыннан, ал жоғарғы мектептің шәкірттері 7 сом ақы төлеуге тиіс болды. Оқуға төленген ақша әкімшілік тарапынан тіркеуге алынып, жергілікті басқарма штаттарын көбейтуге және өлкедегі мұсылман оқу орындарын тіркеуге жұмсалынды. Ал мектептердің оқытушылары алатын ақысы үкімет тарапынан белгіленді.

Қазақ даласының дін мәселелері секілді мұсылман мектептері мен медреселері де Орынбор муфтилігінің тікелей қадағалауында болды. Муфтилік жоғарғы билік орындарына арнайы оқу құралдары мен мұсылман әдебиеттерін шығару және мұсылман оқу орындарын осы құралдармен қамтамасыз ету жөнінде ұсыныстар түсірді. Сондай-ақ осы оқу орындарына мұсылман балаларын тарту іс-шараларын ұйымдастырды.

Жоғарыда айтылған жаңа әдіспен оқытатын медреселер қазақ даласында бірнеше жерде ашылған. Олар:

- 1890 жылы Орынборда ашылған «Хұсайния» медресесі.
- 1906 жылы Уфада ашылған «Ғалия» медресесі.
- Троицкіде ашылған «Расулия» медресесі.
- 1899 жылы Ақсуда ашылған «Мамания» медресесі.
- Қапал қаласында ашылған «Якобия» медресесі.
- Зайсанда ашылған «Қазақия» медресесі.

Бұл медреселердің көпшілігінде тек діни сабақтар ғана емес, дүниелік логика, есеп, химия, физика, алгебра, психология, педагогика сияқты т.б. пәндер терең оқытылған.

Осы және басқа да медреселер қазақ балаларының сауатын ашуына олардың дамушы қоғамның көшінен қалып қоймай, заманауи білімдерді меңгеруіне үлкен септігін тигізді. Әрі қазақ ұлтының болашақ зиялыларының қалыптасуына себепкер болды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Егемен Қазақстан» газеті. 21 қараша 2018
2. Смағұлова. С. О. Қазақстандағы мұсылмандық оқу орындары мен ағартушылық қоғамдар. Алматы.
3. Қазақстан тарихы. 3 том. Алматы «Атамұра» 2010 ж.
4. Mazhab.kz сайты. Бердібек Оянғанұлы. «Қазақ даласындағы 19-20 ғасырлардағы медреселер»

Тұрлықұл Д.С.
Түрксой кафедрасы
Аударма ісі мамандығының 2 курс студенті
Ғылыми жетекші: аға оқытушы Әбелдаев Ж.Ә.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНДЕГІ ЭРГОНИМДЕР: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Қазақстан Тәуелсіздігінен кейін ғылымда көптеген өзгерістердің болып жатуын қалыпты құбылыс деп санаймыз. Қоғамның жаңа даму сатысына өтуіне байланысты ғылыми салада да жаңашылдықтардың пайда болуы орынды мәселе. Тіпті түрлі ғылымдар бір-бірімен ынтымақтаса байланысып жатқандығыда елеулі үдеріс деп ойлаймыз. Сондай ғылым салаларының бірі - тіл білімі саласы.

Тіл білімінің өзі қоғамдық ғылымдармен сыбайласа байланысқа түсуіне байланысты түрлі аралас ғылыми бағыттар пайда болды. Мысалы:лингвомәдениеттану, этнолингвистика, әлеуметтік лингвистика, психолингвистика тәрізді.

Тіл білімінің ірі бір саласы ретінде ономастика қазіргі таңда өзінің зерттеу нысаны ретінде көптеген жас ғалымдарды қызықтырып жүргендігі белгілі. Әсіресе, оны әлгіндегі тіл бағыттары негізінде зерттеу қызықты ғылыми тұжырымдар жасауға итермелейді. Бізде бүгінгі мақаламызда ономастиканың бір нысаны ретінде эргонимдерді этнолингвистика тұрғысынан саралауға тырысамыз.

Ономастика (грек *onomastike* – ат беру өнері) – тіл білімінің жалқы есімдерді зерттейтін саласы. Жалқы есімдерге кісі, жануарлар аттары, халық, ұлт, ру-тайпа атаулары, жер-су, аспан денелері жатады.

Ономастика өз ішінде екі ірі салаға бөлінеді. Оның бірі – антропонимика кісі аттарын зерттеу объектісі етіп алса, екіншісі – топонимика географиялық атауларды зерттеу объектісі етіп қарастырады. Ономастиканың зерттеу нысанына қарай этнонимика, астронимика, зоонимика, теонимика, фитонимика секілді бағыттарға бөлінетіндігі белгілі. Сондай бағыттың бірі - бүгінгі біздің зерттеу нысанымызға айналып отырған эргонимдер болып табылады.

Тіліміздегі халық есімдерінің шығуы, пайда болуы әр түрлі қоғамдық дәуірлерге тән қасиет. Сондықтан кісі есімдерінің шығуы мен дамуы кезеңдерінде әлеуметтік, тұрмыстық негіздер сөз жоқ әсер тигізеді. Осындай тарихи ономастиканың халық тарихы мен салт-дәстүрінің байланысына сай өзіндік ерекшеліктері де бар. Бұл ретте ономастиканың ең алдымен тіл тарихына тән лингвистикалық ғылым екендігі белгілі, өйткені жер-су аттары халықтың бай тілі негізінде жасалады. Сондықтан да олардың құрамында әр дәуірге, түрлі қоғамдық құрылысқа тән сөздер кездеседі. Есімдер атадан балаға, ұрпақтан, ұрпаққа жалғасып ұзақ ғасырлар жасайды. Кісі аттары арқылы тіліміздің өткендегі тарихын, салт-дәстүрін, сенім-нанымын, тіл мен дінің және сонымен бірге көне сөздік құрамын біліп, толық мәлімет алып отырмыз. Бүгінгі таңда кейбір сөздердің кісі есімдері ретінде ғана сақталғаны мұның толық куәсі болды. Мысалы мына кісі аттары: Бүке, Қожық, Сүгір, Тумыш, Мамыт т.б. сөздер тек антропонимдерде ғана кездесетіні болмаса, қазіргі әдеби тілімізде жеке мағыналы сөз, тұлға ретінде кездеспейді.

Еліміз нарықтық экономика кеңістігіне енуімен қатар ономастиканың бұрын еленбей келген көптеген сала-тармақтары жандана бастады. Ономастиканың бір тармағы ретінде эргонимдер енді ғана қолға алынып, зерттеу нысанына айнала бастады. Эргоним дегеніміз – қалаішілік нысан атауларын зерттейтін ономастика саласы. Қалаішілік нысандарға белгілі болғандай: ресми нысан атаулары, сауда орталықтары, саябақтар, дербес нысан атаулары және тамақтану орталықтары енеді. Яғни эргонимдік атаулар сол халықтың дүниетанымына тікелей байланысты.

Бүгінгі өзінде Астана мен Алматы қалаларында эргонимдік атаулар көптеп кездесіп отыр. Бұл орайда екі қаладағы жаңадан салынған тұрғын үй кешендері атауларының тілдік сипатына тоқталғанды жөн көрдік. «Қрыша» сайтында Қазақстандағы барлық қалалардың, облыс орталықтарындағы тұрғын үй кешендерінің аттары түзілген. Ал сан жағынан ең басымы Алматы мен Астана болып тұр. Біз тек Астана қаласының тұрғын үй кешендерінің атауларын сүзіп шықтық. Жалпы саны 490, оның ішінде қазақ тіліндегі 257 атау, орыс тіліндегі 233 (ішінара шет тілдік атаулар кириллицамен берілген), ағылшын тілінде, латын графикасымен 49 атау берілген, яғни жалпы атаудың 10 % құрайды.

Тұрғын үй кешендері атауларының семантикасына назар аударсақ, Астана қаласындағы қазақ тіліндегі атаулар былайша көрініс тапқан: Алтын Бұлақ, Алтын Ғасыр, Алтын Жиек, Алтын Қорған,

Алтын Ұя, Жайдарман, Елімай, Еңлік, Еркежан, Арман Қала, Әсем Қала, Атамекен және т.б. Бұл атаулар семантикасындағы ұлттық калориткез келген қазақтың жанын тербейтіндігі және өзіндік талғаммен аталғандығы көз қуантады. Бұл атаулар қазақ дүниетанымымен астасып жатқандықтан кез келген қазақ ұлтының өкіліне жағымды әсер ететіндігі ақиқат.

Ал орысша атаулар былайша болып келеді: Венский квартал, Английский квартал, Верный, Версаль, Визит, Виктория, Возрождение, Времена года, Гармония, Городской романс, Гранд Астана Элит, Замечательный, Звезда Астаны, Зелёный квартал және т.б. Бұл атауларда қазақша және шет тілдік аралас элементтер көп кездесетіндіктен ұлттық танымға қайшылас түсіп жататындығы сезіледі. Өйткені, бұл сезім өзінді өз жерінде емес, өзге елде жүргендей әсер қалдырады.

Латын графикасында ағылшын тіліндегі мынандай атауларды кездестірдік: Premier Palace, Millennium Park, Barselona, Arman De Lux, Akbulak Hills, Grand Alatau, Golden Towers, Rixos Khan Shatyr, т.б. Бұлар біртекті шет тілінде болғандықтан ұлттық дүниетанымның кенжелеп қалуына әсер ететіндігі белгілі. Алайда, ұлттық саясатымыздың бір бағыты ретінде үштілділік саясаты бар кезде ол атаулардың біздің қоғамдық өмірімізде жалғас табатындығы белгілі ақиқат.

Алматы қаласы бойынша да тұрғын үй кешендері атауларының тілдік бейнесі осыған жақын келеді, бірақ жалпы сан жағынан басым келетіндігі белгілі. Ағылшын тілді атаулардың сипаты Apple Town, Dostyk Residence, Esentai Palace, Royal Gardens деп кете береді.

Салыстыру мақсатында Ыстамбұл қаласының тұрғын үй кешендері атауларының тілдік сипатын байқап көрдік, олардың санына жету мүмкін емес, мындапсаналады. Бірақ біздің назарымызды аударған нәрсе ағылшын тіліндегі атаулардың шамамен 5-7% құрайтындығы. Негізінен таза түрік тіліндегі төл атаулар, оның ішінде Ыстамбұлқаласының тарихи орындарының ұлттық сипатта екендігі көңіл қуантарлық. Мысалы, Beşiktaş, Beykoz, Beyoğlu, Esenyurt, Fatih, Gaziosmanpaşa, Kadıköy, Sancaktepe, Sultanbeyli, Sultangazi, Ümraniye, Üsküdar, Zeytinburnu және т.б. Бұл үдеріс түрік халқының тарихи, мәдени, эстетикалық, жалпы ұлттық танымын айқындап тұр. Жарайды, мұны жаһандандудың лебі делік, одан айналып өткен бірде-бір мемлекет жоқ шығар. Бірақ Алматыда негізінен таза ағылшын тілінде қолданылатын эргонимдердің арасында қызмет көрсету нысандарының, оның ішінде түрлі спорттық - сауықтыру клубтарының атаулары біздің назарымызды еріксіз аударды. Олардың басым көпшілігі тек ағылшын тілінде. Мысалы, бір сөзбен келетін атаулардан өзге мынандай күрделі атаулар көп кездеседі: Crossfit Brute Force (Кроссфит Брут Форс), Fideliti Helt&Spa (Фиделити Хэлс энд Спа), Invictus Fitness&Crosfit (Инвиктус Фитнес Энд Кроссфит), Vira Bhadra Yoga Rooms (Вира Бхадра Йога Румс). Бұлардан кім не түсінеді? Қатардағы қала тұрғындарының барлығы бірдей оқи да, түсіне де алмайды. Бізге әйтеуір фитнес сөзі ғана таныс. Бұның өзі эргонимдік атаулардың қаншалықты бұзылғандықтарын айқындап тұр.

Расында, бұл атаулардың ең болмағанда санын азайтуға болмас па екен?! Бұл коммерциялық нысандардың иелері мемлекеттік тіркеуден өтеді, сонда атауды өз еркінше таңдайды, айдар тағады. Қой дейтін қожа жоқ, құқығын ешкім шектей алмайды. Солай екен деп жүре берсек, қаланың тілдік ортасын қалыптастыратын ағылшын тілді бутик, спа-салондардың, маңдайшасында аты жазылған ірілі-ұсақты сансыз коммерциялық нысандардың атаулары күн озған сайын арта түсе ме деген қауіп бар. Сонда ұлттық құндылықтарымыз, жас ұрпақты тәрбиелеудегі игі мұраттарымыз қайда қалмақ? Космополиттік мазмұндағы тілдік ортада жүрген жеткіншек қандай құндылықтарды бойына сіңіріп бағалайды? Онсыз да ғаламторда отыратын жастардың санасы уланып, батыстық антиқұндылықтармен сусындап жатыр. Қалалық ономастика комитеті эргонимдік атауларға үлкен мән беріп, бақылауға алмаса ілгеріде өзіміздің қай қалада жүргенімізді ұмытуға шақ қаламыз.

Жастардың, жалпы қала тұрғындарының санасында ағылшын тілді атауы бар Астана, Алматыдағы бес жұлдызды қонақүй, тұрғын үй кешені немесе спа-салон болсын кейбір адамдар тарапынан жоғары еуропалық сапаның, элиталықтың көрсеткіші ретінде қабылдап жүргені өкінішті. Айтпағымыз, еліміздің екі мегаполисінің ономастикалық кеңістігі мен тілдік ортасының мазмұнын, атаулар репертуарын ұлттандыруға ұмтылу керек. Қарап отырсақ, түріктерге қарағанда, бізде көрсекызарлық, еліктегіштік басымырақ. Соның әсерінен біз жаһандануға тезірек бойлап бара жатқандаймыз. Болашақты ойласақ, бұл жайт бәрімізді толғандыруы қажет.

Алматы, Астана қалаларында аты жоқ көшелерге ат қою үшін қазақша атаулардың тізімін жасайды. Оның ішінде Қазақстанның барлық өңірлеріндегі көптеген тарихи атаулар, шартты атаулар, поэтикалық атаулар кездеседі. Сондай тізімді тұрғын үй кешендерін тұрғызатын құрылыс компанияларының иелеріне әдемі де әуезді қазақи ат таңдау үшін неге ұсынбасқа? Қазақ тілі аса бай, көркемдік әлеуеті жоғары, Абайдың тілі дейміз. Сол тілде сәтті тіркестер, метафоралық тенеулер аз ба? Кәсіпкерге атау ұсыну мүмкіндігін беретін, болмаса міндеттейтін талаптар ойластыру тетіктері керек болар.

Эргонимдердің тек күнделікті өмір сүру немесе пайда табу көзі ретінде емес, оның ұзақ жасайтын ұлттық құндылық екендігін есте ұмытуға болмайды. Эргонимдердің әсіресе қалайшілік бірегей нысандардың атауынан айқын көрініс табуы сол ұлттың мәдениетінің жоғары екендігін көрсетеді. Түркиядағы Atakule, Anitkabir, Kız Kulesi, Topkapı, Süleymaniye, Beyazıt meydanı, Galata kulesi сынды атаулардың кез келген адамға бірден болымды әсер ететіндігін байқайсыз. Бұл атаулардан ұлттық танымның бірден көзге де құлаққа да жағымды ықпал ететіндігі тарихи шындық. Бұл үдеріс Тәуелсіздіктен кейін қазақ Астанасында жалғасын тапқаны қуанышты жағдай. Тәуелсіздік алған соң көптеген эргонимдік атаулардың қолданысқа енуі бізді қуанта бастады. Мысалы, Елордамызда көптеген тарихи - ресми нысан атаулары пайда болып, қолданысқа енді. Тарихи - ресми нысан атауларына келер болсақ: Мәңгілік ел, Бейбітшілік және келісім сарайы, Ақорда, Ханшатыр, Бәйтерек және т.б. Елордамызда тағы да айта кететін жайт Зажигалка ғимараты. Яғни бұл ғимараттың атауынан эргонимдік қате көре аламыз. Бұл ғимаратқа әсем атау берілгенде ғимараттың ұлттық сипаты айқындалушы еді. Ал Алматы қаласының мәдениет және демалыс орындарында ұлттық сипатқа ие атауды кездестіре алмаймыз. Мысалы, Горький парк, 28-ші Панфиловшылар паркi, Баум паркi сияқты атаулар ұлттық тілдік танымымызға сай келмейді. Бұл парктердің атауларын тарихи есімдермен атасақ тіліміздің бай екендігін көрсете аламыз. Ал Түркияда Gençler parkı, Atatürk parkı, Topkapı Kültür parkı олардың тілдік сипатын одан ары қарай айқындай түседі. Сіз егерде Анкараға бара қалсаңыз Atakule, Anitkabir, Kızılay сынды тарихи атауларды кездестіресіз. Салыстыра келе, түріктердің өздерінің жерлерін тарихи мазмұнмен жиі байланыстырғанын байқаймыз. Бұл дегеніміз түріктердің рухани құндылықтары мен мәдениетінің астасуымен жанасады. Алматы қаласында Шыңбұлақ пен Медеу, Көктөбеден басқа алаңдарымыздың атауына көңіліміз толмайды. Алматы жастардың қаласы болғаны үшін батыстық үлгіге еліктеп бара жатқаны еліміздің артта қалуына септігін тигізеді. Тіл құпиясының терең зерделуі үшін жалқы есімдердің дүниетанымында рухани мәдениеттің емес, сондай-ақ материалдық мәдениеттің кез келген фактілеріне мән беруіміз керек. Яғни, болмысымызды қазаки сөздермен алмастырсақ, өскелең ұрпаққа да үлкен жол аша аламыз.

Қазіргі ономастика күрделі ғылыми лингвистикалық пән болып табылғандықтан, ол өз алдына көптеген проблемалар мен әдістерге ие. Ономастика саласындағы эргонимді этнолингвистикалық тұрғыдан қарастыра келе ұлттық көзқараспен тікелей байланыста болатындығын, яғни этностың материалды және рухани дүниесін, оның ұлттық болмысын, ру-тайпа, диалект, этностың ұлттық менталиетінде табылатындығын байқадық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қортабаева Г.К. Түркі ономастикасы. – Алматы, 2017. -17-б.
2. Мадиева Г.Б. Ономастика: теориясы мен практикасы. – Алматы, 2016.-8-б.
3. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. -196-б.
4. Кенжебаев Б. Бүркеншік аттар сыры. – Алматы, 1965. -75-б.

Тәжіғұлова Г. Қ.
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
шығыстану мамандығының
I курс магистранты (корей тілі)
Ғылыми жетекші
аға оқытушы **Ташкенбаева Б.Ж.**

ОҢТҮСТІК КОРЕЯ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ЖАСТАР МӘСЕЛЕСІ

Ұлттың бүгіні мен келешегі – білімді жастардың қолында. Анығырақ айтқанда, тарихын терең білетін, ұлттың рухани құндылықтарын бойына сіңірген ұрпақ қана ел болашағын қалыптастыра алады. Қоғам - жалпы мағынасында, мәдениеті ортақ, белгілі бір аумақта тұратын және өздерін біртұтас, өзгеше бірлестік деп білетін адамдар тобынан тұрады; тар мағынасында бұрыннан немесе жақсы танымал ұлттық бірлестік. «Қоғам» деген сөздің мағынасы кең: алғашқы қауымдық қоғам, феодалдық қоғам, капиталистік қоғам, француз қоғамы, демократиялық қоғам т.б. Бұл арада алдымен белгілі бір қауымның немесе жеке бір елдің тарихи даму кезеңдері еске түседі. Ал осы сөзді жалпы мағынада алсақ, онда бүкіл адамзат тарихы және оның болашағы туралы ойлаймыз. Бұл - әлемнің барлық халықтарының жиынтығы жөніндегі ұғым. Басқа сөзбен айтсақ, адамдардың өзара қатынас тәсілі және бірігу формаларынан тұратын, табиғаттан ерекшеленген дүниенің бір бөлігі [1].

Қоғам туралы түсінікті нақтылай түссек, қоғам деп - бірігіп еңбек ететін жеке адамдардың жиынтығын және олардың арасындағы екі жақты қатынасты айтамыз. Біріншісі, қоғам - адамның өмір сүру тәсілі. Қоғамсыз адам жоқ, адамсыз қоғам жоқ. Екіншіден, қоғам жеке адамдардан ғана тұрмайды, ол сол жеке адамдардың өзара қатынасын көрсетеді. Жеке адам қоғамға ұжым арқылы енеді. Ол сонымен қатар бірнеше ұжымдардың мүшесі болады (еңбек, партия, кәсіподақ және т.б.). Демек, қоғам - ұжымдардың ұжымы, бірлігі болып көрінеді. Қоғамның алға жылжып дамып отыруы үшін де белгілі бір ережелері болады. Яғни, алдына қойған мақсаттарына жету үшін саясат ұстанады. Олай болса, қоғам және саясат - саяси ғылым мен басқа да әлеуметтік-гуманитарлық пәндердің өзара диалектикалық байланысын білдіретін ұғымдар. Қоғам - қатынастардың және адамдар арасындағы өзара байланыстардың тұтас жүйесі. Оның құрамдас бөліктері болып күрделі ұйымдасқан әлеуметтік жүйелер немесе қоғамдық өмірдің мына салалары болып табылады: экономикалық, әлеуметтік, саяси, рухани. Саясат жалпы қоғам шеңберінде қоғам өмірінің әртүрлі салаларында адамдардың өзара әрекеттесуін реттеуді жүзеге асырады [2].

Оңтүстік Корея тарихы тереңде жатқан, экономикасы шарықтап дамып, бүгінгі таңда Азияның айналасына айналған мемлекеттердің бірі. Жер көлемі аз болғанына қарамастан, халқының саны өте көп. 70 жылға жуық уақытта демократияға қол жеткізіп, ақпараттық технология заманында сұранысқа ие тауарларды жасап шығарып, әлемдегі көшбасшы мемлекеттер қатарына еніп отыр. Бұл дегеніміз тұрғылықты халықтың білімге құштар екендігін білдіріп қана қоймай, елдің қаншалықты деңгейде екендігін ашып көрсетеді. Қазақстан Республикасы мен Оңтүстік Корея арасында дипломатиялық байланыс орнатылғаннан бері, ХХІ ғасырдың бастап, Оңтүстік Кореяға білім алуға баратын жастардың саны көбейе бастады. Әрине, Оңтүстік Корея АҚШ және Еуропа мемлекеттерімен салыстырғанда әлдеқайда арзанырақ, сол себептен де қазіргі таңда, студенттер саны жыл санап артуда. Оңтүстік Корея ІТ технологияны жетік меңгерген Азиядағы мемлекеттің біреуі болғандықтан, ізденуші жастар сол мемлекетке барып білім алуға асығады. Оңтүстік Кореяның тез дамуының бір себебін ғалымдар модернизациямен түсіндірсе, енді бірі АҚШ ықпал етумен деп түсіндіреді. Қандай дамыған немесе дамушы мемлекет болсын, оның құраушы бөлігі – адам. Оның құқықтары мен бостандықтары асты назарда. Адамсыз қоғам, қоғамсыз адам өмір сүре алмайды. Екеуі бір бірімен тығыз байланысты болғандықтан, оларды бір бірінен ажырату мүмкін емес. Модернизацияға дейін елдің басым бөлігі будда дінін ұстанса, қазір, елдің 50% дінсіздер, яғни атеисттерден тұрады [3].

ХХ ғасырда отбасы құндылықтарына жоғары мән берілсе, бүгінгі күні Корей қоғамындағы жастар ең алдымен, өздерін тәрбиелеп, саналы түрде жетілдіруді көздейді. Құндылық — бір заттың маңыздылығы, пайдалылығы. Сырттай құндылық зат не құбылыстың қасиеті болып анықталады. Алайда оның маңыздылығы мен пайдалылығы табиғаттан, объектінің ішкі құрылымының әсерінен емес, адам болмысына енген, адам оған құштар не қажеттілік сезетін нақты қасиеттердің субъективті бағалануынан болады. Құндылықтар жүйесі адамның күнделікті қоғамдық не жеке тұрмыстық бағдарында, оның айналасындағы заттар мен құбылыстарға қарым-қатынасының орнауында орын алады. Мысалға, стақан сусын ішу құралы ретінде өз пайдалы қасиетін тұтынушы құндылығы ретінде, материалдық игілік ретінде көрсетеді. Еңбек өнімі және тауар айналымының заты ретінде, стақан экономикалық құндылық, бағалық ретінде болады. Егер стақан өнер заты болса, ол тағы да эстетикалық құндылық, көркемдікке ие болады. Құндылық - мәдениеттің құрамдас бөлігі. Мәдениеттің құрамдас бөлігі болуы себебінен құндылық адамдардың өзін ұстауын реттейді, олардың шынайы тәртібін айқындайды. Мәдениет құндылықтары, тиісінше, материалдық және рухани болып бөлінеді. Құндылықтардың мазмұны қоғамның мәдени жетістіктерімен шарттастырылған. Құндылықтар әлемі, сөздің кең мағынасында, мәдениет әлемі деген сөз. Ол адамның рухани қызмет аясы, оның санасының дұрыстығын айғақтаушы, адамның рухани байлығының елшеуіші іспетті. Құндылықтарды мүдделердің қарапайым жалғасы немесе бейнеленуі ретінде қарастыруға болмайды. Олар салыстырмалы өзінділікке ие [4].

Жалпы айтқанда біздің елімізден сол елге білім алуға барған жастар мен Оңтүстік Корея қоғамындағы жастардың байланысып, мәдени алмасу процесі жүрген кезде, бір біріміздің мәдениетімізді бойымызға сіңіріп, егер ұзақ жылдар сол мемлекетте тұрсақ, сол елдің мәдениеті бойымызға сіңіп кетеді. Оңтүстік Корея жастарының өзекті мәселелері деп ең алдымен, жастардың өмірге көзқарасы, мақсатынан бастай аламыз. Жастар қоғамның қозғаушы күші болғаннан кейін, мемлекетті басқарып отырған билік басындағылар жастардың ойымен де санасады. Бірақ, Кореяда біздің елімізбен салыстырғанда жастарға білім алып, ары қарай өмір сүру қиындық туғызады. Себебі, олар кішкентай кездерінен еңбектеніп өседі. Оларда бәсекелестік жоғары әрі талап қиын болғандықтан, олар болашақтарының жарқын болуы үшін, ес білгеннен тек білім алып, өздерін жетілдіру үшін қолдарынан келгенін жасайды. Корей қоғамындағы жастар үшін, адамның білімі мен келбеті мінсіз

болу керек. Егер Кореяда үздік университеттер қатарына енетін Сеул Ұлттық Университеті, Коре немесе Енсе университеттерінде білім алса, жақсы жерде жұмыс жасауларына 100 % сенімді болуға болады. Ал, аталған университеттерде білім ала салмай қалса, сенімділік көлемі азаяды. Яғни, Кореядағы ірі корпорацияларға жұмысқа орналасу жағы қиындық туғызады. Сондықтан да Оңтүстік Кореялық жастар, ерте кезден білім алуға құштар болып келеді. Бұл олардың қалауы емес, өмірдің, жалпы қоғамның талабы болып келеді. Бұл талаптың жоғары болғандығынан немес халық санының көптігінен де болуы мүмкін. Бірақ дамушы елдің осындай жетістікке жетуінің бірден бір себебі, халықты жаппай білім алуға шақырумен байланысты. Алайдағ кореялық жастар қазіргі таңда, білім мен мансапқа мән беріп, отбасы құндылықтарына деген көзқарастары біршама әлісреп келеді [5].

XX ғасырда 25 – 26 жаста Оңтүстік Кореяда жастар тұрмысқа шығып, 30 жаста ер азаматтар үйленсе, бүгінде, олар мүлдем асықпайды. Немесе тұрмыс құрмай, үйленбей қалады. Соның негізінде, жалғызбастылардың саны артып, бір жыныстылар бір біріне үйленіп, қоғамды құртып жатыр. 2015 жылдың аяғында жүргізілген нәтиже бойынша, Оңтүстік Кореялық жастардың тек 28 % ғана ата – анасының ойымен санасады екен, қалған % әлі де болса өз дегенін жүзеге асырып, ары қарай талаптанып оқып не болмаса отбасын құрады екен. Кей жағдайларда жастардың отбасын құрып алып, өмірге ұрпақ әкелудің өзін қаржыны талап етеді деп жастар балалы болудан бас тартып жатады. Бұл қазіргі Корея қоғамындағы ең өзекті әрі ауқымды мәселе деп айтуымызға болады. Бәлкім бұл тәрбие берудегі бір кемшілік те болар себебі, Оңтүстік Кореяда адам өзі үшін өмір сүріп, өзі үшін еңбек етеді. Бір сөзбен айтқанда, өз болашағын өзі жасайды. Сол себепті, кейбірі отбасын құруға асықпаса, енді бірі, оқиды, кейін жұмыс жасайды. Материалдық жағдайын 100 % жақсартқаннан соң ғана, үйленуге шешім қабылдайды. Ол кезде әйел адамның жасы шамамен 30 -31 жасты қамтиды. Тағы бір ескере кететін жайт, Корея қоғамында, келбетке басты назар аударатындықтан, жастар, оқуын бітіре сала, пластикалық ота жасатуға мәжбүр болады. Себебі, корей қоғамының тағы бір теріс жағы, адамның келбетіне қарай жұмысқа қабылдайды. Олардың пайымдауынша, кімнің ұсқыны келсе, соның өмірде жолы болады. Барлық жағдайдан оңай өтеді дегенге сенеді. Статистика бойынша Корея қоғамындағы жастардың 93 % көзіне ота жасатқан. Ал, бет ажарын түгелімен өзгерткендер, күн санап артып келуде. Бұл дегеніміз, біріншіден бизнестің, екіншіден Корея медицинасының жоғары деңгейде екендігін көрсетеді [6].

Кореядағы әйел адамдардың тұрмыс құрмауына байланысты, Кореялық ер азаматтар ұрпағын жалғастыру үшін, өзге ұлт өкілдерінен әйел алуға мәжбүр себеі, Корея қоғамындағы әйелдер қауымы отбасын құруға асықпайды. Жастар қауымы мамандық таңдаған кезде, басты назарды өзін өзі жетілдіру үшін таңдайды. Екінші сол мамандыққа деген қызығушылық, одан кейін айлығына мән береді екен. 2015 жылы жүргізілген сауалнаманың нәтижесінде, Корея қоғамындағы жастар студенттік өмірге 52 % қанағаттанамыз десе, 48 % қанағаттанбайды екен. Жастардың ойынша, елдегі жұмыссыздық 43%, өмір сүру бағасы 30%, жемқорлық 23% құраған екен. Демек, корей қоғамындағы жастардың өмір сүрудегі қиындықтарын осыдан көруімізге болады [4]. Сонымен қатар, корей қоғамындағы жастардың гендерлік саясатқа көзқарасын білу мақсатында сауалнама жүргізілген. Бұл сауалнаманың нәтижесі бойынша 55% қыздар қауымы қарсылық білдірген екен. Ал, мамандық таңдаған кезде, қай мамандықты таңдар едіңіз деген кезде жастардың 75 – 80 % жаратылыстану бағытын таңдаған екен. Бұдан көріп отырғанымыздай, Кореядағы жастар заман талабына сай мамандықты таңдайды. Олардың ойынша заман қай мамандықты талап етсе сол мамандықты таңдау керек сонда ғана елде жұмыссыздық мәселесі жойылады дегенді алға тартады. Жастар Ақпарат заманы болғандықтан, барлық жаңалықта ғаламтор желісінде оқып, ой қорытады. Сыртқа ашылып жаза қоймайды. Корея суицид жасаудан алдыңғы қатардағы мемлекеттің бірі болғаннан кейін, Сеул қаласында орналасқан көпірлердің бірінде жастарға арналған қанатты сөздер жазылып, олардың өмір сүріп, барынша алдыға қарай ұмтылуына жағдай жасау болып табылады. Қазіргі кезде, осы көпірдің бойында жазылған қанатты сөздерді көріп көптеген жастар керісінше қанаттанып, өз-өздеріне қол жұмсамай келеді. Бұл да бір корей саясатының жетістігі деп білеміз [7].

Қорыта айтар болсақ, Оңтүстік Корея қоғамындағы жастардың психологиясы мен болмыстарын зерттей отыра, келесідегідей тұжырым жасауға болады. Жастар, ең біріншіден, өздерінің жағдайын жасайды, ерте кезден еңбекке талпынып, білім алуға ұмтылады. Екіншіден, ата – анасына күш салмай, оқуға түсіп, оқу бітірген соң жұмыс жасап, материалдық жағынан өзін қамтамасыз етеді. Барлық жағынан қамтамасыз еткеннен соң отбасын құруға талпынады. Өйткені, корей қоғамы үшін, үлкен кмірге қадам басу үлкен жауапкершілікті талап етсе, үлкен өмірге қадам басып, кейін, ажырасып кетсе, ол отбасы үшін, «ұят» болып есептеледі. Корея қоғамындағы жастар отбасын құруда ғана жауапкершілік танытпай, өмірге ұрпақ алып келетін кезде де, жауапкершілік танытып, жоспарлы түрде іске асқанын қалайды. Сол себептен де, Кореяда біздің елімізбен салыстырғанда, балалар үйі тым аз.

Одан бөлек, жалпы корей қоғамы баланың санына емес сапасына мән береді. Олардың өмірге бала әкелудегі негізгі мақсаты, тұлға етіп тәрбиелеу. Белгілі бір маман иесі ретінде шығарып қана қоймай, елінің ардақты азаматы болып, үлкен жетістіктерге жеткендіктерін қалағандықтан кішкентай кездеріне балаларының санасына құйып өсіреді. Осындай жауапкершілік пен талаптың арқасында корей қоғамы қарқынды дамып, үлкен жетістіктерге жетіп жатыр.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Тетерина Е.А., Питерова А.Ю. К вопросу о ценностных ориентациях молодежи // Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство» esj.pnzgu.ru 2013 № 2 (2)
2. Дыбовский А.С., Ларина Л.Л. О некоторых сходствах и различиях жизненных позиций, устремлений и ценностных ориентаций японской и китайской студенческой молодежи // https://www.dvfu.ru/upload/medialibrary/163/%D0%98%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%8F%20%D0%92%D0%98_%202018-2-38_05.pdf
3. Ломова Т.Е., Тимошенко Е.Д., Ячин С.Е. Трансформация ценностных ориентаций российской и китайской студенческой молодежи в условиях глобализации // Вестник ДВО РАН. 2009. №1 // <file:///D:/Downloads/transformatsiya-tsennostnyh-orientatsiy-rossiyskoy-i-kitayskoy-studencheskoy-molodezhi-v-usloviyah-globalizatsii.pdf>

Тұрысмағанбетова Құндыз

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Шығыстанумамандығының

2-курс студенті (корейтілі)

e-mail: kundyzy99kz@mail.ru

ғылыми жетекші:

аға оқытушы Ташкенбаева Б.Ж.

КОРЕЯ ЖЕРІНДЕГІ ИСЛАМ ДІНІ ЖӘНЕ МҰСЫЛМАНДАР

Корея жерінің ислам дінімен танысу тарихы ертеден бастау алады. 10 ғ-да арабтардың жазба деректерінде Қытай мен Корей түбегінде өмір сүрген мемлекеттер және алысқа сапар шеккен мұсылмандардың сол жақта қалып қойғандықтары туралы мәліметтер бар. Ғалымдар бұл деректерді оны еуропалықтардың Корея туралы жазған тарихи деректерінен 4-5 ғасырлар бұрын хатқа түскен деп санайды. Кореяның араб елдерімен сауда байланыстары кейін Коре мемлекеті (918-1392) кезінде жақсы дамыған. Осы кезде екі ел арасында мәдени алмасу болып тұрған. Араб саудагерлерінің әр кезде келген сапарлары туралы мәліметтер «Коре династиясының тарихында» баяндалған. Арабтар арқылы корейлер мұсылман күнтізбесімен танысты, сол арқылы күн мен айдың тұтылуын есептеуді үйренген. Сонымен қатар 13-14 ғасырларда Корея жерінде моңғол шапқыншылығынан кейін Қытайдағы Юань империясының билігі орнады. Ел билігіне араласқан моңғолдардың мұсылмандар қауымы болған және мешіттер салғанында айта кетуіміз керек. Сонымен бірге корей мұсылмандарының тарихына зерттеу жүргізген Мырзатай Бұлытай өз мақаласында моңғолдардың үстемдігі кезінде ислам дінін қабылдаған корей мұсылмандарының Орта Азия мен Иран жерінде мекендегенін айтады. Рашиддиннің «Жамиғ әт-Тауарих» еңбегін жазғанда тебриз шаһараында өмір сүретін бірнеше мұсылман корей есімдерін келтіргендігін сөзге тиек етеді [1]. Ал Кореяда Чосон мемлекеті (1392-1910) билігі орнағаннан кейін олардың келгені туралы деректер мүлде жоқ екен. Бірақ олар орнатқан мұсылмандардың мәдени тірліктері біраз уақытқа дейін жалғасын тауып отырған, тек жат жерліктердің ықпалын жою үшін 1427 жылы оған билік тиым салынған.

Қазіргі заманғы мұсылман қауымы мен ислам дінінің жаңа тарихы 20 ғасырдың екінші жартысында басталды. Өзіміз білетіндей, 1950-1953 жылдары Корей соғысы орын алды. Осы кезеңде, Түркия үкіметі БҰҰ-ның Қауіпсіздік Кеңесінің ұсынысымен Кореяға армия бригадасын жібереді. Сол жылдары 15000 түріктер өз еркімен оңтүстік жағында Корей түбегіне соғысуға аттанды. Сол уақыттан бері олардың кейбірі Кореяда өсіп-өнуді шешті және қазіргі күнге дейін бар шағын түрік қауымдастығын құрды. Соғыс кезінде түріктер бастапқыда тек түріктерге арналған "шатырлы мешіттер" орнатты. Шатырлы мешіттер бастапқыда түрік солдаттарына арналған, бірақ сонымен қатар корейлер үшін ағартушылық діни орталықтар болды. Сеулдегі әскери базада әр жұма сайын намаз оқылды. Осылайша, ислам дініне қызығушылық танытқан бір топ корейліктер намазға қатысуға ниет білдірген.

Мұсылман қауымы өз тарихының бастапқы кезеңінде қайырымдылық шараларымен де көзге түсті. Олар Сеулде жетімдер үйін құрды. Корей соғысы кезінде миллионнан астам адам опат болды және 2,5 миллионнан астамы баспанасыз қалды. Қаншама бала жетім қалды және көше кезіп кетті. Осы кезде

300-ден аса жетім балалар Сеулдегі Мұсылман қауымы орталығынан пана тапты. Түрік армиясы азық-түлік, киім-кешек беріп көмектесті. Ал, корейлік мұсылман студенттер тәрбиеші және мұғалім болып жұмыс істеді. Сонымен қатар, корейлік мұсылмандар жұмыссыз білікті корей жұмысшыларын ислам елдерінде жұмысқа тұрғызумен де айналысты.

1955 жылы Сеул агроәдениет колледжінде корей мұсылмандарының жиналысы өткізілді. Онда Юн Енг Ду бірінші корейлік имам болып сайланды. Ол өз есімін ресми түрде Мұхаммед Юн Енг Ду деп өзгерткен. 1962 жылы 11 корейлік студент 6 айға Малайзияға ислам дінін оқып-үйрену үшін жіберіледі. Малайзия мен Пакистан сияқты елдер Кореяда исламды дамыту ісіне көп қолдау көрсеткен. Олар корейлік мұсылман қауымына мешіт салу үшін қаражат жағынан көмектескен. Осылайша, Кореядағы ислам дінінің таралу тарихында талай қиындықтарды бастан кешкен. Ислам қоғамы 1964 жылы Сеулде мешіт салуды қолға алғанымен қаржы жетіспеушілігінен оны іске асыра алмайды. Тіпті кейін Ислам қоғамы бірнеше ұсақ топтарға ыдырап кетеді. 1965 жылы қайтадан корейлік мұсылмандар «Кореяның Мұсылмандар федерациясын» құрды. Осы ұйым негізінде өз елінде исламды насихаттауға бар күшін жұмсайды. Федерация бекіткен қағидалар бойынша әрбір мұсылман діни қызметке ай сайын өзімен бірге 3 адамды бірге алып келу үшін достарының, таныстарының үйіне баруы тиіс болған. Қасиетті Құран мен Хадис үзінділерін, ислам әлеміндегі жаңалықтарды, жақсы еңбектерді басып шығарып отырған. Баванидің "Ислам-түсіндірілмеген дін" атты кітабы корей тіліне аударылуы және бүкіл елге таратылған. Әрбір жексенбіде мешітте шетелдік мұсылмандар жүргізетін пікірталастар мен бір сағаттық семинарлар, араб тілі сабақтарын ұйымдастырды [2]. Сонымен бірге Оңтүстік Кореяның араб елдерімен сыртқы байланыстары дамыған тұста көптеген корейлер Сауд Арабия елінде құрылыста жұмыс істеуге барды. Сол уақытта дінді қабылдап, өз есімдерін өзгертіп келгендері бар. Бірақ Кореяда исламды қолдаушыларды айтпағанда, қалың көпшілік Рамазан туралы ешқандай түсінігі жоқ. Сол себепті, мұсылман оразасына мән берілмеді. Ол уақытта ислам дінінің шарттарын орындау көп қиындық тудырған. Айталық мешітке келуші бір студент "мен неге тамақ ішпейтінімді өзгелерге түсіндіру қиын. Егер мен мұсылман екендігімді айтсам, мен жайлы пікірлер өзгереді. Мені бір секта мүшесі деп ойлайды" деп өз қиналысын келтірген. Көпшілігі "өз сенімім жайлы тек ең жақын достарыма ғана айтамын" деп санаған.

Ал қазіргі уақытта ислам діні мен оны қабылдағандардың жағдайы көп өзгерді. Себебі әлемде ақпарат аламасу мен әлеуметтік желілердің рөлі күшейіп, маңызы артқаны бұл жағдайға әсер еткен сияқты. Кореядағы мұсылман қауымдары туралы мәліметтер интернетте көп айтыла бастады. 2015 жылы әлеуметтік желіде исламды қабылдаған өз тарихын баяндағанда Сафия Канбастапқыда өзінің көптеген достары сияқты, ислам туралы аз білетінін және оны терроризммен байланысты деп санаған. Алайда артынан ол Мухаммад, Аллаһ пен Ислам туралы білгеннен кейін исламда шындық бар деп мойындап, исламды қабылдауға бел байлаған. Оны исламмен байланысты күнделікті рәсімдер мен міндеттер мені бірінші кезекте қызықтырған.

Шынымен де әлемнің өзге діндері басым тұрған Оңтүстік Корея қоғамындағы мұсылмандар туралы ара-тұра салынып тұратын интернет желісіндегі ақпараттар айрықша назар аудартады. Соның бірі Ола Бора Сонның оқиғасы. 2007 жылы Ауғанстанда кепілдікке алынған Оңтүстік Кореяның бірнеше азаматтарының ішінде болған мұсылман болса да Бор «егер сен шетелдік және мұсылман болсаңыз, олар үшін өте қолайлы, бірақ сен корейлік мұсылман болсаң, олар жат көзбен қарайды» деп өзінің ұлтына қатысты сенімсіздік танытқан көзқарастың болғанын айтады. Сол оқиға кезінде оны барлығы күртешенің астында бомба жасырды деп күдіктенген екен. Қазіргі уақытта ол Сеул мешітінде жұмыс істейді және Ислам туралы көбірек білгісі келетін оңтүстік корейлік христиандар мен басқа да көптеген адамдар үшін үгіт-насихат дәрістерін өткізеді. Ол, "Мен де бір кездері мұсылман болмадым, сол себепті мен олардың кері көзқарастарын жақсы түсінемін, сондықтан мен Исламшын мәнінде бейбітшілікті сүйетін дін екені туралы толық ақпарат бергім келеді" деп айтады өз парақшасында. Оның дәрістеріне 1000-нан 2000-ға жуық адамға дейін қатысады екен. Ислам діні туралы қарсы түсінген кейбіреулер одан бұрын түсінбеген немесе білмеген тұстарын сұрап, ислам дініне деген пікірлерін өзгертіп жатады. Сондай-ақ, Бора - Инстаграм жұлдызы, оның аккаунты 140 мыңнан астам жазылушылар бар және ол осы арқылы Азияның көптеген мұсылмандарына шабыт береді [3]. Ислам дінін қабылдаған корейлердің тағдыры мен көзқарастарындағы өзгерістер туралы мысалдар ағылшын тіліндегі [Al Jazeera](#) и [Mvslim.com](#) вебсайттарынан көптеп табуға болады.

Қазіргі уақытта Оңтүстік Кореяда исламды қабылдаған оңтүстік корейлік мұсылмандардың саны жалпы халық санының тек 0,2 пайызын ғана құрайды. Соған қарамастан, Корея Республикасы мұсылман елдерінен туристерді көбірек тартуға тырысады, мейрамханаларда дұға бөлмелері ментағамдарда халал сертификаттарының саны артты. Кореяда әуежайларда, университеттерде және ірі сауда орталықтарында орналасқан шамамен 15 ірі мешіттер мен 60 намаз бөлмесі бар. Қазіргі

уақытта Кореядағы ең маңызды мешіт - бұл Идальондағы Сеул Орталық мешіті. Ол 1976 жылы Малайзияның қайырымдылық және Корея үкіметінің ынтымақтастығы арқасында салынған. Итэвон–Сеулдегі мұсылмандар үшін ең маңызды орын. Жұма сайын осы ауданда орналасқан мешіт адамдарға толы болады. Дегенмен олардың көпшілігі-ислам негізгі дін болып табылатын елдерден келген шетелдіктер. Сонымен бірге Итэвон ауданындағы мешітғимаратыныңақ-көгілдір бетоннан салынғаны туралы айта кеткіміз келеді. Бұл бетон қазіргі Кореядағы ең танымал құрылыс материалы. Ақ түс исламдағы бейбітшілік пен тазалықты, ал көк аспанды бейнелейді. Атақты ежелгі мешіттердей көкшіл және кең есіктермен безендірілген. Әр жұма сайын сағатына 150-ге жуық адам мешітке үнемі барады. Әйелдер мен ерлер жеке жайларда дұға етеді. Мұсылман ережелеріне сәйкес, ерлер намаз кезінде әйелдерді көрмеуі тиіс. Дұға араб тілінде оқылады.

Сонымен бірге соңғы кездегі Оңтүстік Кореядағы еңбек миграциясы үдерісі өсіп, сырттан келетіндердің қатарында ортаазиялықтардың да саны көбейіп келеді. Бастапқы кезде корей ұлтының діни мәдениеті мен өмір салты мұсылмандардан өте қатты ерекшеленгендіктен Кореяға алғаш келгендер үшін ислам ережелерін ұстау өте қиын болған. Кейін осы жағдайды ескере отырып Корей үкіметі туристтер мен еңбек мигранттарының өтеуі тиіс діни мұқтаждықтарын есепке ала отырып кейбір өзгерістерді енгізіп жатқаны қуанттарлық жағдай деп санауға болады. Дәстүрлі ислам мен корей мәдениеті арасындағы айырмашылықтардың ішінде көбірек мәселе тудыратын жағдай азық-түлік екені белгілі. Мұсылмандарға рұқсат етілген тамақ «халал» деп аталады (араб тілінен аударғанда «рұқсат етілген»). Халалға жатпайтын және тыйым салынған тағам түрлері Кореяда кеңінен қолданылады. Әсіресе корейлер көп жағдайда шошқа етіні жейді, корей асханасында шошқа еті бар көптеген тағамдар бар. Ал Итэвондағы мешіттің айналасында «халал» тамағын сатып алатын көптеген дүкендер бар. Мұнда мұсылмандар ислам ережелеріне сәйкес дайындалған шөптер мен ет өнімдерін сатып ала алады. Әрбір халықтың ғасырлар бойы үйренген азық-түлікті тұтыну дәстүрлері бар. Соған қарамастан корей мұсылмандары шошқа еті қосылатын ұлттық тағамдарынан бас тартып отыр. Олар түскі ас ішкен кезде достары «самгопсалға» тапсырыс берсе, олар сиыр етіне тапсырыс береді немесе өз ұлтының өкілі егер намаз оқығанның түсіністікпен қабылдайды [4].

Корея Республикасындағы мұсылман бауырларымыздың өзгерген жағдайына қарап, адамдардың дінімен дәстүрі бір-бірінен өзгеше болса да, ортақ құндылықтарымыздың бар екендігі бізді жақындастырады деген оймын түйіндегім келеді. Мысалы, адалдық, мейірімділікті алсақ. Барлық дінде адамдар өздерінің отбасыларын және жақын адамдарын өмірдегі ең маңызды нәрсе ретінде бағалайды. Корей халқының дүниетанымында да «отбасы» ұғымы, туыстық қарым-қатынастар басты орында тұрады. Менің ойымша, мұсылмандар сияқты корейлердер өз отбасыларына өте адал. Сондықтан мұсылман корейлер діни парыздарын орындаудағы кейбір қиыншылықтарға қарамастан көп жағдайда өз туыстарымен ортақ түсіністікте өмір сүріп жатыр деп ойлаймыз. Сондай-ақ оған Корея Республикасындағы діни жағдайдың өте тыныш, діни толеранттықты ұстанған ел болғандығы да әсер етеді. Корея Республикасындағы ислам дінін ұстанушылардың жағдайын көре отырып дініміздің кеңінен тарап, дамып келе жатқанын байқауға болады. Біздінімізде, дәстүрімізде немесе басқа жағынан да айырмашылықтарымыз болса да, ең бастысы адами құндылықтарды жоғалтпауымыз керек деп ойлаймын.

Пайдаланылған ресурстар:

1. Бұлығтай М. Дін және ұлт // Ислам дінінің Кореяда таралу тарихы. - Алматы. - 2006
2. Ким Г.Н. История религий Кореи. - Алматы. - 2001
3. Корейцы принявшие ислам. История ислама в Южной Кореи // <http://istory.kz/22079/koreitsy-prinyavshie-islam-istoriya-islama-v-yuzhnoj-koree>
4. Ислам и Семья об исламе в Южной Кореи // <http://www.islamisemya.com/islam-v-yuzhnoj-koree.html>

Төлеп Д.М.
«БМ020900-Шығыстану» мамандығының
2-курс магистранты,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
PhD Сериккалиева А.Е

ҚЫТАЙДЫҢ ЗАМАНАУИ МӘДЕНИЕТ СТРАТЕГИЯСЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРДА ОЛАРДЫ ӨРНЕКТЕУ ЖОЛДАРЫ.

Андатпа: Зерттеу тақырыбы Қытайдың стратегиялық мәдениетінің ерекшеліктеріне заманауи амалдар талдауын болжайды, оның шеңберінде А. Джонстонның тұжырымдамасы талданған, ол жерде «стратегиялық мәдениет» стратегиялық жағдай ретінде түсінеді, көптеген күш көрсетусіз тәртіп модельдерін алдын ала анықтайтын, ол қалыптасқан Аспан астындағы елдің басқа мемлекеттер мен елдер алдындағы үстемдігі бойынша этноцентристік (қытай центристік) көзқарасымен шартталған; Гун Юйчжэн стратегиялық мәдениетінің тұжырымдамасы зерттелген, ол жерде «стратегиялық мәдениет» заманауи қытай пәлсапа мәдениетінің санаттары көмегімен сипатталады («үздіктілік және үздіксіздік», «сан алуандылықты қабылдау мен үстем болу ұмтылысының жоқ болуы», «халықтық пен заманалық»); Ся Липин қытай зерттеушісінің стратегиялық мәдениетінің тұжырымдамасы қарастырылған, ол Қытай стратегиялық мәдениетінің үш сатылы құрылымын анықтайды және талдайды; халықаралық мәдениаралық өзара әрекеттестігі саласында қолданылатын, ерекше маңызды заманауи қытайлық мәдени стратегиялары талданған;

Түйінді сөздер: халықаралық аренадағы қазіргі кезеңдегі қытай мәдениетін дамыту стратегиясы.

Up-to-dateness of the research topic is due to the growing influence of the People's Republic of China in international arena and, in particular, in the Asia-Pacific region. In the field of international cooperation, in order to strengthen its position as a world power, China is actively implementing various communication strategies, developed on the basis of rich historical experience and values of traditional culture. The study and analysis of modern cultural strategies make it possible to identify not only the mechanisms and main vectors of China's civilizational development, but also the ways and forms of China's cultural influence in geopolitical interaction with other states and peoples in the context of regional and global development in international arena.

In modern humanitarian science, many significant theoretical and applied aspects of the formation and development of Chinese culture and its interaction with other ethno-cultural systems are deeply developed. These achievements of domestic and foreign synology, the theory and history of culture, the philosophy of culture, the theory and history of international relations, linguoculturology, etc. represent a strong foundation for further in-depth and systematic study of China's modern communication strategies. In my research, it is made an attempt to study cultural strategies implemented by the People's Republic of China in the space of contemporary international interaction.

The object of the research is the processes of formation and development of modern strategic interaction of China with other countries.

The subject of the research is the cultural strategies of the People's Republic of China, implemented in the practice of international interaction.

The theoretical and methodological basis of the research is the fundamental ideas and theses set forth in the works of Russian and foreign classics and modern scholars in the field of philosophy and the theory of culture, linguoculturology, the theory and history of Chinese culture, Chinese philosophy, the theory and history of international relations, the theory and history of Russian- Chinese intercultural communications,

Degree of scientific elaboration is the fundamental ideas and theses set forth in the works of Russian and foreign classics and modern scholars in the field of philosophy and the theory of culture, linguoculturology, the theory and history of Chinese culture, Chinese philosophy, the theory and history of international relations, the theory and history of Russian- Chinese intercultural communications,

Degree of scientific development.

Cultural strategies of the People's Republic of China in the space of contemporary international interaction until now have not been an independent object of study in the field of philosophy, theory and the history of culture. This problematic began to attract the attention of both foreign and domestic scientists, especially at the end of the 20th century, when the role of China in international political and economic processes is

significantly increased. Until that time, the Chinese strategic culture and cultural strategies were studied only in various aspects - historical, historical, cultural, socio-political, linguistic, sociocultural, semiotic, etc.

The study of the peculiarities of Chinese culture is covered in the works of Russian and foreign Sinologists and Chinese scientists (V.M Alekseev, I.G Baranov, A.A Bokshanin, L.S. Vasiliev, D.N Voskresensky, I.V Gaida, V.G. Ganshin, Iakin (N.Ya. Bichurin), A.I Kobzev, P.M Kozhin, M.E Kravtsov, V.M Kryukov, V.V Malyavin, A.S Martynov, A.A Maslov, G. Menzies, V.S. Myasnikova, V.V. Ovchinnikov, L.S. Perelomov, B.L Riftin, A.P. Rogachev, Herbert R. Rozendorfer, V.I. Semanov, I. I. Semenenko, C. A. Serova, V.L.Sidikhmenov, M.V Sofronova N.A Speshnev, M.L. Titarenko, S.L.Tihvinski, V.N Usov, P. Fitzgerald, Wang Meng, Wang Niangsang, Lin Kanghua Lin Guoliang, Miao Kaijing, Sun Jiazheng, Wu Guanyuanya, Hu Huilin, Zhao Zun.)

In the framework of this study, which has an interdisciplinary nature, several mutually complementary **methods** have been applied:

- systemic (with the help of which the modern cultural strategies of the People's Republic of China were viewed as an entity with internal unity, and its individual elements with relative functional independence were studied as a hierarchy of interacting, interconnected and interdependent components, which in turn allowed to identify and analyze their structure and functions);

- comparative-historical (with the help of which a comparative study of the most significant stages of historical and cultural development of strategic thought of ancient China and modern doctrines for the development of the PRC strategic course was carried out);

The purpose of this research is to study the system of cultural strategies implemented by China in the space of modern international interaction, as well as to study the growing influence of the axiological dominants of traditional Chinese culture on formation of modern cultural strategies of China in the context of globalization.

Implementation of the set goal is achieved by solving the following **objectives**:

1. explore the historical and cultural background, features and common factors of formation of the main categories of strategic thought of China, which are the basis of its modern cultural strategies;

2. consider the specificity of China's strategic culture and identify its features that determine the content, forms and ways of implementing cultural strategies;

3. to determine the interconnection of traditions and cultural values with the process of shaping China's contemporary cultural strategies;

4. to analyze the current practice of using by China of cultural strategies in the space of international interaction.

The theoretical significance of the research is that the main theoretical positions of this work can be used in the study of intercultural discourses and practices of intercultural interaction between China and other countries, primarily Russia; can act as a theoretical and methodological basis for socio-cultural, linguo-cultural and linguo-regional studies in the field of forming strategic interaction with China; can form the basis for similar interdisciplinary research in formation and development of global and regional intercultural discourse.

The materials of the dissertation research can be effectively used as a methodological basis for preparation of teaching aids and lectures on "Theory and history of culture", "Culture of everyday life", "History, culture and geography of the countries of the first studied language (Chinese)", Culture of China "for students, bachelors and masters studying the Chinese language, the history of Chinese culture, the theory and history of Russian-Chinese interaction.

The practical significance of this work is that its provisions, generalizations, conclusions can be used to develop effective strategies for interaction between Kazakhstan and the PRC in the Far East region, which is for our country a sphere of strategic interests in politics, economy and culture. Also, the results of this study may be in demand in implementation of educational programs for training of specialists (bachelors and masters) of culturologists and regional experts, specialists in international relations, researchers in the field of intercultural communication, who study Chinese and Chinese culture in depth.

Inclusion of the People's Republic of China in the world community takes place through its own system of communication strategies, which reflected the traditional cultural values of Chinese civilization. This allows China, in the context of globalization, to preserve such factors of national unity as national identity, cultural values, historical memory, cultural heritage and language. The comprehensive study of Chinese strategic culture, which is the foundation for development, advancement and implementation of a unique system of cultural strategies both in the field of China's internal development and in the sphere of its external influence, allows Russian researchers to solve a number of theoretical and practical problems that are topical for Kazakhstan. First, it allows to form a theoretical model for interpretation of modern Chinese scenarios of

structuring intercultural discourse and the forms of their implementation. Secondly, to create a theoretical basis for predicting the processes of interaction with China. Thirdly, to develop methodological principles and models for advancement of constructive dialogue in the space of international interaction. Fourth, to develop effective strategies for cooperation with China in the Far East and South-East Asia in the practice of joint formation and development [1].

The development of a modern understanding of cultural policy is connected with recognition of the key role of culture in social development. In the last decade, when it is increasingly clear that society must change as integrity, the possibilities of achieving a new social state are increasingly being discussed.

Economic modernization as the main force of the country's progress is the priority direction of reforms that are taking place in China. Economic recovery in China has become one of the most important events in the world at the end of the last century. Over the 30 years of system-structural and socio-economic transformations under socialism, China has made tremendous progress in social and economic development and has created a highly competitive economy that, under the conditions of the global crisis, provides high rates of economic growth.

At this stage of development, when many countries stand in the way of modernization and reforms, China's specific experience attracts attention not only due to its peculiarities, but also the preliminary results of modernization, which placed this country in the top five of the world leaders in many indicators. The experience of carrying out the policy of modernization in China is of great interest, based on China's real achievements in the shortest, by historical standards, terms in the context of comparing Chinese model with reforms in the countries of the former Soviet space and other states [2].

China's cultural policy is also being modernized. This is the process of transition from a traditional agrarian society to a modern industrial society. At the same time, we must take into account that the modernization of China took place in a certain environment, not similar to the western one.

When we talk about the notion of "modernization" in China, many people consider it a new concept. It is not right. The period of transition of China to modernity, its intensive modernization in the scientific literature is referred to the first half of the XX century. - 1900-1950 years. This is the time of Chinese formation of modernity. The Chinese state of this period is regarded as the subject of linear development of the country, the multi-thousand-year history of China, during which a specific Chinese identity was formed.

Professor Li Hongtau of the East China Pedagogical University in his article divides modernization of China for four periods, so to speak, offers four different models of modernization for each period. Let us trace these complex steps and various processes:

1. 1840-1910 years. This is the first period and the beginning of China's modernization. Its goal was to save the country from a Western invasion. But China began to understand that in order to defeat the West and make the country strong, the only solution was to learn from the West. Thus, the Qing dynasty decided to start reforms and develop industry and technology. These trends have also affected cultural policy.

2. 1911-1949. This is the second model of modernization, corresponding to changes from reforms within the framework of federal dynasty system to bourgeois revolution. The defeat against Japan showed that it was impossible to make China strong by adhering to ancient regime, and that the Qing dynasty can not pave the way for modernization. The radical group was convinced that the revolution was an absolute necessity. This meant that the old regime of the Qing Dynasty had to be changed and that a new cultural and political system should be created. They turned away from Japanese model to French and American models, hoping to change traditional China in a revolutionary way.

That period is called "Golden Age" in the history of Chinese culture. But this favorable situation stopped when, in 1937, Japan invaded China and violated the process of economic growth for eight years.

3. 1949-1976 g. This is the third model, corresponding to transition from capitalist to socialist modernization. After the victory in the civil war, the new leaders faced a difficult situation. China was still a poor and backward country, although its industry had been developing since the middle of the 19th century. In September 1976, the founder of the People's Republic of China Mao Zedong died, and in fact, one of the most prominent representatives of the pragmatic wing in the Chinese Communist Party, Deng Xiaoping, a student and heir of the former prime minister Zhou Enlai who died in January of that year, was deported to power.

With the return of Deng Xiaoping to active work, he gradually began to determine the further direction of development of the PRC and ideological situation in the country. He proclaimed the end of the cultural revolution. This put an end to the socialist model of modernization. China's modernization has entered a new era.

4. From 1976 to the present. This is the fourth period of modernization. The facts showed that Mao's socialist modernization or anti-capitalist modernization did not yield the desired results and that it was not natural. Faced with the difficulty of the situation, Deng Xiaoping took steps to reform the regime. In order to

do this, he called for the "liberation of the mind" from old dogmas and a misunderstanding of socialism. Instead of conducting the "class struggle", which was the basis of politics for Mao Zedong, the priority task was the development of the country's productive forces. However, little attention was paid to cultural policy [3, 4].

Since 1978, under the conditions of reforms and openness, when changes in economic system entailed comprehensive and profound changes in the society, the PRC government timely corrected and developed a number of courses and policy for development of culture and the flowering of literature and art. The most significant is the installation of a broad masses of people in the service of culture. Over 20 years of reform and opening up the economy and culture in China have received sustainable development. The greatest benefit to the development of culture was the common people of China.

For modern China, which has already achieved significant success on the path of modernization, the time to balance economic achievements with the balance of cultural development has come.

Undoubtedly, modernization has affected the change and transformation of the character of the Chinese nation, bringing a lot of new to culture and spiritual values. However, this happens gradually on the basis of ideological concept of harmonious development, without breaking the public consciousness.

China, building its plans, pays great attention to coordinated development of the economy, politics, culture and society, as well as human-nature relations. Cultural construction is allotted an increasingly important place.

Consistent and continuous economic development and comprehensive social progress are the foundation of development strategy and the long-term goal of the PRC. The essence of this strategy and this goal is to achieve the full development of the human personality and the all-round progress of society. Similar development strategy necessarily requires attention to cultural values. Progressive, scientific culture can give spiritual impetus to social development. The values of truth, kindness and beauty embodying it nourish the heart and soul of art workers, create excellent relations between people, improve people's way of life and actions, raise the cultural level of the whole society, playing a peculiar unique role.

At the same time, cultural values are directly involved in creation of economic values. Any material product embodies not only economic, but also cultural values. As consumer perception develops, the consumer level will increasingly be considered not only in the context of material life, but also in the context of spiritual and cultural knowledge. This requires that the material product contains a high component of culture, so that culture necessarily is involved in the economic development. And such a need undoubtedly plays a sufficiently positive stimulating role, acting as a social necessity and a spiritual driving force for the harmonious development of the economy and the whole of society. However, in real life, cultural values are often given insufficient attention. When people overcome difficulties and strive to develop the economy with all their might, they often easily disregard the protection of the environment, ignore the preservation of the green landscape and clean, transparent rivers, very often easily disregard cultural construction, neglect the cultural heritage of their ancestors, disregard the spiritual wealth of human society. When prosperity is achieved in material life, then, looking around and remembering the past, it is difficult to resist a lot of bitter regrets. It can be said that such cruel lessons in the history of the development of mankind have a number [5].

The Chinese government on the eve of the new century has paid close attention to cultural construction and made it an integral part of the country's fundamental development program, firmly adhering to the course for the simultaneous development of material and spiritual culture and believing that without the flowering and progress of culture, without harmonious development of man and nature, achieving of full development and progress of society is impossible.

In China, the strategy of great development of western regions is now being implemented. This work has a deep and far-reaching significance for the future of the country. China is engaged in developing a strategy and plan for the development of culture of the western regions in accordance with the general strategy for their development, considering cultural construction as an important part of the overall goal of developing the western regions. The goal is to create a great Western China with a prosperous economy, politically stable, with a beautiful landscape and a developed culture. This fully agrees with the general goal of building a rich and prosperous, democratic and civilized socialist modernized state [6].

In the new century in China, along with realization of the central task - the construction of economy and acceleration of material and cultural creation - the increasing attention is paid to improvement of the human person, greater attention will be paid to building a spiritual culture, consistently striving for the economy, politics and culture to stimulate each other and harmoniously evolved. This is our extremely important strategic choice.

The starting point in development of Chinese cultural policy is its service to the broadest popular masses of China, satisfaction of ever-growing cultural demands of the masses, so that the broad masses of people enjoy all the rights in this sphere.

The efforts of Chinese cultural figures and their important mission should be aimed at creating such a new modern culture of China that would be oriented towards modernization, addressed to the world, to the future that would be aimed at renewal, develop a distinct spirit of the era, be national, scientific and popular.

In the Chinese culture of the 21st century, the significance of renewal is further enhanced. Its focus on modernization deeply embodies the process of modernization of China and its connection with it inseparable ties. Its appeal to the world means even greater openness, broad access to knowledge, study, borrowing valuable, absorbing the best of cultural achievements in the activities of mankind, means a sincere search for contacts and friendship with the world [7].

Orientation of culture in the future means an even more responsible, positive and creative attitude to national development and development of human civilization. Culture does not lag behind the age of the era, raises the national spirit, stands for justice, democracy and a scientific approach, opposes bias, discrimination and dark superstition, as well as against all that is rotting and backward, which impedes national progress and the development of human civilization. The culture of China is a part of world culture, it will be even more closely connected by blood ties with the broadest popular masses of China.

Modern culture is created in the conditions of modernization of informatics and economic globalization. As the progress of humanity and development of the era deepen, any civilization can not develop alone or exist in isolation. It can be said that long-term coexistence and mutual exchanges between civilizations of the East and the West, as well as between the cultures of different countries, were passing by flows and corresponded to the people's aspirations. There was no the best form of contact for humanity, than culture.[8].

In the 21st century, the role of culture and its status in international relations are increasingly growing, and cultural exchanges and cooperation between countries are becoming increasingly important, as various cultural contacts help to eliminate national disunity and prejudice, and promote interstate political and economic ties. The development of Chinese culture is inseparable from common achievements of human civilization. External openness is not only a fundamental state policy in the creation of Chinese economy, but also one of the fundamental guiding courses for building modern Chinese culture. Owing to this course, China's cultural development has already fully revealed the openness of Chinese culture, aimed at modernization, peace and the future.

At present, the People's Republic of China has concluded agreements on cultural cooperation with 123 states, and also participates in 430 cultural exchanges. With more than 160 countries and regions, these or those cultural contacts are maintained, all sorts of connections are carried out with thousands of foreign states and international cultural organizations. China in translation has familiarized with a large number of famous works of foreign literature and social sciences. China also became acquainted with the mass of the best works of foreign art [9].

The fundamental platform and position of China in relation to development of world culture are as follows:

1. full respect for the diversity and differences of nationalities and civilizations,
2. encouraging the coexistence of different civilizations, rather than conflicts between them,
3. dialogue, not confrontation,
4. exchanges, not isolation,
5. mutual tolerance, not rejection,
6. learning from each other, establishing cooperation
7. joint development.

In the modern world, the need to study and develop the cultural strategies of the state, which are components of the country's strategic culture, is conditioned by the need to preserve cultural heritage, ensure continuity in development of national culture. Thus, traditional culture and values are the key factor in formulation and development of cultural strategies, the content, forms and methods of implementation of which are determined by strategic culture, as a set of national values, traditions, stereotypes of thinking that form a certain style of implementing the national strategy, in the sphere of international cooperation.

At present, China is making its place as a new forceful power both in the regional and global aspects. The direction of reforms and modernization processes in modern China are conditioned by national cultural factor, ability of Chinese people to turn weakness into strength, to preserve the identity of their own culture. The study of system of cultural strategies implemented by the People's Republic of China in the space of modern international interaction has shown that the most important feature of modern Chinese communication strategies, both in the sphere of intra-cultural and in the field of intercultural interaction, which directly determines their essential and special features, is "stratagemicity" - a constant traditional Chinese culture [10].

Thus, within the framework of the cultural strategies of the People's Republic of China, which are a special type of communication strategies, I have been designated:

- cultural development strategies as a comprehensive long-term cultural development program implemented by the state inside and outside the country on the basis of a common strategic course;
- cultural impact strategies as a way of purposefully modeling the positive image of the People's Republic of China, both regionally and globally, of intercultural and political interaction, with a view to effecting cultural influence in the world using traditional cultural values.

Reference list:

1. Astakhov E.M. World practice of cultural diplomacy // Dialogue of cultures and partnership of civilizations. VIII International Likhachev Scientific Readings. May 22-23, 2008 SPb.: Publishing house SPBGUP, 2008.- C. 1.
2. Berger J.M. Modernization and traditions in modern China // Polis, 1995.-№5-6. Pp. 60-77.
3. Kun Deyong. Zhongguo Gunchandan, Yonghua Zhangyue De Lubian (Evolution of CCP Cultural Strategies) // Shandong keji dusueh suebaoshehui kaseyuban), No. 2. 2004. - P. 30-33.187
4. Miao Kaijin. Zhongguo wenhua waijiao yanjiu (Study of China's Cultural Diplomacy). Zhonggong zhongyang dansyao boshi suevei lunwen. Zhidao Laoshi: Li Chongjie. 2006. May.
5. Wang Nengxian. Wenhua Jianpae Lun (Theory of Cultural Construction). People's Chubany, 2006. - 358 p.
6. Wang Meng. Quanitsohua shijiao xia de Zhongguo wenhua (Culture of China in the aspect of globalization) // Guangmin jibao. - 2006. - June.
7. Deng Xianchao. Zhongguo yonghua fazhan zhangyue yanjiu (Study of the strategies of China's cultural development). Jiangxi Renmin Chubanine, 2009. - 226 with.
8. Wang Tszoshu. Zhongguo yunhua zhangyue yu anyotsuan yanjou (Study of strategies and security in the sphere of Chinese culture) - Beijing: Renmin Chubany, 2006. 274 p.
9. Wang Junin. Zuo Wei Guojia sewed wenhua: juan quanli (Culture as the strength of the country: soft power) // Fudan suebao. Series "Social Sciences". 1993. - № 3.
10. Gaye Kaifan of the dacha nian zhongguo yunhua de fazhan (The development of Chinese culture for 30 years after the beginning of the reform and opening up) / under the general editorship. Cai W. Beijing: Vaiven Chubanyne, 2009.-295 p.

Умурзакова Л.Р.

Al-Farabi Kazakh National University

Department of Oriental Studies Department of Chinese Studies

1st year masters' student

Supervisor : Farida Orazakynkyzy

CHINESE NAMES – CHARACTERISTICS OF ANTHROPNYMS

In Chinese language person's name is closely associated with the environment and society. Anthroponomy is one of the branches of onomastics science, which explores the etymology and characteristics of human names. In addition names are traditionally is closely connected to the tradition. On the other hand, new names also occurring as a result of internalization and globalization.

Keywords: name, anthroponyms, chinese names

From ancient times, mankind gave a lot of importance in giving names. Often, after a child is born, parents look for a name and it's meanings. The main distinction of the Chinese language in this regard is that they do not use any books or places for that purpose. When choosing a name, they mostly relies on imagination. [1,164]

China is a country with a big history and culture of 5,000 years, its attitude to the world, complex traditional customs, and a variety of interesting facts. As a result, Chinese people they treat their names seriously because they think that the person's name directly affects his destiny, so the more happy and harmonious the baby is, the more happy they are, the more he will live and the more successful he will be. [2 , 3]

Chinese anthroponyms differs from other languages. It is interesting not only because it's it has big hetitage, but also it has original characteristics. Most common Chinese names are - Wang Jianguo, Juan Daguan, and others. It is worth mentioning even they are common names they are associated with history and have deep meanings. [3 , 7]

Chinese onomastic tradition is one of the oldest together with Greek and Indian traditions, but despite its long history, it is still "terra incognita" to a most linguists. Chinese anthroponyms differs from European anthroponyms by their linguistic functionality. Together with anthroponyms differentiation and individualization, it carries important functions in comparison with other languages. The name is given not just for a calling, it has deep connection with persons' life and destiny. That's why the choosing of a name is not just formality, but also a complex process that includes many factors: place of birth, child's appearance, family ties etc. Another feature of Chinese anthroponyms is that it is written by hieroglyphs and uses ideographical writings.

Futhermore, since Chinese is a tonic language, in names both homonyms and their meanings is taken into account. To sum up the linguistic, extralinguistic peculiarities that affect the functionality and development of Chinese anthroponyms, which in turn, makes Chinese anthroponyms unique. [3 , 11]

Names not only includes certain meanings, but also the construction of word. It includes the grammatical structure, phonetic layers, and the meaning of the name. [4 , 110]

Chinese names has simple structure in comparison with European names. Traditional Chinese name includes surname and name, for example 苏东坡 Su Dunpo. Su – is surname, Dunpo – is the name. The heritage comes from father to the child and according to the tradition of the Chinese people, the name of the ancestor is more important than their own names, so surname comes before name. Usually Chinese names consists of 2 hieroglyphs (rarely 3), and main purpose of names is to give good characteristics to its owner. [4 , 112]

Chinese tribal ties played an important role in society. The origin and roots in the Chinese onomastics system, according to Chinese scientists, was needed to distinguish kinship, which was very important in the ancient times. It's needed to identify family ties and stay away from marriages within blood relations. Thus, Chinese origin of names as has important function in society.

Although many sources says that Chinese roots has about twelve thousand, where 100 of them are most popular. According to the Chinese Ministry of Public Security, in 2007 there were only the five most common in China: 李 Li, 刘 Lu, 王 Wan, 张 Chang, and 赵 Zhao. According to statistics, there are 9 million 399 thousand people with surname Van (王), that makes up 7.25% of the country's population. [5,54]

Another distinctive feature of Chinese names is that root morphemes has no abbreviations or shortening, which is possible in other languages. For example, a lot of famous names has diminutive form: Dinmukhamed-Dimash, Vladislav-Vova, and Samuel-Sam.

Men's names in Chinese language, should first of should has good meaning and associated with strength and power, heroism, courage and loyalty. [5 , 60]

Choosing a name for a baby is parent's responsibility because it has influence to future of their child. For example if parent wants kindness and compassion they often chooses variety of hieroglyph 仁 jen (贵仁 , 明仁 , 仁信). Name dragon has big popularity because in Chinese culture it's associated with strength (jīn lóng, chéng lóng). [6,119]

As for female names, their meaning is composes of hieroglyphics that has aesthetic meaning. The main sign and characteristics of female names is that it's associated with beauty and femininity, for example flowers, precious stones, epithets, etc. In addition, the word "beauty" is used for a girls, for example Maylie (美莉) - "beautiful jasmine", Sulli (秀莉) - "jasmine", Manchu (曼珠) - "precious pearls". [6 , 138]

Although there is no official list of Chinese names, it can be classified by following central meanings:

1. "*Happiness and wealth*", for example Chinese names Fu Fu (福成) are "full-fledged, happy"; Jing Fu (介福) is "great happiness"; He Jingfu (何景福) is "the greatest achievement, everlasting peace"; Da Fu (大福) is "very rich"; Fu Le (福乐) are often called "happiness which is more than begin rich".

2. "*Health and longevity*", because health is a key asset in life. However together with health, other important factors such as wealth or work also taken into account. For example in grasped in names: 健 "Healthy, strong", 康 "Friendly, calm, happy", 年 "Year and years", shòu it can include "longevity" as well. For example, Wen Duczian (翁独健) is " healthy in mostly almost (in general)"; Sun Yuennian (宋永年) "Long Life".

3. "*Symptoms of Behavior*". These are group names such as 刚 "Solid, stable"; shàn "Loyal, hospitable," 勇 "Bold, brave"; liáng "decent, honorable"; 仁 " Humanist "; 义 "Honest, kind". For example name Van Létyan (王乐天), the happy life and satisfaction"; Van Sīnşan (王性善) "naturally moral"; "Liu Tefu" means (liú tiě fū) "strong as an iron". These anthropony's meaning indicates that it's influenced by Chinese culture which is mythological and cosmological. [7,97]

Taking for example name "Van Yuju" (王雨竹), Van means "rain" and Yuju means "bamboo". So these two words has one expression "雨后春笋" "young bamboo after the rain" which means the rapid development or growth. So names and surnames has interrelated meanings. Secondly, the origin of this name refers to the Chinese cosmological concept (belonging to a particular animal or natural resource according to the eastern calendar). Owner of the name, was born in a snake's zodiac according to the Chinese calendar year, and snake lives in a bamboo forest. Accordingly, snake should have bamboo to "survive". In addition, the owner snake should has a water, that's why name "rain" is given in addition. As a result, this name is very

precise according to Chinese cosmological point of view. Thirdly, rain and bamboo are popular symbols of Chinese culture. Also bamboo grows even in winter, so it is associated with stability. Since Bamboo had made calligraphic equipment, it was a valuable instrument for Buddhist and Dao scholars and painters. Furthermore, rain is an important symbol of fertility, it also coincides with the "in - yan" compatibility term. As a result, a one single name is viewed and interpreted in several ways. [3 , 115]

Anthroponyms Pan Shilu (庞诗璐) are composed of the name Pan and Shilu, where the Shi (诗) means a poem, and Lu (璐) means the best (white) nephrite. The name's interpretation is clear and wide, such as "a beautiful song like nephrite".

Anthroponym of Zhang Sypi (张思奇) is also very interesting, where first name Zhang (思) means "thought, thinking", and Qi (奇) means "unusual, surprising". As a result, name Sypi can be interpreted as "miraculous thought" or "miraculous thinking". The components in that name identify and "opens" meaning of each other. [3,116]

Based on the analysis, following conclusion as made:

Chinese anthropony are "syncretized" in terms of their uniformity and consistency. The order of names means has specific construction: one name and one surname, so it consist of two part. The syntax indicates that the semantics of that name are very complex and has more than one meaning.

From one aspect names are simple, but it has very deep meanings. So, Chinese anthroponyms has lexical-semantic diversity and it is clear that each name carries of lingual and extra lingual information.

The traditional Chinese names has quintessence of the spiritual and material culture of the whole population, and the Chinese anthroponyms are the most valuable tradition of several millenniums, which introduces people to the rich Chinese philosophy and culture.

References:

1. Sistemy lichnykh imen u narodov mira. M., Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury izdatel'stva «Nauka», 1989.
2. Khigir B.YU. Entsiklopediya vostochnykh imen/B.YU. Khigir. – M: Izdatel'stvo FAIR, 2006.
3. Khamayeva Ye.A. Kitayskiye antroponimy/ Ye.A. Khamayeva. – Irkutsk: MGLU YEALI, 2015.
4. 大中国上下五千年:中国取名文化. - 北京: 外文出版社, 2010.-245 页.
5. 何跃青.中国取名文化/何跃青. -北京: 外文出版社, 2013.-160 页.
6. 毛上文. 中国起名经典/毛上文. -北京: 团结出版社, 2009.-222 页.
7. Zav'yalova T.G. Imya v kitayskoy kul'ture/T.G. Zav'yalova. – Novosibirsk, 2013.

Цзин Анжелика Сяочин
специальность «Востоковедение»3 курс,
факультет востоковедения
КазНУ имени аль-Фараби, Алматы
Научный руководитель:
ст.преподаватель **Асыл М.**

КИТАЙСКИЕ СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОВРЕМЕННУЮ МОЛОДЕЖЬ ПОДНЕБЕСНОЙ

Данная статья посвящена китайским социальным сетям, а также проведен небольшой анализ, как эти социальные сети влияют на современную китайскую молодежь.

Для написания статьи использовались различные интернет-источники, в частности статьи и публикации на различных сайтах. Кроме того источниками послужили также опросы среди казахстанской молодежи, а также среди китайцев за рубежом.

На сегодняшний день у большинства населения этой планеты есть зарегистрированная личная страница хотя бы в одной из популярных ныне социальных сетей. Именно посредством данных Интернет ресурсов люди уже привыкли общаться друг с другом. Социальная сеть — это так называемая платформа, предназначенная для построения, отражения и организации социальных взаимоотношений в глобальной компьютерной сети Интернет.

Китай, как быстро развивающаяся страна также вошла в число стран, чье население по максимуму использует социальные сети. И так, начиная с 1995 года, Китай быстро подключился к интернету, стали открываться первые интернет-кафе. Но отношение китайских властей к интернету было скорее настороженным. Дэн Сяопин, тогда — лидер КНР, высказался по поводу Сети следующим образом: «Если вы откроете окно для притока свежего воздуха, вы должны ожидать, что с воздухом прилетят и

мухи!». Установив потенциальную угрозу всемирной интернет-сети, правительство КНР вместе с освоением новых информационных технологий установило строгий контроль над интернетом, а впоследствии разработали проект «Золотой щит» - система, фильтрующая контент в интернете. Цензуру в стране осуществляет ныне правящая коммунистическая партия Китая, запретными для публикации стали политические темы, новости о религиозной организации «Фалунгунь», а также обсуждение на тему борьбы за национальную независимость Синьцзян-Уйгурского района и Тибета.

Часть иностранных ресурсов блокируется именно из-за возможного распространения «пагубной для населения» информации, другая — из протекционистских соображений: вместо запрещённых зарубежных приложений китайские компании создают их национальные аналоги, которые пользуются огромной популярностью на территории страны и повышают её ВВП. Сейчас большую часть китайского интернет-рынка преимущественно составляют местные поисковые системы, мессенджеры и развлекательные приложения.[1]

Особенности китайских социальных сетей

В связи с жестким контролем правительства всего интернет-пространства Поднебесной сейчас большую часть китайского интернет-рынка преимущественно составляют местные поисковые системы, мессенджеры и развлекательные приложения, например, Baidu (百度) -это аналог браузера или поисковой системы Google или Yandex, где любой житель КНР может найти интересующую его информацию. В индексе Байду содержится свыше 740 млн. веб-страниц, 80 млн. изображений и 10 млн. медиафайлов. Во всем мире она занимает 3-е место по количеству обрабатываемых пользовательских запросов (около 3,5 млрд. в год).

Из-за запрета твитера в китайская компания Sina Corp запустили его китайскую версию, Weibo (微博), имеющей на сегодняшний день более 360 миллионов активных пользователей в месяц. Это мощный маркетинговый канал, дающий пользователям возможность оставаться в курсе актуальных событий в жизни друзей, знаменитостей, брендов и компаний. Эта платформа также позволяет обмениваться новостями, фотографиями и видео, подписываться на интересные страницы пользователей. Weibo – активный участник материкового рынка социальных сетей, целевая аудитория которого в основном молодежь. Даже за рубежом многие иностранные знаменитости создали профили в Weibo и с удовольствием общаются со своими поклонниками из Китая. Как и любую другую китайскую социальную сеть Weibo отличает способность обособление китайского сообщества от подвергаемого цензуре контента. У постов в Weibo нет ограничения на количество символов, и туда можно было загружать несколько фотографий задолго до появления этой опции у Twitter. Именно поэтому Weibo давно превзошел его по числу пользователей.

Популярность в Китае также получила разработанная китайской компанией Tencent мобильная система для передачи текстовых и голосовых сообщений WeChat (微信 досл. пер. с кит. — микросообщение), заменившая всем известный What's up. Список функций довольно разнообразен: кроме обмена сообщениями и их рассылки сразу нескольким адресатам, в WeChat также есть возможность делиться фотографиями и видео, совершать индивидуальные видео-конференции, а также групповые (до 500 человек), обмениваться контактами через Bluetooth и определять местоположение других пользователей. Данная социальная сеть также может выполнять функции медиаплатформы, ведь здесь можно найти оригинальные материалы, начиная от обзоров на рестораны и заканчивая сплетнями о звездах шоу-бизнеса. Электронная коммерция – тоже одна из функций WeChat. Помимо отправки подарков своим друзьям, пользователи могут совершать покупки, предлагать услуги и даже заказывать такси. С помощью WeChat можно также осуществлять различные платежи, поскольку в эту социальную сеть встроен Wechat Wallet- это электронный кошелек, пополнив который человек без труда может оплатить любой товар или услугу. Оплата совершается через QR-code, который присваивается каждому пользователю Wechat wallet, прикладывая QR-code к сканеру, последний считывает код и списывает нужную сумму. На сегодняшний день число пользователей WeChat или, как его называют в Китае, Weixin/Вэйсинь достигло уже 938 млн.

Другим аналогом очередной глобальной сети, такой как Youtube стал крупнейший видео-портал в Китае-Youku(优酷). Стоит также отметить, что Youku– это аналог не только Youtube, но также Netflix и Hulu, здесь размещены как пользовательские ролики, так и популярные фильмы и сериалы. Пользователи, как и компании, могут делиться видео, размещать рекламу своей продукции и прочее. Кроме того, большую популярность набирают прямые трансляции. К середине 2018 года число пользователей уже достигло более 600 миллионов человек.

Влияние социальных сетей на китайскую молодежь

С появлением китайских социальных сетей общество Китая, в частности молодежь получило возможность неограниченного доступа в Интернет, что, безусловно, сказалось на их повседневной жизни. В данном аспекте можно выявить как положительные так и отрицательные стороны. К положительным моментам стоит отнести то, что социальные сети дали людям возможность общаться друзьям, родственникам, коллегам по работе, живущим в разных городах и странах, заводить новые знакомства. Также социальные сети являются своеобразным инструментом для саморазвития, так, например, здесь можно смотреть познавательные фильмы, читать интересные книги, изучать языки и тд. Определенно, огромным плюсом является и тот факт, что на сегодняшний день социальные сети стали своего рода площадкой для развития своего бизнеса. Так, например, WeChat уже давно стал платформой для размещения рекламы какого-либо продукта или услуги. Таким образом можно отыскать здесь новых клиентов, а также приумножить лояльность постоянных покупателей. Все это дало возможность молодежи уже в раннем возрасте зарабатывать на жизнь. Однако наряду с положительными сторонами есть и те, что пагубно влияют на население не только Китая, но и всего мира. К таким недостаткам относятся: воздействие электромагнитного излучения, огромная нагрузка на зрение, ограничение коммуникативных возможностей в реальном мире, психические расстройства, а также зависимость от интернета. Отдельно следует рассмотреть последний аспект, а именно интернет-зависимость. Сейчас в той или иной мере интернет-зависимость страдают большая часть пользователей сети в возрасте до 35 лет.

В 2008 году Китай стал первой страной, которая признала интернет-зависимость болезнью, которая поражает молодое население. Сейчас в стране действуют 400 реабилитационных центров, курс лечения может длиться несколько месяцев в зависимости от сложности. Одержимость интернетом приводила к трагедиям: 25 человек погибли при пожаре в незаконном интернет-кафе, мужчина умер после 20 часов непрерывной игры в Legend of Mir, один подросток убил отца за интернет, а другой — спрыгнул с крыши, желая «присоединиться к героям игры». Эти и другие события заставили власти Китая всерьез задуматься о возможных способах решить проблему. [8]

По данным властей КНР интернет-зависимость поразила 24 миллиона человек из 632 миллионов пользователей сети в Китае. Многие подростки сидят в социальных сетях часами. Руководитель одного из центров, врач и полковник народно-освободительной армии Китая, говорит о клинической депрессии как результате проведения в сети до 14 часов в сутки — с этой проблемой поступают 90% пациентов. Спрос на лечение в Китае высок, но курс стоит дорого: за месяц родители подростков тратят около £1000 — более 400 тысяч тенге. Это в два раза больше, чем средний китайский рабочий зарабатывает в месяц. Осознавая и понимая, что пользование социальными сетями приводит к деградации личности, ограничению круга общения, формированию абсентеизма и тд., уже большая часть молодежи КНР старается найти альтернативу социальным сетям и выйти в «реальный мир».

Список использованной литературы:

1. Маргарита В. «За стеной: как китайский интернет развивается после блокировок иностранных сервисов»
2. <http://cn-expert.pro/8-samyh-populyarnyh-sotsialnyh-setej-kitaya/>
3. Воронкин А.С. «Социальные сети: эволюция, структура, анализ»
4. <http://cn-expert.pro/8-samyh-populyarnyh-sotsialnyh-setej-kitaya/>
5. Мирумян А.Г. «Социальные сети в системе массовой коммуникации»
6. Никита О. «7 популярных социальных сетей в Китае»
7. Кислов А.В., Колпачкова Е.Н. «Влияние интернета на современный китайский язык»
8. Сычев И. «Интернет зависимость в Китае: бой продолжается» <https://habr.com/ru/post/378173/>
9. <https://vc.ru/flood/40314-kak-rabotaet-internet-v-kitae>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ ШЫҒЫС ЕЛДЕРІ

Айдын Аршын

Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ

5B020900-Шығыстану мамандығының

4 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: к.и.н. Есеркепова Ж.О.

ЦИФРЛІ ДИПЛОМАТИЯДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ (ҚХР мен Қазақстан Республикасы мысалында)

АНДАТПА

Автор бұл мақалада әлемдегі қазіргі дипломатияның дамуы мен түрлеріне, соның ішінде мәселеге арқау болып отырған цифрлы дипломатияға тоқталады. Сонымен қатар, автор цифрлы дипломатиядағы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың алатын орны мен ролін қарастырады. Әсіресе, цифрлы дипломатияның Қытай мен Қазақстан Республикасында қаншалықты қолданыста екендігін салыстырмалы түрде талдайды.

Кілт сөздер: дипломатия, цифрлы дипломатия, ақпараттық-коммуникациялық технология, интернет, ақпарат.

Сыртқы саясат біздің көз алдымызда тек қана жаңа технологиялар ғана емес, сондай-ақ билікті жекешелендіру де бұл процеске әсер етеді. Медиа ресурстардың арқасында және цифрлық дипломатияның пайда болуы арқасында бұл трансформация үдерістер бір-бірімен және аудиториямен өзара іс-қимыл жасаудың маңыздылығына әсер етеді. Қазіргі кезде әлемдік қоғамдастықта жаңа мемлекеттік емес субъектілер жиі пайда болады, олар қазіргі заманғы әлемдік тәртіпте өзгерістер енгізеді және жаңа басымдықтарды біріктіру, азаматтық қоғаммен өзара іс-қимыл жасау және дипломатиялық үдерісті демократияландыру үшін халықаралық акторларды назарын теңестіруге шақырады.

Қазіргі таңда технология мен инновация бұл үдерістің негізгі элементтеріне айналды. Соңғы жиырма жылда сыртқы саясат тәжірибесі үлкен өзгерістерге ұшырады. Ғасырлар бойы елшілер мен дипломаттар дәстүрлі дипломатиямен айналысып, астанадан нұсқаулар алып, нұсқаулықтарды орындады. Пошта қызметін жаңғырту және телеграфтың өнертабысы, кейінірек телефонмен жедел байланыстар қалыптасты. Бүгінгі күні Интернеттің пайда болуымен бір адам сөйлейді, мыңдаған адамдар оны тыңдай алады. Бүгінгі әлемде шынайы жаңалықтар мен жаңартуларға деген қажеттілік төтенше жағдайға айналды және қазір басты міндет - теңгерімге жету. Бір жағынан сандық дипломатияны басқару үшін механизм қажет. Екінші жағынан, біз бұқаралық ақпарат құралдарын жұртшылықпен бірге үйде де, шетелде де жақсы қарым-қатынас жасау үшін пайдалануымыз керек.

«Цифрлі дипломатия» термині алғаш рет АҚШ-та ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамытуға жауапты американдық агенттіктер сыртқы саясатқа байланысты бұқаралық коммуникациялар үшін жаһандық желідегі «жаңа медиа»: элеуметтік желілер, блогтар және басқа да медиа-платформалар белсенді түрде қолданыла бастады [1]. Дәстүрлі қоғамдық дипломатия - шет елдерде қоғамдық пікірге ықпал етудің бір нұсқасы. Интернет алдындағы дәуірде американдық сыртқы саясат радио мен теледидар арқылы ақпараттық насихаттау, қоғамның жекелеген мүшелерін оқыту және американдық кинематография мен басқа да өнер арқылы таратудың бірнеше түрін қарастырды. Бүгінгі таңда әлемде көптеген акторлар бар, сондықтан бұл мәселеде «жылдам дипломатия» оның шешімі болып табылады, бірақ ол мақсат емес, алайда жауапты іздеуді оңайлатып, дәстүрлі және дәстүрлі емес дәстүрлердің барлық қатысушыларының өзара іс-қимылын жақсарту керек. Осылайша, сандық технологиялар дипломатияның құралы ретінде кеңінен танылады.

Қазіргі таңда бұл мәселеден Азия елдері де қалыс қалған жоқ. Қытайдың, АСЕАН және басқа елдердің сыртқы саясатын зерттеу барысында дәстүрлі дипломатияның әдістері өзекті мәселелерді шешу үшін жеткіліксіз. Сондықтан, бұл елдер біртіндеп цифрлық дипломатия практикасына қосылды деп айта аламыз. Негіздері дәстүрге негізделген Азия елдерінің көбі үшін цифрлық дипломатияға көшу парадигма ауысуы болып табылады. Соңғы жылдары Қытайдың тез дамып келе жатқаны

синологтардың, саясаттанушылар мен экономистердің пікіріне берік негізделген. Күштердің рөлін талап ете отырып, ҚХР егер бұл артықшылық болмаса, кем дегенде, осы әлемнің ең күшті мемлекеті мен қоғамының барлық салаларында теңдікке жету керек [2].

Бүгінде әлемнің кез-келген нүктесіндегі мемлекеттік ақпараттық саясатты жүзеге асыру телекоммуникациялық құралдар мен ақпараттық технологиялардың жылдам дамуы мен таралуымен үнемі байланыста болуды талап етеді. Бүгінгі әлемде кез-келген қала тұрғыны қазіргі уақыттағы оқиғалардың жоғары сапалы фото және бейне жазбаларына ие. Сондай-ақ, әлеуметтік желілер мен басқа да интернет құралдарын ғаламдық ауқымда бірден таратуға мүмкіндік береді. Бұл фактілер бұрмалаушылық үгіт-насихат оқиғалары мен үрдістік репортаждарды жүргізуді қиындатады. Блогосфера, форум сайттары және әлеуметтік желілер кәсіби медиа БАҚ нақты бәсекелестері болды. Осылайша, заманауи ақпараттық-насихаттық науқандар әлеуметтік медианың қолдауынсыз тиімді болмайды.

Қытайдың сыртқы саясатының мамандары, «жұмсақ күш» саясаты арқылы технологияларына батыстық құмарлықты шебер қолдана отырып, цифрлі дипломатияның әлеуетін - сыртқы саяси мәселелерді шешу үшін ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың тиімділігін пайдалануды бағалауда. Олардың негізгі мақсаты - Бейжің сыртқы саясатты ынталандыруды ғана емес, ішкі тұрақтылықты да қамтамасыз етеді. Жаһандық ақпараттандырудың алғашқы толқынынан айырылып, Қытай қоғамы жоғары қарқынмен алға жылжуда: Қытай бірнеше жылдан бері Интернетті пайдаланушылардың саны мен олардың жалпы санының өсу қарқыны тұрғысынан сенімді көшбасшы болып қала берді. 2011 жылы Қытайда құрылған WeChat мобилді байланыс жүйесінің танымалдығы соңғы екі жылда 500 миллион абонентке үш есеге артып, қарқынды өсіп келеді. Қытайдың 51.com веб-сайты күнделікті 160 мың жаңа пайдаланушыны жазады [3].

Қытайдың Батыс ақпарат алмасу қызметтері арасында танымал болғанына қарамастан, QQ (ICQ аналогы), Sina Weibo (Twitter ұқсас), WeChat (WhatsApp, Viber), Renren (Facebook) және т.б. Ұлттық әлеуметтік желілер мен жедел хабар таратушылар аудиториясын кеңейту үшін Қытай мұндай бағдарламалардың шет тіліндегі нұсқаларын жариялау әдісін шығарды. Сол WeChat 15 тілде қол жетімді. Көптеген репосттардан, қытайлық бұқаралық ақпарат құралдарынан, Коммунистік партиядан және Сыртқы істер министрлігінен тұтынушылар көп тұтынатын әлеуметтік және саяси ақпараттардың қажетті ақпараттың жылдам жариялануын, жариялауға арналған мобилді қосымшалардың саласын белсенді түрде зерттеп жатыр.

Интернет ресурстарын пайдалануға тыйым салуға қарамастан, Қытай да цифрлі дипломатияның дамуына өз үлесін қосады. Қытай билігі ҚХР шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының үстемдігін мойындайды. Дегенмен, ҚХР-дағы ақпараттың көпшілігі шындыққа жанаспайды. Саяси топтарда бұл «жұмсақ күштің» жағымсыз жағы деп аталады. Ал Интернеттің көмегіне сүйене отырып, ҚХР қытай позициясының таралуына елеулі үлес қосады.

Интернетте Қытайда өздерінің «армиясы» бар, олар онлайн-сөйлесулерге үстемдік жасау үшін және үйде және шетелде қоғамдық пікірді қалыптастыру үшін құрастырылған. Елде 300 мыңға жуық адам жұмыс істейді, олар үкіметтік желіні ілгері жылжытады, форумдар, веб-сайттар және блогтар туралы тиісті ақпаратты орналастырады. Үкімет мұндай «киберәскерлерді» қолдайды. Өйткені, олар өз кезегінде, шетелдік форумдарда белсенді жұмыс істейді, Қытай туралы кез-келген теріс ақпаратқа қарсы тұрады. Сондай-ақ, бұл стратегия «қытайлық арманы» жаңа идеологиялық құрылымын тарату үшін қолданылуда. Бұл пайда болған ақпараттық кеңістік тек қана Пекиннің ғана емес, сонымен бірге бәсекелестерінің сандық дипломатия технологияларын енгізу мүмкіндігін тудырады. Қытайдағы (АҚШ, Франция, Швеция және т.б.) батыс елшіліктері қытай әлеуметтік желілерінде (Weibo, Wechat) топтар құрып, қоғаммен диалог жүргізеді. Тайвань, ұйғыр және оппозициялық күштердің барлық түрлері осы қорларды қытайға қарсы насихаттау үшін ыңғайлы алаң ретінде көреді [4].

Шетелде Қытайдың цифрлық дипломатиясы, ең алдымен, қорғаныс сипатына ие. Пекиннің Вашингтоннан айырмашылығы, басқа елдердегі ішкі саяси процестерге ықпал етпейді. Оның өзекті міндеті - Қытайдың оң имиджін және халықаралық күн тәртібіндегі ең сезімтал мәселелер бойынша шетелдік елдің ұстанымын қытай түсініктеме насихаттау болып табылады. Оған қоса, Шығыс Қытай және Оңтүстік Қытай теңіздеріндегі аумақтық дауларға, Қытайдағы адам құқықтары мәселелеріне, Фалуңгун қозғалысына, ұйғырларға және Тибет сепаратизміне және Гонконгтағы ахуалға ерекше назар аударылады. Ішкі ақпараттық кеңістікті қорғауда қытай билігі «қатал» (белгілі бір сайттар мен әлеуметтік желілерге кіруді тоқтату, негізгі сөздер бойынша мазмұнды бұғаттау, анонимді пайдаланушыларды қоспағанда) және «епті» (қарсы пропагандалық) әдістерді қолданады. Әлемдік азиялық державалар цифрлық технологияның артықшылықтарын түсінуге тырысып жатқанымен, басқа Азия елдерінің жаңа технологияларын табысты қолданудың көптеген мысалдары бар. Мысалы,

бұған Тайвань тамаша үлгі болғандықтан, цифрлық дипломатия саласында инновациялық технологиялардың жетістіктеріне тарту, қызықтыру саласында жоғары нәтижелерге қол жеткізді. Бағдарлама Азия-Тынықмұхиттық Экономикалық Ынтымақтастық Форумы (АТЭС) мүшелерінің арасында цифрлық бөліністі төмендетуге бағытталған Адак (APEC Digital Opportunity Center) бағдарламасы әзірленді. Тайвань Қытайдың халықаралық саясатындағы өзінің бірегей ұстанымына байланысты тәуелсіздікті талап етіп, көптеген халықаралық ұйымдарға қатысуымен шектелді. Осылайша, Adoc - бұл барлық кедергілерді айналып өтуге әрекет жасау және өзара әрекеттесу және жаңа байланыстар орнату үшін тағы бір тұғырнама құру болып табылады. Интернет үкімет үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Қазіргі заманның ең қызықты үрдісі - шетелдік үкіметтер. Батыс үкіметтері азиялық аудиториямен байланысу үшін әлеуметтік медианы пайдаланады. Интернетті пайдаланушылардың 45%-ы Азияда тұрады. Дипломаттар үшін бұл азиялық мемлекеттердің өміріне қатысуға тамаша мүмкіндік болып табылады.

Тек бір ғана Үндістанның өзінде Facebook-тің 100 миллион пайдаланушысы бар, ол АҚШ-тан кейін екінші орын алады. Қытайға бармас бұрын, Ұлыбритания Премьер-Министрі Дэвид Кэмерон Sina Weibo-ға бірінші күнде желі пайдаланушыларынан 10 000-нан астам пікір жинап, тіркелді. Дәстүрден бас тартып, Үндістандағы жаңадан тағайындалған АҚШ елшісі Үндістан Президентіне сенім грамоталарын табыс еткеннен кейін You Tube-да азаматтарға сөз сөйледі. АҚШ-тың цифрлі дипломатия бағдарламасының дамуы 2002-2003 жылдары Джордж Буштың әкімшілігі халықаралық радиохабарлар мен телеарналарды интернетке жіберуді бастаған кезде жасалды. 2006 жылы АҚШ Мемлекеттік хатшысы Кондолиза Райс Сандық өзара әрекеттесу тобын құрды, оған АҚШ-тың әлеуметтік желілердегі пайдаланушылары таратқан ақпараттар мен ақпараттарды бақылауға арналған сарапшылар кірді.

Бүгінгі әлемде цифрлық технологиялар өз әсер етуі мен рөлін жоғарылатуда. Ұзақ уақыт бойы «электрондық үкімет», «электрондық коммерция», «электрондық партия» және тағы басқалар сияқты ұғымдар бар. Мұның бәрі осындай технологиялық инновациялардың дипломатиялық салада қалыптасқандығын көрсетеді, сондықтан «электрондық елшілік» және «электронды консулдық» құру мәселесін зерттеу керек. Бұл инновациялық жобалар қаржылық шығындарды айтарлықтай оңтайландырады, клиенттерге қызмет көрсетудің тиімділігі мен жылдамдығын арттырады және дипломатиялық миссиялардың сапасы мен тиімділігін арттырады. Осыған байланысты еліміздің ықпал ету аймағын едәуір кеңейте алатын қазақстандық цифрлық дипломатия тұжырымдамасын құруды бастау қажет. Виртуалды шындық физикалық кеңістіктің шектеулеріне тәуелді емес және жаһандық деңгейде біздің идеяларымыз бен бастамаларымызды жетілдіру үшін терезе ашады. Өз мақсаттарына қол жеткізу үшін дәстүрлі сайттарды ғана емес, сондай-ақ жаһандық әлеуметтік желілердің толық құнын да пайдалану маңызды [5].

Айта кету керек, соңғы жылдары цифрлы индустриядағы негізгі үрдіс ұялы технологиялардың қарқынды дамуы болды. Нәтижесінде бүгінгі күні көптеген пайдаланушылар Интернетке мобильді құрылғылар арқылы қол жеткізеді, сондықтан біздің елшіліктер әрдайым қол жетімді болатын және олардың тұтынушыларымен тиімді қарым-қатынас жасай алатын смартфондарға арналған арнайы мобильді қосымшаларды әзірлеу өзекті мәселе болады. Жалпы алғанда, біздің дипломаттарымыз Американың президенті және генерал Дуайт Эйзенхауэрдің: «Дипломат - ол ештеңе айтпастан бұрын көп ойлануы қажет адам» деген сөзін түсінулері керек. Кешенді пікір алмасу және қарқынды диалог серіктестер арасында сенім мен өзара түсіністік ахуалының пайда болуының алғышарттарын жасайды. Елдің келешегі үшін біздің дипломаттарымыздың «не» және «қалай» деген сөздері, олардың мәлімдемесінде қаншалықты дәл және сенімді екені маңызды, және бұл, өз кезегінде, олардың сапалы ақпаратына және аналитикалық қолдауына байланысты.

Ал қазіргі өз еліміздегі цифрлі дипломатияның жағдайына келер болсақ, сандық дипломатия рейтингінде Қазақстан ТМД елдерінің ішінде көшбасшылардың қатарына кірді. ТМД елдерінің ішінде Қазақстан әлем бойынша рейтингтегі төртінші орында тұрған Ресейден кейінгі ғана орынға шықты. Бұл жағдайда цифрлық дипломатияның жоғарғы рейтингісін Ұлыбритания мен АҚШ иеленеді. Ал соңғы орындарда Маршалл аралдары (208 орын), Палау (209 орын) және Жаңа Гвинея (210 орын).

Осылайша дәстүрлі дипломатия формальдылықтарға, келіссөздерге, коммюникеге және келісімдерге бағытталған болса, цифрлық дипломатия бейресми әрекеттерге кеңістікті қамтамасыз етеді. Яғни, дипломатияда тікелей және неғұрлым аз ресми көрініс береді. Бүгінде цифрлық дипломатия әлі де жаңа болып есептелінгенімен, бірақ дамып келе жатыр. Қазір Интернетте үкімет пен халық арасында байланыс орнату үшін, дәстүрлі мәселелерден үкіметтің назарын аудару және халықтың өзекті мәселелеріне назар аудару үшін көптеген мүмкіндік бар. Цифрлі дипломатия

құралдарын пайдалану арқылы Азия елдеріндегі қоғамдық дипломатия деңгейі одан әрі өседі деген ой қорытамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Digital Public Diplomacy: How Chinese Social Media Is Changing the Way Diplomatic Missions in China Engage with Local Audiences [Электронный документ] <http://daoinsights.com/digital-public-diplomacy-how-chinese-social-media-is-changing-the-way-diplomatic-missions-in-china-engage-with-local-audiences/#sthash.iSWNT7Ax.dpuf>
2. Седунов А.М., Гурулева Т.Л., Скрипкарь М.В. США во внешнеполитической стратегии Китая //Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2013. № 8-3. С. 175-176.
3. Евдокимов Е. Политика Китая в глобальном информационном пространстве // Международные процессы [Электронный документ] <http://www.intertrends.ru/twenty-fifth/009.htm>
4. Галенович Ю. М. Войны Нового Китая и его дипломатическая служба / Ю. М. Галенович. М. : Восточ. книга, 2012. 640 с.
5. Смирнов А. Современные информационные технологии в международных отношениях.М., 2017. С. 351.

Бекмурат Р.

студент «5В020900-Востоковедение»

КазУМОиМЯ им. Абылай хана

Научный руководитель: Кагазбаева Э.М.,

к.пол.н. доцент КазУМОиМЯ им. Абылай хана

ПРОГНОЗНЫЙ АНАЛИЗ СОТРУДНИЧЕСТВА КАЗАХСТАНА И КИТАЯ В НЕФТЯНОЙ СФЕРЕ

Казахстан успешно и стремительно открыл двери мирового нефтяного бизнеса. В начале 1990-х годов о молодом, но амбициозно уверенном государстве мало кто знал. Наличие нефти не только сделало Казахстан инвестиционно-привлекательным, но и превратило его в страну, где сосредоточились и сталкиваются геополитические интересы крупных экономически развитых и сильных государств мира. Стабильность, предсказуемость, ясность и прозрачность – ключ у иностранных инвесторов к нефтяным дверям страны, а Казахстану дорогу к улучшению качества жизни народа.

Нефтеперерабатывающая промышленность страны определена в числе ведущих отраслей нефтегазового комплекса, от эффективного развития которого зависит реализация долгосрочной программы социально-экономического развития, сформулированной главой государства в Стратегии «Казахстан-2030». Казахстан входит в группу стран, обладающих крупными запасами углеводородов, которые влияют на формирование и состояние мирового энергетического рынка. На территории открыто более 200 месторождений углеводородов, из которых половина- нефтяные, треть-нефтегазовые, остальные- газовые и газоконденсатные. [1,793]

Казахстанская нефтегазовая отрасль промышленной специализации подразделяется на четыре под отрасли: нефтедобывающую,

нефтеперерабатывающую, газодобывающую, газоперерабатывающую. Они переплетены и дополняют друг друга в процессе добычи и переработки. Предпосылкой развития нефтеперерабатывающей отрасли является нефтедобыча. Нефтегазовые месторождения сосредоточены в Атырауской, Мангистауской, Актюбинской, Западно-Казахстанской и Кызылординской областях. Центром нефтедобывающей промышленности республики является Западный Казахстан. В Атырауской и Мангистауской областях находится более 70% месторождений, содержащих крупные промышленные запасы нефти, 91%разрабатываемых месторождений также сконцентрирован в этих областях. [1,794]

Казахстан занимает 8-е место по мировым разведанным запасам нефти. Крупные месторождения- Кашаган (4,8 млрд т.), Тенгиз (3,1 млрд т.), Карачаганак (1,2 млрд т. нефти и 1,35 трлн куб.газа), Узень (1,1 млрд т.), Каламкас и Жетыбай (по1млрд т.). Нефтетранспортная инфраструктура представлена 4 нефтепроводами общей протяженностью 8301 км – Каспийский трубопроводный консорциум (КТК, 1510 км), «Атырау — Самара» (1232 км), «Атасу-Алашанькоу» (Казахстан-Китай) (963 км), «Кенкиак-Кумколь» (794 км). Протяженность газопроводов составляет 14 895,4 км. Стратегия использования топливно-энергетических ресурсов базируется на долгосрочном партнерстве с крупнейшими нефтяными компаниями мира в целях привлечения капиталов и современных технологий, создания системы экспортных технологий, создания системы экспортных трубопроводов с позиции эффективности использования будущих доходов от экспорта ресурсов. [1,796].

15 августа 1998 года был издан Указ Президента «Об образовании Советов иностранных инвесторов», основными задачами которого являлись: внесение на рассмотрение Президента Республики Казахстан предложений по совершенствованию законодательства; регулирование вопросов, инвестиционной деятельности, разработка рекомендаций по улучшению инвестиционного климата, а также по стратегии привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Казахстан [2]. В общем объеме прямых иностранных инвестиций (ПИИ) 60% составляли инвестиции в нефтеперерабатывающую промышленность. Как отметил глава государства в своем Послании народу Казахстана: «Мы заключим долгосрочное партнерство с главными международными нефтяными компаниями для привлечения лучших международных технологий, ноу-хау и крупного капитала, чтобы быстро и эффективно использовать наши запасы»..

На казахстанский энергетический рынок КНР пришел после подписания 24 сентября 1997 г. межправительственного Соглашения о сотрудничестве в области нефти и газа между двумя странами, а также Генерального соглашения между Министерством энергетики и минеральных ресурсов Республики Казахстан и Китайской Национальной нефтегазовой корпорацией (CNPC) о проектах разработки месторождений в Казахстане и строительства нефтепровода из Казахстана в Китай. [3]

Перспективность двустороннего казахстанско-китайского энергетического сотрудничества обусловлена потребностью обеих сторон диверсифицировать как экспортные поставки, так и получение энергоресурсов. В последнее время наиболее обсуждаемая тема в казахстанско-китайских отношениях – присутствие Китайской Народной Республики (далее- КНР) в нефтегазовом секторе Казахстана. В лице Казахстана КНР видит надежного партнера, поставляющего сырьевые и топливные ресурсы для своей динамично развивающейся экономики. Все инвестиционные проекты подтвержденные между двумя странами считается практиком проекта «Один пояс - Один путь». Наша страна возлагает большие надежды на проект экономической интеграции «Один пояс — один путь».

Сотрудничество Казахстана и Китая в сфере энергетики способствует укреплению отношений стратегического партнерства двух стран, отвечает интересам энергетической безопасности Китая и диверсификации нефтяного сектора Казахстана. Программа стратегического партнерства предусматривает широкие взаимовыгодные связи и разную направленность инвестиционных потоков. [4]

4 июня 1997 году китайская национальная нефтегазовая компания (ННК) выкупила 60% акций АО «Актобемунгаз». Это был первый инновационный проект между Китаем и Казахстаном. Таким образом, с 1997 года в летописи компании и государства ведется отчет истории взаимоотношений с инвестором в лице Китайской Национальной Нефтегазовой Корпорации, которая дала письменные обязательства Правительству Республики Казахстан инвестировать суммарно в развитие актюбинского проекта не менее 4,0 млрд. долларов в течение 20 лет. Стоит отметить, что фактически сумма накопленных инвестиций за период 2002 - 2012 годы составила 6,27 млрд. долларов. После этой сделки казахстанская компания была преобразована в СП «CNPC – Актобемунгаз». Впоследствии китайской стороне был продан оставшийся госпакет акций «CNPC – Актобемунгаз», разрабатывающий месторождения Жанажол, Кенкиякнадсолевой и Кенкиякподсолевой Актюбинской области, о чем было сообщено «Интерфаксом». [5]

В 2001 г. CNPC купила 50 % Buzachi Operating Ltd (месторождение - Северное Бузачи). Остальные 50% принадлежат Caspian Investments Resources Ltd (СП «ЛУКОЙЛ Оверсиз» и Mittal Investments). А в 2005 г. CNPC купила PetroKazakhstan (освоение Кумкольской группы нефтяных месторождений), В настоящее время 50% принадлежит CNPC, остальная доля принадлежит структурам АО «НК «КазМунайГаз». В 2006 г. CITIC купила 50 % Каражанбасмунай (месторождение Каражанбас). В 2009 г. CNPC купила 50% Мангистаумунайгаз (Жетыбайская группа месторождений). Компания обеспечивает более 30% добычи нефти в РК.

CNPC и CITIC считаются ведущими основными китайскими нефтяными компаниями и активно участвуют в добыче сырья в Казахстане. На протяжении 21 года казахстанско-китайское сотрудничество продолжает углубляться и показывать хорошие плодотворные результаты.

В 2017 году 20-летний юбилей инвестиционной деятельности корпорации CNPC отмечала в актюбинском проекте. Значительные инвестиции АО «CNPC-Актобемунгаз» за эти годы были направлены на реализацию таких стратегически важных проектов модернизации, как железная дорога «Жанажол-Жем», магистральный газопровод «Жанажол-КС13», объекты газлифтной системы добычи, Жанажольская база производственно-технологического обеспечения, заводы

Жанажольского нефтегазоперерабатывающего комплекса, газотурбинная электростанция, смешанный трубопровод для мультифазной продукции «Кенкияк-Жанажол», дожимные компрессорные станции и др. Общие инвестиции АО «СНПС-Актобемунайгаз» за период 1998-2017 годы (включительно) по всем контрактам на недропользование превысили 13,9 млрд. долл. США. По итогам 2017 года добыча нефти составила 5 млн. тонн нефти – аналогичная добыча была и в предыдущем году. Генеральный директор «СНПС-Актобемунайгаз» Ван Цзюньжэнь, информируя о достижениях компании за прошлый год, на собрании трудового коллектива с участием главы региона, руководителей маслихата области, территориального объединения профсоюзов и управлений государственных органов в конце января заявил о перевыполнении плана по добыче нефти и нефтепродуктов. По сведению компании, в бюджет государства по итогам 2017 года ею было перечислено налогов и сборов на сумму порядка 110 млрд тенге. Для сравнения, в 2016-м объем налогов, сборов и платежей в бюджеты всех уровней со стороны предприятия по итогам 2016 года составлял 89,5 млрд тенге[6].

АО «Каражанбасмунай» является нефтедобывающей компанией, разрабатывающая месторождение Каражанбас, расположенное в Мангистауской области. В 2007 году китайская компания «СІПІС» и «Казмунайгаз» стали владельцами - акционерами компании. Основная деятельность АО «Каражанбасмунай» - разработка месторождения углеводородного сырья. Ежегодно добывается порядка 1 млн. т. нефти. Компания в 2018 году в среднесрочной перспективе планирует выйти на новый уровень и довести объем добычи до 2500 тыс.т. Планируется продлить контракт на недропользование с китайской компанией до 2035 года.

АО «Мангистаумунайгаз» является предприятием, положившим начало бурному развитию нефтяной промышленности в Мангистау, обеспечивает свыше 31% добычи в регионе и 8% по республике. С 2010года акционерами АО «Мангистаумунайгаз» стали казахстанская нефтяная компания КазМунайГаз (50 %) и китайская нефтяная компания СNPC (50 %). Оставшийся 1 % находится в руках трудового коллектива АО «Мангистаумунайгаз» и других юридических лиц. В недрах имеются с общими балансовыми запасами нефти около 638.7 млн. тонн, в 2017году добыча нефти составила 6 млн. 350 тыс. 279 тонн нефти. Так, нефтяники Жетыбая отрапортовали о досрочном выполнении годового плана по добыче нефти в 2 млн. 285 тыс. 157 тонн 28 декабря 2017 году. К слову, «Мангистаумунайгаз» сегодня разрабатывает 15 месторождений нефти и газа, с общими начальными запасами 1124,671 млн.тонн, крупнейшими из них являются Каламкас и Жетыбай.

Промышленное освоение месторождения компанией АО «ПетроКазахстан» началось с 1986 года. С 2005 года ее приобрела компания СNPC, а в 2007 году владельцем 50% акции компании стала АО «Казмунайгаз». В сферу деятельности входит разработка месторождений, добыча нефти и газа.

АО «Разведка Добыча «КазМунайГаз» (РД КМГ), тоже входящее в число лидеров по объему добычи нефти в Казахстане, в 2017 году добыло 11,9 млн тонн нефти (13,8% всей добычи нефти Казахстана), что на 2% меньше, чем в 2016 году. Общий объем добычи РД КМГ включает и доли в ТОО «СП «Казгермунай» (КГМ), ССЕЛ (АО «Каражанбасмунай») и PetroKazakhstanInc (РКІ). В 2017 году данный показатель совокупно составил 3547 тыс. тонн, что на 6% меньше, чем в предыдущем году. Доля РД КМГ от объемов продажи нефти компаниями КГМ, ССЕЛ и РКІ по итогам 2017 года была зафиксирована на уровне 3414 тыс. тонн, включая 1443 тыс. тонн, отправленных на экспорт, и 1971 тыс. тонн – на внутренний рынок. Следует отметить изменение структуры поставок нефти РД КМГ в долях КГМ, ССЕЛ и РКІ в 2017 году относительно 2016 года: доля поставок на экспорт от общего объема реализации снизилась с 50% до 42%, на внутренний рынок – увеличилась с 50% до 58%. Кроме того, в соответствии с ожиданиями, доля РД КМГ в объеме добычи нефти компаний КГМ, ССЕЛ и РКІ в текущем году составит 3,4 млн тонн – немного меньше, чем в 2017-ом. Общий объем добычи КГМ, ССЕЛ и РКІ в 2022 году составит всего 1,9 млн тонн: снижение обусловлено естественным снижением добычи КГМ и РКІ на 64% и 66% соответственно [7]. Прогнозы, связанные с дальнейшим развитием нефтегазовой промышленности Казахстана, характеризуются, главным образом, положительной направленностью. Рассматривать любой прогноз относительно углеводородных запасов следует не только с точки зрения их прогнозируемого оставшегося количества, но и вероятного будущего развития технологий и методов их максимально рационального использования.

По оценкам КМГ, имеется около 172 разведанных нефтяных месторождений, из которых около 80 разрабатываются или находятся в разработке. Большею частью, более 90% разведанных запасов нефти находятся в пределах 15 крупнейших нефтяных месторождений страны: Тенгиз, Кашаган, Карачаганак, Узень, Жетыбай, Жанажол, Каламкас, Кенкияк, Каражанбас, Кумколь, Северная Бузачи, Алибекмола, Центральная Восточное Прорва, Кенбай, Королевское. По данным, в 2017 году Казахстан добыл около 1,77 млн баррелей в сутки нефти и конденсатов. В 2017 году потребление

рафинированного топлива увеличилось примерно на 3,1%. В 2017 году по данным, страна экспортировала около 1,52 млн баррелей в сутки нефти и конденсатов. По данным ОВОС (Оценка воздействия на окружающую среду), более трех четвертей сырая нефть страны экспортируется в Европу, проходя вокруг или через Каспийское море. Около 16% экспортируемой сырой нефти идет в Китай по трубопроводу.

В Казахстане за 11 месяцев 2018 года добыто на 3 млн. тонн нефти больше прогнозируемых объемов, сообщил 11 декабря министр энергетики страны Канат Бозумбаев. Объем добычи нефти и конденсата в указанном периоде составил порядка 82,4 млн. т., показав рост на 4,9% к соответствующему периоду 2017 г. [8,144] В 2019 году добыча нефти будет продолжать расти, а дальнейшая добыча на гигантском Кашаганском месторождении приведет к увеличению общей добычи на 4,0% в годовом исчислении до примерно 1,96 млн баррелей в сутки в 2019 году. Дальнейшая поддержка добычи будет видна около 2023 года после расширения месторождения Тенгиз. Также отметим, что по последним данным Комитет по статистике Министерства национальной экономики РК объем добычи нефти в Казахстане в январе-мае 2018 года составил 32,185 млн тонн, что на 7,8% больше, чем в аналогичном периоде 2017 года. [9]

Современная эпоха – эпоха нефти. Американский исследователь нефтяного мира Дэниел Ергин назвал нашу цивилизацию углеводородной. Вероятно, это определение наиболее точное, так как к углеводородам относится и природный газ – неперемещаемый спутник нефти, который начиная со второй половины XX века активно применяют в качестве топлива и химического сырья. [10, стр 339] В этих условиях наиболее важный вклад в обеспечение энергетической безопасности и достижение климатических целей можно внести природный газ, это наиболее экологически чистое ископаемое топливо. Руководство Китая уделяет газовой отрасли, особенно вопросам освоения нетрадиционных источников газа, повышенное внимание. [11,42]

Крупнейшим импортером нашего недр является Китай (15,4%). За четыре месяца 2018 года объем добычи природного газа в Казахстане составил 18,8 млрд кубов. Это на 6,3% больше, чем годом ранее, сообщает EnergyProm.

Казахстан с октября 2007 года начал экспортировать газ в Китай. Глава национальной компании «КазМунайГаз» Сауат Мынбаев также ранее подтверждал планы Казахстана по экспорту газа в Китай. По его словам, 5 млрд кубометров газа планируется поставить в КНР к октябрю. Ожидаемая экспортная выручка — около 1 млрд долларов. В 2019 году планируется увеличить экспорт газа в Китай до 10 млрд кубометров. По данным Минэнерго республики, в настоящее время запасы газа в стране составляют 3,9 трлн кубометров. В 2017 году Казахстан добыл 53 млрд кубов газа. Из них около 22 млрд были потреблены самими производителями (закачивание газа в пласт), на внутренний рынок ушло 13,8 млрд, а оставшиеся 17,2 млрд кубов — на экспорт. [12]

Нефтегазовый сектор Казахстана, развиваясь ускоренными темпами, становится прочным фундаментом социально-экономического подъема всей страны, способствуя ее интеграции в мировую экономику.

Список использованной литературы

1. Д.У.Кульжанов, Т.П.Сериков, Научно-технологическое развитие нефтегазового комплекса: Доклады Десятых международных научных Надиловских чтений. – Атырау, 2012. – 832 с.
2. Указ Президента Республики Казахстан от 30 июня 1998 года № 3985 Об образовании Совета иностранных инвесторов при Президенте Республики Казахстан // Режим доступа URL: <http://online.zakon.kz/> – (Дата обращения: 19.01.2018).
3. https://e-history.kz/ru/contents/view/strategicheskoe_partnerstvo_kazahstana_i_kitaya_v_energeticheskoi_sfere__1414 © e-history.kz
4. <https://www.zakon.kz/4740992-partner-kazahstana-v-jenergofere.html>
5. Указ Президента Республики Казахстан от 30 июня 1998 года № 3985 Об образовании Совета иностранных инвесторов при Президенте Республики Казахстан // Режим доступа URL: <http://online.zakon.kz/> – (Дата обращения: 19.01.2018).
6. История компании // Режим доступа URL: <http://www.cnpc-amg.kz/?p=onas> - (Дата обращения: 01.12.2017).
7. Информационные сообщения компании «Казмунайгаз» // Режим доступа URL: <http://https://www.kmgep.kz/rus/> - (Дата обращения: 05.01.2019).
8. Журнал «Нефть и газ» №1(109) 2019
9. <http://afk.kz/ru/analytics/prochie-analiticheskije-materialyi/prognoz-po-dobyiche-nefti-v-kazahstane-v-2018-godu-velichen.html>
10. Чердабаев Р.Т, Ч45 Нефть: Вчера, сегодня, завтра. - М. Альпина Бизнес Букс, 2010. - 352с.:ил.
11. Журнал «Нефтегазовая вертикаль» №6 2012
12. <https://kapital.kz/economic/72407/kazahstan-planiruet-znachitelno-velichit-eksport-gaza-v-kitaj.html>

Бігіс Гүлнұр
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Шығыстану» мамандығының
2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі:
т.ғ.к., доцент **Ашинова Ж.Е.**

ЖАПОНИЯНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БЕЙНЕСІ: СТЕРЕОТИПТЕР МЕН ІС ЖҮЗІНДЕГІ ЖАҒДАЙЫ

Қазақстан мен Жапония арасында 1992 жылы дипломатиялық қарым-қатынастар орнағаннан кейін екіжақты байланыс жасалып, түрлі саяси диалогтар жүргізіліп, парламентаралық, сауда-экономикалық, мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық орнады. Қазақстан жеке дербес мемлекет ретінде өз қолына түрлі жобаларды ала бастады, соның ішінде Жапониямен мемлекетаралық қатынастың ішінде гуманитарлық бағыт назардан тыс қалмады. Оған дәлел ретінде 2000 жылдардың басында ҚазҰУ-да «Жапонтану» мамандығының дербес бөлім ретінде ашылып, мамандар даярлау қажеттілігінің туындауын келтіре аламыз.

Қазіргі уақытта екі мемлекет арасында орнатылған дипломатиялық қарым-қатынастардан бөлек мәдениет саласындағы серіктестік жақсы дамып келеді. Жапонияның тіл-мәдениеті, тарих-саясаты жеке қарастырылған нысан болса-дағы, елдің Қазақстандағы әлеуметтік-мәдени тұрғыдан алғандағы бейнесі бір жүйеге келтіріліп зерттелмеген тың тақырып болып табылады. Бір сөзбен Жапонияның іс жүзіндегі бейнесін көлеңкелеген стереотиптер зерттеу қажеттілігін туындатады. Бұл орайда Қазақстанның Жапонияға тарихи өкпесі жоқ екенін, қазақстандықтардың Күншығыс елі туралы көзқарасының оң екенін атап өткен жөн.

Жұмысымыздың мақсаты Жапонияның келбетін халық арасында қалыптасқан стереотиптер мен оның іс жүзіндегі бейнесінің арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтарын жеке зерделей отырып, бір жүйеге келтіру. Зерттеу барысында елімізде кеңінен қолданылатын интернет әлеуметтік желілері арқылы Жапония туралы арнайы сауалнама өткізілді. Оның шындыққа жанасатынын білу мақсатында Жапонияда іс-тәжірибелік сапарда болып келген бакалавр түлектерімен интервью жүргізілді.

Негізгі бөлім

Қазақстан Республикасы 1991 жылы әлемге тәуелсіз мемлекет болып танылған соң, өзге елдермен жасалатын қарым-қатынастар тізгінін өз қолына алады. Бұл шаралар экс-президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың ерен еңбегінің арқасында жоғарғы дәрежеде жүргізілді. Атап айтатын болсақ Жапониямен байланыс 1992 жылы екіжақты дипломатиялық қатынас орнатылуымен басталды.

Тарихқа қысқаша шолу жасасақ, 1930-жылдардағы Алаш зиялыларының Жапонияны мемлекет ретінде үлгі етіп алуы, одан кейінгі жапондық әскери тұтқындарының Қазақстанға күштеп қоныстандырылуы арқасында қазақ халқының арасында жапондар туралы көзқарас қалыптасқаны анық. Алайда бұл екі тарихи оқиғаның арасында жер мен көктей айырмашылық бар: зиялылардың және қарапайым халықтың көзқарасынан қандай ұқсастық табылуы мүмкін? Тарихтағы қазақ-жапон қарым-қатынастары туралы мәліметтердің аз болғанына қарамастан, кеңестік-социалистік Қазақстанның орыстанған саясатының арқасында халықтың көзқарасы қандай болғаны туралы болжам жасау қиынға соқпайды.

Алдымен, зиялыларға келетін болсақ, қазақтардың Жапонияға барынша үлкен қызығушылық танытқанын айтамыз. Жапон профессоры Томохико Уяма Азаттық радиосына берген сұқбатында «1895 жылы «Қырғыз далалық газетінде» Әлихан Бөкейханның мақаласы жарияланып, онда автор қазақтарға мәдени жағынан даму үшін жапондықтардан үлгі алуға кеңес берді. «Әсіресе орыс-жапон соғысы кезі мен осы соғыстан кейін қазақтардың жапондарға қызығушылығы едәуір артты» деп жазды Бөкейхан. Тіпті жапондардың қазақтарға туыстық қатысы бар екен, олар мұсылман екен деген сыбыстар да тарады» - дейді [1]. Ал беріректегі XX ғасыр басында «Жапония» атты мақала жазып, сол арқылы Алаш жұртына мықты тірек, күшті идеология ұсынған мәдениеттанушы ғалым, жазушы Мұрат Әуезов бұл орайда былай дейді: «Жапондықтар – біздің тарихи достарымыз. Тек Мұхтар Әуезов қана емес, Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатовтар бастаған Алаш азаматтары Күншығыс елін терең зерттеуге ден қойған. Жапония тарихын, сол халықтың тарихи шығу негізін білуге ұмтылған. Неге? Себебі XX ғасыр басында Азия кеңістігінде Жапониядан басқа бірде-бір ел, тіпті қазір экономикалық жағынан да саяси жағынан да әлемге өз тамырын терең жайған Қытайдың өзі, Үндістанда өз бостандығын сақтай алмаған» [2].

XX ғасырдың ортасында қазақ халқының Жапония туралы көзқарасы 1945 жылы жапондық әскери тұтқындарының алдымен Шығыс Қазақстан мен Қарағанды облыстарына, одан кейін Алматыға қонысталуымен қалыптаса бастады. Архивтерді қарай отырып, құрылыс саласына тартылған тұтқындардың жергілікті халықпен қарым-қатынасы жалпы Жапония туралы көзқарасының бір қалыпқа келуіне септігін тигізгенін көреміз. Бұл жағдайды қазіргімен салыстырар болсақ, тәуелсіздік туын өз қолымызда болғандықтан Жапониямен қарым-қатынас қарқынды дами түсті.

Қазақстандық жастар үшін Жапонияның имиджі қандай екенін зерттеу үшін интернет әлеуметтік желілерінде сауалнама жүргізілді.

Сауалнамаға қатысқан қолданушылардың көпшілігі әйел жыныстылар – 86%, ал ер адамдардың пайыздық мөлшері – 14%-ды құрайды. Қатысушылардың тұрғылықты мекеніне келетін болсақ, Алматы қаласынан сауалнамаға жауап бергендер 24,70%-ды құраса, Шымкент қаласынан 11,55%, Астанадан 9,16%, Тараздан 3,59% және басқа қалалардан 51%-ды құрайды. Жалпы әр сауалнамаға 180 – 270-ге дейінгі аралықта қолданушылар қатысып, Жапония туралы өз көзқарастарын білдірді.

Жапония туралы Қазақстандықтардың алғашқы көзқарасын білу мақсатында қойылған алғашқы сұрақтың қорытындысы бойынша жастардың көбісі Жапонияны анимемен байланыстырады екен. Түсіндіре кетсек, бүгінгі күндері Жапония қаржы ресурстарын мобилизациялау секілді қиын проблемаларды даму жолында кездестіріп жатыр. Сондықтан өз мәдениетін барынша тарату мақсатында бұл саланың спонсорлары мәдени бағдарламаларын қолынан келгенше жүргізуде. Сонымен, Жапония қазір даму нүктесін мәдениет етіп алуды көздеді. Манга, жапон ас-тағамы, аниме, соның ішін Харуки Мураками еңбектері өзге елдерде кеңінен бағалануда. РАН Шығыстану Институтының тарих ғылымдарының докторы Катасонова Еленаның айтуы бойынша «90-жылдарды жапондар дағдарыстың кесірінен болған «жоғалған онжылдық» деп атайды, алайда 20-ғасырдың соңында олар манга комикстері мен аниме мультфильмдері арқылы креативті мәдениет дамуының шарқырау шегіне жетті» дейді [3]. Аниме мен манга, жапон тағамы толқынынан Қазақстан да сырт қалмады. Мысалы, Алматы қаласында 2009 жылдан бері «Анимания» деп аталатын косплей конкурсы өткізіледі екен, бұл шараға жапон мәдениетімен қызығатын тек қана жастар емес, сонымен қоса орта жасты буын да атсалысады. Бірінші сауаланманың қорытындысында аниме, манга және жапон тағамы «сушидің» алғашқы үштікте екені неліктен екені түсінікті болды.

Жапония туралы таралған келесі бір стереотип жапон халқының аз демалып, ұзақ өмір сүруі – іс жүзінде солай екен. Сенуге қиын шығар, алайда ВВС-дің 2016 жылы зерттеген жобасына сай 2015 жылы артық жұмыс сағаттарынан зардап шегіп, жұмыс үстінде қаза тапқан жапон компанияларының жұмысшыларының саны 2310 адамды құрайды. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін жапон жұмыскерлері тек қана қаржы жағынан ғана емес, психологиялық тұрғыдан да мемлекеттің гүлденуі, жоғарғы деңгейлі өмір салты үшін шабыттандырылып, Батыс елдеріндегі әдеттегі жұмыс уақыты таңғы тоғыздан кешкі беске дейін болса, жапондар аптасына тіпті 60 сағатқа дейін жұмыс істеген [4].

Ресейлік зерттеушілердің жұмыстарына сүйенсек, жапон халқының ұзақ өмір сүруіне гендік немесе географиялық факторлар әсер етпейді (алайда бұл екі факторды батыстық зерттеушілер ең басты себеп деп есептейді), дене жаттығулары, дұрыс тамақтану, күн тәртібінің сақталуы және уақытында тамақтану, қоғамдық жұмыстарға араласып, қоғаммен тығыз байланыста болу, ертеңгі күнге жоспар жасап, болашаққа сенімді болу және стресске қарсы тұра алатын қасиет деп есептейді батыс зертеушілері [5,6,7].

«Әр жапон азаматы еңбекқор дегенге келісесіз бе?» деген сұраққа 228 адам жауап беріп, оның 159-ы «Иә» деп жауап берген, яғни олар жапондардың ұлттық деңгейге расымен еңбекқор деген көзқарасқа келіседі деген сөз. Бұл өте кең таралған стереотип, неге десеніз әр қоғамның қараңғы жағы бар, ал Жапония да бұдан тыс қалмайды. Ресейлік шығыстанушы Куланов Александр «Жапонияның сырт келбеті» кітабында жұмысына өмірінің соңғы күндеріне дейін адал қызмет етуі еңбекқор жапондарға «индустриалдық құмырсқа» клишесінің қалыптасуына алып келді, алайда жапондардың өздері мұндай мазақ қылатын «ұлттың екінші атауымен» әлі күнге дейін күресіп келеді дейді [9]. Жапондарға ұлттық деңгейде еңбекорлық пен патриотизм тән. Алайда терезенің арғы жағында «Хикикомори» деп аталатын ешқандай қоғамдық жұмыстарға қатынаспайтын адамдар бар. Бұл проблеманың шектен тыс кеткені соншалық, Қазақстанда «Қазақстан-2030» деген стратегия бар болса, Жапонияда «2030 Проблемасына» осы айталған «Хикикомори» феномені жатады. 2010 жылы жарияланған статистика бойынша 15-39 жас аралығында жапон халқының 1,2 пайызы жұмыссыз отырса, 2016 жылы бұл деңгей 10 пайызға дейін көтерілген [9]. Бұл мәселемен күресіп келе жатқан Жапон Үкіметі 2019 жылға қарай хикикоморилердің саны 1,55 миллион адамға көбеюде деп қорқуда [10]. Сонымен, жапон халқының әр азаматы елінің дамуына үлес қосуда деген стереотипке төтеп бердік.

Әлеуметтік желілерде Жапония туралы көптеген «мемдер» өте көп. Солардың ішінде жапон экономикасы туралы: жапон экономикасын аниме ұстап тұр деген қате пікір де бар. Қазақстан жастарының бұл туралы көзқарасын білу мақсатында қойылған сұраққа 227 адам қатысып, оның 183-і «Жоқ, тек қана аниме емес» деп жауап берген. Жапонияны «Анимация патшалығы» деп атауы тектен тек емес. Тек бір мәселе: Жапония ішкі қаржысын аниме мен манга сату арқылы көбейте алмайтыны айдан анық. Керісінше Жапонияның 2016 жылғы шығарған экспортының әкелген табысы 10 квадриллион йенді құраса, оның 0,2 пайызы яғни 2 триллион йені ғана аниме-мангаға тиесілі [11]. Бұл цифр 2014 жылы 1,63 триллионды құрағандықтан, Қаржы Министрлігінің айтуынша жапон мәдениетін тарату және телевизия арқылы бұл табысты әлі де көбейтуге болады [12]. Не дегенмен АҚШ секілді алыппен салыстырғанда әлем бойынша анимация саласының 60 пайызы Жапонияға тиелісі екен. Мұның өзі Жапония үшін үлкен сәттілік.

Келесі қозғалатын екі стереотип жапондардың ас мәзіріне байланысты.

Біріншісі жапондардың етті қазақтардан азырақ жеуі туралы сұраққа жауап берген 260 адамның 212-і «Иә, аз жейді» деп жауап берген. TheJapanTimes журналының зерттеулері бойынша Жапонияның ең көп етті тұтынған жылы – 2001 ж. 40,2 кг. 2016 жылы бұл статистика 24,6 кг-ға түсіп кеткен [13]. Салыстырмалы түрде қазақстандықтар 2016 жылы 72,9 кг ет және шұжық тағамдарын тұтынған [14].

Ал екінші сауалнамадағы «Суши жапондар үшін қарапайым тағам түрі» стереотипі алғашқыға қарағанда расымен стереотип болып табылады. Жапондар сушиді күн сайын жемейді. Суши мейрамханалардың көптігі тек қана Қазақстанда ғана емес, көрші Ресей және батыс елдерінде де орын алады және сушидің шетелде арзан болуы Жапонияда да солай деген сөз емес. Сапалы және дәмді суши Жапонияда Қазақстандағыдай арзан бағаға табылмайды. Кішігірім фаст-фуд орындарында арзан болса да, жапондар суши мен сашимиді тек қана мейрамдарда ғана тағам мәзіріне қосады. Масс-медианың сушиді күнделікті тағам деп таратқандығынан бұл Жапонияға сай жалған стереотиптердің біріне айналып кеткенін көреміз.

Қорытынды

Жапонияда 1987 жылдан бері «Халықаралық ынтымақтыстық шетелдік жастарды шақыру арқылы нығайту» атты бағдарламасы іске асады. Ол арқылы Жапонияға Орталық Азия елдерінен студенттер шақырылып, мамандар дайындалады. Соның ішінде Жапония Қазақстандық жапон тілдерінің курстарын, жапондық мәдени шараларды қолдап қаржыландыруда. Біздің еліміздегі өз имиджін көркейту мақсатында Жапония жергілікті тіл мен мәдениет саласына қатысты шараларға үлкен қаржы мен гранттар бөледі. Көптеген студенттер шешендік өнер және шығарма жазу конкурстарын ұтып алып, Жапонияға бірнеше айға тегін оқуға шақырылады (Токио, Чиба, Окинава). Күншығыс елі мұндай мүмкіндіктердің 44 жобасын қолға алған, оның орташа сомасы 2 млрд. долларды құрайды екен [15].

КСРО құлап посткеңестік кеңістікте жаңа мемлекеттер тәуелсіздігін алған соң Жапония Орталық Азияға назарын аударды. 1992 жылдың қазанындағы Токио конференциясында Жапония «Азиялық мемлекет ретінде бұрынғы кеңестік елдерге өз көмегімізді тигізгіміз келеді» деп айтқан болатын. Бұдан Жапонияның Орталық Азияға, соның ішінде Қазақстан секілді дамушы елдермен қарым-қатынасын жақсартуын тағы бір себебі өзінің халықаралық оқшаулануының алдын алу. Жапондық ғалым Томохико Уяманың пайымдауынша Батыстың дамыған елдерінің арасындағы Жапония өз жалғыздығын жамау үшін Шығыс Азиядағы өзінің милитаристік өткені арқылы емес, Орталық Азия елдерімен мықты достық қарым-қатынасын құру арқылы қамтамасыз етуі керек [16].

Әлеуметтік желіде жасалған сауалнамадан көргеніміздей Қазақстан жастары Жапонияны бірінші орында аниме мен мангамен байланыстырады екен. Одан кейінгі орындардағы жапондардың талмай елі жұмыс істеуі, жапон мәдениеті мен күнделікті өмірлері туралы тек қана Қазақстанда ғана емес, басқа мемлекеттерде де таралған стереотиптерді атап көрсеттік. Жапонияны «қартайған» халық деп елестетек те, Жапонияның шын келбеті одан мүлдем алыс екеніне көз жеткіздік. Қазақстандықтардың Жапония туралы келесі бір көзқарасы – бизнес пен технология саласы. 2015 жылы жүргізілген сауалнамаға байланысты Орта Азия халықтары, соның ішінде қазақстандықтар Жапонияны Ресей мен Қытайдан кейінгі маңызды серіктес деп атаған. Ал Жапония, Корея немесе Қытайдың арасынан біреуін таңдау қажет болғанда, Орта Азия халқының көбісі Жапонияны сенімді және тұрақты қарым-қатынас жасаушы ретінде көрсеткен [17].

Жапонияның Қазақстанға «жұмсақ күш көрсетуін» неден көреміз десек, оның жауабы жоғарыда аталған аниме-манганың масс-медиаға кеңінен тартылуынан көре аламыз. Әрине қазақстандықтар үшін Жапонияның оң көзбен қарағаны, инвестиция құйып қаржыландырғаны өте жақсы. 1992 жылдан басталған екіжақты ынтымақтастық барысында жүргізілген жиналыстарда Жапония тек қана жоғарғы билік өкілдерінің арасында емес, сонымен қатар халық арасында жақсы

атпен танылуын қалайтынын атап өтті. Екіншіден, Қазақстанмен серіктес болуға деген ықыласын азиялықтарға ортақ біртектік арқылы көрсеткісі келеді. Мәдени және нәселді ұқсастық екіжақты ресми қатынастардың негізі болып құрылғаны бәріне мәлім. Үшіншіден, Қазақстанның Жапонияға тарихи өкпесінің болмауы Жапонияның Қазақстандағы имиджінің қалыптасуына оң әсерін тигізді.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1) «Азаттық» радиосының Томохико Уямамен сұхбаты: https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_ashorda_khan_tomokhiko_uyama/9498919.html
- 2) «Алаш арыстарын неге жапон тыңшысы деп айыптады» мақаласы: https://alashainasy.kz/kazak_tarihy/alash-aryistaryin-nege-japon-tyinshyisyi-dep-ayyiptadyi-60243/
3. Катасонова Е. (2009). Япония: поп-дипломатия и поп-культура // Мировая экономика и международные отношения. – № 2. – С. 56-63.
4. «Артық жұмыс істеуден қайтыс болуға болады ма?» BBC мақаласы: <http://www.bbc.com/capital/story/20160912-is-there-such-thing-as-death-from-overwork>
5. Доброхлеб, В.Г. Активное долголетие как проблема современной молодежи, М., 2012. – № 4. – С. 87-91.
6. Островская, И.В. Продолжительность активного долголетия, «Медицинская сестра», 2006. – № 6. – С. 14-17.
7. Савченко, М.Ф. Здоровый образ жизни как фактор активного долголетия» «Сибирский медицинский журнал», Иркутск, 2011. – № 4. – С. 138-143.
8. Куланов, А.Е. Обратная сторона Японии, 2011. – С. 54 – 352.
9. Koyama A, Miyake Y, Kawakami N et al. Psychiatry Res, 2010. – 69-74–176.
10. Hoffman, Michael (9 October 2011). "Nonprofits in Japan help 'shut-ins' get out into the open". The Japan Times Online.
11. Жапонияның ішкі табыстарының экономикалық секторларға бөлуі туралы мақала: https://www.esri.cao.go.jp/en/sna/data/kakuhou/files/2016/2016annual_report_e.html
12. Жапонияның ішкі табысының киноиндустриясына бөлуі туралы мақала: https://www.mpa-i.org/wp-content/uploads/2015/10/ECR2015_FinalReportEN_gr.pdf
13. Жапонияның етті тұтынуы туралы мақала: <https://www.japantimes.co.jp/news/2019/01/11/business/future-whale-meat-consumption-japan/#.XНJxOKAufU>
14. Қазақстанның етті тұтынуы туралы мақала: <https://www.zakon.kz/4917718-skolko-myasa-v-god-sedayut-kazahstansy.html>
15. Кочнева Е.Д. Япония как мировой лидер продвижения Soft Power. // Журнал «Дискурс-Пи». – Выпуск № 2-3
16. Уяма. Т. Политика Японии в отношении Казахстана. Есть ли стратегия? // Стратегические перспективы: ведущие державы, Казахстан и центральноазиатский узел. / Под ред. Р. Легволда. Кембридж, 2003. С. 212.
17. Opinion poll: image of Japan in the Central Asia region. April, 2015. // Ministry of Foreign Affairs of Japan: <http://www.mofa.go.jp/files/000076299.pdf>

Бейсенбаев Олжас Тусупбекулы

beisenbayev.olzhas@gmail.com

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Шығыстану факультеті

Қытайтану кафедрасының 2-курс PhD докторанты

Ғылыми жетекшісі: Сериккалиева А.Е. PhD доктор

«БІР БЕЛДЕУ, БІР ЖОЛ» ИНИЦИАТИВАСЫНЫҢ КОНЦЕПТУАЛДЫҚ НЕГІЗДЕРІ МЕН ПРОБЛЕМАЛАРЫ

2013 жылы ҚХР Төрағасы Си Цзиньпиннің Орталық Азия елдері мен Индонезияға сапарында алғаш рет «Жібек жолының экономикалық белдеуі»(丝绸之路经济带) және «21 ғасырдағы Теңіздегі Жібек жолы» (二十一世纪海上丝绸之路) идеясын жариялады. Бұл бастаманың осы аймақтарда таныстырылуы оның келешектегі сыртқы саяси принциптерімен байланысты болатыны заңдылық. «Жібек жолының экономикалық белдеуі» құрлық арқылы Еуропаға жетеді. Ал «Теңіз жолы» Қытайдан – Үнді мұхиты – Африка – Жерорта теңізі арқылы Еуропаға барады. Инициатива Қытайда 2014 жылы бекіткен бірқатар ұйымдардың қаржылық көмегімен және 2016 жылы 16 қаңтарда іске кіріскен «Жібек жолы» қоры арқылы жүзеге асырылуды. Қорға Бейжің 40 миллиард доллар қаражат салып, оның көлемін \$ 100 млрд.-қа жеткізуді көздеуде [1, 35 б.].

Қытай «Бір белдеу – бір жол» жобасы арқылы көршілес, жақын аймақпен ғана емес, стратегиялық маңызды мемлекеттермен де өзіне тиімді жағдайда байланысын нығайтады. «Жібек жолының экономикалық белдеуі» стратегиясы аясында Қытайдың аймақтағы экономикалық қатысуы арта беретін болғандықтан, оның аймақтық держава ретінде белсенділігі де артатыны сөзсіз. Дегенмен, халықаралық қауымдастықта осы инициативаға қатысты түсініспеушіліктердің бар екені белгілі.

2019 жылы сәуір айында Бейжіңде кезекті «Бір белдеу, бір жол» халықаралық ынтымақтастық Форумы өтеді. Қазіргі уақытта масштабты кездесуге қызу дайындық жүріп жатыр. Өйткені, аталмыш Форум ауқымы бойынша Еуразия кеңістігіндегі халықаралық жиындардан кем емес. Өйткені, 152 мемлекет пен халықаралық ұйым инициативаны қолдап отыр. ҚХР Төрағасы Тәуелсіздік мерекесіне орай жолдаған құттықтау телеграммасында ҚР Президенті Н.Назарбаевты айтулы Форумға арнайы шақырған еді. АҚШ бұрынғы Мемхатшысы Г.Киссинджер өзінің 40 жылдық саяси-дипломатиялық қызметінде Қытайға 50 рет барғанын «мақтанып» жазады. Ал, 2018 жылғы 7 маусымдағы Бейжіңге мемлекеттік сапарында Н.Назарбаев тек Си Цзиньпинмен 18 рет кездескенін тілге тиек етті. Осы аралықта 67 млрд АҚШ долларын құрайтын 127 құжатқа қол қойылған[2]. Қос мемлекеттің дипломатиялық байланысы орнаған уақыттан қарасақ, көршілік байланыстың қаншалықты маңызды екендігін бағамдауға болады.

«Белдеу мен жол» бойынша алғашқы форум 2017 жылы 14-15 мамырда Бейжіңде өтті. Әлемдік ақпарат агенттіктері форум жайында жарыса жазды. Оған 30-ға жуық мемлекет және үкімет басшылары, ірі халықаралық ұйымдардың жетекшілері қатысты. Атап айтқанда БҰҰ бас хатшысы А.Гутерриш, Ресей Президенті В.Путин, ҚР Президенті Н.Назарбаев, Халықаралық валюта қорының директоры К.Лагард, Дүниежүзілік банк президенті Джим Ен Ким бар.

Форум аясында өткен «Тығыз ынтымақтастыққа арналған саяси бірлескен қызмет» жиынында Н.Назарбаев «Белдеу мен жол» инициативасына - «өңірлік кооперацияның жаңа моделі» деген баға берді. Расында, АҚШ-тағы ішкі саяси тартыс, Еуроодақтағы дезинтеграция, әлемдік саяси және экономикалық орталықтардағы тұрақсыздық пен белгісіздік жағдайында Қытай әлемнің дамушы аймақ елдерін тың жобаға тарта білді. Белгілі ғалым, Стэнфорд университетінің профессоры Ф.Фукуяманың: «Бүгінде батыстың даму институттары бюрократия мен тәуекелді бағалауға байланып қалған уақытта, Қытай жедел түрде бос орындарды толтырып жатыр» деп айтқаны да бар еді[3].

Инициативаның 5 жылдық нәтижесіне келгенде Н.Назарбаевтың: «Жібек жолының нақты сұлбасы көріне бастаған кезде бұл макроөңірлік кооперацияның бірлескен стратегиялық үйлесімі қажет» деп атап өтуі де заңды[4]. Өйткені, инициативаны қолдаушы мемлекет көп, бөлінген қаражат ауқымды болғанымен, оның нақты мақсат-міндеті, үйлестіруші органдары, территориялық шеңбері белгісіз болып келді. Н.Назарбаев өз сөзін қорытындылай келе:

- «Үлкен Еуразияның біртұтас экономикалық кеңістігін құру;
- Транзиттік әлеуетті тиімді игеру үшін әкімшілік кедергілерді жою;

- Жобаларды бірлесе қаржыландыру, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар мен технологиялар трансферті орталықтарын, инновациялық компанияларды, венчурлық қорларды құру мәселелерін алға қойды.

«Цифрлық Жібек жолы» туралы жоғары деңгейде 2017 жылы 14 мамырда Бейжіңде өткен «Бір белдеу – бір жол» форумында айтылды. ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин өз сөзінде: «Біз «Бір белдеу – бір жолды» инновациялар жолына айналдыруымыз керек. Инновация – дамуға серпін беретін маңызды күш. Біз «үлкен деректердің», «бұлтты» технология мен ақылды қалаларды дамыту арқылы оларды ХХІ ғасырдың Цифрлық Жібек жолына айналдыруымыз қажет» деді [5].

Елбасы Н.Назарбаевтың ұсыныстары «Белдеу мен жол» инициативасы алғаш 2013 жылы Астанада жарияланған және оның күретамырында жатқан елдің өкілі ретінде өзекті болды. Себебі, «Белдеу мен жол» инициативасы мен «Нұрлы жол» инфрақұрылымдық бағдарламасын, Еуразия экономикалық одағына мүше елдерінің көлік-логистикалық, сауда-экономикалық байланысын жаңа инициативамен үйлестіру қажеттілігі туындады. Осы аймақта еркін сауда айналымын қамтамасыз ету үшін сәйкесінше жергілікті әкімшілік кедергілерін жою маңыздылығы да түсінікті еді.

2017 жылдың соңында Қытай үкіметі «Полярлық Жібек жолы» аталатын жеке тұжырымдаманы жариялады. (Китай официально заявил о намерении создать полярный Шелковый путь в Арктике [6] Одан бөлек, ақпарат құралдары мен ғылыми мақалалардан «Цифрлық Жібек жолы», «Әуедегі Жібек жолы, тіпті «Ғарыштағы Жібек жолы» деген атауларды жиі кездестіреміз [7]. Яғни, «Бір белдеу, бір жол» инициативасы концептуалдық тұрғыда халықаралық қауымдастыққа әлі де түсініксіз болып келеді. Демек, «Бір белдеу, бір жол» инициативасын іске асыруда бірқатар іс жүзіндегі проблемаларды айтпағанда, концептуалдық және институционалдық тұрғыда нақтыланбаған мәселелер бар.

Біріншіден, инициативаның институционалдық, салалық, географиялық шегі көрсетілмеген. Әрбір зерттеу орталықтары мен институттардың «сызып алған» карталары ғаламторды шарлап жүреді. Қазіргі уақытта «Белдеу мен жол» инициативасының статистикасына барлық көлік-логистикалық, сауда-экономикалық, мәдени қарым-қатынас көрсеткіштері енгізіліп жатады. Мемлекеттер арасындағы жан-жақты ынтымақтастық жетістіктері мен проблемаларының ішінде «Бір белдеу, бір жолмен» байланыс шекарасы ажыратылмаған.

Екіншіден, халықаралық сарапшылар өз зерттеулерінде аталған инициативаны әрқалай атайды: «Қытайдың жаңа жаһандық стратегиясы», «инфрақұрылымдық мегажоба», «сыртқы саяси және экономикалық инициатива», «экономикалық даму стратегиясы». Бастапқыда ғылыми қауымдастықта стратегия, кейін жоба, концепция, қазіргі уақытта инициатива ретінде орнықты. Қазақстандық эксперттер «бастама» деп қазақша аудармасын беруді де жөн көреді. Бірақ біз ағылшын тіліндегі «initiative», (қытайша - 倡议) сөзінің мағынасын бұзбай «инициатива» деп қолданған орынды деп санаймыз.

Үшіншіден, инициативаның нақты үйлестіруші органы жоқ, өйткені «Белдеу мен жол» еуропалық үлгідегі интеграциялық жоба емес. Еуроодақ немесе Еуразиялық одақты қарайтын болсақ, ең алдымен, Бірыңғай экономикалық кеңістік, Кедендік одақ, сосын Одаққа бірігіп, басқарушы органдар, үкіметаралық және парламентаралық комиссиялар құрылды. Ал «Белдеу мен жол» даму деңгейі әртүрлі мемлекеттердің арасында экономикалық дәліздер құру, трансқұрлықтық көліктік маршруттарды орнықтыру арқылы сауда айналымын, жергілікті жердегі инфрақұрылымды дамытуға ықпалдасуды көздейді.

Қысқаша айтқанда, концептуалдық тұрғыда бұл – Қытайдың алыс-жақын мемлекеттермен қатар даму философиясы. Сондықтан Қытай үкіметаралық жоғары органы құрмай-ақ аймақтық ынтымақтастықты нығайтуды көздеп отыр. Ондай функцияны біз назарға алып отырған «Бір белдеу, бір жол» Форумы және оның жанындағы Консультативтік комитет атқарады екен. Бірқатар эксперттердің айтуынша, Форум инициативадағы институционалдық вакуумды толтыруға септеседі. Дегенмен, ортақ үйлестіруші органның болмауы жұмыстың жүйесіне, проблемалардың консенсус арқылы шешілуіне кедергі келтіреді.

Фридрих Эберт қорының ұйымдастырған «Жаңа Жібек жолы және аймақтық кооперацияның болашағы» атты зерттеуге сәйкес [8], бүгінде Ресей «Белдеу мен жолды» жаһандық геосаяси жоба ретінде қарастырады және Батыс елдерімен текетірес барысында тек қана экономикалық емес, сыртқы саяси бонустарды алуды көздейді. Орталық Азия мемлекеттері бұл инициативаға салыстырмалы түрде прагматикалық ұстанымда. Яғни, осы аймақтағы эксперттік дискурста сәйкес, әлемдік геосаясаттың сойылына қарағанда, Қытайдың қатысуымен нақты экономикалық жобаларға назар аударылады. Соңғы жылдары Қытайдың «жұмсақ күші» мен қарыз қақпаны туралы да жиі қозғалып келеді. Қазақстан «Нұрлы жол» бағдарламасын байланыстырып, көліктік-логистикалық дамуға көңіл бөледі. «Темір жол дипломатиясының» өз жетістіктері бар. 2018 жылы қос елдің темір жол порттарынан өткен контейнерлік жүктің салмағы 13,9 млн тоннаға жетіп, бір жылда 38%-ға артқан. Ал, Қазақстан-Қытай сауда көлемі 20 млрд. АҚШ долларына жуықтаған. Мәселен, жақында Вьетнам-Қытай-Қазақстан-Еуропа бағытында темір жол транзиттік дәлізі іске қосылды. 2018 жылы Қазақстан-Вьетнам саудасы да 467,2 млн [9]. АҚШ долларына жеткен. Енді Қазақстан Оңтүстік Шығыс Азия мен Еуропа арасындағы тиімді байланыс көпірі болады. Қазақстан «Бір белдеу, бір жол» инициативасын осындай практикалық тұрғыда пайдаланып отыруы қажет.

2017 жылдың басы Қытай Төрағасының қайта сайлануы, «Белдеу мен жолдың» ХІХ партия Съезінде партия Жарғысына, Си Цзиньпин ойларының Конституцияға енгізілуіне байланысты сенімді басталды. Дегенмен, алғашқы «Белдеу мен жол» форумынан кейін аймақта және әлемдік масштабта бірқатар өзгерістер орын алды. Қытай мен АҚШ арасында сауда конфликтісі нақты іс-қимылмен жалғасып, саяси сипатқа көшті. Қытай мен Индия арасында шекаралық қақтығыс орын алды. Венесуэладағы ішкі тұрақсыздық Қытайдың «қабырғасына батты». Оңтүстік және Оңтүстік Шығыс Азия елдеріндегі «Белдеу мен жолға» қатысты ұстанымы, мемлекеттік қарыздар туралы ақпарат Қытайдың сыртқы имиджін қалыптастыруда кемшіліктердің бар екендігін көрсетеді. Ашық дерекке сүйенсек, биылғы Форумға Ресей Президенті В.Путин, Беларусь Президенті А.Лукашенко, Өзбекстан Президенті Ш.Мирзиёев және т.б мемлекет басшылары мен премьер-министрлер, ұйымдардың жетекшілері шақырылды. Форум барысында өткізілетін сессиялар, көтерілетін тақырып, қатысушылар мен олардың саны туралы мәлімет табу қиын. Дегенмен, Қытай «Белдеу мен жолды» іске асырудың бүгінгі межесінде бірқатар проблемалардың қалыптасқанын көріп отыр. Сәуір айындағы кезекті Форумда қордаланған мәселелер төтесінен қойылып, жоғарыда айтылған түсініксіз тұстардың басы ашылса, «Белдеу мен жол» бойындағы елдер үшін тиімді болар еді.

Қолданылған әдебиеттер

1. Губайдуллина М.Ш. Две стратегии – один путь: казахстанско–китайские отношения на новом Шелковом пути // «Один пояс – один путь»: Сотрудничество и устойчивое развитие сопредельных государств. – Алматы: Изд-во Қазақ Университеті, 2016 №1, 34 - 44 стр.
2. Н.Назарбаев Қытай Халық Республикасының Төрағасы Си Цзиньпинмен кеңейтілген құрамда кездесу өткізді / http://www.akorda.kz/kz/events/international_community/foreign_visits/nursultan-nazarbaev-kytai-halyk-respublikasynyn-toragasy-si-czinpınmen-keneytilgen-kuramda-kezdesu-otkizdi - 07.06.2018
3. Великая афера Китая «Один пояс — один путь» — Фукуяма / <https://365info.kz/2018/05/velikaya-afera-kitaya-odin-royas-odin-put-fukuyama> - 31.05.2018
4. Нұрсұлтан Назарбаев «Бір белдеу, бір жол» атты халықаралық ынтымақтастық форумына қатысты / http://www.akorda.kz/kz/special/events/international_community/foreign_visits/nursultan-nazarbaev-bir-beldeu-bir-zhol-atty-halykaralyk-yntymaktastyk-forumyna-katysty - 15.05.2017
5. ҚХР Төрағасы Си Цзиньпиннің «Бір белдеу – бір жол» форумындағы сөзі / http://www.xinhuanet.com/2017-05/14/c_1120969677.htm - 14.05.2017
6. Китай официально заявил о намерении создать полярный Шелковый путь в Арктике / <http://abctv.kz/ru/last/kitaj-oficialno-zayavil-o-namerenii-sozdat-polyarnyj-shelko>
7. Guo Huadong. Steps to the Digital Silk Road / <https://www.nature.com/articles/d41586-018-01303-y>
8. Новый Шелковый путь и будущее региональной кооперации / <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/moskau/14459.pdf>
9. Запущен трансконтинентальный ж/д маршрут «Вьетнам-Китай-Казахстан-Европа» / <https://strategy2050.kz/ru/news/apushchen-transkontinentalnii-zhd-marshrut-etnamitaiazahstanvropa> 52720 - 07.03.2019

Балбаева Ж.

Магистранка 2 курс

Научный руководитель: Phd Габдуллин К.Т.

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RELATIONS BETWEEN INDIA AND THE COUNTRIES OF THE CENTRAL ASIA IN THE ENERGY SECTOR

Abstract

Paper discuss the main problems and prospects of relations between India and Central Asian countries in the energy sector. Authors consider the features of external policy of India related to energy policy. The goal of the study is to identify the major problems and factors those affect on development of relations between India and Central Asian countries, and clarify the future cooperation directions with chosen countries. Research findings show that there are quite long list of problems in energy sector of India. Moreover, these findings help to identify a new directions and prospects for further cooperation with Central Asian countries.

Key words: Oil and Gas, NPCIL, Central Asia, Energy Policy

Introduction

Energy is an integral part of the economy and foreign policy of any country. From the uninterrupted supply of basic energy resources, especially hydrocarbons, depends on the functioning of the economy as a whole. Interruptions in supply have a negative impact on the pace of economic growth and the socio-political stability of the country. High economic growth rates are the main factor driving the growth of energy consumption. In turn, the expansion of demand for energy resources and high oil prices stimulate foreign policy activity, in other words, energy sets foreign policy priorities [1].

India, as a large importing country, has recently experienced an acute shortage of energy resources. Extraction of the main energy raw material - oil reached its peak. The production of natural gas is increasing, but consumption is ahead of the pace of development. Attempts to solve the problem at the expense of internal resources by initiating different supporting programs are difficult. Energy consumption is growing rapidly. Consumption growth stimulates the diversification of the energy policy of India aimed at the development of affordable and environmentally friendly energy resources - nuclear and renewable energy.

Main body

Currently, the level of use of nuclear and other types of renewable energy is not high, however, the share in the energy balance is gradually increasing. Another important energy product - gas by 2030 will occupy an important place in the consumption of energy resources. Although high oil prices contribute to the priority of expanding the use of other types of raw materials, oil will also be an important energy resource for the development of the economy. Coal and uranium in India are of poor quality, and production centers are located at a considerable distance from consumption centers. The use of thorium in nuclear power because of the high cost is currently unprofitable. Therefore, imports of coal, oil, gas and uranium will only increase.

In the Middle East, from where India imports mainly oil and gas, inter-state conflicts and internal political crises and revolutions periodically occur, which stimulates India to expand sources of energy imports, developing cooperation with other regions - Africa, Latin America, Asia-Pacific and Central Asia including [2].

When considering the role of the Middle East in India's energy security, it should be borne in mind that:

- The region has significant oil and gas resources. According to British Petroleum, oil reserves in the region amount to 101.8 billion tons or 54.4% of world reserves. Natural gas resources amount to 75.8 trillion. The region's share in world gas reserves is 40.5%. Oil and gas reserves are concentrated mainly on the continental shelf of the Persian Gulf. Saudi Arabian oil and gas reserves are estimated at 36.3 billion tons and 8 trillion cubic meters. Iran has 18.8 billion tons and 29.6 trillion cubic meters, Iraq 15.5 billion tons and 1.8 trillion cubic meters, Kuwait 14 billion tons and 1.8 trillion cubic meters, UAE 13.4 billion tons and 6 billion cubic meters, Qatar 2.7 billion tons and 25.3 trillion cubic meters, Oman 700 million tons and 700 billion cubic meters, Syria 300 million tons and 300 billion cubic meters and Yemen 300 million tons and 500 billion cubic meters [3];

- Oil in the region of high quality with low sulfur content, at a shallow depth, is located in large fields with developed infrastructure and does not require large investments. So, the development and production of oil in Saudi Arabia spends \$ 3 per barrel, which is significantly lower than in other regions where the cost of production is \$ 10-15 per barrel [4];

- Despite the high growth rates of oil and gas consumption, the region will retain its position as the main global exporter of hydrocarbons;

- Geographically, the region is located close to economically important areas of western and southern India.

India and Kazakhstan. In Kazakhstan, 19% of the world's explored reserves of uranium are concentrated. In 2010, uranium mining amounted to 17 thousand tons. The national corporation Kazatomprom plans to increase uranium production to 27 thousand tons by 2018.

During the visit of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to India signed a Joint Declaration on Strategic Partnership between Kazakhstan and India In January 2009. Earlier, Kazakhstan supported India during the meeting of the Nuclear Suppliers Group, at which it was decided to provide India with the opportunity to resume cooperation with the world community in the field of nuclear energy. The parties noted that this opens up great prospects for cooperation in the field of nuclear energy. The National Corporation Kazatomprom and the Nuclear Energy Corporation of India NPCIL signed a Memorandum of Understanding. This document reflects the interests of the two companies for cooperation in a wide range of issues: the extraction and supply of natural uranium to India, the supply of Kazakhstani uranium products in the form of fuel pellets and assemblies for India's nuclear power industry, and the exchange of experience in nuclear research. The total volume of deliveries is estimated at 2-2.5 thousand tons per year [5].

During the visit of Prime Minister M. Singh to Kazakhstan, an agreement on cooperation in civilian nuclear energy was reached between the two companies on April 2011. The parties agreed to develop cooperation in the field of science and technology within the framework of international nuclear regimes. Along with this, both companies are discussing the prospects of the Indian side supplying Kazakhstan with heavy water reactors under pressure of the PHWR type with a capacity of 220 megawatts, as well as the acquisition of NPCIL shares in the country's uranium mines (including by purchasing 50% of the deposits in nuclear power plants).

India and Uzbekistan. Promising is the development of cooperation between India and Uzbekistan in the nuclear field. The proven reserves of uranium in Uzbekistan in 2010 are 55,200 tons, while production is 2,400 tons. About 40 uranium deposits have been discovered in the country, among which 27 of the largest deposits are located in the Kyzyl Kum desert. The estimated uranium reserves in the Uchkuduk deposit are estimated at 230 thousand tons [6]. During the visit of the Prime Minister of India M. Singh to Uzbekistan in April 2006, the parties also discussed the prospects for uranium supplies to India and the involvement of India in the development of uranium mines in the Uchkuduk deposit.

India and Tajikistan. According to domestic experts in Tajikistan, 4% of the world's hydropower potential is concentrated, i.e. 527.06 billion kilowatt / hour per year with a power of 60.167 gigawatts, of which 50% or about 260 billion kilowatt / hour can be used at the current level of technology development. India's presence in the energy sector of Tajikistan is associated with participation in the country's hydropower projects. In May 2007, a Memorandum of Cooperation in the energy sector was signed between India and Tajikistan, which provides for provision of \$ 13 million to Tajikistan for the rehabilitation and modernization of the Varzob hydropower station (12 megawatts) [7]. As a result of the modernization of the station, its performance was doubled in 2015.

Cooperation of India and the countries of the Middle East in the energy sector is developing in the following areas:

- import of oil and liquefied gas to India;
- India's investment in the oil and gas infrastructure of the countries of the region;
- investment of the countries of the region in the oil and gas infrastructure of India;
- India's investment in the development and production of oil and gas fields in the countries of the region;
- investment of the countries of the region in the oil refining industry of India;
- India's investment in the petrochemical industry and the power industry in the countries of the region;
- investment of the countries of the region in the petrochemical industry and power industry of India;
- prospects for the construction of the Iran-Pakistan-India gas pipeline.

However, the prospects for further development of cooperation in the oil and gas sector are limited by a number of factors:

- the lack of a common border between them and the exit of the countries of Central Asia to the oceans.

Land communications between India and the countries of the region can pass through Afghanistan and Pakistan, Iran and the PRC, which creates additional barriers to the construction of pipelines from countries in the region to India. Oil and gas pipeline projects through Afghanistan and Pakistan pass through unstable areas of Afghanistan, as well as Baluchistan and Sindh. After the overthrow of the Taliban regime in Afghanistan in 2001, cases of terrorist attacks in the southern and south-eastern regions of Afghanistan became more frequent. In Balochistan, separatist organizations are periodically active in terrorist activities. In addition, the problem of Kashmir has not been resolved, which aggravates the Indo-Pakistani relationship. Prospects for the route through Iran are limited to US and EU sanctions on the country's energy sector. The option of building pipelines through the PRC is considered unpromising due to a number of circumstances: a border dispute between India and the PRC along the McMahon Line and the India-China competition in the energy sector. Prospects for oil imports to India through the existing CPC and BTC pipelines are limited by geopolitical, political and economic factors. CPC passes through the territory of Russia, and in the future oil is delivered by tankers through the Turkish straits Bosphorus and Dardanelles, the Suez Canal, the Gulf of Aden to the ports of India. Firstly, there are restrictions on the passage of tankers through the Bosphorus and Daradanella straits, as well as the Suez Canal due to environmental restrictions (the governments of Turkey and Egypt fear that an oil spill could cause an ecological disaster). Secondly, competition from EU countries. Oil on this route is designed for the European market. Thirdly, oil is pumped through the unstable countries of Egypt and Somalia (the coast of Somalia is periodically attacked by pirates). Fourth, quotas are in effect on the transit of Kazakh oil across Russia (this quota increased from 2 million tons in 1999 to 15-17.5 million tons in 2005) [8]. Kazakhstan is in favor of increasing the oil export quota on this route. Limiting the possibilities of the BTC is related to the problem of pipeline security. Thus, the pipeline passes near conflict zones: Nagorno-Karabakh, North Ossetia and Abkhazia, as well as Kurdistan;

- competition from American, Chinese, European and Russian companies in the Central Asian oil and gas market. Large fields (Kashagan, Tengiz, Karachaganak, Uzen, Kalamkas, Kurmangazy, Kenkiyak, Kumkol) are developed by American, European, Russian and Chinese companies. Due to geopolitical and political considerations, the Kazakhstani government prefers these companies when choosing an investor. The French company Total has acquired a share in the Kurmangazy deposit, which was claimed by the Indian company OVL. The Chinese company CNPC bought the Canadian company PetroKazakhstan from ONGC;

- high cost of Kazakh oil. The highest sulfur content in oil from the Kalamkas fields is 2.3% and Karazhanbas is 2.1%, which significantly reduces the quality of oil, and purification of oil from sulfur requires additional investments. Along with this, oil drilling in the Caspian Sea is associated with a number of technical problems. In the north, oil deposits are found at a depth of 5-15 meters, while in the south - up to 500 meters. In addition, the sea freezes in winter. The largest Kashagan field is being developed at a depth of 4,800 m. The hydrogen sulfide content is 19%. In addition, there are underwater mud volcanoes in the sea, which can cause explosions dangerous for coastal deposits. Thus, according to estimates by Indian analyst B.K. Singh, the cost of extracting and delivering Kazakh oil to the Indian market is \$ 13 per barrel, while oil from Saudi Arabia is estimated at only \$ 3 per barrel [9].

Conclusion

The struggle for energy resources, as well as the intensification of bilateral and multilateral cooperation in the field of energy are the main factors on which foreign energy policy is based. The ideological basis of India's foreign policy at different periods is the ideas of J. Nehru and M. Gandhi (neo-viruisism), neoliberalism and hyperrealism, which are based on the principle "economics is more important than politics". The synthesis of these ideological paradigms forms the external energy policy of India. The conceptual basis of the energy policy is to ensure the security of energy supply for the normal functioning of the economy. Disruptions in supply and rising oil prices lead to lower economic growth rates. In order to reduce the negative factor in

disrupting supplies and increasing oil prices, India is building a new energy strategy, the foundation of which is the diversification of sources of supply of energy resources.

References

1. Kak K. India's Strategic and Security Interests in Central Asia // Central Asia: Present Challenges and Future Prospects / ed. by V. Nagendro Rao, M.M. Alam. - New Delhi: Knowledge World, 2005. – P. 205-221.
2. Gujral I.K. Viewpoint: Civilization, Democracy and Foreign Policy. – New Delhi: Allied Publishers, 2004. – P. 251.
3. World Energy Outlook. International Energy Agency. – 2017 // <http://www.worldenergyoutlook.org/media/weowebiste/2017/WEO2008.pdf>.
4. Jatar S.C. Indian Energy Strategies and Central Asia // India and Central Asia / ed. by I. Banerjee. - New Delhi: Brunel Academic Publishers Ltd., 2004. – P. 302-313.
5. Azhar M. Natural gas: Emerging Indo-Gulf Energy Ties // India's Energy Security and the Gulf. / ed. by S.N. Manohar. - New Delhi: Academic excellence, 2007. – P. 64-88.
6. Khan J.A. India's Energy Security and the Arabic Gulf. - New Delhi, 2004. – P. 181.
7. Dishaw Mistry. Domestic and International Influences on India's Energy Policy, 1947-2008 // India's Foreign Policy. Retrospect and Prospect / ed. by Summit Ganguly. - London, 2010. – P. 323-342.
8. Manjeet S. Pardesi and Ganguly S. India and Energy Security: a Foreign Policy Priority // Indian Foreign Policy in an Unipolar World / ed. by Harsh V. Pant. London, 2009. – P. 99-131.
9. Mohammad R.A. Gas Pipelines and Regional Cooperation // South Asia Journal. - 2005, july-september. – P. 21-30.

Даулова Венера

студент 1 курса

специальности «Востоковедение»

КазНУ им. аль-Фараби

Научный руководитель:

Байсеитова Д.С.

ВЛИЯНИЕ КИТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ЯПОНИЮ

Особенно интенсивным воздействие китайской культуры происходило в течение VIII – IX вв. Это было время, когда Китай переживал период блистательного развития поэзии, живописи, иероглифики, архитектуры. «Китайские образцы были своего рода эстетической нормой, эталоном для японской культуры, но при этом они очень быстро «переплавлялись», окрашивались местными тонами». Даже буддизм с его разработанной космогонией, философией, системой религиозных догматов был кардинально переработан японской культурой. Уже упоминалось, что под влиянием даосизма, буддизм в Китае принимал различные формы, в том числе так называемого «Чань-буддизма». В Японии популярность получил именно этот вариант буддизма, при этом он был ещё видоизменён под влиянием синтоизма и в результате нового синтеза получил название «дзэн-буддизма». Огромное влияние на развитие японской культуры отмечено уже в период Хэйан (X – XII вв).

Для письма японцы применяют специальные знаки — иероглифы, которые были заимствованы из Китая. В Японии иероглифы так и называют: «Буквы (династии) Хань», или «китайские знаки» 漢字 (кандзи). Считается, что система китайских иероглифов появилась еще в 16 веке до нашей эры. Японский же язык до 5 века н.э. письменной формы не имел. Это было обусловлено сильной государственной раздробленностью. Япония была слабым государством, состоящим из множества княжеств, в каждом из которых была своя власть, свой диалект. Но постепенно к власти пришли сильные правители, в стране началось объединение княжеств, что повлекло принятие культуры и письменности самого могущественного в то время государства. Точно неизвестно, как китайская письменность оказалась в Японии, однако широко распространена версия о том, что первые иероглифы были привезены в страну буддийскими монахами. Адаптация китайской письменности проходила непросто, т.к. японский язык в грамматике, лексике, фонетике не имеет с китайским ничего общего. Изначально кандзи и китайские ханьцзы ничем не отличались друг от друга. Но сейчас между ними появилась разница: некоторые иероглифы были созданы в самой Японии — «национальные иероглифы» 国字 (кокудзи), некоторые получили другое значение. Да и после Второй мировой войны написание многих кандзи упростили.

Процесс заимствования завершился около 6 века нашей эры. Последствием этого стало наличие в японских кандзи нескольких чтений. Называются они оны (音読み – Onyomi) и куны (訓読み Kunyomi) или онное и кунное чтения. Онъёми это китайское чтение иероглифа, то есть это то, как японцы

услышали и записали китайское произношение того или иного знака, а кунъёми это японское чтение, то есть то как произносится по-японски слово, которому присвоили китайский иероглиф. Например, иероглиф 生 в китайском языке будет произноситься как shēng/шэн, японец будет слышать сэй, сё: (人生 дзинсэй, человеческая жизнь), но в японском языке этому иероглифу будет присвоено кунное чтение и:, и получится слово 生きる ikigu — жить. Существует общее простое правило, как определить, когда какое чтение использовать: если иероглиф употребляется как отдельное слово, то применяют кунное чтение, а если в сочетании с другими иероглифами, то используется онное. Однако не стоит забывать, что бывают и исключения в виде нетипичных чтений (読点 Tōten — запятая), есть иероглифы с несколькими чтениями (日 по онному чтению читается как nichī, jitsu, по кунному как hi), а также иероглифы, в которых отсутствует он (峠 Tōge – горный перевал) или кун (応じる ōjiru – отвечать, откликаться).

Японцы заимствовали из китайского языка не только иероглифы, но и их чтения. Услышав исконное китайское чтение какого-либо иероглифа, японцы пытались произнести его на свой лад. Так и произошло «китайское», или «онное» чтение – 音読(онёми). Например, китайское слово вода (水) – «shui», с учетом особенностей японского произношения превратилось в «суй». Некоторые кандзи имеют несколько онёми, потому что были заимствованы из Китая несколько раз: в различные периоды и из разных областей. Но когда японцы захотели использовать иероглифы для записи своих собственных слов, китайских чтений было недостаточно. Поэтому возникла необходимость перевести иероглифы на японский язык. Так же, как и английское слово «water» переводят как «みず», мидзу», китайскому слову «水» присвоили то же значение – «みず». Так появилось «японское», «кунное» чтение иероглифа – 訓読み, (кунёми). У некоторых кандзи может иметься сразу несколько кунов, а может и не быть совсем. Часто используемые японские иероглифы могут иметь и по десять различных чтений. Выбор чтения иероглифа зависит от многого: контекста, вкладываемого смысла, сочетания с другими кандзи и даже от места в предложении. Поэтому зачастую единственный верный способ определить, где чтение онное, а где кунное – выучить конкретные конструкции.

Почему японцы не откажутся от иероглифов?

Многие изучающие японский или китайский языки, часто задаются вопросом: почему столь неудобная система письма до сих пор существует? Иероглифы относят к идеографическим знакам, в начертании которых сохраняется хотя бы символическое, но сходство с изображаемым предметом. Например, первые китайские иероглифы – это изображения конкретных предметов: 木 – «дерево», 火 – «огонь», и т.д. Актуальность иероглифов в наши дни отчасти объясняется тем, что идеографическое письмо имеет некоторые преимущества перед фонографическим. С помощью одних и тех же идеограмм могут общаться люди, говорящие на разных языках, ведь идеограмма передаёт значение, а не звучание слова. Например, увидев знак «犬», кореец, китаец и японец прочитают иероглиф по-разному, но все они поймут, что речь идет о собаке. Другое преимущество – компактность письма, т.к. одним знаком обозначается целое слово. Но если у китайцев, например, нет альтернативы иероглифам, то у японцев есть слоговые азбуки! Не откажутся ли японцы от иероглифов в ближайшем будущем? Не откажутся. Ведь в силу огромного числа омонимов в японском языке, использование иероглифов становится просто необходимым. При одинаковом звучании, слова в зависимости от их значения записывают разными иероглифами. Что уж и говорить о японском менталитете, подразумевающем верность традициям и гордость за свою историю. А благодаря компьютеру разрешилась проблема, связанная со сложным написанием иероглифов. Сегодня набирать японские тексты можно очень быстро.

Почти все формы раннего искусства Японии находились под влиянием китайской культуры. В дальнейшем были разработаны новые стили, создавались школы японской живописи, но до начала периода Эдо (1603–1867) они так или иначе заимствовали различные приемы у китайских аналогов. Например, в основе некоторых стилей лежит шубакуда (термин, позаимствованный из Китая, обозначающий окраску черными чернилами).

Из источников известно, что к 640 г. в Японии построили 46 храмов, но почти все они были полностью разрушены, потому что сооружались из дерева и не могли устоять перед непогодой и пожарами, угроза которых существовала постоянно. К счастью, некоторые великолепные памятники сохранились; наиболее знамениты из них Золотой Зал (Кондо), пагода, крытая галерея и ворота монастыря Хорюдзи, основанного в 607 г. императрицей Суйко. Архитектурный стиль, в котором они выполнены, был распространен в Китае в VI веке и заимствован японцами из Кореи.

Если здания не являются точными подражаниями и показывают освоение японцами новых материалов и традиций, то изображения Будды либо привезены, либо очень похожи на китайские оригиналы.

Скульптура периода Хакухо обнаруживает сильное прямое китайское влияние, связанное с ростом технического мастерства. По большей части она представлена изображениями божественных персонажей, но существует и в светском или квазирелигиозном жанре, а именно - резные маски гигаку (параллелей которому невозможно найти ни в Китае, ни в Корее), использовавшиеся в церемониальных представлениях, на праздниках, проводившихся великими монастырями Нара. В буддийских образах заметно влияние не только танских моделей, но всего комплекса воздействий, сформировавшего танское искусство - развития суйской традиции вкуче с мотивами и веяниями континентального стиля.

Период Нара был золотым веком буддийского искусства в Японии. Японцы закончили стадию ученичества и стали полноправными мастерами, хотя и не порвали с китайской традицией. Напротив, почти во всех работах периода Нара отчетливо заметно танское влияние, и так как искусство тех дней было почти исключительно религиозным, японцы не могли развивать чисто национальный стиль, потому что не могли изменить идеалам буддизма, которые их вдохновляли. Существовали определенные жесткие каноны сюжета и трактовки, от которых нельзя было отступать, и поэтому японцы в общем следовали за идущими впереди китайцами, работы которых были так хороши, что в любом случае внушали глубокое уважение. Однако использование танских образцов отнюдь не было рабским подражанием.

Несмотря на сильное влияние китайской цивилизации, японцы сумели создать свою собственную самобытную культуру

¹Honna N. English in Japanese Society: Language within Society // Multilingual Japan. Clevedon – Philadelphia – Adelaide, 1995;

Loveday L.J. Language Contact in Japan. ASocio-LinguisticHistory. Oxford, 1996; Алпатов В.М. Американизация японского и русского общества по языковым данным // Российское востоковедение в память о М.С. Капице. Очерки, исследования, разработки. М., 2001

¹"If you want to speak like us, it's not enough to just learn Japanese. You have to relearn English, too." Philip Seifi. English words in Japanese. <https://www.lingualift.com/blog/gairai-go/>

¹ «... «гений» японцев заключается не в изобретении, а в адаптации тех или иных элементов культуры сначала из Кореи, потом из Китая, наконец, из Европы и США. В результате заимствованные элементы укоренились и живут самостоятельной жизнью, часто меняясь до неузнаваемости по сравнению с оригиналом ... В том числе это относится и к языку». (В.М. Алпатов. Заимствования из английского языка и жанровые особенности в японском языке nimko.narod.ru/Lib2/Alpatov_Yaponiya_yazyk_i_obschestvo.pdf

¹ В.М. Алпатов. Заимствования из английского языка и жанровые особенности в японском языке nimko.narod.ru/Lib2/Alpatov_Yaponiya_yazyk_i_obschestvo.pdf

¹ Magdalena CIUBĂNCAN. DECORATIVE ENGLISH IN JAPAN (<http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.cejsh-cd4c0667-4538-4a7e-8621-29039ce35916>).

Мажиткан Аяужан Ғалымқызы
Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ
Шығыстану факультеті
Шығыстану мамандығының
4 курс студенті

ҚАЗІРГІ СОЛТҮСТІК ЖӘНЕ ОҢТҮСТІК КОРЕЙ САЯСИ-МӘДЕНИ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ РОЛІ

Андатпа

Автор бұл мақалада Солтүстік және Оңтүстік Корей саяси-мәдени ынтымақтастығы туралы баяндайды. Сонымен қатар, автор Корей түбегінің жалпы қарым-қатынасы мен экономикалық, саяси жағдайын, бірігудегі жоспарлары мен жетістіктерін қарастырған. Және де осы бірігу жолында және Кореи түбегінің саяси-ынтымақтастық жолда бірігуіндегі Қазақстан Республикасы мен Қазақстандағы корей этносының рөлін, Қазақстанның ядролық қарусыздандыру тәжербіесінің Корей жарты аралының бірігуіне әсері қандай екендігін баяндайды.

Кілт сөздер: саяси-мәдени ынтымақ, ядролық қару, қарым-қатынас, саясат, Қазақстан, корей этносы.

1945 жылы екіге бөлінген бір мемлекет, әлі күнге дейін қарым-қатынасы жылдан жылға бәсеңдеудің орнына өршігіп, халқы мен тағдыры, тілі мен ділі бір екі мемлекет Оңтүстік және Солтүстік мемлекеттер болып өмір сүріп келе жатыр.

60 жыл бұрын Корей түбегінде қантөгіс аяқталды, себебі тарихқа «Корей соғысы» деп енген соғыс тоқтатылды. Бірақ сол кездегі ауыртпашылықтың ізі әлі де өшпеді. Не себептен? Себебі соғыс тоқтатылғанымен бейбітшілік орнаған жоқ. Тоқтатылды, бірақ, екі ел екі мемлекет болып қала берді. Сол соғыстың кесірінен көптеген отбасылар бір бірін көре алмай өмір сүріп келе жатыр.

Дегенмен, Корея түбегінің қосылуы соңғы жылдары ең ауқымды тақырыптардың бірі болып есептелді. Қазіргі таңда бүкіл әлем өзара тығыз байланысты болғандықтан, дүниенің кез-келген бөлігіндегі бұрқ ете түскен қақтығыс бүкіл дүниежүзілік қауымдастықтың экономикасына да, саясатына да әсер етеді. XX ғасырдың соңғы ширегінде әлемдегі ең танымал елдердің біріне айналған – Солтүстік Корея өзінің ықпалын Оңтүстік көршісіне және Қиыр Шығыстағы көршілес мемлекеттерге ғана емес, сонымен бірге бүкіл әлемдегі халықаралық жағдайларға да ықпалын тигізуде. Оның Қиыр Шығыстағы көршілес мемлекеттері – Қытай және Жапония. Кез-келген мемлекеттердің негізгі саясаты аймақтық қатынастарға, яғни онымен шекаралас жатқан мемлекеттерге бағытталады. Сондықтан, дүниежүзілік қауымдастықтағы бүгінгі және болашақтағы жағдайды дұрыс бағалай білу үшін Корей түбегіндегі саяси жағдайларға қатысты шынайы көзқарасты саралай білу қажет [1].

XXI ғасырдың алғашқы онжылдығының екінші жартысынан бастап біз Корей түбегінің көп жылдық «арқан тарту» деп аталатын жаңа әрі қауіпті кезеңінің бастамасына куәгер болдық. 1950-1953 жылдардағы соғыстан кейін Солтүстік және Оңтүстік Корей арасында болған соғыстың нәтижесін мойындамады және бейбіт келісімшарт жасаспады. Өткен ғасырдың 70-80 жылдары КХДР өз елінің қорғанысында Қытай мен КСРО үміт артты немесе өз талаптарын қоя отырып бірігуге де қарсы болмады. Көптеген жылдар бойы бірігуге үміт күтуге болмайтын еді. Себебі Пхеньяндағы кейбір қаны қызу адамдар ядролық қаруды қолдана отырып Оңтүстікті басып алудың мүмкіндіктері туралы да ойлайтынын жоққа шығаруға болмайды, дегенмен басшылықтағылар қазіргі кездегі өздеріне тән ұмтылыстардың әсерімен болса да мұндай қадамға барады деп айтуға болмайды. Күні кешеге дейін Корей түбегіндегі текетіретің қуаттылығы маусымдардың ауысып тұрулары сияқты болды. Дегенмен ешқайсысы да қауіпті қадам жасағылары келмейді – жаппай соғысқа екі жақ та дайын емес.

Екі елдің арасын бөліп тұрған демилитациялық зонада өткен кездесуде Солтүстік Корея спорт додасына 230 жанкүйер, 30 таэквондо шебері, 140 оркестр музыканттан тұратын делегация құрамын жіберіп, одан бөлек, Пхенянь көрші мемлекетте өткен жылдың наурыз айында өткен паралимпиада ойындарына 150 адамнан тұратын шағын құраманы аттандырғаны екі ел арасын жақындата түсті. Сондай-ақ спорт тарихында алғаш рет Олимпиада ойындарында екі елдің хоккейден әйелдер құрамасы бірлесіп, бір командада бақ сынағаны әлем саясаткерлері пікірлерін дәлелдей түсті. Оңтүстік Кореяның алдында көрші мемлекет делегациясының келіп-кетуін БҰҰ-ның Пхеньянға қарсы енгізген санкцияларын бұзбастан қамтамасыз ету міндеті қарастырылып, Оңтүстік Кореяның хоккей құрамасының жаттықтырушылары мен бірқатар консервативті көзқарастағы басылым өз спортшыларының «Солтүстік Кореямен бір командада өнер көрсетуі, олардың жеңіске жету ықтималдығын азайтады» деп наразылық білдіргенімен және ондаған мың адам мемлекет басшысынан келісімнің күшін жоюды талап етіп, онлайн петицияға қол қойғаны туыстас қос елдің бірігуіне қарағанда маңызды емес еді. Оңтүстік Кореяның Президенті Мун Чжэ Ин бұл қадамның қос мемлекеттің қарым-қатынасына оң әсер ететінін ерекше атап өтсе, Жапония премьер-министрі Таро Коно «Солтүстік Кореяның көршісіне жылы қабақ таныта бастауы, оған қарсы қолданылған санкциялардың оң нәтиже бергенін көрсетеді» деп есептейтінін жариялап, және әріптестерін экономикалық қысым шараларын өзгеріссіз қалдыруға шақырғаны белгілі [2].

Сонымен қатар 2018 жылдың 2 сәуірінде Оңтүстік Кореяның өркөмөнер тобы Солтүстік Кореяның орталық қаласы Пионянда (Пхеньянь) алғаш рет спектакл қойды. Бұл екі Корея арасындағы мәдени байланыстардың ең бір биік деңгейге жеткені. Қойылымды Солтүстік Корея басшысы Ким Жоң Ун (Kim Jong Un/Ким Чен Ын) және бірқатар үкімет лауазымдылары көрген. Бұл Ким Жоң Унның алғаш рет Оңтүстік Корея өркөмөнер өкілдерімен кездесуі. Ол қойылымнан кейін оңтүстік корейлік өркөмөнер өкілдерімен кездесіп, қойылымға оң бағасын берген. Екі Корея арасындағы жоғары деңгейдегі қарым-қатынастың біртіндеп жақсаруына екі елдің өркөмөнер үйірмелері де ықпал етті.

Пиончаң қысқы Олимпиадасында Солтүстік Корея көркемөнер тобы арнайы қатысты және Оңтүстік Корея президенті Мүн Жайнмен кездескен болатын. Осы айдың соңында екі Корея басшылары тарихи кездесуін өткізді. Және де бұл кездесу Корей түбегі қайшылығының шешім табу нүктесі болды.

Тағы айтып кетер болсақ Корея Республикасы мен КХДР-ның бірігуіндегі Отанымыз Қазақстанның рөлі: 2018 жылдың мамыр айының 18-ы күні Алматы қаласында Корея түбегінің бірігуі консультативті кеңесінің қанатындағы “Тхоньиль” академиясы құрылды. “Тхоньиль” академиясының міндеті: Қазақстанда тұрып жатқан корей азаматтарына (корейин) және де Қазақстан Кәрістер Ассоциациясының мүшелеріне корей тілімен мәдениетін үйрету [3].

19-ы күні Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінде үлкен мерекелік іс-шара өтті. Іс-шара барысында Корей түбегінің бірігуі жөнінде Ким Г.Н “Корей түбегі түбінде бірігеді” атты лекциясы оқылды. Және де, Корея Республикасының әртістері мен атақты жұлдыздары, КХДР-дың мемлекеттік театр әртістері мен Қазақстанның мемлекеттік Корей театры әртістері бір сахнада өнер көрсетті.

Бұл іс-шараны өткізу оңайға түспеді. Не себептен? Іс-шараны 2018 сәуір айына жоспарлағанымен ұйымдастыру 2017 жылдың тамыз айынан басталған еді. Себебі Солтүстік корей азаматтарын Қазақстанға шақыру оңайға түспеді. 2017 жылдың қазан айында Москвада орналасқан Солтүстік Кореяның елшілігіне ресми хаттар жіберілді. Себебі Қазақстанда Солтүстік Кореяның дипломатиялық елшілігі жоқ болған себептен. Жіберілген ресми хаттар жауабын жарты жылдан аса уақыт күтуге тура келді. Және сол жұмыстың барлығын атқарған Қазақстан Кәрістер Ассоциациясы болған еді.

Және де Қазақстанның ең үлкен ықпалының бірі ол Қазақстанның қарусыздану тәжірибесі Корей түбегіндегі демилитаризация мәселесін шешуге пайдалы болуы мүмкін. Тәуелсіздік алғаннан бері Қазақстан ядролық қарусыз әлемді қолдайды. Экс президент Нұрсұлтан Назарбаев жаппай қырып-жою қаруынан болатын ықтимал қауіптер санын азайтуға бағытталған бірқатар бастамаларды іске қосты. Бұл тек Қазақстанға ғана емес, сондай-ақ халықаралық қоғамдастыққа да қатысты. Экс президент өзінің басты шешімдерінің бірі Қазақстанның ядролық қарудан бас тартуы екенін айтады. Және БҰҰ-ның 100 жылдығына орай ядролық қарусыз әлем құрудың басталуын ұсынды.

Өткен жылдың 24 қазанында Астанада Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының Қазақстан Республикасындағы Корей Республикасының Елшілігімен бірлесіп ұйымдастырған «Корей түбегіндегі жағдай және ядролық қаруды таратпаудағы Қазақстанның рөлі» атты халықаралық дөңгелек үстел өтті.

2012-2015 жылдарға арналған Оңтүстік Кореяның Қазақстандағы елшісі Паек Чу-Хэн ядролық қару мәселесі бойынша елдердің ұстанымдары туралы әңгімелеп берді:

- Мен Қазақстанның ядролық қарусыздану үлгісі туралы және Президент Назарбаевтың экономикасын, қоғамдастығын қалай дамытқаны туралы жаздым және Корея халқынан өте үлкен жауап алдым.

- Қазір біз Корей түбегінің ядролық қарусыздануына белсенді түрде дайындық үстіндеміз. Осыған байланысты Солтүстік Кореяның экономикасын дамыту жоспарын белсенді түрде насихаттауда. Егер Корея өзінің ядролық бағдарламасынан бас тартса және өз күштерін өз экономикасын дамытуға бағыттаса, бізді жарқын болашақ күтеді.

Біз ядролық қарусыздандыру және экономикалық даму туралы пікір алмасу үшін осында келдік. Осы жерде жұмыс істеген кезде, мен қазақстандық мінез-құлық үлгісін жиі атап өттім. Бұл Солтүстік Корея үшін өте маңызды. Дегенмен, қазіргі уақытта Ким Ченнн мырзаның мұндай қаруы бар, бәлкім, қару-жарақ пен зымырандардың көмегімен халықты тамақтандыруы мүмкін. Сондықтан Оңтүстік Корея Президенті Мун Джэйн Солтүстік Кореяның көшбасшысы Ким Чен Ынмен экономикалық даму және ядролық қарусыздандыру мәселесі бойынша белсенді жұмыс жүргізуде. Менің ойымша, келесі жылдың басында Америка Құрама Штаттары мен Солтүстік Корея арасындағы саммит болады және бұл прогресс. Сондықтан біздің жақсы тату көрші елдерден, соның ішінде Қазақстаннан қолдау қажет, - деп айтып өтті.

Неге Солтүстік Кореяға ықтимал үлгі ретінде Қазақстан туралы айтуға болады. Әрине, біздің жағдайымыздың арасында көптеген айырмашылықтар бар: Қазақстан совет қаруын мұра етті, ал Солтүстік Корея өзі дамыды. Іс жүзінде көптеген ұқсастықтар бар. Кеңес Одағы құлағаннан кейін Қазақстан ядролық арсеналдың иесі болды. Солтүстік Корея өзінің негізгі одақтасынан айырылғаннан кейін ядролық арсеналды ойлап жатыр. Қазақстан халқы ядролық сынақтардан қатты зардап шекті. Солтүстік Корея халқы да жарылыста болған бомбадан зардап шекті. Ядролық қаруға үлкен қаржы жұмсалды. Сондықтан, Қазақстан Президенті атап өткендей, Қазақстан тәжірибесі Солтүстік

Кореяның кейбір аспектілері бойынша іс-әрекеттерге арналған практикалық нұсқаулық бола алады [4].

Қазақстан Ресей, АҚШ және Украинадан кейінгі 4-ші ядролық арсеналға ие болды. Осы арсеналмен біз бірінші рөлде болар едік. Бұл Солтүстік Кореяның арсеналынан бірнеше есе артық. Ядролық қарудан басқа, бізде көмірді іске қосу қондырғылары, Семей ядролық сынақ полигоны болды, Қазақстан уранды өндіруге өте белсенді қатысты. Біз зерттеу реакторлары мен, әрине, басқа да материалдардың үлкен көлемін орналастырдық.

Сонымен, бірге біз ядролық державалардан, әсіресе Құрама Штаттар мен Ресейден үлкен қысым көрсеттік. Елде анти-ядролық маңызды көңіл-күйлер болды. Бізде «Невада-Семей» антиядролық қозғалысы болды. Екінші жағынан, бізде ядролық әлеуетті сақтап қалу мүмкіндігін ескере отырып, әңгімелер болды, олар негізінен ұлтшыл күштер тарапынан айтылды. Бұл опциялар бірден жойылды.

Бізде осы арсеналға ие білікті кадрлар мен құралдар жоқ - бұл ядролық қарудан еркін таңдау туралы шешім қабылдау үшін маңызды фактор болды. Ақыр соңында жағдайды толық талдау жүргізілгенде, біздің дипломаттарымыз ғана емес, сондай-ақ тәуелсіздіктің алғашқы кезеңдеріндегі біздің сарапшылар Қазақстанның ядролық қару туралы шешіміне елеулі әсерін тигізді.

- Біз қазір қандай да бір нақты міндеттемелердің болмауы. Негізінен - бұл кейбір уәделер. Әрине, КХДР қарусыздану үшін қауіпсіздік кепілдіктерін және кейбір экономикалық пайдасын алуға тиіс. Қазақстан сияқты. Ең бастысы - сенім жасау. Корей аралық диалог тараптар арасындағы сенімнің қайта қалпына келуіне ықпал етеді. Мен ядролық қарусыздандыру тез процесс емес екенін ерекше атап өткім келеді. Солтүстік Корея сынақ алаңын немесе зымырандық сынақ алаңын бұзғаны жақсы, бірақ ол әлі де ядролық әлеуетке ие. Ең бастысы, біз Солтүстік Кореяның ядролық қарусыздыққа айналуын қалай қамтамасыз етеміз? Егер біз екі Кореяны біріктірудің перспективалары туралы айтатын болсақ, онда бұл процесстен ядролық қарудан бас тарту керек. Бірақ КХДР дереу ядролық қарусыздандыру физикалық және саяси себептерге байланысты қабылданбайды. Ядролық қарусыздандыру дипломатиялық тәсілдермен, келіссөздермен, қауіпсіздік кепілдіктерімен, конструктивті және транспаренттік қарым-қатынаста болуы тиіс. Бірақ кейбір кезеңдер мен белгілі бір мерзім болуы керек.

Сонымен, Корей түбегіндегі оң өзгерістер ядролық қаруды таратпауды күшейту аясында стратегиялық диалогқа жаңа серпін береді. Қазақстан, ядролық қарусыздану жаһандық қозғалысының белсенді қатысушысы ретінде, тараптардың жағдайын жақындатуға бағытталған күш-жігерді құптайды және осы үдерісте жан-жақты көмек көрсетуге дайын. Сарапшылардың диалогы және екі Корея арасындағы қарым-қатынасты дамытудың болашақ траекториясын талқылау бейбіт процестің ажырамас бөлігі және бейбітшілікті нығайтуға қосқан үлесі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ким Г.Н. Объединения Кореи неизбежно. Сеул, 2014
2. <https://egemen.kz/article/174559-qos-koreya-kelissoez-zhurgizedi>
3. <https://e-history.kz/ru/publications/view/4606>
4. Ким Г.Н. Корееведение в СНГ: прошлое, настоящее и будущее. https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKEwiVz1i53hAhUN86YKNfLAAAcQFjABegQIARAB&url=http%3A%2F%2Fworld.lib.ru%2Fk%2Fkim_o_i%2Fk10rtf.shtml&usq=AOvVaw0LjTXZPa43pGLJ85EerJeW

Смаков С.Т.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Түркітану» мамандығының
4 курс студенті
Жетекші: Жанатаева Б.Г.
Аға оқытушы

ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯ БІЛК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨЗГЕШЕЛІКТЕР

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан Республикасы әлемге танымал болып, ғасырларға тең жолдан өтті. Қазақстанның бастамалары бүгінде бүкіл әлемге танымал. Еліміз алыс-жақын жұрттармен аралас-құралас байланыста, стратегиялық әріптестікте Орталық Азия өңіріндегі тұрақтылықтың негізі болып келеді. Қазақстан тәуелсіздігін алған күннен бастап әлемдік аренада сан түрлі салаларда реформа жасап, елдің әлеуетін көтеру және көп векторлы саясат ұстанып, өңірлік мәселелерді шешуде белсенді қатысу арқылы өзін мойындатып келеді. 28 жылда жеткен жетістіктерге қарай отырып, елбасының

таңдап алған саяси жүйесінің дұрыс екендігін әбден мойындауға болады. Дегенмен, кемшіл тұстары жоқ дей алмаймыз, оны тарих дәлелдей жатар. ҚР-ның тұңғыш президентінің күніне арналған халықаралық конференцияда сөз алған Қасымжомарт Тоқаев: *Әлемдік тәжірибе көрсеткендей әлеуметтік-экономикалық реформаның сәтті өтуі, ішкі тұрақтылықты және қорғанысты нығайту саяси жүйеге ғана байланысты емес, мемлекетті басқару сапасына да тәуелді. Динамикалық дамып жатқан елдерге президенттік, сол сияқты парламенттік, конституциялық және абсолютті монархиялық республикалар да жатады. Тіпті халықтық демократияға жатқызуға болатын саяси жүйелердің құлап жатқан мысалдары аз емес.*— деп айтқан еді.[1]

Бұл пікірге толықтай келісе отырып, саяси жүйелердің қайсысы, яғни мемлекеттік басқару формаларының: президенттік республикалар, президенттік-парламенттік республикалар, атқарушы билік премьер-министрдің қолында болатын парламенттік республикалар, парламенттік монархиялар, дуалистік монархиялар, абсолюттік монархиялар, бірпартиялы жүйелі мемлекет-тер, әскери диктатура қандай жағдайда тиімді екенін анықтаймыз; теориялық анықтамалар беріп, тарихына тоқталамыз.

Мемлекеттік басқару түрі дегеніміз – саяси билік кімнің, қандай ұйымның, қандай субъектінің құзырында екендігін көрсететін ұғым. Қазіргі кезеңде мемлекеттік басқарудың үш түрі бар: монархия, конституциялық монархия және республика. Қазіргі кезеңдегі дүниежүзіндегі мемлекеттік басқарудың негізгі бағыты— республикалық мемлекет түріне өту. Сол себептен мемлекеттік басқарудың осы түріне кеңінен тоқталамыз. Республиканың өзінің бірнеше түрлері бар. Қазіргі кезеңде дүниежүзінде көп қолдау тапқан және ең көп орын алатыны демократиялық республикалар. Олардың өзі үлкен үш топқа бөлінеді: президенттік республика, президенттік-парламенттік республика және парламенттік республика.

Президенттік республиканың белгілері:

1. Екі жүйелі сайлау.

Президенттік және парламенттік сайлаулар әрқайсысы өз алдына бөлек өткізіледі.

2. Үкімет президентке тәуелді.

3. Атқарушы биліктің және мемлекеттің басшысы президент. Үкімет те президенттің қарамағында болады. Президенттік республикаға жататын мемлекеттер, мысалы, АҚШ, Ресей, Қазақстан (президенттік-парламенттік басқару түріне жақындап келеді), Түркия (жуырда ғана тізімді толықтырды), Португалия, Мексика және т.б.

Президенттік-парламенттік республиканың белгілері:

1. Екі жүйелі сайлау: президенттік және парламенттік сайлаулар әрқайсысы өз алдына бөлек өткізіледі.

2. Парламент парламенттік сайлауда жеңіп шыққан саяси партиялардың уәкілдерінен қалыптасады.

3. Президент – мемлекеттің басшысы. Үкімет Президенттің алдында жауапты. Үкімет мүшелері Парламент палаталарына есепті. Президенттік-парламенттік республикаға жататын мемлекеттер, мысалы, Франция, Австрия, Ирландия, Польша, Финляндия және т.б.

Парламенттік республиканың белгілері:

1. Сайлау бір жүйелі. Тек парламент сайланады.

2. Парламентте ең көп орын алған саяси партияның жетекшісіне премьер-министрлік (атқарушы билік) және мемлекет басшысы міндеті жүктеледі.

3. Үкімет парламентке тәуелді. Парламенттік республикаға, мысалы, Германия, Италия, Индия, Израиль және т.б. жатады. XX ғасырдың соңғы ширегінде мемлекеттік басқару түрлерінің, жалпы демократияның дамуына байланысты шын мәніндегі демократиялық республиканың жаңа деңгейлері қалыптаса бастады. Олар - азаматтық қоғам және құқықтық мемлекет. [2]

Жұмыстың мақсаты алғаш Қазақстанның тәуелсіздігін таныған, әлемнің 17-ші экономикасы, түбіміз бір Түркия мемлекетінің саяси жүйесін Қазақстан саяси жүйесімен салыстырып, сараптама жүргізу. [3] Жақында ғана референдум нәтижесінде парламенттік жүйеден президенттікке өткен Түркия салыстыруға, зерттеу жұмыстарын жүргізуге жақсы мысал. Қазіргі саяси жүйеге келу себептерін айқындап, болашақ талаптарына жауап беру үшін қандай өзгерістер орын алуы тиіс зерттеп, өз ой-пікірімізді білдіреміз.

Жұмыстың маңыздылығы халықаралық қатынастардың шиеленісуімен, Қазақстанның ішкі саясатына, экономикасына сыртқы күштердің, доллар бағамының әсер етуімен, ғылыми-техникалық дамудың жеделдеп, 4-ші индустриялық революцияның келуімен түсіндіріледі. Интеграциялық процестер кешеуілдеп, Дональд Трамптың келуімен популизм мен ұлтшылдық белең алып барады. [4] Мұндай көріністерді Brexit, Түркияның Ресеймен қайта жақындасуынан да көре аламыз. [5,6]

Жанжалдар ауқымының артуынан экономикалардың күйреуі, тұрғындардың жағдайының төмендеуі, жаппай миграцияға ұшырауына әкеліп соғуда. БҰҰ бағалауы бойынша «араб көктемінен» Таяу Шығыс елдерінің экономикалық зардабы 614 млрд долларды құрап, босқындар саны 65 млн адамнан асқан.[7]

Еуропаның босқындар мәселесін шешуге дайын болмауы – ұлтшылдықты жаңғыртып, мұның өзі Еуропалық Одақтың өз ішінде дағдарыс туғызды.[8]

Қазіргі әлемде көпполярлылық үрдіс берік қалыптасуда. Бүгінде аймақтық құрылымдардың ұстанымымен санаспауға болмайды. Мәселен, БРИКС, ШЫҰ, АСЕАН тәрізді ұйымдардың іс-қимылы баршаға мойындалды.

Сирия, Либия, Йемен, тіпті Ирактың өзі 25 жыл бұрын орнықты, өз игілігі өзіне жететін елдер болатын. Қазір бұл елдер халықаралық шиеленістің қызған ошағына айналды. Бұл жағдайларда Ресейдің геосаяси рөлі елеулі арта түсті, Сирияға әскерін енгізу арқылы стратегиялық бастаманы өзіне алды. Аймаққа өз ықпалын Иран да күшейтуге тырысуда. Ақыры Ресеймен тайталасуға алып келген Украинада болып жатқан жағдайдың елестету де қиын еді.

«Өркениеттер қақтығысы» шындыққа айналды. Негізгі діндер арасында ғана емес, конфессиялардың ішінде: шейіттер мен сүнниттер, православ пен католиктер арасындағы қарама-қайшылықтар мен жанжалдар ушығып барады.[9]

Ядролық қарусыздану ең бір өзекті мәселе ретінде қалуда. Жаппай қырып жоятын қарудың таралуына жол бермеу үшін қолдан келгеннің бәрін жасау қажет. Мұндай жойқын қару ИЛИМ, «Боко Харам», «Әл-Каида» сияқты террорлық ұйымдардың қолына түссе не болмақ.

Қазіргі әлемдік құрылыста Орталық Азияның рөлі көтерілуде. Орталық Азияға, әсіресе ауған жайтына әлемдік державалардың айрықша назар аударуы мұқтаждық. Бүгінде орталықазиялық мемлекеттердің барлығының күш-жігері аймақтағы таза ауыз суы, есірткі тасымалы, адам саудасы, трансшекаралық өзендер түйіндерін шешуге бағытталуы тиіс.

Дүниежүзін қаржылық, экономикалық дағдарыстар алаңдатуда. Сондықтан экономикалық проблемаларды шешуге саясаттан тыс тұратын, мүлде жаңа, шын мәніндегі инновациялық ұстанымдар қажет.

Өткен жылдардың басты саяси оқиғасы АҚШ-тағы президент сайлауы десек артық айтқандық емес. Дональд Трамптың жеңіске жетуі әлемдік саясатқа, бірқатар елдердің ішкі өміріне тікелей әсер етіп жатыр.

Алдағы он жылдықтарда технологиялық ең дамыған мемлекеттер ғана алға озып кетеді. Олардың соңынан ғылыми-техникалық жетістіктерді игерген орташа дамыған елдер қатары ұмтылады. Алайда мемлекеттердің негізгі бөлігі дамудан тыс қалып, оның салдары әлемдік қауіпсіздікке кері әсер етерлігі күмәнсыз. Жұмыссыздық 200 млн-нан асып 1 млрд адамға жетеді, мұның өзінің ғаламның игілікті әрі қауіпсіз дамуына тигізетін салдары тым ауыр.[10]

Саяси тұрақсыздық, экономикалық кризистер, технологияның жаңа деңгейге жетіп, жұмыссыздық тудырған шағында Қазақстан ұстанымы қандай болмақ, мемлекетті басқару формасы жаңа әлем талаптарына жауап бере ала ма, қандай өзгерістер қажет осы сынды сұрақтарға жауап ізделінеді.

2018 жылдың шілде айында президенттік сайлауда жеңіске жетке Түркия президенті Реджеп Тайип Ердоган ресми түрде ескі парламенттік жүйені бір орталыққа шоғырланған президенттік жүйеге айналдыруды бастады. Жаңа жүйенің негізінде ел ішінде авторитарлық билік жүргізу жатыр және түрік сыртқы саясаттын құруда да терең салдары болатыны сөзсіз, әсіресе Батыспен.

Бұл жүйеге көшу халықаралық жағдайлардың жан-жақты өзгеріске ұшырап жатқан кезеңінде орын алды. Түркияны және басқа да мемлекеттерді либералдық құндылықтарға шақырушы Батыс бүгін керемет “шың басындағы қаладан” алыс. Ұлтшылдық пен популизм Атлантиканың барлық тұсына тарауда. Президенті Дональд Трамптың “Америка бәрінен бұрын” саясаты көп салалығымен, еркін саудамен және либералдық құндылықтарды қорғаумен ерекшеленетін әлемдік тәртіпті бұзып жатыр.[11] Еуропалық Одақ Brexit-ке байланысты іштей әлсіреп, әлеуметтік сенімді жоғалтуда. [12] Жағдайды Қытай, Иран және Ресей сынды дамушы мемлекеттер сенімді әрекеттері арқылы ұшықтыра түсуде.

2018 жылдың шілдесінде түрік президенті Реджеп Тайип Ердоган ресми түрде парламенттік жүйеден президенттікке ауысуға әкімшілік шаралар қолдана бастады. Бұл өзгерістер түрік мемлекетінің ішкі билігіне, сондай-ақ сыртқы саясатына тікелей әсер етеді. Парламенттің заң шығару мүмкіншілігі мен жауапқа тарту құқықтары алынып тасталынды. Осман кезеңінен бері «үш Н» (Harbiye, Hariciye және Hazine) ретінде белгілі қарулы күштер, сыртқы істер министірлігі және қазынашылық бұрын соңды болмаған қысымға тап болды. Тәуелсіз азаматтардың қоғамдық кеңестігі және БАҚ құқықтары тарылды.

Жаңа жүйеге көшу Түркия-Батыс арақынасына әсер ететін екі маңызды параллельді процестерге себеп болды. Біріншіден, соңғы жылдары Түркияның демократия көрсеткіші айтарлықтай төмендеп кетті. 2018 жылы Freedom House 1999 жылдан бері алғаш рет Әлемдік бостандық есебінде Түркияны Бостандығы жоқ деп классификациялады.[13] Тиісінше, Түркияны Батыспен байланыстырушы құндылықтар әлсіреуде. Екіншіден, мұсылман әлемінің лидері болғысы келетін Ердоганның қысымымен Түркияның дәстүрлі сыртықы саясаты, әсіресе Батыспен бүлініп жатыр. Мұның барлығы Түркияның одақтастарымен арадағы мәселелерін көбейтетіндігі таңғалдырарлық емес.

Түркияда қаншама жылдар бойы басқару жүйесі парламенттің қол астында болды. Сонымен қатар, әскери биліктің парламентке бағынбауы тағы да тәуелсіз күштің болуын қамтамассыз етті. Бұл дегеніміз атқарушы билік халықтың көңілінен шықпайтын шешімдер қабылдап жатса халық әскерге жүгіне алатындығын білдіреді. Дегенмен, мұның теріс жағы да бар екенін ұмытпағанымыз абзал. Әскер басшыларына сыртқы күштер әсер етіп елде бірнеше төңкеріс орын алды. Әрбір төңкеріс экономикалық дағдарысқа себепші екенін ескерсек саяси қақтығыстар нәтижесінде елдің әл-ауқаты нашарлап кетпекші.

Қазақстандағы көппартиялықтың қалыптасу тарихы Ресейдің саяси өмірімен тікелей байланысты болды, себебі Қазақстан 1731жылдан бастап 1991жылға дейін алдымен Ресейдің, кейін Кеңес Одағының құрамында болды.

1905 жылы Ресей патшасының арнаулы манифесінен кейін ашық түрдегі партиялар қалыптаса бастады. Оның бірі -Конституциялық демократия (кадеттер) партиясы болды. Әлихан Бөкейханов және тағы басқа да қазақ зиялылары осы партияға мүше болып кірді. Кейін Ә.Бөкейхановтың бастауымен 1905 жылдың желтоқсанында Орал қаласында Қазақстанның 5 облысынан делегаттар съезі шақырылды. Мұнда кадет партиясының қазақ бөлімі құрылып, осы партияның бағдарламасы қабылданды. Бірақ Ресей кадет партиясы да, 1917 жылғы ақпан революциясынан кейін пайда болған Уақытша үкімет те қазақ халқына байланысты ұлт және жер мәселелерін шешуде ешбір қызмет жасамады. Осының бәрі Ә.Бөкейханға кадет партиясынан шығып, “Алаш” партиясын құруға мәжбүр етті.

“Алашорда” үкіметінің негізін қалаған Әлихан Бөкейхан мемлекетті дамытудың озық үлгілерін ұсынған. Әлихан Бөкейхан Мәйдзи бағдарламасын жүзеге асырудың нәтижесінде артта қалған аграрлық елден 21 жылда әлемнің ең дамыған мемлекетіне айналған Жапонияның тәжірибесін үлгі етіп, Алаш мемлекетін 20-25 жылда әлемнің төріне жеткізуді жоспарлады. Алаш көсемі жапондардың тәжірибесін қазақ еліне сол қалпында орната салмай, халқының өзіндік мәдениеті мен салт-дәстүрінің негізін сақтай отырып жетілдіруді көздеді.[14]

Еліміздің жаңа тарихындағы саяси партиялардың өмірге келуі 1990 жылдан басталды. Осы жылы азаматтық-демократиялық «Азат» қозғалысы (АДҚ) елімізде алғашқы саяси ұйым ретінде тіркелді. «Азат» қозғалысының басында С.Ақатай, М.Шорманов, М.Есеналин секілді ұлтжанды азаматтар тұрды. 1991 жылы «Қазақ КСР-індегі қоғамдық бірлестіктер туралы» Заң қабылданды. Осыған сүйеніп парламенттік тұрғыдағы Қазақстанның Республикалық партиясы (ҚРП) – «Азат» құрылды. 1992 жылғы маусым айында «Азат» және ұлттық-демократиялық «Желтоқсан» партиясы бірігіп, бір партия құру туралы шешім қабылдады (Ұлттық-демократиялық «Желтоқсан» партиясы 1990 жылы «Әділет», «Ақиқат», «Азамат» т.б. ұйымдардың негізінде құрылған болатын). 1992 жылдың 26 желтоқсанында осы біріккен «Азат» партиясы ресми түрде тіркеуден өтті.

1990-1992 жылдары Қазақстан қоғамында демократиялық процестердің қарқындап дамуына сәйкес саяси күштердің бір жағынан барынша белсенділік іс-қимылдары көрініс тапса, екінші жағынан бей-берекет әрекеттер де орын алды. Осы әрекеттер әртүрлі саяси ұйымдардың пайда болуына ұйытқы болды. Мысалы, «Тәуелсіз кәсіподақ орталығы» және шетелдік қорлармен байланыс жасаған «Социал-демократиялық партиясы», «Бірлік», «Русская община», «Казактар одағы» т.б. ондаған ұсақ партиялар мен қозғалыстар өмірге келді. Еліміздегі жасампаз күштердің бағытын бір арнаға тоғыстыру мақсатымен 1993 жылы «Қазақстанның халық бірлігі одағы» құрылды. Оның жетекшісі (лидері) болып Президент Н. Назарбаев сайланды. Алғашқы төрағасы С.Әбдірахманов, ал сол жылдың аяғында болған съезде төрағалыққа Премьер-министрдің орынбасары Қ. Сұлтанов сайланды. Бұл одақ елдегі саяси ағымдарды тұрақтандыру, бір арнаға түсіру жолында үлкен жұмыстар жасады. Осы жылдары Қазақстанның Аграрлық партиясы, «Ақ жол» демократиялық партиясы, Республикалық «Отан» саяси партиясы, Республикалық «Асар» партиясы», Қазақстанның социал-демократиялық «Ауыл» партиясы, «Қазақстанның Азаматтық партиясы», «Қазақстанның Коммунистік партиясы», «Қазақстанның патриоттары партиясы», «Руханият» партиясы ресми түрде тіркеуден өтті.

1997 жылы кейбір қозғалыстар мен партиялар ұсынған пікірлерді қолдай отырып, Қазақстан Үкіметі саяси күштер жетекшілері мен билік өкілдерінің қатысуымен пікір алысуға «дөңгелек үстел»

құруды қолға алды. Саяси партиялар мен бірлестіктер заңды түрде жұмыс істеуге мәртебе алды. Қазақстандағы көппартиялықтың дамуына зор әсер еткен 1998 жылғы қазанның 7-і күні ҚР Конституциясына енгізілген Заң болды. Осы Заң бойынша ҚР парламенті Мәжілісіне «он депутат барабар өкілдік жүйесі бойынша және біртұтас жалпыұлттық сайлау округінің аумағы бойынша партиялық тізімдер негізінде сайланады» деп жарияланды. Осы Заң қабылданған соң бір жылдан кейін, 1999 жылдың 10-шы қазанында Қазақстанда ең алғашқы көппартиялық негізде Парламентке жалпыхалықтық сайлау өткізілді. Елдің Президенті Н.Ә.Назарбаев бұл күнді: «Осы сайлау біздің Қазақстан үшін көппартиялық демократияның туған күні» - деп атады. Сол күнгі сайлаудан бастап еліміздегі саяси партиялардың өкілдері Қазақстан Республикасы парламенті Мәжілісіндегі депутаттық орындарға сайланатын болды. Бұл еліміздегі демократияның негізгі белгілерінің бірі — көппартиялықтың қалыптасуының басты көрінісі болып табылады. 2006 жылы 22 желтоқсанда «Отан» партиясының кезектен тыс съезінде Қазақстан қоғамындағы ынтымақтастықты нығайту мақсатымен «Асар», Азаматтық және Аграрлық партиялар «Отан» партиясымен қосылып, біртұтас саяси партияға айналды. Съездегі осы партиялардың 346 делегаты партияның «Нұр Отан» деген жаңа атын мақұлдап бекітті. Қазақстан Конституциясына 2007 жылғы 21 мамырда енгізілген өзгертулер бойынша, Мәжіліске 98 депутат партиялық тізім негізінде сайланатын болды. 2007 жылғы 18 тамыздағы Мәжіліс сайлауында «Нұр Отан» жетекші саяси партия болып қалыптасты. Бұл партия бүгінгі таңда Қазақстандағы ең қуатты, халықты көп қамтыған, ұйымшыл қоғамдық-саяси күш.

Қазақстанда 2007 жылы Парламенттің екі палатасында да депутаттар саны көбейтіліп, премьерді таңдау кезінде саяси партия фракциялары президентпен кеңесу мүмкіндігін алды. Дегенмен тұтастай алып қарағанда, конституциялық реформа керісінше саяси-билік жүйесінде, әсіресе 2010 жылы Ұлт Лидері статусы арқылы президент дәрежесін көтерді. [13]

2007 жылдың 16 мамырында Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев Парламент палаталарының бірлескен отырысында сөз сөйлеп, елдің Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу жөніндегі заң жобасын депутаттардың қарауына ұсынды.

Елбасы: *Мен Конституцияға өзгерістер енгізуде басқару жүйесі президенттік республика ретінде сақталып, бірақ Парламент өкілеттігін мейлінше кеңейту бағытындағы жолмен жүруді ұсынамын. Бұл бізді президенттік республикадан президенттік-парламенттік моделге көшіретін болады,* - деп мәлімдеді. [14]

Конституцияға енген түзетулер әлемдік саяси жүйенің өзгерістеріне жауап беруге, мемлекет және азаматтық қоғам институттары арасындағы арақатынасты нығайтуға, заң шығарушы биліктің дәрежесін көтеруге тиісті болды.

Өткізілген реформалар әрі қарай мемлекет институттары мен қоғамды демократияландыруға бағытталған. Конституцияға өзгертулер енгізілгеннен кейін парламент Қазақстан Республикасының Президенті туралы, Қазақстан Республикасының Парламенті және депутаттар статусы туралы, Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы, Қазақстан Республикасындағы Сайлау туралы заңдар жинағы қабылданды.

Мемлекет басшысы Мәжіліс санын 107 депутатқа дейін көбейтуді ұсынды, яғни 98 депутат пропорционалдық жүйе бойынша сайланады, ал 9 депутатты Қазақстан халықтары ассамблеясы ұсынбақ. Сондай-ақ, Сенат санын президенттік квотаны ұлғайту есебінен арттыру ұсынылып, ол 7-ден 15 депутатқа дейін көбейеді. Олардың бірқатары Қазақстан халықтары ассамблеясымен тиісті кеңесуден кейін тағайындалатын болады. [14]

Президент өкілеттілігінің біразы Парламентке берілді. Парламент Үкіметті, Конституциялық Кеңесті, Орталық Сайлау комиссиясын, Есеп комитетін жасақтауда және жұмыстарын қадағалауда көбірек мүмкіншілікке ие болды. Сенат статусы да күшейтілді, Парламенттің Конституциялық заңдардың және Мәжіліс уақытша жұмысын тоқтатқанда заң қабылдай алады.

Ұсынылған заң жобасына сәйкес, Үкіметті жасақтаудың жаңа тәртібі бойынша Премьер-Министрді Президент саяси партиялар фракцияларымен кеңескеннен кейін және Парламент депутаттары көпшілігінің келісімінен соң тағайындайтын болады.

Үкіметті жасақтау және оның функциясының жаңа тәртібін құрудың басты салмақ парламенттің негізінде болатынын атап көрсеткім келеді. Енді Премьер-Министрді, яғни барша Үкіметті бекітудегі басты рөлді Парламент атқаратын болады.

Азаматтық қоғам институттарын жан-жақты барынша жетілдіруге және мемлекетпен арақатынасы гармонияда ұстауға бағыт алынды. Сондай-ақ, толықтай ішкі сұраныстарға жауап бере алатындай жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі жаңғыртылды. Соттардың еркіндігін күшейтуге бағытталған конституциялық деңгейде сот және құқықтық реформаларға жаңа импульс берілді.

Өлім жазасын кесу өкілеттілігі тарылтылып, тек қана адам өліміне себеп болған террорлық әрекеттерге қатысы барларға және соғыс уақытында өте ауыр қылмыс жасағандарға қолданылатын болады. Қазақстан шарттарында сай бұл өлім жазасынан бас тартумен бірдей. [15]

Қазақстан алдыңғы қатарлы реформатор мемлекеттің бірі, мұны халықаралық рейтингтер дәлелдейді. Елбасының ұсынған «Бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі Ұлт жоспары – 100 нақты қадамды» жүйелі бағдарламасы нақты мысал. 2017 жылдың 24-ші қаңтарында өткен мемлекеттік билік тармақтары арасында өкілеттіктерді қайта бөлу мәселелері жөніндегі жұмыс тобының отырысында Нұрсұлтан Назарбаев: *Мен ұсынған бес институционалдық реформаның бірін іске асыру Үкіметке экономика саласында қосымша атқарушылық өкілеттіктер беруді көздейді. Бұл орайда қорғаныс қабілетінің, сыртқы саясаттың, мемлекеттік басқарудың, Конституцияны қорғаудың және мемлекеттік билік тармақтары арасында тиімді жұмысты қамтамасыз етудің негізгі мәселелері Президенттің құзырында қала береді,* – деді.[16]

Билік тармақтары арасындағы қарым-қатынасты конституциялық деңгейде теңгерімді ету. Осы реформаның аясында Үкіметті жасақтаудағы Парламенттің рөлін күшейтеміз. Парламент сайлауында жеңген партия Үкімет құрамын анықтауға түбегейлі ықпал ететін болады. Бұл министрлер кабинетінің өкілетті билік алдындағы жауапкершілігін арттырады. Тиісінше, биліктің заң шығарушы тармағының атқарушы билікке бақылауын күшейтеді. Айтылған екі бағыттың қай-қайсысы да жауапкершілік пен кәсібилікті арттыру арқылы мемлекеттік басқару тиімділігін күшейтеді.

Қауіпсіздік кеңесі туралы жаңа заң Нұрсұлтан Назарбаевтың өкілеттілігін арттыра түспек. Қауіпсіздік кеңесі туралы жаңа заң Кеңестің өкілеттігін мейлінше кеңейтеді. Осыған байланысты нормативтік құқықтық базаны, соның ішінде құқық қорғау және арнайы қызмет органдарының жұмысын реттейтін құжаттарды егжей-тегжейлі зерттеу қажет, – деді Қазақстан Президенті. 2018 жылдың мамыр айында Парламент заңды қабылдады. Заңға сәйкес Қазақстан Республикасының Қауіпсіздік Кеңесі ішкі саяси тұрақтылықты сақтау, конституциялық құрылысты, мемлекеттік тәуелсіздікті, аумақтық тұтастықты және халықаралық аренада Қазақстанның ұлттық мүдделерін қорғау мақсатында Қазақстан Республикасының Президенті құратын және Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетін қамтамасыз ету саласында бірыңғай мемлекеттік саясат жүргізуді үйлес тіретін конституциялық орган болып табылады. Қауіпсіздік Кеңесінің мүшелері президент және Қауіпсіздік Кеңесі төрағасының шешімімен анықталады.

Қауіпсіздік Кеңесінің және Қауіпсіздік Кеңесі Төрағасының шешімдері міндетті болып табылады және Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, ұйымдары мен лауазымды адамдарының мүлтіксіз орындауына жатады.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентіне – Елбасына оның тарихи миссиясына байланысты Қауіпсіздік Кеңесін Төраға ретінде басқару құқығы өмір бойы тиесілі. Бұл заңның ең басты жаңалығы елбасыға, Қазақстан Республикасының тұңғыш президентіне, Қауіпсіздік Кеңесін өмір бойы басқару құқығы беріледі. Заңнамаға сай оның құзырына кеңес мүшелеріне бұйрық беру кіреді, ал кеңес мүшелеріне – қазіргі президент, парламенттің екі палата спикерлері, премьер-министр, мемлекеттік хатшы, президент әкімшілігінің басшысы жатады. [17]

Түркия өзінің тарихи орналасуына байланысты Сириядағы, Ирактағы жағдайларға араласуға мәжбүр. Бір жағынан осы жағдайларды Түркия өз пайдасына шешіп алғысы келеді, яғни мұсылман әлемінде мықты державаға айналу орайы келіп түсті. Мұны Мьянмарда болған оқиғалардан бақай аламыз. Қазіргі ел президентінің Түркияға Осман империясы тұсындағы абырой мен күшті қайтарғысы келетіндігі де жасырын емес. АҚШ-пен болған арадағы кикілжің кезінде Еуропалық мемлекеттер қолдаудың орнына керісінше қарсы шығып жатты. Бұл Түркияның ЕО-қа кіреміз деген векторынан Ресей және Қытайға ауысты. ЕО-қа кірудің басты талаптарының бірі елде толық демократияның орын алуы. Билік парламенттің қолында болуы тиіс. Сондықтан елде референдум өткізіп, парламенттік билік жүйесінен президенттікке аусуын осының көрінісі деп айта аламыз. Биліктің президенттік болуы біраз дамуды тежейтіні белгілі, бірақ Түркияның жағдайында қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін тиімді жол. Түркия – әскери держава екендігін ұмытпағанымыз жөн, қажет болған жағдайда өзін-өзі қорғауға шамасы жетеді. Парламенттік жүйеден президенттікке өтуді агрессия ретінде қабылдап жатқандарда жетерлік. Соңғы сәтсіз төңкеріске себепші болған әскерилердің билігін азайтып, парламентке тікелей бағындырса бұл да дұрыс шешім болатын еді деп есептейміз. Ал, Қазақстан баяу түрде президенттік жүйеден президенттік-парламенттік жүйеге ауысып келе жатыр. Мұны бірнеше факторлармен түсіндіруге болады. Біріншіден, тәуелсіз мемлекетімізде бір ғана президент болды. Нұрсұлтан Назарбаев тарихи міндетіне байланысты толық парламенттік билікке ауыстыра алмас еді. Екіншіден, Қазақстан қос алып мемлекеттің ортасында орналасқан, яғни геополитика тұрғысынан билік алғашқы жылдары саясаткерлердің арасында құрмет пен абройға ие тұлғаның қолында болғаны дұрыс. Бірақ,

2021 жылы Қазақстан тәуелсіз ел болғанына 30 жыл толмақ. Осы уақыт ішінде жетістіктер де, кемшіліктер де орын алды. Еуропа және бір қатар Азиялық мемлекеттер парламенттік жүйенің табысқа бастар жол екенін көрсетті. Билікті халық өзі тандайды, халықтың өзі басқарушы. Бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып мәселені шеше алатын парламенттік билік жүйесі Қазақстанды жарқын болашаққа жетелейді. 2020 жылғы сайлауда келетін жаңа президентпен қатар жаңа билік жүйесі орнайды деп сенеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://www.zakon.kz/4670367-uspekh-razvitija-strany-zavisit-ot-kachestva-upravleniya-gosudarstvom,-a-ne-formy-pravleniya> Успех развития страны зависит от качества управления государством, а не формы правления
2. Саясаттану. Б.Өтемісов, Қ.Қарабала. – Ақтөбе, 2011. 193 б.
3. <https://www.investopedia.com/insights/worlds-top-economies/> The World's Top 20 Economies
4. <https://www.rbc.ru/opinions/politics/04/05/2016/5729ec8a9a794785aa3e7152> Феномен Трампа: как популизм и национализм помогают в предвыборной борьбе
5. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887> Brexit: All you need to know about the UK leaving the EU
6. <https://inosmi.ru/politic/20180816/243007016.html> Россия и Турция объединятся в один фронт?
7. <https://www.bbc.com/russian/news-37945892> ООН оценила потери от "арабской весны" в 614 млрд долларов
8. www.dw.com/ru/миграционный-кризис-в-европе/a-44427250 Миграционный кризис в Европе: осторожно, двери закрываются
9. <https://news.un.org/en/story/2018/01/1000901> Unemployment to remain high, quality jobs harder to find in 2018 – UN labour agency
10. For a survey of Turkey's problems with the United States and the EU, see Amanda Sloat, "The West's Turkey Conundrum," (Washington, DC: Brookings Institution, February 2018), <https://www.brookings.edu/research/the-weststurkey-conundrum>
11. Eduard SoleriLecha, FundaTekin, Melike Janine Sökmen, "It Takes Two to Tango: Political changes in Europe and their Impact on Turkey's EU bid," (Cologne, Germany: University of Cologne, April 2018), http://www.feuture.uni-koeln.de/sites/feuture/user_upload/Online_Paper_No._17_D2.2..pdf
12. "Freedom in the World 2018: Turkey Country Report," (Washington, DC: Freedom House, 2018), <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/turkey>
13. <http://www.akorda.kz/kz/events/memleket-basshysy-nursultan-nazarbaev-tungysh-prezident-ult-koshbasshysy-turaly-zannamaga-ozgerister-men-tolyktyrular-engizu-zhonindegi-zand> Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев Тұңғыш Президент, Ұлт көшбасшысы туралы заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізу жөніндегі заңдарға қол қойған жоқ және осыған байланысты Қазақстан азаматтарына, ел Парламентіне, «НұрОтан» Халықтық-демократиялық партиясының Саяси бюросына үндеу жолдады
14. Саясаттану. Б.Өтемісов, Қ.Қарабала. – Ақтөбе, 2011. 193 б.
15. <http://www.akorda.kz/kz/events/memleket-basshysy-nursultan-nazarbaev-parlament-palatalarynyn-birlesken-otyrysynda-soz-soilep-eldin-konstituciyasyna-ozgerister-men-tolyktyr> Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев Парламент палаталарының бірлескен отырысында сөзсөйлеп, елдің Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу жөніндегі заң жобасын депутаттардың қарауына ұсынды
16. <http://www.akorda.kz/kz/events/memleket-basshysy-nursultan-nazarbaev-parlament-palatalarynyn-birlesken-otyrysynda-soz-soilep-eldin-konstituciyasyna-ozgerister-men-tolyktyr> Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев Парламент палаталарының бірлескен отырысында сөзсөйлеп, елдің Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу жөніндегі заң жобасын депутаттардың қарауына ұсынды
17. http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/meetings_and_sittings/elbasy-memlekettik-bilik-tarmaktary-arasynda-okilettikterdi-kaita-bolu-maseleleri-zhonindegi-zhumys-tobynyn-otyrysynda-katysty Елбасы Мемлекеттік билік тармақтары арасында өкілеттіктерді қайта бөлудің мәселелері жөніндегі жұмыс тобының отырысын ақатысты
18. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38039248#pos=26;-3 ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН О Совете Безопасности Республики Казахстан

Смаков С.Т.
ҚазҰУ
«Түркітану» мамандығының
4 курс студенті
Жетекші: Жанатаева Б.Г.
Аға оқытушы

Әлихан Бөкейхан – мотивация бастауы

Әлихан Бөкейхан ХІХ ғасырдың ІІ жартысында дүниеге келген, қазақтың маңдайына туа біткен, қазақтың қазақтығын сақтап қалуға сүбелі үлесін қосқан ұлы тұлғалардың бірі және бірегейі. Тарихтың қиын қыспақ кезеңінде елдің қамы үшін ормантанушы, экономист, тарихшы, этнограф, әдебиеттанушы аудармашы, саясаткер сынды қызметтерді атқарған.

Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан — қазақ елінің саяси «Алаш» қозғалысының лидері, ұлттық Алашорда үкіметінің төрағасы, ғұлама ғалым ормантанушы, есепші, тарихшы, энциклопедист, этнограф, әдебиеттанудың негізін қалаушы, аудармашы, саясаткер, көсем сөз шебері. ХХ ғасыр басындағы қазақтың зиялы ортасын жарып шыққан мемлекет қайраткері, ұлт-азаттық қозғалыстың серкесі, әдебиетші Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан — Алаштың саяси элитасының дамуына тікелей әсер еткен тарихи тұлға.

Алғашқы білімді Ә.Бөкейхан жергілікті молдадан алған: «Жасынан зерек, алғыр өскен Әлиханды әкесі 1879 жылы Қарқаралыға апарып, жергілікті молданың қолына оқуға береді». Бастауыш мектепті бітіргеннен кейін, ол Қарқаралыдағы үш жылдық училищені бітіреді. 1886 жылы ол Омбыдағы 4 жылдық техникалық училищеге қабылданады. Бұдан кейін ол Санкт-Петербурдағы императорлық Орман институтына түсуді көздеп, Омбы техникалық училищесінің директорына өтініш хатпен барады. Ә.Бөкейханның псевдонимдері: «Қыр баласы», «Сын степей», «V», «Киргиз степняк», «Туземец», «Қ.Б.», «Ф.Б.», «А.Б.». [1:105]

20 жасында Санкт-Петербурға келген Ә.Бөкейхан сол кездегі ресей саяси элитасының студенттік ортасында болған. Ормантану институтында оқып жүріп, Императорлық университеттің құқықтану мамандығын экстерн түрде бітіріп, В.И.Ульяновпен бірге емтиханды үздік тапсырған. Ленинді өз білгірлігімен мойындатқан Ә.Бөкейхан бұл рухани достықты қазақ шекарасын бекіту үшін де пайдаланды.

Орман институтын ойдағыдай бітіріп, Ә.Бөкейхан 1834 жылы Омбыға оралады. Осы жерде қоғам, саяси қайраткер, әдебиеттанушы, ғалым ретінде шыныға түседі. Патшалық тәртіптің қуғын-сүргініне де ұшырап, екі рет заңсыз абақтыда отырғаны белгілі. Жастайынан елдің бүгінгі мен ертеңін ойлап, түн ұйқысын төрт бөліп күрескен тұлға. Мемлекеттіліктің негізі тіл, әдебиет және тарих екендігін жақсы түсінген Әлихан Бөкейхан ғылым жолына түскен. [1:105]

Әдебиеттанушы Әлихан Бөкейхан өз халқының мұң-жағдайын өте жақсы білді. Қатыгез орыс саясатының халықты жою мақсатын іштей сезіп, оның алдын алуға тырысқан. Профессор Д. Қамзабекұлының Ұлттық Қауіпсіздік комитетінің мұрағатынан тапқан “Алқа” атты тарихи құжатта ғалымның шығармашыл қазақ зиялыларының басын қосып, оларға сол кезеңдегі қазақ халқының әдебиет жағдайын жіті түсіндіріп, келер қауіпті де болжап көрсеткен.

“Қазақ әдебиеті тоғыз жолдың торабында тұр. Артында бір жол, алдында мың жол. Мың жолдың ішінде өзен өрлегені де, шөлге улегені де, барса келері де, барса келмесі де бар. Қазақ әдебиетін мынау мың жолдың тарауына алып келіп, аңыртып тұрған – тұрмыс. Қазақ тұрмысы орыс тұрмысымен, орыс тұрмысы арқылы Ауропа [Еуропа] тұрмысымен соқтығуы қазақ әдебиетінің орыс әдебиеті екпініне, орыс әдебиеті арқылы Ауропа әдебиеті екпініне кез келуі тас пен жапалақтың жапалағы өлмек, әрине, қазақ тұрмысы қирамақ, әрине, қазақ әдебиеті еліктемек.” [2:130]

Қазақ әдебиетін Еуропа әдебиетімен салыстыра отырып, егер жазушылыққа да ден қоймасақ тек ақындықтың жетегінде кетіп әдебиет қорымыз молаймайтындығын ескертеді.

“Қазақ елі Ауропа мәдениеті көзінен қарағанда мәдениет қоры, әдебиет қоры жоқ, кедей ел болғандықтан, біздің жазушыларымыз не әскерлік, не азаматтық міндетін ұмытып, құр ақындыққа қамалып қалуға мүмкін, әсіресе ақындық міндетін біле алмай, жалпы айқайдың екпінімен кетуге мүмкін.” [2:131]

Сондықтан, Абылай Ханды мысалға ала отырып, елдіктің тізгінін қолға алуға бел буады. Үзеңгілес жолдастарын шақырып, осы жолда бірге тер төгеді.

“Осы мүмкіндіктердің шет бүшелігін көріп, әдебиет қазанының бір құлағына жармасып жүрген біз тоғыз ойланым, тоқсан толғаным, төмендегі пікірлерді ортаға салуды өзіміздің борышымыз деп білдік. Бұл құрғанымыз – сегіз қанат боз орда, алты қанат ақ отау емес – абылайша. Майдан, ойран, жорық дәуірінде дағарадай орда, айдай ақ отау құрып отыруға болмайды. Аттан дәуіріне абылайша керек. Жорық басылар, жаңа тұрмыс орнар, абылайша қалып, бәріміз сиятын боз орда тігілер. Бұл – келешек. Әзірге баспана – абылайша. Оқушы! Жақсы келдің. “Табалдырықты” аттап, төрге шық. “Алқаға” кір.” [2:131]

Орыс, Еуропа елдері жоққа санайтын қазақ әдебиеті керісінше бай екендігін өзінен бір ғасыр бұрын халықтың мұң-мұқтажын жырлаған ақындар мысалында дәлелдейді.

“Қазақ өмірінің түрлі өзгерісі, өрі, қыры, қайғысы, қуанышы, ойы, қиялы әдебиетіне түсіп отырған. Әзір тіпті тексерілмеген дәуірді қоя тұрып, соңғы дәуірді алсақ, кешегі Мұрат, Махамбет, Базар, Шортанбай, Ақан сері сықылды ақындардың елдің мұңын, зарын, ой, қиялын жырлай білген шын жыраулар екені анық.” [2:132]

Абайдай алып қазақтың бетке ұстары болғанын, дүниеге философиялық тұрғыдан карап, тереңінен ойлайтындығынан жиын-тойға көп қатыспай осы себептен көп ешкім тани бермейтінін алға тартады.

“Қазақ әдебиетінің алыбы Абай – қазақ даласына кеулеп кіріп келе жатқан капитализмге, отаршылдыққа халықтың қанды жас төгіп, еріксіз шалған бірінші құрбаны. Ел билеп, елге ақыл айтудан бастап, өмірден үміт үзуге, тұңғыш ойға барып тірелген Абайдың өмірінің, ақындығының трагедиясы де тереңдігі осындай. Абайдың алыптығы – қыл көпірдің үстінде тұрғандығы, екі қолмен, екі үмітпен алысқандығы, сондықтан қазақ әдебиетінің ескі мағынасын, бұрынғы бағытын тереңдеткендігі, әдебиетке жаңа түр кіргізгендігі. Абай жиын-тойдың ақыны болмағандықтан, әсіресе баспасөздің жоқтығынан, Абайдың әдебиеттегі бағыты, әсіресе, түрі елге тарай алмайды.” [2:132]

Әлихан Бөкейханның абайтанушы ретіндегі еңбегі, ақын мұрасының мирасқор-жанашыры болғаны – «Алаш» қозғалысы» атты анықтамалықта айқын көрсетіледі: *«...Әлихан тұңғыш абайтанушы да болды. Абай шығармаларын жаңа заманның тынысы, лебі деп түсінді, қалыптасып келе жатқан қазақтың жаңа ұлттық әдебиетінің бастамасы деп бағалады. Абайдың өлеңдері мен нақыл сөздерін жинақтауға атсалысты. Абайдың өлеңдері мен қара сөздерінің тұңғыш жинағын редакциялап, жинақтың 1909 жылы Санкт-Петербургте басылып шығуына қол ұшын берген [3:22].*

Әлихан Бөкейхан «Абай (Ибрагим) Кунанбаев» атты мақаласында қазақ руханиятының көгіндегі жарық жұлдыз, ақындық өнердің үздік үлгісі, ұлттық мақтанышымыз – Абайдың өмірі мен шығармашылық мұрасын алғаш рет қалың көпшілікке таныстырып, ақынның жаңашылдық қырларын, тақырыптық ерекшеліктерін, көркемдік-поэтикалық қуатын, өзіндік өзгешеліктерін кезең-уақыттың өзекті мәселелерімен байланыста байыпты сөз етеді.

Әлихан Бөкейхан Абай әлеміне еркін еніп, ақындық өнеріне, өлеңдегі бейне-бедерлерге, құбылыс-көріністерге, жан-жүрекке, сыр-сезімге маңыз береді. Ол туралы: *«Өлеңдерінен көрініп тұрғандай, Абай асқақ поэтикалық қуаттың иесі, қазақ халқының мақтанышы болды. Абай сияқты халықтың рухани шығармашылығын осынышама жоғары көтерген қазақ ақыны әлі кездескен жоқ. Оның жылдың төрт мезгіліне арналған (көктем, жаз, күз, қыс) тамаша жырлары оны Еуропаның атақты ақындарының қатарына қосар еді», - деп түйін жасайды. [4]*

Әдебиетке теориялық түсініктеме беруге тырысқан. “Әдебиет деген не?” мақаласында Кант философиясынан бастап Шекспир, Байрон мен Гете шығармашылықтарны зерттеп барып сұраққа жауап береді.

“Әдебиет – ескүстыбаның бес тарауының біреуі. Ескүстыба адамзаттың сұлулық сезімінен, сезім арқылы жаратылысты, өмірді ұғуға ұмтылуынан туған...” [2:137]

Әлихан Бөкейхан – қазақ ұлтының әлеуметтік рухани өмірі мен мәдениеті, ғылымы мен білімі жолында аянбай адал еңбек еткен ірі қайраткер, үлкен талант иесі. Оның ұланғайыр еңбегі әр саладан көрінеді. Ол – әлем әдебиетінің көрнекті туындыларын тәржімалау арқылы қазақ аударма өнеріне зор үлес қосқан қаламгер.

Әлихан Бөкейхан аудармалары сан-салалы. Еуропаның жазушылары Ги де Мопассан, О.Уайльдтан бастап, орыс классик жазушылары Л.Н.Толстой, А.П.Чехов, В.Г.Короленко, Д.М.Мамин-Сибиряқтың туындыларын тәржімалаған. Аударма жасауының мынадай себептері өзгенің рухани дүниесімен танысу арқылы өз халқының рухани құндылықтарын таныту; әдеби және мәдени ауыс-түйіс арқылы жалпыадамзаттық құндылықтарды орнықтыру; рухани, мәдени ауыс-түйіс арқылы ұлттық әдебиетті жаңа сапалық деңгейге көтеру.

1913 жылғы Қазақ газетінің 2-ші санында тарих дейтін – бұрынғы өткен заманның жайынан сөйлеп тұратұғын, бұрынғы өткен кісілердің ісінен хабар беретұғын бір ілім делінген. *“Қазақтың көбі оны*

«шежіре» деп айтады. Бұ заманның ғалымдары тарихты ең оңды мұғалім деп түсінеді. Тарих – түзу жөнді үйретуші деп айтады. Тарих халықты түзу жөнге сілтеуші болса, оған дүние де түзушіліктің кітабы. Тіршіліктің жолбасшысы деуге де болады. Келешек күннің қандай болашағын білуге тарих анық құрал болады. Тарих – елдің айнасы, тарихтан ел өткен уақыттағы мінін көреді. Айна жоқ болса адам бет-аузын көре алмайды. Тарих жоқ болса – ел өткен күнін һәм мінін көре алмайды. Мінін көре алмаған соң, өмірін оңдай алмайды. Оңдамаған соң мәжнүн болып, құдыққа құлайды.» [5:169]

Әлихан Бөкейхан Геродоттан бастап қазақтың соңғы ханы Кенесары кезеңдерін зерттеп, келер ұрпаққа маңыздылығы жағынан өте құнды деректердің бір ұшын жинастырып кеткен. Әлихан Бөкейханның *«Материалы к истории султана Кенесары Касымова»* атты зерттеуі аталған көтеріліске: *«Ұлт-азаттық қозғалыс»* деп тарихи баға берген тұңғыш ғылыми еңбек.

Егемендік үшін жан пида деп отаршы саясат ұстанған Ресей империясына қарсы шыққан Кенесары көтерілісіне тікелей қатысқан сарбаздан сұхбат алған. Алғы сөзінде автор Кенесарының ұлт-азаттық күресі қазақтың басын біріктіру үшін, Ресей отарлауына қарсы бағытталғанын ашық айтады. Зерттеудегі негізгі ақпарат Әлібеков Қалығұлдың аузынан жазып алынғаны, оның 1845-1846 жылдары соғысқа тікелей қатысқаны, бұл жайды әңгімелеп бергенде, жасы 85-те екені келтірілген.

“Выяснить настоящую физиономию Султана Кенесары Касымова - дело будущих историков. В настоящей же работе я имею в виду лишь поделиться имеющимися сведениями о последних боях Султана Кенесары Касымова. Предлагаемый рассказ записан со слов кара-киргиза Калигуллы Алибекова, участника событий 1845-1846 гг., в момент передачи рассказа ему было 85 лет. О сообщаемых Калигуллой Алибековым событиях, насколько я знаю, имеется еще только один обрывочный рассказ сына Кенесары Касымова - Ахмета Кенесарина.”[6]

“Алашорда” үкіметінің негізін қалаған Әлихан Бөкейхан мемлекетті дамытудың озық үлгілерін ұсынған. Әлихан Бөкейхан Мәйдзи бағдарламасын жүзеге асырудың нәтижесінде артта қалған аграрлық елден 21 жылда әлемнің ең дамыған мемлекетіне айналған Жапонияның тәжірибесін үлгі етіп, Алаш мемлекетін 20-25 жылда әлемнің төріне жеткізуді жоспарлады. Алаш көсемі жапондардың тәжірибесін қазақ еліне сол қалпында орната салмай, халқының өзіндік мәдениеті мен салт-дәстүрінің негізін сақтай отырып жетілдіруді көздеді.[7]

«Мәйдзи төңкерісі» немесе «Мәйдзи жаңғыруы» деп Жапонияны артта қалған аграрлық елден 21 жылдың ішінде әлемнің жетекші мемлекетінің біріне айналдырған 1868-1889 жылдар аралығында іске асырылған саяси, әскери және әлеуметтік-экономикалық реформалардың жиынтығын айтады. «Мәйдзи» саясатының нәтижесінде қазіргі жапон ұлттық мемлекеті мен бірегей жапон ұлты қалыптасты. Сегундар үстемдік еткен мемлекеттік биліктің самурай жүйесінен тікелей император мен ол жасақтаған үкімет басқаратын жүйеге көшті. «Мәйдзи жаңғыруы» іске асырылған жылдары жапондардың дәстүрлі тұрмыс-тіршілігі түбегейлі бұзылып, елде жедел түрде Батыс өркениетінің жетістіктері енгізілді. Тұрақты армия құрылып, қару-жарақ пен соғыс техникасының, соғыс тактикасының ең үздік үлгілерімен қаруланды. Терең реформалар жапон қоғамының әлеуметтік, жер, қаржы-салық, ағарту-білім беру салаларын да қамтып, ұлттық экономиканы дамытудың ең үздік технологияларға негізделген өнеркәсіптік жолына түсті.[7]

Алаш партиясының басты мақсаты – қазақ еліне өзін-өзі басқару мүмкіндігін беретін мемлекеттік жүйе құру, яғни оның ұлттық мемлекеттікке құқы бар екендігін метрополияға мойындату, ал түбінде дербес мемлекеттікке қол жеткізу, қазақ жеріне ішкі Ресейден қоныс аударушылар толқынын тоқтату, әлемдік озық тәжірибеге сүйене отырып қазақ қоғамы жаңа өмір сұранысына сай өзгерту (модернизация), демократиялық принциптерді қадір тұтумен бір мезгілде, әсіресе, білім мен ұлттық мәдениеттің өркен жаюына жол ашу болды.

Ә. Бөкейхан – негізгі күш санада деп білді. Ұлы Даланы мыңдаған жылдар мекендеген түркілердің ұрпағын ұйытатын ұран – Алаш ұраны екенін жақсы білді. Сондықтан оны саяси философияның туы ретінде халқына ұсынды: *«Партия ұраны десек, бабамыздың «Алаш» ұранынан артық ұранды іздесек те таба алмаймыз. Сөйтіп қазақ саяси партиясының атын «Алаш» қою ойлап әуре болмастан ауызға түсіп тұр. Жалпықазақ сиезінің қаулысын қабыл етіп, қазақ өз алдына саяси болуын қостайтындар, сайлауда кандидат списогін «Алаш» партиясының списогі деп жүргізулері керек».*[8]

Алаш партиясының бағдарламалары келесідей болған:

1. Мемлекет қалпы. Россия «демократическая, федеративная республика» болу («Демократия» мағынасы – мемлекетті жұрт билеу. «Федератсия» мағынасы – құрдас мемлекеттер бірлесу. «Федеративная республикада» әр мемлекеттің іргесі бөлек, ынтымағы бір болады. Әрқайсысы өз тізгінін өзі алып жүреді). Үкімет басында «Учредительное собрание» мен «Государственная Дума» қалауынша кесімді жылға сайланатын президент болу. Президент халықты министрлер арқылы бағу, ол министрлер «Учредительное собрание» мен «Государственная Дума» алдында жауапты болу.

Депутаттар тегіс, тең, төте һәм құпия сайлаумен болады. Сайлау хақында қан, дін, еркек-әйел талғаусыз болады. Законды жалғыз ғана «Государственная Дума» шығаруы һәм «Государственная Дума» үкімет үстінен қарау, іс тексеруі, «запрос» (сұрау) жасау құқы да «Государственная Думада» болуы. Мемлекет салығы «Государственная Думасыз» салынбау.

2. Жергілікті бостандық. Қазақ жүрген облыстардың бәрі бір байланып, өз тізгіні өзінде болып, Россия республикасының федератсиялық бір азғасы болуы. Реті келсе, Қазақ автономиясы сыбайлас жұрттармен әзірге бірлесе болуы, реті келмесе – бірден-ақ өз алдына жеке болуы. Қайткенде де осы күнгі земстволықты қабыл алуы. «Алаш» партиясы қазақтың би, болыс, ауылнайлары сияқты орындарында қызмет ететін адамдар жұртқа пайдалы, жұрт үшін қызмет етерге көңілді адамдар болуына жаһид қылады. Земстволардың управаларында, милицияларында таза қызметші боларлық адамдардың атын қалауына салады. «Алаш» партиясы әділдікке жақ, нашарларға жолдас, жебірлерге жау болады. Күш-қуатын игілік жолына жұмсап, жұрт тарих ету жолына бастайды.

3. Негізгі құқық. Россия республикасында дінге, қанға қарамай, еркек-әйел демей, адам баласы тең болу. Жиылыс жасауға, қауым ашуға, жария сөйлеуге, газет шығаруға, кітап бастыруға еркіншілік; үкімет қызметшілері иесінен рұқсатысыз, ешкім табалдырығын аттамаушылық; законсыз жолмен ешкімді үкімет адамдары ұстамаушылық; сот сұрамай, билік айтылмай, тұтқын қылмаушылық; қылмысты болған адам судия бар жерде 24 сағат ішінде, судиясыз жерде бір жетіден қалмай судияға тапсырылып жабылса судия үкімімен жабылуы. Кісі хатын ашқанға айып, оқығанға жаза болуы.

4. Дін ісі. Дін ісі мемлекет ісінен айрылуы болуы. Дін біткенге тең құқық. Дін жаюға ерік. Кіру-шығу жағғына бостандық. Мұфтилік қазақта өз алдына болуы. Неке, талақ, жаназа, балаға ат қою сияқты істер моллада болуы, жесір дауы сотта қаралуы.

5. Билік һәм со. Әр жұрттың билік пен соты тұрмыс ыңғайына қарай болу. Би һәм судия жергілікті жұрттың тілін білу. Аралас жерде соттың тергеу-тексеруі һәм үкімі жергілікті жұрттың қай көбінің тілінде айтылуы. Би һәм судия орнынан тергеусіз түспеу. Билік һәм сот жүзінде жұрт біткен тең болуы; құдайдан соңғы күшті би һәм судия болып, кім де болса, олардың үкіміне мойынсұнуы. Айтылған үкім тез орнына келуі. Зор жазалы қылмыстар «присяжный сотпен» қаралуы. Қазақ көп жерде сот тілі қазақ тілі болуы. Присяжныйлар қазақтан алынуы. Қырдағы ауыл, болыс ішіндегі билік пен сот жұрт ұйғарған ереже жолымен атқарылуы.

6. Ел қорғау. Ел қорғау үшін әскер осы күнгі түрде ұсталмау. Әскерлік жасына жеткен жастар жерінде үйретіліп, жерінде қызмет ету; әскер тобына бөлгенде туысқан тобына қарай бөлу. Әскерлік міндетін қазақ атты милиция түрінде атқаруы.

7. Салық. Салық – мал, ауқат, табысқа қарай, байға байша, кедейге – кедейше әділ жолмен таратылу.

8. Жұмысшылар. Жұмысшылар закон панасында болу (қазақ жерінде зауыдфабрика аз, сондықтан қазақтың жұмысшылары да аз. «Алаш» партиясы жұмысшылар турасында социал-демократтардың меншивик тобының программасын жақтайды).

9. Ғылым-білім үйрету. Оқу ордаларының есігі кімге де болса ашық һәм ақысыз болу, жұртқа жалпы оқу жайылуы. Бастауыш мектептерде ана тілінде оқуы: қазақ өз тілінде орта мектеп, университет ашуы; оқу жолы өз алды автономия түрінде болуы; үкімет оқу ісіне кіріспеу; мұғалімдер-профессорлар өзара сайлаумен қойылуы; ел ішінде кітапханалар ашылуы.

10. Жер мәселесі. «Учредительное собрание» негізгі закон [Ата Заң немесе Конституция. Құраст.] жасағанда, жер сыбағасы алдымен жергілікті жұртқа берілсін деуі; қазақ жер сыбағасын отырған жерлерден алып орналасқаниша, қазақ жеріне ауған мұжық келмеуі; бұрын алынған жерлердің мұжық отырмағандары қазаққа қайтуы; қазаққа тиетін сыбағасын жергілікті комитеттер кесуі; сыбаға өлшеу – норма – жердің топырағы мен шаруашылық түріне қарай жасалу; сыбагадан артылған жер земство қолында болу; артық тұрған жерден ел өскенде ауық-ауық сыбаға кесіліп берілуі, Түркістанда жермен бірге су сыбағасы да кесілуі; жерді қазақ үй басына иеленбей, ауыл аймақ, туысқан тобына меншіктеп алу; өзара әділдік жолымен пайдалану. Жер заңында жер сату деген болмау, әркім өзі пайдалану. Пайдасынан артық жер сатылмай, земствоға алыну. Жердің кені, астығы, байлығы қазынанікі болып, билігі земство қолында болу. Аса зор ағаш, зор өзендер мемлекеттікі болып, аз ағаш һәм көл байлықтары земство мүлкіне саналу.

Жоба жасаушылар: Ғали хан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Елдес Омаров, Есенғали Тұрмұхамедов, Ғабдолхамид Жүндібаев, Әзімбек Бірімжанов. «Қазақ» газеті, № 251, 1917 жыл. Орынбор қаласы.[5:42]

Әлихан Бөкейхан земстводан үлкен үміт күтті. Жерге ие болудың және тәуелсіздік сананың қалыптасуына, тұлғаның өсіп шығуына земство үлкен роль атқарады деп сенді. Алаш көсемі 1904

жылдан бастап туған еліне жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі – земствоны енгізу үшін күресті. 1906 жылы I Мемлекеттік думаға сайланғанда Әлихан земство енгізу, қазақ иеленіп отырған жерді қазақтың қауымдық меншігіне беру, қазақты әскери қызметке тарту, іс қағаздарын қазақ тілінде жүргізу, қазақ мектеп-медреселерінде ана тілінде оқыту туралы бірқатар заң жобасын дайындап қойған еді. Оның земство енгізбек ойының астарында, біріншіден, ата-баба жерін земствоның қарауына беріп, келімсектердің ағынын тежеу болса, екіншіден, қазақ мемлекетінің құрылысын оның берік негізін (фундаментін) қалаудан, яғни жергілікті инфрақұрылымның негізін қалап, дамытудан бастауды көздеді. *«Земство – жұрт өзі сайлап қоятын мәжіліс мекеме. Жұрттың көзі, жанашыры, күзетшісі, қамқоры, қорғаушысы. Тұрмыс-тіршілікте земство билемейтін іс болмайды... Земство қойма-склад жасап, жұртқа арзанға егін оратын, пішен шабатын сайман алып береді... Осы күнде мұхитқа шатыр болатын, темір сататын земство союзы бар. Земство қолында сот болады. Судьяны земство сайлап қояды. Милицияны земство жалдап қояды. Земство жол түзейді, көпір салады, арық қаздырады, су басқан пішендікті құрғатады. Земство егінді, малды страхование қылады. Жұрттың өз тізгіні өзіне келді деген міне, осы»* деп жазды қыр баласы Алаш автономиясын жариялаудың дәл қарсаңында.

Алаш автономиясының заманынан озық туған тағы бір ерекшелігі ол – дін істері мемлекеттен бөлінген зайырлы, біртұтас (унитарлық) демократиялық мемлекет болды. Дінді мемлекет істерінен бөлгенде Әлихан Бөкейхан мемлекеттің гүлденуін, діннің де аяқасты болмауын мақсат етті.

Алаш көсемі жерді жекеменшікке беруге үзілді-кесілді қарсы болып, қауымдастық меншікке берілуін қолдады. Оның сырын «Біздің қазақ жерді меншікті қылып алса, башқұртша көрші мұжыққа сатып, біраз жылда сыпырылып, жалаңаш шыға келеді!» деп түсіндірді. Әлихан Бөкейхан Алашты автономия деп жариялағанымен, қазақтың таяу болашақта толық тәуелсіздігін алып, дербес мемлекет болатынына күмән келтірмеді. Оны «Жалпы Сібір сиезі» мақаласындағы мына жолдарынан көреміз: *«Қазақ ұлты... Сібір автономиясына уақытша қосылады. Өздері, біз енді бөлініп, өз алдымызға автономия боламыз деген күні босанып, автономия болады деп. Биыл жаздай болған комитет сайлаулары, біздің қазақ өзін-өзі билегенде істеген істері көрсетіп тұр: іс атқаратын азаматтың аздығын, жалпы жұрттың қараңғылығын біз ойладық, әуелі Сібірге сүйеніп, тасымалдап, жалғасып, көшіп кетелік; жіп жалғап, зор мемлекет көрнеуінен құтылып ап, отау болып соңынан бөлінедік деп».*[5:61]

Ғылым философиясы ХХ ғасырдың екінші жартысында өз орнын философияда нық алса, «ғылым философиясы» ұғымының ғылыми айналымға енгеніне ғасырлар өткен. Әлихан Бөкейхан оны анық білді. Жоғарғы оқу орны болса ғылым болатынын және ол қоғамның негізгі басым бағыттарын алға шығаратынын Әлихан Бөкейхан терең білді: *«Край нуждается въ открытіи высшаго сельскохозяйственнаго и ветеринарнаго института, такъ какъ земледеліе и скотоводство состояють краеугольный камень его экономическаго благосостоянія; отсутствіе же ученыхъ и практиковъ-спеціалистовъ по этимъ отраслямъ отзывается весьма неблагоприятно какъ на ихъ теперешнемъ состояніи, такъ и на ихъ дальнейшемъ развитіи».*[9]

Әлихан Бөкейхан – білім мәселесін сол қоғамның басты құндылығы ретінде қарастырды: *«Қазақ ісіндегі неше түрлі кемшіліктердің көбі түзелгенде оқумен түзеледі. Бұл күндегі үлкендердің көбі біздің жаңалық ісімізді жатырқап, жаңалық пікірімізге түсінбей, айтқанымызды тыңдамай, істегенімізге қосылмай – өтер. Олар өтіп кейінгі жастардың да заманы жетер. Жаңалыққа жастар мойнын бұрып қайырылар, халық түзелуінің үміті – жастарда. Сондықтан жастардың қалай оқып, қалай тәрбиеленуі бәрінен бұрын ескеріп бәрінен жоғары қойылатын жұмыс».*[10] Әлихан Бөкейхан жастарға үміт артты, өз халқының қабілетіне ерекше сенді, генетикалық дарындылығына күмән келтірмеді: *«Қыр халқы... өздері ғылым-білімге көңіл бөлген себебінен кешікпей-ақ жақсылықты біліп, еңсесін көтеруге аяқ басар, өздерінің сүйектеріне берген ақыл-санасы болған соң...».*[11] Әлихан Бөкейхан білім саласында болып жатқан әр жаңалықты қағыс жібермей, содан қазақ халқының сусындағанын қалаған. Петербор қаласында өтпекші мұғалімдер сиезінен қазақ мұғалімдері қалмауы керек деп халыққа қаратып сөз айтқан, оның мәнін түсіндіріп берген: *«Алдымызда осы қыс Петерборда мұғалімдердің бас қосуы – сиезі болады. Бұл сиездің басында неше білгіш ғылымды профессорлар болады. Оқуды жақсылап оқытатын Жапон, Америка, Норвегия сияқты жұрттардың қалай бала оқытып отырған үлгісін жиылған мұғалімдерге көрсетеді. Біздің қазақ мұғалімі бұл сиезге бармаса болмайды. Халық болып көп аз демей қазына жиып, талапкер қазақ баласын оқытатын мұғалімдерді Петербор сиезіне жіберу – үлкен мақсат. Мұғалімдерді Петербор сиезіне жіберетін ақша қазақтан табылмаса, міне, жұрттан қалғанның белгісі. Қиналып тапқан ақылды толғатып сөзге аудардым. Енді бұл сөзді іс қылмақ, оқушы жұрттым, қазақ өз мойныңда!».*[12]

Алаш қайраткері, Әлихан Бөкейханның серігі Ахмет Байтұрсыновтың, *«Біз кейін қалған халық, алға басып, жұрт қатарына кіруіміз керек. Басқадан кем болмас үшін біз білімді, бай һәм күшті болуымыз керек. Білімді болуға оқу керек. Бай болуға кәсіп керек. Күшті болуға бірлік керек. Осы керектердің жолында жұмыс істеу керек. Ұлтын керек қылып, халыққа қызмет қыламын деген қазақ балалары қазақ жұмысына қолынан келгенше қарап тұрмай, кірісіп, істей берсе – ұлт жұмысы ұлғайып, толықпақшы»*, - дейді.

Ә.Бөкейханның *«Егістікке жоңышқа салсаң, бидай жақсы өседі»*, - деген мақаласында ең басты байлық жер құнарлылығын сақтау екендігін Мәскеу губернесі, Волокалам оязындағы сол кездегі жағдайды баяндай келе, мал бақ, егін сал, әдіс қыл, шебер бол, мерген бол, еңбекке, білімге жалын. Еңбекке, білімге жалынған еуропалықтар – міне бес жүз жыл болды – жұт, аштық жоқ. «Жаңбыр жоқ болды, егін шықпады, қар қалың болды, мұз жауды» деп ел боспайды. Мал бақса, егін салса тізгіні өзінде, «кұдай» демейді. Егінде де, малда да құдайдың жұмысы жоқ. Егінді алам, малды жұтқа, топалаңға, қасқырға бермеймін деп білімге жалынып еуропалық еңбек қылады. Түзу мылдықты мергендей, қыран бүркітті аңшыдай қанжығасы қандалады, аузы майланады.

Қазақ кедейі, сен қашан осы жолға түсе аласың? Бір жерді «кұдай» деп жырта берген, о жер тозған, отырған жерді көң, қорда төгіп жаңартатын мұжықта қорда жоқ. Қорда неге жоқ? – Мұжықта мал жоқ дей келе олардың жоңышқа егуі арқылы жерді тыңайтуы арқасында мол егін алып отырғанын жазады. Және түсінікті тілмен барынша анықтап, жүйелі жеткізеді.

Сарыарқаның күнгеінде арық тартып, егін екпеген өзен мен бұлақ жоқ. Бір тақия тары салып, оны қауға тартып, құдықтан суғарған. Қарқаралы оязы Шұбартау елінде қазақ көп. Өзенге тоған қазып егін салған ел одақтасып, осы күнгі саяси тілде кәператип (кооператив) болып іс қылып отыр. Осыларды кәператип жолына бастап егін салатын жабдық, жақсы тұқым беріп, инженер жіберіп тоғанын түзетіп, жоңышқа салатын жолды көрсетіп жіберетін Наркомзем(нің) жер бөлімі болуы керек. Өзендегі егіншіні аймақ-аймақ қылып бөліп, тоғанын түзеп, диірменін салып, жоңышқа салғызып өнер көрсетсе, қазақтың шаруасы түзеліп, қасқа жолға түсіп жөнөп кетеді. Аш отырған ел тіршіліктен таяқ жеп, бұрынғы Волокалам мұжығынша қаңғып кетеді. Не біз жұтадық «әкел» деп ауызын ашып қарап отырады. [13]

Алаш көсемі қазақты егін, мал шаруашылығын жедел дамыту үшін кооперативке бірігуге шақырды. Оған үлгі ретінде Әлихан тағы бір Еуропа елінің үздік тәжірибесін келтіреді. 1924 жылы «Ақ жол» газетінде шыққан мақаласында *«Дания – Еуропадағы кішкене мемлекеттердің бірі. Жері біздің қазақтың бір оязының жерінен аз, адамы – орташа екі облыстың еліндей. Данияда жалпы жұрттың күнелткені – егін салу мен мал бағу... Жалпы елдің білімі молдығынан, кәператипке сүйеніп істегендігінен байлық Дания еліне күйедей жаққан. Біздің Ресей мұжығынан Дания мұжығы 19,5 есе бай. Біздің Ресей мұжығы олақ егінші, Дания мұжығы шебер малшы келеді... Біздің қазаққа қазіргі кезде баласын оқытатын мектеп, жерін гүлдететін су, елге қызмет қылатын... май алатын, жүн жуатын, тері шлейтін, ет сататын, мал өсіретін, егін салатын кәператип керек»* деп жазды.

Әлихан 1897-1901 жылдар аралығында Егін шаруашылығы және мемлекеттік мүлік министрлігі жарақтаған (МЗиГИ) Фёдор Щербина жетекшілік еткен далалық аймақтарды (Ақмола, Семей және Торғай) зерттеу экспедициясының жұмысына қатысады. Жұмыс барысында ғасырлар бойы Далалық өлкенің үш аймағын (облыс) ен жайлаған қазақтардың тарихы, тұрмысы мен шаруашылығы, мәдениеті мен дәстүріне сонымен қатар аталған аймақтардың өсімдіктер мен жануарлар дүниесіне қатысты аса құнды мәліметтер жинақталды. Экспедиция материалдары кейіннен 13 томдық жинақ болып басылды. Оларда белгілі бір жердің байырғы қазақы ұлттық атаулары, жергілікті тұрғындардың саны, тұрмысы мен шаруашылық салтына қатысты құнды мәліметтер жүйеленіп, жан-жақты баяндалды.

Осы экспедициядан кейінгі қортынды жазбасында осы аймақтың экономикалық жағын көтеруді қарастырады. Онда әсіресе Қарқаралы уезінің шеткі аймағы Шу өзенінің маңы егіншілік пен мақта өсіруге қолайлы екенін айтып, жергілікті жұрт көшпелі мал шаруашылығымен айналысып, оның жұт болған жылдардан кейінгі қиын әлеуметтік жағдайын баяндайды. 1899 жылы дәл жұт болған жылдың көктем айларында осы экспедиция сол аймақтан өткен. [14]

Советтік Қазақстанның бірінші басшылары алғашында Әлихан Бөкейханды негізсіз қудалау мен тұтқындаудан құтқарып қалғысы келген. Жаңадан табылған құжаттар осыны дәлелдейді. Бұл құжаттардың арасында Иосиф Сталиннің құпия жеделхаты да бар.

Алашорда ұлттық-территориялық автономиясы Халық Кеңесінің бұрынғы төрағасы Әлихан Бөкейхан (Бөкейханов) 1920 жылы біршама уақыт бостандықта болған. Оған Ресей әлеуметтік-саяси тарих мемлекеттік мұрағаты (РӘСТММ – РГАСПИ) ұсынған жеті құжаттың біреуінің көшірмесі дәлел бола алады. Бұл – РКП(б) Орталық Комитеті Саяси бюросының 1920 жылдың 8 наурызындағы «Әлихан Бөкейхановты Совнарком мәжілісіне шақыру туралы» хаттамасының көшірмесі. Қалған алты

құжатта әңгіме негізінен XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақтың ұлт-азаттық «Алаш» қозғалысы көсемінің тұтқындалу жайттары мен себептері туралы болады. Бұл құжаттардың бір бөлігіне кезінде «аса құпия» деген таңба басылған. Осы бір мұрағат құжаттарына қарағанда, Әлихан Бөкейхан 1922 жылдан 1937 жылға дейін кем дегенде үш рет тұтқынға алынған. [5:5]

1922 жылдың қазанынан 1937 жылдың 27 қыркүйегіне дейін Алаш-Орда ұлттық-аумақтық аутономия үкіметінің бұрынғы басшысы Әлихан Бөкейхан (ол өзінің 1927 жылы жарық көрген соңғы ғылыми еңбегінде аты-жөнін дәл осылай көрсеткен) Мәскеуде тұрған және жұмыс істеген.

Мәскеуге Халық комиссарлары кеңесінің төрағасы Владимир Лениннің тікелей нұсқауы бойынша айдаушымен алдырылған. Мәскеуде Үлкен Кислов қиылысындағы 4-ші үй, 15-ші пәтер мекен-жайы бойынша өмір сүрген.

Ә.Бөкейхан 1927 жылдың бірінші қазан күнінен бастап, он жыл бойы 1937 жылдың тамызына дейін пәтерінде қамауда ұсталынған. 1937 жылы тамызда Ә.Бөкейхан тұтқындалып, Бутыр түрмесіне жабылады, қолындағы мол әдеби, көсемсөздік мұрасы кәмпескеленеді, жоғалады. 1937 жылдың 27 қыркүйегінде жалған айыппен қазақтың ұлт-азаттық қозғалысының негізін қалаған мемлекет қайраткері, ғұлама ғалым, әдебиетші Ә.Бөкейхан Мәскеуде өлім жазасына кесіледі. Үкім сол күні, 27.IX. 1937 жылы жүзеге асырылады.[1:127]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ісімақова А., «Алаш әдебиеттануы». – Алматы: «Мектеп», 2009, — 560 бет.
2. Бөкейхан Әлихан Нұрмұхамедұлы (1866–1937). Шығармаларының 9 томдық толық жинағы = Полное собрание сочинений в 9 томах. /Құраст.: Жүсіп Сұлтан Хан Аққұлұлы. – Астана: «Сарыарқа», 2013. – Қазақша-орысша. Т. 9. – 520 б.
3. «Алаш» қозғалысы.- Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2008.- 22 бет
4. Ә.Бөкейхан. Абай (Ибрагим) Құнанбаев (Мүнәхиб-Некролог). - «Семипалатинский листок», 1905, 25-27 қараша.
5. Бөкейхан Әлихан Нұрмұхамедұлы (1866–1937). Шығармаларының 9 томдық толық жинағы = Полное собрание сочинений в 9 томах. /Құраст.: Жүсіп Сұлтан Хан Аққұлұлы. – Астана: «Сарыарқа», 2013. – Қазақша-орысша. Т. 7. – 520 б.
6. МАТЕРИАЛЫ К ИСТОРИИ СУЛТАНА КЕНЕСАРЫ КАСЫМОВА (ВОСПОМИНАНИЯ КАРА-КИРГИЗА КАЛИГУЛЛЫ АЛИБЕКОВА)
7. «Мәйдзи төңкерісі» немесе Әлихан Бөкейхан мұраты: <http://qasym.kz/mejdzi-tonkerisi-nemese-alihan-bokejhan-muraty/>
8. «Алаш» партиясы. // «Қазақ», қыркүйек, 1917 жыл. Орынборқаласы.
9. Историческія судьбы киргизскаго края и культурныя его успехи. // Букейхановъ, А.Н. и др. Россія. Полное географическое описание нашего отечества. Киргизскій край, томъ 18, 156-175 стр. 1903 г. СПб.
10. Қыр баласы. Қазақша оқу жайынан. // «Қазақ», 1913 ж., №14. Орынбор.
11. Қыр ұғлы. Баспаханаға хат. // «Дала уалаятының газеті», №24, 16 маусым. 1889. Омбы.
12. Қыр баласы. Мұғалімдер жиылысы. // «Қазақ», 1913 ж., №40. Орынбор.
13. Қосшы» газетінің 1924 жылғы №509 саны
14. «ЩЕРБИНА ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ» МАҚСАТЫ НЕ?:<https://www.qamshy.kz/article/qazaq-zherininzh-zhoqshisitaryxy-ocherk.html>

Сарсенбаева Д. Қ.

студентка 4 курса
специальности «Востоковедение»
КазНУ им.аль-Фараби,
Научный руководитель:
к.и.н., доцент **Ашинова Ж.Е.**

ОФИЦИАЛЬНАЯ ПОМОЩЬ РАЗВИТИЮ ЯПОНИИ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ИТОГИ

Введение

Японская Официальная помощь развитию (ОПР) является наиболее мощным инструментом внешней политики Японии. Программа помощи позволила Японии существенно улучшить свой имидж на мировой арене. На сегодняшний день Токио является лидером по объемам ОПР. И, конечно, за прошедшие годы Япония стала ведущим провайдером ОПР и в ЦА. Хотя основное внимание Япония в помощи по оказанию ОПР на протяжении многих лет уделяла странам Восточной Азии, ЦА стала еще одним регионом для более активной японской политики через ОПР. Поддерживаемые Японией в последние годы инициативы, как правило, благоприятствуют более прагматичному дружественному сотрудничеству со странами региона. ОПР является инструментом двустороннего и многостороннего сотрудничества Японии с зарубежными странами. Через оказание официальной помощи Япония достигает своих целей и помогает развивающимся странам для достижения задач в их развитии.

Основная миссия Японии как донора заключается в финансовом стимулировании экономики вместе с построением такой модели развития, при которой страны могли бы без получения помощи извне поддерживать свое развитие самостоятельно (конечно, за исключением других целей самой Японии).

Деятельность японской ОНР в течение длительного времени состояла из соотношения 70% двусторонняя помощь и только 30% помощи, направляемой через многосторонние институты. Многие исследователи считают, что такое соотношение существует неспроста, что больший акцент на двустороннюю помощь дает преимущества обеим сторонам, как донору для создания лучшего имиджа и благоприятной обстановки, так и для получателя, четко показывая цели страны-донора.

Сущность и цели политики ОНР

Различные организации и группы, включая правительства, международные организации, неправительственные организации (НПО) и частные компании оказывают поддержку в социальном и экономическом развитии развивающихся стран. Финансовая и техническая помощь, предоставляемая правительствами развитых стран развивающимся странам, называется Официальная Помощь Развитию (ОНР).

ОНР делится на две группы: двусторонняя помощь и многосторонняя помощь. Многосторонняя помощь предоставляет собой финансирование международных организаций, между тем, как двусторонняя помощь осуществляется в трех формах: Техническое Сотрудничество, Займы и Безвозмездная Помощь. Также, в программу оказания двусторонней помощи входит направление волонтеров.

По мотивам оказания помощи ОНР делится на:

- Экономически мотивированная (извлечение материальной выгоды)
- Политически мотивированная (для усиления влияния и получения доверия со стороны страны-реципиента)
- Стратегическая

В зависимости от преобладания вышеуказанных мотивов, различаются четыре основных модели ОНР – американская, японская, шведская и французская. Американская модель нацелена на усиление позиций США как сверхдержавы, также в ее центре находятся геополитические мотивы и мотивы поддержания безопасности. Японская модель опирается большей частью на коммерческие цели. Шведская модель характеризуется как «социал-демократическая», т.е. помощь, имеющая гуманитарные цели. Французская модель – оказание ОНР для того, чтобы поддерживать связь с бывшими колониями, для распространения культуры и языка.

Такая классификация является условной, и мотивы оказания помощи встречаются в чистом виде редко.

В случае с японской ОНР, мотивы оказания помощи менялись в зависимости от времени и ситуации. По разным оценкам, Япония использовала ОНР как репарации бывшим жертвам японской агрессии времен Второй Мировой Войны, средство продвижения своих товаров и услуг, для решения двусторонних проблем, как средство укрепления своего влияния.

Также, с практической стороны, ОНР представляет собой возможность исследовать культуру, экономику и политическую ситуацию государства-реципиента, тем самым предоставляя ценные сведения для японской дипломатии и деловых кругов.

Японское агентство международного сотрудничества (ЈСА) было организовано в августе 1974 г. в результате слияния Агентства технического сотрудничества с зарубежными странами (ОТСА) (созданного в июне 1962 г.) и организации Международного сотрудничества японских волонтеров (ЈОСВ) (созданной в апреле 1965 г.). В целом, история технического сотрудничества с участием правительства Японии берет начало со времен Плана Колombo и Проектов технического сотрудничества, инициированных в октябре 1954 г. Согласно закону от 6 января 2002 года является независимой административной организацией.

В целях интеграции организаций по реализации японской ОНР, в рамках реформ по оптимизации стратегической политики и повышения качества предоставляемой помощи, зарубежные операции по экономическому сотрудничеству Японского банка международного сотрудничества (ЈВІС) и деятельность по предоставлению грантовой помощи Министерства иностранных дел Японии с 1 октября 2008 года были переданы ЈСА – функции, образовавшие «новое ЈСА». Посредством такой интеграции три схемы помощи оказались органически связаны, что позволяет ЈСА лучше и эффективнее предоставлять помощь развитию. С момента слияния «новое ЈСА» стало одной из

ведущих организаций в мире с 97 зарубежными офисами, проектами более чем в 150 странах, и с доступными финансовыми ресурсами приблизительно на 1 трлн. йен (8.5 млрд. долл. США).

ЛСА является одной из крупнейших организаций, оказывающих двустороннюю помощь. ЛСА поддерживает социальное и экономическое развитие стран, используя такие методы, как Техническое Сотрудничество, Займы и Безвозмездная Помощь. Оно действует в 150 странах и регионах мира.

Основные схемы помощи:

- Техническое сотрудничество

Использование японских технологий, знаний и опыта для подготовки человеческих ресурсов, призванных содействовать социально-экономическим преобразованиям в развивающихся странах. Формы технического сотрудничества: Программа совместного создания знаний (учебные курсы ЛСА), отправка экспертов из Японии, предоставление оборудования и проведение исследований.

- Займы по линии ОПР

Займовая помощь направлена на поддержку развивающихся стран в их стремлении к развитию, посредством предоставления им на долгосрочных условиях и при значительно низких процентных ставках капитала для развития.

- Грантовая помощь

Метод предоставления помощи, в рамках которой средства для поддержки социально-экономического развития предоставляются развивающимся странам без обязательств по их последующему возврату.

- Помощь при чрезвычайных ситуациях

При возникновении какой-либо чрезвычайной ситуации за рубежом, по решению правительства Японии и по запросу пострадавшей страны отправляются специалисты для проведения спасательных работ и оказания первой медицинской помощи.

- Партнерство с частными компаниями

ЛСА принимает участие в решении социальных и экономических проблем благодаря сотрудничеству с частными компаниями, участием в совместных проектах и представлении их продукции и последних технологий.

- Участие граждан

ЛСА сотрудничает в различных сферах с НПО, правительствами стран-реципиентов, учебными заведениями и другими организациями, участвующими в международном сотрудничестве. ЛСА направляет волонтеров (JOCV) как часть программы участия граждан. Также, ЛСА поддерживает распространение среди населения информации о том, с какими трудностями сталкиваются развивающиеся страны.

ОПР Японии в странах Центральной Азии

Япония является государством, которое активно проводит свою политику в регионе. Осуществляемые этой страной проекты в регионе играют важную роль как для местных государств, так и в формировании внешней политики Японии и ее имиджа у местных государств. В основном, японская деятельность в регионе сосредоточена в финансировании программ в рамках ПРООН и проектах Японского агентства международного сотрудничества (ЛСА). ЛСА работает в трех странах ЦАР: Узбекистане, Кыргызстане и Таджикистане.

Делая упор на развитие инфраструктуры и социальной сферы, особенно в сельских районах, Япония добилась значительных успехов в занятии своего особого места в Республике Кыргызстан. В период с 2010 по 2015 год сумма грантовой помощи КРС со стороны Японии в рамках реализации проектов в области здравоохранения, образования, сельского хозяйства и др. (под общим названием «Корни травы и человеческая безопасность») составили \$9 млн, а максимальная сумма на гранты 2019-2020 годов по той же программе составляет \$89 тыс. В начале 2018 года было принято решение о том, что правительство Японии выделит \$6,2 млн. Кыргызстану для реализации программы «Укрепление системы охраны здоровья матери и ребенка». Стоит добавить, что ЛСА сегодня осуществляет семь проектов в Кыргызстане, среди которых проект модернизации аэропорта «Манас», защите от лавин на дороге «Бишкек – Ош» и ряд сельскохозяйственных проектов на севере страны.

В 2012 году в Японии была принята официальная программа под названием «Политика содействия Узбекистану». В основе нее лежат кредитные проекты, грантовая помощь и техническое сотрудничество, которые реализуются Японским агентством международного сотрудничества (ЛСА),

и «Безвозмездная помощь социальным проектам малого масштаба» и «Грантовая помощь малого масштаба по линии культуры», которые осуществляются посольством Японии в Узбекистане.

Одним из крупнейших проектов финансового сотрудничества между Японией и Узбекистаном является «Кредитный проект электроэнергетического сектора», сокращенно «JUPITER/ЮПИТЕР». По состоянию на 2017 год общая сумма капиталовложений в него составила \$835 млн.

Непосредственно при участии JICA с 2009 года осуществляется также ряд крупных проектов в энергетическом и сельскохозяйственном секторах на общую сумму более \$1,7млрд. Среди особо важных можно назвать такие, как проект строительства Турак Турганской ТЭС (\$690млн.), расширение Навойской ТЭС (\$336 млн.), проект реабилитации Аму-Бухарской ирригационной системы (\$114 млн.) и т.д.

Таджикистан занимает особое место во внешней политике Японии в Центральной Азии, поскольку обладает одним из факторов, «беспокоящих» японское внешнеполитическое ведомство — протяженную границу с Афганистаном. В 2016 году в рамках японо-таджикского экономического сотрудничества был разработан план действий для Таджикистана в рамках содействия государственному обустройству для устойчивого социально экономического развития страны. План рассчитан на период до 2020 года и включает в себя такие пункты, как улучшение водоснабжения, системы здравоохранения, развитие сельскохозяйственной местности, промышленности, электроэнергетики, техническое обслуживание транспортного сектора, наращивание потенциала, противодействие терроризму и наркотикам и общая реконструкция в стране. На финансирование означенных задач на весь период, японская сторона выделила более \$7 млрд. Сегодня JICA осуществляет в Таджикистане такие проекты, как модернизацию авианавигационного оборудования душанбинского аэропорта в целом, улучшение дорог в Согдийской и Хатлонской областях, поддержка фермерских хозяйств и т.д.

В районах Таджикистана, приграничных с Афганистаном ведется активная деятельность по улучшению системы здравоохранения, а также имеет место большой проект по содействию приграничному сотрудничеству посредством эффективного управления границей Таджикистана с Афганистаном. В рамках программ ПРООН Япония финансирует еще один приграничный проект — LITASA (Улучшение благосостояния в таджикско-афганских приграничных районах). Этот проект носит социальный характер и направлен на улучшение условий жизни в приграничных районах, как со стороны Таджикистана, так и Афганистана. Общий бюджет второго этапа проекта на период 2018–2020 годы составляет \$10,7 млн., из которых Япония покроет \$5,7 млн.

Также Япония придает огромное значение развитию человеческих ресурсов, а именно развитию кадрового потенциала в странах Центральной Азии. Япония активно готовит кадры. В странах, где активно проводятся японские проекты, открыты курсы изучения японского языка. Также создаются международные программы обмена между студентами Японии и других азиатских стран для содействия пониманию Японии, ее языка и культуры. В 2018 году страна восходящего солнца выделит Кыргызстану на цели образования по специальным программам, обмену студентами и т.д. более \$2,7 млн. А вот в рамках соглашения грантов по академическим возможностям для чиновников министерств и национальных агентств, научно-исследовательских институтов и государственных компаний Узбекистана, подписанным в 2017 году, японская сторона даст более \$2,2 млн.

ОПР в Республике Казахстан

Япония признала Независимость Казахстана 28 декабря 1991 года, а дипломатические отношения между странами были установлены в 1992 году.

Только за первые годы Независимости Казахстана японские компании по линии Официальной помощи в целях развития (ОПР) реализовали в Казахстане проекты на общую сумму \$1,145 млрд. Правительство Японии оказало безвозмездную финансовую помощь в размере около \$65,4 млн., а также техническую помощь на \$67,8 млн.

Большое значение для экономики Казахстана имели такие проекты, как строительство международного аэропорта в Астане, сети железных и автомобильных дорог, модернизация энергетических объектов, оснащение медицинских, образовательных, культурных и спортивных учреждений РК, а также повышение квалификации казахстанских кадров широкого профиля на базе Японского агентства международного сотрудничества, Японского банка международного сотрудничества, Японского центра нефтяного сотрудничества.

Япония проделала большую работу в области улучшения системы здравоохранения Республики Казахстан. Ещё в 1997 г. японское Правительство выделило грант на сумму 1.365 млн. йен для усовершенствования системы здравоохранения в Алматинской области. В рамках этой помощи в

Алматы, Талдыкоргане, а также в 16 городов и поселков этой области было поставлено медицинское оборудование.

В 1999 году, в связи с тем, что в новой столице Астане резко возросло количество населения, особенно детские больницы остро нуждались в новом медицинском оборудовании. В тот период Японским Агентством Международного Сотрудничества (JICA) было поставлено оборудование в детские больницы города Астана на сумму 995 млн. йен. Спустя два года был осуществлен Проект поддержки Центра скорой медицинской помощи г.Астана. Получена Грантовая помощь в виде машин скорой помощи и соответствующего медицинского оборудования на сумму 454 млн. йен.

Весной 2000 г. правительство Японии выделило \$6,5 млн. на поставку медицинского оборудования в Семипалатинский регион. Проект назывался «Улучшение

медицинского обслуживания в Семипалатинском регионе». Проект «Улучшение медицинского обслуживания пострадавшего населения от ядерных испытаний» состоял из таких важных составляющих: как поставка оборудования в лечебные учреждения, повышение квалификации специалистов, обучение их новым технологиям, проведение мастер-классов, внедрение новых методик диагностики и лечения, внедрения систем первичного скрининга и углубленного обследования до постановки окончательного диагноза, создание компьютерной базы данных обследованных лиц. В рамках этой грантовой помощи три ведущие больницы в г.Семипалатинске получили лабораторное, эндоскопическое, рентгенологическое оборудование.

При поддержке Японии были расширены имеющиеся и открыты новые цитоморфологические лаборатории в диагностических центрах и областных онкологических диспансерах городов Семипалатинск, Усть-Каменогорск и Астана. Японские специалисты-цитоморфологи обучили 36 специалистов Казахстана. В настоящее время они работают в ведущих центрах Астаны, Алматы, Караганды, Семипалатинска, Усть-Каменогорска. Впервые на русском языке был выпущен и подарен цитологический атлас.

Заключение

Инициативы, выдвигаемые японским правительством, служат хорошей основой, и выступают помощью для японских компаний при их выходе на рынки ЦА. Также и образовательные, учебные центры и языковые курсы первоначально были созданы для поддержки японских инициатив и оказали благоприятное действие для более интенсивных экономических взаимодействий. Однако недостаток экономических связей между Японией и государствами региона и нерешительность японской стороны (как со стороны компаний, так и правительства) для более активного взаимодействия с регионом делает политические и культурные инициативы незавершенными. Премьер-министр Абэ во время своего тура по ЦА в октябре 2015 года попытался поощрить японские предприятия к более активному участию в ЦА, а также постарался обеспечить их поддержкой со стороны правительств ЦА.

Список использованной литературы:

1. Bobrow D.B., Boyer M.A. Bilateral and multilateral foreign aid: Japan's approach in comparative perspective // Review of International Political Economy. 1996. №3 (1). P. 95-121.
2. Dadabaev T. Japan's ODA Assistance Scheme and Central Asian Engagement // Journal of Eurasian Studies. 2016. Vol. 7-1. P. 24-38.
3. Furuoka F. A history of Japan's foreign aid policy: from physical capital to human capital. URL: <http://mpira.ub.unimuenchen.de/5654/>
4. Government of Japan, Ministry of Foreign Affairs, & Economic Co-operation Bureau. Japan's official development assistance charter. URL: www.mofa.go.jp/policy/oda/reform/revision0308.pdf
5. https://www.jica.go.jp/english/publications/reports/annual/2018/c8h0vm0000dxws0g-att/2018_05.pdf
6. Togo K. (2005) Japan's foreign policy 1945-2003: the quest for a proactive policy. Leiden: Brill.
7. Сарсенбай Н.А. «Казахстан – Япония: 25 лет доверия, дружбы и партнерства» <http://isca.kz/ru/analytics-ru/2591>
8. Hook G. Japan's International Relations: Politics, Economics and Security. London and New York: Routledge, 2005, 672 p.

Телағыс Еркежан
студентка 2 курса
специальности «Востоковедение»
КазНУ им. аль-Фараби
Научный руководитель:
к.и.н., доцент **Ашинова Ж.Е.**

ЯПОНСКОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В КАЗАХСТАНЕ

В многовекторной политике Казахстана важное место занимает Япония. Это объясняется многими факторами. Япония мощная экономическая держава современного мира. Послевоенное развитие Японии шло стремительными темпами, и оно заслуженно оценивалось как чудо. Ни одна страна в мире не могла соперничать с ней по росту экономики, внешней торговли, по улучшению жизненного уровня населения. Сравнительно бедная по природным богатствам страна за 10 лет после окончания войны не только восстановила разрушенное хозяйство, но и вошла в тройку-четверку ведущих государств, а в 1969 г. стала 3-ей экономической державой мира [1; с.63]. По этой причине Япония, а в особенности ее опыт, является примером для многих стран и активно изучается. Наша страна также не отстает. После получения независимости, послевоенное развитие Японии и их достижения всегда являлись примером для нас и всегда ими остаются.

Если говорить об отношениях двух государств, то они строятся на основе взаимовыгодного сотрудничества. Еще в 1960-1980-е годы, то есть до получения независимости, мы уже пытались познать механизм функционирования ее государственного устройства, призывали студентов изучать японский опыт.

Первые официальные контакты произошли весной 1992 года, когда Алматы посетил японский деятель М. Ватанбе. В апреле 1994 года состоялся визит президента РК Н.А. Назарбаева, в ходе которого было подписано заявление о признании договоров и соглашений между СССР и Японией. Правительство Р. Хасимото уделяло большое внимание сотрудничеству с республиками Центральной Азии. В 1997 году оно выработало концепцию Евразийской дипломатии Японии, в которой содержатся 3 основных направления. На первое место поставлен политический вопрос для углубления доверия и взаимопонимания. Сотрудничество в области экономики и освоения природных богатств в регионе отнесено ко второму аспекту. И третьим направлением внешнеполитического курса Японии стало «достижение мира в регионе посредством нераспространения ядерного оружия, демократизации и стабилизации» [1; с.65].

Если говорить о предпринимательстве между двумя странами, сейчас Казахстан увеличивает экспортный потенциал. А торговый оборот с Японией показывает очень положительную динамику. В прошлом году казахстанские производители поставили в страну Восходящего солнца товаров на сумму 8 миллионов долларов. Это продукция нефтепромышленной отрасли, горнорудного и металлургического секторов. Впрочем, большие возможности и у АПК – сельхозпроизводители намерены поставлять зерно, муку и конину. В свою очередь, в Казахстане большим спросом пользуется высокотехнологичное японское оборудование. По мнению экспертов, для бесперебойной поставки товаров необходимо решить логистические вопросы. Кроме того, на государственном уровне подписан меморандум о сотрудничестве в области коммунального хозяйства, ядерной энергетики и городского транспорта. Япония намерена продолжать инвестировать в Казахстан [2]. Сейчас в стране действуют свыше 50 совместных предприятий с участием японского капитала. На сегодняшний день реализовано 10 совместных крупных проектов. Также ведется работа по реализации 7 совместных крупных проектов.

Больше 27 лет Япония играет большую роль во внешней политике нашей страны. Япония является очень важным союзником для Казахстана. В связи с этим, мы считаем, что изучение отношений между двумя странами является очень важной. А в особенности, отношения в сфере предпринимательства. Так как предпринимательство является важным фактором в развитии государства и ее экономики.

Сейчас японские компании крайне заинтересованы в инвестировании в Казахстан, а Япония входит в число крупнейших инвесторов Казахстана. Предпринимательство между двумя странами активно развивается. Но мы считаем, что эта тема сравнительно мало изучена и ей уделяется недостаточно внимания. Есть много проблем в системе этих отношений и их нужно развивать.

По указанным выше причинам, мы считаем, что данная тема актуальна. В докладе рассматриваются основные виды экспорта, а также импорта между двумя странами и их потенциал.

Также рассмотрены некоторые трудности, с которыми сталкиваются Японские предприниматели в Казахстане, а также проблемы в развитии предпринимательства Японии в Казахстане. Доклад посвящен изучению основных направлений предпринимательства Японии в Казахстане, выявлению проблем и также собранию материала по этой теме.

Товарообмен между Японией и Казахстаном. По итогам прошлого года товарооборот с Японией увеличился на 17% - это оптимистичный показатель, однако в целом торговля со странами Азии выросла сразу на 34,9% за год. Доля Японии от товарооборота, несмотря на рост объемов, сократилась с 1,8 до 1,7%.

Примечательно, что рост обеспечен усилением экспортного направления - так, поставки на рынок Японии выросли за год сразу на 58,6%, это 1,8% от всего экспорта РК, против 1,5% годом ранее. В то же время импорт, напротив, сократился сразу на 25,1%, при общем росте поставок из стран Азии на 21,4%, и увеличении импорта в целом на 15,5%.

Среди ключевых экспортных позиций РК на японский рынок в 2017 году - ферросплавы (на 534,3 млн долл), и нефть и нефтепродукты сырые (на 339,4 млн долл). На эти 2 позиции пришлось 98,6% всего экспорта в Страну восходящего солнца. Импортирует РК из Японии в основном продукцию японского автопрома и спецтехнику: автомобили (на 164,4 млн долл), бульдозеры, грейдеры и прочие спецмашины (на 47,3 млн долл), медицинские приборы и устройства (на 19,6 млн долл), грузовые машины (на 12,1 млн долл), а также шины и покрышки (на 11,7 млн долл) [3].

Экспорт и импорт РК и Японии. Ключевые позиции. Январь-декабрь 2017						
	2017		2016		Рост за год	
	млн долл США	тыс. тонн (вес нетто)	млн долл США	тыс. тонн (вес нетто)	млн долл США	тыс. тонн (вес нетто)
ЭКСПОРТ						
ВСЕГО	886,5	1 287,7	558,8	1 075,6	58,6%	19,7%
ФЕРРОСПЛАВЫ	534,3	343,5	327,0	324,2	63,4%	5,9%
НЕФТЬ СЫРАЯ И НЕФТЕПРОДУКТЫ СЫРЫЕ, ПОЛУЧЕННЫЕ ИЗ БИТУМИНОЗНЫХ ПОРОД	339,4	833,9	210,7	678,8	61,1%	22,8%
ТАНТАЛ И ИЗДЕЛИЯ ИЗ НЕГО, ВКЛЮЧАЯ ОТХОДЫ И ЛОМ	3,5	0,01	4,7	0,01	-24,9%	-16,8%
ОКСИДЫ И ГИДРОКСИДЫ ХРОМА	2,1	0,9	0,9	0,6	141,5%	53,3%
ЛИГАТУРЫ НА ОСНОВЕ МЕДИ	1,9	0,1	6,9	0,5	-73,1%	-75,3%
ИМПОРТ						
ВСЕГО	413,9	42,0	552,9	70,1	-25,1%	-40,1%
АВТОМОБИЛИ ЛЕГКОВЫЕ И ПРОЧИЕ МОТОРНЫЕ ТРАНСПОРТНЫЕ СРЕДСТВА, ПРЕДНАЗНАЧЕННЫЕ ГЛАВНЫМ ОБРАЗОМ ДЛЯ ПЕРЕВОЗКИ ЛЮДЕЙ	164,4	9,0	142,4	9,5	15,4%	-5,4%
БУЛЬДОЗЕРЫ, ГРЕЙДЕРЫ, ПЛАНИРОВЩИКИ, СКРЕПЕРЫ, ЭКСКАВАТОРЫ, ПОГРУЗЧИКИ, ТРАМБОВОЧНЫЕ МАШИНЫ И ДОРОЖНЫЕ КАТКИ	47,3	4,1	20,0	2,4	136,8%	70,8%
ПРИБОРЫ И УСТРОЙСТВА, ПРИМЕНЯЕМЫЕ В МЕДИЦИНЕ, ХИРУРГИИ, СТОМАТОЛОГИИ ИЛИ ВЕТЕРИНАРИИ	19,6	0,1	12,1	0,1	61,3%	19,4%
МОТОРНЫЕ ТРАНСПОРТНЫЕ СРЕДСТВА ДЛЯ ПЕРЕВОЗКИ ГРУЗОВ	12,1	1,7	8,3	0,9	44,8%	100,3%
ШИНЫ И ПОКРЫШКИ ПНЕВМАТИЧЕСКИЕ РЕЗИНОВЫЕ	11,7	2,1	4,1	0,6	185,0%	247,1%

Источник: КГД МФ РК

 EnergyProm

В многолетней динамике спад интереса к импорту японских товаров наблюдается еще с 2014 года (сразу минус 14,3% к 2013). Экспортная же экспансия на японский рынок, напротив, планомерно усиливалась до 2015 года. Затем, после резкого спада в кризисном 2016 (минус 34,9% к 2015), уже в 2017 году экспортные позиции были уверенно отыграны и возвращены в позитивную колею.

В целом, партнерство с Японией РК планирует развивать по многим направлениям. Так, к примеру, стартовой площадкой для реализации достижений японской медицины признали Алматы. Президент

MedicalExcellenceJapan Шузо Ямамото в начале года встретился с акимом города Бауыржаном Байбеком, чтобы решить вопросы финансовой модели и дислокации нового диагностического центра, который позволит выявлять онкологические заболевания на ранней стадии[3].

Также с января 2010 года реализуется соглашение о сотрудничестве в области исследования и использования космического пространства в мирных целях, подписанного между Национальным космическим агентством Казахстана и Японским агентством аэрокосмических исследований (ЯААИ). 31 января 2018 года посол Казахстана в Японии Ерлан Баударбек-Кожатаев встретился с председателем ЯААИ Наоки Окумурой для обсуждения дальнейших планов по сотрудничеству, и обсудил, в частности, строительство сборочно-испытательного комплекса космических аппаратов, где будет создана технологическая и производственная база для проектирования, изготовления комплектующих, сборки и испытания спутников.

Кроме того, Япония планирует выделить странам Центральной Азии 6 млн долларов для борьбы с экстремизмом. Проект будет реализован в течение 30 месяцев, основным координатором этой инициативы станет ПРООН в Казахстане, а офисы ПРООН в Кыргызстане, Таджикистане и Туркменистане будут отвечать за осуществление деятельности в соответствующей стране [3].

За 11 месяцев 2018 года объем двусторонней торговли между Казахстаном и Японией составил \$ 1,7 млрд, экспорт из Казахстана достиг \$ 1,3 млрд, импорт из Японии — \$ 447 млн. Об этом сообщает МИД Казахстана.

За последние 10 лет валовой приток прямых иностранных инвестиций из Японии в экономику Казахстана составил \$ 6,3 млрд.

Япония входит в топ-10 списка иностранных инвесторов в Казахстане. Основными инвестиционными секторами являются энергетика, редкие металлы, промышленность.

В Казахстане оперируют около 75 компаний с японским капиталом, в том числе ToyotaMotors, MarubeniCorporation, SuzukiMotors, NECCorporation, JGCCorporation, TokyoRope, NYKLine[3].

Развитие предпринимательства между двумя странами за последние годы. В развитии предпринимательства между двумя странами большое значение сыграл «Казахстанско-японский бизнес-форум и VII заседание Совместной комиссии правительственного и частного сектора по экономическому сотрудничеству» который прошел в Астане, летом 2018 года. В рамках форума были подписаны соглашения о сотрудничестве с крупнейшими компаниями. На открытии форума вице-министр по инвестициям и развитию РК Арыстан Кабикенов подчеркнул, что Япония является одним из ключевых стратегических партнеров Казахстана в Восточной Азии. Между странами с 2015 г. действует Соглашение о поощрении и взаимной защите инвестиций. В свою очередь, вице-министр по международным делам Министерства экономики, торговли и промышленности Японии Тадао Янасэ подчеркнул, что японские компании заинтересованы в инвестировании в Казахстан. Заместитель председателя Японско-казахстанской экономической комиссии, советник корпорации «ИТОТЮ» г-н Тосиюки Косуги отметил, что их компания импортирует в Казахстан промышленное оборудование, нефтепромысловую химию и волокна, однако сейчас инвестиционная среда в Казахстане претерпевает значительные изменения[4].

На форуме был подписан ряд соглашений о сотрудничестве. Так, председатель правления Kazakh Invest Сапарбек Туякбаев и вице-председатель компании «Марубэни Корпорейшн» Ямадзэ Сигеру подписали меморандум о взаимопонимании и общем сотрудничестве по развитию городского транспорта в Алматы. Кроме того, были подписаны меморандум о взаимопонимании и сотрудничестве по реализации пилотного проекта в системах тепло и водоснабжения между АО «КазЦентр ЖКХ», Mitsui & Co и Japan system Planing, меморандум о сотрудничестве в области ядерной энергетики между KazakhstanNuclearPowerPlants и TheJapanAtomicPowerCompany, MarubeniUtilityServices.

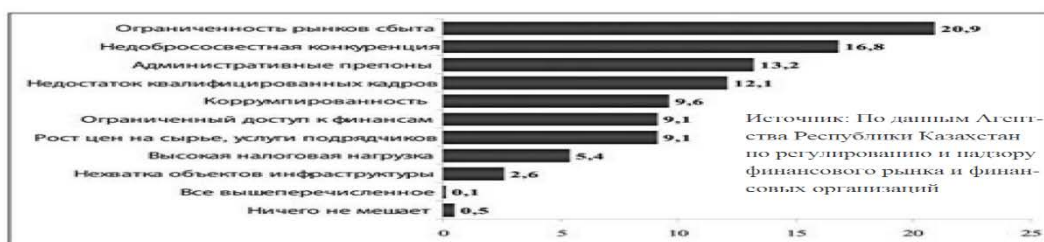
По состоянию на 1 мая в Казахстане зарегистрировано 77 юр. лиц, филиалов и представительств с японским участием.

В рамках форума также состоялись тематические панельные сессии:

- «Сотрудничество в области информационных технологий и цифровой сфере – Госпрограмма “Цифровой Казахстан”»;
- «Сотрудничество в области разработки и освоения месторождений полезных ископаемых»;
- «Сотрудничество в области энергетики и сохранения экологии»;
- «Новые направления в бизнесе между Казахстаном и Японией» [4].

Проблемы и трудности в сфере предпринимательства Японии в Казахстане.

Улучшение предпринимательства Японии в стране во многом зависит от решения проблем, препятствующих развитию не только иностранного предпринимательства, но и предпринимательства в целом. На сегодняшний день рейтинг проблем выглядит следующим образом:

(Human Development Report 2002/2003 for RF. In prof. S.N.Bobylev ed., Moscow, 2003, p.23).

Соответственно, одной из ключевых задач является создание конкурентной среды и благоприятного предпринимательского климата. Важной составляющей успеха таких реформ является необходимость изменения отношения общества к предпринимательству. На региональном уровне необходимо провести глубокое исследование экономики регионов, выявить их конкурентоспособные ниши и возможности, что многократно повысит эффективность государственных мер поддержки предпринимательства. В целях совершенствования инновационной системы Казахстана необходимо сделать основополагающий упор на развитие инноваций, в том числе посредством формирования государственного заказа на инновационную продукцию и привлечения высококвалифицированных кадров для разработок и внедрения новых идей в различных областях экономики [5;с.163].

Заключение

За последние несколько лет японо-казахские отношения достигли заметного результата. Нарботан опыт межгосударственных встреч на высшем уровне и на уровне министров, парламентских деятелей. Налажено торгово-экономическое сотрудничество. Отмечен и рост межстрановой торговли. Опираясь на выше изложенные материалы и анализу этой сферы, можно сказать, что предпринимательство Японии в Казахстане и также вложенные инвестиции в разные сферы дали позитивный исход. Но основываясь на вышеуказанные проблемы, с которыми приходится сталкиваться японским предпринимателям и инвесторам в Казахстане, мы можем предположить, что сотрудничество в торгово-экономической сфере между Казахстаном и Японией часто не соответствует нашим возможностям. Конечно, японский капитал имеет свои интересы, однако, если сравнивать, с капиталом других стран, он оказался в целом в проигрыше. Здесь необходимо сказать, что несовершенство законодательной базы в Казахстане, коррупционное злоупотребление среди чиновничества, отсутствие прямых транспортных связей также мешали и мешают их развитию. Да и экономические и финансовые кризисы, а также природные катастрофы, обрушившиеся на Японию, оказывали свое влияние. Нельзя забывать и то обстоятельство, что политическая стабильность Японии сильно хромает в последние 20 лет [1;с.66]. Но все же у казахстанско-японского сотрудничества - большие перспективы. Страна Восходящего солнца намерена наращивать взаимодействие с нашей республикой во многих сферах. Японские компании готовы вкладывать инвестиции в отечественную промышленность и предоставлять трансферт технологий. К тому же государства - важные стратегические партнеры и в деле нераспространения оружия массового поражения. Мы пришли к выводу, что наша страна должна осознавать важность отношений с Японией в сфере предпринимательства и также в других сферах, и развивать их, сохраняя уже сложившееся сотрудничество. Ведь предпринимательство Японии в Казахстане- это инвестиции, а иначе вклад в развитие экономики нашей страны. Нам необходимо привлекать иностранные инвестиции, так как они способствуют преодолению кризиса, финансовой стабилизации экономики, решают стратегические и тактические задачи макроэкономического характера, такие как борьба с инфляцией, структурная перестройка, развитие промышленности.

Литература:

1. Кожаметов К.К. «Казахско-японские отношения: 20-лет взаимного сотрудничества» //Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право. No 2(62). - Алматы: Изд-во КазНУ, 2013. - С.63-66.
2. https://kazakh-tv.kz/ru/view/business/page_195405_kazakhstan-yaponiya-rost-tovarooborota

3. Источник, интернет-ресурс: EnergyProm.kz [При сборе новостей использованы данные порталов kursiv.kz, bnews.kz, informburo.kz].

4. <https://primeminister.kz/ru/news/Investments/biznes-forum-v-astane-podpisani-soglasheniya-o-sotrudnichestve-s-krupneishimi-yaaponskimi-kompaniyami-16758>

5. Ш.Т. Алмагамбетова, Г.С. Баймухамедова, К.В. Гималетдинов «Вопросы становления малого и среднего предпринимательства в республике Казахстан» // Журнал «Проблемы права и экономики» - Костанай, 2013 - С.163.

Тұрсынханова Гүлнара

ҚазҚызПУ

филология факультетінің 1 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы **Рахимжанова М.Д.**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ ШЫҒЫС ЕЛДЕРІ

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаевтың басшылығымен Қазақстанның сыртқы саяси бағдары шығыс елдерімен ашық нарықтық экономика және демократиялық саяси жүйеге, ішкі тұрақтылық пен ұлтаралық келісімге негізделді. Еліміздің сыртқы саясаты әлемдік қауымдастықта жалпыға бірдей көп векторлы саясатымен қауіпсіздік пен тұрақтылығын нығайтып, өзара ықпалдастығын дамытуын көздейді. Яғни, Қазақстанның дипломатиялық негізгі қағидалары өзгеріссіз қала береді. Қазақстан әлемдік қауымдастықтың толыққанды мүшесі ретінде мойындалып, қазіргі таңда сенімді түрде дербес сыртқы саясатын жүргізуде. Сыртқы саясатты жүргізу кезінде арнайы мақсаттар қойылады. Сол мақсаттарды атап айтсақ: 1) елдің ұлттық қауіпсіздігін, қорғанысқа қабілеттілігін, егемендігін және аумақтық тұтастығын жан-жақты қамтамасыз ету; 2) бейбітшілікті, өңірлік және жаһандық қауіпсіздікті нығайту; 3) орнықты ұстанымдарды қамтамасыз ету және әлемдік қауымдастыққа мемлекеттің жағымды бейнесін қалыптастыру; 4) БҰҰ-ның орталық және үйлестіруші рөлі арқылы әділ демократиялық тәртібін орнату; 5) өңірлік және халықаралық сауда-экономикалық қатынастар жүйесін одан әрі интеграциялау; 6) 2050 Стратегиясын ойдағыдай жан-жақты қарастырып іске асыру, халықтың жоғары тұрмыс деңгейіне қол жеткізу, көпұлтты қоғамның құқықтық мемлекеттің демократиялық институттарын нығайту, құқықтары мен бостандығын іске асыру үшін тиімді сыртқы жағдайлар жасау; 7) ұлттық экономиканы әртараптандыру, индустриялық-технологияларды дамыту және бәсекеге қабілеттілігін арттыру; 8) елдің «жасыл» даму жолына біртіндеп көшуі және әлемнің дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіру; 9) ұлттық-мәдени өзіндік ерекшелігін сақтау және мемлекетті одан әрі дамытудың өзіндік жолымен жүру; 10) шет елдерде Қазақстан Республикасының азаматтары мен заңды тұлғаларының құқықтарын, олардың жеке отбасылық және іскерлік мүлделерін қорғау; 11) шет елдердегі қазақ диаспорасына және қазақ тіліне қолдау көрсету.

Осы жоғарыда айтылған мақсаттарды практикалық жағынан іске асырудың өз өзектілігі бар. Біз өзектілігін айқындау үшін жан-жақты қарастыруымыз керек. Дамытудың қандай тиімді жақтары бар? Қазіргі заманда Қазақстан шет елдерімен бәсекелес мемлекет. Сонымен қатар практикалық тұрғыдан дамытудың ең бірінші тиімділігі, ол әлемнің барлық мемлекеттерімен және олардың бірлестіктерімен достық және алдын ала болжалынатын қатынастарды дамытады. Екінші тиімділігі БҰҰ жарғысының мақсаттары мен қағидаларын ұстанады және саяси диалог құруымен мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты арттыруының маңызын мойындайды. Үшінші тиімділігі өңірлік және халықаралық жанжалдарды келіссөздер жүргізу арқылы халықаралық тұрғыда танылған форматтары шеңберінде шешуді жақтайды. Төртіншіден, ядролық қарусыз және жаппай жоятын қарудың басқа да түрлерінсіз бейбітшілікке қол жеткізуге күш-жігер жұмсайды, яғни, қауіпті ядролық қарудан азат аймақтарды құру жөнінде көпжақты тетіктерді дамытуға қатысады. Бесінші, терроризмге, экстремизмге, есірткі құралдарын, психотроптық заттардың және олардың прекурсорларының заңсыз айналымға өтуіне екі жақты мемлекет болып қарсы тұру үшін нақты шаралар қолданады. Жетіншіден, халықаралық ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етілуі үшін қарсы күрес жалғастырылады. Осындай бағыттарды жан-жақты қарастырып және пайдасы мен қалай дамыту жолдарының 7 тиімді тараптарын қарастырдық. Аса маңызды айта кететін жағдай «жасыл экономикаға» көшуі үлкен жетістікке жету жолына есігін кеңейте ашты. «Жасыл экономиканың» іске асырылғанын «ЭКСПО 2017» көрмесінің өткізілуінің, біртіндеп дами түскенін аңғарамыз. Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының проблемаларын шешу жолдарын арнайы жан-жақты қарастырып, дамытудың бірнеше жолдары ашылды.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев айтқан «30 елдің» қатарына қосылуымыз үшін ел болып бірлесе отырып, тынбай еңбек жасауымыз керек. Заманауи өмірде елдің болашағы жастардың қолында. Біз жастардың қолында үлкен күш бар және үлкен жауапкершілік бар, соны абыроймен жоғарғы деңгейге көтеріп, халықаралық аренада жоғары жетістікке жетуіміз керек. «2019 – Жастар жылы» деп бекер айтылмаған. Көптеген көмектер ғылым-білімге және әр түрлі салаға жасалынып жатыр. Соның бір айғағы – жоғары оқу-орындарына көптеген гранттар бөлінудің жоспарлануы. Елбасымыз жастар үшін барлық жағдайды жасауға артықша көңіл бөліп отырғандығын айта кеткен орынды деп есептеймін. Орта және Таяу Шығыс елдерінде қуатты саяси, іскерлік және интеллектуалды әлеует бар. Осы аймақтың елдері халықаралық энергетикалық теңгерім жүйесінде ерекше орын алады, бұл қазіргі әлемдегі күштерді геосаяси тұрғыдан реттеуге айтарлықтай ықпалын тигізетін ірі қаржылай-экономикалық орталықтарды құруға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының сыртқы саясатын Ел Президенті айқындайды және Сыртқы істер министрлігі жүзеге асырады. Қазіргі уақытта халықаралық саясатта Қазақстанның маңызды орны бар, оған еліміздің Еуропа мен Азияның кіндігінде орналасқандығының да әсері бар. Қазақстан көптеген халықаралық ұйымдардың белсенді мүшесі болып табылады. Атап айтсақ: БҰҰ, ЕҚЫҰ, ШЫҰ, ИЫҰ, ҰҚШҰ, ТМД т.б.

Бүгінгі таңда Қазақстанда БҰҰ-ның 15 кеңсесі бар:

БҰҰДБ (Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму Бағдарламасы)

ЮНИСЕФ (Біріккен Ұлттар Ұйымының Балалар Қоры)

ЮНИФӨП (Біріккен Ұлттар Ұйымының Халықтың Қоры)

ЮНЕСКО (Біріккен Ұлттар Ұйымының Білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі ұйымы)

БҰҰ БЖКБ (БҰҰ Босқындар істері жөніндегі Жоғарғы Комиссары)

ЮНИФЕМ (БҰҰ Даму Әйелдер қоры)

БҰҰ / СПИД (Біріккен Ұлттар Ұйымының ВИЧ / СПИД бойынша бірлескен бағдарлама)

БҰҰ-ның ГМУБ (БҰҰ-ның гуманитарлық мәселелерді үйлестіру жөніндегі басқармасы)

ҚАӨ (Қоғамдық ақпарат өкілдігі)

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы

ЮНОДК (Біріккен Ұлттар Ұйымының Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасы)

БҰҰ Волонтерлары

Халықаралық еңбек ұйымы

ЮНИДО (БҰҰ Өнеркәсіптік даму ұйымы)

Халықаралық валюта қоры.әіә

1992 жылдың қаңтарында Қазақстан Республикасы Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымына қосылды. Бұл ұйым, ең алдымен, Қазақстанды Ауған мәселесін шешудегі әріптес ретінде көреді.

Қазақстан Республикасы мен Орта және Таяу Шығыстағы елдер арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастарды орнату процесі 1992-1999 жылдар кезеңін қамтыды. 1992 жылдың наурызында Қазақстанмен қарым-қатынастарды ресми түрде қалыптастырған алғашқы мемлекеттердің бірі – Түркия Республикасы. Президент Т.Өзалдың 1993 жылы Қазақстанға жасаған және 1994 жылы Президент Н.Назарбаевтың Түркияға ресми сапары экономикалық байланыстар мен саяси ынтымақтастық аясын кеңейтті. Астана мен Анкараның маңызды мемлекетаралық келісімдер пакетіне қол қоюы екі ел арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастардың, сондай-ақ сауда-экономикалық қатынастардың, соның ішінде түркітілдес мемлекеттердің саммиті аясында дамуына ықпал етті [1].

Осылайша, екі ел арасындағы қарым-қатынастардың тұрақты сипаты өзара тиімді байланыстарды нығайтуға көңіл бөлетін екіжақты ынтымақтастықтың жарқын үлгісі болып табылады, ал Қазақстан мен Түркия келешекте халықаралық және аймақтық ұйымдарда ынтымақтастықты жалғастыруға ниетті.

Қазақстан Республикасының маңызды серіктесінің бірі – өзінің геосаяси жағдайы мен экономикалық әлеуетіне байланысты 1992 жылы қаңтар айында ресми қарым-қатынас орнатқан Иран Ислам Республикасы. Қазақстан Республикасы мен Иран Ислам Республикасы арасындағы ұзақ мерзімді қарым-қатынастың негізі 1992 жылғы қарашада Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Тегеранға жасаған сапары кезінде және 1993 жылғы қазанда Иран Президенті А.Хашеми Раф-Санджанидің елге келуінде орнады.

Астана мен Тегеран арасындағы серіктестік қатынастарды орнату көптеген халықаралық және аймақтық мәселелер бойынша елдердің ұстанымдарының ұқсастығына байланысты. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы мен Иран Ислам Республикасы «Солтүстік-Оңтүстік» көлік дәлізін құру бойынша бірлескен күш жұмсап отыр, оның мақсаты Еуропадан Азияға жүктерді жеткізу бағыттарын

қысқарту және оңтайландыру болып табылады. Астана мен Тегеран Каспий теңізіндегі теңіз жолдарын пайдаланып, Қазақстан мен Иранның ірі порттары арасында жүк тасымалын дамытады [2].

Таяу Шығыстың саяси және экономикалық өміріндегі негізгі рөлге ие – энергия ресурстарының ірі экспортері және ислам дінінің қасиетті орындарын сақтаушы Сауд Арабиясы Корольдігі. Қазақстан мен Сауд Арабиясы арасындағы қарым-қатынас 1994 жылғы 30 сәуірде құрылды, ал сол жылдың күзінде Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың Сауд Арабиясына алғашқы ресми сапары болды. 2004 жылғы наурызда Сауд Арабиясы Королі Фахд ибн Абдулазиз мырзаның шақыруымен елдер арасындағы достық қарым-қатынастарды нығайту мақсатында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Сауд Арабияға екінші ресми сапары болды.

Қазақстан мен Сауд Арабиясы арасындағы сауда-экономикалық салада екіжақты ынтымақтастық айтарлықтай әлеуетке ие. Сауд Арабиясының инвестициялық мүмкіндіктері бар екенін және Қазақстандағы ірі инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыруға мүдделі екенін атап өткен жөн. Бұдан басқа, екі елдің көшбасшылары сауда және қаржы саласындағы Қазақстан мен Сауд Арабиясы іскер топтарының арасында белсенді байланыстар орнату үшін оңтайлы жағдай жасауға тырысады. Сауд Арабиясы әлемдік мұнай бағасының өзгеруіне айтарлықтай әсерін тигізеді, ал Қазақстан үшін бұл жағдайда Сауд Арабиямен қарым-қатынас саяси және экономикалық жағынан белгілі бір дивидендтер әкеледі.

Таяу Шығыстағы қатынастардың ерекшелігі Израиль мен араб әлемі арасындағы күрделі қарым-қатынастармен сипатталады. Израильдің Қазақстанмен ынтымақтастыққа мүдделі екендігін атап өту маңызды. Себебі, бұл басқа мұсылман мемлекеттерімен байланыс орнатуға және кеңейтуге мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасы мен Израиль Мемлекеті арасындағы 1992 жылғы сәуірде құрылған қатынастар сауда-экономикалық салада да, мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық саласында да дамып келеді. Араб-израиль қақтығысын ескере отырып, Қазақстан өңірдегі мүдделер саясатының балансын қолдайды.

Израиль-палестина мәселесін шешу үшін келіссөздер жүргізу мүмкіндіктерін барынша пайдалану үшін Қазақстан Республикасы Израильмен қатар Палестинамен дипломатиялық қарым-қатынас орнатты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев Палестинада 1995 және 2000 жылдары екі рет ресми сапармен болды. Өз кезегінде, 1991 және 1999 жылдары Палестина мемлекетінің президенті, Палестинаны азат ету ұйымының төрағасы Я.Арафат Қазақстанға келді. Қазақстан мен Палестина басшыларының келіссөздері барысында екіжақты ынтымақтастық мәселелері талқыланды. Бүгінгі таңда мемлекеттер халықаралық сипаттағы өзекті мәселелер бойынша, соның ішінде Таяу Шығыстағы жағдайға қатысты пікір алмасу үшін қажетті жағдайларды жасауға ұмтылады. Бұл Таяу Шығыстағы жағдайды реттеу мәселесіне қатысты Қазақстан Республикасының салмақты саясаты туралы куәландырады.

Қазақстанның Біріккен Араб Әмірлігімен қарым-қатынастары серпінді және жемісті дамып келеді. 1992 жылы қыркүйек айында осы мемлекетке дипломатиялық қатынастарды рәсімдегеннен кейін, Қазақстан екіжақты ынтымақтастықтың іргетасын қалады. Айта кету керек, Қазақстан үшін БАӘ Араб Шығысындағы елдер арасында ең перспективті серіктестердің бірі болып табылады. Абу-Даби Каспий теңізіндегі Ақтау қаласын және Астанада орналасқан Абу-Даби Плаза құрамына кіретін Қазақстандағы әртүрлі кешендер мен жобаларды қаржыландырады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы мемлекетаралық ынтымақтастықты жандандыруға, сондай-ақ екі елдің кәсіпкерлері арасындағы байланыстарды нығайтуға бағытталған.

Қазақстан мен Катар мемлекеті арасындағы қатынастар Қазақстанның Парсы шығанағының елдерімен инвестициялық ынтымақтастығын нығайтуға ықпал етеді. 1993 жылғы шілдеде бірлескен комюникеге қол қою арқылы Қазақстан мен Катар ресми дипломатиялық қарым-қатынас орнатқан. Доха Астанамен қарым-қатынастарды дамытуға үлкен мән беріп, Катардың жекеменшік секторын қазақстандық әріптестерімен өзара іс-қимыл жасауға шақырады. Қазіргі уақытта Қазақстан мен Катар мемлекетаралық қарым-қатынастарға жаңа серпін беріп, мұнай-газ, білім беру, денсаулық сақтау, ауыл шаруашылығы, туризм және спорт сияқты салаларда ынтымақтастықты кеңейтуге ұмтылады. Орта және Таяу Шығыстағы елдермен қарым-қатынастарда Қазақстан Республикасы халықаралық және аймақтық мәселелердің кең ауқымы бойынша тұрақты диалог пен тұрақты консультацияларды дамытуға бағытталған. Астананың мұсылман мемлекеттерімен ынтымақтастығын күшейту Қазақстан Республикасының ұзақмерзімді мүдделеріне сай келетінін және елдің сыртқы саясатының басымдықтарының бірі екенін атап өткен жөн.

Ислам әлемінің елдері Қазақстанды мұсылман қауымдастығының ажырамас бөлігі ретінде қарастыратын Орталық Азия аймағындағы сенімді серіктес әрі көшбасшы ретінде қабылдайды. Сондықтан Араб сияқты Шығыс елдері Қазақстанның Ислам Конференциясы Ұйымы мен Ислам Даму

Банкі сияқты құрылымдарға қатысуын қолдайды, Әлемдік және дәстүрлі діндер съезін шақыру бойынша ҚР сыртқы саяси бастамаларына толық қолдау көрсетеді және мұсылман әлемі-батыс форматында диалог жүргізеді [2].

Энергетика, инфрақұрылым, туризм, азық-түлік, банк, металлургия және басқа салалардағы ірі инвестициялық жобаларды іске асыру Қазақстан Республикасы мен Ортажәне Таяу Шығыс елдерінің арасындағы қарым-қатынасты жаңа деңгейге көтереді.

Пәкістанның Үндістанмен күрделі қарым-қатынасын ескере отырып, Қазақстан Пәкістан Ислам Республикасымен де қарым-қатынастарын дамытты. Қазақстан-Пәкістан қарым-қатынастары геосаяси проблемалардан және қауіпсіздік мәселелерінен детерминизм аясында дамыды. Пәкістан Азиядағы ядролық қаруды қысқарту туралы талқыланып жатқан құжаттардың кейбіріне қарсы сөз сөйледі. Қазақстан мен аймақтағы басқа елдер Үндістанмен қарым-қатынасына зиян келтірместен Пәкістанмен қарым-қатынас орнатқан [3].

Ауғанстанмен арадағы қарым-қатынастар соңғы жылдары Қазақстан үшін қауіпсіздік пен тұрақтылықпен айналысатын аймақтық көшбасшы мәртебесін ұлттық деңгейде ғана емес, бүкіл Еуразиядағы жағдайға сәйкестігін тексеру үшін қажет болды. Қазіргі Ауғанстанның әскери-саяси және экономикалық проблемалары олардың шешілмеген жағдайында халықаралық қауіпсіздік мүдделеріне орай үлкен деструктивті әлеуетке ие. 2006 жылдың сәуірінде сол кездегі ҚР Сыртқы істер министрі Қасымжомарт Тоқаевтың Ауғанстанға алғашқы сапары болды. Тоқаев Ауғанстан президенті Хамид Карзаймен кездесті. «Қазақстан аймақтық ынтымақтастыққа ұмтылады, бұл біздің басты міндетіміз. Біздің еліміз аймақтағы байланыстарды, қауіпсіздік пен тұрақтылықты нығайтуға қызмет ететін болса, Үлкен Орталық Азия идеясын жүзеге асыруға қолдау көрсетеді. Қазақстанның ұстанымы Үлкен Орталық Азияны, ең алдымен, әскери доктринаның тұрғысынан емес, өркениеттік және экономикалық тұжырымдамасы ретінде қабылдау керек», – деді Тоқаев кездесуде.

Қазақстан Республикасы үшін ХХ ғасырдың екінші жартысында «экономикалық алпауыт» мәртебесіне ие болған, ХХІ ғасырда көшбасшылық мүмкіндіктерін ашуға үлкен әлеуеті бар Жапониямен қарым-қатынас өте маңызды. Жапония Астананың интеграциялық бастамаларына және оның халықаралық және өңірлік ұйымдарға мүшелігіне оң көзқараспен қарайды. Ол Азиядағы өзара ықпалдастық және сенім шаралары жөніндегі кеңесті (АӨСШК) ұйымдастыру сияқты өзара түсіністік пен бейбітшілікті сақтауға бағытталған Қазақстанның бастамаларын қолдады. Қазақстан Жапонияны БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты мүшесі болу ниетінде қолдайды. Ресми Токио-Азия континентіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін көп күш жұмсады [3]. Қазіргі уақытта Жапон тарабы Қазақстанға қолдау көрсетіп, АӨСШК-ге бақылаушы ретінде қатысады. Жапониямен қарым-қатынасқа Қазақстан үшін үлкен қызығушылық ғылым мен техника саласындағы, ғарышты бейбіт мақсатта пайдалану, қоршаған ортаны қорғау, Арал теңізі проблемасын шешу, жер сілкінісін болжау және т.б.

Қазақстан үшін стратегиялық маңызы бар елдің бірі – Малайзия мемлекеті. 2003 жылғы 1 қаңтардан бастап АСЕАН-да (Оңтүстік-шығыс Азия елдерінің ассоциациясы) еркін сауда аймағы енгізілді. Малайзия АСЕАН нарығына Қазақстан үшін «терезе» бола алады. Бұдан басқа, Малайзия қосылмаған қозғалысының беделді үкіметаралық ұйымында лайықты құрметке ие. Малайзия «Ислам Конференциясы Ұйымына» елеулі әсер еткен елдердің бірі болып табылады. Мұндай жағдайларда, Қазақстан үшін осындай беделді мемлекетпен серіктестік қарым-қатынастар тұрақты түрде көпвекторлы саясатты жүзеге асырады және геосаяси тұрғыда Азияға жақын орналасқан, аймақтағы тұрақтылыққа ықпал ететін факторлардың бірі болып табылады, сондай-ақ ислам әлемі елдерімен ынтымақтастық болашағын болжайды.

Қазақстан мен мұсылман әлемінің мемлекеттері арасындағы дипломатиялық өзара әрекеттесу тәжірибесі аз, бірақ ол өсіп келеді. Бүгінгі таңда саяси, экономикалық саладағы екіжақты қарым-қатынастардың серпіні белгілі. Қазақстан мен ислам әлемі арасындағы қарым-қатынастардың келешегі мына факторларға байланысты:

1. Экономикалық мүдделер: сауда, шикізат пен тауарларды тасымалдау, осы елдерге астық экспорты, осыған байланысты үлкен нарық болып табылады;

2. Азиядағы өзара ықпалдастық және сенім шаралары жөніндегі кеңесті (АӨСШК) жылжыту және Қазақстан Республикасының Ислам ынтымақтастық ұйымына төрағалық етуі арқасында 2011 жылы ислам әлемі проблемаларына Қазақстанның қатысуы ислам векторын нығайтуды талап етеді [4]. Осыған байланысты Республика осы аймақтағы халықаралық жүйе құраушы агенттер ретінде әрекет ететін ислам әлемінің ірі мемлекеттерінің көмегі мен қолдауына мұқтаж.

Қорыта айтқанда, Қазақстан Республикасы сыртқы саясатқа қатысты жан-жақты қарастыруында үлкен еңбек пен мұқияттылықты талап еткені рас. Алдын-ала болжап, ойлап, оны түпкі тамырымен

зерттеп, халықаралық аренада қолданылуы – үлкен жетістіктің дәлелі. Елбасымыздың ұшқыр ойыменен, жақсы стратегияны қолға алуы және дербес зияткерлігінің арқасында, бейбіт заманда, ұлтаралық татулықта өмір сүріп жатқанымыз осының айғағы.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.А. На пороге XXI века. – Алматы, 1995.
2. Токаев К. Дипломатия Республики Казахстан. – Астана: Елорда, 2001.
3. Видрицкая н.И. Азиатский вектор внешней политики Республики Казахстан (Япония, Индия, КНР) // Молодой ученый. – 2016. - №11. – С.630-633.
4. Казахстан и Центральная Азия в мировом сообществе// Мысль. -1994. -№3. – С. 24-28

Төрежанова Ж.С.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ҰУ

Шығыстану факультеті 2 курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.д., профессор Н.Мұқаметханұлы

ҚАЗАҚ –ҚЫТАЙ АРАСЫНДАҒЫ ТРАНСПОРТТЫҚ-ЛОГИСТИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТЫҢ МАҢЫЗЫ

Аннотация: Мақалада транспорттық-логистикалық саланың маңыздылығы пайымдалып, Қазақстан мен Қытай арасындағы транспорттық-логистикалық қарым-қатынастардың амуы қарастырып, оның қазіргі таңдағы сауда-экономикалық пайдасы мен халықаралық қатынастардағы маңызы пайымдалған.

Түйін сөздер: Логистика, транспорт, Қазақстан-Қытай қатынастары, экономикалық өсу, Батыс Қытай Батыс Еуропа.

Логистика – өнеркәсіптік дамудың катализаторы, оны жетілдірудің біздің еліміз үшін маңызы зор. Бұл үдеріс мемлекетаралық интеграцияның негізі болып табылады. Әртүрлі интеграциялық үдерістердің белсенді жақтаушысы ретіндегі Қазақстанның маңызды артықшылығы бар – оның геосаяси және экономикалық ресурстары азиялық мемлекеттердің Еуропамен кұрлықтық байланысындағы өзінің транзиттік әлеуетін тиімді пайдалануға мүмкіндік береді [1].

Қазіргі уақыттағы логистиканың өзектілігін бірнеше фактормен түсіндіруге болады, атап айтқанда:

-Экономикалық фактор. Қазір компанияның басты басымдығы – фирманың кірісін арттыру мен сапаны арттыру, тұтынушыға қызмет кешенін көрсету мақсатында өндірістік шығындарды азайту, сондықтан да нарықтық қатынастар дамуында «есеп+пайда+тұтынушы» принципі логистиканың маңыздылығын көрсетеді;

-Ақпараттық фактор. Информатика нарық пен логистиканы тығыз байланыстыратындықтан, ақпараттар ағыны логистикалық үдерістердің пәні, шарасы және құрамдас бөлігі болып табылады;

-Техникалық фактор. Логистика басқару жүйесі ретінде, оның субъектілері мен объектілері техникалық жетістіктер негізінде дамиды.

Логистика шаруашылық субъектілерінің көрсеткіштерін жақсартуда көп рөл атқаратынын ескеруіміз қажет. Мысалы, транспорттық өндіріс саласында логистиканы пайдалану:

1. материалдық ағын қозғалысының өне бойына қор сақтауды төмендетеді;

2. логистикалық тізбек бойымен тауарлардың өту уақытын қысқартады, транспорттық шығындарды азайтады;

3. қол еңбегі шығынын және жүк операциясына тиісті шығынды азайтады.

Транспорттық логистика – бұл талап етілген жүк көлемін тиісті нүктеге қолайлы маршрутпен талап етілген уақытта және аз шығынмен жеткізу. Транспорттық логистиканың белгілі тұжырымдарының бірі - «дәл уақытында» (jbst-in-time, JIT) болып табылады. Бұл жүйені қолданудың негізі материалдық қорларды немесе дайын өнімді логистикалық тізбек арқылы белгілі бір орынға оған сұраныс бар кезде жеткізуді білдіреді. Транспорттық логистикалық жүйені қолданудың нәтижесі – «логистиканың алты ережесін»: қажетті жүк, қажетті орында, қажетті кезде, керекті мөлшерде, қажетті сапада, аз шығындармен орындаудың жоғарғы мүмкіншілігі. Транспорттық логистиканың міндеттеріне мыналар жатады:

-транспорттық жүйелерді құру, оның ішінде транспорттық дәліздер мен желілер де бар;

-транспорттық-қоймалық үдерістің технологиялық бірыңғайлығын қамтамасыз ету;

-транспорттық үдерістерді қоймалық және өндірістік үдерістермен бірлесе жоспарлау;

-жүк жеткізудің оңтайлы маршрутын анықтау;

-транспорттың түрін таңдау және т.б.

Заманауи жаһандық жағдайларда логистиканың мемлекеттің өнеркәсіптік дамуында шешуші рөл атқаратынын атап өтуіміз қажет. Көптеген елдерде логистиканың дамуына алдымен басымдылық берілген. Қазақстан Республикасында да бұл өнеркәсіптік секіріс үшін елеулі экономикалық әсер әкелуі мүмкін:

-біріншіден, бұл қолданыстағы және жаңа кәсіпорындарға логистикалық қызмет көрсету. Бұған өндірісті шикізатпен қамтамасыз ету барысындағы, дайын өнімді тұтынушыға жеткізудегі, алыс қашықтарға, жетуге жолы қиын аудандарға тасымалдауда жеделдетуді, оңайлатуды және арзандатуды жатқызуға болады;

-екіншіден, бұл ұлттық сарапшылық қызметтер, яғни, Қазақстан территориясы арқылы транзит тарту логистикасы;

-үшіншіден, ел экономикасындағы инвестициялық үдерістерді белсендіретін логистика, яғни логистиканың сыртқы ықпалы, дамыған логистикалық жүйенің арқасында серіктестердің Қазақстан территориясында инвестициялық жобаларды жүзеге асыруы.

Елбасының Қазақстан халқына «Стратегия «Қазақстан-2050: танылған мемлекеттің жаңа саяси бағдары» атты Жолдауында Қазақстан арқылы өтетін транзиттік тасымалдарды 2020 жылға екі есеге, ал 2050 жылға-10 есеге арттыру міндетті қойылған. «Өндірістік транспорттық нысандарды құру елден тысқары шығуға көңіл бөлген маңызды», -деп атап айтты [3].

2020 жылға дейінгі транспорттық инфрақұрылымды дамыту бойынша мемлекеттік бағдарлама осы шешуші міндеттерді жүзеге асыруға бағытталған. Қазақстан халықаралық дәліздердің түйісінде орналаса отырып, Еуропа мен Азияны жалғайтын негізгі логистикалық буын болуға барлық алғышарттар бар. Толық активтер мен құзіреттіліктері бар трансұлттық көлемдегі мультимодальдық логистикалық оператор қалыптастырушы ретінде «ҚТЖ ҰК» АҚ белгіленген. Мультимодальды компанияның құрамына Ақтау теңіз порты, «Қорғас-Шығыс қақпа» АЭА-сы, аэропорттар, Қазақстанның терминалдық желісі кіреді.

Қазақстан Республикасында транспорттық қызметті жақсарту бойынша жүйелі жұмыс жүргізіліп келеді. Бұл ең алдымен транспорт уақытын қысқарту, тасымалға шығынды азайту, тарифтерді оңтайландыру, жүктердің сақталуы және де бүкіл логистикалық жүйенің қызмет етуін қамтамасыз етуге қажетті сапалы кадрлық әлеуетті дайындау. Елдегі бүкіл тасымалдың 70 % жуығы теміржол арқылы жүргізіледі. Осыған байланысты ел Президенті транспорттық логистикалық кластер құру бойынша міндет қойды. Қазіргі уақытта «Қазақстан Темір Жолы» АҚ-на сенімгерлікпен басқару Ақтау теңіз порты берілген, бірқатар ірі аэропорт терминалдары мен автомобиль терминалдық кешендерін беру мәселесі шешілуде.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасындағы логистикалық қызметтер нарығы әлі жас. Транспорттық-экспедиторлық және қоймалық қызметтер секторында компаниялар көп, олар негізінен «дәстүрлі» жүк ағынының тасымалы мен қоймалық өңдеу қызметтерін көрсетеді, ал интеграция және жеткізулер желісін басқару қызметтері бойынша сектор әлі жеткілікті дамымаған. Қазақстан Республикасындағы логистикалық компаниялардың аяғынан тік тұрып кетуіне кедергі келтіретін негізгі факторлардың бірі заманауи қоймалық терминалдардың жетіспеушілігі. Мамандандырылған компаниялар жүк тасымалының икемді кестелерін жасай алады, бірақ тиісті логистикалық инфрақұрылымсыз – қызмет көрсетілетін территориядағы заманауи қоймалық кешендер желісінен – құрылған тізбек сенімсіз болып шығады.

Заманауи бизнестің сипаты қоймалық қорлардың тез айналымы мен тапсырыстарды жылдам орындауды талап етеді. Бұл талаптарды орындау үшін логистикалық жүйе икемді болуы шарт. Мысалы, Алматы қаласы мен қала маңында, әртүрлі сарапшылық мәліметтер бойынша, 200 мыңнан 1 миллион шаршы метр қойма орындары бар. Бірақ олардың көпшілігі – бұрынғы өндірістік жайлар немесе базалар. Мұндай нысандар халықаралық талаптарға сай келмейді және заманауи логистикалық қызметтер кешенін беру мүмкіндігіне қажетті жағдайларды қамтамасыз ете алмайды. Тиісті инфрақұрылымды салмайынша Қазақстан территориясы арқылы транзиттің дамуы да, транспорттық логистиканың да дамуы мүмкін емес.

Көптеген елдердің үкіметтері экономикалық дамуды жеделдетін бсты фактор болып табылатын логистиканың дамуына қатты көңіл бөліп отыр. Заманауи жағдайларда елдің өнеркәсіптік дамуында логистикаға шешуші рөл беріледі, өйткені Қазақстандағы барлық жүк тасымалы және Қазақстаннан жеткізілетін тауарлар дұрыс логистикалық кестелерге тәуелді.

Логистика саласындағы маңызды сыртқы құрал – қазақстандық транзитке бағытталған «Қазақстан – Жаңа Жібек жолы» жобасын жүзеге асыру болып табылады. Қазақстанның бұл жерде бірқатар

артықшылықтары болады, олардың бастылары: жеткізу мерзімі, қаржы мен уақытты қалпында сақтау; негізінен Қытай территориясы арқылы өтетін маршрут, сондай-ақ жасыл дәліз – Сауда-транспорттық хабты салу және елеулі фактор – Жібек жолының тарихи маршруты.

Транзиттік әлеуетті елдің экономикалық дамуының бастапқы нүктесі деп қарастыру керек деп сеніммен айтуға болады. Осы мақсатта ТМД-дағы ең заманауи тиімді транспорттық-логистикалық жүйені құру мен оның тартымдылығын арттыруды, кең көлемде қызметтер көрсете отырып транспорттың кез келген түрінде транспорттық-логистикалық операцияларды жетілдіруді, бәсекеге қабілетті тарифтерді ұсынуды, транзиттік жүк ағынын тұрақты желіге келтіруді және т.б. қамтамасыз ету қажет. Әрине бұдан да тыс атқарылатын жұмыстар жетерлік. Егер осының барлығы жүзеге асса ғана Қазақстан шешуші транзиттік орынға жайғасатын болады. Сондықтан да транспорттық-логистикалық инфрақұрылымды дамыту «Нұрлы жол-болашаққа апарар жол» жолдауының негізгі тармақтарының бірі.

Қазіргі уақытта заманауи транспорттық-логистикалық инфрақұрылымды қалыптастыру және оның халықаралық жүйеге интеграциялануы үшін, Қазақстанда 2020 жылға дейінгі ҚР транспорт жүйесі инфрақұрылымының дамуы мен интеграциялануының Мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырылуда. Транспорт саласының дамуы «Қазақстан-2050» Стратегиясының, сондай-ақ Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі дамуының Стратегиялық жоспарының басты бағыттарының бірі. Бүгінгі күні транзиттік әлеуетті пайдалану тиімділігін арттырудың маңызды бағыттарының бірі ҚР теміржол мен автомобиль транспортының сапалы дамуы болып табылады. Қазақстан территориясы арқылы бес: Трансазиялық теміржол магистралының (ТАТМ) Солтүстік дәлізі, ТАТМ-ның Оңтүстік дәлізі, Орталық (ортаазиялық) дәліз, Солтүстік-Оңтүстік және ТРАСЕКА транспорттық дәліздері өтетінін ескерсек, бұл тіптен өзекті болса түседі. Транспорттың теміржол мен автомобиль түрлері тасылатын жүк көлемінің басым бөлігін иеленеді: тиісінше 86,2% және 7,5% [4].

Қазірге дейін ҚР үкіметі бірқатар маңызды жобаларды жүзеге асырды. Атап айтқанда, Жетіген-Қорғас, Өзен-Түрікменстанның мемлекеттік шекарасы теміржол желілері жасалып, іске қосылды. Жезқазған-Бейнеу линиясы Достық бекетінен Батыс Қазақстанға дейінгі теміржол маршрутын 1138 шақырымға қысқартты, яғни шығыстан батысқа дейінгі жол орташа есеппен төрт тәулікке қысқарды. Аталған маршрут бойынша жүк тасымалы кезіндегі транспорттық шығын орташа есеппен 24-30% азайды. Бұдан тыс жаңа теміржол желісін салу жаңа жұмыс орындарының пайда болуымен және әлеуметтік құрылыстар – тұрғын үйлер, мектептер мен бала бақшалар салу арқылы әлеуметтік саланың да жақсаруына алып келді. 2014 жылы «Қытай-Қазақстан-Түрікменстан-Иран» теміржол желісінің іске қосылғандығын ерекше атап өтуге болады. Іске қосылған желі транзиттік тауарлармен қатар қазақстандық экспорттың да ауқымын кеңейтіп отыр.

Ал автомобиль транспортына келер болсақ, Қазақстан үшін трансқұрлықтық «Батыс Қытай-Батыс Еуропа» дәлізіне қатысу басты жоба болды. Қазақстандық жол бөлігінің көп бөлігі қайта қалпына келтіріліп, 2015 жылдың соңында іске қосылды, ал толықтай пайдаланылға берілу 2017 жылдың соңында Қытаймен шекарада, Алматы-Қорғас участкесінде жаңа өткізу пунктіннің құрылысы аяқталған соң жүзеге асты. Бұл транспорт жолының ашылуы қазақстан үшін де, көрші елдер үшін де өте тиімді. «Батыс Қытай-Батыс Еуропа» автомагистралы қолданыстағы балама дәліздермен салыстырғанда жүк тасымалы уақытын едәуір қысқартады – қытайлық Ляньюньган портынан Еуроодаққа дейінгі жол 10 тәулікті ғана құрайды. Сарапшылардың пікірінше, мұндай оңтайландыру 2020 жылға қарай жүк тасымалын 2,5 есеге арттырады, ал орташа жылдық жалпы экономикалық әсер 33,9 миллиард теңгені құрайды [5].

Қортып айтқанда, Қазақстан үшін халықаралық транспорттық логистикалық байланыстарды дамытудың сауда экономикалық та, саяси дипломатикалық маңызы ерекше болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Киздарбекова М. Ж. Проблемы и перспективы развития логистики в Казахстане // Молодой ученый. -2017. -№14. - 363-365 б.
2. Назарбаев Н.А. Программа «Стратегия «Казахстан - 2050»: новый политический курс состоявшегося государства // [ЭР]. Режим доступа: online.zakon.kz
3. Лавриненко Ю.Н. Транспортный комплекс Казахстана и его роль в обеспечении экономических связей и транзитных перевозок на континенте. Документы Международной конференции «Транспорт и торговая политика». Алматы, май. 2010.
4. Раимбеков Ж.С. Предпосылки формирования региональных логистических центров Казахстана // Железнодорожный транспорт Казахстана: история и перспективы экономического роста: Материалы междунар. науч.-практ. конф. -Алматы, 2004. -275–281 б.
5. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 11 ноября 2014 г. «НҰРЛЫ ЖОЛ – ПУТЬ В БҮДҮЩЕЕ».

Mubarak Ateeq Sultan Alafreet Alkuwaiti
PhD student of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
e-mail address: alafreet5@hotmail.com
Jakubayeva Saltanat Toleuovna
PhD, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

WESTERN CONFLICT IN CENTRAL ASIA

Abstract:

The Central Asian and Caucasus region is one of the most sensitive areas for the next conflict in the world. It occupies the mind of many researchers and researchers in research centers. This study aims to illustrate the reality of the conflict in the Central States. These results summarized the epilepsy of Asia for three countries: The United States and China, for the Russian state has taken steps to strengthen its positions in Central Asia by linking the republics of that region with agreements and commitments that serve the interests of Russia, the United States of America worked to establish several oil and gas projects that meet the needs They are either China compete with countries to control the oil and gas transmission lines.

Keywords: Western Conflict in Central Asia

Introduction

Central Asia and the Caucasus are the sensitive areas for the next conflict in the world. They occupy the minds of many researchers and students in research centers. The Central Asian region comprises five main countries: Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan. As for the Caucasus region is a mountainous region between the Black Sea and the Caspian Sea, where Muslims represent the majority of the population there, accounting for (93.4%) of the population.(Mohammad.E, 2015)

The Central Asian countries with a Muslim majority have an important geographical location and large mineral and oil wealth. They attract the world's major countries, attract foreign investments to finance projects that invest their vast underground resources and control one of the most important ways of exporting petroleum sources to Europe and Eastern Asia. Strategic role in the Central Asian region after the collapse of the Soviet Union many countries played an active role in this vital region of the world, prompting a number of analysts to talk about what can be called "the new big game". This is the conflict between the contenders for the extension of control and Influence on the region, especially after the discovery of its enormous oil reserves. External ambitions have begun to unfold around the countries of the Central Asian region, which have been part of many conflicts between the international parties seeking to attract the region's attention and access to natural resources. In this paper, a study entitled "Between Conflict and Cooperation: International Competitiveness in Central Asia", published by the Arab Center for Studies and Research, examines the policies of the major powers to control Central Asia to achieve their interests at the international and regional levels. In this study aim to discuss about the Western Conflict in Central Asia.

Problem and questions of study

The Central Asian region is of a vital nature because it possesses many resources, including its possession of oil and gas and its location as a result of the conflicts of multiple dimensions, especially in the Western countries, Western countries developed strategies to seize them and enjoy their benefits and achieve their national goals, the conflict on the Central Asian country is increasing as the phenomenon of international conflict of the nests affecting the security and stability of the state there is a dispute Permanent among the Western countries on the Central Asian state . Hence the problem of studying to answer the following question

What is the Western conflict in Central Asia?

Theoretical Framework:

The study identified the level of international competition for influence in the Central Asian region among several players are: Russia, the United States and China, and addressed as follows. Since the collapse of the Union and Russia seeks to maintain its status as a superpower, Russian foreign policy is mainly aimed at the Central Asian republics, where Russia considers the borders of these countries to have security limits, especially from the Republic of Tajikistan, which has a large number of Russian troops on the border With Afghanistan. It prompted the Kremlin to exaggerate the dangers facing Central Asian security from "terrorist groups", the possibility of wars and power struggles in some countries, and foreign countries may intervene to support extremism, Moscow uses these papers to increase its influence and military presence there. With the US military presence in Afghanistan because of the war on terror, Russia realized that Obama wanted to strengthen the US presence in Afghanistan to become a platform for the Central Asian republics, to the Caspian Basin, and to control the large quantities of oil and gas in those areas. Therefore, Russia took steps to strengthen

its positions in Central Asia, by linking the republics of that region with agreements and commitments that serve the interests of Russia and the interests of these republics at the same time (MacFarlane, 1999).

The United States: Since the collapse of the Soviet Union, the United States has been close to the Caucasus and Central Asian republics and has sought to consolidate its political and economic relations with it and to establish friendly regimes in these republics to secure its oil interests in the region. With the events of September 11, 2001, and the start of the US campaign against terrorism, Washington began to strengthen its military presence in the region and signed a number of agreements to establish military bases in some republics, including Kyrgyzstan and Uzbekistan. In addition, it allowed it use in its war against the Taliban to strengthen US influence and presence in the region, allowing for the establishment of several oil and gas projects that meet US energy needs. The US Department of Defense has established relations with armed forces in Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan, and has begun to provide arms and training to these forces. The United States has a Manas air base in Kyrgyzstan, north of the capital, Bishkek, with more than 1,000 US troops. The second base is the Khanabad air base in Uzbekistan. In addition, the United States has many agreements with these Countries, allowing them to use their airspace and forced landing for refueling (Oliker, Szayna, Pace, & Wilson, 2003).

In addition, China is one of the first countries to recognize the Central Asian countries after independence from the former Soviet Union, established strong diplomatic relations and exchanges of official visits. The new Chinese policy towards this region appeared in 1969 when Beijing moved to find a formal framework linking it with the region. The idea of the SCO came in cooperation with Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan, which Uzbekistan joined in 2001. It was clear that Beijing was using Russia's influence to move to Central Asia, while Moscow was looking for a strong ally in Asia to stop the European motherland is moving toward its areas of influence. With China increasingly in need of energy and rising oil and gas prices, Beijing had to look for cheaper and safer alternatives to meet its needs. The energy resources in Central Asia, which are close to it, have come to realize this dream, but more trade-offs are needed with Russia, which fears that China is contending to control the oil and gas transmission lines. At the same time, Central Asia is a major consumer market for Chinese goods. Most of China's imports from Central Asia are the raw materials China lacks. China exports consumer goods to these countries (Bichsel, 2009).

Meanwhile, Iran's geopolitics is characterized by its northern border reaching the Caspian Sea, the best oil crossing to the Arabian Gulf to the south, the disintegration of the Soviet Union and the emergence of three Asian Caspian Sea countries. There was demanding territorial waters in Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan. The era of the Soviet Union, where limited Iranian benefits from the sea on fishing and the wealth of caviar, which led to the profits of Iran, in addition to the oil wealth that came to view, the strategic importance of the region increased. It moved the aspirations of Iran to play a key role, and In particular, Iran has relatively advanced oil facilities. Iran's current strategic ambitions are to become the main carrier of Caspian oil through its territory to the Persian Gulf (MacFarlane, 1999).

Conclusion:

Central Asia and the South Caucasus are strategically and geopolitically important as they are the basis of regional and international conflicts, leading to economic and political crises and the intervention of major countries in the region because of their economic importance and their distinction in the sources of wealth such as gas and oil. The study determined the level of international competition for influence in Asia Russia, the United States and China. The results for this country were summed up as follows: First, Russia took steps to strengthen its positions in Central Asia by linking the republics of that region with agreements and commitments that serve the interests of Russia and Russia. these republics at the same time. Second, the United States has established many of the oil and gas projects that meet the needs of the United States of energy, either China compete with countries to control the oil and gas transmission lines.

References

- Bichsel, C. (2009). *Conflict Transformation in Central Asia: Irrigation Disputes in the Ferghana Valley*. New York: Routledge.
- MacFarlane, S. N. (1999). *Western Engagement in the Caucasus and Central Asia*. New York: Royal Institute of International Affairs.
- Oliker, O., Szayna, T. S., Pace, S., & Wilson, P. A. (2003). *Faultlines of Conflict in Central Asia and the South Caucasus: Implications for the U.S*. New York: Rand Corporation.
- mhammad, E. (2017). Geopolitical conflict in Central Asia. Journal of Professor No.222 - Volume 2. Baghdad, Iraq.

THE IMPORTANCE OF THE CASPIAN SEA FOR CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Abstract:

After the fall of the former Soviet Union led to the disintegration of the republics and the formation of new republics on the international scene, especially those in Central Asia. This study aims at showing the advantages of the Caspian Sea in the Central Asian countries and the factors that contribute to its importance geographically and strategically. The results show that the Caspian Sea is targeted by many countries because of its great importance to Central Asian countries due to the quantity of natural resources and reserves therein, and the availability of natural gas and oil on its territory

Keywords: Caspian Sea, Features of the Caspian Sea, Geographical factors in the Caspian Sea, strategic factors in the Caspian Sea

Introduction:

Central Asian countries are so important that they are described as "Brzezinski" because they are considered the key to world domination. The United States is looking to neighbouring areas for control over its resources, Turkey and Israel, where the two countries seek to control the Caspian Sea for the Central Asian countries by various means and political, economic and military instruments. (Aladaileh, 2010)

After the collapse of the Soviet Union, there was a political vacuum in the countries of Central Asia and the Caucasus, and also led to the disintegration of the republics formed by the emergence of new republics in the international arena, which contributed to the establishment of regional competition countries on these countries because of their oil resources and natural gas in addition, the Caspian Sea is the centres of attraction and conflict. The Caspian Sea is rich in resources and energy resources, which are acquired by the countries of the world today because of their importance to the economies of these countries and their growth, About 50 billion barrels of oil and 300 billion cubic meters of natural gas, with the largest fields, which Kashagan in Kazakhstan 13 billion barrels of oil. (World Channel, 2019)

It also has the largest gathering of caviar in the world, with environmentalists condemning the intensive fishing of these fish. The Caspian Sea is shared by five countries of varying proportions, highlighting the Caspian region as one of the areas of political and economic competition, especially in the post-Cold War period in the Central Asian region

Given the Caspian Sea's characteristics that make it a target for many countries, this study tends to identify the characteristics of the Caspian Sea and highlight the factors that contribute to its importance geographically and strategically.

Problem and questions of study

The Caspian Sea is located in the Asian continent, in the west, which is a closed sea surrounded by land from all sides. It is also called the largest lake in the world. It is also characterized by its great wealth of oil wealth and natural gas. Among all the countries that seek to share it because of its importance, especially for the Central Asian countries, where the sea enjoys an oil field; which is the second field in terms of space in the world.

Given the advantages of the Caspian Sea, the Central Asian countries seek to benefit from it. Hence, the study's problem is to show the importance of the Caspian Sea to Central Asian countries by answering the following questions:

What are the geographical and strategic factors in the Caspian Sea?

What are the features of the Caspian Sea?

Features of the Caspian Sea

The Caspian Sea is a large water surface that is about 28 m below sea level and is located on the western edge of Asia. It is located at the point of Eastern Europe, through the Caucasus region, which separates it from the Black Sea by 700 km. The average length of this sea is about 1200 km, whereas its rate of width is approximately 300 km, and the depth ranges between several meters in the north and about 1025 m in the south, and its salt water by 1/3 of the salinity of the seas and open oceans (European Conference of Ministers of Transport, 2002). The Caspian Sea is a closed sea, not connected to any other sea or ocean, so it differed about its description of a sea or a lake, although some consider it the largest lake in the world with an area of about 371 km². It is divided into the following countries: Russia from the northwest, Azerbaijan from the

west, Kazakhstan From the north and east, Turkmenistan to the east also, followed by Iran to the south of the border of about 500 km of the total length of its beaches of more than 5000 km. This sea feeds on the rainwater and the rivers in which it flows, the most important of which are the Volga and Urals rivers in the north and several other rivers in the east, west and south, which are characterized by continuous low water levels due to the scarcity of rivers that feed it. The names that were given to this sea varied in number of ages and different covenants and according to the name of the name, but it was associated with the name of the peoples and tribes that lived around it (Ebel & Menon, 2000). It is sometimes the sea of Persians, or Mazandran, or Sea beads, Turkmen or Cossacks or others. The ancient Arabs called it the Sea of Qazvin relative to some Persian tribes that lived on its southern shores and eastern Caspian and from there quoted the name of the months between them now, and this sea is known today by the name of this name or «Caspian Sea».

Furthermore, the Caspian region is rich in energy resources: oil, gas and other energy sources, but for humans, caviar or fish eggs, according to the latest estimates: Oil has been discovered in the Caspian region for centuries. However, Azerbaijan, the riparian country, was discovered in oil from 1846 until the beginning of the twentieth century. Baku's oil fields in Azerbaijan provided more than half of the world's production. The latest estimates indicate that there are more than 250 billion barrels of recoverable oil from the sea basin, adding about 200 billion barrels of potential reserves (Shams-Ud-Din, 2000). On the other, the reserves of the Caspian region are estimated at about 232 trillion cubic feet of gas. The sea occupies the fourth place after Russia, Iran and Qatar with the size of its reserve of this material, which with crude oil is a magnet for many major countries and oil companies seeking to extract it. And investment and extension of pipelines to transport it abroad, which is a point of conflict and disagreement between countries and other countries, importers or investors, especially Russia and China, Turkey, Iran, Europe and the United States of America (Ebel & Menon, 2000).

Geographical and strategic factors in the Caspian Sea

Nonetheless, the abundance of resources and wealth that this sea contains is a struggle for sharing among the countries bordering it. This dispute emerged shortly after the fall of the Soviet Union and the independence of its states, especially Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan, the countries bordering it with the Russian Federation and of course Iran, which was previously shared with the Soviet Union in certain proportions (Ebel & Menon, 2000). With the growing importance of the Caspian Basin as an area of political and economic weight, the global political and commercial competition among the major powers has increased to find a foothold to control these resources and wealth.

Since the 1990s, the United States has sought to acquire this region to find alternative sources of energy for Gulf oil or to reduce reliance on it. It seeks to find a place of influence and influence in the Central Asian countries by helping them extract and transfer these resources (European Conference of Ministers of Transport, 2002). These countries control the production of energy and their prices in the face of the Organization of the Organization of "OPEC" oil, and it cuts the way for economically rising China and hungry for each point of oil, or gas to develop its rise. It also prevents Iran from extending its influence to the Central Asian countries and interrupting its contact with Russia. However, it is noteworthy that three countries in the Caspian Basin have no ports on the other seas, namely, Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan. Only Russia and Iran have other outlets, so the three countries need oil and gas pipelines to deliver their output abroad (Shams-Ud-Din, 2000).

Conclusion:

To conclude, the Caspian Sea is of great importance to countries of Central Asia, especially when putting into consideration the amount of resources and natural reserves it holds. The successor of the former Soviet Union owns these lines and pass through its territory, including the Black Sea or to Europe directly, which controls the passage of energy. In the face of this Russian and Iranian reality and the stand of Western countries against the attempt to take them on the transport lines and pipelines, Turkey rushed to try to seize the opportunity and extend the pipelines in its territory in anticipation of obtaining a piece of this «golden cake». It also seeks with Iran to extend gas pipelines across its territory also to deliver From Europe to the Middle East, such as Syria, Lebanon, Jordan and Palestine.

References

- Aladaileh, A. (2010). International Competition in Central Asia. *Middel East University* .
- Ebel, R. E., & Menon, R. (2000). *Energy and Conflict in Central Asia and the Caucasus*. New York: Rowman & Littlefield.
- European Conference of Ministers of Transport. (2002). *Integration of European Inland Transport Markets*. London: OECD Publishing.
- Shams-Ud-Din. (2000). *Geopolitics and energy resources in Central Asia and Caspian Sea Region*. London: Lancer's Books.
- World Channel*. (2019, 4 30). Retrieved 5 1, 2019

Modern geopolitical interests of "Key players" in the Caspian region

Introduction

In the geopolitical sense Caspian region includes a huge territory between Europe and Asia. It decided to include the five Caspian states itself. In addition, "near Caspian" are countries of the subregion of Northern Caucasus, Transcaucasia and Central Asia area. A number of experts considered to "Caspian State" the Republic of Uzbekistan and Georgia and Ankara proclaimed Turkey as "Caspian state" in 1997.

In general, possible to allocate the following groups of interests:

First round: the coastal Caspian countries / Kazakhstan, Turkmenistan, Azerbaijan, Russia, Iran). These states are trying to solve internal problems due to deliveries of energy resources to the world market;

Second round: country-area transit (Russia, Iran, China, Turkey, Georgia, Armenia, Ukraine, Romania, Bulgaria and others) - are trying to extract dividends from the transportation of energy resources on their territory;

Third round: traditional regional players (Russia, Iran, China, Turkey) - seek to maximize strengthen the strategic position in the region;

Fourth round: the world's major players (the US, EU, Russia, China) consider the Caspian Sea as part of the geopolitical struggle for control of the strategically important regions of the world " [1].

The process of transforming the basic policy of the States concerned in the Caspian region can be divided into three main periods.

The first period (late 80th - first half of the 90s.) is characterized by the appearance on the world political arena of the new geopolitical region - the Caspian region and the new states in the region. If in Soviet times, the Caspian Sea was divided two countries - the USSR and Iran, after the collapse of the Soviet Union in the Caspian Sea, new independent states -Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan. During this period, there were no exact figures on the volume of energy reserves in the Caspian Sea. "The emergence of new states has resulted in the need to develop the Caspian states and the world's major political players tactics of behavior in the emerging field of geopolitical games. Of course, there was a formation and detection positions, based on the interests pursued by the various countries" [2]. At that time, the Caspian region was a kind of "geopolitical vacuum" in which only had to identify the main participants, their interests and politics.

The second period (starting in the mid 90s. Before the start of the XX century). During this period, more or less define the position of the majority of participants "Caspian geopolitical game." During this period it became clear that the Caspian oil and gas pool does contain large reserves of hydrocarbons of global significance. The main factor to influence the processes in the region, the emergence of a competing line of the West - Russia. Last viewed as the beginning of the main competitor in the first place US interests in the Caspian Sea. This was due to the fact that almost all the oil pipeline from the Caspian states, anyhow, were and still pass through the territory of the Russian Federation. Today, only one pipeline in the Caspian region is not through Russia - a low-power pipeline Baku - Tbilisi - Batumi. Accordingly, it was Russia that generate economic and political benefits, being the majority owner of "outputs" of the region to foreign markets. The consequence was an active pursuit of internal and external players to create new alternative transportation artery exit Caspian oil to world markets.

Third Period (from the beginning of the XXI century). An analysis of the current trends leading to conclusions about the beginning of a "new phase" of the processes in the Caspian Sea region, caused by the increasing importance of the Caspian natural resources on a global scale. "All the more important consideration of the Caspian Sea as a alternative to the Persian Gulf as a major oil-producing regions of the world" [3]. Another factor that determines a new period began Sept. 11, when changes in the strategic situation in the world have led to changes in the geopolitical situation in Central Asia and the Caspian Sea, respectively.

The strategic importance of the Caspian Sea is determined by the following factors:

- Huge volumes of hydrocarbon reserves.

Caspian shelf is one of the richest oil fields in the world. "According to Western experts, only proven recoverable oil reserves of the Caspian Sea account for about 4 billion. Tons (29 mldr. Barrels), representing 2.6% of world reserves. Proven gas reserves come to about 7 trillion cubic meter." [4].

- Location of the Caspian Sea between the major existing and potential markets for oil and oil products - Europe and Asia, as well as between the main suppliers of energy resources - Middle East, North Africa, Russia. Therefore, the geopolitical situation around the Caspian Sea, as well as in and around the Gulf region, as

opposed to other oil regions of the world is at the moment rather complicated and tense. For Kazakhstan, as one of the Caspian states, the situation in the Caspian Sea region is of particular importance.

Firstly, the main interest is the use of energy resources to solve their economic problems and development.

Secondly, the landlocked location of Kazakhstan and the lack of direct access to the sea creates difficulties with transportation of oil to the world market. For Kazakhstan it is important to diversify routes of transportation of energy resources to reduce its dependence on Russia, is currently monopolizing the main pipeline.

Third, the "Kazakhstan faces the task of defending its national interests and security in the face of increasing geopolitical game between the Caspian littoral, Caspian states and extra-regional states. In this regard, it should be noted that the main struggle for the flow of Caspian oil is now underway around Kazakhstan and its sector of the Caspian Sea "[5]. Access of foreign capital to the Russian oil deposits of the Caspian shelf considerably limited. Iranian sector is almost devoid of any large deposits. Turkmenistan also has a relatively small oil reserves and conducts foreign policy of isolation from the world and regional processes. The development of the foreign companies, some fields in the Azerbaijan sector of the Caspian Sea has not yet yielded the expected results.

3. Conclusion.

An analysis of the current stage of development of processes in the Caspian Sea suggests a new role for Russia. This trend is caused by the revision of the foundations of relations between Moscow and Washington. Apparently, the rivalry between the two powers in the region is somewhat different, and their interests as much as possible close together that determines the course of events.

For Kazakhstan, the emerging trends of development of the geopolitical situation in the Caspian Sea are favorable. Observed at present attention of the United States in the region can contribute to the further development of the oil industry of the republic. Domestic consumption of energy resources in Kazakhstan is relatively small, and therefore, there is an opportunity to increase exports of raw materials on international markets. This situation fits into the energy strategy of the Republic of Kazakhstan on the diversification of supply of raw materials on the world market. In the medium term Kazakhstan has an opportunity to take a more prominent niche in the energy market. The planned intensification of US-Russian cooperation in the energy sector suggests some softening of Moscow's position on plans for the construction of the Baku - Ceyhan oil pipeline. Modern energy issues in the Caspian region is inextricably linked to the high level of geopolitics.

References:

1. Ashimbayev M., M. Laumulin hard way to regional security // Kontinent.- 2002.- №10.- S. 20-23.
2. A. Abishev Caspian Oil and politics. Almaty Center for Foreign Policy and Analysis. -2002.-S.408.
3. Henderson G. Ersticte Demokratisierung in Iran. Die Lage nach dem 11.September // Internationale Politik (Berlin) .- 2002. № 3.- S.32-38.
4. Hishow O.N. Rußlands Wirtschaft: langer Marsch zum Wohlstand. - Berlin: SWP / DIIPS.- 2002 (SWP-Studie. S-31). -S. 25.
5. Nakashidze D. Caspian Oil and International Relations // Power (Moscow). №6. 2002. 64 pp.

МАЗМУНЫ СОДЕРЖАНИЕ

ШЫҒЫС ЕЛДЕРІНІҢ ТАРИХЫ, САЯСАТЫ, ЭКОНОМИКАСЫ

<i>Адильгазинова А.</i> ИММИГРАНТЫ В ЯПОНИИ: НУЖНЫ, НО НЕЖЕЛАТЕЛЬНЫ	3
<i>Ахмедова Ұ.</i> ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ТОҚЫМА ЖӘНЕ ТІГІН ӨНЕРКӘСІБІНІҢ ДАМУ ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТОҚЫМА ЖӘНЕ ТІГІН ӨНЕРКӘСІБІ БОЙЫНША ТӘЖІРИБЕСІ МЕН БОЛАШАҒЫ	5
<i>Ахмедова Ұ.</i> СИРИЯ МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ КҮШТЕР МҮДДЕСІ.....	7
<i>Болат.С.</i> ҚЫТАЙДЫҢ БАТЫС АЙМАҒЫ ЖӘНЕ ҚЫТАЙДЫҢ БАТЫС АЙМАҒЫНДАҒЫ.....	10
<i>Бекмурат Р.</i> ПРОГНОЗНЫЙ АНАЛИЗ СОТРУДНИЧЕСТВА КАЗАХСТАНА И КИТАЯ В НЕФТЯНОЙ СФЕРЕ	12
<i>Гадиров Ф.Р</i> НОВАЯ ПОЛИТИКА ЕГИПТА.....	16
<i>Даукен Ф..Н.</i> ҚАРТ АДАМДАРҒА ҚАТЫСТЫ КОРЕЯ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТЫ	20
<i>Досмырза Аружан</i> ОҢТҮСТІК КОРЕЯ МЕДЕНЖМЕНТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	24
<i>Дүйсенкина А.Б.</i> UNDERSTANDING CHINA'S BELT AND ROAD INITIATIVE.....	26
<i>Еркенқызы Ә.</i> ОСМАНДЫҚ ҚАРЫЗДАР БОЙЫНША ТҮРКИЯ МЕН ЕУРОПА ЕЛДЕРІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КЕЛІСІМДЕРІ	29
<i>Егембергел А.С.</i> ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСТАНА И ВЕЛИКОБРИТАНИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	32
<i>Жұмбаева М. Қ.</i> ЖАПОНИЯНЫҢ ОТАРШЫЛДЫҚ КЕЗЕҢІНДЕГІ КОРЕЙ ЖАРТЫ АРАЛЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ.....	35
<i>Жандосова Ә.М.</i> ЕКІ КОРЕЙ МЕМЛЕКЕТІНІҢ БІРІГУ МӘСЕЛЕСІ: КЕДЕРГІЛЕР МЕН БОЛЖАМДАР	37
<i>Жанзақ Аружан</i> ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ПАРТИЯЛЫҚ ЖҮЙЕСІ: ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ.....	40
<i>Жүніс Ф.И.</i> ЖАПОН СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯНЫҢ 9-ШЫ БАП МӘСЕЛЕСІ.....	42
<i>Жарбосынова Н. Д.</i> КАШМИР МӘСЕЛЕСІ: ҮНДІСТАН МЕН ПӘКІСТАН АРАСЫНДАҒЫ ҚАҚТЫҒЫС.....	46
<i>Калиева Г.</i> ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУДАҒЫ ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЗАҚСТАНДА ҚОЛДАНУ МҮМКІНШІЛІКТЕРІ	49
<i>Керимова Ж.К.</i> ЭКО-ПОЛИТИКА ГОРОДА АЛМАТЫ	52
<i>Касымбаев К.Ж.</i> РЕЛИГИОЗНЫЙ ДИСКУРС В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	55
<i>Құспанғалиева А.</i> ЖАПОНИЯНЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ДИПЛОМАТИЯСЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ	59
<i>Мұратханқызы Н.</i> ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ШАРАЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ІСКЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ	62
<i>Муратова А.</i> ҚЫТАЙДЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ҰСТАНҒАН «ЖҰМСАҚ КҮШ» САЯСАТЫ	65
<i>Нурсултанова Л.С.</i> 40 ЛЕТ ПОЛИТИКИ РЕФОРМ И ОТКРЫТОСТИ КИТАЯ: ДОСТИЖЕНИЯ В СФЕРАХ НАУКИ И ТЕХНИКИ	69
<i>Ниязхаджиева Ш.Ш.</i> СОВРЕМЕННАЯ ПОЛИТИКА ТУРЦИИ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ	74
<i>Өтеген Г.Н.</i> КОРЕЯ РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖАСЫЛ ӨСУ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ КОНЦЕПЦИЯСЫ.....	76
<i>Рахманкулов А.А.</i> УЧАСТИЕ ЯПОНИИ В МИРОТВОРЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЯХ ООН.....	78
<i>Сушы А.Е.</i> ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНОЕ ОБЩЕСТВО ДЛЯ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ ЯПОНИИ: SMARTPLATINUMSOCIETY	80
<i>Шупенова А.Т.</i> РАСТЕРЯННОЕ ПОКОЛЕНИЕ: СТАРЫЕ И НОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯПОНСКОЙ МОЛОДЕЖИ.....	82
<i>Сартова А.</i> CHINA'S POLITICAL SYSTEM	85
<i>Сақиев М.</i> ИРАНО-АМЕРИКАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ: ТРУДНОСТИ И РОТИВОРЕЧИЯ.....	87
<i>Сейтғалиев Д.</i> АРАБО-ИЗРАИЛЬСКИЙ КОНФЛИКТ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ.....	89
<i>Ыбышева Д.М.</i> GREEN PEACE: ЖАСЫЛ ЖҮРЕК.....	93
<i>Тажалин А.Ж.</i> МӨРЛЕРДІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІ	95

ШЫҒЫС ТІЛДЕРІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ШЫҒЫС ЕЛДЕРІНІҢ ӘДЕБИЕТІ

<i>Айтқалиева А.</i> ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ САҢДАРДЫҢ ҰҒЫМЫ, ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ, ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	100
---	-----

Әбдібек Ару АНАТОЛИЙ КИМНІҢ «СОЛОВЬИНОЕ ЭХО» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ МАГИЯЛЫҚ РЕАЛИЗМ	105
Әшімхан Д.Е. «АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАН-ЭПОПЕЯСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ БАС КИІМ АТАУЛАРЫНЫҢ ПАРСЫ ТІЛІНЕ АУДАРЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	107
Бейсенғалиева Д.Е. ПАРСЫ ТІЛІН МЕҢГЕРТУДІҢ ТИІМДІ ЖАҚТАРЫ.....	110
Базілбек М. ЖАПОН ТІЛІНДЕГІ КАНСАЙ ДИАЛЕКТИСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	112
Бокаева Х., Чаликова М. СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЧАСТЕЙ РЕЧИ КИТАЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ И МЕТОДЫ ИХ ОБУЧЕНИЯ	115
Бисенбаева А.П. THE BEGINNING OF NEW CHINESE LITERATURE	118
Ділтан М. ҚЫТАЙША ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ АТАУ СӨЗДЕРДІҢ МӘДЕНИ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ.....	124
Диханбаева К. ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ КІРМЕ СӨЗДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР	126
Диханбаева К. ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ «家» КОМПОНЕНТІ БАР ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	130
Естеміс Ә.М. СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С СОМАТИЧЕСКИМ СОСТАВЛЯЮЩИМ В ТУРЕЦКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.....	134
Гайниева Ә.А. КОРЕЙ ЖАСТАРЫНЫҢ ТІЛ ЕРЕКШЕЛІГІ: ҚЫСҚАРТЫЛҒАН СӨЗДЕР.....	137
Гамзе Н. Н. ОРТАҚ ТҮРКІ ТІЛІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ	143
Жусупова С. ПЕРЕВОД ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ДИСКУРСЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ С.ХЕДАЯТА «ДАШАКОЛЬ» НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК	146
Жеңісбек А. НАУРЫЗ МЕРЕКЕСІНІҢ ТАРИХИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	148
Жалмұхамбет Ш.А. ЖАПОН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ КІРМЕ СӨЗДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ҮДЕРІСТЕР: ҰҚСАСТЫҚТАР МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАР	150
Жолдыбай Л.Е. ҚЫТАЙ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ ҰҚСАСТЫҚТАР МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕР	153
Жармұханова Ж.А. «ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ ЭТИКЕТ СӨЗДЕРДІҢ АППЕЛЯТИВТІК ҚЫЗМЕТІ	156
Жайлауова З. ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА МАТЕРИАЛОВЕДЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ С КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ.....	158
Қабылтайқызы А. АУДАРМАНЫҢ ҚЫТАЙДАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ ЖАСАҒАН ӘСЕРІ.....	161
Қонқанова А.А. ИБРАХИМ АБД ӘЛ-МАЖИДТІҢ «ҚАБЫРҒА» ӘҢГІМЕСІ.....	163
Қайруллаев Е., Жани А., ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИДІҢ «ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ЖІКТЕЛУІ ТУРАЛЫ СӨЗ» ЕҢБЕГІНІҢ ЗАМАНАУИ ТІЛ БІЛІМІМЕН ШЕКТЕСУІ	165
Қызыке Л. ОСМАНДЫҚ АРХИТЕКТУРАДАҒЫ МИМАР СИНАННЫҢ РОЛІ	169
Лю Цяни ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА КИТАЙСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК	171
Мырзабекова Н.Е. ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДА СЫН ТҮРҒЫСЫНАН ОЙЛАУДЫ ДАМУ ТУРАЛЫ ТЕХНОЛОГИЯСЫ.....	175
Мошқал М.А. MEDIA DISCOURSE AS THE MAIN FRAMEWORK OF SOCIAL COMMUNICATION	177
Муратова К. ХАРАКТЕРИСТИКА ЭЛЛИПСИСА В ЯПОНСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ПРОБЛЕМАТИКА.....	179
Нұрғалиева Д.Қ. КОРЕЙ ТІЛІНІҢ СЛЕНГТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ КОРЕЙ ӨЛЕНДЕРІНДЕ ҚОЛДАНЫЛУЫ	182
Шуйникалева А. КОНЦЕПТ ЛЮБВИ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (АРАБСКИЙ, АНГЛИЙСКИЙ, РУССКИЙ ЯЗЫКИ).....	185
Сапаева Е.Б. СОЛТҮСТІК ЖӘНЕ ОҢТҮСТІК КОРЕЙ ТІЛДЕРІНДЕГІ КІРМЕ СӨЗДЕРДІҢ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ.....	190
Сәбік Е. «ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ РЕАЛИЙЛЕРДІ ЖАПОН ТІЛІНЕ АУДАРУДЫҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ ҚЫРЫ» («Ағаш бесіктен жер бесікке дейін» кітабын аудару негізінде).....	194
Сермұхаметова Б.Б. ҚАЗІРГІ КОРЕЙ ПРОЗАСЫНЫҢ ДАМУЫ.....	198
Сәрсембаева А.Б. ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР БЕЙНЕСІ: ЛИНГВОМИФОЛОГИЯЛЫҚ ПАРАДИГМА	202
Сисенғали А. ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МЕТАФОРЫ С РУССКОГО НА КИТАЙСКИЙ ЯЗЫК.....	204
Садвакасова И. CHINESE IDIOMS AS A PART OF CHINESE WORLD VIEW	207
Рысқұлов С. АХМЕТ ИСАУИ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҒАШЫҚТЫҚ ӘЛЕМІНІҢ СЫРЫ.....	209
Тәжібай Ш. КЛАССИКАЛЫҚ ӘДЕБИЕТ ЖАНРЛАРЫ: ПХАНСОРИ ЖӘНЕ ТЕРМЕ НЕГІЗІНДЕ САЛЫСТЫРУ	212
Тәжіғұлова Г. Қ. ХХІ ҒАСЫРДАҒЫ КОРЕЙ ЖАЗУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ОТБАСЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНА ЖАСТАРДЫҢ КӨЗҚАРАСЫНЫҢ КӨРІНІСІ (Кун Суук Шиннің «Анам саған аманат!» романы негізінде).....	214
Умешова М. ЖАПОН ТІЛІН ҮЙРЕНУ БАРЫСЫНДАҒЫ МАНҒАНЫ ҚОСЫМША МАТЕРИАЛ РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ.....	216

<i>Зейнелова Д. Ондасынова М.</i> КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ ПЕРЕВОДА ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ МИНИСТРОВ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ С КИТАЙСКОГО НА РУССКИЙ ЯЗЫК	219
<i>Халықова Ф.</i> ҚЫТАЙДЫҢ ЖАҒАНДАНУ ҮЛГІСІ	223
<i>Юсупова Д. Б.</i> БУДДА ДІНІНІҢ ҰЙҒЫР МӘДЕНИЕТІНЕ БЫҚПАЛЫ	228

ШЫҒЫС ЕЛДЕРІНІҢ ДІНІ, МӘДЕНИЕТІ, ҚОҒАМЫ

<i>Абзалова Жұлдыз</i> ЖАПОНИЯДАҒЫ ҚАРТАЮ ПРОБЛЕМАСЫ МЕН ОНЫҢ ЭКОНОМИКАҒА ӘСЕРІ ..	231
<i>Асан Ә.Ф.</i> ҮНДІ ҚОҒАМЫНДАҒЫ КАСТАЛЫҚ ЖҮЙЕ	233
<i>Айсауытова А.</i> ЖАПОН ФОЛЬКЛОРЫНДАҒЫ МИСТИКАЛЫҚ ЖАНУАРЛАР	236
<i>Амангелді Арман Ы.</i> АЛТЫНСАРИННІҢ «ШАРАИТУЛ–ИСЛАМ» ЕҢБЕГІНДЕГІ ИМАНДЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	239
<i>Бақыткелді Сәулет</i> ЖАПОНДЫҚТАРДЫҢ УАҚЫТҚА ДЕГЕН ҚАРЫМ ҚАТЫНАСЫ	242
<i>Ерланқызы А.</i> ШЫҒЫС ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚОЛӨНЕР: «ЭБРУ ӨНЕРІ»	244
<i>Еслямғариев А.</i> ҮНДІ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ СТАТУСЫ	246
<i>Жуасбай Н.М.</i> ЖАПОНИЯДАҒЫ ИСЛАМ ДІНІНІҢ ТАРАЛУЫ	249
<i>Камарова Ж.К.</i> УЛЬТРАСОВРЕМЕННЫЙ ОБРАЗ СУБКУЛЬТУР АРАБСКОЙ МОЛОДЕЖИ	252
<i>Керімова Ж.Қ.</i> ЭКО-ПОЛИТИКА ГОРОДА АЛМАТЫ	255
<i>Кенжебаева А.А.</i> ЭКОЛОГИЯ ЯПОНИИ	258
<i>Муканова А.К.</i> РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В ЯПОНСКОМ ОБЩЕСТВЕ	262
<i>Мұстафақызы Карина</i> КОНФУЦИЙ ІЛІМІНДЕГІ ЖӘНЕ ӘЛ-ФАРАБИ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК ПЕН ТОЛЫҚ АДАМ ИДЕЯСЫ	265
<i>Мұхамеджан Б. Б.</i> ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ: ТҮРКІЛЕРДЕГІ ЖЫЛҚЫ КУЛЬТІ	268
<i>Нуржаева А.М.</i> ТАМАҚТАНУ МӘДЕНИЕТІ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ЭЛЕМЕНТІ РЕТІНДЕ	271
<i>Нажиматдинова К. К.</i> ШЫҒЫС ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚЫЗЫЛ ТҮСТІҢ СЕМАНТИКАСЫ	276
<i>Рахимжанова К</i> РАЗВИТИЕ МАМЛЮКОВЕДЕНИЯ В США	279
<i>Сейтнур Ш. А.</i> ҚАЗІРГІ СИРИЯ ДАҒДАРЫСЫНДАҒЫ РЕСЕЙДІҢ ҰСТАНЫМЫ	282
<i>Сламақун Асигат</i> ҒҰМАР ҚАРАШ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ДІНИ КӨЗҚАРАСТАР	284
<i>Сүлейменова А.</i> РОДСТВО ТЮРКОВ И ИНДЕЙЦЕВ: ИСТОРИКО–ЛИНГВИСТИЧЕС Кое ИССЛЕДОВАНИЕ	287
<i>Сардарбек С.</i> ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ	289
<i>Смагулова Б.М.</i> САЛТ–ДӘСТҮР МӘДЕНИЕТ КОНТЕКСІНДЕГІ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ МЕЙРАМДАРЫ	291
<i>Сыздық Б. К.</i> ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХІХ–ХХ ҒАСЫРЛАРДАҒЫ МҰСЫЛМАНДЫҚ МЕК ТЕПТЕР МЕН МЕДРЕСЕЛЕР	294
<i>Тұрлықұл Д.С.</i> ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНДЕГІ ЭРГОНИМДЕР: САЛЫСТЫР МАЛЫ ТАЛДАУ	298
<i>Тәжігұлова Г.Қ.</i> ОҢТҮСТІК КОРЕЯ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ЖАСТАР МӘСЕЛЕСІ	300
<i>Тұрысмағанбетова Қ.</i> КОРЕЯ ЖЕРІНДЕГІ ИСЛАМ ДІНІ ЖӘНЕ МҰСЫЛМАНДАР	303
<i>Толеп Д.М.</i> СОВРЕМЕННАЯ КУЛЬТУРНАЯ СТРАТЕГИЯ КИТАЯ И СПОСОБЫ ЕЕ ВЫРАЖЕНИЯ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ	306
<i>Умурзакова Л.Р.</i> CHINESE NAMES – CHARACTERISTICS OF ANTHRONYMS	311
<i>Цзин А.С.</i> КИТАЙСКИЕ СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОВРЕМЕННУЮ МОЛОДЕЖЬ ПОДНЕБЕСНОЙ	313

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ ШЫҒЫС ЕЛДЕРІ

<i>Айдын А.</i> ЦИФРЛІ ДИПЛОМАТИЯДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ (ҚХР мен Қазақстан Республикасы мысалында)	316
<i>Бекмурат Р.</i> ПРОГНОЗНЫЙ АНАЛИЗ СОТРУДНИЧЕСТВА КАЗАХСТАНА И КИТАЯ В НЕФТЯНОЙ СФЕРЕ	319
<i>Бітіс Гүлнұр</i> ЖАПОНИЯНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БЕЙНЕСІ: СТЕРЕОТИПТЕР МЕН ІС ЖҮЗІНДЕГІ ЖАҒДАЙЫ	323
<i>Бейсенбаев О.Т</i> «БІР БЕЛДЕУ, БІР ЖОЛ» ИНИЦИАТИВАСЫНЫҢ КОНЦЕПТУАЛДЫҚ НЕГІЗДЕРІ МЕН ПРОБЛЕМАЛАРЫ	326
<i>Балбаева Ж.</i> PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RELATIONS BETWEEN INDIA AND THE COUNTRIES OF THE CENTRAL ASIA IN THE ENERGY SECTOR	329
<i>Даулова В.</i> ВЛИЯНИЕ КИТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ЯПОНИЮ	332
<i>Мажитқан А. Ф.</i> ҚАЗІРГІ СОЛТҮСТІК ЖӘНЕ ОҢТҮСТІК КОРЕЙ САЯСИ-МӘДЕНИ БЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ РОЛІ	334
<i>Смаков С.Т.</i> ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯ БІЛІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨЗГЕШЕЛІКТЕР	337
<i>Смаков С.Т.</i> ӘЛИХАН БӨКЕЙХАН – МОТИВАЦИЯ БАСТАУЫ	344

<i>Сарсенбаева Д. Қ.</i> ОФИЦИАЛЬНАЯ ПОМОЩЬ РАЗВИТИЮ ЯПОНИИ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ИТОГИ.....	350
<i>Телагыс Е.</i> ЯПОНСКОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В КАЗАХСТАНЕ	355
<i>Тұрсынханова Г.</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ ШЫҒЫС ЕЛДЕРІ	359
<i>Төрежанова Ж.С.</i> ҚАЗАҚ –ҚЫТАЙ АРАСЫНДАҒЫ ТРАНСПОРТТЫҚ-ЛОГИСТИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТЫҢ МАҢЫЗЫ	363
<i>Mubarak Ateeq Sultan Alafreet Alkuwaiti.</i> WESTERN CONFLICT IN CENTRAL ASIA	366
<i>Abdalla Moh'd Dyab Al-Nouimat.</i> THE IMPORTANCE OF THE CASPIAN SEA FOR CENTRAL ASIAN COUNTRIES.....	368
<i>Azimov Alibek.</i> MODERN GEOPOLITICAL INTERESTS OF “KEY PLAYERS” IN THE CASPIAN REGION	370

Ғылыми басылым

**VI ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ФАРАБИ ОҚУЛАРЫ**

Алматы, Қазақстан, 8-12 сәуір 2019 жыл

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ФАРАБИ ӘЛЕМІ» атты
халықаралық ғылыми конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 9-10 сәуір 2019 жыл

ИБ № 12802

Басуға 04.03.2019 жылы қол қойылды. Формат 60x84 ¹/₁₆.

Көлемі 31,3 б. т. Тапсырыс № 3044. Таралымы 150 дана.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.

Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.